
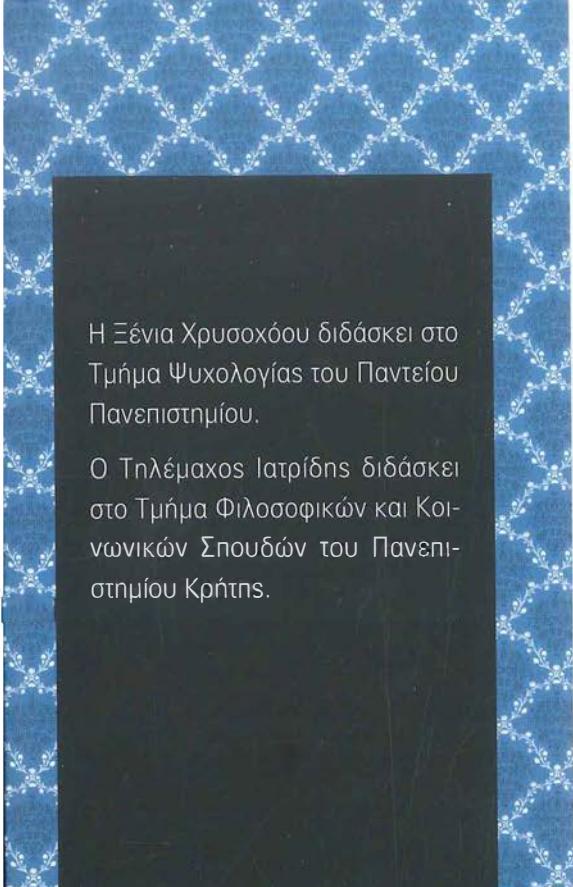

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ στις φιλελεύθερες κοινωνίες

Κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις
της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής

Επιστημονική επιμέλεια
Ξένια Χρυσοχού & Τηλέμαχος Ιατρίδης

 pedio

Η Ξένια Χρυσοχόου διδάσκει στο
Τμήμα Ψυχολογίας του Παντείου
Πανεπιστημίου.

Ο Τηλέμαχος Ιατρίδης διδάσκει
στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοι-
νωνικών Σπουδών του Πανεπι-
στημίου Κρήτης.

**ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ**

ΠΕΔΙΟ
Επιστημονικές Εκδόσεις
Σειρά: ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ
Διεύθυνση: Ξένια Χρυσοχόου

Διόρθωση: Χρύσα Ξανάκη
Ηλεκτρονική επεξεργασία: Παναγιώτα Δημοπούλου
Εξώφυλλο: Παναγιώτα Δημοπούλου

ISBN 978-960-546-124-9

Για την ελληνική γλώσσα

© 2013 Εκδόσεις Πεδίο

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Πεδίο Α.Ε.
Συντ. Δαβάκη 10 & Μυλοποτάμου, 11526, Αθήνα
Τηλ.: 210 3390204-5-6 · Fax: 210 3390209
e-mail: info@pediobooks.gr
<http://www.pediobooks.gr/>

Όψεις της Ηγεμονίας στις Φιλελεύθερες Κοινωνίες

*Κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις
της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής*

Μετάφραση

Άρτεμις Γρίβα, Κατερίνα Γούλα,
Τηλέμαχος Ιατρίδης & Ξένια Χρυσοχόου

Επιστημονική επιμέλεια

Ξένια Χρυσοχόου & Τηλέμαχος Ιατρίδης

ΠΕΔΙΟ
Αθήνα 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συγγραφείς του τόμου 9

Εισαγωγή 11

Ξένια Χρυσοκόου & Τηλέμαχος Ιατρίδης

ΜΕΡΟΣ Ι: ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

1. Ορισμένα ψυχολογικά όρια του φιλελευθερισμού
και των φιλελεύθερων κοινωνιών 39
Jean-Léon Beauvois

2. Το διαστρεβλωμένο δημοκρατικό ιδεώδες:
ανταγωνιστικές αναπαραστάσεις της ετερότητας
των μη δυτικών κοινωνιών 68
Christian Staerklé

3. Ο πολιτισμικός κανόνας του ατομικισμού και η θέση
της ομάδας: συνέπειες για την κοινωνική σύγκριση 105
Fabio Lorenzi-Cioldi & Armand Chatard

4. Περιορισμένα διομαδικά όρια: ανελιξιακή πλάνη,
αμφισημία και ανοχή στην αδικία 133
Stephen C. Wright

ΜΕΡΟΣ ΙΙ: ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

5. Διομαδικές σχέσεις κυριαρχίας 187
Alain Clémence, Fabio Lorenzi-Cioldi & Jean-Claude Deschamps

6. Τα αμφίσημα στερεότυπα ως νομιμοποιητικές ιδεολογίες:
διαφοροποιώντας μεταξύ πατερναλιστικής και ζηλόφθονης
προκατάληψης 238
Peter Glick & Susan T. Fiske
7. Θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους 286
Cecilia L. Ridgeway
8. Ο ρόλος της στερεοτυποποίησης στη δικαιολόγηση
του συστήματος και η παραγωγή ψευδούς συνείδησης 329
John T. Jost & Mahzarin R. Banajii
9. Προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας: μια μεταβλητή
προσωπικότητας που προβλέπει κοινωνικές και πολιτικές
στάσεις 385
*Felicia Pratto, Jim Sidanius, Lisa M. Stallworth
& Bertram F. Malle*
10. Το κοινωνικό πλαίσιο της κοινωνικής ταυτότητας:
κυριαρχία, αντίσταση και αλλαγή 467
Stephen Reicher

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ: ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

11. Πέρα από την εξάρτηση: μια προσέγγιση της κοινωνικής
εξουσίας και κυριαρχίας με όρους ταυτότητας 513
Bernd Simon & Penelope Oakes
12. Πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα:
μια κοινωνιοψυχολογική ανάλυση 570
Simon Christian Bernd & Bert Klandermans
13. Η κοινωνική επιρροή και η ισχύς των μειονοτήτων:
μια ανάλυση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου 616
Ξένια Χρυσοχόου & Chiara Volpato
14. Επανεξετάζοντας την ψυχολογία της τυραννίας:
η μελέτη φυλακής του BBC 670
Stephen Reicher & S. Alexander Haslam

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

- Mahzarin R. Banaji** Harvard University (ΗΠΑ)
Jean-Léon Beauvois Université de Nice, Sophia-Antipolis (Γαλλία)
Armand Chatard Université de Poitiers (Γαλλία)
Alain Clémence Université de Lausanne (Ελβετία)
Jean-Claude Deschamps Université de Lausanne (Ελβετία)
Susan Fiske Princeton University (ΗΠΑ)
Peter Glick Lawrence University (ΗΠΑ)
S. Alex Haslam University of Queensland (Αυστραλία)
Τηλέμαχος Ιατρίδης Πανεπιστήμιο Κρήτης (Ελλάδα)
John T. Jost New York University (ΗΠΑ)
Bert Klandermans VU University of Amsterdam (Ολλανδία)
Fabio Lorenzi-Cioldi Université de Genève (Ελβετία)
Bertram F. Malle Brown University (ΗΠΑ)
Penny Oakes Australian National University (Αυστραλία)
Felicia Pratto University of Connecticut (ΗΠΑ)
Steve D. Reicher St Andrews University (Ηνωμένο Βασίλειο)
Cecilia L. Ridgeway Stanford University (ΗΠΑ)
James Sidanius Harvard University (ΗΠΑ)
Bernd Simon Christian-Albrechts-University of Kiel (Γερμανία)
Christian Staerklé Université de Lausanne (Ελβετία)
Lisa M. Stallworth Stanford University (ΗΠΑ)
Chiara Volpato Università di Milano-Bicocca (Ιταλία)
Stephen C. Wright Simon Fraser University (Καναδάς)
Ξένια Χρυσοχόου Πάντειο Πανεπιστήμιο (Ελλάδα)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ξένια Χρυσοκόου & Τηλέμαχος Ιαυρίδης

Το βιβλίο αυτό παρουσιάζει έννοιες και ερωτήματα που αφορούν γενικότερα τις κοινωνικές επιστήμες από κοινωνιοψυχολογική σκοπιά. Κοινά ερωτήματα, που αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στις σημερινές συνθήκες οξείας οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, είναι το πώς εδραιώνεται η κυριαρχία, πώς κλονίζονται ενδεχομένως οι συσχετισμοί δύναμης που φαντάζουν αμετάβλητοι και πώς μπορούν να ανατραπούν και να επέλθει κοινωνική αλλαγή. Τα ερωτήματα αυτά εξειδικεύονται στις συμβολές που παρουσιάζουμε εδώ σε ερωτήματα όπως: Γιατί, πώς και πότε οι μειονεκτούντες, και στη βάση ποιας ομαδικής υπαγωγής, θα παλέψουν για να ανατρέψουν τις υπάρχουσες σχέσεις κυριαρχίας; Ποια είναι τα εμπόδια που συναντά αυτή η προσπάθεια; Ποιες κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες ειδικότερα εμποδίζουν ή διευκολύνουν την ανάληψη δράσης σε μια τέτοια κατεύθυνση;

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τις ολέθριες συνέπειές του, η κοινωνική ψυχολογία ασχολήθηκε σε μεγάλο βαθμό με τις διαομαδικές σχέσεις κυριαρχίας και ανισότητας, προσπαθώντας να απαντήσει στα παραπάνω ερωτήματα. Μία από τις διαπιστώσεις των ερευνών στα πλαίσια αυτά ήταν ότι ο αγώνας για αλλαγή των συσχετισμών εξουσίας εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα (άτομα και ομάδες) αντιλαμβάνονται το κοινωνικό πλαίσιο και τη θέση τους μέσα σε αυτό. Η κοινωνιοψυχολογική έρευνα τα τελευταία 15-20 χρόνια προσανατολίζεται στη διερεύνηση των συν-

θικών νομιμοποίησης και απονομιμοποίησης των σχέσεων κυριαρχίας.

Η συλλογή που ακολουθεί συγκεντρώνει 14 αντιπροσωπευτικά κείμενα της κοινωνιοψυχολογικής ερευνητικής παραγωγής της περιόδου αυτής πάνω στους όρους και τις διαδικασίες της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής στις σύγχρονες «φιλελεύθερες κοινωνίες» δυτικού τύπου. Τα κείμενα αυτά αντιμετωπίζουν κρίσιμες και διαφιλονικούμενες όψεις του γενικότερου ζητήματος της *ηγεμονίας* από ποικίλες θεωρητικές οπτικές στην κοινωνική ψυχολογία, στη βάση προγραμμάτων εμπειρικής έρευνας. Μας ενδιαφέρει η κοινωνιοψυχολογική διάσταση της ηγεμονίας, με την κλασική έννοια που της δίνει ο Gramsci (2000), δηλαδή τη δυνατότητα των κυρίαρχων να επιβάλουν τον τρόπο με τον οποίο βλέπουν τον κόσμο στους υποτελείς, οι οποίοι τον αποδέχονται ως «φυσικό», παρότι είναι αντίθετος με τα δικά τους συμφέροντα. Περιορίζουμε αυτή τη συζήτηση στις «φιλελεύθερες κοινωνίες», καθώς οι διαδικασίες που παρουσιάζονται εδώ δεν αποτελούν ψυχολογικές σταθερές, αλλά αποκτούν νόημα μόνο μέσα σε αυτά τα ιδεολογικά και ιστορικά πλαίσια.

Τα κείμενα που παρουσιάζουμε εδώ διευρύνουν την εποπτεία που διαθέτουμε πάνω στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες με τις οποίες οι σύγχρονες κοινωνίες νομιμοποιούνται ή απονομιμοποιούνται – διαδικασίες που, μέχρι στιγμής, δεν έχουν φωτιστεί από την πλευρά της κοινωνικής ψυχολογίας στην ελληνική βιβλιογραφία.

Η συλλογή αυτή, εκτός του βιβλιογραφικού κενού, καλύπτει σύγχρονες θεωρητικές και εμπειρικές κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις προερχόμενες τόσο από Ευρωπαίους όσο και από Αμερικανούς στοχαστές, και έτσι φέρνει κοντά παραδόσεις των οποίων η επικοινωνία δεν είναι πάντα ευχερής.

Σε αυτή την εισαγωγή θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τι ενδιαφέρον βρίσκουμε στα συγκεκριμένα κείμενα για τη συζήτηση περί ηγεμονίας που μας απασχολεί και πώς αυτά συνδέονται, συνομιλούν και αντιπαρατίθενται μεταξύ τους. Τα επιλέξαμε επειδή θέτουν ερωτήματα και προτείνουν θεωρήσεις που εντάσσονται στη συζήτη-

σή μας, χωρίς να μας έχει απασχολήσει ιδιαίτερα στην επιλογή τους το πότε γράφτηκαν. Τα κείμενα αυτά αποτέλεσαν έναυσμα για περαιτέρω κοινωνιοψυχολογική έρευνα χωρίς να εξαντλούν ούτε τις πτυχές του ζητήματος ούτε το κοινωνιοψυχολογικό έργο. Τα χωρίσαμε «τεχνητά» σε τρεις μεγάλες θεματικές κατηγορίες, που επικοινωνούν μεταξύ τους, και τα παρουσιάζουμε στη βάση αυτών των εννοιών. Ελπίζουμε ότι θα τροφοδοτήσουν τη συζήτηση περί ηγεμονίας στις σύγχρονες κοινωνίες και θα συμβάλουν στον διάλογο μεταξύ κοινωνικών επιστημόνων.

I. Ιδεολογικές αρχές των φιλελεύθερων κοινωνιών

Το πρώτο μέρος του βιβλίου εξετάζει το ζήτημα της ηγεμονίας υπό το φως των βασικών ιδεολογικών παραδοχών που συνέχουν τις φιλελεύθερες, δυτικές κοινωνίες. Τα τέσσερα κείμενα που περιλαμβάνονται σε αυτό πραγματεύονται τις κοινωνιοψυχολογικές δυναμικές που εγκλείει η νεωτερική ιδέα του *ατόμου* και τις συνέπειές τους για τη νομιμοποίηση των σχέσεων κυριαρχίας. Αν και οι συγκεκριμένες συμβολές θέτουν επιμέρους ερωτήματα και εγγράφονται σε διακριτά προγράμματα έρευνας που δεν επικοινωνούν κατ' ανάγκην μεταξύ τους, μας επιτρέπουν να δούμε πώς ο ατομικισμός εγγράφεται ηγεμονικά στον κοινό νομικό με συνέπεια τη δικαιολόγηση των ανισοτήτων.

Στο κείμενο του Beauvois διατυπώνονται κυρίως αιχμές ως προς τις κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις των ατομικιστικών παραδοχών των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών. Αν και στο ίδιο το κείμενο δεν γίνονται ρητές παραπομπές σε αυτό, οι αιχμές του συγγραφέα έχουν ερείσματα σε ένα εκτενές θεωρητικό και ερευνητικό έργο (βλ. Beauvois, 2005), το οποίο επιχειρεί μια ανατομία των σχέσεων κυριαρχίας στις φιλελεύθερες κοινωνίες διαρθρώνοντας τα πορίσματα τριών παράλληλων ερευνητικών σχεδίων σε κλασικά πεδία έρευνας στην κοινωνική ψυχολογία (γνωστική ασυμφωνία, κοινωνικές αποδόσεις, αντίληψη προσώπων). Το ευρύτερο θεωρητικό εγ-

χείρημα του Beauvois βασίζεται στον κριτικό αναστοχασμό πάνω σε βασικές έννοιες της φιλελεύθερης αντίληψης του κόσμου: την ελευθερία και την επιλογή. Η υποδούλωση στις σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνίες, σύμφωνα με τον συγγραφέα, είναι «επιλογή», υπό την έννοια ότι το ίδιο το υποκείμενο συγκροτείται μέσα από πρακτικές κοινωνικού ελέγχου των οποίων την ιδιότητα, λόγω της πίστης του στην ελεύθερη επιλογή, το υποκείμενο δεν μπορεί παρά να παραβλέπει. Η ανάλυση του Beauvois πρεσβεύει ότι αυτό αποτελεί συνέπεια, σε ψυχολογικό επίπεδο, της σύμπραξης της αστικής δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού με τις κοινωνικές πρακτικές και τους θεσμούς της αξιολόγησης – στους οποίους στηρίζεται η αστική δημοκρατία και τους οποίους στηρίζει ιδεολογικά ο φιλελευθερισμός.

Ο ρόλος της αστικής δημοκρατίας σε αυτή τη διαδικασία έγκειται στη θεσμοθέτηση και καθιέρωση ιστορικά, μέσα από το δικαίωμα ψήφου, ενός πεδίου τυπικής άσκησης ελευθερίας που χρίζει τα υποκείμενα *ελεύθερα ως άτομα* να επιλέξουν την εκδοχή της καθυπόταξής τους έναντι μιας άλλης. Πόσο ελεύθερα είναι όντως τα άτομα να ασκήσουν αυτή την επιλογή, αν δεν παραβλέψουμε τις σχέσεις και τις κοινωνικές ρυθμίσεις στις οποίες υπάγονται; Ο Beauvois δεξιώνεται αυτή την αμφιβολία όταν στο κείμενό του αναφέρεται με σκωπτική διάθεση στο παράδειγμα της υπαλλήλου την οποία ο εργοδότης της καλεί να εκτελέσει μια ορισμένη εντολή, αν βέβαια «θέλει» η ίδια (όπως άλλωστε θυμίζει ο συγγραφέας, η εργασία δεν είναι υποχρεωτική στις φιλελεύθερες κοινωνίες). Αν η υπάλληλος «θέλει» να εκτελέσει την εντολή –εφόσον σε αντίθετη περίπτωση θα χάσει τη δουλειά της– είναι πολύ πιθανό να εκλογικεύσει εκ των υστέρων τη θέση υποταγής της ως προϊόν της ελεύθερης επιλογής της. Ένα από τα πιο συστηματικά εμπειρικά ευρήματα της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας είναι ακριβώς ότι, σε συνθήκες υπό τις οποίες τα υποκείμενα (ως *άτομα*) χρίζονται από έναν φορέα εξουσίας κατ' όνομα ελεύθερα να διαπράξουν κάτι επαχθές για τα ίδια, αυτά, αφού εκτελέσουν το επαχθές έργο, τείνουν να το εκλογικεύουν, να το πιστώνουν δηλαδή με υψηλότερη αξία από ό,τι προηγουμένως («γνωστική ασυμφω-

νία»). Ο ρόλος της φιλελεύθερης ιδεολογίας στην αναπαραγωγή των σχέσεων κυριαρχίας, από την άλλη πλευρά, έγκειται στην αναγωγή του ατόμου σε έδρα της πραγματικότητας, με συνέπεια να παραβλέπονται οι κοινωνικοί καθορισμοί και τα συστήματα διομαδικής ανισότητας μέσα στα οποία συγκροτούνται κοινωνικά και ψυχολογικά τα υποκείμενα. Η ηγεμονία της φιλελεύθερης ιδεολογίας έχει ως συνέπεια την κατανόηση, από τα υποκείμενα, της ανθρώπινης δράσης με εξατομικευμένους όρους («θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης», «κανόνας εσωτερικότητας») και, συνακόλουθα, την υποβάθμιση του εξηγητικού ρόλου των δομικών κοινωνικών ανισοτήτων και άλλων παραγόντων. Η ανάλυση του Beauvois ολοκληρώνεται με τη διαπραγμάτευση του ρόλου της αξιολόγησης ως πρακτικής συνυφασμένης με το φιλελεύθερο ιδεώδες και τη λειτουργία της δημοκρατίας. Οι πρακτικές αξιολόγησης (στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας, στην ψυχολογία των ατομικών διαφορών κ.λπ.) προορίζονται να μετρούν την «ατομική αξία» καθενός, αναδεικνύοντας εκείνες τις χαρακτηριστικές ιδιότητες («κοινωνική χρηστικότητα») που συμφωνούν με τις προδιαγραφές της αγοράς στις καπιταλιστικές κοινωνίες.

Αν για τον Beauvois η εικόνα του ελεύθερου, αυτόνομου και μοναδικού ατόμου αποτελεί ένα κοινωνικό όνειρο, μια φαντασίωση που διευκολύνει την εθελούσια υποταγή του («ελεύθερα αποδεχόμενη υποταγή»), ο Staerklé στο δικό του κείμενο δείχνει πώς ο ατομικισμός διαπερνά και την εκδοχή δημοκρατίας που επικράτησε και που οριοθετεί τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των πολιτών, άρα και το ποιος μπορεί να είναι αποδέκτης προνομίων. Η συγκρότηση του πολιτικού υποκειμένου από ατομικότητες ελεύθερες, αυτόβουλες και υπεύθυνες συνδέεται, όπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, με τη φιλελεύθερη εκδοχή του δημοκρατικού πολιτεύματος, όπου ο πολίτης κυνηγά την προσωπική του ευτυχία ανεξάρτητος, χωρίς να καθορίζεται—ούτε να έχει ανάγκη— από τη συλλογικότητα. Αυτή η κανονιστική κατανόηση του πολίτη μεταγράφεται στον κοινό νου στην άποψη ότι μόνο στους αυτόνομους και ανεξάρτητους πολίτες *ταιριάζουν* το δημοκρατικό πολίτευμα αλλά και η οικονομική ευημερία. Έτσι, δημι-

ουργείται μια ψευδής αιτιότητα (οι κάτοικοι είναι υπεύθυνοι για το πολίτευμα και έχουν το πολίτευμα που τους αξίζει) για να δικαιολογήσει την υπεροχή του φιλελεύθερου δυτικού κόσμου και να εκλογικεύσει την ανισότητα. Κατά τον Staerklé, το δημοκρατικό ιδεώδες, που είναι καθολικό, διαστρεβλώνεται. Μέσα στη δουλειά του, η οποία εγγράφεται στη θεωρητική παράδοση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, βλέπουμε πώς η αφηρημένη έννοια της δημοκρατίας γίνεται μέρος της κοινής αντίληψης ως κοινωνική αναπαράσταση με συγκεκριμένη λειτουργία. Ο Staerklé αναπτύσσει το επιχειρήμα ότι η εγκαθίδρυση του «Άλλου», του διαφορετικού, του μη Δυτικού, επιτελεί δύο σημαντικές λειτουργίες. Αφενός μια ενδοομαδική λειτουργία, καθώς μέσα από την εγκαθίδρυση της διαφοράς με τον μη Δυτικό επιβεβαιώνει τις ατομικιστικές αξίες που παγιώνουν την κοινωνική δομή εντός του δυτικού κόσμου. Αφετέρου μια διομαδική λειτουργία, καθώς συνεισφέρει στη νομιμοποίηση σταθερών σχέσεων ανισότητας μεταξύ του δυτικού και του μη δυτικού κόσμου που δικαιολογούν την εκμετάλλευση του ενός από τον άλλο. Οι κοινωνικές ρυθμίσεις έρχονται να επικεντρωθούν στην περιγραφή των πολιτευμάτων μέσα από το ιδεολογικό φίλτρο του ατομικισμού και να καθοδηγήσουν το περιεχόμενο των στερεοτύπων για διάφορες κοινωνικές ομάδες. Οι κοινωνικές διαφορές γίνονται ατομικές. Από τη στιγμή που διαμορφωθεί αυτό το στερεότυπο και η αφηρημένη έννοια της δημοκρατίας αντικειμενοποιηθεί στην εικόνα του αυτόβουλου και ελεύθερου πολίτη, το στερεότυπο αυτό έρχεται να νομιμοποιήσει τις κοινωνικές ανισότητες. Αυτή τη νομιμοποιητική λειτουργία των στερεοτύπων τη συναντάμε και σε άλλα κείμενα που παρουσιάζονται στο δεύτερο μέρος του βιβλίου.

Η συμβολή των Lorenzi-Cioldi και Chatard ξεκινά από την υπόθεση ότι η κατανόηση του υποκειμένου ως αυτόρκους, αυτόνομου και αυτεξούσιου ατόμου δεν είναι μόνο η πολιτισμική λογική που νομιμοποιεί την υπεροχή του δυτικού κόσμου σε βάρος των Άλλων, αλλά ταυτόχρονα και η λογική που προσιδιάζει περισσότερο στις κυρίαρχες, παρά στις κυριαρχούμενες, ομάδες στο εσωτερικό των δυτικών

κοινωνιών. Η υπόθεση αυτή αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος έρευνας που επισημαίνει και αναδεικνύει συστηματικές κοινωνικές διαφορές σε σχέση με τη συγκρότηση των υποκειμένων ως *ατόμων*: ενώ τα μέλη των κυρίαρχων ομάδων γίνονται αντιληπτά από τους άλλους, αλλά και αντιλαμβάνονται και τα ίδια τον εαυτό τους, πρωτίστως με ατομικούς όρους, τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων προκύπτει ότι γίνονται αντιληπτά, αλλά και αντιλαμβάνονται τα ίδια τον εαυτό τους, με όρους εν πολλοίς κατηγορικούς – μέσα δηλαδή από τις κατηγορίες στις οποίες υπάγονται. Στο κείμενο που φιλοξενούμε εδώ οι συγγραφείς εστιάζουν την προσοχή τους στον ρόλο των θέσεων που κατέχουν οι ομάδες στις σχέσεις κυριαρχίας για τις διαδικασίες συγκρότησης της ταυτότητας των μελών τους: ενώ για τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων η συγκρότηση ταυτότητας φαίνεται να αποτελεί προϊόν «κοινωνικών συγκρίσεων», δηλαδή συγκρίσεων της ομάδας υπαγωγής με άλλες συγκρίσιμες ομάδες, για τα μέλη των κυρίαρχων ομάδων η συγκρότηση ταυτότητας δείχνει να συναρτάται με διαπροσωπικές συγκρίσεις, δηλαδή με συγκρίσεις στις οποίες τα μέλη των ομάδων αυτών κατανοούν τον εαυτό τους ως διαφορετικό από άλλα *άτομα* παρά από άλλες ομάδες. Το ενδιαφέρον αυτής της ανάλυσης έγκειται ακριβώς στην ανάδειξη της ασυμμετρίας που φαίνεται να υπάρχει ως προς την κοινωνική και πολιτισμική αξία με την οποία πιστώνονται οι διαδικασίες συγκρότησης ταυτότητας των μελών κυρίαρχων ομάδων αφενός και κυριαρχούμενων ομάδων αφετέρου. Σε ό,τι αφορά τις διαδικασίες συγκρότησης ταυτότητας, τα μέλη των κυρίαρχων ομάδων αυτοπροσδιορίζονται δηλαδή εμμέσως περισσότερο ως (αυτάρκη, αυτόνομα και αυτεξούσια) *άτομα* από ό,τι οι κυριαρχούμενοι, γεγονός που έχει δύο τουλάχιστον κρίσιμες επιπτώσεις ως προς τη νομιμοποίηση της ανισότητας. Πρώτον, οι κυρίαρχοι φέρονται σαν να είναι καλύτερα προικισμένοι για την κοινωνική επιτυχία και, δεύτερον, οι κυριαρχούμενοι αποδυναμώνονται στην προσπάθειά τους να προσβάλουν την κυριαρχία συλλογικά, καθώς δεν μπορούν να δουν τους κυρίαρχους ως ομάδα με συγκεκριμένα συμφέροντα.

Αν συνεπώς η κοινωνική επιτυχία θεωρείται συνάρτηση της ατομικότητας, τότε η θέση του καθενός θεωρείται απότοκο της ατομικής του αξίας. Σε ένα τέτοιο σύστημα, η πρόσβαση σε προνομιακές θέσεις μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την ατομική κινητικότητα. Το ζήτημα της ατομικής αξίας και κινητικότητας ως ιδεολογική νομιμοποίηση ενός άνισου συστήματος απασχολεί τον Wright στο τελευταίο κείμενο αυτού του μέρους. Η διομαδική ανισότητα θα γινόταν αβάστακτη για τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων αν δεν υπήρχε το όνειρο της ατομικής κινητικότητας. Για πολλές μειονεκτούσες ομάδες όμως η ατομική ανοδική κινητικότητα είναι περιορισμένη, με αποτέλεσμα να μπορούν να ανέλθουν κοινωνικά μόνο ελάχιστα μέλη, ενώ για τους υπόλοιπους η ανέλιξη παρεμποδίζεται συστηματικά. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται «ανελιξιακή πλάνη» (tokenism) και αποτελεί ένα διομαδικό πλαίσιο όπου τα όρια μεταξύ των ομάδων υψηλής και χαμηλής θέσης δεν είναι τελείως αδιαπέραστα, αλλά υπάρχουν αυστηροί περιορισμοί βάσει της ομαδικής υπαγωγής για την πρόσβαση στις προνομιακές θέσεις. Ο Wright διαπίστωσε με έκπληξη ότι σε ένα καθεστώς ανελιξιακής πλάνης, αντί να επιλέξουν μια στρατηγική συλλογικής δράσης και αφύπνισης (Taylor & McKirnan, 1985), τα άτομα επιλέγουν ατομικές στρατηγικές. Ο συγγραφέας συμπεραίνει ότι η επιτυχία ελάχιστων μελών της μειονεκτούσας ομάδας υπονομεύει το ενδιαφέρον για συλλογική δράση, καθώς στρέφει την προσοχή στην προσωπική παρά στη συλλογική αδικία, ενώ παράλληλα μειώνει την πεποίθηση ότι η διομαδική ιεραρχία είναι μη νόμιμη. Έτσι, η ανελιξιακή πλάνη αποτελεί προνομιακό ιδεολογικό πεδίο των κυρίαρχων, οι οποίοι μέσα από την ιδεολογική προώθηση ατομικιστικών πεποιθήσεων, όπως η έννοια της προσωπικής αξίας, δικαιολογούν την προνομιακή τους θέση με βάση τα ατομικά τους χαρακτηριστικά. Δίνουν επίσης την ψευδαίσθηση της ύπαρξης ενός δίκαιου και αξιοκρατικού συστήματος, όπου καθένας κατέχει τη θέση που του αξίζει. Όποιος συνεπώς έχει αρνητικά αποτελέσματα δεν μπορεί παρά να ψέξει τον εαυτό του, καθώς το σύστημα δίνει ευκαιρίες. Μέσα λοιπόν από το έργο του Wright βλέπουμε ότι αρκεί η επίκληση της ατομικής

αξίας για να νομιμοποιηθεί ένα σύστημα ανισότητας, και άρα ο κανόνας του άξιου και αυτάρκους ατόμου –το οποίο περιγράφουν οι Lorenzi-Cioldi και Chatard ως χαρακτηριστικό των κυρίαρχων ομάδων– αποτελεί κομμάτι της ηγεμονίας τους και λειτουργεί ως ανασχετικός παράγοντας σε οποιαδήποτε διομαδική αλλαγή.

Το ιδεολογικό βάρος της ατομικής αξίας είναι τόσο ισχυρό στην κοινωνία μας που αρκεί να πούμε, στα πλαίσια ενός αξιοκρατικού συστήματος, ότι τα μέλη μιας ομάδας βρίσκονται κατά κανόνα σε προνομιακές θέσεις για να αυξηθεί η πρόσληψη της ικανότητας όλων των μελών της ομάδας (Κάκκου & Χρυσόχου, 2011). Φαίνεται μάλιστα ότι η πεποίθηση σε ένα αξιοκρατικό σύστημα είναι τόσο ισχυρή ώστε, ακόμη και όταν γνωρίζουν πως το σύστημα αξιοκρατίας είναι απονομιμοποιημένο, τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων θεωρούν πρότυπο το μέλος τους το οποίο εξελίσσεται κοινωνικά μόνο αν αυτή η εξέλιξη έγινε με αξιοκρατικά κριτήρια (Chrysochoou & Sanchez-Mazas, 2000).

Στα κείμενα του πρώτου μέρους διαφαίνονται οι κοινωνιοψυχολογικές συνιστώσες της φιλελεύθερης ιδεολογίας που στηρίζεται στον ατομικισμό, την ελευθερία, την επιλογή και την αξιοκρατία, και που μέσα από τη συγκρότηση διαφορετικών ομάδωσης και ταυτοτήτων αποτελεί τη βάση της ύπαρξης και δικαιολόγησης ενός συστήματος ανισότητας με κοινά αποδεκτές αξίες τόσο από τους κυρίαρχους όσο και από τους κυριαρχούμενους. Στο δεύτερο μέρος πραγματοποιείται η εμβάθυνση στις νομιμοποιητικές λογικές αυτής της ηγεμονίας.

II. Νομιμοποίηση και ηγεμονία

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου εξετάζει το πώς νομιμοποιούνται οι σχέσεις ανισότητας. Δύο διαφορετικές αντιλήψεις σκιαγραφούνται μέσα από τα παρουσιαζόμενα κείμενα. Η πρώτη εγγράφεται στην αμερικανική παράδοση και εκπροσωπείται κυρίως από το κείμενο των Jost και Banaji και το κείμενο των Sidanius, Pratto και συνεργατών.

Οι συγγραφείς αυτοί εντοπίζουν το διακύβευμα στις ιδεολογικές ενισχύσεις ή αποδυναμώσεις του συστήματος σε ατομικό επίπεδο, κυρίως από μέρους των κυριαρχούμενων, που τελικά νομιμοποιούν τη σχέση εκμετάλλευσής τους. Σε παρεμφερές πλαίσιο, τα κείμενα των Glick και Fiske και της Ridgeway φωτίζουν διαφορετικές πτυχές της νομιμοποίησης: αφενός την αλληλεπίδραση του διομαδικού ανταγωνισμού με τη θέση των ομάδων ως προς την οργάνωση του περιεχομένου των στερεοτύπων που νομιμοποιούν αυτές τις σχέσεις και θέσεις, και αφετέρου τη διαμόρφωση των σχετικών πεποιθήσεων μέσα σε τοπικά πλαίσια επικοινωνίας. Η δεύτερη αντίληψη, που διαμορφώθηκε μέσα στην ευρωπαϊκή παράδοση σκέψης, αφορά καθαρά τις διομαδικές σχέσεις ανισότητας και εκπροσωπείται από το κείμενο του Clémence και συνεργατών και το κείμενο του Reicher, με τα οποία ανοίγει και κλείνει το δεύτερο μέρος. Τα κείμενα αυτά τοποθετούν τη σχέση κυριαρχίας μέσα στη σύγκρουση ομάδων, που άλλωστε τις συγκροτεί. Η διαφορά μεταξύ των δύο αντιλήψεων στην προσέγγιση της νομιμοποίησης (στο άτομο ή στις διομαδικές σχέσεις) παραπέμπει σε διαφορετικές επιστημολογικές παραδοχές, καθώς και σε διαφορετικές διομαδικές ανισότητες με τις οποίες αναμετρήθηκε ιστορικά κάθε παράδοση σκέψης.

Στην αμερικανική παράδοση η ενασχόληση με την προκατάληψη εγγράφεται στην ιδεολογική θεώρηση του φιλελευθερισμού και εξατομικεύει τις διακρίσεις ως προϊόν της προκατειλημμένης σκέψης των ατόμων (Allport, 1954). Μια τέτοια αντίληψη, που είναι κυρίαρχη στην κοινωνική ψυχολογία, διακρίνουμε και στα κείμενα των Jost και Banaji και των Pratto, Sidanius και συνεργατών, τα οποία εισάγουν δύο από τα πλέον παραγωγικά προγράμματα έρευνας στην κοινωνική ψυχολογία των διομαδικών σχέσεων τα τελευταία 15-20 χρόνια. Στο κείμενο των Jost και Banaji διατυπώνεται για πρώτη φορά η «θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος», σύμφωνα με την οποία οι κυριαρχούμενες ομάδες νομιμοποιούν την καθεστηκυία τάξη, σε βάρος των ορθολογικά νοούμενων συμφερόντων τους, λόγω της τάσης τους να δικαιολογούν το σύστημα που τις περιβάλλει. Η τά-

ση αυτή, η οποία στις μεταγενέστερες διατυπώσεις της θεωρίας θα χαρακτηριστεί ανοιχτά ως *ανάγκη* (π.χ. Jost & Hunyady, 2002), προτείνεται εδώ ως ομολογή της τάσης δικαιολόγησης του εαυτού («δικαιολόγηση του εγώ») και της τάσης δικαιολόγησης της ομάδας, τις οποίες εισηγούνται, κατά τους συγγραφείς, άλλες προσεγγίσεις στις διομαδικές σχέσεις. Για να εξηγήσει την απόκλιση ανάμεσα στη δικαιολόγηση του συστήματος και τη δικαιολόγηση της ομάδας στην περίπτωση των κυριαρχούμενων (καθώς στην περίπτωση των κυρίαρχων οι δύο μορφές δικαιολόγησης είναι συμβατές μεταξύ τους), η θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος ανασύρει τη μαρξική έννοια της *ψευδούς συνείδησης*: την αποδοχή «ψευδών» πεποιθήσεων εκ μέρους των κυριαρχούμενων, οι οποίες συντηρούν τη δική τους καταπίεση. Είδαμε προηγουμένως στο κείμενο του Wright ότι η επίκληση μιας ψευδούς διαπερατότητας των ομαδικών ορίων αρκεί για να αποτρέψει μια αντίληψη συλλογικής αδικίας. Η ιδέα αυτή επικοινωνεί και με τη θεώρηση του «μίσους για τον εαυτό» (self-hate) που διατυπώθηκε για τους Εβραίους, σύμφωνα με την οποία οι κυριαρχούμενοι αποδέχονται για τον εαυτό τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς οι οποίοι εμποδίζουν τη συλλογική ταύτιση (Lewin, 1948). Γενικότερα, ο Jost και οι συνεργάτες του ανοίγουν στο περιβάλλον της κοινωνικής ψυχολογίας στις ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του 1990 μια συζήτηση για την ιδεολογία στα πλαίσια μιας ορισμένης, ιδιάζουσας επαναανακάλυψης της μαρξιστικής κριτικής την ίδια περίοδο. Στο ίδιο κλίμα εγγράφεται και η «θεωρία της κοινωνικής κυριαρχίας» του Sidanius, στην οποία αναφέρεται το κείμενο των Pratto, Sidanius και συνεργατών. Το κείμενο αυτό έχει ως επί το πλείστον τεχνικό ενδιαφέρον που περιορίζεται στα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά και τις επιδόσεις της κλίμακας μέτρησης του «προσανατολισμού στην κοινωνική κυριαρχία», μιας μεταβλητής ατομικών διαφορών που κατά τους συγγραφείς αποτυπώνει ένα σημαντικό ψυχολογικό χαρακτηριστικό των ατόμων και επιτρέπει να διαχωρίσουμε συνάκλουθα τα άτομα με βάση τον προσανατολισμό αυτό. Και εδώ η κυριαρχία ερμηνεύεται μέσα από τις ιδεολογικές επιλογές και ροπές των

ατόμων. Η κεντρική θέση των εισηγητών αυτού του θεωρητικού μοντέλου είναι ότι οι θεσμοί που «ενισχύουν την κοινωνική ιεραρχία» υπηρετούνται από άτομα με υψηλό προσανατολισμό στην κοινωνική κυριαρχία, ενώ αντίθετα οι θεσμοί που «αμβλύνουν την κοινωνική ιεραρχία» (μεταξύ αυτών συγκαταλέγουν τις κοινωνικές υπηρεσίες και το κράτος πρόνοιας) υπηρετούνται από άτομα με χαμηλό αντίστοιχο προσανατολισμό. Ως προς αυτό, οι προβλέψεις της θεωρίας κοινωνικής κυριαρχίας διαφέρουν από εκείνες της θεωρίας δικαιολόγησης του συστήματος, η οποία υποστηρίζει ότι κυρίως οι κυριαρχούμενοι, παρά οι κυρίαρχοι, είναι που τείνουν να δικαιολογούν το «σύστημα». Εδώ, ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχουν στην κοινωνική δομή, υπάρχουν άτομα τα οποία είναι σε διαφορετικό βαθμό προσανατολισμένα στην κυριαρχία ως χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς τους. Πέρα από τις επιμέρους προβλέψεις των θεωριών αυτών πάντως, είναι ενδιαφέρουσα η σύγκλισή τους σε ό,τι αφορά την κατανόηση της κοινωνικής δομής και των σχέσεων των ομάδων εντός αυτής της δομής. Και στις δύο προσεγγίσεις, το «σύστημα» είναι λειτουργικό στον βαθμό που καταφέρνει να αποσπά νομιμοποίηση από τους κυριαρχούμενους σε ατομικό επίπεδο. Η σύγκρουση των ομάδων, ως εξηγητική αρχή, και το ζητούμενο της αλλαγής βρίσκονται έξω από τη θεωρητική τουλάχιστον ατζέντα των δύο αυτών προσεγγίσεων (ειδικά για τη θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος βλ. Ιατρίδης & Βασιλείου, 2010· Iatridis & Fousiani, 2009). Γι' αυτούς τους θεωρητικούς, η νομιμοποίηση της ανισότητας έγκειται στο ότι *τα άτομα* συντηρούν με τις πεποιθήσεις τους την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων.

Ως τέτοιες νομιμοποιητικές πεποιθήσεις μπορεί να λειτουργούν τα στερεότυπα, όπως είδαμε και στο κείμενο του Staerklé στο πρώτο μέρος. Πιο συστηματικά με την οργάνωση των στερεοτύπων ασχολείται το κείμενο των Glick και Fiske, το οποίο παρουσιάζει τις βασικές θεωρητικές προτάσεις ενός εκτενούς προγράμματος έρευνας για το περιεχόμενο των στερεοτύπων. Οι συγγραφείς, κινούμενοι μέσα στο *παράδειγμα της προκατάληψης* που προαναφέραμε, εντοπίζουν

στα στερεότυπα για τις περισσότερες κοινωνικές ομάδες μια νομιμοποιητική ιδεολογική λειτουργία που είναι συνυφασμένη με τον αμφίσημο χαρακτήρα τους. Σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική, τα στερεότυπα οργανώνονται με βάση τη θέση των ομάδων στην κοινωνική δομή αλλά και τη σχέση (συνεργατική ή ανταγωνιστική) που έχουν οι ομάδες μεταξύ τους. Στα πλαίσια των σχέσεων κυριαρχίας, τα μέλη των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων παρουσιάζονται συστηματικά ως *κανοί* (προικισμένοι δηλαδή με τις ιδιότητες που συναρτώνται με την κοινωνική θέση και επιτυχία) αλλά ταυτόχρονα *ψυχροί* σε διαπροσωπικό επίπεδο, ενώ, κατά συμπληρωματικό τρόπο, τα στερεότυπα για τις κυριαρχούμενες ομάδες απεικονίζουν τα μέλη τους ως *θερμά* αλλά *ανίκανα*. Τα αμφίσημα αυτά περιεχόμενα φέρονται να νομιμοποιούν την κοινωνική κατανομή πόρων και ισχύος, εγγράφοντάς την στις «φυσικές» χαρακτηρισολογικές ιδιότητες των ατόμων που συγκροτούν κάθε κοινωνική ομάδα. Ταυτόχρονα, η αναγνώριση θετικών ιδιοτήτων στους κυριαρχούμενους (οι οποίες είναι αποσυνδεδεμένες από τις προδιαγραφές της αγοράς, κατά την ανάλυση του Beauvois) εξασφαλίζει την ενεργή συναίνεση και συγκατάθεσή τους στο σύστημα ανισότητας – εξασφαλίζει, με άλλα λόγια, την ηγεμονία των κυρίαρχων. Οι συγγραφείς κάνουν επιπλέον την ενδιαφέρουσα επισήμανση ότι τα πρότυπα των αναπαραστάσεων και πρακτικών που έχουν στόχο τους κυρίαρχους («ζηλόφθονη προκατάληψη») και τα αντίστοιχα με στόχο τους κυριαρχούμενους («πατερναλιστική προκατάληψη») είναι ετεροβαρή, με την έννοια ότι μόνο τα δεύτερα έχουν *κανονιστικό* χαρακτήρα, περιέχοντας σαφείς υποδείξεις ως προς το πώς οι κυριαρχούμενοι οφείλουν να συμπεριφέρονται απέναντι στους κυρίαρχους.

Μέσα από ποιες διαδικασίες όμως αναπτύσσονται οι πεποιθήσεις που προδιαγράφουν συστηματικά διαφορετικές χαρακτηρισολογικές ιδιότητες για τους κυρίαρχους και τους κυριαρχούμενους και, κυρίως, γιατί τις υιοθετούν οι κυριαρχούμενοι, αναπαράγοντας έτσι το σύστημα ανισότητας που τους επιφυλάσσει τη θέση αυτή; Η ανάλυση της Ridgeway, η οποία εγγράφεται στην κοινωνιολογική παράδοση της

συμβολικής αλληλόδρασης, απαντά στο ερώτημα αυτό με τη θέση ότι τα μέλη άνισων μεταξύ τους κοινωνικών ομάδων μαθαίνουν και αναπαράγουν τις συγκεκριμένες πεποιθήσεις («πεποιθήσεις κοινωνικού κύρους») στις μεταξύ τους επαφές σε συγκεκριμένα τοπικά πλαίσια δράσης. Η ανάλυση της Ridgeway βασίζεται στην εξαιρετικά κρίσιμη για την κατανόηση των στερεοτύπων και της νομιμοποιητικής τους λειτουργίας έννοια της *κοινωνικής εγκυρότητας*, της συναίνεσης δηλαδή μεταξύ των υποκειμένων ως προς τα αμοιβαία χαρακτηριστικά τους, ακόμη και αν τα υποκείμενα δεν αποδέχονται σε προσωπικό επίπεδο ορισμένα από αυτά ή τις συνέπειές τους. Το ενδιαφέρον στη «θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους», που παρουσιάζει εδώ η Ridgeway, είναι η προσέγγιση των διαδικασιών παραγωγής και νομιμοποίησης της κοινωνικής διαφοράς μέσα από τις πραγματικές ή συμβολικές *συναντήσεις* των κοινωνικών υποκειμένων.

Αν τα παραπάνω εγγράφονται κατά κύριο λόγο σε ένα επιστημολογικό *παράδειγμα συναίνεσης* (Moscovici & Doise, 1992), το κείμενο του Clémence και συνεργατών και αυτό του Reicher αναφέρονται σε ένα *παράδειγμα σύγκρουσης*. Τα κείμενα αυτά εγγράφονται σε μια ευρωπαϊκή παράδοση σκέψης, όπου οι συμπεριφορές διάκρισης αποτελούν προϊόν της σύγκρουσης και διαπάλης μεταξύ ομάδων για υλικά και συμβολικά αγαθά. Η σύγκρουση αυτή όχι μόνο καθορίζει τα αποτελέσματα για κάθε ομάδα, αλλά και τις συγκροτεί. Τα δύο κείμενα όμως διαφέρουν ως προς το πώς βλέπουν την έννοια της ομάδας και τη σημασία της στα πλαίσια της κυριαρχίας. Για τους Γάλλους κοινωνικούς ψυχολόγους (Clémence και συνεργάτες), η συγκρότηση των ομάδων, των αξιών και των νοημάτων τους γίνεται σε αλληλεξάρτηση και δεν συμβαίνει σε έναν κλειστό κόσμο. Η ασυμμετρία των κοινωνικών θέσεων αποτελεί τον κοινό κανόνα αξιολόγησης των ομάδων και οι αναπαραστάσεις των κοινωνικών ομάδων παρεμβαίνουν στη ρύθμιση των πραγματικών ή συμβολικών σχέσεών τους. Όπως είδαμε και στο κείμενο του Staerklé στο πρώτο μέρος, στη βάση ενός κοινού συμβολικού κόσμου οι διαφορές γίνονται ορατές μόλις συνοδευτούν από μια αξιολογική ανισότητα και έτσι ταξινομούν

τα άτομα σε κοινωνικές κατηγορίες. Στα πλαίσια αυτά, όπως επιχειρηματολόγησαν και οι Lorenzi-Cioldi και Chatard, οι ταυτότητες των μελών άνισων ομάδων συγκροτούνται με βάση το ιδεολογικό πρόταγμα του φιλελευθερισμού που προβάλλει την αξία του αυτόβουλου και αυτάρκους ατόμου. Οι κυρίαρχοι συγκροτούν ομάδες στη βάση της ελεύθερης επιλογής ως συναθροίσεις ιδιαίτερων ατόμων, ενώ οι κυριαρχούμενοι συγκροτούνται σε ομάδες υπαγωγής που τους καθορίζουν. Έτσι, οι κυρίαρχοι, σε συμφωνία με το ατομικιστικό ιδεώδες, συγκροτούν την ταυτότητά τους στη βάση της διατομικής (ενδομαδικά) και διομαδικής διαφοράς, ενώ οι κυριαρχούμενοι αποκλείονται από αυτό καθώς συγκροτούν την ταυτότητά τους στη βάση της διατομικής και ενδοομαδικής ομοιότητας. Σύμφωνα με την άποψη των συγγραφέων, δεν μπορούμε να μιλάμε για τη συγκρότηση ταυτοτήτων σε διαφορετικά επίπεδα (ατομική vs ομαδική) που οδηγεί σε διαφορετικού τύπου μεροληπτικές συμπεριφορές, αλλά για μια συνδιακύμανση της μεροληψίας υπέρ του εαυτού και της ενδοομάδας ανάλογα με την προδηλότητα του επιπέδου σύγκρισης και τη θέση που κατέχουν τα υποκείμενα στην κοινωνική δομή.

Η διαφορετική θέση των υποκειμένων είναι επίσης συστατικό στοιχείο της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, στην οποία εγγράφεται η συμβολή του Reicher που ολοκληρώνει το δεύτερο μέρος. Βασικός στόχος του Reicher σε αυτό το κείμενο είναι να ανασκευάσει αναγωγιστικές απόψεις με τις οποίες συνδέθηκε η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1974· Tajfel & Turner, 1986). Το επιχείρημά του είναι ότι οι ταυτότητες πλαισιώνονται μέσα σε διομαδικές σχέσεις που καθορίζονται από την ανάγνωση, εκ μέρους των υποκειμένων, της διαπερατότητας των ορίων μεταξύ των ομάδων, της νομιμότητας ή όχι των ανισοτήτων και της σταθερότητας της σχέσης τους. Σε αυτό ειδικά το σημείο ο Reicher δεν θεωρεί ότι οι κατηγοριοποιήσεις καθορίζονται από τη δομή των σχέσεων κυριαρχίας, όπως είναι το κεντρικό επιχείρημα της γαλλικής σχολής. Γι' αυτόν, κατά τη βρετανική παράδοση, ο κόσμος είναι ρευστός, όπως χαρακτηριστικά λέει, και οι κατηγοριοποιήσεις μας βρίσκονται σε διαρκή κίνηση. Με αυτό τον

τρόπο εισάγει τη δυνατότητα αλλαγής αλλά και τη στρατηγική δράση σε διαφορετικά κάθε φορά πλαίσια, σε συνάρτηση με την ύπαρξη «γνωστικών εναλλακτικών». Κατά τον Reicher, αυτό που κάνει η κυρίαρχη ιδεολογία για να ηγεμονεύσει είναι να παρουσιάζει τις κατηγορίες ως αναγκαίες και όχι ως ενδεχομενικές. Είναι προφανές ότι αν οι κατηγορίες θεωρούνταν ενδεχομενικές, δεν θα νομιμοποιούσαν τις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις και θα άφηναν να διαφανεί ότι είναι πολιτικά εφικτό ένα άλλο σύστημα σχέσεων. Παρότι οι κατηγορίες αλλάζουν διαχρονικά, στη συγχρονία πρέπει να παρουσιάζονται ως αμετάβλητες. Οφείλουμε λοιπόν να διερωτηθούμε για τη φύση των κατηγοριών, υποστηρίζει ο Reicher, για να μην οδηγηθούμε στην ουσιοποίησή τους με συνέπειες για τις κοινωνικές συνθήκες και την κυριαρχία. Πρέπει κανείς να δει την κατηγοριοποίηση όχι μόνο ως αντανάκλαση του παρόντος, αλλά ως μια νέα δυνατότητα για το μέλλον. Σε μια τέτοια θεώρηση των πραγμάτων, το κεντρικό ερώτημα είναι τι συμβαίνει στη διαδικασία κατηγοριοποίησης όταν αυτή λαμβάνει χώρα μέσα σε άνισες και ανταγωνιστικές σχέσεις. Πώς απαντούν στην υποτέλεια τα μέλη ομάδων που βρίσκονται σε μειονεκτική θέση και πότε δρουν συλλογικά για να αποτινάξουν την καταπίεση; Ο Reicher υποστηρίζει ότι για τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας το κεντρικό θέμα δεν είναι πότε δημιουργούνται διακρίσεις, αλλά πότε γεννιούνται αντιστάσεις. Σε αυτή τη λογική, το ανθρώπινο υποκείμενο αποκτά σημασία ως ενεργός φορέας δράσης και η ταυτότητά του δεν είναι μια στατική έννοια, αλλά ένας «μεσολαβητικός¹ αιτιώδης μηχανισμός

1. Η έννοια της διαμεσολάβησης αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας επιστημολογικής θεώρησης στην κοινωνική ψυχολογία (Moscovici, 1988· Markovà, 2003) κατά την οποία η σχέση ενός υποκειμένου (ατόμου ή ομάδας) με ένα αντικείμενο/φαινόμενο επηρεάζεται (διαμεσολαβείται) συχνά από τη σχέση του υποκειμένου με έναν Άλλο (πραγματικό ή συμβολικό, άτομο ή ομάδα). Εδώ η ταυτότητα αποτελεί έναν διαμεσολαβητικό παράγοντα στη σχέση του εαυτού με τον κοινωνικό κόσμο που προωθεί στρατηγικά τη δράση (Chrysochoou, 2003).

σε καταστάσεις αντικειμενικής αλλαγής» που δεν επιβάλλεται από το εξωτερικό περιβάλλον. Οι ταυτότητες θεωρούνται προγραμματικά σχέδια ή προτάγματα, που ωθούν σε συγκεκριμένες δράσεις ανάλογα με το περιεχόμενο που λαμβάνουν και τη στρατηγική του υποκειμένου σε συγκεκριμένα πλαίσια. Μέσα από διαδικασίες επιρροής το περιεχόμενο και το νόημα των συλλογικών ταυτοτήτων διαμορφώνεται από «επιτηδευματίες ταυτότητας», όσους δηλαδή με τον ένα ή τον άλλο τρόπο επιθυμούν να ηγηθούν ή να ωθήσουν σε συγκεκριμένες δράσεις. Αυτές οι δράσεις πρέπει να εμφανίζονται ως ενσάρκώσεις των ομαδικών αξιών για να τις ακολουθήσουν τα υποκείμενα. Όπως όμως υπάρχουν πολλές εκδοχές τόσο για την κατανόηση του παρόντος όσο και για τα μελλοντικά ενδεχόμενα, υπάρχουν και διαφορετικά προτάγματα ταυτοτήτων. Η συμβολή του Reicher τονίζει τον στρατηγικό χαρακτήρα των ταυτοτήτων και της ανθρώπινης δράσης που διαμορφώνονται μέσα από ρητορικές αντιπαραθέσεις στα πλαίσια διαδικασιών επιρροής και καθορίζουν τα πεδία μιας πιθανής αλλαγής των άνισων σχέσεων. Το πώς οι διαδικασίες επιρροής μπορούν να συμβάλουν στην απονομιμοποίηση των σχέσεων κυριαρχίας και με ποιες κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες μπορεί να διεκδικηθεί η εξουσία από τους κυριαρχούμενους είναι τα θέματα που πραγματεύεται το τρίτο μέρος του βιβλίου.

III. Εξουσία και κοινωνική αλλαγή

Ποιες είναι οι κοινωνιοψυχολογικές συνθήκες που υποβαστάζουν τη διεκδίκηση της εξουσίας και την ανατροπή των άνισων κοινωνικών σχέσεων; Άραγε, αρκεί μόνο οι κυριαρχούμενοι να συνειδητοποιήσουν τη θέση τους; Τα κείμενα που παρουσιάστηκαν προηγουμένως αφήνουν αμφιβολίες για το κατά πόσο η συνειδητοποίηση της δεινής θέσης μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για την ανάληψη αγώνων με στόχο την αλλαγή. Είδαμε ότι η ιδεολογική κυριαρχία του φιλελευθερισμού δρα σε πολλά επίπεδα προκειμένου να εμποδίσει τη συλ-

λογική πάλη για εξουσία από μέρους των κυριαρχούμενων: τονίζοντας τη σημαντικότητα του αυτάρκους και αυτόβουλου ατόμου και δίνοντας τη δυνατότητα ατομικής ανέλιξης έστω και σε λίγους, αποσπά συναινέσεις που δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση γενικότερα το σύστημα. Η κυριαρχία αποτυπώνεται και στα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα μέλη ομάδων με διαφορετική κοινωνική θέση. Τελικά οι κυριαρχούμενοι οδηγούνται στην υποστήριξη πεποιθήσεων ενάντια στα υλικά τους συμφέροντα και διαμορφώνουν ιδεολογικές πεποιθήσεις που ενδυναμώνουν το σύστημα κυριαρχίας.

Η διάρρηξη της ηγεμονίας συναρτάται με τη διαμόρφωση «γνωστικών εναλλακτικών» και διαφορετικών συστημάτων ταξινόμησης. Για να γίνει αυτό, πρέπει να διαμορφωθούν νέα περιεχόμενα και προτάγματα, και εν γένει νέες ταυτότητες, για να ωθήσουν σε συλλογικές δράσεις. Τις ιδιαίτερες αυτές συνθήκες εξετάζει το κείμενο των Simon και Klandermans. Για τους συγκεκριμένους συγγραφείς, το κομβικό σημείο είναι η διαμόρφωση μιας *πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας* εκ μέρους μιας ομάδας, η οποία θα αγωνιστεί για την εξουσία στη βάση τριών συνθηκών, που είναι: η επίγνωση της αδικίας και των κοινών δεινών εκ μέρους των κυριαρχούμενων, η απόδοση της δεινής θέσης στον αντίπαλο και η εμπλοκή σε αυτή τη διαμάχη ενός τρίτου πόλου (της ευρύτερης κοινωνίας ή μιας άλλης αρχής). Η πρόταση των συγγραφέων προέρχεται από τις εμπειρικές τους έρευνες πάνω στα κινήματα και την πολιτική συμμετοχή, και επιχειρεί να συνδυάσει τις θεωρητικές παραδοχές της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας και της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987) με μια θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικής επιρροής (βλ. Παπαστάμου & Μιούνη, 2008). Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο επιρροής, μια μειονότητα καταφέρνει να επηρεάσει με τις απόψεις της και να προσεταιριστεί την κρίσιμη εκείνη μάζα που θα μπορούσε να φέρει τη συλλογική ανατροπή, διατηρώντας τη σύγκρουση με την εξουσία και στοχεύοντας την επιρροή της στον τρίτο πόλο, την αριθμητική πλειοψηφία που βρίσκεται υπό την κυριαρχία της εξουσίας. Κατ' αναλογία, σύμφωνα με τους συγγραφείς, η πολιτι-

κοποίηση μιας ομάδας που έχει συνείδηση της αδικίας προκύπτει από τον εντοπισμό του αντιπάλου και την τριγωνοποίηση της διομαδικής σύγκρουσης. Με αυτό τον τρόπο η εν λόγω ομάδα μπορεί να διαμορφώσει το ταυτοτικό πρόταγμα που θα οδηγήσει σε συλλογική δράση τους πληττόμενους από μια σχέση κυριαρχίας. Κεντρικό επιχείρημα αυτού του κειμένου, που σχετίζεται και με το επιχείρημα στο κείμενο των Simon και Oakes, είναι ότι ο αγώνας για εξουσία πρέπει να ιδωθεί μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα. Οι άνθρωποι εκφράζουν μια πολιτικοποιημένη ταυτότητα στον βαθμό που ως συνειδητά μέλη μιας ομάδας διεξάγουν έναν αγώνα εξουσίας απέναντι σε έναν συγκεκριμένο αντίπαλο εκ μέρους μιας ευρύτερης κατηγορίας, την οποία και εμπλέκουν στη διαπάλη.

Η αντίληψη αυτή γίνεται ιδιαίτερα σαφής στην ανάλυση των Chryssoschoou και Volpato, η οποία συνδέεται στενά με τα παραπάνω επιχειρήματα. Σε αυτό το κείμενο οι συγγραφείς επιχειρούν μια κοινωνιοψυχολογική ανάλυση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, ενός κειμένου «επιτηδευματιών ταυτότητας» που επηρέασε την πολιτικοποίηση πάμπολλων ανθρώπων. Στόχος του κειμένου είναι να εξετάσει τις στρατηγικές που ακολουθεί μια μειονότητα για να ασκήσει άμεση επιρροή. Η ανάλυση αφορά τόσο τη δομή του κειμένου και τη ρητορική του, όσο και τις κατηγορικές διαφοροποιήσεις που εισάγει. Μέσα από την ανάλυση βλέπουμε πώς διαμορφώνεται ένα κείμενο με στόχο να οδηγήσει σε συλλογική δράση για την ανατροπή των κοινωνικών σχέσεων. Η μειονότητα που μιλά διά μέσου του κειμένου, οι Κομμουνιστές, ορίζει κατ' αρχάς τον εαυτό της ως σημαντικό πόλο στη διεκδίκηση της εξουσίας. Στη συνέχεια παρουσιάζει μια εκδοχή των σχέσεων εξουσίας, επιδιώκοντας τη διαμόρφωση των κοινών αιτημάτων και τον εντοπισμό του αντιπάλου, και συνθέτοντας έτσι την κοινωνική αναπαράσταση του κόσμου μέσα στον οποίο ο αγώνας για εξουσία θα λάβει χώρα. Έχοντας θέσει αυτές τις προκείμενες, κατασκευάζει την πληττόμενη κατηγορία, μέρος της οποίας είναι και η ίδια, και εγκυβεύει αυτή την κατηγορία να στοιχηθεί μαζί της στον αγώνα για ανατροπή των σχέσεων κυριαρχίας. Αφού κατασκευ-

άσει το ακροατήριό της, η μειονότητα συνθέτει την ταυτότητά της ως διακριτό κομμάτι της πληττόμενης κατηγορίας σε αντιπαράθεση με τον αντίπαλο και τα επιχειρήματά του, αλλά και σε αντιδιαστολή με πιθανούς ανταγωνιστές της θέσης της στην ηγεσία του κινήματος. Βασικό ρόλο σε αυτές τις διεργασίες παίζουν η κατηγοριοποίηση που συνθέτει και οι ρόλοι που αναθέτει σε κάθε ομάδα. Σε αυτή την ανάλυση λοιπόν βλέπουμε στοιχεία τόσο από τη θεώρηση του Reicher που παρουσιάστηκε προηγουμένως, σχετικά αφενός με την ευελιξία που χρειάζεται να έχει το σύστημα κατηγοριοποίησης και αφετέρου με τον στρατηγικό και προγραμματικό χαρακτήρα των ταυτοτήτων, όσο και από τη θεώρηση των Simon και Klandermans σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο μια ομάδα πολιτικοποιεί τη συλλογική ταυτότητα με σκοπό τη συλλογική δράση και τον αγώνα για εξουσία.

Η διαπραγμάτευση της σχέσης της δράσης, που συζητά παραπάνω ο Reicher, με την εξουσία υπό το πρίσμα της κοινωνικής ταυτότητας αποτελεί το αντικείμενο της συμβολής των Simon και Oakes, που ανοίγουν την τρίτη ενότητα. Στο κείμενο αυτό οι συγγραφείς συζητούν τις εξηγητικές ανεπάρκειες της θεώρησης της εξουσίας μόνο με όρους εξάρτησης μιας ομάδας από μια άλλη και υιοθετούν τη διάκριση ανάμεσα στην καταπιεστική, κατασταλτική πλευρά της εξουσίας (*επί των άλλων*) και στην παραγωγική πλευρά της (στην εξουσία/δύναμη *προς*, στο «*δύναμαι να*»). Στην ανάλυσή τους ορίζουν την εξουσία ενός υποκειμένου ως επιστράτευση της ανθρώπινης ικανότητας δράσης των άλλων για την εξυπηρέτηση των δικών του σκοπών, και επιχειρούν μια αναπλαισίωση της συζήτησης με όρους από τη θεωρητική παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας (ειδικά από τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης). Σε συμφωνία με την παράδοση αυτή, υποστηρίζουν ότι η εξουσία είναι εφικτή *χάρη* σε μια κοινή ταυτότητα, δηλαδή σε μια ορισμένη συναινετική αντίληψη των εμπλεκομένων. Εντούτοις, στην ανάλυσή τους η εξουσία είναι προϊόν τόσο συναίνεσης όσο και σύγκρουσης, με την έννοια ότι η συναίνεση αποτυπώνει, κατά τους συγγραφείς, τη νομιμοποιημένη εκδοχή μιας προηγούμενης σύγκρουσης – αποτελεί δηλαδή προϊόν ενός διομαδικού συσχε-

τισμού δύναμης μια ορισμένη ιστορική στιγμή, ο οποίος στη συνέχεια θεωρείται εύλογος από τους εμπλεκόμενους. Για να εξασφαλιστεί η συναίνεση, θα πρέπει, σύμφωνα με τους Simon και Oakes, να είναι δυνατή η κατηγοριοποίηση των άλλοτε αντίπαλων μερών σε μια κοινή κατηγορία που τα συμπεριλαμβάνει και η οποία επιφυλάσσει σε όλους (άνισα πάντα) προνόμια και δικαιώματα. Για το ζήτημα λοιπόν της ηγεμονίας, το ερώτημα εδώ είναι κατά πόσο μια κοινωνική ομάδα θέτει την κατηγοριοποίηση και την ταυτότητα εκείνη (π.χ. στο όνομα του *έθνους*) που θα επιτρέψει την επιστράτευση της ικανότητας δράσης *όλων* στην κατεύθυνση που επιθυμεί η ίδια. Κοινολογίς, η ηγεμονία ανήκει σε αυτόν που υποβάλλει τη δική του κατηγοριοποίηση στη διομαδική σχέση. Όπως είδαμε στα προηγούμενα κείμενα, η δυνατότητα αυτή είναι στενά συνυφασμένη με τις διαδικασίες επιρροής. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί η δυνατότητα που προκύπτει θεωρητικά για τους κυριαρχούμενους, στη διαπραγμάτευση των Simon και Oakes, να μεταστραφούν και να ριζοσπαστικοποιηθούν εντός της κοινής τους ταυτότητας με τους κυρίαρχους, απονομιμοποιώντας τη σχέση ανισότητας. Όπως συζητήθηκε παραπάνω στα κείμενα των Simon και Klandermans και των Chryssochoou και Volpato, αυτό είναι το στοίχημα της μειονότητας: να απονομιμοποιήσει τη σχέση κυριαρχίας, να θέσει τη δική της κατηγοριοποίηση και ταυτότητα, που θα επιτρέψει τη ριζοσπαστικοποίηση του πληθυσμού, τη χειραφέτησή του και την ενεργή δράση του για ανατροπή των σχέσεων κυριαρχίας.

Το βιβλίο τελειώνει με το κείμενο των Reicher και Haslam, το οποίο παρουσιάζει μια σπάνια σε κλίμακα και σε εύρος ερωτημάτων ερευνητική μελέτη για τη διομαδική καταπίεση και *τυραννία*. Πρόκειται για μελέτη που διεξήγαγαν οι συγγραφείς στις αρχές της δεκαετίας του 2000 σε συνεργασία με το βρετανικό BBC, στην οποία επιχειρήσαν να επανεξετάσουν και να αναπλασιώσουν θεωρητικά τη συζήτηση για τον καταπιεστικό ρόλο των ομάδων και την αλλοτρίωση των ατόμων που είχε ανοίξει μια διάσημη έρευνα του Zimbardo στο Stanford τριάντα χρόνια νωρίτερα (1971). Η βασική

θέση του Zimbardo, με αφορμή τις βίαιες συμπεριφορές που ανέπτυξαν Αμερικανοί φοιτητές στους οποίους είχε δοθεί ο ρόλος του φύλακα σε μια προσομοίωση φυλακής, ήταν ότι οι κοινωνικοί ρόλοι τους οποίους επιβάλλουν οι ομάδες «αποεξατομικεύουν»: οδηγούν τους ανθρώπους στην απώλεια της ατομικότητάς τους και στην αποκλήνωση απέναντι στους συνανθρώπους τους. Αυτή η απλή και φαινομενικά πανίσχυρη προσέγγιση της σχέσης ατόμου και ομάδας (η πατρότητα της οποίας δεν ανήκει προφανώς στον Zimbardo) αποτυπώνεται σε μεγάλη κλίμακα στη δημοφιλή θεματογραφία των δυτικών κοινωνιών και πολύ χαρακτηριστικά σε κινηματογραφικές ταινίες που είδαν το φως κυρίως μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και, ακόμη πιο πρόσφατα, με την άνοδο της νεοναζιστικής Ακροδεξιάς στην Ευρώπη².

Η μελέτη των Reicher και Haslam επανεξετάζει τις παραδοχές αυτές, θέτοντας στο στόχαστρό της την εξουσία και τη δυνατότητα της κοινωνικής αλλαγής από μια ευρεία οπτική που διαλαμβάνει τη σχέση ατόμων, ομάδων, κοινωνικών ρόλων και ταυτοτήτων. Σε εμπειρικό επίπεδο, η έρευνά τους δεν επιβεβαιώνει τον αυτοματισμό της βίας στις διομαδικές σχέσεις, αλλά αντίθετα επιμένει σε δυναμικές και διεργασίες που επιτρέπουν ή αποτρέπουν την προοπτική της κοινωνικής αλλαγής, τις οποίες οι συγγραφείς νοηματοδοτούν με βάση τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας. Στην έρευνα αυτή, οι συμμετέχοντες στους οποίους είχε ανατεθεί τυχαία ο ρόλος του φύλακα σε μια προσομοίωση φυλακής δεν τον ανέλαβαν –σύμφωνα με τους συγγραφείς, δεν ταυτίστηκαν με αυτό τον ρόλο– και παρουσίασαν αυξημένες δυσκολίες ψυχολογικής προσαρμογής στο συγκεκριμένο περιβάλλον. Αντίθετα, οι συμμετέχοντες που είχαν τον ρόλο του κρατούμενου αποτέλεσαν, με ψυχολογικούς όρους, ομάδα όταν εξέλιπαν τα περιθώρια ατομικής κινητικότητας (με τις πειραματικές παρεμβάσεις των ερευνητών) και όταν ακολούθως αμφισβήτησαν έμπρακτα τη θέ-

2. Βλ. π.χ. «Το πείραμα» του Oliver Hirschbiegel (2001) και «Το κύμα» του Dennis Gansel (2008).

ση υπεροχής των προνομιούχων «φυλάκων». Η αμφισβήτηση αυτή («στρατηγική κοινωνικής αλλαγής»), κατά την οπτική της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, συμμετέχει στον αυτοορισμό των μελών της ομάδας (ήτοι στην κοινωνική τους ταυτότητα) και αποτελεί, όπως κάθε άλλη στρατηγική, προϊόν των αντικειμενικών δυνατοτήτων κινητικότητας, του εκτιμώμενου δίκαιου ή άδικου χαρακτήρα της ανισότητας, της εκτιμώμενης σταθερότητας του συστήματος ανισότητας και της διαθεσιμότητας κοινωνικών εναλλακτικών προτύπων τη δεδομένη ιστορική στιγμή. Η εξουσία εδώ, ως ισχύς, απορρέει από τον ορισμό των ατόμων ως μελών ορισμένης ομάδας και την ανάληψη δράσης. Αποτελεί ουσιαστικά διακύβευμα στις σχέσεις μεταξύ άνισων κοινωνικά ομάδων, σχεδόν μια δυνατότητα *τελείωσης* κάθε ομάδας. Με τους όρους των Simon και Oakes που είδαμε παραπάνω, αφορά τη δυνατότητα επιστράτευσης της ικανότητας δράσης των μελών της ομάδας ως τέτοιων. Η παραγωγική αυτή εννοιολόγηση της εξουσίας προτείνει έναν ορίζοντα κατανόησης της σχέσης ατόμων και ομάδων πολύ διαφορετικό από αυτόν που αντιλήφθηκαν ο Zimbardo και η φιλομορφία που αναφέραμε: η εξουσία στην ομάδα δεν καθυποτάσσει τα άτομα, αλλά δυναμικά τα απελευθερώνει κοινωνικά. Η δυνατότητα άρσης της δομικής ανισότητας εξαρτάται από το κατά πόσο τα μέλη των εκάστοτε κυριαρχούμενων ομάδων ορίζουν συλλογικά τον εαυτό τους ως τέτοια (παρά ως άτομα) και αναλαμβάνουν δράση στην κατεύθυνση αυτή.

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στις πειραματικές παρεμβάσεις των ερευνητών, αφενός, και στα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων που συναρτώνται με την κοινωνική και πολιτισμική τους συγκρότηση, αφετέρου, οδήγησε κατά τη διάρκεια της μελέτης σε μια σειρά από μεταστροφές και αναπροσανατολισμούς στις πολιτικές βλέψεις και τις κοινωνικές συμπεριφορές των συμμετεχόντων. Όταν κορυφώθηκε η αμφισβήτηση των προνομίων των «φυλάκων» από τους «κρατούμενους» και καταλύθηκε έμπρακτα η κατανομή των ρόλων που είχαν επιβάλει οι ερευνητές, οι συμμετέχοντες (φύλακες και κρατούμενοι) προχώρησαν αυθόρμητα στη θέσπιση εξισωτικών κοινωνικών ρυθ-

μίσεων. Εντούτοις, όταν οι ρυθμίσεις αυτές αμφισβητήθηκαν με τη σειρά τους από ορισμένους συμμετέχοντες ως δυσλειτουργικές, οι υποστηρικτές του εξισωτικού συστήματος αναδιπλώθηκαν και έμειναν απαθείς απέναντι σε όσους ευαγγελίζονταν μια νέα, πιο αυταρχική τάξη πραγμάτων από ό,τι στο παρελθόν. Οι υποστηρικτές του εξισωτικού συστήματος, κατά τους συγγραφείς, όπως και οι «φύλακες» από την αρχή της μελέτης, φάνηκαν *απρόθυμοι και ανίκανοι να αναλάβουν τον ρόλο και να ασκήσουν, υπερασπιζόμενοι την ομάδα τους, την εξουσία που αυτή υπαγόρευε*. Το εξισωτικό εγχείρημα απέτυχε και μετά από αυτό η μελέτη διακόπηκε από τους ερευνητές την όγδοη ημέρα.

Το κείμενο των Reicher και Haslam αφήνει ένα γόνιμο περιθώριο διερώτησης και αναστοχασμού πάνω στις κοινοτοπίες περί αλλοτρίωσης του ατόμου που διαπερνούν τόσο τον κοινό νου όσο και τις ατομικιστικές επιστημολογικές παραδοχές του *παραδείγματος της προκατάληψης* ειδικότερα. Αντιστρέφοντας την κατεύθυνση του δεδομένου ισχυρισμού ότι στη ρίζα του κακού (των διαφόρων μορφών ολοκληρωτισμού, του νεοναζισμού πιο πρόσφατα) βρίσκονται οι κοινωνικοί ρόλοι και οι ομάδες, οι συγγραφείς λένε ότι στη θέση αυτή βρίσκεται η *αποτυχία των ομάδων* – η αποτυχία να ασκήσουν τη δύναμή τους ώστε να εκπληρώσουν τους στόχους τους και να αναμετρηθούν επιτυχώς με τις δυνατότητες που τους διανοίγονται. Στο τέλος του κειμένου, παραπέμποντας στην ανάλυση του Hobsbawm για την ανάδυση του ναζισμού στην προπολεμική Γερμανία, οι συγγραφείς ανοίγουν μια συζήτηση που μοιάζει τραγικά επίκαιρη – στο περιβάλλον το οποίο διαμορφώνει η εκρηκτική άνοδος του νεοναζισμού στην Ελλάδα σήμερα – για τις ολέθριες κοινωνικά συνέπειες που μπορεί να έχει η *αποτυχία των ομάδων* να ανταποκριθούν στις προκλήσεις των καιρών.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Beauvois, J.-L. (2005). *Les illusions libérales. Individualisme et pouvoir social. Petit traité des grandes illusions*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Chrysochoou, X. (2003). Studying identity in social psychology. Some thoughts on the definition of identity and its relation to action. *Language and Politics*, 22, 225-242.
- Chrysochoou, X. & Sanchez-Mazas, M. (2000). Modèle ou renégat? Une étude sur les perceptions de la "personne alibi" dans un contexte méritocratique. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 47-48, 34-43.
- Gramsci, A. (2000). *The Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935* (ed. by D. Forgacs). New York: New York University Press.
- Iatridis, T. & Fousiani, K. (2009). Effects of status and outcome on attributions and just-world beliefs: How the social distribution of success and failure may be rationalized. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 415-420.
- Ιατρίδης, Τ. & Βασιλείου, Κ. (2010). Νομιμοποίηση του συστήματος και ψυχολογική ανάγκη: Μια σχέση αμφίβολης νομιμότητας. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 30 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους* (σσ. 523-552). Αθήνα: Πεδίο.
- Jost, J. T. & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13, 111-153.
- Κάκκου, Μ. Π. & Χρυσόχου, Ε. (2010). Η κοινωνική ανισότητα ως ουσια-στική διαφορά των κοινωνικών κατηγοριών: Μια συμβολή στη μελέτη της ουσιοποίησης. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης και Β. Παυλόπουλος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά: 30 Έλληνες κοινωνικοί ψυχολόγοι ανα-κρίνουν την επιστήμη τους* (σσ. 551-580). Αθήνα: Πεδίο.
- Lewin, K. (1948). *Resolving Social Conflicts; Selected Papers on Group Dynamics*. New York: Harper.
- Marková, I. (2003). *Dialogicality and Social Representations. The Dynamics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (1988). Le domaine de la psychologie sociale. In S. Moscovici (Ed.), *Psychologie Sociale*. Paris: Presses Universitaires de France.

- Moscovici, S. & Doise, W. (1992). *Dissensions & Consensus*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Παπαστάμου, Σ. & Μιούνη, Γ. (2008). *Μειονότητες και εξουσία. Μία κοινωνιοψυχολογική και πειραματική προσέγγιση της κοινωνικής επιρροής και συμπεριφοράς των μειονοτήτων*. Αθήνα: Πεδίο.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13, 65-93.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Woschel (Ed.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson Hall.
- Taylor, D. M. & McKirnan, D. J. (1984). A five-stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23, 291-300.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Blackwell.

ΜΕΡΟΣ Ι
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ
ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

1 ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ*

Jean-Léon Beauvois

Η ελευθερία των Αρχαίων, η κοινωνία των πολιτών, τα δικαιώματα του ατόμου

Η κοινωνία μας είναι μια δημοκρατική κοινωνία, αλλά επίσης, και πάνω απ' όλα, μια κοινωνία φιλελεύθερη. Η μορφή δημοκρατίας που διέπει την κοινωνία μας είναι αυτή την οποία προωθεί η φιλελεύθερη ιδεολογία. Υπάρχουν τρία συστήματα αντιθέσεων τα οποία παίζουν ιδιαίτερα ενεργό ρόλο στην *πολιτική* αντίληψη του φιλελευθερισμού¹ και, *a fortiori*, των φιλελεύθερων δημοκρατιών που ενσαρκώνουν αυτή την αντίληψη.

- Η αντίθεση *ελευθερία των Αρχαίων – ελευθερία των Νεοτέρων*. Όπως πολύ αξιόλογα το έθεσε ο Benjamin Constant στον Λόγο του το 1819, η αντίθεση αυτή ανάμεσα σε δύο έννοιες (ή σε δύο μορφές) ελευθερίας εγκαθιδρύει, λόγω της ανέκκλητης αξιόδοτησης της δεύτερης, την αρχή της *εκπροσώπησης*, μέσω της οποίας

* Από το: Beauvois, J-L. (2004) Quelques limites psychologiques du libéralisme et des démocraties libérales. Στο A. Dorna & P. Georget (Eds.), *La démocratie peut-elle survivre au XXIe siècle? : Psychologie politique de la démocratie*. Paris: In Press.

1. Στο κεφάλαιο αυτό δεν θα ασχοληθώ με την οικονομική όψη του φιλελευθερισμού (δηλαδή με τον καπιταλισμό της ελεύθερης ανταλλαγής).

ο πολίτης, ο οποίος υποτίθεται ότι διαθέτει κάποια μόρφωση, αποποιείται την άμεση άσκηση της πολιτικής εξουσίας (την οποία εγγυόταν η ελευθερία των Αρχαίων). Την άσκηση της εξουσίας την αναθέτει στους εμπειρογνώμονες της πολιτικής, προκειμένου ο ίδιος να απολαύσει απρόσκοπτα την ησυχία του και την ιδιωτική ανεξαρτησία του (μιλάμε για την ανεξαρτησία του ως *πολίτη*, δηλαδή την προστατευόμενη δυνατότητά του να κάνει στις κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις ό,τι θέλει και ό,τι είναι συμβατό με τους ισχύοντες νόμους).

- Η *αντίθεση κράτος – κοινωνία των πολιτών*. Έννοια με διαφορετικές σημασίες αλλά εξίσου παλιά με την ίδια την πολιτική σκέψη (την ανάγουν στον Αριστοτέλη), η *κοινωνία των πολιτών* μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των ανθρώπων στον βαθμό στον οποίο συνάπτουν κοινωνικές σχέσεις (επαγγελματικές, εμπορικές, συνεταιριστικές, στρατιωτικές, εκπαιδευτικές, πολιτιστικές, θεραπευτικές κ.λπ.) στο πλαίσιο θεσμών και δομών που τους έχουν δοθεί για την έννομη υλοποίηση των σχέσεων αυτών. Η αντίθεση αυτή, όπως και η αξιοδότηση της κοινωνίας των πολιτών, εγκαθιδρύουν την αντι-ιακωβινική αρχή μιας ελάχιστης παρέμβασης του κράτους στη λειτουργία της κοινωνίας των πολιτών, η οποία θεωρείται η μόνη υπεύθυνη για την όποια πρόοδο – συνεπώς, και μιας ελάχιστης παρέμβασης στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων², συμπεριλαμβανομένων των σχέσεων εξουσίας.
- Η αντίθεση *ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα – κοινωνικά ανθρώπινα δικαιώματα*. Επαληθεύεται λιγότερο συχνά, αλλά είναι εξίσου ενεργή με τις προηγούμενες. Τα δικαιώματα του ατόμου ως υποτιθέμενου αυτόνομου και ανεξάρτητου όντος (ελευθερία του επιχει-

2. Στο σημείο αυτό δεν προσπαθώ καθόλου να συμπορευτώ με κάποιον συγκεκριμένο θεωρητικό. Η σημασία που αποδίδω στην έννοια «κοινωνία των πολιτών» είναι ωστόσο αρκετά συμβατή με τη μετα-εγγεληνή έννοια. Για ορισμένες «λόγιες» συζητήσεις επί της έννοιας αυτές βλ. Cohen & Arato (1992) και Keane (1998).

ρείν, ελευθερία έκφρασης και, προπαντός, ελευθερία γραπτής έκφρασης, ελευθερία μετακίνησης) οφείλουν να προηγούνται των δικαιωμάτων του ατόμου ως όντος εξαρτώμενου από την κοινωνία (δικαίωμα στην πρόνοια, δικαίωμα στην εκπαίδευση, δικαίωμα στην υγεία, δικαίωμα στην εργασία κ.λπ.), τα οποία συχνά αποκαλούμε επίσης «κοινωνικά δικαιώματα». Θυμόμαστε ότι η Διακήρυξη του 1793, κάπως ροβεσπριανή, έδινε έμφαση σε ορισμένα κοινωνικά δικαιώματα τα οποία είχαν παραγνωρισθεί από τη Διακήρυξη του 1789. Τα δικαιώματα αυτά θα παραγκωνιστούν στη συνέχεια από τους θερμιδωριανούς, οι οποίοι αναμφισβήτητα είναι πιο «φιλελεύθεροι». Γνωρίζουμε επίσης σε ποιο βαθμό μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους οι διακηρύξεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων ανάλογα με το αν απορρέουν από φιλελεύθερα κράτη (Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948) ή από άλλες μορφές κρατών (Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Λαών ή, ακόμη, Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών· για τις διακηρύξεις αυτές βλ. Giandini, 1998).

Ατομικιστικό πολιτισμικό σύνδρομο

Αυτοί οι τρεις πυρήνες της φιλελεύθερης πολιτικής αντίληψης (ελευθερία των Νεοτέρων, κοινωνία των πολιτών, ατομικά δικαιώματα) βρίσκονται σε απόλυτη συνεργία με το ατομικιστικό πολιτισμικό σύνδρομο που κυριαρχεί στις φιλελεύθερες δυτικές και αγγλοσαξονικές κοινωνίες, και εντείνεται στην κοινωνία των Ηνωμένων Πολιτειών (Hofstede, 1980· Triandis, 1995· Oyserman, Coon, & Kemmelmeier, 2002). Ο ατομικισμός είναι ένα δομημένο σύνολο πεποιθήσεων οι οποίες διαδίδονται από τις σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνίες από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, τη λογοτεχνία, τις ταινίες, τις τηλεοπτικές σειρές, τα παιχνίδια κ.λπ. Μπορεί οι ορισμοί να διαφέρουν ανάλογα με τις στάσεις του κάθε ερευνητή, κρύβουν ωστόσο μια σταθερή βάση, ιδίως όταν πρόκειται για την αντιπαράθεση των ατο-

μικιστικών πολιτισμών με αυτούς που παρουσιάζονται ως το αντίθετό τους³: τους «κολεκτιβιστικούς» πολιτισμούς. Για τις ανάγκες του κεφαλαίου αυτού θα χρησιμοποιήσουμε τους ελάχιστους ορισμούς που φαίνονται συναινετικοί.

Οι πρώτοι, οι *ατομικιστικοί πολιτισμοί*, εγχειρηματοποιούν (ή μάλλον προτάσσουν) μια μετουσίωση του ανθρώπινου όντος, «το άτομο», που καθιστά το ανθρώπινο ον μια πραγματικότητα οντολογικά πρωτεύουσα καθαυτήν. Η πραγματικότητα αυτή γίνεται αντιληπτή ως ψυχολογικά αυτόνομη, ανεξάρτητη, οριζόμενη από μια ιδιαίτερη ουσία, κατά βάση ψυχολογική (ανεξάρτητη επομένως από τους κοινωνικούς δεσμούς). Η πραγματικότητα αυτή είναι φορέας των θεμελιωδών αξιών των ανθρώπων και των στόχων που κατά προτεραιότητα οφείλουν να πετύχουν οι κοινωνίες. Όσον αφορά την πολιτική λειτουργία, *η κοινωνική ζωή πρέπει να οργανώνεται και να προστατεύεται με τρόπο ώστε να επιτρέπει στα άτομα να αναπτυχθούν, σεβόμενα προφανώς τα άγλυα άτομα*. Μέσα στην έξαρση του ατομικισμού της, η αμερικανική κουλτούρα (άρα, προφανώς, η κουλτούρα η οποία παγκοσμιοποιείται και επεκτείνεται σιγά σιγά και στην Ευρώπη) υπογραμμίζει ακόμη περισσότερο την υποτιθέμενη ανάγκη του ατόμου να αισθάνεται άνετα με τον εαυτό του, να πραγματώνεται, να είναι αποδοτικό, να πετυχαίνει τους στόχους του κ.λπ. (Fiske, Kitayama, Markus, & Nisbett, 1998).

Οι δεύτεροι, οι *κολεκτιβιστικοί (ή ολιστικοί) πολιτισμοί* εγχειρηματοποιούν ή θέτουν στο προσκήνιο μια αντίληψη του ανθρώπινου όντος η οποία το συνδέει με τις ομάδες στις οποίες ανήκει. Το άτομο επομένως έρχεται οντολογικά δεύτερο και είναι ψυχολογικά εξαρτημένο. Ορίζεται μέσα από τη θέση ή τις θέσεις που κατέχει στην κοι-

3. Σήμερα οι ερευνητές θα έκλιναν περισσότερο προς την ιδέα ότι αυτά τα δύο πολιτισμικά σύνδρομα είναι παρόντα σε κάθε κοινωνία, στο εσωτερικό της οποίας μπορούν να προκαλούν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες (Nisbett & Cohen, 1996). Οι διαφορές επομένως παραπέμπουν στην υπεροχή του ενός συνδρόμου, σε μια δεδομένη ομάδα ή κοινωνία, έναντι του άλλου.

νωνική ζωή, τις ομάδες στις οποίες ανήκει, τις συλλογικότητες (ομάδες, θεσμούς, κοινωνίες) που φέρουν τις θεμελιώδεις αξίες των ανθρώπων και τους πρωτεύοντες στόχους των κοινωνιών. Αυτό το πολιτισμικό σύνδρομο αποδίδεται συχνά στις ανατολικές κοινωνίες, παρότι θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε πολύ σημαντικές διαφορές μεταξύ αυτών των κοινωνιών (Κίνα, Ινδία, Ιαπωνία κ.λπ.). Ως προς την πολιτική λειτουργία, *η κοινωνική ζωή πρέπει να οργανώνεται και να προστατεύεται με τρόπο ώστε τα άτομα να μπορούν να συμμετέχουν με χαρά στην επίτευξη των συλλογικών στόχων*, από τους οποίους θα επωφεληθούν σε ατομικό επίπεδο.

Η συνεργία ανάμεσα στο ατομικιστικό πολιτισμικό σύνδρομο και στη φιλελεύθερη πολιτική αντίληψη πηγάζει από το γεγονός ότι το (αυτόνομο) άτομο, που απολαμβάνει στον μέγιστο βαθμό την ελευθερία των Νεοτέρων, και επομένως την πολιτική και ιδιωτική του ανεξαρτησία, πραγματώνεται εντός της κοινωνίας των πολιτών χάρη στα ατομικά δικαιώματα που του αναγνωρίζονται (της ιδιοκτησίας, του επιχειρείν, της έκφρασης, της μετακίνησης κ.λπ.) –αυτής της κοινωνίας των πολιτών που πολύ σωστά ο Habermas αποκάλεσε «κοινωνία των ατόμων»– κι αυτό ανεξάρτητα από την πολιτική· η πολιτική δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί «ιακωβινική» όταν επιβάλλει κανόνες λειτουργίας στην κοινωνία των ατόμων, περιορίζοντας έτσι την ανεξαρτησία καθενός από αυτά (για παράδειγμα, όταν επιβάλλει κανόνες απόλυσης, κατώτατο μισθό, υποχρεωτική περίοδο εκπαίδευσης κ.λπ.). *Θα ονομάσουμε επομένως εδώ «φιλελευθερισμό» (με την ευρεία έννοια) τη συνεργία ανάμεσα στη φιλελεύθερη πολιτική αντίληψη και στο ατομικιστικό μοντέλο που προτάσσουν οι φιλελεύθερες δημοκρατίες.*

Η φιλελεύθερη ψυχολογία είναι ένα κοινωνικό όνειρο

Όπως κάθε ιδεολογία, ο φιλελευθερισμός προωθεί μια αντίληψη του Ανθρώπου και επιπλέον μια «ψυχολογία» η οποία σιγά σιγά διαπερνά τη δόξα, τις πεποιθήσεις των φιλελεύθερων κοινωνιών. Τα μέσα

μαζικής ενημέρωσης δουλεύουν με αποτελεσματικότητα. Η φιλελεύθερη ψυχολογία δεν θα μπορούσε να είναι *a priori* μιστή, εφόσον πρόκειται για την ανάπτυξη ενός μοντέλου ανθρώπινων αξιών με αξίωση καθολικότητας, ικανού να ικανοποιήσει την πλειοψηφία των ανθρώπων. Ποιος θα θιγόταν αν μάθαινε ότι «ο Άνθρωπος» έχει ανάγκη από ελευθερία (έκφρασης και δράσης), ότι είναι έντονα προσκολλημένος στην ανεξαρτησία και την αυτονομία του, ότι δεν του αρέσουν καθόλου οι κοινωνικές επιρροές, ότι εκτιμά το να μπορεί να νιώθει διαφορετικός από τους άλλους, και μάλιστα μοναδικός, κι ότι είναι αποφασισμένος πάνω σε αυτές τις βάσεις να αναπτύξει την προσωπικότητά του και να ζήσει ως σωστός πολίτης χωρίς να συναντήσει απαγορευτικά εμπόδια; Η ψυχολογία αυτή μάλιστα είναι τόσο ελκυστική ώστε να την υιοθετούν ένα σωρό κοινωνικοί λειτουργοί και επαγγελματίες ψυχολόγοι. Οι επαγγελματίες αυτοί λοιπόν σας βοηθούν να «ατομικοποιηθείτε», να αιχμαλωτίσετε τη μοναδικότητά σας, να μην έχετε εξαρτήσεις, να «οικοδομήσετε» προσωπικά σχέδια που δίνουν ώθηση στην αξία σας κ.ά. Εδώ δεν αμφισβητείται η ελκυστικότητα αυτής της ψυχολογίας στην οποία όλοι μας, τηλεθεατές, αναγνώστες, σινεφίλ κ.λπ., μάθαμε τελικά να αναφερόμαστε. Περισσότερο όμως θα καταδειχθεί, με τη χρήση τριών αξόνων ανάλυσης που επιτρέπουν την εξερεύνηση των ψυχολογικών επιστημών, ότι οι φιλελεύθερες κοινωνίες είναι εντελώς ανίκανες να την υλοποιήσουν και να συμμορφώσουν τους υπηκόους τους στις επιταγές της. Πράγματι, αυτή η φιλελεύθερη ψυχολογία, στην καλύτερη περίπτωση, δεν είναι τίποτε παραπάνω από ένα κοινωνικό όνειρο και, στη χειρότερη περίπτωση, μια εύκολη θεματική συζήτησης, ιδίως τηλεοπτικής. Δεν μπορεί να είναι κάτι άλλο στο πλαίσιο της φιλελεύθερης κοινωνίας.

Θα επιχειρηματολογήσω στη συνέχεια πάνω στα τρία σημεία που ακολουθούν, στηριζόμενος όσο το δυνατόν περισσότερο σε όσα διδάσκουν οι επιστήμες της ψυχολογίας και, συγκεκριμένα, η κοινωνική ψυχολογία και η γνωστική ψυχολογία.

Η ελευθερία της νεωτερικότητας στις μέρες μας περιορίζεται αποκλειστικά στην ανάγκη για ελευθερία στον φαντασιακό τομέα της λε-

γόμενης «ιδιωτικής ζωής» (στο «κουκούλι»)⁴. Βασίζεται στην αποδοχή της *καθυπόταξης των ανθρώπων στο σύμπαν της κοινωνικής εξουσίας* που κυβερνά τον πυρήνα της κοινωνίας των πολιτών (π.χ. στις επιχειρήσεις, στα διοικητικά κέντρα, στα σχολεία και στα πανεπιστήμια, στα νοσοκομεία, στους οίκους ευγηρίας και, φυσικά, στα στρατόπεδα).

Από τη θέση υποταγής (και επομένως υπακοής) που κατέχουν απέναντι στην κοινωνική εξουσία, οι περισσότεροι άνθρωποι διαμορφώνουν ένα σημαντικό ποσοστό των πεποιθήσεών τους σχετικά με τα αντικείμενα του περιβάλλοντός τους και των αντιλήψεων που έχουν για την αξία των πραγμάτων και για τη δική τους αξία. Αυτές οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις, οι οποίες ουσιαστικά αποδεικνύονται προϊόντα εκλογικεύσεων (για τις πρώτες) και εσωτερικεύσεων (για τις δεύτερες), δεν μπορούν παρά να είναι –αναπαραγωγικές κατ’ ουσίαν– πεποιθήσεις και αντιλήψεις υποταγμένων κοινωνικών δραστών.

Η διακηρυγμένη ενότητα και η ιδιαιτερότητα των *ατόμων* περιορίζονται σταδιακά προς όφελος της ανάδυσης μιας *μάζας* (ή ενός συνονθυλεύματος) νέου είδους: *της μάζας των ατόμων*. Τα άτομα, υπό την επίδραση ασυνείδητων επιρροών που ασκούνται από προπαγάνδες οι οποίες ομοιομορφοποιούν, δεν διαφοροποιούνται πλέον καθόλου μεταξύ τους παρά μόνο ως προς μια μεταβλητή κατ’ εσχόλη κοινωνική: το επίπεδο των εισοδημάτων τους, το οποίο καθορίζει και τις διάφορες πρακτικές κατανάλωσης. Αυτές οι τελευταίες είναι που δίνουν την ψευδαίσθηση των ατομικών διαφορών.

Τα τρία αυτά σημεία απεικονίζουν εξαιρετικά τον ψευδαισθητικό χαρακτήρα των ψυχολογικών επιπτώσεων του φιλελευθερισμού στις

4. Χρησιμοποιώ τον όρο «φαντασιακός» διότι η εξάπλωση του φιλελευθερισμού διαψεύδει στην πραγματικότητα την ίδια την ιδέα της *ιδιωτικής ζωής*. Τα «άτομα» γίνονται όλο και πιο διαφανή. Τα λουριά της τεχνολογίας (κινητά τηλέφωνα, GPS, τηλεπαρακολούθηση, e-mail κ.λπ.) ελέγχουν τις μετακινήσεις τους, τις σχέσεις τους, ακόμη και τις σκέψεις τους. Ένας Λονδρέζος που διασχίζει το ανατολικό μέρος της πόλης του βιντεοσκοπείται κάθε πέντε λεπτά.

δημοκρατίες μας. Μας κάνουν να φαντασιωνόμαστε ένα ψυχολογικό ον (το ελεύθερο, διαφορετικό, αυτόνομο, μοναδικό άτομο) το οποίο οι φιλελεύθερες δημοκρατίες δεν μπορούν να πραγματώσουν και το οποίο δεν είναι παρά το προϊόν ενός κοινωνικού ονείρου. Οι ανθρώπινες μάζες τις οποίες παράγουν οι φιλελεύθερες κοινωνίες αποτελούνται στην πραγματικότητα από ομοιομορφοποιημένα άτομα, υποταγμένα στην κοινωνική εξουσία, τα οποία σε φαντασιακό επίπεδο παράγουν τη δικαιολόγηση της υποταγής τους.

Η ελευθερία της νεωτερικότητας συμβιβάζεται περίφημα με την υποταγή κάθε ατόμου στην κοινωνική εξουσία

Η ελευθερία των Νεοτέρων είναι ένα γνώρισμα του *πολιτικού* και όχι του *κοινωνικού* φιλελευθερισμού⁵. Προσφέρει στον πολίτη μια θεωρητική εγγύηση ότι η πολιτική δεν θα περιορίσει τη φυσική ελευθερία του ως προς τις επιλογές τις οποίες καλείται να κάνει στην προσωπική ζωή του, ως άτομο αποδεσμευμένο, εδώ και τώρα⁶, από τις κοινωνικές δομές, εν συντομία όταν συμπεριφέρεται ως φίλος, εραστής, ψηφοφόρος, καταναλωτής, παίκτης (ενδεχομένως ως σύζυγος και γονιός). Η ελευθερία των Νεοτέρων δεν αφορά τον κοινωνικό δράστη ο οποίος είναι ενσωματωμένος στις κοινωνικές δομές που εξασφαλίζουν την αποτελεσματική λειτουργία της κοινωνίας. Επομένως, δεν αφορά τον εργαζόμενο, τον μαθητή, τον φοιτητή, τον διεικοκούμενο, τον νοσηλευόμενο, τον συνταξιούχο σε ίδρυμα κ.λπ., και φυσικά τον στρατιωτικό. Εάν η ελευθερία ήταν μια πραγματικά ενεργ-

5. Η διάκριση συντηρείται με μεγάλη φροντίδα από τον διαχωρισμό ανάμεσα στην πολιτική και στην κοινωνία των πολιτών.

6. Λέω «εδώ και τώρα» διότι είναι σαφές ότι κάθε άτομο φέρει εντός του τη βαρύτητα των διαφόρων υπαγωγών του στις κοινωνικές δομές. Υπάρχει ο τρόπος του «στελέχους» και ο τρόπος του «προλετάριου» να είναι κανείς εραστής ή πατέρας.

γή αξία του φιλελευθερισμού, σε αυτούς τους τελευταίους θα μπορούσε να προσφερθεί η ελευθερία του παλιού κόσμου, η οποία συνίστατο σε μια δικαιοακή κατάσταση που επέτρεπε στον καθένα να συμμετέχει στη διαχείριση των υποθέσεων που τον αφορούν ή επηρεάζουν το μέλλον του. Φαίνεται όμως ότι αυτή η ιδέα αυτοδιαχείρισης είναι απλούστατα αντιφιλελεύθερη, εφόσον «ο αφέντης πρέπει να είναι κύριος στα του οίκου του», και ο μόνος τρόπος να κάνει κάτι τέτοιο είναι να αναθέσει την εξουσία που κατέχει ο ίδιος, χάρη στα αγαθά ή στα χρήματά του⁷, σε αρχηγούς και υπαρχηγούς που υπηρετούν τα συμφέροντά του ή/και την ιδέα που έχει για τα συμφέροντά του⁸. Γι' αυτό και βλέπουμε, στις φιλελεύθερες δημοκρατίες μας, τα άτομα που είναι υποτίθεται «φτιαγμένα» (ή πρόθυμα) για ελευθερία να γίνονται, μόλις τους εγκαταλείπει η προστασία της πολιτικής νεωτερικότητας, μισθωτοί, μαθητές, φοιτητές, νοσηλευόμενοι, διοικούμενοι, ηλικιωμένοι συνταξιούχοι κ.λπ., εντελώς υπάκουοι στην κοινωνική εξουσία, μέχρι και δουλικοί και κόλακες απέναντι στα αφεντικά, στους διευθυντές, στους καθηγητές, στους γιατρούς και τους νοσηλευτές, στους δημόσιους υπαλλήλους κ.λπ. – κάποιες φορές αλαζόνες και μάλιστα δυνητικά ενοχλητικοί. Το ερωτευμένο με την ελευθερία άτομο πρέπει λοιπόν να υποχωρήσει μπροστά στο υποταγμένο στην κοινωνική εξουσία *δρων υποκείμενο* που οφείλει υπακοή. Πότε άραγε θα δούμε το δικαίωμα της ανυπακοής γραμμένο στη λίστα των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων;

Η κοινωνική ψυχολογία μάς κάνει να δούμε ορισμένες συνέπειες αυτής της αποσύνδεσης ανάμεσα στο φιλελεύθερα ελεύθερο «νεω-

-
7. Ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ενδεχομένως ότι αυτός ο περιορισμός δεν ισχύει καθόλου για άλλους οργανισμούς πέρα από τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Εύλογα λοιπόν αναρωτιόμαστε γιατί τα πανεπιστήμια, οι εθνικοποιημένες επιχειρήσεις, οι δημόσιες υπηρεσίες κ.λπ. δεν περνούν στα χέρια των εργατών και των χρηστών τους (βλ. παρακάτω).
 8. Στο θετικό δίκαιο μόνο η σύμβαση εργασίας εκφράζει τη θέση υποτέλειας του μισθωτού. Αυτή η θέση είναι πάντως πασιφανής στις άλλες περιπτώσεις που παρούσα (στρατιωτικοί, μαθητές, φοιτητές κ.λπ.).

τερικό» άτομο και στον προ-νεωτερικό κοινωνικό δράστη ο οποίος δεσμεύεται με άρρητα συμβόλαια (απλή αποδοχή των κανόνων) ή ρητά συμβόλαια (αποδοχή των κανόνων και επίσημο νομικό συμβόλαιο) που συνεπάγονται εκ των πραγμάτων την καθυπόταξή του στην κοινωνική εξουσία⁹. Θα αναφέρω εν τάχει δύο μόνο από αυτές τις συνέπειες, οι οποίες άλλωστε είναι εννοιολογικά αλληλένδετες¹⁰: τη ροπή των συμπολιτών μας προς την υπακοή και τις ρωγμές στον δεσμό μεταξύ στάσεων και συμπεριφορών στις οργανώσεις.

Οι φιλελεύθερες κοινωνίες, όπως και οι άλλες, οφείλουν να διασφαλίσουν ότι τα μέλη τους θα μάθουν να δείχνουν υπακοή απέναντι στην κοινωνική εξουσία. Η εκπαίδευση αυτή λαμβάνει χώρα, όπως ξέρουμε καλά, μέσα στην οικογένεια, από τα πρώτα κιόλας χρόνια, μέσα από τη γονεϊκή πειθαρχία. Διάφορες στατιστικές μελέτες δείχνουν ότι τα δύο τρίτα των αλληλεπιδράσεων γονιών και παιδιών αντιστοιχούν σε αυτό που ο Hoffman αποκαλεί «πειθαρχικά γεγονότα», γεγονότα κατά τη διάρκεια των οποίων ο γονιός προσπαθεί να πείσει το παιδί να μην κάνει κάτι το οποίο ωστόσο το ίδιο θέλει να κάνει (απαγόρευση), ή αντιθέτως να κάνει κάτι το οποίο όμως δεν έχει καμιά όρεξη να κάνει (υποχρέωση) (πρβλ. Hoffman, 1970, 1983). Οι ίδιες στατιστικές δείχνουν ότι αυτά τα πειθαρχικά γεγονότα στη μεγάλη πλειονότητά τους «πετυχαίνουν» και αποτελούν το έναυσμα για την ενεργητική ή παθητική υπακοή του παιδιού. Αυτά τα μαθήματα υπακοής συνεχίζονται βέβαια στο σχολείο. Δεν είναι συνεπώς περίεργο που διαπιστώνουμε, μαζί με τους κοινωνικούς ψυ-

9. Οι συνέπειες αυτές αναλύονται διεξοδικότερα στο υπό έκδοση έργο μου *Et si nous arrêtions un peu de nous prendre pour des modèles?* (Αν σταματούσαμε λιγάκι να θεωρούμε τους εαυτούς μας πρότυπα;)

10. Αυτά τα λόγια μπορεί να σοκάρουν κάποιους γονείς ή δασκάλους οι οποίοι αντιμετωπίζουν παιδιά ή μαθητές που χαρακτηρίζονται «δύσκολοι». Βασίζονται σε αναλύσεις που αφορούν τον γενικό πληθυσμό. Πράγματι, από δημοσιογραφική σκοπιά, ορισμένα υπερβολικά προβεβλημένα «δέντρα» της ανυπακοής των νέων μπορούν να συγκαλύψουν το «σιωπηρό δάσος» της υπακοής ως στατιστικά «φυσιολογικό» συμβάν.

χολόγους, ότι η υπακοή είναι η τυπική συμπεριφορά πληθυσμών απαρτιζόμενων από ενήλικα πειραματικά υποκείμενα (πράγματι, πολύ συχνά πρόκειται για φοιτητές) όταν αυτά έρχονται αντιμέτωπα με την κοινωνική εξουσία του πειραματιστή-καθηγητή. Δεν μπορώ να αναφέρω εδώ τα πολυάριθμα πειράματα (πρβλ. Beauvois & Joule, 1996) στα οποία οι φοιτητές αποδέχονται «με απόλυτη ελευθερία» να υιοθετήσουν συμπεριφορές που έχουν υποδειχθεί από τον ερευνητή και αντιβαίνουν στις προθέσεις τους ή στις στάσεις τους¹¹ – κι αυτό μάλιστα σε διαστάσεις τέτοιες που αγγίζουν σχεδόν το επίπεδο της ομοιομορφίας και αποδεικνύονται συγκρίσιμες με εκείνες που παρατηρούμε σε καταστάσεις στις οποίες υποτίθεται ότι τα άτομα δρουν υπό καθεστώς καταναγκασμού. Αυτή η πειραματική υπακοή πρέπει να θεωρηθεί σημαίνουσα της υπακοής που δείχνουν τα μέλη των φιλελεύθερων δημοκρατιών στο πλαίσιο της κοινωνικής εξουσίας. Όπως δεν αρνούνται να δώσουν ένα τεστ ή να συζητήσουν για θέματα που τους προκαλούν αποστροφή, κατά τον ίδιο τρόπο οι φοιτητές υπακούουν στις πειραματικές υποδείξεις ακόμη κι όταν θεωρούνται – και στο σημείο αυτό θα επανέλθω – ελεύθεροι. Είναι αλήθεια ότι κάποιες φορές τούς θεωρούμε ελεύθερους να περάσουν ή όχι τις εξετάσεις τους, όπως μπορούμε να θεωρήσουμε ελεύθερο έναν εργαζόμενο από τον οποίο περιμένουμε να δείξει υπακοή απέναντι σε μια διαταγή, πράγμα που κάνει τις περισσότερες φορές.

Κοντινή εννοιολογικά στα παραπάνω είναι και η, παλιά ήδη, παρατήρηση του πολύ ασθενούς δεσμού ο οποίος μπορεί να αναπτυχθεί ανάμεσα στις στάσεις που δηλώνουν ότι έχουν τα ίδια τα άτομα απέναντι σε έναν θεσμό, έναν πληθυσμό ή μια έννοια και στην πραγματική συμπεριφορά που μπορεί να έχουν επιδείξει απέναντι σε ένα

11. Για παράδειγμα, να γευτούν ένα αηδιαστικό φαγητό (Brehm, 1959· Beauvois, 2001), να χορηγήσουν επώδυνα ηλεκτροσόκ σε έναν ομότιμό τους, παρόλο που έχουν δηλώσει αντίθετοι με την πρόκληση πόνου, χάριν επιστημονικών σκοπών (Glass, 1964), ή ακόμη και να υπερασπιστούν μια υπόθεση αντίθετη στις απόψεις τους (Cohen, 1959· Holmes & Strickland, 1970).

στοιχείο ή ένα δείγμα αυτού του θεσμού, αυτού του πληθυσμού ή αυτής της έννοιας. Για να φέρω ένα παράδειγμα, εργαζόμενοι που έχουν εκφράσει ευνοϊκές στάσεις απέναντι στο συνδικάτο δεν σημαίνει ότι θα ανταποκριθούν και σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους υπόλοιπους εργαζόμενους στα καλέσματα του συνδικάτου αυτού. Φοιτητές που έχουν εκφράσει στάσεις μεγάλης αυστηρότητας αντιγράφουν στις εξετάσεις χωρίς καμιά ντροπή, όπως ακριβώς και οι άλλοι φοιτητές. Κάτοικοι πόλεων που είχαν εκφράσει σθεναρά οικολογικές στάσεις και υιοθέτησαν μια μαχητική θέση (συλλογή υπογραφών), ή δήλωσαν συμμετοχή σε μια εκστρατεία ανακύκλωσης (με διαλογή στην πηγή), δεν ήταν καθόλου περισσότεροι από τους μη συνειδητοποιημένους κατοίκους που έκαναν το ίδιο. Ο αριθμός των ερευνών αυτού του είδους, που καταλήγουν στην επισήμανση των *ασυνπειών* μεταξύ των στάσεων και των συμπεριφορών, είναι πλέον ανυπολόγιστος (Wicker, 1969· πρβλ. Channouf, Py, & Somat, 1996). Ωστόσο, δεν χαρακτηρίζονται όλοι οι τομείς της κοινωνικής ύπαρξης από το ίδιο επίπεδο ασυνέπειας μεταξύ στάσεων και συμπεριφορών. Ορισμένες συμπεριφορές βρίσκονται, περισσότερο από άλλες, υπό την προστασία της ελευθερίας του νεωτερικού κόσμου (ψηφοφορίες, αγορές, επιλογή στρατηγικής στο σκάκι κ.λπ.). Αφήνουν περιθώρια για λιγότερη ασυνέπεια (για μια σύνθεση βλ. Rajewski, 1990). Εφόσον η ελευθερία των Νεοτέρων και η ανεξαρτησία που αυτή εξασφαλίζει δεν έχουν κανένα νόημα από τη στιγμή που περάσουμε το κατώφλι της υποταγής στην κοινωνική εξουσία, δεν μας εκπλήσσει που η συμπεριφορά των υποταγμένων καθορίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό από το εκάστοτε πλαίσιο (και η εξουσία που τους ασκείται αποτελεί κομμάτι αυτού του πλαισίου) μέσα στο οποίο οι εν λόγω υποταγμένοι δρουν αποκλειστικά με γνώμονα τις αξίες τους, τις απόψεις τους, τις πεποιθήσεις τους κ.λπ. – με λίγα λόγια, με γνώμονα τις στάσεις που υποστηρίζουν ότι ενστερνίζονται όταν απαντούν σε μια έρευνα ή σε μια δημοσκοπήση. Ο ψηφοφόρος, ο αναγνώστης, ο επενδυτής, ο παίκτης – και σε σαφώς μικρότερο βαθμό ο καταναλωτής – θα έπρεπε να μπορούν να λειτουργήσουν έχοντας ως σημεία αναφοράς τις προτι-

μήσεις τους, τις αξίες τους και τις απόψεις τους. Προστατεύονται από την ελευθερία των Νεοτέρων. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ισχύει για τους κοινωνικούς δράστες που βρίσκονται σε θέση υποταγής: μπορείτε να στοιχηματίσετε άφοβα ότι το να γνωρίζει κανείς, σε ένα αμφιθέατρο ψυχολογίας, ποιοι φοιτητές είναι οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της πειραματικής μεθόδου και ποιοι είναι οι πιο φανατικοί πολέμιοί της δεν θα συμβάλει καθόλου στην αποτελεσματική πρόβλεψη του ποιοι θα είναι εκείνοι οι οποίοι θα αρνηθούν να συντάξουν μια εργασία που θα επιχειρηματολογεί υπέρ της πειραματικής μεθόδου στην ψυχολογία. Κανείς δεν θα αρνηθεί γιατί απλώς όλοι είναι υποχρεωμένοι να δεχτούν.

Συνοπτικά, το άτομο που ζει στις φιλελεύθερες δημοκρατίες συμμορφώνεται στο φιλελεύθερο όνειρο, «αυτόνομο», «ανεξάρτητο», με λίγα λόγια «ελεύθερο», εκτός από τις περιπτώσεις όπου βρίσκεται υποταγμένο στην κοινωνική εξουσία και οι οποίες δεν είναι καθόλου σπάνιες στη διάρκεια της ζωής του.

Θα μπορούσα να προχωρήσω ισχυριζόμενος ότι οι ιεραρχικές¹² δομές δεν είναι παρά ένας χρόνος της Ιστορίας, ότι αυτή πρέπει να εξακολουθήσει την πορεία της και ότι θα φτάσει κάποτε η στιγμή που η δημοκρατία θα κατακλύσει τα εργοστάσια, τα σχολεία και τα νοσοκομεία, ο καιρός δηλαδή που θα τεθούν σε ισχύ άλλου είδους δομές ανάθεσης της εξουσίας – για παράδειγμα, δομές αυτοδιαχείρισης που θα ξαναδώσουν αξία στον ρόλο του πολίτη στο πλαίσιο της ελευθερίας του παλιού κόσμου. Αυτή η αισιοδοξία πρέπει οπωσδήποτε να μετριαστεί. Θα επισημάνω κατ' αρχάς ότι ένα τέτοιο σχέδιο δεν βρίσκεται πλέον στην ημερήσια διάταξη των δημοκρατιών μας, και δεν είναι από τότε που τα «κυβερνητικά κόμματα» βαφτίστηκαν ευθέως φιλελεύθερα (στη Γαλλία, την εποχή Mitterand). Θα αναφερθώ στη συνέχεια στην ασυμβατότητα η οποία υπάρχει ανάμεσα στην καπιταλιστική κοινωνική

12. Το γεγονός ότι είναι πιο «επίπεδες» δεν αλλάζει απολύτως τίποτε στον «ιεραρχικό» χαρακτήρα τους: το μόνο αποτέλεσμα είναι η αύξηση της πραγματικής δύναμης των αρχηγών.

εξουσία που κυριαρχεί στην οικονομία και στην ανάπτυξη μη ιεραρχικών δομών ανάθεσης αυτής της εξουσίας (πρβλ. Beauvois, 1983). Θα μπορούσαν οι κοινωνίες μας να αντέξουν για πολύ την αναδυόμενη αντίθεση ανάμεσα στα δημοκρατικά πανεπιστήμια ή νοσοκομεία, αυτοδιαχειριζόμενα από τους εργαζομένους και τους χρήστες τους, ευάερα, με σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματα, και σε ένα ιεραρχημένο οικονομικό σύμπαν (δηλαδή μη δημοκρατικό), που μυρίζει κλεισούρα, καταστρέφει τους ανθρώπινους πόρους και δεν βασίζεται *in fine* παρά μόνο στην υπακοή;

Οι φιλελεύθερες πρακτικές κάνουν τους ανθρώπους να γεννούν αναπαραγωγικές πεποιθήσεις οι οποίες νομιμοποιούν τη θέση υποταγής τους

Παρότι η φιλελεύθερη ιδεολογία δεν είναι και πολύ ικανή να επηρεάσει τις δομές μέσω των οποίων γίνεται η ανάθεση της κοινωνικής εξουσίας στις σημερινές μορφές δημοκρατίας, έχει καταφέρει στην εντέλεια να επηρεάσει τα ήθη και τους λόγους που συνοδεύουν τη λειτουργία αυτών των δομών (και τούτο ακόμη κι όταν οι λόγοι αυτοί προέρχονται από ειδικούς των κοινωνικών επιστημών, οι οποίοι μιλώντας για εξουσία συγχέουν ευχαρίστως τα ήθη και τις δομές!). Έχει επηρεάσει κατά κύριο λόγο τις πρακτικές άσκησης της εξουσίας και, κατά συνέπεια, τις σημασίες της υπακοής, σε σημείο που αυτή η τελευταία καταλήγει να μη γίνεται αντιληπτή ως υπακοή από όσους υπακούουν (μήπως δεν τους λέμε, σε ορισμένα έργα αμφίβολης αξιοπιστίας, ότι η εξουσία στις μέρες είναι «διαπραγματεύσιμη»);). Σε κάποιο άλλο σημείο διέκρινα διάφορους τρόπους νομιμοποίησης των υποδείξεων (ή των «διαταγών», βλ. Beauvois, 1994). Ο φιλελεύθερος τρόπος νομιμοποίησης χαρακτηρίζεται ουσιαστικά από τη συχνή επίκληση μιας εντελώς παράδοξης ελευθερίας, καθώς και από την επιμονή στην καταλληλότητα της υπόδειξης σε σχέση με την ψυχολογική φύση του υποταγμένου («Θα ήθελα πολύ, Σουλβάνα, να ασχοληθείτε με αυτό τον φάκελο. Εσείς θα αποφασίσετε, είστε ελεύθερη, έτσι

δεν είναι; Σκέφτηκα όμως ότι αυτή η δουλειά θα σας ταίριαζε, ότι είναι φτιαγμένη ειδικά για εσάς...»). Η επίκληση της ελευθερίας είναι παράδοξη, εφόσον ανακηρύσσει ελεύθερο το υποκείμενο από το οποίο περιμένουμε να δείξει υπακοή και το οποίο, ούτως ή άλλως, θα υπακούσει ακριβώς σαν να είχε λάβει την αντίστοιχη διαταγή¹³. Σε αντίθεση με όσα ο λόγος αφήνει να εννοηθούν, η ελευθερία αυτή δεν αφορά την πράξη που ζητάμε να εκτελεστεί (η Σουλβάνα δεν έχει επιλογή ανάμεσα στο να κάνει αυτό που της ζητάμε ή να κάνει κάτι άλλο), αλλά την αποδοχή ή την απόρριψη της θέσης υποταγής, δηλαδή την εναλλακτική υποταγής ή παραίτησης (η Σουλβάνα είναι όντως ελεύθερη να σπάσει το συμβόλαιο: η εργασία δεν είναι υποχρεωτική στις φιλελεύθερες κοινωνίες!). Όσον αφορά την καταλληλότητα της υποδείξης για το συγκεκριμένο άτομο, η εμπειρία δείχνει ότι τις περισσότερες φορές είναι καθαρά τυπική, καθώς αυτοί που κάνουν τις υποδείξεις χρησιμοποιούν τα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους και δεν έχουν τρόπο να βεβαιωθούν για την εγκυρότητά της. Μολονότι είναι παράδοξες ή διατυπώνονται απλώς χάριν ευπρέπειας, η διακήρυξη της ελευθερίας και η διακήρυξη της καταλληλότητας υπόδειξη/ατόμου δεν παύουν να έχουν ισχυρές κοινωνιογνωστικές επιπτώσεις.

Η διακήρυξη της ελευθερίας συμπίπτει με την έναρξη της διαδικασίας εκλογίκευσης, από τη στιγμή που ο υποταγμένος –κι αυτό δεν είναι σπάνιο– έχει μια εικόνα θετικής υπόληψης για τον εαυτό του (Beauvois & Joule, 1996· Beauvois, 2003). Η διαπίστωση αυτή βασίζεται στα δεδομένα ενός τεράστιου ερευνητικού έργου το οποίο ξεκίνησε πριν από τουλάχιστον πενήντα χρόνια. Το τεράστιο αυτό έργο εγκαινιάστηκε από τους θεωρητικούς της γνωστικής ασυμφωνίας (Festinger, 1957) και συνεχίστηκε από τους θεωρητικούς της δέσμευσης (Kiesler, 1971). Αποκάλυψε ότι οι άνθρωποι όχι μόνο αποδέχονται θέσεις υποταγής που τους οδηγούν σε πράξεις αντίθετες προς τις στάσεις τους ή τις προθέσεις τους (οι λεγόμενες «προβλημα-

13. Ο ισχυρισμός αυτός στηρίζεται στη μελέτη της γονεϊκής εξουσίας. Τα είδη εξουσίας δεν επηρεάζουν την υπακοή αλλά τις ψυχολογικές συνέπειές της.

τικές» πράξεις· πρβλ. σημειώσεις 11 και 12), αλλά και ότι αυτές οι πράξεις, όταν λαμβάνουν χώρα μέσα σε ένα υποτιθέμενο πλαίσιο ελευθερίας (και μόνο σε αυτή την περίπτωση), ενεργοποιούν μια διαδικασία εκλογίκευσης. Οι πράξεις γίνονται λιγότερο «προβληματικές» κατόπιν αλλαγών στις στάσεις και στις προθέσεις. Το απδιαστικό φαγητό παύει να είναι τόσο απδιαστικό· η υποστηριζόμενη υπόθεση δεν είναι τελικά τόσο ανόητη όσο νομίζαμε αρχικά· το θύμα στο οποίο χορηγήσαμε ηλεκτροσόκ δεν είναι τόσο αξιολύπητο όσο πιστεύαμε· το έργο που μόλις ολοκληρώσαμε δεν είναι τόσο ανούσιο όσο μας φαινόταν· τελικά δεν θέλαμε να πιούμε ή να καπνίσουμε τόσο πολύ όσο νομίζαμε κ.λπ.

Η μελέτη των εσωτερικευμένων συνεπειών της απόδοσης ψυχολογικών χαρακτηρισμών-ετικετών (καταλληλότητα υπόδειξης/προσώπου) δεν προήλθε από θεωρίες τόσο γοητευτικές και μη αυτονόητες όσο οι θεωρίες της γνωστικής ασυμφωνίας και της δέσμευσης. Το αποτέλεσμα ωστόσο της απόδοσης χαρακτηρισμών διαπιστώνεται εξίσου σαφώς με την επίδραση της εκλογίκευσης. Καταφέρνεται να κάνετε ένα παιδί, επικαλούμενοι άμεσα ή έμμεσα την ελευθερία της επιλογής του, να τακτοποιήσει και να καθαρίσει το δωμάτιό του. Αυτό βαριέται αφάνταστα, αλλά το δέχεται ή αναγκάζεται να το δεχτεί. Πριν ή αφού αρχίσει, του λέτε ευγενικά: «Είδες, τελικά σου αρέσει να βλέπεις τα πράγματά σου τακτοποιημένα». Έχετε έτσι περισσότερες πιθανότητες να το δείτε να τακτοποιεί αυθόρμητα το δωμάτιό του την επόμενη μέρα, παρά εάν δεν είχατε πει τίποτε. Αυτό είναι το αποτέλεσμα της απόδοσης ψυχολογικών χαρακτηρισμών, το οποίο ενίοτε, και δικαιολογημένα, ονομάζεται «επίδραση εσωτερίκευσης» (βλ. Grusec, 1999· Beauvois & Dubois, 1999). Το παιδί έχει αφομοιώσει την αξία της υποδεδειγμένης πράξης ως μέρος της ίδιας της ενδόμυχης φύσης του. Το ίδιο παρατηρούμε και στους ενήλικες (Joule & Beauvois, 2002). Το φαινόμενο προχωρά πολύ πιο βαθιά από την επίδραση της εκλογίκευσης. Το άτομο που μόλις πραγματοποίησε μια προβληματική πράξη (για λόγους που προφανώς δεν έχουν καμιά σχέση με την ψυχολογία του)

δεν αρκείται στο να θεωρήσει άμεσα την πράξη αυτή περισσότερο έγκυρη, λιγότερο επιζήμια, περισσότερο δίκαιη (αποτέλεσμα εκλογίκευσης). Οδηγείται στο σημείο να πιστεύει ότι δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει διαφορετικά, ότι εμπίπτει στην ψυχολογική φύση του να συμπεριφέρεται κατ' αυτό τον τρόπο. Το νόημα που αποδίδεται στην πράξη από αυτόν που αποδίδει τον ψυχολογικό χαρακτηρισμό έχει ενσωματωθεί στην αντίληψη την οποία έχει το άτομο για τον ίδιο τον εαυτό του (αποτέλεσμα εσωτερίκευσης). Μπορούμε να πούμε ότι σε καταστάσεις αντιπαράθεσης με την κοινωνική εξουσία, σε καταστάσεις στις οποίες εφαρμόζεται η κοινωνική αξιολόγηση, οι άνθρωποι, μέσω της εκλογίκευσης και της εσωτερίκευσης, κατασκευάζουν τον πυρήνα των πεποιθήσεών τους σχετικά με τα αντικείμενα του περιβάλλοντός τους (εκλογίκευση) και την ίδια την αξία τους (εσωτερίκευση).

Αυτή η ψυχολογία δεν είναι και πολύ φιλελεύθερη. Μπορούμε να στοιχηματίσουμε ότι δεν θα κατακλύσει, αύριο-μεθαύριο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι ερευνητές που ασχολούνται με αυτήν δεν αποκτούν εύκολα τις χρηματοδοτήσεις που χρειάζονται για να συνεχίσουν το έργο τους¹⁴. Φωτίζει ωστόσο ωμά τον χειριστικό χαρακτήρα των φιλελεύθερων πρακτικών άσκησης της εξουσίας, της οποίας τη θελκτική και παγκόσμια ακόμη ανθρωπιά εγκωμιάζουμε με κάθε ευκαιρία – με αυτούς που τις ασκούν (αρχηγούς, παιδαγωγούς, γονείς κ.λπ.) να βαδίζουν ωσάν αποφασισμένοι και βαθιά δημοκράτες. Οι διακηρύξεις ελευθερίας οδηγούν τον κοινωνικό δράστη στη σκέψη ότι είναι τελικά δίκαιο ή έγκυρο να κάνει αυτό που *οφείλει* να κάνει.

14. Για ποιο λόγο ο Beauvois μπορεί να ενδιαφέρεται, σε μια ελεύθερη χώρα, για την υπακοή και τις ψυχολογικές συνέπειές της; Η ερώτηση αυτή, που είναι *βαθύτατα* γελοία αν το σκεφτεί κανείς, μου έχει τεθεί πολλάκις στην πορεία της ερευνητικής σταδιοδρομίας μου, και όχι μόνο από δημοσιογράφους. Κάποιες φορές μάλιστα συνοδευόταν από τη δήλωση διά στόματος συναδέλφων: «Στο κάτω κάτω, το θέμα αυτό δεν ενδιαφέρει κανέναν πια στις ΗΠΑ»!

οι διακηρύξεις καταλληλότητας της υπόδειξης για τον εν λόγω άνθρωπο τον οδηγούν στη σκέψη ότι είναι στη φύση του να κάνει αυτό που *οφείλει* να κάνει. Η φιλελεύθερη άσκηση της εξουσίας έχει έτσι ως αποτέλεσμα η υπακοή, επομένως και η θέση υποταγής, να μη φαντάζουν πλέον προβληματικές στα μάτια του υποταγμένου υποκειμένου. Όχι μόνο δεν έχει καμία εξουσία (απέχουμε πολύ από τη δημοκρατία), αλλά επιπλέον οδηγείται να ασπαστεί τις αξίες που τον θέλουν υποταγμένο. Ο κοινωνικός δράστης είναι αναισθητοποιημένος απέναντι στις υπακοές του, γεγονός που διευκολύνει απεριόριστα το έργο των εξουσιαστών και, πιθανότατα, την αναπαραγωγή των εξουσιαστικών δομών. Ίσως να είναι καλύτερα έτσι για το «άτομό» μας, αυτό που τόσο απολαμβάνει να θεωρεί τον εαυτό του «ελεύθερο», «αυτοκαθοριζόμενο», «διαφορετικό» και ελάχιστα ευάλωτο στις επιρροές. Έτσι ακριβώς.

Οι ασυνείδητες επιρροές που ασκούνται από τις ήπιες, ομοιομορφοποιητικές προπαγάνδες υποκαθιστούν την πειθώ, τις δημόσιες συζητήσεις, ακόμη και την κατήχηση

Τα μέλη των φιλελεύθερων δημοκρατιών επιμένουν να διαμορφώνουν τις απόψεις τους «από μόνο τους» και αποδεικνύονται δύσπιστα απέναντι σε έκδηλες απόπειρες επιρροής, όπως είναι φυσικά η κατήχηση αλλά και οι οργανωμένες πρακτικές πειθούς. Η δημόσια αντιπαράθεση δεν τους αρέσει παρά μόνο εάν είναι θεαματική.

Μπορεί οι πεποιθήσεις και οι απόψεις να μην πέφτουν από τον ουρανό, εκτός αν πρόκειται για αποκάλυψη, αλλά, όπως και να έχει, η προέλευσή τους είναι εξωτερική. Πολύ θα μας άρεσε να απορρέουν από μια ορθολογική επεξεργασία των πληροφοριών από τους πολίτες. Θα έπρεπε τότε η πληροφορία να έχει διαδοθεί τίμια. Ξέρουμε όμως ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι. Ο Chomsky και πολλοί άλλοι έδειξαν ότι οι πολίτες των δικών μας μορφών δημοκρατίας έχουν στη διάθεσή τους ιδιαίτερα διαστρεβλωμένες πληροφορίες για να κατασκευάσουν τις απόψεις τους. Έτσι, και για να χρησιμοποιήσουμε ένα

μόνο αλλά αρκετά εντυπωσιακό παράδειγμα, παρόλο που κάθε Αμερικανός πολίτης είχε πληροφορηθεί από τα ΜΜΕ τη δολοφονία του πατέρα Rorieluzsko από την πολωνική αστυνομία, μόνο μια ελάχιστη μειονότητα ενημερώθηκε για τη δολοφονία μιας εκατοστής πιστών από τις φιλοαμερικανικές πολιτοφυλακές της Νότιας Αμερικής, μολοντί διαπράχθηκε ακριβώς την ίδια εποχή (Herman & Chomsky, 1988). Δεν στόχευα όμως, να μιλήσω εδώ γι' αυτή την επικίνδυνη και πραγματική πλευρά. Πιο χαρακτηριστική της εποχής μας, αν και έχει μελετηθεί πολύ λιγότερο, μοιάζει μια ακόμη πιο ύπουλη μορφή προπαγάνδας από τα ΜΜΕ: το ξετύλιγμα της «φαιάς» προπαγάνδας (Rainaudi, 2001). Αυτή η μορφή ήπιας προπαγάνδας βασίζεται σε δύο αρχές και στη συνέπειά τους (Beauvois, 2003).

Οι πεποιθήσεις που είναι απαραίτητο να διαδοθούν δεν πρέπει, πάνω απ' όλα, να αφήσουν περιθώρια για ανάπτυξη επιχειρηματολογίας. Πράγματι, η επιχειρηματολογία μέσα από την κατασκευή επιχειρημάτων και αντιεπιχειρημάτων έχει ως αποτέλεσμα να καταστεί προβληματικό το ρητορικό σύμπαν μιας πεποίθησης, ακόμη κι όταν την έχουμε αποδεχτεί. Εφόσον οι βασικές πεποιθήσεις του δόγματος οφείλουν να παρουσιάζονται ως πρωταρχικές αλήθειες, μη προβληματικές (και όχι ως θέσεις που χρήζουν υπεράσπισης έναντι άλλων), δεν πρέπει να οδηγούν σε καμιά αντιπαράθεση.

Μια και τα μέλη των φιλελεύθερων δημοκρατιών απορρίπτουν τις απόπειρες άσκησης συνειδητής επιρροής, οι πεποιθήσεις πρέπει να διαδοθούν μέσω *ασυνείδητων* επιρροών. Έτσι, μη διαθέτοντας καμιά ανάμνηση από επεισόδια επιχειρηματολογίας που θα μπορούσαν να τον έχουν επηρεάσει, ο πολίτης έχει την αίσθηση ότι έχει κατασκευάσει «από μόνος του» τα φιλελεύθερα πιστεύω του.

Επομένως, είναι μέσα από μηχανισμούς κοινωνικής επικοινωνίας, οι οποίοι δεν προορίζονται για την αντιπαράθεση και την πειθώ, που πρέπει να πραγματοποιηθεί η διαδικασία της προπαγάνδας που διαδίδει τις φιλελεύθερες πεποιθήσεις (πληροφορίες, κουλτούρα και διασκέδαση). Οποιοσδήποτε λόγος απευθύνεται στις μάζες μπορεί να ασκήσει ασυνείδητα επιρροή.

Τα «άτομα», υποταγμένα στις ίδιες ασυνείδητες επιρροές, φτάνουν τελικά στο σημείο να μοιάζουν όλα μεταξύ τους, έχοντας όμως καθέ-
 να τη βεβαιότητα ότι διαμόρφωσε μόνο του τις πεποιθήσεις του, μέ-
 σα στην πραγματικά αυταπόδεικτη ατομική μοναδικότητά του. Οι ψυ-
 χολογικές επιστήμες (κυρίως η κοινωνική και η γνωστική ψυχολο-
 γία) έχουν μελετήσει σε βάθος τις ασυνείδητες επιρροές. Εάν ορισμέ-
 νες από αυτές τις επιρροές απαιτούν την παρέμβαση ειδικών που πρέ-
 πει να εκκινήσουν δόλιες και ύπουλες διαδικασίες (για παράδειγμα,
 όταν θέλουν να προκαλέσουν αποτελέσματα μη συνειδητής ενεργο-
 ποίησης), διαδικασίες που μπορούμε προφανώς να απαγορεύσουμε,
 κάποιες άλλες ενεργοποιούνται αυτόματα από τα μέσα μαζικής ενη-
 μέρωσης και την κουλτούρα, χωρίς οι συμμετέχοντες στην επικοι-
 νωνία να εντοπίζουν οτιδήποτε το δόλιο. Βασίζονται αποκλειστικά
 στις ίδιες τις πεποιθήσεις τους. *Αυτές οι ασυνείδητες επιρροές θα κά-
 νουν λοιπόν αναγκαστικά την εμφάνισή τους αμέσως μόλις η επικοι-
 νωνία αυτή πάψει να είναι υποταγμένη στην αρχή του πηλοραθισμού
 των πιθανών απόψεων.* Βέβαια, τίποτε δεν είναι πιο εμφανές σήμε-
 ρα από τον μη πλουραλισμό των κυρίαρχων μέσων μαζικής ενημέ-
 ρωσης (τα βασικά τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά κανάλια) και των
 προϊόντων ευρείας πολιτιστικής κατανάλωσης (ταινίες ή μυθιστορή-
 ματα για το ευρύ κοινό, τηλεταινίες σε *prime time*). Η πλειονότητα
 απόψεων, από το συνολικό φάσμα απόψεων, δεν εκπροσωπείται από
 κανέναν εκφωνητή, παρουσιαστή ή σκηνοθέτη πραγματικού ή μυ-
 θοπλαστικού προγράμματος για το ευρύ κοινό. Ένα μόνο παράδειγ-
 μα (βλ. τα αποτελέσματα των εκλογών του 2002 στη Γαλλία): το πα-
 ραδοσιακό ρεύμα του θεωρητικού σοσιαλισμού (κομμουνιστικό κόμ-
 μα, ακροαριστερά κόμματα, μια αρκετά ισχυρή μειοψηφία «πρασί-
 νων», κάποιοι παραστρατημένοι «σοσιαλιστές», αρκετοί συστηματι-
 κά απέχοντες από τις εκλογές) αντιπροσωπεύει ακόμη στη χώρα σχε-
 δόν το 20% των δυνητικών ψηφοφόρων. Εκπροσωπείται όμως από
 δημοσιογράφους, παρουσιαστές και χρονικογράφους του Radio-
 France και του France Television; Όχι. Μεταξύ των τελευταίων δεν
 θα συναντήσετε παρά μόνο τους εκπροσώπους ενός *ευρωπαϊκού φι-*

βιβλευθερισμού ντυμένου «στην τρίχα», αλλά μειονοτικού μέσα στο ίδιο σώμα ψηφοφόρων, παρόλο που διαθέτει μια δεξιά και μια αριστερή απόχρωση. Έτσι, αυτές οι διαδικασίες ασυνείδητης επιρροής που ενεργοποιούνται αυτόματα με την επικοινωνία μπορούν να κατακλύσουν τον λόγο των ΜΜΕ και της κουλτούρας για να διαμορφώσουν μακροπρόθεσμα τις απόψεις. Θα αναφερθώ εδώ μόνο σε δύο από αυτές, αυτόματα εγγεγραμμένες, όπως έχω ήδη πει, στο πλαίσιο της κοινωνικής επικοινωνίας.

Η αξιολογική μάθηση απαιτεί αναμεταδότες που είναι έτοιμοι να προωθήσουν μια έννοια Χ (το πιο απλό είναι να πιστεύουν σε αυτήν και οι ίδιοι· θα μπορέσουμε λοιπόν να τους στρατολογήσουμε και να τους αφήσουμε να δράσουν σύμφωνα με όλη την καλή φιλελεύθερη συνείδησή τους). Η αποστολή τους θα είναι να επικαλούνται αρκετά συχνά αυτή την έννοια χωρίς ποτέ, αλλά ποτέ όμως, να προβάλουν συνεκτικά επιχειρήματα υπέρ της έννοιας Χ, παρά μόνο να αρκούνται να παρουσιάζουν *συστηματικά* την έννοια Χ σε ένα γλωσσικό, αφηγηματικό ή οπτικό πλαίσιο που της χαρίζει θετικό πρόσημο. Οι αναμεταδότες έχουν στη διάθεσή τους πληθώρα μέσων. Μπορούν, για παράδειγμα, να χρησιμοποιήσουν και να ξαναχρησιμοποιήσουν καλογουλισμένες λεκτικές διατυπώσεις, οι οποίες δέχονται ως *προϋπόθεση* ότι η έννοια Χ είναι η καλύτερη όλων: «όσοι δεν έχουν ακόμη [υπονοείται: οι φτωχοί] κατακτήσει τη Χ», «προφανώς, η κατάσταση αυτή [υπονοείται: η ολέθρια κατάσταση] μας τοποθετεί μακριά από τη Χ», «εμείς που έχουμε την τύχη να υλοποιήσουμε τη Χ», κι άλλες τόσες διατυπώσεις που δεν επαληθεύουν, αλλά προϋποθέτουν ότι η έννοια Χ έχει την αξία μιας παγκόσμιας πανάκειας. Δεν μπορούμε να καταλάβουμε τη διατύπωση αυτή χωρίς να αποδεχτούμε έμμεσα αυτή την προϋπόθεση. Θα μπορούσαν επίσης να προσκαλέσουν στο πλατό ανθρώπους πολύ αξιολογικούς ή πολύ αγαπητούς στο κοινό, οι οποίοι, μιλώντας για κάτι τελείως διαφορετικό, θα αρκούσαν να δείξουν παρεμπιπτόντως, με έναν λεκτικό ελιγμό ή με έναν θεατρικό μορφασμό φαιδρότητας ή κατάρρευσης, ότι θεωρούν *προφανέστατα* πως η Χ είναι το θαύμα των θαυμάτων. Και προσοχή στον

τόνο της φωνής: χρειάζεται ένα ύφος όλο νόημα και θριαμβικό για να μιλήσουν για τη Χ, καθώς και ένα ύφος πάλι όλο νόημα αλλά τσακισμένο για να αναφερθούν στο αντίθετο της Χ. Με λίγα λόγια, ό,τι μπορεί να περιβάλει τη Χ με θετικά νοήματα, και το αντίθετό της με αρνητικά, είναι ευπρόσδεκτο· αρκεί μόνο να μην προκαλέσει αφορμή για επιχειρηματολογία, γεγονός που θα ήγειρε τον κίνδυνο η Χ να παρουσιαστεί ως προβληματική έννοια ή ως δυνητικό αντικείμενο αντιπαράθεσης. Σε αυτό συνίσταται, όσον αφορά τα ΜΜΕ, η αξιολογική μάθηση. Εκατοντάδες πειραματικές έρευνες αποδεικνύουν την αποτελεσματικότητά της.

Η διάπλαση έγκειται στην επιλογή ορισμένων σκηνοθετών σειρών, ταινιών ή διαφημίσεων στους οποίους θα παραχωρήσουμε πλήρη ελευθερία κινήσεων. Η αρχή της είναι αποπλιστικά απλοϊκή. Πρόκειται για την ανάδειξη πολύ συμπαθητικών ηρώων, οι οποίοι, πάντοτε χωρίς να επιδοθούν στην παραμικρή επιχειρηματολογία, πιστεύουν *προφανέστατα* στην άποψη Χ, αστραφτερών χαρακτήρων οι οποίοι ενστερνίζονται, πάντα *προφανέστατα*, την άποψη Χ, και στους οποίους δεν συμβαίνουν παρά μόνο συναρπαστικά γεγονότα. Αμοιβαία, πρέπει να αναδειχτούν μιαιοί χαρακτήρες που αρνούνται την άποψη Χ ή την περιγελούν ευθαρσώς, και στους οποίους δεν τυχαίνουν, *in fine*, παρά μόνο αναποδιές. Οι χαρακτήρες αυτοί είναι πρότυπα (και αντι-πρότυπα) και θα είναι τόσο πιο αποτελεσματικοί από την οπτική σκοπιά της προπαγάνδας όσο περισσότερο η αφήγηση θα δείχνει ότι ενισχύονται θετικά στη ζωή όταν βαδίζουν στον σωστό δρόμο και αρνητικά όταν βαδίζουν στον λάθος δρόμο. Δεν θα παραλείψουμε λοιπόν να επικαλεστούμε τους όποιους James Bond για να πλάσουμε το προφίλ των ηρώων των σεναρίων εκείνων που βολεύει να χρηματοδοτηθούν. Εκατοντάδες πειραματικές έρευνες πιστοποιούν την αποτελεσματικότητα αυτής της διάπλασης χαρακτήρων. Δεν ξέρουμε πολλά γι' αυτές τις έρευνες, οι οποίες έχουν καλύψει εκατοντάδες σελίδες στα εξειδικευμένα περιοδικά των ψυχολογικών επιστημών. Προτιμάμε να αναμασάμε κουραστικά τη στερεοτυπική και σκοταδιστική, παρ' όλα αυτά, διαβεβαίωση ότι οι ενήλι-

κες ξέρουν πολύ καλά να διακρίνουν ανάμεσα στη φαντασία και στην πραγματικότητα.

Επομένως, τα μέλη των φιλελεύθερων δημοκρατιών δεν χρειάζεται πλέον να φοβούνται μήπως επηρεαστούν. Σιγά σιγά και χωρίς να το συνειδητοποιούν, η προπαγάνδα εισχωρεί μέσα τους για να καθοδηγήσει τις πεποιθήσεις και τις σκέψεις τους. Θα μάθουν κατ' αυτό τον τρόπο ότι η άποψη Χ είναι προφανέστατα το θαύμα των θαυμάτων, ακριβώς όπως γνωρίζουν ότι είναι υγιεινό να διατηρούν το τυρί σε δροσερό μέρος, αλλά προφανέστατα εκτός ψυγείου. Σε αυτό το πνεύμα, είμαι σε θέση, αναλαμβάνοντας το ρίσκο της πυροδότησης μιας πολεμικής, να παραθέσω τα ονόματα τουλάχιστον δεκαπέντε κοντινών φίλων (και μάλιστα καλών φίλων) που έχουν πειστεί «από μόνοι τους», μέσα σε έναν κοινό σκληρό πυρήνα πεποιθήσεων, για την υπεροχή των «δικών μας» ανθρώπινων δικαιωμάτων¹⁵ και της «δικής μας» δημοκρατίας της φιλελεύθερης αγοράς. Λέω «από μόνοι τους», αφού κανείς (το παραδέχονται όλοι) δεν παραβρέθηκε ποτέ σε δημόσια συζήτηση γι' αυτή την υπεροχή –ή/και στην αξία είτε μιας εναλλακτικής μορφής είτε μιας διαφορετικής ιεράρχησης των δικαιωμάτων αυτών– ούτε στην παραμικρή κουβέντα για τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να πάρει μια δημοκρατική αρχή (όπως, για να αρκεστώ σε ένα μόνο παράδειγμα, το ζήτημα της καθολικής ψηφοφορίας), ούτε και σε καμιά ανάλυση των δεσμών ανάμεσα στην ιδέα της δημοκρατίας και στην ιδέα της φιλελεύθερης αγοράς. Καλύτερα όμως θα ήταν να ισχυριστώ ότι οι βεβαιότιές τους σχετικά με αυτό το θέμα είναι το προϊόν της φαιάς προπαγάνδας που διατηρείται εδώ και αρκετές δεκαετίες και η οποία, κυρίως μέσω της διάπλασης και της αξιολογικής μάθησης, έχει κάνει τους συμπολίτες μας να πιστέψουν: (α) ότι υπήρχε μια αψεγάδιαστη, παγκόσμια και ανέκκλητη λίστα «ανθρώπινων δικαιωμάτων»· (β) ότι μόνο η δημοκρατία (με το προπα-

15. Τα οποία, ας μην ξεχνάμε, δεν συμπεριλαμβάνουν το δικαίωμα στη δουλειά, το δικαίωμα στη στέγαση, το δικαίωμα της ανυποταγής, το δικαίωμα στην ατομική αδιαφάνεια...

γανδιστικό υπονοούμενο ότι δεν υπάρχει παρά μόνο μια μορφή δημοκρατίας, η δική μας) ήταν συμβατή με αυτή την ιδέα των «ανθρώπινων δικαιωμάτων»· και (γ) ότι μια από τις σημαντικές συνέπειες αυτής της δημοκρατίας ήταν η οικονομία της αγοράς.

Οι πολίτες μας χτίζουν λοιπόν κάποιες γνώσεις ή πεποιθήσεις σχετικά με την αξία των αντικειμένων του περιβάλλοντός τους, καθώς και των προσώπων που συναντούν μέσα σε αυτό το περιβάλλον, όταν, χωρίς να απολαμβάνουν την προστασία της ελευθερίας των Νεοτέρων, καλούνται να παίξουν τον ρόλο κοινωνικών δραστών – με τους περισσότερους βέβαια από αυτούς να κατέχουν θέση υποταγής. Κατασκευασμένες από δράστες που κατέχουν διαφορετικές και ενίοτε ανταγωνιστικές θέσεις, οι γνώσεις αυτές είναι αδιαμφισβήτητα (και ευτυχώς) ποικίλες. Αλλά τις υπόλοιπες πεποιθήσεις που μπορούμε να παρατηρήσουμε στις δημοκρατίες μας, αυτές που έχουν υιοθετήσει τα «άτομα» – πεποιθήσεις που ισοδυναμούν πράγματι με αληθινά «κοινωνικά αυταπόδεικτα», είτε πρόκειται για τις ψυχολογικές αξίες τους (να νιώθεις υπεύθυνος, να είσαι ο εαυτός σου, να θεωρείς τον εαυτό σου «διαφορετικό») είτε για τις βασικές πεποιθήσεις τους σχετικά με τη φύση του πολιτικού συστήματός μας (τόσο εξαιρετικό ώστε όλοι οι φτωχοί του κόσμου, τα άτομά μας είναι πεπεισμένα γι' αυτό, πρέπει να το φτάσουν!)– τις έχουν αποκτήσει μέσα από ένα προπαγανδιστικό ομοιομορφοποιητικό σφυρηλάτημα, που τους συγχωνεύει μέσα σε μια νέου είδους μάζα: τη φιλελεύθερη μάζα των ατόμων. Η μάζα αυτή, όταν την έχουμε πείσει για την αναγκαιότητα των ενάρετων επεμβάσεων και για τη νομιμότητα του δυτικού προσηλυτισμού στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, μπορεί να μετατραπεί σε πραγματική μάζα στρατιωτών ταγμένων σε έναν επεκτατικό πόλεμο, από τον οποίο δεν θα αντλήσουν κανένα όφελος, εκτός από την πίστη στην αριστεία τους.

Εννοείται ότι ακόμη και στους κόλπους αυτής της μάζας ατόμων εμφανίζονται κάποιες διαφορές. Δεν είναι το ίδιο να ζεις σε μια πόλη με μονοκατοικίες και το να ζεις πάνω στις μεγάλες λεωφόρους των αστικών κέντρων. Δεν βλέπουν όλοι τις ίδιες εκπομπές, γεγονός που

διαφοροποιεί τουλάχιστον τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούμε τις λέξεις, αν όχι τις ίδιες τις λέξεις. Αλλά αυτές οι διαφορές δεν είναι ατομικές, είναι βαθύτατα εμποτισμένες από μια κατ' εξοχήν κοινωνική μεταβλητή: τη θέση του κάθε ατόμου στην κλίμακα των εισοδημάτων. Καμιά σχέση λοιπόν δεν έχουν με ατομικές διαφορές, ούτε έχουν τις ρίζες τους στη μοναδικότητα του καθενός, με το νόημα που μπορεί να αποκτήσει η ιδέα αυτή στη φιλελεύθερη ψυχολογία. Πρόκειται για διαφορές κοινωνικές.

Προκλήσεις;

Είναι φανερό, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες απέχουν πολύ από το να δώσουν σάρκα και οστά στο άτομο που διακηρύσσουν ότι αποτελεί πρωταρχική αξία, η οποία δικαιολογεί τη λειτουργία τους αλλά και τις επονειδιστες ασθένειες που κουβαλούν (φτώχεια, αναλφαβητισμός, ανισότητες, μόλυνση κ.λπ.). Το άτομο αυτό δεν είναι παρά μια φαντασίωση που εξυπηρετεί την άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Αυτό θα μπορούσε να μην είναι τίποτε άλλο πέρα από μια στιγμή της Ιστορίας εάν αυτές οι ίδιες δημοκρατίες δεν είχαν εμφυσήσει στην κοινωνική σκέψη την ιδέα ότι αντιπροσωπεύουν την κορυφή των κορυφών, το απόγειο της πολιτικής και ιστορικής διαδικασίας, και ότι δεν έχουν πλέον να διαχειριστούν παρά μόνο ορισμένες εσωτερικές «διευθετήσεις» και, φυσικά, τις μεγάλες προκλήσεις που έχουν να κάνουν με τη διεθνοποίηση και την παγκοσμιοποίηση.

Η πραγματικότητα είναι εντελώς διαφορετική. Χωρίς να αρνούμαστε τα προβλήματα που θέτει σήμερα στους ανθρώπους η ρευστότητα των συνόρων για το οικονομικό κεφάλαιο και η ψηφιοποιημένη και τυποποιημένη πληροφορία, υπάρχουν πολλές προκλήσεις που πρέπει να αντιμετωπιστούν *μέσα στους κόλπους των ίδιων των δημοκρατιών μας*. Θα επισημάνουμε τουλάχιστον τέσσερις.

Θα είναι σε θέση οι δημοκρατίες μας να βγουν από την αναισθησία στην οποία έχουν βυθιστεί επί του παρόντος απέναντι στην κοι-

νωνική εξουσία, η οποία καθιστά τους πολίτες αναίσθητους ως προς τις υποταγές τους; Οι δημοκράτες θα πρέπει να αποδεχθούν την ιδέα ότι η κοινωνική εξουσία (επομένως αναγκαστικά και η υποταγή σε αυτή την εξουσία) αποτελεί το ιδρυτικό συστατικό των ανθρώπινων κοινωνιών (Beauvois, 2003), και ότι η αποεπένδυσή της εκ μέρους των πολιτών προς όφελος κάποιων λίγων δεν μπορεί παρά να αποτελεί ένα οπισθοδρομικό φαινόμενο, καθώς οι μάζες δεν αναζητούν πλέον την πραγμάτωσή τους μέσα στην άσκηση αυτής της εξουσίας που παραμένει ίδιον μιας ελίτ. Κάτι τέτοιο θα μπορούσε να υποθάψει, αν όχι το τέλος, τουλάχιστον έναν βαθύ ύπνο της Ιστορίας.

Θα ήταν άραγε ικανές οι δημοκρατίες μας να ξαναθέσουν μέσα στο σύμπαν της κοινωνικής εξουσίας –για να συντομεύουμε λυσιτελώς: μέσα στις οργανώσεις– μια πολιτειακή μορφή της ελευθερίας των Αρχαίων η οποία συνίστατο στη συμμετοχή στη διαχείριση των υποθέσεων; Οι φιλελεύθεροι μας επιβάλλουν να αρνηθούμε αυτή την ελευθερία προς όφελος μιας «ελευθερίας των Νεοτέρων», η οποία, αν και πολιτικά αξιολογείται, αποδεικνύεται ανεπαρκής για την πραγμάτωση των θεμελιωδών αξιών μας στην πορεία της καθημερινής κοινωνικής ύπαρξής μας. Θα καταφέρουν να σπάσουν τους δεσμούς με τα ιεραρχικά και συντεχνιακά πρότυπα που αποδεικνύονται αντίθετα προς τις αξίες τις οποίες οι δημοκράτες ισχυρίζονται ότι ενστερνίζονται;

Θα μπορούσαν άραγε οι δημοκρατίες μας να πάνε ένα βήμα παραπέρα την έννοια των «ανθρώπινων δικαιωμάτων», μια έννοια αυστηρά φιλελεύθερη, τόσο για να ενσωματώσουν νέα ατομικά δικαιώματα τα οποία η τεχνολογική εξέλιξη ποδοπατά καθημερινά (για παράδειγμα, το δικαίωμα των ατόμων στην αδιαφάνεια της προσωπικής ζωής, ή στην επιλογή των πληροφοριών που επιθυμούν να λάβουν) όσο και για να ξαναδώσουν αξία σε ορισμένα κοινωνικά δικαιώματα που δεν έχει αχρηστεύσει η ατομική πρωτοβουλία (δικαίωμα στην εργασία, στη στέγαση, στην υγεία κ.λπ.) και που στις μέρες μας έχουν πέσει σε αδράνεια;

Θα μπορούσαν οι δημοκρατίες μας να εδραιώσουν *εγκαίρως* (πρωτού είναι πολύ αργά) έναν πραγματικό πλουραλισμό στην κοινωνική

επικοινωνία και να δώσουν φωνή σε όλες τις αξιосέβαστες απόψεις του φάσματός μας χωρίς να σιγματίζουν¹⁶ εκείνες που απομακρύνονται από έναν συλιζαρισμένο πυρήνα (δηλαδή τις φιλελεύθερες ευρωπαϊκές πεποιθήσεις που διατυμπανίζονται από τους πιο γνωστούς ραδιοφωνικούς σταθμούς και τηλεοπτικά κανάλια), έναν πυρήνα εκλογικά μειονοτικό, ο οποίος όμως έχει εξουσία και κυριαρχεί στον κοινωνικό λόγο από το 1983; Περιορίζοντας τον αντίκτυπο και την αποτελεσματικότητα των ασυνείδητων επιρροών, ο πλουραλισμός αυτός θα επέτρεπε την άνθηση της δημοκρατικής αντιπαράθεσης, δίνοντάς μας έτσι ελπίδες ότι θα συνεχιστούν οι κοινωνικές και πολιτικές πρόοδοι για τις οποίες κανείς δεν νοιάζεται πλέον πραγματικά.

Μόνο αντιμετωπίζοντας τέτοιου είδους προκλήσεις –και όχι κάνοντας εξαγωγή των επηρμένων φιλελεύθερων (παρά δημοκρατικών) και ατομικιστικών (παρά ανθρωπιστικών) έννοιών τους– οι δημοκρατίες μας θα μπορούσαν να αποδείξουν ότι δεν έχουν μετατραπεί σε ιστορικά εμπόδια της ανθρώπινης προόδου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Beauvois, J.-L. (1983). Structures organisationnelles: hiérarchie et autogestion. *Connexions*, 39, 47-64.
- Beauvois, J.-L. (1994). *Traité de la servitude libérale. Une analyse de la soumission*. Paris: Dunod.
- Beauvois, J.-L. (2003). *Et si nous arrêtons un peu de nous prendre pour des modèles*. A paraître.
- Beauvois, J.-L. & Dubois, N. (1999). Socialisation et internalisation des utilités comportementales. In W. Doise, N. Dubois & J.-L. Beauvois (Eds.), *La psychologie sociale, 4: La construction sociale de la personne*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

16. Για παράδειγμα, παρουσιάζοντάς τις καθημερινά (χωρίς βέβαια να τις αναπτύσσουν) ως «καθαρά αντιφρονούσες», «εξαιρετικά μειονοτικές», «μη ρεαλιστικές», «φαντασιόπληκτες», «αρχαϊκές», «παρελθοντολάγνες» κ.λπ.

- Beauvois, J.-L. & Joule, R.-V. (1996). *A radical dissonance theory*. London: Taylor & Francis.
- Beauvois, J.-L., Michel, S., Py, J., Rainis, N., Somat, A. (1996). Activation d'explications internes et externes dans la situation de soumission forcée. In J.-L. Beauvois, R.-V. Joule & J.-M. Monteil (Eds.), *Perspectives cognitives et conduites sociales*, 5. Neuchâtel: Delachaux et Niestlé.
- Brehm, J. W. (1959). Increasing cognitive dissonance by a fait accompli. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 379-382.
- Brehm, J. W. (1962). Motivational effects of cognitive dissonance. In M. R. Jones (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Channouf, A., Py, J., & Somat, A. (1996). Prédire des comportements à partir des attitudes. In J.-C. Deschamps & J.-L. Beauvois (Eds.), *La psychologie sociale, 2: Des attitudes aux attributions. Sur la construction de la réalité sociale*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Chomsky, N. & McChesne, R. W. (2000). *Propagande, Médias et Démocratie*. Montréal: Ecosociété.
- Cohen, A. R. (1959). An experiment on small rewards for discrepant compliance and attitude change. Απόσπ. από J. W. Brehm & A. R. Cohen (1962), *Explorations on Cognitive Dissonance*. New York: Wiley.
- Cohen, J.-L. & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge: MIT Press.
- Festinger, L. (1957). *The theory of cognitive dissonance*. Evanston: Row & Petterson.
- Fiske, A. P., Kitayama, S., Markus, H. R., & Nisbett, R. E. (1998). The cultural matrix of social psychology. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (Vol. 2, pp. 915-981). New York: McGraw-Hill.
- Gandini, J.-J. (1998). *Les droits de l'Homme*. Paris: EJL.
- Glass, D. C. (1964). Change in liking as means of reducing cognitive discrepancies between self-esteem and aggression. *Journal of Personality*, 32, 531-549.
- Grusec, J. (1999). Le rôle des explications causales dans l'internalisation des valeurs. In W. Doise, N. Dubois & J.-L. Beauvois (Eds.), *La psychologie sociale, 4: La construction sociale de la personne*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Halimi, S. & Vidal, D. (2001). *L'opinion, ça se travaille. Les médias et les guerres justes du Kosovo à l'Afghanistan*. Marseille: Agone.

- Hoffman, M. L. (1970). Moral development. In P. H. Mussen (Ed.), *Carmichael's manual of child psychology* (Vol. 2). New York: Wiley.
- Hoffman, M. L. (1983). Affective and cognitive processes in moral internalization. In E. T. Higgins, D. Ruble & W. W. Hartup (Eds.), *Social cognition and social development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Holmes, J.-G. & Strickland, L. H. (1970). Choice freedom and confirmation of incentive expectancy as determinants of attitude changes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14, 39-45.
- Joule, R.-V. & Beauvois, J.-L. (2002). *Petit traité de manipulation à l'usage des honnêtes gens*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Keane, J. (1988). *Civil Society and the State: new European perspectives*. New York: Verso.
- Kiesler, C. (1971). *The psychology of commitment*. New York: Academic Press.
- Nisbett, R. E. & Cohen, D. (1996). *Culture of honour: the psychology of violence in the South*. Boulder, CO: West View Press.
- Oyserman, D., Coon, H., & Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 128, 3-72.
- Rainaudi, C. (2001). Les professionnels de l'action psychologue. In J.-M. Monteil & J.-L. Beauvois (Eds.), *La psychologie sociale, 5: Des compétences pour l'application*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Rajecki, D. J. (1990). *Attitudes*. Sunderland: Sinauer.
- Traindis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview.
- Wicker, A. W. (1969). Attitudes versus actions: the relationship of verbal and overt behavioural responses to attitude objects. *Journal of Social Issues*, 25, 41-47.

2 ΤΟ ΔΙΑΣΤΡΕΒΛΩΜΕΝΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΙΔΕΩΔΕΣ: ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΜΗ ΔΥΤΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ*

Christian Staerklé

Οι ανθρώπινες κοινωνίες μοιάζουν να έχουν μια αμετάβλητη τάση να θέλουν να εντοπίζουν ομάδες που δεν συμμορφώνονται με τις αξίες τους και την οπτική τους για τον κόσμο (Foucault, 1975). Όπως ακριβώς τα άτομα εξαρτώνται από τους άλλους για να κατασκευάσουν την ατομικότητά τους (Elias, 1939-2000), έτσι και οι κοινωνίες οφείλουν διαρκώς να χαράσσουν τα όριά τους και να επιβεβαιώνουν την ταυτότητά τους μέσω ενός Άλλου διαφορετικού και ίσως κατώτερου (Tajfel, 1982). Στο κεφάλαιο αυτό υποστηρίζεται ότι η θέσπιση της ετερότητας (Jodelet, 2005) μιας ομάδας από μια ομάδα αναφοράς απαντά σε δύο διακριτές ανάγκες κοινωνιακής δικαιολόγησης: αφενός, η ομάδα αναφοράς επιβεβαιώνει το σθένος των θεμελίων της εσωτερικής οργάνωσής της και της δομής της ανακηρύσσοντας κάποιον Άλλο ως μη συμμορφούμενο. Η ανάδειξη ατόμων ή ομάδων που παραβιάζουν τις κοινές αξίες εκπληρώνει έτσι μια θεμελιώδη

* Από το: Staerklé, C. (2005). *L'idéal démocratique perverti: représentations antagonistes dans la mise en altérité du non Occident*. Στο M. Sanchez-Mazas & L. Licata (Eds), *L'Autre, Regards Psychosociaux* (σσ. 117-143). Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

λειτουργία για κάθε σύνθετη ομάδα αναφοράς: παγιώνει τη νομιμότητα της κοινωνικής δομής της (Biernat, Vescio, Theno, & Crandall, 1996· Marques, Abrams, Paez, & Hogg, 2001). Επομένως, η αναγνώριση της ετερότητας εξυπηρετεί «ενδογενείς» στόχους της ομάδας. Αφετέρου, η αναγνώριση της ετερότητας μπορεί να συνεισφέρει στη νομιμοποίηση σταθερών σχέσεων αλληλεξάρτησης μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων ομάδων. Η κυρίαρχη ομάδα, από τη θέση εξουσίας που κατέχει, θα επιχειρήσει να επιβάλει έναν τρόπο σκέψης και πρόσληψης των ομάδων ικανό να δικαιολογήσει αυτή τη σχέση κυριαρχίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, τα γνωρίσματα που αποδίδονται προνομιακά στην κυρίαρχη ομάδα δικαιολογούν την ανωτερότητά της, ενώ η κυρίαρχη πρόσληψη της κυριαρχούμενης ομάδας νομιμοποιεί την κατώτερη θέση την οποία κατέχει. Η αναγνώριση της ετερότητας της κυριαρχούμενης ομάδας βάσει μιας διάστασης ικανής να εξηγήσει αυτές τις ανισότητες εξυπηρετεί επομένως τα συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας.

Μια τέτοια προσέγγιση της ετερότητας βασίζεται στο αξίωμα ότι η ετερότητα εγγράφεται σε μια απλοϊκή σκέψη, η οποία εδράζεται σε αναπαραστάσεις αντιθέσεων και πολώσεων (Marconà, 1987). Στον κοινωνικό κόσμο, αυτές οι αντιθέσεις εκδηλώνονται κυρίως στο πλαίσιο ανταγωνιστικών κοινωνικών σχέσεων – για παράδειγμα, μεταξύ αυτοχθόνων και ξένων, μεταξύ καλών και κακών πολιτών, μεταξύ νικητών και ηττημένων, ακόμη και μεταξύ πλούσιων και φτωχών. Τέτοιες ανταγωνιστικές αναπαραστάσεις πρέπει να γίνονται ιδιαίτερα πρόδηλες όταν τα άτομα κάνουν εκτιμήσεις ή παίρνουν θέσεις, ιδίως πολιτικές, σε σχέση με διακυβεύματα που συνεπάγονται την παρέμβαση, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, των κατηγορικών υπαγωγών τους (Lorenzi-Cioldi & Clémence, 2001). Η υπόθεση αυτή στηρίζεται στην ιδέα ότι ο θεμελιώδης ρόλος της πολιτικής έγκειται στη διαχείριση των κοινωνικών ανταγωνισμών (Mouffe, 1993). Εφαρμόζοντας αυτή την αρχή στην απλοϊκή πολιτική σκέψη (Doise & Staerklé, 2002), θα υποστηρίξω ότι η σκέψη αυτή διενεργείται ως επί το πλείστον με όρους ανταγωνιστικών κατηγοριών. Με άλλα λόγια,

οι κρίσεις που διατυπώνονται σχετικά με πολιτικά φορτισμένες κοινωνικές κατηγορίες θα ενσωματωθούν αναπόδραστα σε αναπαραστάσεις ανταγωνιστικών κοινωνικών σχέσεων.

Με αφετηρία ένα τέτοιο πλαίσιο ανάλυσης θα περιγραφεί μια ιδιαίτερη σχέση ετερότητας: η σχέση μεταξύ δυτικών και μη δυτικών χωρών. Θα επιχειρήσω να δείξω πώς, στο αναπαραστασιακό επίπεδο, οι μη δυτικές χώρες συνιστούν έναν ισχυρό και ανεξερεύνητο Άλλο για τις δυτικές κοινωνίες. Η κεντρική αρχή της αναγνώρισης της ετερότητας της «μη Δύσης» από τη Δύση έχει να κάνει με την εσκεμμένη κατασκευή «μη δημοκρατικών» κατηγοριών, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων είναι η απόκλισή τους από αξίες ιδιαίτερα προσφιλείς στη Δύση. Οι αξίες αυτές συγκλίνουν στην ιδέα του «δημοκρατικού ιδεώδους» που προτάσσει την ατομική αυτονομία και τη θεσμική ισότητα των πολιτών, ανδρών και γυναικών, καθώς και την αρχή της αυτοδιαχείρισης μιας ελεύθερης κοινωνίας. Στις μη δυτικές κοινωνίες θα αποδίδονταν, σε μια τέτοια περίπτωση, αποκλειστικά γνωρίσματα αντίθετα προς το δημοκρατικό ιδεώδες, όπως είναι η υποταγή των ατόμων σε μια εξωτερική βούληση, οι ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινωνίας και μια αυταρχική ή δεσποτική πολιτική οργάνωση.

Μια τέτοια άποψη για τη μη Δύση, όπως την ορίζει και την αξιολογεί η ίδια η Δύση, περιγράφηκε διεξοδικά από τον Saïd (1980). Εδώ προτείνεται ότι η «μη δημοκρατία» συνιστά κατά κάποιον τρόπο τη σύγχρονη εκδοχή της «Ανατολής» του Saïd. Κάποια εμπειρικά παραδείγματα θα μας δώσουν τη δυνατότητα να ανασύρουμε, στο επίπεδο των σύγχρονων αναπαραστάσεων, τα λείψανα μιας αποικιοκρατικής σκέψης (βλ. Volpato & Cantone 2005· Licata & Klein, 2005), η οποία όχι μόνο δεν αποτελεί σκονισμένο απομεινάρι ενός μακρινού παρελθόντος, αλλά εξακολουθεί να εμποτίζει τα δυτικά πνεύματα, ακόμη και σε μια χώρα δίχως θεσμοθετημένο αποικιοκρατικό παρελθόν όπως η Ελβετία.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στη Δύση και στον υπόλοιπο κόσμο

Η έννοια της «Δύσης», καθώς και διάφορες συναφείς ονομασίες, όπως «δημοκρατικές», «βιομηχανοποιημένες», «πλούσιες», «ανεπτυγμένες» ή και «ελεύθερες» χώρες, κάνουν συνεχώς την εμφάνισή τους στην πολιτική αρένα. Ακόμη κι αν αυτές οι διαφορετικές προσφωνήσεις δεν υποδεικνύουν πάντοτε τις ίδιες περιοχές, μοιάζουν να αλληλοκαλύπτονται σε μεγάλο βαθμό, διότι αναφέρονται όλες στην αναπαράσταση μιας ανταγωνιστικής σχέσης ανάμεσα σε ένα σύγχρονο, προηγμένο και ακμάζον κομμάτι του κόσμου, από τη μία πλευρά, και σε ένα οπισθοδρομικό, καθυστερημένο και στερημένο κομμάτι, από την άλλη. Ένα εξαιρετικά ωμό παράδειγμα της επίκλησης της ιδέας της «Δύσης» μάς έρχεται από τον Ιταλό πρωθυπουργό Silvio Berlusconi. Αυτός κατ' επανάληψη υπερασπίζεται την ανωτερότητα της Δύσης όταν δηλώνει, για παράδειγμα, ότι «θα έπρεπε να έχουμε επίγνωση της ανωτερότητας του πολιτισμού μας, ενός συστήματος αξιών που έχει φέρει σε όλες τις χώρες που το υιοθέτησαν τεράστια ευημερία, και το οποίο εγγυάται τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θρησκευτικών ελευθεριών». Η αναφορά στην ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα σε μια «καλή» και σε μια «κακή» μερίδα του κόσμου είναι ρητή, και η υιοθέτηση ή όχι του δυτικού και δημοκρατικού συστήματος αξιών είναι αυτή που καθορίζει σε ποια πλευρά ανήκει κανείς. Ο George W. Bush, πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, επικαλείται κι αυτός τακτικά έναν παγκόσμιο ανταγωνισμό για να δικαιολογήσει την αμερικανική ανάμειξη στη Μέση Ανατολή και σε άλλες «μη δημοκρατικές» περιοχές. Σε μια ομιλία του, που μεταδόθηκε τηλεοπτικά τον Νοέμβριο του 2003, δήλωσε ότι «η έλλειψη ελευθερίας σε πολλές χώρες της Μέσης Ανατολής έχει φρικτές συνέπειες για τους λαούς τους», καθώς και ότι «αυτό το έλλειμμα ελευθερίας είναι υπεύθυνο για τη φτώχεια και για την καταπίεση των γυναικών». Συνέχιζε δε λέγοντας ότι «εδώ και πολύ καιρό, οι λαοί αυτής της περιοχής υπήρξαν θύματα και καθυποταγμέ-

νοι», και ότι οι άνθρωποι «αξίζουν να είναι ενεργοί πολίτες». Τέτοιες εκτιμήσεις αναβιώνουν με πιστό τρόπο τις αποικιοκρατικές απόψεις του 19ου αιώνα, όπως τις περιέγραψε ο Saïd (1980). Υπονοούν όχι μόνο ότι η έλλειψη αυτοδιαχείρισης των μη Δυτικών μπορεί να εξηγήσει τη φτώχεια τους, αλλά επίσης ότι η ελεύθερη Δύση συνιστά, εξ ορισμού, το αντίθετο μιας μη Δύσης κατά βάση δεσποτικής.

Απόψεις όπως οι παραπάνω μεταδίδονται αδιάκοπα από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ακόμη κι αν οι λογικοί συλλογισμοί που προωθούνται στα δύο παραδείγματα απορρίπτονται σχεδόν ομόφωνα από τα περισσότερα ευρωπαϊκά πολιτικά ρεύματα. Παρ' όλα αυτά, όλος ο κόσμος φαίνεται να καταλαβαίνει τι υποστηρίζουν αυτά τα επιχειρήματα. Έτσι, παρά τη μεγάλη ποικιλομορφία εθνών και πολιτισμών που απαρτίζουν καθεμία από αυτές τις δύο κατηγορίες, η ιδέα μιας αντιπαράθεσης μεταξύ της Δύσης και της μη Δύσης μοιάζει βαθιά ριζωμένη στην κοινή σκέψη, διαιωνίζοντας μια μακρά ιστορική παράδοση της δυτικής πολιτικής σκέψης.

Πώς αναπαρίσταται η σχέση αυτή στην κοινή σκέψη; Η ανάλυσή μας έχει ως αφετηρία την ιδέα ότι δύο γενικές ιδιότητες αυτής της σχέσης συνιστούν τη βασική γνώση πάνω στην οποία χτίζονται οι αναπαραστάσεις της σχέσης μεταξύ της Δύσης και του μη δυτικού κόσμου: η διαφορά και η ανισότητα. Από τη μία πλευρά, τα άτομα που ζουν σε ένα δυτικό περιβάλλον θα είχαν την τάση να σκέφτονται τον μη δυτικό κόσμο ως έναν κόσμο ριζικά διαφορετικό από τον δικό τους (Olson, 1997). Από την άλλη πλευρά, δεν θα είχαν δυσκολία να αναγνωρίσουν τις τεράστιες υλικές ανισότητες που χαρακτηρίζουν αυτή τη σχέση.

Ακόμη κι αν τα σύνορα ανάμεσα στον δυτικό και τον μη δυτικό κόσμο δεν μπορούν να τεθούν χωρίς μια ορισμένη αμφισημία (απόδειξη οι συζητήσεις πάνω στις «πολιτισμικές» συνέπειες της διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς την Ανατολή και της ενδεχόμενης ενσωμάτωσης της Τουρκίας), η ιδέα ότι πρόκειται για δύο κόσμους ριζικά διαφορετικούς είναι ευρύτατα διαδεδομένη. Στην πραγματικότητα, ακριβώς επειδή δεν υπάρχουν αντικειμενικά κριτήρια

που να επιτρέπουν την ταξινόμηση των χωρών του κόσμου σε δύο ομάδες, οι κατηγορικές διαφορές εύκολα υπερεκτιμώνται. Έτσι, μια σκέψη η οποία οικοδομείται πάνω σε δύο πόλους επιτρέπει την κατασκευή της αντίληψης ενός σύνθετου κόσμου και την επιβεβαίωση των κύριων διαχωριστικών γραμμών του (Marconà, 1987). Αναδεικνύει με ευκρινέστερο τρόπο τις αντίστοιχες ιδιαιτερότητές τους, ενώ την ίδια στιγμή αποκρύπτει την αλληλεξάρτησή τους. Η κατηγοριοποίηση των χωρών του κόσμου πραγματοποιείται δηλαδή στη βάση μιας πραγματοποίησης της αντίθεσης μεταξύ δυτικών και μη δυτικών χωρών, αναπαριστώμενων κατά βάση ως δημοκρατικών και μη δημοκρατικών, αντίστοιχα.

Σε αυτό το είδος σκέψης, που τείνει να κατασκευάζει αντίθετους πόλους, οι αναπαραστάσεις των αντίστοιχων άκρων ορίζονται σε αντιπαράθεση η μία με την άλλη: το δημοκρατικό άκρο συμβολίζει το επιθυμητό και το μη δημοκρατικό άκρο, πριν από οτιδήποτε άλλο, όλα όσα δεν είναι το δημοκρατικό. Η δημοκρατία εκφράζει την ευημερία, η μη δημοκρατία παραπέμπει στην ανέχεια· οι δημοκρατικές χώρες είναι ανεπτυγμένες, οι μη δημοκρατικές χώρες είναι υπανάπτυκτες· μια δημοκρατική κοινωνία είναι πολιτισμένη, μια μη δημοκρατική κοινωνία στρέφεται εύκολα προς την αναρχία ή τον δεσποτισμό. Τέτοια συστήματα αντιθετικών αναπαραστάσεων, δημιουργημένα από και για τη Δύση, περιορίζουν τη συνθετότητα της ιστορικής και πολιτικής αλήθειας των μη δυτικών χωρών σε λίγα κεντρικά σημεία, όπως η «φτώχεια», η «υπανάπτυξη» ή η «έλλειψη πολιτισμού». Εάν η μη Δύση μοιάζει ταυτόχρονα αφηρημένη και μακρινή, αυτές οι αναπαραστάσεις οδηγούν στην αναγνώριση μιας ετερότητας που συνοδεύεται από συγκεκριμένες εικόνες, οι οποίες καθιστούν τις πραγματικότητες αυτές σχεδόν χειροπιαστές. Με τους όρους του Saïd (1980), η Ανατολή αποτελεί για τη Δύση μια «βουβή» εξωομάδα, η οποία δεν έχει δικαίωμα λόγου, αλλά πάνω στην οποία προβάλλονται χαρακτηριστικά που ενισχύουν την εικόνα μιας δημοκρατικής, πολιτισμένης και ελεύθερης Δύσης. Η αναπαραστασιακή ισχύς του ανταγωνισμού αυτού ενδυναμώνεται από τη χωρι-

κή οριοθέτηση που οδηγεί σε μια σχεδόν οντολογική διάσπαση των δύο κομματιών του κόσμου: «*Εμείς*» είμαστε «*εδώ*» και «*αυτοί*», αντίθετα, είναι «*εκεί πέρα*».

Επιπλέον, η σχέση ανάμεσα στον δυτικό και τον μη δυτικό κόσμο είναι μια σχέση κυριαρχίας. Στον βαθμό που οι αναπαραστάσεις προκύπτουν από μια επιθυμία υπεράσπισης των δυτικών συμφερόντων, θα έπρεπε επίσης να ενσωματώνουν στοιχεία ικανά να δικαιολογήσουν τη δυτική κυριαρχία και τη βασιμότητα των υλικών ανισοτήτων ανάμεσα στα δύο κομμάτια του κόσμου. Σήμερα έχει παγιωθεί η άποψη ότι οι δομικές ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών ομάδων υποστηρίζονται από αναπαραστασιακά συστήματα τα οποία δικαιολογούν την κυριαρχία μιας ομάδας επί κάποιας άλλης (Doise, 1978· Jackman, 1994· Jost & Banaji, 1994· Ridgeway, 2001). Μέσω των αναπαραστάσεων, οι ανισότητες πρέπει να παρουσιάζονται ως φυσιολογικές και νομιμοποιημένες. Αυτή η νομιμότητα προέρχεται κυρίως από μια αντιστοιχία ανάμεσα στο στερεότυπο μιας κοινωνικής ομάδας και της υλικής κατάστασής της: τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στα μέλη της μη προνομιούχας ομάδας πρέπει να εξηγούν με αληθοφανή τρόπο τη σχετική φτώχεια τους (π.χ. «*είναι φτωχοί γιατί δεν έχουν κίνητρα*»), ενώ τα γνωρίσματα της προνομιούχας ομάδας πρέπει να παρουσιάζουν την υψηλή κοινωνική θέση τους ως αποτέλεσμα των προσωπικών χαρακτηριστικών τους (π.χ. «*είναι πηλούσι-οι γιατί είναι κανοί*»). Έτσι λοιπόν οι αναπαραστάσεις για τη Δύση και τον μη δυτικό κόσμο πρέπει να παίζουν έναν ρόλο δικαιολόγησης των υλικών ανισοτήτων παρόμοιο με αυτόν των στερεοτύπων που έχουν μελετηθεί στο πλαίσιο άλλων σχέσεων κυριαρχίας, είτε αυτές αναπτύσσονται ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες (Hoffmann & Hurst, 1990), είτε ανάμεσα σε λευκούς και μαύρους στις ΗΠΑ (Bobo & Hutchings, 1996), είτε γενικά ανάμεσα σε κυρίαρχες και κυριαρχούμενες ομάδες (Sidanius & Pratto, 1999).

Έτσι, η ανταγωνιστική και ταυτόχρονα άνιση φύση της σχέσης μεταξύ του μη δυτικού κόσμου και της Δύσης θα έπρεπε να καθορίζει τη μορφή που θα πάρει η αναγνώριση της ετερότητας του πρώτου από

τη δεύτερη. Μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της σχέσης ανάμεσα στη Δύση και στον υπόλοιπο κόσμο πληρούν δυο διακριτές αλλά συνδεδεμένες μεταξύ τους κοινωνικές λειτουργίες. Από τη μια πλευρά, οι αναπαραστάσεις αυτές αποσκοπούν στην παγίωση και στην αιτιολόγηση της δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων στους κόλπους των δυτικών κοινωνιών. Με άλλα λόγια, οι αναπαραστάσεις βρίσκονται στην υπηρεσία των «ενδογενών» συμφερόντων της δυτικής ομάδας, η οποία είναι το δρων υποκείμενο που καθορίζει την ετερότητα· η λειτουργία αυτή εγγράφεται εφεξής στο *ενδοομαδικό* επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, συνεισφέρουν στη δικαιολόγηση των ανισοτήτων *μεταξύ* φτωχών και πλούσιων χωρών. Αυτός ο δεύτερος ρόλος τους αφορά τη *σχέση* ανάμεσα στα δυο αυτά κομμάτια του κόσμου και εγγράφεται στο *διομαδικό* επίπεδο.

Στη συνέχεια αναπτύσσονται οι δυο αυτές όψεις, η ενδοομαδική και η διομαδική, οι οποίες χρησιμεύουν ως κατευθυντήριες γραμμές για την ανάλυση της ετερότητας των μη δυτικών κοινωνιών. Θα ξεκινήσω υπενθυμίζοντας τους συλλογισμούς της κοινής λογικής πάνω στους οποίους οικοδομείται η νομιμοποίηση της δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Η δημοκρατία ως κοινή αξία

Η ενδογενής λειτουργία των ανταγωνιστικών αναπαραστάσεων έχει να κάνει με το πρόβλημα της κοινωνικής τάξης πραγμάτων (Hechter & Horne, 2003). Διατυπωμένο με αδρές γραμμές, το πρόβλημα αυτό αφορά τις συνθήκες υπό τις οποίες ένα σύνολο ατόμων μπορούν να ζήσουν μαζί συμφιλιώνοντας τα ατομικά και τα συλλογικά συμφέροντά τους. Για να επιτευχθεί μια σταθερή κοινωνική τάξη πραγμάτων, πρέπει να πληρούνται δυο βασικές προϋποθέσεις: ο *συντονισμός* των πράξεων των μελών μιας ομάδας και η *συνεργασία* μάλλον παρά ο ανταγωνισμός μεταξύ τους (Hechter & Horne, σσ. 29-31). Πράγματι,

μια κομποσιανή κοινωνία, στην οποία καθένας αγωνίζεται για την ίδια την επιβίωσή του, όπου υπερισχύει ο νόμος του πιο ισχυρού και όπου βασιλεύει μονίμως μια κατάσταση εσωτερικού πολέμου, βρίσκεται σε κατάσταση αταξίας τέτοια που ο συντονισμός και η συνεργασία μεταξύ των ατόμων είναι πλέον αδύνατα. Έκτοτε, μια ιδανική κοινωνική τάξη πραγμάτων χαρακτηρίζεται από υψηλό επίπεδο σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου (Doise, 2001).

Σε κάθε σύνθετη κοινωνία, η συγκεκριμένη μορφή που παίρνει η κοινωνική τάξη πραγμάτων ορίζεται από τη φύση της πολιτικής σχέσης ανάμεσα στους πολίτες, από τη μια πλευρά, και στις πολιτικές αρχές, από την άλλη – με άλλα λόγια, ανάμεσα στους κατοίκους και στην κυβέρνηση τους. Η ανάλυση των αναπαραστάσεων της Δύσης και του μη δυτικού κόσμου που θα επιχειρήσω θα προσπαθήσει να δείξει ότι τα άτομα διαμορφώνουν μια ιδέα αρκετά συγκεκριμένη όσον αφορά το είδος της σχέσης που συνδέει τους κατοίκους με την κυβέρνηση σε διαφορετικά πολιτικά πλαίσια. Έτσι, όταν τα άτομα κρίνουν και αξιολογούν εθνικούς πληθυσμούς και τις κυβερνήσεις τους, το κάνουν σε συνάρτηση με μια «απλοϊκή θεωρία» της κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Οι κρίσεις τους αντανακλούν ουσιαστικά λογικούς συλλογισμούς του κοινού νου σχετικά με αυτή τη θεμελιώδη πολιτική σχέση. Πιο συγκεκριμένα, μοιράζονται αφελείς θεωρίες οι οποίες θα μπορούσαν να εξηγήσουν την υπερίσχυση μιας δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων στη Δύση και μιας μη δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων που εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στα μη δυτικά περιβάλλοντα.

Πώς όμως θα μπορούσαν άτομα χωρίς ιδιαίτερες δεξιότητες στον τομέα της πολιτικής να είναι σε θέση να τοποθετηθούν σε ένα ζήτημα τόσο πολύπλοκο και ακανθώδες όσο η δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων; Για την κοινή λογική, το ερώτημα αυτό περιορίζεται πιθανότατα σε γενικές δοξασίες, σύμφωνα με τις οποίες τα άτομα που ζουν σε μια δημοκρατική κοινωνία είναι «ελεύθερα» και υπεύθυνα για τη μοίρα τους. Το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης (Nisbett & Ross, 1980) ρίχνει φως σε αυτή την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη. Ακό-

μη περισσότερο, αυτή η πίστη στην ελευθερία και στην ατομική υπευθυνότητα αποδείχθηκε κεντρικό χαρακτηριστικό της κοινής σκέψης (Moscovici, 1986). Θα μπορούσε δηλαδή να αντιστοιχεί έτσι, *grosso modo*, στο φιλελεύθερο μοντέλο της δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων, το οποίο στηρίζεται στο αξίωμα της πρωτοκαθεδρίας του ατόμου έναντι της κυβέρνησης.

Αυτή η φιλελεύθερη άποψη θα μπορούσε κατά κάποιον τρόπο να αποτελεί την κατά προεπιλογή σκέψη πάνω στη δημοκρατία. Από αυτή την οπτική γωνία, η δικαιολόγηση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων στηρίζεται στην ατομική υπευθυνότητα· η δημοκρατία λειτουργεί επειδή οι πολίτες είναι αυτόνομοι και λαμβάνουν έλλογες και συνετές πολιτικές αποφάσεις. Η δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων θα πρέπει λοιπόν να είναι εθελοντική και αυθόρμητη (Beauvois, 1994), θεμελιωμένη πάνω στην εκούσια πίστη των ατόμων σε κοινές ιδέες που εξασφαλίζουν τη συνοχή της ομάδας (Hogg, 1993). Η δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων στηρίζεται σε μια ισορροπημένη σχέση ανάμεσα στους κατοίκους και στην κυβέρνηση: η κυβέρνηση βρίσκεται στην υπηρεσία του πληθυσμού και σέβεται τις ελευθερίες των πολιτών. Αντίστροφα, η θέληση των κατοίκων καθοδηγεί τις πολιτικές επιλογές της κυβέρνησης.

Σύμφωνα με την ιδέα ότι οι αναπαραστάσεις κατασκευάζονται σε αντιδιαστολή η μια με την άλλη, η μη δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων θα μπορούσε να οριστεί σε αντιπαράθεση με την εθελούσια δημοκρατική τάξη. Η μη δημοκρατική τάξη πραγμάτων επιβάλλεται από μια δεσποτική κυβέρνηση ή ελίτ, θεμελιωμένη πάνω στη χρήση της βίας και του εξαναγκασμού. Βασίζεται σε μια σχέση ισχύος ανάμεσα σε αδύναμους κατοίκους και σε μια ισχυρή κυβέρνηση. Ελλείψει εθελούσιας συναίνεσης ως προς τις κοινές αξίες, η εξουσία οφείλει να διατηρήσει την τάξη διά της βίας.

Έτσι, όταν η δυτική δημοκρατία συγκρίνεται με τη μη δυτική μη δημοκρατία, τα θετικά χαρακτηριστικά των δημοκρατικών χωρών επιβεβαιώνονται έναντι των αρνητικών χαρακτηριστικών των μη δημοκρατικών χωρών. Μέσω της αναγνώρισης της ετερότητας της

μη δημοκρατίας, η δημοκρατία καθίσταται μια κοινά αποδεκτή αξία της Δύσης. Η δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων χτίζεται στέρερα μέσα από την αντιπαράθεση της με την άτακτη και αυταρχική μη δημοκρατική τάξη πραγμάτων. Από αυτή την οπτική, η δημοκρατία εκφράζει περισσότερο μια δοξασία (Moscovici, 1992), η οποία επιβεβαιώνει την ανωτερότητα της εθελούσιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων, παρά μια μορφή πολιτικής οργάνωσης η οποία χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή, την ελευθερία και την ανοχή. Συνεπώς, η αναπαράσταση μιας ανταγωνιστικής σχέσης θα οδηγούσε τη σημασία της ιδέας της δημοκρατίας πολύ πιο πέρα από την αφηρημένη περιγραφή μιας πλουραλιστικής πολιτικής οργάνωσης. Υποδεικνύοντας συμπεριφορές και στάσεις κατάλληλες να δικαιολογήσουν τόσο τη δημοκρατική όσο και τη μη δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων, η αξία του δημοκρατικού ιδεώδους θα καθοδηγεί τις απόψεις για τις χώρες και τους πληθυσμούς του δυτικού και του μη δυτικού κόσμου.

Δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων και αυταρχική κοινωνική τάξη πραγμάτων

Πολλά εμπειρικά παραδείγματα θα μας βοηθήσουν να καταλάβουμε πώς λειτουργούν στην κοινή λογική οι ανταγωνιστικές αναπαραστάσεις του δημοκρατικού ιδεώδους (Staerklé, 1999). Σε μια πρώτη σειρά ερευνών (Staerklé, Clémence, & Doise, 1998), δημιουργήθηκε ένα πειραματικό υπόδειγμα το οποίο αποσκοπούσε να δείξει ότι τα άτομα κατασκευάζουν τις αναπαραστάσεις τους για τα διαφορετικά εθνικά περιβάλλοντα βασιζόμενα σε απλοϊκές θεωρίες σχετικά με τη δημοκρατική και τη μη δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων. Τα πειράματα αυτά βασίζονται στην ιδέα ότι η έννοια της κοινωνικής τάξης πραγμάτων μιας χώρας μπορεί να εγχειρηματοποιηθεί διαχωρίζοντας τα δύο ουσιαστικά συστατικά στοιχεία ενός πολιτικού συστήματος: τους «κατοίκους» και την «κυβέρνηση».

Οι συμμετέχοντες, νεαροί Ελβετοί, διαβάζουν μια περιγραφή η οποία σκοπό έχει να τους κάνει να σκεφτούν διαφορετικές χώρες του κόσμου. Ανάλογα με την πειραματική συνθήκη, διαβάζουν την περιγραφή μιας δημοκρατικής ή μιας μη δημοκρατικής κυβέρνησης: «*Η κυβέρνηση λαμβάνει τις αποφάσεις της χωρίς να συμβουλευτεί [ή αφού συμβουλευτεί] τον πληθυσμό*». Μια μη δημοκρατική κυβέρνηση περιγράφεται κατ' αυτό τον τρόπο ως αυταρχική, ενώ μια δημοκρατική κυβέρνηση αφουγκράζεται τη φωνή των πολιτών της και λαμβάνει υπόψη της τη βούλησή τους. Μια ακόμη περιγραφή αφορά τους κατοίκους, οι οποίοι είναι είτε «τακτικοί» είτε «άτακτοι» («*Οι κάτοικοι είναι τακτικοί [ή άτακτοι] και λήνουν συχνά τις διαφωνίες τους με συζητήσεις [ή συγκρούσεις]*»). Η επιλογή αυτών των χαρακτηριστικών στηρίζεται στην ιδέα ότι ένας τακτικός και ειρηνικός χαρακτήρας θα έπρεπε να αντικατοπτρίζει την ελεύθερη βούληση των κατοίκων, οι οποίοι οργανώνονται αυθόρμητα κατ' αυτό τον τρόπο, δηλώνοντας πίστη στις κοινές αξίες που θεμελιώνουν μια δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων, ενώ το αντίθετο ισχύει για τη «μη δημοκρατική» κοινωνική τάξη πραγμάτων.

Η βασική εξαρτημένη μεταβλητή είναι η πρόσληψη της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης της χώρας και μετράται με τη βοήθεια μιας κλίμακας η οποία αξιολογεί τη γνώμη των συμμετεχόντων πάνω στο θέμα του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην εν λόγω χώρα. Με αυτό τον τρόπο εξετάζονται οι βάσεις πάνω στις οποίες θεμελιώνεται η πρόσληψη μιας δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων που σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Εάν τα άτομα διαμορφώνουν τις κρίσεις τους αποκλειστικά σε συνάρτηση με τον δημοκρατικό ή μη δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος, η περιγραφή του είδους της διακυβέρνησης πρέπει να είναι αρκετή ώστε να σχηματίσουν μια ιδέα για την πολιτική κατάσταση μιας χώρας. Εάν αντίθετα τα άτομα εμπλέκουν στις εκτιμήσεις τους τη σχέση μεταξύ των κατοίκων και της κυβέρνησης, τότε η περιγραφή των κατοίκων θα πρέπει να επηρεάζει εξίσου την πρόσληψη της πολιτικής κατάστασης στη χώρα.

Σε ένα πρώτο πείραμα έγινε ο χειρισμός της αναπαράστασης των κατοίκων και της κυβέρνησης παρουσιάζοντας στα υποκείμενα είτε την περιγραφή δημοκρατικών («τακτικών») ή μη δημοκρατικών («άτακτων») πολιτών, είτε την περιγραφή μιας δημοκρατικής ή αυταρχικής κυβέρνησης. Εάν τα άτομα επικαλούνται απλοϊκές θεωρίες της κοινωνικής τάξης πραγμάτων προκειμένου να διαμορφώσουν την αναπαράστασή τους για την πολιτική κατάσταση σε μια χώρα, θα πρέπει να υπάρξει μια αντιστοιχία ανάμεσα στην πρόσληψη των κατοίκων και των κυβερνήσεων: η περιγραφή μιας δημοκρατικής κυβέρνησης θα πρέπει να ενεργοποιεί αναπαραστάσεις μιας κοινωνίας η οποία σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα τόσο όσο και η περιγραφή των τακτικών κατοίκων με ροπή στο διάλογο. Αντίθετα, ακριβώς όπως η περιγραφή μιας αυταρχικής κυβέρνησης, έτσι και η περιγραφή των άτακτων κατοίκων με ροπή στις συγκρούσεις θα πρέπει να οδηγεί σε εικόνες μιας δυσμενούς πολιτικής κατάστασης, έτσι όπως μετριέται μέσω του προσλαμβανόμενου βαθμού παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τα αποτελέσματα επιβεβαίωσαν ότι τα άτομα στηρίζουν τις εκτιμήσεις τους για την πολιτική κατάσταση τόσο στους κατοίκους όσο και στην κυβέρνηση: η πρόσληψη της πολιτικής κατάστασης είναι, από τη μια πλευρά, πολύ δυσμενής όταν συνάγεται είτε από μια μη δημοκρατική κυβέρνηση είτε από άτακτους κατοίκους, και πολύ ευμενής, από την άλλη πλευρά, όταν συνάγεται είτε από μια δημοκρατική κυβέρνηση είτε από τακτικούς πολίτες. Δείχνοντας ότι τα άτομα έχουν αρκετά συγκεκριμένες προσδοκίες σε σχέση με το είδος του λαού που κατοικεί σε μια δημοκρατική ή μη δημοκρατική χώρα, τα αποτελέσματα αυτά προσφέρουν ένα πρώτο εμπειρικό έρεισμα στην ιδέα περί απλοϊκών θεωριών της κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Στο δεύτερο πείραμα έγινε ο χειρισμός της ίδιας της κοινωνικής τάξης πραγμάτων διαφοροποιώντας τη *σχέση* ανάμεσα στους κατοίκους και στην κυβέρνηση. Τα δυο είδη πληροφοριών, οι πρώτες σχετικά με την κυβέρνηση και οι δεύτερες σχετικά με τους κατοίκους, διασταυρώθηκαν, διαμορφώνοντας τέσσερις συνθήκες: μια δημοκρατική χώρα η οποία κατοικείται από έναν τακτικό ή άτακτο πληθυσμό,

και μια μη δημοκρατική χώρα η οποία κατοικείται από έναν τακτικό ή άτακτο πληθυσμό. Εάν τα άτομα επικαλούνται μια απλοϊκή θεωρία εθελούσιας παραχώρησης δικαιωμάτων όταν σκέφτονται μια δημοκρατική χώρα, οι συμπεριφορές των κατοίκων, περισσότερο από ό,τι η ίδια η πολιτική οργάνωση, θα πρέπει να καθορίζουν τον προσλαμβανόμενο σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον. Αντίθετα, στη λογική μιας μη δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων, οι συμπεριφορές των κατοίκων δεν θα πρέπει να επηρεάζουν την κρίση που διαμορφώνεται για μια χώρα, εφόσον η κοινωνική τάξη θεωρείται βασισμένη στον εξαναγκασμό που ασκεί η κυβέρνηση.

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν αυτές τις προβλέψεις. Δείχνουν κατά κύριο λόγο ότι, όταν η κυβέρνηση δεν είναι δημοκρατική, οι συμπεριφορές των κατοίκων, είτε περιγράφονται ως «τακτικοί» και με ροπή στο διάλογο είτε ως «άτακτοι» και με ροπή στις συγκρούσεις, δεν ασκούν καμιά επιρροή στον βαθμό του προσλαμβανόμενου σεβασμού των ανθρώπινων δικαιωμάτων: και στις δύο περιπτώσεις η πολιτική κατάσταση κρίνεται ως πολύ δυσμενής. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, παρατηρείται μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στις δύο συνθήκες δημοκρατικής κυβέρνησης. Όταν οι κάτοικοι είναι τακτικοί, ο προσλαμβανόμενος σεβασμός των δικαιωμάτων είναι σχεδόν πλήρης, ενώ οι «μη δημοκρατικοί» κάτοικοι («άτακτοι», με ροπή στις διαμάχες) προκαλούν μια αξιοσημείωτη πτώση στις αξιολογήσεις ως προς τον σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Με άλλα λόγια, μια χώρα δεν είναι πραγματικά δημοκρατική –ακόμα κι αν έχει χαρακτηριστεί ως τέτοια– εάν δεν είναι δημοκρατικοί οι κάτοικοί της. Κι άλλα ευρήματα τάσσονται υπέρ αυτής της άποψης. Δείχνουν δηλαδή ότι, όσο περισσότερο οι κάτοικοι των δημοκρατικών χωρών προσλαμβάνονται ως αντιτιθέμενοι στις παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων (κρίνοντάς τες ως απαράδεκτες), τόσο λιγότερο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την ύπαρξη παραβιάσεων. Αντίθετα, στα μη δημοκρατικά περιβάλλοντα μια τέτοια σχέση μεταξύ της εμπλοκής του πληθυσμού και του προσλαμβανόμενου σεβασμού των

δικαιωμάτων δεν υφίσταται, υποδηλώνοντας ότι η πολιτική δράση των μη δημοκρατικών κατοίκων κρίνεται μάταια, αναποτελεσματική και ανώφελη.

Τα αποτελέσματα αυτά υποστηρίζουν την ιδέα των απλοϊκών θεωριών που διακρίνουν μια εθελούσια δημοκρατική τάξη πραγμάτων από μια μη δημοκρατική τάξη που επιβάλλεται διά της βίας. Υποδηλώνουν ότι η αναπαράσταση των δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων διαμορφώνεται πρωτίστως από την εικόνα ενός πληθυσμού που ορίζει τη μοίρα του, ενώ η μη δημοκρατική αναπαράσταση φέρνει περισσότερο στον νου μια εικόνα αδύναμων κατοίκων, αποσιωπώντας ακόμη και την ιδέα ενός πληθυσμού που συμμετέχει και είναι πολιτικά ενεργός.

Αυτή η ασυμμετρία στη σημασία που αποδίδεται στις συμπεριφορές των δημοκρατικών και των μη δημοκρατικών κατοίκων αποτελεί το ουσιαστικό στοιχείο που διακρίνει τις αναπαραστάσεις της δημοκρατικής από τη μη δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων. Μια τρίτη έρευνα μας επέτρεψε να επαληθεύσουμε με πιο άμεσο τρόπο αυτή την υπόθεση ασυμμετρίας. Σε αυτήν έγινε σύγκριση της προσλαμβανόμενης *υπευθυνότητας* των πολιτών και της κυβέρνησης για την πολιτική κατάσταση σε δημοκρατικό και μη δημοκρατικό πλαίσιο. Όπως είχαμε προβλέψει, οι δημοκρατικοί κάτοικοι (η «*νοστροπία*» τους και οι «*συνήθειές*» τους) είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπεύθυνοι για τη «γενική κατάσταση» εν συγκρίσει με τους μη δημοκρατικούς κατοίκους στις αντίστοιχες χώρες. Αντίθετα, μια δημοκρατική κυβέρνηση (η «*ιδεολογία*» της και η «*πλειτουργία*» της) προσλαμβάνεται ως λιγότερο υπεύθυνη για τη γενική κατάσταση μιας χώρας από ό,τι μια αυταρχική κυβέρνηση. Αυτή η ασυμμετρία συναντάται επίσης στο εσωτερικό των εθνικών πλαισίων: σε μια δημοκρατική χώρα οι πολίτες είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπεύθυνοι για τη σχετικά ευνοϊκή πολιτική κατάσταση από ό,τι η κυβέρνησή τους, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει σε μη δημοκρατικά πλαίσια, όπου η κυβέρνηση είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπεύθυνη από τους πολίτες της για τη δυσμενή κατάσταση που επικρατεί στη χώρα.

Στο σύνολό τους, τα αποτελέσματα αυτών των τριών ερευνών δείχνουν ότι το γνωμικό «ο λαός έχει την κυβέρνηση που του αξίζει» χρησιμοποιείται ως λαϊκή ευρετική μέθοδος. Το γνωμικό υπονοεί ότι στα δημοκρατικά πλαίσια ο λαός επιλέγει την κυβέρνησή του και, κατ' αυτό τον τρόπο, περιγράφει τη λογική της ελεύθερης βούλησης της δημοκρατικής κοινωνικής τάξης πραγμάτων, η οποία ορίζεται περισσότερο από τη συλλογική βούληση των πολιτών παρά από τη δράση κάποιας κυβέρνησης. Η πανταχού παρούσα σήμερα αναφορά στην «κοινή γνώμη», η οποία εκφέρεται πάνω στο τάδε ή στο δείνα πολιτικό διακύβευμα, αντικατοπτρίζει την αναπαράσταση μιας υπεροχής των δημοκρατικών λαών όσον αφορά τη λήψη πολιτικών αποφάσεων (Sanchez-Mazas, 2004).

Αντίθετα, στα μη δημοκρατικά πλαίσια σπάνια γίνεται επίκληση στην κοινή γνώμη. Στην περίπτωση αυτή οι κυβερνήσεις είναι ο μόνος πολιτικός δράστης. Ο μη δημοκρατικός πληθυσμός «αξίζει» την εξουσία που τον κυβερνά είναι διότι είναι αδύναμος και ανεύθυνος, ανίκανος να πάρει την ίδια τη μοίρα του στα χέρια του και να αντιπαρατεθεί στην κυβέρνηση. Συνεπώς, για τα μη δημοκρατικά πλαίσια, το παραπάνω γνωμικό αντιστοιχεί μάλλον στην ιδέα ότι μια πανίσχυρη κυβέρνηση ελέγχει τους κατοίκους. Το ρητό περιγράφει δηλαδή ότι τα άτομα όντως πλέκουν έναν δεσμό μεταξύ των κατοίκων και της κυβέρνησης για να διαμορφώσουν τις πολιτικές κρίσεις τους, αλλά ότι ακολουθούν μια λογική διαφορετική ανάλογα με το εάν το πλαίσιο είναι δημοκρατικό ή μη δημοκρατικό.

Αναγνώριση της ετερότητας και περιεχόμενο των πολιτικών στερεοτύπων

Στις τρεις αυτές έρευνες, οι ανταγωνιστικές αναπαραστάσεις των πολιτικών συστημάτων ερμηνεύθηκαν ως εκφράσεις μιας σχέσης ετερότητας η οποία αντιπαραθέτει μια επιθυμητή κοινωνική τάξη πραγμάτων (δημοκρατική) σε μια μη επιθυμητή κοινωνική τάξη (μη δη-

μοκρατική). Η αναγνώριση της ετερότητας του μη δυτικού κόσμου πραγματοποιείται μέσω διπολικών αναπαραστάσεων, στις οποίες ο ένας πόλος αποκτά αξία όταν συγκρίνεται με έναν αντιθετικό. Εδώ ο Άλλος, αντί να αποτελείται από φυσικά άτομα ή από μια κοινωνική ομάδα σαφώς αναγνωρίσιμη, αντιπροσωπεύεται περισσότερο από μια κοινωνική τάξη πραγμάτων η οποία θεωρείται υποδουλωτική και καταπιεστική, άρα υποτιμητική και εξευτελιστική. Κατά συνέπεια, τα περιεχόμενα των στερεοτύπων που συνδέονται τόσο με τους δημοκρατικούς όσο και με τους μη δημοκρατικούς πληθυσμούς θα πρέπει να εκφράζουν αυτές τις δύο ανταγωνιστικές αντιλήψεις της κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Αυτές οι τρεις έρευνες δεν μας επέτρεψαν να μελετήσουμε άμεσα τα στερεοτυπικά περιεχόμενα που αποδίδονται στους δυτικούς και μη δυτικούς πληθυσμούς. Μελετώντας τις διπολικές αναπαραστάσεις μέσα από τα ίδια τα περιεχόμενά τους, τα όρια αυτά μπορούν να ξεπεραστούν. Η ανάλυση αυτή είναι πράγματι θεμελιώδης στον βαθμό που το περιεχόμενο των εκτιμήσεων είναι δηλωτικό της κοινωνικής σημασίας της αναγνώρισης της ετερότητας. Όταν οι εκτιμήσεις αφορούν ιστορικές, πολιτισμικές ή πολιτικές κατηγορίες, το περιεχόμενό τους μπορεί να εκφράζει και να κατευθύνει την αναγνώριση της ετερότητας (Fiske et al., 2002). Πρόσφατες εργασίες πάνω στον σιγματισμό μάς προσφέρουν ένα παράδειγμα του συνυπολογισμού των αναπαραστασιακών περιεχομένων στις εκτιμήσεις διάκρισης (π.χ. Biernat & Dovidio, 2000). Δείχνουν ότι η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε πώς σκέφτονται τα άτομα σχετικά με την ετερότητα (π.χ. με όρους κινήτρων ταυτότητας), πώς συμπεριφέρονται σε πραγματικές καταστάσεις στις οποίες έρχονται αντιμέτωπα με «διαφορετικούς» άλλους (π.χ. δυσφορία, αποφυγή, έλεγχος, επιθετικότητα), και ποιο ρόλο παίζει η θέσπιση της ετερότητας στο κοινωνικό επίπεδο (π.χ. επιβεβαίωση των κοινών αξιών, κυριαρχία των υποταγμένων ομάδων, συντήρηση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων).

Εξάλλου, η ανάλυση του στερεοτυπικού περιεχομένου μάς παρέ-

χει επίσης τα μέσα να αντιπαρέλθουμε έναν άλλο περιορισμό των ερευνών που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Μας επιτρέπει ιδιαίτερα να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό τα άτομα μοιράζονται, όπως υποστήριξε η δική μας ανάλυση, μια σχετικά συναινετική άποψη για τη δημοκρατία. Ποιες θα μπορούσαν να είναι οι διαφοροποιήσεις στο επίπεδο του περιεχομένου των στερεοτύπων αναφορικά με τους κατοίκους των δημοκρατικών χωρών;

Διαφορετικές θεωρίες περί δημοκρατίας προτάσσουν, συχνά έμμεσα, ατομικά χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα και επιθυμητά για τη σωστή λειτουργία μιας κοινωνίας. Εάν δούμε τη δημοκρατία υπό ένα *φιλελεύθερο* πρίσμα, ένας «καλός» πολίτης κυνγά, πριν από οτιδήποτε άλλο, την προσωπική του ευτυχία. Πρέπει να είναι αυτόνομος, ανεξάρτητος και αυτάρκης, για να μην έχει ανάγκη τη βοήθεια της συλλογικότητας. Σε αντάλλαγμα, δεν έχει παρά ελάχιστες υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος και στους άλλους γενικά (π.χ. Nozick, 1975). Ο κοινοτισμός, από την άλλη πλευρά, υποτάσσει την ατομική ευημερία στην ευημερία της ομάδας (π.χ. Etzioni, 1994). Ο καλός πολίτης συνεισφέρει στο κοινό καλό και στη συντήρηση της ευταξίας στην ομάδα ενστερνιζόμενος τις νόρμες και τους κανόνες της. Στη *διαβουλεύτική* εκδοχή της δημοκρατικής θεωρίας (Benhabib, 1996), ο καλός πολίτης συζητά με τους συμπολίτες του προκειμένου να βρεθούν οι βέλτιστες λύσεις για τα κοινωνικά και τα πολιτικά προβλήματα. Μια *ρεπουμπλικανική* άποψη της δημοκρατίας θα δώσει περισσότερη έμφαση στη συμμετοχή των πολιτών και στην υπεράσπιση του κοινού καλού, ενώ σε μια *πλουραλιστική* οπτική ο καλός πολίτης είναι, πάνω από όλα, ανεκτικός και δεκτικός, δείχνοντας σεβασμό στην πολλαπλότητα των πιθανών υποκειμενικών θέσεων.

Σύμφωνα με τη γενική υπόθεσή μας, η οποία υποστηρίζει ότι η φιλελεύθερη οπτική είναι κυρίαρχη στις κοινωνικές αναπαραστάσεις της δημοκρατίας, θα πρέπει να εμφανιστούν όροι συνδεδεμένοι πρωτίστως με την ατομική αυτονομία (για τους δημοκρατικούς πληθυσμούς) και με την έλλειψη αυτονομίας (για τους μη δημοκρατικούς

πληθυσμούς). Κάτι τέτοιο ωστόσο δεν αποκλείει άλλες τοποθετήσεις σχετικά με το ζήτημα της δημοκρατίας.

Σε μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του ιταλόφωνου τμήματος της Ελβετίας, χρησιμοποιήθηκε ένα πειραματικό υπόδειγμα παρόμοιο με αυτό που περιγράφηκε προηγουμένως. Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας ήταν να αποσαφηνίσει το περιεχόμενο των αναπαραστάσεων που σχετίζονται με τους δύο τύπους εθνικών πληθυσμών. Έτσι, οι μισοί συμμετέχοντες διάβαζαν την περιγραφή μιας δημοκρατικής κυβέρνησης, ενώ οι άλλοι μισοί διάβαζαν για μια κυβέρνηση μη δημοκρατική και αυταρχική (απουσίαζε οποιαδήποτε πληροφορία για τους πολίτες).

Τα υποκείμενα έπρεπε κατ' αρχάς να σημειώσουν ένα ή περισσότερα ονόματα χωρών που τους έρχονταν στον νου με αφορμή την περιγραφή. Στην περίπτωση αυτή τα αποτελέσματα δηλώνουν ξεκάθαρα ότι, με τρόπο σχεδόν συναινετικό, τα άτομα συνδέουν τις δυτικές χώρες με τη δημοκρατική περιγραφή (ιδίως την Ελβετία, τη Γαλλία, την Ιταλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες) και τις μη δυτικές χώρες (ιδίως αφρικανικές, ασιατικές και χώρες της Μέσης Ανατολής) με τη μη δημοκρατική περιγραφή.

Το επόμενο έργο συνίστατο στην αυθόρμητη υπόδειξη τριών, το πολύ, όρων οι οποίοι «περιέγραφαν καλύτερα τους πολίτες αυτής της χώρας». Για την ανάλυση αυτών των απαντήσεων ανοιχτού τύπου, συγκεντρώθηκαν σε ομάδες οι όροι που ήταν ετυμολογικά συγγενείς (π.χ. «ελεύθεροι» και «ελευθερία») ή είχαν παρόμοια σημασία (π.χ. «ανοιχτός» και «ανεκτικός»). Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει τους όρους και τις κατηγορίες όρων που συνδέονται πιο συχνά με τους εθνικούς πληθυσμούς, ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες της δημοκρατίας και του αυταρχισμού.

Τα γνωρίσματα που αποδίδονται στους δημοκρατικούς και στους αυταρχικούς λαούς οργανώνονται ανάλογα με την «τυπικότητά» τους για καθένα από τα δύο πλαίσια. Η τυπικότητα ορίζεται από τη σχέση ανάμεσα στις εμφανίσεις του όρου στις περιγραφές των δημοκρατικών και των μη δημοκρατικών κατοίκων. Έτσι, οι όροι που συνθέτουν την

Πίνακας 1

Αναλογία των όρων που αποδίδονται αυθόρμητα στους κατοίκους δημοκρατικών και αυταρχικών εθνικών πλαισίων (N=110)

	Αυταρχικό (n=54)	Δημοκρατικό (n=56)	Διαφορά
Υποταγμένοι	124,1%	1,8%	122,3
Δυστυχισμένοι	27,8%	3,6%	24,2
Ανίσχυροι	24,1%	-	24,1
Ανελεύθεροι	20,4%	-	20,4
Φτωχοί	20,4%	-	20,4
Εξαρτημένοι	16,7%	1,8%	14,9
Χειραγωγούμενοι	14,8%	-	14,8
Χωρίς δικαιώματα	14,8%	-	14,8
Υπάκουοι	11,1%	1,8%	9,3
Ματαιωμένοι	9,3%	-	9,3
Αδιάφοροι	5,6%	3,6%	2,0
Κλειστοί	7,4%	7,1%	0,3
Εργατικοί	3,7%	8,9%	-5,2
Αλληλέγγυοι	1,9%	8,9%	-7,1
Έξυπνοι	-	8,9%	-8,9
Δύναμη λήψης αποφάσεων	-	8,9%	-8,9
Ευσυνείδητοι	1,9%	12,5%	-10,6
Αξιοσέβαστοι	-	10,7%	-10,7
Δικαίωμα ψήφου	-	10,7%	-10,7
Ικανοποιημένοι	-	12,5%	-12,5
Ευτυχισμένοι	-	14,3%	-14,3
Συμμετοχικοί	1,9%	17,9%	-16,0
Υπεύθυνοι	1,9%	17,9%	-16,0
Υπέρ της ισότητας	1,9%	17,9%	-16,0
Ανοιχτοί	-	23,2%	-23,2
Δημοκρατικοί	-	28,6%	-28,6
Ανεξάρτητοι	-	32,1%	-32,1
Ελεύθεροι	-	60,7%	-60,7

Σημείωση: Οι όροι έχουν ταξινομηθεί ανάλογα με το πόσο χαρακτηριστικοί είναι για καθένα από αυτά τα δύο πειραματικά πλαίσια. Η θετική διαφορά εκφράζει ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των κατοίκων μιας αυταρχικής χώρας, οι διαφορές που τείνουν να είναι μηδενικές αντιστοιχούν σε αδιαφοροποίητους όρους και, τέλος, η αρνητική διαφορά υποδηλώνει ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των κατοίκων μιας δημοκρατικής χώρας. Το χαρακτηριστικό «υποταγμένοι» ξεπερνά το 100% διότι σε αυτή την κατηγορία συγκεντρώθηκαν διάφοροι όροι με παρόμοια σημασία (π.χ. «υποδεέστεροι», «καταπιεσμένοι» κ.λπ.).

κατηγορία «υποταγμένοι» αποτελούν τα πιο τυπικά γνωρίσματα των μη δημοκρατικών πληθυσμών, διότι έχουν αναφερθεί 67 φορές (124,1%) από τα 54 υποκείμενα της αυταρχικής συνθήκης και μόνο μία φορά (1,8%) από τα 56 άτομα της δημοκρατικής συνθήκης. Οι άλλοι τυπικοί όροι των μη δημοκρατικών λαών ήταν «δυστυχισμένοι», «ανίσχυροι», «ανελεύθεροι», «φτωχοί», «εξαρτημένοι», «χειραγωγούμενοι» και «χωρίς δικαιώματα». Οι όροι «ελεύθεροι», «ανεξάρτητοι», «δημοκρατικοί», «ανοιχτοί», «υπέρ της ελευθερίας», «υπεύθυνοι», «συμμετοχικοί» και «ευτυχισμένοι» αποτελούν τα τυπικά γνωρίσματα που αποδίδονται στους δημοκρατικούς πληθυσμούς.

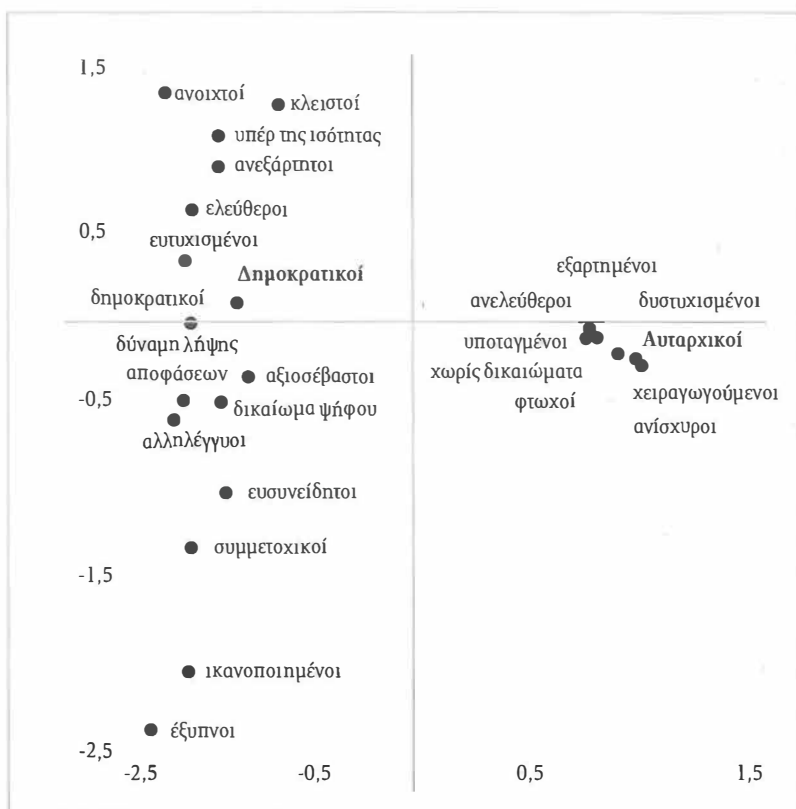
Όπως είχαμε προβλέψει, το περιεχόμενο των διαστάσεων των κρίσεων που εκφράστηκαν μοιάζει να δομείται γύρω από αξίες που προκύπτουν από μια φιλελεύθερη άποψη του δημοκρατικού ιδεώδους και πρωτίτως της ατομικής αυτονομίας, η οποία εκδηλώνεται μέσα από γνωρίσματα που συνδέονται με την ελευθερία και την ανεξαρτησία. Η αξία αυτή συναντά το ανταγωνιστικό αντίστοιχό της στις εκτιμήσεις υποταγής και αδυναμίας. Οι όροι αυτοί μοιάζουν επομένως να υποστηρίζουν τη γενική υπόθεσή μας ότι τα άτομα προσλαμβάνουν τις χώρες του κόσμου ανάλογα με τις ανταγωνιστικές θεωρίες της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, η οποία στα δημοκρατικά περιβάλλοντα ορίζεται από τους αυτόνομους πολίτες που επιβάλλονται σε μια αδύναμη εξουσία, ενώ στα μη δημοκρατικά περιβάλλοντα ορίζεται από μια ισχυρή κυβέρνηση η οποία επιβάλλεται στους αδύναμους και υποταγμένους πολίτες.

Επισημαίνουμε βεβαίως ότι η μέθοδος των απαντήσεων ανοιχτού τύπου δεν είναι η πλέον κατάλληλη για να καταδείξει με ακρίβεια τις ατομικές διαφορές στις τοποθετήσεις που αφορούν τη δημοκρατία. Αποκαλύπτει ωστόσο τη δομή του αναπαραστασιακού σύμπαντος η οποία μπορεί να μας χαρίσει κάποια συμπληρωματικά κλειδιά ερμηνείας πέρα από τη γενικότερη ερμηνεία των συχνότητων. Για τον λόγο αυτό υποβάλαμε τους όρους που αποδίδονται στους δημοκρατικούς και μη δημοκρατικούς πληθυσμούς σε μια παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών. Η ανάλυση αυτή στηρίζεται στους δεσμούς που εγκα-

θιδρύνουν τα άτομα ανάμεσα στα στερεοτυπικά γνωρίσματα, αναπαριστώντας γραφικά τον πίνακα συνεμφανίσεων¹. Το Σχήμα 1 παρουσιάζει τις δύο πρώτες διαστάσεις του παραγοντικού πεδίου. Όσο πιο πιθανό είναι να αποδοθούν από το ίδιο άτομο κάποιιο όροι στους αντίστοιχους πληθυσμούς, τόσο εγγύτερα βρίσκονται μέσα στο παραγοντικό πεδίο.

Μια γρήγορη ματιά στη γραφική παράσταση μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι τα γνωρίσματα που αποδίδονται στους αυταρχικούς πληθυσμούς βρίσκονται όλα κοντά το ένα με το άλλο, ενώ τα δημοκρατικά γνωρίσματα είναι διάσπαρτα, κυρίως όσον αφορά τη δεύτερη διάσταση (κάθετος άξονας). Πράγματι, η πρώτη διάσταση (οριζόντιος άξονας) αντανακλά, όπως άλλωστε θα περιμέναμε, την αντίθεση ανάμεσα στις δύο πειραματικές συνθήκες, δημοκρατική και μη δημοκρατική, και δείχνει απλώς ότι οι όροι συνδέονται είτε με τη μια είτε με την άλλη συνθήκη. Αντίθετα, η δεύτερη διάσταση διαφοροποιεί τους δημοκρατικούς όρους, αλλά όχι τα αυταρχικά γνωρίσματα. Στη θετική πλευρά αυτής της διάστασης βρίσκουμε χαρακτηριστικά εμπνευσμένα από το φιλελεύθερο δημοκρατικό ιδεώδες, που δίνει αξία στην αυτονομία και στην ισότητα, στις οποίες αποδίδονται γνωρίσματα δεκτικότητας και αλληλεγγύης. Στην αρνητική πλευρά, αντίθετα, οι όροι παραπέμπουν περισσότερο σε μια συμμετοχική εικόνα των δημοκρατικών πολιτών (συμμετοχή, δικαίωμα ψήφου, δύναμη λήψης αποφάσεων), οι οποίοι έχουν ανάγκη από κάποιες ικανότητες (εξυπνάδα, υπευθυνότητα) για να ασκήσουν τα δικαιώματά τους ως πολίτες. Αυτή η αντίθεση αποκαλύπτει ότι υπάρχουν δύο απόψεις που δομούν την κοινή σκέψη πάνω στη δημοκρατία: από τη μια πλευρά, μια άποψη που, δίνοντας έμφαση στην αυτονομία και στην

1. Η ανάλυση βασίζεται στη διασταύρωση των 110 ατομικών απαντήσεων και των 28 κατηγοριών όρων που συναντώνται πιο συχνά (διαδικασία ASPAR στο Spad-T· βλ. Lebart & Salem, 1994). Οι πειραματικές συνθήκες προβάλλονται στο παραγοντικό πεδίο ως συμπληρωματικές μεταβλητές και δεν συμβάλλουν στη δομή του.

Σχήμα 1

Παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών των όρων που αποδίδονται αυθόρμητα στους δημοκρατικούς και στους αυταρχικούς πληθυσμούς

Σημείωση: Οι πειραματικές συνθήκες (συμπληρωματικές μεταβλητές) σημειώνονται με έντονους χαρακτήρες. Για τις ανάγκες της γραφικής παράστασης, ο όρος «έξυπνοι» μετατέθηκε πλησιέστερα στο κέντρο εξαιτίας της πολύ απομακρυσμένης θέσης του πάνω στον άξονα Ψ (αρχική θέση= -4,17).

ανοχή, συνδυάζει φιλελεύθερα και πλουραλιστικά γνωρίσματα της δημοκρατίας. Από την άλλη πλευρά, μια πιο διαδικαστική και ρεπουμπλικανική άποψη έρχεται στην επιφάνεια μέσα από γνωρίσματα συνδεδεμένα με τη συμμετοχή και τη λήψη αποφάσεων. Και στις δύο περιπτώσεις ωστόσο πρόκειται για μια εξιδανικευμένη εικόνα,

η οποία δεν υπολογίζει τις αρνητικές και προβληματικές όψεις της δημοκρατικής λειτουργίας.

Εάν οι αναπαραστάσεις της δημοκρατίας χαρακτηρίζονται από κάποιες διαφοροποιήσεις, ο αυταρχικός πληθυσμός προσλαμβάνεται με αδιαφοροποίητο και συναινετικό τρόπο. Πράγματι, η εγγύτητα των γνωρισμάτων υποδηλώνει ότι εικόνες φτώχειας, για παράδειγμα, «έρχονται στον νου» μαζί με την υποταγή, τη χειραγώγηση και τη δυστυχία. Ακόμη κι αν δεν αποκλείεται οι όροι της φτώχειας και της δυστυχίας να παραπέμπουν στη συμπόνια και στην αλληλεγγύη, η εγγύητά τους με τους όρους «υποταγή», «αδυναμία» και «χειραγώγηση» υποδηλώνει ότι αντανακλούν μια συγκαταβατική εικόνα των μη δημοκρατικών πληθυσμών, η οποία χαρακτηρίζεται από οίκτο και καλή προαίρεση. Μπορεί επομένως να θεωρηθεί ότι τα γνωρίσματα αυτά εκφράζουν μια αμφίσημη λογική διαμόρφωσης κρίσεων, η οποία συνδυάζει θετικά (ανθρωπιστικά) και αρνητικά (απουσία ατομικότητας) γνωρίσματα, προκειμένου να συντηρήσει τον έλεγχο των κυρίαρχων επί των κυριαρχούμενων (Glick & Fiske, 2001· Jackman, 1994).

Συνολικά, διαμορφώνεται έτσι μια θλιβερή και απογοητευτική εικόνα για τους μη δημοκρατικούς πληθυσμούς, η οποία δείχνει ότι η αναγνώριση της ετερότητάς τους εκφράζει όλα όσα απορρίπτει, αρνείται και απαξιώνει μια δημοκρατική κοινωνία (βλ. Joffe, 1999), συμπεριλαμβανομένων της φτώχειας και της δυστυχίας. Αντίθετα, η αναπαράσταση των δημοκρατικών κατοίκων ως ελεύθερων, ανεξάρτητων, δεκτικών, υπέρ της ελευθερίας και ευτυχισμένων, είναι κολακευτική, θεμελιωμένη πάνω στον σεβασμό των αξιών που απορρέουν από το φιλελεύθερο δημοκρατικό ιδεώδες. Αυτή η αναπαραστασιακή δομή υποστηρίζει την ιδέα ότι η μη δημοκρατία συνιστά πάνω απ' όλα μια αναπαράσταση αντιθετική στην αναπαράσταση του δημοκρατικού ιδεώδους. Στο σημείο αυτό δεν απέχουμε σχεδόν καθόλου από την ιδέα ότι το στερεότυπο που αποδίδεται στους μη δημοκρατικούς πληθυσμούς ενεργοποιείται για να δικαιολογήσει τη σχέση κυριαρχίας ανάμεσα σε δημοκρατικές και μη δη-

μοκρατικές κοινωνίες. Αυτή ακριβώς η υπόθεση ελέγχθηκε στο επόμενο πείραμα.

Δικαιολόγηση των ανισοτήτων μέσω της ετερότητας

Έως τώρα, οι εμπειρικές απεικονίσεις της αναγνώρισης της ετερότητας αφορούσαν μια λογική ανταγωνιστικών αναπαραστάσεων, αντανάκλαση του θεμελιώδους διαχωρισμού ανάμεσα στη Δύση και στον μη δυτικό κόσμο. Αλλά τα δύο μισά του κόσμου έχουν επίσης μια σχέση αλληλεξάρτησης: η μοίρα του ενός εξαρτάται από το πεπρωμένο του άλλου. Αυτή η αλληλεξάρτηση είναι κυρίως ιεραρχικής φύσης. Αναμφισβήτητα υπάρχουν υλικές ανισότητες ανάμεσα στον Βορρά και στον Νότο, στη Δύση και στην Ανατολή. Αυτό που έχει σημασία στο σημείο αυτό είναι να δούμε ότι η απλοϊκή σκέψη σχετικά με αυτή την ανισότητα μπορεί να αναλυθεί όπως η σκέψη πάνω σε οποιαδήποτε άλλη σχέση ιεραρχικής αλληλεξάρτησης, στην οποία η ετερότητα διαρθρώνεται με τα εργαλειακά συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας. Ο Άλλος δεν είναι απλώς διαφορετικός, είναι επίσης κατώτερος, και η ανωτερότητα της κυρίαρχης ομάδας δεν είναι δυνατή παρά μόνο σε σχέση με την κατωτερότητα της κυριαρχούμενης ομάδας. Έτσι, κατά το πρότυπο του ανταγωνιστικού Άλλου ο οποίος παγιώνει την κοινωνική τάξη πραγμάτων μιας ενδοομάδας, ο Άλλος που προέρχεται από μια σχέση κυριαρχίας παίζει έναν ουσιαστικό ρόλο για την κυρίαρχη ομάδα: η κυρίαρχη θέση της δεν μπορεί να διατηρηθεί παρά μόνο μέσω της κυριαρχίας επί της κυριαρχούμενης ομάδας. Έτσι, η νομιμοποίηση της υποδεέστερης θέσης της κυριαρχούμενης ομάδας είναι ουσιαστική για τη διατήρηση του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος (Sidanius & Pratto, 1999). Με άλλα λόγια, μια σχέση ιεραρχικής αλληλεξάρτησης απαιτεί μια αναπαραστασιακή σχέση η οποία να επιτρέπει μια νομιμοποίηση των ανισοτήτων.

Η επιβεβαίωση αυτή μπορεί να βασιστεί σε διαδικασίες κοινωνικής σύγκρισης, στις οποίες οι διαφορές ανάμεσα στην κυρίαρχη και

την κυριαρχούμενη ομάδα είναι οξυμένες πάνω στις διαστάσεις που παρέχουν την πιο πειστική δικαιολόγηση των ανισοτήτων (Doise, 1978· Jost & Banaji, 1994). Αρνούνται στα μέλη της κυριαρχούμενης ομάδας τις ιδιότητες που θα μπορούσαν να εξηγήσουν το προνομιακό καθεστώς της κυρίαρχης ομάδας (π.χ. η έλλειψη φιλοδοξιών στις γυναίκες), οι ανισότητες αναπαρίστανται με όσο το δυνατόν πιο αληθοφανή και φυσικό τρόπο (Yzerbyt, Rocher, & Schadrone, 1997). Αυτή η διομαδική σύγκριση γίνεται όλο και πιο δυσμενής για την κυριαρχούμενη ομάδα, όσο περισσότερο η κυρίαρχη ομάδα διαθέτει τη δύναμη και τα απαραίτητα μέσα για να επιβάλει τη διάσταση σύγκρισης που την ευνοεί περισσότερο. Κατά συνέπεια, γίνεται δύσκολο, σχεδόν αδύνατον, για την κυριαρχούμενη ομάδα να ξεφύγει από αυτή τη σύγκριση που τη ζημιώνει. Μια αναπόφευκτη σύγκριση μοιάζει λοιπόν να χαρακτηρίζει την αναγνώριση της ετερότητας η οποία συνοδεύει τις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στις κυρίαρχες και στις κυριαρχούμενες ομάδες, γεγονός που μπορεί να εξηγήσει την εσωτερική απουσία αρνητικών στερεοτυπικών χαρακτηριστικών από τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων (Jost & Banaji, 1994).

Σε αυτό το τελευταίο πείραμα (Staerklé, 2004) παρατηρήθηκε σε ποιο βαθμό το μη δημοκρατικό στερεότυπο, το οποίο επικεντρώνεται στην ιδέα της έλλειψης αυτονομίας και ατομικότητας, παίζει έναν ρόλο δικαιολόγησης της άνισης σχέσης μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών. Πρόκειται λοιπόν για μια πρόβλεψη η οποία διαρθρώνει το στερεοτυπικό περιεχόμενο (το οποίο προκύπτει από φιλελεύθερες αξίες) με τη δικαιολόγηση της υλικής σχέσης κυριαρχίας μεταξύ δημοκρατικών και μη δημοκρατικών χωρών. Για να ελέγξουμε πειραματικά αυτή την υπόθεση, δημιουργήσαμε ένα σενάριο το οποίο διαδραματίζεται σε έναν «μακρινό πλανήτη» (εμπνευσμένο από τους Hoffmann & Hurst, 1990). Αρχικά τα υποκείμενα διάβαζαν μια περιγραφή δύο φανταστικών «εξωγήινων» κοινωνιών: μία στην οποία οι «[...] σημαντικές αποφάσεις, οι οποίες καθοδηγούν και οργανώνουν την κοινωνία, λαμβάνονται από μια ομάδα ατόμων που δεν έχει επιλεγεί από τον πληθυσμό. Δεν ζητείται η γνώμη των με-

λών της κοινωνίας [...] όταν πρέπει να ληφθεί μια απόφαση [...]» (μη δημοκρατική συνθήκη), και μια άλλη κοινωνία στην οποία αυτοί που λαμβάνουν τις αποφάσεις έχουν «επιλεγεί από τον πληθυσμό», του οποίου άλλωστε «ζητείται η γνώμη» (δημοκρατική συνθήκη).

Η δικαιολόγηση των ανισοτήτων με τη βοήθεια των στερεοτύπων γίνεται εμφανής όταν η φτώχεια και ο πλούτος εξηγούνται με βάση διαφορετικούς λόγους, ανάλογα με το αν πρόκειται για δημοκρατικές ή μη δημοκρατικές ομάδες. Το στερεότυπο που συνδέεται με την κυρίαρχη ομάδα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για να εξηγηθεί ο πλούτος της κυρίαρχης ομάδας, αλλά όχι η φτώχεια της κυριαρχούμενης ομάδας. Ταυτόχρονα, το στερεότυπο της κυριαρχούμενης ομάδας πρέπει να εξηγήσει τη φτώχεια της κυριαρχούμενης ομάδας, αλλά όχι τον πλούτο της κυρίαρχης ομάδας. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να αποδείξουμε ότι το φιλελεύθερο στερεότυπο δικαιολογεί τις ανισότητες, τα υποκείμενα θα πρέπει να αποδώσουν τον μεν πλούτο της δημοκρατικής κοινωνίας προπάντων στα υψηλά επίπεδα αυτονομίας, τη δε φτώχεια της μη δημοκρατικής κοινωνίας στα χαμηλά επίπεδα αυτονομίας των μελών της κοινωνίας. Αυτή η υπόθεση δεν μπορεί να ελεγχθεί παρά μόνο όταν θέσουμε και την αντίστροφη κατάσταση: η φτώχεια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και ο πλούτος μιας μη δημοκρατικής κοινωνίας θα πρέπει να μπορούν να εξηγηθούν με εξωγενείς και όχι στερεοτυπικούς λόγους.

Έτσι, ανάλογα με την πειραματική συνθήκη, οι αντίστοιχες κοινωνίες περιγράφηκαν είτε ως πλούσιες είτε ως φτωχές. Στη συνθήκη της «συγκλίνουσας ανισότητας», η δημοκρατική κοινωνία ήταν πλούσια και η αυταρχική κοινωνία φτωχή. Αντίθετα, στη «μη συγκλίνουσα ανισότητα», η αυταρχική κοινωνία ήταν πλούσια και η δημοκρατική κοινωνία φτωχή. Το έργο των υποκειμένων συνίστατο στην εξήγηση της ευμάρειας των μεν και της αποστέρησης των δε με τη βοήθεια επτάβαθμων κλιμάκων. Οι εξηγήσεις της φτώχειας επικαλούνταν την έλλειψη κινήτρων (π.χ. «δεν έχουν κίνητρα»), εξωγενείς λόγους (π.χ. «ζουν σε ένα δυσμενές περιβάλλον»), καθώς και λόγους οι οποίοι απορρέουν από το δημοκρατικό ιδεώδες («είναι υποταγμένοι, [...] χει-

ραγωγήσιμοι, [...] εξαρτημένοι»). Οι εξηγήσεις του πλούτου ήταν και αυτές κατασκευασμένες σε συνάρτηση με τις τρεις προαναφερθείσες κατηγορίες εξηγήσεων, αλλά το νόημά τους ήταν αντεστραμμένο (π.χ. «έχουν κίνητρα», «ζουν σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον», «είναι κύριοι της μοίρας τους, [...] σίγουροι για τον εαυτό τους, [...] ανεξάρτητοι»).

Σε συμφωνία με τις υποθέσεις, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι λόγοι που βασίζονταν στην ατομική αυτονομία ήταν σε σαφώς μεγαλύτερο βαθμό αποδεκτοί για την εξήγηση της συγκλίνουσας ανισότητας (πλούσιοι δημοκράτες και φτωχοί αυταρχικοί) παρά της μη συγκλίνουσας ανισότητας (φτωχοί δημοκράτες και πλούσιοι αυταρχικοί). Σε σύγκριση με τους εξωγενείς λόγους, οι εξηγήσεις που διατυπώνονταν τόσο με όρους κινήτρων όσο και με όρους αυτονομίας χρησιμοποιήθηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό για να δικαιολογήσουν τη συγκλίνουσα ανισότητα. Αντίθετα, η μη συγκλίνουσα ανισότητα δικαιολογούνταν κυρίως με εξωγενείς εξηγήσεις και εξηγήσεις βασισμένες στα κίνητρα, χωρίς όμως να εξαρτάται από χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στην ατομική αυτονομία των πολιτών.

Με άλλα λόγια, σε αναπαραστασιακό επίπεδο, οι δημοκρατικοί λαοί είναι πλούσιοι επειδή είναι ανεξάρτητοι και αυτόνομοι, ενώ οι μη δημοκρατικοί λαοί είναι φτωχοί εξαιτίας της υποταγής και της εξάρτησής τους από τους ηγέτες, ή με άλλα λόγια επειδή έχουν πολύ χαμηλή αίσθηση ατομικότητας. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν ότι η πρόσληψη της συγκεκριμένης έλλειψης αυτονομίας δεν αποτελεί μια ανώδυνη εκτίμηση των μη δημοκρατικών πληθυσμών. Αντίθετα, συγχέεται πολύ εύκολα με αναπαραστάσεις που εξυπηρετούν τη δικαιολόγηση των ανισοτήτων μεταξύ δημοκρατικών και μη δημοκρατικών χωρών.

Συμπέρασμα

Το κεφάλαιο αυτό είχε στόχο να δείξει ότι η αναγνώριση της ετερότητας μιας εξωομάδας από μια ομάδα αναφοράς μπορεί να παίξει δυο

διακριτούς ρόλους. Από τη μια πλευρά, νομιμοποιώντας τις κυρίαρχες αξίες της ομάδας αναφοράς, παίζει ένα ρόλο σε ενδοομαδικό επίπεδο. Από την άλλη πλευρά, δικαιολογώντας μια σχέση αλληλεξάρτησης και κυριαρχίας με την εξωομάδα, παίζει ένα ρόλο σε διομαδικό επίπεδο. Περιγράψαμε αυτή τη διττή διαδικασία με τη βοήθεια μιας ανάλυσης των αναπαραστάσεων που αφορούν τις δυτικές και μη δυτικές χώρες. Κατ' αρχάς, οι δημοκρατικές αξίες και η δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων των δυτικών κοινωνιών παγιώνονται μέσω της αντιπαράθεσής τους με τη μη δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων των μη δυτικών κοινωνιών. Στη συνέχεια, μέσω αρνητικών στερεοτυπικών εικόνων που αποδίδονται κατά κανόνα στους μη δυτικούς πληθυσμούς, η θέσπιση της ετερότητας νομιμοποιεί τις υλικές ανισότητες ανάμεσα στις δυτικές και τις μη δυτικές χώρες.

Μια τέτοια ανάλυση της θέσπισης της ετερότητας, ως συνάρτηση μιας διττής διαδικασίας που συνδυάζει ενδοομαδικές και διομαδικές δυναμικές, μοιάζει ικανοποιητική εφόσον πληρούνται δύο προϋποθέσεις. Κατ' αρχάς, προκειμένου η θέσπιση της ετερότητας να μπορέσει να παίζει έναν ρόλο διομαδικής δικαιολόγησης, η ομάδα αναφοράς και η εξωομάδα πρέπει να εγγράφονται σε μια σχέση κυριαρχίας –δηλαδή οι δύο ομάδες να είναι αλληλεξαρτώμενες– και η ομάδα αναφοράς να επωφελείται της υποδεέστερης θέσης της εξωομάδας. Στη συνέχεια, για να μπορέσει να δώσει μια εξήγηση σε ενδοομαδικό επίπεδο, οι ομάδες πρέπει να είναι σύνθετες, να χαρακτηρίζονται από μια εσωτερική ιεραρχική τάξη η οποία διαφοροποιεί τα μέλη των ομάδων σε κυρίαρχα και κυριαρχούμενα, ή σε κυβερνώντα και κυβερνώμενα. Επικαλούμενα την ετερότητα μιας εξωομάδας στην οποία οι κυριαρχούμενοι βρίσκονται σε ακόμη χειρότερη θέση από εκείνη που κατέχουν τα κυριαρχούμενα μέλη της ομάδας αναφοράς, τα κυρίαρχα μέλη της ομάδας αναφοράς διαθέτουν ένα μέσο νομιμοποίησης αυτής της εσωτερικής δομής στην οποία αυτά τα ίδια κατέχουν μια προνομιούχα θέση. Ο Saïd (1980) περιέγραψε διεξοδικά αυτή τη διαδικασία αναλύοντας πώς οι εικόνες της Ανατολής είναι πάνω απ' όλα μια επινόηση των δυτικών ελίτ.

Επειδή ακριβώς η σχέση ανάμεσα στις δυτικές και στις μη δυτικές κοινωνίες πληροί αυτά τα δύο κριτήρια, είναι εξαιρετικά κατάλληλη για τη μελέτη αυτών των δυναμικών. Μια κεντρική ιδέα αυτού του κεφαλαίου είχε να κάνει ακριβώς με το ότι τα άτομα διαμορφώνουν μια άποψη, όσο απλή και συνηθισμένη μπορεί να φαντάζει, σχετικά με τα θεμέλια της κοινωνικής τάξης πραγμάτων μιας κοινωνίας. Η κοινωνική τάξη πραγμάτων μελετήθηκε ως το είδος της σχέσης που συνδέει τους κατοίκους με την κυβέρνηση. Τα αποτελέσματα των ερευνών μας υποδηλώνουν ιδιαίτερα ότι τα άτομα διαθέτουν κατά κύριο λόγο δύο απλοϊκές θεωρίες οι οποίες εξηγούν στοιχειωδώς τη λειτουργία μιας ιδανικής δημοκρατικής κοινωνίας, αφενός, και τη λειτουργία μιας μη δημοκρατικής κοινωνίας, αφετέρου. Έτσι, σε αναπαραστασιακό επίπεδο, αυτό που έχει σημασία σε μια δημοκρατική κοινωνία είναι οι κάτοικοι. Αντίθετα, η κυβέρνηση προσλαμβάνεται ως εναλλάξιμη, διότι έχει εκλεγεί από τους κατοίκους. Αντίστροφα, σε μια μη δημοκρατική λογική αυτή που μετρά είναι η κυβέρνηση. Οι πολίτες στην περίπτωση αυτή είναι υποταγμένοι στην κυβέρνηση τους, εξαρτημένοι και χειραγωγημένοι.

Αυτή η ιδέα, ότι δηλαδή τα άτομα χρησιμοποιούν απλοϊκές θεωρίες για να εξηγήσουν την κοινωνική τάξη πραγμάτων, έχει διάφορες συνέπειες. Κατ' αρχάς, υποδηλώνει ότι τα άτομα ενεργοποιούν συγκεκριμένα στερεότυπα τόσο για τους πληθυσμούς όσο και για την κυβέρνηση, καθώς και ότι αυτά τα στερεότυπα είναι αλληλεξαρτώμενα. Κατά συνέπεια, τα στερεότυπα για τους εθνικούς πληθυσμούς, ιδίως όταν μελετώνται σε μια προοπτική σφαιρικής σύγκρισης, γίνονται καλύτερα κατανοητά όταν εξετάζονται σε σχέση με τις αναπαραστάσεις των αντίστοιχων κυβερνήσεων. Η ιδέα των απλοϊκών θεωριών περί κοινωνικής τάξης πραγμάτων επιτρέπει επιπλέον να επεξεργαστούμε υποθέσεις που αφορούν τον τρόπο πρόσληψης των θυμάτων πολέμου και ένοπλων συγκρούσεων. Έτσι, για τους δυτικούς παρατηρητές, η απώλεια δημοκρατικών ζώων θα είχε μεγαλύτερη σημασία από την απώλεια μη δημοκρατικών ζώων, όχι μόνο επειδή πρόκειται για μέλη της ίδιας της ομάδας τους, αλλά και διότι ένα μη δυτικό άτομο θα

είναι και μη δημοκρατικό και άρα λιγότερο εξατομικευμένο από ένα δημοκρατικό άτομο και ευκολότερα εναλλάξιμο (Falomir, Butera, Depuiset, & Staerklé, 2004). Μια τρίτη συνέπεια αφορά την προσλαμβανόμενη νομιμότητα των αποφάσεων που λαμβάνονται από διαφορετικές κυβερνήσεις. Όταν τα άτομα υιοθετούν το δημοκρατικό μοντέλο πολιτικής λειτουργίας, είναι διατεθειμένα να νομιμοποιήσουν κάθε κυβερνητική ενέργεια, όσο αντίθετη κι αν θα μπορούσε να είναι αυτή προς τις δημοκρατικές αρχές, απλώς και μόνο επειδή η κυβέρνηση αποτελεί την απόρροια της λαϊκής βούλησης κι επειδή οφείλει θεωρητικά να λογοδοτεί για τις ενέργειές της στους πολίτες. Σε μια μη δημοκρατική λογική, αντίθετα, κάθε απόφαση θεωρείται εξ ορισμού αθέμιτη και λίγο πιστευτή, διότι σε κάθε περίπτωση λαμβάνεται από την κυβέρνηση με αυθαίρετο τρόπο. Τέτοιες συννηθισμένες εικόνες και σκέψεις συναντώνται πράγματι πολύ συχνά στις διεθνείς σχέσεις (Herrmann, 2003· Jervis, 1976).

Η οπτική που θεωρεί τον μη δυτικό κόσμο το αντίθετο της Δύσης, σε αναπαραστασιακό επίπεδο, επιτρέπει επιπλέον να καταλάβουμε πώς η Δύση δικαιολογεί την ανάμειξή της στις μη δυτικές υποθέσεις. Για να αιτιολογήσουν τις παρεμβάσεις τους, κυρίως στρατιωτικής φύσης, οι κυρίαρχες δυτικές χώρες υπερασπίζονται ένα δόγμα διεθνών σχέσεων που θεμελιώνεται πάνω στην αρχή της μίας και μοναδικής ηθικής, η οποία, αντί να αποδέχεται τη δημοκρατική αντιπαράθεση των ιδεών, αρκείται στη διαφοροποίηση του «καλού» από το «κακό» (Mouffe, 1993). Η ιδέα αυτής της μίας και μοναδικής ηθικής είναι εμφανής στις παραβιάσεις των αξιών που θεωρούνται παγκόσμιες από τα «κράτη-αλήτες» που θέτουν σε κίνδυνο την παγκόσμια τάξη. Σύμφωνα με τη δικαιολόγηση της επέμβασης των Ηνωμένων Πολιτειών στο Ιράκ την άνοιξη του 2003, μη δημοκρατικές κυβερνήσεις ή δικτάτορες στα χνάρια του Σαντάμ Χουσεϊν παραβιάζουν αυτές τις «οικουμενικές» αξίες, οι οποίες ισοδυναμούν με τις κοινές αξίες που βρίσκονται στη βάση της συνοχής μιας κοινωνικής ομάδας. Τιμωρώντας σε επίπεδο κρατών μια απόκλιση που παρουσιάζεται ως απειλητική, οι αναπαραστάσεις του διεθνούς δικαίου

επικεντρώνονται σε αντιλήψεις του κοινού ποινικού δικαίου. Πλησιέστερα στην κοινωνική ψυχολογία, η πρόσληψη αυτή είναι ανάλογη εκείνης στην οποία μια κυρίαρχη ομάδα θεωρείται αντιπροσωπευτική μιας υπερκείμενης ομάδας (Mummendey & Wenzel, 1999). Σε αυτή τη λογική, η κυρίαρχη ομάδα μπορεί να επικαλεστεί το δικαίωμα να επέμβει στο όνομα της υπερκείμενης ομάδας, η οποία, κατά μία έννοια, γίνεται μια νέα διευρυμένη ενδοομάδα.

Πρέπει ωστόσο να διευκρινίσουμε ότι τα δεδομένα που παρουσιάζονται στο κεφάλαιο αυτό συγκεντρώθηκαν ανάμεσα στο 1995 και στο 1998. Έκτοτε, οι σχέσεις ανάμεσα στη Δύση και στον μη δυτικό κόσμο υπέστησαν βαθιές μεταμορφώσεις, μέσω της επιθετικής εξάπλωσης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών και της έλευσης των κινήματων κατά της παγκοσμιοποίησης, από τη μια πλευρά, και αργότερα των επιθέσεων της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 και άλλων τρομοκρατικών ενεργειών, από την άλλη. Δεν είναι απίθανο να σκεφτούμε ότι πιο πρόσφατα δεδομένα θα μπορούσαν να αντικατοπτρίζουν αυτά τα γεγονότα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο – για παράδειγμα, με όρους προσλαμβανόμενης απειλής της ασφάλειας των δυτικών κοινωνιών, αλλά εξίσου μέσω εκτιμήσεων που θέτουν υπό αμφισβήτηση τη δυτική κυριαρχία.

Στο σύνολό τους, οι έρευνες που παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο αυτό δείχνουν ότι η πόλωση μεταξύ δημοκρατίας και μη δημοκρατίας, ακριβώς όπως ορισμένες αρχές διχοτόμησης του τύπου άνδρας-γυναίκα, φύση-πολιτισμός ή άτομο-ομάδα, εκφράζει μια θεμελιώδη συμβολική αντίθεση η οποία παρεμβαίνει σε ένα ευρύτατο φάσμα κοινωνικών αναπαραστάσεων (Doise, 1990). Δείχνουν επίσης πώς η απλοϊκή σκέψη λειτουργεί στη βάση ενός μετα-συστήματος το οποίο καθοδηγεί τη γνωστική λειτουργία των ατόμων (Moscovici, 1961-1976). Κατά το πρότυπο μιας γενικής αντίληψης της δημοκρατικής ισότητας μεταξύ των πολιτών, υποκείμενης στην ηθική σκέψη και στις κρίσεις περί κοινωνικής δικαιοσύνης (Doise, 1990), η σκέψη πάνω στις διεθνείς σχέσεις προσανατολίζεται από ένα μετα-σύστημα που συγκροτείται πάνω στην αντίθεση μεταξύ δημοκρατίας και μη δημοκρατίας.

Οι αναπαραστάσεις που συνδέονται με τη Δύση και τον μη δυτικό κόσμο μπορούν να γίνουν κατανοητές ως τα προϊόντα μιας διαδικασίας αντικειμενοποίησης της ουσιαστικής αντίθεσης μεταξύ δημοκρατίας και μη δημοκρατίας. Ως απλοϊκές θεωρίες της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, αυτές οι αναπαραστάσεις εκφράζουν στερεοτυπικές εικόνες των δημοκρατικών και μη δημοκρατικών κατοίκων και κυβερνήσεων, αποδίδοντας έτσι ένα χειροπιαστό νόημα στην αφηρημένη ιδέα της δημοκρατίας. Ως πρότυπα λειτουργίας της κοινωνίας, αποτελούν έναν τρόπο ανάγνωσης των πολιτικών φαινομένων που διαδραματίζονται σε παγκόσμια κλίμακα. Με αυτό τον τρόπο επιτρέπουν, για παράδειγμα, στους ανθρώπους να σχηματίσουν μια γνώμη, όσο εσφαλμένη ή διαστρεβλωμένη μπορεί κάποιες φορές να είναι αυτή, της πολιτικής κατάστασης σε μη οικείες χώρες, ή να διαμορφώσουν μια άποψη όσον αφορά τη νομιμότητα των δυτικών επεμβάσεων σε μη δυτικά περιβάλλοντα.

Καταλήγοντας, θα ήθελα να επιμείνω στην ιδέα ότι η θέσπιση της ετερότητας αναλύθηκε εδώ ουσιαστικά ως το προϊόν μιας καταπάτησης αξιών. Για την ομάδα αναφοράς, ο Άλλος αναπαριστά το αντίθετο των κυρίαρχων αξιών της, αυτών που εδραιώνουν και νομιμοποιούν την εσωτερική συνοχή της. Για τη σχέση ανάμεσα στις δυτικές και στις μη δυτικές κοινωνίες, οι αξίες αυτές προκύπτουν από το ιδεώδες της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Οι αξίες αυτές χαρακτηρίζονται από την «κοινωνική χρησιμότητά» τους (Beauvois, 1994), αποτελούν δηλαδή κριτήρια που επιτρέπουν την οργάνωση και την ιεράρχηση των εθνών σε συνάρτηση με τη συμμόρφωσή τους προς αυτές τις αξίες. Υπό αυτήν ακριβώς την έννοια, το δημοκρατικό ιδεώδες είναι διαστρεβλωμένο: χρησιμοποιούμενο για να δικαιολογήσει τη συμβολική διχοτόμηση του κόσμου σε δύο ανταγωνιστικά μέρη, συσχετίζει τον σεβασμό των δημοκρατικών αξιών με τις δυτικές κοινωνίες και την καταπάτησή τους με τις μη δυτικές κοινωνίες. Σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο, όπου σχεδόν οποιαδήποτε διάταξη πολιτικών δυνάμεων χαρακτηρίζεται δημοκρατική, ο όρος πρακτικά στερείται συγκεκριμένου νοήματος, τουλάχιστον όσον αφορά την καθη-

μερινή χρήση του. Είναι πολύ πιο πιθανό η συστατική δύναμη του δημοκρατικού ιδεώδους να θεμελιωθεί πάνω σε ανταγωνιστικές αναπαραστάσεις και να επιβεβαιωθεί από την αρνητική αναπαράσταση, δηλαδή από τον καθορισμό μη δημοκρατικών ομάδων. Έτσι, το νόημα που αποδίδεται στη δημοκρατική ιδέα αλλάζει ανάλογα με το πλαίσιο. Σε ένα πλαίσιο παγκόσμιας αναφοράς, η δημοκρατία δεν γίνεται διόλου αντιληπτή ως μια πλουραλιστική και συμμετοχική μορφή πολιτικής οργάνωσης, αλλά μάλλον θεωρείται ότι εκφράζει το ιδεώδες μιας κοινωνίας βασισμένης στην ελεύθερη βούληση, όπου οι πολίτες είναι ελεύθεροι και η κυβέρνηση αποτελεί αναγκαίο κακό.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Beauvois, J.-L. (1994). *Traité de la servitude libérale: analyse de la soumission*. Paris: Dunod.
- Benhabib, S. (1996). *Democracy and difference: contesting the boundaries of the political*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Biernat, M. & Dovidio, J. F. (2000). Stigma and stereotypes. In T. F. Heatherton, R. E. Kleck, M. R. Hebl & J. G. Hull (Eds.), *The social psychology of stigma*. New York: Guilford Press.
- Biernat, M., Vescio, T. K., Theno, S. A., & Crandall, C. S. (1996). Values and prejudice: Toward understanding the impact of American values on outgroup attitudes. In C. Seligman, J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *The psychology of values: The Ontario Symposium* (Vol. 8, pp. 153-189). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bobo, L. & Hutchings, V. L. (1996). Perceptions of racial group competition: Extending Blumer's theory of group position to a multiracial social context. *American Sociological Review*, 61(6), 951-972.
- Doise, W. (1978). *Groups and individuals: explanations in social psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Doise, W. (2001). *Droits de l'homme et force des idées*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Doise, W. & Staerklé, C. (2002). From social to political psychology: The societal approach. In K. R. Monroe (Ed.), *Political psychology* (pp. 151-171). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

- Elias, N. (1939-1991). *La Civilisation des mœurs*. Paris: Calmann-Lévy.
- Etzioni, A. (1994). *The spirit of community: the reinvention of American society* (1st Touchstone ed.). New York: Simon & Schuster.
- Falomir, J. M., Butera, F., Depuiset, M. A., & Staerklé, C. (2004). *Democracy Justifies the Means: Political Group Structure Moderates the Perceived Legitimacy of Intergroup Aggression*. Unpublished manuscript.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Hu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878-902.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir: naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Glick, P. & Fiske, S. T. (2001). Ambivalent stereotypes as legitimizing ideologies: Differentiating, paternalistic and envious prejudice. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy. Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Hechter, M. & Horne, C. (2003). *Theories of social order: a reader*. Stanford, CA: Stanford Social Sciences.
- Hermann, R. K. (2003). Image theory and strategic interaction in international relations. In D. O. Sears, L. Huddy & R. Jervis (Eds.), *Oxford handbook of political psychology* (pp. 285-314). New York: Oxford University Press.
- Hoffmann, C. & Hurst, N. (1990). Gender stereotypes: Perception and rationalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 197-208.
- Hogg, M. A. (1993). Group cohesiveness: A critical review and some new directions. *European Review of Social Psychology*, 4, 85-111.
- Jackman, M. R. (1994). *The velvet glove: paternalism and conflict in gender, class, and race relations*. Berkeley & London: University of California Press.
- Jervis, R. (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jodelet, D. (2005). Formes et figures de l'altérité. In M. Sanchez-Mazas & L. Licata (Eds.), *L'Autre: Regards Psychosociaux* (pp. 23-48) Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Joffe, H. (1999). *Risk and "the other"*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Lebart, L. & Salem, A. (1994). *Statistique textuelle*. Paris: Dunod.

- Licata, L. & Klein, O. (2002). Does European citizenship breed xenophobia? European identification as a predictor of intolerance towards immigrants. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 12, 1-15.
- Licata, L. & Klein, O. (2005). Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. In M. Sanchez-Mazas & L. Licata (Eds.), *L'Autre: Regards Psychosociaux* (pp. 241-278). Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Clémence, A. (2001). Group processes and the construction of social representations. In M. A. Hogg & S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 331-333). Oxford: Blackwell.
- Markovà, I. (1987). On the interaction of opposites in psychological processes. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 17(3), 279-299.
- Marques, J. M., Abrams, D., Paez, D., & Hogg, M. A. (2001). Social categorization, social identification, and rejection of deviant group members. In M. A. Hogg & S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 400-424). Oxford: Blackwell.
- Moscovici, S. (1986). L'ère des représentations sociales. In W. Doise & A. Palmonari (Eds.), *L'étude des représentations sociales* (pp. 34-80). Neuchâtel: Delachaux & Niestlé.
- Mouffe, C. (1993). *The return of the political*. London & New York: Verso.
- Nisbett, R. E. & Ross, L. (1980). *Human inference: strategies and shortcomings of social judgment*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Nozick, R. (1975). *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Blackwell.
- Olson, J. T. (1997). Perceptions of global inequality: a call for research. *Social Justice Research*, 10(1), 39-62.
- Ridgeway, C. L. (2001). The emergence of status beliefs: From structural inequality to legitimizing ideology. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 257-277). New York: Cambridge University Press.
- Sanchez-Mazas, M. (2004). *Racisme et xénophobie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Staerklé, C. (1999). *Représentations sociales et jugements symboliques: études expérimentales sur les conceptions profanes des rapports entre la société et l'Etat*. Thèse de doctorat, Université de Genève.

- Staerklé, C. (2004). *The free and the poor: value-based justification of global inequality with perceived individualism*. Unpublished manuscript.
- Staerklé, C., Clémence, A., & Doise, W. (1998). Perception of human rights across different national contexts: The role of democratic and non-democratic populations and governments. *European Journal of Social Psychology*, 28, 207-226.
- Volpato, C. & Cantone, A. (2005). Un tout autre: le colonisé. Une étude de la délégitimation dans la presse fasciste. In M. Sanchez-Mazas & L. Licata (Eds.), *L'Autre: Regards Psychosociaux* (pp. 211-240). Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Yzerbyt, V., Rocher, S., & Schadron, G. (1997). Stereotypes as explanations: a subjective essentialistic view of group perception. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers & S. A. Haslam (Eds.), *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 20-50). Oxford: Blackwell.

3

**Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ
ΤΟΥ ΑΤΟΜΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ
ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ: ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΣΗ***

Fabio Lorenzi-Cioldi & Armand Chatard

Οι δυτικές κοινωνίες αποδίδουν μεγάλη αξία στην ατομική αυτονομία και στη διατομική διακριτότητα. Οι αξίες αυτές επηρεάζουν καθοριστικά τις στρατηγικές σύγκρισης που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι. Στις δυτικές κοινωνίες το αντικείμενο της κοινωνικής σύγκρισης είναι εξ ορισμού το άτομο και όχι η ομάδα. Έτσι οι άνθρωποι κάνουν πιο συχνά διατομικές παρά διομαδικές συγκρίσεις (Festinger, 1954). Εντούτοις, στο κεφάλαιο αυτό προτείνουμε ένα μοντέλο δύο σταδίων, στο οποίο αυτή η γενική και κοινή τάση καθορίζεται ανάλογα με την κοινωνική θέση (status) της ομάδας. Τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης ενσαρκώνουν σε μεγαλύτερο βαθμό τις αξίες της κοινωνίας από ό,τι τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης. Δίνουν επομένως πιο συχνά έμφαση στις συγκρίσεις μεταξύ ατόμων από ό,τι οι υποτελείς. Αυτός ο ρυθμιστικός ρόλος της κοινωνικής θέσης απεικονίζεται με ερευνητικά παραδείγματα σε μια πληθώρα τομέων.

* Από το: Lorenzi-Cioldi, F. & Chatard, A. (2006). The cultural norm of individualism and group status: Implications for social comparisons. Στο S. Guimond (Ed.), *Social comparison and social psychology: Understanding cognition, intergroup relations, and culture* (σσ. 264-282). Cambridge: Cambridge University Press.

Οι πολιτισμικές αξίες και οι διαδικασίες κοινωνικής σύγκρισης στις κυρίαρχες και τις υποτελείς ομάδες

Οι δυτικές κοινωνίες καταξιώνουν την πίστη στη μοναδικότητα και την ξεχωριστή φύση κάθε ατόμου. Οι πεποιθήσεις αυτές τονίζουν τα ατομικιστικά, ή αλλιώς εγωκεντρικά, χαρακτηριστικά του ατόμου, όπως είναι η ανεξαρτησία, η αυτονομία, τα ατομικά επιτεύγματα και η ανταγωνιστικότητα. Το πρωτοτυπικό δυτικό υποκείμενο παρουσιάζεται ως «ανεξάρτητη, αυτόνομη, αυτόνομη οντότητα, που αποτελεί μια μοναδική σύνθεση εσωτερικών ιδιοτήτων, όπως χαρακτηριστικά γνώρισμα, ικανότητες, κίνητρα και αξίες, η δε συμπεριφορά του θεωρείται ότι οφείλεται πρωταρχικά σε αυτές τις εσωτερικές ιδιότητες» (Markus & Kitayama, 1991, σελ. 224). Στις δυτικές κοινωνίες οι άνθρωποι πασχίζουν να δείξουν την ιδιομορφία τους, να εκπληρώσουν τις εσωτερικές τους δυνατότητες και να διακριθούν, ενώ εκθειάζουν τη διατομική ποικιλομορφία. Κατ' αναλογία, κάνουν πιο συχνά συγκρίσεις στο ατομικό επίπεδο παρά στο ομαδικό (Snyder & Fromkin, 1980), καθώς επίσης προσδίδουν μεγαλύτερη αξία στην ατομική συμπεριφορά παρά στη συλλογική (Lalonde & Silverman, 1994). Όπως το διατύπωσαν πειστικά οι Jetten, Postmes και McAuliffe (2002), στις δυτικές κοινωνίες οι άνθρωποι επιδεικνύουν συλλογικό πνεύμα μέσα από έναν ισχυρό ατομικισμό.

Αυτή η κανονιστική δυναμική εξετάζεται συνήθως σε *διαπολιτισμική* βάση. Τα ευρήματα από συγκριτικές έρευνες μεγάλης κλίμακας δείχνουν ότι οι δυτικές κουλτούρες αποδίδουν αξία στη διακρίσιμότητα και στη μοναδικότητα των ατόμων, ενώ οι μη δυτικές κουλτούρες (που στις περισσότερες έρευνες αναφέρονται στις κουλτούρες της Άπω Ανατολής) αποδίδουν αξία στην αρμονία της ενδοομάδας και στην ευθύνη των ατόμων απέναντι στις ομάδες (π.χ. Fiske, Kitayama, Markus, & Nisbett, 1998· Iyengar, Lepper, & Ross, 1999· Markus & Kitayama, 1991· Triandis, 1994). Στο παρόν κεφάλαιο υποστηρίζουμε ότι η μελέτη αυτής της κανονιστικής δυναμικής σε *ενδοπολιτισμική* βάση προσφέρει πλεονεκτήματα (Lorenzi-Cioldi, 2002a). Η

ανάλυσή μας ξεκινά με τη διαπίστωση πως η κοινωνική δομή επηρεάζει την τάση των ανθρώπων να συμμορφώνονται με υπερκείμενες ή μακροπολιτισμικές αξίες. Ειδικότερα, η θέση μιας ομάδας στην κοινωνική δομή καθορίζει τον βαθμό εγγύτητας των μελών της προς το κοινά αποδεκτό πρότυπο του αυτάρκους ατόμου. Έτσι, παρότι στις δυτικές κοινωνίες ο ατομικισμός αποτελεί ιδανικό που ορίζει ένα κοινό σύστημα αναφοράς σε σχέση με το οποίο ορίζουν όλοι οι άνθρωποι τον εαυτό τους, όσοι ανήκουν σε ομάδες προικισμένες με κύρος και εξουσία ταιριάζουν περισσότερο σε αυτή την πολιτισμική επιταγή και είναι επιπλέον σε θέση να την εφαρμόσουν καλύτερα.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η ύπαρξη κοινά αποδεκτών αξιών δεν αποκλείει την ετερογένεια ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Σύμφωνα με τον Deschamps (1982), «[οι ομάδες] δεν είναι κλειστές προϋπάρχουσες σφαίρες, καθεμιά από τις οποίες θα μπορούσε να δημιουργήσει το δικό της, ιδιαίτερο σύστημα σημασιών. Επομένως, δεν μπορούμε να πούμε ότι κάθε ομάδα έχει τους δικούς της τρόπους ερμηνείας και τις δικές της αξίες· οι ομάδες υφίστανται ως κάτι από και “αντικειμενικό” μόνο στα πλαίσια ορισμένων αξιών που είναι κοινές για το σύνολο της κοινωνίας» (σσ. 87-88). Η λογική αυτού του επιχειρήματος συνεπάγεται ότι δεν είναι το σύστημα αξιών που καθορίζει την ποικιλομορφία των ομάδων, αλλά ακριβώς το αντίθετο, ένα σύστημα αξιών κοινό και ομοιογενές. Η θέση του Tajfel, ότι η διομαδική διάκριση είναι ισχυρότερη όταν οι ομαδικές συγκρίσεις πραγματοποιούνται στο εσωτερικό ενός κοινού συστήματος αναφοράς, αποτυπώνει αυτή τη συλλογιστική (π.χ. Turner, Brown, & Tajfel, 1979· βλ. επίσης Kessler & Mummendey, 2002). Η ύπαρξη κοινών αξιών συνδέεται με το γεγονός ότι τα μέλη της ομάδας υψηλής θέσης θέτουν τα κριτήρια των πολιτισμικά καταξιωμένων συμπεριφορών, σε σχέση με τα οποία τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης ορίζουν τον εαυτό τους (Smith & Zarate, 1992). Έτσι, οι τελευταίοι δεν ξεχωρίζουν τον εαυτό τους από τους άλλους μέσω κριτηρίων που χαρακτηρίζουν μόνο τη δική τους ομάδα· τον ξεχωρίζουν ξεκινώντας από σημεία αναφοράς που τους προσφέρει μία σχετική προς αυτούς ομάδα

υψηλότερης θέσης (βλ. Apfelbaum, 1979). Έχουμε συζητήσει αλλού τον αντίκτυπο που έχει αυτή η ενδοπολιτισμική δυναμική της κοινωνικής θέσης στα φαινόμενα της κοινωνικής ταυτότητας (Lorenzi-Cioldi, 2002b, 2004a, 2004b). Δείξαμε ότι οι κοινά αποδεκτοί κανόνες συντελούν στην ανάδειξη διαφορετικών οδών κοινωνικής ταύτισης με όρους εξατομίκευσης των ομάδων υψηλής θέσης και αποπροσωποποίησης των ομάδων χαμηλής θέσης. Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τον αντίκτυπο που έχει αυτή η δυναμική της κοινωνικής θέσης στις διαδικασίες κοινωνικής σύγκρισης.

Ως προϋπόθεση της ανάλυσής μας, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι άνθρωποι συγκρίνονται με τους άλλους όχι μόνο ως προς τις ικανότητες και τις απόψεις τους, αλλά και σε ένα ευρύτατο φάσμα στοιχείων της κοινωνικής τους ταυτότητας (όπως οι ομάδες, τα σύμβολα κοινωνικής θέσης, τα υλικά αγαθά κ.λπ.). Η θέση της ομάδας είναι εξ ορισμού συγκριτική έννοια που βασίζεται στην αντίληψη της ανισότητας: η θέση της ομαδικής υπαγωγής ενός ατόμου δεν είναι ανώτερη ή κατώτερη με κάποια απόλυτη έννοια, αλλά ορίζεται έτσι στο εσωτερικό μιας ιεραρχίας θέσεων, δηλαδή σε σύγκριση με άλλες ομάδες. Οι άνθρωποι όμως που βρίσκονται στις υψηλές θέσεις της ιεραρχίας προσιδιάζουν πιο έντονα στο πρότυπο του αυτόνομου ατόμου από όσους βρίσκονται στις χαμηλές θέσεις. Ορίζουν συνεπώς τον εαυτό τους ως μοναδικό άτομο και όχι ως αδιαφοροποίητο μέλος μιας ομοιογενούς ομάδας. Το κρίσιμο σημείο εδώ είναι ότι οι δυσδιάκριτες αναφορές των κυρίαρχων στις συλλογικές όψεις της ταυτότητάς τους, σε αντίθεση με τις συχνές αναφορές στο άτομο και στην ελευθερία του από τους εξαναγκασμούς των ρόλων, είναι ακριβώς συνέπεια της ανώτερής τους θέσης. Έτσι, οι στρατηγικές της κοινωνικής σύγκρισης συναρτώνται με την κοινωνική θέση της ομάδας στην οποία υπάγεται το άτομο: για τους ανθρώπους υψηλής κοινωνικής θέσης υπερτερούν οι οριζόντιες, ατομικές συγκρίσεις έναντι των διομαδικών· για τους ανθρώπους χαμηλής θέσης έχουν προτεραιότητα οι κάθετες, διομαδικές συγκρίσεις έναντι των ατομικών (Hagendoorn, 1995· Lorenzi-Cioldi, 2004b).

Από αυτή τη συλλογιστική προκύπτει η βάσιμη υπόθεση ότι ο προς σύγκριση Άλλος τείνει να διαφέρει στις διαφορετικές, άνισες μεταξύ τους κοινωνικές θέσεις. Για τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης η αυτόματη επιλογή είναι ο ατομικός Άλλος. Οι στρατηγικές σύγκρισης που χρησιμοποιούν φανερώνουν ωστόσο κάποια ευελιξία. Ειδικότερα, γίνεται επίκληση στην ομάδα σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, στις οποίες το πλαίσιο κάνει πρόσκληση τις συγκρίσεις ομαδικού επιπέδου (βλ. Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987). Για τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης, η αυτόματη επιλογή είναι ο συλλογικός Άλλος, εξασφαλίζοντας χρόνια προσβασιμότητα σε συγκρίσεις ομαδικού επιπέδου. Η αυξημένη αυτή προσβασιμότητα κάνει στις περισσότερες περιστάσεις πιο πρόσκληση τις συλλογικές ταυτίσεις.

Υπάρχουν ερευνητικές ενδείξεις που συνηγορούν υπέρ αυτού του ρόλου της ομαδικής θέσης στις δυναμικές της κοινωνικής σύγκρισης. Θα αναφέρουμε δύο μόνο παραδείγματα που προέρχονται από την κοινωνιολογική και την κοινωνιοψυχολογική έρευνα στον τομέα της αυτοαντίληψης. Οι έρευνες για τις αυθόρμητες περιγραφές του εαυτού δείχνουν ότι οι άνθρωποι στις ατομικιστικές κοινωνίες, όπως και τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης στις κοινωνίες αυτές, αρέσκονται σε περιεχόμενα σχετικά με την αυτονομία του εγώ, όπως τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, οι προδιαθέσεις και οι προτιμήσεις. Αντίστροφα, οι άνθρωποι στις κοινοτιστικές κοινωνίες, όπως και τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης στις ατομικιστικές κοινωνίες, δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις ομαδικές τους υπαγωγές και στους κοινωνικούς τους ρόλους, ακόμη κι όταν απουσιάζουν οι ρητές συγκρίσεις με την εξωομάδα (π.χ. McGuire, 1984). Αυτή η επίδραση της κοινωνικής θέσης έχει επιβεβαιωθεί στις δυτικές κουλτούρες με τη χρήση ποικίλων ενδείξεων κοινωνικού κύρους, όπως το φύλο (Lorenzi-Cioldi, 1994), το επίπεδο εκπαίδευσης (Deschamps, Lorenzi-Cioldi, & Meyer, 1982), η εθνικότητα (Lorenzi-Cioldi & Meyer, 1984) και ο επαγγελματικός ρόλος (Guillaumin, 1972· Serino, 1994). Στο σύνολό τους, αυτές οι έρευνες προσφέρουν ενδείξεις για την τάση που έχουν τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης να δίνουν μεγάλη έμφα-

ση στην ομαδική τους υπαγωγή όταν περιγράφουν τον εαυτό τους. Επιπλέον, όπως φανερώνουν άλλες έρευνες, οι συλλογικές υπαγωγές είναι συχνά τόσο καταλυτικά πρόδηλες για τα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων, ώστε το πρόσθετο γόπτρο που προκύπτει από την εκπαίδευση ή τη θέση του επαγγέλματος ελάχιστο αντίκτυπο έχει στο είδος της ταύτισής τους. Για παράδειγμα, οι λευκοί που έχουν ανώτερη μόρφωση ή επαγγέλματα με κοινωνικό κύρος ταυτίζονται υποκειμενικά ως άτομα υψηλής θέσης, ενώ οι μαύροι που επιτυγχάνουν στις ίδιες απόπειρες κινητικότητας εξακολουθούν να ταυτίζονται υποκειμενικά ως μαύροι (Jackman & Jackman, 1983).

Πιο συναφή με τον στόχο μας εδώ είναι τα πειραματικά ευρήματα που αποδεικνύουν αυτή τη χρόνια προδηλότητα της ομαδικής υπαγωγής για τους μειονεκτούντες. Οι Pichevin και Hurtig (1996), καθώς και ο Lorenzi-Cioldi (1991) έδειξαν ότι οι μεταβλητές του πλαισίου, συγκεκριμένα η αριθμητική αναλογία των έμφυλων ομάδων και οι διαστάσεις των διομαδικών συγκρίσεων, μετέβαλαν την αντιληπτική προδηλότητα της έμφυλης υπαγωγής στους άνδρες, αλλά όχι και στις γυναίκες. Η έμφυλη υπαγωγή παρέμεινε έντονα προσβάσιμη και άμεσα διαθέσιμη για χρήση σε όλες τις περιστάσεις. Παρόμοια, οι έρευνες πάνω στα φαινόμενα της μοναδικότητας και της αποεξατομίκευσης δείχνουν πως οι γυναίκες, σε σύγκριση με τους άνδρες, εμφανίζουν μεγαλύτερη αντίσταση και περισσότερη ανοχή (ή έλλειψη ενδιαφέροντος) απέναντι στις απειλές κατά της ατομικής τους ιδιαιτερότητας (Festinger, Gerard, Hymovitch, Kelley, & Raven, 1952· Fromkin, 1972), ενώ προσαρμόζονται ή ταιριάζουν πιο πολύ σε έντονα αποπροσωποποιημένες ομάδες (Lorenzi-Cioldi & Doise, 1990).

Στις επόμενες σελίδες παρουσιάζουμε εμπειρικές απεικονίσεις αυτής της ενδοπολιτισμικής ανάλυσης των δύο σταδίων. Η επόμενη ενότητα δείχνει πώς ο κοινός πολιτισμικός κανόνας της αυτάρκειας του ατόμου οργανώνει τις αναπαραστάσεις τόσο του εαυτού όσο και των άλλων, όπως και τις κοινωνικές δραστηριότητες στην ευρύτερη κοινωνία. Για να απεικονίσουμε το δεύτερο στάδιο, εισάγουμε στη συνέχεια τη θέση της ομάδας των συμμετεχόντων ως ρυθμιστική με-

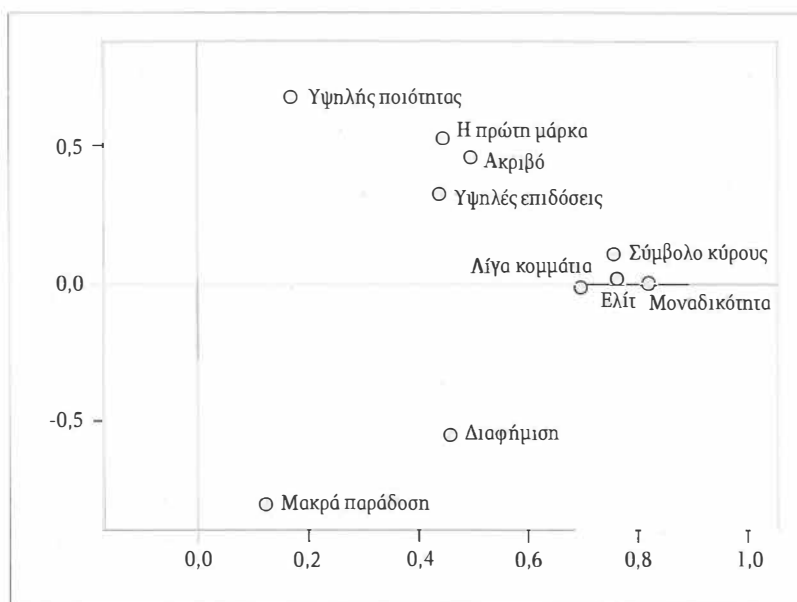
ταβλητή (moderator) αυτής της γενικής τάσης για ατομική ιδιαιτερότητα.

Η διάχυση των ατομικών συγκρίσεων

Θα αναφερθούμε σε δύο έρευνες από τον χώρο της διαφήμισης που συνηγορούν υπέρ της υπόθεσής μας ότι στο σύνολο των δυτικών κοινωνιών υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός πολιτισμικός κανόνας για την αυτάρκεια του ατόμου, ο οποίος χρησιμοποιείται αυθόρμητα για την οργάνωση της αντίληψης αντικειμένων και ανθρώπων.

- *Κοινωνικές αναπαραστάσεις του γόητρου.* Στην έρευνα συμμετείχαν 24 τυχαία επιλεγμένοι άνδρες και 36 γυναίκες, οι οποίοι αξιολόγησαν τις διαφημίσεις για μια ποικιλία καταναλωτικών αγαθών (όπως ρούχα, παπούτσια, ρολόγια, αυτοκίνητα κ.λπ.) ως προς το γόητρο που εξέφραζαν, σε μια σειρά διαστάσεων περιεχομένου, με τη χρήση μιας δεκάβαθμης κλίμακας (10 = *πολύ σημαντικό*) (Lorenzi-Cioldi, 2000). Η ανάλυση σε κύριες συνιστώσες γι' αυτές τις απαντήσεις έδωσε μια παραγοντική δομή δύο διαστάσεων που εξηγεί το 52% της συνολικής διακύμανσης. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στο Σχήμα 1.

Η συνιστώσα 1 αναφέρεται σε μια γενική σύλληψη του κοινωνικού κύρους («Είναι σύμβολο κοινωνικού κύρους»), αφού περιλαμβάνει προτάσεις που εκφράζουν το στοιχείο της *μικρής ποσότητας* και της *σπανιότητας* (π.χ. «Απευθύνεται στην ελίτ», «Παράγεται σε λίγα κομμάτια»). Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόταση «Γεννά την αίσθηση της μοναδικότητας στο άτομο» φορτίζει σημαντικά σε αυτή τη διάσταση. Όπως δείχνει αυτή η πρόταση, το γόητρο που προσδίδεται στα αγαθά δεν καθορίζεται από τα εγγενή τους χαρακτηριστικά, αλλά από την ικανότητά τους να προσφέρουν στο άτομο κάποια αίσθηση της δικής τους μοναδικότητας και της ανομοιοτιπιάς του από τους άλλους. Τα εγγενή χαρακτηριστικά των αγαθών εμφανίζονται στη δεύτερη συνιστώσα. Αυτή η διάσταση εκφράζει μια πιο τυπική αντίληψη για το

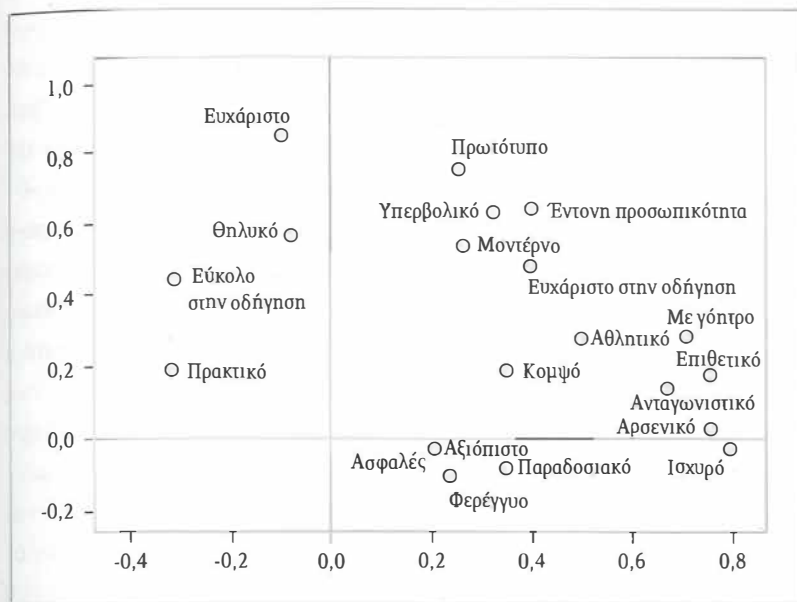
Σχήμα 1

Ανάλυση σε κύριες συνιστώσες για τις απαντήσεις στην ερώτηση
«Τι προσδίδει γόητρο σε ένα αγαθό»

Σημείωση: Συνιστώσες 1 (οριζόντια) και 2 (κάθετη) στη δομή των δύο διαστάσεων

γόητρο των αγαθών με βάση την ποιότητά τους. Στον ένα πόλο τοποθετεί την ποιότητα του αγαθού, την τιμή του και το γόητρο της μάρκας, και στον αντίθετο πόλο την παράδοση της μάρκας και τις διαφημιστικές της καμπάνιες. Έτσι, η έμφαση στη μοναδικότητα των ατόμων, στην υπαγωγή τους σε μια μικρή ομάδα και στις αμοιβαίες συγκρίσεις μεταξύ τους στο ατομικό επίπεδο αναδύεται ως συνεκτική οργανωτική αρχή της αναγνώρισης του γοήτρου που φέρουν τα αγαθά.

• *Αμάξια διαφορετικά για το κάθε φύλο... αηλιά πάντα με προσωπικότητα.* Ο Lorenzi-Cioldi (2001) ζήτησε από ένα δείγμα 87 ανδρών και 57 γυναικών ιδιοκτητών καινούριων αυτοκινήτων να αξιολογήσουν τα αυτοκίνητά τους ως προς 20 χαρακτηριστικά (σε επτάβαθμες κλί-

Σχήμα 2

Ανάλυση σε κύριες συνιστώσες για τις περιγραφές αυτοκινήτων από τους νέους ιδιοκτήτες τους

Σημείωση: Συνιστώσες 1 (οριζόντια) και 2 (κάθετη) στη δομή των τεσσάρων διαστάσεων.

μακες). Η ανάλυση σε κύριες συνιστώσες γι' αυτές τις απαντήσεις έδωσε μια δομή τεσσάρων διαστάσεων που εξηγεί το 60% της συνολικής διακύμανσης. Το Σχήμα 2 παρουσιάζει τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης.

Η συνιστώσα 1 περιγράφει ένα αρσενικό στερεότυπο (π.χ. «Αρσενικό», «Ανταγωνιστικό», «Δυνατό») και η συνιστώσα 2 ένα θηλυκό («Θηλυκό», «Ευχάριστο», «Εύκολο στην οδήγηση»). Η ανάλυση των παραγοντικών τιμών των συμμετεχόντων επιβεβαιώνει την ίδια ερμηνεία: οι άνδρες, όπως και οι άνθρωποι με υψηλότερα εισοδήματα, εντάσσονται πλήρως στην αρσενική διάσταση, ενώ οι γυναίκες εντάσσονται στη θηλυκή διάσταση. Μεγαλύτερη σημασία έχουν όμως λίγες μεμονωμένες προτάσεις που ξεχωρίζουν (συγκεκριμένα: «Έχει

έντονη προσωπικότητα», «Υπερβολικό» και «Πρωτότυπο»), οι οποίες δεσπόζουν και στις δύο συνιστώσες. Αυτές οι προτάσεις δείχνουν ξεκάθαρα πόση σημασία έχει να διαφοροποιεί κανείς τον εαυτό του ως μοναδικό άτομο όταν αγοράζει αυτοκίνητο. Αντίστοιχα, μπορεί το αυτοκίνητό του να είναι, ούτως η αιτία, «Αρσενικό» ή «Θηλυκό», πρέπει όμως οπωσδήποτε να έχει τη δική του προσωπικότητα. Εν συντομία, η αγοραστική συμπεριφορά των ανθρώπων αντανακλά την προτίμησή τους για αποκτήματα που σχετίζονται με το φύλο τους, χωρίς όμως να εγκαταλείπεται ο κοινά αποδεκτός και διακεκριμένος πολιτισμικός κανόνας του ατομικισμού.

Θέση της ομάδας και εγγύτητα προς τις ατομικιστικές αξίες

Ας θυμηθούμε τις βασικές παραδοχές της ενδοπολιτισμικής μας προσέγγισης. Από τη μια, οι άνθρωποι στις δυτικές κοινωνίες πασχίζουν να προσδιορίσουν τον εαυτό τους με όρους αυτονομίας και ανεξαρτησίας. Από την άλλη, οι μόνοι που πετυχαίνουν πλήρως σ' αυτή την προσπάθεια είναι τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης. Αυτή η υπόθεση ελέγχθηκε σε μια σειρά ερευνών με ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιούσε το φύλο ως δείκτη για τη θέση της ομάδας (Lorenzi-Cioldi & Dafflon, 1998· Lorenzi-Cioldi, 2002a). Το φύλο χρησιμοποιήθηκε γιατί το περιεχόμενο των στερεοτύπων του φύλου με όρους ικανότητας δράσης (agency) και κοινοτικότητας (communion) συνδέεται με το περιεχόμενο των πολιτισμικών στερεοτύπων ως προς τη διάκριση ατομικισμού και κολεκτιβισμού. Σε γενικές γραμμές, το αρσενικό στερεότυπο έχει εργαλειακό ή προσανατολισμένο στη δράση χαρακτήρα, ενώ το θηλυκό στερεότυπο προβάλλει πιο πολύ τα χαρακτηριστικά της εκφραστικότητας, του σχετιζομένου με τους άλλους και της κοινοτικότητας (Eagly, 1987· Eagly & Kite, 1987· Gilligan, 1982· Markus & Oyserman, 1989). Επομένως, στις δυτικές κοινωνίες οι άνδρες και οι γυναίκες ως ομάδες διαφέρουν στον βαθμό εγ-

γύπτιας που παρουσιάζουν οι ενδοομαδικοί τους κανόνες με τον κοινό πολιτισμικό κανόνα του αυτάρκους ατόμου, με την έννοια ότι οι άνδρες εμπίπτουν πιο πολύ σ' αυτόν απ' ό,τι οι γυναίκες (Amâncio, 1997· Rosenkrantz, Vogel, Bee, Broverman, & Broerman, 1968).

Ακολουθώντας ένα κοινό εύρημα της διαπολιτισμικής έρευνας, η πρώτη υπόθεση αυτών των ερευνών ήταν ότι οι συμμετέχοντες θα έτειναν σε γενικές γραμμές να υιοθετούν την πίστη στο αυτάρκες άτομο. Με βάση όμως το ενδοπολιτισμικό θεωρητικό μας πλαίσιο, αυτή η τάση αναμενόταν να τροποποιείται ανάλογα με τη θέση των συμμετεχόντων. Σύμφωνα με τη δεύτερη υπόθεση, τα μέλη της ομάδας υψηλής θέσης, δηλαδή οι άνδρες, θα αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους –και θα γίνονταν αντιληπτοί από τους άλλους– ως άτομα που διαθέτουν τα χαρακτηριστικά του κοινού πολιτισμικού κανόνα. Αντίθετα, τα μέλη της ομάδας χαμηλής θέσης, δηλαδή οι γυναίκες, θα αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους –και θα γίνονταν αντιληπτές από τους άλλους– ως άτομα που διαθέτουν σε μέτριο βαθμό και σε μέσο επίπεδο τόσο τον κοινό κανόνα όσο και τον περισσότερο σχεσιακό ενδοομαδικό κανόνα. Έτσι, στις μεν κρίσεις που στοχεύουν σε άνδρες, ο κυρίαρχος κανόνας του αυτάρκους ατόμου και ο αντίστοιχος ενδοομαδικός κανόνας θα συνέπιπταν και θα ενισχύονταν, στις δε κρίσεις για τις γυναίκες θα έρχονταν σε σύγκρουση και θα αλληλοαναιρούνταν.

Στις έρευνες, Ελβετοί φοιτητές πανεπιστημίου, άνδρες και γυναίκες (511 άνδρες, 713 γυναίκες), αξιολογούσαν κατά πόσον διάφορα χαρακτηριστικά ταίριαζαν με «τους ανθρώπους γενικά» (Έρευνα 1), με «τους άνδρες» και «τις γυναίκες» (Έρευνες 2 και 3), με τους «Δυτικούς» και τους «Ανατολίτες» και, τέλος, με τον εαυτό τους (Έρευνες 3 και 4). Σε πιλοτική έρευνα είχαν επιλεγεί δύο χαρακτηριστικά που αντιπροσώπευαν την κάθε κουλτούρα: ο δυτικός *ατομικός* κανόνας εκπροσωπούνταν από τα χαρακτηριστικά «ανεξάρτητος» (θετικό πρόσημο) και «ατομικιστής» (αρνητικό)· και ο μη δυτικός *συνθηγοικός* κανόνας εκπροσωπούνταν από τα χαρακτηριστικά «κολεκτιβιστής» (θετικό) και «οπαδός» (αρνητικό). (Για τα ίδια γνωρίσματα χρησιμοποιήθηκαν επιπλέον και εναλλακτικοί χαρακτηρισμοί, όπως «κομ-

φορμιστής» για τον αρνητικό πόλο του συλλογικού κανόνα· τα ευρήματα όμως δεν επηρεάστηκαν από αυτές τις παραλλαγές· βλ. Lorenzi-Cioldi, 2002a, σ. 63 κ.εξ., για λεπτομέρειες.)

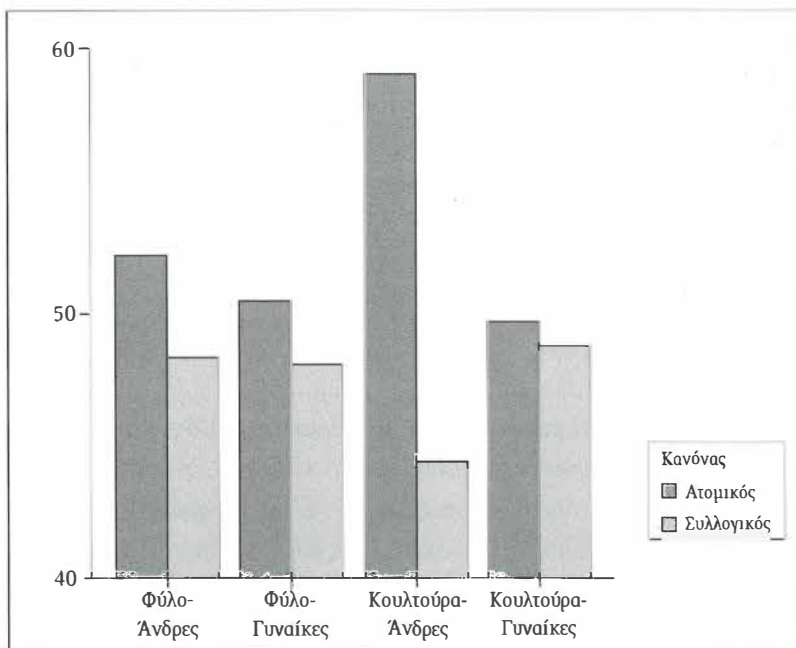
Όπως αναμενόταν σύμφωνα με τη βιβλιογραφία για την αυτοαντίληψη, τα ευρήματα έδειξαν ότι στους «ανθρώπους γενικά» αποδίδονταν υψηλότερες τιμές στα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τον ατομικό κανόνα παρά με τον συλλογικό. Παρόμοια, οι κρίσεις για τους «Δυτικούς» είχαν μια εντυπωσιακά ατομικιστική γεύση, ενώ οι αντίστοιχες για τους «Ανατολίτες» είχαν κατ' αναλογία συλλογική γεύση. Τέλος, οι διαφορές ανάμεσα στους άνδρες συμμετέχοντες και στις γυναίκες, στο σύνολό τους αλλά και για τους επιμέρους στόχους, δεν ήταν αξιόπιστες, εκτός από τις διαφορές στην αυτοαντίληψη (βλ. παρακάτω). Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα πιστοποιούν ότι το ιδανικό στη δυτική κουλτούρα είναι το άυταρκές άτομο, καθώς και ότι οι δυτικοί αποδίδουν στις μη δυτικές κουλτούρες ένα άλλο ιδανικό, το οποίο χαρακτηρίζεται από την κοινοτικότητα και τη σύνδεση με τους άλλους.

Σε συμφωνία με την πρώτη υπόθεση, οι συμμετέχοντες απέδωσαν σε όλους τους στόχους, συμπεριλαμβανομένου του εαυτού τους, περισσότερα χαρακτηριστικά που σχετίζονταν με τον ατομικό κανόνα παρά με τον συλλογικό. Όπως όμως προέβλεπε η δεύτερη υπόθεση, αυτή η αντίληψη των στόχων με βάση τον ατομικό κανόνα τροποποιούνταν ανάλογα με την κοινωνική θέση των στόχων. Από τη μια, όπως περιγράφει και η βιβλιογραφία για τα στερεότυπα των έμφυλων ρόλων (Rosenkrantz et al., 1968), οι κρίσεις για «τους άνδρες» ήταν πολύ κοντινές με τις κρίσεις «για τους ανθρώπους γενικά»: στους δύο αυτούς στόχους αποδίδονταν πιο πολλά στοιχεία του ατομικού κανόνα παρά του συλλογικού. Από την άλλη, αποδεικνύοντας πως οι αναπαραστάσεις των ανδρικών και των γυναικείων στόχων διαφέρουν μεταξύ τους, οι κρίσεις για τις γυναίκες-στόχους, όπως και αυτές των γυναικών για τον εαυτό τους, δεν ταίριαζαν ούτε με τις κρίσεις για «τους άνδρες» και «τους ανθρώπους γενικά» ούτε με εκείνες για τους «Δυτικούς» και τους «Ανατολίτες». Σε αυτούς τους κατώτερης θέσης

στόχους αποδίδονταν παρόμοια και ενδιάμεσα επίπεδα του ατομικού και του συλλογικού κανόνα. Τέλος, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες έκριναν τον εαυτό τους κατά παρόμοιο τρόπο με την ενδοομάδα του φύλου τους: οι άνδρες περιέγραφαν τον εαυτό τους με τις συμπεριφορές που σχετίζονται με τον ατομικό κανόνα, ενώ οι γυναίκες απέδιδαν στον εαυτό τους σε συγκρίσιμα μεταξύ τους επίπεδα και τις ατομικές και τις συλλογικές συμπεριφορές. Παρ' όλα αυτά, οι περιγραφές του εαυτού ήταν στο σύνολό τους λιγότερο ακραίες απ' ό,τι οι περιγραφές για ομάδες ανθρώπων (βλ. επίσης Doise & Lorenzi-Cioldi, 1991).

Η Έρευνα 4 εισήγαγε ένα ερέθισμα προετοιμασίας (prime) σχετικό με τους στόχους των κρίσεων. Στη μία συνθήκη, οι συμμετέχοντες πληροφορήθηκαν ότι στόχος της έρευνας ήταν να εξετάσει πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τους άλλους ανάλογα με το φύλο τους. Στην άλλη συνθήκη, οι οδηγίες τόνιζαν ότι αντικείμενο της έρευνας ήταν το πώς οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τους άλλους ανάλογα με την πολιτισμική τους υπαγωγή (δυτικές κουλτούρες ή κουλτούρες της Άπω Ανατολής). Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες αξιολόγησαν τον εαυτό τους και τους έμφυλους στόχους (συνθήκη 1), ή τον εαυτό τους και τους πολιτισμικούς στόχους (συνθήκη 2), ως προς τα κανονιστικά και αντικανονιστικά γνωρίσματα που είχαν χρησιμοποιηθεί στις προηγούμενες έρευνες. Τα αποτελέσματα για την αυτοαντίληψη παρουσιάζονται στο Σχήμα 3.

Πέραν του ότι επανέλαβε τις επιδράσεις που αναφέρθηκαν παραπάνω, η ανάλυση της αυτοαντίληψης φανέρωσε μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στη συνθήκη του ερεθίσματος προετοιμασίας, στο φύλο του συμμετέχοντα και στον πολιτισμικό κανόνα. Το ερέθισμα προετοιμασίας δεν είχε καμιά επίδραση στις αυτοαξιολογήσεις των γυναικών: οι γυναίκες περιέγραφαν τον εαυτό τους σταθερά με τον ατομικό και τον συλλογικό κανόνα στο ίδιο περίπου επίπεδο. Αντίθετα, στους άνδρες υπήρξε μια ισχυρή μετατόπιση στην αυτοαντίληψη ανάλογα με το ερέθισμα προετοιμασίας. Όπως γίνεται εμφανές στο Σχήμα 3, η τάση των ανδρών να περιγράψουν τον εαυτό τους πιο πολύ με τον ατο-

Σχήμα 3

Αυτοαντίληψη ανδρών και γυναικών φοιτητών, ανάλογα με το είδος του ερεθίσματος προετοιμασίας (φύλο ή κουλτούρα): ατομικός και συλλογικός κανόνας

Σημείωση: Για κάθε κανόνα χρησιμοποιήθηκε κλίμακα 100 mm, όπου το 0 σήμαινε «δεν ταιριάζει καθόλου» και το 100 «ταιριάζει απόλυτα». Τα γνωρίσματα που σχετίζονταν με τον ατομικό κανόνα (ανεξάρτητος και ατομικιστής), από τη μια, και με τον συλλογικό κανόνα (συλλογικός και οπαδός ή κομφορμιστής), από την άλλη, παρουσιάζονται ως μέσοι όροι.

μικό παρά με τον συλλογικό κανόνα έγινε μεγαλύτερη όταν το ερέθισμα προετοιμασίας ήταν πολιτισμικό. Όταν δηλαδή περιέγραψαν τον εαυτό τους ως μέλη της ευρύτερης δυτικής κουλτούρας παρά ως μέλη της ανδρικής κατηγορίας, οι άνδρες εμφάνισαν ισχυρότερη τάση να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σύμφωνα με τον διαδεδομένο κανόνα του αυτάρκους ατόμου.

Η λεπτομερής ανάλυση των μέσων όρων φανέρωσε επιπλέον ότι αυτή η μεγαλύτερη προσχώρηση στον κοινό κανόνα στη συνθήκη του

πολιτισμικού ερεθίσματος οφειλόταν στην κατά πολύ αυξημένη υιοθέτηση του *αρνητικού* πόλου του κανόνα («ατομικιστικός») και όχι του θετικού («ανεξάρτητος»). Αξίζει να σημειωθεί ότι το φαινόμενο αυτό, αν και με την πρώτη ματιά προκαλεί έκπληξη, είναι συμβατό με πρόσφατα ευρήματα από τον τομέα της κοινωνικής απόδοσης. Η έρευνα πάνω στο θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης – στην τάση να υπερτιμώνται οι παράγοντες προδιάθεσης έναντι των παραγόντων κατάστασης όταν εξηγείται η συμπεριφορά ενός στόχου– δείχνει ότι στις δυτικές κουλτούρες η μεροληψία αυτή τείνει να εμφανίζεται ασχέτως του αν είναι κοινωνικά επιθυμητή η συμπεριφορά του στόχου (Beauvois, Gilibert, Pansu, & Abdelaoui, 1998). Συγκεκριμένα, τα μέλη ισχυρών ή κυρίαρχων ομάδων ερμηνεύουν τη συμπεριφορά τους, τόσο την επιθυμητή όσο και την ανεπιθύμητη, επικαλούμενα εσωτερικές αιτίες, έστω κι αν με αυτό τον τρόπο υπονομεύουν το εγγενές κίνητρο παρουσίας του εαυτού τους με θετικούς όρους. Φτάνουν έτσι τον ατομικό κανόνα ως τα άκρα του, αποδίδοντας στον εαυτό τους αρνητικά χαρακτηριστικά όπως υπέρμετρο ατομικισμό, επιθετικότητα, αυτοεπιβεβαίωση ή ανταγωνιστικότητα. Το φαινόμενο αυτό δημιουργεί αμφιβολίες για την υποτιθέμενη οικουμενικότητα ή αλλιώς την «παν-πολιτισμική» παρουσία του κινήτρου της αυτοενίσχυσης (Taylor & Brown, 1988· Sedikides, Gaertner, & Toguchi, 2003). Φαίνεται ότι οι άνθρωποι σε θέσεις υψηλού κοινωνικού κύρους είναι διατεθειμένοι να απεμπολήσουν αυτό το κίνητρο προκειμένου να βρίσκονται όσο το δυνατόν εγγύτερα σε μια ατομικά νοούμενη αντίληψη του εαυτού τους.

Σε ένα γενικότερο επίπεδο, τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν έως εδώ υποδεικνύουν ότι η θέση της ομάδας είναι μια μεταβλητή κεντρικής σημασίας για τον καθορισμό του περιεχομένου της αυτοαντίληψης με όρους ατομικιστικούς ή κολεκτιβιστικούς. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, οι αυτοαντιλήψεις με ατομικιστικό χαρακτήρα οδηγούν μάλλον σε διατομικές συγκρίσεις, ενώ οι αυτοαντιλήψεις με συλλογικό χαρακτήρα σε διομαδικές (Tajfel & Turner, 1986). Επομένως, για τα μέλη της κυρίαρχης ομά-

δας, ο προς σύγκριση Άλλος, ως αυτόματη επιλογή, θα είναι στις περισσότερες περιστάσεις ένα άλλο άτομο, εκτός αν τους δοθεί ρητά η οδηγία να συγκριθούν με την εξωομάδα. Για τα μέλη της κυριαρχούμενης ομάδας, ο Άλλος, ως αυτόματη επιλογή, θα είναι η εξωομάδα, αυτή δε η χρόνια προσβασιμότητα του συλλογικού θα προκύπτει ακόμη κι όταν δεν υπάρχει ρητή οδηγία να συγκρίνει κανείς τον εαυτό του σε ομαδικό επίπεδο.

Υπάρχουν ορισμένες ενδείξεις γι' αυτή τη διαφορά. Οι Hogg και Turner (1987), για παράδειγμα, χρησιμοποίησαν ως δείκτη κατηγοριοποίησης το φύλο και δημιούργησαν μια συνθήκη στην οποία αναμενόταν να είναι πρόδηλη η έμφυλη κατηγορική υπαγωγή (συζήτηση μεταξύ φύλων σε μια ομάδα), και μία άλλη στην οποία αναμενόταν να είναι πρόδηλα τα προσωπικά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθενός (συζήτηση σε δυάδα του ίδιου φύλου). Σε συμφωνία με τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987), οι ερευνητές βρήκαν ότι, όταν καλούνταν να αξιολογήσουν κατά πόσο ήταν τυπικοί εκπρόσωποι του φύλου τους, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες που συμμετείχαν θεωρούσαν τον εαυτό τους πιο τυπικό εκπρόσωπο του φύλου τους όταν βρίσκονταν στο διομαδικό πλαίσιο απ' ό,τι όταν βρίσκονταν στο διατομικό. Αν εξετάσουμε όμως από πιο κοντά αυτά τα ευρήματα, θα προσέξουμε ότι οι αλλαγές στην αυτοαντίληψη παρατηρούνταν κυρίως στους άνδρες συμμετέχοντες (για τις γυναίκες συμμετέχουσες οι αντίστοιχες αλλαγές δεν έφτασαν τα συμβατικά επίπεδα σημαντικότητας, πρβλ. Hogg & Turner, 1987, σελ. 33· βλ. επίσης Lorenzi-Cioldi, 1991).

Μήπως οι άνδρες έχουν τη γενική τάση να αλλάζουν την αυτοαντίληψή τους πιο πολύ από ό,τι οι γυναίκες ανάλογα με το πλαίσιο της σύγκρισης; Αυτό το εύρημα, όπως και άλλα που παρουσιάστηκαν στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, φανερώνει ότι οι αλλαγές στην αυτοαντίληψη ανάλογα με το πλαίσιο της σύγκρισης είναι χαρακτηριστικό των μελών της κυρίαρχης ομάδας και όχι της υποτελούς. Ασφαλώς, οι κοινωνικές συγκρίσεις είναι σημαντικές για όλους (Buunk & Mussweiler, 2001· Festinger, 1954· Wood & Wilson,

2003). Οι συνέπειες όμως των συγκρίσεων με τα μέλη της ενδοομάδας και της εξωομάδας μπορεί να διαφέρουν, τουλάχιστον σε μέγεθος, για τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας και γι' αυτά της υποτελούς. Από την ανάλυσή μας έως εδώ προκύπτει ότι η κοινωνική θέση παίζει ρόλο στη διαμόρφωση του είδους της αναπαράστασης του εαυτού που μπορεί κανείς να παρατηρήσει σε κάθε φύλο – καθώς οι άνδρες ορίζουν τον εαυτό τους πιο πολύ με ατομικούς όρους και οι γυναίκες με ομαδικούς. Αυτή η διαφορά επηρεάζει την τάση των ανθρώπων να υιοθετούν αυθόρμητα ατομικές ή ομαδικές συγκρίσεις. Για τις γυναίκες η ομαδική σύγκριση είναι πιθανώς συνηθέστερη απ' ό,τι για τους άνδρες. Ως αποτέλεσμα, προβλέπουμε ότι αν επιφέρουμε αλλαγές στην προδηλότητα των διομαδικών συγκρίσεων, θα επιδράσουμε με περισσότερη ένταση στις κρίσεις των ανδρών παρά σε αυτές των γυναικών. Στην τελευταία ενότητα αυτού του κεφαλαίου εξετάζουμε ενδείξεις στις οποίες ελέγχεται ευθέως η πρόβλεψη ως προς τις επιδράσεις των ενδοομαδικών και διομαδικών κοινωνικών συγκρίσεων σε κάθε έμφυλη ομάδα.

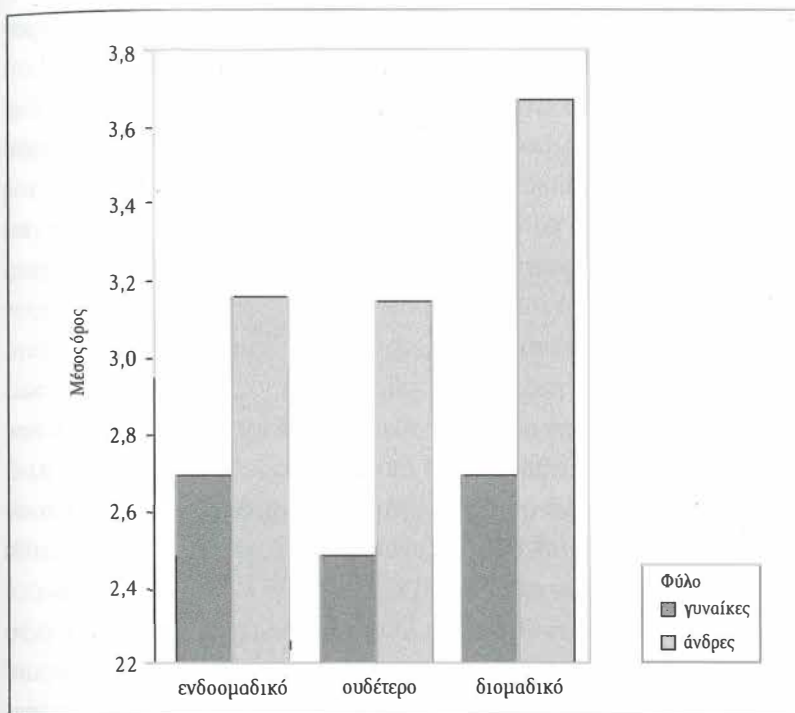
Η σπουδαιότητα του πλαισίου σύγκρισης

Για να ελέγξουμε την υπόθεση ότι οι ομαδικές συγκρίσεις έχουν διαφορετικές επιδράσεις στους άνδρες και τις γυναίκες, πραγματοποιήσαμε μια έρευνα σε τέσσερις χώρες: Βέλγιο, Γαλλία, Ελβετία και Τυνησία (Chatard, Guimond, Lorenzi-Cioldi, & Désert, 2005). Οι συμμετέχοντες (711 γαλλόφωνοι φοιτητές, 249 άνδρες και 462 γυναίκες) κλήθηκαν να περιγράψουν τον εαυτό τους σε διάφορα πλαίσια. Οι περιγραφές αυτές έγιναν σε οκτώ χαρακτηριστικά στερεοτυπικά για το κάθε φύλο, που επιλέχθηκαν με βάση προηγούμενες έρευνες (Guimond, Chatard, Martinot, Crisp, & Redersdorff, 2006). Το θηλυκό στερεότυπο περιλάμβανε τα εξής: «Νιώθει πως οι ανθρώπινες σχέσεις είναι σημαντικές», «Φροντίζει τους άλλους», «Είναι αφοσιωμένος στην οικογένεια» και «Στοργικός». Το αρσενικό στερεότυ-

πο περιλάμβανε τα: «Καυχιέται στους άλλους», «Κυριαρχεί στους άλλους», «Μιλάει συχνά με χυδαίο τρόπο» και «Εγωιστής». Στη συνθήκη ελέγχου, οι συμμετέχοντες περιέγραφαν τον εαυτό τους χωρίς να υπάρχει ρητά κάποιος άλλος προς σύγκριση («Είμαι...»). Στις άλλες δύο συνθήκες, ο προς σύγκριση Άλλος ήταν είτε τα άλλα μέλη της ενδοομάδας είτε η εξωομάδα («Σε σύγκριση με τους άνδρες/τις γυναίκες γενικά, είμαι...»). Τέλος, οι συμμετέχοντες καλούνταν να περιγράψουν «τους άνδρες γενικά» και «τις γυναίκες γενικά» ως προς τα ίδια χαρακτηριστικά.

Οι τελευταίες αυτές κρίσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να διαπιστωθεί πώς ταξινομούνται εκ των προτέρων τα χαρακτηριστικά με βάση το φύλο. Σε συμφωνία με προηγούμενα ευρήματα που αναφέρονται σε αυτό το κεφάλαιο, οι περιγραφές για τις ομάδες-στόχους, είτε αυτές ήταν «οι άνδρες γενικά» είτε «οι γυναίκες γενικά», ήταν πιο τυποποιημένες με βάση το φύλο απ' ό,τι οι περιγραφές για τον εαυτό. Τα θηλυκά γνωρίσματα αποδίδονταν συστηματικά στις «γυναίκες γενικά» πιο πολύ απ' ό,τι στους «άνδρες γενικά», και τα αρσενικά γνωρίσματα αποδίδονταν συστηματικά περισσότερο στους «άνδρες γενικά» απ' ό,τι στις «γυναίκες γενικά» (βλ. επίσης *Désert & Leyens, 2006*). Επιπλέον, στις αυτοαξιολογήσεις τα θηλυκά και τα αρσενικά χαρακτηριστικά συσχετιζόνταν αρνητικά μεταξύ τους. Μπορεί επομένως να κατασκευαστεί μια σφαιρική μέτρηση για την περιγραφή του εαυτού εξαγοντας τον μέσο όρο των τεσσάρων αρσενικών και των τεσσάρων θηλυκών χαρακτηριστικών (αφού τα τελευταία αντιστραφούν) (βλ. *Bem, 1985· Lorenzi-Cioldi, 1991*). Οι υψηλές τιμές σε αυτή την κλίμακα θα δείχνουν εντατικότερη χρήση του αρσενικού παρά του θηλυκού στερεοτύπου (δηλαδή περισσότερο εγωιστής και κυριαρχικός και λιγότερο αφοσιωμένος στην οικογένεια και στοργικός).

Οι αυτοπεριγραφές αυτές αναλύθηκαν χρησιμοποιώντας το φύλο του συμμετέχοντα, το πλαίσιο σύγκρισης (ενδοομαδικό, διομαδικό ή ουδέτερο) και τη χώρα ως μεταβλητές μεταξύ υποκειμένων. Η ανάλυση παρήγαγε μια αξιόπιστη αλληλεπίδραση μεταξύ του φύλου του συμμετέχοντα και του πλαισίου σύγκρισης. Αυτή η αλληλεπίδραση

Σχήμα 4

Περιγραφές του εαυτού σε συνάρτηση με το φύλο
του συμμετέχοντα και το πλαίσιο σύγκρισης

Σημείωση: Γενική μέτρηση αυτοπεριγραφής κυμαινόμενη από το 1 (θηλυκός) έως το 7 (αρσενικός).

υποδεικνύει ότι οι αυτοπεριγραφές των ανδρών, όχι όμως και των γυναικών, τροποποιούνταν ανάλογα με τον συγκρινόμενο Άλλο. Σε συμφωνία με τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987), οι άνδρες φοιτητές περιέγραψαν τον εαυτό τους στη συνθήκη ελέγχου όπως τον περιέγραψαν και στην ενδοομαδική συνθήκη, ωστόσο οι περιγραφές αυτές ήταν στο σύνολό τους διαφορετικές από εκείνες που δόθηκαν στη διομαδική συνθήκη. Σε αυτή την τελευταία συνθήκη οι άνδρες αξιολόγησαν τον εαυτό τους με πιο αρσενικούς όρους. Στις γυναίκες συμμετέχουσες, από την άλλη, δεν βρέθηκε αντί-

στοιχος τύπος αξιολογήσεων, με την έννοια ότι δεν υπήρξαν διαφορές ως προς τις αυτοπεριγραφές των γυναικών ανάλογα με το πλαίσιο σύγκρισης. Οι γυναίκες έδειξαν υψηλότερη προσβασιμότητα στο θηλυκό στερεότυπο: περιέγραψαν τον εαυτό τους ως «θηλυκό» σε σύγκριση τόσο με τα άλλα μέλη της ενδοομάδας όσο και με εκείνα της εξωομάδας, ενώ το ίδιο έκαναν όταν απουσίαζε η ρητή αναφορά σε κάποιον προς σύγκριση Άλλο (βλ. Σχήμα 4). Επίσης, οι γυναίκες περιέγραψαν τον εαυτό τους παρόμοια με την έμφυλη ενδοομάδα τους σε όλες τις συνθήκες σύγκρισης. Οι άνδρες περιέγραψαν και εκείνοι τον εαυτό τους παρόμοια με την ενδοομάδα τους, αλλά μόνο στη συνθήκη του διομαδικού πλαισίου σύγκρισης. Επιπλέον, οι επιδράσεις αυτές δεν τροποποιήθηκαν από τη χώρα ως μεταβλητή. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτά τα ευρήματα επιβεβαιώνουν όσα έχουν ήδη βρει οι Guimond και συνεργάτες (2006) σε άλλες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στη Γαλλία και την Αγγλία. Στο σύνολό τους τα ευρήματα αυτά φανερώνουν ότι, σε συμφωνία με την ανάλυσή μας, οι άνδρες επηρεάζονται πιο πολύ από τις διομαδικές συγκρίσεις απ' ό,τι οι γυναίκες, οι οποίες, όποιο κι αν είναι το πλαίσιο, στις αυτοπεριγραφές τους λαμβάνουν υπόψη τις ομαδικού επιπέδου κοινωνικές συγκρίσεις. Τα παραπάνω δεδομένα λοιπόν τεκμηριώνουν ότι η κοινωνική θέση της ομάδας των συμμετεχόντων είναι εξαιρετικά κρίσιμη για την εξήγηση των μεταβολών στην αυτοαντίληψη ανάλογα με το πλαίσιο σύγκρισης.

Συμπεράσματα

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάσαμε μια ενδοπολιτισμική ανάλυση δύο σταδίων για την υιοθέτηση κανόνων στις ιεραρχίες κοινωνικής θέσης, καθώς και για τις συνέπειές της ως προς τα φαινόμενα κοινωνικής σύγκρισης. Το πρώτο στάδιο της ανάλυσης υποστηρίζει ότι ο πολιτισμικός κανόνας του αυτάρκους, αυτόνομου ατόμου γίνεται αποδεκτός από όλους στις δυτικές κουλτούρες. Το δεύτερο στάδιο εξειδι-

κεύει αυτή τη γενική τάση με βάση την κοινωνική θέση της ομάδας στην οποία υπάγεται το άτομο: ο κοινός κανόνας φαίνεται ότι ενεργοποιείται διαφορετικά στα μέλη των ομάδων υψηλής και χαμηλής θέσης. Οι άνθρωποι με υψηλή κοινωνική θέση επιβεβαιώνουν αυτό τον κανόνα πιο πολύ από τους ανθρώπους με χαμηλή κοινωνική θέση, φτάνοντας μάλιστα στο σημείο να υιοθετούν αρνητικές συμπεριφορές, αρκεί αυτές να είναι συνεκτικές με τον κανόνα, δηλαδή να συντηρούν και να ενισχύουν μια αυτόνομη αυτοεικόνα. Οι διαδικασίες αυτές επηρεάζουν τα είδη των στρατηγικών κοινωνικής σύγκρισης που υιοθετούν οι άνθρωποι: στους κυρίαρχους επικρατούν οι διατομικές συγκρίσεις, ενώ στους υποτελείς οι διομαδικές.

Ως προέκταση του ισχυρισμού των Markus και Kitayama, ότι «η ιδέα του αυτόνομου ατόμου που βρίσκεται σε διαρκή ένταση με την εξωτερική συλλογικότητα είναι “φυσική” μόνο από μια ορισμένη πολιτισμική οπτική» (1994, σελ. 570), η ενδοπολιτισμική μας προσέγγιση υποδηλώνει ότι οι πόλοι αυτής της έντασης, δηλαδή η προσωπική διακρίσιμότητα και η αποπροσωποποίηση, είναι πιθανό να εκπροσωπούνται στις δυτικές κουλτούρες από ομάδες που διαφέρουν ως προς την κοινωνική τους θέση. Οι κυρίαρχες ομάδες δείχνουν έντονη συμμόρφωση με τον κανόνα του αυτάρκους ατόμου. Ταυτίζονται έτσι με την ομάδα τους, αλλά ταυτόχρονα δίνουν έμφαση στις μοναδικές ιδιότητες του κάθε μέλους της ομάδας και στις διαφορές του από τους άλλους σε ατομικό επίπεδο. Αντίστροφα, η απόσταση των υποτελών από αυτό τον κανόνα στρέφει την προσοχή στην ομαδική τους υπαγωγή και τους κάνει να υιοθετούν πιο συλλογικές μορφές σύγκρισης με τους άλλους.

Όταν τα μέλη των κυρίαρχων ομάδων κρίνουν τον εαυτό τους, τονίζουν την ανεξαρτησία ή τη μοναδικότητα του ατόμου, δηλαδή τον κοινά αποδεκτό δυτικό κανόνα. Ο ατομικισμός, η ανεξαρτησία και η αυτονομία είναι χαρακτηριστικά με μεγάλη αξία για τις δυτικές κοινωνίες (π.χ. Fiske et al., 1998) και αποδίδονται συστηματικά περισσότερο στα μέλη της κυρίαρχης ομάδας απ’ ό,τι σε αυτά της υποτελούς. Τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους

και γίνονται αντιληπτά από τους άλλους με πιο ετερογενή, ατομικιστικό και «εξατομικευμένο» τρόπο από τα μέλη των ομάδων με χαμηλότερη θέση, που παραμένουν πιο στενά δεμένα με την ενδοομάδα τους κατά τις διαδικασίες επινόησης του εαυτού τους (βλ. Lorenzi-Cioldi, 1998). Κατ' αναλογία, οι κυρίαρχοι είναι πιο πιθανό από τους υποτελείς να επιδείξουν ποικίλες όψεις της ταυτότητάς τους, είτε ατομικές είτε συλλογικές, σε συνάρτηση με το κοινωνικό πλαίσιο. Σε συμφωνία με τη θέση του Tajfel (1978) ότι η τάση του ατόμου να αντιλαμβάνεται τον εαυτό ως συναφή κατά κάποιον τρόπο με την ομάδα του θα αυξάνεται ανάλογα «με το πόσο σαφή επίγνωση έχει ότι αποτελεί μέλος μιας συγκεκριμένης ομάδας» (σ. 39), οι υποτελείς ομάδες θα έχουν μεγαλύτερη συνείδηση της ομάδας τους και η ομαδική τους υπαγωγή θα τους είναι, στις περισσότερες περιστάσεις, πιο προσβάσιμη (βλ. επίσης Josephs, Markus, & Tafarodi, 1992). Εξάλλου, πολλές έρευνες δείχνουν ότι οι υποτελείς ομάδες αναφέρουν μεγαλύτερη ομαδική συνείδηση σε κλίμακες προσωπικότητας (π.χ. Fiske, 2001· Pinel, 1999), καθώς επίσης ότι έχουν πιο ομαδικά σχήματα από τους κυρίαρχους (Hurtig & Pichevin, 1990· Lorenzi-Cioldi, 1991· Simon & Hamilton, 1994). Σε συμφωνία με αυτά τα ευρήματα, η έρευνα πάνω στην ψυχολογική ανδρογυνία έχει δείξει ότι οι γυναίκες, συγκριτικά με τους άνδρες, έχουν μικρότερη τάση μετουσίωσης των ομαδικών στερεοτύπων σε μια ανδρόγυνη αυτοαντίληψη (Lorenzi-Cioldi, 1994). Πολλές έρευνες τεκμηριώνουν πράγματι ότι πολλές από τις υποτιθέμενες έμφυλες διαφορές στις κοινωνικές συμπεριφορές μπορούν να εξηγηθούν από ασυμμετρίες κοινωνικής θέσης (Conway, Wood, Dugas, & Pushkar, 2003· Conway, Pizzamiglio, & Mount, 1996· Eagly, 1987· LaFrance, Hecht, & Levy Paluck, 2003· Lorenzi-Cioldi, 1998).

Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι οι κοινωνικές συγκρίσεις με μέλη της ενδοομάδας οδηγούν σε φαινόμενα αφομοίωσης, ενώ αντίθετα οι συγκρίσεις με μέλη της εξωομάδας οδηγούν σε φαινόμενα αντίθεσης (Mussweiler & Bodenhausen, 2002). Υπάρχουν όμως και ενδείξεις ότι η κοινωνική θέση επηρεάζει τις κοινωνικές συγκρίσεις

με διαφορετικούς τρόπους (π.χ. Branscombe, Spears, Ellemers, & Doosje, 1999· Brewer & Weber, 1994· Martinot, Redersdorff, Guimond, & Dif, 2002). Αυτό μας οδήγησε να υποστηρίξουμε ότι το φύλο, ως ένδειξη κοινωνικής θέσης, καθορίζει τον βαθμό στον οποίο ορίζουν οι άνθρωποι τον εαυτό τους όταν συγκρίνονται με άλλα μέλη της ενδοομάδας ή με την εξωομάδα. Επειδή οι άνδρες ορίζουν τον εαυτό τους με περιεχόμενα που αναφέρονται στην ανεξαρτησία και τη μοναδικότητα του ατόμου μπροστά από τη συλλογική αναπαράσταση της ενδοομάδας τους, όταν μετακινούνται από το ενδοομαδικό πλαίσιο στο εξωομαδικό, αλλάζουν την αυτοαντίληψή τους και ορίζουν τον εαυτό τους με τον ίδιο τρόπο που ορίζουν και την ομάδα τους. Στην αυτοαντίληψη των γυναικών δεν παρατηρείται μια παρόμοια αλλαγή επειδή είναι πιο εξαρτημένες, σε σχέση με τους άνδρες, από τη συλλογική αναπαράσταση της ενδοομάδας τους.

Συνοψίζοντας, το παρόν κεφάλαιο έδειξε ότι οι ατομικιστικές αυτοαντιλήψεις στις δυτικές κοινωνίες είναι αναπόδραστες. Παράλληλα όμως επισήμανε ότι τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης υιοθετούν από τον πολιτισμικό κανόνα με περισσότερη ένταση από τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης, όπως και ότι αυτή η διαφορά έχει ουσιαστικές συνέπειες για τις διαδικασίες κοινωνικής σύγκρισης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Amâncio, L. (1997). The importance of being male: Ideology and the context in gender identities. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 2, 79-94.
- Apfelbaum, E. (1979). Relations of domination and movements for liberation: An analysis of power between groups. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 188-204). Chicago: Nelson-Hall.
- Beauvois, J.-L., Gilibert, D., Pansu, P., & Abdelapoui, S. (1998). Internality attribution and intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 28, 123-140.
- Bem, S. L. (1985). Androgyny and gender schema theory: A conceptual and

- empirical integration. In T. B. Sonderegger (Ed.), *Psychology and Gender. Nebraska Symposium on Motivation*, 32, Lincoln: University of Nebraska Press.
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers & R. Spears (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35-58). Oxford: Blackwell Science.
- Brewere, M. B. & Weber, J. G. (1994). Self-evaluation effects of interpersonal versus intergroup social comparison. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 268-275.
- Buunk, B. P. & Mussweiler, T. (2001). New directions in social comparison research. *European Journal of Social Psychology*, 31, 467-475.
- Chatard, A., Guimond, S., Lorenzi-Cioldi, F., & Désert, M. (2005). Domination masculine et identité de genre. *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*.
- Conway, M., Pizzamiglio, M. T., & Mount, L. (1996). Status, communality, and agency: Implications for stereotypes of gender and other groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 25-38.
- Conway, M., Wood, W. J., Dugas, M., & Pushkar, D. (2003). Are women perceived as engaging in more maladaptive worry than men? A status interpretation. *Sex Roles*, 49, 1-10.
- Désert, M. & Leyens, J.-P. (2006). Social comparison across cultures I: Gender stereotypes in high and low power distance cultures. In S. Guimond (Ed.), *Social comparison and social psychology: Understanding cognition, intergroup relations, and culture* (pp. 303-317). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deschamps, J.-C. (1982). Social identity and relations of power between groups. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 85-98). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deschamps, J.-C., Lorenzi-Cioldi, F., & Meyer, G. (1982). *L'échec scolaire*. Lausanne: Favre.
- Doise, W. & Lorenzi-Cioldi, F. (1991). L'identité comme représentation sociale. In V. Aebischer, J. P. Deconchy & E. M. Lipianski (Eds.), *Idéologies et représentations sociales* (pp. 273-286). Fribourg: DelVal.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale: Erlbaum.
- Eagly, A. H. & Kite, M. E. (1987). Are stereotypes of nationalities applied to

- both women and men? *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 451-462.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Festinger, L., Gerard, H. B., Hymovitch, B., Kelley, H. H., & Raven, B. (1952). The influence process in the presence of extreme deviates. *Human Relations*, 5, 327-346.
- Fiske, A. P., Kitayama, S., Markus, H. R., & Nisbett, R. A. (1998). The cultural matrix of social psychology. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (Vol. ii, pp. 915-981). New York: Oxford University Press.
- Fiske, S. T. (2001). Social and societal pragmatism. In K. Deaux & G. Philogène, *Representations of the social* (pp. 249-255). Oxford: Blackwell Publishers.
- Fromkin, H. L. (1972). Feelings of interpersonal undistinctiveness: An unpleasant state. *Journal of Experimental Research in Personality*, 6, 178-185.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Guillaumin, C. (1972). *L'idéologie raciste: Genèse et langage actuel*. Paris: Mouton.
- Guimond, S., Chatard, A., Martinot, D., Crisp, R., & Redersdorff, S. (2006). Social comparison, self-stereotyping, and gender differences in self-construals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 221-242.
- Hagendoorn, L. (1995). Intergroup biases in multiple group systems: The perception of ethnic hierarchies. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology*, 6, 199-228.
- Hogg, M. A. & Turner, J. C. (1987). Intergroup behaviour, self-stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology*, 26, 325-340.
- Hurtig, M. C. & Pichevin, M. F. (1990). Salience of the sex category system in person perception: Contextual variations. *Sex Roles*, 22, 369-395.
- Iyengar, S. S., Lepper, M. R., & Ross, L. (1999). Independence from whom? Interdependence with whom? Cultural perspectives on ingroups versus outgroups. In D. A. Prentice (Ed.), *Cultural divides: Understanding and overcoming group conflict* (pp. 273-301). New York: Russell Sage Foundation.
- Jackman, M. R. & Jackman, R. W. (1983). *Class awareness in the United States*. Berkeley & Los Angeles, CA: University of California Press.

- Jetten, J., Postmes, T., & McAuliffe, B. J. (2002). "We're all individuals": Group norms of individualism and collectivism, levels of identification and identity threat. *European Journal of Social Psychology*, 32, 189-207.
- Josephs, R. A., Markus, H. R., & Tafarodi, R. W. (1992). Gender and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 391-402.
- Kessler, T. & Mummendey, A. (2002). Sequential or parallel processes? A longitudinal field study concerning determinants of identity-management strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 75-88.
- LaFrance, M., Hecht, M. A., & Paluck, E. L. (2003). The contingent smile: A meta-analysis of sex differences in smiling. *Psychological Bulletin*, 129, 305-334.
- Lalonde, R. N. & Silverman, R. A. (1994). Behavioral preferences in response to social injustice: The effects of group permeability and social identity salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 78-85.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1991). Self-stereotyping and self-enhancement in gender groups. *European Journal of Social Psychology*, 21, 403-417.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1994). *Les Androgynes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1998). Group status and perceptions of homogeneity. *European Review of Social Psychology*, 9, 31-75.
- Lorenzi-Cioldi, F. (2000). *Représentations sociales du prestige de produits représentés sur des affiches publicitaires*. Unpublished data, Université de la Suisse Italienne, Lugano.
- Lorenzi-Cioldi, F. (2002a). *Expériences sur les groupes dominants et dominés: Les perceptions de l'homogénéité des groupes*. Bern: P. Lang.
- Lorenzi-Cioldi, F. (2002b). *Les représentations des groupes dominants et dominés: Collections et agrégats*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Lorenzi-Cioldi, F. (2004a). *Lower status group homogeneity as a function of the salience of the relationship between high-status and low-status groups*. Manuscript submitted for publication.
- Lorenzi-Cioldi, F. (2004b). *Group status and individual differentiation*. Manuscript submitted for publication.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Dafflon, A. C. (1998). Norme individuelle et norme collective, I: Représentations du genre dans une société individualiste. *Swiss Journal of Psychology*, 57, 124-137.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Doise, W. (1990). Levels of analysis and social identity. In

- D. Abrams & M. Hogg (Eds.), *Social identity theory* (pp. 71-88). New York: Harvester.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Meyer, G. (1984). *Seemblables ou différents?* Geneva: International Labor Office.
- Markus, H. R. & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Markus, H. & Kitayama, S. (1994). The cultural construction of self and emotion: Implications for social behavior. In S. Kitayama & H. Markus (Eds.), *Culture and emotion* (pp. 89-130). Washington, DC: American Psychological Association.
- Markus, H. & Oyserman, D. (1989). Gender and thought: The role of the self-concept. In M. Crawford & M. Gentry (Eds.), *Gender and thought* (pp. 100-127). New York: Springer Verlag.
- Matrinot, D., Redersdorff, S., Guimond, S., & Dif, S. (2002). Ingroup versus outgroup comparisons and self-esteem: The role of group status and ingroup identification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1586-1600.
- Mussweiler, T. & Bodenhausen, G. (2002). I know you are but what am I? Self-evaluative consequences of judging ingroup and outgroup members. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 19-32.
- McGuire, W. J. (1984). Search for the self: Going beyond self-esteem and the reactive self. In R. A. Zucker, J. Aronoff & A.I. Rabin (Eds.), *Personality and the prediction of behavior* (pp. 73-120). New York: Academic.
- Moskowitz, D. S., Suh, E. J., & Desaulniers, J. (1994). Situational influences on gender differences in agency and communion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 753-761.
- Pichevin, M. F. & Hurtig, M. C. (1996). Describing men, describing women: Sex membership salience and numerical distinctiveness. *European Journal of Social Psychology*, 26, 513-522.
- Pinel, E. C. (1999). Stigma consciousness: The psychological legacy of social stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 114-128.
- Rosenkrantz, P., Vogel, S., Bee, H., Broverman, I., & Broverman, D. M. (1968). Sex-role stereotypes and self-concepts in college students. *Journal of Clinical and Consulting Psychology*, 32, 287-285.
- Sedikides, C., Gaertner, L., & Toguchi, Y. (2003). Pancultural self-enhancement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 60-79.
- Serino, C. (1994). La somiglianza e la differenza fra se e gli altri: un tema sotto-

- so alla rappresentazione sociale della malattia mentale. In G. Bellelli (Ed.), *L'altra malattia* (pp. 309-334). Napoli: Liguori.
- Simon, B. & Hamilton, D. L. (1994). Self-stereotyping and social context: The effects of relative in-group size and in-group status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 699-711.
- Smith, E. R. & Zarate, M. A. (1992). Exemplar-based model of social judgment. *Psychological Review*, 99, 3-21.
- Snyder, C. R. & Fromkin, H. L. (1980). *Uniqueness: The human pursuit of difference*. New York: Plenum.
- Tajfel, H. (Ed.) (1978). *Differentiation between social groups*. New York: Academic Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Taylor, S. E. & Brown, J. D. (1988). Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health. *Psychological Bulletin*, 103, 193-210.
- Triandis, H. C. (1994). Major cultural syndromes and emotion. In S. Kitayama & H. R. Markus (Eds.), *Emotion and culture: Empirical studies of mutual influence* (pp. 285-308). Washington, DC: American Psychological Association.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9, 187-204.
- Wood, J. V. & Wilson, A. E. (2003). How important is social comparison? In M. R. Leary (Ed.), *Handbook of self and identity* (pp. 344-366). New York: Guilford Press.

4

**ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΕΝΑ ΔΙΟΜΑΔΙΚΑ ΟΡΙΑ:
ΑΝΕΛΙΞΙΑΚΗ ΠΛΑΝΗ, ΑΜΦΙΣΗΜΙΑ
ΚΑΙ ΑΝΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΔΙΚΙΑ ***

Stephen C. Wright

Όροι όπως «πολιτισμική πολλαπλότητα», «πολυπολιτισμικότητα» και «πολιτικές θετικής δράσης» έχουν ενσωματωθεί στο βορειοαμερικανικό λεξιλόγιο. Η χρήση τους δηλώνει τουλάχιστον ότι γνωρίζουμε κάποια μέλη ομάδων που βρίσκονταν κατά παράδοση σε μειονεκτική θέση, τα οποία σήμερα αποκτούν πρόσβαση σε προνομιακές θέσεις, άλλοτε απαγορευμένες σε αυτά. Πράγματι, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης δίνουν ιδιαίτερη προσοχή στο «νέο πρόσωπο» των μεσαίων και ανώτερων τάξεων της Αμερικής, με τα εταιρικά της συμβούλια και την πολιτική της ελίτ. Μας διαβεβαιώνουν ότι πολλές θέσεις, που κάποτε ανήκαν αποκλειστικά σε λευκούς άνδρες, είναι πλέον ανοιχτές σε μια ποικιλόμορφη ομάδα ανθρώπων καθορισμένη με αξιολογικά κριτήρια (βλ. το άρθρο του *Newsweek* "The rise of overclass", 1995). Αυτή η αισιόδοξη προοπτική ενθουσιάζει τους φιλελεύθερους, ενώ παράλληλα ενισχύει τους ισχυρισμούς των συντη-

* Από το: Wright, S. C. (2001). Restricted intergroup boundaries. Tokenism, ambiguity and the tolerance of injustice. Στο J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations* (σσ. 223-254). Cambridge: Cambridge University Press.

ρητικών ότι «το κοινωνικό πεδίο έχει πλέον εξισωθεί» και άρα δεν χρειάζονται πια προγράμματα θετικής δράσης.

Μια πιο συστηματική ματιά ωστόσο δείχνει ότι πιθανότατα αυτή η αισιοδοξία είναι παραπλανητική. Στις περισσότερες μειονεκτούσες ομάδες, παρότι ένας μικρός αριθμός μελών τους έχει κάνει σημαντικές προόδους διεισδύοντας σε υψηλόβαθμες θέσεις, το μεγαλύτερο μέρος παραμένει σε ξεκάθαρα μειονεκτική κατάσταση. Για παράδειγμα, παρά τις πολύκροτες ιστορίες επιτυχίας ορισμένων Αφροαμερικανών και τη διεύρυνση της μαύρης μεσαίας τάξης, οι Αφροαμερικανοί παραμένουν σε οικονομικό επίπεδο, κατά μέσο όρο, το ίδιο μακριά από τους λευκούς όσο και πριν από 30 χρόνια (βλ. Pettigrew, 1996). Εντυπωσιακά όμοια είναι η κατάσταση και για τους αυτόχθονες, τους ισπανόφωνους, τις άλλες εθνικές μειονότητες, ακόμη και για τις γυναίκες. Σε μια πρόσφατη συστηματική ανάλυση για την ποικιλομορφία που παρατηρείται στα ανώτερα κλιμάκια της αμερικανικής κοινωνίας (σε αυτό που αποκαλούν «ελίτ της εξουσίας»), οι Zweigenhaft και Domhoff (1998) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι ενώ «οι γυναίκες και οι μειονότητες έχουν διεισδύσει στην ελίτ της εξουσίας, η συντριπτική πλειονότητα στην κορυφή παραμένουν λευκοί, πλούσιοι, χριστιανοί και άνδρες».

Αυτή η συνεχιζόμενη απόκλιση μπορεί εν μέρει να πηγάζει από την αργή εξέλιξη της κοινωνικής αλλαγής, καθώς η «παλιά φρουρά» αντικαθίσταται με βραδύ ρυθμό. Είναι όμως σαφές ότι η πολύ χαμηλή εκπροσώπηση ομάδων όπως οι αυτόχθονες Αμερικανοί, οι μαύροι, οι ισπανόφωνοι Αμερικανοί και οι γυναίκες στα διοικητικά συμβούλια, στα πολιτικά αξιώματα και σε πολλά άλλα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά πλαίσια είναι επίσης αποτέλεσμα προκαταλήψεων και πρακτικών διάκρισης που δεν έχουν εξαλειφθεί. Για πολλές μειονεκτούσες ομάδες, η ατομική ανοδική κινητικότητα είναι περιορισμένη (Farley, 1985· Pettigrew & Martin, 1987), με αποτέλεσμα να μπορούν να ανέλθουν κοινωνικά μόνο ελάχιστα πολύ ικανά μέλη, ενώ για τους υπόλοιπους η ανέλιξη παρεμποδίζεται συστηματικά. Αυτό που παρατηρείται είναι μια κατάσταση την οποία αποκαλώ «ανε-

λιξιακή πλάνη» (tokenism): ένα διομαδικό πλαίσιο όπου τα όρια μεταξύ των ομάδων υψηλής και χαμηλής θέσης δεν είναι τελείως διαπεράσιμα, αλλά υπάρχουν αοστήροί περιορισμοί, βάσει της ομαδικής υπαγωγής, για την πρόσβαση στις προνομιακές θέσεις. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθώ στην περίπτωση της ανελιξιακής πλάνης από τρεις οπτικές: αυτήν της ομάδας μειονεκτικής θέσης, αυτήν των επιτυχημένων «δειγμάτων ανέλιξης» (tokens) και αυτήν της ομάδας υψηλής θέσης. Η συνολική εικόνα που προκύπτει είναι ότι η ανελιξιακή πλάνη δεν αποτελεί ένα απλό, άκακο βήμα στην αργή διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής, αλλά αντίθετα δημιουργεί νέα εμπόδια που νομιμοποιούν και δαιωνίζουν τις υπάρχουσες κοινωνικές ρυθμίσεις.

Έχει ενδιαφέρον και ίσως προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι δεν δόθηκε παρά μικρή προσοχή στο φαινόμενο της ανελιξιακής πλάνης από τις επικρατούσες θεωρίες των διομαδικών σχέσεων. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979· βλ. επίσης Hogg & Abrams, 1988), για παράδειγμα, παρουσιάζει ως κύριο καθοριστικό παράγοντα για τη συμπεριφορά των ομάδων χαμηλής θέσης τη διαπερατότητα των ορίων, δηλαδή την προσλαμβανόμενη δυνατότητα για ατομική ανοδική κινητικότητα. Ενώ, όπως φαίνεται, οι αρχικές θεωρητικές διατυπώσεις της θεωρίας αυτής περιγράφουν τη διαπερατότητα των ορίων ως ένα συνεχές, οι περισσότερες έρευνες σήμερα χρησιμοποιούν τη διαπερατότητα με διχοτομικό τρόπο και εστιάζουν στα δύο άκρα του συνεχούς. Στο ένα άκρο βρίσκεται το απόλυτα ανοικτό κοινωνικό πλαίσιο, με αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα το δυτικό ιδανικό της αξιοκρατίας. Στο άλλο άκρο υπάρχει το απόλυτα κλειστό πλαίσιο, με αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα τον αναγκαστικό διαχωρισμό των ομάδων. Στην πρώτη περίπτωση, η κοινωνική θέση του ατόμου εξαρτάται από τις ατομικές του ικανότητες, την προσπάθεια και τις επιδόσεις του, άσχετα από την ομαδική του υπαγωγή. Στη δεύτερη περίπτωση, η κοινωνική θέση του ατόμου εξαρτάται απόλυτα από τις ομαδικές του υπαγωγές (δηλαδή από τη φυλή, την εθνικότητα, τη θρησκεία, το φύλο, τη γλώσσα κ.λπ.), ενώ οι ατομικές του ικανότητες δεν έχουν σημασία. Αν παραβάλουμε τα δύο

αυτά άκρα με το κοινωνικό πλαίσιο περιορισμού της κινητικότητας, δηλαδή με την ανελιξιακή πλάνη, θα αντιληφθούμε ότι η τελευταία οδηγεί σε έναν ιδιαίτερο και πιθανώς ανησυχητικό τύπο αντιδράσεων.

Τρεις είναι οι ομάδες που επηρεάζονται από την ανελιξιακή πλάνη. Η πρώτη είναι ασφαλώς τα ίδια τα «δείγματα ανέλιξης», τα λίγα άτομα που παρά τα εμπόδια αποκτούν πρόσβαση στις προνομιακές θέσεις. Η δεύτερη είναι η υπόλοιπη μειονεκτούσα ομάδα, που παραμένει σε μειονεκτική κατάσταση. Η τρίτη είναι η ομάδα που βρίσκεται σε προνομιακή θέση. Η ένταξη έστω και λίγων ατόμων από τη μειονεκτούσα ομάδα συνεπάγεται αλλαγές και γι' αυτούς. Στις τρεις ακόλουθες ενότητες αναλύουμε αυτές τις οπτικές, για καθεμιά δε από αυτές αναφέρουμε έρευνες που συγκρίνουν την ανελιξιακή πλάνη με ένα διομαδικό πλαίσιο είτε απόλυτα ανοιχτό είτε απόλυτα κλειστό. Το επαναλαμβανόμενο σχήμα που προκύπτει από αυτή την αρχική διερεύνηση είναι ότι, σε σύγκριση με τις άλλες οπτικές, η ανελιξιακή πλάνη μπορεί να αποδειχθεί ένα κοινωνικό πλαίσιο ιδιαίτερα προβληματικό για τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας.

Η μειονεκτούσα ομάδα

Πώς μπορεί η ανοδική κινητικότητα ενός μικρού ποσοστού από τα πιο ταλαντούχα μέλη της ομάδας να επηρεάσει τις αντιδράσεις όσων εξαναγκάζονται να παραμείνουν στη μειονεκτική τους θέση; Όπως δείχνουν αρκετές έρευνες, οι επιδράσεις της μπορεί να είναι αρνητικές. Για παράδειγμα, οι Martin, Price, Bies και Powers (1989) έδειξαν ότι ο περιορισμός της πρόσβασης σε μια προνομιούχα ομάδα μπορεί να συρρικνώσει τις φιλοδοξίες αυτών που μένουν πίσω. Παρομοίως, οι Pettigrew και Martin (1987) υποστηρίζουν ότι η επίγνωση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» μπορεί να οδηγήσει τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας σε περιορισμό των βλέψεών τους. Στην επόμενη ενότητα περιγράφουμε τα ευρήματα τεσσάρων πειραμάτων, καθένα εκ των οποίων χρησι-

μποποιεί μια παραλλαγή ενός συγκεκριμένου πειραματικού υποδείγματος που εξετάζει τις αντιδράσεις των μελών της μειονεκτούσας ομάδας απέναντι στην ανεπιχειρησιακή πλάνη.

***Κατηγοριοποιώντας τη δράση της μειονεκτούσας ομάδας:
ένα συμπεριφορικό πλαίσιο***

Προτού περιγράψουμε τις έρευνες, είναι απαραίτητο να κάνουμε μια θεμελιώδη, και ίσως προφανή διάκριση. Χρειάζεται να διακρίνουμε τις πιθανές αντιδράσεις απέναντι στη μειονεκτική θέση της ομάδας σε αντιδράσεις συμπεριφοράς και σε αντιδράσεις που δεν αφορούν τη συμπεριφορά, όπως η αντίληψη, η νόηση και το συναίσθημα. Οι έρευνες πάνω στις μειονεκτούσες ομάδες επικεντρώνονται συνήθως στα συναισθήματα αδικίας, θυμού και μνησικακίας, και όχι στη συμπεριφορά (βλ. Grant & Brown, 1995· Reicher, 1996· Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990). Παρότι είναι ενδιαφέρον και πολύ σημαντικό να εξετάσει κανείς τις αντιλήψεις και τις συναισθηματικές αντιδράσεις των μελών αυτών των ομάδων, η σταθερότητα της κοινωνικής δομής, με τις διακρίσεις εις βάρος τους, εξαρτάται κατά κύριο λόγο από τη δράση τους.

Το περιορισμένο ενδιαφέρον για τη συμπεριφορά οφείλεται σε μια σειρά λόγων και ιδίως στη δυσκολία να δημιουργηθούν και να μετρηθούν αληθοφανείς δράσεις σε πειραματικό περιβάλλον. Μια άλλη αιτία είναι η ανάγκη να καθοριστεί ένα σαφές πλαίσιο το οποίο θα οργανώνει τις πιθανές δράσεις των μελών των μειονεκτούσων ομάδων (βλ. Lalonde & Cameron, 1994). Τα μέλη μιας μειονεκτούσας ομάδας μπορούν φυσικά να επιδείξουν τεράστια ποικιλία συμπεριφορών. Στο ένα άκρο του συμπεριφορικού αυτού φάσματος θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε την πλήρη απραξία των ατόμων αυτών (βλ. Olson & Hafer, 2001). Στο άλλο άκρο τοποθετούνται, όπως είναι φυσικό, βίαιες συλλογικές δράσεις διαμαρτυρίας (βλ. Klandermans, 1997· Wright, 2001). Ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα υπάρχει μια πληθώρα δυνητικών πράξεων, ενώ κάθε προσπάθεια

για διερεύνηση της δράσης των μειονεκτουσών ομάδων πρέπει να ξεκινά με ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την κατηγοριοποίηση των συγκεκριμένων αυτών συμπεριφορών.

Το πλαίσιο που έχουμε προτείνει βασίζεται σε τρεις εννοιολογικές διακρίσεις (Wright et al., 1990). Η πρώτη είναι η διάκριση μεταξύ δράσης και απραξίας. Η δεύτερη διακρίνει τις πράξεις που έχουν στόχο τη βελτίωση των προσωπικών συνθηκών του ατόμου (ατομική δράση) από τις πράξεις που στοχεύουν στη βελτίωση των συνθηκών ολόκληρης της ομάδας (συλλογική δράση). Μια τρίτη διάκριση γίνεται μεταξύ δράσεων που υπόκεινται στους κανόνες του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος (κανονιστικές δράσεις) και δράσεων που παραβιάζουν τους υπάρχοντες κοινωνικούς κανόνες (μη κανονιστικές δράσεις). Από τα παραπάνω προκύπτουν πέντε διακριτές κατηγορίες συμπεριφορών. Η πρώτη, η *απραξία*, σημαίνει ότι δεν γίνεται καμιά εμφανής προσπάθεια για αλλαγή της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Η δεύτερη είναι οι *ατομικές κανονιστικές δράσεις*, συμπεριφορές κοινωνικά αποδεκτές που στοχεύουν στη βελτίωση της προσωπικής κοινωνικής θέσης του ατόμου, όπως το να βρει δεύτερη δουλειά, να παρακολουθήσει μαθήματα ή να ζητήσει αύξηση. Η τρίτη, οι *ατομικές μη κανονιστικές δράσεις*, είναι προσπάθειες για ατομική κινητικότητα με μέσα που παραβιάζουν τους κοινωνικούς κανόνες, όπως η εγκληματική δραστηριότητα, το σαμποτάζ των αντιπάλων, η φοροδιαφυγή ή η αντιγραφή σε ένα διαγώνισμα. Οι *συνθηγογικές κανονιστικές δράσεις* είναι πράξεις κοινωνικά αποδεκτές που στοχεύουν στη βελτίωση της ομαδικής κοινωνικής θέσης, όπως η άσκηση πολιτικής πίεσης, η ψήφος ή οι συλλογικές διαπραγματεύσεις. Τέλος, οι *συνθηγογικές μη κανονιστικές δράσεις* είναι προσπάθειες για βελτίωση των συνθηκών της ενδοομάδας οι οποίες παραβιάζουν τους προσλαμβανόμενους κοινωνικούς κανόνες, όπως οι παράνομες μορφές διαμαρτυρίας, η πολιτική ανυπακοή ή η τρομοκρατία.

Παρότι η μειονεκτική θέση της ομάδας μπορεί να συνδέεται με διάφορες γνωστικές και συναισθηματικές αντιδράσεις των μελών της, το δικό μας εννοιολογικό πλαίσιο εστιάζει αποκλειστικά στη συμπε-

ριφορά. Η θεωρία της σχετικής αποστέρησης ασχολήθηκε με τα συναισθήματα αδικίας, μνησικακίας, θυμού, ματαίωσης και αγανάκτησης, καθώς και με συμπτώματα στρες, κατάθλιψης και παραίτησης (π.χ. Crosby, 1976· Olson, Herman, & Zanna, 1986· Walker & Pettigrew, 1984). Ομοίως, η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) περιγράφει ένα σύνολο γνωστικών στρατηγικών που χαρακτηρίζονται ως «κοινωνική δημιουργικότητα» (Lemaine, 1974), και οι οποίες χρησιμεύουν στη δημιουργία θετικής εικόνας για την ενδοομάδα. Αυτές οι γνωστικές και συναισθηματικές αντιδράσεις λειτουργούν μεν ως διαμεσολαβητές, ρυθμιστές ή υποκατάστατα της δράσης, αλλά από μόνες τους αποτελούν μορφές απραξίας. Εν συντομία, η απουσία κάποιας φανεράς συμπεριφοράς μπορεί να αντανακλά διάφορες αντιλήψεις και συναισθήματα, όπως γνωστικές αναθεωρήσεις της κατάστασης, παθητική αποδοχή από το άτομο της χαμηλής κοινωνικής του θέσης, υπομονή με την ελπίδα ότι τα πράγματα θα βελτιωθούν, ή οργισμένη παραίτηση. Από την άποψη όμως της συμπεριφοράς, όλα τα παραπάνω ισοδυναμούν με απραξία.

Επιπλέον, το πλαίσió μας έχει ρητά ψυχολογικό χαρακτήρα, εφόσον οι κατηγορίες του δεν καθορίζονται από τον αριθμό των δρώντων, το συγκεκριμένο περιεχόμενο ή το ενδεχόμενο αποτέλεσμα της δράσης, αλλά από τις προθέσεις των δρώντων. Έτσι, ένα μεμονωμένο άτομο μπορεί να αναλαμβάνει συλλογική δράση εφόσον δρα για λογαριασμό μιας ενδοομάδας. Για παράδειγμα, σε μια απεργία πείνας, όπου ένας κρατούμενος διεκδικεί καλύτερη μεταχείριση για όλους τους άλλους, εμπλέκεται μόνο ένα άτομο. Η δράση όμως αυτή είναι συλλογική, γιατί η πρόθεσή της είναι να βελτιωθούν οι συνθήκες ολόκληρης της ομάδας. Αντίστροφα, η εμπλοκή πολλών στην ίδια δράση δεν την καθιστά απαραίτητα συλλογική. Για παράδειγμα, μια μεγάλη ομάδα φοιτητών που συναθροίζονται έξω από το γραφείο του καθηγητή προκειμένου να διαμαρτυρηθούν για μια «άδικη» εξέταση μπορεί να δίνει την εντύπωση συλλογικής συμπεριφοράς. Αν όμως καθένας απ' αυτούς αποχωρούσε ή συχα βλέποντας να ανεβαίνει ο δικός του βαθμός, τότε το πλήθος αυτό θα ήταν στην πραγματικότητα

μια ομάδα ατόμων που προβαίνουν την ίδια στιγμή σε ατομική δράση. Εξίσου ψυχολογική είναι η διάκριση μεταξύ κανονιστικής και μη κανονιστικής δράσης. Αν ο δράστης γνωρίζει ότι η συμπεριφορά του παραβιάζει τις προσδοκίες του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος, τότε η δράση του είναι μη κανονιστική. Ας σημειωθεί ότι αυτό δεν αφορά την αντίληψη των δρώντων για το κατά πόσο η πράξη τους είναι πρέπουσα, νόμιμη ή ηθική. Πρέπει μόνο να γνωρίζουν ότι η συμπεριφορά τους, ασχέτως του πόσο δικαιολογημένη είναι κατά τη δική τους άποψη, παραβιάζει μια ορισμένη κοινωνική προσδοκία ή σύμβαση.

Τέλος, οι συμπεριφορές που εγγράφονται σε αυτές τις κατηγορίες έχουν πολύ διαφορετικές συνέπειες για το υπάρχον κοινωνικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, η συλλογική μη κανονιστική δράση απειλεί άμεσα την υπάρχουσα κοινωνική τάξη, ενώ αντίθετα η απραξία την προστατεύει. Οι ατομικές δράσεις, παρότι μπορούν δυνητικά να βελτιώσουν τη θέση του υποκειμένου, αφήνουν συνήθως ανέπαφες τις ανισότητες στο επίπεδο της ομάδας (βλ. Ellemers, 2001).

Εξετάζοντας τη δράση της μειονεκτούσας ομάδας: ένα πειραματικό υπόδειγμα

Πέραν του γεγονότος ότι δεν μετρά άμεσα τη δράση, το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής έρευνας υιοθετεί επιπλέον μια στάση σαφέστατα ατομικιστική. Στα περισσότερα πειράματα οι συμμετέχοντες καλούνται να αποκριθούν σε καταστάσεις που δημιουργεί ο πειραματιστής ή το περιβάλλον του εργαστηρίου. Στα δικά μας πειράματα επιχειρείται η ένταξη των συμμετεχόντων σε ένα *διομαδικό* πλαίσιο, έτσι ώστε να προσλαμβάνουν τη διομαδική κατάσταση βάσει των πράξεων και των δραστηριοτήτων μιας εξωομάδας που βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση. Η μειονεκτική δηλαδή θέση της ομάδας και η υποχρέωση του συμμετέχοντα να παραμείνει μέλος της μοιάζουν να οφείλονται στις πρακτικές διακρίσεων που εφαρμόζει μια εξωομάδα με υψηλή κοινωνική θέση, και όχι στις πράξεις του πειραματιστή ή στη δομή της

πειραματικής κατάστασης. Στην εξωομάδα επίσης απευθύνονται και οι αντιδράσεις του συμμετέχοντα. Το αποτέλεσμα όλων αυτών είναι ένα πλαίσιο καθαρά διομαδικό.

Το πειραματικό μας υπόδειγμα προσπαθεί επιπλέον να ενσωματώσει μια πτυχή της βορειοαμερικανικής –και σε μικρότερο βαθμό δυτικοευρωπαϊκής– πολιτικής και ιδεολογικής πραγματικότητας που έχει διεισδύσει σε όλες τις όψεις της κοινωνίας. Αυτή είναι η ιδεολογία της αξιοκρατίας και η έμφαση που δίνει στην ατομική κινητικότητα. Ο Tajfel (1975, 1981), στην αρχική του διατύπωση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, θεωρούσε την ιδεολογία αυτή σημαντική, αφού αποτελεί το υπόβαθρο για να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά των ομάδων χαμηλής θέσης. Αυτό ακριβώς το ιδεολογικό υπόβαθρο επιχειρεί να ενσωματώσει το ερευνητικό μας υπόδειγμα.

Συγκρίνοντας την ανελιξιακή πλάνη με τα ανοιχτά και κλειστά διομαδικά πλαίσια

Θα αρχίσουμε με την περιγραφή ενός πειράματος (Wright & Taylor, 1998, Πείραμα 1) το οποίο σχεδιάστηκε με στόχο να συγκρίνει τις αντιδράσεις των συμμετεχόντων που αναγκάζονταν να παραμείνουν μέλη μιας ομάδας με ξεκάθαρα χαμηλή θέση, κάτω από τρεις διαφορετικές συνθήκες διαπερατότητας των ορίων. Η πρόσβαση σε μια υψηλή κοινωνικά θέση ήταν είτε ανοιχτή (συνθήκη αξιοκρατίας), είτε τελείως κλειστή, είτε πολύ περιορισμένη (συνθήκη ανελιξιακής πλάνης). Τα ευρήματα αυτής της έρευνας επαναλαμβάνουν τα αποτελέσματα μιας σειράς προηγούμενων πειραμάτων (Keller & Hinds, 1994· Wright & Taylor, 1992· Wright et al., 1990). Οι συμμετέχοντες, που ήταν φοιτητές ενός μεγάλου καναδικού πανεπιστημίου, πληροφορήθηκαν ότι συμμετείχαν σε μια έρευνα η οποία μελετούσε την ικανότητα λήψης αποφάσεων. Για την ακρίβεια ενημερώθηκαν ότι, με βάση την επίδοσή τους σε ένα αρχικό τεστ, θα συμμετείχαν στην υπόλοιπη έρευνα είτε ως μέλη μιας «ομάδας υψηλής ικανότητας», που ήταν η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης, είτε ως μέλη

«μιας ομάδας χαμηλής ικανότητας», που ήταν η ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης. Για να γίνουν πιο εμφανή τα μειονεκτήματα της ομάδας χαμηλής ικανότητας, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι, αν γίνονταν δεκτοί στην ομάδα υψηλής ικανότητας, θα ασχολούνταν με πιο ενδιαφέρουσες και πιο δύσκολες εργασίες, ενώ θα συμμετείχαν επιπλέον σε μια κλήρωση για να κερδίσουν 300 δολάρια (ενώ τα μέλη της ομάδας χαμηλής ικανότητας θα συμμετείχαν σε κλήρωση για 20 δολάρια). Το πιο βασικό ήταν όμως ότι, από κοινού με άλλους στην ομάδα υψηλής ικανότητας, θα αξιολογούσαν τη δουλειά των μελών της ομάδας χαμηλής ικανότητας και θα επέλεγαν ποιος θα γινόταν δεκτός στην ομάδα τους. Πληροφορήθηκαν επιπλέον ότι η δουλειά τους θα αξιολογούνταν από μια επιτροπή «κριτών» με υψηλή ικανότητα. Στην πραγματικότητα δεν υπήρχε ομάδα υψηλής ικανότητας και η ανατροφοδότηση που δινόταν στους συμμετέχοντες καθοριζόταν από τον πειραματικό χειρισμό.

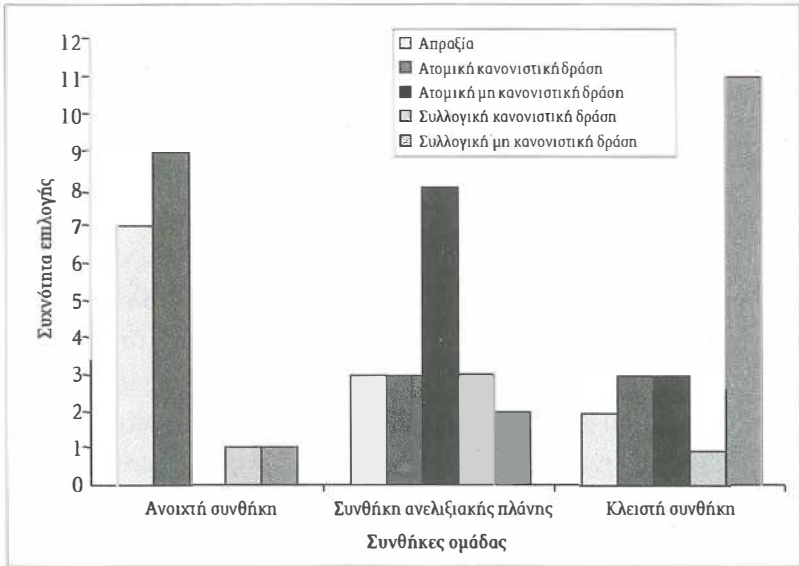
Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα τεστ λήψης αποφάσεων και στη συνέχεια όλοι ανεξαιρέτως απορρίφθηκαν από την ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης και αναγκάστηκαν να παραμείνουν στην ομάδα χαμηλής ικανότητας. Χειριστήκαμε πειραματικά τη διαπερατότητα της ομάδας υψηλής κοινωνικής θέσης αλλάζοντας κάθε φορά την εξήγηση που έδιναν οι κριτές για την απόφασή τους να απορρίψουν τον συμμετέχοντα. Στη συνθήκη των ανοιχτών ορίων, ειπώθηκε στους συμμετέχοντες ότι η επίδοσή τους δεν πληρούσε τα απαραίτητα κριτήρια, έγινε όμως σαφές ότι όσοι σημείωσαν καλές επιδόσεις είχαν γίνει δεκτοί. Στις συνθήκες των απόλυτα κλειστών ορίων και της ανελιξιακής πλάνης, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι, παρά την επιτυχία τους επίδοσή με βάση τα καθορισμένα κριτήρια, απορρίφθηκαν εξαιτίας της σχολής τους (π.χ. φυσικές επιστήμες, διοίκηση επιχειρήσεων, φυσικοθεραπεία). Στη συνθήκη των κλειστών ορίων, δόθηκε η πληροφορία ότι η ομάδα υψηλής θέσης δεν δέχθηκε κανέναν από τη συγκεκριμένη σχολή. Στη συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης, ειπώθηκε ότι η ομάδα υψηλής θέσης είχε ορίσει μια πολύ αυστηρή ποσόστωση για τα μέλη της ομάδας τους και

έκανε δεκτό μόνο το 2% όσων είχαν επιτυχημένη, με βάση τα κριτήρια, επίδοση.

Στη συνέχεια δόθηκαν στους συμμετέχοντες πέντε εναλλακτικές επιλογές απάντησης, οι οποίες βάσει προ-ελέγχου είχε αποδειχθεί ότι συμβαδίζουν με τις πέντε κατηγορίες του πλαισίου μας για τη συμπεριφορά. Στην αρχή οι συμμετέχοντες έδειξαν πόσο αποδέχονταν καθεμιά από τις πέντε αυτές μορφές δράσης βαθμολογώντας τις και στη συνέχεια επέλεξαν ποια μορφή δράσης σκόπευαν να ακολουθήσουν στην πραγματικότητα (στις περισσότερες περιπτώσεις τα αποτελέσματα των δύο μετρήσεων ήταν τα ίδια). Τέλος, συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια που μετρούσαν την προσλαμβανόμενη αίσθηση δικαιοσύνης και τις συναισθηματικές τους αντιδράσεις απέναντι στη μεταχείριση που δέχτηκαν προσωπικά, καθώς και στη μεταχείριση που δέχτηκε η μειονεκτούσα ομάδα.

Σε συμφωνία με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979), με το μοντέλο των πέντε σταδίων των Taylor και McKirnan (1984), αλλά και με σχετικές έρευνες (π.χ. Ellemers, 2001 · Lalonde & Silverman, 1994), οι συμμετέχοντες στην ανοιχτή συνθήκη επέλεξαν συχνότερα την απραξία ή την ατομική κανονιστική δράση, ενώ οι συμμετέχοντες στην απόλυτα κλειστή συνθήκη έδειξαν πολύ ισχυρή προτίμηση για τη συλλογική μη κανονιστική συμπεριφορά (Σχήμα 1). Μεγάλο ενδιαφέρον όμως έχει ο ιδιαίτερος τύπος απάντησης των συμμετεχόντων στη συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης. Όπως φαίνεται και πάλι στο Σχήμα 1, η απάντηση που επιλέχθηκε περισσότερο ήταν η ατομική μη κανονιστική δράση, ενώ η ανελιξιακή πλάνη οδήγησε σε αδιαφορία για τη συλλογική δράση. Η μέτρηση του βαθμού αποδοχής των διαφόρων μορφών δράσης οδήγησε σε παρόμοια αποτελέσματα.

Η προτίμηση για την ατομική μη κανονιστική δράση προκαλεί όχι μόνο έκπληξη αλλά και ανησυχία. Προκαλεί έκπληξη γιατί καμιά από τις βασικές θεωρίες των διομαδικών σχέσεων δεν προβλέπει ότι η ανελιξιακή πλάνη θα οδηγήσει σε τέτοια μορφή συμπεριφοράς. Στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας και στο μοντέλο των πέντε σταδίων

Σχήμα 1

Συχνότητα επιλογής των πέντε διαφορετικών αντιδράσεων συμπεριφοράς από τους συμμετέχοντες για καθεμία από τις τρεις συνθήκες διαπερατότητας των ομαδικών ορίων

(Πηγή: Wright & Taylor, 1998)

αναφέρονται καταστάσεις όπου η διαπερατότητα των ομαδικών ορίων είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Και οι δύο θεωρίες όμως εστιάζουν στις προσπάθειες της προνομιάς ομάδας να αρνηθεί τους περιορισμούς αυτούς και να διαγωνίσει την πεποίθηση ότι η θέση του ατόμου εξαρτάται από την προσωπική του αξία, να συντηρήσει δηλαδή τον «μύθο» της αξιοκρατίας. Όπως υποστηρίζει το μοντέλο των πέντε σταδίων, τα λίγα «δείγματα ανέλιξης» που τα κατάφεραν θα χρησιμοποιηθούν «ως απόδειξη ότι το σύστημα λειτουργεί, ότι είναι δίκαιο και ότι οποιοσδήποτε έχει τις απαραίτητες ικανότητες μπορεί να πετύχει» (Taylor & Moghaddam, 1994, σελ. 146). Αυτό που υπονοείται στα παραπάνω είναι ότι αν η μειονεκτούσα ομάδα ανακαλύψει την αλή-

θεια για την περιορισμένη διαπερατότητα, αν δηλαδή αποκαλυφθεί ο μύθος, τότε θα υπάρξει συλλογική δράση. Στην έρευνα όμως που μόλις περιγράψαμε, τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας ενημερώθηκαν άμεσα για τους αυστηρούς περιορισμούς στη διαπερατότητα των ορίων και παρ' όλα αυτά προτίμησαν και πάλι την ατομική δράση.

Η προτίμηση για την ατομική δράση είναι επίσης αναπάντεχη γιατί η ανελιξιακή πλάνη και το πλαίσιο των κλειστών ορίων έχουν παρόμοιες επιπτώσεις τόσο στις ατομικές όσο και στις συλλογικές επιδόσεις. Σε προσωπικό επίπεδο, οδηγούν στην ίδια ακριβώς εμπειρία: παρότι δηλαδή επέδειξε επαρκείς ικανότητες, το άτομο δεν αποκομίζει ουσιαστικά ατομικά οφέλη. Στο επίπεδο της ομάδας, και τα δύο πλαίσια αποτελούν σαφέστατα μορφές διακριτικής μεταχείρισης, καθώς σε πολλά και ικανά μέλη της ενδοομάδας παρεμποδίζεται η πρόσβαση σε προνομιακές θέσεις. Παρ' όλα αυτά, τα θύματα της ανελιξιακής πλάνης αντιδρούν επιλέγοντας την ατομική δράση, και όχι τη συλλογική μη κανονιστική δράση που προτιμάται στο τελειώς κλειστό πλαίσιο.

Από την οπτική της μειονεκτούσας ομάδας, η επιλογή της ατομικής δράσης είναι αιτία ανησυχίας. Η πιο ριζική μορφή αντίδρασης, και αυτή που έχει τις περισσότερες πιθανότητες να μεταβάλει το διομαδικό πλαίσιο, είναι η συλλογική μη κανονιστική δράση. Η ατομική δράση, ακόμη και αν είναι επιτυχημένη, οδηγεί αποκλειστικά σε βελτιώσεις της προσωπικής κατάστασης του ατόμου και δεν μπορεί να μειώσει τις διομαδικές ανισότητες (Branscombe & Ellemers, 1998· Ellemers, 2001· Tajfel & Turner, 1979). Επιπλέον, ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η επιλογή της μη κανονιστικής ατομικής δράσης. Οι περισσότερες προνομιούχες ομάδες διαθέτουν δομές που τους επιτρέπουν να συλλαμβάνουν και να τιμωρούν όσους παραβιάζουν τους ισχύοντες κανόνες. Όσοι επομένως προβούν σε μη κανονιστικές ατομικές συμπεριφορές πιθανότατα θα έχουν να αντιμετωπίσουν τα αντίποινα της προνομιούχας ομάδας. Στην επόμενη ενότητα εξετάζονται διάφορες πιθανές ερμηνείες για την επιλογή της ατομικής μη κανονιστικής δράσης.

Εξηγώντας την προτίμηση για ατομική δράση

• *Ταύτιση με την ενδοομάδα.* Έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες για την προτίμηση της ατομικής δράσης απέναντι στην ανελιξιακή πλάνη. Όπως δείχνει σημαντικός αριθμός πρόσφατων ερευνών, η ταύτιση με την ενδοομάδα αποτελεί σημαντικό καθοριστικό παράγοντα για τη συλλογική δράση (βλ. Ellemers, Spears, & Doosje, 1997· Simon, 1998· Wright, 2001). Επίσης, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι (π.χ. Ellemers, 2001· Walker & Pettigrew, 1984), οι «ελάχιστες» ομάδες που δημιουργούνται στο εργαστήριο είναι δύσκολο να εμπνεύσουν την ταύτιση που είναι απαραίτητη έτσι ώστε το άτομο να ενδιαφερθεί σταθερά για τη συλλογική δράση. Στα δικά μας προηγούμενα πειράματα (Wright et al., 1990· Wright & Taylor, 1992) χρησιμοποιήσαμε πράγματι προσωρινές ομάδες δημιουργημένες στο εργαστήριο. Σε μεταγενέστερα πειράματα όμως, όπως αυτό που μόλις περιγράψαμε (Wright & Taylor, 1998, Πείραμα 1), αποδείχθηκε ότι, ακόμη και όταν χρησιμοποιούνται «αληθινές» κατηγορίες ως στόχος της ανελιξιακής πλάνης, η γενική προτίμηση για ατομική δράση δεν αλλάζει. Παρομοίως, οι Lalonde και Silverman (1994) βρήκαν ότι η χρήση μιας ενδοομάδας με «πραγματικό» κοινωνικό νόημα, σε σύγκριση με μια ενδοομάδα δημιουργημένη στο εργαστήριο, προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη υποστήριξη για τη συλλογική δράση στην απόλυτα κλειστή συνθήκη, ενώ στη συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης δεν δημιουργεί κανένα ενδιαφέρον για συλλογική δράση. Έτσι, ενώ η ταύτιση με την ενδοομάδα φαίνεται να αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την υποστήριξη της συλλογικής δράσης, η έλλειψη ενδοομαδικής ταύτισης δεν φαίνεται να εξηγεί επαρκώς την επιλογή της ατομικής δράσης απέναντι στην ανελιξιακή πλάνη.

• *Προδηλώτητα της ενδοομάδας.* Μια εναλλακτική ερμηνεία είναι ότι, ακόμη κι όταν στη συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης χρησιμοποιείται μια κατηγορία του αληθινού κόσμου, η προδηλώτητα της ενδοομάδας παραμένει χαμηλή. Το πειραματικό υπόδειγμα που χρησιμοποιήθηκε πιο πάνω όρισε ως κριτήριο της ανέλιξης την ατομική αξία.

Δεν ενθαρρύνθηκε η αλληλεπίδραση με τα άλλα μέλη της ομάδας, ενώ οι συμμετέχοντες εργάζονταν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο και σε διαφορετικούς χώρους. Ως αποτέλεσμα, η ενδοομαδική ταυτότητα πιθανότατα δεν ήταν καθόλου πρόδηλη. Όταν αυτό συνδυάζεται στη συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης με τη συνακόλουθη επιτυχία ορισμένων *ατόμων*, τότε μπορεί να υπερισχύσει η αντίληψη των ατομικών ή προσωπικών ταυτοτήτων σε βάρος των κοινωνικών (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987).

Τσως, αν πριν την επιβολή της συνθήκης ανελιξιακής πλάνης μειωνόταν ο ατομικιστικός χαρακτήρας του περιβάλλοντος του εργαστηρίου και η ενδοομάδα γινόταν πιο πρόδηλη, να προέκυπτε περισσότερη συλλογική δράση. Ελέγξαμε αυτή την πιθανότητα σε ένα δεύτερο πείραμα (Wright & Taylor, 1998, Πείραμα 2). Οι συμμετέχοντες ήρθαν σε άμεση αλληλεπίδραση με τα άλλα μέλη της ενδοομάδας πριν τον χειρισμό της ανελιξιακής πλάνης. Έγινε μεταξύ τους μια αρχική συνάντηση, στην οποία συστήθηκαν ο ένας στον άλλο, έμαθαν ότι σπούδαζαν όλοι στην ίδια σχολή (την ενδοομάδα δηλαδή στην οποία θα εφαρμοζόταν η πολιτική της ανελιξιακής πλάνης) και συζητήσαν για το τεστ λήψης αποφάσεων. Στη συνέχεια χωρίστηκαν, συμπλήρωσαν το τεστ ατομικά και έλαβαν τη συνήθη απάντηση της συνθήκης ανελιξιακής πλάνης. Παραδόξως, δεν βρήκαμε καμιά ουσιαστική διαφορά μεταξύ αυτής της συνθήκης ομαδικής αλληλεπίδρασης και της τυπικής συνθήκης ανελιξιακής πλάνης. Δεν υπήρξε ούτε μείωση της ατομικής μη κανονιστικής δράσης ούτε αύξηση της συλλογικής δράσης. Φαίνεται επομένως ότι το να γίνει απλώς η ενδοομάδα πιο πρόδηλη μάλλον δεν αρκεί για να αυξηθεί το ενδιαφέρον για συλλογική δράση απέναντι στην ανελιξιακή πλάνη.

- *Αμφισημία.* Μια άλλη πιθανότητα είναι ότι η επιμονή στην επιλογή της ατομικής δράσης οφείλεται εν μέρει στην εγγενή αμφισημία που κρύβει η ανελιξιακή πλάνη. Η ανελιξιακή πλάνη δημιουργεί εξ ορισμού ασάφεια ως προς τη διαπερατότητα των ορίων, αφού η προνομιά ομάδα δεν είναι ούτε ανοιχτή ούτε κλειστή. Η ανελιξιακή

πλάνη μπορεί όμως να παρεμποδίσει και μια σειρά από κρίσεις που παίζουν εργαλειακό ρόλο στην επιλογή της συλλογικής δράσης: την αντίληψη δηλαδή ότι η χαμηλή κοινωνική θέση της ενδοομάδας είναι *μη νόμιμη* και *ασταθής* (βλ. Ellemers, van Knippenberg, & Wilke, 1990· Tajfel & Turner, 1979· βλ. επίσης Wright, 2001). Αν η μειονεκτική θέση της ενδοομάδας θεωρηθεί νόμιμη, τα μέλη της πιθανότατα θα επιλέξουν να μην αναλάβουν δράση (Jost, Burgess, & Mosso, 2001· Major & Schmader, 2001· Olson & Hafer, 2001). Επίσης, αν η χαμηλή κοινωνική θέση της ενδοομάδας θεωρηθεί αμετάβλητο τμήμα της κοινωνικής πραγματικότητας, αν δηλαδή ιδωθεί ως σταθερή, τότε η συλλογική δράση θα προβάλλει πιθανώς ως αναποτελεσματική (Kelly, 1993· Klandermans, 1997) και θα αποφευχθεί προς όφελος της απραξίας ή της ατομικής δράσης.

Θα μπορούσε η ανεπιχειρησιακή πλάνη, ακόμη και μια ρητή πολιτική ανεπιχειρησιακής πλάνης, να επισκιάσει κρίσεις σχετικά με τη νομιμότητα και τη σταθερότητα των κοινωνικών σχέσεων; Στην ανεπιχειρησιακή πλάνη υπάρχει ένα εγγενές παράδοξο. Από τη μια, μοιάζει με το κλειστό κοινωνικό πλαίσιο, αφού χρησιμοποιεί την υπαγωγή στην ομάδα ως κριτήριο για την παρεμπόδιση της ατομικής κινητικότητας. Κατά συνέπεια, η ανεπιχειρησιακή πλάνη είναι μια μορφή διάκρισης και γι' αυτό θα έπρεπε να προσλαμβάνεται από τη μειονεκτούσα ομάδα ως μη νόμιμη. Από την άλλη, μοιάζει και με πλαίσιο ανοιχτών ορίων, εφόσον η ατομική αξία παραμένει ως μερικό κριτήριο για την επιτυχία. Για λίγα έστω μέλη της μειονεκτούσας ομάδας, η ατομική αξία οδηγεί στην επιτυχία. Το διττό αυτό κριτήριο της ομαδικής υπαγωγής και της ατομικής αξίας κάνει την ανάλυση της νομιμοποίησης πιο δύσκολη. Σε συμφωνία με αυτή την υπόθεση, δύο έρευνες διαπίστωσαν ότι οι συμμετέχοντες στη συνθήκη ανεπιχειρησιακής πλάνης θεωρούσαν πως υφίστανται μεγαλύτερη αδικία από αυτούς της απόλυτα ανοιχτής συνθήκης, αλλά μικρότερη αδικία από αυτούς της απόλυτα κλειστής συνθήκης (Keller & Hinds, 1994· Wright & Taylor, 1992).

Αν η ανεπιχειρησιακή πλάνη δημιουργεί αβεβαιότητα ως προς τη νομιμοποίηση ή μη νομιμοποίηση της χαμηλής κοινωνικής θέσης της

ενδοομάδας, ή πιο συγκεκριμένα ως προς τους μηχανισμούς που χρησιμοποιούνται για να διατηρηθεί αυτή η κοινωνική θέση, θα πρέπει επίσης να δημιουργεί αβεβαιότητα για το πώς θα αντιδράσουν τα υπόλοιπα μέλη της ενδοομάδας. Η προσλαμβανόμενη αστάθεια συνδέεται με την πεποίθηση ότι η συλλογική δράση μπορεί να είναι αποτελεσματική (Kelly, 1993), η δε πεποίθηση ότι τα μέλη της ενδοομάδας θα κινητοποιηθούν μπορεί να είναι κεντρικός παράγοντας στην αξιολόγηση της συλλογικής δράσης ως αποτελεσματικής (Klandermans, 1997). Έτσι, η αβεβαιότητα γύρω από τη νομιμότητα μπορεί συμπτωματικά να προκαλέσει αβεβαιότητα και για την υποστήριξη της ενδοομάδας προς τη συλλογική δράση και συνεπώς αβεβαιότητα ως προς την αστάθεια της ενδοομαδικής θέσης¹.

Όταν τα άτομα έρχονται αντιμέτωπα με μια κατάσταση αβεβαιότητας, μπορούν να επηρεαστούν ιδιαίτερα από τις πληροφορίες που προσφέρουν οι άλλοι (π.χ. Deutsch & Gerard, 1955). Όπως προτείνουν οι θεωρητικοί της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας και της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης (π.χ. Abrams & Hogg, 1990· Haslam, McGarty, & Turner, 1996), όταν είναι πρόδηλη η κοινωνική του ταυτότητα, το άτομο δέχεται επιρροή από όσους θεωρείται ότι μοιράζονται την ταυτότητα αυτή, σε μια διαδικασία που ονομάζεται «αναφορική πληροφοριακή επιρροή». Όταν είναι πρόδηλη η κοινωνική ταυτότητα, τα μέλη της ενδοομάδας επηρεάζουν τις στάσεις και τις πράξεις του ατόμου επειδή προσφέρουν σημαντικές για το ίδιο

1. Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζουμε την αμφισημία ή την αβεβαιότητα είναι κάπως διαφορετικός από άλλες προσεγγίσεις. Αντί να συνυπολογίζουμε μόνο τον βαθμό της προσλαμβανόμενης αδικίας (κατά πόσο δηλαδή κάτι είναι λιγότερο ή περισσότερο άδικο), εξετάζουμε κατά πόσο η έλλειψη νομιμότητας της κατάστασης είναι λίγο-πολύ εμφανής σε όσους συμμετέχουν σε αυτή τη συνθήκη, καθώς και την εμπιστοσύνη που αισθάνονται για να προβούν σε διαμαρτυρίες περί αδικίας. Αυτό σημαίνει ότι οι κρίσεις για τη νομιμότητα πιθανώς να μην περιλαμβάνουν μόνο την άμεση κρίση περί αδικίας, αλλά και μια αξιολόγηση περί εμπιστοσύνης (το ίδιο μάλιστα μπορεί να ειπωθεί και για τη σταθερότητα).

πληροφορίες αναφορικά με τους κανόνες της ενδοομάδας. Με αυτή την έννοια, στον βαθμό που η ενδοομάδα είναι μέρος του εαυτού (Smith, 1999· Tropp & Wright, 2001), η πληροφορία που προέρχεται από τα μέλη της ενδοομάδας ασκεί πολύ σημαντική επιρροή. Στο πλαίσιο της ανελιξιακής πλάνης, η αμφισβησία ως προς τη διαπερατότητα, τη νομιμότητα και τη σταθερότητα του διομαδικού πλαισίου ενισχύει πιθανώς την ανάγκη να διευκρινιστούν οι κανόνες της ενδοομάδας. Έτσι, η ανελιξιακή πλάνη μπορεί να κάνει τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας ιδιαίτερα δεκτικά στην αναφορική πληροφοριακή επιρροή. Αν ένα από τα μέλη της ενδοομάδας χαρακτήριζε την ανελιξιακή πλάνη ως «πρακτική διάκρισης», θα ενισχυόταν η αντίληψη της μη νομιμότητας (βλ. τη συζήτηση των Major & Schmader, 2001, για τις ενδείξεις μη νομιμότητας της κατάστασης). Επιπλέον, η σαφής έκφραση θυμού από ένα μέλος της ενδοομάδας θα αύξανε επίσης την εμπιστοσύνη ότι οι ομαδικοί κανόνες υποστηρίζουν τη συλλογική δράση, αυξάνοντας κατ' αυτό τον τρόπο την αντίληψη αστάθειας. Έτσι, το αποτέλεσμα αυτής της επιρροής θα πρέπει να είναι η αυξημένη υποστήριξη της συλλογικής δράσης.

Με τα δύο σκέλη αυτής της υπόθεσης για την αμφισβησία ασχοληθήκαμε σε ένα τρίτο πείραμα (Wright, 1997, Πείραμα 1). Πρώτον, προβλέψαμε ότι στη συνθήκη ανελιξιακής πλάνης, αν ένα μέλος της ενδοομάδας έδινε πληροφορίες που: (α) χαρακτηρίζουν την ανελιξιακή πλάνη ως πρακτική διάκρισης, και (β) δείχνουν ότι ήταν θυμωμένος/-η με αυτήν, η πρόσληψη της μη νομιμότητας και η πρόσληψη της αστάθειας των κοινωνικών σχέσεων θα ενισχύονταν αντίστοιχα. Δεύτερον, προβλέψαμε ότι αυτές οι πληροφορίες θα οδηγούσαν σε αυξημένη υποστήριξη της συλλογικής δράσης. Η βασική διαδικασία ήταν παρόμοια με εκείνη που περιγράψαμε πιο πάνω (π.χ. Wright & Taylor, 1998). Όλοι οι συμμετέχοντες βρέθηκαν σε συνθήκη ανελιξιακής πλάνης. Στο πρώτο μέρος της έρευνας συμμετείχε κανονικά ένας πειραματικός συνεργός, ο οποίος παρουσιάστηκε ως μέλος της ενδοομάδας. Αφού όμως έπαιρνε την απάντηση ότι είχε απορριφθεί εξαιτίας μιας πολιτικής ποσοστώσεων, ο συνεργός άρχιζε να διαμαρ-

τύρεται. Αν και υπήρχαν διαχωριστικά που εμπόδιζαν τους συμμετέχοντες να βλέπουν ο ένας τον άλλο, όλοι μπορούσαν να ακούσουν καθαρά τις δηλώσεις του συνεργού. Στον πρώτο χειρισμό, που σκόπευε να μειώσει την αμφισβημία ως προς την έλλειψη νομιμότητας, ο συνεργός χαρακτήριζε ξεκάθαρα τον περιορισμό που αντιμετώπιζε η ενδοομάδα του ως «πρακτική διάκρισης». Στον δεύτερο χειρισμό, που στόχευε να διασφαλίσει ότι ένα τουλάχιστον μέλος της ενδοομάδας θα υποστήριζε μια αντίδραση συλλογικού χαρακτήρα, ο συνεργός δήλωσε σε έντονο τόνο ότι είχε θυμώσει. Η παρουσία ή απουσία των δύο πειραματικών χειρισμών παρήγαγε ένα πειραματικό σχέδιο 2 x 2. Στη συνέχεια οι συμμετέχοντες υπέδειξαν τον βαθμό συμφωνίας τους με τα πέντε είδη δράσεων και διάλεξαν εκείνη που προτιμούσαν. Τέλος, συμπλήρωσαν ερωτήσεις προσλαμβανόμενης προσωπικής αδικίας, προσλαμβανόμενης συλλογικής αδικίας κατά της ενδοομάδας τους, καθώς και προσλαμβανόμενης σταθερότητας της διομαδικής ιεραρχίας.

Φάνηκε ότι τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας ήταν δεκτικά στην αναφορική πληροφοριακή επιρροή. Όταν ο συνεργός χαρακτήριζε τις πράξεις της εξωομάδας ως πρακτική διάκριση, ο βαθμός πρόσληψης της συλλογικής αδικίας (μη νομιμότητα) ήταν σημαντικά υψηλότερος ($M = 7,41$) απ' ό,τι όταν δεν χρησιμοποιούνταν ο χαρακτηρισμός ($M = 6,81$). Ακόμη, η πρόσληψη της αστάθειας των σχέσεων ήταν σημαντικά υψηλότερη όταν ο συνεργός εξέφραζε θυμό ($M = 6,80$) παρά όταν δεν το έκανε ($M = 5,13$).

Η προβλεπόμενη επίδραση της αναφορικής πληροφοριακής επιρροής εκφράστηκε και στις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις πέντε επιλογές συμπεριφοράς. Τη μεγαλύτερη επίδραση στην αποδοχή των πέντε συμπεριφορών είχε ο πειραματικός χειρισμός της αστάθειας: η αποδοχή της συλλογικής δράσης ήταν σημαντικά υψηλότερη στις συνθήκες θυμού, δηλαδή υψηλής αστάθειας ($M = 4,76$), απ' ό,τι στις συνθήκες όπου δεν εκφραζόταν θυμός, όπου δηλαδή υπήρχε αμφισβημία ως προς τη σταθερότητα των σχέσεων ($M = 2,47$). Τη μεγαλύτερη όμως επίδραση στη συχνότητα της ανάληψης πραγματικής δράσης είχε ο χειρισμός της μη νομιμότητας, καθώς σημαντικά περισσό-

τεροι συμμετέχοντες ανέλαβαν συλλογική δράση ($f = 15$) όταν χρησιμοποιούνταν ο χαρακτηρισμός της διάκρισης απ' ό,τι όταν δεν χρησιμοποιούνταν ($f = 5$). Τα αποτελέσματα αυτά, σε τρεις μορφές πιθανών συμπεριφορών, φαίνονται στον Πίνακα 1. Αν εξετάσουμε τον Πίνακα 1, θα αντιληφθούμε ότι η σαφέστερη αλλαγή στη συμπεριφορά προέκυψε όταν *συνδυάστηκαν* οι δύο χειρισμοί. Το επάνω μέρος του Πίνακα 1 δείχνει ότι μόνο όταν ήταν παρόντες και ο χαρακτηρισμός «διάκριση» (υψηλή μη νομιμότητα) και η έκφραση θυμού (υψηλή αστάθεια) η βαθμολογία της συλλογικής δράσης ξεπερνούσε τη βαθμολογία της ατομικής δράσης (στήλη 4). Ομοίως, το κάτω μέρος του Πίνακα 1 δείχνει ότι, μόνο όταν ήταν παρόντες αμφότεροι οι χειρισμοί, η συχνότερη επιλογή της ατομικής δράσης αντικαταστάθηκε από μια ελαφρά προτίμηση για τη συλλογική δράση.

Τα παραπάνω ευρήματα συμφωνούν με όσα υποστηρίζει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979· βλ. επίσης Wright, 2001), ότι η χαμηλή θέση της ενδοομάδας πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μη νόμιμη, αλλά και ως ασταθής τόσο ώστε να προκύψει συλλογική δράση. Τα ευρήματα αυτά γενικά συμβαδίζουν επίσης με την υπόθεση ότι η αμφισβησία που συνοδεύει την ανεπιχειρησιακή πλάνη μπορεί να συμβάλει στην παρεμπόδιση της συλλογικής δράσης, όπως και ότι η πληροφόρηση από μέλος της ενδοομάδας μπορεί να ασκήσει επιρροή αποσαφηνίζοντας το κοινωνικό πλαίσιο. Οι δηλώσεις ενός μέλους της ενδοομάδας, που έκαναν σαφή την έλλειψη νομιμότητας και την αστάθεια του πλαισίου, αύξησαν το ενδιαφέρον για συλλογική δράση ως απάντηση στην ανεπιχειρησιακή πλάνη.

• *Ο στόχος της αδικίας.* Στο πείραμα το οποίο περιγράφηκε πιο πάνω (Wright, 1997, Πείραμα 1) η επίδραση που είχε ο χαρακτηρισμός της «διάκρισης» από τον συνεργό μάς επιτρέπει να δώσουμε άλλη μια πιθανή εξήγηση για την προτίμηση της ατομικής δράσης ως απάντηση στην ανεπιχειρησιακή πλάνη. Παρότι αυτό που κυρίως μας ενδιέφερε ήταν η επίδραση αυτού του χειρισμού στην πρόσληψη της συλλογικής αδικίας, δηλαδή της αδικίας που απευθύνεται στην ενδοομάδα, μετρή-

Πίνακας 1

Συμπεριφορικές αποκρίσεις στην ανελιξιακή πλάνη με πειραματικό χειρισμό της προσλαμβανόμενης αστάθειας και της μη νομιμότητας μέσω επιρροής ασκούμενης από μέλος της ενδοομάδας

Συμπεριφορά	Χωρίς χαρακτηρισμό διάκρισης (Αμφισημία νομιμότητας)		Με χαρακτηρισμό διάκρισης (Υψηλή έλλειψη νομιμότητας)	
	Χωρίς έκφραση θυμού (Αστάθεια: αμφίσημη)	Με έκφραση θυμού (Αστάθεια: υψηλή)	Χωρίς έκφραση θυμού (Αστάθεια: αμφίσημη)	Με έκφραση θυμού (Αστάθεια: υψηλή)
Μέση βαθμολογία της αποδοχής κάθε μορφής συμπεριφοράς				
Απραξία	3,05	3,29	3,00	2,95
Ατομική δράση	4,18	3,68	4,02	4,03
Συλλογική δράση	2,71	2,24	3,86	5,45
Συχνότητα επιλογής κάθε μορφής συμπεριφοράς				
Καμιά δράση	4	3	3	2
Ατομική δράση	11	12	10	8
Συλλογική δράση	2	3	6	9

σαμε επίσης την πρόσληψη της προσωπικής αδικίας, αυτής που απευθύνεται στον ίδιο τον συμμετέχοντα. Ο πειραματικός χειρισμός της διάκρισης όχι μόνο αύξησε την αντίληψη της συλλογικής αδικίας, όπως περιγράψαμε πιο πάνω, αλλά παράλληλα μείωσε στατιστικά σημαντικά και την αντίληψη της προσωπικής αδικίας (από $M = 8,83$ στις συνθήκες χωρίς χαρακτηρισμό σε $M = 7,72$ στις συνθήκες χαρακτηρισμού της διάκρισης). Φαίνεται έτσι ότι ο χαρακτηρισμός της ανεπιτυχίας πλάνης ως πρακτικής διάκρισης μετέβαλε την ερμηνεία των συμμετεχόντων γι' αυτήν και τους έκανε να την αντιληφθούν όχι ως αδικία που απευθύνεται κυρίως στους ίδιους ως άτομα, αλλά ως αδικία που, ακόμη περισσότερο, διαπράττεται εναντίον της ενδοομάδας συνολικά. Τωσ η επιτυχία έστω και λίγων μελών της ενδοομάδας να στρέφει την προσοχή των συμμετεχόντων σε ενδοομαδικές συγκρίσεις με τα επιτυχημένα αυτά «δείγματα ανέλιξης» αντί για διομαδικές συγκρίσεις με την ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης (Ellemers, Wilke, & van Knippenberg, 1993). Αυτή η αλλαγή στην εστίαση των κοινωνικών συγκρίσεων υπογραμμίζει την προσωπική θέση των συμμετεχόντων στο εσωτερικό της ενδοομάδας και όχι τη θέση της ενδοομάδας ως σύνολο απέναντι στην εξωομάδα. Ως αποτέλεσμα, το άτομο εντοπίζει εντονότερα την απόρριψη που δέχεται προσωπικά και αξιολογεί πιο αρνητικά τη μεταχείριση που υφίσταται το ίδιο. Έτσι, η ανεπιτυχία πλάνη μπορεί να οδηγήσει σε δράση ατομικού χαρακτήρα, καθώς η παρουσία λίγων επιτυχημένων «δειγμάτων ανέλιξης» κάνει πιο πρόδηλη την προσωπική παρά τη συλλογική αδικία (βλ. Guimond & Dubé-Simard, 1983· Walker & Pettigrew, 1984).

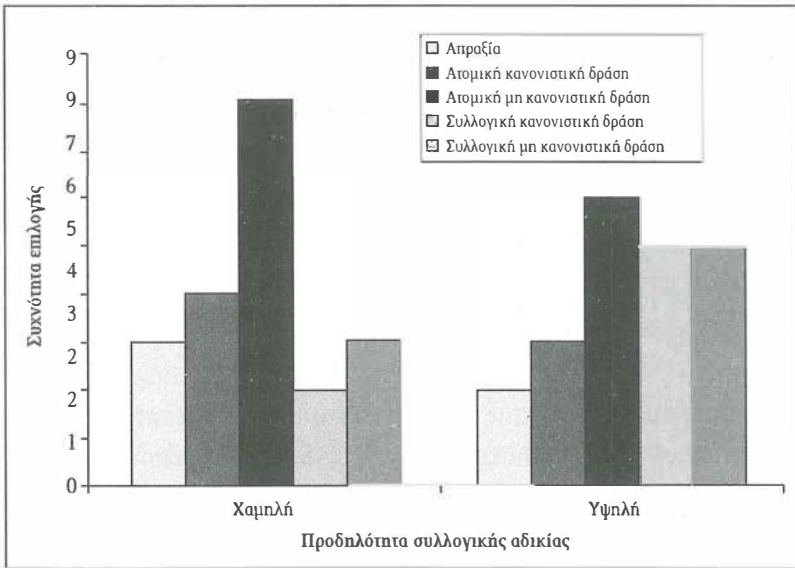
Σχεδιάσαμε ένα δεύτερο πείραμα (Wright, 1997, Πείραμα 2) για να ελέγξουμε την πρόβλεψη ότι ένα σαφέστερο μήνυμα από την προνομιούχα ομάδα θα έκανε πρόδηλη τη συλλογική αδικία της ανεπιτυχίας πλάνης, θα μείωνε τις ενδοομαδικές συγκρίσεις με τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης», θα αύξανε τις διομαδικές συγκρίσεις και θα ενίσχυε το ενδιαφέρον για συλλογική δράση. Οι συμμετέχοντες ήταν εσωτερικοί φοιτητές σε διάφορα κολέγια στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια στη Σάντα Κρουζ και, βάσει του πειράματος, στο κολέγιό

τους εφαρμοζόταν η πολιτική της ποσόστωσης. Σε ένα απλό σχέδιο δύο συνθηκών, η τυπική συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης ήταν αυτή της «χαμηλής προδηλότητας της συλλογικής αδικίας» (βλ. Wright, 1997, Πείραμα 1). Στη συνθήκη «υψηλής προδηλότητας της συλλογικής αδικίας», μετατρέψαμε το μήνυμα της προνομιούχας ομάδας έτσι ώστε να κατευθύνει την προσοχή στη συλλογική αδικία. Το όνομα του κολεγίου του συμμετέχοντα γραφόταν στην κορυφή της απαντητικής φόρμας των κριτών με κόκκινο μελάνι και αναφερόταν τρεις ακόμη φορές στο μήνυμα. Οι πέντε επιλογές συμπεριφοράς ήταν οι ίδιες με τις προηγούμενες έρευνες και υπήρχαν και πάλι μετρήσεις για την πρόσληψη αδικίας σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο.

Στη συνθήκη υψηλής προδηλότητας της συλλογικής αδικίας παρουσιάστηκε σημαντικά μεγαλύτερη πρόσληψη συλλογικής αδικίας ($M = 7,43$) και μικρότερη πρόσληψη ατομικής αδικίας ($M = 6,71$) απ' ό,τι στη συνθήκη χαμηλής προδηλότητας (συλλογική αδικία $M = 6,75$, ατομική αδικία $M = 7,64$). Εξετάζοντας τις συχνότητες της προτιμώμενης μορφής δράσης στο Σχήμα 2 φαίνεται ότι η προτίμηση για την ατομική δράση ως απάντηση στην ανελιξιακή πλάνη μπορεί να οφείλεται εν μέρει στην αδυναμία του ατόμου να εστιάσει στη συλλογική αδικία². Οι συμμετέχοντες στη συνθήκη χαμηλής προδηλότητας της συλλογικής αδικίας έδειξαν τη γνωστή μας πλέον προτίμηση για ατομική μη κανονιστική δράση, ενώ στη συνθήκη υψηλής προδηλότητας της συλλογικής αδικίας ήταν πιο πιθανό να επιλέξουν συλλογικές μορφές δράσης.

Η σημασία αυτών των ευρημάτων γίνεται ακόμη πιο εμφανής αν συγκρίνουμε τα αποτελέσματα του Σχήματος 2 με εκείνα των ερευνών που περιγράψαμε πιο πάνω. Οι Wright και Taylor (1998, Πείραμα 1) χρησιμοποίησαν μια σχετική ενδοομάδα με «πραγματικό νόημα» για

2. Οι τύποι απάντησης στις δύο σειρές δεδομένων για τα είδη δράσεων (οι βαθμολογίες της αποδοχής της δράσης και η επιλεγμένη δράση) έμοιαζαν πολύ μεταξύ τους. Έτσι παρουσιάζουμε μόνο τα δεδομένα συχνότητας επιλογής της δράσης.

Σχήμα 2

Συχνότητα επιλογής των πέντε απαντήσεων συμπεριφοράς από τους συμμετέχοντες σε καθεμιά από τις δύο συνθήκες προδηλότητας της συλλογικής αδικίας

(Πηγή: προσαρμογή από δεδομένα που περιλαμβάνονται στο Wright, 1997).

τους συμμετέχοντες, μια ομάδα δηλαδή που ήταν πιθανό να έχει κάποια προσωπική σημασία γι' αυτούς. Οι ίδιοι ερευνητές (Πείραμα 2) αύξησαν την προδηλότητα της ενδοομάδας επιτρέποντας σε αρκετό βαθμό την αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της μειονεκτούσας ομάδας. Και οι δύο αυτές τροποποιήσεις σχεδιάστηκαν για να αυξηθεί η προδηλότητα της ενδοομαδικής ταυτότητας εν γένει (για να αυξηθεί δηλαδή η κοινωνική ταυτότητα), σε μια προσπάθεια να στραφεί το ενδιαφέρον στη συλλογική δράση. Καμία όμως από αυτές δεν οδήγησε σε συλλογική δράση ως απάντηση στην ανεπιχειρησιακή πλάνη.

Με μια πρώτη ματιά, τα ευρήματα του Σχήματος 2 φαίνονται ασύμβατα με εκείνα των Wright και Taylor (1998). Η σημαντική όμως διαφορά στον τελευταίο αυτό χειρισμό είναι ότι υπήρξε πιο συ-

γκεκριμένος. Οι πειραματικοί χειρισμοί που χρησιμοποιήθηκαν στους Wright και Taylor (1998) αύξησαν τη *συνολική προδηλότητα* της ενδοομαδικής ταυτότητας των συμμετεχόντων, ενώ αντίθετα ο χειρισμός που χρησιμοποιήθηκε στον Wright (1997, Πείραμα 2) έστρεψε την προσοχή συγκεκριμένα στην *κοινή αδικία* που υφίσταται η ενδοομάδα. Η αύξηση της συνολικής προδηλότητας της ενδοομάδας μπορεί να οδηγήσει σε περισσότερες διομαδικές συγκρίσεις, αλλά μπορεί επίσης να προκαλέσει περισσότερες ενδοομαδικές διεργασίες (Hogg, 1992). Σε ένα απόλυτα κλειστό διομαδικό πλαίσιο τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας μοιράζονται μια κοινή μοίρα, οπότε η αύξηση της συνολικής προδηλότητας της κοινωνικής ταυτότητας πρέπει να ενισχύει τη συμμόρφωση στους ενδοομαδικούς κανόνες και να αυξάνει το ενδιαφέρον για συλλογική δράση (Lalonde & Silverman, 1994). Στην περίπτωση όμως της ανελιξιακής πλάνης η επιτυχία μερικών μελών κάνει τη μοίρα της ενδοομάδας πιο ετερογενή. Έτσι, η αύξηση της συνολικής προδηλότητας της ενδοομάδας μπορεί να στρέψει την προσοχή σε αυτή την ετερογένεια στο εσωτερικό της ομάδας και να αυξήσει το ενδιαφέρον για ενδοομαδικές συγκρίσεις, οι οποίες θα υπονομεύσουν το ενδιαφέρον για συλλογική δράση. Αν όμως κατευθύνουμε το ενδιαφέρον των μελών της μειονεκτούσας ομάδας συγκεκριμένα στη συλλογική αδικία που υφίσταται η ενδοομάδα, αυτό μπορεί να αυξήσει την αίσθηση της κοινής μοίρας και των ομοιοτήτων της ενδοομάδας, οπότε να αυξηθούν και οι κοινωνικές συγκρίσεις στο διομαδικό επίπεδο. Με λίγα λόγια, η συγκεκριμένη προσοχή στη *συνολογική αδικία* και όχι η γενικότερη αύξηση της προδηλότητας της ενδοομάδας είναι που οδηγεί σε μεγαλύτερη συλλογική δράση ως απάντηση στην ανελιξιακή πλάνη.

Αυτή είναι μια σημαντική αίρεση ως προς την επίδραση της ενδοομαδικής ταυτότητας στη συλλογική δράση. Πολλές συζητήσεις παρουσίασαν τη σχέση μεταξύ ενδοομαδικής ταυτότητας και συλλογικής δράσης ως γραμμική (π.χ. Ellemers et al., 1997· Hinkle, Fox-Cardamone, Haseleu, Brown, & Irwin, 1996). Τα ευρήματα που παρουσιάζουμε εδώ τροποποιούν αυτή την άποψη. Η μεγαλύτερη προσο-

χή σε –ή η ταύτιση με– μια ενδοομάδα στην οποία υπάρχει εμφανής ετερογένεια ως προς τις ατομικές κοινωνικές θέσεις των μελών της, όπως και η αμφισημία σχετικά με τη νομιμότητα της ενδοομαδικής κοινωνικής θέσης μπορεί να στρέψουν την προσοχή σε ενδοομαδικές διαδικασίες, σε περισσότερες διατομικές συγκρίσεις και σε μεγαλύτερη έγνοια για την προσωπική αδικία (βλ. Smith, Spears, & Oyen, 1994).

Γενικές σκέψεις για τη συλλογική δράση

Ορισμένα από τα ευρήματα αυτού του ερευνητικού προγράμματος προσφέρονται για μια ευρύτερη συζήτηση πάνω στη συλλογική δράση. Πρώτον, συμφωνούν σε γενικές γραμμές με το βασικό επιχείρημα της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, ότι δηλαδή η συλλογική δράση καθορίζεται από πολλαπλούς παράγοντες και ότι επηρεάζεται τόσο από τη διαπερατότητα των ορίων των ομάδων όσο και από την αντίληψη ότι η θέση της ενδοομάδας είναι άδικη (μη νόμιμη) και επιδέχεται αλλαγή (ασταθής). Όμως τα δεδομένα αυτά δείχνουν επίσης ότι οι πιο πάνω κρίσεις δεν είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. Η περιορισμένη διαπερατότητα των ορίων (ανελιξιακή πλάνη) όχι μόνο δυσχεραίνει τη δυνατότητα ατομικής κινητικότητας, αλλά επηρεάζει και την πρόσληψη της νομιμότητας και της σταθερότητας. Φαίνεται δηλαδή ότι η επιτυχία ελάχιστων μελών της μειονεκτούσας ομάδας υπονομεύει το ενδιαφέρον για συλλογική δράση, καθώς στρέφει την προσοχή στην προσωπική παρά στη συλλογική αδικία, ενώ παράλληλα μειώνει την πεποίθησή ότι η διομαδική ιεραρχία είναι μη νόμιμη. Αυτό με τη σειρά του μπορεί να μειώσει την πεποίθηση σχετικά με την αστάθεια της ενδοομαδικής θέσης. Φαίνεται επομένως ότι η επίδραση της περιορισμένης διαπερατότητας των ορίων στη συλλογική δράση διαμεσολαβείται, τουλάχιστον εν μέρει, από την πρόσληψη της νομιμότητας και της αστάθειας (βλ. Wright, 2001, για μια πληρέστερη συζήτηση).

Επιπλέον, τα δεδομένα αυτά επισύρουν την προσοχή στον ρόλο της αμφισημίας. Η ανελιξιακή πλάνη, συγκαλύπτοντας τον ιεραρχικό χαρακτήρα των διομαδικών σχέσεων, μειώνει την πιθανότητα τα

μέλη της ομάδας χαμηλής θέσης να αναλάβουν εκείνες τις μορφές δράσης που είναι σε θέση να φέρουν την κοινωνική αλλαγή. Το σημείο αυτό θίγει ένα ευρύτερο ζήτημα για τη μελέτη των διομαδικών σχέσεων. Στην κοινωνική ψυχολογία, τεράστιος αριθμός ερευνών ασχολήθηκε με τις συνθήκες και τις πρακτικές που μπορούν να μειώσουν τη μεροληψία στις διομαδικές σχέσεις, δηλαδή την προκατάληψη και τις διακρίσεις. Η προσέγγιση αυτή είχε λογική, αφού η συγκεκριμένη δουλειά υποκινούνταν ως επί το πλείστον από την επιθυμία να μειωθούν οι στάσεις προκατάληψης και οι συμπεριφορές διάκρισης των μελών των προνομιούχων ομάδων. Όταν όμως λάβουμε υπόψη μας την οπτική της μειονεκτούσας ομάδας, βλέπουμε ότι πολλές από τις καταστάσεις, τις διεργασίες και τις πρακτικές που πιθανώς μειώνουν την προκατάληψη και τις διακρίσεις μπορούν επίσης να υπονομεύσουν το ενδιαφέρον για συλλογική δράση μεταξύ των μελών της μειονεκτούσας ομάδας. Για παράδειγμα, οι Gaertner, Dovidio και συνεργάτες τους (π.χ. Gaertner, Dovidio, Anastasio, Bachman, & Rust, 1993) τάσσονται υπέρ ενός μοντέλου κοινής ομαδικής ταυτότητας. Σ' αυτή την περίπτωση τα μέλη των δύο ομάδων καλούνται να υιοθετήσουν μια υπερκείμενη ταυτότητα, που αντικαθιστά τα παλιά ομαδικά όρια του «εμείς» και «αυτοί» με ένα ευρύτερο και πιο περιεκτικό «εμείς». Αν και η στρατηγική αυτή αποδείχθηκε ότι μειώνει την προκατάληψη της προνομιούχας ομάδας, πιθανότατα μειώνει και την ανάληψη συλλογικής δράσης από τη μειονεκτούσα ομάδα. Το να εστιάσει κανείς στην υπερκείμενη ταυτότητα θολώνει τα όρια μεταξύ της προνομιούχας και της μειονεκτούσας ομάδας, και συγκαλύπτει τις διομαδικές ανισότητες. Το ίδιο επιχειρήματα μπορεί να αναφερθεί και για άλλες στρατηγικές που έχουν προταθεί, όπως η διασταύρωση των κατηγοριοποιήσεων (cross-cutting categorization) (π.χ. Brown & Turner, 1979), οι υπερκείμενοι στόχοι (π.χ. Sherif, 1966), η διομαδική επαφή (π.χ. Pettigrew, 1998), η διευρυμένη επαφή (Wright, Aron, MacLaughlin-Volpe, & Ropp, 1997), καθώς και για πολλές άλλες στρατηγικές που βελτιώνουν τις διομαδικές στάσεις. Οι ίδιοι μηχανισμοί που μειώνουν τα προβλή-

ματα τα οποία σχετίζονται με την προκατάληψη της προνομιούχας ομάδας μπορούν επίσης να δημιουργήσουν αμφισβημία ως προς τις διομαδικές σχέσεις, με αποτέλεσμα να μειώνεται το ενδιαφέρον για συλλογική δράση από μέρους των ομάδων που μειονεκτούν.

Περίληψη και συνέπειες

Όπως δείχνουν οι έρευνες που περιγράψαμε πιο πάνω, η αβεβαιότητα που δημιουργείται από την επιτυχία των λίγων «δειγμάτων ανέλιξης» μειώνει το ενδιαφέρον για συλλογική δράση, ενώ αντίθετα αυξάνει την προτίμηση για ατομική μη κανονιστική δράση. Η ίδια όμως αβεβαιότητα μπορεί να κάνει τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας ιδιαίτερα δεκτικά στην επιρροή των άλλων μελών της ενδοομάδας. Έτσι, η ανελιξιακή πλάνη μπορεί να αποτελέσει και γόνιμο έδαφος για τις προσπάθειες κάποιων μελών της ενδοομάδας να προάγουν την ανάπτυξη «κοινωνικής συνείδησης» (Taylor & McKirnan, 1984). Δεν υπάρχει όμως λόγος να υποθέσουμε ότι τα μέλη της ενδοομάδας θα προσφέρουν πράγματι πληροφορίες που θα κατευθύνουν τη μειονεκτούσα ομάδα προς την ανάληψη συλλογικής δράσης. Αν, για παράδειγμα, τα μέλη της ενδοομάδας παρουσιάζουν τη μειονεξία της ως νόμιμη ή σταθερή, τότε το ενδιαφέρον για συλλογική δράση υπονομεύεται ακόμη περισσότερο.

Η αμφισβημία που ενέχει η ανελιξιακή πλάνη μπορεί ακόμη να κάνει τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας δεκτικά στην επιρροή της προνομιούχας εξωομάδας. Δεν πρέπει να αγνοήσουμε την πιθανότητα ότι κάποια μηνύματα της εξωομάδας, που στοχεύουν να παρουσιάσουν το διομαδικό πλαίσιο ως νόμιμο ή να στρέψουν την προσοχή στην ατομική επιτυχία των λίγων μελών, μπορούν επίσης να μειώσουν το ενδιαφέρον για συλλογική δράση. Η προνομιούχα ομάδα μπορεί με τέτοιου είδους μέσα να εκμεταλλευτεί την αβεβαιότητα που είναι εγγενής στην ανελιξιακή πλάνη. Έτσι, η ανελιξιακή πλάνη μπορεί να προσφέρει στις προνομιούχες ομάδες τα μέσα να εμποδίσουν αποτελεσματικά ή τουλάχιστον να μειώσουν την υποστήριξη για τη

ριζοσπαστική συλλογική δράση από μέρους της μειονεκτούσας ομάδας και με αυτό τον τρόπο να εμποδίσουν την κοινωνική αλλαγή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η έρευνα που περιγράφεται εδώ πιθανότατα υποτιμά την αμφισημία που παρατηρείται στις περιπτώσεις ανελιξιακής πλάνης του «πραγματικού κόσμου». Σε αυτές τις έρευνες επιβλήθηκε ρητά στους συμμετέχοντες ότι οι ίδιοι είχαν τα απαραίτητα προσόντα για την υψηλή θέση και ότι η προνομιούχα ομάδα είχε επιβάλει ποσόστωση 2% στην ομάδα τους. Στον πραγματικό κόσμο είναι εντελώς απίθανο να δίνονται τόσο ρητές πληροφορίες. Το πιο πιθανό είναι να λέγεται στα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας ότι τους λείπουν τα απαραίτητα προσόντα, ενώ η πραγματική εκπροσώπηση των μελών της μειονεκτούσας ομάδας στις προνομιακές θέσεις πιθανότατα μεγαλοποιείται παρά εκφράζεται απλά (Taylor & McKirnan, 1984). Έτσι, οι συνθήκες της ανελιξιακής πλάνης που δημιουργήθηκαν για τις έρευνες αυτές είναι λιγότερο ασαφείς και πιο ευθείες στην περιγραφή των διακρίσεων που εμπεριέχονται και θα έπρεπε να ερμηνεύονται πιο εύκολα ως μη νόμιμες (βλ. Major & Schmader, 2001) απ' ό,τι οι περισσότερες περιπτώσεις ανελιξιακής πλάνης στον «πραγματικό κόσμο».

Τα επιτυχημένα «δειγμάτα ανέλιξης»

Μερικές εμπειρικές μελέτες εξέτασαν τις εμπειρίες των επιτυχημένων εκπροσώπων, όπως είναι, για παράδειγμα, οι γυναίκες και τα μέλη μειονοτήτων που κατακτούν θέσεις σε περιβάλλοντα τα οποία κατά παράδοση ανήκαν στους λευκούς άνδρες (π.χ. Kanter, 1977· Laws, 1975· Saenz & Lord, 1989· Yoder, 1991). Οι περισσότερες απ' αυτές τις έρευνες επικεντρώθηκαν στις ψυχολογικές συνέπειες και στις επιδόσεις των επιτυχημένων «δειγμάτων ανέλιξης» λόγω της αλληλεπίδρασής τους με μέλη της πλειοψηφικής ομάδας. Εμείς αντίθετα ακολουθήσαμε μια προσέγγιση κάπως πιο διομαδική και εξετάσαμε πώς επιδρά η θέση τους ως «δειγμάτων ανέλιξης» στην πρόσληψη της συλλογικής αδικίας, καθώς και στην υποστήριξή τους στη δράση

όσων αναγκάζονται να παραμείνουν σε μειονεκτική θέση (Wright & Taylor, 1999). Σε αυτή την ενότητα του κεφαλαίου θα παρουσιάσουμε κατ' αρχάς εναλλακτικές υποθέσεις για το πώς θα αντιδράσουν τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» απέναντι στη δράση των άλλων μελών της μειονεκτούσας ομάδας και στη συνέχεια θα περιγράψουμε τα ευρήματα δύο πειραμάτων που ελέγχουν τις υποθέσεις αυτές.

Από μια άποψη, η ανελιξιακή πλάνη δίνει κάποιους λόγους αισιοδοξίας για τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας, καθώς προσφέρει σε αρκετά μέλη της ενδοομάδας πρόσβαση στα προνόμια και στους πόρους της προνομιούχας ομάδας. Αυτά τα «δείγματα ανέλιξης» θα μπορούσαν να γίνουν φορείς κοινωνικής αλλαγής. Θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τη θέση που μόλις απέκτησαν για να ηγηθούν σε συλλογικές προσπάθειες με στόχο να ξεπεραστούν τα εμπόδια που αποκλείουν την πλήρη και ισότιμη πρόοδο της ομάδας τους. Στην πρόβλεψη αυτή συνηγορούν έμμεσα όσα υποθέτει για τη συλλογική δράση η θεωρία της διομαδικής αδελφικής/αλληλέγγυας σχετικής αποστέρσης (π.χ. Guimond & Dubé-Simard, 1983· Walker & Mann, 1987). Η διομαδική (ή αδελφική/αλληλέγγυα) αποστέρση αναφέρεται στα συναισθήματα της δυσαρέσκειας και της αδικίας εξαιτίας της μεταχείρισης που υφίσταται η ενδοομάδα του ατόμου, ενώ αντίθετα η διατομική (ή εγωιστική) αποστέρση αναφέρεται στο αίσθημα δικαιοσύνης για τη μεταχείριση που δέχεται το ίδιο το άτομο (Runciman, 1966). Το κύριο ερευνητικό εύρημα είναι ότι οι συλλογικές αντιδράσεις σχετίζονται με τη διομαδική και όχι με τη διατομική αποστέρση (βλ. Walker & Pettigrew, 1984, για μια συνοπτική έκθεση). Αυτό σημαίνει ότι η προσωπική επιτυχία που απολαμβάνουν τα «δείγματα ανέλιξης» δεν περιορίζει απαραίτητα τα συναισθήματα διομαδικής αποστέρσης που νιώθουν ή την υποστήριξή τους προς τη συλλογική δράση. Η άποψη αυτή διατυπώνεται ξεκάθαρα (Abeles, 1976) σε μια συζήτηση για τη σχετική αποστέρση και τον πολιτικό αγώνα των μαύρων στις πόλεις: «Ίσως τότε η οικονομική επιτυχία των μαύρων σε ατομικό επίπεδο δεν θα υπονομεύσει την υποστήριξή τους στην κοινωνική αλλαγή, εφόσον νιώθουν ότι οι μαύροι (ή μια υποομάδα

των μαύρων) εξακολουθούν να τα πηγαίνουν άσχημα ως ομάδα» (σελ. 135). Πιο άμεσες ενδείξεις γι' αυτή την πρόβλεψη παρέχει η δουλειά πάνω στις «επιτροπές» (caucuses) των γυναικών και των μαύρων (Briscoe, 1978· Childs, 1992). Αυτές οι επιτροπές των μαύρων περιγράφονται (Childs, 1992) ως αυτοοργανωμένες ομάδες διεκδίκησης που σχηματίζονται από τα μέλη μειονοτικών ομάδων για την προώθηση των αιτημάτων τους στο εσωτερικό οργανισμών όπου κυριαρχούν οι λευκοί και όπου προηγουμένως υπήρχε φυλετικός αποκλεισμός. Οι επιτροπές προτείνουν λύσεις σε προβλήματα ανισότητας και προκατάληψης, και επιδιώκουν να αυξήσουν την εκπροσώπηση της ομάδας τους. Όπως φαίνεται, οι ομάδες αυτές αποτελούν ενδείξεις για την προσπάθεια των «δειγμάτων ανέλιξης» να αυξήσουν τις ευκαιρίες για τα άλλα μέλη της ομάδας τους.

Βάσει όμως της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, μπορεί να γίνει μια διαφορετική υπόθεση. Κεντρική υπόθεση της θεωρίας είναι ότι η υπαγωγή σε μια προνομιούχα ομάδα διαμορφώνει μια θετική κοινωνική ταυτότητα και άρα συνεισφέρει θετικά στην αυτοεκτίμηση, ενώ η υπαγωγή σε μια ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης συνεπάγεται αρνητική κοινωνική ταυτότητα και άρα μειώνει την αυτοεκτίμηση. Σε σύγκριση με τα μέλη των ομάδων υψηλής κοινωνικής θέσης, τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης αξιολογούν τις ομάδες τους λιγότερο θετικά (π.χ. Sachdev & Bourhis, 1985) και ευνοούν λιγότερο την ενδοομάδα τους όταν κατανέμουν πόρους (π.χ. Sachdev & Bourhis, 1991). Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας προβλέπει ότι η ανοδική κινητικότητα θα έχει θετική επίδραση στην κοινωνική ταυτότητα του ατόμου, με αποτέλεσμα την ισχυρότερη ταύτιση με τη νέα ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης και την απόρριψη της ομάδας χαμηλής θέσης που συνεισέφερε αρνητικά στην κοινωνική ταυτότητα του ατόμου (Hogg & Abrams, 1988). Επιπλέον, ορισμένοι υποστηρικτές της ίδιας θεωρίας τόνισαν τη σημασία της κυρίαρχης δυτικής πίστης στην αξιοκρατία (Billig, 1976· Hogg & Abrams, 1988· Tajfel, 1975, 1981). Τα «δείγματα ανέλιξης» έχουν εσωτερικεύσει σε κάποιο βαθμό την ιδεολογία αυτή, καθώς βελτίωσαν τη θέση τους μέ-

σω ατομικών κανονιστικών πράξεων (βλ. Branscombe & Ellemers, 1998). Έτσι, καθώς η δράση των «δειγμάτων ανέλιξης» συμβαδίζει με την ευρύτητα διαδεδομένη ιδεολογία της αξιοκρατίας, και εφόσον οι τελευταίοι ταυτίζονται ισχυρά με την ομάδα υψηλής θέσης, μπορεί να αγνοήσουν ή να επανερμηνεύσουν τις διακρίσεις που δέχονται οι υπόλοιποι στην προηγούμενη ενδοομάδα τους. Το μοντέλο των πέντε σταδίων (Taylor & McKirnan, 1984) διατυπώνει τη θέση αυτή ακόμη πιο ξεκάθαρα, υποστηρίζοντας ότι τα «δείγματα ανέλιξης» θα καταλήξουν να γίνουν πιστοί υποστηρικτές της υπάρχουσας κοινωνικής δομής, θα χρησιμοποιούνται ως «απόδειξη» για την απουσία διακρίσεων και έτσι θα ενισχύουν και θα νομιμοποιούν την κυρίαρχη ιδεολογία που βλέπει την ατομική αξία ως το κριτήριο για την επιτυχία (βλ. επίσης Ellemers, 2001).

Συγκρίνοντας την ανελιξιακή πλάνη με ένα πλαίσιο ανοιχτών διομαδικών ορίων

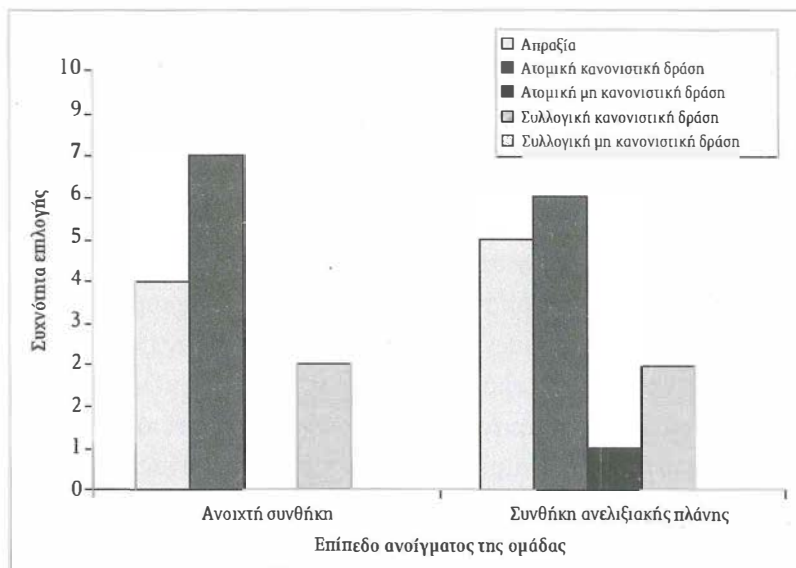
Σχεδιάσαμε ένα αρχικό πείραμα προκειμένου να ελέγξουμε αυτές τις αντίθετες μεταξύ τους προβλέψεις για το αν οι εκπρόσωποι θα εξυπηρετήσουν ή όχι τα συμφέροντα της ομάδας χαμηλής θέσης (Wright & Taylor, 1999, Πείραμα 1). Το βασικό υπόδειγμα που περιγράψαμε πιο πάνω τροποποιήθηκε έτσι ώστε, αντί να λέγεται στους συμμετέχοντες (φοιτητές ενός μεγάλου πανεπιστημίου) ότι η προνομιούχα ομάδα τους απέρριψε, να πληροφορούνται ότι έγιναν δεκτοί σ' αυτήν. Η ανελιξιακή πλάνη συγκρίθηκε με ένα πλαίσιο τελείως ανοιχτό, δηλαδή αξιοκρατικό. (Εφόσον οι συμμετέχοντες αποκτούσαν προνομιακή θέση μέσω ατομικής κινητικότητας, δεν μπορούσε να συμπεριληφθεί ένα απόλυτα κλειστό πλαίσιο.) Στην ανοιχτή συνθήκη, δεν έγινε αναφορά στην ομαδική υπαγωγή, ενώ οι κριτές δήλωσαν ότι ο συμμετέχων πληρούσε τις προϋποθέσεις και γινόταν δεκτός στην ομάδα υψηλής ικανότητας. Στη συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης, ειπώθηκε στους συμμετέχοντες ότι η προνομιούχα ομάδα είχε επιβάλει αυστηρό περιορισμό για τα μέλη της ενδοομάδας τους και ότι μό-

νο το 2% των μελών της ενδοομάδας που πληρούσαν τα κριτήρια γίνονταν δεκτά. Στη συνέχεια δίνονταν συχαρητήρια στον συμμετέχοντα, ο οποίος μάθαινε ότι ήταν ένας από το 2% που είχε επιλεγεί. Καθώς ο χειρισμός στόχευε να μεταβάλει μόνο τη φαινομενική διαπερατότητα της προνομιούχας ομάδας, δεν δόθηκε καμιά δικαιολογία ή εξήγηση ούτε για τον νέο περιορισμό ούτε για την προτίμηση και επιλογή του συμμετέχοντα.

Αφού διάβασαν την απάντηση που τους δόθηκε, οι συμμετέχοντες έμαθαν ότι το πρώτο τους έργο ήταν να αποφασίσουν πώς θα αντιδράσει η προνομιούχα ομάδα απέναντι στα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας που δεν πέτυχαν. Διάβασαν περιγραφές για τις πέντε συμπεριφορές που ήταν διαθέσιμες στα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας και υπέδειξαν σε ποιο βαθμό θα υποστήριζαν ένα άτομο αν αυτό προέβαινε σε καθεμιά από τις πέντε δράσεις. Στη συνέχεια επέλεξαν τη δράση με την οποία συμφωνούσαν περισσότερο και την οποία θα συνιστούσαν στα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας. Τέλος συμπλήρωσαν μετρήσεις ατομικής και συλλογικής αδικίας και θυμού.

Βρήκαμε ότι οι αξιολογήσεις των επιτυχημένων «δειγμάτων ανέλιξης» για τη μεταχείριση που δέχτηκαν προσωπικά (αδικία $M = 2,59$ · θυμός $M = 1,53$) δεν διέφεραν σημαντικά από εκείνες των συμμετεχόντων στην ανοιχτή συνθήκη (αδικία $M = 2,35$ · θυμός $M = 1,01$). Ωστόσο, τα «δείγματα ανέλιξης» θεώρησαν τη συλλογική μεταχείριση της μειονεκτούσας ομάδας πιο άδικη ($M = 5,76$) και εξέφρασαν περισσότερο θυμό γι' αυτή τη μεταχείριση ($M = 4,35$) απ' ό,τι οι συμμετέχοντες στην ανοιχτή συνθήκη (αδικία $M = 3,75$ · θυμός $M = 2,28$). Παρ' όλα αυτά, η συμφωνία που εξέφρασαν οι συμμετέχοντες με τις πέντε επιλογές συμπεριφοράς επιβεβαίωσε τις προβλέψεις της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας και του μοντέλου των πέντε σταδίων³.

3. Σε αυτό το πείραμα, οι βαθμολογίες της συμφωνίας με κάθε συμπεριφορά και οι συμπεριφορές που πράγματι επιλέγονταν έδωσαν πολύ παρόμοια αποτελέσματα. Έτσι, στο Σχήμα 3 παρουσιάζονται μόνο τα δεδομένα των συχνοτήτων επιλογής της συμπεριφοράς.

Σχήμα 3

Συχνότητα επιλογής των πέντε συμπεριφορών από τους συμμετέχοντες σε καθεμιά από τις δύο συνθήκες διαπερατότητας των ομαδικών ορίων

(Πηγή: Wright & Taylor, 1999)

Όπως φαίνεται στο Σχήμα 3, οι απαντήσεις στην ανοικτή συνθήκη και στη συνθήκη ανελιξιακής πλάνης ήταν σχεδόν πανομοιότυπες, ενώ και στις δύο επιλέχθηκαν σχεδόν ομόφωνα η απραξία και η ατομική κανονιστική δράση. Φαίνεται επομένως ότι τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» αναγνώριζαν και θύμωναν με τη συλλογική αδικία που συνεπάγεται η πολιτική της ανελιξιακής πλάνης, αλλά ήταν απρόθυμα να υποστηρίξουν συλλογικές ή μη κανονιστικές μορφές δράσης ως απάντηση στην αδικία.

Έλεγχος πιθανών ερμηνειών

Η πρόκληση που πρόβαλε ήταν να αποκαλυφθούν οι ψυχολογικές διαδικασίες που ευθύνονται γι' αυτά τα αρχικά ευρήματα. Σε ένα δεύ-

τερο πείραμα (Wright & Taylor, 1999, Πείραμα 2), όλοι οι συμμετέχοντες έγιναν δεκτοί ως «δείγματα ανέλιξης» στην προνομιούχα ομάδα και υπέδειξαν και πάλι την υποστήριξή τους για τις πέντε δράσεις που αναλάμβαναν τα ανεπιτυχή μέλη της μειονεκτούσας ομάδας. Συμπλήρωσαν επίσης μετρήσεις ατομικής και συλλογικής αδικίας, καθώς και θυμού. Χρησιμοποιήθηκαν τρεις πειραματικές συνθήκες και μία συνθήκη ελέγχου με στόχο να εξεταστούν τέσσερις πιθανές ερμηνείες για τον τύπο απαντήσεων των «δειγμάτων ανέλιξης».

Πρώτον, η μειονεκτούσα ενδοομάδα που δημιουργήθηκε στο εργαστήριο στο Πείραμα 1 μπορεί να μην προκάλεσε την απαραίτητη ταύτιση ώστε να υποστηριχθούν συλλογικές και μη κανονιστικές δράσεις. Επειδή οι συμμετέχοντες σε αυτό το δεύτερο πείραμα ήταν φοιτητές σε ένα προπαρασκευαστικό κολέγιο με μεγάλο κύρος (δηλαδή σε μια ενδοομάδα του «πραγματικού κόσμου», που μπορούσε να προκαλέσει αρκετά ισχυρή ταύτιση), η *συνθήκη ενδοομάδας του κολεγίου* χρησιμοποιήθηκε ως στόχος ανεξισορροπημένης πλάνης που επιβλήθηκε από μια προνομιούχα ομάδα, στην οποία επικρατούσαν φοιτητές ενός άλλου κολεγίου με μικρότερο γόπτρο. Δεύτερον, καθώς οι ριζοσπαστικές κοινωνικές δράσεις της μειονεκτούσας ομάδας είναι πιθανότατα αντιδημοφιλείς στα μέλη της προνομιούχας ομάδας, τα «δείγματα ανέλιξης» μπορεί να νιώθουν ισχυρή κοινωνική πίεση προκειμένου να μην υποστηρίξουν αυτές τις δράσεις (Pettingrew, 1991). Έτσι, στη *συνθήκη ανωνυμίας/ψήφου*, οι συμμετέχοντες καλούνταν να δείξουν την υποστήριξή τους για τις δράσεις της μειονεκτούσας ομάδας ανώνυμα. Η στρατηγική αυτή σχεδιάστηκε για να μειώσει την κοινωνική πίεση και τον φόβο αντεκδίκησης από την προνομιούχα ομάδα. Τρίτον, οι δράσεις των «δειγμάτων ανέλιξης» μπορεί να υποκινούνται από απλή ιδιοτέλεια. Η υψηλή κοινωνική θέση και τα προνόμια που μόλις απέκτησαν μπορεί να απειληθούν αν η μειονεκτούσα ομάδα αναλάβει ριζοσπαστική δράση. Σε μια συνθήκη *μείωσης της ιδιοτέλειας*, αποκλείσαμε ένα από τα βασικά περιφερειακά οφέλη της συμμετοχής στην ομάδα υψηλής ικανότητας. Οι συμμετέχοντες έμαθαν ότι λόγω έλλειψης κεφαλαίων θα

συμμετείχαν στην ίδια κλήρωση για 20 δολάρια με τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας, αντί στην κλήρωση για 300 δολάρια που προσφερόταν συνθήτως στα μέλη της ομάδας υψηλής ικανότητας. Η συνθήκη ελέγχου επανέλαβε τη συνθήκη της επιτυχούς ανελιξιακής πλάνης που εφαρμόστηκε στην προηγούμενη έρευνα (Wright & Taylor, 1999, Πείραμα 1). Τέλος, διατυπώσαμε την υπόθεση ότι η πιο θετική ταυτότητα που προσφέρει η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης θα έκανε «τα δείγματα ανέλιξης» να στραφούν γρήγορα σε αυτή την ομάδα και να ταυτιστούν μαζί της (Ellemers et al., 1990), με αποτέλεσμα να επιδιώξουν τη διατήρηση της θέσης της νέας τους ενδοομάδας (Hogg & Abrams, 1988· Sachdev & Bourhis, 1985). Έτσι, σε όλες τις συνθήκες οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν μια σύντομη μέτρηση της ταύτισής τους με τις ομάδες χαμηλής και υψηλής ικανότητας.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, το γενικό σχήμα των απαντήσεων και στις τρεις πειραματικές συνθήκες έμοιαζε πολύ με αυτό της συνθήκης ελέγχου, που με τη σειρά της ήταν σχεδόν πανομοιότυπη με τις απαντήσεις που βρέθηκαν στους Wright και Taylor (1999, Πείραμα 1). Πρώτον, ενώ στη *συνθήκη του κολεγίου ως ενδοομάδας* ($M = 6,55$) υπήρξε μεγαλύτερη ταύτιση με την ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου ($M = 4,73$), δεν υπήρξε αντίστοιχη αύξηση στην υποστήριξη της συλλογικής ή της μη κανονιστικής δράσης. Επομένως, φαίνεται ότι η ελλειπής ταύτιση με τη μειονεκτούσα ενδοομάδα δεν εξηγεί τις απαντήσεις των «δειγμάτων ανέλιξης». Δεύτερον, η *συνθήκη ανώνυμης ψήφου* δεν κατάφερε να αυξήσει το ενδιαφέρον για τη συλλογική ή τη μη κανονιστική δράση. Αν άσκησε κάποια επίδραση, αυτή ήταν η μείωση της υποστήριξης για την ατομική κανονιστική δράση προς όφελος της απραξίας. Τέλος, στη *συνθήκη μείωσης της ιδιοτέλειας* (με τη μείωση των προσωπικών οφελών από τη συμμετοχή στην ομάδα υψηλής ικανότητας) παρατηρήθηκαν σημαντικά ισχυρότερες αρνητικές αντιδράσεις στην προσωπική μεταχείριση (αδικία $M = 5,09$ · θυμός $M = 3,32$) σε σχέση με τη συνθήκη ελέγχου (αδικία $M = 3,83$ · θυμός $M = 1,89$). Η συν-

Πίνακας 2

Συχνότερες επιλογές των πέντε απαντήσεων συμπεριφοράς από τους συμμετέχοντες στη συνθήκη ελέγχου και στις τρεις πειραματικές συνθήκες

Απαντήσεις συμπεριφοράς	Συνθήκη ελέγχου	Πειραματικές συνθήκες		
		Συνθήκη κολεγίου ως ενδοομάδας	Συνθήκη ανώνυμης ψήφου	Συνθήκη μείωσης της ιδιότητας
Απραξία	10	9	13	10
Ατομική κανονιστική	6	7	3	2
Ατομική μη κανονιστική	0	2	0	0
Συλλογική κανονιστική	2	2	3	3
Συλλογική μη κανονιστική	1	0	1	2

(Πηγή: Wright & Taylor, 1999, Πείραμα 2)

θήκη αυτή όμως δεν είχε καμιά ουσιαστική επίδραση στην υποστήριξη της συλλογικής και της μη κανονιστικής δράσης από τα «δείγματα ανέλιξης». Συνοψίζοντας, οι χειρισμοί που σχεδιάστηκαν για να αυξήσουν την ταύτιση με την ενδοομάδα, να μειώσουν την πίεση της προνομιούχας ομάδας για συμμόρφωση και να μειώσουν τα κίνητρα ιδιότητας δεν κατάφεραν να αλλάξουν το πρότυπο απάντησης των συμμετεχόντων.

Ορισμένες ενδείξεις ενίσχυσαν την άποψη ότι η υποστήριξη σχεδόν αποκλειστικά μη ριζοσπαστικών δράσεων μπορεί να οφείλεται σε μια απότομη μετατόπιση της ταύτισης από την ομάδα χαμηλής στην ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης. Σε όλες τις συνθήκες, τα επιτυχημένα δείγματα ανέλιξης ανέφεραν ισχυρότερη ταύτιση με την ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης ($M = 5,83$) απ' ό,τι με την ομάδα χα-

μπλής κοινωνικής θέσης ($M = 5,25$). Μπορεί επομένως η έλλειψη υποστήριξης για τη συλλογική και τη μη κανονιστική δράση να μην αποτελεί προδοσία απέναντι στη μειονεκτούσα ομάδα, ούτε ιδιοτελή ατομικιστική πράξη, αλλά αντίθετα να σηματοδοτεί συλλογική δράση προς όφελος της νέας τους ενδοομάδας, δηλαδή της ομάδας υψηλής κοινωνικής θέσης.

Περίληψη και συνέπειες

Αν τα μέλη μιας μειονεκτούσας ομάδας που γίνονται «δείγματα ανέλιξης» σε μια προνομιούχα ομάδα χρησιμοποιούσαν τη νεοαποκτηθείσα θέση και τα προνόμιά τους για να βοηθήσουν τη μειονεκτούσα ομάδα τους, θα μπορούσαν να συνεισφέρουν σημαντικά στην κοινωνική αλλαγή. Η έρευνά μας έως σήμερα οδηγεί όμως στο συμπέρασμα ότι η προνομιούχα ομάδα μπορεί εύκολα να προσεταιριστεί αυτά τα «δείγματα ανέλιξης», έτσι ώστε όσοι ανήκουν σε αυτά να δυσκολευτούν να υποστηρίξουν τη συλλογική και μη κανονιστική μορφή συμπεριφοράς της μειονεκτούσας ομάδας. Βλέπουμε ακόμη να υπάρχει ξεκάθαρη ανακολουθία μεταξύ της αξιολόγησης που κάνουν για τη συλλογική αδικία και της συμπεριφοράς τους. Ενώ δείχνουν ότι αναγνωρίζουν τη μη νομιμότητα της ανελεξιακής πλάνης, τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» είναι απρόθυμα να υποστηρίξουν εκείνες τις δράσεις που μπορούν να διορθώσουν αυτή την αδικία. Αυτό διαψεύδει την άποψη ότι η πρόσληψη της αδικίας οδηγεί απευθείας σε ενεργοποίηση και δράση (βλ. Olson & Hafer, 2001). Πέραν αυτού, η απροθυμία των δειγμάτων ανέλιξης να υποστηρίξουν τη δυναμική δράση μπορεί να κάνει τους άλλους να παρεξηγήσουν τις αντιλήψεις και τα συναισθήματά τους. Εφόσον υποστηρίζουν μόνο την απραξία και την ατομική κανονιστική δράση, τα «δείγματα ανέλιξης» στέλνουν έμμεσα το μήνυμα ότι υποστηρίζουν την υπάρχουσα κοινωνική τάξη, νομιμοποιώντας στην πραγματικότητα τις συνεχιζόμενες διακρίσεις εναντίον της μειονεκτούσας ενδοομάδας (βλ. επίσης Ellemers, 2001).

Η προνομιούχα ομάδα

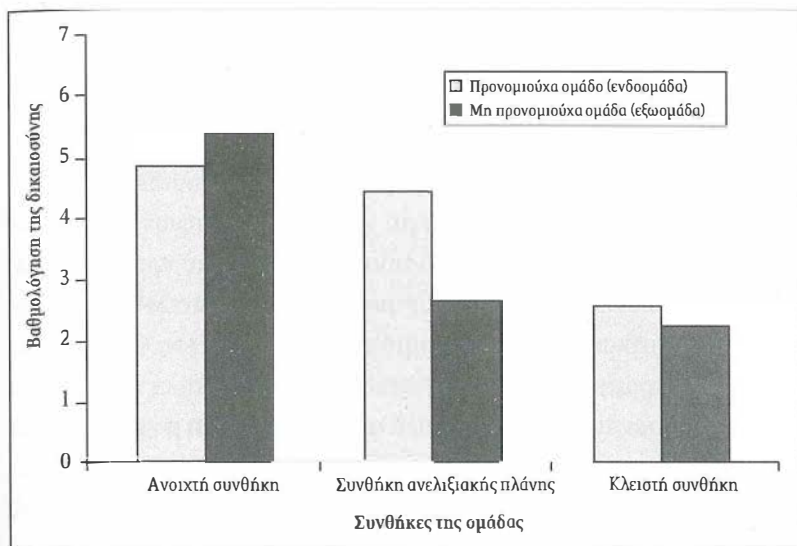
Η τρίτη οπτική γωνία από την οποία εξετάζεται η επίδραση της ανελιξιακής πλάνης είναι αυτή της προνομιούχας ομάδας. Πώς θα αντιδράσει αυτή η ομάδα όταν, από ομοιογενής που ήταν, καθίσταται ανοιχτή σε λίγα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας; Ορισμένα ευρήματα δείχνουν ότι τόσο η έκδηλη όσο και η λανθάνουσα προκατάληψη των μελών της προνομιούχας ομάδας μπορούν να προκαλέσουν σημαντικές δυσκολίες στα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» (π.χ. Pettigrew & Martion, 1987· Yoder, 1991). Εμείς όμως εστιάσαμε και πάλι στις αντιλήψεις και πράξεις που συνδέονται με το ίδιο το διομαδικό πλαίσιο. Η αρχική υποστήριξη προς ένα μεμονωμένο μέλος της εξωομάδας μπορεί στη συνέχεια να μειώσει την πιο ουσιαστική υποστήριξη προς την εξωομάδα ως σύνολο (Dutton, 1976). Παρόμοια, η αποδοχή ενός ή δύο μελών από τη μειονεκτούσα ομάδα επιτρέπει πιθανώς στα μέλη της προνομιούχας ομάδας να νιώσουν ότι «έκαναν το καθήκον τους» για τη μείωση της ανισότητας. Η παρουσία των «δειγμάτων ανέλιξης» «αποδεικνύει» πιθανώς στα μέλη της ομάδας υψηλής θέσης ότι τα εμπόδια των διακρίσεων έχουν εξαλειφθεί και ότι οι υπάρχουσες πρακτικές είναι δίκαιες (Laws, 1975). Έτσι, στο πλαίσιο της ανελιξιακής πλάνης, τα μέλη της προνομιούχας ομάδας είναι απίθανο να κάνουν κάτι περισσότερο για να αυξηθεί ο αριθμός των μελών της μειονεκτούσας ομάδας που δέχονται στη δική τους.

Συγκρίνοντας την ανελιξιακή πλάνη με τα διομαδικά πλαίσια ανοιχτών και κλειστών ορίων

Σε μια αρχική έρευνα (Wright, 1999) εξετάσαμε πώς τα μέλη της προνομιούχας ομάδας αντιλαμβάνονται την αδικία, καθώς και τα συναισθήματα, τις αντιδράσεις και την υποστήριξή τους προς άμεσες μορφές δράσης που στοχεύουν στην αλλαγή του διομαδικού πλαισίου. Η ανελιξιακή πλάνη συγκρίθηκε και πάλι με ένα πλαίσιο τελείως ανοιχτό και ένα άλλο τελείως κλειστό. Οι συμμετέχοντες ήταν φοιτητές πα-

νεπιστημίου και η συλλογή δεδομένων έγινε σε συνεδρίες στα αμφιθέατρα. Το ερωτηματολόγιο που συμπλήρωσαν ζητούσε «την άποψη των φοιτητών» για την πολιτική του πανεπιστημίου να δέχεται διεθνείς φοιτητές από δύο ελάχιστα γνωστά κράτη της Αφρικής. Στην πρώτη παράγραφο περιγράφονταν τα σωρευμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών αυτών. Επίσης, γινόταν αναφορά σε μια πρωτοβουλία που είχαν αναλάβει τα δημόσια πανεπιστήμια της Καλιφόρνια να οργανώνουν εξετάσεις ακαδημαϊκής επίδοσης και γνώσης αγγλικών για τους αποφοίτους λυκείου στις δύο αυτές χώρες. Μετά τη γενική περιγραφή, οι συμμετέχοντες λάμβαναν μία από τις τρεις φανταστικές περιγραφές της πολιτικής του πανεπιστημίου. Στην πρώτη περιγραφή αναφερόταν ότι βάσει της πολιτικής θα γίνονταν δεκτοί όλοι οι φοιτητές από τις δύο αυτές χώρες που πληρούσαν τις ελάχιστες απαιτήσεις ακαδημαϊκής επίδοσης και αγγλικών. Αυτή ήταν η ανοιχτή συνθήκη. Στη δεύτερη περιγραφή, που ήταν η κλειστή συνθήκη, αναφερόταν ότι βάσει της πολιτικής δεν θα γινόταν δεκτός κανένας φοιτητής απ' αυτές τις χώρες, ασχέτως των προσόντων του. Στην τρίτη περιγραφή, που ήταν η συνθήκη της ανελιξιακής πλάνης, αναφερόταν ότι υπήρχαν αυστηροί περιορισμοί για τους φοιτητές αυτών των δύο χωρών, καθώς και ότι θα γινόταν δεκτό μόνο το 2% όσων πληρούσαν τα ελάχιστα κριτήρια ακαδημαϊκής επίδοσης και αγγλικών.

Ενθυμούμενοι τον σημαντικό ρόλο της αμφισβησίας που διαπιστώθηκε στις προηγούμενες έρευνές μας, εφαρμόσαμε έναν δεύτερο χειρισμό με στόχο να γίνει πρόδηλη είτε η μειονεκτούσα εξωομάδα είτε η προνομιούχα ενδοομάδα. Στη *συνθήκη πρόδηλης μειονεκτούσας ομάδας*, μια πρόταση στο τέλος των οδηγιών ζητούσε από τους συμμετέχοντες να λάβουν υπόψη τις συνέπειες που θα είχε η συγκεκριμένη πολιτική στην αύξηση των ευκαιριών εκπαίδευσης για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Στη *συνθήκη πρόδηλης προνομιούσας ομάδας*, η πρόταση θύμιζε στους συμμετέχοντες την επίδραση που θα είχε η συγκεκριμένη πολιτική στον αριθμό διαθέσιμων θέσεων στο πανεπιστήμιο για τους κατοίκους της Καλιφόρνια και των ΗΠΑ.

Σχήμα 4

Απαντήσεις για τη δικαιοσύνη μετά τον χειρισμό της προδηλότητας της ομάδας και των ανοιχτών ή κλειστών ομαδικών ορίων

(Πηγή: Wright, 1999)

Οι ερωτήσεις που δόθηκαν στη συνέχεια ζητούσαν από τους συμμετέχοντες να κρίνουν κατά πόσο η συγκεκριμένη πολιτική ήταν νόμιμη και δίκαιη. Αφού συμπληρώθηκαν τα ερωτηματολόγια, παρουσιάστηκε η εκπρόσωπος μιας φοιτητικής οργάνωσης Αφροαμερικανών, η οποία εξήγησε ότι η ομάδα της εκπροσωπούσε τους διεθνείς φοιτητές και ότι τους είχε δοθεί άδεια να μιλήσουν σε όσους ερωτήθηκαν για τις πολιτικές που εφαρμόζονται απέναντι στους Αφρικανούς φοιτητές. Μοίρασε μια κάρτα που ζητούσε χρηματικές δωρεές, οι οποίες θα βοηθούσαν την ομάδα αυτή να ασκήσει πίεση στη διοίκηση του πανεπιστημίου.

Το Σχήμα 4 δείχνει τις επιδράσεις που είχαν τα ανοιχτά ή κλειστά όρια της ομάδας και η προδηλότητα της ενδοομάδας ή της εξωομάδας στην πρόσληψη της δικαιοσύνης. Στην ανοιχτή και στην κλειστή συν-

θήκη, ο χειρισμός της προδηλότητας δεν είχε καμιά επίδραση. Η πολιτική που έδινε σε όλα τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας με τα απαραίτητα προσόντα πρόσβαση στις προνομιακές θέσεις, δηλαδή η ανοιχτή συνθήκη, θεωρήθηκε ομόφωνα νόμιμη. Η πολιτική που απέκλειε όλα τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας, δηλαδή η κλειστή συνθήκη, θεωρήθηκε ομόφωνα μη νόμιμη. Σε συμφωνία όμως με τις προηγούμενες συζητήσεις για την αμφισημία που κρύβεται στην ανελιξιακή πλάνη, οι απαντήσεις στην πολιτική της ανελιξιακής πλάνης επηρεάστηκαν από τον χειρισμό της προδηλότητας. Όταν η προσοχή ήταν στραμμένη στην προνομιούχα ενδοομάδα, οι συμμετέχοντες θεωρούσαν την ανελιξιακή πλάνη εξίσου νόμιμη με την ανοιχτή συνθήκη. Όταν αντίθετα έγιναν πρόδηλες οι ανάγκες της μη προνομιούχας ομάδας, η ανελιξιακή πλάνη θεωρήθηκε εξίσου άδικη όπως και στην κλειστή συνθήκη.

Από τα αποτελέσματα των χρηματικών δωρεών προκύπτει ένα διαφορετικό σχήμα. Στη συνθήκη ανελιξιακής πλάνης και στην ανοιχτή συνθήκη, ο χειρισμός της προδηλότητας είχε μικρή επίδραση στις δωρεές. Οι δωρεές σε αυτές τις συνθήκες ήταν εν γένει πολύ μικρές (οι μέσοι όροι M κυμαίνονταν από 14 ως 36 λεπτά). Η προδηλότητα ήταν όμως σημαντική στη συνθήκη των κλειστών ορίων. Όταν ήταν πρόδηλη η προνομιούχα ομάδα, οι δωρεές ήταν και πάλι πολύ μικρές ($M = 20$ λεπτά). Σημαντικές δωρεές ($M = 1, 13$ δολάρια) έγιναν μόνο όταν η πρόσβαση στην προνομιακή θέση ήταν τελείως αποκλεισμένη και η προσοχή στρεφόταν στη μειονεκτούσα ομάδα.

Η παραπάνω εικόνα δεν είναι ιδιαίτερα αισιόδοξη. Όταν τα μέλη της προνομιούχας ομάδας εστιάζουν στην ενδοομάδα τους, η ανελιξιακή πλάνη θεωρείται εξίσου νόμιμη με την αξιοκρατία. Ακόμη και όταν εστιάζουν στη μειονεκτούσα εξωομάδα και αναγνωρίζουν την αδικία της ανελιξιακής πλάνης, δεν σημαίνει ότι θα προβούν απαραίτητα σε κάποια άμεση μορφή δράσης. Και πάλι, η πολιτική της ανελιξιακής πλάνης μπορεί να οδηγήσει στη διαιώνιση της διομαδικής ανισότητας, αυτή τη φορά συγκαλύπτοντας την αδικία στα μάτια των προνομιούχων όταν είναι πρόδηλες οι ανάγκες της ενδοομά-

δας τους, αλλά και, κυρίως, μειώνοντας την πιθανότητα υποστηρικτικών δράσεων.

Γενική συζήτηση και συμπεράσματα

Οι έρευνες που παρουσιάστηκαν εδώ μας οδηγούν σε διάφορα γενικά συμπεράσματα. Πρώτον, τα ευρήματα και των τριών οπτικών, δηλαδή της μειονεκτούσας ομάδας, των επιτυχημένων «δειγμάτων ανέλιξης» και της προνομιούχας ομάδας, συνηγορούν υπέρ του ότι η ανελιξιακή πλάνη μειώνει τις πιθανότητες για πραγματική αλλαγή στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ προνομιούχων και μειονεκτουσών ομάδων. Όταν τα διομαδικά όρια είναι απόλυτα κλειστά, τα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων απαντούν συνήθως με *συλλογική* μη κανονιστική δράση, δηλαδή με τη μορφή δράσης που είναι πιο πιθανό να διαρρήξει την υπάρχουσα δομή. Όταν όμως έρχονται αντιμέτωπα με την ανελιξιακή πλάνη, τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας απαντούν συχνότερα με *ατομική* μη κανονιστική δράση. Ομοίως, τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» δείχνουν σχετικά απρόθυμα να υποστηρίξουν τη συλλογική δράση της μειονεκτούσας ομάδας τους. Τέλος, η συμπεριφορά των μελών της προνομιούχας ομάδας ως προς την ανελιξιακή πλάνη συμβαδίζει πολύ περισσότερο με τη συμπεριφορά τους στο απόλυτα ανοιχτό διομαδικό πλαίσιο παρά με αυτήν στο απόλυτα κλειστό πλαίσιο. Στο σύνολό τους, αυτά τα ευρήματα υποδεικνύουν σαφώς ότι η ανελιξιακή πλάνη δύναται να αποτελέσει ένα αποיעλεσματικό εργαλείο με το οποίο οι προνομιούχες ομάδες μπορούν να διατηρούν τη θέση ισχύος που κατέχουν. Δίνοντας απλώς στη μειονεκτούσα ομάδα ένα μικρό «παραθυράκι» ευκαιριών ανέλιξης, αποτρέπεται η αμφισβήτηση της θέσης και των προνομίων που απολαμβάνει η προνομιούχα ομάδα.

Δεύτερον, τα ευρήματά μας συμφωνούν με εκείνα άλλων ερευνητών που τόνισαν πόσο σημαντικές μπορεί να είναι η αμφισβημία και η αβεβαιότητα για τα μέλη μειονεκτουσών ομάδων (βλ. Hogg &

Abrams, 1993· Major & Crocker, 1993· Steele, 1998), ενώ επίσης επεκτείνουν αυτή την έννοια σε ένα σημαντικό πεδίο διομαδικής συμπεριφοράς. Πέραν της εμφανούς αμφισημίας που δημιουργεί ως προς τις ευκαιρίες ατομικής ανέλιξης, δηλαδή ως προς τη διαπερατότητα, η ανελιξιακή πλάνη φαίνεται ότι δημιουργεί αβεβαιότητα και ως προς την αδικία (νομιμότητα), ως προς τον στόχο της αδικίας αυτής (προσωπική ή συλλογική αδικία), καθώς και ως προς την πιθανότητα υποστήριξης από τα μέλη της ενδοομάδας (ασάθεια).

Τρίτον, τα δεδομένα αυτά υπογραμμίζουν σταθερά τις ανακολουθίες που παρατηρούνται μεταξύ προσλήψεων και πράξεων. Αυτό υποδεικνύει έναν σημαντικό περιορισμό πολλών ερευνών πάνω στις αντιδράσεις των μειονεκτουσών ομάδων, στις οποίες μετρώνται μόνο οι προσλήψεις περί δικαιοσύνης και οι συναισθηματικές αντιδράσεις. Αν δεν είχαμε μετρήσει τη συμπεριφορά και αν είχαμε υποθέσει, αντί αυτού, ότι η δράση πηγάζει απευθείας από τις προσλήψεις και τις συναισθηματικές αντιδράσεις, θα είχαμε πιθανώς καταλήξει ότι, όταν βρεθούν αντιμέτωπα με την ανελιξιακή πλάνη: (α) τα μέλη της μειονεκτούσας ομάδας επιλέγουν τη συλλογική δράση· (β) τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» υποστηρίζουν τη μειονεκτούσα ομάδα· και (γ) τα μέλη της προνομιούχας ομάδας αντιλαμβάνονται τα βάσανα της μειονεκτούσας ομάδας και την υποστηρίζουν. Φυσικά, τα αποτελέσματα των μετρήσεων συμπεριφοράς μάς οδηγούν σε πολύ διαφορετικά συμπεράσματα. Παρότι ο θυμός και η πρόσληψη της συλλογικής αδικίας μπορεί να είναι αναγκαία για να επισυμβεί ριζοσπαστική συλλογική δράση (π.χ. Kelly, 1993· Walker & Mann, 1987), τα συναισθήματα αυτά δεν είναι και *κανά* να την προκαλέσουν.

Τέλος, η ανελιξιακή πλάνη μπορεί όχι μόνο να παγώνει τις διομαδικές ανισότητες παρεμποδίζοντας τις πιο ριζοσπαστικές δράσεις, αλλά επιπλέον να γεννά δράσεις που νομιμοποιούν περαιτέρω και ισχυροποιούν τις υπάρχουσες διομαδικές ανισότητες. Παρότι και οι τρεις ομάδες αναγνωρίζουν τη συλλογική αδικία που συνεπάγεται η ανελιξιακή πλάνη, αυτή η αίσθηση αδικίας δεν εκφράζεται στην πράξη. Η απουσία δράσης για την υποστήριξη της μειονεκτούσας ομάδας

θα έκανε έναν φανταστικό παρατηρητή να υποθέσει ότι ο δράστης δεν αντιλαμβάνεται την κατάσταση ως άδικη και ότι αποδέχεται ή ακόμη και υποστηρίζει την καθεστρική τάξη. Πράγματι, αυτή είναι μια πολύ λογική υπόθεση. Όταν ένα μέλος της μειονεκτούσας ομάδας επιλέγει την ατομική δράση, ακόμη και τη μη κανονιστική, δίνει την εντύπωση ότι η στρατηγική της ατομικής κινητικότητας είναι η πιο κατάλληλη αντίδραση στην κατάσταση. Αν τα επιτυχημένα «δείγματα ανέλιξης» δεν υποστηρίζουν τη συλλογική δράση για τη μειονεκτούσα ομάδα τους και αν ενθαρρύνουν, αντ' αυτού, τους άλλους να τους ακολουθήσουν και να υποστηρίξουν μόνο την ατομική κανονιστική δράση, ποιος ο λόγος να μη θεωρηθούν υποστηρικτές της υπάρχουσας κοινωνικής δομής; Τέλος, όταν τα μέλη της προνομιούχας ομάδας δεν υποστηρίζουν τη μειονεκτούσα ομάδα, εύλογα υποθέτει κανείς ότι θεωρούν νόμιμη τη χαμηλή θέση της τελευταίας. Οι πράξεις και των τριών ομάδων καθιερώνουν κανόνες που μειώνουν το ενδιαφέρον ή τη δέσμευση για συλλογική δράση. Μικρή σημασία έχει το κατά πόσο η ανεπιχειρηματική πλάνη προσλαμβάνεται ως άδικη. Αν η ανεπιχειρηματική πλάνη υπονομεύει τη συλλογική δράση της μειονεκτούσας ομάδας και μειώνει την ενεργό υποστήριξη των επιτυχημένων «δειγμάτων ανέλιξης» και των μελών της προνομιούχας ομάδας, το αποτέλεσμα είναι να διαιωνίζονται η ιδεολογία της ατομικής κοινωνικής ανέλιξης, ο μύθος της δικαιοσύνης και η νομιμοποίηση των διομαδικών ανισοτήτων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Abeles, R. P. (1976). Relative deprivation, rising expectations and black militancy. *Journal of Social Issues*, 32, 119-137.
- Abrams, D. & Hogg, M. A. (1990). Social identity, self-categorization and social influence. *European Review of Social Psychology*, 1, 195-228.
- Billig, M. (1976). *Social psychology and intergroup relations*. London: Academic Press.
- Branscombe, N. R. & Ellemers, N. (1998). Coping with group-based discrimination: Individualistic versus group-level strategies. In J. K. Swim & C. Stangor (Eds.), *Prejudice: The target's perspective* (pp. 243-266). San Diego, CA: Academic Press.
- Briscoe, A. M. (1978). Phenomenon of the seventies: The women's caucuses. *Signs*, 4, 152-158.
- Brown, R. I. & Turner, f. C. (1979). The criss-cross categorization effect in intergroup discrimination. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 371-383
- Childs, J. B. (1992). Constructive disputes: The ramifications of African-American caucus groups in today's organization. *Studies in Law, Policies, and Society*, 12, 177-197.
- Crosby, F. J. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 85-109.
- Deutsch, M. & Gerard, H. (1955). A study of normative and informational social influence upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629-636.
- Dutton, D. G. (1976). Tokenism, reverse discrimination, and egalitarianism in inter-racial behavior. *Journal of Social Issues*, 32, 93-107.
- Ellemers, N. (2001). Individual upward mobility and the perceived legitimacy of intergroup relations. In B. Major & J. T. Jost (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 205-222). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1997). Sticking together or falling apart: In-group identification as a psychological determinant of group commitment versus individual mobility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 617-626.
- Ellemers, N., van Knippenberg, A., & Wilke, H. (1990). The influence of permeability of group boundaries and stability of group status on stra-

- tegies of individual mobility and social change. *British Journal of Social Psychology*, 29, 233-246.
- Ellemers, N., Wilke, H., & van Knippenberg, A. (1993). Effects of the legitimacy of low group on individual status on individual and collective status-enhancement strategies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 766-778.
- Farley, R. (1985). Three steps forward and two back? *Ethnic and Racial Studies*, 8, 4-28.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology*, 4, 1-57.
- Grant, P. R. & Brown, R. (1995). From ethnocentrism to collective protest: Responses to relative deprivation and threats to social identity. *Social Psychology Quarterly*, 58, 195-211.
- Guimond, S. & Dubé-Simard, L. (1983). Relative deprivation theory and the Quebec Nationalist Movement: The cognition-emotion distinction and the personal-group deprivation issue. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 526-535.
- Haslam, S. A. & McGarty, C., & Turner, J. C. (1996). Salient group memberships and persuasion: The role of social identity in the validation of beliefs. In J. L. Nye & A. M. Brower (Eds.), *What's social about social cognition? Research on socially shared cognition in small groups* (pp. 29-56). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hinkle, S., Fox-Cardamone, L., Haseleu, J. A., Brown, R., & Irwin, L. M. (1996). Grassroots political action as an intergroup phenomenon. *Journal of Social Issues*, 32, 39-51.
- Hogg, M. A. (1992). *The social psychology of group cohesiveness: From attraction to social identity*. New York: New York University Press.
- Hogg, M. A. & Abrams, D. (1988). *Social identification. A social psychology of intergroup relations and group processes*. New York: Routledge.
- Hogg, M. A. & Abrams, D. (1993). Towards a single-process uncertainty-reduction model of social motivation in groups. In M. A. Hogg & D. Abrams (Eds.), *Group motivation: Social psychological perspectives* (pp. 173-190). London: Harvester Wheatsheaf.
- Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. O. (2001). Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In B. Major & J. T. Jost (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging*

- perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 363-388). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kanter, R. M. (1977). Numbers: Minorities and majorities. In *Men and women of the corporation* (pp. 206-242). New York: Basic Books.
- Keller, Y. & Hinds, T. (1994). *Tokenism: Can a "real world" group and reduced self-interest produce collective action?* Unpublished manuscript, University of California, Santa Cruz.
- Kelly, C. (1993). Group identification, intergroup perceptions and collective action. *European Review of Social Psychology*, 4, 59-83.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell.
- Lalonde, R. N. & Cameron, J. E. (1994). Behavioral responses to discrimination: A focus on action. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario symposium* (Vol. 7, pp. 257-288). Hillsdale, NJ: Erlbaum
- Lalonde, R. N. & Silverman, R. A. (1994). Behavioral preferences in response to social injustice: The effects of group permeability and social identity salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 78-85.
- Laws, J. L. (1975). The psychology of tokenism: An analysis. *Sex Roles*, 1, 51-67.
- Lemaine, G. (1974). Social differentiation and social originality. *European Journal of Social Psychology*, 4, 17-52.
- Major, B. & Crocker, J. (1993). Social stigma: The consequences of attributional ambiguity. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: interactive processes in group perception* (pp. 345-370). San Diego, CA: Academic Press.
- Major, B. & Schmader, T. (2001). Legitimacy and the construal of social disadvantage. In B. Major & J. T. Jost (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 176-204). Cambridge: Cambridge University Press.
- Martin, J., Price, R. L., Bies, R. J., & Powers, M. E. (1989). Now that I can have it, I'm not sure I want it: The effects of opportunity on aspiration and discontent. In B. A. Gutek & I. Larwood (Eds.), *Women's career development* (pp. 42-65). Newbury Park, CA: Sage.
- Olson, J. M. & Hafer, C. L. (2001). Tolerance of personal deprivation. In B. Major & J. T. Jost (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 157-175). Cambridge: Cambridge University Press.

- Olson, J. M., Herman, C. P., & Zanna, M. P. (Eds.) (1986). *Relative deprivation and social comparison: The Ontario symposium* (Vol. 4). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Pettigrew, T. F. (1991). Normative theory in intergroup relations: Explaining both harmony and conflict. *Psychology and Developing Societies*, 3, 3-16.
- Pettigrew, T. F. (1996). *How to think like a social scientist*. New York: Harper Collins.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T. F. & Martin, J. (1987). Shaping the organizational context for black American inclusion. *Journal of Social Issues*, 43, 41-78.
- Reicher, S. (1996). Social identity and social change: Rethinking the context of social psychology. In W. P. Robinson (Ed.), *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel* (pp. 317-336). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice*. Berkeley: University of California Press.
- Sachdev, I. & Bourhis, R. Y. (1985). Social categorization and power differentials in group relations. *European Journal of Social Psychology*, 15, 415-434.
- Sachdev, I., & Bourhis, R. Y. (1991). Power and status differentials in minority and majority group relations. *European Journal of Social Psychology*, 21, 1-24.
- Saenz, D. S. & Lord, C. G. (1989). Reversing roles: A cognitive strategy for undoing memory deficits associated with token status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 698-708.
- Sherif, M. (1966). *Group conflict and cooperation: Their social psychology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Simon, B. (1998). Individuals, groups, and social change: On the relationship between individual and collective self-interpretations and collective action. In C. Sedikides, J. Schopler & C. Insko (Eds.), *Intergroup cognition and intergroup behavior* (pp. 257-282). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Smith, E. (1999). Affective and cognitive implications of a group becoming a part of the self: New models of prejudice and of the self-concept. In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition* (pp. 183-196). Malden, MA: Blackwell.
- Smith, H., Spears, R., & Oyen, M. (1994). "People like us": The influence of

- personal deprivation and group membership salience on justice evaluations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 30, 277-299.
- Steele, C. M. (1998). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. In J. L. Eberhardt & S. T. Fiske (Eds.), *Confronting racism: The problem and the response* (pp. 202-233). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tajfel, H. (1975). The exit of social mobility and the voice of social change: Notes on the social psychology of intergroup relations. *Social Science Informal*, 14, 101-118.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. London: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-48). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Taylor, D. M. & McKirnan, D. J. (1984). A five stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23, 291-300.
- Taylor, D. M. & Moghaddam, F. M. (1994). *Theories of intergroup relations: International and social psychological perspectives* (2nd edn). Westport, CT: Praeger.
- "The rise of the overclass". (1995, July 31). *Newsweek*, 32-46.
- Tropp, L. R. & Wright, S. C. (2001). Ingroup identification as inclusion of ingroup in the self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 585-600.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York: Blackwell.
- Walker, I. & Mann, L. (1987). Unemployment, relative deprivation, and social protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 275-283.
- Walker, I. & Pettigrew, T. F. (1984). Relative deprivation theory: An overview and conceptual critique. *British Journal of Social Psychology*, 23, 301-310.
- Wright, S. C. (1997). Ambiguity, social influence and collective action: Generating collective protest in response to tokenism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1277-1290.
- Wright, S. C. (1999). *Tokenism and advantaged group support for social change: Comparing tokenism to open and closed intergroup contexts*. Unpublished manuscript, University of California, Santa Cruz.
- Wright, S. C. (2001). Strategic collective action: Social psychology and social change. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Intergroup processes: Blackwell*

- handbook of social psychology* (Vol. 4, pp. 409-430). Oxford: Blackwell Press.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90.
- Wright, S. C. & Taylor, D. M. (1992, August). *Tokenism: The responses of the victims*. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Washington, DC.
- Wright, S. C. & Taylor, D. M. (1998). Responding to tokenism: Individual action in the face of collective injustice. *European Journal of Social Psychology*, 28, 647-667.
- Wright, S. C. & Taylor, D. M. (1999). Success under tokenism: Co-option of the newcomer and the prevention of collective protest. *British Journal of Social Psychology*, 38, 369-396.
- Wright, S. C. Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994-1003.
- Yoder, J. D. (1991). Rethinking tokenism: Looking beyond the numbers. *Gender and Society*, 5, 178-192.
- Zweigenhaft, R. L. & Domhoff, G. W. (1998). *Diversity in the power elite: Have women and minorities reached the top?* New Haven, CT: Yale University Press.

ΜΕΡΟΣ ΙΙ
ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

5

ΔΙΟΜΑΔΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ*

*Alain Clémence, Fabio Lorenzi-Cioldi &
Jean-Claude Deschamps*

Τα θεμέλια της προβληματικής

Για να κατανοήσουμε τα ερωτήματα που οδηγηθήκαμε να θέσουμε στο ξεκίνημα αυτής της σειράς ερευνών, η οποία σιγά σιγά θα οριστεί γύρω από το θέμα των σχέσεων κυριαρχίας μεταξύ των ομάδων, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι, στην αρχή της δεκαετίας του 1970, αρχίζει να εμφανίζεται στη Γαλλία κάποιο ενδιαφέρον για τις εργασίες του Tajfel πάνω στην κοινωνική κατηγοριοποίηση, μια προοπτική η οποία έχει τις ρίζες της σε αυτό που έχουμε ονομάσει «προσέγγιση των σχέσεων μεταξύ των ομάδων». Αναφέρουμε τον Willem Doise (θα επανέλθουμε στις πρωτοπόρες εργασίες του), ο οποίος εκείνη την εποχή βρίσκεται στην Ecole des Hautes Etudes, και τον Gerard Lemaire, ο οποίος είναι εξαιρετικός γνώστης του έργου του Sherif (βλ. Lemaire, 1966) και ο οποίος, στο Εργαστήριο Κοινωνικής Ψυχολογίας της Σορβόνης, επί αρκετά χρόνια ενδιαφέρεται για την κοινωνική διαφοροποίηση και τη μη αφομοίωση (dissimilation), και

* Από το: Clémence, A., Lorenzi-Cioldi, F., & Deschamps J.-C. (1998). Relations de domination intergroupes. Στο J.-L. Beauvois, R.V. Joule & J.-M. Monteil (Eds.), *20 ans de Psychologie Sociale Expérimentale Francophone* (σσ. 67-107). Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.

επεξεργάζεται μια θεωρία της κοινωνικής πρωτοτυπίας, ασχολείται δηλαδή με τις προϋποθέσεις παραγωγής της καινοτομίας. Βεβαίως, οι διομαδικές σχέσεις, τα στερεότυπα, οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις μεταξύ των ομάδων είναι ζητήματα που έχουν απασχολήσει τους ερευνητές της κοινωνικής ψυχολογίας από τη στιγμή που αυτή η τελευταία αναδείχθηκε σε επιστημονικό κλάδο. Ωστόσο, σε πρώτη φάση, την πρωτοκαθεδρία κατείχαν ατομικές θεωρίες (βασισμένες στην προσωπικότητα, στη μάθηση ή σε κάποια ψυχαναλυτική συνεισφορά).

Χρειάστηκε να περιμένουμε τον Sherif, στο τέλος της δεκαετίας του 1940, για να δούμε να κάνει την εμφάνισή του αυτό που μπορεί όντως να χαρακτηριστεί ως μια θεωρητική προσέγγιση των σχέσεων μεταξύ των ομάδων και της δυναμικής τους, και η οποία δεν αποσκοπεί πλέον αποκλειστικά στη μελέτη των σχέσεων που δύνανται να αναπτυχθούν στο εσωτερικό μιας ομάδας ή του αντίκτυπου των ατομικών παραγόντων στην κατανόηση των διάφορων συλλογικών χώρων. Πρόκειται για τη θεωρία των αντικειμενικών συγκρούσεων συμφερόντων. Για τον συγκεκριμένο ερευνητή, οι στάσεις απέναντι στις άλλες ομάδες, οι εικόνες που δημιουργούμε για τις άλλες ομάδες είναι το προϊόν και όχι η αιτία των σχέσεων μεταξύ των ομάδων. Η εχθρότητα, η ανταγωνιστικότητα (βασισμένη, για παράδειγμα, στην κοινή επιθυμία των μελών δύο ομάδων να πετύχουν τον ίδιο στόχο) βρίσκονται στην πηγή των στερεοτύπων ανάμεσα σε δύο ομάδες και όχι αντίστροφα (δηλαδή δεν βρίσκονται τα στερεότυπα στην πηγή της σύγκρουσης και της ίδιας της εχθρότητας). Υπό αυτές τις συνθήκες, οι ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων ενεργοποιούν προκαταλήψεις και αρνητικές στάσεις της μιας ομάδας έναντι της άλλης, κάτι που δεν ισχύει όταν οι σχέσεις είναι συνεργατικές. Για τον Sherif ωστόσο, οι σχέσεις ανάμεσα στον ανταγωνισμό, την εχθρότητα και τη σύγκρουση, από τη μια πλευρά, και τις στάσεις, τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα, από την άλλη, δεν είναι μονοσήμαντες. Διότι εάν οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις γεννιούνται μέσα στην αλληλεπίδραση, με τη σειρά τους διαμορφώνουν και αυτές ένα ορισμένο είδος

αλληλεπίδρασης. Όπως και να 'χει, κατά μία έννοια ο Sherif επιβεβαίωνε τότε την υπεροχή της συμπεριφοράς ή της δράσης επί των αναπαραστάσεων και των αξιολογήσεων.

Η συνεισφορά του Tajfel, ακολουθώντας την παράδοση άλλων ερευνητών (Ferguson & Kelley, 1964· Rabbie & Horwitz, 1969· Rabbie & Wilkens, 1971), είναι η θέση του ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των ομάδων δεν συνιστά αναγκαία συνθήκη για να αναπτυχθούν συμπεριφορές διάκρισης απέναντι σε ομάδες μη υπαγωγής. Για να στηριχθεί αυτή η θέση γίνεται επίκληση σε μια πολύ γενική γνωστική διαδικασία: πρόκειται για την κατηγοριοποίηση, την οποία ο Tajfel το 1972 όρισε ως «παραπέμπουσα σε ψυχολογικές διαδικασίες» που τείνουν να οργανώνουν το περιβάλλον με όρους κατηγοριών: ομάδες ατόμων, αντικειμένων, συμβάντων (ή ομάδες ορισμένων χαρακτηριστικών τους) στον βαθμό που είναι είτε όμοιες είτε ισοδύναμες μεταξύ τους ως προς τη δράση, τις προθέσεις ή τις στάσεις ενός υποκειμένου. Στην πραγματικότητα, η κατηγοριοποίηση είναι η διαδικασία που επιτρέπει την ερμηνεία του περιβάλλοντος, ταξινομώντας σε ομάδες τα αντικείμενα που είναι ή φαίνονται παρόμοια μεταξύ τους ως προς ορισμένες διαστάσεις και διαφορετικά από άλλα αντικείμενα ως προς τις ίδιες αυτές διαστάσεις. Η κατηγοριοποίηση επομένως βρίσκει τον λόγο ύπαρξής της στον ρόλο τον οποίο διαδραματίζει στη συστηματοποίηση του περιβάλλοντος, στη διαίρεσή του και στην οργάνωσή του. Αλλά εάν υπάρχει συστηματοποίηση του περιβάλλοντος, υπάρχει επίσης απλοποίηση, δηλαδή τα χαρακτηριστικά των αντικειμένων πρέπει να μπορούν να τροποποιηθούν μέσα από την επεξεργασία της κατηγοριοποίησης ώστε να ενσωματωθούν στις ήδη υπάρχουσες δομές. Λειτουργούμε λοιπόν σαν οι ομοίότητες και οι διαφορές να ήταν πιο έντονες απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα. Η κατηγοριοποίηση επομένως παίζει συγκεκριμένο ρόλο στη δόμηση του κόσμου, επιτελώντας μια λειτουργία συστηματοποίησης (διαίρεσης και οργάνωσης) αλλά και απλοποίησης του περιβάλλοντος (πρόκειται για την επαγωγική πτυχή της κατηγοριοποίησης). Παράλληλα, η κατηγοριοποίηση περιγράφει τους λόγους για τους

οποίους οι ιδιότητες της κατηγορίας στην οποία κάποια αντικείμενα είναι υποκειμενικά προσαρτημένα συνδέονται με τα αντικείμενα αυτής της κατηγορίας (και εδώ πρόκειται για την παραγωγική πτυχή της κατηγοριοποίησης).

Η γνωστική αντίληψη όμως είναι μια αντίληψη που απλοποιεί το πραγματικό. Το φαινόμενο όξυνσης των ομοιοτήτων και των διαφορών είναι μια από τις μορφές αυτής της απλοποίησης (βλ. π.χ. Tajfel & Wilkes, 1963). Από τη μια πλευρά, η κατάταξη διαφορετικών στοιχείων στην ίδια κατηγορία ενισχύει την προσλαμβανόμενη ομοιότητα των στοιχείων αυτών. Εδώ πρόκειται για ένα πολύ γνωστό φαινόμενο αφομοίωσης το οποίο οδηγεί στη γνωστική στερεοτυπία και το οποίο έχει να κάνει με την απόδοση στα στοιχεία μιας ομάδας όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν το σύνολο των αντικειμένων της εν λόγω κατηγορίας. Από την άλλη, η κατάταξη διαφορετικών στοιχείων σε διακριτές κατηγορίες αυξάνει την προσλαμβανόμενη διαφορετικότητα ανάμεσα σε αυτά τα αντικείμενα. Πρόκειται επομένως για ένα φαινόμενο αντίθεσης το οποίο αποτελεί έναν παράγοντα αντιληπτικής διάκρισης. Δεν απέχουμε πολύ από τις διαδικασίες που ενεργοποιούνται κατά τον σχηματισμό των εννοιών, το δε αποτέλεσμα της κατηγοριοποίησης, σε συνδυασμό με την απλοποίηση που επιφέρει στα αντικείμενα, θα είναι η προσλαμβανόμενη αύξηση των ενδοκατηγοριακών ομοιοτήτων και των διακατηγοριακών διαφορών.

Το γεγονός ότι τα στοιχεία είναι άτομα, ή ότι οι κατηγορίες είναι κοινωνικές δεν αλλάζει τίποτε ως προς τη διαδικασία σε αυτή τη γνωστικιστική οπτική. Πράγματι, κάθε κατηγορία είναι πρωτίστως μια γνωστική κατηγορία, δηλαδή η συνάθροιση στη μνήμη ατόμων που υποτίθεται ότι μοιράζονται ένα ή περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά. Τα στερεότυπα είναι ακριβώς η έκφραση, στο κοινωνικό επίπεδο, της απόδοσης παρόμοιων χαρακτηριστικών σε διαφορετικά μέλη μιας ομάδας, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι διατομικές διαφορές που ενδέχεται να υπάρχουν. Η κοινωνική διαφοροποίηση απορρέει, αντίστροφα, από τον υπερτονισμό των διαφορών ανάμεσα σε άτομα τα

οποία προσλαμβάνονται ως υπαγόμενα σε διαφορετικές κατηγορίες. Στην περίπτωση όμως των κοινωνικών ομάδων, η διαφοροποίηση ανάμεσα σε τάξεις ή κατηγορίες παραπέμπει συχνά σε διακρίσεις, κάτι που εκφράζεται σε επίπεδο αξιών (οι «καλές ομάδες» στις οποίες ανήκουν τα άτομα και οι «κακές ομάδες», οι άλλες ομάδες).

Αυτό ακριβώς θα δείξει ο Tajfel στην αρχή της δεκαετίας του 1970 (Tajfel, 1970· Tajfel, Billig, Bundy, & Flament, 1971) δημοσιεύοντας κάποιες έρευνες οι οποίες θα γίνουν πολύ γρήγορα διάσημες. Στις έρευνες αυτές επιχειρεί να απομονώσει τις ελάχιστες προϋποθέσεις που οδηγούν σε μια στάση συστηματικής διάκρισης απέναντι σε μια εξωομάδα σε σχέση με μια ενδοομάδα. Το πιο πρόδηλο αποτέλεσμα είναι ότι από μόνη της η ταξινόμηση ενός συνόλου ατόμων σε δύο διακριτές ομάδες αρκεί για να κάνει τα υποκείμενα να υιοθετήσουν ευνοϊκή στάση απέναντι στην ομάδα τους και δυσμενή στάση απέναντι στην άλλη ομάδα: παρατηρούμε μια διαφορική αντιμετώπιση μεταξύ και εντός των ομάδων. Οι έρευνες αυτές, τις οποίες απλώς θα μνημονεύσουμε εδώ δεδομένης της απήχησης που είχαν, αφορούν τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα οργανώνουν την υποκειμενική εμπειρία που αποκομίζουν από το κοινωνικό περιβάλλον. Η βασική αρχή είναι απλή: αρχικά κατανέμουμε, φαινομενικά βάσει των αισθητικών προτιμήσεών τους (στην πραγματικότητα όμως αυθαίρετα), τους μαθητές μιας τάξης σε δύο ομάδες – για παράδειγμα, στην ομάδα των μαθητών που υποτίθεται ότι προτιμούν τα έργα του Klee και στην ομάδα των μαθητών που προτιμούν τα έργα του Kandinsky. Στη συνέχεια ζητάμε από τους μαθητές να αποφασίσουν την αμοιβή την οποία θα λάβουν οι συμμαθητές τους για τη συμμετοχή τους στο πείραμα. Αντιλαμβανόμαστε ότι κάποιοι κανόνες μεροληψίας υπέρ των μελών της ομάδας υπαγωγής διέπουν τις συμπεριφορές των υποκειμένων, αν και μια προσπάθεια να μην απομακρυνθούν πολύ από μια δίκαιη κατανομή των κερδών υποδηλώνει την ταυτόχρονη ύπαρξη ενός κανόνα ισότητας μεταξύ των ομάδων. Από τότε, πλήθος ερευνών που κάνουν χρήση αυτού του *παραδείγματος των ελάχιστων ομάδων* των πειραμάτων του Tajfel επέτρεψαν

να μελετήσουμε πώς τα υποκείμενα κατανέμουν χρήματα (ή βαθμούς που δεν έχουν παρά συμβολική αξία) σε άτομα τα οποία έχουν (ή δεν έχουν) τοποθετηθεί στην τάδε ή στη δείνα από τις «ελάχιστες» κοινωνικές κατηγορίες που έχουν εισαχθεί πειραματικά. Η απλή πειραματική εισαγωγή της διάσπασης ενός πληθυσμού σε δύο «ελάχιστες» ομάδες χωρίς ιδιαίτερη σημασία έχει ως αποτέλεσμα τα άτομα να συμπεριφέρονται με διαφορετικό τρόπο απέναντι στη δική τους και στην άλλη ομάδα. Η ουσία αυτής της πληθώρας ερευνών πάνω στις ελάχιστες ομάδες (το καθεστώς των οποίων είναι εξ ορισμού ταυτόσημο) έγκειται στην παραδοχή ότι η ενεργοποίηση της υπαγωγής σε δύο διακριτές ομάδες στο αναπαραστασιακό επίπεδο προκαλεί στα πειραματικά υποκείμενα μια διάκριση υπέρ των μελών της ομάδας υπαγωγής τους. Αντίθετα από τον Sherif, βλέπουμε ότι για τον Tajfel οι γνωστικές αναπαραστάσεις είναι αυτές που καθορίζουν τις συμπεριφορές και τις αξιολογήσεις.

Από το σημείο αυτό και μετά ο Tajfel θα προωθήσει κι άλλες προτάσεις, οι οποίες θα είναι εγγεγραμμένες σε μια προοπτική κινήτρων και θα του επιτρέψουν να εξηγήσει ότι, στον τομέα των διομαδικών σχέσεων, η διάκριση πολύ συχνά συναρμόζεται με τη διαφοροποίηση. Το 1972 ο ίδιος ερευνητής διατυπώνει ορισμένες προτάσεις που του επιτρέπουν να ενσωματώσει θεωρητικά την κοινωνική ταυτότητα και την κοινωνική κατηγοριοποίηση (βλ. επίσης Tajfel, 1974, 1976, 1978). Γι' αυτόν, η διαδικασία της κατηγοριοποίησης είναι κατ' αρχάς μια διαδικασία η οποία εξηγεί την απλοποίηση που λαμβάνει χώρα στην πρόσληψη του φυσικού και του κοινωνικού κόσμου και στον τρόπο με τον οποίο το άτομο οργανώνει την υποκειμενική πρόσληψη του περιβάλλοντός του. Έχοντας ως αφετηρία τη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης του Festinger, προτείνει μια κοινωνική επέκτασή της. Υπενθυμίζουμε ότι, για τον Festinger (1954), τα άτομα αξιολογούν τις απόψεις τους και τις ικανότητές τους συγκρίνοντάς τες με εκείνες των άλλων ατόμων. Η αξιολόγηση του εαυτού πραγματοποιείται κατά προτίμηση στη βάση μιας σύγκρισης μεταξύ ατόμων που μοιάζουν. Αντίθετα, για τον Tajfel, στη βάση της αξιολόγησης του

εαυτού βρίσκεται η κοινωνική ταυτότητα, η οποία σε αυτή την προοπτική έχει πάρει τη μορφή μιας έννοιας που «συνδέεται με τη γνώση (ενός ατόμου) για την υπαγωγή του σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες και για το συναισθηματικό και αξιολογικό νόημα που απορρέει από αυτή την υπαγωγή» (Tajfel, 1972, σελ. 292). Μέσα λοιπόν από την υπαγωγή του σε διαφορετικές ομάδες, το άτομο αποκτά μια κοινωνική ταυτότητα η οποία ορίζει τη συγκεκριμένη θέση που καταλαμβάνει στην κοινωνία. Αλλά η υπαγωγή σε μια δεδομένη ομάδα δεν συμβάλλει στην επεξεργασία μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας παρά μόνο εάν τα χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας μπορούν να συγκριθούν υπό ευνοϊκούς όρους με τα χαρακτηριστικά άλλων ομάδων – με άλλα λόγια, μόνο εάν υφίσταται μια αξιολογική διαφορά που ευνοεί την ομάδα υπαγωγής. Υπό αυτές τις συνθήκες, «μια κοινωνική ομάδα θα διαφυλάξει τη συμβολή της στις όψεις της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου τις οποίες αυτό αξιολογεί θετικά, μόνο στην περίπτωση που η προκείμενη ομάδα μπορεί να κρατήσει αυτές τις θετικές αξιολογήσεις διακριτές από τις άλλες ομάδες» (Tajfel, 1972, σελ. 296). Συνεπώς, τα άτομα προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν (ή να διαφυλάξουν), κατά τη σύγκριση μεταξύ ομάδων, μια διαφορά που να ευνοεί τη δική τους ομάδα. Στα πειράματα του Tajfel και των συνεργατών του, τα υποκείμενα όχι μόνο εγκαθιδρύουν μια θετική διαφορά ανάμεσα στην ομάδα υπαγωγής τους και στην άλλη ομάδα, αλλά επιπλέον, για να πετύχουν αυτή την αξιολογική διαφορά, φτάνουν μέχρι του σημείου να μειώσουν την απόλυτη αξία των οφελών τους. Η θετική κοινωνική ταυτότητα είναι επομένως πάντοτε σχετική και τα άτομα είναι διατεθειμένα να πληρώσουν ένα τίμημα για να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτή τη θετική κοινωνική εικόνα. Ο καμβάς τώρα έχει στηθεί. Με σημείο εκκίνησης μια διερώτηση πάνω στην καθολικότητα της διάκρισης μεταξύ των ομάδων και πάνω στις στρεβλώσεις που μπορεί να εισαγάγει η τοποθέτηση σε ελάχιστες ομάδες οι οποίες διατηρούν μεταξύ τους συμμετρικές σχέσεις, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες έρευνες που τόνιζαν τη σημασία της κοινωνικής θέσης των ομάδων.

Πρώτες έρευνες: η σημασία του κοινωνικού πλαισίου

Αναπτύσσεται επομένως μια θεωρητική σκέψη προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ενώ οι άμεσοι κληρονόμοι του Tajfel υιοθετούν τις υποθέσεις που προκύπτουν από τις αρχές του Festinger πάνω στην κοινωνική σύγκριση για να συνδέσουν τη διάκριση με την αναζήτηση μιας θετικής ταυτότητας (Turner, 1975), οι Doise και Deschamps θα δώσουν έμφαση στα πλαίσια και στις διομαδικές αναπαραστάσεις.

Διάρθρωση μεταξύ κοινωνικών θέσεων και διαφοροποίησης μέσα στην ομάδα

Ο Doise θα προτείνει, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, ένα γενικό μοντέλο των σχέσεων μεταξύ των ομάδων – την *κοινωνική διαφοροποίηση* – ενσωματώνοντας τρεις πτυχές: τις συμπεριφορές, τις αξιολογήσεις και τις αναπαραστάσεις. Η προσέγγιση αυτή θα αποδειχθεί πολύ πρόσφορη κυρίως στο να δείξει πώς οι αναπαραστάσεις των κοινωνικών ομάδων παρεμβαίνουν στη ρύθμιση των πραγματικών ή συμβολικών σχέσεών τους (βλ. Doise, 1973, 1976). Σε αυτή τη βάση, μια πρωτοποριακή μελέτη του ίδιου ερευνητή (Doise, 1972) ρίχνει φως στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές θέσεις και το πλαίσιο των σχέσεων διαφοροποιούν τα αποτελέσματα της κοινωνικής κατηγοριοποίησης.

Η έρευνα αυτή προσφέρει κυρίως εξαρχής τη δυνατότητα να καταδειχθεί η επίδραση ενός κοινωνικού κανόνα που απορρέει από την ασυμμετρία των κοινωνιολογικών θέσεων πάνω στην αξιολόγηση της ομάδας υπαγωγής. Τα υποκείμενα προέρχονταν από δύο τομείς εκπαίδευσης: το λύκειο, το οποίο οδηγεί στην απόκτηση απολυτηρίου (baccalauréat), και τη μαθητεία, μετά την ολοκλήρωση της οποίας οι νέοι καταλαμβάνουν αμέσως μια θέση εργασίας. Η δεύτερη αυτή μορφή εκπαίδευσης έχει χαμηλότερο κοινωνικό κύρος από την πρώτη. Η σχέση που συνδέει τις δυο κατηγορίες υποκειμένων μπορεί επομένως να μελετηθεί από την οπτική γωνία μιας σχέσης κυ-

ριαρχίας. Όπως σημειώνει ο Doise, οι μαθητές λυκείου εκφράζουν την κοινή αναφορά που χάρει υψηλής υπόληψης στο ελβετικό εκπαιδευτικό σύστημα. Η απόκτηση της θέσης που κατέχουν θεωρείται ότι σχετίζεται με τα ίδια τα ταλέντα και τις πράξεις τους, ενώ η θέση των μαθητευόμενων είναι κατά κάποιον τρόπο το αποτέλεσμα ενός αποκλεισμού τους από τον διακεκριμένο εκπαιδευτικό τομέα.

Το πείραμα περιλάμβανε τέσσερις συνθήκες, αλλά θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα μόνο των δύο. Σε κάθε συνθήκη, τα υποκείμενα έπρεπε να περιγράψουν την ομάδα τους καθώς και την άλλη ομάδα με τη βοήθεια έξι χαρακτηριστικών πάνω σε μια εξάβαθμη κλίμακα. Τα χαρακτηριστικά είχαν αξιολογηθεί εκ των προτέρων. Τα υποκείμενα δήλωναν τον βαθμό συμφωνίας τους με δύο θετικά χαρακτηριστικά («Οι ... αγαπούν πολύ το θέατρο», «Οι ... είναι περήφανοι που είναι...») και τέσσερα αρνητικά χαρακτηριστικά («Οι ... προτιμούν να μιλούν για ό,τι συμβαίνει στο δικό τους περιβάλλον παρά για την κοινωνία εν γένει», «Ακόμη κι αν διαθέτουν τα κατάλληλα υλικά, οι μικροκατασκευές παρουσιάζουν δυσκολίες εκτέλεσης για τους...», «Οι ... δεν εκφράζονται εύκολα», «Οι ... δείχνουν μικρό ενδιαφέρον για τα γεγονότα που συμβαίνουν στον κόσμο»). Στην πρώτη συνθήκη τα υποκείμενα είχαν απλώς ειδοποιηθεί ότι έπρεπε να περιγράψουν τις δύο ομάδες, ενώ στη δεύτερη συνθήκη συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο παρουσία δύο μελών της άλλης ομάδας. Έχοντας κατά νου τις αρχικές εργασίες πάνω στην κοινωνική κατηγοριοποίηση, μπορούμε να περιμένουμε την ανάδυση μιας μεροληψίας υπέρ της ομάδας υπαγωγής και στις δύο συνθήκες. Ωστόσο, εάν λάβουμε υπόψη την ασύμμετρη σχέση των ομάδων που συμμετέχουν, πρέπει επίσης να υπολογίσουμε το γεγονός ότι τα υποκείμενα αναγνωρίζουν έναν κοινό κανόνα που δίνει αξία σε μία από τις δύο ομάδες. Κατά συνέπεια, η τάση προς τη μεροληψία αυτή θα πρέπει να εντείνεται στους μαθητές λυκείου οι οποίοι βρίσκονται σε συμφωνία με το θετικό κοινό σημείο αναφοράς, και να αναχαιτίζεται στους μαθητευόμενους εξαιτίας της υπαγωγής τους σε μια ομάδα η οποία καταλαμβάνει τον αρνητικό πόλο της αναφοράς. Εξάλλου, το γεγονός ότι βρίσκονται σε μια περισσότερο μονο-

σήμαντη κατάσταση θα πρέπει να ωθεί τους μαθητές λυκείου σε απαντήσεις πιο συναινετικές από εκείνες των μαθητευόμενων. Αυξάνοντας την προδηλότητα του κοινωνικού κανόνα, η πραγματική συνάντηση των δύο ομάδων θα πρέπει να οξύνει τα αποτελέσματα που παρατηρούνται κατά τη συμβολική συνάντησή τους.

Πίνακας 1

Μέσες τιμές μεροληψίας υπέρ της ομάδας υπαγωγής σε έξι ερωτήσεις, ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες για τις δυο ομάδες υποκειμένων

Πειραματικές συνθήκες	Υποκείμενα	
	Μαθητευόμενοι	Μαθητές λυκείου
Απουσία εξωομάδας	+ 1,25 (12)	+6,25 (12)
Παρουσία εξωομάδας	-3,94 (16)	+4,81 (16)

Σημείωση: Σε παρένθεση σημειώνεται ο αριθμός των υποκειμένων
(Πηγή: προσαρμογή από Doise, 1972)

Η βασική εξαρτημένη μέτρηση είναι η διαφορά μεταξύ των απαντήσεων που δίνονται στις έξι ερωτήσεις για την ομάδα υπαγωγής και για την άλλη ομάδα. Μια μέτρηση της ομοιομορφίας των απαντήσεων πραγματοποιήθηκε υπολογίζοντας, για κάθε πειραματική συνθήκη, τον αριθμό των απαντήσεων του κάθε υποκειμένου που συμπίπτουν με μία από τις δύο βαθμίδες της κλίμακας ανάμεσα στις οποίες τοποθετείται η μέση απάντηση της ομάδας του. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Σε συμφωνία με τις προβλέψεις, οι μαθητές λυκείου αξιολογούν θετικότερα τη δική τους ομάδα από την άλλη, ενώ οι μαθητευόμενοι δεν εκδηλώνουν τέτοια διάκριση (Πίνακας 1). Παρουσιάζουν μάλιστα μια μεροληψία υπέρ της εξωομάδας στη συνθήκη όπου τα μέλη της εξωομάδας είναι παρόντα. Φαίνεται επίσης ότι η ποικιλία των απαντήσεων των μαθητών λυκείου είναι πιο περιορισμένη από αυτήν των μαθητευόμενων. Διαπιστώνουμε πράγματι ότι ο αριθμός των

απαντήσεων που τοποθετούνται ανάμεσα στον μέσο όρο όλων των υποκειμένων και της ομάδας υπαγωγής είναι υψηλότερος για τους μαθητές λυκείου σε σχέση με τους μαθητευόμενους.

Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν κατ' αρχάς ότι τα υποκείμενα αναφέρονται σε έναν κοινό κανόνα όσον αφορά την ασύμμετρη σχέση μεταξύ των ομάδων. Ως εκ τούτου, τα μέλη της ομάδας με το μεγαλύτερο κύρος μπορούν να δείξουν σημάδια εθνοκεντρισμού στις αξιολογήσεις τους, ενώ τα μέλη της ομάδας με το χαμηλότερο κύρος σκονιάφτουν πάνω στον κοινό κανόνα όταν επιχειρούν να αξιολογήσουν θετικά την ομάδα τους. Τα αποτελέσματα επαληθεύουν στη συνέχεια το γεγονός ότι η αμφίσημη κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα μέλη της ομάδας χαμηλότερου κύρους μεταφράζεται σε μια εντονότερη ετερογένεια των απαντήσεών τους.

Η επίδραση των κοινωνιολογικών υπαγωγών στη διάκριση φαίνεται επίσης σε μια έρευνα των Doise, Deschamps και Meyer, η οποία δημοσιεύθηκε σχεδόν ταυτόχρονα στα αγγλικά (1978) και τα γαλλικά (1979). Στόχος της μελέτης αυτής ήταν η επαλήθευση της υπόθεσης της όξυνσης των ενδοκατηγορικών ομοιοτήτων στον κοινωνικό τομέα. Εκείνο όμως που έλκει την προσοχή μας στο σημείο αυτό είναι οι διαφορές που παρατηρούνται στο πρώτο πείραμα μεταξύ ανδρών και γυναικών. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η σχέση μεταξύ των δύο φύλων θα αποτελέσει ένα εξέχον αντικείμενο της μελέτης των σχέσεων κυριαρχίας. Είναι επομένως χρήσιμο να σταθούμε στα αποτελέσματα αυτού του πειράματος. Ο πειραματιστής παρουσίαζε στα υποκείμενα της έρευνας, 72 αγόρια και 72 κορίτσια ηλικίας 12 ετών, τρεις φωτογραφίες κοριτσιών και τρεις φωτογραφίες αγοριών. Τα υποκείμενα έπρεπε να επιλέξουν, ανάμεσα σε 24 επίθετα, εκείνα που ταίριαζαν με την περιγραφή καθενός από τα παιδιά των φωτογραφιών. Στη μια συνθήκη, δόθηκαν στα υποκείμενα αρχικά μόνο οι φωτογραφίες παιδιών του ίδιου φύλου, χωρίς να τους ενημερώσουν ότι στη συνέχεια θα έπρεπε να περιγράψουν άτομα της άλλης ομάδας. Σε μια δεύτερη συνθήκη, όλες οι φωτογραφίες μοιράστηκαν εξαρχής. Η σειρά περιγραφής ποίκιλλε κατά τρόπο ώστε τα μι-

σά υποκείμενα να αρχίσουν περιγράφοντας κορίτσια και τα άλλα μισά περιγράφοντας αγόρια. Οι εξαρτημένες μετρήσεις αποτελούνται από έναν δείκτη διακατηγορικής διαφοροποίησης, ο οποίος αντιστοιχεί στην απόλυτη τιμή της διαφοράς ανάμεσα στις φορές που ένα γνώρισμα έχει αποδοθεί στις φωτογραφίες κοριτσιών και στις φωτογραφίες αγοριών, και έναν δείκτη ενδοκατηγορικής ομοιότητας, ο οποίος αθροίζει τις φορές που το ίδιο χαρακτηριστικό έχει αποδοθεί στις τρεις φωτογραφίες της ίδιας κατηγορίας.

Πίνακας 2

Μέση όξυνση της διακατηγορικής διαφοροποίησης και της ενδοκατηγορικής ομοιότητας κατά την επίκληση της διομαδικής σχέσης, ανάλογα με το φύλο των υποκειμένων

Όξυνση	Υποκείμενα	
	Κορίτσια	Αγόρια
Κατηγορική διαφοροποίηση	3,50	5,61
Διακατηγορική ομοιότητα		
Στόχος του ίδιου φύλου	2,22	2,72
Στόχος του άλλου φύλου	2,25	5,36

Σημείωση: Οι μέσες τιμές αντιστοιχούν στην όξυνση της κατηγορικής διαφοροποίησης ανάμεσα στη συνθήκη με και στη συνθήκη χωρίς επίκληση της εξωομάδας. (Πηγή: προσαρμογή από Doise, Deschamps & Meyer, 1979).

Σε συμφωνία με τις προβλέψεις, η διακατηγορική διαφοροποίηση και η ενδοκατηγορική ομοιότητα είναι υψηλότερες στη συνθήκη όπου γίνεται εξαρχής εμφανής η διομαδική σχέση παρά στη συνθήκη όπου δεν αναμένεται η παρουσία της. Παρατηρούμε ωστόσο μια εξίσου σημαντική τροποποίηση αυτής της όξυνσης ανάλογα με το φύλο των υποκειμένων (Πίνακας 2).

Όπως επισημαίνουν οι ερευνητές, τα αποτελέσματα πάνω στην κατηγορική διαφοροποίηση «επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα του πειράματος με τους μαθητευόμενους και τους μαθητές λυκείου: η διαφοροποίηση είναι μεγαλύτερη όταν γίνεται επίκληση στην άλλη ομάδα

από την αρχή του πειράματος, ενώ τα αγόρια-μέλη της κοινωνικά κυρίαρχης ομάδας διαφοροποιούν περισσότερο από ό,τι τα κορίτσια» (Doise, Deschamps, & Meyer, 1979, 285). Επιπλέον, πρέπει να επισημανθεί ότι τα αγόρια, σε αντίθεση με τα κορίτσια, ενισχύουν σε μεγαλύτερο βαθμό την ομοιότητα μεταξύ των μελών της άλλης κατηγορίας από ό,τι με τα μέλη της δικής τους κατηγορίας. Το αποτέλεσμα αυτό δεν είχε προσελκύσει την προσοχή των ερευνητών εκείνη την εποχή. Θα γίνει πιο ανάγλυφο όταν το ζήτημα της πιο ισχυρής ομοιογενοποίησης της εξωομάδας σε σχέση με την ενδοομάδα μελετηθεί στο πλαίσιο των ασύμμετρων σχέσεων μεταξύ των ομάδων.

Σύντομα θα δούμε πώς αυτές οι πρώτες έρευνες θα μπορέσουν να ενσωματωθούν σε ένα ευρύτερο θεωρητικό μοντέλο, το οποίο διαρθρώνει την κοινωνική ταυτότητα με τις σχέσεις κυριαρχίας. Πριν από αυτό είναι απαραίτητο να κάνουμε μια παράκαμψη προς άλλες μελέτες που προσέφεραν την ευκαιρία να αποσαφηνιστούν οι επιδράσεις της κοινωνικής θέσης της ομάδας πάνω στη διομαδική διαφοροποίηση.

Η διασταύρωση των κατηγορικών υπαγωγών

Κατά τη διάρκεια της ίδιας δεκαετίας, ο Deschamps μελετά την κοινωνική κατηγοριοποίηση τοποθετώντας την στη σφαίρα της απόδοσης χαρακτηριστικών στις ομάδες και στα μέλη τους (Deschamps, 1973-1974, 1977a). Στο πλαίσιο αυτό, είναι δυνατόν να έρθουν στο φως διαφορετικά στοιχεία συνδεδεμένα με τα κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία εδραιώνονται ο σχηματισμός και οι επαφές ανάμεσα στις ομάδες. Ένα από αυτά αφορά την ταυτόχρονη υπαγωγή κάποιων ατόμων σε διαφορετικές ομάδες, κάτι που το πειραματικό παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων απέκλειε *a priori*. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι στις κοινωνίες μας ο ορισμός των ανθρώπων δεν θα μπορούσε να περιοριστεί σε μια μοναδική ή προνομιακή ένταξη σε μια κοινωνική κατηγορία. Είναι θεμελιωμένος σε πολλαπλές διχοτομήσεις που διαιρούν τον κόσμο σε διαφορετικές οντότητες. Κυρίως όμως

τα σύνορα μεταξύ αυτών των οντοτήτων ποικίλλουν και διασταυρώνονται περισσότερο από ό,τι επικάθονται το ένα στο άλλο. Αυτή η παρατήρηση έχει εξαιρετική σημασία προκειμένου να καταλάβουμε για ποιο λόγο η διαίρεση σε ομάδες δεν εκφυλίζεται απλώς σε μια διομαδική διάκριση. Τα αποτελέσματα πολλών ερευνών δείχνουν ξεκάθαρα ότι η διασταύρωση των κατηγορικών υπαγωγών μειώνει τη διαφοροποίηση και τη διομαδική διάκριση (Deschamps, 1977b· Deschamps & Doise, 1978).

Σε πιο γενικές γραμμές, αυτές οι διαφορετικές έρευνες έχουν διεξαχθεί στη βάση μιας συζήτησης σχετικά με την κοινωνική θέση των κοινωνικών κατηγοριών που χρησιμοποιούνται στις μελέτες πάνω στις ελάχιστες ομάδες. Η αναφορά σε φυσικές κοινωνικές κατηγορίες, όπως το φύλο, η εθνικότητα ή ο τομέας εκπαίδευσης, μοιάζει να συνεπάγεται συμπεριφορές και αξιολογήσεις της ομάδας υπαγωγής, καθώς και της άλλης ομάδας, ικανές να περιορίσουν τη γενίκευση της μεροληψίας υπέρ της ομάδας υπαγωγής (Deschamps, 1977a· Deschamps, Doise, Meyer, & Sinclair, 1976).

Ο αξιοσημείωτος και ενίοτε μη αναμενόμενος αντίκτυπος της κοινωνιολογικής υπαγωγής των υποκειμένων στην κατηγορική διαφοροποίηση αξίζει ειδικής προσοχής. Μια συστηματική θεωρητική και εμπειρική δουλειά πάνω στο ζήτημα αυτό ξεκινά ουσιαστικά προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Κοινωνική ταυτότητα και σχέσεις κυριαρχίας

Όπως είχε επιβεβαιώσει ο Tajfel (1972), μια ομάδα δεν έχει νόημα παρά μόνο σε σχέση με τουλάχιστον άλλη μία ομάδα. Μόνο όταν ένα σύνολο προσώπων γίνεται αντιληπτό ως αν να διέπεται από κοινά χαρακτηριστικά, σε αντίθεση με ένα ή περισσότερα άλλα σύνολα ατόμων, το σύνολο αυτό αποτελεί ομάδα. Ο ορισμός αυτός ωστόσο θα αποδειχθεί ανεπαρκής όταν θα τεθεί το ερώτημα της φύσης των σχέσεων μεταξύ των ομάδων. Μια θεωρητική σκέψη πάνω σε αυτό το ζή-

τημα θα έχει ως αποτέλεσμα την επεξεργασία ενός μοντέλου το οποίο ο Deschamps περιγράφει, με τους δικούς του όρους, σε ένα άρθρο που δημοσιεύθηκε το 1979.

Το βασικό θεωρητικό μοντέλο

Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων δεν μπορούν να συνοψιστούν σε μια παράλληλη συνύπαρξη ή σε μια συμπάρataξη. Συνήθως είναι εγγεγραμμένες σε ένα σύστημα αλληλεξάρτησης το οποίο βρίσκεται στην ίδια τη βάση του ορισμού των ομάδων. Οι ομάδες δεν χιζουν τις αξίες τους, τα νοήματά τους, σε έναν συγκεκριμένο και κλειστό κόσμο. Πρέπει κατ' αρχάς να τις μελετήσουμε στο γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιούνται και να τις δούμε ως προς τις αξίες και τα νοήματα αυτού του πλαισίου. Η ανάδυση μιας διομαδικής σχέσης εντάσσεται πάντοτε σε έναν κόσμο τον οποίο μοιράζονται και άλλοι, ένα κοινό πλέγμα ανάγνωσης των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των ατόμων. Επομένως, δεν αρκεί να υπάρχουν διαφορές μεταξύ των ατόμων για να συσταθούν ομάδες· αυτές οι διαφορές πρέπει επιπλέον να είναι φορτισμένες με νοήματα στον κόσμο μέσα στον οποίο ζουν τα άτομα. Σε αντίθετη περίπτωση οι διαφορές περνούν απαρατήρητες. Με άλλα λόγια, μόνο στη βάση ενός κοινού συμβολικού κόσμου οι διαφορές καθίστανται ορατές και ταξινομούν τα άτομα σε κοινωνικές κατηγορίες. Για να πειστούμε, αρκεί να διαπιστώσουμε ότι το χρώμα των νυχιών ή η κατανάλωση καρότων επιτρέπουν να διαφοροποιήσουμε «αντικειμενικά» τους ανθρώπους, αλλά δεν προσφέρουν το απαραίτητο έδαφος για την ανάδυση μιας κοινωνικής κατηγοριοποίησης. Αντίστροφα, το χρώμα του δέρματος ή η κατανάλωση τσιγάρων αποτελούν κοινά κριτήρια ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες.

Οι διομαδικές σχέσεις που μελετώνται στο πλαίσιο του πειραματικού παραδείγματος των ελάχιστων ομάδων χαρακτηρίζονται από έναν κοινωνικό κανόνα μεροληψίας υπέρ της ομάδας υπαγωγής. Φαίνεται όμως ότι, στον ίδιο βαθμό, ένας άλλος κανόνας, ένας κανόνας δικαιοσύνης ή ισότητας, ρυθμίζει τις συμπεριφορές των υποκει-

μένων. Αυτή η αντιφατική ενεργοποίηση δύο κανονιστικών σημείων αναφοράς μπορεί να συγκριθεί με την πίεση την οποία υφίστανται οι κυριαρχούμενοι ανάμεσα σε μια γενική αναφορά που τους παρακινεί να συμπεριφερθούν ως δρώντα υποκείμενα και σε μια συγκεκριμένη συνθήκη που τους απαγορεύει να την εκφράσουν. Τα πολιτισμικά συστήματα φιλοξενούν έτσι στους κόλπους τους μεγάλες αντιφάσεις μεταξύ των κανονιστικών αναφορών που καθοδηγούν τις συμπεριφορές των ατόμων.

Στο επίπεδο των διομαδικών σχέσεων, μία από αυτές τις πιέσεις γεννιέται ανάμεσα στην αλληλεγγύη ή συνεργασία και στον συναγωνισμό ή ανταγωνισμό. Μια παράλληλη πίεση ασκείται στις σχέσεις μεταξύ του ατόμου και των άλλων, μια πίεση που αντιπαράθετεί τη συγχώνευση στην ομάδα προς την εξατομίκευση (βλ. Deschamps & Lorenzi-Cioldi, 1981).

Πρέπει να προχωρήσουμε κι άλλο. Η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στις ομάδες δεν σημαίνει ότι οι σχέσεις τους στηρίζονται σε ανταλλάξιμα ή ισοδύναμα στοιχεία. Οι διομαδικές σχέσεις, είτε σε μια συγκεκριμένη είτε σε μια συμβολική πραγματικότητα, είναι στις περισσότερες περιπτώσεις ασύμμετρες. Ως επί το πλείστον, μια διαφορά καθίσταται ορατή μόλις το νόημά της σημαδευτεί από μια αξιολογική ανισότητα. Το χρώμα του δέρματος, το φύλο, η ηλικία, τα επαγγελματικά προσόντα ή το κάπνισμα δεν είναι απλώς δηλωτικά κριτήρια ταξινόμησης των ατόμων. Είναι επίσης κριτήρια κοινωνικής διαφοροποίησης ανάμεσα στις τάξεις, οι οποίες είναι διαμορφωμένες κατ' αυτό τον τρόπο εξαιτίας του γεγονότος ότι τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με το κάθε κριτήριο έχουν διαφορετική αξία στον κοινό κόσμο των ανθρώπων. Λόγω αυτού, η αλληλεξάρτηση ανάμεσα στις ομάδες υλοποιείται σε σχέσεις κυριαρχίας, οι οποίες τροποποιούν κατά αξιοσημείωτο τρόπο την κοινωνική διαφοροποίηση και την κατασκευή της κοινωνικής ταυτότητας των ατόμων.

Με αυτό ακριβώς θα ασχοληθούμε στη συνέχεια, δείχνοντας ότι η υπαγωγή σε μια ομάδα είναι σε διαφορετικό βαθμό πρόδηλη στη σκέψη των ατόμων και των ομάδων, ανάλογα με το εάν βρίσκονται κοντά

ή όχι σε ένα σημείο αναφοράς με το οποίο ο καθένας υποτίθεται ότι μπορεί να ταυτιστεί, τουλάχιστον σε μια κοινωνία ελεύθερων πολιτών με ίσα δικαιώματα. Η προοπτική αυτή βρήκε έρεισμα σε διάφορες εργασίες κοινωνιολόγων, όπως για παράδειγμα ο Bourdieu (1976, 1979), ή κοινωνιογλωσσολόγων, όπως για παράδειγμα ο Guillaumin (1972) και ο Bernstein (1975). Για τους ερευνητές αυτούς, η τάξη πραγμάτων, όπως παρουσιάζεται σε όλους, είναι προϊόν εκείνων που κατέχουν τα αναγκαία υλικά και συμβολικά μέσα για την επιβολή ενός κυρίαρχου λόγου. Έτσι, ο λόγος των μέσων μαζικής ενημέρωσης αποδίδει στον καθένα μια θέση ορίζοντάς τον, τοποθετώντας τον σε σχέση με τους άλλους. Αλλά μόνο οι κυρίαρχοι ορίζουν τον εαυτό τους ως ολότητα, δηλαδή ως σύνολο μοναδικών και ιδιαίτερων όντων. Οι άλλοι διακρίνονται στη βάση αδιαφοροποίητων συνόλων. Σε αυτή τη συμβολική τάξη, όπου δημιουργούνται και νομιμοποιούνται ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ των ομάδων, οι κυριαρχούμενοι δεν έχουν κάποια ιδιαιτερότητα ως άτομα – τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στην ομάδα τους αρκούν για να τους ορίσουν. Με άλλα λόγια, η κοινωνική τάξη πραγμάτων μπορεί να προσδιοριστεί, αφενός, από άτομα που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως κάτι μοναδικό – ή τουλάχιστον όχι απλώς ως μέλη μιας κατηγορίας – και, αφετέρου, από άτομα που ορίζονται ως μέλη συνόλων χωρίς μοναδική ύπαρξη.

Ζώντας μέσα στον ίδιο κόσμο, κυρίαρχοι και κυριαρχούμενοι αναφέρονται στους ίδιους κοινωνικούς κανόνες. Ο κοινός κανόνας για την ταυτότητα είναι συνεπώς αυτός που ενσαρκώνει η κυρίαρχη ομάδα. Τα μέλη της δεν σκέφτονται τον εαυτό τους ως άτομα καθορισμένα από τις κατηγορικές υπαγωγές τους. Αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως εκ προθέσεως δράστη, ελεύθερο και αυτόνομο, ως υποκείμενο της δράσης – βλ. της Ιστορίας. Αυτός ο ορισμός με όρους ατομικότητας, αυτή η προσωπική ταυτότητα, η ίδια η ιδέα της ατομικής ταυτότητας, της προσωπικότητας, αντιστοιχούν στην αντίληψη που οι κυρίαρχοι ιστορικά σφυρηλάτησαν για τον εαυτό τους ως ένα σύνολο ελεύθερων και υπεύθυνων για τις επιλογές τους υποκειμένων. Ο κυρίαρχος θα δώσει για τον εαυτό του έναν ορισμό που θα συμφωνεί με

τον κοινό κανόνα τον οποίο ενσαρκώνει. Είναι ομοιογενής με το κοινωνικό υποκείμενο που αξιολογεί θετικά ο κανόνας και, όποια και αν είναι η προσωπική απόστασή του από αυτή την αναφορά, δεν μπορεί εξ ορισμού παρά να αποτελεί μέρος της.

Αντίθετα, οι κυριαρχούμενοι είναι αποκλεισμένοι από αυτή την αντίληψη. Η ύπαρξή τους περιορίζεται αυστηρά σε ένα ετερόνομο καθεστώς, το οποίο υπόκειται στον ορισμό των κυρίαρχων. Πρέπει επομένως να σκέφτονται τον εαυτό τους περισσότερο ως ανταλλάξιμο αντικείμενο παρά ως υποκείμενο. Καθώς όμως αναπτύσσεται μέσα σε ένα πλαίσιο κοινό με αυτό των κυρίαρχων, ο κυριαρχούμενος, την ίδια στιγμή που δέχεται έναν εξωτερικό ορισμό, δεν μπορεί να αποφύγει τον ορισμό των ανθρώπινων όντων με όρους ελεύθερων και αυτόνομων υποκειμένων και πολιτών. Σε αντίθεση με τον κυρίαρχο, οφείλει να διαχειριστεί την αβεβαιότητα η οποία απορρέει από το χάσμα που χωρίζει την υπαγωγή του σε ένα αδιαφοροποίητο σύνολο, αφενός, και την εγγραφή του σε ένα πλαίσιο αναφοράς το οποίο επιμένει πάνω στη μοναδικότητά του, αφετέρου (βλ. επίσης Apfelbaum, 1979).

Είναι ενδιαφέρον να κάνουμε στο σημείο αυτό μια σύντομη επισκόπηση της πρώτης εγχειρηματοποίησης από τους Deschamps και Lorenzi-Cioldi (Deschamps, 1979), η οποία συνίστατο στον χειρισμό του τρόπου κατανομής των υποκειμένων σε δύο κατηγορίες. Η ιδέα ήταν να επιτραπεί σε μια μερίδα των υποκειμένων να επιλέξουν τη θέση τους, σε μια κατάσταση όπου η επιλογή αυτή καθόριζε ταυτόχρονα και τη θέση των υπόλοιπων υποκειμένων. Οι «επιλογείς» καλούνταν να αυτοπροσδιοριστούν διαλέγοντας ένα έργο ανάμεσα σε δύο εναλλακτικές ίδιου περιεχομένου αλλά διαφορετικής ελκυστικότητας: να παρακολουθήσουν μια ταινία η οποία παρουσιαζόταν ως πολύ ενδιαφέρουσα, ή να διαβάσουν ένα κείμενο στα αγγλικά, και μάλιστα πολύ τεχνικό, για το ίδιο θέμα με την ταινία. Τα υπόλοιπα υποκείμενα καταλάμβαναν τη θέση που άφηναν κενή οι «επιλογείς». Αυτός ο χειρισμός αποσκοπούσε να τοποθετήσει σε περίοπτη θέση τον κοινωνικό κανόνα του αυτόνομου και υπεύθυνου για τις αποφάσεις του δράστη: έτσι οι «επιλογείς» βρίσκονταν σε συμφωνία με αυτό τον

κανόνα, ενώ τα υπόλοιπα υποκείμενα κατέληγαν σε αντίθεση μαζί του. Η βασική εξαρτημένη μέτρηση ήταν συγκροτημένη από τις απαντήσεις στο τεστ «Ποιος είμαι;» (Kuhn & McPartland, 1954· Gordon, 1968). Τα αποτελέσματα δείχνουν σε γενικές γραμμές ότι οι «επιλογείς» έχουν την τάση να αναφέρονται σε γενικές κοινωνικές κατηγορίες («μια γυναίκα», «ένα κορίτσι»), ενώ οι «επιλεγμένοι» προτάσσουν πιο συγκεκριμένες ολότιπες, η τοποθέτηση των οποίων ορίζεται ως προς τους άλλους («μια γυναίκα σε έναν κόσμο ανδρών»). Εξάλλου, αυτοί οι τελευταίοι, συχνότερα από τους πρώτους, αναφέρονται σε έναν κόσμο φανταστικό («ένας μικρός πλανήτης μέσα στο σύμπαν», «ένα γατάκι που κάνει βόλτα στην εξοχή») και χρησιμοποιούν όρους αγχογόνων συνδελώσεων («εφήμερος», «ανάγκη ασφάλειας», «αμφιβολία»). Τα αποτελέσματα αυτά προσφέρουν μια ενδιαφέρουσα απεικόνιση του πώς οι τρόποι ταξινόμησης των ανθρώπων ρυθμίζουν την έκφραση της ταυτότητας. Φυσικά εδώ πρόκειται για ένα πρώιμο πειραματικό προσχέδιο. Θα δείξουμε τώρα πώς αυτό το βασικό μοντέλο αναπτύχθηκε θεωρητικά και εμπειρικά.

Παραλληλαγές της μεροληψίας στις σχέσεις κυριαρχίας: τα όρια του πειραματικού παραδείγματος των ελάχιστων ομάδων

Είδαμε προηγουμένως ότι οι εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από τους Deschamps και Doise ανέδειξαν διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών κατά την εξέταση διαφορετικών διαδικασιών διομαδικής διαφοροποίησης. Αυτή η σχέση μεταξύ των δύο φύλων θα αναχθεί σε προνομιακό αντικείμενο για την επαλήθευση του θεωρητικού μοντέλου που διαρθρώνει την κοινωνική ταυτότητα με τις διομαδικές σχέσεις κυριαρχίας.

Σε μια έρευνα, που δημοσιεύθηκε επίσης το 1979, οι Deschamps και Personnaz συζητούν πάνω στο πρόβλημα το οποίο θέτει η χρησιμοποίηση πραγματικών ομάδων για την επαλήθευση ενός θεωρητικού μοντέλου. Οι συγγραφείς επικαλούνται τη δυσκολία της πειραματικής εγχειρηματοποίησης της διάστασης κυριαρχούμενου/κυ-

ρίαρχου, «ελλείπει σοβαρού εννοιολογικού υπόβαθρου» (σελ. 273). Το ζήτημα είναι πολύπλοκο διότι μια προσέγγιση επικεντρωμένη σε αυτή τη διάσταση λαμβάνει σοβαρά υπόψη το γεγονός ότι τα υποκείμενα, όποια κι αν είναι η πειραματική συνθήκη, εισάγουν κανόνες, αξίες και αναπαραστάσεις που συνδέονται με την κοινωνική τους θέση. Τα εμπειρικά αποτελέσματα των πειραματισμών που επιστρατεύουν ή ελέγχουν τις φυσικές κατηγορίες υπαγωγής των υποκειμένων περιορίζουν ξεκάθαρα τις γενικεύσεις που γίνονται βάσει της χρήσης του πειραματικού παραδείγματος των ελάχιστων ομάδων. Τέτοιοι πειραματικοί χειρισμοί καταλήγουν συνήθως στην αξιωματική παραδοχή της καθολικότητας των συμπεριφορών των υποκειμένων που προέρχονται από κυρίαρχες κατηγορίες. Πράγματι, όπως θα αποκαλύψουν πολλοί ερευνητές αργότερα (Hurtig & Pichevin, 1986· Lorenzi-Cioldi, 1988), το φαινόμενο παρατηρείται πολύ συχνά στον τομέα των έμφυλων κατηγοριών. Είναι επίσης χρήσιμο να υπενθυμίσουμε ότι τα υποκείμενα των πρώτων πειραμάτων πάνω στις ελάχιστες ομάδες ήταν αποκλειστικά αγόρια!

Ένα ακόμη ερώτημα που τίθεται εξαιτίας της χρήσης πραγματικών ομάδων αφορά τα φαινομενικά αντιφατικά αποτελέσματα των πρώτων ερευνών. Εάν οι έρευνες που αναφέραμε προηγουμένως μας επιτρέπουν να επιβεβαιώσουμε το γεγονός ότι οι κυριαρχούμενοι εκδηλώνουν μια ασθενέστερη διομαδική διαφοροποίηση σε σχέση με τους κυρίαρχους, υπάρχει τουλάχιστον μια έρευνα η οποία καταλήγει σε αντίστροφα αποτελέσματα: οι Branthwaite και Jones (1975) δείχνουν πράγματι ότι οι Ουαλοί εκδηλώνουν εντονότερες διακρίσεις προς τους Άγγλους από ό,τι αυτοί οι τελευταίοι προς τους Ουαλούς. Και αυτοί οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι το εν λόγω φαινόμενο θα μπορούσε να είναι χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς των καταπιεζόμενων και των καταπιεστών. Για τους Deschamps και Personnaz, το αποτέλεσμα αυτό δεν αντιφάσκει παρά μόνο εκ πρώτης όψεως με τα προηγούμενα, διότι η έρευνα στηρίζεται στο πειραματικό υπόδειγμα του Tajfel και των συνεργατών του (1971), ενώ οι άλλες εργασίες στηρίζονταν σε αξιολογικές εκτιμήσεις. Όταν τα υποκείμενα το-

ποθετούνται σε μια πειραματική συνθήκη στην οποία κατανέμουν βαθμούς ή συμβολικά χρήματα, μπορούν να τοποθετηθούν σε μια διαφορετική σχέση με την άλλη ομάδα από αυτή την οποία διατηρούν συνήθως. Για να διατηρηθεί και να εξεταστεί αυτή η σχέση, το έργο των υποκειμένων πρέπει να την υπενθυμίζει ρητά. Εάν δεν γίνουν ρητά τα κριτήρια πάνω στα οποία οι κυρίαρχοι εδραιώνουν τη νομιμότητα της κυριαρχίας τους, αυτή η ίδια νομιμότητα στη συγκεκριμένη πειραματική συνθήκη δεν λειτουργεί πλέον ως τέτοια. Φαντάζει όμως προφανές ότι τα κριτήρια που νομιμοποιούν την υπεροχή μιας ομάδας επί μιας άλλης παραπέμπουν στις κοινωνίες μας σε αξιολογικά στοιχεία, τα οποία συνδέονται με την απόκτηση γνώσεων και ικανοτήτων υψηλής αξίας. Δεν προκαλεί επομένως έκπληξη το ότι σε ένα πειραματικό υπόδειγμα απαλλαγμένο από αυτές τις αναφορές οι κυρίαρχοι μπορούν να επιτρέψουν στον εαυτό τους να είναι πιο δίκαιοι από τους κυριαρχούμενους, οι οποίοι μπορούν να επωφεληθούν από την κατάσταση για να αποδώσουν στον εαυτό τους μια σχετική εξουσία.

Ορμώμενοι από αυτή τη συζήτηση, οι Deschamps και Personnaz προτείνουν μια μελέτη στην οποία πραγματοποιούνται δύο είδη μετρήσεων. Η πρώτη –αξιολογικές εκτιμήσεις με τη βοήθεια επιθέτων (Deschamps & Doise, 1978)– παραπέμπει στα κριτήρια κυριαρχίας που συνδέουν τις ομάδες των δύο φύλων, ενώ η δεύτερη –κατανομή βαθμών με τη βοήθεια πινάκων (Billig, 1972· Tajfel et al., 1971)– κάνει πράξη τη λογική συμπεριφορά που αρμόζει στα παιχνίδια, αποκρύπτοντας τη διομαδική σχέση κυριαρχίας.

Τα υποκείμενα, αγόρια και κορίτσια ηλικίας 15 έως 17 ετών, ήταν μοιρασμένα σε δύο πειραματικές συνθήκες: μια συνθήκη όπου η παρουσία της εξωομάδας οξύνει τη συμβολική συνάντηση μεταξύ των ομάδων και μια συνθήκη όπου η απουσία της την αμβλύνει. Όταν η εξωομάδα είναι παρούσα και η σχέση κυριαρχίας ρητή, οι κυρίαρχοι, σε αντίθεση με τους κυριαρχούμενους, θα πρέπει να αξιολογούν πιο θετικά τη δική τους ομάδα. Αυτή η μεροληψία υπέρ της ενδοομάδας θα έπρεπε να μειώνεται όταν η εξωομάδα απουσίαζε. Η κατανομή

βαθμών θα έπρεπε να εκφράζει μια μεροληψία υπέρ της ενδοομάδας εκ μέρους των κυριαρχούμενων και στις δυο πειραματικές συνθήκες. Οι κυρίαρχοι δεν θα έπρεπε να εκδηλώνουν τέτοιου είδους διάκριση παρά μόνο όταν η εξωομάδα ήταν παρούσα.

Πίνακας 3

Μεροληψία υπέρ της ενδοομάδας σε δυο μετρήσεις διαφοροποίησης (απόδοση χαρακτηριστικών και κατανομή βαθμών), ανάλογα με τις πειραματικές συνθήκες και το φύλο των υποκειμένων

Μετρήσεις	Υποκείμενα	
	Κορίτσια	Αγόρια
Πειραματικές συνθήκες		
Απόδοση επιθέτων*		
Παρουσία εξωομάδας	1,79 (14)	3,06 (17)
Απουσία εξωομάδας	0,87 (15)	-0,88 (16)
Κατανομή βαθμών**		
Παρουσία εξωομάδας	2,31 (16)	1,33 (10)
Απουσία εξωομάδας	2,30 (9)	-0,71 (17)

* Διαφοροποίηση υπέρ της ενδοομάδας = αριθμός θετικών επιθέτων αποδιδόμενων στην ενδοομάδα + αριθμός αρνητικών επιθέτων αποδιδόμενων στην εξωομάδα - αριθμός αρνητικών επιθέτων αποδιδόμενων στην ενδοομάδα + αριθμός θετικών επιθέτων αποδιδόμενων στην εξωομάδα.

** Σχετική μεροληψία υπέρ της ενδοομάδας = ελκυστικότητα της μέγιστης διαφοράς υπέρ της ενδοομάδας πάνω στη μέγιστη ανταμοιβή της ενδοομάδας και στην κοινή μέγιστη ανταμοιβή. (Πηγή: προσαρμογή από Deschamps & Personnaz, 1979).

Θα δώσουμε μόνο μια γενική ιδέα των αποτελεσμάτων, τα οποία, παρότι ακολουθούν τις υποθέσεις, δεν είναι πάντοτε πειστικά. Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τον γενικό δείκτη διαφοροποίησης υπέρ της ενδοομάδας για την απόδοση επιθέτων και τον δείκτη σχετικής μεροληψίας υπέρ της ενδοομάδας για την κατανομή βαθμών.

Τα αποτελέσματα απαντούν ικανοποιητικά στις υποθέσεις των ερευνητών, αλλά οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ φύλου και παρουσίας ή απουσίας της εξωομάδας δεν αγγίζουν τα αποδεκτά επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας. Στην περίπτωση των αξιολογικών εκτιμή-

σεων, μόνο η κύρια επίδραση του είδους συνάντησης μεταξύ των ομάδων αγγίζει ένα κατώφλι της τάξης του $p < 0,05$ στην ανάλυση διακύμανσης. Μια σύγκριση των μέσων όρων επιτρέπει να δούμε συγκεκριμένα ότι αυτό το αποτέλεσμα οφείλεται μόνο στις απαντήσεις των αγοριών. Στην περίπτωση της κατανομής βαθμών, μόνο η κύρια επίδραση του φύλου των υποκειμένων είναι στατιστικά σημαντική, αλλά και εδώ η επίδραση βρίσκεται μόνο στη συνθήκη απουσίας της εξωομάδας.

Ακόμη και αν τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης δεν προσφέρουν αξιοσημείωτο έρεισμα για τις θεωρητικές υποθέσεις πάνω στις διομαδικές σχέσεις κυριαρχίας, επεκτείνουν με συνεκτικό τρόπο τις πρώτες σχετικές έρευνες. Έτσι, για τους κυρίαρχους οι επιδράσεις της κατηγορικής διαφοροποίησης εξελίσσονται ανάλογα με τις συνθήκες συνάντησης μεταξύ των ομάδων: όποια κι αν είναι η χρησιμοποιούμενη μέτρηση, η εύνοια υπέρ της ομάδας υπαγωγής δεν εμφανίζεται σαφώς παρά μόνο όταν η εξωομάδα είναι παρούσα. Για τους κυριαρχούμενους μια τέτοια εύνοια παρεμποδίζεται από την ίδια την παρουσία της κυρίαρχης ομάδας όταν η σύγκριση παραθέτει ρητά τα κριτήρια κυριαρχίας. Σε περίπτωση κατά την οποία οι μετρήσεις δεν παραπέμπουν σε αυτά τα κριτήρια, οι κυριαρχούμενοι έχουν την τάση να εκδηλώνουν εντονότερες διακρίσεις από τους κυρίαρχους χωρίς να επηρεάζονται από τις συνθήκες της συνάντησης μεταξύ των ομάδων. Στο σημείο αυτό μπορούμε να σκεφτούμε ότι οι κυριαρχούμενοι χρησιμοποιούν την κατάσταση για να αποκτήσουν αξία, καθώς η συνθήκη αυτή δεν τους τοποθετεί στη συνηθισμένη απέναντι στους κυρίαρχους θέση τους.

Μια λειτουργική θεωρία των σχέσεων μεταξύ των ομάδων

Καθώς επισήμαιναν τότε οι ερευνητές, εκκρεμούν ακόμη πολλά προβλήματα σε αυτό τον τομέα, ανάμεσά τους και αυτό της απόπειρας ορισμού και εγχειρηματοποίησης των συστατικών δεσμών μιας σχέσης

κυριαρχίας μεταξύ των ομάδων. Το ερώτημα αυτό θα τεθεί στο επίκεντρο των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν κυρίως στη Γενεύη κατά τη δεκαετία του 1980. Θα σταθούμε τώρα στην περίοδο κατά την οποία χτίζεται σταδιακά μια λειτουργική θεωρία των σχέσεων κυριαρχίας εμπνευσμένη από τον Lorenzi-Cioldi.

Ορισμός της κοινωνικής ομάδας: συλλογές και συνονθυλεύματα

Ενώ οι εργασίες του Tajfel και κατόπιν του Turner και των συνεργατών του έριξαν νέο φως στον ρόλο που παίζει η υπαγωγή σε μια ομάδα στη διαμόρφωση των αναπαραστάσεων που έχουν τα άτομα για τον εαυτό τους και τους άλλους, οι συγγραφείς αυτοί δεν έδωσαν τόση προσοχή στην έννοια της ομάδας αυτής καθαυτήν. Στις εργασίες τους η ομάδα παρουσιάζεται κατ' αποκλειστικό τρόπο ως ένας παράγοντας αποπροσωποποίησης του εαυτού των ατόμων, της ομοιογένειάς τους και της υποκαταστασιμότητάς τους. Αυτή η εννοιολογική σύλληψη της ομάδας, η οποία παραπέμπει στους δυϊσμούς που διαδόθηκαν μέσα από τις ιδέες περί συνεχούς των συμπεριφορών εαυτού-ομάδας (Tajfel) και συμπερίληψης των επιπέδων κατηγοριοποίησης του εαυτού (Turner), είναι πλέον ευρέως αποδεκτή στους κόλπους της επιστήμης μας. Αν όμως η ομάδα είναι όντως η κύρια πηγή της κοινωνικής ταυτότητας των ατόμων, υπάρχει ένας ορισμένος αριθμός θεωρητικών προσεγγίσεων και εμπειρικών παρατηρήσεων που δεν ενισχύουν την ιδέα ότι η κοινωνική ταυτότητα των ατόμων διατηρεί μια αντίστροφη σχέση, σύγκρουσης ή αντιπαράθεσης, με την προσωπική ταυτότητά τους.

Όταν οι ομάδες καταλαμβάνουν ανταγωνιστικές θέσεις στην κοινωνική δομή, τότε ακριβώς γίνονται ορατά τα όρια αυτής της μονολιθικής εννοιολογικής σύλληψης της ομάδας. Η υπαγωγή σε μια ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης ή κύρους έχει διαφορετικό αντίκτυπο στα μέλη της απ' ό,τι η υπαγωγή σε μια ομάδα χαμηλότερης κοινωνικής θέσης. Κατά γενικό τρόπο, φαίνεται ότι μια μειονεκτούσα κοινωνική κατάσταση παράγει μια αναπαράσταση της ομάδας ως ισχυ-

ρού παράγοντα αποπροσωποποίησης των μελών της, ενώ η αντίθετη κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα την αναπαράσταση μιας ομάδας η οποία διατηρεί ή και ενθαρρύνει την ιδιαιτερότητα και τη μοναδικότητα των μελών της και, κατά συνέπεια, τις ατομικές διαφοροποιήσεις μέσα στην ομάδα. Ας δούμε εδώ ως παράδειγμα την περιγραφή που δίνουν ο Bourdieu και ο de Saint-Martin για τις αναπαραστάσεις των ελίτ σχετικά με την υπαγωγή τους στην ομάδα: «ίδιον χαρακτηριστικό των “ελίτ” των “δημοκρατικών” κοινωνιών είναι να προσδιορίζονται στατιστικά και να οριοθετούνται με τη βοήθεια στατιστικών ορίων τα οποία ποτέ δεν παίρνουν τη μορφή *αυστηρών διαχωριστικών γραμμών*: [...] όλα τα μέλη της ομάδας δεν διαθέτουν όλες τις ιδιότητες που προσδιορίζουν την ομάδα και, όπως τα όρια ενός σύννεφου ή ενός δάσους, το όριο μιας ομάδας είναι μια φανταστική γραμμή (ή επιφάνεια), τέτοια ώστε η πυκνότητα των ατόμων (των σταγόνων συμπυκνωμένου ατμού ή των δέντρων) να είναι από τη μια πλευρά ανώτερη, από την άλλη κατώτερη μιας συγκεκριμένης τιμής. Βλέπουμε μεμιάς όλες τις ιδεολογικές επιδράσεις που μπορούμε να αντλήσουμε από αυτή την ιδιότητα. Έτσι, μπορούμε πάντοτε να επιδεικνύουμε, την ίδια στιγμή, τον μικρό αριθμό υποδειγματικών ατόμων που συγκεντρώνουν *όλες* τις ιδιότητες και όλους τους τίτλους που δίνουν το δικαίωμα υπαγωγής στην ομάδα, καθώς και να διατηρούμε την ψευδαίσθηση της διαπερατότητας και της ισότητας ευκαιριών θέτοντας στο προσκήνιο όλες τις περιπτώσεις ατόμων που διαθέτουν όλες τις ιδιότητες πλην μίας. Δεν αρκεί όμως μόνο αυτό: το γεγονός ότι τα διαφορετικά μέλη μιας ομάδας είναι, αν όχι μη συγκρίσιμα, τουλάχιστον *μη υποκαταστάσιμα*, δηλαδή τέτοια που να μην μπορούμε ποτέ να τα ταυτίσουμε όλα μεταξύ τους για κάθε σχέση, και να μπορούμε πάντοτε να αντιπαραθέσουμε *εξαιρέσεις* σε όλους τους ορισμούς, προκαλεί την υποκειμενική ψευδαίσθηση του μυστηρίου του ακαθόριστου “προσώπου” και της ομάδας, η οποία, όντας βασισμένη στο θαύμα της εκλογής, δεν είναι τίποτε παραπάνω από μια συνάθροιση “ιδιαζόντων” ατόμων ή, όπως λέμε, “προσωπικότητων» (1978, σσ. 33-34). Η παραστατική αυτή περιγραφή της υπαγωγής

στην ομάδα υποδηλώνει ότι οι κυρίαρχοι απεχθάνονται να παρουσιάζονται ως συλλογικότητα, ως κοινωνικά όντα των οποίων η οντότητα εξαρτάται από μια κοινωνική υπαγωγή. Μέσα από την αναπαράστασή τους σχετικά με την ατομικότητα, η ομάδα δεν είναι πλέον παρά ένας εθελούσιος σύνδεσμος ατόμων βασισιμένος σε προϋπάρχοντα ατομικά χαρακτηριστικά, τα οποία έχουν διαμορφωθεί *έξω* από αυτή την ομάδα.

Συνεπώς, η κοινωνική θέση της ομάδας τροποποιεί την προσωποποίηση του εαυτού για τα άτομα. Αυτή η προσωποποίηση μπορεί να οδηγηθεί εκ νέου προς μια δυναμική σαφώς συλλογική. Είναι λοιπόν δυνατόν να σκιαγραφηθεί ένας ορισμός της ομάδας ο οποίος να επιχειρεί μια διάκριση μεταξύ των μορφών ταύτισης με την ομάδα ανάλογα με την κοινωνική θέση που αποδίδεται στην ομάδα υπαγωγής και στην εξωομάδα. Κυρίαρχες και κυριαρχούμενες ομάδες χαρακτηρίζονται κυρίως από την τάση τους να υπογραμμίζουν το αδιαφοροποίητο και την υποκαταστασιμότητα των μελών τους ή, αντίθετα, την ατομική μοναδικότητα και ιδιαιτερότητά τους. Η κυρίαρχη ομάδα ορίζεται επομένως ως μια *συλλήλογη* ατομικότητων καθεμιά εκ των οποίων έχει την ιδιαιτερότητά της, ενώ η κυριαρχούμενη ομάδα ορίζεται ως ένα *σνονονθύληυμα* ατομικότητων σχετικά αδιαφοροποίητων μεταξύ τους. Αυτός ο προσδιορισμός των κυρίαρχων και κυριαρχούμενων ομάδων προσδίδει εξέχουσα θέση στον κοινωνικό κανόνα που ήδη σχολιάσαμε και ο οποίος υποδεικνύει στο άτομο να συμμορφωθεί με ένα μοντέλο αυτόνομου και αυτάρκους εαυτού σε σχέση με τις ομάδες υπαγωγής (Sampson, 1977). Η ταύτιση με την κυρίαρχη ομάδα στηρίζεται συνεπώς στη συνάθροιση ατομικότητων πλήρως διαμορφωμένων εκ των προτέρων, ανεξαρτήτως της σχέσης που συνδέει τους κυρίαρχους με την εξωομάδα. Η ομάδα δεν φαίνεται να συνεισφέρει καθοριστικά, αλλά μόνο συμπληρωματικά, στον αυτοπροσδιορισμό των κυρίαρχων. Η ταύτιση με την κυριαρχούμενη ομάδα στηρίζεται περισσότερο σε μια εξωτερική αρχική τοποθέτηση η οποία συνεπάγεται την απομάκρυνση από τον κυρίαρχο κανόνα της μοναδικής ατομικότητας, καθώς και την αυξημένη σπου-

δαιότητα της σχέσης με τον άλλο ως ομάδα (βλ. την εντυπωσιακή ανάλυση που κάνει ο Sartre, το 1943, για τη σημασία του βλέμματος του άλλου στην αντίληψη του εαυτού των κυριαρχούμενων). Δεν προκαλεί έκπληξη ότι τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων εκφράζουν μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στις εξωτερικές πιέσεις του περιβάλλοντός τους (LaFrance & Helley, 1994). Η κυριαρχούμενη ταυτότητα επωμίζεται τα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής κατασκευής που βρίσκεται σε αντίθεση με τον κυρίαρχο κανόνα της ταυτότητας η οποία παρουσιάζεται ως μη κοινωνική. Η σχέση μεταξύ των ομάδων παίζει λοιπόν έναν ρόλο τουλάχιστον εξίσου καθοριστικό με αυτόν των εσωτερικών χαρακτηριστικών της ομάδας στη διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας των μελών ομάδων με αντιτιθέμενες κοινωνικές θέσεις.

Η ιδέα ενός συνεχούς συμπεριφορών εαυτού-ομάδας, όπως αυτή των επιπέδων κατηγοριοποίησης του εαυτού, μπορεί συνεπώς να επανερμηνευθεί με τη βοήθεια των εννοιών των «ομάδων-συλλογή» και των «ομάδων-συνονθύλευμα». Αυτοί οι δυϊσμοί δεν περιγράφουν πλέον το πέρασμα από ένα είδος συμπεριφοράς ή ορισμού του εαυτού σε ένα άλλο είδος, το οποίο θα ήταν εγγενώς ανταγωνιστικό ή συγκρουσιακό σε σχέση με το πρώτο. Θα αφορούσε κυρίως τον διαχωρισμό δυο διακριτών, αλλά διαρθρωμένων κοινωνικών αναπαραστάσεων της ύπαρξης των ατόμων σε ομάδες – τον πόλο των κυρίαρχων (τη διαπροσωπική συμπεριφορά και την κατηγοριοποίηση του εαυτού ως άτομο) και τον πόλο των κυριαρχούμενων (τη συλλογική συμπεριφορά και την αποπροσωποποίηση του εαυτού μέσα στην ομάδα). Αυτή η επέκταση της ιδέας της ομάδας εμπεριέχει επομένως μια ρήξη με τη μονολιθική εννοιολογική σύλληψη της ομάδας που προωθεί η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας. Η κοινωνική ταυτότητα δεν έρχεται πλέον αναγκαστικά σε αντιπαράθεση με την ατομική ταυτότητα, μπορούμε δε να επιχειρήσουμε μια διάκριση ανάμεσα στην ατομική κοινωνική ταυτότητα, η οποία χαρακτηρίζει τον κυρίαρχο πόλο, και τη συλλογική κοινωνική ταυτότητα, η οποία χαρακτηρίζει τον κυριαρχούμενο πόλο.

Το ομόλογο των διαφοροποιήσεων στις φυσικές και στις πειραματικές ομάδες

Η μελέτη της κοινωνικής ταυτότητας με τη βοήθεια του πειραματικού παραδείγματος των ελάχιστων ομάδων, που παρουσιάσαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, απαιτεί μια αναθεώρηση υπό το πρίσμα των εννοιών των «ομάδων-συλλογή» και των «ομάδων-συνονθύλευμα». Σε μεγάλο αριθμό καταστάσεων, η κατηγοριοποίηση των υποκειμένων σε ομάδες προέκυπτε από την απόδοσή τους σε ένα έργο αισθητικής κρίσης. Όπως είδαμε όμως, οι ελάχιστες ομάδες που δημιουργούνται μετά από ένα τέτοιο έργο πιθανότατα δεν έχουν σχέση με την κοινή αναπαράσταση της σχέσης κυριαρχίας μεταξύ των ομάδων. Οι ελάχιστες υπαγωγές αντανakλούν σε μεγαλύτερο βαθμό τις δομικές ιδιότητες των ευνοημένων στην κοινωνική δομή ομάδων, των «ομάδων-συλλογή», δηλαδή αυτών που συνίστανται σε συγκεντρώσεις ατόμων τα οποία έχουν διαμορφώσει την κρίση τους εντελώς ελεύθερα και έξω από κάθε κατηγορία. Η πειραματική κατάσταση χαρίζει επομένως στα άτομα αυτά μια σχετική αυτονομία. Ο πειραματιστής τα κάνει να πιστεύουν ότι έχουν *επιλέξει*, ότι έχουν εκφράσει μια προσωπική προτίμηση (βλ. Bourdieu, 1979). Η υποκειμενική κατανόηση αυτής της υπαγωγής μπορεί να εξελιχθεί γύρω από την εικόνα μιας αυτόνομης ατομικότητας, αυτοπροσδιοριζόμενης, και μάλιστα πριν από την ένταξη στην ομάδα. Τα χαρακτηριστικά του ατόμου που κάνει την επιλογή είναι αυτά που προκαλούν την ένταξή του σε ένα σύνολο ανθρώπων, ενώ σε καμιά περίπτωση δεν είναι η υπαγωγή σε μια ομάδα αυτή που συνεπάγεται τα ατομικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με τον δικό μας επανορισμό της κοινωνικής ομάδας, αυτή η αναπαράσταση της υπαγωγής στην ομάδα, αυτή η μορφή ταύτισης, συγγενεύει με την εικόνα που οι κυρίαρχοι έχουν για τον εαυτό τους και επιβάλλουν στο σύνολο των κοινωνικών δραστών – την καταξιωμένη και νομιμοποιημένη εικόνα της ατομικότητας. Αντίθετα, η υπαγωγή σε μια κυριαρχούμενη ομάδα, «ομάδα-συνονθύλευμα», ενεργοποιεί άλλες υποκειμενικές νοηματοδοτήσεις για τα μέλη

της και οδηγεί σε διαφορετική αντίληψη του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Σε τελική ανάλυση, φαίνεται ότι το μοντέλο της κοινωνικής ταυτότητας εισάγει δύο διαφορετικούς ορισμούς της κοινωνικής ομάδας: αφενός, στο εμπειρικό επίπεδο, οι ομάδες στηρίζονται στην ατομική ιδιαιτερότητα των μελών τους (ελάχιστες ομάδες τύπου συλλογής)· αφετέρου, στο θεωρητικό επίπεδο, η υπαγωγή στην ομάδα είναι ένας ισχυρός παράγοντας αποπροσωποποίησης, αποδυνάμωσης της ατομικής ταυτότητας, ομοιογενοποίησης των αναπαραστάσεων του εαυτού και των άλλων μελών της ομάδας (ομάδες τύπου συνονθυλεύματος).

Οι θεωρήσεις αυτές μας οδήγησαν στη διατύπωση ενός συστήματος υποθέσεων σε σχέση με τις συμπεριφορές διάκρισης ατόμων που έχουν αντιτιθέμενες κοινωνικές θέσεις. Υποθέσαμε πράγματι ότι υπάρχει μια σχέση ομολόγου ανάμεσα στις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται συχνά στις πραγματικές ομάδες με διαφορετικές κοινωνικές θέσεις και στις ελάχιστες ομάδες τύπου συλλογής και συνονθυλεύματος. Αν δημιουργούσαμε ελάχιστες ομάδες που, σύμφωνα με τους ορισμούς μας, θα παρέπεμπαν σε κυρίαρχες και κυριαρχούμενες μορφές ταύτισης, θα έπρεπε να παρατηρήσουμε, κάτω από ορισμένες συνθήκες, παρόμοια αποτελέσματα με αυτά που παρατηρούνται σε επίπεδο πραγματικών υπαγωγών, όπως για παράδειγμα το φύλο των ατόμων, την ασυμμετρία του οποίου υπογραμμίζουν οι περισσότεροι ερευνητές (βλ. π.χ. Eagly, 1987). Αυτή η υπόθεση του ομολόγου αποτέλεσε το έναυσμα για τη διενέργεια ενός εκτεταμένου ερευνητικού προγράμματος (Lorenzi-Cioldi, 1988, 1997· Lorenzi-Cioldi & Clémence, 1987· Lorenzi-Cioldi & Doise, 1990) το οποίο είναι αδύνατον να εκθέσουμε εδώ λεπτομερώς. Θα αρκεστούμε στην παρουσίασή του μέσα από μια συγκεκριμένη έρευνα.

Η κατανομή των ατόμων σε ομάδες οι οποίες υπογραμμίζουν τις ιδιαιτερότητες καθενός από τα μέλη τους, ή την απουσία διαφοροποίησης των μελών τους, είναι μια απλή ιδέα η οποία επιτρέπει τη δημιουργία *ελάχιστων* υπαγωγών που αποτελούν μια εναλλακτική

λύση στις ομάδες που δημιουργούνται στο πειραματικό παράδειγμα του Tajfel. Ένα πείραμα των Tajfel και Billig (1973) αποτέλεσε το σημείο αφετηρίας αυτού του χειρισμού. Στην έρευνά τους, η οποία ωστόσο δεν περιλάμβανε παρά μόνο αρσενικά υποκείμενα, οι ερευνητές κατηγοριοποιούσαν τα υποκείμενα είτε ανάλογα με την ομοιότητά τους με βάση τις αισθητικές τους προτιμήσεις (ομάδες «Klee» και «Kandinsky») είτε κατόπιν μιας αυθαίρετης απόφασης του πειραματιστή που δεν είχε καμιά σχέση με τις επιλογές τις οποίες τα υποκείμενα είχαν εκφράσει προηγουμένως (ομάδες «X» και «Ψ»). Αυτά τα δυο είδη υπαγωγής μπορούν να ιδωθούν ως δύο μορφές της κατηγοριοποίησης σε «ομάδα-συλλογή» και «ομάδα-συνονθύλευμα». Σε ένα πείραμα χειριστήκαμε λοιπόν τις ανάλογες υπαγωγές αλλά σε έναν πληθυσμό ανδρών και γυναικών. Κάτι τέτοιο επέτρεψε την επαλήθευση της υπόθεσης του ομολόγου ανάμεσα στην υπαγωγή στην κατηγορία φύλου και στην πειραματική υπαγωγή, στο πλαίσιο μάλιστα του ίδιου πειραματικού υποδείγματος.

Μετά από ένα έργο αισθητικών κρίσεων, ίδιο για όλα τα υποκείμενα (επιλογή μεταξύ μουσικών κομματιών δυο σύγχρονων συνθετών), έγινε ο χειρισμός των δύο μορφών της κατηγοριοποίησης. Στην πρώτη, η συλλογική υπαγωγή των υποκειμένων υποτίθεται ότι προέκυπε από τις προσωπικές προτιμήσεις που τα υποκείμενα είχαν μόλις εκφράσει για τους συνθέτες Riley ή Kabelac: έφερε το όνομα του επιλεγμένου συνθέτη («ομάδες-συλλογή»). Στη δεύτερη, μια αυθαίρετη απόφαση του πειραματιστή, άσχετη προς το προηγούμενο έργο των αισθητικών κρίσεων, ταξινομούσε τα υποκείμενα σε ομάδες «κόκκινων» ή «μπλε»: αυτές οι απλές ετικέτες δεν παραπέμπουν στις επιλογές που προηγήθηκαν, άρα στην ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου («ομάδες-συνονθύλευμα»). Αυτά τα δύο είδη ομάδων δημιουργήθηκαν σε διακριτές πειραματικές συνεδρίες και έτσι δεν υπήρξαν αλληλεπιδράσεις –πραγματικές ή συμβολικές– ανάμεσα στα μέλη των «ομάδων-συλλογή» και «ομάδων-συνονθύλευμα». Κάθε ομάδα αποτελούνταν από κορίτσια και αγόρια. Η κατανομή των βαθμών πραγματοποιήθηκε από τα υποκείμενα με τη βοήθεια πινάκων ανάλογων

Πίνακας 4

Διάκριση μεταξύ των πειραματικών ομάδων ανάλογα με το είδος της ομάδας («συλλογή» και «συνονθύλευμα») και το φύλο των υποκειμένων*

Είδος ομάδας	Υποκείμενα		
	Κορίτσια	Αγόρια	Σύνολο
«Συλλογή» (Riley/Kabelac)	0,06	2,91	1,61
«Συνονθύλευμα» (Κόκκινο/Μπλε)	1,13	1,35	1,26
Σύνολο	0,46	2,20	1,46

(Πηγή: Προσαρμογή από Lorenzi-Cioldi, 1998).

με αυτούς που χρησιμοποιούνται συνήθως στις μελέτες των ελάχιστων ομάδων, κάτι που επέτρεψε τον υπολογισμό ενός καθολικού δείκτη διάκρισης ανάμεσα στις πειραματικές ομάδες. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η διάκριση ανάμεσα στις ομάδες, παρόμοια στις δύο συνθήκες, υφίστατο μια σημαντική διακύμανση ανάλογα με το φύλο των υποκειμένων. Στις «ομάδες-συλλογή», τα αγόρια προέβαιναν σε διακρίσεις σε αισθητά μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι τα κορίτσια. Η διάκριση ελαττωνόταν στα αγόρια και αυξανόταν στα κορίτσια στις «ομάδες-συνονθύλευμα».

Φαίνεται έτσι ότι η κοινωνική θέση των υποκειμένων, εν προκειμένω το φύλο τους, προβάλλεται μέσα από τη σημασία που αποδίδουν τα δύο φύλα στην υπαγωγή τους σε «ομάδες-συλλογή» ή «ομάδες-συνονθύλευμα».

Στο πείραμα αυτό χειριστήκαμε άλλη μία μεταβλητή σχετική με τη φύση των διαπροσωπικών σχέσεων: επρόκειτο είτε για σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους ως άτομα είτε για σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους ως μέλη μιας ομάδας. Σε μια συνθήκη, ανακοινώσαμε στα υποκείμενα ότι οι βαθμοί που επρόκειτο να δώσουν σε κάθε άτομο και στον εαυτό τους θα δίνονταν, αντίστοιχα, στα άτομα αυτά (ατομικισμός): στην άλλη συνθήκη, τους ανακοινώσαμε ότι όλα τα μέλη μιας ομάδας θα λάμβαναν τον ίδιο αριθμό βαθμών, δηλαδή τον μέσο όρο των βαθμών που έδιναν όλα τα υποκείμενα της μιας ομάδας

σε όλα τα μέλη της ομάδας (συγχώνευση). Η μεταβλητή αυτή υπογραμμίζει με διαφορετικό τρόπο τη διακρίσιμότητα ή την υποκαταστασιμότητα των μελών μιας ομάδας. Το προφίλ των μέσων όρων διάκρισης σε σχέση με αυτή τη νέα μεταβλητή αποδείχθηκε πανομοιότυπο με αυτό που προκύπτει από τη μεταβλητή της κατηγοριοποίησης: μόνο τα αγόρια κάνουν διακρίσεις στην ατομικιστική συνθήκη. Ειδικότερα, στη συνθήκη του ατομικισμού, η διάφορα ανάμεσα στους μέσους όρους των δύο φύλων εμφανίστηκε ιδιαίτερα υψηλή, τα δε κορίτσια παρουσίασαν την τάση να κάνουν διακρίσεις σε βάρος τους.

Διάρθρωση ανάμεσα στη μεροληψία υπέρ του εαυτού και στη μεροληψία υπέρ της ομάδας υπαγωγής

Η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης στηρίζεται στο αξίωμα ότι τα άτομα επιδιώκουν να αποκτήσουν και να διατηρήσουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα. Από αυτό συνάγεται ότι η κοινωνική κατηγοριοποίηση θα εισάγει μια αξιολογική διάκριση η οποία θα αποσκοπεί στην ικανοποίηση αυτής της αναζήτησης θετικότητας. Τα άτομα θα επιδείξουν την τάση να προσδώσουν αξία και να ιδιοποιηθούν τα χαρακτηριστικά των τάξεων υπαγωγής τους σε βάρος των γνωρισμάτων των τάξεων στις οποίες τα ίδια δεν υπάγονται, τουλάχιστον όταν η κατηγορία υπαγωγής τους τους επιτρέπει την απόκτηση ή τη διατήρηση μιας θετικής ταυτότητας. Εξαιτίας του «λειτουργικού ανταγωνισμού» (Turner, 1987, σελ. 49) μεταξύ των επιπέδων της αυτοκατηγοριοποίησης, η προδνηλότητα ή η καταλληλότητα ενός επιπέδου διακατηγορικής σύγκρισης θα έπρεπε να προκαλεί μια μεροληψία υπέρ της ενδοκατηγορίας σε βάρος της εξωκατηγορίας και να μειώνει τη μεροληψία υπέρ του εαυτού απέναντι στα μέλη της ομάδας υπαγωγής, ενώ τα αντίστροφα αποτελέσματα θα αναμένονταν στην περίπτωση της ενεργοποίησης του ενδοκατηγορικού επιπέδου. Κατά συνέπεια, η μεροληψία υπέρ του εαυτού και η μεροληψία υπέρ της κατηγορίας υπαγωγής θα έπρεπε να διατηρούν ανταγωνιστικές σχέσεις.

Τα περισσότερα από τα αποτελέσματα που ενισχύουν αυτές τις υποθέσεις (για μια επισκόπηση βλ. Tajfel, 1982· Brewer & Kramer, 1985· McGarty & Penny, 1988· Hogg & Abrams, 1990) προέκυψαν μέσα από έρευνες βασισμένες σχεδόν συστηματικά σε μια συμμετρική σχέση μεταξύ των ομάδων. Εξάλλου, επειδή η έννοια του εαυτού δεν είχε εισαχθεί άμεσα στη σύγκριση, τέτοια αποτελέσματα ελέγχουν περισσότερο την υπόθεση της μεροληψίας υπέρ της ομάδας υπαγωγής παρά την υπόθεση της σχέσης ανάμεσα στη διάκριση εντός και μεταξύ των ομάδων. Στη βάση μιας ανασκόπησης των εργασιών με θέμα τη σχέση ανάμεσα στην ταύτιση με την ομάδα υπαγωγής και στη διακατηγορική διάκριση, οι Hinkle και Brown (1990) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το μοντέλο απαντήσεων που προβλέπει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας έχει λάβει μικρή εμπειρική στήριξη. Επιπλέον, εκθέτουν το πρόβλημα που θέτει η μεροληψία υπέρ της εξωομάδας όταν η κοινωνική θέση της είναι ανώτερη από την κοινωνική θέση της ομάδας υπαγωγής (Brown & Williams, 1984· Sachdev & Bourhis, 1985).

Η αρχή της συνδιακόμησης

Από την αρχή της δεκαετίας του 1980, ο Deschamps υποστηρίζει ένα πιο πολύπλοκο μοντέλο κατασκευής της κοινωνικής ταυτότητας σε ένα πλαίσιο διομαδικών σχέσεων. Έτσι, η διατομική διαφοροποίηση μέσα στην ομάδα υπαγωγής μπορεί να συμβαδίσει με μια διακατηγορική διαφοροποίηση (Deschamps & Lorenzi-Cioldi, 1981· Lorenzi-Cioldi, 1988· Doise & Lorenzi-Cioldi, 1989), γεγονός που μας παρακινεί να εξετάσουμε την πιθανότητα μιας ταυτόχρονης διάκρισης ανάμεσα στον εαυτό και στην ενδοκατηγορία και ανάμεσα στην ενδοκατηγορία και στην εξωκατηγορία. Σύμφωνα με τον Deschamps (1982), χρειάζεται να λάβουμε εξίσου υπόψη την κοινωνική θέση των ομάδων που εξετάζουμε για να εξηγήσουμε τα διαφορετικά μοντέλα μεροληψίας υπέρ της ενδοομάδας. Και, όπως είδαμε, ο Lorenzi-Cioldi θα δείξει ότι η υπαγωγή σε μια κατηγορία «κυρίαρ-

χν» ή τύπου «συλλογής» γεννά μια κοινωνική ταυτότητα βασισμένη στις διατομικές διαφορές, επομένως σε ένα κριτήριο κατηγοριοποίησης το οποίο εξαρτάται από προσωπικά χαρακτηριστικά, ενώ η υπαγωγή σε μια κατηγορία «κυριαρχούμενη» ή τύπου «συνονθύλευμα» συνεπάγεται μια κοινωνική ταυτότητα βασισμένη στις διατομικές ομοιότητες, επομένως σε ένα κριτήριο κατηγοριοποίησης το οποίο εξαρτάται από κοινά χαρακτηριστικά. Φαίνεται όμως ότι αυτή η αντίθεση δεν μπορεί να εννοηθεί ως μια αυτοκατηγοριοποίηση που ασκείται σε διαφορετικά επίπεδα (διαπροσωπικό στην πρώτη περίπτωση, διομαδικό στη δεύτερη), αλλά ως μια κατηγορική διαφοροποίηση που διενεργείται ταυτόχρονα στα δυο επίπεδα, με μια όξυνση των διομαδικών και διαπροσωπικών διαφορών στην πρώτη περίπτωση και μια εξασθένησή τους στη δεύτερη.

Θα πρέπει να αναπτύξουμε ένα πιο σύνθετο μοντέλο, ένα μοντέλο *συνδιακυμάνσης* σύμφωνα με τον όρο του Deschamps, για να συμπεριλάβουμε τις συνθήκες στις οποίες η μεροληψία υπέρ της κατηγορίας υπαγωγής μάλλον ενισχύει τη μεροληψία υπέρ του εαυτού απέναντι στην ενδοκατηγορία αντί να την αποδυναμώνει. Αυτή η προοπτική επανεξετάστηκε και συζητήθηκε προς διαφορετικές κατευθύνσεις στο τέλος της δεκαετίας του 1980. Έτσι, ο Monteil και οι συνεργάτες του την υιοθετούν και πάλι έμμεσα μέσα σε εργασίες που εισάγουν την κοινωνική αποστέρηση σε ένα διομαδικό πλαίσιο (Monteil & Chambres, 1988· Monteil, 1993). Τα αποτελέσματα αυτών των μελετών δείχνουν συγκεκριμένα ότι τα κοινωνικά αποστερημένα άτομα, δηλαδή τα άτομα που περιθωριοποιούνται μέσα στην ίδια την ομάδα υπαγωγής τους, οξύνουν περισσότερο τη διομαδική διάκριση από τα μη αποστερημένα υποκείμενα όταν το διομαδικό πλαίσιο είναι λίγο πρόδηλο. Αντίθετα, η ενίσχυση της συνάντησης μεταξύ των ομάδων προκαλεί μια εξασθένηση της διαφοροποίησης για τους πρώτους και μια ενίσχυση για τους δεύτερους. Με άλλα λόγια, τα υποκείμενα που είναι κυριαρχούμενα μέσα στην ίδια την ομάδα τους θα αντιδρούσαν στην παρουσία μιας εξωομάδας κατά τρόπο ανάλογο με αυτόν που αντιδρούν τα μέλη των κυριαρχούμενων ομάδων. Το αντί-

στροφο ισχύει για τα υποκείμενα που κατέχουν μια θέση αν όχι κυρίαρχη, τουλάχιστον αναγνωρισμένη μέσα στην ομάδα τους.

Η υπόθεση της συνδιακύμανσης εξετάστηκε πιο άμεσα σε ένα σύνολο ερευνών που διεξήχθησαν στην αρχή της δεκαετίας του 1990 (Clémence & Lorenzi-Cioldi, 1991· Clémence, 1993· Clémence & Doise, 1993). Μια αναλυτική εξέταση των σχέσεων ανάμεσα στη μεροληψία υπέρ του εαυτού και στη μεροληψία υπέρ της ομάδας υπαγωγής πραγματοποιήθηκε σε μια σειρά ερευνών που χρησιμοποιήσαν ένα έργο διανομής χρημάτων, μεταβάλλοντας το πλαίσιο ασυμμετρίας των κατηγοριών και την προδηλότητα της διακατηγορικής σύγκρισης.

Το θεωρητικό πλαίσιο και η πειραματική εγχειρηματοποίησή του αφορούσαν προφανώς την ανάλυση δυναμικών των σχέσεων και των θέσεων. Εξαιτίας αυτού, τα αποτελέσματα εξετάστηκαν από δυο οπτικές γωνίες. Με βάση την οπτική γωνία που έχουμε προτάξει έως τώρα, συγκρίνουμε τη διαφοροποίηση σε διομαδικό επίπεδο εξετάζοντας τα παρατηρούμενα επίπεδα μεροληψιών. Επιπλέον, ήταν ενδιαφέρον να ασχοληθούμε και με τις διατομικές διακυμάνσεις μελετώντας τις συσχετίσεις μεταξύ των επιπέδων των μεροληψιών που εκδήλωναν τα διαφορετικά άτομα σε κάθε πειραματική συνθήκη. Μια τέτοια προοπτική, η οποία αφορά μάλλον μια ανάλυση διαφορετικής ψυχολογίας, αποσκοπεί στον προσδιορισμό της σχέσης ανάμεσα στη μεροληψία υπέρ του εαυτού και στη μεροληψία υπέρ της ενδοομάδας που παρατηρείται σε επίπεδο θέσεων και σε διατομικό επίπεδο. Μπορούμε να διερωτηθούμε αν έχουμε λόγο να περιμένουμε μια αντιστοιχία μεταξύ αυτών των διαφορετικών τύπων αναλύσεων. Είναι πιθανό ένα μοντέλο συνδιακύμανσης να προσφέρει μια εξήγηση της διαφοράς που παρατηρείται ανάμεσα σε δύο διαφορετικές πειραματικές συνθήκες, εκ των οποίων η μία θα ευνοούσε μια αύξηση των δυο ειδών διάκρισης και η άλλη θα προκαλούσε την εξασθένησή τους. Αυτή όμως η συνολική δυναμική θα μπορούσε να συμπίπτει με μια επιμονή της οργάνωσης των διατομικών διαφορών, συνολικά ή στο εσωτερικό ορισμένων πειραματικών συνθηκών, ώστε

τα άτομα τα πιο επιρρεπή στην όξυνση της μεροληψίας υπέρ της ενδοομάδας να είναι λιγότερο επιρρεπή στη μεροληψία υπέρ του εαυτού και αντίστροφα. Οι προβλέψεις για τα δύο επίπεδα ανάλυσης διαφέρουν ανάλογα με τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με το κλασικό πλέον μοντέλο της αυτοκατηγοριοποίησης, η προδηλότητα του επιπέδου κατηγοριοποίησης καθορίζει το είδος μεροληψίας. Σε ένα επίπεδο ανάλυσης με βάση τις θέσεις, θα περιμέναμε να παρατηρήσουμε μια μεροληψία υπέρ της κατηγορίας υπαγωγής σε ένα πλαίσιο προδηλότητας της διακατηγορικής σύγκρισης. Σε περίπτωση εξασθένησης αυτής της προδηλότητας, θα περιμέναμε να παρατηρήσουμε μια μεροληψία υπέρ του εαυτού σε βάρος των υπόλοιπων μελών της ενδοομάδας και της εξωομάδας. Σε ένα διατομικό επίπεδο ανάλυσης, θα έπρεπε να υπάρχει μια αρνητική σχέση ανάμεσα στην τάση μεροληψίας υπέρ της ενδοομάδας σε σχέση με την εξωομάδα (ενδομεροληψία) και στην τάση μεροληψίας υπέρ του εαυτού σε σχέση με τα άλλα μέλη της ενδοομάδας (αυτομεροληψία).

Εάν έλθουμε αντιμέτωποι με συνθετότερες δυναμικές διακρίσεις, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη την κοινωνική θέση των κοινωνικών ομάδων. Όταν η ομάδα υπαγωγής κατέχει ανώτερη θέση από την εξωομάδα και η διομαδική συνάντηση είναι πρόδηλη, η μεροληψία υπέρ του εαυτού και της ομάδας υπαγωγής θα έπρεπε να εμφανίζονται ταυτόχρονα. Η εξασθένηση της κοινωνικής θέσης της ομάδας θα έπρεπε να προκαλεί μια ταυτόχρονη μείωση της μεροληψίας υπέρ του εαυτού καθώς και υπέρ της ομάδας υπαγωγής. Σε ένα διομαδικό επίπεδο ανάλυσης, θα προβλέψουμε μια άμεσα αναλογική σχέση ανάμεσα στη μεροληψία υπέρ του εαυτού και στη μεροληψία υπέρ της ομάδας υπαγωγής στις κατηγορίες υψηλής κοινωνικής θέσης.

Ας εξετάσουμε τα αποτελέσματα πέντε πειραμάτων στα οποία τα υποκείμενα καλούνταν να αποδώσουν ένα χρηματικό ποσό στον εαυτό τους, σε ένα ή περισσότερα μέλη μιας κατηγορίας υπαγωγής, καθώς και σε ένα ή περισσότερα μέλη μιας εξω-κατηγορίας (Clémence & Doïse, 1993). Εισήχθησαν δυο ανεξάρτητες μεταβλητές: έγινε πειραματικός χειρισμός της προδηλότητας της διακατηγορικής σχέσης,

ενώ χειρισμός της κοινωνικής θέσης (υψηλή ή χαμηλή) έγινε στις δυο πρώτες έρευνες πειραματικά· στις τρεις τελευταίες βασίστηκε στις φυσικές κατηγορίες υπαγωγής των υποκειμένων (εκπαιδευτικοί κλάδοι ή φύλα). Ο χειρισμός της διομαδικής προδηλότητας έγινε στα τρία πρώτα πειράματα μέσω της διανομής των χρημάτων: τα υποκείμενα έπρεπε να μοιράσουν ένα ορισμένο ποσό στους τρεις στόχους ή διέθεταν ένα παρόμοιο ποσό για καθέναν από τους στόχους. Στα άλλα πειράματα, ο χειρισμός της διομαδικής προδηλότητας έγινε μέσω της σειράς παρουσίασης των στόχων: είτε παρουσιάστηκαν πρώτοι οι στόχοι της ομάδας υπαγωγής και έπειτα αυτοί της εξωομάδας, είτε και οι δυο παρουσιάστηκαν ταυτόχρονα. Τέλος, πρέπει να επισημάνουμε ότι σε αυτή την έρευνα οι ερευνητές ενδιαφέρονταν πρωτίστως για την κατηγορική διαφοροποίηση την οποία πραγματοποιούσαν υποκείμενα που ανήκαν σε κυρίαρχες ή κυριαρχούμενες κατηγορίες, χωρίς απαραίτητα αυτές οι κατηγορίες να εμφανίζονται στην επικαλούμενη διομαδική σχέση. Έτσι, στα δυο τελευταία πειράματα, συγκρίναμε τα αγόρια με τα κορίτσια όταν διένειμαν χρήματα στις ίδιες κατηγορίες, θεωρώντας αξιωματικά ότι λειτουργούσαν βάσει διαφορετικών κανόνων σχετικών με τις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις.

Συνολικά, παρατηρούμε μια μεροληψία υπέρ της ενδοκατηγορίας στα δύο πρώτα πειράματα, με εξαίρεση τα υποκείμενα χαμηλής κοινωνικής θέσης του δεύτερου πειράματος. Αντίθετα στα τρία τελευταία πειράματα εμφανίζονται ταυτόχρονα μια μεροληψία υπέρ της κατηγορίας υπαγωγής σε σχέση με την κατηγορία μη υπαγωγής και μια μεροληψία υπέρ του εαυτού σε σχέση με την ενδοκατηγορία. Τα αποτελέσματα αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η σύνοδη εμφάνιση αυτών των μεροληψιών παρατηρείται όταν τα σύνορα των κατηγοριών είναι σχετικά σταθερά και οικεία για τα υποκείμενα, ενώ μια κατηγοριοποίηση πιο «αδύναμη», όπως αυτή που δημιουργείται πειραματικά, προκαλεί μόνο μια διομαδική διάκριση. Η παρατήρηση αυτή παραπέμπει στη συζήτηση που ξεκινήσαμε προηγουμένως σε σχέση με τις ελάχιστες ομάδες και το πρόβλημα της εγχειρηματοποίησης των σχέσεων κυριαρχίας. Εάν εξετάσουμε τα αποτελέσματα σύμ-

Πίνακας 5

Κατανομή (σε ποσοστά) ενός χρηματικού ποσού από το άτομο στον εαυτό του, στα μέλη της ομάδας υπαγωγής και στα μέλη της ομάδας μη υπαγωγής, ανάλογα με την προδηλότητα ης διομαδικής σχέσης και το φύλο των υποκειμένων

Στόχοι	Υποκείμενα			
	Αγόρια		Κορίτσια	
	Διομαδική Προδηλότητα			
	Ισχυρή	Αδύναμη	Ισχυρή	Αδύναμη
Εαυτός	35,4	35,9	40,9	38,6
Ενδοομάδα	34,4	35,6	33,3	35,6
Εξωομάδα	30,2	28,5	25,9	25,8

(Πηγή: Clémence & Doise, 1993)

φωνα με ένα επίπεδο ανάλυσης σχετικό με τις θέσεις, διαπιστώνουμε ότι η ταυτόχρονη εμφάνιση της μεροληψίας υπέρ του εαυτού και υπέρ της ενδοκατηγορίας είναι πιο ξεκάθαρη για τα υποκείμενα που ανήκουν σε ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης υπό συνθήκες έντονης διακατηγορικής προδηλότητας. Οι περιπτώσεις στις οποίες διαπιστώνουμε μια μοναδική μορφή μεροληψίας είναι λιγότερο σαφείς. Παρατηρούμε ωστόσο ότι η μεροληψία υπέρ του εαυτού εμφανίζεται πιο τακτικά σε υποκείμενα χαμηλής κοινωνικής θέσης, ενώ η μεροληψία υπέρ της ενδοκατηγορίας είναι συχνότερη σε υποκείμενα υψηλής κοινωνικής θέσης ή σε περιπτώσεις οξυμένης διομαδικής προδηλότητας (βλ. Πίνακα 5). Τέλος, η απουσία μεροληψίας φαίνεται ότι χαρακτηρίζει τα υποκείμενα χαμηλής κοινωνικής θέσης όταν η διομαδική σύγκριση είναι ασθενώς οξυμένη.

Αυτά τα αποτελέσματα είναι συνολικά συνεπή με την πρόταση για ένα μοντέλο κοινωνικής κατηγοριοποίησης πιο σύνθετο από εκείνο που καταπιάνεται μόνο με τον λειτουργικό ανταγωνισμό μεταξύ διαφορετικών επιπέδων της κατηγοριοποίησης. Πρέπει ωστόσο να σταθμίσουμε ορθά αυτά τα συμπεράσματα, διότι οι διαφοροποιήσεις

των μεροληψιών λόγω της κοινωνικής θέσης της ομάδας και της προδηλότητας της κατηγοριοποίησης, μολονότι είναι συστηματικές, ως το υπογραμμίσουμε, δεν έχουν φτάσει σε ικανοποιητικό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας.

Στο επίπεδο της διατομικής ανάλυσης, η μεροληψία υπέρ του εαυτού και η μεροληψία της ενδοκατηγορίας έχουν την τάση να συσχετίζονται αρνητικά. Το αποτέλεσμα αυτό δείχνει ότι στο επίπεδο των διατομικών διαφορών υπάρχει μια τάση προς τον «λειτουργικό ανταγωνισμό» μεταξύ των διακρίσεων εντός και μεταξύ των κατηγοριών.

Αυτά τα αποτελέσματα πάνω σε διάφορες πτυχές της κατηγορικής διαφοροποίησης προσφέρουν ένα πρόσθετο επιχειρήμα υπέρ του να ξεχωρίζουμε τα επίπεδα ανάλυσης στη μελέτη της διάκρισης (βλ. Lorenzi-Cioldi & Doise, 1990). Στο διατομικό επίπεδο (ανάλυση συσχετίσεων), το πιο συστηματικά εμφανιζόμενο αποτέλεσμα επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι υπάρχει μια αρνητική αλληλεξάρτηση ανάμεσα στην απόδοση χρημάτων στον εαυτό μας και στους άλλους, είτε αυτός ο άλλος είναι μέλος της ομάδας υπαγωγής είτε όχι. Θεωρούμε επιπλέον απαραίτητο να επισημάνουμε ότι οι συσχετίσεις ανάμεσα στα απόλυτα ποσά που διανέμονται είναι πάντοτε θετικές και δείχνουν ότι υπάρχει μια συνδιακύμανση ανάμεσα στα μεγέθη των διανεμόμενων ποσών όταν οι στόχοι ανταμείβονται ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο. Πάντοτε σε διατομικό επίπεδο, τα αποτελέσματα κινούνται εν μέρει προς την κατεύθυνση της πρότασης περί μιας αρνητικής αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις διακρίσεις εντός και μεταξύ των κατηγοριών· αυτός ο «ανταγωνισμός» προέρχεται σχεδόν αποκλειστικά από τη σημαντική διάκριση μεταξύ εαυτού και άλλου σε συνδυασμό με μια ασθενέστερη διάκριση μεταξύ των κατηγοριών. Αντίθετα, στο διομαδικό επίπεδο ή σε αυτό της θέσης, παρατηρείται συχνά ταυτόχρονη εμφάνιση μεροληψίας υπέρ του εαυτού και της ενδοκατηγορίας. Η επίδραση αυτή φαίνεται να εντείνεται όσο πιο δυνατές είναι οι κατηγορικές υπαγωγές και όσο πιο πρόδηλη η κατηγορική σύγκριση (βλ. επίσης Clémence, 1993).

Γενικότερα, η διάκριση ανάμεσα στις κατηγορίες θα μπορούσε να αρθρωθεί γύρω από δύο αρχές: (α) σε επίπεδο θέσης, μια αρχή ταυτόχρονης εμφάνισης της μεροληψίας υπέρ του εαυτού έναντι των μελών της ομάδας υπαγωγής και της μεροληψίας υπέρ των μελών της ενδοομάδας έναντι μελών της ομάδας μη υπαγωγής· (β) σε διατομικό επίπεδο, μια αρχή λειτουργικής αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις μεροληψίες υπέρ του εαυτού και του άλλου, όποιος κι αν είναι αυτός, και, σε μικρότερο βαθμό, ανάμεσα στις μεροληψίες υπέρ του εαυτού και της ενδοκατηγορίας. Η πρώτη αρχή θα όριζε το βασικό επίπεδο διάκρισης το οποίο στη συνέχεια θα διαφοροποιηθεί από τη δεύτερη αρχή.

Ομοιογένεια των ομάδων σε πλαίσια κυριαρχίας

Ο συνυπολογισμός των επιπέδων ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε από τους Deschamps, Devos και Comby (1995) για να εξηγήσει την πολλαπλότητα των αποτελεσμάτων σχετικά με την προσλαμβανόμενη ομοιογένεια της εξωομάδας. Αυτός ο τομέας ερευνών είναι ο τελευταίος που θα επικαλεστούμε, δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια χρησιμοποιήθηκε επίσης στη θεώρηση των σχέσεων κυριαρχίας μεταξύ των ομάδων.

Η κατηγοριοποίηση των ατόμων σε ομάδες προκαλεί, σε γενικές γραμμές, μια σχετική ομοιογένεια της αναπαράστασης της εξωομάδας. Αυτό το χαρακτηριστικό της κοινωνικής πρόσληψης, το οποίο υποτίθεται ότι είναι μονοσήμαντο και καθολικό, συνίσταται στην αντιμετώπιση των μελών των εξωομάδων με τρόπο πιο ομοιογενή και αδιαφοροποίητο από αυτόν με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα μέλη των ομάδων υπαγωγής (Sedikides & Ostrom, 1993· Deschamps, Devos, & Comby, 1995). Ένα ανέκδοτο που αναφέρουν οι Rothbart, Dawes και Park, σχετικά με τις διακρίσεις που γίνονται στη βάση των εθνικοτήτων, παρέχει μια εικόνα για την ομοιογένεια της εξωομάδας: «Πριν πολλά χρόνια έδινά ένα σεμινάριο πάνω στις φυλετικές σχέ-

σεις, στο οποίο συμμετείχαν σε ίδιο κατά προσέγγιση ποσοστό μαύροι και λευκοί φοιτητές. Τις περισσότερες φορές οι λευκοί φοιτητές έθεταν μια ερώτηση αρχίζοντας τη φράση τους ως εξής: “Οι μαύροι δεν αισθάνονται...” ή “Εάν οι μαύροι ήθελαν απλώς...”. Ο λευκός καθηγητής άκουγε και σκεφτόταν: “Ενδιαφέρουσα παρατήρηση...” ή “Καλή ερώτηση...”. Αν ένας μαύρος φοιτητής άρχιζε την ερώτησή του με τη φράση: “Οι λευκοί δεν αισθάνονται...” ή “Εάν οι λευκοί ήθελαν απλώς...”, ο καθηγητής γινόταν πιο επιφυλακτικός και αναρωτιόταν: “Τι εννοείτε λέγοντας *βευκοί*; Υπάρχουν πολλά είδη λευκών: άλλοι είναι συντηρητικοί, άλλοι είναι προοδευτικοί, άλλοι είναι Εβραίοι, άλλοι είναι ευγενικοί, άλλοι είναι ευαισθητοποιημένοι στα προβλήματα των μειονοτήτων και άλλοι πάλι όχι. Οι *βευκοί* είναι μια πολύ ευρεία κατηγορία και στερείται συγκεκριμένου νοήματος για να χρησιμοποιείται κατ’ αυτό τον τρόπο, οπότε σε καμιά περίπτωση δεν μπορώ να απαντήσω στην ερώτηση του μαύρου φοιτητή διατυπωμένη ως έχει”» (1984, 112).

Εάν η οικειότητα των ατόμων με τα μέλη διαφορετικών ομάδων (Linville, Fischer, & Salovey, 1989) ή η αριθμητική τους υπεροχή (Simon, 1992) επιστρατεύονται συχνά για να εξηγήσουν τέτοιες παρατηρήσεις, το μοντέλο των «ομάδων-συλλογή» και των «ομάδων-συνονθύλευμα», το οποίο εκθέσαμε παραπάνω, δίνει το έναυσμα να σκεφτούμε ότι η αποπροσωποποίηση των ατόμων ποικίλλει εξίσου, –εφόσον διατηρήσουμε σταθερούς όλους τους άλλους παράγοντες– αντιστρόφως ανάλογα με το κύρος και την κοινωνική θέση της ομάδας υπαγωγής (Clémence & Lorenzi-Cioldi, 1991· Lorenzi-Cioldi, 1997).

Οι ορισμοί που δώσαμε για τις «ομάδες-συλλογή» και «ομάδες-συνονθύλευμα» συνεπάγονται ορισμένες προβλέψεις για τις εσωτερικές ομοιογένειες και διαφοροποιήσεις που σχετίζονται με αυτές τις ομάδες. Ειδικότερα, το γεγονός της ομοιογένειας της εξωομάδας θα είναι εντονότερο στους κυρίαρχους (για παράδειγμα, στους άνδρες) οι οποίοι κρίνουν τους κυριαρχούμενους, παρά το αντίστροφο.

Ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα αυτής της ιδέας. Σε μια έρευνα που

χρησιμοποιούσε το πειραματικό υπόδειγμα της ανάκλησης μέσω ενδείξεων (Lorenzi-Cioldi, Eagly, & Stewart, 1995), οι συμμετέχοντες, φοιτητές πανεπιστημίου, διάβαζαν τις περιγραφές τεσσάρων ατόμων. Στις βασικές πειραματικές συνθήκες, οι στόχοι ταυτοποιούνταν με τη βοήθεια γυναικείων και ανδρικών ονομάτων. Επιπλέον εισήχθη μια μεταβλητή υπερκείμενης υπαγωγής. Οι στόχοι παρουσιάζονταν, πράγματι, είτε ως άλλοι φοιτητές (κοινή υπερκείμενη υπαγωγή), είτε ως εργαζόμενοι (εξωομαδική υπερκείμενη υπαγωγή), είτε ως απλά «άτομα» (συνθήκη ελέγχου). Αφού εξέταζαν αυτές τις περιγραφές, οι συμμετέχοντες έπρεπε να θυμηθούν τις περιγραφές που αντιστοιχούσαν στο κάθε όνομα. Τα αποτελέσματα του έργου ανάκλησης παρουσιάζονται ως αναλογίες λαθών στα οποία υπέπεσαν τα υποκείμενα, σύμφωνα με τη διαδικασία που περιέγραψαν οι Taylor, Fiske, Etcoff και Ruderman (1978), και την οποία θα υπενθυμίσουμε εν συντομία στη συνέχεια.

Είναι απολύτως φυσικό οι συμμετέχοντες, όταν εκτελούν το έργο ανάκλησης, να κάνουν λάθη. Η ποσότητα των λαθών δεν έχει μεγάλη σημασία· η δομή των λαθών όμως είναι κεφαλαιώδους σημασίας για τη μελέτη της κοινωνικής κατηγοριοποίησης και κυρίως για την ομοιογένεια των ομάδων. Οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται ότι οι στόχοι ανήκουν σε διακριτές ομάδες, σε άνδρες και γυναίκες. Συγκεντρώνοντας την προσοχή τους σε αυτές τις υπαγωγές, οι συμμετέχοντες θα κάνουν περισσότερα λάθη όταν αποδώσουν τα χαρακτηριστικά στους στόχους μιας ίδιας ομάδας (ενδοφυλικά λάθη) παρά όταν αποδώσουν αυτά τα χαρακτηριστικά σε στόχους που ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες (διαφυλικά λάθη). Η προδηλότητα της κατηγοριοποίησης σε ομάδες κατά φύλο έχει ως αποτέλεσμα οι συμμετέχοντες να συγχέουν συχνά τα χαρακτηριστικά που περιγράφουν άτομα τα οποία μοιάζουν από άποψη υπαγωγής, ενώ ταυτόχρονα διαχωρίζουν με μεγαλύτερη επιτυχία τα χαρακτηριστικά που περιγράφουν άτομα τα οποία ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες. Η κατηγοριοποίηση των στόχων σε ομάδες μεταφράζεται επομένως σε μια υπεροχή των ενδοφυλικών λαθών (ή συγχύσεων) σε σχέση με τα διαφυλικά λάθη.

Όμως το γεγονός της ομοιογένειας της εξωομάδας αντιστοιχεί σε μια υποδεέστερη ικανότητα διάκρισης των μελών της εξωομάδας μεταξύ τους σε σχέση με τα μέλη της ομάδας υπαγωγής μεταξύ τους. Κάτι τέτοιο θα έπρεπε να αντιστοιχεί, σε αυτό το ερευνητικό πλαίσιο, σε μια υπεροχή των ενδοφυλικών λαθών που αφορούν τους στόχους της εξωομάδας φύλου σε σχέση με αυτά που απευθύνονται στην ομάδα υπαγωγής. Συγκρίνοντας τα λάθη που αφορούν την ομάδα υπαγωγής και την εξωομάδα ως προς το φύλο, μπορούμε να εκτιμήσουμε τον βαθμό στον οποίο τα υποκείμενα κάνουν διακρίσεις στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας φύλου. Οι ισχύουσες θεωρίες προβλέπουν ότι η ομοιογένεια της εξωομάδας θα είναι πιο σημαντική από την ομοιογένεια της ομάδας υπαγωγής. Όμως τα αποτελέσματα της έρευνας των Lorenzi-Cioldi, Eagly και Stewart (1995), τα οποία επαναλήφθηκαν πολλάκις στη συνέχεια (Lorenzi-Cioldi, 1997), δείχνουν ότι μόνο οι άντρες ομοιογενοποιούν την εξωομάδα. Επιπλέον, όταν οι στόχοι παρουσιάζονται ως άλλοι φοιτητές, μια συνθήκη που προμηνύει συχνές συναντήσεις μεταξύ των δύο φύλων που καθιστούν αυτή τη σχέση πρόδηλη, οι γυναίκες ομοιογενοποιούν ακόμη περισσότερο την ίδια την ομάδα τους.

Η έρευνα αυτή μαρτυρά τη σημασία της ασυμμετρίας των ομάδων στην πρόσληψη της ομοιογένειας των ομάδων, επομένως και στην προσωποποίηση του εαυτού και του άλλου. Όμως η εστίαση των κυριαρχούμενων στη σχέση μεταξύ των ομάδων θα έπρεπε να καταλήγει σε μια οξυμένη ευαισθησία στα περιβάλλοντα που κάνουν τους κυρίαρχους να είναι αυτό που είναι, δηλαδή ατομικά όντα. Προκειμένου να ελέγξουμε αυτή την υπόθεση στο πλαίσιο του πειραματικού υποδείγματος της ανάκλησης πληροφοριών, ένας από εμάς εξέτασε τη μνήμη των υποκειμένων σχετικά με άνδρες και γυναίκες τοποθετημένους σε διαφορετικές καταστάσεις ισχυρής κοινωνιολογικής φόρτισης (Lorenzi-Cioldi, 1993). Ο πειραματιστής ανακοίνωνε στα υποκείμενα, άνδρες και γυναίκες, ότι θα συμμετείχαν σε μια έρευνα που αφορούσε τη μνήμη. Οι συμμετέχοντες έπρεπε να αποστηθίσουν 12 ζευγάρια φωτογραφιών και ανθρώπινων μορφών. Ο πειραματι-

στής ανακάτεψε στη συνέχεια όλο το υλικό και τα υποκείμενα έπρεπε να ξαναφτιάξουν τα ζευγάρια φωτογραφιών και μορφών. Οι φωτογραφίες απεικόνιζαν έξι περιβάλλοντα δραστηριοτήτων: ένα γκαράζ, έναν κήπο, ένα γραφείο, μια κρεβατοκάμαρα, μια κουζίνα και ένα σαλόνι αισθητικής. Κάθε περιβάλλον αναπαρίστατο σε ένα οικιακό και σε ένα δημόσιο πλαίσιο, διάκριση που εκφράζει τα ισχύοντα στερεότυπα για τον καταμερισμό εργασίας ως προς τα φύλα. Έτσι, για παράδειγμα, το «γραφείο» απεικονιζόταν είτε μέσα σε μια εταιρεία (δημόσιο περιβάλλον) είτε σε ένα σπίτι (ιδιωτικό περιβάλλον). Οι μορφές, σχεδιασμένες με σινική μελάνη, αποτελούνταν από έξι άνδρες και έξι γυναίκες οι οποίοι ξεχώριζαν από τα μαλλιά (κοντά ή μακριά) και το ένδυμα (παντελόνι ή φούστα). Στη συνέχεια προστέθηκαν χρώματα στα πουλόβερ, τα παντελόνια ή τις φούστες, ώστε να διακρίνονται μεταξύ τους οι μορφές του ίδιου φύλου. Οι φωτογραφίες και οι μορφές συνδυάστηκαν στη συνέχεια με τέτοιο τρόπο ώστε για κάθε συμμετέχοντα οι διαφοροποιήσεις των χρωμάτων των αρσενικών και θηλυκών μορφών να είναι πανομοιότυπες. Οι βασικές πειραματικές συνθήκες αφορούσαν δύο καταστάσεις. Για ορισμένους συμμετέχοντες, οι ανδρικές μορφές ήταν συνδυασμένες με τα δημόσια περιβάλλοντα ενώ οι γυναικείες μορφές με τα ιδιωτικά περιβάλλοντα. Αυτή η συνθήκη συμβαδίζει με τα στερεότυπα. Σε άλλους συμμετέχοντες παρουσιάστηκε το αντίστροφο, δημιουργώντας μια συνθήκη που δεν συμβαδίζε με τα στερεότυπα.

Μια ανάλυση των μέσων όρων των λαθών για το σύνολο των υποκειμένων επιβεβαιώνει το γεγονός της ομοιογένειας της εξωομάδας. Οστόσο, η πιο λεπτομερής ανάλυση των αποτελεσμάτων αποκαλύπτει μια περισσότερο σύνθετη δομή. Για τους άνδρες, το γεγονός της ομοιογένειας της εξωομάδας είναι πολύ έντονο και δεν διαφοροποιείται ανάλογα με το ιδιωτικό και το δημόσιο περιβάλλον. Για τις γυναίκες, σε γενικό επίπεδο, η ομοιογένεια της εξωομάδας δεν εμφανίζεται, αλλά ποικίλλει ανάλογα με τις περιστάσεις. Οι γυναίκες ομοιογενοποιούν την εξωομάδα όταν οι ανδρικές μορφές τοποθετούνται στα ιδιωτικά περιβάλλοντα, ενώ ομοιογενοποιούν την ενδοομάδα

όταν οι γυναικείες μορφές βρίσκονται σε αυτά τα ίδια ιδιωτικά περιβάλλοντα. Αυτό σημαίνει ότι οι γυναίκες ομοιογενοποιούν όλες τις ανδρικές ή γυναικείες μορφές που βρίσκονται σε ιδιωτικά περιβάλλοντα. Οργανώνουν δηλαδή τις αντιλήψεις τους σε συνάρτηση με έναν διαχωρισμό ο οποίος τονίζει περισσότερο τις θέσεις που αποδίδονται στα φύλα παρά στο ίδιο το φύλο των προσώπων.

Η έρευνα αυτή ενέγραψε τις κοινωνιολογικές θέσεις των φύλων στις δυναμικές των αναπαραστάσεων για τους άνδρες και τις γυναίκες. Οι θέσεις αυτές παραπέμπουν στις αντίστοιχες κοινωνικές θέσεις των ανδρών και των γυναικών στην κοινωνική δομή. Τα αποτελέσματα προσανατολίζονται στην κατεύθυνση μιας ιδιαιτερότητας των γνωστικών συλ της διαχείρισης των πληροφοριών, ανάλογα με τις θέσεις που καταλαμβάνουν οι άνδρες και οι γυναίκες σε αυτή τη δομή. Το αξίωμα σύμφωνα με το οποίο «όλοι μοιάζουν μεταξύ τους, αλλά εμείς είμαστε διαφορετικοί» δεν επαληθεύεται ούτε για όλο τον κόσμο ούτε σε όλες τις καταστάσεις. Τα μέλη των «ομάδων-συλλογή» (π.χ. οι άνδρες) ομοιογενοποιούν την εξωομάδα. Τα μέλη των «ομάδων-συνονθύλευμα» ομοιογενοποιούν τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό την ενδοομάδα και την εξωομάδα, και επιπλέον θέτουν σε λειτουργία μια σκέψη περισσότερο σχεσιακή, η οποία είναι στενά συνδεδεμένη με το αίσθημα υπαγωγής στην ομάδα. Έτσι οι αντιλήψεις τους, σε αντίθεση με εκείνες των μελών των «ομάδων-συλλογή», είναι περισσότερο προσαρμοσμένες σε έναν *κοινωνιολογικό* διαχωρισμό (οι κοινωνικοί ρόλοι). Τα παραπάνω αποτελέσματα ρίχνουν φως σε έναν αυθεντικά ψυχοκοινωνιολογικό παράγοντα των δυναμικών ο οποίος σχετίζεται με το, υποτιθέμενα καθολικό, φαινόμενο της ομοιογένειας της εξωομάδας. Η κοινωνική θέση είναι πιο πρόδηλη στη σκέψη των λιγότερο ευνοημένων στη διομαδική σχέση. Ο συνυπολογισμός της οδηγεί σε έναν συλλογικό ορισμό της ομάδας υπαγωγής μέσω της θέσης που κατέχει αυτή η ομάδα στην κοινωνία, καθώς και σε μια μεγαλύτερη προσοχή στην κοινωνική θέση που καταλαμβάνουν τα μέλη της κυρίαρχης εξωομάδας.

Συμπεράσματα

Το ερευνητικό πρόγραμμα με θέμα τη διομαδική διαφοροποίηση και την ομοιογένεια των ομάδων που σκιαγραφήσαμε στο κεφάλαιο αυτό υπογραμμίζει την ανάγκη να λάβουμε υπόψη τις παραμέτρους της κοινωνικής δομής και, πρωτίστως, τη σχετική θέση των ομάδων μέσα σε αυτή τη δομή. Εάν οι εργασίες του Sherif (1966) είχαν ήδη δώσει ξεκάθαρα έμφαση σε αυτή την ανάγκη, οι εργασίες του Tajfel και των συνεργατών του, εμπνευσμένες επιπλέον από την προσέγγιση του Lewin (1948), οδήγησαν σε μια αντίληψη της κοινωνικής δομής με αμιγείς αναπαραστασιακούς ή συμβολικούς όρους. Για τον Tajfel, η κοινωνική δομή παρεμβαίνει υπό τη μορφή ενός συστήματος δοξασιών σχετικά με τη δυνατότητα των ατόμων να βελτιώσουν την ατομική ταυτότητά τους μέσω της κοινωνικής αλλαγής (αλλαγή των γνωρισμάτων της ομάδας υπαγωγής) ή μέσω της κοινωνικής κινητικότητας (αλλαγή ομάδας υπαγωγής). Πολλά μένουν να γίνουν ακόμη στον τομέα της διάρθρωσης ανάμεσα στους «αντικειμενικούς» δομικούς παράγοντες της κυριαρχίας και στους «υποκειμενικούς» παράγοντες ή ταυτοτικούς παράγοντες. Οι έννοιες των «ομάδων-συλλογή» και «ομάδων-συνονθύλευμα» συμμετέχουν σε αυτή τη διπλή δυναμική της καταπίεσης: είναι ταυτόχρονα η συνέπεια της ασυμμετρίας μεταξύ των ομάδων και το αποτέλεσμα των ατομικών αναπαραστάσεων σχετικά με αυτή την ασυμμετρία.

Η διατομική ομοιογένεια και ετερογένεια, όπως και η κυμαινόμενη προδηλότητα της υπαγωγής στην ομάδα δείχνουν δυο καταστάσεις διαμετρικά αντίθετες μέσα στο μοντέλο της κοινωνικής ταυτότητας του Tajfel, τις οποίες ο ίδιος και οι ερευνητές που τον διαδέχτηκαν ερμήνευσαν ως συνθήκες που παραπέμπουν σε δυο διακριτές αιτιότητες της διαμόρφωσης της ατομικής ταυτότητας. Εμείς αντίθετα πιστεύουμε ότι η προσωπική ταυτότητα απορρέει σε μεγάλο βαθμό από την υπαγωγή σε μια κυρίαρχη ομάδα τύπου συλλογής. Η ταυτότητα που παρέχει η ταύτιση με μια ομάδα τύπου συνονθυλεύματος οδηγεί αντίθετα σε μια αναπαράσταση του εαυτού εγγεγραμμένη σε μια σχέση η οποία αποκλείει την αναζήτηση ενός πιο ατομικού εγώ.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berfelbaum, E. (1979). Relations of domination and movements of liberation: an analysis of power between groups. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Bernstein, B. (1975). *Langage et classes sociales. Cares socio-linguistiques et contrôle social*. Paris: Minuit.
- Belig, M. G. (1972). *Social categorization and intergroup relations*. Ph. D. Thesis, University of Bristol.
- Belig, M. G. & Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 3, 27-52.
- Bourdieu, P. (1976). Les modes de domination. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 2-3, 122-132.
- Bourdieu, P. (1979). *Les goûts. Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. & de Saint Martin, M. (1978). Le Patronat. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 20-21, 3-82.
- Branthwaite, A. & Jones, J. E. (1975). Fairness and discrimination: English versus Welsh. *European Journal of Social Psychology*, 5, 323-338.
- Brewer, M. B. & Kramer, R. M. (1985). The psychology of intergroup attitudes and behavior. *Annual Review of Psychology*, 36, 219-243.
- Brown, R. & Williams, J. (1984). Group identification: The same thing to all people? *Human Relations*, 37, 7, 547-564.
- Clémence, A. (1993). Levels of categorization and differentiation between and within categories. In M.-F. Pichevin, M. C. Hurtig & M. Piolat (Eds.), *Studies on the Self and Social Cognition*. London: World Scientific.
- Clémence, A. & Doise, W. (1993). Catégorisation sociale et comportement de discrimination dans une tâche d'allocation d'argent à soi et aux membres de l'intra- et du hors groupe. In J.-L. Beauvois, R.-V. Joule & J.-M. Monteil (Eds.), *Perspectives et conduites sociales*, 4. Neuchâtel: Delachaux et Niestlé.
- Clémence, A. & Lorenzi-Cioldi, F. (1991). Catégorisation et homogénéité des catégories. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 9-10, 31-47.
- Deschamps, J.-C. (1973-1974). L'attribution, la catégorisation sociale et les représentations intergroupes. *Bulletin de Psychologie*, 27, 710-721.
- Deschamps, J.-C. (1977a). *L'attribution et la catégorisation sociale*. Berne: Lang.
- Deschamps, J.-C. (1977b). Effect of crossing category memberships on quantitative judgments. *European Journal of Social Psychology*, 7, 517-521.

- Deschamps, J.-C. (1979). L'identité sociale et les rapports de domination. *Revue Suisse de Sociologie*, 6, 11-122.
- Deschamps, J.-C. (1982). Différenciations entre soi et autrui et entre groupes. In J.-P. Codol & J.-P. Leyens (Eds.), *Cognitive analysis of social behavior*. The Hague, Nijhoff.
- Deschamps, J.-C. (1984). Identité sociale et différenciation catégorielle. *Cahiers de Psychologie Cognitive*, 4, 449-474.
- Deschamps, J.-C., Devos, T., & Comby, L. (1995). Appartenances sociales et jugements de variabilité intragroupe. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, 27, 9-43.
- Deschamps, J.-C. & Doise, W. (1978). Crossed category memberships in intergroup relations and categorical differentiation. In H. Tajfel (Ed.), *The social dimension*. Cambridge: Cambridge University Press. [μτφρ. στο W. Doise (Ed.), *Expériences entre groupes*. Paris: Mouton: 1979.]
- Deschamps, J.-C., Doise, W., Meyer, G., & Sinclair, A. (1976). Le sociocentrisme selon Piaget et la différenciation catégorielle. *Archives de Psychologie*, 14, 31-44.
- Deschamps, J.-C. & Lorenzi-Cioldi, F. (1981). «Egocentrisme» et «socio-centrisme» dans les relations entre groupes. *Revue Suisse de Psychologie Pure et Appliquée*, 40, 108-131.
- Deschamps, J.-C. & Personnaz, B. (1979). Etudes entre groupes «dominants» et «dominés»: importance de la présence du hors groupe dans les discriminations évaluatives et comportementales. *Information sur les Sciences Sociales*, 18, 269-305.
- Doise, W. (1972). Rencontres et représentations intergroupes. *Archives de Psychologie*, 41, 303-320.
- Doise, W. (1973). Relations et représentations intergroupes. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (vol. 2). Paris: Larousse.
- Doise, W. (1976). *L'articulation psychosociologique et les relations entre groupes*. Bruxelles: De Boeck.
- Doise, W. (1979). *Expériences entre groupes*. Paris: Mouton.
- Doise, W., Deschamps, J.-C., & Meyer, G. (1978). The accentuation of intra-category similarities. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups*. London: Academic Press. [μτφρ. στο W. Doise (Ed.), *Expériences entre groupes*. Paris: Mouton, 1979.]
- Doise, W. & Lorenzi-Cioldi, F. (1989). Patterns of differentiation within and between groups. In J.-P. Van Oudenhoven & T. M. Willemsen (Eds.), *Ethnic*

- minorities: *Social psychological perspectives*. Amsterdam: Zwets & Zeitlinger.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ferguson, C. K. & Kelley, H. H. (1964). Significant factors in over-evaluation of own group's product. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69, 223-228.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison process. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Gordon, C. (1968). Self-conceptions: Configurations of content. In C. Gordon & K. Gergen (Eds.), *The self in social interaction*. New York: Wiley.
- Guillaumin, C. (1972). *L'idéologie raciste: genèse et langage actuel*. Paris: Mouton.
- Hinckle, S. & Brown, R. J. (1990). Intergroup comparisons and social identity: some links and lacunae. In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social Identity Theory. Constructive and critical advances*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Hogg, M. A. & Abrams, D. (1990). Social motivation, self-esteem and social identity. In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social identity theory: Constructive and critical advances* (pp. 28-47). London: Harvester Wheatsheaf & New York: Springer Verlag.
- Hurtig, M. C. & Pichevin, M. F. (1986). *La Différence des sexes*. Paris: Tierce.
- Kuhn, M. H. & McPartland, T. S. (1955). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 68-76.
- LaFrance, M. & Henley, N. M. (1994). On oppressing hypotheses: Or differences in nonverbal sensitivity revisited. In H. L. Radke & H. J. Stam (Eds.), *Power Gender: Social relations in theory and practice*. London: Sage.
- Lemaine, G. (1966). Inégalité, comparaison et incomparabilité: esquisse d'une théorie de l'originalité sociale. *Bulletin de Psychologie*, 20, 1-9.
- Lewin, K. (1948). *Resolving social conflicts*. New York: Harper.
- Linville, P. W., Fischer, G. W., & Salovey, P. (1989). Perceived distributions of the characteristics of in-group and out-group members: Empirical evidence and a computer simulation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 165-188.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1988). *Individus dominants et groupes dominés. Images masculines et féminines*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1991). Self-stereotyping and self-enhancement in gender groups. *European Journal of Social Psychology*, 21, 403-417.

- Lorenzi-Cioldi, F. (1993). They all look alike, but so do we... sometimes: perceptions of in-group and out-group homogeneity as a function of sex and context. *British Journal of Social Psychology*, 32, 11-124.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1998). Group status and perceptions of homogeneity. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (vol. 9). Chichester: Wiley.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Clémence, A. (1987). Effets du statut du groupe d'appartenance sur l'identité du soi. *Revue Suisse de Psychologie*, 46, 17-25.
- Lorenzi-Cioldi, F. & Doise, W. (1990). Levels of analysis and social identity. In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social Identity theory. Constructive and critical advances*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Lorenzi-Cioldi, F., Eagly, A. H., & Stewart, T. (1995). Homogeneity of gender groups in memory. *Journal of Experimental Social Psychology*, 31, 193-217.
- McGarty, C. & Penny, R. E. C. (1988). Categorization, accentuation and social judgment. *British Journal of Social Psychology*, 27, 146-157.
- Monteil, J.-M. (1993). *Soi et le contexte*. Paris: Dunod.
- Monteil, J.-M. & Chambres, P. (1988). Privation sociale et différenciation catégorielle: un essai d'exploration expérimentale. *Psychologie et Education*, 12, 27-37.
- Rabbie, J.-M. & Horwitz, M. (1969). The arousal of ingroup-outgroup bias by chance win or loss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 269-277.
- Rabbie, J.-M. & Wilkens, G. (1971). Intergroup competition and its effect on intragroup and intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 1, 215-234.
- Rothbart, M., Dawes, R., & Park, B. (1984). Stereotyping and sampling biases in intergroup perception. In R. Eiser (Ed.), *Attitudinal judgment*. New York: Springer.
- Sachdev, I. & Bourhis, R. Y. (1985). Social categorization and power differentials in group relations. *European Journal of Social Psychology*, 15, 415-434.
- Sartre, J.-P. (1943). *L'Être et le Néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris: Gallimard.
- Sampson, E. E. (1977). Psychology and the American ideal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 767-782.
- Sedikides, C. & Ostrom, T. M. (1993). Perceptions of group variability. *Social Cognition*, 11 (special edition).

- Sherif, M. (1966). *In common predicament. Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Simon, B. (1992). The perception of ingroup and outgroup homogeneity: Reintroducing the intergroup context. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 3). Chichester, England: Wiley.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223, 96-102.
- Tajfel, H. (1972). La catégorisation sociale. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (Vol. 1). Paris: Larousse.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behavior. *Social Science Information*, 13, 65-93.
- Tajfel, H. (1976). Psicologia sociale e processi sociali. In A. Palmonari (Ed.), *Problemi attuali della psicologia sociale*. Bologna: Il Mulino.
- Tajfel, H. (1978). Interindividual and intergroup behavior. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*, Cambridge: Cambridge University Press, & Paris: Maison des Sciences de l'Homme.
- Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-175. [μτφρ. στο W. Doise (Ed.), *Expériences entre groups*. Paris: Mouton, 1979.]
- Tajfel, H. & Turner, J.-C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H. & Wilkes, A. L. (1963). Classification and quantitative judgment. *British Journal of Psychology*, 54, 101-114.
- Taylor, S. E., Fiske, S. T., Etcoff, N. L., & Ruderman, A. J. (1978). Categorical and contextual bases of person memory and stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 778-793.
- Turner, J. (1975). Social comparison and social identity. Some prospects for intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5, 5-34. [μτφρ. στο W. Doise (Ed.), *Expériences entre groups*. Paris: Mouton, 1979.]
- Turner, J. (coll. Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S.) (1987). *Rediscovering the social group. A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.

6

**ΤΑ ΑΜΦΙΣΗΜΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ
ΩΣ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ:
ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΜΕΤΑΞΥ
ΠΑΤΕΡΝΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΖΗΛΟΦΘΟΝΗΣ
ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ***

Peter Glick & Susan T. Fiske

Όταν ο Reggie White, Αμερικανός ποδοσφαιριστής και χειροτονημένος ιερέας, κλήθηκε να απευθύνει λόγο στο Κοινοβούλιο της πολιτείας του Γουισκόνσιν, προκάλεσε σάλο σε όλη τη χώρα με τις απόψεις που εξέφρασε για την ομοφυλοφιλία, τη φυλή και την εθνικότητα. Αν και τα δικαιολογημένα βάσει της Βίβλου σχόλιά του κατά των ομοφυλοφίλων συγκέντρωσαν τη μεγαλύτερη προσοχή, εδώ θα δούμε τις παρατηρήσεις που έκανε για τις εθνοτικές ομάδες. «Οι μαύροι», είπε ο White στο Κοινοβούλιο, «έχουν κλίση στη λατρεία και τους εορτασμούς» και οι αυτόχθονες Αμερικανοί «έχουν πνευματικές αναζητήσεις», ενώ αντίθετα οι λευκοί είναι καλοί στη «δόμηση και την οργάνωση», πράγμα που τους επιτρέπει να «τα καταφέρνουν καλά στο στήσιμο επιχειρήσεων». Οι ισπανόφωνοι είναι «προικισμένοι στις οικογενειακές σχέσεις», αφού «βάζουν 20 ή 30 ανθρώπους στο ίδιο

* Από το: Glick, P. & Fiske, S. T. (2001). Ambivalent stereotypes as legitimizing ideologies: Differentiating paternalistic and envious prejudice. Στο J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations* (σσ. 278-306). Cambridge: Cambridge University Press.

σπίτι», οι δε ασιατικής καταγωγής είναι «εφευρετικοί» μια και «μπορούν να πάρουν μια τηλεόραση και να τη μεταμορφώσουν σε ρολόι» (“Reggie White’s Address”, 1998). Ο White, Αφροαμερικανός ο ίδιος, ξαφνιάστηκε μαθαίνοντας ότι πολλοί χαρακτήρισαν τα σχόλιά του για «τα δυνατά σημεία» των διαφόρων εθνοτικών και φυλετικών ομάδων ως έκφραση προκατάληψης. Ωστόσο κάποια μέλη μειονοτικών ομάδων στο Γουισκόνσιν αντέδρασαν θετικά. Η Anna Maria Valdez-Ortiz, συντονίστρια ενός προγράμματος για την πολυπολιτισμικότητα, συμφώνησε ότι οι ισπανόφωνοι δίνουν μεγάλο βάρος στην οικογένεια. Όπως είπε: «Είναι αλήθεια και είμαι περήφανη γι’ αυτό», «δεν με προσέβαλε καθόλου». Παρόμοια, η Oralann Caldwell, μέλος της φυλής Menominee και διευθύντρια της Ένωσης Κοινοτήτων των Φυλών, είπε ότι «ήταν καιρός να αναγνωρίσουν τα μέλη άλλων φυλών πως είμαστε πνευματικοί άνθρωποι. Νομίζω πως ό,τι είπε το εννοούσε με καλό τρόπο και το έκανε από σεβασμό» (“Reaction to Reggie”, 1998).

Οι άκομπες «φιλοφρονήσεις» του White για τις εθνοτικές ομάδες είναι φανερό πως αποτελούν χοντροκομμένα στερεότυπα. Κι όμως, γιατί είναι προσβλητικό το να επαινεί κανείς την πνευματικότητα των μαύρων και των αυτοχθόνων Αμερικανών, να εγκωμιάζει τις στενές σχέσεις της εκτεταμένης οικογένειας που αναπτύσσονται στις ισπανόφωνες κοινότητες ή να αναγνωρίζει την επιτυχία των Αμερικανών ασιατικής καταγωγής και των λευκών στην επιχειρηματικότητα και την τεχνολογία; Στο κάτω κάτω, οι καθιερωμένοι κοινωνιοψυχολογικοί ορισμοί δεν αντιμετωπίζουν ως μέρος του φαινομένου της προκατάληψης τα στερεότυπα με περιεχόμενο κολακευτικό για τις εξωομάδες. Οι περισσότεροι θεωρητικοί ακολουθούν τα χνάρια του Allport (1954) και ορίζουν την προκατάληψη ως «αντιπάθεια». Οι υποκειμενικά ευνοϊκές αξιολογήσεις για τις ομάδες κατά κανόνα επιφυλάσσονται με τη μορφή μεροληψίας προς όφελος της ίδιας της ομάδας του ατόμου και μόνο, γεγονός που συμβάλλει στην καλλιέργεια των σπόρων της εκθρότητας απέναντι στις εξωομάδες (βλ. π.χ. Allport, 1954· Tajfel, 1981) ή της εξωομαδικής εύνοιας απέναντι σε

κυρίαρχες, πλειοψηφικές ομάδες που δεν θεωρούνται στόχος προκατάληψης (π.χ. Jost, Burgess, & Mosso, 2001). Κι όμως, τα συναινετικά στερεότυπα για τις μειονοτικές ομάδες που αποτελούν στόχο προκατάληψης σπάνια είναι απόλυτα αρνητικά· σύμφωνα με τα στερεότυπα, οι Εβραίοι είναι έξυπνοι, οι μαύροι είναι θρησκευόμενοι, οι γυναίκες έχουν κατανόηση. Με λίγα λόγια, τα περισσότερα στερεότυπα είναι αμφίσημα, καθώς συνδυάζουν ταυτόχρονα τόσο εχθρικές όσο και υποκειμενικά ευνοϊκές πεποιθήσεις για τις εξωομάδες.

Επισκόπηση του κεφαλαίου

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζουμε μια τυπολογία των μορφών προκατάληψης, καθώς και μια θεωρία που συνδέει τις διαφορετικές μορφές προκατάληψης με τις δομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Ενώ στις κατηγορίες αυτές περιλαμβάνεται και μια μορφή καθαρά εχθρική (η περιφρονητική προκατάληψη), εστιάζουμε σε δύο διακριτές μορφές αμφιθυμικής προκατάληψης που έχουν συσκοτιστεί από τον «προκρούστειο» ορισμό της προκατάληψης ως απλής αντιπάθειας. Θα υποστηρίξουμε ότι η αμφιθυμική προκατάληψη αποτελεί την πανταχού παρούσα συνέπεια των δομικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων αναφορικά με δύο κρίσιμους παράγοντες: τη σχετική κοινωνικοοικονομική θέση και το είδος της αλληλεξάρτησής τους (συνεργατική ή ανταγωνιστική). Αυτές οι δομικές σχέσεις δημιουργούν με τη σειρά τους δύο προβλέψιμες διαστάσεις ως προς το περιεχόμενο των στερεοτύπων: την προσλαμβανόμενη ικανότητα και θερμότητα, οι οποίες συνήθως σχετίζονται αρνητικά μεταξύ τους (Fiske, 1998· Fiske, Cuddy, Glick, & Xu, 2001· Fiske, Xu, Cuddy, & Glick, 1999· Glick & Fiske, 1999b). Με άλλα λόγια, όπως φάνηκε και στους χαρακτηρισμούς του Reggie White, οι ομάδες μπορούν να ιδωθούν είτε ως ικανές, όπως οι λευκοί και οι ασιατικής καταγωγής, είτε ως θερμές, όπως οι μαύροι, οι ισπανόφωνοι ή οι αυτόχθονες, αλλά όχι και τα δύο. Ως αποτέλεσμα, η αμφιθυμική προκατάληψη εμφανίζεται με δύο μορφές: η πα-

τερναλιστική απευθύνεται σε εξωομάδες οι οποίες δεν είναι επιτυχημένες κοινωνικοοικονομικά, δεν προκαλούν ανταγωνισμό και θεωρούνται θερμές αλλά ανίκανες· αντίθετα, η προκατάληψη από φθόνο απευθύνεται στις επιτυχημένες κοινωνικοοικονομικά εξωομάδες που είναι ανταγωνιστικές και θεωρούνται ικανές αλλά όχι θερμές.

Αν στραφούμε στις αμφιθυμικές αυτές μορφές προκατάληψης και όχι μόνο στις καθαρά εκθρικές, οδηγούμαστε σε νέες οπτικές ως προς τις νομιμοποιητικές διαδικασίες που εμπλέκονται στα στερεότυπα και τις διακρίσεις. Τα αμφίσημα στερεότυπα μπορούν να νομιμοποιηθούν με τρόπους αδύνατους για τα καθαρά εκθρικά. Στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου η ισότητα θεωρείται σημαντική αξία, τα αμφίθυμα άτομα μπορούν να διατηρούν μια αυτοεικόνα ως άτομα που αποδίδουν αξία στην ισότητα με το να δίνουν έμφαση στις ευνοϊκές όψεις των στερεοτύπων τους, ενώ ταυτόχρονα αλλά συγκαλυμμένα υιοθετούν το αρνητικό περιεχόμενο του αμφίσημου στερεοτύπου. Επιπλέον, ο αμφιθυμικός χαρακτήρας της προκατάληψης είναι κομμάτι των διαδικασιών διακριτικού εξαναγκασμού με τις οποίες ορισμένες ομάδες κρατιούνται σε μειονεκτική θέση. Εφόσον τα χαρακτηριστικά της θερμότητας αντιστοιχούν σε συμπεριφορές συμμόρφωσης και σεβασμού (Ridgeway, 2001), τα πατερναλιστικά στερεότυπα που χρησιμοποιούν οι κυρίαρχες ομάδες, χαρακτηρίζοντας τους υφιστάμενους θερμούς, εκφράζουν ακριβώς τις επιθυμίες των κυρίαρχων για το πώς θα έπρεπε να συμπεριφέρονται οι τελευταίοι. Έτσι, τα στερεότυπα για τη θερμότητα των υφιστάμενων ομάδων γίνονται *κανονιστικά* εξαιτίας των συμφερόντων των κυρίαρχων ομάδων, ενώ παράλληλα επιτρέπουν και στα μέλη των υφιστάμενων ομάδων να νιώθουν καλά με τον εαυτό τους υιοθετώντας θετικά χαρακτηριστικά (έστω κι αν αυτό υπηρετεί τη διαιώνιση της κατώτερης ιεραρχικά θέσης τους). Ενώ τα πατερναλιστικά στερεότυπα εκφράζουν τις *επιθυμίες* των κυρίαρχων ομάδων για τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να έχουν οι υφιστάμενες ομάδες, τα στερεότυπα φθόνου εκφράζουν συχνότερα τους *φόβους* για τα χαρακτηριστικά που θεωρείται ότι κατέχουν οι επιτυχημένες εξωομάδες (π.χ. ότι είναι κακόβουλες). Όπως και με τα πατερναλι-

στικά στερεότυπα, οι «ευνοϊκές» όψεις των στερεοτύπων φθόνου (π.χ. ότι οι Εβραίοι είναι έξυπνοι) μπορούν επίσης να δικαιολογήσουν τις διακρίσεις, αφού το χαρακτηριστικό της ικανότητας, αν και προκαλεί θαυμασμό, εμφανίζει την εξωομάδα ως ανταγωνιστή και μάλιστα πιθανώς επικίνδυνο, και έτσι νομιμοποιεί τη διάκριση απέναντί της για λόγους αυτοάμυνας (πρβλ. Spears, Jetten, & Doosje, 2001). Υποθέτουμε μάλιστα ότι οι πιο ακραίες μορφές διακρίσεων, όπως η δουλεία και η γενοκτονία, νομιμοποιούνται συχνά με αυτή τη μορφή αμφιθυμικής προκατάληψης και όχι μόνο με την εκθρόνιση, καθώς και ότι η μορφή που παίρνουν οι διακρίσεις μπορεί να προβλεφθεί από το είδος της αμφιθυμικής προκατάληψης που εμπλέκεται.

Η αμφισημία ως συνέπεια των δομικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων

Πολλοί κοινωνικοί ψυχολόγοι θεωρούν το περιεχόμενο των στερεοτύπων αποτέλεσμα περισσότερο ιστορικού ατυχήματος παρά προϊόν κοινωνιοψυχολογικών αρχών. Ως εκ τούτου, οι θεωρίες και έρευνες που προβλέπουν το περιεχόμενο των στερεοτύπων, αντί απλώς να το περιγράφουν, αποτελούν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα. Ανάμεσα στις εξαιρέσεις βρίσκεται η θεωρία των κοινωνικών ρόλων της Eagly (Eagly, 1987· βλ. επίσης Hoffman & Hurst, 1990), σύμφωνα με την οποία τα στερεότυπα χρησιμεύουν ως μέσα που δικαιολογούν τη διαφορική κατανομή των μελών ποικίλων ομάδων σε συγκεκριμένους κοινωνικούς ρόλους. Αυτή η άποψη είναι μια πιο εκλεπτυσμένη εκδοχή της προσέγγισης του «πυρήνα αλήθειας» για τα στερεότυπα, αφού επισημαίνει ότι οι ρόλοι ενθαρρύνουν συγκεκριμένες συμπεριφορές και χαρακτηριστικά, καθώς οι άνθρωποι προσαρμόζονται στον ρόλο και συμμορφώνονται στις κοινωνικές προσδοκίες που απορρέουν από αυτόν (Eagly, 1987).

Η δική μας προσέγγιση είναι κάπως ευρύτερη. Αντί να επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στους συγκεκριμένους ρόλους και στην

εκάστοτε συμπεριφορά που απαιτούν, υποστηρίζουμε ότι το περιεχόμενο του στερεοτύπου μπορεί να προβλεφθεί, κατά μία ευρεία έννοια, αν συνδέσουμε κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες με δύο κρίσιμης σημασίας κοινωνικοδομικές μεταβλητές. Αυτό αποτελεί προέκταση προηγούμενων τάσεων στην κοινωνική ψυχολογία, που θεωρούν ότι το περιεχόμενο του στερεοτύπου δικαιολογεί-νομιμοποιεί τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων (π.χ. Allport, 1954· Sherif, 1966· Tajfel, 1978) ή το εκάστοτε κοινωνικό σύστημα (Jost & Banaji, 1994). Ξεκινάμε με την παρατήρηση της Fiske (1998) ότι το περιεχόμενο των ομαδικών στερεοτύπων οργανώνεται συνήθως γύρω από δύο διαστάσεις: τη θερμότητα και την ικανότητα. Οι θεμελιακές αυτές διαστάσεις έχουν εμφανιστεί επανειλημμένα τόσο στη βασική έρευνα για την αντίληψη προσώπων –ανατρέχοντας στην κλασική δουλειά του Asch (1946) και στη μετέπειτα έρευνα των Rosenberg, Nelson και Vivekananthan (1968)– όσο και στην έρευνα πάνω στα στερεότυπα. Ο Allport (1954) αναφέρει την παρατήρηση των Bettelheim και Janowitz (1950) ότι συχνά οι ομάδες χαρακτηρίζονται στερεοτυπικά με τα στοιχεία υπερβολής του Εκείνο (όπως η αγάπη για τη διασκέδαση, ο συναισθηματισμός, οι πρωτόγονες τάσεις) ή του Υπερεγώ (η υπερβολική φιλοδοξία, η καταστολή, η στόχευση). Τόσο τα άτομα όσο και οι ομάδες συχνά ταξινομούνται με βάση την ικανότητα και τη θερμότητά τους. Τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την ικανότητα είναι αυτά που δείχνουν φιλοδοξία, υλιστικά κίνητρα και ικανότητα για απόκτηση εξουσίας και γοήτρου-κοινωνικής θέσης (π.χ. χαρακτηριστικά όπως ικανός, φιλόδοξος, ευφυής). Οι Peeters και Czapinski (1990) ονομάζουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά «επωφελή για τον εαυτό», αφού έχουν ιδιοτελείς στόχους, συχνά εις βάρος των συμφερόντων των άλλων. Αντίθετα, τα χαρακτηριστικά της θερμότητας (π.χ. η βοήθεια προς τους άλλους, η ειλικρίνεια και η κατανόηση) είναι «επωφελή για τους άλλους» (Peeters & Czapinski, 1990) και φανερώνουν προσανατολισμό που δεν είναι υλιστικός (π.χ. χαρακτηριστικά όπως πνευματικός, προσανατολισμένος στην οικογένεια). Τα «επωφελή για τους άλλους» χαρακτηριστικά είναι αυτά που συμβα-

δίζουν με τη συμμόρφωση των υφισταμένων στους κυρίαρχους (Ridgeway, 2001). Οι δύο διαστάσεις αποκαλούνται με διάφορους όρους, αλλά ισχύουν για όλα τα στερεότυπα. Για παράδειγμα, τα αρσενικά χαρακτηριστικά (που έχουν επίσης ονομαστεί «χαρακτηριστικά ικανότητας δράσης» [agentic] ή «εργαλειακά») και τα θηλυκά (που αναφέρονται και ως «εκφραστικότητα» ή «φροντίδα») αντιστοιχούν στα χαρακτηριστικά της ικανότητας και της θερμότητας (πρβλ. Eagly & Mladinic, 1994· Spence, Helmreich, & Stapp, 1974).

Υποθέτουμε ότι οι δίδυμες αυτές διαστάσεις εμφανίζονται κατ'επανάληψη ακριβώς γιατί προσφέρουν απάντηση σε δύο από τα σημαντικότερα ερωτήματα που μας απασχολούν αναφορικά με τα άλλα άτομα και τις άλλες ομάδες: Ποια είναι η κοινωνική θέση του άλλου σε σχέση με τη δική μου, και τι είναι πιο πιθανό για τον άλλο, να είναι φίλος ή εχθρός; Η άποψη ότι η κοινωνικοοικονομική θέση καθορίζει το περιεχόμενο των στερεοτύπων δεν είναι νέα, αλλά ανάγεται τουλάχιστον έως τον Μαρξ, ενώ ήταν από τις αγαπημένες παρατηρήσεις και του Tajfel. Σε όλο τον κόσμο, οι ομάδες που δεν έχουν πετύχει κοινωνικά και οικονομικά παρουσιάζονται με τον ίδιο τρόπο ως τεμπέληδες, ανόητοι, με ζωώδη ένστικτα και χωρίς φιλοδοξία, ενώ οι επιτυχημένες ομάδες θεωρούνται οξυδερκείς, άπληστες, φιλόδοξες και λογικές (Jost & Banaji, 1994· LeVine & Campbell, 1972· Tajfel, 1981). Η επιτυχία και η απουσία της οδηγούν σε αντίστοιχα συμπεράσματα για τα χαρακτηριστικά των ομάδων και των μελών τους (πρβλ. Yzerbyt & Rogier, 2001). Αυτή η τάση μπορεί να εκφράζει και την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο (Lerner & Miller, 1978· Olson & Hafer, 2001). Όσο για την άλλη διάσταση, οι κλασικές έρευνες του Sherif (1966) στις κατασκηνώσεις αγοριών έδειξαν πώς οι ανταγωνιστικές σχέσεις γεννούν για τις άλλες ομάδες χαρακτηρισμούς όπως χειριστικός, ανειλικρινής και εχθρικός, ενώ αντίθετα οι σχέσεις συνεργασίας οδηγούν σε πιο ευνοϊκά στερεότυπα για τις ομάδες, όπως ότι είναι φιλικές, θερμές και νοιάζονται για τους άλλους. Έτσι, οι δύο αυτές δίδυμες διαστάσεις των ομαδικών στερεοτύπων εκφράζουν δύο πτυχές των δομικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων: (α) τη σχετική κοι-

νωνική θέση, και (β) το είδος της αλληλεξάρτησης, το κατά πόσο δηλαδή είναι ανταγωνιστική ή συνεργατική (βλ. Alexander, Brewer, & Herrmann, 1999, για μια άποψη που αναπτύχθηκε ανεξάρτητα αλλά σχετίζεται με τη δική μας)¹. Η κοινωνική θέση καθορίζει το ποιος προσλαμβάνεται ως ικανός, ενώ το είδος της αλληλεξάρτησης καθορίζει το κατά πόσο μια ομάδα θεωρείται θερμή ή όχι.

Αν και οι δύο διαστάσεις δίνουν έναν πίνακα 2 x 2 δυνατοτήτων (βλ. Πίνακα 1), δύο από τα κελιά του πίνακα περιλαμβάνουν πολλά, αν όχι τα περισσότερα, στερεότυπα (Fiske et al., 1999, 2001). Όταν οι ομάδες έχουν σχετικά ισοδύναμες κοινωνικές θέσεις, οι σχέσεις τους τείνουν δυστυχώς να είναι ανταγωνιστικές. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί από το κίνητρο για θετική διαφοροποίηση, όπως προβλέπει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel, 1981) ή, όταν οι ομάδες ανταγωνίζονται για πόρους που σπανίζουν, από τη θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης (LeVine & Campbell, 1972). Έτσι, όταν η κοινωνική θέση μιας άλλης ομάδας είναι παρόμοια ή υψηλότερη από αυτήν της ομάδας υπαγωγής, τότε πιθανώς αυτή η ομάδα θα προσληφθεί ως ανταγωνιστική. Οι εξωομάδες υψηλής κοινωνικής θέ-

1. Η Alexander και οι συνεργάτες της (1999) ανέπτυξαν ένα παρόμοιο μοντέλο για τη σχέση μεταξύ δομικών μεταβλητών και εικόνων που σχηματίζουμε για τις ομάδες. Δεν έχουμε τον χώρο εδώ για να συζητήσουμε τα σχετικά πλεονεκτήματα των δύο μοντέλων, αλλά θα σημειώσουμε απλά τις πιο βασικές διαφορές μεταξύ τους. Η πιο σημαντική είναι ότι το δικό τους μοντέλο αναφέρεται σε τρεις, και όχι δύο, δομικούς παράγοντες, καθώς διαφοροποιεί την κοινωνική θέση από την εξουσία (ενώ εμείς επικεντρωνόμαστε μόνο στην κοινωνικοοικονομική θέση). Η τρίτη τους μεταβλητή, η «συμβατότητα των στόχων», είναι ισοδύναμη με τη δική μας μεταβλητή του «είδους αλληλεξάρτησης». Το μοντέλο της Alexander και των συνεργατών της διαφέρει επίσης γιατί δεν ασχολείται με διάφορα ζητήματα που τίγονται εδώ: το αμφιθυμικό συναίσθημα απέναντι σε πολλές εξωομάδες, τον ρόλο των ευνοϊκών στερεοτύπων στη νομιμοποίηση της προκατάληψης και στη διατήρηση των δομικών ανισοτήτων κάποιων ομάδων, όπως και τον λόγο για τον οποίο κάποια στερεότυπα είναι κανονιστικά ενώ άλλα απλώς περιγραφικά.

Πίνακας 1
Ταξινόμηση της προκατάληψης με βάση τις δομικές σχέσεις
μεταξύ των ομάδων

Σχετική κοινωνική θέση	Είδος αλληλεξάρτησης	
	Συνεργατική	Ανταγωνιστική
Υψηλή	Θαυμασμός	Φθόνος
Στερεότυπο	ικανός, θερμός	ικανός αλλά όχι θερμός
Αρνητικά συναισθήματα		φθόνος, φόβος, μνησικακία, εκθρόπιτα
Θετικά συναισθήματα	σεβασμός, θαυμασμός, συμπάθεια	σεβασμός, θαυμασμός
Συμπεριφορά	δουλοπρέπεια	αποφυγή, αποκλεισμός, απομόνωση, εξολόθρευση
Βιώνεται από:	τους υποτελείς απέναντι σε γενναιοδώρα μέλη της κυρίαρχης ομάδας από τα οποία εξαρτώνται τα μέλη της ενδοομάδας απέναντι σε συμμάχους τους τα μέλη μιας κυρίαρχης ομάδας, που δεν αμφισβητείται, απέναντι στην ίδια την ομάδα τους.	τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας που βλέπουν τη θέση τους να κλυδωνίζεται τις ομάδες χαμηλής θέσης απέναντι στις επιτυχημένες μειονότητες ή τις κυρίαρχες ομάδες.
Ομάδες στην κατηγορία		Εβραίοι, Ασιάτες, φεμινιστές, Βόρειοι, γυναίκες επιχειρηματίες, μαύροι επαγγελματίες, πλούσιοι
Χαμηλή	πατερναλιστική προκατάληψη	περιφρονητική προκατάληψη
Στερεότυπο	θερμός αλλά ανίκανος	ούτε θερμός ούτε ικανός
Αρνητικά συναισθήματα	έλλειψη σεβασμού, συγκατάβαση	έλλειψη σεβασμού, μνησικακία, εκθρόπιτα
Θετικά συναισθήματα	συγκαταβατική συμπόνια, οίκτος, συμπάθεια	
Συμπεριφορά	οικειότητα σε προσωπικό επίπεδο, αλλά διαχωρισμός των ρόλων	αποφυγή, αποκλεισμός, απομόνωση, εξολόθρευση
Βιώνεται από:	τους κυρίαρχους απέναντι σε υποτελείς από τους οποίους εξαρτώνται και απέναντι σε «νόμιμους» υποτελείς ομάδες δεν θεωρούνται απειλητικές σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο.	τους κυρίαρχους απέναντι σε υποτελείς που εξαρτώνται από αυτούς και θεωρούνται μη νόμιμοι (θεωρείται ότι απομυζούν τους κοινωνικούς πόρους).
Ομάδες στην κατηγορία ^a	Άτομα με νομική καθυστέρηση, νοικοκυρές, άτομα με αναπηρία, ηλικιωμένοι, τυφλοί, οικιακές βοηθοί, μετανάστες εργάτες	Φτωχοί λευκοί, φτωχοί μαύροι, αποδέκτες κοινωνικής πρόνοιας

^a Βάσει δεδομένων που συλλέχθηκαν από τη Fiske et al. (2001).

σης μπορεί να γίνουν στόχος πολύ αρνητικών συναισθημάτων. Παρότι οι Jost και συνεργάτες (2001) υποστηρίζουν ότι συχνά οι ομάδες υψηλότερης θέσης ευνοούνται από τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης, αυτή η εξωομαδική ευνοιοκρατία αντανακλά το πώς αποδίδονται στην εξωομάδα τα θετικά χαρακτηριστικά της ικανότητας. Η συγκεκριμένη μορφή εξωομαδικής εύνοιας δεν προεκτείνεται, όπως πιστεύουμε, και στις συναισθηματικές αξιολογήσεις της εξωομάδας, που μπορεί να χαρακτηρίζονται από φθόνο και μνησικακία, ενώ στην εξωομάδα είναι δυνατόν να αποδίδονται και αντικοινωνικά χαρακτηριστικά (όπως ψυχρός, αλαζονικός, ανειλικρινής). Σε αυτή την περίπτωση, η οπτική των Jost και συνεργατών είναι ίσως μονόπλευρη, αφού παραμελεί την πιθανότητα η εξωομάδα υψηλής θέσης να αξιολογείται αρνητικά στο συναισθηματικό επίπεδο. Για παράδειγμα, τα μέλη μειονοτικών ομάδων που πετυχαίνουν οικονομικά μπορεί να θεωρούνται ικανά και να εκφράζεται γι' αυτά απρόθυμα κάποιος σεβασμός· η κατάσταση αυτή όμως μπορεί δυνητικά να εκραγεί, παίρνοντας ακραίες μορφές βίας αν η προσλαμβανόμενη απειλή από την εξωομάδα αυξηθεί (π.χ. λόγω οικονομικής ύφεσης) ή αν η κατάρρευση της κοινωνικής συνοχής επιτρέπει την έκφραση αυτής της εχθρότητας (βλ. Glick, 2002). Ο «θαυμασμός» για την ικανότητα της εξωομάδας μπορεί να καταλήξει σε μια υπερβολική ιδέα για τον εχθρό που θα τον απεικονίζει ως υπεράνθρωπο ή απάνθρωπο (π.χ. η «κίτρινη ορδή» των Ασιατών ή οι εικόνες των Ναζί για τους Εβραίους ως πανούργους χειριστές του οικονομικού συστήματος), η οποία ενδέχεται να προκαλεί διακρίσεις και βία δικαιολογώντας τις ως «αυτοάμυνα». Ας αναλογιστούμε τον ξεσηκωμό κατά των Κορεατών επιχειρηματιών στο Λος Άντζελες, των Κινέζων στην Ινδονησία και των Ινδών στην Ανατολική Αφρική.

Σε αντίθεση, όταν η θέση της άλλης ομάδας είναι πολύ πιο χαμηλή, προκύπτει συχνά μια κατάσταση (που διερευνήθηκε εκτενώς από την Jackman, 1994) στην οποία οι εδραιωμένες διαφορές κοινωνικής θέσης συνοδεύονται από νομιμοποιητικές ιδεολογίες πατερναλιστικού τύπου, όπως «το βάρος των λευκών» (white man's burden).

Σε αυτές τις ιδεολογίες, η ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης αναπαρίσταται ως σύνολο πρωτόγονων ή παιδιών που χρειάζονται την καθοδήγηση της κυρίαρχης ομάδας, θεωρούνται δηλαδή ανίκανοι να κυβερνήσουν τον εαυτό τους. Τις σχέσεις αυτές η Jackman τις αποκαλεί «σχέσεις απαλλοτρίωσης» (expropriative), καθώς η κυρίαρχη ομάδα βασίζεται στην εργασία της ομάδας χαμηλής κοινωνικής θέσης. Στη δική μας ορολογία, αυτό σημαίνει πως η κυρίαρχη ομάδα θεωρεί ότι βρίσκεται σε θετική αλληλεξάρτηση, ότι έχει δηλαδή συνεργατική σχέση με την ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης. Εφόσον διατηρείται η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, τα μέλη της ομάδας χαμηλής κοινωνικής θέσης θα πρέπει να θεωρούνται θερμοί βοηθοί, ικανοί μόνο για ανειδίκευτους ρόλους (δηλαδή χωρίς ικανότητα). Η ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης όμως είναι πιθανό να αντιμετωπίζει την ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης με μνησικακία και φθόνο, θεωρώντας τα μέλη της ικανά λόγω της υψηλής κοινωνικής θέσης τους, αφενός, αλλά με στόχους που ανταγωνίζονται τους δικούς της, αφετέρου (δεδομένου ότι εκμεταλλεύονται την ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης).

Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι τα άλλα δύο κελιά του 2 x 2 πίνακά μας είναι κατ' ανάγκη κενά. Σε μια κοινωνία όπου η υφιστάμενη ομάδα νιώθει εξαρτημένη από τη γενναιοδωρία της κυρίαρχης ομάδας, οι κυρίαρχοι (που θεωρούνται υψηλής κοινωνικής θέσης και συνεργατικοί) μπορεί να γίνουν αντικείμενο *θαυμασμού*. Οι θεωρητικοί της σχετικής αποστέρησης (π.χ. Davis, 1959) και της κοινωνικής ταυτότητας (ιδίως ο Tajfel, 1981) αναφέρονται στις συνθήκες (όπως η προσλαμβανόμενη σταθερότητα και νομιμότητα) που κάνουν τις υφιστάμενες ομάδες να αποδέχονται τις διαφορές κοινωνικής θέσης και να θεωρούν ότι οι διαφορές αυτές ταιριάζουν και αξίζουν σε κάθε ομάδα. Αυτό το ζήτημα έχει προσελκύσει την προσοχή πολλών εμπειρικών ερευνών (Jost & Major, 2001· βλ. Jost et al., 2001· Spears, Jetten, & Doosje, 2001· Wright, 2001). Κατά τη δική μας άποψη, ο θαυμασμός (χωρίς μνησικακία) απέναντι στους κυρίαρχους εμφανίζεται πιο συχνά όταν οι σχέσεις των ομάδων είναι συνεργατι-

κές, από τη μία, και δεν παρουσιάζουν εμφανώς το στοιχείο της απαλλοτριώσης, από την άλλη. Για παράδειγμα, εφόσον η βασιλική οικογένεια του Μπρουνέι εξακολουθεί να χρησιμοποιεί τον πλούτο από τα πετρέλαια (που δεν βασίζεται άμεσα στην απαλλοτριώση της εργασίας του μέσου πολίτη) για να παρέχει υψηλό επίπεδο ζωής σε όλους, θα συνεχίσει να αποτελεί αντικείμενο λατρείας. Πιο συχνά όμως, όταν ο πλούτος των κυρίαρχων βασίζεται στην απευθείας εκμετάλλευση των υφισταμένων ή δεν κατορθώνει να αποδώσει οφέλη στους τελευταίους, οι υφιστάμενοι αντιμετωπίζουν τους κυρίαρχους με έχθρα και μνησικακία (ακόμη κι αν αποδέχονται την άποψη ότι οι κυρίαρχοι είναι ικανότεροι).

Ο θαυμασμός μπορεί να εμφανιστεί και σε ομάδες που συνεργάζονται και έχουν ισοδύναμη θέση. Οι ομάδες που θεωρούνται σύμμαχοι σε έναν κατά τα άλλα εχθρικό κόσμο αντιμετωπίζονται συχνά αρκετά ευνοϊκά· η εικόνα αυτή του συμμάχου αναλύεται, μεταξύ άλλων, στη θεωρία της Alexander και των συνεργατών της (1999) που προέρχεται από τον χώρο των διεθνών σχέσεων. Ένα άλλο συχνό παράδειγμα θαυμασμού είναι αυτός που απευθύνεται στην ίδια την ομάδα του ατόμου, η οποία μπορεί να θεωρείται και ικανή και θερμή. Αυτός όμως ο ανεπιφύλακτος αυτοθαυμασμός δεν είναι δυνατός για τα μέλη της ομάδας χαμηλής κοινωνικής θέσης· ενώ οι τελευταίοι μπορούν να τονίσουν τη θερμότητα της ομάδας τους, δεν είναι εύκολο να τη θεωρήσουν ικανή, αφού τους εμποδίζει η «κοινωνική πραγματικότητα» της ελλιπούς κοινωνικοοικονομικής επιτυχίας (π.χ. Ellemers, Van Rijswijk, Roefs, & Simons, 1997· Spears et al., 2001). Σε συμφωνία με αυτή την εικασία, οι Jost και Burgess (2000) βρήκαν ότι τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης ένιωθαν πιο μεγάλη αμφιθυμία απέναντι στην ομάδα τους απ' ό,τι τα μέλη των ομάδων υψηλής κοινωνικής θέσης. Παρότι οι κυρίαρχοι μπαίνουν ίσως στον πειρασμό να θεωρήσουν την ομάδα τους και πολύ ικανή και πολύ θερμή (και η μικρότερη αμφιθυμία που νιώθουν απέναντί της δείχνει ότι σε κάποιο βαθμό το κάνουν), υποστηρίζουμε παρακάτω ότι οι κυρίαρχοι δέχονται πιθανώς να παραχωρήσουν το χαρακτηριστι-

κό της θερμότητας στους υφιστάμενους, προκειμένου οι ίδιοι να θεωρηθούν εξαιρετικά ικανοί. Με αυτή τη στρατηγική, οι υποδεέστεροι εξευμενίζονται (εφόσον τους δίνεται μια διάσταση στην οποία υπερέχουν), ενώ παράλληλα οι διαφορές ως προς την κοινωνική θέση διατηρούνται.

Ομοίως, αν και οι ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης δεν θεωρούνται συνήθως ανταγωνιστική απειλή, αυτό δεν σημαίνει ότι το κελί «χαμηλή κοινωνική θέση/ανταγωνισμός» είναι τελείως κενό, αφού ορισμένες ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης θεωρείται ότι απομυζούν τους κοινωνικούς πόρους (θεωρείται δηλαδή ότι βρίσκονται σε αρνητική αλληλεξάρτηση) και γίνονται έτσι στόχος *περιφρονητικής προκατάληψης*, η οποία είναι καθαρά εχθρική. Αυτό μπορεί να συμβεί όταν οι ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης θεωρούνται μη νόμιμα εξαρτημένες (όπως, για παράδειγμα, οι αποδέκτες της κοινωνικής πρόνοιας που θεωρούνται τεμπέληδες). Οι κυρίαρχες όμως ομάδες έχουν την εξουσία να περικόπτουν τις παροχές σε όσους εξαρτώνται «αθέμιτα». Ως αποτέλεσμα, οι περισσότερες ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης δεν παραμένουν για πολύ στόχοι περιφρονητικής προκατάληψης, αφού οι κυρίαρχοι προτιμούν να «συνεργάζονται» οι υφιστάμενοι και να μπορούν να χειριστούν τις δομικές σχέσεις με κάποια επιτυχία, έτσι ώστε να αποκατασταθεί ένα πατερναλιστικό σύστημα (και η πατερναλιστική προκατάληψη που το συνοδεύει) (Jackman, 1994).

Θεωρούνται γενικά οι ομάδες είτε ικανές αλλά όχι θερμές, είτε θερμές αλλά ανίκανες²; Εξετάσαμε τα στερεότυπα για 23 κοινωνικές

-
2. Η αρνητική συσχέτιση μεταξύ των διαστάσεων της θερμότητας και της ικανότητας στην αντίληψη των ομάδων έρχεται σε αντίθεση με τη θετική συσχέτιση των δύο διαστάσεων στην αξιολόγηση των ατόμων, όπως αυτή εμφανίζεται στο πανταχού παρόν «φαινόμενο του φωτιστέφανου» (Cooper, 1981). Οι Spence και Buckner (2000) βρήκαν μια παρόμοια διαφορά μεταξύ της αντίληψης του εαυτού και της ομάδας. Οι αξιολογήσεις του εαυτού σε χαρακτηριστικά τόσο εργαλειακά όσο και εκφραστικά (δηλαδή στην

ομάδες που σε μια πιλοτική έρευνα χαρακτηρίστηκαν ως σημαντικές κοινωνικές ομάδες στις Ηνωμένες Πολιτείες (Fiske et al., 2001, Έρευνα 1). Σε δύο δείγματα (το ένα με προπτυχιακούς φοιτητές και το άλλο με ενήλικες μη φοιτητές), οι 20 από τις 23 ομάδες θεωρήθηκαν σταθερά είτε σημαντικά πιο ικανές απ' ό,τι θερμές (οι επιτυχημένες ομάδες ή ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης) είτε σημαντικά πιο θερμές απ' ό,τι ικανές (οι μη επιτυχημένες ομάδες ή ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης). Οι φτωχοί λευκοί, οι φτωχοί μαύροι και οι αποδέκτες κοινωνικής πρόνοιας (παρότι κρίνονταν ως πιο θερμοί παρά ικανοί), συγκρινόμενοι με τις άλλες ομάδες, θεωρήθηκε ότι υπολείπονταν και σε ικανότητα και σε θερμότητα, και γι' αυτό τοποθετήθηκαν στην κατηγορία της περιφρονητικής προκατάληψης στον πίνακά μας (βλ. «ομάδες στην κατηγορία» στον Πίνακα 1). Τα αποτελέσματα για τους φτωχούς συμφωνούν με το επιχείρημά μας ότι η περιφρονητική προκατάληψη απευθύνεται σε όσους θεωρούνται μη νόμιμα εξαρτημένοι (όπως στιγματίζονται συχνά οι φτωχοί στις Ηνωμένες Πολιτείες). Οι μετρήσεις της προσλαμβανόμενης κοινωνικής θέσης της ομάδας (π.χ. οι θέσεις εργασίας υψηλού γοήτρου, η οικονομική επιτυχία και η μόρφωση) αποτελούσαν ισχυρούς προβλεπτικούς παράγοντες για την απόδοση των χαρακτηριστικών ικανότητας στις ομάδες, ενώ ο προσλαμβανόμενος ανταγωνισμός σχετίστηκε αρνητικά με την απόδοση των χαρακτηριστικών θερμότητας. Τα αποτελέσματά μας επαναλήφθηκαν με τη χρήση ενός μικρότερου συνόλου από τις ομάδες αυτές σε πέντε δείγματα στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι συμμετέχοντες ήταν ενήλικες με εύρος ηλικίας από 18 έως 80 έτη (Fiske et al., 2001, Έρευνα 3· Fiske et al., 1999). Σε μια σχετική σειρά πειραματικών ερευνών (Glick & Fiske, 2001) εξετάσαμε κατά πό-

ικανότητα και τη θερμότητα) έδειξαν ότι δεν υπάρχει σχέση (ούτε για τους άνδρες ούτε για τις γυναίκες). Όταν όμως οι ίδιοι συμμετέχοντες αξιολόγησαν τον «τυπικό άνδρα» και την «τυπική γυναίκα» (δηλαδή τους άνδρες και τις γυναίκες ως ομάδες), τότε οι αξιολογήσεις της εργαλειακότητας και της εκφραστικότητας συσχετίστηκαν αρνητικά.

σο αυτά τα στερεότυπα οφείλονται στις δομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Υιοθετώντας τη μεθοδολογία των Conway, Pizzamiglio και Mount (1996), περιγράψαμε φανταστικές ομάδες κατοίκων σε νησιά του Ειρηνικού, με διαφορετική κοινωνική θέση, που συνυπήρχαν «συνεργατικά» σε συνθήκες απαλλοτρίωσης της εργασίας (η διαφορά κοινωνικής θέσης ήταν δηλαδή ιστορικά σταθερή και αποδεκτή και από τις δύο ομάδες). Σε μια κλίμακα από το 1 ως το 5, οι συμμετέχοντες θεώρησαν την ομάδα χαμηλής κοινωνικής θέσης εξαιρετικά θερμή ($M = 3,66$) αλλά όχι πολύ ικανή ($M = 2,79$), ενώ αντίθετα η ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης θεωρήθηκε ικανή ($M = 3,49$) αλλά όχι θερμή ($M = 2,44$). Σε ένα δεύτερο πείραμα, εισαγάγαμε μια ομάδα κοινωνικών ακτιβιστών στην ομάδα χαμηλής θέσης. Οι ακτιβιστές (που προφανώς επιχειρούσαν να ανέλθουν κοινωνικά) οι οποίοι επέλεξαν να ανταγωνιστούν την ομάδα υψηλής κοινωνικής θέσης, και όχι να συνεργαστούν, κέρδιζαν τρομερά σε ικανότητα ($M = 4,26$) αλλά δεν θεωρούνταν πλέον θερμοί ($M = 2,87$).

Έχουμε επομένως κάποιες πρώτες ενδείξεις ότι η αμφιθυμική προκατάληψη, όπως την προβλέπει η θεωρία μας, είναι αρκετά συχνή. Τα ευρήματά μας συμφωνούν απόλυτα με τα αποτελέσματα πολλών άλλων ερευνών που δείχνουν ότι οι ομάδες τόσο υψηλής όσο και χαμηλής κοινωνικής θέσης, είτε είναι πραγματικές είτε προκύπτουν στο εργαστήριο, συμφωνούν στο συναινετικό στερεότυπο που θέλει τις ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης ικανές αλλά όχι θερμές, και τις ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης θερμές αλλά όχι ικανές (βλ. Jost & Burgess, 2000, για μια σύνοψη· βλ. επίσης Phalet & Poppe, 1997· Ridgeway, 2001). Οι πρόσφατες έρευνές μας υποστηρίζουν επίσης τις υποθέσεις μας για τα στερεότυπα της θερμότητας και της ικανότητας, ότι δηλαδή αυτά μπορούν να προβλεφθούν από τις κοινωνικοδομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων, με την κοινωνική θέση να καθορίζει την πρόσληψη ικανότητας και τον προσλαμβανόμενο ανταγωνισμό (έναντι συνεργασίας) να καθορίζει την απόδοση θερμότητας στις ομάδες. Όπως πιστεύουμε, αυτές οι αποδόσεις χαρακτηριστικών είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές ως «νομιμοποιητικοί μύθοι», σύμ-

φωνα με την ορολογία των Sidanius, Pratto και Bobo (1994), που δικαιολογούν τη δομή των σχέσεων μεταξύ των ομάδων (βλ. επίσης Jost et al., 2001 · Major & Schmader, 2001 · Sidanius, Levin, Federico, & Pratto, 2001). Ειδικότερα, τα πατερναλιστικά στερεότυπα για τις υποτελείς ομάδες, που τις παρουσιάζουν ως ανίκανες αλλά θερμές, νομιμοποιούν τον έλεγχο των πόρων από τους κυρίαρχους, αφού η μεγαλύτερη ικανότητα που θεωρείται ότι έχουν οι τελευταίοι δικαιολογεί την υψηλή τους κοινωνική θέση. Παράλληλα, πετούν στους υφισταμένους το «κόκαλο» της προσλαμβανόμενης θερμότητας, έτσι ώστε, από τη μια, να καταπνίγει τα αισθήματα μνησικακίας (αφού οι κατώτεροι μπορούν να νιώθουν καλά για τα θετικά, θερμά χαρακτηριστικά που τους αποδίδονται, όπως η μεγαλύτερη πνευματικότητα τους, η φιλικότητα τους και οι στενές οικογενειακές τους σχέσεις) και, από την άλλη, να προωθεί την υποτακτική συμμόρφωση (αφού η θερμότητα και η υποταγή πάνε χέρι χέρι). Αντίθετα, η προκατάληψη φθόνου απέναντι στις ανταγωνιστικές ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης (π.χ. Ασιάτες), που θεωρούνται ικανές αλλά ψυχρές, δικαιολογεί τη μνησικακία απέναντί τους και τη δράση εναντίον τους ως νόμιμες μορφές αυτοάμυνας: «αφού πρόκειται να μας κάνουν κακό, εμείς πρέπει να τους προλάβουμε».

Η πατερναλιστική προκατάληψη

Η πατερναλιστική μορφή της αμφιθυμικής προκατάληψης αντανακλά την πρόθεση να *εξημερωθεί* η ομάδα χαμηλής θέσης και να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης. Η πιο ακραία μορφή πατερναλιστικής προκατάληψης είναι η δουλεία. Οι δούλοι αντιμετωπίζονται εν γένει ως υποζύγια ή βάρη, αν και ορισμένοι (π.χ. οι «οικιακοί υπηρέτες») μπορεί να θεωρούνται περίπου ως κατοικίδια. Το είδος αυτό της προκατάληψης περιγράφεται από την κυρίαρχη ομάδα με καλοπροαίρετο τρόπο (π.χ. το «βάρος των λευκών») και μπορεί να συνοδεύεται από συμπάθεια και συναισθηματική εγγύτητα με μέλη της ομάδας χαμη-

λής θέσης (Jackman, 1994). Η πατερναλιστική συμπάθεια συνυπάρχει όμως με έλλειψη σεβασμού (που ορισμένες φορές εκφράζεται ως οίκτος) απέναντι στην υποτελή, χαρακτηριζόμενη ως ανίκανη, ομάδα, καθώς και με διακρίσεις (συχνά μεταμφιεσμένες σε καλοπροαίρετο ενδιαφέρον) που στοχεύουν να κρατήσουν τη χαμηλής κοινωνικής θέσης ομάδα ασφαλώς «στη θέση της». Στα πατερναλιστικά συστήματα μπορεί να είναι συχνή η συναισθηματική και φυσική εγγύτητα μεταξύ κυρίαρχων και υποτελών, ο αυστηρός όμως διαχωρισμός των ρόλων διατηρεί τις διαφορές κοινωνικής θέσης (Jackman, 1994). Για παράδειγμα, σε προηγούμενες γενιές πολλά παιδιά εύπορων λευκών ανατρέφονταν από μαύρες «νταντάδες» με τις οποίες αποκτούσαν στενούς δεσμούς. Οι μετρήσεις κοινωνικής απόστασης της προκατάληψης (π.χ. Bogardus, 1927) αγνοούν την οικειότητα που ενέχει η πατερναλιστική προκατάληψη. Για παράδειγμα, ένας σεξιστής άνδρας εύκολα θα συμφωνούσε με την ιδέα να παντρευτεί με μια γυναίκα (μορφή οικειότητας που υποτίθεται πως σημαίνει απουσία προκατάληψης), αλλά δύσκολα θα δεχόταν μια γυναίκα ως συνétairo (μια σχέση που χαρακτηρίζεται από σχετική κοινωνική απόσταση).

Στα πατερναλιστικά συστήματα, τα στερεότυπα για την ικανότητα λειτουργούν ως εξήγηση που νομιμοποιεί τις διαφορές κοινωνικής θέσης προς όφελος της κυρίαρχης ομάδας, κάτι που οι Jost και Banaji (1994) αποκαλούν «δικαιολόγηση του συστήματος» (βλ. επίσης Jost et al., 2001). Οι Jost και Banaji υποστηρίζουν ότι η επιθυμία να ερμηνεύσουν και να δικαιολογήσουν την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων κάνει τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης να συμμαρτυρούν τα αρνητικά στερεότυπα για την ίδια τους την ομάδα· για παράδειγμα, οι γυναίκες μπορεί να αποδέχονται τα έμφυλα στερεότυπα που περιγράφουν το φύλο τους ως ανορθολογικό. Αυτό συμβαίνει, όπως ισχυρίζονται οι Jost και Banaji, παρότι αντιφάσκει με το κίνητρο του ατόμου να επιζητά θετική διαφοροποίηση για την ομάδα του («δικαιολόγηση της ομάδας») και υψηλή αυτοεκτίμηση για τον εαυτό του («δικαιολόγηση του εγώ»). Τα αρνητικά στερεότυπα για την υποτελή ομάδα που είναι κοινώς αποδεκτά επικεντρώνονται συγκε-

κριμένα στο ζήτημα της ικανότητας, αφού τα μέλη των ομάδων τόσο χαμηλής όσο και υψηλής κοινωνικής θέσης επιδιώκουν να εξηγήσουν τη σχετική θέση της ομάδας τους στην κοινωνία. Οι θεωρητικοί της κοινωνικής ταυτότητας έχουν δείξει ακόμη ότι τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης αξιολογούν την ομάδα τους λιγότερο ευνοϊκά στα χαρακτηριστικά «που σχετίζονται με την κοινωνική θέση» (δηλαδή στην ικανότητα) απ' ό,τι τις ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης (π.χ. Ellemers et al., 1997). Υποθέτουμε ότι τα στερεότυπα για τη θερμότητα θα λειτουργούν αντίθετα, θα «ευνοούν» δηλαδή την υποτελή ομάδα, γιατί κάτι τέτοιο δικαιολογεί με τη σειρά του το σύστημα, στον βαθμό που τα χαρακτηριστικά θερμότητας συνδέονται με την υποτακτική συμμόρφωση (Ridgeway, 2001). Οι Jost και Banaji αναγνωρίζουν ότι ορισμένα στερεότυπα για τις ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης μπορεί να έχουν και ευνοϊκό περιεχόμενο, ίσως με στόχο να αντιστοιχηθούν συγκεκριμένοι ρόλοι σε αυτές τις ομάδες. Ειδικότερα, αναφέρουν τη δουλειά των Eagly και Mladinic (1994) πάνω στα στερεότυπα για τις γυναίκες (η οποία υποστηρίζει πράγματι ότι οι γυναίκες θεωρούνται πιο θερμές από τους άνδρες). Ομοίως, οι θεωρητικοί της κοινωνικής ταυτότητας προτείνουν (και έχουν δείξει) ότι οι ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης επιζητούν θετική διαφοροποίηση σε χαρακτηριστικά «που δεν σχετίζονται με την κοινωνική θέση» (παρακάτω συνοψίζουμε αυτές τις έρευνες). Η ανάλυσή μας προτείνει ότι αυτά τα θετικά στερεότυπα για τις ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης δεν είναι μόνο μια προβλέψιμη μορφή δικαιολόγησης του συστήματος (δεν εξαρτάται δηλαδή από την ανάλυση συγκεκριμένων ρόλων από τους υποτελείς), αλλά εμφανίζονται και σε μια διακριτή διάσταση, στην κοινωνικοσυναισθηματική θερμότητα – δηλαδή ακριβώς στα χαρακτηριστικά που οι κυρίαρχοι επιθυμούν να εκφράζουν οι υποτελείς.

Τα ευνοϊκά στερεότυπα για τη θερμότητα της υποτελούς ομάδας θα είναι ισχυρότερα όταν η κυρίαρχη ομάδα εξαρτάται από αυτήν. Αυτή η εξάρτηση παρατηρείται με μεγαλύτερη σαφήνεια και σταθερότητα στη σχέση ανδρών και γυναικών, την οποία εξετάσαμε εκτενώς στη

δουλειά μας πάνω στον αμφίσημο σεξισμό (Glick & Fiske, 1996). Διαπολιτισμικά, οι άνδρες έχουν συνήθως μεγαλύτερο γόητρο και εξουσία από τις γυναίκες. Ταυτόχρονα, το βιολογικό γεγονός της σεξουαλικής αναπαραγωγής δημιουργεί ισχυρές μορφές εξάρτησης από τις γυναίκες, όπως η ανάγκη για σεξουαλική ικανοποίηση και τεκνοποιία. Αυτή η εξάρτηση σημαίνει επίσης συνήθως ότι βασίζονται στις γυναίκες για την οικιακή εργασία. Οι άνδρες, όπως λέει και η θετική πλευρά του αμφίσημου αυτού γνωμικού, «δεν ζουν χωρίς αυτές». Αυτή ακριβώς η εξάρτηση από τις γυναίκες είναι, όπως υποστηρίξαμε, που δημιουργεί τον «καλοπροαίρετο σεξισμό», ένα σύνολο δηλαδή πεποιθήσεων που είναι καλοπροαίρετες σε υποκειμενικό επίπεδο, αφού εξιδανικεύουν τη θερμότητα των γυναικών, ενώ παράλληλα είναι και σεξιστικές, αφού παρουσιάζουν τις γυναίκες ως υποδεέστερα όντα που χρειάζονται πατερναλιστική προστασία. Είναι προς όφελος των ανδρών να εκφράζουν οι γυναίκες αυτά τα χαρακτηριστικά, καθώς έτσι τοποθετούνται σε μια επικουρική και υποδεέστερη θέση. Ενώ οι σχέσεις των φύλων είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα της καλοπροαίρετης προκατάληψης, υπάρχουν και άλλα. Η Jackman (1994), για παράδειγμα, περιγράφει πώς η εξάρτηση των λευκών δουλοκτητών από την εργασία των μαύρων σκλάβων δημιούργησε παρόμοιους νομιμοποιητικούς μύθους.

Η νομιμοποίηση του συστήματος με αμφίσημο τρόπο είναι καίριος παράγοντας για τη διατήρησή του. Η Jackman (1994) υποστηρίζει ότι τα πατερναλιστικά συστήματα και η ιδεολογία που τα συνοδεύει ελαχιστοποιούν την αντίσταση της υποτελούς ομάδας απέναντι στην εκμετάλλευση που υφίσταται. Υποστηρίζουμε ότι ο συγκεκριμένος συνδυασμός, δηλαδή τα στερεότυπα της μεγαλύτερης ικανότητας για την κυρίαρχη ομάδα και της θερμότητας για την υποτελή ομάδα, εξυπηρετεί ικανοποιητικά αυτούς τους στόχους, δημιουργώντας μια διακριτική όσο και αποτελεσματική πίεση στους υποτελείς προκειμένου να συμμορφωθούν με τις επιταγές του στερεοτύπου. Ας αναλογιστούμε πώς χαλιναγωγήθηκαν διαχρονικά οι φιλόδοξες γυναίκες. Πέραν του ότι μάθαιναν πως αποκλείεται να είναι το ίδιο ικανές με

τους άνδρες, συνειδητοποιούσαν επίσης ότι αν εκδήλωναν φιλοδοξία να επιδείξουν ικανότητες σε τομείς «αρσενικούς», η θηλυκότητά τους, και συνεπώς η ελκυστικότητα τους, θα μειωνόταν. Το να είναι κανείς φιλόδοξος και να υπερνικήσει τις πεποιθήσεις που τον θέλουν εκ των προτέρων ανίκανο είναι από μόνο του δύσκολο, αν όμως προστεθεί και η αντίστοιχη απώλεια της συμπάθειας των άλλων γιατί δεν τον βλέπουν πια ως θερμό, τότε η πίεση να καταπνίξει τις φιλοδοξίες του αυξάνεται το δίκως άλλο δραματικά. Σύμφωνα με μια φράση που αποδίδεται ευρέως στην Erica Jong, αν και η ίδια δεν θυμάται να την έχει πει (E. Jong, προσωπική επικοινωνία, 6 Φεβρουαρίου 2001), «οι γυναίκες είναι η μόνη ομάδα στην Ιστορία που έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης με την εξιδανίκευση της έλλειψης ισχύος τους», αφού τις περιέγραφαν ως ευαίσθητα πλάσματα, κατάλληλα για την οικογενειακή ζωή αλλά όχι για θέσεις εξουσίας. Κάποιοι άλλοι, αποκλειστικά εχθρικοί χαρακτηρισμοί για την ανικανότητα των γυναικών είναι βέβαιο ότι δεν θα πετύχαιναν με τίποτα να συντηρήσουν την υποτέλειά τους όπως το πετυχαίνει ο ύπουλος συνδυασμός εχθρικού και καλοπροαίρετου σεξισμού.

Η κλίμακα μέτρησης που αναπτύξαμε για τις εχθρικές και τις καλοπροαίρετες πεποιθήσεις σεξισμού, το Ερωτηματολόγιο Αμφίσημου Σεξισμού (ΕΑΣ· Glick & Fiske, 1996), δείχνει ότι αυτές οι ιδεολογίες τείνουν να συσχετίζονται θετικά, παρά το γεγονός ότι εκφράζουν αντίθετες τιμές στις στάσεις απέναντι στις γυναίκες. Οι Glick, Fiske και συνεργάτες (2000) επανέλαβαν το εύρημα αυτό σε διάφορες χώρες (από τη Δυτική Ευρώπη, τη Νότια Αμερική, τη Μέση Ανατολή έως την Ασία) και έδειξαν επιπλέον ότι οι εθνικοί μέσοι όροι τόσο στον καλοπροαίρετο όσο και στον εχθρικό σεξισμό προβλέπουν τους εθνικούς δείκτες ισότητας των φύλων (όπως προκύπτουν από στατιστικές των Ηνωμένων Εθνών). Έτσι, και οι δύο αυτές σεξιστικές ιδεολογίες αντικατοπτρίζουν την έμφυλη διάκριση και βοηθούν πιθανώς στη διαιώνισή της. Ο εχθρικός και ο καλοπροαίρετος σεξισμός είναι εργαλεία ελέγχου που λειτουργούν συμπληρωματικά: ο καλοπροαίρετος σεξισμός είναι το «καρότο» που προσφέρεται στις γυναί-

κες ώστε να συμμορφωθούν στο ιδεώδες της θηλυκότητας, ενώ ο εχθρικός σεξισμός είναι το «ραβδί» που χρησιμοποιείται για να τιμωρήσει όσες γυναίκες δεν το κάνουν. Για παράδειγμα, οι Glick, Diebold, Bailey-Werner και Zhu (1997) βρήκαν ότι ο βαθμός εχθρικού σεξισμού των ανδρών συσχετίζεται με αρνητικές αξιολογήσεις για τις γυναίκες που ενδιαφέρονται για την καριέρα, ενώ ο βαθμός καλοπροαίρετου σεξισμού συσχετίζεται με θετικές αξιολογήσεις για τις νοικοκυρές.

Η ιδέα ότι αυτά τα στερεότυπα είναι μέσα ελέγχου και εκφράζουν το πώς οι κυρίαρχοι θέλουν να συμπεριφέρονται οι υποτελείς εξηγεί επίσης γιατί το περιεχόμενο των πατερναλιστικών στερεοτύπων δεν είναι απλώς περιγραφικό αλλά *κανονιστικό*, εκφράζει δηλαδή πώς *θα έπρεπε* να είναι ιδεωδώς τα μέλη της υποτελούς ομάδας. Το γνωστικό μοντέλο της προκατάληψης δίνει έμφαση στην περιγραφική λειτουργία των στερεοτύπων, θεωρεί δηλαδή ότι χρησιμεύουν ως γνωστικά εργαλεία για την εξοικονόμηση ενέργειας, καθώς περιγράφουν μεγάλες ομάδες ανθρώπων (Allport, 1954· Fiske & Taylor, 1991· Taylor, 1981). Όταν όμως μια κυρίαρχη ομάδα βρίσκεται σε θέση εξάρτησης από μια υποτελή, τα στερεότυπα αναπαριστούν επίσης τα ιδεώδη που η κυρίαρχη ομάδα *θέλει* να πληρούν τα μέλη της υποτελούς ομάδας, επειδή οι συνθήκες της κοινωνικής δομής δημιουργούν κοινές ανάγκες και επιθυμίες στα μέλη της κυρίαρχης ομάδας – ανάγκες και επιθυμίες όσον αφορά την υποτελή ομάδα. Ο ιδεώδης υποτελής είναι αυτός που συμμορφώνεται υποτακτικά και με ευχαρίστηση στο μέλος της κυρίαρχης ομάδας· το να ακούει κανείς προσεκτικά και να εκφράζει υποστήριξη και θαυμασμό στους κυρίαρχους είναι εκδηλώσεις της κοινωνικοσυναισθηματικής θερμότητας σε επίπεδο συμπεριφοράς (Ridgeway, 2001). Τα χαρακτηριστικά που συνδέονται με την υποτελή ομάδα είναι αυτά που η κυρίαρχη ομάδα επιθυμεί να διαθέτουν οι υποτελείς· αυτή η κατάσταση προσφέρει στους κυρίαρχους τα περισσότερα οφέλη, αφού έτσι αποκομίζουν εκτίμηση και συνεργασία από τους υποτελείς, και όχι πεισματική ανυπακοή, όταν απαλλοτριώνουν την εργασία τους (Jackman, 1994). Όπως έδειξαν

πειραματικά οι Ridgeway και Erickson (1998), οι συμπεριφορές που συνοδεύουν τα χαρακτηριστικά της κοινωνικοσυναισθηματικής θερμότητας, σε αντίθεση με αυτές που συνδέονται με την ικανότητα και τη φιλοδοξία, είναι οι συμπεριφορές που ενθαρρύνονται στους υποτελείς και τις οποίες μαθαίνουν να υιοθετούν στην αλληλεπίδρασή τους με τους κυρίαρχους. Έτσι, οι δομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων συνεισφέρουν σε μια κοινωνική πραγματικότητα όπου οι υποτελείς δρουν με τέτοιο τρόπο που να υπονοεί ότι διαθέτουν κοινωνικοσυναισθηματική θερμότητα (αλλά όχι ικανότητα), όπου οι συνθήκες διαμορφώνονται έτσι ώστε οι υποτελείς να ανταμείβονται όταν εκφράζουν αυτά τα θερμά χαρακτηριστικά, και όπου τέλος δημιουργείται στους κυρίαρχους αντίστοιχα η επιθυμία να προβάλουν την κοινωνικοσυναισθηματική θερμότητα στους υποτελείς. Αυτές οι δυνάμεις δρουν μαζί για να δημιουργήσουν κοινές κοινωνικές και ψυχολογικές πραγματικότητες, ενισχύοντας και συντηρώντας το στερεότυπο.

Η υιοθέτηση αυτών των κανονιστικών στερεοτύπων από τα μέλη της υποτελούς ομάδας ενθαρρύνεται με τη συμπερίληψη των θετικών χαρακτηριστικών της θερμότητας, τα οποία μπορούν να εξασφαλίσουν θετική διαφοροποίηση και αυτοεκτίμηση στα μέλη της ομάδας χαμηλής κοινωνικής θέσης. Οι Jost και Banaji (1994) επισημαίνουν την ασυμβατότητα που υπάρχει για τα μέλη της υποτελούς ομάδας μεταξύ της δικαιολόγησης του συστήματος, από τη μία, και των αναγκών για δικαιολόγηση της ομάδας και δικαιολόγηση του εγώ, από την άλλη. Στην πράξη όμως η αντίφαση μπορεί να λυθεί, τουλάχιστον εν μέρει, χάρη στην αμφίσημη φύση των στερεοτύπων, όπως έχουν δείξει οι Jost και Burgess (2000). Πράγματι, πολλές γυναίκες στην Ιστορία μπορεί να θεώρησαν τον εαυτό τους λιγότερο ικανό από τους άνδρες, δεν αποκλείεται ωστόσο να τον έβλεπαν (με τις ευλογίες των σεξιστών ανδρών) ανώτερο στις θερμές ιδιότητες της θηλυκότητας. Μια κλίμακα συνοδευτική στο ΕΑΣ μετρά την αμφιθυμία των γυναικών προς τους άνδρες. Το Ερωτηματολόγιο Αμφιθυμίας προς τους Άνδρες (EAA· Glick & Fiske, 1999a) διερευνά τις παραδοσιακές πεποιθήσεις για τα φύλα και αποκαλύπτει μια εχθρική πτυχή στις συμβατικές

στάσεις των γυναικών προς τους άνδρες, η οποία παρουσιάζει τις γυναίκες ως ανώτερες στις κοινωνικές και οικιακές δεξιότητες. Αυτό δείχνει πώς οι σεξίστριες γυναίκες μπορούν να ασπάζονται τις παραδοσιακές ιδεολογίες για τα φύλα και, παρ' όλα αυτά, να επιτυγχάνουν την αίσθηση θετικής διαφοροποίησης για τον εαυτό τους και για την ομάδα τους, ικανοποιώντας ταυτόχρονα τα κίνητρα της δικαιολόγησης του εγώ, της ομάδας και του συστήματος.

Οι μηχανισμοί που προσφέρουν στα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων θετική κοινωνική και ατομική ταυτότητα εξετάζονται από διάφορες ερευνητικές οπτικές. Ο Steele (1997) έδειξε ότι τα αρνητικά στερεότυπα που χαρακτηρίζουν τη μειονεκτούσα ομάδα ως ανίκανη μπορεί να εξελιχθούν σε απειλή και να κάνουν τα μέλη της ομάδας να πάψουν να ταυτίζονται με το σχολείο, δαιωνίζοντας έτσι τη μειονεκτική θέση της ομάδας. Παρ' όλα αυτά, η αυτοεκτίμηση των μελών των μειονεκτουσών ομάδων μπορεί να διατηρηθεί επαρκώς αν αυτά αναζητήσουν άλλες μορφές θετικής διαφοροποίησης (Major & Schmader, 2001). Τα συναινετικά στερεότυπα που τονίζουν τις θερμές ιδιότητες των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης αποτελούν μια εύκολη πηγή αυτοεκτίμησης. Οι θεωρητικοί της κοινωνικής ταυτότητας έχουν δείξει πώς οι ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης παραδέχονται την ανωτερότητα των εξωομάδων υψηλής κοινωνικής θέσης σε διαστάσεις που σχετίζονται με την κοινωνική θέση, αλλά επιζητούν θετική διαφοροποίηση για την ενδοομάδα τους σε διαστάσεις «άσχετες» με την κοινωνική θέση (Ellemers et al., 1997· Mummendey & Schreiber, 1984· Spears & Manstead, 1989· van Knippenberg, 1978). Σε συμφωνία με τη δική μας προσέγγιση, τα σχετικά χαρακτηριστικά που εμφανίζονται σε αυτές τις έρευνες είναι κατ' επανάληψη αυτά της ικανότητας, ενώ τα «άσχετα» χαρακτηριστικά που διεκδικούν οι ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης είναι αυτά της θερμότητας. Έτσι, οι φοιτητές του Μάντσεστερ με χαμηλότερη κοινωνική θέση θεωρούνται πιο «καλόκεφοι» και «χαρούμενοι» σε σχέση με τους φοιτητές της Οξφόρδης, οι οποίοι «έχουν διανοητικά κίνητρα» και «εργάζονται σκληρά» (Spears & Manstead, 1989)· παρόμοια

αποτελέσματα παρατηρούνται σε ποικίλες διομαδικές συγκρίσεις, από αυτήν μεταξύ των βόρειων Ιταλών υψηλής κοινωνικής θέσης και των νότιων Ιταλών χαμηλής κοινωνικής θέσης (Jost et al., 2001), έως τη σύγκριση μεταξύ νοσηλευτριών που ανήκουν σε επαγγελματικές ομάδες άνισης κοινωνικής θέσης (Skevington, 1981). Τα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων λοιπόν μπορεί να ενστερνίζονται συχνά τα αμφίσημα στερεότυπα για την ομάδα τους, ώστε να κερδίζουν αυτοεκτίμηση βλέποντας τον εαυτό τους ως θερμό, και να αποφεύγουν την απειλή του στερεοτύπου υποτιμώντας τα χαρακτηριστικά και τις δραστηριότητες που συνδέονται πιο στενά με την επίτευξη εξουσίας και οικονομικής επιτυχίας. Αυτός ο συνδυασμός παραγόντων που, από τη μια, εξωθούν την απειλή ενός στερεοτύπου (ως προς τη διάσταση της ικανότητας) και, από την άλλη, έλκουν τα ευνοϊκά στερεότυπα (ως προς τη διάσταση της θερμότητας) φαίνεται ότι εύκολα οδηγεί τα μέλη των μειονεκτουσών ομάδων να μην επιδιώκουν αποτελεσματικούς τρόπους ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

Η «έλξη» των ευνοϊκών στερεοτύπων ως προς τη θερμότητα των υποτελών ομάδων έχει για πολύ καιρό αγνοηθεί. Πιστεύουμε ότι αυτά τα στερεότυπα είναι ιδιαίτερα σημαντικά γιατί κατευνάζουν την ανάγκη των υποτελών ομάδων για θετική διαφοροποίηση και επομένως γίνονται αποδεκτά με μεγαλύτερη προθυμία ως κανονιστικά. Είναι πιο δύσκολο για τα μέλη μιας ομάδας να αποδεχθούν την επιταγή ότι δεν θα έπρεπε να έχουν ικανότητες απ' ό,τι να δεχθούν ότι θα έπρεπε να διαθέτουν ζεστασιά. Ακόμη και στη φωτισμένη εποχή μας, η οποία εξαιτίας της δημόσιας κατακραυγής ανάγκασε σε απόσυρση μια κούκλα Μπάρμπι που έλεγε ότι «στα κορίτσια δεν αρέσουν τα μαθηματικά», η επιταγή που θέλει τις γυναίκες να είναι πάνω απ' όλα θερμές εξακολουθεί να έχει τεράστια επιρροή τόσο στους άνδρες όσο και στις ίδιες τις γυναίκες (Rudman, 1998).

Έτσι, στις πατερναλιστικές κοινωνίες, η δικαιολόγηση του συστήματος και η διατήρησή του δίνουν σημαντικό κίνητρο στην κυρίαρχη ομάδα να παραχωρήσει ορισμένα θετικά χαρακτηριστικά στην υποτελή ομάδα. Μήπως κάτι τέτοιο αντιβαίνει στην επιθυμία

της κυρίαρχης ομάδας να δικαιολογεί τον εαυτό της (δηλαδή στην επιθυμία για θετική ομαδική διαφοροποίηση); Πιστεύουμε πως όχι. Όπως δείχνει η κοινή εμπειρία, οι άνδρες δεν υποφέρουν από σύνδρομο κατωτερότητας για την ομαδική τους ταυτότητα, κι όμως πολλοί άνδρες παραδέχονται με ευχαρίστηση ότι οι γυναίκες είναι πιο καλές, πιο ευγενικές, το «καλύτερο ήμισυ του εαυτού τους». Όπως ακριβώς τα μέλη υποτελών ομάδων μπορούν να διατηρήσουν την αυτοεκτίμησή τους και τη θετική κοινωνική τους ταυτότητα με το να υποτιμούν τα χαρακτηριστικά που, σύμφωνα με το στερεότυπο, τους λείπουν, το ίδιο μπορούν να κάνουν και τα μέλη κυρίαρχων ομάδων. Είναι γνωστό ότι οι άνδρες υποτιμούν τα υποτιθέμενα θηλυκά χαρακτηριστικά όταν τα παρατηρούν στα μέλη του δικού τους φύλου (π.χ. Major & Schmader, 2001). Για τις γυναίκες «είναι εντάξει» (και είναι και χρήσιμο) το να έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά, ένας άνδρας όμως δεν μπορεί να «γυναικίζει». Αυτό συνοδεύεται από την πεποίθηση των ανδρών ότι οι ίδιοι διαθέτουν ένα σύνολο χαρακτηριστικών πολύ πιο σημαντικών, που συνδέονται αρνητικά με τη στερεοτυπικά θηλυκή θερμότητα, τα οποία είναι τα –θεωρητικά– αρσενικά γνωρίσματα της φιλοδοξίας, της ανεξαρτησίας και του ορθολογισμού (δηλαδή γνωρίσματα ικανότητας και εξουσίας). Πράγματι, το να επαινούνται οι γυναικείες αρετές μπορεί απλώς να τονώνει την πεποίθηση των ανδρών για τη δική τους ανωτερότητα σε αυτά που έχουν πραγματικά σημασία, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει στους άνδρες να θεωρούν τον εαυτό τους απροκατάληπτο αφού αποδίδουν στις γυναίκες θετικά χαρακτηριστικά. Ας έχουμε επίσης υπόψη ότι τα χαρακτηριστικά της θερμότητας συνδέονται στο σύνολό τους με συμπεριφορές δουλοπρέπειας και με χαμηλή κοινωνική θέση, ενθαρρύνοντας έτσι τους κυρίαρχους να μη θεωρούνται ιδιαίτερα θερμοί. Μπορεί επομένως τα στερεότυπα τόσο για τους κυρίαρχους όσο και για τους υποτελείς να έχουν αμφίσημο περιεχόμενο, σε κάθε περίπτωση όμως, καθώς οι ευνοϊκές όψεις των στερεοτύπων προσδιορίζονται ως οι πιο σχετικές με την ατομική και ομαδική αυτοεκτίμηση, επιτρέπουν σε όλα τα μέλη να διατηρούν τη θετική διαφοροποίηση για

τον εαυτό τους και την ομάδα τους, ενώ ταυτόχρονα δικαιολογούν το σύστημα και τις αδικίες που ενέχει (βλ. Jost & Burgess, 2000, για μια παρόμοια άποψη).

Με λίγα λόγια, ο αμφίσημος χαρακτηρισμός της υποτελούς ομάδας ως ανίκανης αλλά θερμής, που συνιστά το κεντρικό γνώρισμα της *πατερναλιστικής προκατάληψης*, λειτουργεί με τρόπο που νομιμοποιεί και διατηρεί ένα σύστημα ανισότητας. Τα συγκεκριμένα περιεχόμενα αυτών των στερεοτύπων τοποθετούν τις κυρίαρχες και τις υποτελείς ομάδες στις θέσεις που κατέχουν στην κοινωνία και δημιουργούν κανόνες αλληλεπίδρασης οι οποίοι ενισχύουν και διαιωνίζουν τις ανισότητες κοινωνικής θέσης (βλ. Ridgeway, 2001). Ταυτόχρονα, παραχωρώντας στα μέλη των υποτελών ομάδων τα θετικά χαρακτηριστικά της θερμότητας (μαζί με την υποτιθέμενη ανικανότητα), τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας μπορούν να θεωρούν τη σιάση τους καλοπροαίρετη και όχι εχθρική. Μάλιστα, το ευνοϊκό στερεότυπο περί θερμότητας της υποτελούς ομάδας είναι ευκολότερο να διατηρηθεί ως κανόνας, αφού προσφέρει στα μέλη της υποτελούς ομάδας έναν κοινωνικά αποδεκτό τρόπο για την επίτευξη θετικής διαφοροποίησης (δηλαδή δικαιολόγησης της ομάδας και του εγώ), ενδυναμώνοντας το κίνητρό τους να ταυτιστούν με αυτά τα χαρακτηριστικά. Η κυρίαρχη ομάδα ευχαρίστως αποδίδει αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά στους υποτελείς, αφού τα συγκεκριμένα γνώρισματα (και οι συμπεριφορές που τα συνοδεύουν) ταιριάζουν στον ρόλο της χαμηλότερης κοινωνικής τους θέσης και βοηθούν στη διαίωνιση του συστήματος.

Η ζηλόφθονη προκατάληψη

Μια διαφορετική μορφή αμφισημίας είναι πιθανό να χαρακτηρίζει τις στάσεις απέναντι σε κοινωνικοοικονομικά επιτυχημένες ομάδες, όπως οι άνδρες, οι Εβραίοι και ορισμένες ομάδες Ασιατών (π.χ. οι Ιάπωνες). Κατά ειρωνικό τρόπο, οι ερευνητές της προκατάληψης στις μέρες μας σπάνια εξετάζουν τις στάσεις απέναντι σε τέτοιες ομάδες,

παρότι μεγάλο μέρος της πρωτοποριακής δουλειάς πάνω στην εμπειρική διερεύνηση της προκατάληψης ασχολήθηκε με τον αντισημιτισμό, ο οποίος είναι μια κατ' εξοχήν μορφή προκατάληψης φθόνου. Μολονότι είναι κατανοητή η προσοχή που δίνεται σήμερα στις μειονότητες χαμηλής κοινωνικής θέσης (όπως ήταν αντίστοιχα και η προσοχή στον αντισημιτισμό αμέσως μετά το Ολοκαύτωμα), είναι σημαντικό να αναζωπυρωθεί το ενδιαφέρον για την προκατάληψη απέναντι στις σχετικά επιτυχημένες κοινωνικοοικονομικά ομάδες, καθώς αυτές μπορεί να ευθύνονται για ορισμένες από τις πιο βίαιες εθνοτικές συγκρούσεις. Σύμφωνα με την προσέγγισή μας, παρότι τα στερεότυπα γι' αυτές τις ομάδες είναι επίσης αμφίσημα, το περιεχόμενό τους είναι αντίστροφο εκείνου που αφορά τις ανεπιτυχείς κοινωνικοοικονομικά ομάδες. Θα εξετάσουμε εδώ την προκατάληψη φθόνου απέναντι στις κοινωνικοοικονομικά επιτυχημένες μειονότητες και όχι τις στάσεις απέναντι στις κυρίαρχες ομάδες (όπως οι λευκοί άνδρες στις δυτικές κοινωνίες), καθώς οι πρώτες, ως «παρείσακτοι» σε κοινωνικό και ψυχολογικό επίπεδο, είναι πιο πιθανό να γίνουν αντικείμενο διακρίσεων εξαιτίας αυτών των στάσεων. Με το στερεότυπο που θέλει τις επιτυχημένες μειονότητες ικανές αλλά όχι θερμές, οι τελευταίες γίνονται στόχος προκατάληψης που πηγάζει από φθόνο και φόβο. Για παράδειγμα, οι Lin και Fiske (1999) βρήκαν ότι οι Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής αποτελούν αντικείμενο θαυμασμού αλλά και φθόνου για τα επιτεύγματά τους, και παράλληλα περιφρονούνται γιατί θεωρούνται ακοινωνήτοι. Σε αντίθεση με την πατερναλιστική προκατάληψη που μεταχειρίζεται τους υποτελείς ως εξημερωμένα ζώα ή ακόμη και ως κατοικίδια, η προκατάληψη φθόνου αντιλαμβάνεται τις εξωομάδες ως πανούργα και επικίνδυνα παράσιτα (π.χ. η ναζιστική προπαγάνδα που αποκαλούσε τους Εβραίους αρουραίους ή η εικόνα των Ασιατών ως κίτρινη ορδή), ως έναν εχθρό δυνητικά ισχυρό και μοχθηρό, του οποίου πρέπει να σεβόμαστε τις ικανότητες, αλλά και τον οποίο συνάμα φοβόμαστε.

Η προκατάληψη φθόνου απευθύνεται στις ομάδες που στην τυπολογία μας τοποθετούνται στο δεύτερο συχνότερο κελί του πίνακα 2 x

2, δηλαδή στις επιτυχημένες ομάδες που θεωρούνται ανταγωνιστικές. Χάρη στην οικονομική τους επιτυχία, οι ομάδες αυτές δεν χαρακτηρίζονται ως ανίκανες – είναι εξάλλου σημαντικό να μην υποτιμούμε τις ικανότητες των ανταγωνιστών μας (Ruscher & Fiske, 1990· Ruscher, Fiske, Miki, & Van Manen, 1991). Επιπλέον, καθώς ο ανταγωνισμός με μια ισχυρή ομάδα προκαλεί άγχος (Dépret & Fiske, 1996), τα στερεότυπα μπορεί να υπερβάλουν τόσο ως προς την ικανότητα όσο και ως προς την έλλειψη θερμότητας της εξωομάδας, σε τέτοιο μάλιστα βαθμό που να την παρουσιάζουν ως δαιμονικά μοχθηρή, βάρβαρη και δόλια, καθώς και ως εξαιρετικά ικανή και ισχυρή (π.χ. η ιδέα ότι οι Εβραίοι ελέγχουν το διεθνές τραπεζικό σύστημα και χειραγωγούν την οικονομία για το δικό τους συμφέρον). Αυτά τα υπερβολικά στερεότυπα δικαιολογούν ψυχολογικά τον φόβο και την ανασφάλεια που νιώθει ο φορέας της προκατάληψης, προσφέροντας ένα σκεπτικό για τα συναισθήματά του. Η απόδοση αρνητικών χαρακτηριστικών στην εξωομάδα, όπως είναι η έλλειψη θερμότητας και οι κακές προθέσεις, σε συνδυασμό με την υποτιθέμενη δύναμή της, λειτουργούν επίσης νομιμοποιητικά για τις δριμύτερες μορφές διακρίσεων και βίας, όπως η γενοκτονία, οι οποίες δικαιολογούνται ως μορφή αυτοάμυνας (Glick, 2002).

Ο διαχωρισμός της προκατάληψης φθόνου από την πατερναλιστική προκατάληψη είναι κρίσιμης σημασίας, γιατί τα δύο είδη προκατάληψης συνδέονται με διαφορετικά συναισθήματα και οδηγούν σε διαφορετικές μορφές διακρίσεων απέναντι στην ομάδα στην οποία απευθύνονται (πρβλ. Smith, 1993). Η πατερναλιστική προκατάληψη συνοδεύεται από συγκαταβατική συμπόνια, ενώ η προκατάληψη φθόνου γεννά μνησικακία και φόβο. Όσον αφορά τις διακρίσεις, οι αυτόματες συνδέσεις με την ανικανότητα οδηγούν δίχως αμφιβολία σε εργασιακού τύπου διακρίσεις απέναντι στα μέλη των μειονεκτούντων ομάδων. Αντίθετα, οι μειονότητες που σύμφωνα με το στερεότυπο είναι ικανές αλλά όχι θερμές μπορεί κι αυτές με τη σειρά τους να αντιμετωπίσουν εργασιακές διακρίσεις, για διαφορετικούς όμως λόγους. Κατά ειρωνικό τρόπο, η προκατάληψη φθόνου μπορεί να δια-

μεσολαβείται όχι από πεποιθήσεις για έλλειψη ικανότητας, αλλά αντίθετα από τον φόβο της υποτιθέμενης υπερβολικής ικανότητας. Οι διακρίσεις απέναντι στις επιτυχημένες μειονότητες (όπως, για παράδειγμα, οι κρυφές ποσοτώσεις οι οποίες επιβάλλονταν στους Εβραίους από τα επιφανέστερα πανεπιστήμια στις ΗΠΑ, που κάποτε ήταν συχνό φαινόμενο) εκλογικεύονται με την πεποίθηση ότι οι μειονότητες είναι αθέμιτοι ανταγωνιστές που πρέπει να τιθασευτούν. Όσο μεγαλύτερη η επιτυχία της μειονοτικής ομάδας, τόσο πιο πιθανό είναι να γίνει στόχος προκατάληψης φθόνου· όσο πιο ικανός ο εχθρός, τόσο πιο λογικό είναι να τον φοβόμαστε, να τον μισούμε και να κάνουμε διακρίσεις εις βάρος του. Όπως και με την πατερναλιστική προκατάληψη, οι πεποιθήσεις για την εξωομάδα που είναι φαινομενικά ευνοϊκές βοηθούν στη δικαιολόγηση των διακρίσεων εναντίον της.

Αλλά και οι συνέπειες που έχει το στερεότυπο για τη θιγόμενη ομάδα διαφέρουν για κάθε είδος προκατάληψης. Οι μειονότητες που είναι κοινωνικοοικονομικά επιτυχημένες (οι επονομαζόμενες «μειονότητες-πρότυπα») συχνά διαπρέπουν στον ακαδημαϊκό χώρο σε βαθμό δυσανάλογο με το μέγεθός τους. Ενώ οι ομάδες που γίνονται στόχος πατερναλιστικής προκατάληψης έχουν να αντιμετωπίσουν τις ύπουλες συνέπειες του στερεοτύπου της ανικανότητας, για τα μέλη των μειονοτήτων-πρότυπα η επίκληση του ομαδικού στερεοτύπου (που υπονοεί την ύπαρξη ικανοτήτων) μπορεί ακόμη και να βοηθήσει την καλή επίδοση (Steele, 1997). Από την άλλη μεριά, τα μέλη αυτών των μειονοτήτων μπορεί να αντιμετωπίζονται με δυσπιστία στις επιχειρηματικές συναλλαγές και η συναναστροφή μαζί τους να αποφεύγεται εξαιτίας της υποτιθέμενης έλλειψης θερμότητας (η οποία, σε ακραίες περιπτώσεις, θεωρείται μορφή κακοβουλίας).

Η προκατάληψη φθόνου μπορεί επίσης να διαφέρει από την πατερναλιστική προκατάληψη ως προς τα αίτιά της. Ας αναλογιστούμε πώς η κοινωνική θέση του προσλαμβάνοντος μπορεί να επηρεάσει την προδιάθεσή του ως προς τις δύο μορφές αμφίσημης προκατάληψης. Τα άτομα χαμηλής κοινωνικής θέσης, ακόμη κι αν αποτελούν μέρος της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας, είναι πιθανότερο να επι-

δείξουν προκατάληψη φθόνου παρά πατερναλιστική. Έτσι, για παράδειγμα, οι φτωχοί λευκοί μπορεί να νιώθουν προκατάληψη φθόνου όχι μόνο απέναντι στους Εβραίους και τους Κορεάτες, αλλά και απέναντι στα μέλη μειονεκτουςών μειονοτήτων που θεωρούνται, παρ' όλα αυτά, άμεσοι ανταγωνιστές για την απόκτηση πόρων (π.χ. για θέσεις χειρωνακτικής εργασίας). Εξαιτίας του γεγονότος ότι βρίσκονται χαμηλά στην κοινωνικοοικονομική κλίμακα, οι λευκοί αυτοί δύσκολα θα νιώσουν αρκετά ασφαλείς ώστε να έχουν πατερναλιστική στάση απέναντι στις άλλες ομάδες. Τα άτομα με υψηλή κοινωνική θέση θα πρέπει να υιοθετούν πιο εύκολα την πατερναλιστική προκατάληψη από την προκατάληψη φθόνου, εκτός και αν θεωρήσουν ότι μια συγκεκριμένη εξωομάδα αποτελεί σοβαρή απειλή γι' αυτή τους τη θέση. Έτσι, η θέση του ατόμου στο εσωτερικό της ίδιας του της ομάδας μπορεί να καθορίζει το είδος της προκατάληψης που είναι πιθανό να επιδείξει. Οι φτωχοί – ή οι καθοδικά κινούμενοι – λευκοί μπορεί γι' αυτό να έλκονται περισσότερο από νεοναζιστικές ομάδες, οι οποίες προσφέρουν μια εξήγηση για τη χαμηλή τους θέση (π.χ. η άδικη επιρροή των Εβραίων βιομηχάνων και των μεγιστάνων των ΜΜΕ). Η δημοφιλής πεποίθηση ότι οι λευκοί χαμηλής κοινωνικής θέσης είναι περισσότερο προκατειλημμένοι μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι εκφράζουν συχνότερα προκατάληψη φθόνου προς τις μειονότητες, η οποία εκδηλώνεται με μίσος και συγκρούσεις. Αντίθετα, οι λευκοί με υψηλή κοινωνική θέση, που νιώθουν ότι η θέση τους απειλείται λιγότερο, μπορεί να υιοθετούν πιο διακριτικές και πατερναλιστικές μορφές προκατάληψης, οι οποίες είναι πιθανότερο να περνούν απαρατήρητες.

Παρομοίως στο ομαδικό επίπεδο, η κοινωνική θέση της ενδοομάδας μπορεί να αποτελέσει προβλεπτικό παράγοντα για το είδος της προκατάληψης που επιδεικνύεται προς τις εξωομάδες. Οι ομάδες που βρίσκονται στη χαμηλότερη βαθμίδα της κοινωνικής κλίμακας δεν έχουν την πολυτέλεια να δείχνουν πατερναλιστική προκατάληψη απέναντι στους άλλους. Τις μειονότητες που είναι υποδεέστερες θα τις αντιμετωπίζουν πιθανότατα ως άμεσους ανταγωνιστές, ενώ τις

προνομιούχες μειονότητες θα τις βλέπουν ως εκμεταλλευτές. Έτσι, είναι πιθανό τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης να δείχνουν απέναντι στις άλλες ομάδες κυρίως προκατάληψη φθόνου. Σε πιο ευρύ επίπεδο, η θεωρία μας υποστηρίζει ότι η θέση κάποιου στην κοινωνική δομή, είτε πρόκειται για θέση του ατόμου είτε για θέση της ενδοομάδας, είναι δυνατόν να επηρεάσει το είδος της προκατάληψης που θα εκδηλώσει απέναντι στους άλλους. Η δυνατότητα πρόβλεψης αυτού του φαινομένου συνιστά ίσως μια σημαντική συνεισφορά της προσέγγισής μας.

Επομένως, οι πολύ επιτυχημένες μειονότητες μπορεί να βρίσκονται σε ιδιαίτερα επικίνδυνη θέση, αφού μια σειρά άλλων ομάδων από όλο το κοινωνικό φάσμα είναι πιθανό να τις προσλαμβάνουν ως απειλή· όσο μεγαλύτερη η επιτυχία τους, τόσο πιθανότερο είναι να τις φθονούν οι άλλες επιτυχημένες (αλλά και μη επιτυχημένες) ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των μελών της κυρίαρχης πλειοψηφίας. Τα μέλη της κυρίαρχης πλειοψηφίας μπορεί να κινδυνεύουν από μια τέτοια αρνητική αντίδραση (ο κόσμος φθονεί και τους πλούσιους λευκούς άνδρες· πρβλ. την έρευνα του Feather [1994] για τον φθόνο απέναντι στα επιτυχημένα άτομα), όμως τα μέλη της πολιτισμικής ενδοομάδας είναι μάλλον καλύτερα εφοδιασμένα ώστε να αποφεύγουν το μίσος και τις διακρίσεις, αφού είναι πιο δύσκολο να ιδωθούν ως «παρεϊσακτοι». Εκτός αυτού, τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας έχουν συχνά μια μακρά ιστορία πλούτου και προνομίων που κυοφορεί αντίστοιχες νομιμοποιητικές ιδεολογίες, όπως επίσης έχουν συνήθως περισσότερες δυνατότητες να διαμορφώνουν τις πολιτισμικές πεποιθήσεις. Ως παρεϊσακτοι, τα μέλη των επιτυχημένων μειονοτήτων είναι πιο εύκολος στόχος για τα συναισθήματα έχθρας. Η αρνητική αντίδραση μπορεί να επιδεινωθεί όταν οι πόροι θεωρηθούν περιορισμένοι, όταν μια μέχρι πρότινος κυρίαρχη ενδοομάδα δει τη θέση της να κλυδωνίζεται, όταν η κατάρρευση της κοινωνικής συνοχής επιτρέπει τη βίαιη έκφραση εκθροτήτων ή όταν άλλες μορφές κοινωνικής μεταβολής προκαλέσουν αυξημένο άγχος (Staub, 1989). Σε τέτοιες περιπτώσεις ο φόβος και η ανασφάλεια μπορούν να υποδαυλί-

σουν την προκατάληψη φθόνου απέναντι στις επιτυχημένες μειονότητες, ιδίως κατά την προσπάθεια να βρεθεί ένας ανθρῶπινος παράγοντας ο οποίος και θα κατηγορηθεί για τις δυσάρεστες κοινωνικές αλλαγές (πρβ. Tajfel, 1981). Αυτή η αντίδραση αποκαλείται συνήθως «φαινόμενο του αποδιοπομπαίου τράγου» (scapegoating) και αφορά τη διέξοδο που βρίσκει η κοινή στα μέλη μιας ομάδας ματαίωση, οφείλεται δε στην καθοδική κοινωνική κινητικότητα μιας άλλοτε κυρίαρχης ομάδας (π.χ. Allport, 1954). Το κρίσιμο ερώτημα ποιος θα επιλεγεί ως αποδιοπομπαίος τράγος έχει εν πολλοίς συσκοτιστεί από τους θεωρητικούς, οι οποίοι υποστηρίζουν μόνο ότι η ματαίωση μετατίθεται στις ομάδες που είναι αδύναμες (όπως ακριβώς ένα παιδί που, αφού το μάλωσε ο γονιός του, κλοτσά τον άτυχο σκύλο ή το μικρότερο αδελφάκι του). Σύμφωνα με την προσέγγισή μας, αυτή η άποψη είναι λανθασμένη. Ο Glick (2002) υποθέτει ότι το φαινόμενο του αποδιοπομπαίου τράγου είναι αποτέλεσμα της προκατάληψης φθόνου – η οποία απευθύνεται στις ομάδες που προσλαμβάνονται ως ισχυρές, ακόμη κι αν στην πραγματικότητα μια τέτοια ομάδα δεν έχει αρκετά εφόδια για να προστατεύσει τον εαυτό της.

Ας σκεφτούμε το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα δημιουργίας αποδιοπομπαίου τράγου: τον διωγμό των Εβραίων στη ναζιστική Γερμανία. Ενώ οι Εβραίοι μπορεί να βρίσκονταν πράγματι σε αδύναμη πολιτική θέση στη Γερμανία, ήταν μια μειονότητα σχετικά επιτυχημένη. Η κοινωνιοψυχολογική φαινομενολογία του ευρέως διαδεδομένου αντισημιτισμού στη Γερμανία διαιώνιζε μια υστερικά μεγαλοποιημένη άποψη για την ικανότητα των Εβραίων να καταστρέψουν την οικονομική και κοινωνική τάξη της χώρας (Goldhagen, 1997· Staub, 1989). Τα στερεότυπα παρουσίαζαν τους Εβραίους ως εκπληκτικά ισχυρούς και επιτήδειους στις υποτιθέμενες μηχανορραφίες τους κατά της Γερμανίας. Οι Εβραίοι θεωρούνταν ότι είχαν τον έλεγχο μιας διεθνούς συνωμοσίας που προκάλεσε την ήττα της Γερμανίας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη συνακόλουθη οικονομική της κατάρρευση. Οι φανταστικές θεωρίες συνωμοσίας για δαιμονικούς Εβραίους που κινούσαν κρυφά τα νήματα των διεθνών υπο-

θέσεων (π.χ. τα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών») απέκτησαν τεράστιο ρεύμα στο κοινό (Goldhagen, 1997).

Το φαινόμενο του αποδιοπομπαίου τράγου αφορά συχνά τις επιτυχημένες εξωομάδες (οι οποίες μπορεί πράγματι να είναι ευάλωτες εξαιτίας της μειοψηφικής τους θέσης), καθώς είναι ευλογοφανές οι «ισχυρές» αυτές ομάδες να κατηγορηθούν ότι έχουν προκαλέσει σκόπιμα τα όποια κοινωνικά ή οικονομικά προβλήματα αντιμετωπίζει η κυρίαρχη πλειοψηφία. Ας σκεφτούμε ένα ηπιότερο, αλλά πιο πρόσφατο παράδειγμα. Η διακοπή της πολιτικής θετικής δράσης σε ό,τι αφορά την εισαγωγή φοιτητών στο –πολύ ανταγωνιστικό– Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια είναι πιθανό να προκαλέσει την εχθρότητα των λευκών ενάντια στους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής (οι οποίοι παίρνουν συνήθως υψηλούς βαθμούς και τα καταφέρνουν να γίνουν δεκτοί) πολύ περισσότερο απ' ό,τι ενάντια στους μαύρους ή στους ισπανόφωνους Αμερικανούς. Ομοίως, κάνουμε την υπόθεση ότι σε περιόδους οικονομικής ύφεσης είναι πιο πιθανό να αναζωπυρωθεί η προκατάληψη φθόνου ενάντια στις επιτυχημένες μειονότητες απ' ό,τι η προκατάληψη ενάντια στις ομάδες χαμηλής κοινωνικής θέσης. Ακραίες μορφές προκατάληψης φθόνου ενάντια σε επιτυχημένες μειονότητες συναντώνται σήμερα σε χώρες που βρίσκονται σε διαδικασία οικονομικής ρευστότητας, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει στην Ινδονησία με τη βία κατά των Κινέζων. Η σχέση μεταξύ οικονομικής ρευστότητας και προκατάληψης μπορεί να είναι σύνθετη και να διαμεσολαβείται από ιδεολογίες οι οποίες προσφέρουν κοινώς αποδεκτές συνδέσεις μεταξύ της οικονομικής ύφεσης και της ομάδας που λειτουργεί ως αποδιοπομπαίος τράγος (Glick, 2002· Green, Glaser, & Rich, 1998· Tajfel, 1981), μπορεί όμως στη σύνθεση αυτή ένα σημαντικό συστατικό να είναι και η προκατάληψη φθόνου.

Η έννοια της προκατάληψης φθόνου, όπως τη διατυπώνουμε εδώ, συνδέεται σαφώς με τη θεωρία της σχετικής αποστέρησης, που υποστηρίζει ότι τόσο οι ατομικές όσο και οι ομαδικές συγκρίσεις σε επίπεδο επιτευγμάτων μπορεί να οδηγήσουν σε συναισθήματα αποστέρησης και, συνακόλουθα, σε εχθρότητα απέναντι στους άλλους που

είναι πιο επιτυχημένοι (Davis, 1959). Αυτή η θεωρία έχει εφαρμοστεί τόσο στο ομαδικό επίπεδο (αδελφική/αλληλεγγύης αποστέρηση) όσο και στο ατομικό (Runciman, 1966). Αν και η αδελφική/αλληλεγγύης σχετική αποστέρηση έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως για να εξηγήσει πότε οι υποτελείς ομάδες κινητοποιούνται τόσο ώστε να επαναστατήσουν ή να απαιτήσουν ισότητα, μπορεί να χρησιμεύσει και στην ερμηνεία της προκατάληψης φθόνου ενάντια στις μειονοτικές ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης. Ειδικότερα, η έρευνα πάνω στη σχετική αποστέρηση υποστηρίζει ότι οι κυρίαρχες ομάδες που βλέπουν την κοινωνική θέση τους να κλυδωνίζεται (ή μεμονωμένα μέλη της ομάδας που δεν έχουν υψηλή κοινωνική θέση) μπορεί να νιώσουν πολύ έντονη εχθρότητα απέναντι στις επιτυχημένες μειονοτικές ομάδες. Όταν νιώθει κανείς πως ένα επιθυμητό αντικείμενο ή κοινωνικό επίτευγμα του ανήκει δικαιωματικά, η μνησικακία και η έχθρα που απορρέουν από τη σχετική αποστέρηση (Olson, 1986) επιδεινώνονται. Όταν άλλοτε προνομιούχες ομάδες αρχίζουν να χάνουν την κοινωνική τους θέση (όπως συνέβη με τους Γερμανούς κατά τις δεκαετίες του 1920 και του 1930), η ισχυρή αίσθηση ότι χάνουν την πρότερη θέση και τα προνόμια που τους ανήκουν μπορεί να δημιουργήσει σφοδρό αίσθημα φθόνου και μνησικακίας απέναντι στις επιτυχημένες μειονοτικές ομάδες.

Στη χειρότερή της μορφή, η προκατάληψη φθόνου μπορεί να πυροδοτήσει απόπειρες γενοκτονίας, ενώ η πιο απεχθής μορφή πατερναλιστικής προκατάληψης είναι η δουλεία (η πιο βάνουση και πιο καταφανής προσπάθεια «εξημέρωσης» και καθυπόταξης μιας εξωομάδας). Η γενοκτονία από πρόθεση είναι απίθανο να προέλθει από την πατερναλιστική προκατάληψη, αφού το συμφέρον της κυρίαρχης ομάδας είναι να εκμεταλλεύεται την εργασία της υποτελούς ομάδας, εκτός και αν οι υποτελείς επαναστατήσουν ή αμφισβητήσουν το σύστημα· ακόμη όμως και τότε, οι κυρίαρχοι θα προσπαθήσουν πιθανότατα να ικανοποιήσουν τα αιτήματα των υποτελών όσο ακριβώς χρειάζεται ώστε το σύστημα να συνεχίσει να λειτουργεί (Jackman, 1994). Αυτό δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε τη φρίκη της δουλείας και

της βίας που τη συνοδεύει. Αντίθετα, θεωρούμε ότι οι δουλοκτίτες έχουν συμφέρον να προστατεύουν την ανθρώπινη ιδιοκτησία τους προκειμένου να αποκομίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος από αυτήν. Σε αντίθεση, η γενοκτονία συνήθως δικαιολογείται ως απαραίτητο βήμα για την επιβίωση της ενδοομάδας που απειλείται από έναν ισχυρό εχθρό (Staub, 1989). Οι πιο αδύναμες ομάδες συχνά υποδουλώνονται, οι επικίνδυνες όμως εξωομάδες μπορεί να γίνουν στόχος επίθεσης και να εξολοθρευτούν. Ναι μεν οι Εβραίοι χρησιμοποιούνταν για καταναγκαστική εργασία στη διάρκεια του Ολοκαυτώματος, σκοπός όμως ήταν να υπάρξει κάποιο κέρδος από αυτούς, ενώ παράλληλα επιτάχυνε τον θάνατό τους. Η πρόθεση των Ναζί δεν ήταν να δημιουργήσουν έναν μόνιμο πληθυσμό Εβραίων σκλάβων, αλλά να «καθαρίσουν τον κόσμο» από τους Εβραίους.

Επειδή τα στερεότυπα για τις εξωομάδες που συνδέονται με την προκατάληψη φθόνου απορρέουν από φόβο γι' αυτό που είναι πραγματικά μια τέτοια εξωομάδα και όχι από επιθυμίες για το πώς θα έπρεπε να είναι, τα στερεότυπα για τις επιτυχημένες μειονοτικές ομάδες είναι συνήθως περισσότερο περιγραφικά παρά κανονιστικά στο περιεχόμενό τους. Τα στερεότυπα τόσο για την προκατάληψη φθόνου όσο και για την πατερναλιστική έχουν τις ρίζες τους σε δομικές συνθήκες (π.χ. η πεποίθηση για την ικανότητα της εξωομάδας συνδέεται με την κοινωνικοοικονομική επιτυχία). Σε κάθε περίπτωση όμως τα στερεότυπα είναι εν μέρει και ψυχολογικές προβολές (Allport, 1954· Bettelheim & Janowitz, 1950). Τα πατερναλιστικά στερεότυπα (που θεωρούν τον υποτελή θερμό αλλά ανίκανο) είναι κανονιστικές προβολές της επιθυμίας της κυρίαρχης ομάδας (π.χ. τα έμφυλα στερεότυπα επιτάσσουν ότι οι γυναίκες *πρέπει* να είναι θερμές και όχι πολύ φιλόδοξες), ενώ τα στερεότυπα για τις επιτυχημένες εξωομάδες είναι εν μέρει προβολή των φόβων της ενδοομάδας. Αν οι φορείς της προκατάληψης επινοούν ή υπερβάλλουν κάποια χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα την επιτηδειότητα και την έλλειψη θερμότητας των Εβραίων και των Ασιατών, αυτό δεν συμβαίνει γιατί τους αρέσει πραγματικά να βλέπουν τους Εβραίους και τους Ασιάτες ως επιτήδει-

ους και χωρίς ζεστασιά – αντίθετα, θα ήθελαν πολύ οι Εβραίοι και οι Ασιάτες να μην ήταν, διάολε, τόσο επιτήδριοι, τόσο φιλόδοξοι και τόσο ικανοί να ελέγχουν τα πράγματα!

Συνέπειες για την προκατάληψη και τη μείωσή της

Η τυπολογία που παρουσιάσαμε εδώ έχει ορισμένες συνέπειες για τη μείωση της προκατάληψης. Πρώτον, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε πόσο καταστροφικά μπορεί να γίνουν τα φαινομενικά θετικά συστατικά των εξωομαδικών στερεοτύπων. Καθώς το καθιερωμένο μοντέλο της προκατάληψης τη θεωρεί έκφραση μίσους, οι ύπουλες επιπτώσεις των θετικών στερεοτύπων περνούν καθημερινά απαρατήρητες. Το στερεότυπο που θέλει τις υποτελείς ομάδες θερμές, και το οποίο ασπάζονται όχι μόνο οι κυρίαρχες αλλά και οι ίδιες οι υποτελείς ομάδες, εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κυρίαρχων σιωπηρά και αποτελεσματικά, αφού διατηρεί τις υποτελείς ομάδες στη θέση τους και τις εξευμενίζει (βλ. Jackman, 1994). Ομοίως, οι μειονότητες-πρότυπα μπορεί μεν να ικανοποιούνται με την απόδοση του χαρακτηριστικού της ικανότητας στην ομάδα τους, αλλά το κρυφό τίμημα αυτής της απόδοσης είναι συχνά το ότι αυτές οι ομάδες γίνονται ιδιαίτερα ευάλωτες στον κοινωνικό αποκλεισμό απ' όσους βρίσκονται στην εξουσία, κατηγορούνται πιο εύκολα για την οικονομική ύφεση και στοχοποιούνται από τις θεωρίες συνωμοσίας. Σε συνθήκες κοινωνικής αστάθειας, αυτός ο «θετικός» χαρακτηρισμός των επιτυχημένων μειονοτήτων ως ικανών μπορεί να πυροδοτήσει τις βιαιότερες μορφές διακρίσεων. Η κατανόηση του συχνά αμφίσημου χαρακτήρα των στερεοτύπων, όπως και του γεγονότος ότι τα «θετικά» ως προς ένα χαρακτηριστικό στερεότυπα μπορεί να συγκαλύπτουν ή ακόμη και να συντηρούν τα αρνητικά ως προς άλλο χαρακτηριστικό στερεότυπα απέναντι στην ίδια ομάδα, πρέπει να τροφοδοτήσει τις προσπάθειες για μείωση της προκατάληψης – σημείο που αναπτύσσουμε εκτενέστερα παρακάτω.

Δεύτερον, αν η προκατάληψη εμφανίζεται με διάφορες μορφές (όπως πατερναλιστική, φθόνου ή περιφρονητική), μπορεί να απαιτούνται διαφορετικές στρατηγικές για την καταπολέμησή τους. Για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά την πατερναλιστική και την περιφρονητική προκατάληψη, ένας σημαντικός στόχος θα ήταν να ενισχυθεί η προσλαμβανόμενη ικανότητα της εξωομάδας. Σε σχέση με την προκατάληψη φθόνου όμως, αν αυξηθεί η πεποίθηση για την ικανότητα της εξωομάδας, τότε είναι πιθανό να υπάρξουν πιο έντονες αμυντικές αντιδράσεις. Φαίνεται ενδεχομένως προφανές ότι το στερεότυπο, για παράδειγμα, που θέλει τους Αφροαμερικανούς ανεπαρκείς σε ακαδημαϊκό επίπεδο θα πρέπει να ανασκευαστεί, ενώ αντίθετα μια καμπάνια για την ενίσχυση της εικόνας της εξυπνάδας των ασιατικής καταγωγής Αμερικανών θα ήταν αχρείασπη. Μια δημοφιλής ωστόσο επιλογή που ακολουθήθηκε για τη μείωση της προκατάληψης λειτούργησε στην κατεύθυνση της ενίσχυσης παρά της αμφισβήτησης των υπαρχόντων στερεοτύπων. Ας θυμηθούμε και πάλι το επεισόδιο που αναφέραμε στην αρχή με τις δηλώσεις του Reggie White για τα διαφορετικά δυνατά σημεία των διαφόρων ομάδων. Αν έχουμε δίκιο, τότε με το να εκθειάζεται η θερμότητα των Αφροαμερικανών και των ισπανόφωνων Αμερικανών απλώς επιβεβαιώνονται τα υπάρχοντα στερεότυπα. Αυτή η στρατηγική μπορεί ακόμη πιο ύπουλα να ενισχύσει με άδηλο τρόπο και το στερεότυπο της ελλιπούς ικανότητας, καθώς αφενός η θερμότητα και η ικανότητα θεωρούνται εν πολλοίς αντίθετες μεταξύ τους και αφετέρου, όταν φέρνουμε στο μυαλό μας τη θετική πλευρά ενός αμφίσημου στερεοτύπου, έρχονται στην επιφάνεια και οι αρνητικές του όψεις. Παρομοίως, με το να εγκωμιάζονται η επιτηδειότητα και η φιλοδοξία των Αμερικανών ασιατικής καταγωγής και των Εβραίων ενισχύεται μάλλον η αντίληψη ότι οι ομάδες αυτές είναι αποκλειστικά συμφεροντολογικές, έχουν υλιστικά κίνητρα και υπολείπονται σε θερμότητα και ενδιαφέρον για τους άλλους.

Από τη δική μας οπτική γωνία, οι προσπάθειες για μείωση της προκατάληψης στη βάση που περιγράψαμε παραπάνω, αν και μπορεί να μην είναι αποτελεσματικές, εμφανίζονται ελκυστικές τόσο στις

μειονότητες όσο και στις πλειοψηφίες. Η θεωρία και αρκετές έρευνες (π.χ. Jost et al., 2001· Major & Schmader, 2001) επιβεβαιώνουν ότι είναι πολλοί αυτοί που αποδέχονται τα θετικά στερεότυπα για την ομάδα τους, ακόμη και με τίμημα τη μη αμφισβήτηση των αρνητικών πτυχών αυτών των στερεοτύπων. Έτσι, πολλοί Αφροαμερικανοί μπορεί να δέχονται με περηφάνια, όπως ο Reggie White, ότι έχουν μεγαλύτερη κλίση στους εορτασμούς και περισσότερη θρησκευτικότητα από τους λευκούς. Πολλοί Εβραίοι και Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής μπορεί να νιώθουν καλά υποστηρίζοντας την πεποίθηση ότι ως ομάδα είναι ικανοί και φιλόδοξοι. Με την επικέντρωση σε αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά διατηρείται η ενδοομαδική περηφάνια στα μέλη της μειονότητας. Ως αποτέλεσμα, τα προγράμματα πολιτικών μείωσης της προκατάληψης που ενθαρρύνουν αυτά τα «θετικά» στερεότυπα μπορεί να γίνονται δεκτά χωρίς καμιά ένσταση από πολλά μέλη των μειονοτήτων. (Ας θυμηθούμε ότι, μεταξύ των θετικών αντιδράσεων στις παρατηρήσεις του White από μέλη μειονοτήτων, υπήρχαν στην τοπική εφημερίδα του Γουισκόνσιν οι απαντήσεις μιας «συntonίστριας προγράμματος για την πολυπολιτισμικότητα» και της διευθύντριας μιας Ένωσης Κοινοτήτων των Φυλών, ακριβώς δηλαδή των ανθρώπων που αγωνίζονται στην κοινότητα για να μειωθεί η προκατάληψη.) Με τον ίδιο τρόπο, τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας, στην προσπάθειά τους να ικανοποιήσουν τα αιτήματα των κοινωνικών ακτιβιστών, πιθανώς να βρίσκουν αυτά τα προγράμματα πιο αποδεκτά. Είναι ευκολότερο και πολιτικά πιο ανώδυνο το να εκθειάζουν τα θετικά χαρακτηριστικά που οι κυρίαρχοι έχουν ήδη παραχωρήσει στις διάφορες μειονότητες (ιδίως όταν αυτό σημαίνει ότι αναγνωρίζουν τη θερμότητα των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης) από το να εκθέτουν και να αμφισβητούν τις αρνητικές πτυχές του στερεοτύπου ή να απαιτούν αλλαγές στις δομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων.

Με τα παραπάνω δεν εννοούμε ότι όλες οι προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας για τη μείωση της προκατάληψης είναι λανθασμένες. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχουν πράγματι αλη-

θινές πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των ομάδων και ότι οι ομαδικές ταυτότητες αποτελούν σημαντική πηγή αίσθησης ταυτότητας για τον εαυτό. Η δουλειά των Gonzalez και Brown (1999) δείχνει ότι η προκατάληψη μπορεί να μειωθεί πιο αποτελεσματικά όταν οι αρχικές ομαδικές ταυτότητες αναγνωρίζονται και διατηρούνται (κάτι που συμφωνεί με την πολυπολιτισμικότητα), ενώ παράλληλα καλλιεργείται μια υπερκείμενη ομαδική ταυτότητα. Μέρος της στρατηγικής των Gonzalez και Brown είναι να μειωθούν ο διομαδικός ανταγωνισμός και η απειλή της ταυτότητας μέσα από την παρουσίαση των μοναδικών, συμπληρωματικών και εξίσου πολύτιμων δεξιοτήτων των διαφόρων υποομάδων, οι οποίες μπορούν να χρησιμεύσουν για την επίτευξη κοινών στόχων. Με άλλα λόγια, αυτό που προτείνουν οι Gonzalez και Brown είναι να εκθειάζονται οι διαφορές των ομάδων και παράλληλα οι συμπληρωματικές δεξιότητες της κάθε ομάδας να προβάλλονται ως ισότιμες σε ό,τι αφορά τη θέση τους. Αυτή η προσέγγιση είναι συμβατή με το μοντέλο μας, αφού τοποθετεί την εξωομάδα στο κελί «υψηλή (ή ισότιμη) θέση/συνεργασία (δηλαδή θαυμασμός)» του πίνακα 2 x 2 στην τυπολογία μας για την προκατάληψη. (Αντίθετα, η πατερναλιστική προκατάληψη, ενώ μπορεί να μειώσει με παρόμοιο τρόπο τη διομαδική απειλή, αφού θεωρεί ότι οι ομάδες έχουν συμπληρωματικές δεξιότητες και ρόλους, προϋποθέτει και ενισχύει τις ανισότητες κοινωνικής θέσης μεταξύ των ομάδων).

Κατά την άποψή μας, οι προσπάθειες για τη μείωση της προκατάληψης πρέπει να στοχεύουν στις δομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων προκειμένου να είναι αποτελεσματικές. Αυτό συμβαδίζει με ορισμένες γνωστές και καθιερωμένες μεθόδους για την καταπολέμηση της προκατάληψης. Η αλλαγή των δομικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων, έτσι ώστε οι εξωομάδες (ή τα μεμονωμένα μέλη τους) να γίνουν σύμμαχοι με ισότιμη κοινωνική θέση, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της υπόθεσης επαφής (Allport, 1954), της κλασικής παρέμβασης του Sherif (1966) στις κατασκηνώσεις των αγοριών, και του παζλ στη σχολική τάξη (Aronson, Blaney, Stephan, Sikes, & Snapp, 1987), ενώ στα πιο πρόσφατα μοντέλα για τη μείωση της προκατάληψης θε-

ωρείται απαραίτητη δομική προϋπόθεση (Gaertner et al., 1999· Gonzalez & Brown, 1999).

Επισημάνσεις, επιπλοκές και συμπεράσματα

Στις παραπάνω σελίδες σκόπιμα περιγράψαμε τη διάκριση μεταξύ των μορφών αμφίθυμης προκατάληψης με τον οξύτερο δυνατό τρόπο. Οι υποδειγματικές περιπτώσεις που παρουσιάσαμε εδώ είναι ιδεατές και τις αναφέρουμε για την ευρετική τους αξία. Ασφαλώς ο πραγματικός κόσμος είναι πιο μπερδεμένος από όσο υποδηλώνουν οι διακρίσεις που κάναμε. Για παράδειγμα, η βία εναντίον θυμάτων πατερναλιστικής προκατάληψης (αντί για –ή πρόσθετα με– την εκδήλωση συγκαταβατικής συμπάθειας) δεν είναι διόλου σπάνιο φαινόμενο. Επίσης, το υπόδειγμα της πατερναλιστικής προκατάληψης ταιριάζει μάλλον περισσότερο με παραδείγματα του παρελθόντος απ' ό,τι με σημερινά. Κι όμως, ενώ ο κατάφωρος πατερναλισμός φαίνεται λίγο-πολύ παλιομοδίτικος στις μέρες μας, αυτή η μορφή αμφίθυμης προκατάληψης εκδηλώνεται με πιο διακριτικούς τρόπους. Σε μια κοινωνική ατμόσφαιρα που δεν αποδέχεται πλέον τις ξεκάθαρα εχθρικές μορφές της προκατάληψης, η πλαισίωση των προκαταλήψεων με θετικούς όρους μπορεί να συγκαλύψει τις εχθρικές πεποιθήσεις. Τα εγκώμια για την ευαισθησία των γυναικών και η έμφαση που δίνεται στην ανατροφή των παιδιών από τη μητέρα, για παράδειγμα, μπορεί να περνούν με λιγότερο εμπρηστικό τρόπο το μήνυμα ότι οι γυναίκες είναι κατάλληλες για το νοικοκυριό, αλλά όχι για τον κόσμο της εργασίας. Επίσης, όταν κανείς υιοθετεί κολακευτικά και όχι μόνο προσβλητικά στερεότυπα για μια ομάδα, μπορεί να διατηρεί πιο εύκολα την πεποίθηση ότι ο ίδιος είναι υπέρμαχος της ισότητας. Αν ένας άνδρας πιστεύει ότι οι γυναίκες είναι καταπληκτικές ερωτικές σύντροφοι αλλά άθλιες ως επαγγελματικοί συντάιροι, δύσκολα θα θεωρήσει τον εαυτό του προκατειλημμένο απέναντι στις γυναίκες. Αυτή η μοντέρνα μορφή πατερναλιστικής αμφιθυμίας είναι απίθανο να ατονήσει στο μέλλον στο πε-

δίο των έμφυλων σχέσεων, αφού οι άνδρες εξακολουθούν να είναι και πιο ισχυροί από τις γυναίκες και ταυτόχρονα εξαρτημένοι από αυτές. Είναι επίσης πιθανό να συντηρηθούν οι πατερναλιστικές στάσεις των ομάδων υψηλής κοινωνικής θέσης απέναντι σε ομάδες οι οποίες παραμένουν σε μειονεκτική κοινωνικοοικονομική θέση, οπότε δεν θεωρούνται απειλητικές για την κοινωνική θέση της κυρίαρχης ομάδας. Καθώς οι εκβιομηχανισμένες χώρες στρέφονται όλο και περισσότερο σε μια οικονομία που βασίζεται στις υπηρεσίες, στην οποία οι χαμηλές θέσεις των υπηρεσιών στελεχώνονται πλέον σχεδόν αποκλειστικά από συγκεκριμένες εθνοτικές και φυλετικές ομάδες και από γυναίκες, δεν θα έπρεπε να υποτιμάται η εξέχουσα θέση της πατερναλιστικής προκατάληψης στη σύγχρονη μορφή της.

Μία άλλη επιπλοκή παρατηρείται σε κοινωνίες όπου διαβιούν πολλές ομάδες, καμιά εκ των οποίων δεν αποτελεί ξεκάθαρη κυρίαρχη πλειοψηφία. Σε τέτοια συστήματα πολλαπλών ομάδων ανθούν οι προκαταλήψεις τόσο από πατερναλισμό όσο και από φθόνο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, πολλοί λευκοί με υψηλή κοινωνική θέση εκφράζουν πιθανώς πατερναλιστική προκατάληψη απέναντι στις μειονεκτούσες ομάδες, ενώ πολλοί λευκοί με χαμηλή κοινωνική θέση μπορεί να επιδεικνύουν προκατάληψη φθόνου απέναντι στις ίδιες ομάδες. Οι λευκοί με χαμηλή κοινωνική θέση και τα μέλη μειονεκτουσών ομάδων μπορεί να εκφράζουν προκατάληψη φθόνου απέναντι σε επιτυχημένες μειονότητες, όπως οι Ασιάτες και οι Εβραίοι. Τα μέλη σχετικά επιτυχημένων μειονοτικών ομάδων μπορεί να διχάζονται ανάμεσα σε αυτούς που νιώθουν πατερναλιστικά απέναντι στα μέλη μειονεκτουσών ομάδων και σε εκείνους που εκφράζουν περιφρονητική προκατάληψη ως αντίδραση στην προκατάληψη φθόνου που δέχονται από κάποια μέλη μη προνομιούχων μειονοτήτων. Επιπλέον, μπορεί οι μειονότητες-πρότυπα να μην αρέσουν στους προκατειλημμένους λευκούς, αυτοί όμως να τις εκθειάζουν απέναντι σε μη προνομιούχες μειονότητες ως παράδειγματα νομιμότητας για το σύνολο της κοινωνίας (π.χ. «Αφού έχουν πετύχει οι Ασιάτες, γιατί δεν πετυχαίνουν κι εσύ;»). Επίσης, καθώς στις σύγχρονες κοινωνίες

παρατηρείται συχνά σημαντική κοινωνική αστάθεια, οι ομάδες μπορεί να βρίσκονται σε μετάβαση από το ένα κελί του ιδεατού μας πίνακα στο άλλο. Η κοινωνική κινητικότητα οδηγεί συχνά στη δημιουργία υποομάδων, καθώς ορισμένα μέλη μιας κατηγορίας ανέρχονται και κάποια άλλα μένουν πίσω (π.χ. οι μαύροι των γκέτο και αυτοί της μεσαίας τάξης, οι νοικοκυρές και οι γυναίκες καριέρας). Οι περισσότερες απ' αυτές τις επιπλοκές –όπως οι επιδράσεις της κοινωνικής θέσης κάποιου στο είδος προκατάληψης που αντιμετωπίζει, ή ο σχηματισμός νέων υποτύπων ομάδων– μπορούν να συμπεριληφθούν στο μοντέλο που παρουσιάσαμε εδώ, αφού αυτό επικεντρώνεται στο πώς οι δομικές σχέσεις ευνοούν διαφορετικές μορφές προκατάληψης και καθορίζουν το περιεχόμενο των στερεοτύπων. Πράγματι, ένα από τα δυνατά σημεία της κοινωνιοδομικής προσέγγισης είναι ότι βοηθά στην κατανόηση, ίσως ακόμη και στην πρόβλεψη των ιστορικών αλλαγών που παρατηρούνται στον σχηματισμό των στερεοτύπων και της προκατάληψης, με τη βοήθεια κοινωνιοψυχολογικών μεταβλητών όπως η σχετική κοινωνική θέση.

Μπορεί η προκατάληψη να μην επιμερίζεται πάντα με τόση τάξη και σαφήνεια στα υποδείγματα που προτείνουμε εδώ, όπως φυσικά δεν αποκλείεται να υπάρχουν ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά στην προκατάληψη που εκδηλώνεται απέναντι σε συγκεκριμένες ομάδες. Πιστεύουμε όμως ότι το περιεχόμενο (και οι κανονιστικές επιταγές) των στερεοτύπων, καθώς και η πιθανή φύση των διομαδικών σχέσεων μπορούν να προβλεφθούν, με μια ευρεία έννοια, αν κατανοήσουμε τις δομικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Οι θεωρητικές γενικεύσεις που παρουσιάστηκαν εδώ έρχονται να διορθώσουν μια προηγούμενη παράλειψη, μια και στο παρελθόν δεν είχαν διακριθεί οι διαφορετικοί τύποι προκατάληψης, ούτε οι σημαντικές μεταξύ τους διαφορές καταγωγής, φαινομενολογίας, εκδηλώσεων σε επίπεδο συμπεριφοράς και συνεπειών. Για να κατανοήσουμε αυτές τις διακριτές μορφές προκατάληψης και για να μπορέσουμε να τις μετριάσουμε, θα πρέπει να εμβαθύνουμε σε αυτές τις δύο ξεχωριστές δυναμικές: του πατερναλισμού και του φθόνου.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ash, S. (1946). Forming impressions of personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 258-290
- Alexander, M. G., Brewer, M. B., & Herrmann, R. K. (1999). Images and affect: A functional analysis of outgroup stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 78-93.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E., Blaney, N., Stephan, C., Sikes, J., & Snapp, M. (1987). *The jigsaw classroom*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Asch, S. E. (1946). Forming impressions of personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 1230-1240.
- Bettelheim, B. & Janowitz, M. (1950). *Dynamics of prejudice*. New York: Harper.
- Bogardus, E. S. (1927). Race, friendliness, and social distance. *Journal of Applied Sociology*, 11, 272-287.
- Conway, M., Pizzamiglio, M. T., & Mount, L. (1996). Status, communality, and agency: Implications for stereotypes of gender and other groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 25-38.
- Cooper, W. H. (1981). Ubiquitous halo. *Psychological Bulletin*, 90, 218-224.
- Davis, J. A. (1959). A formal interpretation of the theory of relative deprivation. *Sociometry*, 22, 280-296.
- Dépret, E. F. & Fiske, S. T. (1996). *Perceiving the powerful: Intriguing individuals versus threatening groups*. Unpublished manuscript, University of Grenoble.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social role interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eagly, A. H. & Mladinic, A. (1994). Are people prejudiced against women? Some answers from research on attitudes, gender stereotypes, and judgments of competence. *European Review of Social Psychology*, 5, 1-35.
- Ellemers, N., Van Rijswijk, W. V., Roefs, M., & Simons, C. (1997). Bias in intergroup perceptions: Balancing group identity with social reality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 186-198.
- Feather, N. T. (1994). Attitudes toward high achievers and reactions to their fall: Theory and research concerning tall poppies. *Advances in Experimental Social Psychology*, 26, 1-73.
- Fiske, S. T. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology*, 4th edn (Vol. 2, pp. 357-411). New York: McGraw-Hill.

- Fiske, S. T., Cuddy, A. C., Glick, P., & Xu, J. (2001). *Ambivalent stereotypes, correlated with social structure: Status and competition respectively predict competence and warmth*. Unpublished manuscript, Princeton University.
- Fiske, S. T. & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw-Hill.
- Fiske, S. T., Xu, J., Cuddy, A. C., & Glick, P. (1999). (Dis)respecting versus (dis)liking: Status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55, 473-489.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Rust, M. C., Nier, J. A., Banker, B. S., Ward, C. M., Mottola, G. R., & Houlette, M. (1999). Reducing intergroup bias: Elements in intergroup cooperation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 388-402.
- Glick, P. (2002). Sacrificial lambs dressed in wolves' clothing: Envious prejudice ideology, and the scapegoating of the Jews. In L. S. Newman & R. Erber (Eds.), *What social psychology can tell us about the Holocaust* (pp. 113-142). New York: Oxford University Press.
- Glick, P., Diebold, J., Bailey-Werner, B., & Zhu, L. (1997). The two faces of Adam: Ambivalent sexism and polarized attitudes toward women. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12, 1323-1334.
- Glick, P. & Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Glick, P. & Fiske, S. T. (1999a). The ambivalence toward men inventory: different benevolent beliefs about men. *Psychology of Women Quarterly*, 23(3), 519-536.
- Glick, P. & Fiske, S. T. (1999b). Sexism and other "isms": Interdependence, status and the ambivalent content of stereotypes. In W. B. Swann, Jr., L. A. Gilbert, & Langlois (Eds.), *Sexism and stereotypes in modern society: The gender science of Janet Taylor Spence* (pp. 193-221). Washington, DC: American Psychological Association.
- Glick, P. & Fiske, S. T. (2001). Causal effects of structural group relations on perceptions of competence and warmth. Unpublished data, Lawrence University.
- Glick, P., Fiske, S. T., et al. (2000). Beyond prejudice as simple antipathy: Hostile and benevolent sexism across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 763-775.
- Goldhagen, D. J. (1997). *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Vintage Books.

- Gonzalez, R. & Brown, R. J. (1999, July 6-11). *Reducing intergroup conflict by varying the salience of subgroup and superordinate group identifications*. Paper presented at the 12th general meeting of the European Association of Experimental Social Psychology Oxford.
- Green, D. P., Glaser, J., & Rich, A. (1998). From lynching to gay bashing. The elusive connection between economic conditions and hate crimes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 82-92.
- Hoffman, C. & Hurst, N. (1990). Gender stereotypes: Perception or rationalization? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 197-208.
- Jackman, M. R. (1994). *The velvet glove: Paternalism and conflict in gender, class, and race relations*. Berkeley: University of California Press.
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false-consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T. & Burgess, D. (2000). Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification motives in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 293-305.
- Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. (2001). Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 363-388). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jost, J. T. & Major, B. (Eds.) (2001). *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lerner, M. J. & Miller, D. T. (1978). Just world research and the attribution process: Looking back and ahead. *Psychological Bulletin*, 85, 1030-1051.
- LeVine, R. A. & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior*. New York: Wiley.
- Lin, M. & Fiske, S. T. (1999). Attitudes toward Asian-Americans. Unpublished scale, University of Massachusetts at Amherst.
- Major, B. & Schmader, T. (2001). Legitimacy and the construal of social disadvantage. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 176-204). Cambridge: Cambridge University Press.
- Mummendey, A. & Schreiber, H. J. (1984). "Different" just means "better":

- Some obvious and some hidden pathways to ingroup favouritism. *British Journal of Social Psychology*, 23, 363-368.
- Olson, J. M. (1986). Resentment about deprivation: Entitlement and hopefulness as mediators of the effects of qualifications. In J. M. Olson, C. P. Herman & M. P. Zanna (Eds.), *Relative deprivation and social comparison: The Ontario Symposium* (Vol. 4, pp. 57-77). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olson, J. M. & Hafer, C. L. (2001). Tolerance of personal deprivation. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 257-282). Cambridge: Cambridge University Press.
- Peeters, G. & Czapinski, J. (1990). Positive-negative asymmetry in evaluations: The distinction between affective and informational negativity effects. *European Review of Social Psychology*, 1, 33-60.
- Phalet, K. & Poppe, E. (1997). Competence and morality dimension of national and ethnic stereotypes: A study in six eastern-European countries. *European Journal of Social Psychology*, 27, 703-723.
- Reaction to Reggie (1998, March 27). *The Post Crescent* (Appleton, WI), A1.
- Reggie White's Address to the State Assembly (1998, April 4). *The Post Crescent* (Appleton, WI), A9.
- Ridgeway, C. L. (2001). Inequality, status, and the Construction of Status Beliefs. In J. Turner (Ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 323-342). New York: Kluwer Academic/Plenum.
- Ridgeway, C. L. & Erickson, K. G. (1998). *The spread of status beliefs through behavioral enactments: A test of status-construction theory*. Unpublished manuscript, Stanford University.
- Rosenberg, S., Nelson, C., & Vivekananthan, P. S. (1968). A multidimensional approach to the structure of personality impressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9, 283-294.
- Rudman, L. A. (1998). Self-promotion as a risk factor for women: The costs and benefits of counterstereotypical impression management. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 629-645.
- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth century England*. Berkeley: University of California Press.
- Ruscher, J. B. & Fiske, S. T. (1990). Interpersonal competition can cause individuating impression formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 832-842.

- Ruscher, J. B., Fiske, S. T., Miki, H., & Van Manen, S. (1991). Individuating processes in competition: Interpersonal versus intergroup. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *17*, 595-605.
- Sherif, M. (1966). *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Sidanius, J., Levin, S., Federico, C., & Pratto, F. (2001). Legitimizing ideologies: the social dominance approach. In J. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 307-331). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Bobo, L. (1994). Social dominance orientation and the political psychology of gender: A case of invariance? *Journal of Personality and Social Psychology*, *67*, 998-1011.
- Skevington, S. (1981). Intergroup relations and nursing. *European Journal of Social Psychology*, *11*, 43-59.
- Smith, E. (1993). Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* (pp. 297-315). San Diego, CA: Academic Press.
- Spears, R. & Manstead, A. S. R. (1989). The social context of stereotyping and differentiation. *European Journal of Social Psychology*, *19*, 101-121.
- Spears, R., Jetten, J., & Doosje, B. (2001). The (il)legitimacy of ingroup bias: From social reality to social resistance. In J. Jost & B. Major (Eds.) *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice and intergroup relations* (pp. 332-362). Cambridge: Cambridge University Press.
- Spence, J. T. & Buckner, C. E. (2000). Instrumental and expressive traits, trait stereotypes, and sexist attitudes: What do they signify? *Psychology of Women Quarterly*, *24*, 44-62.
- Spence, J. T., Helmreich, R. L., & Stapp, J. (1974). The Personal Attributes Questionnaire: A measure of sex role stereotypes and masculinity-femininity. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, *4*, 43-44 (Ms. No. 153).
- Staub, E. (1989). *The roots of evil*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steele, C. M. (1997). A threat in the air: How stereotypes shape intellectual identity and performance. *American Psychologist*, *52*, 613-629.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between social groups*. London: Academic Press.

- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, S. E. (1981). A categorization approach to stereotyping. In D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior* (pp. 83-114). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- van Knippenberg, A. (1978). Status differences, comparative relevance, and intergroup differentiation. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups* (pp. 171-199). London: Academic Press.
- Yzerbyt, V. Y. & Rogier, A. (2001). Blame it on the group: Entitativity, subjective essentialism and social attribution. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 77-102). Cambridge: Cambridge University Press.

7

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΚΥΡΟΥΣ**Cecilia L. Ridgeway*

Πώς οι φαινομενικά κατηγορικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων γίνονται διαφορές στο κοινωνικό τους κύρος; Σε μια κοινωνία οι διακρίσεις κοινωνικού κύρους έχουν εν τέλει την κοινωνική ιστορία τους. Ενώ ορισμένες διακρίσεις κοινωνικού κύρους στην κοινωνία μας, όπως το κοινωνικό φύλο, έχουν μακράιωνα ιστορία, άλλες, όπως η εκπαιδευτική/μορφωτική επίτευξη, αναπτύχθηκαν πιο πρόσφατα. Κάποιες πάλι, όπως η ιρλανδική καταγωγή στις Ηνωμένες Πολιτείες, τα τελευταία χρόνια έχουν χάσει τη σημασία τους ως προς το κύρος, ενώ αντίστοιχα αναδύονται νέες διακρίσεις κύρους. Τσως, για παράδειγμα, το «ψηφιακό χάσμα» μεταξύ όσων γνωρίζουν να χειρίζονται υπολογιστές και όσων δεν γνωρίζουν να μετατρέπεται στις μέρες μας σε νέα διάκριση κύρους. Πώς μπορούμε λοιπόν να ερμηνεύσουμε την ανάπτυξη και την επιμονή των διακρίσεων κύρους;

Το ερώτημα αυτό έχει οπωσδήποτε σημασία για όσους ασχολούνται με την κοινωνική ανισότητα. Το κοινωνικό κύρος αναφέρεται στην κοινωνική υπόληψη και στον σεβασμό που συνήθως παράγουν

* Από το: Ridgeway, C. (2006). Status Construction Theory. Στο P. J. Burke (Ed.), *Contemporary Social Psychological Theories* (σσ. 301-323). Stanford, CA: Stanford University Press.

επιρροή. Όπως επισήμανε ο Weber (1968), είναι μία από τις θεμελιώδεις πηγές ανισότητας μαζί με την εξουσία και τον πλούτο. Ο Weber (1968) ανέλυσε το κοινωνικό κύρος ως αξιολογική ιεραρχία μεταξύ των κοινωνικών ομάδων στην κοινωνία, μπορούμε όμως να το αντιληφθούμε και ως ιεραρχία υπόληψης, σεβασμού και υποταγής μεταξύ ατόμων (Ridgeway & Walker, 1995· Goffman, 1967). Το κοινωνικό κύρος μεταξύ ομάδων και αυτό μεταξύ ατόμων συνδέονται με τις *πεποιθήσεις κοινωνικού κύρους*. Πρόκειται για πολιτισμικές πεποιθήσεις που οι άνθρωποι θεωρούν ότι είναι ευρέως διαδεδομένες στην κοινωνία και οι οποίες αποδίδουν μεγαλύτερη κοινωνική υπόληψη και ικανότητα στα άτομα μιας κατηγορίας (π.χ. στους άνδρες ή στους λευκούς) απ' ό,τι στα άτομα μιας άλλης (στις γυναίκες, στους έγχρωμους) σε μια δεδομένη διάκριση ομάδων (π.χ. βάσει του φύλου ή της φυλής· βλ. Berger et al., 1977). Η σύνδεση της διαφοράς με την ικανότητα έχει ιδιαίτερη σημασία επειδή νομιμοποιεί την ανισότητα ως προς την κοινωνική υπόληψη, ιδίως στις προσανατολισμένες στην επίτευξη κοινωνίες.

Όπως έχει δείξει η πολύχρονη έρευνα πάνω στη θεωρία των καταστάσεων προσδοκίας (*expectation states theory*), οι ιεραρχίες κύρους μεταξύ ατόμων οργανώνονται σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο με τον οποίο τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενεργοποιούν κοινά αποδεκτές πεποιθήσεις κύρους για τις κοινωνικές κατηγορίες ή ομάδες στις οποίες ανήκουν (Berger et al., 1977· Wagner & Berger, 2002). Οι περισσότερες κοινωνικές διαφορές που αποτελούν σημαίνοντες άξονες γύρω από τους οποίους οργανώνονται οι κοινωνικές σχέσεις, όπως το επάγγελμα, η μόρφωση, η φυλή, το φύλο, η ηλικία και η εθνικότητα, είναι συνδεδεμένες στην κουλτούρα των ΗΠΑ με ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις κύρους (βλ. Fiske et al., 2002· Webster & Foschi, 1988, για ερευνητικές ενδείξεις). Οι κοινές αυτές πεποιθήσεις κύρους είναι ζωτικής σημασίας για την οργάνωση της ανισότητας ως προς το κοινωνικό κύρος, είτε αφορά τις κοινωνικές ομάδες είτε τα άτομα.

Το ερώτημα που απασχολεί λοιπόν εδώ είναι πώς αναπτύσσονται

οι πεποιθήσεις κύρους γύρω από μια κοινωνική διαφορά και πώς εξαπλώνονται σε μια κοινωνία ή σε μια συλλογικότητα. Η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους αποτελεί μια απόπειρα απάντησης σε αυτό το ερώτημα. Αν και οι πεποιθήσεις κύρους μπορούν να αναπτυχθούν με διάφορους τρόπους, η θεωρία προτείνει ένα σύνολο κοινωνικών διεργασιών που, όπως υποστηρίζει, αρκούν για να δημιουργηθούν πεποιθήσεις κύρους γύρω από μια κοινωνικά αναγνωρισμένη, όχι όμως και συναινετικά αξιολογημένη κοινωνική διαφορά (Ridgeway, 1991, 2000· Ridgeway & Erickson, 2000). Η θεωρία υποστηρίζει ότι, καθώς οι διεργασίες αυτές αρκούν για να δημιουργήσουν πεποιθήσεις κύρους, αν και εφόσον είναι ενεργές σε σχέση με μια ορισμένη κοινωνική διαφορά τη δεδομένη χρονική στιγμή, οι συγκεκριμένες διεργασίες θα διατηρούν και θα αναγεννούν διαρκώς τις πεποιθήσεις κύρους για την εν λόγω διαφορά, ασχέτως του αν έπαιξαν κάποιο ρόλο στην πραγματική ιστορική καταγωγή των ίδιων πεποιθήσεων.

Για να εξηγήσει πώς δημιουργούνται και εξαπλώνονται σε έναν πληθυσμό οι πεποιθήσεις κύρους, η θεωρία κατασκευής κύρους εξετάζει τα *τοπικά πλαίσια δράσης* μέσα στα οποία έρχονται σε επαφή άνθρωποι των διαφορετικών κατηγοριών μιας κοινωνικής διαφοράς (π.χ. οι άνδρες και οι γυναίκες, ή διαφορετικές μεταξύ τους εθνοτικές ομάδες). Η θεωρία υποστηρίζει ότι κάτω από ορισμένες συνθήκες αυτές οι τοπικές συναντήσεις δημιουργούν στους συμμετέχοντες εμπειρίες που τους ωθούν να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους για την κοινωνική τους διαφορά. Επιπλέον, οι τοπικές αυτές συναντήσεις εξαπλώνουν τις πεποιθήσεις κύρους, καθώς αυτοί που έχουν την πεποίθηση τη διαδίδουν και στους άλλους εμπλεκόμενους καθώς τους μεταχειρίζονται σύμφωνα με αυτήν. Συνεπώς, σύμφωνα με τη θεωρία, τα τοπικά πλαίσια μέσα στα οποία οι άνθρωποι έρχονται καθημερινά σε επαφή με όσους διαφέρουν από τους ίδιους με κάποιον κοινωνικά αναγνωρισμένο τρόπο αποτελούν κοινωνικά «εργοστάσια», όπου οι πεποιθήσεις κύρους μπορούν να δημιουργηθούν, να εξαπλωθούν, να ανακοπούν ή να εμπεδωθούν.

Για να προσδιορίσει πότε οι πεποιθήσεις που σχηματίστηκαν σε τοπικά πλαίσια θα διαδοθούν ευρέως σε έναν πληθυσμό, όπως και ποια κατηγορία κοινωνικής διαφοράς θα θεωρηθεί υψηλότερου κύρους στο εσωτερικό των πεποιθήσεων, η θεωρία στρέφεται στις *κοινωνικές δομικές συνθήκες* που πλαισιώνουν τα τοπικά πεδία δράσης. Αυτές αναφέρονται σε παράγοντες όπως η κατανομή των υλικών πόρων μεταξύ των ανθρώπων της μιας κατηγορίας στην κοινωνική διαφορά σε σύγκριση με την άλλη. Όπως πολλές κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες λοιπόν, η θεωρία κατασκευής κύρους είναι μια μικρο- και μακρο-επιπέδου θεωρία που εξετάζει τις αθροιστικές επιδράσεις οι οποίες προκύπτουν από τοπικά γεγονότα που πλαισιώνονται και οριοθετούνται από μακρο-δομικές συνθήκες (Coleman, 1986). Προτού εξετάσω λεπτομερέστερα την επιχειρηματολογία της θεωρίας, θεωρώ χρήσιμο να αναλύσω πιο προσεκτικά τη φύση των ίδιων των πεποιθήσεων κύρους.

Οι πεποιθήσεις κύρους

Όπως έχει δείξει με σαφήνεια η έρευνα πάνω στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, η αναγνώριση και μόνο μιας κοινωνικής διαφοράς ενεργοποιεί μια αντίδραση αξιολογικού χαρακτήρα: την εύνοια υπέρ της κατηγορικής ομάδας στην οποία κάποιος ανήκει (Brewer & Brown, 1998· Turner & Tajfel, 1986). Η απλή ενδοομαδική ευνοιοκρατία όμως δεν δημιουργεί πεποίθηση κύρους, αφού οδηγεί σε ανταγωνιστικές οπτικές για το ποια ομάδα είναι καλύτερη. Αντίθετα, όταν σχηματίζεται μια πεποίθηση κύρους, τόσο αυτοί στην κοινωνική κατηγορία που ευνοείται με την πεποίθηση κύρους όσο και εκείνοι στη ζημιωμένη κατηγορία *συμφωνούν*, ως στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας, ότι τα άτομα της ευνοημένης ομάδας χαίρουν μεγαλύτερου σεβασμού και θεωρούνται πιο ικανά στην κοινωνία από ό,τι τα άτομα της ζημιωμένης ομάδας (Jost & Banaji, 1994· Berger, Rosenholz, & Zelditch 1980). Η κοινή αξιολογική ιεραρχία μεταξύ

των κατηγορικών ομάδων που προκύπτει είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα των πεποιθήσεων κύρους. Ο σχηματισμός μιας πεποιθήσεως κύρους επομένως απαιτεί από τα μέλη μιας κατηγορικής ομάδας να ξεπεράσουν την τάση τους για εύνοια τις δικής τους ομάδας και να αποδεχθούν ή τουλάχιστον να δεχθούν ότι τα μέλη της άλλης ομάδας θεωρούνται στην κοινωνία καλύτερα απ' ό,τι τα άτομα της δικής τους ομάδας. Μια θεωρία ανάπτυξης των πεποιθήσεων κύρους θα πρέπει να εξηγήει πώς συμβαίνει αυτό.

Ως πεποιθήσεις για το ποια ομάδα απολαμβάνει περισσότερο σεβασμό στην κοινωνία, οι πεποιθήσεις κύρους είναι ένα είδος κοινωνικής υπόληψης. Έτσι, αποτελούν πεποιθήσεις για το τι πιστεύει ή το τι θα πίστευε ο περισσότερος κόσμος (δηλαδή ο γενικευμένος Άλλος) για τις ομάδες. Αν η προσωπική αξιολογική κατάταξη δύο ομάδων από ένα άτομο είναι μια πεποίθηση πρώτης τάξης («σέβομαι αυτή την ομάδα πιο πολύ από εκείνη») και η αντίληψη του ατόμου για την κατάταξη ενός συγκεκριμένου άλλου είναι μια πεποίθηση δεύτερης τάξης («ο σύντροφός μου σέβεται αυτή την ομάδα πιο πολύ από εκείνη»), τότε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι πεποιθήσεις κύρους αποτελούν πεποιθήσεις τρίτης τάξης («οι περισσότεροι σέβονται αυτή την ομάδα πιο πολύ από εκείνη») (Ridgeway & Correll, 2005· Troyer & Younts, 1997· Webster & Hysom, 1999).

Οι άνθρωποι που διαθέτουν πεποιθήσεις κύρους ως πεποιθήσεις τρίτης τάξης συχνά τις υιοθετούν και σε προσωπικό επίπεδο (τις ασπάζονται δηλαδή και ως πεποιθήσεις πρώτης τάξης). Σε πολλές περιπτώσεις το άτομο πιθανώς δεν κάνει διάκριση μεταξύ των προσωπικών του πεποιθήσεων και εκείνων που θεωρεί ότι πιστεύουν οι περισσότεροι (Marks & Miller, 1987). Τα άτομα είναι πιθανότερο να υιοθετούν μια πεποίθηση κύρους όταν αυτή είναι κολακευτική για την ομάδα τους, αν και μπορεί να την υιοθετούν ακόμη κι όταν δεν είναι τόσο κολακευτική. Υπάρχουν, για παράδειγμα, ενδείξεις ότι οι άνδρες οι γυναίκες έχουν σε μεγάλο βαθμό παρόμοια στερεότυπα για τα φύλα που περιλαμβάνουν πεποιθήσεις κύρους ευνοϊκές για τους άνδρες (Fiske et al., 2002· Eagly, Wood & Diekmann, 2000). Αυτή η συ-

ναίνεση τρίτης τάξης δεν σημαίνει όμως ότι όλοι ανεξαιρέτως υιοθετούν ή εγκρίνουν με τον ίδιο τρόπο αυτές τις πεποιθήσεις κύρους για το φύλο (βλ. Eagly, Wood, & Diekman, 2000, για μια επισκόπηση ευρημάτων).

Αυτό το χαρακτηριστικό των πεποιθήσεων κύρους, ότι δηλαδή αποτελούν πεποιθήσεις τρίτης τάξης για το τι πιστεύει ο περισσότερος κόσμος, είναι που τους προσδίδει μεγάλη δύναμη στις κοινωνικές σχέσεις. Εφόσον θεωρήσω ότι οι περισσότεροι άνθρωποι ασπάζονται μια πεποίθηση κύρους, τότε περιμένω από αυτούς ότι θα δράσουν σύμφωνα με αυτή την πεποίθηση και επιπλέον ότι θα κρίνουν κι εμένα με βάση αυτήν. Κατά συνέπεια, όταν διαμορφώνω τη δική μου συμπεριφορά, θα πρέπει να λάβω αυτή την πεποίθηση υπόψη, είτε την ασπάζομαι προσωπικά είτε όχι. Με αυτό τον τρόπο, η εκ των προτέρων παραδοχή πως οι πεποιθήσεις κύρους είναι κοινώς αποδεκτές διαμορφώνει τις αμοιβαίες προσδοκίες των ανθρώπων για τη συμπεριφορά με όρους τέτοιους που τείνουν να είναι αυτοεκπληρούμενες, όπως τεκμηριώνει η έρευνα πάνω στις καταστάσεις προσδοκίας (Wagner & Berger, 2002· Webster & Foschi, 1988). Αυτοί που ωφελούνται από την πεποίθηση κύρους αποκτούν άδηλα μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, χάρη στην κοινωνική παραδοχή που τους θέλει πιο άξιους να περιβάλλονται με κύρος και πιο ικανούς να επιβάλλονται και να δρουν διακηρυκτικά. Αυτοί που ζημιώνονται από την πεποίθηση μένουν πίσω, εξαιτίας της κοινωνικής παραδοχής που τους θεωρεί λιγότερο άξιους και ικανούς.

Έτσι λοιπόν οι πεποιθήσεις κύρους δρουν ως οι πολιτισμικοί κανόνες του παιχνιδιού που ρυθμίζει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ αυτών που ευνοούν και αυτών που ζημιώνουν. Οι έρευνες συνηγορούν υπέρ της θέσης ότι οι λειτουργικές αυτές κοινωνικές επιδράσεις των πεποιθήσεων κύρους συναρτώνται άμεσα με τον χαρακτήρα τους ως πεποιθήσεων τρίτης τάξης για το τι πιστεύει ο περισσότερος κόσμος. Ο βαθμός στον οποίο η συμπεριφορά των ανθρώπων ακολουθεί, ακόμη και με ιδιοσυγκρασιακό ή ασυνείδητο τρόπο, τα προσωπικά τους στερεότυπα για τις ομάδες (δηλαδή τις πεποιθήσεις τους πρώτης

τάξης) επηρεάζεται έντονα από την πίστη τους ότι τα στερεότυπα αυτά τα ασπάζονται και οι περισσότεροι άλλοι (Seachrist & Stangor, 2001). Ας επισημάνουμε ότι αυτό ξεπερνά την κλασική διαδικασία συμμόρφωσης, αφού επηρεάζει την ιδιωτική συμπεριφορά του ατόμου η οποία δεν βρίσκεται υπό την επιτήρηση των άλλων. Παρομοίως έχει αποδειχθεί πως όταν μαθαίνει κανείς ότι οι περισσότεροι δεν συμμερίζονται τα προσωπικά του στερεότυπα, τα στερεότυπα αυτά αλλάζουν, ακόμη και σε άρρητο γνωστικό επίπεδο, πιο πολύ απ' ό,τι με την έκθεση σε μια εμπειρία αντίθετη στο στερεότυπο (Stangor, Seachrist, & Jost, 2000). Προφανώς, η αντίληψη ότι ο περισσότερος κόσμος έχει μια ορισμένη πεποίθηση κύρους προσδίδει στην τελευταία μια δύναμη που ευθύνεται για τον αντίκτυπό της στη συμπεριφορά των ατόμων στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων.

Προκειμένου λοιπόν να λειτουργήσει ως πεποίθηση κύρους με σημαντικές συνέπειες για τις κοινωνικές σχέσεις, μια πεποίθηση πρέπει να έχει τον χαρακτήρα παραδοχής τρίτης τάξης για το τι πιστεύει ο περισσότερος κόσμος. Αυτές οι πεποιθήσεις κύρους, συνήθως αλλά όχι απαραίτητα, έχουν και τον χαρακτήρα προσωπικών, πρώτης τάξης πεποιθήσεων για το άτομο. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω, οι άνθρωποι είναι πιθανό να υποθέτουν ότι ο περισσότερος κόσμος εκτιμά μια ομάδα περισσότερο από μια άλλη, όταν στην πραγματικότητα λίγοι το κάνουν όντως αυτό (ήδη ή ακόμη) σε προσωπικό επίπεδο. Ενώ αυτή η κατάσταση πλουραλιστικής άγνοιας είναι πιθανό να αποδειχθεί εύθραυστη, μπορεί να δώσει ενδείξεις για τους μηχανισμούς με τους οποίους αναδύονται αρχικά οι πεποιθήσεις κύρους. Σε γενικές γραμμές όμως, οι πεποιθήσεις κύρους μάλλον αντέχουν περισσότερο όταν υιοθετούνται όχι μόνο σχεδόν ομόφωνα ως πεποιθήσεις τρίτης τάξης, αλλά και ως πεποιθήσεις πρώτης τάξης από την πλειοψηφία ενός πληθυσμού.

Από τη στιγμή που σχηματιστούν οι πεποιθήσεις κύρους, γίνονται τμήμα των πολιτισμικών στερεοτύπων για τις ομάδες τις οποίες ιεραρχούν αξιολογικά. Προσθέτουν σε αυτά τα ομαδικά στερεότυπα ένα διακριτό, κοινό περιεχόμενο, απεικονίζοντας τη μια ομάδα ως κοι-

νωνικά πιο σεβαστή και γενικά ως πιο ικανή και σε θέση να δράσει (agentic) απ' ό,τι η άλλη ομάδα (Berger, Ridgeway, & Zelditch, 2002· Berger, Rosenholz, & Zelditch, 1980· Conway, Pizzamiglio, & Mount, 1996· Fiske et al., 2002). Στις Ηνωμένες Πολιτείες τα στερεότυπα για τη φυλή και το φύλο, για παράδειγμα, αν και διαφέρουν με πολλούς τρόπους, περιγράφουν και τα δύο τη μια ομάδα (τους άνδρες, τους λευκούς) ως πιο σεβαστή, ικανή και σε θέση να δράσει απ' ό,τι την άλλη (τις γυναίκες, τους Αφροαμερικανούς).

Εκτός από τις διαφορές στο κύρος και τη συνολική ικανότητα, οι πεποιθήσεις κύρους, καθώς ορίζονται από τη θεωρία των καταστάσεων προσδοκίας, σχετίζονται και με διαφορές μεταξύ των ομάδων σε συγκεκριμένες δεξιότητες, όπως είναι η μαγειρική και η επισκευή αυτοκινήτων, ανάλογα με το φύλο (Berger, Rosenholz, & Zelditch, 1980). Έχει ενδιαφέρον ότι οι συγκεκριμένες αυτές δεξιότητες απεικονίζουν συνήθως την ομάδα χαμηλού κύρους ως εκφραστικότερη και με πιο συλλογικό πνεύμα απ' ό,τι τη θεωρούμενη γενικά ως ικανότερη και περισσότερο σε θέση να δράσει ομάδα υψηλής θέσης (Conway, Pizzamiglio, & Mount, 1996· Fiske et al., 2002). Οι Conway, Pizzamiglio και Mount (1996) εικάζουν ότι αυτή η πτυχή των πεποιθήσεων κύρους απορρέει από πολιτισμικά σχήματα για τις διαπροσωπικές σχέσεις κύρους, κατά τα οποία οι δράστες υψηλού κύρους είναι ενεργητικοί και ασκούν επιρροή, ενώ οι δράστες χαμηλού κύρους απλώς αντιδρούν και αποκρίνονται στη δράση των άλλων. Ενώ λοιπόν οι πεποιθήσεις κύρους ορίζονται από το περιεχόμενό τους ως προς το κύρος και την ικανότητα, φέρουν συχνά και συμπληρωματικές πεποιθήσεις για την ομάδα χαμηλότερου κύρους και τις μεγαλύτερες κοινωνικοσυναίσθηματικές της δεξιότητες. Έχοντας αναπτύξει πληρέστερα τις πεποιθήσεις κύρους και τις ιδιαίτερες ιδιότητές τους μπορώ τώρα να προχωρήσω σε μια ανάλυση της ανάπτυξής τους.

Η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους

Η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους έχει ως σημείο εκκίνησης την ύπαρξη μιας κοινωνικά αναγνωρισμένης διάκρισης, αν και όχι ακόμη συναινετικά αξιολογημένης, η οποία διαχωρίζει τον πληθυσμό σε δύο τουλάχιστον κατηγορικές ομάδες. Η θεωρία προϋποθέτει ως συνθήκη του πλαισίου ότι υπάρχει ένας ορισμένος βαθμός αλληλεξάρτησης ανάμεσα σε αυτές τις κατηγορικές ομάδες, με την έννοια ότι τα μέλη των ομάδων πρέπει να συνεργάζονται τακτικά για να επιτύχουν αυτά που θέλουν ή χρειάζονται. Κάτω από αυτή τη συνθήκη, υποστηρίζει η θεωρία, τα τοπικά πλαίσια όπου συναντιούνται μεταξύ τους οι άνθρωποι διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών γίνονται ισχυρά πεδία για τον σχηματισμό και τη διατήρηση πεποιθήσεων κύρους γύρω από την κατηγορική διαφορά (Ridgeway, 1991, 2000· Ridgeway & Erickson, 2000· Webster & Hysom, 1998). Οι βασικές θέσεις της θεωρίας μπορούν να συνοψιστούν σε ορισμένα απλά σημεία.

Κατά την επαφή μεταξύ ανθρώπων διαφορετικών κατηγοριών, όπου υπάρχει αλληλεξάρτηση, είναι πιθανό να αναπτυχθούν μεταξύ τους ιεραρχίες επιρροής και υπόληψης, όπως ακριβώς συμβαίνει σε όλες πρακτικά τις συνεργατικές και προσανατολισμένες σε ορισμένο στόχο επαφές (Ridgeway & Walker, 1995). Αυτές οι διαπροσωπικές ιεραρχίες αναπτύσσονται άρρητα, μέσα από πλήθος μικρές συμπεριφορές που οι συμμετέχοντες σπάνια εξετάζουν με προσοχή. Σύμφωνα με τη θεωρία, εφόσον η πραγματική προέλευση της ιεραρχίας επιρροής τους είναι ασαφής, αλλά η κατηγορική διαφορά τους πρόδηλη, οι συμμετέχοντες μπορεί να συνδέσουν τη φαινομενική τους διαφορά σε υπόληψη και ικανότητα στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης κατάστασης με την κατηγορική τους διαφορά. Η θεωρία υποθέτει ότι αν αυτή η σύνδεση επαναληφθεί σε επόμενες επαφές μεταξύ των κατηγοριών, αυτό θα τους ωθήσει τελικά να σχηματίσουν γενικευμένες πεποιθήσεις κύρους για την κατηγορική τους διαφορά. Από τη στιγμή που οι άνθρωποι σχηματίζουν τέτοιες πεποιθήσεις κύρους, θα τις

μεταφέρουν εν συνεχεία στις επαφές τους με άτομα της άλλης ομάδας και θα συμπεριφέρονται σύμφωνα με αυτές. Μεταχειριζόμενοι τους άλλους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις κύρους, θα ωθήσουν τουλάχιστον κάποιους από αυτούς να υιοθετήσουν την πεποίθηση. Αυτό με τη σειρά του θα δημιουργήσει μια διαδικασία διάδοσης, που δυνητικά θα εξαπλώσει την πεποίθηση κύρους ευρέως στον πληθυσμό.

Το αν πράγματι η κυοφορούμενη πεποίθηση κύρους θα εξαπλωθεί και ποια ομάδα θα ορίσει ως ομάδα υψηλού κύρους εξαρτάται από τις δομικές συνθήκες που διαμορφώνουν τους όρους για την επαφή μεταξύ ανθρώπων από κάθε κατηγορική ομάδα (Ridgeway, 1991, 2000· Ridgeway & Balkwell, 1997). Κεντρικό σημείο είναι το κατά πόσο οι δομικές συνθήκες δίνουν στα μέλη της μιας κατηγορικής ομάδας συστηματικό πλεονέκτημα σε κάποιον παράγοντα, όπως οι υλικοί πόροι ή η τεχνολογία, που ευνοεί την άσκηση επιρροής κατά τις διομαδικές επαφές. Όπως υποστηρίζει η θεωρία, αν υπάρχει τέτοιος παράγοντας μεροληψίας, αναμένεται να αναδυθούν πεποιθήσεις κύρους που ευνοούν τη δομικά προνομιούχα ομάδα και αυτές να διαδοθούν ώστε να επικρατήσουν ευρέως στην κοινωνία.

Στην αρχική της διατύπωση, η θεωρία της κατασκευής κοινωνικού κύρους εστίαζε σε μια συγκεκριμένη δομική συνθήκη –στη συνάφεια μεταξύ ανώτερων υλικών πόρων και υπαγωγής σε ορισμένη κατηγορική ομάδα– και επιχειρούσε να περιγράψει τους μηχανισμούς που θα γεννούσαν, μέσα από αυτή τη συνθήκη, πεποιθήσεις κύρους για τη διάκριση της ομάδας (Ridgeway, 1991). Οι κοινωνιολόγοι έχουν παρατηρήσει από παλιά ότι συνήθως προϋπόθεση για να αναπτυχθούν πεποιθήσεις κύρους γύρω από δύο κοινωνικές ομάδες είναι η συσσώρευση υλικού πλούτου από τα μέλη της μιας εκ των δύο ομάδων (Weber, 1968). Στη συνέχεια όμως η λογική της θεωρίας υπονόησε ότι στην ανάδυση πεποιθήσεων κύρους γύρω από τη διάκριση των ομάδων οδηγεί η άνιση κατανομή *οποιοσδήποτε* παράγοντα (όχι μόνον των υλικών πόρων) επηρεάζει την ανάπτυξη ιεραρχικών επιρροής στις ομαδικές επαφές (Ridgeway et al., 1998· Webster & Hysom, 1998). Χρησιμοποιώντας αυτό το επιχειρήμα, οι Web-

ster και Hysom (1998) έδειξαν ότι η κοινωνική κατανομή της ηθικής επιδοκιμασίας ως προς τον σεξουαλικό προσανατολισμό είναι ένας τέτοιος δομικός παράγοντας που ευνοεί τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους για την ομοφυλοφιλία.

Όπως φανερώνει αυτή η σύνοψη, οι θέσεις που προβάλλει η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους είναι δύο ειδών. Η πρώτη σειρά επιχειρημάτων περιγράφει τους κοινωνιοψυχολογικούς μηχανισμούς μέσα από τους οποίους οι διομαδικές επαφές ωθούν τους συμμετέχοντες να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους. Η δεύτερη σειρά περιγράφει τις διαδικασίες διάδοσης που προκύπτουν από τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε τοπικές επαφές, κάτω από διαφορετικές δομικές συνθήκες. Οι θέσεις της θεωρίας για τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε τοπικές επαφές αντλούν την κοινωνική τους σημασία από τα επιχειρήματα που προβάλλει για τις δομικές συνθήκες: έτσι, η προκαταρκτική διερεύνηση της θεωρίας ξεκίνησε από εκεί. Οι Ridgeway και Balkwell (1997) έδειξαν, με προσομοιώσεις στον υπολογιστή, ότι αν οι άνθρωποι σχηματίζουν πεποιθήσεις κύρους στις επαφές τους, όπως υποστηρίζει η θεωρία, τότε είναι πράγματι δυνατόν να αναδυθούν ευρέως αποδεκτές πεποιθήσεις κύρους σε πολλές διαφορετικές δομικές συνθήκες. Αφού λοιπόν τα δομικά επιχειρήματα της θεωρίας έλαβαν αυτή τη λογική στήριξη, η εμπειρική διερεύνηση στράφηκε στα επιχειρήματα για τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε τοπικές επαφές.

Στις επόμενες ενότητες εξετάζω πρώτα τη διαδικασία του σχηματισμού πεποιθήσεων σε τοπικά πλαίσια δράσης. Περιγράφω τους εμπειρικούς ελέγχους που έγιναν στις θέσεις της θεωρίας, όπως και μετέπειτα επεξεργασίες που διευρύνουν τα πλαίσια στα οποία αυτές οι θέσεις μπορούν να εφαρμοστούν. Ολοκληρώνω αυτή την ενότητα με ένα σύνολο προτάσεων που συνοψίζουν τις τρέχουσες θέσεις της θεωρίας για τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε τοπικά πλαίσια. Στη συνέχεια επιστρέφω στα επιχειρήματα για τις δομικές συνθήκες και περιγράφω λεπτομερέστερα το πώς και πότε αυτές οι συνθήκες οδηγούν στην ανάπτυξη ευρέως διαδεδομένων πεποιθήσεων κύρους.

Σχηματισμός πεποιθήσεων σε τοπικά πλαίσια

Η θεωρία επισημαίνει δύο γενικούς τύπους τοπικών πλαισίων που ωθούν τους συμμετέχοντες να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους γύρω από κάποια κοινωνική διαφορά. Και οι δύο αυτοί τύποι συνίστανται σε επαφές προσανατολισμένες σε κάποιον σκοπό, στις οποίες μια κοινωνικά αναγνωρισμένη κατηγορική διάκριση γίνεται πρόδηλη για τους συμμετέχοντες, συνήθως γιατί διαφέρουν μεταξύ τους ως προς αυτήν (Berger et al., 1977· Cota & Dion, 1986). Στο πρώτο είδος αυτών των διακατηγορικών επαφών, οι συμμετέχοντες συνδέουν τη θέση τους στην τοπική ιεραρχία επιρροής με την πρόδηλη κατηγορική διαφορά τους και σχηματίζουν απευθείας μια πεποίθηση κύρους. Στο δεύτερο είδος, οι συμμετέχοντες αποκτούν μια πεποίθηση κύρους από κάποιον που την ασπάζεται ήδη και ο οποίος συμπεριφέρεται σύμφωνα με αυτήν στο συγκεκριμένο πλαίσιο. Στην πρώτη περίπτωση ο σχηματισμός πεποιθήσεων επιτρέπει να αναπτυχθούν νέες πεποιθήσεις· στη δεύτερη περίπτωση διευκολύνει τη διάδοσή τους.

Είναι ενδιαφέρον ωστόσο ότι και στα δύο αυτά πλαίσια οι κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί που ωθούν τους εμπλεκόμενους να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους είναι ακριβώς οι ίδιοι. Και στα δύο πλαίσια, δράστες που ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες, ας πούμε οι Α και οι Β, εργάζονται μαζί για έναν κοινό στόχο και μεταξύ των Α και Β αναδύεται μια ιεραρχία επιρροής. Η ανάπτυξη αυτής της ιεραρχίας δημιουργεί μια κοινή πραγματικότητα για τους εμπλεκόμενους, στην οποία ένα πρόσωπο από μια κατηγορία –π.χ. την Α– είναι πιο δραστήριο, ασκεί περισσότερη επιρροή και έχει φαινομενικά πιο μεγάλη ικανότητα, ενώ ο Β περιορίζεται στον ρόλο της αντίδρασης απέναντι στον Α. Η ιεραρχία αναπτύσσεται σιωπηρά με μικρές συμπεριφορές, έτσι ώστε η προέλευσή της να είναι ασαφής για τους εμπλεκόμενους. Αυτοί βλέπουν απλώς να τους φανερώνεται, με τη ροή των γεγονότων, ότι ο Α είναι δυναμικός, ικανός, επιβλητικός και κατά κάποιον τρόπο σημαντικός, ενώ ο Β δείχνει πιο πολύ να αντα-

ποκρίνεται παρά να δρα μόνος του και, κατά τα φαινόμενα, είναι λιγότερο ικανός και σημαντικός.

Εφόσον σε αυτά τα γεγονότα συμμετέχουν αμφότεροι οι Α και οι Β, οι άλλοι εμπλεκόμενοι δύσκολα μπορούν να αμφισβητήσουν την κοινωνική εγκυρότητα όσων προκύπτουν για τους Α και Β. Αν στις ακόλουθες επαφές επαναλαμβάνεται για έναν από τους συμμετέχοντες αυτή η σύνδεση μεταξύ επιρροής, ικανότητας και συγκεκριμένης διαφοράς μεταξύ Α και Β, η φαινομενική κοινωνική εγκυρότητα αυτού του σχήματος θα ενδυναμωθεί ακόμη περισσότερο. Τελικά, ακόμη και οι Β που συμμετέχουν σε αυτές τις επαφές αναγκάζονται να παραδεχθούν, ως στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας, ότι ο περισσότερος κόσμος θα θεωρούσε το μέσο άτομο Α υψηλότερου κύρους και πιο ικανό από το μέσο άτομο Β. Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία, είναι αυτή ακριβώς η δύναμη των επαναλαμβανόμενων, φαινομενικά έγκυρων πραγματικοτήτων στις οποίες συμμετέχει ένα πρόσωπο, που ωθεί αυτό το πρόσωπο να ξεκινήσει από την παραδοχή ότι ο περισσότερος κόσμος (αλλά συχνά και το ίδιο προσωπικά) θα έκρινε τους Α και Β διαφορετικά ως προς το κύρος και την ικανότητά τους (Ridgeway, 2000). Είναι επομένως προς όφελος του προσώπου, ακόμη και αν το ίδιο ανήκει στην κατηγορία Β, να ασπαστεί μια γενικευμένη πεποίθηση κύρους για τους Α και Β, προκειμένου να μπορεί να προβλέπει τη συμπεριφορά των άλλων.

Έτσι, η φαινομενικά συναινετική και κοινωνικά έγκυρη αντιστοιχία μεταξύ διαφοράς των Α και Β, αφενός, και υπόληψης και ικανότητας, αφετέρου, σε επαναλαμβανόμενα τοπικά πλαίσια ωθεί τους συμμετέχοντες να σχηματίσουν μια πεποίθηση που έχει τρία χαρακτηριστικά. Πρώτον, δεν αναφέρεται στους συγκεκριμένους Α και Β με τους οποίους το πρόσωπο ήρθε σε επαφή, αλλά σε μια κατηγορική γενίκευση για τους Α και Β ως κοινωνικές ομάδες. Επίσης, είναι μια πεποίθηση τρίτης τάξης για το πώς οι περισσότεροι βλέπουν τους Α και Β, την οποία συνήθως, αλλά όχι πάντα, ασπάζεται και το ίδιο το πρόσωπο. Τέλος, γίνεται αποδεκτή, τουλάχιστον ως πεποίθηση τρίτης τάξης, ακόμη και από αυτούς που ζημιώνει.

Και τα δύο πλαίσια, αυτά δηλαδή όπου οι άνθρωποι σχηματίζουν μια νέα πεποίθηση κύρους και αυτά όπου μαθαίνουν την πεποίθηση από τις πράξεις κάποιου άλλου, ενθαρρύνουν τη δημιουργία πεποιθήσεων εισάγοντας τον συμμετέχοντα σε μια φαινομενικά έγκυρη τοπική πραγματικότητα, όπου οι Α φαίνονται πιο ικανοί και ευυπόληπτοι από τους Β. Η διαφορά μεταξύ των δύο πλαισίων έγκειται μόνο στα μέσα που προσδίδουν στην εκάστοτε ιεραρχία επιρροής την ιδιαίτερή της μορφή. Στον πρώτο τύπο πλαισίου, στον οποίο οι συμμετέχοντες συνάγουν μια εξ ολοκλήρου νέα γι' αυτούς πεποίθηση κύρους από τη μεταξύ τους εμπειρία αλληλεπίδρασης, η ιεραρχία επιρροής μπορεί να αναπτυχθεί τυχαία και να ευνοήσει είτε τους Α είτε τους Β. Εναλλακτικά, η ιεραρχία μπορεί να διαμορφωθεί μέσω κάποιου παράγοντα των δομικών συνθηκών που μπορεί να ευνοεί μεροληπτικά τους Α (ή τους Β).

Καθώς η παρουσία κάποιου δομικού παράγοντα μεροληψίας παίζει σημαντικό ρόλο στον καθορισμό του κατά πόσο θα αναδυθούν όντως ευρέως αποδεκτές πεποιθήσεις κύρους από γεγονότα σε τοπικά πλαίσια, η θεωρία δίνει ιδιαίτερη προσοχή σε αυτό που ονομάζει «διπλά ανόμοιες επαφές» (*doubly dissimilar encounters*), οι οποίες ενσαρκώνουν αυτές τις δομικές συνθήκες (βλ. Ridgeway, 1991· Ridgeway et al., 1998). Σε αυτές τις επαφές οι συμμετέχοντες διαφέρουν όχι μόνο ως προς την κατηγορική διάκριση, αλλά και ως προς κάποιον παράγοντα, όπως οι υλικοί πόροι, που επιδρά συστηματικά στην απόκτηση επιρροής στο πλαίσιο επαφών προσανατολισμένων σε συγκεκριμένους στόχους. Ένα τέτοιο παράδειγμα θα ήταν οι επαφές μεταξύ ανθρώπων που διαφέρουν και ως προς τον πλούτο που έχουν και ως προς τη διάκριση Α/Β. Αν υπάρχουν στον πληθυσμό περισσότεροι Α που είναι πλούσιοι σε πόρους απ' ό,τι Β, τότε οι διπλά ανόμοιες επαφές θα ενθαρρύνουν συστηματικά τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους που ευνοούν τους Α παρά τους Β.

Στον δεύτερο τύπο πλαισίου σχηματισμού πεποιθήσεων, ένα πρόσωπο που έχει μια πεποίθηση κύρους μεταχειρίζεται σύμφωνα με αυτήν κάποιον άλλο είτε δείχνοντάς του σεβασμό και υποταγή είτε ασκώ-

ντας του επιρροή. Παρότι το άλλο άτομο, που δεν έχει ακόμη την πεποίθηση, μπορεί να αντισταθεί σ' αυτή τη μεταχείριση, η έρευνα δείχνει ότι οι άνθρωποι κατά κανόνα ευθυγραμμίζονται με τις άρρητες προσδοκίες συμπεριφοράς που οι άλλοι τούς αποδίδουν (Miller & Turnbull, 1986· Moore, 1985· Troyer & Younts, 1997). Συνεπώς, σε πολλές περιπτώσεις οι υποτακτικές ή διακηρυκτικές πράξεις του προσώπου που έχει την πεποίθηση θα προκαλέσουν την ανάδυση μιας φαινομενικά έγκυρης ιεραρχίας επιρροής, η οποία αντιστοιχεί στην πεποίθηση κύρους του προσώπου αυτού και η οποία διδάσκει την ίδια πεποίθηση σε κάποιον άλλο. Στην πραγματικότητα, η πεποίθηση κύρους του πρώτου προσώπου λειτουργεί συστηματικά ως παράγοντας μεροληψίας, διαμορφώνοντας τις αναδυόμενες ιεραρχίες επιρροής μεταξύ των Α και Β με τρόπο που εξαπλώνει την πεποίθηση κύρους.

Εμπειρικές έρευνες για τον σχηματισμό και τη διάδοση πεποιθήσεων σε τοπικά πλαίσια

Ισχύει πράγματι ότι οι άνθρωποι σχηματίζουν και διαδίδουν πεποιθήσεις κύρους στις επαφές τους, όπως υποστηρίζει η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους; Μαζί με συναδέλφους, πραγματοποίησα τέσσερα πειράματα για να απαντήσω σε αυτό το ερώτημα (Ridgeway et al., 1998· Ridgeway & Erickson, 2000). Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, οι διπλά ανόμοιες επαφές, όπου οι συμμετέχοντες διαφέρουν και ως προς κάποιον δομικό παράγοντα μεροληψίας (π.χ. στους υλικούς πόρους) και ως προς μια κατηγορική διάκριση, είναι κρίσιμες για τον σχηματισμό και την ευρεία διάδοση των πεποιθήσεων κύρους. Το πρώτο πείραμα λοιπόν εξέτασε τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε αυτό το πλαίσιο. Το πείραμα σχεδιάστηκε έτσι ώστε αφενός να αναπαραστήσει όλες τις όψεις των διπλά ανόμοιων επαφών που σύμφωνα με τη θεωρία είναι σημαντικές για τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους και αφετέρου να εξετάσει αν ο συνδυασμός τους είναι επαρκής για να δημιουργήσει αυτές τις πεποιθή-

σεις. Ιδιαίτερη σημασία είχε να εξακριβωθεί αν οι επαφές αυτές έχουν τη δύναμη να ωθούν τους ανθρώπους στην υιοθέτηση πεποιθήσεων κύρους που ζημιώνουν την ομάδα τους, εφόσον αυτό είναι απαραίτητο για να αναδυθούν κοινές πεποιθήσεις κύρους.

Η έρευνα πάνω στις καταστάσεις προσδοκίας έχει δείξει ότι όταν οι αλληλεπιδρώντες διαφέρουν ως προς τους υλικούς πόρους τους (π.χ. στον μισθό), αυτές οι διαφορές θα διαμορφώσουν τις ιεραρχίες επιρροής που αναπτύσσονται μεταξύ τους (Harrod, 1980· Stewart & Moore, 1992). Φαίνεται πως οι δράστες συμπεραίνουν ότι, αν οι κοινωνικά καταξιωμένες αμοιβές, όπως ο μισθός, κατανέμονται τύποις ανάλογα με τη θεωρούμενη υπόληψη και ικανότητα, τότε αυτοί που έχουν στη διάθεσή τους περισσότερες αμοιβές αυτού του είδους θα πρέπει –κρατώντας σταθερές όλες τις άλλες πιθανές διαφορές– να είναι και πιο ικανοί (Berger et al., 1985). Αυτές οι προσδοκίες διαμορφώνουν το πόσο διακηρυκτικός ή υποτακτικός είναι κανείς στην εκάστοτε κατάσταση, οδηγώντας σε μια ιεραρχία επιρροής που αντιστοιχεί στις μισθολογικές διαφορές. Μολονότι οι έρευνες αυτές εστιάζουν σε διαφορές μισθού, η λογική του επιχειρήματος υποδηλώνει ότι δεν είναι μόνο ο μισθός που διαμορφώνει προσδοκίες ικανότητας και επιρροή, αλλά και κάθε κοινωνικά καταξιωμένη αμοιβή (τα αποκαλούμενα «αντικείμενα-στόχοι»), όπως, για παράδειγμα, ένα μεγάλο σε έκταση γραφείο (Berger et al., 1985· Troyer, 2003· Webster & Hyson, 1998).

Μελέτη 1. Το πρώτο πείραμα βασίστηκε σε αυτή την έρευνα για να δημιουργήσει τις συνθήκες που, σύμφωνα με τη θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους, προκαλούν τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους στις διπλά ανόμοιες επαφές (Ridgeway et al., 1998, Μελέτη 1). Οι συνθήκες αυτές απαιτούν τη δημιουργία επαναλαμβανόμενων και προσανατολισμένων σε συγκεκριμένο στόχο επαφών, στις οποίες οι συμμετέχοντες διαφέρουν ως προς μια πρόδηλη αλλά μη αξιολογημένη κατηγορική διάκριση και ως προς το επίπεδο των πόρων (δηλαδή τον μισθό), αλλά και στις οποίες διαμορφώνεται μια ιεραρχία επιρροής που αντιστοιχεί στα μισθολογικά επίπεδα των συμμετεχόντων.

Για τη δημιουργία αυτών των συνθηκών στην πράξη, υποκείμενα ανδρικού και γυναικείου φύλου εργάστηκαν μέσω ακουστικής σύνδεσης με έναν συνεργάτη του ίδιου κάθε φορά φύλου –στην πραγματικότητα πειραματικό συνεργό– για την υλοποίηση ενός συνεργατικού έργου λήψης αποφάσεων που πραγματοποιούνταν σε δύο γύρους. Στον δεύτερο γύρο επαναλαμβάνονταν οι συνθήκες του πρώτου γύρου με διαφορετικό συνεργάτη-πειραματικό συνεργό. Πριν ξεκινήσουν το έργο, τα υποκείμενα συμπλήρωσαν ένα συνοπτικό έντυπο με πληροφορίες για την προέλευσή τους, όπως η προηγούμενη εργασιακή εμπειρία τους και άλλοι παρόμοιοι παράγοντες. Για να δημιουργηθεί μια κατηγορική διάκριση, τα υποκείμενα εκτέλεσαν στη συνέχεια ένα έργο προσαρμοσμένο από τις έρευνες της κοινωνικής ταυτότητας, σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να διαλέξουν έναν πίνακα είτε του Klee είτε του Kandinsky (Tajfel et al., 1971). Ειπώθηκε στους συμμετέχοντες ότι με αυτό το «τεστ» του «προσωπικού στυλ απόκρισης» διακρίνονται δύο διαφορετικοί τύποι ανθρώπων, οι S2 και οι Q2, και ότι το διαφορετικό τους στυλ απόκρισης είναι μια σταθερή πτυχή του εαυτού τους. Υποτίθεται επίσης ότι στον κόσμο υπάρχουν περίπου ίσα ποσοστά ανθρώπων S2 και Q2.

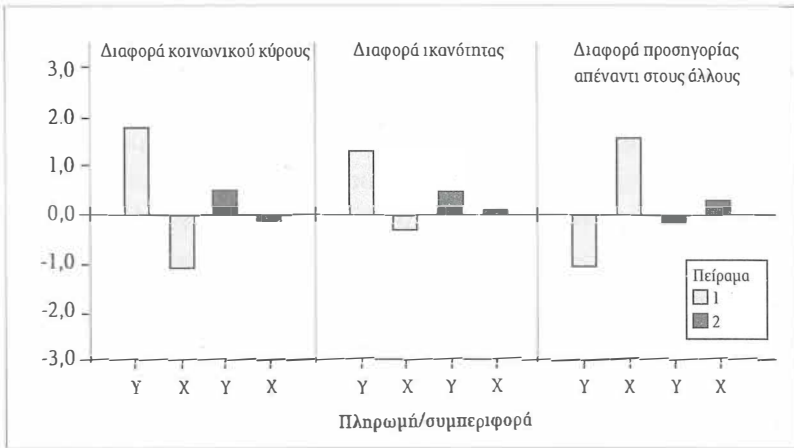
Ενώ περίμεναν τα «αποτελέσματα» του τεστ για το προσωπικό τους στυλ απόκρισης, τα υποκείμενα ενημερώνονταν ότι «βάσει των πληροφοριών που έχει το εργαστήριο για σας», είχαν καθοριστεί διαφορετικά ποσά αμοιβής για τα ίδια και τους συνεργάτες τους. Προκειμένου να συντηρηθεί η αμφισημία για τις αιτίες αυτής της διαφοράς αμοιβής, τα υποκείμενα μόνο τότε μάθαιναν ότι διέφεραν από τους συνεργάτες τους και ως προς το στυλ απόκρισης. Τέλος, για να προσομοιωθεί η δομική συνθήκη της γενικής (αλλά όχι τέλει) σύνδεσης μεταξύ κατηγορικής διάκρισης και διαφοράς σε πόρους, τα υποκείμενα υπέγραψαν ένα έντυπο πληρωμής, στο οποίο υπήρχαν προηγούμενες πλαστές υπογραφές που έδειχναν ότι οι S2 και Q2 αμείβονταν σε γενικές γραμμές διαφορετικά, με κάποια όμως επικάλυψη στα ποσά πληρωμής τους.

Στη συνέχεια τα υποκείμενα εργάστηκαν πάνω στο έργο πολλα-

πλών δοκιμών πρώτα με τους συνεργάτες τους του πρώτου γύρου και κατόπιν με αυτούς του δεύτερου. Στις συζητήσεις γύρω από το έργο, είχαν δοθεί οδηγίες στους συνεργάτες-πειραματικούς συνεργούς, και για τους δύο γύρους, να μεταχειρίζονται το υποκείμενο με σεβασμό όταν πληρωνόταν καλύτερα και με αυτοπεποίθηση και επιβλητικότητα όταν πληρωνόταν λιγότερο, σε μια απόπειρα μίμησης της επίδρασης που έχουν συνήθως οι διαφορές αμοιβής στις αλληλεπιδράσεις (Harrod, 1980· Stewart & Moore, 1992). Αυτές οι συμπεριφορές οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας ξεκάθαρης ιεραρχίας επιρροής και στους δύο γύρους, αντίστοιχης με τις διαφορές πληρωμής, όπως υπαγορεύει η θεωρία. Όταν τα υποκείμενα πληρώνονταν λιγότερο, άλλαζαν τις επιλογές τους ώστε να συμφωνούν με τον συνεργό-συνεργάτη τους (ως μέτρηση επιρροής) στα τρία τέταρτα και πλέον των περιπτώσεων. Όταν τα υποκείμενα πληρώνονταν περισσότερο, τις άλλαζαν έτσι ώστε να συμφωνούν με τους συνεργάτες τους σε λιγότερες από τις μισές περιπτώσεις.

Μετά από δύο τέτοιες διπλά ανόμοιες αλληλεπιδράσεις, τα υποκείμενα συμπλήρωναν μια σειρά προτάσεων σημασιολογικής διαφοροποίησης, που ρωτούσαν πώς βλέπει ο περισσότερος κόσμος, και σε ξεχωριστό φύλλο πώς βλέπουν οι ίδιοι, τον μέσο άνθρωπο S2 και τον μέσο Q2 ως προς το κύρος του (σεβαστός – μη σεβαστός, υψηλής θέσης – χαμηλής θέσης, ηγέτης – ακόλουθος, ισχυρός – ανίσχυρος), ως προς την ικανότητά του (ικανός – ανίκανος, με γνώσεις – χωρίς γνώσεις, άξιος – ανάξιος), και ως προς την κοινωνική του προσήγορία (με ενσυναίσθηση – χωρίς ενσυναίσθηση, συνεργατικός – μη συνεργατικός, συμπαθητικός – αντιπαθητικός, ευχάριστος – δυσάρεστος). Οι κλίμακες κύρους και ικανότητας που αναφέρονται «στον περισσότερο κόσμο» αποτελούν τη βασική μέτρηση των πεποιθήσεων κύρους, καθώς αποτυπώνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους ως πεποιθήσεων τρίτης τάξης, ενώ οι προσωπικές κλίμακες κύρους και ικανότητας μετρούν τις πεποιθήσεις πρώτης τάξης.

Ο σχηματισμός πεποιθήσεων κύρους σε αυτό το πείραμα μπορεί να διαπιστωθεί πιο ξεκάθαρα με την εξέταση της διαφοράς ανάμεσα

Σχήμα 1

Αξιολόγηση των υποκειμένων για τη διαφορά μεταξύ της δικής τους και της άλλης ομάδας: πειράματα 1 και 2

(Y = υψηλή πληρωμή, X = Χαμηλή πληρωμή)

στο πώς τα υποκείμενα θεωρούν ότι θα αξιολογούσε ο περισσότερος κόσμος το μέσο μέλος της δικής τους ομάδας (βάσει του στυλ απόκρισης) και το μέσο μέλος της άλλης ομάδας. Όπως δείχνουν τα ευρήματα του πειράματος 1 στο Σχήμα 1, τα υποκείμενα που κατ' επανάληψη αμείβονταν καλύτερα και ασκούσαν μεγαλύτερη επιρροή από το μέλος της άλλης ομάδας σχημάτιζαν την πεποίθηση ότι ο περισσότερος κόσμος θεωρεί τη δική τους ομάδα πιο ευυπόληπτη, πιο ικανή, αλλά λιγότερο ευπροσήγορη από την άλλη ομάδα. Είναι μάλιστα ακόμη πιο εντυπωσιακό ότι τα υποκείμενα που αμείβονταν χαμηλότερα και είχαν μικρότερη επιρροή από το άλλο, διαφορετικό μέλος κατέληξαν να πιστεύουν ότι η δική τους ομάδα είναι λιγότερο ευυπόληπτη, λιγότερο ικανή, αλλά περισσότερο ευπροσήγορη από ό,τι η άλλη ομάδα στα μάτια των περισσότερων ανθρώπων. Όλες αυτές οι διαφορές ήταν σημαντικές σε επίπεδο $p < 0,001$ (Ridgeway et al., 1998, Μελέτη 1). Σε αυτήν και σε μετέπειτα ερευνητικές μελέτες, τα ευρήματα για τις προσωπικές αξιολογήσεις των δύο ομάδων ήταν σε με-

γάλο βαθμό παρόμοια με εκείνα για τον περισσότερο κόσμο, με την εξαίρεση ότι τα υποκείμενα στις συνθήκες χαμηλής αμοιβής δεν υιοθέτησαν προσωπικά την πεποίθηση πως η δική τους ομάδα ήταν πράγματι λιγότερο ικανή από την άλλη ομάδα, αν και παραδέχτηκαν ότι ο περισσότερος κόσμος τις βλέπει έτσι.

Αυτό το πείραμα έδειξε ότι οι –πολλοί– παράγοντες που εμπλέκονται στις διπλά ανόμοιες επαφές επαρκούν –μαζί– για τον σχηματισμό κοινών πεποιθήσεων κύρους ως προς μια κοινωνική διαφορά. Το συγκεκριμένο πείραμα όμως δεν φανερώνει από μόνο του ποιες όψεις αυτών των επαφών είναι οι κρισιμότερες για τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους. Η θεωρία υποστηρίζει ότι αυτό που στην πραγματικότητα ωθεί τους συμμετέχοντες να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους είναι η επαναλαμβανόμενη σύνδεση μεταξύ μιας φαινομενικά συναινετικής ιεραρχίας επιρροής και της κατηγορικής διάκρισης. Η επίδραση των πόρων στις πεποιθήσεις κύρους *διαμεσολαμβάνεται* επομένως από την τοπική πραγματικότητα που δημιουργεί η ιεραρχία επιρροής όπως αυτή διαμορφώνεται από τους πόρους. Αυτό το σημείο είναι σημαντικό, αφού αν η διαμεσολάβηση αυτή ισχύει, όχι μόνο οι διαφορές αμοιβής αλλά κάθε παράγοντας που ευνοεί τη δημιουργία ιεραρχιών επιρροής θα έχει παρόμοια επίδραση στον σχηματισμό πεποιθήσεων. Το σημείο αυτό λοιπόν έχει ευρύτερες συνέπειες ως προς τη δυνατότητα γενίκευσης των συνθηκών στις οποίες μπορούν να σχηματιστούν πεποιθήσεις κύρους μέσω των μηχανισμών που περιγράφει η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους.

Μελέτη 2. Το δεύτερο πείραμα εξέτασε κατά πόσο οι ιεραρχίες επιρροής που βίωσαν τα υποκείμενα στο πρώτο πείραμα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον από μέρους τους σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους, όπως υποστηρίζει η θεωρία (Ridgeway et al., 1998, Μελέτη 2). Μπορεί, σε τελική ανάλυση, τα υποκείμενα στο πρώτο πείραμα να συμπέραναν απλώς τις πεποιθήσεις κύρους από την επίγνωση των διαφορών πληρωμής και μόνον. Το δεύτερο πείραμα ήταν επανάληψη του πρώτου, χωρίς όμως την εμπειρία της ιεραρχίας επιρροής. Όπως

και στο πρώτο, τα υποκείμενα έμαθαν ότι θα πληρώνονταν διαφορετικά από τον συνεργάτη τους και ότι διέφεραν στο προσωπικό τους στυλ απόκρισης. Στη συνέχεια, προτού ξεκινήσουν το έργο με τον συνεργάτη τους, τους ζητήθηκε να συμπληρώσουν μια μέτρηση για τις πρώτες τους εντυπώσεις, που περιλάμβανε τις κλίμακες πεποιθήσεων κύρους. Όπως δείχνει το Σχήμα 1, τα ευρήματα του πειράματος 2 έδειξαν ότι η απλή επίγνωση μιας διαφοράς αμοιβής ανάμεσα σε συμμετέχοντες που ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες δεν ήταν επαρκής για τη δημιουργία ολοκληρωμένων πεποιθήσεων κύρους. Ενώ τα υποκείμενα με την υψηλή αμοιβή πίστευαν ότι ο περισσότερος κόσμος θα θεωρούσε τη δική τους ομάδα πιο ευυπόληπτη και πιο ικανή (μια επίδραση δηλαδή ενδοομαδικής ευνοιοκρατίας), τα υποκείμενα με χαμηλή αμοιβή δεν πίστευαν ότι οι περισσότεροι θα αξιολογούσαν την ομάδα τους ως σημαντικά διαφορετική από την άλλη ομάδα όσον αφορά το κύρος και την ικανότητά της. Ως αποτέλεσμα, σε αυτό το πλαίσιο δεν αναπτύχθηκε η κοινώς αποδεκτή αξιολόγηση της μιας ομάδας σε σύγκριση με την άλλη, η οποία και είναι το αναγνωριστικό στοιχείο των πεποιθήσεων κύρους.

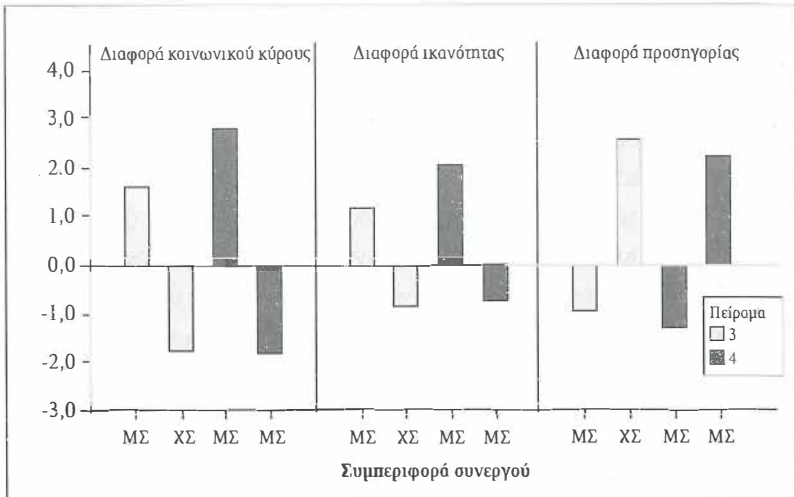
Τα δύο αυτά πειράματα φανερώνουν πως οι διπλά ανόμοιες επαφές μπορούν πράγματι να ξεκινήσουν τη διαδικασία για τον σχηματισμό ευρέως διαδεδομένων πεποιθήσεων κύρους, ωθώντας συστηματικά τους συμμετέχοντες σε αυτές να αναπτύξουν πεποιθήσεις κύρους που ευνοούν τη δομικά προνομιούχα κατηγορική ομάδα. Οι πεποιθήσεις όμως που σχηματίζονται σε αυτά τα τοπικά πλαίσια θα έχουν τελικά μικρό νόημα αν οι άνθρωποι δεν τις διαδώσουν στις μετέπειτα επαφές τους με τα μέλη της άλλης ομάδας. Προκειμένου να εξαπλωθούν ευρέως οι πεποιθήσεις, οι άνθρωποι θα πρέπει να μπορούν να τις διδάσκουν στα μέλη της άλλης ομάδας, ακόμη κι όταν αυτά τα μέλη δεν διαφέρουν από τους ίδιους ως προς τους πόρους που κατέχουν.

Μελέτη 3. Ένα τρίτο πείραμα ασχολήθηκε με το παραπάνω ερώτημα, αν δηλαδή οι άνθρωποι μπορούν να διαδώσουν τις πεποιθήσεις κύρους λειτουργώντας σύμφωνα με αυτές στις διομαδικές επαφές (Ridge-

way & Erickson, 2000, Μελέτη 1). Όπως στο πρώτο πείραμα, τα υποκείμενα εργάστηκαν μέσω ακουστικής σύνδεσης με έναν διαφορετικό συνεργάτη του ίδιου φύλου σε καθέναν από τους δύο γύρους ενός συνεργατικού έργου λήψης αποφάσεων. Όπως και πριν, τα υποκείμενα διέφεραν και από τους δύο συνεργάτες τους στο προσωπικό στυλ απόκρισης, αυτή τη φορά όμως δεν υπήρχαν διαφορές στην αμοιβή. Οι συνεργάτες ήταν πειραματικοί συνεργοί που συμπεριφέρονταν και στους δύο γύρους σαν να είχαν πεποίθηση κύρους για τη διαφορά του στυλ απόκρισης, δείχνοντας στο υποκείμενο είτε σεβασμό και υποταγή είτε αυτοπεποίθηση και έλλειψη υποταγής. Όπως αναμενόταν, η συμπεριφορά υποταγής του συνεργού δημιούργησε ιεραρχίες επιρροής που ευνοούσαν το υποκείμενο, ενώ η από μέρους του έλλειψη υποταγής οδήγησε σε ιεραρχίες που ευνοούσαν τον συνεργό.

Μετά από δύο γύρους, στους οποίους αναπτύχθηκε σταθερά η ιεραρχία επιρροής ανάμεσα στα ίδια και στο μέλος της διαφορετικής κατηγορίας, τα υποκείμενα σχημάτισαν ξεκάθαρες πεποιθήσεις κύρους γύρω από τη διαφορά, όπως δείχνουν τα αποτελέσματα του πειράματος 3 στο Σχήμα 2. Τα υποκείμενα που αντιμετωπίστηκαν με σεβασμό και υποταγή και άσκησαν επιρροή στις επανειλημμένες επαφές τους πίστεψαν ότι ο περισσότερος κόσμος αποδίδει στη δική τους ομάδα σημαντικά μεγαλύτερο κύρος και ικανότητα απ' ό,τι στην άλλη ομάδα ($p < 0,001$). Τα υποκείμενα που αντιμετωπίστηκαν χωρίς σεβασμό και παραχώρησαν την επιρροή στο μέλος της διαφορετικής κατηγορίας πίστεψαν ότι ο περισσότερος κόσμος θεωρεί τη δική τους ομάδα λιγότερο ευυπόληπτη και ικανή από την άλλη ομάδα ($p < 0,001$). Συνεπώς, ο πειραματικός συνεργός-συνεργάτης είχε διδάξει τη φαινομενική πεποίθηση κύρους του στο υποκείμενο, ακόμη κι όταν η πεποίθηση ζημίωνε την ομάδα όπου ανήκε το ίδιο. Η μελέτη αυτή δείχνει λοιπόν ότι οι διακατηγορικές επαφές μπορούν να διαδώσουν πεποιθήσεις από τον ένα συμμετέχοντα στον άλλο, όπως υποστηρίζει η θεωρία.

Δείχνοντας ότι οι άνθρωποι αναπτύσσουν πεποιθήσεις κύρους με την απλή επαναλαμβανόμενη σύνδεση επιρροής και κοινωνικής δια-

Σχήμα 2

Αξιολόγηση των υποκειμένων για τη διαφορά μεταξύ της δικής τους και της άλλης ομάδας: πειράματα 3 και 4

(ΜΣ = με σεβασμό, ΧΣ = χωρίς σεβασμό)

φοράς, χωρίς να υπάρχουν υποκείμενες διαφορές στους πόρους, το πείραμα αυτό ενισχύει επίσης τον ισχυρισμό της θεωρίας ότι κάθε παράγοντας που ευνοεί συστηματικά τη δημιουργία ιεραρχιών επιρροής μεταξύ υποκειμένων από διαφορετικές κατηγορίες θα προκαλεί και πεποιθήσεις κύρους γύρω από τη διαφορά. Αυτό με τη σειρά του προσδίδει εκέγγα στην εξήγηση των Webster και Hysom (1998) για το πώς οι διαφορές στην ηθική επιδοκιμασία των ομοφυλοφίλων και ετεροφυλοφίλων υποθάλλουν πεποιθήσεις κύρους γύρω από τον σεξουαλικό προσανατολισμό. Υποδηλώνει επιπλέον ότι, πέραν των διαφορών στους υλικούς πόρους, ένα μεγάλο φάσμα δομικών συνθηκών μπορεί να υποθάλλει πεποιθήσεις κύρους.

Μελέτη 4. Όπως υποστηρίζει η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους, οι διακατηγορικές επαφές ωθούν τους συμμετέχοντες να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους προκαλώντας τους επανειλημμένες

εμπειρίες κοινών, φαινομενικά έγκυρων κοινωνικών πραγματικότητων, όπου η υπόληψη και φαινομενική ικανότητα των δρώντων αντιστοιχεί σταθερά στην κατηγορική τους διαφορά. Αν αυτό το επιχείρημα είναι σωστό, όταν ένας Α αποκτά σταθερά μεγαλύτερη επιρροή από έναν Β στις επανειλημμένες αυτές επαφές, τότε πεποιθήσεις κύρους θα σχηματίσουν όχι μόνο οι συγκεκριμένοι Α και Β που εμπλέκονται, αλλά και άλλοι συμμετέχοντες στην επαφή, οι οποίοι παρακολουθούν τα γεγονότα. Εξάλλου, όσοι παρίστανται στην άσκηση επιρροής του Α επί του Β εισέρχονται κι αυτοί και συμμετέχουν στην τοπική πραγματικότητα που κατασκευάζεται κατά την επαφή. Ως αποτέλεσμα, ο φαινομενικά συναινετικός χαρακτήρας της αποκαλυφθείσας αντιστοιχίας μεταξύ διάκρισης Α – Β και υπόληψης και ικανότητας θα πρέπει να κάνει κοινωνικά έγκυρη αυτή την αντιστοιχία στα μάτια και των παριστάμενων συμμετεχόντων. Αν ισχύει πράγματι ότι οι παριστάμενοι συμμετέχοντες σε αυτές τις διακατηγορικές επαφές σχηματίζουν επίσης πεποιθήσεις κύρους, τότε η δύναμη αυτών των επαφών για τη δημιουργία και την εξάπλωση πεποιθήσεων κύρους ενισχύεται σε μεγάλο βαθμό. Οι προσομοιώσεις στον υπολογιστή υποδεικνύουν πως οι επαφές δύο έως έξι ανθρώπων μπορούν να γίνουν κοινωνικά μηχανοστάσια που καθοδηγούν την εξάπλωση πεποιθήσεων κύρους στο σύνολο του πληθυσμού (Ridgeway & Balkwell, 1997).

Για τον έλεγχο αυτής της διάστασης της θεωρίας, ένα τέταρτο πείραμα εξέτασε κατά πόσο οι παριστάμενοι συμμετέχοντες μπορούν να αποκτήσουν πεποιθήσεις κύρους παρατηρώντας επανειλημμένα κάποιον από τη δική τους ομάδα να δέχεται μια ορισμένη μεταχείριση αξιολογημένη με όρους κύρους (δηλαδή άσκηση επιρροής πάνω σε κάποιον ή υποταγή σε αυτόν) από κάποιον άλλο διαφορετικής κατηγορίας (Ridgeway & Erickson, 2000, Μελέτη 2). Τα υποκείμενα πληροφορήθηκαν ότι θα συμμετείχαν σε τριμελείς ομάδες λήψης αποφάσεων του ίδιου φύλου, όπου όλα τα μέλη θα πληρώνονταν το ίδιο. Το «τεστ» του προσωπικού στυλ απόκρισης έδειχνε ότι τα υποκείμενα έμοιαζαν στο στυλ απόκρισής τους με έναν από τους συνεργάτες τους στην ομάδα, αλλά διέφεραν από τον άλλο. Οι συνεργάτες ήταν

στην πραγματικότητα ηχογραφημένες συνομιλίες μεταξύ πειραματικών συνεργών και υποκειμένων από το τρίτο πείραμα. Ο ηχογραφημένος συνεργός είχε πάντα το αντίθετο στυλ απόκρισης από το εξεταζόμενο υποκείμενο. Στις μισές από τις συνθήκες τα υποκείμενα άκουγαν τον συνεργό να μεταχειρίζεται κάποιον όπως τα ίδια με σεβασμό, ενώ στις άλλες μισές άκουγαν τον συνεργό να μεταχειρίζεται κάποιον όπως τα ίδια χωρίς σεβασμό, με διακηρυκτικό τρόπο που υποδήλωνε επιρροή. Οι οδηγίες που δόθηκαν στα υποκείμενα ήταν να ακούσουν τις συζητήσεις μεταξύ των συμπαικτών τους προτού και τα τρία μέλη της ομάδας πάρουν κοινή απόφαση για κάθε δοκιμή. Στον δεύτερο γύρο επαναλήφθηκε η διαδικασία του πρώτου γύρου με διαφορετικούς ηχογραφημένους συμπαίκτες.

Όπως δείχνουν τα αποτελέσματα του πειράματος 4 στο Σχήμα 2, τα υποκείμενα πράγματι υιοθέτησαν και τα ίδια τις πεποιθήσεις κύρους παρακολουθώντας επανειλημμένα έναν διαφορετικό άλλο να μεταχειρίζεται κάποιον όμοιο τους σαν να είχε αξία κύρους η διαφορά τους. Όταν έβλεπαν τη δική τους ομάδα να δέχεται κατ' επανάληψη τον σεβασμό των άλλων, η πεποίθηση που σχημάτιζαν ήταν ότι ο περισσότερος κόσμος θεωρεί την ομάδα τους πιο ευπόληπτη, πιο ικανή, αλλά με λιγότερη ενσυναίσθηση από την άλλη ομάδα. Όταν ο διαφορετικός άλλος ασκούσε σταθερά επιρροή σε ένα μέλος της δικής τους ομάδας (συνθήκες μη υποταγής), τα υποκείμενα κατέληγαν στην άποψη ότι ο περισσότερος κόσμος θεωρεί την ομάδα τους λιγότερο ευπόληπτη, λιγότερο ικανή, αλλά με περισσότερη ενσυναίσθηση από τις άλλες ομάδες. Οι διαφορές ήταν όλες σημαντικές ($p < 0,001$). Φαίνεται ότι οι διακατηγορικές επαφές αποτελούν πράγματι δυνάμει ισχυρά μέσα διάδοσης των πεποιθήσεων κύρους.

Οι τέσσερις αυτές μελέτες προσφέρουν στο σύνολό τους στήριξη σε αρκετές κεντρικές θέσεις της θεωρίας κατασκευής κοινωνικού κύρους. Δείχνουν ότι οι άνθρωποι σχηματίζουν πράγματι πεποιθήσεις κύρους ως προς μια κατηγορική διάκριση, βάσει επανειλημμένων επαφών που τους παρουσιάζουν μια φαινομενικά έγκυρη κοινωνική

αντιστοιχία μεταξύ αυτής της διάκρισης, υπόληψης και ικανότητας. Οι πεποιθήσεις αυτές σχηματίζονται τόσο σε διπλά ανόμοιες επαφές όσο και σε επαφές όπου οι συμμετέχοντες διαφέρουν μόνο ως προς την κατηγορική διάκριση. Επιπλέον, οι μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι μπορούν να διαδώσουν τις πεποιθήσεις κύρους μεταχειριζόμενοι άλλους σύμφωνα με την πεποίθηση σε συνακόλουθες επαφές. Όλοι οι συμμετέχοντες σε αυτές τις επαφές, συμπεριλαμβανομένων όσων παρακολουθούν τη μεταχείριση, φαίνεται ότι αποκτούν τις πεποιθήσεις κύρους απ' αυτόν που τις «διδάσκει».

Η κοινωνική εγκυρότητα και ο σχηματισμός πεποιθήσεων κύρους

Παρότι οι έρευνες που περιέγραψα δείχνουν ότι οι επαφές μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές κατηγορικές ομάδες μπορούν να καλλιεργήσουν πεποιθήσεις κύρους, δεν μπορούν να ελέγξουν άμεσα τη θέση της θεωρίας κατασκευής κοινωνικού κύρους για το πώς οι επαφές αυτές διαμορφώνουν τέτοιες πεποιθήσεις. Η θέση περί κοινωνικής εγκυρότητας είναι σημαντική γιατί οριοθετεί το φάσμα των συνθηκών υπό τις οποίες τα τοπικά πλαίσια μπορούν να δημιουργήσουν πεποιθήσεις κύρους. Εξάλλου, δεν καταλήγουν όλες οι κοινωνικές διαφορές να γίνουν διαφορές κύρους και άξονες κοινωνικής ανισότητας. Πρέπει να κατανοήσουμε τις συνθήκες που είναι απαραίτητες για τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους σε τοπικά πλαίσια, προκειμένου να αντιληφθούμε όχι μόνο πώς σχηματίζονται οι πεποιθήσεις κύρους, αλλά και πώς μπορεί να διακοπεί ο σχηματισμός τους έτσι ώστε κάποιες διαφορές να μην εξελιχθούν σε διαφορές κύρους.

Τι εννοούμε όταν λέμε ότι ένα τοπικό πλαίσιο παρουσιάζει στον συμμετέχοντα μια *κοινωνικά έγκυρη* αντιστοιχία μεταξύ μιας κατηγορικής διάκρισης, υπόληψης και ικανότητας; Η έννοια της κοινωνικής εγκυρότητας προέρχεται από την ανάλυση του Weber (1968, σσ. 31-33) για τη νομιμότητα. Αναφέρεται στη συλλογική διάσταση

της νομιμότητας όπως αυτή αποτυπώνεται στην αίσθηση ότι οι άλλοι θα αποδεχθούν κάτι (π.χ. ένα κοινωνικό περίγραμμα ή συμβάν) σε μια περίπτωση, είτε ο δράστης το εγκρίνει είτε όχι (Zelditch & Floyd, 1998). Η έρευνα δείχνει ότι κάτι μοιάζει κοινωνικά έγκυρο στους ανθρώπους σε μια δεδομένη περίπτωση όταν φαίνεται να γίνεται συναινετικά αποδεκτό σε αυτό το τοπικό πλαίσιο, ή όταν εγκρίνεται επίσημα από μια νόμιμη αρχή σε αυτό το πλαίσιο (Zelditch, 2001).

Στις καθημερινές επαφές, στις οποίες εστιάζει η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους, δεν είναι ούτε απαραίτητη ούτε συννηθισμένη η υποστήριξη από κάποια αρχή στην αντιστοιχία μεταξύ κατηγορικής διάκρισης, υπόληψης και ικανότητας. Αντίθετα, η κοινωνική εγκυρότητα απορρέει από την κατά τα φαινόμενα ομόφωνη αποδοχή, από μέρους των συμμετεχόντων, εκείνου του κοινωνικού περιγράμματος στο οποίο οι δράστες της μιας κατηγορίας εμφανίζουν συμπεριφορικούς δείκτες υψηλότερου κύρους και ικανότητας απ' αυτούς της άλλης κατηγορίας, όπως το να κάνουν διακηρυκτικά υποδείξεις για το έργο και να αποκτούν επιρροή. Αυτοί της άλλης κατηγορίας παρουσιάζουν δείκτες χαμηλότερου κύρους, όπως το να συμπεριφέρονται διστακτικά και να αποδέχονται την επιρροή (Ridgeway, 2000· Ridgeway & Correll, 2006).

Εάν λοιπόν απουσιάζει η επίσημη υποστήριξη από τις αρχές, η αντιστοιχία μεταξύ της κατηγορικής διαφοράς, υπόληψης και ικανότητας αποκτά εγκυρότητα από τη φαινομενική συναινετική αποδοχή της ιεραρχίας επιρροής μεταξύ κατηγορικά διαφορετικών δραστών. Γι' αυτό και η συναινετική ιεραρχία επιρροής διαμεσολαβεί την επίδραση παραγόντων μεροληψίας, όπως οι διαφορές αμοιβής, στον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους σε πλαίσια όπου απουσιάζει η επίσημη υποστήριξη του δεσμού μεταξύ κατηγορικής διάκρισης και κύρους από τις αρχές. Εκ των πραγμάτων, η εμφάνιση συναίνεσης γύρω από την αντιστοιχία στο τοπικό πλαίσιο ενθαρρύνει από μόνη της τον σχηματισμό πεποιθήσεων κύρους με το να κάνει τους συμμετέχοντες να υποθέτουν ότι ο περισσότερος κόσμος, ακόμη και έξω από το τοπικό πλαίσιο, θα τις αποδεχόταν, δημιουργώντας έτσι μια πε-

ποίθηση τρίτης τάξης για τη θεώρηση των περισσότερων ανθρώπων. Σημειωτέον ότι αυτό δεν αποτελεί μια διαδικασία συμμόρφωσης στην οποία οι συμμετέχοντες αποκτούν τις πεποιθήσεις που ασπάζεται η πλειοψηφία, αλλά μάλλον μια διαδικασία στην οποία οι συμμετέχοντες διαμορφώνουν με παρόμοιο τρόπο, μέσα από την κοινή τους πραγματικότητα, μια πεποίθηση που κανένας τους δεν είχε από πριν (Ridgeway & Correll, 2006).

Δύο από τα πειράματα που συζητήθηκαν προηγουμένως προσφέρουν έμμεση στήριξη στο επιχείρημα για την κοινωνική εγκυρότητα. Στο τέταρτο πείραμα, οι συμμετέχοντες που είχαν επανειλημμένα την εμπειρία μιας συναινετικά αποδεκτής αντιστοιχίας μεταξύ κατηγορικής διάκρισης, υπόληψης και ικανότητας σχημάτισαν πεποιθήσεις κύρους, παρότι δεν είχαν προσωπικά δεχτεί μεταχείριση αξιολογημένη βάσει του κύρους (Ridgeway & Erickson, 2000, Μελέτη 2). Είναι ακόμη πιο ενδεικτικό το γεγονός ότι στο δεύτερο πείραμα οι συμμετέχοντες δεν εκτέθηκαν σε μια κοινωνικά έγκυρη αντιστοιχία, με την έννοια ότι δεν είχαν την εμπειρία μιας συναινετικής ιεραρχίας επιρροής μεταξύ των ίδιων και των κατηγορικά διαφορετικών συνεργατών τους, ούτε και είχαν πληροφορηθεί επίσημα ότι αμείβονταν διαφορετικά εξαιτίας της κατηγορικής τους διαφοράς. Όπως προβλέπει η θέση περί εγκυρότητας, αυτοί οι συμμετέχοντες δεν ανέπτυξαν πλήρως διαμορφωμένες, κοινές πεποιθήσεις κύρους (Ridgeway et al., 1998, Μελέτη 2).

Η σημασία όμως που έχει η συναινετική αποδοχή της ιεραρχίας επιρροής για την κοινωνική εγκυρότητα στις περισσότερες διακατηγορικές επαφές υποδεικνύει ένα μέσο για να ελεγχθεί απευθείας η θέση της θεωρίας για την κοινωνική εγκυρότητα. Μια σαφής συνέπεια αυτής της θέσης είναι ότι, αν αμφισβητηθεί η φαινομενική συναινετική αποδοχή της αντιστοιχίας μεταξύ κατηγορικής διάκρισης και κύρους, θα υπονομευτεί και ο σχηματισμός διαφοροποιημένων πεποιθήσεων κύρους.

Αυτή η πρόβλεψη ελέγχθηκε με ένα σχετικά πρόσφατο πείραμα (Ridgeway & Correll, 2006). Στη συγκεκριμένη μελέτη, τα υποκεί-

μενα συμμετείχαν αρχικά σε δύο επαφές με άτομα του ίδιου φύλου, οι οποίες επαφές υποστήριζαν και καθιστούσαν φαινομενικά συναινετική μια αντιστοιχία μεταξύ κατηγορίας βάσει του στυλ απόκρισης, αφενός, και μεγαλύτερης ή μικρότερης επιρροής και φαινομενικής ικανότητας, αφετέρου. Με αυτό τον τρόπο τα υποκείμενα σχημάτισαν σαφείς πεποιθήσεις κύρους που ευνοούσαν την ομάδα με τη μεγαλύτερη επιρροή, όπως και στις προηγούμενες μελέτες. Όπως όμως είχε προβλεφθεί, μετά από δύο επαφές όπου ένα μέλος της ομάδας έκανε σύντομα σχόλια που αμφισβητούσαν την ιεραρχία επιρροής όπως αυτή αντιστοιχούσε στο στυλ απόκρισης, τα υποκείμενα σχημάτισαν σημαντικά πιο αδύναμες πεποιθήσεις κύρους ($p < 0,001$). Ειδικότερα, για τα υποκείμενα αυτά η νομιμοποιητική διάσταση της ικανότητας που περιέχουν οι πεποιθήσεις κύρους κατέρρευσε, με την έννοια ότι τα υποκείμενα δεν πίστεψαν πως ο περισσότερος κόσμος θα αξιολογούσε τα άτομα της μιας κατηγορίας αποκριτικού στυλ ως πιο ικανά απ' αυτά της άλλης κατηγορίας. Όπως αναμενόταν, όσοι πιέζονταν στις επαφές να σχηματίσουν πεποιθήσεις κύρους που ζημίωναν τη δική τους ομάδα αποκριτικού στυλ απέρριψαν τις πεποιθήσεις κύρους πιο έντονα στις συνθήκες αμφισβήτησης, αν και αποδέχτηκαν επίσης τις πεποιθήσεις αυτές στις συνθήκες υποστήριξης (Ridgeway & Correll, 2006).

Αυτή η μελέτη διευκρινίζει πώς οι διακατηγορικές επαφές δημιουργούν πεποιθήσεις κύρους, δείχνοντας τη σημασία που έχει γι' αυτή τη διαδικασία η κοινωνική εγκυρότητα. Βοηθά έτσι να εξηγηθεί γιατί δεν εξελίσσονται όλες οι διαφορές σε διαφορές κοινωνικού κύρους. Είναι σαν η εμφάνιση της κοινωνικής εγκυρότητας να δημιουργεί έναν δεσμό συνάφειας (relevance bond) –όπως θα τον ονόμαζε η θεωρία καταστάσεων προσδοκίας– ανάμεσα στην κατηγορική διαφορά και στους δείκτες κύρους και ικανότητας, ο οποίος επιτρέπει στις συνέπειες των δεικτών αυτών ως προς το κύρος να επεκταθούν σε αυτή την κατηγορική διάκριση (Berger, Ridgeway, & Zelditch, 2002· Thye, 2000). Όταν η συναίνεση αμφισβητείται, αυτός ο δεσμός κοινωνικής συνάφειας αποδυναμώνεται ή καταλύεται. Ξεκάθαρη συ-

νέπεια των παραπάνω είναι ότι η ενεργός αμφισβήτηση μιας υποδηλούμενης διαφοράς κύρους ανάμεσα σε κατηγορικές ομάδες έχει σημασία, αφού μπορεί να διακόψει τον σχηματισμό των πεποιθήσεων κύρους για την κατηγορική τους διαφορά. Ασφαλώς, οι δομικές συνθήκες μπορεί να περιορίσουν τη δυνατότητα των μελών μιας κατηγορικής ομάδας να επιδεικνύουν εύκολα τέτοια αμφισβήτηση στις καθημερινές επαφές τους.

Η θέση περί κοινωνικής εγκυρότητας, εκτός του ότι διευκρινίζει πώς τα τοπικά πλαίσια προάγουν τις πεποιθήσεις κύρους, υποδεικνύει τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι θα *μεταφέρουν* τη σχηματιζόμενη σε μια περίπτωση πεποίθηση κύρους σε ένα επόμενο πλαίσιο και θα δράσουν και εκεί με βάση αυτήν, όπως υποστηρίζει η θεωρία ότι συμβαίνει. Παρότι ο ισχυρισμός αυτός δεν έχει ακόμη ελεγχθεί απευθείας, βασίζεται στην έρευνα των καταστάσεων προσδοκίας που δείχνει ότι οι άνθρωποι μεταφέρουν πράγματι τις υπάρχουσες πεποιθήσεις κύρους (π.χ. για το φύλο), με κάποιες τροποποιήσεις, από το πλαίσιο που προκάλεσε την τροποποίηση στις μετέπειτα επαφές (Markovsky, Smith, & Berger, 1984). Γιατί όμως να μεταφέρει κάποιος μια νεοαποκτηθείσα πεποίθηση κύρους σε μια νέα περίπτωση και να συμπεριφέρεται με βάση αυτήν, όταν η συγκεκριμένη πεποίθηση ζημιώνει την ομάδα του;

Αν μέσω της κοινωνικής εγκυρότητας η επαφή πείθει κάποιον ότι ο περισσότερος κόσμος βλέπει, ή θα έβλεπε, τα άτομα της μιας κατηγορίας ως πιο σεβαστά και ικανά απ' ό,τι τα άτομα της άλλης, τότε η διάκριση κύρους που μόλις σχηματίστηκε έχει μια φαινομενική κοινωνική εργαλειακότητα που το άτομο πρέπει να λάβει υπόψη. Η διάκριση κύρους προβάλλει ως χρήσιμη για να προβλεφθεί η συμπεριφορά των ανθρώπων της άλλης κατηγορίας φαίνεται επίσης χρήσιμη για να προβλεφθεί πώς θα κρίνουν οι άλλοι το ίδιο πρόσωπο. Και οι δύο αυτές μορφές κοινωνικής εργαλειακότητας αναγκάζουν άρρητα το πρόσωπο να μεταφέρει την πεποίθηση στην επόμενη επαφή και να τη λάβει υπόψη στη συμπεριφορά του απέναντι σε κάποιον από την άλλη κατηγορία.

Η εγκυρότητα σε άλλα τοπικά πλαίσια

Η θέση περί κοινωνικής εγκυρότητας έχει και μια πρόσθετη συνέπεια. Η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους επικεντρώνεται σε επαφές αλληλεπίδρασης στις οποίες αναδύονται ιεραρχίες επιρροής μεταξύ ανθρώπων από διαφορετικές κατηγορίες ως πρωτογενή πλαίσια για τον σχηματισμό πεποιθήσεων. Η θέση όμως της εγκυρότητας υποδηλώνει ότι τα τοπικά πλαίσια *κάθε είδους*, είτε περιλαμβάνουν αλληλεπίδραση είτε όχι, εφόσον συνδέουν με κοινωνικά έγκυρο τρόπο μια πρόδηλη κατηγορική διάκριση με το γόητρο και την υπόληψη, θα καλλιεργούν πεποιθήσεις κύρους. Υπάρχουν ορισμένες ενδείξεις που υποστηρίζουν αυτή την πρόβλεψη. Οι Jost και Burgess (2000) έδειξαν ότι, όταν οι φοιτητές ενός πανεπιστημίου είχαν στη διάθεσή τους φαινομενικά επίσημες (και άρα έγκυρες) πληροφορίες για την κοινωνική και οικονομική επιτυχία των αποφοίτων του δικού τους πανεπιστημίου σε σύγκριση με ένα άλλο, σχημάτισαν την πεποίθηση ότι οι απόφοιτοι του πιο επιτυχημένου πανεπιστημίου ήταν πιο ευφυείς, εργάζονταν πιο σκληρά και είχαν περισσότερες δεξιότητες, ήταν όμως και λιγότερο φιλικόι από εκείνους του λιγότερο επιτυχημένου πανεπιστημίου. Ως κλασική ένδειξη των πεποιθήσεων κύρους, οι φοιτητές σχημάτισαν αυτές τις πεποιθήσεις ακόμη κι όταν οι τελευταίες ζημίωσαν τους απόφοιτους του δικού τους πανεπιστημίου.

Ας σημειωθεί ότι αυτές οι πεποιθήσεις κύρους δημιουργήθηκαν σε μια κατάσταση χωρίς αλληλεπίδραση, όπου ο σύνδεσμος μεταξύ πανεπιστημίου και σημάτων κύρους θεωρήθηκε έγκυρος χάρη στην υποστήριξη από φορείς κύρους παρά χάρη στη συναίνεση σε τοπικό πλαίσιο. Ας σημειωθεί επίσης ότι οι δείκτες υπόληψης και ικανότητας στο συγκεκριμένο πλαίσιο που οδήγησαν σε πεποιθήσεις κύρους δεν ήταν συμπεριφορές σε μια ιεραρχία επιρροής, αλλά κοινωνικά καταξιωμένες αμοιβές ή αντικείμενα-στόχοι. Φαίνεται επομένως ότι η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους μπορεί να επεκταθεί και να ενσωματώσει τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε ευρύτερο φάσμα τοπικών πλαισίων απ' όσα συζητήθηκαν ως εδώ. Ως παράδειγ-

μα τέτοιας επέκτασης, η Troyer (2003) χρησιμοποίησε τις θέσεις της θεωρίας για να ερμηνεύσει την ανάπτυξη διακρίσεων κύρους με βάση το πραγματικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο (π.χ. μηχανολογία ή οικονομικά) σε δείγμα πρόσφατα ιδρυθεισών επιχειρήσεων.

Προτάσεις για τον σχηματισμό πεποιθήσεων

Όπως είδαμε, οι θέσεις της θεωρίας κατασκευής του κοινωνικού κύρους για τον σχηματισμό πεποιθήσεων σε τοπικά πλαίσια αναπτύχθηκαν μέσα από μια σειρά εννοιολογικών επεξεργασιών σε αλληλεπίδραση με την εμπειρική έρευνα. Η τρέχουσα ανάλυση της θεωρίας για τη διαδικασία του σχηματισμού πεποιθήσεων σε αυτά τα πλαίσια μπορεί πλέον να διατυπωθεί με ένα σύνολο προτάσεων. Στην πρώτη πρόταση, οι ενδείξεις κοινωνικής υπόληψης και ικανότητας σε μια δεδομένη περίπτωση ονομάζονται «δείκτες κύρους». Οι δείκτες κύρους περιλαμβάνουν τόσο αντικείμενα-στόχους όσο και συμβολοποιήσεις κύρους (status typifications). Τα αντικείμενα-στόχοι είναι κάθε καταξιωμένη κοινωνική αμοιβή, από το γωνιακό γραφείο και την απόκτηση μιας BMW έως την κοινωνική επιτυχία που χρησιμοποίησαν οι Jost και Burgess (2000) στην έρευνά τους (Webster & Hysom, 1998). Οι συμβολοποιήσεις κύρους είναι πολιτισμικά σχήματα για τις συμπεριφορές μέσα από τις οποίες οι άνθρωποι κάνουν πράξη τις διαπροσωπικές ιεραρχίες κύρους και επιρροής (Berger, Ridgeway, & Zelditch, 2002· Conway, Pizzamiglio, & Mount, 1996). Πρόκειται για τις διακρυκτικές ή υποτακτικές συμπεριφορές που χρησιμοποιήθηκαν στα πειράματα κατασκευής κοινωνικού κύρους.

1. Τα τοπικά πλαίσια που δημιουργούν μια κοινωνικά έγκυρη αντιστοιχία μεταξύ μιας πρόδηλης κατηγορικής διάκρισης και δεικτών κύρους δημιουργούν την πιθανότητα να σχηματίσουν οι συμμετέχοντες σε αυτά και αντίστοιχες πεποιθήσεις κύρους για την κατηγορική διάκριση.

2. Άλλα, επόμενα τοπικά πλαίσια, στα οποία η κατηγορική διάκριση είναι πρόδηλη (συνήθως σε συναντήσεις με άλλους που διαφέρουν ως προς τη διάκριση) και τα οποία επιβεβαιώνουν την αντιστοιχία μεταξύ διάκρισης και δεικτών κύρους, αυξάνουν την κοινωνική εγκυρότητα της αντιστοιχίας για τον συμμετέχοντα. Αντίθετα, εμπειρίες που διαψεύδουν την αντιστοιχία και αντιφάσκουν με αυτήν υπονομεύουν την κοινωνική της εγκυρότητα.
3. Όσο μεγαλύτερη είναι για τον συμμετέχοντα η φαινομενική κοινωνική εγκυρότητα της αντιστοιχίας μεταξύ κατηγορικής διάκρισης και δεικτών κύρους, τόσο πιο πιθανό είναι αυτός να σχηματίσει έντονα διαφοροποιημένες αντίστοιχες πεποιθήσεις κύρους σχετικά με τη διάκριση.
4. Οι δράστες μεταφέρουν τις πεποιθήσεις κύρους που σχηματίζονται σε ένα πλαίσιο στις μελλοντικές συναντήσεις τους με άλλους που διαφέρουν ως προς την κατηγορική διάκριση.
5. Σε ένα πλαίσιο όπου οι συμμετέχοντες διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την κατηγορική διάκριση, ένας δράστης μπορεί να διαδώσει τις πεποιθήσεις κύρους σε άλλους συμμετέχοντες μεταχειριζόμενος κάποιον απ' αυτούς σύμφωνα με την πεποίθηση κύρους.

Οι δομικές συνθήκες και η ανάδυση ευρέως διαδεδομένων πεποιθήσεων κύρους

Η κοινωνική σημασία των πεποιθήσεων κύρους που σχηματίζουν τα άτομα σε τοπικά πλαίσια εξαρτάται από το κατά πόσον οι πεποιθήσεις θα διαδοθούν εν τέλει ώσπου να επικρατήσουν ευρέως στην εν λόγω κοινωνία ή στον πληθυσμό. Μόνον όταν οι πεποιθήσεις κύρους για μια κοινωνική διαφορά υιοθετηθούν ευρέως από μεγάλο μέρος του πληθυσμού μπορούν να γίνουν σημαντικός άξονας γύρω από τον οποίο οργανώνονται οι κοινωνικές σχέσεις. Οι δομικές συνθήκες που πλαισιώνουν τους όρους υπό τους οποίους συναντώνται μεταξύ τους στα τοπικά πλαίσια οι άνθρωποι από διαφορετικές κατηγορικές ομά-

δες διαμορφώνουν την ανάδυση ευρέως διαδεδομένων πεποιθήσεων με δύο τρόπους. Πρώτον, οι δομικές συνθήκες καθορίζουν πόσο συχνά μπορούν να συμβαίνουν τα διάφορα είδη διακατηγορικών συναντήσεων. Δεύτερον, όπως είδαμε, καθορίζουν το ποιος αποκτά μεγαλύτερη επιρροή από τον άλλο σε αυτές τις συναντήσεις (Ridgeway, 1991· Ridgeway & Balkwell, 1997· Ridgeway, 2001).

Η δομική συνθήκη που απασχολεί περισσότερο τη θεωρία είναι η ανισότητα μεταξύ των κατηγοριών μιας κοινωνικής διαφοράς στην κατανομή κάποιου ευνοιοκρατικού ή μεροληπτικού παράγοντα, όπως είναι οι υλικοί πόροι ή η τεχνολογία, ο οποίος ευνοεί συστηματικά τη δημιουργία ιεραρχιών επιρροής στις διακατηγορικές επαφές. Εκ των πραγμάτων, υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της κατηγορικής διάκρισης και των προνομίων που συνεπάγεται ο μεροληπτικός παράγοντας. Για παράδειγμα, μπορεί το 60% των Α, αλλά μόνο το 40% των Β, να είναι πλούσιοι σε πόρους παρά φτωχοί. Υπάρχουν όμως δύο ακόμη δομικές συνθήκες που παίζουν κάποιο ρόλο. Η μία είναι η σχετική κατανομή του πληθυσμού στις κατηγορίες της κοινωνικής διαφοράς. Διαιρείται ο πληθυσμός ομοιόμορφα μεταξύ των Α και Β, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με το φύλο, ή μήπως μία από τις κατηγορικές ομάδες αποτελεί σαφή μειοψηφία; Η τελευταία δομική συνθήκη είναι η μεροληψία υπέρ των ομοίων που παρατηρείται στον πληθυσμό, είτε ως προς την κατηγορική διάκριση είτε ως προς τον παράγοντα μεροληψίας. Αυτή η τελευταία συνθήκη αποτυπώνει την αποδεδειγμένη τάση των ανθρώπων να συνδέονται πιο συχνά με εκείνους τους οποίους θεωρούν ομοίους τους (McPherson, Smith-Lovin, & Cook, 2001).

Εφόσον οι διακατηγορικές επαφές είναι πεδία όπου σχηματίζονται και εξαπλώνονται οι πεποιθήσεις κύρους, η διάδοση των τελευταίων επηρεάζεται από τη συχνότητα αυτών των επαφών στον πληθυσμό. Για να υπολογίσει πώς οι δομικές συνθήκες επηρεάζουν αυτή τη συχνότητα, η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους αντλεί στοιχεία από τη δουλειά του Blau, που προβλέπει τον βαθμό της διακατηγορικής σύνδεσης από τη συνδυαστική λειτουργία δύο παραγό-

ντων: της ισχύος της μεροληψίας υπέρ των ομοίων σε μια κατηγορική διάκριση, αφενός, και της διαθεσιμότητας κατηγορικά όμοιων ή διαφορετικών άλλων στον πληθυσμό, αφετέρου (Blau, 1977· Blau & Schwartz, 1984· Skvoretz, 1983).

Οι υπολογισμοί βάσει του Blau δείχνουν ότι οι διακατηγορικές επαφές αριθμούν γενικά λιγότερες από τις μισές από τις επαφές που παρατηρούνται κάθε δεδομένη στιγμή στις περισσότερες δομικές συνθήκες (βλ. το παράδειγμα στο Ridgeway, 1991, σσ. 371-373). Ακόμη πιο σπάνιες θα είναι οι διπλά ανόμοιες επαφές ανάμεσα σε άτομα που διαφέρουν τόσο στην κατηγορική διάκριση όσο και στον παράγοντα μεροληψίας, αποτελώντας συνήθως μια μικρή μόνο μειοψηφία των συνολικών επαφών. Πώς μπορούν τότε να αναδύονται ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις κύρους μέσα από τις διομαδικές επαφές; Αν και σε κάθε δεδομένη στιγμή λιγότερες από τις μισές επαφές είναι διακατηγορικές, η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους επισημαίνει ότι τα μέλη του πληθυσμού κινούνται μέσα και έξω από τις συναντήσεις αυτές στο πέρασμα του χρόνου, έτσι ώστε οι περισσότεροι να παίρνουν μέρος σε τέτοιες συναντήσεις κάποια στιγμή στη ζωή τους. Εξάλλου, η θεωρία προϋποθέτει ως συνθήκη ότι υπάρχει κάποιος βαθμός αλληλεξάρτησης ανάμεσα στις κατηγορικές ομάδες, και άρα οι ομάδες πρέπει να αλληλεπιδρούν τακτικά. Όταν οι άνθρωποι αποκτούν μια πεποίθηση κύρους από την εμπειρία τους σε μια διακατηγορική συνάντηση, μεταφέρουν αυτή την πεποίθηση στις μετέπειτα συναντήσεις και δυνητικά την εξαπλώνουν σε άλλους, επιτρέποντας έτσι μια ευρεία διαδικασία διάδοσης.

Το αν πράγματι θα αναδυθεί μια διαδικασία διάδοσης που θα οδηγήσει σε μια ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση κύρους εξαρτάται από άλλα συμπληρωματικά γεγονότα. Σε διακατηγορικές επαφές στις οποίες οι συμμετέχοντες δεν διαφέρουν επίσης ως προς τον παράγοντα μεροληψίας (δηλαδή σε μονά ανόμοιες επαφές), μπορεί και πάλι να αναπτύξουν πεποιθήσεις κύρους γύρω από την κατηγορική διάκριση, η κατηγορία όμως (π.χ. οι Α ή οι Β) που ευνοείται στις πεποιθήσεις θα καθορίζεται τυχαία. Σε ορισμένες από τις επαφές οι άν-

θρώποι θα σχηματίσουν πεπειθήσεις που θα ευνοούν τους Α και σε άλλες επαφές πεπειθήσεις που ευνοούν τους Β με τρόπο απρόβλεπτο. Καθώς οι άνθρωποι μεταφέρουν τις νέες τους πεπειθήσεις κύρους στις μελλοντικές επαφές, η παρουσία τόσων αντικρουόμενων πεπειθήσεων αυξάνει την πιθανότητα να υπονομευτούν οι νέες τους πεπειθήσεις από εμπειρίες που τις διαψεύδουν, καθώς και να αναλωθούν σε μια πολιτισμική σύγχυση ιδιοσυγκρασιακών πεπειθήσεων.

Αυτό το πρόβλημα δείχνει γιατί οι διπλά ανόμοιες επαφές, αν και αποτελούν μια μικρή μειοψηφία όλων των επαφών, είναι τόσο σημαντικές για την ανάδυση προβλέψιμων πεπειθήσεων κύρους. Καθώς ο παράγοντας μεροληψίας –για παράδειγμα οι πόροι– κατανέμεται άνισα ανάμεσα στις κατηγορικές ομάδες, θα προκύπτουν πάντα περισσότερες διπλά ανόμοιες επαφές ανάμεσα σε πλούσιους Α και φτωχούς Β απ' ό,τι ανάμεσα σε φτωχούς Α και πλούσιους Β. Ως αποτέλεσμα, οι διπλά ανόμοιες επαφές θα καλλιεργούν επανειλημμένα πιο πολύ τις πεπειθήσεις κύρους που ευνοούν τους Α από αυτές που ευνοούν τους Β. Καθώς οι άνθρωποι κυκλοφορούν μέσα και έξω από διπλά ανόμοιες επαφές, μεταφέρουν σε άλλες διακατηγορικές επαφές ένα πλεόνασμα πεπειθήσεων που ευνοούν τους Α. Ορισμένες από αυτές τις νέες πεπειθήσεις κύρους θα αναλωθούν κι αυτές σε αντικρουόμενες εμπειρίες, άλλες όμως θα επιβιώσουν και θα διαδοθούν με επιτυχία σε άλλους. Επιπλέον, καθώς οι άνθρωποι που κυκλοφορούν μέσα και έξω από διπλά ανόμοιες επαφές ανανεώνονται, οι επαφές αυτές λειτουργούν ως σταθερή δύναμη που διαχέει συνεχώς στον πληθυσμό περισσότερες πεπειθήσεις ευνοϊκές για τους Α παρά για τους Β. Συνεπώς, η θεωρία προβλέπει ότι τελικά οι πεπειθήσεις κύρους που ευνοούν τους Α θα διαδοθούν γενικά και θα επικρατήσουν ευρέως στην κοινωνία.

Οι Ridgeway και Balkwell (1997) πραγματοποίησαν προσομοιώσεις αυτών των διαδικασιών, οι οποίες αποτυπώνουν τις δυναμικές που περιγράφηκαν παραπάνω. Οι προσομοιώσεις επαλήθευσαν τη θέση ότι η ανάδυση ευρέως εδραιωμένων πεπειθήσεων κύρους είναι πράγματι δυνατή ως έκβαση στις περισσότερες δομικές συνθή-

κες. Βρέθηκε, για παράδειγμα, ότι η μεροληψία υπέρ των ομοίων δεν σταματά τελικά την εξάπλωση των πεποιθήσεων κύρους στον πληθυσμό· μπορεί μόνο να την επιβραδύνει. Η ανάδυση ευρέως διαδεδομένων πεποιθήσεων κύρους ωθείται κυρίως από την ισχύ της σύνδεσης μεταξύ υπαγωγής σε μια συγκεκριμένη κατηγορική ομάδα και προνομιακής θέσης ως προς τον παράγοντα μεροληψίας. Ακόμη όμως και μια σχετικά ασθενής σύνδεση μπορεί με το πέρασμα του χρόνου να δημιουργήσει ευρέως αποδεκτές πεποιθήσεις.

Ο Mark (1999) χρησιμοποίησε επίσης προσομοιώσεις για να διερευνήσει την ανάδυση ευρέως διαδεδομένων πεποιθήσεων κύρους κάτω από διαφορετικές μεταξύ τους κοινωνικές δομικές συνθήκες. Αυτές οι προσομοιώσεις δείχνουν ότι ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις κύρους μπορούν πραγματικά να αναδυθούν ακόμη και χωρίς να υπάρχει ανισότητα μεταξύ των κατηγορικών ομάδων στην κατανομή κάποιου παράγοντα μεροληψίας. Αυτό συμβαίνει όταν μια αρχική αλληλουχία διακατηγορικών επαφών προκαλέσει, καθαρά από σύμπτωση, ένα σύμπλεγμα πεποιθήσεων κύρους που ευνοούν μια συγκεκριμένη κατηγορία παρά τις άλλες. Αυτό το συμπτωματικό πλεόνασμα πεποιθήσεων που ευνοούν τη μια ομάδα, το οποίο αναπτύσσεται μέσα από απρόοπτα γεγονότα, διαδίδεται στη συνέχεια στον πληθυσμό όπως ακριβώς συμβαίνει με τις πεποιθήσεις που καλλιεργούν οι διπλά ανόμοιες επαφές. Χωρίς όμως την ανισότητα ως προς κάποιον παράγοντα μεροληψίας, η κατηγορική ομάδα που ευνοείται από την αναδυόμενη πεποίθηση κύρους δεν μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων.

Η παραπάνω διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες οι πεποιθήσεις κύρους που δημιουργούνται σε τοπικά πλαίσια εξαπλώνονται ώσπου να επικρατήσουν στον πληθυσμό υποβάλλει τις ακόλουθες, συμπληρωματικές, θεωρητικές προτάσεις:

6. Αν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στην κατανομή ενός παράγοντα μεροληψίας σχετικού με την επιρροή και σε μια κατηγορική διάκριση σε μια ορισμένη κοινωνία, οι διαδικασίες αλληλεπίδρα-

σης θα αρκούν για να δημιουργήσουν ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις κύρους γύρω από αυτή τη διάκριση, οι οποίες θα ευνοούν την κατηγορική ομάδα που ευνοείται από τον συγκεκριμένο παράγοντα.

7. Αν δεν υπάρχει συνάφεια ανάμεσα σε μια κατηγορική διάκριση και σε έναν παράγοντα μεροληψίας σχετικό με την επιρροή, οι διαδικασίες αλληλεπίδρασης μπορεί να δημιουργήσουν ευρέως διαδεδομένες πεποιθήσεις κύρους γύρω από αυτή τη διάκριση μέσα από στοχαστικές (stochastic) διαδικασίες, τότε όμως η κατηγορική ομάδα που θα ευνοείται από τις αναδυθείσες πεποιθήσεις κύρους θα προκύπτει με τυχαίο τρόπο.

Συνέπειες της θεωρίας: το παράδειγμα του φύλου

Στην αρχή αυτού του κεφαλαίου επισημάνθηκε ότι οι μηχανισμοί της κατασκευής κοινωνικού κύρους αρκούν για να προκαλέσουν τις πεποιθήσεις κύρους, αλλά σύμφωνα με τη θεωρία δεν είναι τα μόνα μέσα που μπορούν να γεννήσουν τέτοιες πεποιθήσεις. Έτσι, οι διαδικασίες κατασκευής κοινωνικού κύρους μπορεί να εμπλέκονται στη διατήρηση των τρεχουσών πεποιθήσεων κύρους, χωρίς να έχουν απαραίτητα παίξει κάποιο ρόλο στην ιστορική καταγωγή των ίδιων πεποιθήσεων. Η συνέπεια αυτή προκύπτει στην πραγματικότητα από την πρόταση 6. Ας αναλογιστούμε το παράδειγμα του φύλου. Οι πραγματικές ρίζες της ανδρικής κυριαρχίας στη δυτική κοινωνία και αλλού χάνονται στο παρελθόν. Πολλές θεωρίες γι' αυτή την προέλευση όμως προϋποθέτουν κάποιον παράγοντα, όπως οι διαφορές στη φυσική δύναμη ή η περιορισμένη κινητικότητα των γυναικών που θηλάζουν, που πιθανώς προσέφερε στους άνδρες συστηματικό πλεονέκτημα στην άσκηση επιρροής πάνω στις γυναίκες κατά τις κοινές τους προσπάθειες, είτε απευθείας είτε μέσω του συνακόλουθου καταμερισμού εργασίας που χάρισε στους άνδρες περισσότερους πόρους απ' ό,τι στις γυναίκες (βλ. για παράδειγμα, Eagly

& Wood, 2002· Eagly, Wood, & Johannesen-Schmidt, 2004). Η θεωρία κατασκευής κοινωνικού κύρους πρεσβεύει ότι αυτοί οι παράγοντες, εκτός από τις άλλες επιδράσεις τους, θα ευνόησαν και την ανάπτυξη κοινών πεποιθήσεων κύρους που συνδέουν τους άνδρες με αυξημένη υπόληψη και ικανότητα. Αυτές οι πεποιθήσεις κύρους εντοπίζουν την έμφυλη ανισότητα στην ίδια την κατηγορία του βιολογικού φύλου και όχι στη φυσική δύναμη ή στη θέση της γυναίκας ως μητέρας. Ως αποτέλεσμα, η ανάπτυξη πεποιθήσεων κύρους για το κοινωνικό φύλο παγιώνει την ανδρική κυριαρχία, καθώς προσφέρει στους άνδρες πλεονέκτημα ως προς το κύρος ακόμη και σε βάρος γυναικών που είναι ίσες σε φυσική δύναμη ή που δεν είναι οι ίδιες μητέρες που θηλάζουν.

Η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους υποθέτει ακόμη, βάσει της πρότασης 6, ότι οι διαδικασίες αλληλεπίδρασης μπορούν να παίξουν ρόλο στη διατήρηση των πεποιθήσεων κύρους για το φύλο στη σύγχρονη κοινωνία, στον βαθμό που οι άνδρες εξακολουθούν να έχουν, κατά μέσο όρο, περισσότερους πόρους και να δέχονται περισσότερες κοινωνικές αμοιβές από τις γυναίκες (Ridgeway, 1997, 2006). Η έμφυλη ανισότητα στη δυτική κοινωνία παρέμεινε, παρά τις μείζονες μεταβολές στην κοινωνικοοικονομική οργάνωση των έμφυλων σχέσεων, όπως είναι η βιομηχανοποίηση, η είσοδος των γυναικών στο αμειβόμενο εργατικό δυναμικό και, πιο πρόσφατα, η είσοδος των γυναικών σε επαγγέλματα που θεωρούνταν ανδροκρατούμενα. Στην κόψη της κοινωνικής αλλαγής, τα πλαίσια όπου οι άνθρωποι κάνουν τα πρώτα βήματα προς νέους τρόπους οργάνωσης των οικονομικών σχέσεων είναι τα τοπικά, διαπροσωπικά πλαίσια, τα οποία με τη σειρά τους διαμορφώνονται σε κάποιο βαθμό από τις υπάρχουσες πεποιθήσεις κύρους για το φύλο. Ως αποτέλεσμα, τα πλαίσια αυτά είναι πιθανό να επανεγγράφουν την έμφυλη ανισότητα στις νέες κοινωνικές και οικονομικές μορφές που δημιουργούν, συντηρώντας παράλληλα αυτή την έμφυλη ανισότητα (Ridgeway, 1997, 2006).

Συμπέρασμα

Η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους είναι μια κοινωνιοψυχολογική θεωρία που μας βοηθά να κατανοήσουμε πώς οι κοινωνικές διαφορές στην κοινωνία γίνονται άξονες γύρω από τους οποίους οργανώνεται η κοινωνική ανισότητα. Συνδέοντας τα τοπικά πλαίσια δράσης με τις δομικές συνθήκες, υπογραμμίζει τον ρόλο που παίζουν οι κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες στην (επανα)δημιουργία της ανισότητας στην κοινωνία. Με αυτή την έννοια, συνδέεται στενά με τη θεωρία των καταστάσεων προσδοκίας (Berger et al., 1997· Wagner & Berger, 2002). Η θεωρία αυτή εξηγεί πώς τα πολιτισμικά γνωρίσματα στο μακρο-επίπεδο, όπως οι θεωρούμενες ως δεδομένες πεποιθήσεις κύρους, οργανώνουν τις διαπροσωπικές σχέσεις με τρόπο που κάνει πράξη και παράγει την ανισότητα στη βάση της κοινωνικής διαφοράς. Η θεωρία κατασκευής του κοινωνικού κύρους κλείνει τον κύκλο δείχνοντας πώς τα διαπροσωπικά πλαίσια, όπως οριοθετούνται από τις δομικές συνθήκες, δημιουργούν και συντηρούν ευρέως δεδομένες πεποιθήσεις κύρους γύρω από την κοινωνική διαφορά.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Berger, J., Fisek, M. H., Norman, R. Z., & Wagner, D. G. (1985). The formation of reward expectations in status situations. In J. Berger & M. Zelditch (Eds.), *Status, Rewards, and Influence* (pp. 215-62). San Francisco: Jossey-Bass.
- Berger, J., Fisek, M. H., Norman, R. Z., & Zelditch, M., Jr. (1977). *Status Characteristics and Social Interaction*. New York: Elsevier.
- Berger, J., Ridgeway, C. L., & Zelditch, M., Jr. (2002). Construction of status and referential structures. *Sociological Theory*, 20, 157-79.
- Berger, J., Rosenholz, S., & Zelditch, M., Jr. (1980). Status organizing processes. *Annual Review of Sociology*, 6, 479-508.
- Blau, P. M. (1977). *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*. New York: Free Press.
- Blau, P. M. & Schwartz, J. E. (1984). *Crosscutting Social Circles: Testing a Macrostructural Theory of Intergroup Relations*. New York: Academic.
- Brewer, M. B. & Brown, R. J. (1998). Intergroup relations. In D. T. Gilbert, S. T.

- Fiske & G. Lindzey (Eds.), *The Handbook of Social Psychology*, 4th edn (Vol. 2, pp. 554-94). New York: McGraw-Hill.
- Coleman, J. (1986). Social theory, social research, and a theory of action. *American Journal of Sociology*, 91, 1309-35.
- Conway, M. M., Pizzamiglio, T., & Mount, L. (1996). Status, communality, and agency: Implications for stereotypes of gender and other groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 25-38.
- Cota, A. & Dion, K. (1986). Salience of gender and sex composition of ad hoc groups: An experimental test of distinctiveness theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 770-76.
- Eagly, A. H. & Wood, W. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128, 699-727.
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes & H. M. Trautner (Eds.), *The Developmental Psychology of Gender* (pp. 123-73). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Eagly, A. H., Wood, W., & Johannesen-Schmidt, M. C. (2004). Social role theory of sex differences and similarities: Implications for the partner preferences of women and men. In A. H. Eagly, A. E. Beall & R. J. Sternberg (Eds.), *Psychology of Gender*, 2nd edn (pp. 269-95). New York: Guilford.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878-902.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual*. Garden City, NY: Doubleday.
- Harrod, W. J. (1980). Expectations from unequal rewards. *Social Psychology Quarterly*, 43, 126-30.
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T. & Burgess, D. (2000). Attitudinal ambivalence and the conflict between group and system justification in low status groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 293-305.
- Mark, N. (1999). The emergence of status inequality. Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Chicago, August.
- Markovsky, B., Smith, L. F., & Berger, J. (1984). Do status interventions persist? *American Sociological Review*, 49, 373-82.

- Marks, G. & Miller, N. (1987). Ten years of research on the false-consensus effect: An empirical and theoretical review. *Psychological Bulletin*, *102*, 72-90.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J. M. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, *27*, 415-44.
- Miller, D. T. & Turnbull, W. (1986). Expectancies and interpersonal processes. In M. R. Rosenzweig & L. W. Porter (Eds.), *Annual Review of Psychology*, *37* (pp. 233-56). Palo Alto, CA: Annual Review.
- Moore, J. C., Jr. (1985). Role enactment and self-identity. In J. Berger & M. Zelditch (Eds.), *Status, Rewards, and Influence* (pp. 262-316). San Francisco: Jossey-Bass.
- Ridgeway, C. L. (1991). The social construction of status value: Gender and other nominal characteristics. *Social Forces*, *70*, 367-86.
- Ridgeway, C. L. (1997). Interaction and the conservation of gender inequality: Considering employment. *American Sociological Review*, *62*, 218-35.
- Ridgeway, C. L. (2000). The formation of status beliefs: Improving status construction theory. In E. J. Lawler, M. Macy, S. R. Thye & H. A. Walker (Eds.), *Advances in Group Processes* (pp. 77-102). Greenwich, CT: JAI Press.
- Ridgeway, C. L. (2001). Inequality, status, and the construction of status beliefs. In J. H. Turner (Ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 323-40). New York: Kluwer/Plenum.
- Ridgeway, C. L. (2006). Gender as an organizing force in social relations: Implications for the future of inequality. In F. D. Blau, M. C. Brinton & D. B. Grusky (Eds.), *The Declining Significance of Gender?* (pp. 265-287). New York: Russell Sage.
- Ridgeway, C. L. & Balkwell, J. W. (1997). Group processes and the diffusion of status-value beliefs. *Social Psychology Quarterly*, *60*, 14-31.
- Ridgeway, C. L., Heger Boyle, E., Kuipers, K. & Robinson, D. T. (1998). How do status beliefs develop? The role of resources and interactional experience. *American Sociological Review*, *63*, 331-50.
- Ridgeway, C. L. & Correll, S. J. (2006). Consensus and the creation of status beliefs. *Social Forces*, *85*(1), 431-453.
- Ridgeway, C. L. & Erickson, K. G. (2000). Creating and spreading status beliefs. *American Journal of Sociology*, *106*, 579-615.
- Ridgeway, C. L. & Walker, H. A. (1995). Status structures. In K. Cook, G. Fine & J. House (Eds.), *Sociological Perspectives on Social Psychology* (pp. 281-310). New York: Allyn & Bacon.
- Seachrist, G. B. & Stangor, C. (2001). Perceived consensus influences in-

- tergroup behavior and stereotype accessibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 645-54.
- Skvoretz, J. (1983). Salience, heterogeneity and consolidation of parameters: Civilizing Blau's primitive theory. *American Sociological Review*, 48, 360-75.
- Stangor, C., Seachrist, G. B., & Jost, J. T. (2001). Changing racial beliefs by providing consensus information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 486-97.
- Stewart, P. A. & Moore, J. C., Jr. (1992). Wage disparities and performance expectations. *Social Psychology Quarterly*, 55, 70-85.
- Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P., & Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-77.
- Thye, S. R. (2000). A status value theory of power in exchange relations. *American Sociological Review*, 65, 407-32.
- Troyer, L. (2003). The role of social identity processes in status construction. *Advances in Group Processes*, 20, 149-72.
- Troyer, L. & Wesley Younts, C. (1997). Whose expectations matter? The relative power of first-order and second-order expectations in determining social influence. *American Journal of Sociology*, 103, 692-732.
- Turner, J. C. & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. C. Austin (Eds.), *The Psychology of Intergroup Relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Wagner, D. G. & Berger, J. (2002). Expectation states theory: An evolving research program. In J. Berger & M. Zelditch (Eds.), *New Directions in Contemporary Sociological Theory* (pp. 41-76). New York: Rowman & Littlefield.
- Weber, M. (1968). *Economy and Society* (transl. E. Frischoff et al., ed. G. Roth & C. Wittich). New York: Bedminster.
- Webster, M. & Foschi, M. (Eds.) (1988). *Status Generalization: New Theory and Research*. Stanford, CA: Stanford University.
- Webster, M. & Hysom, S. J. (1998). Creating status characteristics. *American Sociological Review*, 63, 351-79.
- Zelditch, M., Jr. (2001). Theories of legitimacy. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The Psychology of Legitimacy* (pp. 33-53). Cambridge: Cambridge University Press.
- Zelditch, M., Jr. & Floyd, A. S. (1998). Consensus, dissensus, and justification. In J. Berger & M. Zelditch (Eds.), *Status, Power, and Legitimacy: Strategies and Theories* (pp. 339-68). New Brunswick, NJ: Transaction.

8

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΣΤΗ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ
ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΨΕΥΔΟΥΣ
ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ***

John T. Jost & Mahzarin R. Banaji

Παρότι η έννοια της δικαιολόγησης έπαιξε σημαντικό ρόλο σε πολλές κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες, η παρουσία της σε πρόσφατες διερευνήσεις της στερεοτυποποίησης ήταν ελάχιστη. Περιγράφουμε και αξιολογούμε παλιότερες επινοήσεις της στερεοτυποποίησης ως *δικαιολόγησης του εγώ* και *δικαιολόγησης της ομάδας*, και προτείνουμε μια επιπλέον θέση, αυτή της *δικαιολόγησης του συστήματος*, η οποία αναφέρεται στις ψυχολογικές διαδικασίες που συμβάλλουν στη διατήρηση των υπάρχουσών κοινωνικών διατάξεων ακόμη και σε βάρος των προσωπικών και ομαδικών συμφερόντων. Το επιχειρήματά μας υποστηρίζει ότι η ιδέα της δικαιολόγησης του συστήματος είναι αναγκαία για την κατανόηση ανεξήγητων προηγουμένως φαινομένων –κυρίως της συμμετοχής μη προνομιούχων ατόμων και ομάδων σε αρνητικά στερεότυπα για τους ίδιους– και για την κατανόηση της συναινετικής φύσης των στερεοτυπικών δοξασιών, παρά τις διαφορές στις κοινωνικές σχέσεις εντός και μεταξύ των ομάδων. Προ-

* Από το: Jost, J. T. & Banaji, M.R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.

σφέρουμε μια επιλεκτική επισκόπηση της υπάρχουσας έρευνας που καταδεικνύει τον ρόλο των στερεοτύπων στην παραγωγή ψευδούς συνείδησης και αναπτύσσουμε τις συνέπειες της θεώρησης της δικαιολόγησης του συστήματος.

Εισαγωγή

Η λειτουργία εκλογίκευσης και δικαιολόγησης του στερεοτύπου υπερβαίνει τη λειτουργία του ως καθρέφτη των χαρακτηριστικών της ομάδας.
G.W. Allport (1958, σελ. 192)

Η έννοια της δικαιολόγησης, οριζόμενη ως μια ιδέα που χρησιμοποιείται για να παρέχει νομιμοποίηση και υποστήριξη σε μια άβηλη ιδέα ή σε κάποια μορφή συμπεριφοράς, έπαιξε εξέχοντα ρόλο στην κοινωνιοψυχολογική θεωρητική παραγωγή. Η ιδέα ότι οι άνθρωποι θα δικαιολογούν στον εαυτό τους και στους άλλους κάποιες καταστάσεις υπήρξε ρητά αλλά και άρρητα παρούσα στην ψυχαναλυτική θεωρία (Freud, 1946), στη θεωρία της κοινωνικής σύγκρισης (Festinger, 1954· Sullis & Wills, 1991), στη θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας (Festinger, 1957· Wicklund & Brehm, 1976), στη θεωρία της αυτοαντίληψης (Bem, 1972), στη θεωρία της κοινωνικής απόδοσης (Heider, 1958· Jones, Kanouse, Kelley, Nisbett, Valins, & Weiner, 1972· Kelley, 1967), στη θεωρία της αυτοπαρουσίασης (Jones, 1964· Schlenker, 1980), στις θεωρίες ανθρώπινου συλλογισμού (Nisbett & Ross, 1980· Tversky & Kahneman, 1974), στη θεωρία του δίκαιου κόσμου (Lerner, 1980), στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Hogg & Abrams, 1988· Tajfel, 1978· Tajfel & Turner, 1979, 1986) και στη θεωρία της αυτοβεβαίωσης (Steele, 1988). Η εμπειρική έρευνα κατέδειξε ότι οι άνθρωποι αναζητούν εξηγήσεις και δικαιολογήσεις μεταξύ άλλων για:

α. Τα κοινωνικά γεγονότα (Brickman, 1987· Hastie, 1984· Hew-

- stone, 1989· McClure, 1991· McLaughlin, Cody, & Read, 1992· Tajfel, 1981a, 1981b).
- β. Τις δικές τους σκέψεις, τα δικά τους συναισθήματα και συμπεριφορές (Aronson & Mills, 1959· Festinger & Carlsmith, 1959· Greenwald, 1980· Marshall & Zimbardo, 1979· Monson & Snyder, 1977· Schachter & Singer, 1962· Schwartz & Clore, 1988· Scott & Lyman, 1968· Zanna & Rempel, 1988· Zillman, 1978).
- γ. Τις επιθετικές και προκατειλημμένες συμπεριφορές (Bandura, 1983· Bar Tal, 1989, 1990· Brock & Buss, 1964· Lifton, 1986· Martin, Scully, & Levitt, 1990· Scully & Marolla, 1984· Staub, 1989· Sykes & Matza, 1957).
- δ. Το κοινωνικό κύρος ή τη θέση τους (Chaikin & Darley, 1973· Gerard, 1957· Janoff-Bulman, 1992· Kipnis, 1976· Miller & Porter, 1983· Ross, Amabile, & Steinmetz 1977· Sampson, 1969· Sidanius, 1993).
- ε. Το κοινωνικό κύρος και τη θέση των άλλων (Cialdini, Kenrick, & Hoerig, 1976· Darley & Gross, 1983· Eagly, 1987· Eagly & Steffen, 1984· Hoffmann & Hurst, 1990· Howard, 1984· Lerner, 1980· Pepitone, 1950· Ross et al., 1977· Ryan, 1971· Sampson, 1969· Sidanius, 1993· Stotland, 1959).
- στ. Τις επιθετικές και προκατειλημμένες πράξεις άλλων μελών της ενδοομάδας (Bar Tal, 1989, 1990· Hogg & Abrams, 1988· La Piere, 1936· La Violette & Silvert, 1951· Struch & Schwartz, 1989· Tajfel, 1978, 1981a, 1981b).
- ζ. Τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες (Bem & Bem, 1970· Blumenthal, Kahn, Andrews, & Head, 1972· Campbell & LeVine, 1968· Howard & Pike, 1986· Kahn, 1972· Kluegel & Smith, 1986· Lerner, 1980· Samuelson & Zeckhauser, 1987· Sidanius, 1993· Sidanius & Pratto, 1993· Tetlock, 1992· Tyler, 1990· Tyler & McGraw, 1986).

Πράγματι, το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα στην κοινωνική ψυχολογία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η περίοδος της έρευνας

πάνω στη δικαιολόγηση. Τονίζουμε την ευρύτατη προσοχή πάνω στην έννοια της δικαιολόγησης προκειμένου να αναδείξουμε την εντυπωσιακή της απουσία στη θεωρία και ιδιαίτερα στην έρευνα που αφορά τα στερεότυπα και την παραγωγή τους.

Σε αυτό το άρθρο κάνουμε μια επισκόπηση της δουλειάς πάνω στη *δικαιολόγηση του εγώ* και στη *δικαιολόγηση της ομάδας*¹, και στηρίζομαστε σε αυτές για να προτείνουμε μια τρίτη κατηγορία δικαιολόγησης, την οποία αποκαλούμε *δικαιολόγηση του συστήματος*. Συνοπτικά, η δικαιολόγηση του εγώ αναφέρεται στην ιδέα ότι τα στερεότυπα αναπτύσσονται για να προστατεύσουν τη θέση ή τη συμπεριφορά του εαυτού (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson, & Sanford, 1950· Katz & Braly, 1935· Lippmann, 1922). Η οπτική της δικαιολόγησης της ομάδας υποθέτει ότι τα στερεότυπα γεννιούνται στην υπηρεσία της προστασίας όχι μόνον του ατομικού εγώ, αλλά και της

-
1. Μια άλλη διακριτή προσέγγιση των στερεοτύπων ξεκίνησε τη δεκαετία του 1970 και εστίασε στους γνωστικούς μηχανισμούς που περιγράφουν τη στερεοτυποποίηση (βλ. Hamilton, 1981· Hamilton & Trolie, 1986). Η γνωστική θεώρηση της στερεοτυποποίησης αντιπροσώπευε μια απόρριψη του ατομικού κινήτρου ως αιτία των στερεοτύπων, καταδεικνύοντας ότι μεγάλο μέρος της στερεοτυποποίησης συνέβαινε ως αποτέλεσμα σφαλμάτων της γνωστικής διαδικασίας κυρίως στη λειτουργία της αντίληψης και της μνήμης. Ως αποτέλεσμα, αυτή η έρευνα απομυθοποιεί την έννοια της στερεοτυποποίησης και της συνακόλουθης προκατάληψης με το να: (α) την αποκόψει από την άρρητη ερμηνεία με όρους αυτοδικαιολόγησης και τη συνακόλουθη έμφαση σε προκατειλημμένες προσωπικότητες (β) επιθυμεί να χαρτογραφήσει τους περιορισμούς των διαδικασιών επεξεργασίας των πληροφοριών που οδηγούν σε στερεότυπα· και (γ) καταδείξει ότι τα στερεότυπα από τη φύση τους διεισδύουν στους κοινούς ανθρώπους, και όχι μόνο στους ειδικούς πληθυσμούς που ενδιαφέρουν τις θεωρίες της δικαιολόγησης του εγώ. Δεν αξιολογούμε μεγάλο μέρος αυτής της δουλειάς εδώ, καθώς δεν αναφέρεται ρητά στο ζήτημα της δικαιολόγησης στη στερεοτυποποίηση. Θα αντλήσουμε όμως από πρόσφατες έρευνες της κοινωνικής νόησης για να υποστηρίξουμε την άποψη της δικαιολόγησης του συστήματος.

κοινωνικής θέσης και της συμπεριφοράς της ομάδας στο σύνολό της (Hogg & Abrams, 1988· Huici, 1984· Tajfel, 1981a, 1981b). Ενώ και οι δύο απόψεις είναι σημαντικές και χρήσιμες, καθεμιά τους αφήνει αναπάντητα κάποια ζητήματα. Κυρίαρχα μεταξύ αυτών είναι το φαινόμενο των αρνητικών στερεοτύπων για τον εαυτό ή την ενδοομάδα και ο βαθμός διάδοσης αυτών των στερεοτύπων ανάμεσα στα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες. Ως απάντηση σε αυτά τα ζητήματα υποστηρίζουμε ότι η έννοια της δικαιολόγησης του συστήματος είναι αναγκαία για να αντιμετωπίσει όπως πρέπει τις κοινωνικές λειτουργίες των στερεοτύπων (Sidanius & Pratto, 1993).

Η δικαιολόγηση του συστήματος είναι η ψυχολογική διαδικασία μέσω της οποίας νομιμοποιούνται οι υπάρχουσες κοινωνικές διατάξεις ακόμη και σε βάρος του προσωπικού και ομαδικού συμφέροντος. Σε αυτό το άρθρο, η έννοια της δικαιολόγησης του συστήματος στοχεύει να κάνει πρόδηλο τον βαθμό στον οποίο τα στερεότυπα γεννιούνται και χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν κάποιες υπάρχουσες καταστάσεις, όπως είναι τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα, οι ιεραρχίες κοινωνικής θέσης και εξουσίας, η κατανομή πόρων, ο καταμερισμός κοινωνικών ρόλων και τα παρόμοια (Ashmore & Del Boca, 1981· Eagly & Steffen, 1984· Hoffman & Hurst, 1990· Schaff, 1984· Snyder & Miene, 1994· Sunar, 1978). Τα στερεότυπα, τα οποία είναι ευρέως διαδεδομένες δοξασίες για τις κοινωνικές ομάδες, θεωρείται ότι ακολουθούν κάθε σύστημα που χαρακτηρίζεται από τον διαχωρισμό των ανθρώπων σε ρόλους, τάξεις, θέσεις ή κύρος, γιατί τέτοιες διατάξεις τείνουν να εξηγούνται και να γίνονται αντιληπτές ως δικαιολογημένες από όσους συμμετέχουν σε αυτές.

Κεντρική σε αυτή τη συζήτηση είναι η έννοια της «ψευδούς συνείδησης», που εδώ ορίζεται ως η πίστη σε δοξασίες αντίθετες στο προσωπικό ή το ομαδικό συμφέρον, οι οποίες με αυτό τον τρόπο συμμετέχουν στη διατήρηση της μη προνομιούχας θέσης του εαυτού ή της ομάδας (Cunningham, 1987· Eagleton, 1991· Elster, 1982· Meyerson, 1991). Στα παραδείγματα μπορεί να περιλαμβάνονται η «προσαρμογή στην υλική ανασφάλεια ή αποστέρηση» (Parkin, 1971, σελ.

90), η ανάπτυξη «αναγκών που διαιωνίζουν τον μόχθο, την επιθετικότητα, τη μιζέρια και την αδικία» (Marcuse, 1964, σελ. 5), η αντίληψη «μιας κάποιας παρηγοριάς από την πίστη ότι αυτά που υποφέρει κανείς είναι αναπόφευκτα και του αξίζουν» (Wood, 1988, σελ. 359), και η σκέψη ότι «η θέση που έχει κανείς στην κοινωνική τάξη πραγμάτων αντιπροσωπεύει την εγγενή του αξία» (McMurtry, 1978, σελ. 149). Αντλώντας από την έννοια της ψευδούς συνείδησης, θεωρούμε ότι τα στερεότυπα, εκτός των ήδη αναγνωρισμένων λειτουργιών της δικαιολόγησης του εγώ και της δικαιολόγησης της ομάδας, έχουν επιπρόσθετα μια λειτουργία δικαιολόγησης του συστήματος. Ειδικότερα, υποστηρίζουμε ότι, κάτω από ορισμένες συνθήκες, τα στερεότυπα που υπηρετούν τη δικαιολόγηση μιας υπάρχουσας κατάστασης θα λειτουργούν ακόμη και σε βάρος του ατομικού ή συλλογικού συμφέροντος.

Ο στόχος του παρόντος άρθρου είναι να συζητήσει τη σχέση μεταξύ στερεοτύπων και ψευδούς συνείδησης. Αφού ταυτοποιήσουμε τη συμβολή και τα όρια των προσεγγίσεων της δικαιολόγησης του εγώ και της δικαιολόγησης της ομάδας, κάνουμε μια επισκόπηση της στήριξης που δέχεται η οπτική της δικαιολόγησης του συστήματος. Από την πειραματική κοινωνική ψυχολογία επιλέγουμε δεδομένα για να δείξουμε ότι τα άτομα γεννούν δοξασίες για τον εαυτό τους και στερεότυπα για τις κοινωνικές ομάδες κατά τέτοιο τρόπο ώστε να δικαιολογούνται οι υπάρχουσες καταστάσεις. Από πρόσφατες έρευνες πάνω στον ασυνείδητο *modus operandi* των στερεοτύπων (Banaji & Greenwald, 1994), συζητάμε την πιθανότητα τα στερεότυπα αυτά να λειτουργούν άρρητα. Η ασυνείδητη φύση της δικαιολόγησης του συστήματος μπορεί να επιτρέπει στις υπάρχουσες ιδεολογίες να ασκούν επίδραση χωρίς την επίγνωση των παρατηρητών ή των στόχων.

Η προσέγγιση της δικαιολόγησης του εγώ

Η εισαγωγή του όρου «στερεότυπο» στις κοινωνικές επιστήμες πιστώνεται στον Walter Lippman (1922· βλ. επίσης Ashmore & Del

Boca, 1981· Brigham, 1971, Fishman, 1956, LaViolette & Silvert, 1951). Ο Lippman (1922) έδωσε έμφαση στις γνωστικές λειτουργίες της απλοποίησης και της κατηγοριοποίησης που υπηρετούν τα στερεότυπα, αλλά προσδιόρισε επίσης μια παρακινητική λειτουργία:

«Υπάρχει και ένας άλλος λόγος, εκτός της οικονομίας προσπαθειών, που εξηγεί γιατί πολύ συχνά διατηρούμε τα στερεότυπα μας, ενώ θα μπορούσαμε να ακολουθήσουμε μια πιο αδιάφορη οπτική. Τα συστήματα των στερεοτύπων μπορεί να αποτελούν τον κορμό της προσωπικής μας παράδοσης, τις άμυνες της θέσης μας στην κοινωνία» (σελ. 95, πρόσθετη έμφαση).

Πιο απλά, ο Lippman υποστήριξε ότι τα άτομα στερεοτυποποιούν επειδή αυτό δικαιολογεί την προσωπική τους θέση και συμπεριφορά σε σχέση με άλλους. Η θεώρηση ότι τα στερεότυπα εξυπηρετούν τη δικαιολόγηση της συμπεριφοράς των ατόμων κυριαρχούσε στην πρώιμη κοινωνιοψυχολογική γραμματεία (Adorno et al., 1950· Allport, 1954· Katz & Braly, 1933, 1935). Για παράδειγμα, οι Katz και Braly (1935, σελ. 182) σημείωσαν ότι «οι ομαδικές προκαταλήψεις είναι εκλογικεύσεις με τις οποίες το άτομο διατηρεί την αυτοεκτίμησή του και προωθεί τα οικονομικά και άλλα συμφέροντά του». Ομοίως ο Allport (1958, σελ. 187) δήλωσε ότι η κύρια λειτουργία των στερεοτύπων είναι «να δικαιολογούν (εκλογικεύουν) τη συμπεριφορά μας σε σχέση με άλλες κοινωνικές κατηγορίες». Κοινό σε όλες αυτές τις εκτιμήσεις (και, όπως υποστηρίζουμε, μερικώς υπεύθυνο για την αποτυχία τους) είναι η ιδέα ότι τα στερεότυπα χρησιμοποιούνται με στόχο την εκμετάλλευση και ειδικότερα ως προσωπική άμυνα ή εκλογίκευση της εκμετάλλευσης.

Η ιδέα ότι τα στερεότυπα υπηρετούν μια λειτουργία δικαιολόγησης του εγώ συνέχισε να επηρεάζει τους ερευνητές που υιοθετούσαν μια «λειτουργική προσέγγιση» και ιδιαίτερα εκείνους που επηρεάζονταν από μια ψυχαναλυτική προοπτική των στερεοτύπων και της προκατάληψης (Adorno et al., 1950· Bettelheim & Janowitz, 1964· Katz, 1960· Myrdal, 1944· Smith, Bruner, & White, 1956). Ακο-

λουθώντας τον Freud (1946), οι συγγραφείς αυτοί πρότειναν ότι τα στερεότυπα λειτουργούν ως «μηχανισμοί άμυνας», μέσω των οποίων προβάλλονται εσωτερικές συγκρούσεις σε κοινωνικούς αποδιοπομπαίους τράγους. Παρότι πολλές από αυτές τις εκτιμήσεις συμφιλίωσαν τη φροϋδική οπτική με κοινωνιολογικές προσεγγίσεις (Adorno et al., 1950), η υπόθεση δικαιολόγησης του εγώ σε σχέση με τα στερεότυπα δέχθηκε κριτική για την ευρεία έλλειψη ενδιαφέροντος που έδειχνε όσον αφορά την επιρροή του κοινωνικού περιβάλλοντος στο άτομο (Bettelheim & Janowitz, 1964, σελ. 50). Η λειτουργία της δικαιολόγησης του εγώ, παρότι γοητευτική, απέτυχε να παραγάγει ικανοποιητικά εμπειρικά στοιχεία και απορρίφθηκε ταυτόχρονα με τη γενικότερη απόρριψη της ψυχανάλυσης από την κοινωνική ψυχολογία (Sherif & Cantril, 1947), ακόμη και πριν γίνουν διαθέσιμες οι σύγχρονες εναλλακτικές εννοιολογήσεις των λειτουργιών των στάσεων και των στερεοτύπων.

Παρότι οι ερευνητές επέστρεψαν στη μελέτη των λειτουργιών των στάσεων και, σε μικρότερο βαθμό, των στερεοτύπων (Herek, 1984, 1986· Shavitt, 1989· Snyder & DeBono, 1989· Snyder & Miene, 1994), η δικαιολόγηση του εγώ παραμένει μία από τις λιγότερο μελετημένες λειτουργίες. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν περιστασιακά ευρήματα που υποστηρίζουν την υπόθεση του Lippman (1922) ότι τα στερεότυπα χρησιμοποιούνται από τους προνομιούχους «για να υπεραμυνθούν της θέσης τους στην κοινωνία» (σελ. 95). Για παράδειγμα, οι Ashmore και McConahay (1975) αναφέρουν ότι η πιθανότητα να στερεοτυποποιηθούν οι φτωχοί ως τεμπέληδες, και άρα ως αξίζοντες τα δεινά τους, συσχετίζεται θετικά με την κοινωνικοοικονομική θέση, στοιχείο που υπονοεί ότι όσοι κατέχουν υψηλές θέσεις στην κοινωνία αναγκάζονται να δικαιολογούν τον εαυτό τους υπονομεύοντας άλλους που είναι λιγότερο τυχεροί. Παρατηρήθηκε επίσης ότι οι επιθετικοί δράστες μπορεί να δικαιολογούν τη συμπεριφορά τους διά μέσου μιας στερεοτυπικής διαδικασίας «απονομιμοποίησης», με την οποία αρνούνται στα θύματά τους την ανθρώπινη υπόσταση, όπως όταν στρατιώτες χαρακτηρίζουν τους εχθρούς ως «άγριους» ή «σατανάδες»

(BarTal, 1989, 1990). Πράγματι οι λειτουργιστές θεωρητικοί συνεχίζουν να μιλούν για τα παρακινητικά κέρδη που έχουν τα άτομα τα οποία στερεοτυποποιούν στην προσπάθειά τους να δικαιολογήσουν τη δική τους θέση και συμπεριφορά (Herek, 1986· Snyder & Miene, 1994· Sunar, 1978), ενώ παράλληλα κάποιοι μαρξιστές θεωρητικοί προτείνουν ότι η δικαιολόγηση του εγώ μπορεί να «χρειάζεται για να εξηγήσει πώς οι άνθρωποι υποστηρίζουν επίμονα τόσο επιφανειακές και αντιανθρώπινες απόψεις όπως ο ρατσισμός και ο σεξισμός» (Adorno et al., 1950· Cunningham, 1987, σελ. 259). Αντίθετα, στη στερεοτυποποίηση υποστηρίζουμε μια άποψη περί δικαιολόγησης του συστήματος, σύμφωνα με την οποία η απόδοση ειδικών χαρακτηριστικών ρόλων δεν ξεκινά από τα ατομικά κίνητρα αλλά από την επεξεργασία πληροφοριών σε ένα ιδεολογικό περιβάλλον.

Η υπόθεση της δικαιολόγησης του εγώ είναι ελλιπής με πολλούς τρόπους. Πρωτίστως, και ίσως κυρίως από τη δική μας οπτική, η δικαιολόγηση του εγώ δεν μπορεί να εξηγήσει τις πολλές βεβαιωμένες περιπτώσεις αρνητικών αυτοστερεοτύπων, όπου μέλη μη προνομιούχων ομάδων αποδέχονται στερεότυπα τα οποία στιγματίζουν την ομάδα τους και τον εαυτό τους (Allport, 1954· Bettelheim & Janowitz, 1964· Brown, 1986· Clark & Clark, 1947· Gergen, 1969· Giles & Powesland, 1975· Gregor & McPherson, 1966· Lambert, Hodson, Gardner, & Fillenbaum, 1960· Lewin, 1941· McNaught, 1983· Miller, 1970· Pettigrew, 1964· Sarnoff, 1951· Williams & Morland, 1979). Παρότι το φαινόμενο του «μίσους για τον εαυτό» έχει ένα πολυτάραχο παρελθόν στις κοινωνικές επιστήμες και έχει δεχτεί έντονη μεθοδολογική και εμπειρική αμφισβήτηση (Banks, 1976· Crocker & Major, 1989· Greenwald & Oppenheim, 1968· Hraba & Grant, 1970· Katz & Zalk, 1974· Porter & Washington, 1989· Rosenberg, 1989· Turner & Brown, 1978), οι ερευνητές συνεχίζουν να παρατηρούν αρνητικά αυτοστερεότυπα σε πολλές ομάδες χαμηλής θέσης, των οποίων οι πραγματικές προοπτικές συλλογικής προαγωγής είναι ιδιαίτερα περιορισμένες (Aboud, 1988· Bernat & Balch, 1979· Broverman, Vogel, Broverman, Clarkson, & Rosenkrantz, 1972·

Corenblum, Peterson, & Ramirez, 1971· Tajfel, 1982· Vaughan, 1978). Πράγματι, αν εμπιστευτεί κανείς αυτές τις ενδείξεις για να καταδείξει τον συχνό ή και πανταχού παρόντα, χαρακτήρα της αρνητικής αυτοστερεοτυποποίησης, θα εξαντλούσε τις ερμηνευτικές ικανότητες των θεωριών δικαιολόγησης του εγώ, αφού δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εξυπηρετεί τον εαυτό η σπίλωσή του σε στερεοτυπικές διαστάσεις.

Μια δεύτερη σχετική αδυναμία των προσεγγίσεων της δικαιολόγησης του εγώ είναι ότι συχνά οι άνθρωποι στερεοτυποποιούν εν τη απουσία μιας προσωπικής συμπεριφοράς ή θέσης που χρειάζεται δικαιολόγηση. Για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι αποδέχονται και υποστηρίζουν αρνητικά στερεότυπα για ομάδες με τις οποίες ουδέποτε αλληλεπέδρασαν και, ως εκ τούτου, δεν έχουν καμιά συμπεριφορά να εκλογικεύσουν (Diab, 1962· Katz & Braly, 1933· Prothro, 1954). Ομοίως, μη προνομιούχες ομάδες έχουν συχνά αρνητικά στερεότυπα ή μία απέναντι στην άλλη, ενώ καμιά δεν είναι σε σχετικά ανώτερη θέση την οποία θα είχε ανάγκη να υπεραμυνθεί, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του «ρατσισμού της εργατικής τάξης» (Willhelm, 1980).

Τρίτον, τα στερεότυπα χαρακτηρίζονται από τον συναινετικό τους χαρακτήρα, με βάση το γεγονός ότι είναι κοινά σε μεγάλο μέρος της κοινωνίας (Allport, 1954· Ehrlich, 1973· Fishman, 1956· Katz & Braly, 1933· Tajfel, 1981a, 1981b). Για παράδειγμα, οι Triandis, Lisansky, Setiadi, Chang, Marin και Betancourt (1982) διαπίστωσαν ότι οι ισπανόφωνοι και οι μαύροι είχαν οι μεν για τους δε σχεδόν τα ίδια στερεότυπα με εκείνα που είχαν οι λευκοί γι' αυτούς. Αν τα περιεχόμενα των στερεοτύπων προκαλούνταν από διαδικασίες ατομικής δικαιολόγησης, όπως προτείνει η υπόθεση της δικαιολόγησης του εγώ, τότε είναι απίθανο να ήταν τόσο καθολικά κοινά, αφού τα άτομα θα διέφεραν ως προς τον παράγοντα που θα χρειαζόταν εκλογίκευση. Θα επανέλθουμε στο θέμα της συναίνεσης στη συζήτησή μας για την προσέγγιση της ομαδικής δικαιολόγησης στη στερεοτυποποίηση.

Η προσέγγιση της δικαιολόγησης της ομάδας

Ο Tajfel (1981b) είναι πασίγνωστος για το επιχείρημα ότι η στερεοτυποποίηση πρέπει να εξετάζεται στο πλαίσιο των συμφερόντων της ομάδας και της κοινωνικής ταυτότητας. Θεωρούσε ειδικότερα ότι τα στερεότυπα υπηρετούν τη δικαιολόγηση πράξεων που η ενδοομάδα «διέπραξε ή προγραμματίζει να διαπράξει» εναντίον μιας εξωομάδας. Ο Tajfel, με άλλα λόγια, διεύρυνε την αρχική υπόθεση της δικαιολόγησης του εγώ στο επίπεδο των διομαδικών σχέσεων, προσπάθεια η οποία είχε ξεκινήσει από τον Allport (1954) και άλλους (Cox, 1948· LaPierre, 1936· La Violette & Silvert, 1951· Sherif & Sherif, 1956). Παρόμοιες λειτουργίες βασισμένες στην ομάδα έχουν προταθεί και από άλλους κάτω από την ετικέτα της «κοινωνικής ενσωμάτωσης» (Schaff, 1984) και της «κοινωνικής προσαρμογής» (Katz, 1960· Bruner & White, 1956· Sunar, 1978), όροι που τονίζουν τον βαθμό στον οποίο η ομάδα εδραιώνει τον εαυτό της προκειμένου να διακριθεί από άλλες ομάδες.

Η δουλειά των Tajfel και συνεργατών μπορεί να ιδωθεί ως ένα δεύτερο κύμα προσοχής στη λειτουργία δικαιολόγησης των στερεοτύπων, που κορυφώνεται στην ιδέα ότι τα στερεότυπα επιτελούν διομαδικές λειτουργίες εκλογίκευσης και δικαιολόγησης της συμπεριφοράς της ενδοομάδας προς την εξωομάδα (Condor, 1990· Hogg & Abrams, 1988· Huici, 1984· Tajfel, 1981a, 1981b). Αναμένεται επιπλέον ότι τα μέλη της ενδοομάδας θα χρησιμοποιούν αρνητικά στερεότυπα για την εξωομάδα στην προσπάθειά τους να διαφοροποιήσουν την ομάδα τους από άλλες, δηλαδή να εκφράσουν συγκριτικές κοινωνικές κρίσεις που να συμφέρουν την ενδοομάδα έναντι της εξωομάδας (Tajfel, 1978· Tajfel & Turner, 1979, 1986· Turner, 1975). Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας αναφέρεται ως μια «θεωρία σύγκρουσης», καθώς υποστηρίζει ότι οι ομάδες στην κοινωνία ανταγωνίζονται αναγκαστικά μεταξύ τους για συμβολικούς και υλικούς πόρους και ότι θα αναπτύξουν στερεότυπα για τις άλλες ομάδες σε μια προσπάθεια να δικαιολογήσουν τον ανταγωνισμό τους (Billig, 1976· Hogg & Abrams,

1988). Στα αναφερόμενα πειράματα που υποστηρίζουν την ιδέα ότι οι ομάδες χρησιμοποιούν τα στερεότυπα για να διαφοροποιήσουν τον εαυτό τους από άλλες ομάδες περιλαμβάνονται αυτά των Hewstone, Jaspars και Lalljee (1982), των Wagner, Lampen και Syllwasschy (1986) και των Spears και Manstead (1989), παρότι η στήριξη δεν είναι τόσο ισχυρή όσο θα αναμενόταν. Πάντως, όλες σχεδόν οι πρόσφατες επισκοπήσεις της βιβλιογραφίας έχουν αποδεχτεί τη θεώρηση του Tajfel ότι οι άνθρωποι έχουν κίνητρο να διατηρούν θετικά στερεότυπα για την ενδοομάδα και αρνητικά για την εξωομάδα (Ashmore & Del Boca, 1981· Bar Tal, 1989· Bar Tal, Graumann, Kruglanski, & Stroebe, 1989· Brewer & Kramer, 1985· Dovidio & Gaertner, 1986· Hamilton, 1981· Hamilton & Trolie, 1986· Hewstone & Giles, 1986· Hogg & Abrams, 1988· Howard & Rothbart, 1980· Hui-ci, 1984· Jussim, Coleman, & Lerch, 1987· Maass & Schaller, 1991· Messick & Mackie, 1989· Mullen, Brown, & Smith, 1992· Stephan, 1985· Wilder, 1986· Worchel & Austin, 1986).

Διευρύνοντας την έννοια της δικαιολόγησης του εγώ για την προστασία του εαυτού ώστε να συμπεριλάβει και την προστασία του διευρυμένου εαυτού, η οπτική της ομαδικής δικαιολόγησης του Tajfel υπερβαίνει πολλές από τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Lippman, Katz, Allport και άλλοι. Για παράδειγμα, ένα άτομο μπορεί να αποδέχεται και να υποστηρίζει ορισμένα στερεότυπα όχι απαραίτητα για να δικαιολογήσει μια προσωπική συμπεριφορά ή κοινωνική θέση, αλλά για να υπερασπιστεί των πράξεων άλλων με τους οποίους μοιράζεται μια κοινωνική ταύτιση. Έτσι, κάποιος μπορεί να διαθέτουν στερεότυπα ομάδων με τις οποίες οι ίδιοι ως άτομα δεν έχουν έρθει ποτέ σε επαφή, αλλά έχουν συναντήσει άλλα μέλη της ομάδας τους (Gergen, 1969). Επιπλέον, η έμφαση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας στον ανταγωνισμό μεταξύ των ομάδων επιτρέπει να εξηγηθεί γιατί οι μη προνομιούχες ομάδες διαδίδουν αρνητικά στερεότυπα η μία για την άλλη. Παρότι δεν μπορεί να ειπωθεί για καμιά ομάδα ότι κατέχει μια προνομιούχα θέση που χρειάζεται υποστήριξη και δικαιολόγηση, όπως εμφατικά υποστήριζαν ο Lippman, οι Katz

και Braly και άλλοι, και οι δύο ομάδες μπορεί να είχαν ψυχολογικά κέρδη αν συγκρίνονταν με ευνοϊκό αποτέλεσμα σε σχέση με άλλους που βρίσκονταν σε κοντινή θέση με τους ίδιους (Tajfel, 1978).

Η ιδέα ότι τα στερεότυπα αναδύονται εντός των πλαισίων της ομαδικής συμπεριφοράς επιτρέπει επίσης να εξηγηθεί γιατί τα περιεχόμενα των στερεοτύπων είναι πιο καθολικά από ό,τι θα επέτρεπε μια πρόβλεψη βασισμένη μόνο στην υπόθεση της δικαιολόγησης του εγώ. Σύμφωνα με τους Abrams και Hogg (1988, σελ. 75), «το γεγονός ότι είναι κοινά οφείλεται σε μια κοινωνική διαδικασία κοινωνικής επιρροής που προκαλεί συμμόρφωση στους κανόνες της ομάδας». Με άλλα λόγια, η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας υποστηρίζει ότι τα στερεότυπα είναι συναινετικά γιατί όλα τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας αναμένεται να τα ακολουθούν προκειμένου να εδραιώσουν συλλογικές δικαιολογήσεις για τη διομαδική συμπεριφορά. Αυτό ωστόσο δεν εξηγεί γιατί τα στερεότυπα είναι συναινετικά ανάμεσα στις ομάδες, γιατί τα μέλη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων διαθέτουν συχνά τα ίδια στερεότυπα για μια συγκεκριμένη ομάδα, παρά το γεγονός ότι οι διομαδικές τους σχέσεις δεν είναι οι ίδιες. Έχει βρεθεί, για παράδειγμα, ότι οι άνδρες και οι γυναίκες υποστηρίζουν παρόμοια έμφυλα στερεότυπα (Ashmore & Del Boca, 1986· Banaji & Greenwald, 1994· Banaji, Hardin, & Rothman, 1993· Bassow, 1986· Broverman et al., 1972· Howard, 1984· McKee & Sheriffs 1956) και ότι λευκοί και μαύροι διαθέτουν επίσης παρόμοια φυλετικά στερεότυπα (Bayron, McAlister, & Hamer, 1956· Katz & Braly, 1933· Sagar & Schofield, 1980). Επιπλέον, ο Triandis και οι συνεργάτες του (1982) αναφέρουν ότι οι λευκοί, οι μαύροι και οι ισπανόφωνοι δεν διαφέρουν στα στερεότυπα που έχουν ο ένας για τον άλλο, παρά τις σημαντικές διαφορές θέσης που παρατηρούνται σε αυτές τις ομάδες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ένα από τα πρώτα και πιο δραματικά συμπεράσματα της βιβλιογραφίας πάνω στα στερεότυπα ήταν ότι, ακόμη και μεταξύ πολιτισμών, τα στερεότυπα διαφορετικών ομάδων για συγκεκριμένες εθνικότητες ήταν ευρέως κοινά (Diab, 1962· Gergen, 1969· Katz & Braly, 1933· Prothro, 1954). Επιπλέον, ερευ-

νπές ανέφεραν σημαντικές διαπολιτισμικές ομοιότητες σε σχέση με τα έμφυλα στερεότυπα (Basow, 1986· Ward, 1985· Williams & Best, 1982).

Η Condor (1990, σσ. 236-237) ασκεί κριτική στους θεωρητικούς της κοινωνικής ταυτότητας για το γεγονός ότι δέχονται τη συναινετικότητα των στερεοτύπων ως *a priori* παραδοχή, χωρίς να λένε για ποιο λόγο διαφορετικές ομάδες αποδέχονται τα ίδια στερεότυπα. Υποστηρίζουμε ότι η ικανότητα της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας να εξηγήσει φαινόμενα όπως η συναίνεση σε μια κοινωνία (ή μεταξύ κοινωνιών) όσον αφορά τα στερεότυπα είναι πράγματι περιορισμένη. Μια ολοκληρωμένη θεωρία οφείλει να συμπεριλάβει την έννοια της ιδεολογικής κυριαρχίας (για να εξηγήσει τις κοινωνικές διαδικασίες μέσω των οποίων η γνώση δημιουργείται και διαδίδεται από αυτούς που έχουν την εξουσία), καθώς και εμπειρικές ενδείξεις από ψυχολογικές περιγραφές της ψευδούς συνείδησης (για να εξηγήσει τους γνωστικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων αυτή η γνώση μαθαίνεται και χρησιμοποιείται), ώστε να κατανοήσουμε γιατί τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων αποδέχονται κανόνες και δικαιολογήσεις που δεν τους συμφέρουν.

Ενώ η οπτική της κοινωνικής ταυτότητας προσαρμόζει το φαινόμενο της αυτοστερεοτυποποίησης, που ορίζεται ως η τάση του ατόμου να κατηγοριοποιεί τον εαυτό του με όρους ομαδικής υπαγωγής (Hogg & Turner, 1987· Lorenzi-Cioldi, 1991· Oakes & Turner, 1990· Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987· Turner, Oakes, Haslam, & McGarthy, 1992), δεν λογαριάζει το φαινόμενο της *αρνητικής* αυτοστερεοτυποποίησης που θέσαμε στη συζήτησή μας για τις προσεγγίσεις της δικαιολόγησης του εγώ. Για παράδειγμα, τα θηλυκά υποκείμενα στη μελέτη της Broverman και συνεργατών (1972) στην πραγματικότητα αξιολόγησαν αρνητικά τη δική τους ομάδα αποδεχόμενες στερεοτυπικά χαρακτηριστικά όπως «παράλογες», «παθητικές» και «ανίκανες» (βλ. όμως Widiger & Settle, 1987). Ενώ οι Eagly και Mladinic (1994), καθώς και άλλοι, έχουν δίκιο όταν σημειώνουν ότι τα στερεότυπα για τις γυναίκες είναι θετικά από πολλές απόψεις,

είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι τα αρνητικά στερεότυπα για την ενδοομάδα (και τα θετικά στερεότυπα για την εξωομάδα) αντίκεινται στη λειτουργία της δικαιολόγησης της ομάδας.

Υπάρχουν επίσης στοιχεία για την υποτίμηση της ενδοομάδας σε στερεοτυπικούς παράγοντες, προερχόμενα από έρευνες που χρησιμοποιούν το ίδιο το εμπειρικό παράδειγμα της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Οι Spears και Manstead (1989), για παράδειγμα, βρήκαν ότι φοιτητές του Πανεπιστημίου του Μάντσεστερ αξιολόγησαν τον τυπικό φοιτητή της Οξφόρδης ως περισσότερο «εργατικό», «με αυτοπεποίθηση», «συγκροτημένο» και «διανοούμενο» σε σχέση με τον τυπικό φοιτητή του Μάντσεστερ. Ακόμη και αν αυτές οι διαφορές επιβεβαιώνονταν με αντικειμενικά κριτήρια, όπως οι βαθμοί και τα αποτελέσματα εξετάσεων, ή και αν τις πίστευε ευρύτατα ολόκληρη η κοινωνία, θα περίμενε κανείς τα υποκείμενα να υπεραμυνθούν της ομάδας τους «με κάθε κόστος», για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια των Hogg και Abrams (1988, σελ. 76).

Σε μια μετα-αναλυτική επισκόπηση του Mullen και συνεργατών (1992), η οποία συμπεριέλαβε 77 πειραματικούς ελέγχους της υπόθεσης ότι πειραματικές και ad hoc ομάδες θα αξιολογούσαν την ενδοομάδα τους πολύ ευνοϊκότερα από την εξωομάδα, οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι υπάρχει μια στατιστικά αξιόπιστη αλλά μέτριου μεγέθους τάση να ευνοείται η ενδοομάδα. Αν και οι Mullen και συνεργάτες αναφέρουν ελάχιστα την εξωομαδική εύνοια από μέρους ομάδων χαμηλής θέσης, ο Jost (1993) επανοργάνωσε τις μελέτες που αναφέρουν με βάση το είδος της εκδηλωθείσας εύνοιας (ενδοομαδική, εξωομαδική ή καμιά) και βρήκε ότι το 85% των ομάδων χαμηλής θέσης έκαναν αξιολογήσεις χαρακτηριστικών που ευνοούσαν τις εξωομάδες υψηλότερης θέσης, ενώ καμιά από τις ομάδες υψηλής θέσης δεν έδειξε εξωομαδική εύνοια. Το άρθρο των Mullen και συνεργατών (1992) λοιπόν υποτιμά τον βαθμό στον οποίο τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης σε πειραματικές συνθήκες εκφράζουν προτιμήσεις για την εξωομάδα, επιδεικνύοντας ένα είδος ψευδούς συνείδησης. Αν και στην επισκόπηση των Mullen και συνεργατών τα

δείγματα εξωομαδικής εύνοιας εξαφανίζονται στα δεδομένα ομάδων του «πραγματικού κόσμου», που παρουσιάζουν περισσότερη ενδοομαδική εύνοια γενικότερα, αυτές οι ομάδες μπορούν να προσφέρουν ατελείς μόνο ενδείξεις για τη λειτουργία θεωρητικά καθορισμένων μεταβλητών. Οι λόγοι της «αλληλεπίδρασης» μεταξύ θέσης και τύπου ομάδας (πειραματική ή «πραγματική») δεν είναι καθόλου σαφείς, ίσως γιατί ανάμεσα στους συμμετέχοντες από «πραγματικές» ομάδες αντανακλώνεται περισσότερο μοτίβα κοινωνικής επιθυμητότητας (βλ. Jost, 1993).

Όλο και περισσότεροι συγγραφείς επισημαίνουν ότι η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας αυτή τη στιγμή δεν εξηγεί το φαινόμενο της εξωομαδικής εύνοιας (Apfelbaum, 1979· Dittmarr, 1992· Hewstone & Jaspars, 1984· Hinkle & Brown, 1990· Jost, 1993· Kal-muss, Gurin, & Townsend, 1981· Sidanius, 1993· Sidanius & Pratto, 1993). Για παράδειγμα, οι Hinkle και Brown υποστηρίζουν ότι:

«Η εξωομαδική εύνοια *per se* δεν ταιριάζει με την οπτική της [θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας] ότι τα μέλη της ομάδας δημιουργούν και διατηρούν θετικές κοινωνικές ταυτότητες εμπλεκόμενα σε διομαδικές διαδικασίες σύγκρισης που ευνοούν την ενδοομάδα» (σελ. 49)².

-
2. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι οι Tajfel και Turner (1979, 1986) αναφέρθηκαν στο φαινόμενο της εξωομαδικής εύνοιας ανάμεσα σε υποτελείς ομάδες για να ασκήσουν κριτική στη θεωρία της ρεαλιστικής σύγκρουσης, όπως την υποστήριξαν οι Sherif, Campbell και άλλοι. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας προτάθηκε για να περιγράψει την αρνητική κοινωνική ταυτότητα των μη προνομιούχων ομάδων, αλλά κυρίως για να προτείνει ότι σε αυτές τις ομάδες ασκούνται ψυχολογικές πιέσεις να βελτιώσουν την κατάστασή τους θέτοντας υπό αμφισβήτηση τις καθιερωμένες ιεραρχίες. Η θεωρία υποστηρίζει ότι τα μη προνομιούχα άτομα έχουν υψηλό κίνητρο να υπερπηδήσουν τις επιδράσεις του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος και ότι συχνά οι προσπάθειές τους είναι επιτυχείς (Hogg & Abrams, 1988·

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δεν έχει έτοιμες εξηγήσεις για φαινόμενα όπως τα αρνητικά στερεότυπα για την ενδοομάδα, παρότι έχουν συζητηθεί ορισμένα σχετικά ζητήματα στη βιβλιογραφία (Tajfel, 1982· Tajfel & Turner, 1979· 1986, Turner & Brown, 1978· van Knippenberg, 1978, 1984).

Μερικές φορές οι προσεγγίσεις της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας και της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης δείχνουν καθαρά να προτείνουν ότι το άτομο έχει το κίνητρο να δημιουργεί θετικά στερεότυπα για την ενδοομάδα (Hogg & Abrams, 1988· Turner et al., 1987) και άλλες στιγμές ότι τα στερεότυπα της ενδοομάδας θα αντικατοπτρίζουν την κοινωνική θέση της ομάδας, είτε θετική είτε αρνητική (Hogg & Turner, 1987· Tajfel & Turner, 1979, 1986). Για παράδειγμα, οι Hogg και Abrams (1988 σελ. 76) γράφουν ότι υπάρχει «επενδυμένο συμφέρον στη διατήρηση της αξιολογικής ανωτερότητας της ενδοομάδας με κάθε κόστος», ενώ οι Hogg και Turner (1987, σελ. 31) σημειώνουν ότι «*η συγκεκριμένη μορφή που θα πάρει η αυτοστερεοτυποποίηση (εθνοκεντρική, αμφίσημη ή απαξιωτική) μπορεί να προβλεφθεί μόνο από τη γνώση των σχέσεων μεταξύ των ομάδων*». Αυτή η αμφισημία μπορεί ίσως να ανιχνευθεί στην επαμφοτερίζουσα σχέση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας με τις έννοιες της ιδεολογίας και της ψευδούς συνείδησης (Apfelbaum, 1979· Condor, 1990). Η θεωρία μοιάζει να αποδέχεται ότι οι ανίσχυρες ομάδες συχνά εσωτερικεύουν τους κανόνες των ισχυρών ομάδων, αλλά προβλέπει επίσης ότι οι ανίσχυρες ομάδες θα αναπτύξουν τους δικούς τους κανόνες για να επιτύχουν θετική διακρίσιμότητα. Ακόμη και αν η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δεν είναι ασύμβατη με φαινόμενα όπως η αρνητική αυτοστερεοτυποποίηση και η εξωομαδική

Tajfel & Turner, 1979, 1986· Turner & Brown, 1978). Αυτή η αντίληψη μπορεί να υποτιμά τον βαθμό στον οποίο είναι δυνατά η ιδεολογική κυριαρχία, καθώς και τον βαθμό στον οποίο τα μέλη μη προνομιούχων ομάδων συνεχίζουν να εξηγούν και να δικαιολογούν την κοινωνική τάξη πραγμάτων που δημιουργεί την καταπίεσή τους.

εύνοια (Tajfel & Turner, 1986· Turner & Brown, 1978), δεν φαίνεται να διαθέτει έναν μηχανισμό για να τα εξηγήσει με τον τρόπο που η ανάγκη για θετική κοινωνική σύγκριση είναι ικανή να εξηγήσει τη θετική στερεοτυποποίηση της ενδοομάδας και την αρνητική στερεοτυποποίηση της εξωομάδας (Hinkle & Brown, 1990· Hogg & Abrams, 1988).

Οι θεωρητικοί της κοινωνικής ταυτότητας προσπαθούν να λύσουν την αμφισβησία μεταξύ της υπόθεσης δικαιολόγησης της ομάδας και του ευρήματος περί εξωομαδικής εύνοιας μεταξύ των μη προνομιούχων ομάδων μέσω του μοτίβου της αντιληπτής «νομιμότητας και σταθερότητας» του συστήματος, ή του βαθμού στον οποίο τα μέλη των ομάδων συλλαμβάνουν «γνωστικές εναλλακτικές» στο τωρινό καθεστώς (Tajfel, 1982· Tajfel & Turner, 1979· Turner & Brown, 1978). Σε σχέση με τα κοινωνικά στερεότυπα, αυτός ο παράγοντας εννοιολογήθηκε ως η «συναινετικότητα» του στερεοτύπου, δηλαδή ο βαθμός στον οποίο το περιεχόμενό του είναι αδιαμφισβήτητο ή ευρέως αποδεκτό ως ισχύον (Spears & Manstead, 1989· van Knippenberg, 1984). Με άλλα λόγια, η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας υποθέτει ότι όταν κάποιες αρνητικές εικόνες για την ενδοομάδα θεωρούνται νόμιμες και δεν πρόκειται να αλλάξουν, οι μη προνομιούχες ομάδες μπορεί να εσωτερικεύσουν επιβλαβή στερεότυπα για τις ίδιες· όταν όμως αυτά τα στερεότυπα γίνονται αντιληπτά ως άδικοι και ανοιχτά σε αλλαγές, θα επικρατήσει και πάλι η ενδοομαδική εύνοια και τα αρνητικά στερεότυπα για την ενδοομάδα θα εξαφανιστούν (Tajfel & Turner, 1986). Οι Spears και Manstead (1989) βρήκαν ότι οι φοιτητές του Μάντσεστερ αναγνώρισαν την ανωτερότητα των φοιτητών της Οξφόρδης σε συναινετικά αποδεκτές διαστάσεις, όπως «εργατικός» και «διανοούμενος», αλλά αξιολόγησαν την ενδοομάδα πιο θετικά από την εξωομάδα σε χαρακτηριστικά όπως «πρακτικοί», «χαλαροί» και «ενήμεροι των τάσεων στη μουσική και τη μόδα». Η προσέγγιση της δικαιολόγησης του συστήματος θα υποστήριζε ότι τα χαρακτηριστικά στα οποία τα μέλη των υποτελών ομάδων θα διαφοροποιούσαν θετικά τον εαυτό τους υπηρετούν στην πραγματικότητα την

ενδυνάμωση του *status quo*, δημιουργώντας στερεότυπα όπου τα μέλη των λιγότερο προνομιούχων ομάδων βλέπουν τους εαυτούς τους –όπως και οι άλλοι– ως προσαρμοστικούς ή χαρούμενους («χαλαροί») και μη ιδιαίτερα προσανατολισμένους στην επίτευξη («ενήμεροι των τάσεων στη μουσική και τη μόδα»). Αντιλήψεις που αφορούν τη σταθερότητα και τη νομιμότητα του *status quo* ή τη συναινετικότητα και την εγκυρότητα των στερεοτύπων μπορεί να είναι συμπτώματα αυτού που εμείς ονομάζουμε «δικαιολόγηση του συστήματος».

Υποστηρίζουμε ότι η δικαιολόγηση του *status quo* φαίνεται συχνά να ξεπερνά την υπεράσπιση των ομαδικών συμφερόντων από μέρους των ατόμων. Σε περιπτώσεις σαν κι αυτές, η αρνητική στερεοτυποποίηση της ενδοομάδας φαίνεται να υπηρετεί μια λειτουργία δικαιολόγησης μιας ασύμμετρης κατάστασης πραγμάτων, ακόμη και ενάντια σε προσωπικά και ομαδικά συμφέροντα (Sidanius & Pratto, 1993). Γι' αυτόν όπως και για άλλους λόγους θεωρούμε ότι υπάρχει μια τρίτη λειτουργία των στερεοτύπων, η δικαιολόγηση του συστήματος, που είναι συνεπής με την ιδέα της ψευδούς συνείδησης και υποστηρίζεται από θεωρίες και δεδομένα της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας.

Η προσέγγιση της δικαιολόγησης του συστήματος

Έχει έρθει η κατάλληλη στιγμή η κοινωνική ψυχολογία να εκφράσει μια τρίτη οπτική δικαιολόγησης, η οποία να τεκμηριώνει ότι τα στερεότυπα υπηρετούν ιδεολογικές λειτουργίες επιπρόσθετα ή, καλύτερα, συχνά σε αντίθεση με λειτουργίες κινήτρων που σχετίζονται με την προσωπική ή την ομαδική υπεράσπιση. Θεωρώντας ότι τα στερεότυπα υπηρετούν τη λειτουργία της δικαιολόγησης του συστήματος, δεν επιζητούμε να εκτοπίσουμε τις προηγούμενες θεωρίες δικαιολόγησης, αλλά απεναντίας να χτίσουμε πάνω τους για να εξηγήσουμε αγνοημένα ή ανεξήγητα φαινόμενα. Όπως ο Turner και οι συνεργάτες του υποστηρίζουν ότι το άτομο μπορεί να πηγαίνει μπρος-

πίσω από την προσωπική στην ομαδική κατηγοριοποίηση (Oakes & Turner, 1990· Turner et al., 1987, 1992), προτείνουμε ότι το άτομο μπορεί να υιοθετεί κάποιες φορές μια θέση δικαιολόγησης του συστήματος στην οποία μια υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων διατηρείται με «κάθε κόστος». Παρεμπιπτόντως, δεν υποστηρίζουμε ότι η δικαιολόγηση του συστήματος εξηγεί τη διαμόρφωση και διατήρηση όλων των στερεοτύπων, αλλά μόνο ότι πολλά στερεότυπα υπηρετούν γι' αυτούς που τα αποδέχονται τη λειτουργία της διατήρησης του *status quo*.

Επιδιώκουμε να αναπτύξουμε το επιχειρήμα ότι τα στερεότυπα υπηρετούν ιδεολογικές λειτουργίες και ιδιαίτερα ότι δικαιολογούν την εκμετάλλευση ορισμένων ομάδων έναντι άλλων, καθώς και ότι εξηγούν τη φτώχεια ή την αδυναμία μερικών ομάδων και την επιτυχία άλλων με τρόπους που κάνουν αυτές τις διαφορές να μοιάζουν νόμιμες και μάλιστα φυσικές. Αυτή η θέση είναι συνεπής με ένα μεγάλο σώμα κοινωνιοψυχολογικής έρευνας που βρίσκει ότι ένα από τα πιο κοινώς παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ύπαρξης είναι ότι ο κόσμος εμποτίζει τις κοινωνικές κανονικότητες με μια ιδιότητα που δηλώνει «έτσι πρέπει» (Lerner, 1980, σελ. 10). Βασιζόμενοι σε θεωρίες και δεδομένα από την αυτοαντίληψη, την απόδοση, τον γνωστικό συντηρητισμό, την κατανομή των κοινωνικών ρόλων, την επιβεβαίωση της συμπεριφοράς και τη δοξασία του δίκαιου κόσμου, ορίζουμε μια διαδικασία όπου τα στερεότυπα χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν το υπάρχον κοινωνικό σύστημα και τις θέσεις και δράσεις του εαυτού και των άλλων. Η έννοια αυτή, όπως είπαμε, δεν είναι νέα. Η οπτική της αντίστασης στην αλλαγή υπογραμμίζει ευρύτερες κοινωνικές φιλοσοφίες όπως ο μαρξισμός και ο φεμινισμός, καθώς και ψυχολογικές εξηγήσεις του γνωστικού συντηρητισμού, σφάλματα επιβεβαίωσης και άρρητη στερεοτυποποίηση.

Επειδή οι ιδέες των κυρίαρχων έχουν την τάση να γίνονται οι ιδέες των κυριαρχούμενων (Kluegel & Smith, 1986· MacKinnon, 1989· Marcuse, 1964· Marx & Engels, 1846· Mason, 1971), τα στερεότυπα που δικαιολογούν το σύστημα μπορεί να αναπτύσσονται και από

όσους πρόκειται να χάσουν από αυτά. Η προσέγγιση της δικαιολόγησης του συστήματος απαντά και σε θέματα ψευδούς συνείδησης πιο άμεσα από ό,τι προσεγγίσεις που δίνουν έμφαση στη δικαιολόγηση του εγώ ή στη δικαιολόγηση της ομάδας, καθώς η πρώτη ορίζει ότι κάτω από ορισμένες συνθήκες ο κόσμος θα δικαιολογεί το status quo με κάθε κόστος, πέρα και πάνω από την επιθυμία να δικαιολογήσουν τα δικά τους συμφέροντα και τα συμφέροντα άλλων μελών της ομάδας. Οι θεωρητικοί που υιοθετούν μια οπτική κοινωνικής κυριαρχίας (Sidanius, 1993· Sidanius & Pratto, 1993) έστρεψαν την προσοχή σε αυτές τις ίδιες ιδεολογικές διαδικασίες με όρους «νομιμοποιητικών μύθων» που δικαιολογούν την καταπίεση μερικών ομάδων από άλλες. Ενώ ο Sidanius και η Pratto διακηρύσσουν επίσης ότι τα άνισα κοινωνικά συστήματα δικαιολογούνται συναινετικά μέσω των στερεοτύπων και άλλων δοξασιών, προβάλλουν μια κοινωνιοβιολογική εξήγηση που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η καταπίεση είναι «αναπόφευκτη» (Sidanius & Pratto, 1993). Από την άλλη πλευρά, η κοινωνιογνωστική μας προσέγγιση της μελέτης της ψευδούς συνείδησης (Bandura, 1986) μπορεί να προτείνει τρόπους οι οποίοι τελικά αλλάζουν τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που αναπτύσσουν την καταπίεση (βλ. Cunningham, 1987· MacKinnon, 1989).

Η δικαιολόγηση του συστήματος αναφέρεται στην ψυχολογική διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο αντιλαμβάνεται, κατανοεί και εξηγεί μια υπάρχουσα κατάσταση ή τάξη πραγμάτων που έχει ως αποτέλεσμα τη διατήρηση αυτής της κατάστασης ή τάξης πραγμάτων. Σε αντίθεση με τις οπτικές της δικαιολόγησης του εγώ ή της δικαιολόγησης της ομάδας, οι οποίες προτείνουν έναν ψυχολογικό μηχανισμό προσαρμογής (προστασία του εγώ ή του συλλογικού εγώ), η δικαιολόγηση του συστήματος δεν προσφέρει μια αντίστοιχη λειτουργία που βρίσκεται στην υπηρεσία της προστασίας των συμφερόντων του εαυτού ή της ομάδας. Η δικαιολόγηση του συστήματος αναφέρεται στη ψυχολογική διαδικασία μέσω της οποίας οι υπάρχουσες κοινωνικές τάξεις πραγμάτων διατηρούνται, παρά τις φανερές ψυχολογικές και

υλικές βλάβες που επιφυλάσσουν στα μη προνομιούχα άτομα και ομάδες. Είναι αυτή η έμφαση στην παραγωγή ψευδούς συνείδησης που αντιπαραθέτει πιο έντονα την άποψη περί δικαιολόγησης του συστήματος με τις προηγούμενες οπτικές. Καταθέτουμε ότι μια ερμηνεία αυτού του εύρους μπορεί να είναι αναγκαία προκειμένου να εξηγήσει, μεταξύ άλλων, τα αρνητικά στερεότυπα για την ενδοομάδα μεταξύ των μη προνομιούχων και τον συναινετικό χαρακτήρα μερικών στερεοτύπων εντός της ίδια κοινωνίας ή μεταξύ κοινωνιών.

Εμπειρικές ενδείξεις για τη στερεοτυποποίηση ως δικαιολόγηση του συστήματος

Σε αυτή την ενότητα θα κάνουμε την επισκόπηση μιας σειράς κοινωνιοψυχολογικών ευρημάτων που δείχνουν ότι οι άνθρωποι τείνουν να αναπτύσσουν ιδέες για τα χαρακτηριστικά του εαυτού και των άλλων στη βάση ορισμένων κοινωνικών διευθετήσεων, όπως η κατανομή των κοινωνικών ρόλων και ευθυνών, το αποτέλεσμα μιας νομικής απόφασης ή ακόμη η θυματοποίηση λόγω επίθεσης. Σε αυτούς τους τομείς έχει βρεθεί ότι οι άνθρωποι αποδίδουν στον εαυτό τους και στους άλλους χαρακτηριστικά που είναι συμβατά με τις κοινωνικές τους θέσεις, είτε θετικά είτε αρνητικά, αντί να θέσουν υπό κρίση την τάξη ή τη νομιμότητα του συστήματος που παρήγαγε αυτές τις διευθετήσεις ή τα αποτελέσματα. Οι εν λόγω τάσεις δικαιολόγησης του συστήματος εμφανίζονται ακόμη και όταν οι άνθρωποι γνωρίζουν ότι αυτές οι διευθετήσεις ή τα αποτελέσματα προέκυψαν αυθαίρετα και θα έχουν αρνητικές συνέπειες για τους ίδιους. Η στερεοτυποποίηση σε αυτές τις συνθήκες μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα την ψευδή συνείδηση, την αποδοχή «ψευδών πεποιθήσεων που διατηρούν τη δική σου καταπίεση» (Cunningham, 1987, σελ. 255).

Για παράδειγμα, η τυχαία τοποθέτηση σε ένα πείραμα ζητά από ένα άτομο να παίξει τον ρόλο του «διαγωνιζόμενου» και από ένα άλλο τον ρόλο του «εξεταστή». Ιστορικά γεγονότα οδηγούν τους Αφρι-

κανούς να υπηρετούν ως σκλάβοι και τους Ευρωπαίους ως αφεντικά· και γεγονότα που έχουν να κάνουν με την εξέλιξη οδηγούν στην ικανότητα των θηλυκών, αλλά όχι των αρσενικών, να γεννούν. Στη συνέχεια η πειραματική κατανομή των ρόλων οδηγεί τόσο τον διαγωνιζόμενο όσο και τον παρατηρητή να θεωρούν τον εξεταστή πιο μορφωμένο (Ross et al., 1977)· η τοποθέτηση στον ρόλο του σκλάβου οδηγεί τόσο τα αφεντικά όσο και τους σκλάβους να βλέπουν τον σκλάβο ως πιο «παιδαριώδη» και «δουλοπρεπή» (Asmore & Del Boca, 1981)· η τοποθέτηση στον ρόλο της τεκνοποιίας οδηγεί τις γυναίκες και τους άνδρες να βλέπουν τις γυναίκες κυρίως ως «τροφούς» και τους άνδρες ως περισσότερο «αυτόνομους» (Eagly & Steffen, 1984· Hoffman & Hurst, 1990). Όταν ένα σύνολο γεγονότων παράγει μια σειρά από κοινωνικές διευθετήσεις είτε από ιστορικά ατυχήματα είτε από ανθρώπινη πρόθεση, οι διευθετήσεις που απορρέουν έχουν την τάση να εξηγούνται και να δικαιολογούνται απλώς και μόνο επειδή υπάρχουν. Η στερεοτυποποίηση, όπως λειτουργεί σε αυτά τα πλαίσια, φαίνεται να αποτελεί το ψυχολογικό όχημα για τη δικαιολόγηση του συστήματος.

Η έννοια του «συστήματος» εν προκειμένω είναι ένας ομολογούμενος ασαφής όρος, που έχει την πρόθεση να καλύψει μια ευρεία ποικιλία περιπτώσεων. Θέλουμε να συμπεριλάβουμε κοινωνικές διευθετήσεις όπως αυτές που βρίσκονται στις οικογένειες, τους θεσμούς, τους οργανισμούς, τις κοινωνικές ομάδες, τις κυβερνήσεις και τη φύση. Η δικαιολόγηση του συστήματος αναφέρεται στην ψυχολογική διαδικασία με την οποία οι επικρατούσες συνθήκες –κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, σεξουαλικές ή νομικές– γίνονται αποδεκτές, εξηγούνται και δικαιολογούνται απλώς επειδή υπάρχουν. Όπως έχει γραφτεί (Mason, 1971, σελ. 11), οι μη προνομιούχοι φτάνουν να «πιστεύουν ότι το σύστημα αποτελεί μέρος της φυσικής τάξης και τα πράγματα θα είναι πάντοτε έτσι». Το επιχείρημά μας είναι ότι τα στερεότυπα συχνά χρησιμοποιούνται για να εξυπηρετήσουν αυτή την ιδεολογική λειτουργία. Η έρευνα την οποία παραθέτουμε στην επισκόπησή μας προέρχεται από την πειραματική κοινωνική ψυχο-

λογία, παρότι το έργο πολλών άλλων κλάδων σχετίζεται με τη θέση μας. Δεν είναι τυχαίο ότι τα περισσότερα πειράματα που υποστηρίζουν τη θέση μας εμπεριέχουν μια ανισότητα στην κατανομή των ρόλων και των αποτελεσμάτων, καθώς η ανισότητα μεταξύ ατόμων και ομάδων χρήζει δικαιολόγησης για να διατηρηθεί.

Η οπτική μας είναι σε πολύ καλή θέση να εξηγήσει τα μυριάδες αποτελέσματα που δείχνουν ότι τα στερεότυπα τα οποία βασίζονται στις κοινωνικές τάξεις είναι διάχυτα και δικαιολογούν το σύστημα (Ashmore & McConahay, 1975· Darley & Gross, 1983· Dittmarr, 1992· Feldman, 1972· Howard & Pike, 1986· Jones, 1991). Δίνουμε έμφαση στην τάση των ανθρώπων να συνάγουν στερεοτυπικά χαρακτηριστικά άμεσα από πληροφορίες για το κοινωνικό κύρος ή την κοινωνική θέση, κυρίως για να δικαιολογήσουν τις διαφορές στο κύρος ή τη θέση. Έτσι τα στερεότυπα της εργατικής τάξης, τα οποία χαρακτηρίζουν τα μέλη της ως κουτά, ανίκανα, βρόμικα και αναξιόπιστα, μπορεί να υπηρετούν την ιδεολογική λειτουργία της εκλογίκευσης της οικονομικής τους δυσχέρειας. Οι ομοιότητες μεταξύ των στερεοτύπων της κατώτερης τάξης και των Αφροαμερικανών οδήγησαν κάποιους να υποστηρίξουν ότι τα φυλετικά στερεότυπα συνάγονται από το οικονομικό μειονέκτημα (Bayton et al., 1956· Jussim et al., 1987· Smedley & Bayton, 1978· Triandis, 1977), ένα επιχείρημα που είναι συγγενές με την οπτική μας.

Η δουλειά της Eagly και των συνεργατών της (Eagly, 1987· Eagly & Stefen, 1984, 1986· Eagly & Wodd, 1982) είναι σημαντική γιατί δείχνει ότι τα στερεότυπα γεννιούνται για να εξηγήσουν και να δικαιολογήσουν τον υπάρχοντα καταμερισμό εργασίας. Για παράδειγμα, οι Eagly και Steffen (1984) βρήκαν ότι τα έμφυλα στερεότυπα προέρχονται από την υπόθεση ότι οι άνδρες και οι γυναίκες κατέχουν διαφορετικούς ρόλους. Καταδείχθηκε συγκεκριμένα ότι οι άνθρωποι κρίνουν πως οι γυναίκες έχουν «πνεύμα συλλογικότητας» επειδή αυτό είναι συνεπές με τον υποτιθέμενο «οικιακό ρόλο» τους, και αντίστοιχα θεωρούν ότι οι άνδρες έχουν «ικανότητα δράσης» επειδή αυτό είναι συνεπές με τον υποτιθέμενο ρόλο τους ως «εργαζομένων».

Έτσι, οι άνδρες σε οικιακούς ρόλους αξιολογήθηκαν ως το ίδιο συλλογικοί με τις γυναίκες σε οικιακούς ρόλους και περισσότερο συλλογικοί από τις γυναίκες των οποίων το επάγγελμα δεν ήταν προσδιορισμένο, ενώ οι γυναίκες υπάλληλοι θεωρήθηκαν πιο ικανές για δράση από άνδρες υπαλλήλους και από άνδρες για τους οποίους δεν είχε δοθεί περιγραφή επαγγέλματος. Οι Eagly και Steffen (1986) διεύρυναν αυτά τα αποτελέσματα δείχνοντας ότι γυναίκες υπάλληλοι μερικής απασχόλησης θεωρήθηκαν περισσότερο συλλογικές και λιγότερο ικανές για δράση από γυναίκες υπαλλήλους πλήρους απασχόλησης, όπως και ότι άνδρες υπάλληλοι μερικής απασχόλησης θεωρήθηκαν λιγότερο ικανοί για δράση από άνδρες υπαλλήλους πλήρους απασχόλησης. Η τοποθέτηση των συγγραφέων ήταν ότι η «εγγύτερη αιτία των έμφυλων στερεοτύπων είναι η διαφορετική κατανομή των γυναικών και των ανδρών σε κοινωνικούς ρόλους» (Eagly & Steffen, 1984, σελ. 752), καθώς τα στερεότυπα των ανθρώπων διαμεσολαβούνταν από τις πεποιθήσεις τους για τα επαγγέλματα των στόχων. Τα στερεότυπα λοιπόν μπορεί να γεννιούνται από την προσπάθεια να εξηγηθεί και να δικαιολογηθεί γιατί οι άνδρες και οι γυναίκες κατέχουν κατά κανόνα διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους.

Ομοίως, οι Hoffman και Hurst (1990) τονίζουν τη σημαντικότητα των κοινωνικών ρόλων στον καθορισμό του περιεχομένου των στερεοτύπων. Ακολουθώντας την Eagly, υποστηρίζουν ότι τα έμφυλα στερεότυπα «γεννιούνται σε μια προσπάθεια εκλογίκευσης του καταμερισμού της εργασίας, αποδίδοντας στο κάθε φύλο τις ιδιότητες που θεωρούνται αναγκαίες για την εκτέλεση των καθορισμένων λειτουργιών τους» (σσ. 206-207). Ζητώντας από τα υποκείμενα να συμπληρώσουν τα χαρακτηριστικά δύο φανταστικών ομάδων, των «Ορινθίων» και των «Ακμίων», των οποίων τα επαγγέλματα ήταν «ανατροφείς παιδιών» και «εργαζόμενοι στην πόλη» αντίστοιχα, οι Hoffman και Hurst έδειξαν ότι οι άνθρωποι στερεοτυποποιούν αυθόρμητα τις ομάδες με τρόπους που δικαιολογούν τον υποτιθέμενο διαχωρισμό τους σε ξεχωριστούς ρόλους στην κοινωνία. Έτσι οι ανατροφείς παιδιών θεωρήθηκαν πιο υπομονετικοί, καλοί και με κατα-

νόηση σε σύγκριση με τους εργαζόμενους στην πόλη, οι οποίοι θεωρήθηκαν ότι είχαν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και ήταν πιο δυναμικοί. Επιπλέον, η στερεοτυποποίηση ήταν γενικά περισσότερο εμφανής όταν τα υποκείμενα κλήθηκαν πρώτα να εξηγήσουν γιατί οι ομάδες κατείχαν διαφορετικούς ρόλους, πράγμα που υποστηρίζει την ιδέα ότι τα στερεότυπα δημιουργούνται από το αίτημα να δικαιολογηθούν οι υπάρχουσες διευθετήσεις. Ένα δεύτερο πείραμα αναπαρήγαγε το βασικό εύρημα με δύο άλλους κοινωνικούς ρόλους, τους «επιχειρηματίες» και τους «πανεπιστημιακούς», οι οποίοι περιγράφηκαν με στερεοτυπικούς όρους αντίστοιχα ως «εξωστρεφείς/φιλόδοξοι» και «εσωστρεφείς/διανοούμενοι».

Επειδή τα υποκείμενα στις μελέτες των Hoffmann και Hurst έκριναν φανταστικές ομάδες σε έναν άλλο πλανήτη, δεν είχαν καμιά προσωπική ή ομαδική συμπεριφορά που έχρηζε δικαιολόγησης. Παρ' όλα αυτά, απέδωσαν σε κάθε ομάδα χαρακτηριστικά κατά τρόπο που ενίσχυε την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Οι Hoffmann και Hurst (1990) παρατηρούν ότι τα έμφυλα «στερεότυπα είναι εν πολλοίς μια προσπάθεια εκλογίκευσης, δικαιολόγησης ή εξήγησης του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας» (σελ. 199), συμπέρασμα το οποίο αποτελεί τη βάση της προσέγγισής μας περί δικαιολόγησης του συστήματος.

Οι Skryrnek και Snyder (1982) εδραίωσαν περαιτέρω τον δεσμό μεταξύ στερεοτυποποίησης και δικαιολόγησης του συστήματος δείχνοντας ότι τα έμφυλα στερεότυπα των υποκειμένων προκαλούν καταμερισμούς εργασίας που είναι συνεπείς με τα στερεότυπα. Συγκεκριμένα, οι στερεοτυπικές προσδοκίες οδηγούσαν γυναίκες, για τις οποίες οι άλλοι πίστευαν ότι είναι άνδρες, να επιλέξουν την εκτέλεση στερεοτυπικά «ανδρικών έργων», όπως να αλλάξουν μια λάμπα ή να βάλουν δόλωμα στο καλάμι του ψαρέματος, ενώ γυναίκες, για τις οποίες οι άλλοι πίστευαν ότι είναι γυναίκες, να επιλέξουν «γυναικεία έργα», όπως να διακοσμήσουν μια τούρτα γενεθλίων ή να σιδερώσουν ένα πουκάμισο (βλ. Geiss, 1993, για μια πληρέστερη συζήτηση της επιβεβαίωσης προσδοκιών σε σχέση με τα έμφυλα στερεότυπα).

Εξετάζοντας μαζί τις μελέτες των Eagly και Steffen (1984, 1986), των Hoffman και Hurst (1990) και των Skrypnek και Snyder (1982), φαίνεται ότι τα έμφυλα στερεότυπα και αντικατοπτρίζουν και αναπαράγουν την κατανομή των κοινωνικών ρόλων. Η οπτική της δικαιολόγησης του συστήματος θεωρεί ότι τα στερεότυπα απορρέουν από κοινωνικά και πολιτικά συστήματα, με την έννοια ότι μερικά συστήματα οδηγούν τους ανθρώπους να στερεοτυποποιούν τον εαυτό τους και τους άλλους κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξηγούνται και να δικαιολογούνται η κοινωνική τους θέση, ο ρόλος τους και το σύστημα γενικότερα. Με αυτό τον τρόπο οι στερεοτυπικές πεποιθήσεις και αντικατοπτρίζουν και δικαιολογούν τις υπάρχουσες κοινωνικές διευθετήσεις.

Ένας αριθμός μελετών κατέδειξαν ότι οι άνθρωποι αποδίδουν χαρακτηριστικά στον εαυτό τους και στους άλλους με τέτοιο τρόπο που να δικαιολογείται η κοινωνική θέση ή ο ρόλος που κατέχουν. Για παράδειγμα, σε μια ιδιαίτερα σημαντική απεικόνιση, οι Ross και συνεργάτες (1977) έδειξαν την ευκολία με την οποία μια κοινωνική κατάσταση δημιουργεί δικαιολογήσεις για τις πεποιθήσεις σε σχέση με τον εαυτό και άλλους. Οι ερευνητές ζήτησαν με τυχαίο τρόπο από τα υποκείμενα να παίξουν είτε τον ρόλο του διαγωνιζόμενου είτε τον ρόλο του εξεταστή σε μια παραλλαγή του Jeopardy, ενός παιχνιδιού που εξετάζει τις γενικές γνώσεις των παικτών. Τα αποτελέσματα ήταν ότι οι άνθρωποι απέδιδαν πολύ περισσότερη γνώση στους εξεταστές από ό,τι στους διαγωνιζόμενους μόνο και μόνο επειδή οι δεύτεροι βρίσκονταν σε πολύ πιο δύσκολη θέση, παρά το γεγονός ότι η τοποθέτηση σε αυτούς τους ρόλους ήταν σαφώς τυχαία και οποιεσδήποτε διαφορές γεννήθηκαν οφείλονταν καθαρά στη θέση που βρέθηκαν να κατέχουν τα ίδια τα υποκείμενα. Αυτές οι ψευδείς αποδόσεις συνέχισαν να υπάρχουν ακόμη και όταν τα υποκείμενα έκριναν τις δικές τους ικανότητες: οι άνθρωποι έκριναν τον εαυτό τους ως λιγότερο γνώστη όταν έπαιζαν τον ρόλο του διαγωνιζόμενου παρά όταν είχαν τοποθετηθεί στη θέση του εξεταστή. Οι Ross και συνεργάτες αναγνωρίζουν τη σχέση των ευρημάτων τους με αυτό που εμείς αναφέρουμε ως «ψευδή συνείδηση»:

«Οι άνθρωποι τείνουν να υποτιμούν τον βαθμό στον οποίο τα υποθετικά θετικά χαρακτηριστικά των ισχυρών απλώς αναπαράγουν τα πλεονεκτήματα του κοινωνικού ελέγχου. Πράγματι, αυτή η παραμόρφωση της κοινωνικής κρίσης θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ιδιαίτερα ύπουλο φρένο στην κοινωνική κινητικότητα, καθώς οι μη προνομιούχοι και οι ανίσχυροι υπερεκτιμούν τις ικανότητες των ισχυρών, οι οποίοι με τη σειρά τους κρίνουν ανάρμοστα ότι τα μέλη της δικής τους κάστας ταιριάζουν καλά στα συγκεκριμένα ηγετικά τους καθήκοντα» (σελ. 454).

Το αποτέλεσμα βεβαίως είναι ότι οι ισχυροί στερεοτυποποιούνται ακόμη και από τους ανίσχυρους με τέτοιο τρόπο που η επιτυχία τους να εξηγείται και να δικαιολογείται· εν τω μεταξύ οι ανίσχυροι στερεοτυποποιούνται (και αυτοστερεοτυποποιούνται) με τέτοιο τρόπο που να τους αξίζει η δυσχερής θέση τους και να δικαιολογείται με παρόμοιο τρόπο. Η διαδικασία μπορεί να είναι η αυτοστερεοτυποποίηση, με την έννοια ότι άνθρωποι που έχουν στερεοτυποποιηθεί τείνουν να επιλέγουν για τον εαυτό τους κοινωνικούς ρόλους οι οποίοι είναι συνεπείς με τις στερεοτυπικές προσδοκίες που άλλοι έχουν από αυτούς (Geiss, 1993· Skrypnek & Snyder, 1982· Swann, 1983). Όταν οι στιγματισμένες ομάδες οδηγούνται να πιστέψουν στην ίδια τους την κατωτερότητα, υπάρχει το ενδεχόμενο να εμποδιστούν να επιτύχουν θετικά αποτελέσματα (Steele, 1992).

Ένα άλλο σύνολο εμπειρικών ενδείξεων, σύμφωνα με τις οποίες οι άνθρωποι σχηματίζουν αρνητικές ιδέες για τον εαυτό τους προσπαθώντας να νοηματοδοτήσουν την κοινωνική πραγματικότητα, προέρχεται από τη δουλειά του Lerner (1980) πάνω στη θεωρία του δίκαιου κόσμου. Ο Lerner υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι έχουν κίνητρο να αποδεχτούν τη «δοξασία ενός δίκαιου κόσμου», όπου καθένας «λαμβάνει αυτό που του αξίζει», επειδή μόνο σε έναν τέτοιο κόσμο οι άνθρωποι μπορούν να ασκήσουν έλεγχο στα αποτελέσματα (Lerner, 1980· Lerner & Miller, 1978). Η θεωρία εξηγεί το φαινόμενο της αυτοενοχοποίησης των θυμάτων βίας (Janoff-Bulman, 1992· Miller &

Porter, 1983· Wortman, 1976) –το οποίο θεωρούμε ότι είναι ανάλογο του προβλήματος της αρνητικής στερεοτυποποίησης μεταξύ των μη προνομιούχων– καθώς πρεσβεύει ότι τα θύματα βίας προτιμούν να κατηγορήσουν τον εαυτό τους για τη φρίκη που έζησαν παρά να παραδεχθούν ότι ο κόσμος μέσα στον οποίο ζουν είναι «ιδιότροπος και άδικος» (Miller & Porter, 1983, σελ. 140· βλ. όμως και Crocker & Major, 1989).

Συμφωνώντας με την ιδέα ότι οι άνθρωποι εμπλέκονται σε ενοχοποιήσεις του εαυτού τους ή της ενδοομάδας για τις αρνητικές συνέπειες, προκειμένου να διατηρήσουν την πεποίθηση ότι όλοι λαμβάνουν αυτό που τους αξίζει, η Howard (1984) αναφέρει ότι τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες τείνουν να κατηγορούν τις γυναίκες που πέφτουν θύματα φυσικής επίθεσης περισσότερο από τους άνδρες θύματα. Η συγγραφέας συμπεραίνει ότι τα αποτελέσματα είναι δύσκολο να εξηγηθούν με όρους άμυνας του εγώ (και θα προσθέταμε και άμυνας της ομάδας). Σε καταστάσεις όπως αυτή, οι άνθρωποι δείχνουν να ενδιαφέρονται περισσότερο να δικαιολογήσουν ένα σύστημα το οποίο συγχωρεί τρομακτικά αποτελέσματα, παρά να υπερασπιστούν την αθωότητα των θυμάτων του, ακόμη και όταν αυτά είναι μέλη της ενδοομάδας. Ο Cunningham (1987) αναφέρει την «ψευδή ενοχοποίηση» ως μία από τις μορφές «ψευδούς συνείδησης». Από την οπτική του μαρξισμού και του φεμινισμού, είναι πράγματι ψευδές για τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων να κατηγορούν τον εαυτό τους ή το ένα το άλλο για την ατυχία τους (Cunningham, 1987· MacKinnon, 1989).

Η θεωρία του δίκαιου κόσμου είναι συμβατή με τη μαρξιστική/φεμινιστική οπτική πάνω στα στερεότυπα ως ιδεολογία, αφού και οι δύο θεωρούν ότι οι αποδόσεις σε ομάδες ανθρώπων γίνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρείται η φαινομενική ακεραιότητα και λογική του κοινωνικού κόσμου, ακόμη και σε βάρος των προσωπικών ή ομαδικών συμφερόντων. Η διαφορά είναι ίσως ότι ο Lerner (1980) βλέπει τη «δοξασία του δίκαιου κόσμου» ως ένα φυσικό, καθολικό κίνητρο, ενώ οι κριτικοί θεωρητικοί μπορεί να ερμηνεύουν την ανάγκη για ιδεολογική δικαιολόγηση ως μια ιδιαίτερη απαίτη-

ση ακραίων συστημάτων εκμετάλλευσης, όπως ο καπιταλισμός, η απολυταρχία ή η πατριαρχία. Η προσδοκία μας είναι ότι η δικαιολόγηση του συστήματος θα ποικίλλει ευρέως ανάλογα με τα κοινωνικά, ιστορικά, πολιτισμικά και οικονομικά πλαίσια (Billig, 1985).

Παρότι δεν σχετίζεται άμεσα με τη στερεοτυποποίηση, ο Tyler και οι συνεργάτες του θέλησαν να καταλάβουν γιατί οι άνθρωποι παραμένουν αφοσιωμένοι σε νομικούς και πολιτικούς θεσμούς ακόμη και όταν αυτοί παράγουν μη ευνοϊκά αποτελέσματα για τους ίδιους (Lind & Tyler, 1988· Tyler, 1990· Tyler & McGraw, 1986). Θεωρούμε το εν λόγω ζήτημα ανάλογο αυτού που εξετάζουμε εδώ, γιατί οι άνθρωποι αποδέχονται και υποστηρίζουν στερεότυπα τα οποία δικαιολογούν το υπάρχον σύστημα διευθετήσεων πάρα το ψυχολογικό κόστος που κάτι τέτοιο συνεπάγεται για τον εαυτό τους και την ομάδα. Βρέθηκε, για παράδειγμα, ότι οι άνθρωποι είναι ικανοποιημένοι από διαδικαστικά συστήματα, αρκεί να τους έχει δοθεί η δυνατότητα να συμμετάσχουν στη διαδικασία, παρότι η συμμετοχή τους δεν έχει καμιά επίδραση στα σχετικά αποτελέσματα (Lind & Tyler, 1988· Tyler, 1990). Οι Tyler και McGraw (1986) εν προκειμένω κάνουν ρητά τη σύνδεση με την έννοια της ψευδούς συνείδησης, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι «οι μη προνομιούχοι οδηγούνται να επικεντρώνονται σε πλευρές της κατάστασής τους οι οποίες δεν είναι ικανές να επάγουν την αίσθηση της αδικίας, και έτσι οδηγούνται σε πολιτική απραξία» (σελ. 126). Ομοίως προτείνουμε ότι οι μη προνομιούχες ομάδες αποδέχονται και υποστηρίζουν στερεότυπα που στιγματίζουν τον εαυτό τους και άλλους, και με αυτό τον τρόπο δικαιολογούν το σύστημα που παράγει την καταπίεσή τους. Το αποτέλεσμα είναι βεβαίως η διαιώνιση των υπαρχουσών διευθετήσεων.

Ο Greenwald (1980· βλ. επίσης Janoff-Bullman, 1992) πρόεβη στην επισκόπηση ενός σημαντικού αριθμού αποδείξεων για τον «γνωστικό συντηρητισμό», που ορίζεται ως η διάθεση να διατηρεί κανείς τα υπάρχοντα συστήματα γνώσης και πεποιθήσεων σε βάρος της ακρίβειας στην ανάλυση της πληροφορίας. Ο Greenwald υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι τείνουν να αντιστέκονται στην αλλαγή των στά-

σεων και πεποιθήσεών τους με το να επιλαμβάνονται επιλεκτικά και να δημιουργούν πληροφορίες συμβατές με τις στάσεις τους, καθώς και με το να θυμούνται λανθασμένα παλιές εμπειρίες προκειμένου να είναι συνεκτικές με τις τωρινές αντιλήψεις (βλ. επίσης Ross, 1989). Οι θεωρητικοί της λήψης αποφάσεων διαπίστωσαν επίσης «μια επίδραση του status quo», σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι εκφράζουν ισχυρή προτίμηση για την τωρινή κατάσταση, όποια και να είναι αυτή, ακόμη και αν οι νέες εναλλακτικές θα ήταν πιο επιθυμητές (Samuelson & Zeckhauser, 1987· Tetlock, 1992). Υποστηρίζουμε ότι ο γνωστικός συντηρητισμός και η τάση προτίμησης της απραξίας έναντι της δράσης μπορεί να συμβάλουν στη δικαιολόγηση του συστήματος, αφού η διατήρηση της νομιμότητας των υπάρχουσών κοινωνικών διευθετήσεων θα εξαφάνιζε την ανάγκη για αλλαγή των στάσεων και της συμπεριφοράς.

Ενώ ο Greenwald (1980) βλέπει μόνο μια αναλογία μεταξύ των πρακτικών συντηρητικών συστημάτων διακυβέρνησης και της γνωστικής τάσης αποφυγής της αλλαγής, εμείς προτείνουμε μια πιο άμεση σύνδεση: τα πολιτικά συστήματα που επιδιώκουν τη διατήρηση του status quo με κάθε κόστος θα παράγουν ανθρώπους που το μυαλό τους θα εργάζεται για τη διατήρηση του status quo με κάθε κόστος. Θεωρούμε ότι σφάλματα όπως ο «γνωστικός συντηρητισμός» (Greenwald, 1980· Janoff-Bulman, 1992) έχουν τις ιδιαίτερες αυτές επιδράσεις επειδή λειτουργούν στα πλαίσια άνισων κοινωνικών συστημάτων που απαιτούν σημαντική ιδεολογική δικαιολόγηση, όπως προτείνουν ορισμένες κριτικές όψεις της φεμινιστικής και της μαρξιστικής φιλοσοφίας.

Ορισμένες θεωρητικές και εμπειρικές εξελίξεις πάνω στο «γνωστικό ασυνείδητο» (Greenwald, 1992· Jacoby, Lindsey, & Toth, 1992· Kihlstrom, 1990) θα μπορούσαν να βοηθήσουν να εξηγηθεί το πώς και γιατί οι άνθρωποι αποδέχονται και υποστηρίζουν δοξασίες που τους βλάπτουν. Ένας αριθμός μελετών κατέδειξε την ασυνείδητη φύση των στερεοτύπων (Banaji, Hardin, & Rothman, 1993· Devine, 1989· Gaertner & McLaughlin, 1983· Gilbert & Hixon,

1991), οι δε συζητήσεις εστίασαν στις συνέπειες για τη θεωρία και για πρακτικά ζητήματα που αφορούν την επίγνωση και τις προθέσεις (Banaji & Greenwald, 1994· Crosby, Bromley, & Saxe, 1980· Fiske, 1989). Τα ευρήματα αυτών των ερευνών είναι σημαντικά για τη συζήτησή μας πάνω στα στερεότυπα και την ψευδή συνείδηση τουλάχιστον για δύο λόγους. Πρώτον και κύριον, καταδεικνύουν ότι η προηγούμενη έκθεση σε μια πληροφορία που σχετίζεται με τα στερεότυπα μπορεί να επηρεάσει κρίσεις και δράσεις ακόμη και αν τα υποκείμενα της αντίληψης δεν έχουν επίγνωση αυτού του γεγονότος. Για παράδειγμα, οι Banaji και Greenwald (1994) βρήκαν ότι τα υποκείμενα απέδιδαν ασυνείδητα λανθασμένα φήμη στους άνδρες πιο συχνά από ό,τι στις γυναίκες. Οι Banaji, Hardin και Rothman (1993) έδειξαν ότι λέξεις-ερεθίσματα που σχετίζονταν με το θηλυκό στερεότυπο (εξάρτηση) ή με το αρσενικό στερεότυπο (επιθετικότητα) χρησιμοποιούνταν άρρητα αλλά επιλεκτικά σε κρίσεις στόχων που το φύλο τους ταίριαζε με την κοινωνική κατηγορία του στερεοτύπου-ερεθίσματος. Η Devine (1989) βρήκε ότι οι υποσυνείδητες παρουσιάσεις φυλετικών στερεοτύπων μαύρων Αμερικανών επηρέαζαν αργότερα τις κρίσεις λευκών για ένα πρόσωπο που παρουσιαζόταν με ασάφεια. Οι Gilbert και Hixon (1991) ανακάλυψαν τις περιοριστικές συνθήκες γνωστικού φόρτου υπό τις οποίες τα υποκείμενα πρόκειται λίγοπολύ να χρησιμοποιήσουν ασυνείδητα ενεργοποιημένα φυλετικά στερεότυπα σε έργα συμπλήρωσης λέξεων.

Ενώ οι έρευνες αυτού του τύπου κατέδειξαν την επίδραση της μη επίγνωσης των ανθρώπων όσον αφορά τη χρήση του στερεοτύπου, δεν εξέτασαν τις επιδράσεις της άρρητης στερεοτυποποίησης στους στόχους. Υποστηρίζουμε ότι ομοίως οι ομάδες και τα άτομα που στερεοτυποποιούνται μπορεί να μην έχουν επίγνωση της λειτουργίας μερικών στερεοτύπων. Για παράδειγμα, άνδρες και γυναίκες βρέθηκαν εξίσου να μην έχουν επίγνωση της επιρροής του φύλου-ερεθίσματος σε κρίσεις φήμης (Banaji & Greenwald, 1994). Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, η άρρητη στερεοτυποποίηση δεν θα επιτρέψει στις στιγματισμένες ομάδες να εμπλακούν σε αυτοπροστατευτικές στρατηγικές (ή δι-

καιολογήσεις του εγώ) όπως προτείνουν οι Crocker και Major (1989). Με άλλα λόγια, οι στόχοι που δεν έχουν επίγνωση ότι έλαβε χώρα μια στερεοτυπική κρίση δεν θα αποδώσουν αυτή την κρίση στην προκατειλημμένη αντίληψη των άλλων απέναντι στην κοινωνική τους ομάδα. Παρ' όλα αυτά είναι αρκετά πιθανό οι επιδράσεις τέτοιων κρίσεων να καταγράφονται ασυνείδητα στο συναίσθημα, τη νόηση και τη συμπεριφορά. Η δικαιολόγηση του συστήματος, ιδίως αν συγκρούεται με τα προσωπικά ή ομαδικά συμφέροντα, μπορεί να είναι πιο πιθανή όταν συμβαίνει πέραν της συνειδητής επίγνωσης.

Ένας δεύτερος τρόπος με τον οποίο η έρευνα πάνω στην άρρητη στερεοτυποποίηση μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση της ψευδούς συνείδησης είναι με την κατάδειξη της αποσύνδεσης μεταξύ συνειδητών και ασυνείδητων εκπεφρασμένων πεποιθήσεων. Για παράδειγμα, η Devine (1989) έδειξε ότι ακόμη και άνθρωποι που απορρίπτουν ρητά προκατειλημμένες στάσεις επηρεάζονταν στην κρίση τους για την επιθετικότητα ενός στόχου από φυλετικά ερεθίσματα τα οποία είχαν δει προηγουμένως. Οι Banaji και Greenwald (1993) βρήκαν ότι το σφάλμα της απόδοσης μεγαλύτερης φήμης στους άνδρες παρά στις γυναίκες, χωρίς να υπάρχει λόγος για μια τέτοια πίστωση, παρέμενε ανεξάρτητα από τις συνειδητές πεποιθήσεις των υποκειμένων σχετικά με την ισότητα των δύο φύλων. Στο σύνολό τους τα δεδομένα της άρρητης στερεοτυποποίησης παρουσιάζουν μια επιπλέον πρόκληση για τις απόψεις πάνω στα στερεότυπα που προέρχονται εξ ολοκλήρου από τη δικαιολόγηση του εγώ ή τη δικαιολόγηση της ομάδας, αφού η ασυνείδητη στερεοτυποποίηση λαμβάνει χώρα ανεξάρτητα από την ομαδική υπαγωγή ή από ατομικές διαφορές σε σχέση με προκατειλημμένες στάσεις.

Ενώ στόχος μας ήταν να στηρίξουμε τη σημασία της δικαιολόγησης του συστήματος, αναγνωρίζουμε ότι οι άνθρωποι (συνειδητά ή ασυνείδητα) δεν αποδέχονται και δεν υποστηρίζουν πάντα πεποιθήσεις που ενδυναμώνουν το status quo. Δεν υποστηρίζουμε δηλαδή ότι η δικαιολόγηση του συστήματος λαμβάνει πάντοτε χώρα ή ότι η ψευδής συνείδηση απέναντι στην ανισότητα είναι αναπόφευκτη. Πι-

στεύουμε όμως ότι οι ψυχολόγοι γενικά και οι ερευνητές των στερεοτύπων ειδικότερα έδωσαν λιγότερη έμφαση στον βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι συνεχίζουν να εξηγούν και να δικαιολογούν το σύστημα που τους βάζει σε μειονεκτική θέση.

Για να αποβεί χρήσιμη η έννοια της δικαιολόγησης του συστήματος, η μελλοντική έρευνα θα χρειαστεί να διαγνώσει τις συνθήκες που παράγουν απαντήσεις οι οποίες δικαιολογούν το σύστημα, σε αντίθεση με απαντήσεις οι οποίες δικαιολογούν τον εαυτό ή την ομάδα. Ένα πιθανό έναυσμα απάντησης που δικαιολογεί το σύστημα μπορεί να είναι η απουσία μιας επαναστατικής «ταξικής συνείδησης» (Gramsci, 1971· Gurin, Miller, & Gurin, 1980· Kalmuss, Gurin, & Townsend, 1981· Lukács, 1971· Mészáros, 1971· Meyerson, 1991). Ομοίως, η απομόνωση των μη προνομιούχων ομάδων μεταξύ τους και οι χαμηλοί βαθμοί ταύτισης με την ομάδα γενικότερα μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της δικαιολόγησης του συστήματος (Archibald, 1989· Tajfel & Turner, 1986· Vaughan, 1978). Η σχέση μεταξύ ομαδικής ταύτισης και ομαδικής συνείδησης χρήζει διευκρίνισης, ενώ χρειάζεται να απαντηθεί και το ερώτημα αν η κατάκτηση ομαδικής συνείδησης (ως το αντίθετο αυτού που ονομάσαμε «ψευδή συνείδηση») απαιτεί την προώθηση αρνητικών στερεοτύπων γενικότερα για τις εξωομάδες. Ένα τρίτο ζήτημα που αφορά τη λειτουργία της δικαιολόγησης του συστήματος εμπλέκει μια κάπως διαφορετική χρήση της έννοιας «συνείδηση» (Banaji & Greenwald, 1994· Devine, 1989· Greenwald, 1992· Kihlstrom, 1990). Η δικαιολόγηση του συστήματος μπορεί να συμβαίνει πιο συχνά όταν οι κρίσεις γίνονται άρρητα και πέραν της συνειδητής επίγνωσης. Εστιάζοντας την προσοχή ρητά σε ζητήματα που αφορούν το σύστημα των κοινωνικών διευθετήσεων, μπορεί να είναι δυνατή η αποφυγή των συνεπειών της δικαιολόγησης του συστήματος, όπως βρήκαν οι ερευνητές ότι γίνεται με τα στερεότυπα γενικότερα (Greenwald & Banaji, 1993). Ένας τελευταίος παράγοντας που μπορεί να κάνει πιο πιθανή τη δικαιολόγηση του συστήματος είναι η δολιότητα του. Κάπως παράδοξα, φαίνεται ότι όσο πιο επίπονο, ταπεινωτικό ή άδικο είναι ένα

σύστημα, τόσο περισσότερο μπορεί να προκαλεί μια απόκριση δικαιολόγησής του, όπως βρήκαν οι ερευνητές της γνωστικής ασυμφωνίας όταν μελετούσαν τις επιδράσεις των τελετών μύησης (Aronson & Mills, 1959· Gerard & Mathewson, 1966).

Συνέπειες της προσέγγισης της δικαιολόγησης του συστήματος για το περιεχόμενο των στερεοτύπων

Είναι προφανές ότι στην πρώτη παρουσίαση της οπτικής μας δεν έχουμε τον χώρο να αναπτύξουμε πλήρως τις πολλές επιπτώσεις και προβλέψεις της προσέγγισης της δικαιολόγησης του συστήματος όσον αφορά τη διαδικασία της στερεοτυποποίησης και το περιεχόμενο των στερεοτύπων. Παρότι είναι σημαντικό να βρούμε τους ιδιαίτερους κοινωνικούς και ψυχολογικούς μηχανισμούς που εμπλέκονται στη δικαιολόγηση του συστήματος, εμείς δείξαμε απλώς ότι το φαινόμενο αυτό λαμβάνει χώρα. Το εύρος αναφοράς του παρόντος άρθρου απαγορεύει μια πιο λεπτομερή ανάλυση των τρόπων με τους οποίους αναπτύσσονται και εξαπλώνονται τα στερεότυπα που δικαιολογούν το σύστημα. Παρ' όλα αυτά, επειδή τα προηγούμενα έδωσαν έμφαση σε διαδικασίες δικαιολόγησης που συνδέονται με τη διαδικασία σχηματισμού στερεοτύπων, φαίνεται χρήσιμο να αναφέρουμε τις κύριες συνέπειες της προσέγγισής μας σε σχέση με το περιεχόμενο των στερεοτύπων. Τέτοιες συνέπειες είναι η πιθανότητα το περιεχόμενο των στερεοτύπων να προέρχεται από συστήματα κυρίαρχων κοινωνικών διευθετήσεων, το ενδεχόμενο οι αλλαγές στα υπάρχοντα συστήματα διευθετήσεων να επιφέρουν αλλαγές στο περιεχόμενο των στερεοτύπων, η πιθανότητα τα στερεότυπα των υποτελών ομάδων σε διαφορετικά συστήματα να είναι παρόμοια, καθώς και η πιθανότητα το περιεχόμενό τους να μην έχει κατ' ανάγκην έναν «πυρήνα αλήθειας». Υποστηρίζουμε επιπρόσθετα ότι τα στερεότυπα των μη προνομιούχων ομάδων που δικαιολογούν το σύστημα δεν χρειάζεται να είναι μη ευνοϊκά ως προς το περιεχόμενό τους και αυτά που αφορούν τις

προνομιούχες ομάδες να είναι ευνοϊκά. Όλες αυτές οι επιπτώσεις φυσικά διατυπώνονται εδώ εν είδει υποθέσεων, και χρειάζεται να υποστηριχθούν από εμπειρική έρευνα για να γίνουν αποδεκτές.

Η οπτική της δικαιολόγησης του συστήματος θεωρεί ότι συγκεκριμένα περιεχόμενα των στερεοτύπων είναι δυνατόν να προβλεφθούν στη βάση αντικειμενικών, υλικών παραγόντων, όπως το κύρος και η θέση στην κοινωνία. Ο Tajfel (1978, 1981a) χαιρόταν να παραπέμπει στον Robert LeVine, ο οποίος έθετε την ακόλουθη πρόκληση: «Περιγράψτε μου την οικονομική διομαδική κατάσταση και θα σας προβλέψω το περιεχόμενο των στερεοτύπων». Η θέση μας δεν είναι μια πρόταση οικονομικού αναγωγισμού, διότι είναι αναγκαίο να κατανοηθούν οι ανισότητες που οφείλονται στο φύλο, τη φυλή, την εθνότητα, τη θρησκεία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό και άλλα μη οικονομικά πεδία. Ταυτόχρονα όμως προσλαμβάνουμε τα στερεότυπα ως προκαλούμενα από αντικειμενικούς υλικούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων του καταμερισμού εργασίας και των κοινωνικών πρακτικών, παρά ως, για παράδειγμα, ιδέες που προϋπάρχουν ή είναι ανεξάρτητες από τις υλικές δυνάμεις στην κοινωνία (βλ. MacKinnon, 1989· Marx & Engels, 1846).

Άπαξ και δημιουργηθούν, τα στερεότυπα μπορεί να αναπαραγάγουν την ίδια παλιά κατάσταση πραγμάτων, προκαλώντας στερεοτυπική επιβεβαίωση από την πλευρά των στερεοτυποποιούμενων δραστησών (Geis, 1993· Snyder, 1981). Με άλλα λόγια, οι στιγματισμένες ομάδες μπορεί να αρχίσουν να δρουν με τρόπο που να υποστηρίζει τις αρνητικές προσδοκίες των άλλων ανθρώπων και έτσι να διασφαλίσουν τη συνέχιση της υποτέλειάς τους. Οι Word, Zanna και Cooper (1974), για παράδειγμα, βρήκαν ότι οι στερεοτυπικές προσδοκίες των λευκών οι οποίοι έπαιρναν συνεντεύξεις από μαύρους που αναζητούσαν εργασία προκαλούσαν νευρική συμπεριφορά και φτωχή επίδοση στους μαύρους που απαντούσαν, αποτέλεσμα που είναι πιο πιθανό να ενδυναμώνει παρά να υποσκελίζει τις φυλετικές ανισότητες. Ομοίως, οι Skrynek και Snyder (1982) έδειξαν ότι οι πεποιθήσεις των υποκειμένων για το φύλο των συνεργατών τους στην αλληλεπίδραση κα-

θόρισε τη συμπεριφορά αυτών των συνεργατών. Οι συνεργάτες για τους οποίους ο άλλος θεωρούσε ότι είναι άνδρες διάλεξαν να εκτελέσουν στερεοτυπικούς ανδρικούς ρόλους, ενώ οι συνεργάτες τους οποίους ο άλλος θεωρούσε γυναίκες διάλεξαν στερεοτυπικούς θηλυκούς ρόλους. Έτσι, οι ομάδες και τα άτομα που στερεοτυποποιούνται ενδέχεται να προσφέρουν άρρητα αυτό που αναμένεται από την πλευρά τους, και αυτός μπορεί να είναι ένας τρόπος με τον οποίο τα στερεότυπα που βασίζονται στο κύρος, στην κοινωνική θέση ή στον ρόλο επιτρέπουν στις ανίσχυρες ομάδες να μπαίνουν σε μια διαδικασία παθητικής αντίστασης (Sunar, 1978), ή αλλιώς να διαιωνίζουν την κατοχή της θέσης, του κύρους και του ρόλου από τον στόχο (βλ. Geiss, 1993).

Μια δεύτερη επίπτωση της προσέγγισης της δικαιολόγησης του συστήματος, επακόλουθη της πρώτης, είναι το γεγονός ότι ο πιο σοφός τρόπος για να αλλάξει κανείς τα στερεότυπα είναι να αλλάξει την υλική πραγματικότητα (βλ. Banaji & Greenwald, 1994· Eagly & Steffen, 1984· Hoffman & Hurst, 1990· MacKinnon, 1989) –θέση που είναι ακόμη πιο βασική στην οπτική μας από ό,τι στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας. Έχουμε την πεποίθηση ότι οι ενδείξεις που παρουσίασαν οι θεωρητικοί της κοινωνικής ταυτότητας (Haslam, Turner, Oakes, McGarty, & Hayes, 1992), σύμφωνα με τις οποίες τα στερεότυπα αλλάζουν σε συνάρτηση με μεταβολές στην κοινωνική δομή των σχέσεων μεταξύ των ομάδων, είναι υποστηρικτικές της θέσης που υπεραμυνόμαστε εδώ, η οποία είναι ότι τα στερεότυπα εκλογικεύουν κοινωνικά, οικονομικά και σεξουαλικά συστήματα σχέσεων. Με πολλούς τρόπους, η θέση μας είναι παρόμοια με εκείνη των Campbell και LeVine (1968, σελ. 561), που συνενώνοντας τη θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας με ανθρωπολογικά δεδομένα κατέληξαν στην πρόταση ότι οι αλλαγές στο σύστημα των σχέσεων μεταξύ των ομάδων συνδέονται με αντίστοιχες αλλαγές στις «ετικέτες των ομάδων και στα στερεότυπα».

Μια τρίτη πρόβλεψη της οπτικής μας είναι ότι το περιεχόμενο των στερεοτύπων για διαφορετικές αλλά μη προνομιούχες ομάδες μπορεί να είναι περισσότερο όμοιο από αυτό που θα προβλεπόταν στη βά-

ση της δικαιολόγησης του εγώ ή της δικαιολόγησης της ομάδας. Μια συνέπεια της δικαιολόγησης του συστήματος που μπορεί να προκαλεί λοιπόν έκπληξη είναι ότι διαπολιτισμικά διαφορετικές ομάδες ενδέχεται να μοιράζονται ουσιαστικά τα ίδια στερεοτυπικά περιεχόμενα εάν μοιράζονται την ίδια σχετική κοινωνική θέση στις αντίστοιχες κοινωνίες. Πράγματι, ο Tajfel (1970) έκανε ακριβώς αυτή την παρατήρηση:

«Ενθυμούμαι ότι πριν μερικά χρόνια παρουσίασα σε φοιτητές στην Οξφόρδη μια σειρά χαρακτηριστικών που μου είχε αναφέρει εκείνη την εποχή ο Jezernik ως τυπικούς χαρακτηρισμούς των Σλοβένων για τους μετανάστες Βόσνιους. Όταν οι φοιτητές ρωτήθηκαν από πού προέρχονταν αυτά τα χαρακτηριστικά και σε ποιους αποδίδονταν, η ομόφωνη εικασία ήταν ότι επρόκειτο για στερεότυπα που αφορούσαν έγχρωμους μετανάστες στην Αγγλία» (σελ. 130).

Η δική μας οπτική της δικαιολόγησης του συστήματος θα προέβλεπε κοινά στοιχεία στα στερεότυπα διαφορετικών ομάδων που κατέχουν παρόμοιες κοινωνικές θέσεις, καθώς οι ιδεολογικές δικαιολογήσεις που είναι αναγκαίες σε αυτές τις συγκεκριμένες καταστάσεις θα ήταν εν πολλοίς οι ίδιες (βλ. Sunar, 1978). Για να υποστηρίξει ένα παρόμοιο σημείο, ο Miller (1970) εξέτασε τις ομοιότητες μεταξύ των στερεοτύπων των μαύρων και των γυναικών και συμπέρανε ότι:

«Η κοινή γνώμη συνδέει τα ίδια χαρακτηριστικά και με τους δύο: κατώτερη νοημοσύνη, ενστικτώδης ή αισθησιακή ικανοποίηση, συναισθηματική φύση συγχρόνως πρωτόγονη και παιδική, μια φανταστική ικανότητα ή ροπή στη σεξουαλικότητα, καρτερικότητα με τον κλήρο που τους έτυχε και αυτό αποδεικνύει ότι είναι ο σωστός, μια πονηρή συνήθεια εξαπάτησης και απόκρυψη του συναισθήματος» (σελ. 57).

Φτάσαμε έτσι σε μια παράξενη πιθανότητα: η έρευνα για το περιεχόμενο των στερεοτύπων μπορεί εν τέλει να χαρακτηρίζεται όχι τόσο από «τρομακτικές διαφοροποιήσεις στις ιδιαίτερες μορφές που παίρ-

νει η προκατάληψη», όπως λογικά περίμεναν οι Katz και Braly (1935, σελ. 183), αλλά από κανονικότητες στο περιεχόμενο των στερεοτύπων διαφορετικών ομάδων, που προκύπτουν από την παρόμοια θέση αυτών των ομάδων στην κοινωνία. Μια άτυπη επισκόπηση (Sunar, 1978) υποστηρίζει αυτή την πρόβλεψη, όπως και το ιστορικό έργο του Myrdal (1944), παρότι φυσικά απαιτείται πιο συστηματική έρευνα. Όπως και να έχουν τα πράγματα, η προσέγγιση της δικαιολόγησης του συστήματος παρέχει τη δυνατότητα πρόβλεψης του περιεχομένου των στερεοτύπων καθώς και της περιγραφής του (Hoffman & Hurst, 1990).

Μια τέταρτη επίπτωση της οπτικής μας είναι ότι τα στερεότυπα δεν χρειάζεται να εκκινούν από έναν «πυρήνα αλήθειας», όπως συχνά θεωρούν οι ψυχολόγοι και ο κοινός νους (βλ. Allport, 1954· Brigham, 1971· Fishman, 1956). Εμείς διαφωνούμε με την άποψη περί «πυρήνα αλήθειας» που υποστηρίζει ότι *κάθε* στερεότυπο πρέπει να *προέρχεται* από μια έγκυρη παρατήρηση των διαφορών μεταξύ των ομάδων. Εφόσον τα στερεότυπα γεννιούνται για να δικαιολογήσουν ένα σύστημα κοινωνικών διευθετήσεων, είναι δυνατόν να προέρχονται τόσο από ψευδή όσο και από «αληθή» συνείδηση· η δικαιολόγηση που θα χρησιμοποιηθεί λοιπόν μπορεί να μην έχει καμιά σχέση με τα πραγματικά χαρακτηριστικά της ομάδας. Αυτό συνέβη στα πειράματα των Hoffman και Hurst (1990), που έδειξαν ότι τα στερεότυπα για τους «ανατροφείς παιδιών» και τους «εργαζομένους στην πόλη» αναπτύσσονταν όχι από παρατηρούμενες διαφορές στα χαρακτηριστικά ή τις συμπεριφορές, αλλά από μια εκλογίκευση της κατανομής των κοινωνικών ρόλων.

Ωστόσο υπάρχει η συνήθεια οι εκδηλώσεις της αυτοεκπληρούμενης φύσης των στερεοτυπικών προσδοκιών να θεωρούνται υποστηρικτικές της θέσης του «πυρήνα αλήθειας». Με άλλα λόγια, κάποια στερεότυπα που αρχικά ήταν ψευδή μπορεί να *αποκτούν* κάποιου είδους ακρίβεια διότι τα εμπλεκόμενα άτομα και ομάδες συμμορφώνονται με τις προσδοκίες που έχουν οι άλλοι από αυτούς (Geis, 1993). Αν αυτό περιγράφει την άποψη περί «πυρήνα αλήθειας», τότε είναι

συμβατό με τη θέση περί δικαιολόγησης του συστήματος. Συμφωνούμε ότι κάποιες διαφορές μεταξύ ομάδων θα καθίστανται έγκυρες μέσα από μια διαδικασία συμπεριφορικής επιβεβαίωσης ή υλικής αποστέρησης, αλλά αυτή η εγκυρότητα είναι πράγματι παραπειστική.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η άποψη περί δικαιολόγησης του συστήματος δεν θεωρεί ότι οι μη προνομιούχες ομάδες θα λαμβάνουν αρνητικά στερεότυπα, αλλά μόνο ότι θα λαμβάνουν στερεότυπα τα οποία δικαιολογούν το ότι βρίσκονται σε μια συγκεκριμένη κοινωνική θέση και κατέχουν έναν συγκεκριμένο ρόλο. Για παράδειγμα, έχει βρεθεί (Saunders, 1972) ότι οι μαύροι στη Βραζιλία θεωρούνται «πιστοί» και «σεμνοί», καθώς αυτά τα χαρακτηριστικά δικαιολογούν τη θέση τους ως υπηρετών των λευκών. Σε αντίθεση με παλαιότερες έρευνες των McKee και Sherriffs (1956) αλλά και των Brovermann και συνεργατών (1972), η Eagly και οι συνεργάτες της υποστήριξαν ότι τα στερεότυπα για τις γυναίκες είναι στην πραγματικότητα πιο ευνοϊκά από εκείνα για τους άνδρες (Eagly & Mladinic, 1989· Eagly, Mladinic, & Otto, 1991). Θα ήταν χρήσιμο να προσδιοριστεί κατά πόσο τα θετικά στερεότυπα για τις γυναίκες στην πραγματικότητα εξυπηρετούν τη διαιώνιση της μειονεκτικής τους θέσης στην κοινωνία (Hoffman & Hurst, 1990). Παρότι οι ενδείξεις για τη θετικότητα των θηλυκών στερεοτύπων είναι χωρίς αμφιβολία σημαντικές (βλ. Eagly & Mladinic, 1994, για μια επισκόπηση), είναι δύσκολο να αποκλείσουμε την περίπτωση να αποτελούν αίτημα της περιστασης λόγω της απροθυμίας των υποκειμένων να εκφράσουν μη δημοφιλείς στάσεις για στιγματισμένες ομάδες. Επιπλέον, οι άνθρωποι μπορεί να έχουν ρατσιστικές ή σεξιστικές πεποιθήσεις που να τους είναι «απεχθείς» και γι' αυτό να εκφράζονται μόνο έμμεσα (Dovidio & Gaertner, 1986), ενώ οι ρητά παραδεκτές στερεοτυπικές πεποιθήσεις τους μπορεί να μην έχουν καμιά σχέση με τις άρρητες πεποιθήσεις τους για τα μέλη της εξωομάδας (Devine, 1989).

Όπως η οπτική της δικαιολόγησης του συστήματος δεν θεωρεί ότι στις μη προνομιούχες ομάδες θα αποδίδονται αρνητικά στερεότυπα, έτσι δεν θεωρεί και ότι στις προνομιούχες ομάδες θα αποδίδονται πά-

νια θετικά στερεότυπα. Υποστηρίχθηκε ότι οι κυρίαρχες ομάδες σε κάποιες περιπτώσεις θα αξιολογούν τις υποτελείς ομάδες ευνοϊκότερα από τη δική τους, σε μια προσπάθεια να προσδώσουν νομιμότητα στο status quo (van Knippenberg, 1978), παρότι οι ενδείξεις για εξωομαδική ευνοιοκρατία από τις ομάδες υψηλής κοινωνικής θέσης δεν φαίνονται ιδιαίτερα ισχυρές στην πειραματική γραμματεία των διομαδικών σχέσεων (βλ. Jost, 1993). Εντούτοις, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες μοιάζουν να διατηρούν για τους άνδρες στερεότυπα τα οποία έχουν κοινωνικά ανεπιθύμητα χαρακτηριστικά, όπως «επιθετικός», «εγωιστής», «ανταγωνιστικός» και «εχθρικός» (Eagly & Mladinic, 1994· Spence, Helmreich, & Holahan, 1979· Widiger & Settle, 1987). Σύμφωνα με την οπτική της δικαιολόγησης του συστήματος, ακόμη και τα αρνητικά στερεότυπα για τις κυρίαρχες ομάδες μπορεί να εξυπηρετούν τη λειτουργία της δικαιολόγησης του συστήματος, εφόσον δείχνουν ότι η ομάδα είναι κατά κάποιον τρόπο ταιριαστή με την κοινωνική της θέση ή τον ρόλο της. Έτσι, η σχετική επιτυχία των ανδρών σε ένα ανταγωνιστικό κοινωνικό και οικονομικό σύστημα μπορεί να δικαιολογείται με την απόδοση σε αυτούς ενός ισχυρού συνόλου ανταγωνιστικών ιδιοτήτων.

Συμπέρασμα

Υποστηρίξαμε ότι η δικαιολόγηση του συστήματος μπορεί να υπερκεράσει τα κίνητρα για τη δικαιολόγηση θέσεων ή δράσεων του εαυτού ή της ομάδας, οδηγώντας έτσι σε μια διαδικασία σχηματισμού αρνητικών στερεοτύπων για τον εαυτό ή την ενδοομάδα και σε υψηλό βαθμό συναίνεσης για τα στερεότυπα. Η επισκόπηση των επιλεγμένων εμπειρικών ενδείξεων καταδεικνύει ότι οι άνθρωποι συχνά νοηματοδοτούν τις υπάρχουσες καταστάσεις πραγμάτων αποδίδοντας στον εαυτό τους και σε άλλους χαρακτηρισμούς που είναι σύμφωνοι με τους ρόλους και τις θέσεις που κατέχουν τα άτομα και οι ομάδες. Τα στερεότυπα γι' αυτούς που τα αποδέχονται φαίνονται να εξυπηρε-

τούν μια λειτουργία δικαιολόγησης του συστήματος τέτοια ώστε τα συστήματα των κυρίαρχων κοινωνικών διευθετήσεων να δικαιολογούνται και να αναπαράγονται. Με την αναγνώριση της σημασίας της στερεοτυποποίησης ως δικαιολόγησης μπορεί να αρχίσει να εξετάζεται η ψυχολογική βάση της ψευδούς συνείδησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aboud, F. E. (1988). *Children and Prejudice*. New York: Basil Blackwell.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J. & Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. New York: Harper.
- Allport, G. W. (1954/1958). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Apfelbaum, E. (1979). Relations of domination and movements for liberation: An analysis of power between groups. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Archibald, W. P. (1989). *Marx and the Missing Link: "Human Nature"*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press International.
- Aronson, E. & Mills, J. (1959). The effects of severity of initiation on liking for a group. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 177-181.
- Ashmore, R. D. & Del Boca, F. K. (1981). Conceptual approaches to stereotypes and stereotyping. In D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive Process in Stereotyping and Intergroup Behaviour*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ashmore, R. D. & Del Boca, F. K. (1986). *The Social Psychology of Female-Male Relations: A Critical Analysis of Central Concepts*. New York: Academic Press.
- Ashmore, R. D. & McConahay, J. B. (1975). *Psychology and America's Urban Dilemmas*. New York: McGraw-Hill.
- Banaji, M. R. & Greenwald, A. G. (1993). Implicit gender stereotyping in judgements of fame. Unpublished manuscript, Yale University.
- Banaji, M. R. & Greenwald, A. G. (1994). Implicit stereotyping and prejudice. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The Psychology of Prejudice/The Ontario Symposium*, vol. 7. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Banaji, M. R., Hardin, C. D., & Rothman, A. J. (1993). Implicit stereotyping in person judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 272-281.
- Bandura, A. (1983). Psychological mechanisms of aggression. In R. G. Geen &

- E. I. Donnersten (Eds.), *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews*, Vol. 1. New York: Academic Press.
- Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Banks, W. C. (1976). White preference in blacks: A paradigm in search of a phenomenon. *Psychological Bulletin*, 83, 1179-1186.
- Bar-Tal, D. (1989). Delegitimization: The extreme case of stereotyping and prejudice. In D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. W. Kruglanski & W. Stroebe (Eds.), *Stereotyping and Prejudice: Changing Conception*. New York: Springer-Verlag.
- Bar-Tal, D. (1990). *Group Beliefs: A Conception for Analyzing Group Structure, Processes, and Behavior*. New York: Springer-Verlag.
- Bar-Tal, D., Graumann, C., Kruglanski, A. W., & Stroebe, W. (1989). *Changing Conception of Stereotyping and Prejudice*. New York: Springer-Verlag.
- Basow, S. A. (1986). *Gender Stereotypes: Traditions and Alternatives*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Bayton, J. A., McAlister, L. B., & Hamer, J. (1956). Race-class stereotypes. *Journal of Negro Education*, 41, 75-78.
- Bern, D. J. (1972). Self perception theory. In L. Berkowirz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 6. New York: Academic Press.
- Bem, S. L. & Bern, D. J. (1970). Case study of a non-conscious ideology: Training the woman to know her place. In D. J. Bern (Ed.), *Beliefs, Attitudes, and Human Affairs*. Belmont, CA: Brooks/Cole.
- Bernat, G. & Balch, P. (1979). The Chicano Racial Attitude Measure (CRAM): Results of an initial investigation. *American Journal of Community Psychology*, 7, 137-146.
- Bettelheim, B. & Janowitz, M. (1964). *Social Change and Prejudice*. New York: Free Press.
- Billig, M. (1976). *Social Psychology and Intergroup Relations*. London: Academic Press.
- Billig, M. (1985). Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach. *European Journal of Social Psychology*, 15, 79-103.
- Blumenthal, M. D., Kahn, R. L., Andrews, F. M., & Head, K. B. (1972). *Justifying Violence: Attitudes of American Men*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Brewer, M. B. & Kramer, R. M. (1985). The psychology of intergroup attitudes and behaviour. *Annual Review of Psychology*, 36, 219-243.

- Brickman, P. (1987). *Commitment, Conflict, and Caring*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Brigham, J. C. (1971). Ethnic stereotypes. *Psychological Bulletin*, 76, 15-33.
- Brock, T. C. & Buss, A. H. (1964). Effects of justification for aggression and communication with the victim on postaggression dissonance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 403-412.
- Broverman, I., Vogel, S. R., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., & Rosenkrantz, P. S. (1972). Sex-role stereotypes: A current appraisal. *Journal of Social Issues*, 28, 59-78.
- Brown, R. (1986). *Social Psychology* (2nd edn). New York: Free Press.
- Campbell, D. T. & LeVine, R. A. (1968). Ethnocentrism and intergroup relations. In R. P. Abelson, E. Aronson, W. J. McGuire, T. M. Newcomb, M. J. Rosenberg & P. H. Tannenbaum (Eds.), *Theories of Cognitive Consistency: A Sourcebook*. Chicago: Rand McNally.
- Chaikin, A. L. & Darley, J. M. (1973). Victim or perpetrator? Defensive attribution of responsibility and the need for order and justice. *Journal Personality and Social Psychology*, 25, 268-275.
- Cialdini, R. B., Henrick, D. T., & Hoerig, J. (1976). Victim derogation in the Lerner paradigm: Just world or just justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 719-724.
- Clark, K. B. & Clark, M. P. (1947). Racial identification and preferences in Negro children. In T. M. Newcomb & E. L. Hardey (Eds.), *Readings in Social Psychology*. New York: Holt.
- Condor, S. (1990). Social stereotypes and social identity. In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. Hemel Hempstead: Harvester.
- Corenblum, B. & Annis, R. C. (1993). Development of racial identity in minority and majority children: An affect discrepancy model. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 25, 499-521.
- Cox, O. C. (1948/1959). *Caste, Class and Race: A Study in Social Dynamics*. New York: Monthly Review Press.
- Crocker, J. & Major, B. (1989). Social stigma and self-esteem: The self-protective properties of stigma. *Psychological Review*, 96, 608-630.
- Crosby, E., Bromley, S., & Saxe, I. (1980). Recent unobtrusive studies of black and white discrimination and prejudice: A literature review. *Psychological Bulletin*, 87, 546-563.

- Cunningham, F. (1987). *Democratic Theory and Socialism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darley, J. M. & Gross, R. H. (1983). A hypothesis-confirming bias in labelling effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 20-33.
- Devine, P. G. (1989). Stereotypes and prejudice: Their automatic and controlled components. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 5-18.
- Diab, L. (1962). National stereotypes and the "reference group" concept. *Journal of Social Psychology*, 57, 339-351.
- Dittmarr, H. (1992). Perceived material wealth and first impressions. *British Journal of Social Psychology*, 31, 379-391.
- Dovidio, J. F. & Gaertner, S. L. (1986). *Prejudice, Discrimination, and Racism*. Orlando, FL: Academic Press.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology*. London: Verso.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex Differences in Social Behaviour: A Social-Role Interpretation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eagly, A. H. & Mladinic, A. (1989). Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15, 543-558.
- Eagly, A. H. & Mladinic, A. (1994). Are people prejudiced against women? Some answers from research on attitudes, gender stereotypes and judgments of competence. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology*, vol. 5. New York: Wiley.
- Eagly, A. H., Mladinic, A. & Otto, S. (1991). Are women evaluated more favourably than men? *Psychology of Women Quarterly*, 15, 203-216.
- Eagly, A. H. & Steffen, V. J. (1984). Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(46), 735-754.
- Eagly, A. H. & Steffen, V. J. (1986). Gender stereotypes, occupational roles, and beliefs about part-time employees. *Psychology of Women Quarterly*, 10, 252-262.
- Eagly, A. H. & Wood, W. (1982). Inferred sex differences in status as a determinant of gender stereotypes about social influence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 915-928.
- Ehrlich, H. J. (1973). *The Social Psychology of Prejudice*. New York: Wiley.
- Elsner, J. (1982). Belief, bias, and ideology. In M. Hollis & S. Lukes (Eds.), *Rationality and Relativism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Feldman, J. M. (1972). Stimulus characteristics and subject prejudice as

- determinants of stereotype attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21, 333-340.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Festinger, L. & Carlsmith, J. M. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58, 203-210.
- Fine, M. & Bowers, C. (1984). Racial self-identification: The effects of social history and gender. *Journal of Applied Social Psychology*, 14, 136-146.
- Fishman, J. A. (1956). An examination of the process and function of social stereotyping. *Journal of Social Psychology*, 43, 27-64.
- Fiske, S. T. (1989). Examining the role of intent: Toward understanding its role in stereotyping and prejudice. In J. S. Uleman & J. A. Bargh (Eds.), *Unintended Thought*. New York: Guilford Press.
- Freud, S. (1946). *The Ego and Mechanisms of Defence*. New York: International University Press.
- Gaertner, S. L. & McLaughlin, J. P. (1983). Racial stereotypes: Associations and ascriptions of positive and negative characteristics. *Social Psychology Quarterly*, 46, 23-30.
- Geis, F. L. (1993). Self-fulfilling prophecies: A social psychological view of gender. In A. E. Beall & R. J. Sternberg (Eds.), *Perspectives on the Psychology of Gender*. New York: Guilford.
- Gerard, H. B. (1957). Some effects of status, role clarity and group goal clarity upon individuals' relation to group process. *Journal of Personality*, 25, 475-488.
- Gerard, H. B. & Mathewson, G. C. (1966). The effects of severity of initiation on liking for a group: A replication. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2, 278-287.
- Gergen, K. J. (1969). The significance of skin color in human relations. *Daedalus*, 390-406.
- Gilbert, D. T. & Hixon, J. G. (1991). The trouble of chinking: Activation and application of stereotypic beliefs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 509-517.
- Giles, H., & Powesland, P. F. (1975). *Speech Style and Social Evaluation*. London: Academic Press.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

- Greenwald, A. G. (1980). The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history. *American Psychologist*, 35, 603-618.
- Greenwald, A. G. (1992). New look 3: Unconscious cognition reclaimed. *American Psychology*, 47, 766-779.
- Greenwald, A. G. & Banaji, M. R. (1993). A theory of implicit social cognition: Attitudes, stereotypes, self, and prejudice. Unpublished manuscript, University of Washington.
- Greenwald, H. J. & Oppenheim, D. B. (1968). Reported magnitude of self-identification among Negro children: Artifact? *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 49-52.
- Gregor, A. J. & McPherson, D. A. (1966). Racial preference and ego-identity among white and Bantu children in the Republic of South Africa. *Genetic Psychology Monographs*, 73, 217-253.
- Gurin, P., Miller, A. H., & Gurin, G. (1980). Stratum identification and consciousness. *Social Psychology Quarterly*, 43, 30-47.
- Hamilton, D. L. (1981). *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Hamilton, D. L. & Trolie, T. K. (1986). Stereotypes and stereotyping: An overview of the cognitive approach. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, Discrimination, and Racism*. Orlando, FL: Academic Press.
- Haslam, S. A., Turner, J. C., Oakes, P. J., McGarty, C., & Hayes, B. K. (1992). Context-dependence variation in social stereotyping 1: The effects of intergroup relations as mediated by social change and frame of reference. *European Journal of Social Psychology*, 22, 3-20.
- Hastie, R. (1984). Causes and effects of causal attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 44-56.
- Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley.
- Herek, G. (1984). Beyond "homophobias": A social psychological perspective on attitudes toward lesbians and gay men. *Journal of Homosexuality*, 10, 1-21.
- Herek, G. (1986). The instrumentality of attitudes: Toward a neofunctional theory. *Journal of Social Issues*, 42, 99-114.
- Hewstone, M. (1989). *Causal Attribution*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hewstone, M. & Giles, H. (1986). Social groups and social stereotypes in intergroup communication: A review and model of intergroup communication breakdown. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Intergroup Communication*. London: Arnold.

- Hewstone, M. & Jaspars, J. (1984). Social dimensions of attribution. In H. Tajfel (Ed.), *The Social Dimension: European Developments in Social Psychology*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hewstone, M., Jaspars, J., & Lalljee, M. (1982). Social representations, social attribution and social identity: The intergroup images of "public" and "comprehensive" schoolboys. *European Journal of Social Psychology*, 12, 241-269.
- Hinkle, S. & Brown, R. (1990). Intergroup comparisons and social identity: Some links and lacunae. In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. Hemel Hempstead: Harvester.
- Hoffman, C. & Hurst, N. (1990). Gender stereotypes: Perception or rationalization? *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 197-208.
- Hogg, M. A. & Abrams, D. (1988). *Social Identification: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London: Routledge.
- Hogg, M. A. & Turner, J. C. (1987). Intergroup behaviour, self-stereotyping and the salience of social categories. *British Journal of Social Psychology*, 26, 325-340.
- Howard, J. A. (1984). Societal influences on attribution: Blaming some victims more than others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 494-505.
- Howard, J. A. & Pike, K. C. (1986). Ideological investment in cognitive processing: The influence of social statuses on attribution. *Social Psychology Quarterly*, 49, 154-167.
- Howard, J. & Rothbart, M. (1980). Social categorization and memory for in-group and out-group behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 301-310.
- Hraba, J. & Grant, G. (1970). Black is beautiful: A reexamination of racial preference and identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16, 398-402.
- Huici, C. (1984). The individual and social functions of sex role stereotypes. In H. Tajfel (Ed.), *The Social Dimension*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacoby, L. L., Lindsay, D. S., & Toch, J. P. (1992). Unconscious processes revealed: A question of control. *American Psychologist*, 47, 802-809.
- Jahoda, G., Thompson, S. S., & Bhatt, S. (1972). Ethnic identity and preferences among Asian immigrant children in Glasgow. *European Journal of Social Psychology*, 2, 19-32.

- Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered Assumptions: Toward a New Psychology of Trauma*. New York: Free Press.
- Jones, E. E. (1964). *Ingratiation*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Jones, E. E., Kanouse, D. E., Kelley, H. H., Nisbett, R. E., Valins, S., & Weiner, B. (1972). *Attribution: Perceiving the Causes of Behaviour*. Morristown, NJ: General Learning Press.
- Jones, M. (1991). Stereotyping Hispanics and Whites: Perceived differences in social roles as a determinant of ethnic stereotypes. *Journal of Social Psychology*, 131, 469-476.
- Jost, J. T. (1993). Is it time for a theory of outgroup favoritism? A comment on the paper by Mullen, Brown & Smith. Unpublished manuscript, Yale University.
- Jussim, L., Coleman, L. M., & Lerch, L. (1987). The nature of stereotypes: A comparison and integration of three theories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 536-546.
- Kahn, R. L. (1972). The justification of violence: Social problems and social solutions. *Journal of Social Issues*, 28, 155-175.
- Kalmuss, D., Gurin, P., & Townsend, A. L. (1981). Feminist and sympathetic feminist consciousness. *European Journal of Social Psychology*, 11, 131-147.
- Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24, 163-204.
- Katz, D. & Braly, K. (1933). Racial stereotypes in one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280-290.
- Katz, D. & Braly, K. (1935). Racial prejudice and racial stereotypes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 30, 175-193.
- Katz, P. A. & Zalk, S. R. (1974). Doll preferences: An index of racial attitudes? *Journal of Educational Psychology*, 66, 663-668.
- Kelley, H. H. (1967). Attribution theory in social psychology. In D. Levine (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation*, Vol. 15. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Kihlstrom, J. F. (1990). The psychological unconscious. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of Personality: Theory and Research*. New York: Guilford Press.
- Kipnis, D. (1976). *The Powerholders*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kluegel, J. R. & Smith, E. R. (1986). *Beliefs about Inequality: Americans' Views of What if and What Ought to Be*. New York: Aldine de Gruyter.
- Lambert, W. E., Hodgson, R. C., Gardner, R. C., & Fillenbaum, S. (1960). Evaluational reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60, 44-51.

- LaPiere, R. T. (1936). Type-rationalizations of group antipathy. *Social Forces*, 15, 232-237.
- LaViolette, F. & Silvert, K. H. (1951). A theory of stereotypes. *Social Forces*, 29, 257-262.
- Lerner, M. J. (1980). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum Press.
- Lerner, M. J. & Miller, D. T. (1978). Just world research and the attribution process: Looking back and ahead. *Psychological Bulletin*, 85, 1030-1051.
- Lewin, K. (1941). Self-hatred among Jews. *Contemporary Jewish Record*, June, 461-474.
- Lifton, R. J. (1986). *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic Books.
- Lind, E. A. & Tyler, T. R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York: Plenum Press.
- Lippmann, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Lorenzi-Cioldi, F. (1991). Self-stereotyping and self-enhancement in gender groups. *European Journal of Social Psychology*, 21, 403-417.
- Lukács, G. (1971). *History and Class Consciousness*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Maass, A. & Schaller, M. (1991). Intergroup biases and the cognitive dynamics of stereotype formation. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology*, Vol. 2. New York: Wiley.
- MacKinnon, C. A. (1989). *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Marcuse, H. (1964). *One-dimensional Man*. Boston: Beacon Press.
- Marshall, G. D. & Zimbardo, P. G. (1979). Affective consequences of inadequately explained physiological arousal. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 970-988.
- Martin, J., Scully, M., & Levitt, B. (1990). Injustice and the legitimation of revolution: Damning the past, excusing the present, and neglecting the future. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 281-290.
- Marx, K. & Engels, F. (1846/1970). *The German Ideology* (ed. C. J. Arthur). New York: International Publishers.
- Mason, P. (1971). *Patterns of Dominance*. London: Oxford University Press.
- McClure, J. (1991). *Explanations, Accounts and Illusions: A Critical Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McKee, J. P. & Sherriffs, A. C. (1956). The differential evaluation of males and females. *Journal of Personality*, 25, 356-371.

- McLaughlin, M. L., Cody, M. J., & Read, S. (1992). *Explaining One's Self to Others: Reason-giving in a Social Context*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- McMurtry, J. (1978). *The Structure of Marx's World-view*. Princeton: Princeton University Press.
- McNaught, B. R. (1983). Overcoming self-hate in gays. In G. W. Albee, J. M. Joffe & L. A. Dusenbury (Eds.), *Prevention, Powerlessness, and Politics: Readings on Social Change*. Newbury Park, CA: Sage.
- Messick, D. M. & Mackie, D. (1989). Intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 40, 45-81.
- Mészáros, I. (1971). *Aspects of History and Class Consciousness*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Meyerson, D. (1991). *False Consciousness*. Oxford: Clarendon Press.
- Miller, D. T. & Porter, C. A. (1983). Self-blame in victims of violence. *Journal of Social Issues*, 39, 139-152.
- Millet, K. (1970). *Sexual Politics*. New York: Avon Books.
- Milner, D. (1981). Racial prejudice. In J. C. Turner & H. Giles (Eds.), *Intergroup Behaviour*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Monson, T. C. & Snyder, M. (1977). Actors, observers and the attribution process: Toward a reconceptualization. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13, 89-111.
- Mullen, B., Brown, R. J. & Smith, C. (1992). Ingroup bias as a function of salience, relevance, and Status: An integration. *European Journal of Social Psychology*, 22, 103-122.
- Myrdal, G. (1944). *An American Dilemma*. New York: Harper & Row.
- Nisbett, R. E. & Ross, L. D. (1980). *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgement*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Oakes, P. J. & Turner, J. C. (1990). Is limited information processing capacity the cause of social stereotyping? In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology*, Vol. 1. New York: Wiley.
- Parkin, F. (1971). *Class Inequality and Political Order*. New York: Praeger.
- Pepitone, A. (1950). Motivational effects in social perception. *Human Relations*, 3, 57-76.
- Peterson, B. & Ramirez, M. (1971). Real, ideal-self disparity in Negro and Mexican-American children. *Psychology*, 8, 22-26.
- Pettigrew, T. (1964). *A Profile of the Negro American*. Princeton: Van Nostrand.
- Porcer, J. R. & Washington, R. E. (1989). Developments in research on black

- identity and self-esteem: 1979-1988. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 2, 341-353.
- Prothro, E. T. (1954). Cross-cultural patterns of national stereotypes. *Journal of Social Psychology*, 40, 53-59.
- Rosenberg, M. (1989). Old myths die hard: The case of black self-esteem. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 2, 357-365.
- Ross, L. D., Amabile, T. M., & Steinmetz, J. L. (1977). Social role, social control, and biases in social-perception processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 485-494.
- Ross, M. (1989). Relation of implicit theories to the construction of personal histories. *Psychological Review*, 96, 341-357.
- Ryan, W. (1971). *Blaming the Victim*. New York: Pantheon Books.
- Sagar, H. A. & Schofield, J. W. (1980). Racial and behavioural cues in black and white children's perceptions of ambiguously aggressive acts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 590-598.
- Sampson, E. E. (1969). Studies of status congruence. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2. New York: Academic Press.
- Samuelson, W. & Zeckhauser, R. (1987). Status quo bias in decision making. *Journal of Risk and Uncertainty*, 1, 7-59.
- Sarnoff, I. (1951). Identification with the aggressor: Some personality correlates of anti-Semitism among Jews. *Journal of Personality*, 20, 199-218.
- Saunders, J. (1972). Class, color, and prejudice. A Brazilian counterpoint. In E. Q. Campbell (Ed.), *Racial Tensions and National Identity*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Schachter, S. & Singer, J. E. (1962). Cognitive, social and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379-399.
- Schaff, A. (1984). The pragmatic function of stereotypes. *International Journal of the Sociology of Language*, 45, 89-100.
- Schlenker, B. R. (1980). *Impression Management: The Self-Concept, Social Identity, and Interpersonal Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Schwarz, N. & Clore, G. L. (1988). How do I feel about it? Informational function of affective states. In K. Fiedler & J. Forgas (Eds.), *Affect, Cognition, and Social Behavior*. Toronto: Hogrefe International.
- Scort, M. B. & Lyman, S. (1968). Accounts. *American Sociological Review*, 33, 46-62.
- Scully, D. & Marolla, J. (1984). Convicted rapists' vocabulary of motive: Excuses and justifications. *Social Problems*, 31, 530-544.

- Shavitt, S. (1989). Operationalizing functional theories of attitude. In A. R. Pratkanis, S. J. Breckler & A. G. Greenwald (Eds.), *Attitude Structure and Function*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sherif, M. & Cantril, H. (1947/1966). *The Psychology of Ego-involvement*. New York: Wiley.
- Sherif, M. & Sherif, C. W. (1956). *An Outline of Social Psychology*. New York: Harper.
- Sidanius, J. (1993). The psychology of group conflict and the dynamics of oppression: A social dominance perspective. In S. Iyengar & W. J. McGuire (Eds.), *Explorations in Political Psychology*. Durham, NC: Duke University Press.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1993). The inevitability of oppression and the dynamics of social dominance. In P. Sniderman & P. E. Tedock (Eds.), *Prejudice, Politics and the American Dilemma*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Skrypnek, B. J. & Snyder, M. (1982). On the self-perpetuating nature of stereotypes about women and men. *Journal of Experimental Social Psychology*, 18, 277-291.
- Smedley, J. W. & Bayton, J. A. (1978). Evaluative race-class stereotypes by race and perceived class of subjects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 530-535.
- Smith, M. B., Bruner, J. S., & White, R. W. (1956/1964). *Opinions and Personality*. New York: Wiley.
- Snyder, M. (1981). On the self-perpetuating nature of social stereotypes. In D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive Processes in Stereotyping and Intergroup Behavior*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Snyder, M. & DeBono, K. G. (1989). Understanding the functions of attitudes: Lessons from personality and social behavior. In A. R. Pratkanis, S. J. Breckler & A. G. Greenwald (Eds.), *Attitude Structure and Function*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Snyder, M. & Miene, P. (1994). On the functions of stereotypes and prejudice. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The Psychology of Prejudice/The Ontario Symposium*, Vol. 7. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Spears, R. & Manstead, A. S. R. (1989). The social context of stereotyping and differentiation. *European Journal of Social Psychology*, 19, 101-121.
- Spence, J. T., Helmreich, R. L., & Holahan, C. K. (1979). Negative and positive components of psychological masculinity and femininity and their

- relationships to self-reports of neurotic and acting out behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1673-1682.
- Staub, E. (1989). *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and other Group Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steele, C. M. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 21. New York: Academic Press.
- Steele, C. M. (1992). Race and the schooling of black Americans. *The Atlantic Monthly*, April, 68-78.
- Stephan, W. G. (1985). Intergroup relations. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *The Handbook of Social Psychology*, Vol. 2. New York: Random House.
- Scotland, E. (1959). Peer groups and reactions to power figures. In D. Cartwright (Ed.), *Studies in Social Power*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Struch, N. & Schwartz, S. H. (1989). Intergroup aggression: Its predictors and distinctness from in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 364-373.
- Suls, J. & Wills, T. A. (1991). *Social Comparison: Contemporary Theory and Research*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sunar, D. (1978). Stereotypes of the powerless: A social psychological analysis. *Psychological Reports*, 43, 511-528.
- Swann, W. B. (1983). Self-verification: Bringing social reality into harmony with the self. In J. Suls & A. G. Greenwald (Eds.), *Psychological Perspectives on the Self*, Vol. 2. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Sykes, G. M. & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization. *American Sociological Review*, 22, 664-670.
- Tajfel, H. (1970). Aspects of national and ethnic loyalty. *Social Science Information*, 9, 119-144.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981a). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1981b). Social stereotypes and social groups. In J. C. Turner & H. Giles (Eds.), *Intergroup Behaviour*. Oxford: Basil Blackwell.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict.

- In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *The Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Tetlock, P. E. (1992). The impact of accountability on judgement and choice: Toward a social contingency model. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25. New York: Academic Press.
- Triandis, H. C. (1977). *Interpersonal Behavior*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Triandis, H. C., Lisansky, J., Setiadi, B., Chang, B., Marin, G., & Betancourt, H. (1982). Stereotyping among Hispanics and Anglos: The uniformity, intensity, direction, and quality of auto- and hetero-stereotypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, 409-426.
- Turner, J. C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5, 5-34.
- Turner, J. C. & Brown, R. (1978). Social status, cognitive alternatives, and intergroup relations. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-categorization Theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., & McGarty, C. (1992). Personal and social identity: Self and social context. Paper presented at the conference on "The self and the collective", Princeton University.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1974). Judgement under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-1131.
- Tyler, T. R. (1990). *Why People Obey the Law*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Tyler, T. R. & McGraw, K. M. (1986). Ideology and the interpretation of personal experience: Procedural justice and political quiescence. *Journal of Social Issues*, 42, 115-128.
- van Knippenberg, A. (1978). Status differences, comparative relevance and intergroup differentiation. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between Social Groups*. London: Academic Press.
- van Knippenberg, A. (1984). Intergroup differences in group perceptions. In H. Tajfel (Ed.), *The Social Dimension*, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

- Vaughan, G. M. (1978). Social change and intergroup preferences in New Zealand. *European Journal of Social Psychology*, 8, 297-314.
- Wagner, U., Lampen, L., & Syllwasschy, J. (1986). In-group inferiority, social identity, and out-group devaluation in a modified minimal group study. *British Journal of Social Psychology*, 25, 15-23.
- Ward, C. (1985). Sex trait stereotypes in Malaysian children. *Sex Roles*, 12, 35-45.
- Wicklund, R. A. & Brehm, J. W. (1976). *Perspectives on Cognitive Dissonance*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Widiger, T. A. & Settle, S. A. (1987). Broverman et al. revisited: An artifactual sex bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 463-469.
- Wilder, D. A. (1986). Social categorization: Implications for creation and reduction of intergroup bias. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 19. New York: Academic Press.
- Willhelm, S. M. (1980). Can Marxism explain America's racism? *Social Problems*, 28, 98-112.
- Williams, J. E. & Best, D. L. (1982). *Measuring Sex Stereotypes: A Thirty-nation Study*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Williams, J. E. & Morland, J. K. (1979). Comment on Bank's "White preference in blacks: A paradigm in search of a phenomenon". *Psychological Bulletin*, 86, 28-32.
- Wood, A. W. (1988). Ideology, false consciousness, and social illusion. In B. P. McLaughlin & A. O. Rorty (Eds.), *Perspectives on Self-Deception*. Berkeley: University of California Press.
- Worchel, S. & Austin, W. G. (1986). *The Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Word, C. O., Zanna, M. P., & Cooper, J. (1974). The nonverbal mediation of self-fulfilling prophecies in interracial interaction. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 109-120.
- Wortman, C. B. (1976). Causal attributions and personal control. In J. H. Harvey, W. J. Ickes & R. F. Kidd (Eds.), *New Directions in Attribution Research*, Vol. 2. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Zanna, M. P. & Rempel, J. K. (1988). Attitudes: A new look at an old concept. In D. Bar-Tal & A. W. Kruglanski (Eds.), *The Social Psychology of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zillman, D. (1978). Attribution and misattribution of excitatory reactions. In J. H. Harvey, W. J. Ickes & R. F. Kidd (Eds.), *New Directions in Attribution Research*, Vol. 2. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

9

**ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ: ΜΙΑ ΜΕΤΑΒΛΗΤΗ
ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΕΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ***

*Felicia Pratto, Jim Sidanius, Lisa M. Stallworth
& Bertram F. Malle*

Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται ο Προσανατολισμός Κοινωνικής Κυριαρχίας (ΠΚΚ), μια μεταβλητή που εκφράζει το κατά πόσο προτιμά κανείς την ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Με βάση τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας, δείχνουμε ότι: (α) οι άνδρες είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στην κοινωνική κυριαρχία απ' ό,τι οι γυναίκες (β) τα άτομα με υψηλό ΠΚΚ επιλέγουν επαγγελματικούς ρόλους που ενισχύουν την κοινωνική ιεραρχία, ενώ τα άτομα με χαμηλό ΠΚΚ αναζητούν ρόλους που την αμβλύνουν· (γ) ο ΠΚΚ συσχετίζεται με την υιοθέτηση κοινωνικών και πολιτικών ιδεολογιών που ενισχύουν την ιεραρχία μεταξύ των ομάδων (π.χ. αξιοκρατία και ρατσισμός), καθώς και με την υποστήριξη πολιτικών επιλογών που έχουν αντίκτυπο στις διαομαδικές σχέσεις (π.χ. πόλεμος, δικαιώματα του πολίτη και προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας), όπως επίσης με νέες

* Από το: Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. & Malle, B. (1994). Social Dominance Orientation: a personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741-763.

πολιτικές. Ο ΠΚΚ διαφέρει εννοιολογικά από τη διαπροσωπική κυριαρχία, τον συντηρητισμό και τον αυταρχισμό, ενώ συσχετίζεται αρνητικά με την ενσυναίσθηση, την ανεκτικότητα, την κοινοτικότητα και τον αλτρουισμό. Τέλος, θα συζητήσουμε τις επιπλοκές του ΠΚΚ στο κοινωνικό πλαίσιο.

Εισαγωγή

Οι συγκρούσεις και η ανισότητα μεταξύ των ομάδων είναι διάχυτες στην ανθρώπινη ύπαρξη. Αυτή τη στιγμή όλες οι ήπειροι μαστίζονται από κάποιας μορφής εθνοτική σύγκρουση – από τη λεκτική αντιπαράθεση για την πολυπολιτισμικότητα στις ΗΠΑ και τον Καναδά έως τον εμφύλιο πόλεμο στη Λιβερία και τη Βοσνία. Αλλά και το παρελθόν έχει να επιδείξει πάμπολλες συγκρούσεις μεταξύ ομάδων: ο διωγμός των Εβραίων στην Ευρώπη, οι «Ιεροί Πόλεμοι» των χριστιανών και των μουσουλμάνων γύρω από τη Μεσόγειο, ο ιμπεριαλισμός στη Νότια Αμερική, ο ρατσισμός κατά των μαύρων στη βόρεια Αφρική και αλλού. Άσχετα από τη δριμύτητα της σύγκρουσης, οι συμμετέχοντες δικαιολογούν τη συμπεριφορά τους απέναντι στους άλλους επικαλούμενοι διάφορους παράγοντες, όπως τις ιστορικές αδικίες, τα προηγούμενα εδαφικά σύνορα, τις θρησκευτικές απαγορεύσεις, τις γενετικές και πολιτισμικές θεωρίες για την ανωτερότητα της ενδοομάδας και άλλες σχετικές ιδεολογίες.

Με αφετηρία το γεγονός ότι η προκατάληψη και η καταπίεση είναι πανταχού παρούσες στην κοινωνία, αναπτύξαμε τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας (βλ. Pratto, 1996· Sidanius, 1993· Sidanius & Pratto, 1993a). Η θεωρία εκκινεί από την υπόθεση ότι οι κοινωνίες ελαχιστοποιούν τις ομαδικές συγκρούσεις επιδιώκοντας τη συναίνεση γύρω από ιδεολογίες που προωθούν την ανωτερότητα μιας ομάδας έναντι των άλλων (βλ. επίσης Sidanius, Pratto, Martin, & Stallworth, 1991). Οι ιδεολογίες που προωθούν ή συντηρούν την ανισότητα μεταξύ των ομάδων είναι τα εργαλεία που νομιμοποιούν

τις διακρίσεις. Για να λειτουργήσουν ομαλά, οι ιδεολογίες αυτές πρέπει να είναι ευρέως αποδεκτές στα πλαίσια μιας κοινωνίας, να εμφανίζονται ως αυταπόδεικτες αλήθειες· γι' αυτό τις αποκαλούμε *μύθους νομιμοποίησης της ιεραρχίας*¹. Συνεισφέροντας στη συναίνεση και την κανονικοποίηση της ανισότητας μεταξύ των ομάδων, οι νομιμοποιητικοί μύθοι βοηθούν στην παγίωση της καταπίεσης. Ελαχιστοποιούν δηλαδή τη σύγκρουση μεταξύ των ομάδων υπαγορεύοντας πώς τα άτομα και οι κοινωνικοί θεσμοί θα έπρεπε να κατανέμουν πράγματα με θετική ή αρνητική κοινωνική αξία, όπως δουλειές, χρυσό, ασφαλίσεις, διορισμούς στο δημόσιο, ποινές φυλάκισης και ασθένειες. Για παράδειγμα, η ιδεολογία του ρατσισμού κατά των μαύρων έχει εκφραστεί ιστορικά με ατομικές πράξεις διακρίσεων, αλλά και με θεσμικές διακρίσεις κατά των Αφροαμερικανών από τις τράπεζες, τις διοικήσεις των μέσων συγκοινωνίας, τα σχολεία, τις εκκλησίες, τους νόμους για τον γάμο και το ποινικό σύστημα. Ο κοινωνικός δαρβινισμός και η αξιοκρατία αποτελούν άλλα παραδείγματα ιδεολογιών που υπαινίσσονται ότι κάποιοι άνθρωποι είναι λιγότερο «καλοί» από άλλους και επομένως θα πρέπει να τους αποδίδεται μικρότερη θετική κοινωνική αξία από ό,τι σε άλλους.

Ως εδώ παραθέσαμε παραδείγματα νομιμοποιητικών μύθων που ενισχύουν ή συντηρούν το επίπεδο της κοινωνικής ανισότητας. Άλλες ιδεολογίες μπορεί να αμβλύνουν το μέγεθος της ανισότητας. Για παράδειγμα, τα «οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα» και η άποψη ότι «όλοι οι άνθρωποι είναι παιδιά του Θεού» αποτελούν συμπεριληπτικές, εξισωτικές ιδεολογίες που κατά ρητό τρόπο δεν χωρίζουν τους ανθρώπους σε κατηγορίες ή ομάδες. Στον βαθμό που αυτές οι

1. Ο όρος «μύθος» υποδηλώνει ότι όλα τα μέλη της κοινωνίας αντιλαμβάνονται αυτές τις ιδεολογίες ως ερμηνείες για το πώς είναι ο κόσμος – όχι ότι οι ίδιες είναι ψευδείς (ή αληθείς). Η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας έχει μοναδικό σκοπό να περιγράψει τις κοινωνικές και ψυχολογικές διαδικασίες που δρουν σε αυτές τις ιδεολογίες, και όχι να διαπιστώσει κατά πόσο οι ίδιες οι ιδεολογίες είναι αληθείς, δίκαιες, ηθικές ή λογικές.

ιδεολογίες είναι ευρέως αποδεκτές, θα πρέπει να υπάρχει λιγότερη ανισότητα μεταξύ ομάδων. Υπάρχουν συνεπώς δύο κατηγορίες νομιμοποιητικών μύθων: οι μύθοι που ενισχύουν την ιεραρχία, οι οποίοι επιδιώκουν την αύξηση της κοινωνικής ανισότητας, και οι μύθοι που αμβλύνουν την ιεραρχία, οι οποίοι αποσκοπούν στη διεύρυνση της κοινωνικής ισότητας.

Προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας

Με δεδομένη τη θεωρητική μας θέση ότι η αποδοχή των νομιμοποιητικών μύθων έχει σημαντικό αντίκτυπο στον βαθμό ανισότητας των κοινωνιών, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ποιοι παράγοντες οδηγούν στην αποδοχή ή την απόρριψη των ιδεολογιών που ευνοούν ή αμβλύνουν την ανισότητα. Η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας δέχεται ότι ένας σημαντικός παράγοντας είναι η μεταβλητή ατομικών διαφορών που ονομάσαμε *προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας* (ΠΚΚ), δηλαδή ο βαθμός στον οποίο επιθυμεί κανείς η ενδοομάδα του να κυριαρχεί και να είναι ανώτερη από άλλες εξωομάδες. Αντιλαμβανόμαστε τον ΠΚΚ ως γενικό προσανατολισμό των στάσεων απέναντι στις διομαδικές σχέσεις, που εκφράζει το κατά πόσο προτιμά κανείς αυτές οι σχέσεις να είναι ίσες ή ιεραρχικές, διατεταγμένες δηλαδή σε μια διάσταση ανωτερότητας-κατωτερότητας. Η θεωρία δέχεται ότι τα άτομα που είναι περισσότερο προσανατολισμένα στην κοινωνική κυριαρχία θα έχουν την τάση να προτιμούν ιδεολογίες και πολιτικές που ενισχύουν την ιεραρχία, ενώ όσοι είναι χαμηλότερα στον ΠΚΚ θα προτιμούν ιδεολογίες και πολιτικές που την αμβλύνουν. Ο ΠΚΚ επομένως είναι η κυριότερη μεταβλητή ατομικών διαφορών που προβλέπει κατά πόσο ένα άτομο αποδέχεται ή απορρίπτει ποικίλες ιδεολογίες και πολιτικές που αφορούν τις σχέσεις των ομάδων.

Τα επίπεδα ΠΚΚ των ατόμων μπορούν ακόμη να επηρεάσουν τη συμβολή τους ως προς την κοινωνική ισότητα ή ανισότητα μέσω των

κοινωνικών ρόλων που υιοθετούν, και ειδικότερα των ρόλων που είτε ενισχύουν είτε αμβλύνουν την ιεραρχία. Υποθέτουμε έτσι ότι όσοι βρίσκονται υψηλότερα στον ΠΚΚ θα ενταχθούν σε θεσμούς και θα επιλέξουν ρόλους που συντηρούν ή αυξάνουν την κοινωνική ανισότητα, ενώ όσοι τοποθετούνται χαμηλότερα στον ΠΚΚ θα ανήκουν σε θεσμούς και θα επιλέγουν ρόλους που θα μειώνουν την ανισότητα.

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να δείξει ότι υφίσταται ατομική διαφοροποίηση ως προς τον ΠΚΚ, καθώς και ότι η έννοια αυτή συμπεριφέρεται σύμφωνα με τη θεωρία που εκθέσαμε πιο πάνω. Ειδικότερα, οι στόχοι μας ήταν: (α) να αναπτύξουμε ένα εργαλείο μέτρησης του ΠΚΚ που να είναι εσωτερικά και χρονικά αξιόπιστο· (β) να δείξουμε ότι ο ΠΚΚ σχετίζεται με τις μεταβλητές στάσεων και κοινωνικών ρόλων που ορίζονται από τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας (εγκυρότητα πρόβλεψης)· (γ) να δείξουμε ότι το εργαλείο αυτό δεν είναι πλεονάζον σε σχέση με άλλες μεταβλητές στάσεων και τυπικές μεταβλητές προσωπικότητας (διακρίνουσα εγκυρότητα)· και (δ) να δείξουμε ότι ο ΠΚΚ λειτουργεί ως προσανατολισμός κατά τη διαμόρφωση νέων στάσεων.

Υποθέσεις

Η πρώτη σειρά υποθέσεων που ελέγξαμε προερχόταν από τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας και αφορούσε τις μεταβλητές που θα έπρεπε να έχουν ισχυρή συσχέτιση με τον ΠΚΚ, αφορούσε δηλαδή την εγκυρότητα πρόβλεψης. Η δεύτερη σειρά υποθέσεων, που αναφέρεται στη διακρίνουσα εγκυρότητα, θεωρεί είτε ότι ο ΠΚΚ πρέπει να είναι ανεξάρτητος από άλλες μεταβλητές είτε ότι θα πρέπει να έχει προβλεπτική αξία πρόσθετη στις επιδράσεις αυτών των μεταβλητών. Υποθέσαμε ακόμη ότι ο ΠΚΚ θα έπρεπε να έχει μέτρια συσχέτιση με ορισμένες άλλες μεταβλητές προσωπικότητας, από τις οποίες είναι εννοιολογικά διακριτός. Η τρίτη σειρά υποθέσεων που ελέγξαμε αφορά την ικανότητα του ΠΚΚ να προβλέπει νέες κοινωνικές στάσεις.

Εγκυρότητα πρόβλεψης

Φύλο

Σε όλο τον κόσμο, οι άνδρες και οι γυναίκες κατέχουν διαφορετικούς ρόλους όσον αφορά τη διατήρηση της ιεραρχίας. Κατά κανόνα, οι άνδρες γίνονται στρατιωτικοί ηγέτες και καταλαμβάνουν ηγετικές θέσεις στη θρησκευτική, κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική σφαίρα (π.χ. Brown, 1991, σσ. 110, 137). Επιπλέον, οι άνδρες έχουν πιο συχνά στάσεις που ευνοούν την ιεραρχία –όπως ευνοϊκές στάσεις απέναντι στην προκατάληψη, στον ρατσισμό, στον καπιταλισμό και στα δεξιά πολιτικά κόμματα– από ό,τι οι γυναίκες (π.χ. Avery, 1988· Eisler & Loye, 1983· Ekehammar & Sidanius, 1982· Shapiro & Mahajan, 1986· Sidanius & Ekehammar, 1980· βλ. ανασκόπηση από τους Sidanius, Cling, & Pratto, 1991). Βασισμένοι σε αυτά τα γενικά κοινωνικά πρότυπα, έχουμε προβλέψει και αποδείξει ότι, κατά μέσο όρο, οι άνδρες είναι περισσότερο προσανατολισμένοι στην κοινωνική κυριαρχία από ό,τι οι γυναίκες (βλ. Pratto, Sidanius, & Stallworth, 1993· Sidanius, Pratto, & Bobo, 1994). Ελέγξαμε την υπόθεση αυτή με την κλίμακα για τον ΠΚΚ που κατασκευάστηκε στα πλαίσια της παρούσας έρευνας.

Νομιμοποιητικοί μύθοι

Εθνοτική προκατάληψη

Ένα από τα σημαντικότερα είδη ιδεολογίας γύρω από τη σχετική κοινωνική θέση των ομάδων είναι η εθνοτική προκατάληψη. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η μακροβιότερη και πιο διαδεδομένη μορφή προκατάληψης είναι ο ρατσισμός κατά των μαύρων. Υποθέσαμε έτσι ότι στα δείγματα Αμερικανών της έρευνάς μας ο ΠΚΚ θα είχε ισχυρή συσχέτιση με τον ρατσισμό κατά των μαύρων. Στις ΗΠΑ, εδώ και αρκετό καιρό, εκτυλίσσεται μια θεωρητική και εμπειρική αντιπαράθεση αναφορικά με τον πιο ενδεδειγμένο τρόπο μέτρησης του ρατσισμού κατά των μαύρων (π.χ. βλ. Bobo, 1983· McConahay, 1986· Sears,

1988· Sniderman & Tetlock, 1986a, 1986b). Η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας υποστηρίζει ότι ο ΠΚΚ θα πρέπει να προβλέπει τις ιδεολογίες που επικρατούν στο δεδομένο πολιτισμικό πλαίσιο κατά το χρονικό διάστημα της μέτρησης. Από τη δική μας θεωρητική σκοπιά, λίγη σημασία έχει αν η βάση του ρατσισμού είναι η δικαιοσύνη (π.χ. Kluegel & Smith, 1986), οι γενετικές ή βιβλικές θεωρίες περί φυλετικής κατωτερότητας, ο συμβολικός ρατσισμός (π.χ. Sears, 1988) ή η παθολογία της οικογένειας (Μογνίχαν, 1965). Κάθε ισχυρή ιδεολογία που περιγράφει τις ομάδες ως άνισες, είναι επικρατούσα στην κοινωνία και έχει αντίκτυπο σε επίπεδο πολιτικών αποτελεί νομιμοποιητικό μύθο και συνεπώς θα πρέπει να συσχετίζεται με τον ΠΚΚ. Κατά την περίοδο διεξαγωγής της παρούσας έρευνας, η χώρα καταγωγής των υποκειμένων μας είχε εμπλακεί σε πόλεμο κατά του Ιράκ· γι' αυτό μετρήσαμε επίσης τον ρατσισμό κατά των Αράβων, αναμένοντας ότι θα συσχετιζόταν με τον ΠΚΚ.

Εθνικισμός

Μια ευρύτερη μορφή ενδοομαδικής προκατάληψης που παρατηρείται στα έθνη-κράτη είναι ο εθνικισμός, ή αλλιώς σοβινισμός ή πατριωτισμός. Οι Kosterman και Feshbach (1989) υποστήριξαν ότι τα θετικά συναισθήματα για την πατρίδα (πατριωτισμός) διαφέρουν εννοιολογικά από τη συγκριτική προκατάληψη, την πεποίθηση κάποιου ότι η πατρίδα του είναι καλύτερη από τις άλλες χώρες (εθνικισμός) και άρα αυτή θα έπρεπε να επικρατεί έναντι των υπολοίπων (σοβινισμός). Ακόμη κι έτσι, και οι τρεις έννοιες εκφράζουν μεροληπτική στάση προς όφελος της εθνικής ενδοομάδας, οπότε υποθέσαμε ότι ο πατριωτισμός, ο εθνικισμός και ο σοβινισμός θα συσχετιζόνταν σημαντικά με τον ΠΚΚ.

Πολιτισμικός εθιτισμός

Όλες οι κοινωνίες συμμερίζονται την ιδέα ότι όσοι ανήκουν σε αυτές (όσοι είναι μέλη της ενδοομάδας ή όσοι θεωρούνται από αυτήν μέλη του ανθρώπινου είδους) έχουν ως βασικό χαρακτηριστικό ότι είναι

«πολιτισμένοι». Σε ορισμένες κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένων της αγγλικής και της αμερικανικής, η ελιτιστική ιδεολογία που βασίζεται στη διάκριση μεταξύ «πολιτισμένων» και «απολίτιστων» διατείνεται ότι η ελίτ έχει «πολιτισμό» (ή «καλλιέργεια») τον οποίο δεν διαθέτουν η μεσαία και η εργατική τάξη, άρα της αξίζουν περισσότερο τα «καλύτερα και πιο εκλεπτυσμένα πράγματα στη ζωή». Αποκαλούμε τον παραπάνω νομιμοποιητικό μύθο *πολιτισμικό εθιτισμό*, και υποθέσαμε ότι και αυτός συσχετίζεται με τον ΠΚΚ.

Σεξισμός

Θεωρούμε ότι ο σεξισμός κατά του γυναικείου φύλου είναι ένας πανταχού παρών νομιμοποιητικός μύθος, παρότι, όπως και με την εθνική προκατάληψη, η βάση του περιεχομένου της σεξιστικής ιδεολογίας ποικίλλει ευρέως ανάλογα με τη θρησκεία, την πολιτισμική ιστορία και την τεχνολογία. Στα αμερικανικά δείγματα της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήσαμε κλίμακες που αξιολογούν τον σεξισμό ως τον βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι πιστεύουν πως οι άνδρες και οι γυναίκες διαφέρουν «από τη φύση τους» και θα έπρεπε να έχουν διαφορετικούς ρόλους εκτός και εντός σπιτιού (Benson & Vincent, 1980· Rombough & Ventimiglia, 1981), καθώς και τον βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι πιστεύουν ότι οι γυναίκες, και όχι οι άνδρες, πρέπει να κατηγορούνται για ανεπιθύμητες σεξουαλικές συμπεριφορές, όπως ο βιασμός και η σεξουαλική παρενόχληση (Burt, 1980). Υποθέσαμε ότι όλα τα παραπάνω θα συσχετίζονταν θετικά με τον ΠΚΚ, ακόμη και ανεξάρτητα από το φύλο των υποκειμένων.

Πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός

Ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός αναφέρεται στην υποστήριξη του καπιταλισμού σε αντιδιαστολή προς τον σοσιαλισμό (π.χ. Eysenck, 1971). Καθώς ο καπιταλισμός υπαινίσσεται ότι ορισμένα άτομα και επιχειρήσεις, που είναι πιο «ανταγωνιστικά», θα έπρεπε να ευδοκίμουν, σε αντίθεση με ορισμένα άλλα, θεωρούμε ότι ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός είναι ένας νομιμοποιητικός μύθος

που ενισχύει την ιεραρχία και άρα θα πρέπει να συσχετίζεται θετικά με τον ΠΚΚ (βλ. επίσης Sidanius & Pratto, 1993b). Άλλες πολιτικές τις οποίες υποστηρίζουν οι συντηρητικοί, όπως το ότι οι γυναίκες πρέπει να μένουν στο σπίτι με τα παιδιά και το ότι η ΕΣΣΔ πρέπει να μένει στη θέση της, διαχωρίζουν τους ανθρώπους σε ομάδες στις οποίες «αξίζει» διαφορετική μεταχείριση. Εκτιμούμε επομένως ότι ο συντηρητισμός μπορεί, σε γενικές γραμμές, να νοηθεί ως νομιμοποιητικός μύθος. Εξάλλου, η εκτενής εργασία του Wilson για το σύνολο των στάσεων που απαρτίζουν τον συντηρητισμό δείχνει ότι η προτίμηση για ιεραρχικές κοινωνικές σχέσεις είναι μία από τις πολλές διαστάσεις του συντηρητισμού (Wilson, 1973, σελ. 22).

Noblesse oblige – Οι προνομιούχοι έχουν ευθύνη

Μια ιδεολογία που αμβλύνει την ιεραρχία και υπάρχει σε αρκετούς πολιτισμούς είναι αυτή που υποστηρίζει ότι όσοι διαθέτουν περισσότερους πόρους θα πρέπει να τους μοιράζονται με όσους έχουν λιγότερους (π.χ. η μαρξιστική ρήση «από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του [sic], στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του», και το έθιμο πότλατς των Kwakiutl). Η αγγλοαμερικανική εκδοχή ονομάζεται *noblesse oblige* (οι προνομιούχοι έχουν ευθύνη), και υποθέσαμε ότι συσχετίζεται αρνητικά με τον ΠΚΚ.

Αξιοκρατία

Μια ακόμη ιδεολογία που ενισχύει την ιεραρχία είναι η άποψη ότι ο πλούτος και οι άλλες κοινωνικές αξίες είναι κατανεμημένες σωστά, με βάση ό,τι αξίζει στον καθένα. Παραδείγματα τέτοιων αξιοκρατικών ιδεολογιών αποτελούν η προτεσταντική ηθική της εργασίας και η θεωρία του δίκαιου κόσμου. Χορηγήσαμε έτσι τις καθιερωμένες κλίμακες που μετρούν την Πίστη στην Προτεσταντική Εργασιακή Ηθική και την Πίστη σε έναν Δίκαιο Κόσμο, και υποθέσαμε ότι και οι δύο συσχετίζονται θετικά με τον ΠΚΚ. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η απόδοση της φτώχειας στην τεμπελιά ή σε κάποιο άλλο έμφυτο ελάττωμα των φτωχών οφείλεται στην ιδέα ότι υπάρχει ισότητα ευκαιριών

για όλους (Kluegel & Smith, 1986). Δημιουργήσαμε έτσι μια κλίμακα για την Ισότητα Ευκαιριών και υποθέσαμε ότι συσχετίζεται θετικά με τον ΠΚΚ.

Στάσεις σχετικές με την κοινωνική πολιτική

Σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας, τα άτομα που προσανατολίζονται στην κοινωνική κυριαρχία θα προτιμούν τις κοινωνικές πρακτικές που συντηρούν ή επιτείνουν την ανισότητα ανάμεσα στις ομάδες και αντίστοιχα θα εναντιώνονται σε όσες πρακτικές τη μειώνουν. Τα συγκεκριμένα μέτρα κοινωνικής πολιτικής που συσχετίζονται με τον ΠΚΚ ενδέχεται να ποικίλλουν από τη μια κοινωνία στην άλλη, υποθέσαμε όμως ότι σε αμερικανικά δείγματα ο ΠΚΚ θα συσχετιζόταν με την υποστήριξη ή την εναντίωση στις πολιτικές που αναφέρονται στη συνέχεια.

Κοινωνική πρόνοια, δικαιώματα του ποσίτη και περιβαλλοντική πολιτική

Προβλέψαμε ότι ο ΠΚΚ συσχετίζεται με εναντίωση σε κοινωνικές πολιτικές που αποβλέπουν στη μείωση της ανισότητας ανάμεσα στους πολίτες των ΗΠΑ και στους ξένους ή τους μετανάστες, ανάμεσα στους πλούσιους και στη μεσαία τάξη ή τους φτωχούς, ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες, ανάμεσα σε εθνοτικές ομάδες, ανάμεσα στους ετεροφυλόφιλους και τους ομοφυλόφιλους, καθώς και ανάμεσα στους ανθρώπους και τα άλλα είδη. Μετρήσαμε έτσι τις στάσεις των υποκειμένων μας απέναντι σε διάφορα κυβερνητικά προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, απέναντι στους νόμους για τις φυλετικές και σεξουαλικές διακρίσεις, για τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, για την κυριαρχία πάνω στους ξένους και για την περιβαλλοντική πολιτική. Μετρήσαμε επίσης σε αρκετά δείγματα τις στάσεις σχετικά με τις «διαφυλετικές ερωτικές γνωριμίες» και τον «διαφυλετικό γάμο», καθώς στις ΗΠΑ η συζήτηση περί επιμειξίας των φυλών κατέχει κεντρική θέση στον διάλογο για τη φυλετική πολιτική.

Στρατιωτική ποητική

Καθώς ο στρατός αποτελεί σύμβολο του εθνικισμού και είναι από τα κύρια μέσα επιβολής ενός έθνους πάνω σε άλλα, υποθέσαμε ότι ο ΠΚΚ συσχετίζεται θετικά με την υποστήριξη στρατιωτικών προγραμμάτων και δράσεων.

Ποητικές απόδοσης ποινών

Παρά τη διακήρυξη που επιτάσσει την ισότητα όλων ενώπιον του νόμου, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των ΗΠΑ είναι μεροληπτικό απέναντι στις τάξεις και τις εθνοτικές ομάδες σε όλα τα επίπεδα, από τη σύλληψη έως τη διαπραγμάτευση της ποινής και την καταδίκη (π.χ. Bienen, Alan, Denno, Allison, & Mills, 1988· General Accounting Office, 1990· Kleck, 1981· Nickerson, Mayo, & Smith, 1986· Paternoster, 1983· Radelet & Pierce, 1985· Reiman, 1990· Sidanius, 1988). Για παράδειγμα, σε μια ανασκόπηση 1.804 περιπτώσεων ανθρωποκτονίας στη Νότια Καρολίνα, ο Paternoster (1983) έδειξε ότι σε περιπτώσεις όπου μαύροι είχαν σκοτώσει λευκούς, αντί για άλλους μαύρους, οι ενάγοντες ήταν 40 φορές πιο πιθανό να ζητήσουν τη θανατική ποινή. Για τον λόγο αυτό υποθέσαμε ότι η υποστήριξη του «νόμου και της τάξης» ή αυστηρών πολιτικών απόδοσης ποινών, ιδίως της θανατικής, συσχετίζεται θετικά με τον ΠΚΚ (βλ. επίσης Mitchell, 1993· Sidanius, Liu, Pratto, & Shaw, 1994).

*Διακρίνουσα εγκυρότητα**Διαπροσωπική κυριαρχία*

Ο ΠΚΚ, ή η προτίμηση άνισων σχέσεων ανάμεσα σε διάφορες κατηγορίες ανθρώπων, μπορεί να διακριθεί εννοιολογικά από την κοινή, με όρους προσωπικότητας σύλληψη της διαπροσωπικής κυριαρχίας, η οποία αναφέρεται στο πόσο θέλει κανείς να είναι επικεφαλής και πόσο αποτελεσματικός είναι. Για παράδειγμα, τα άτομα με υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα Κυριαρχίας του Ερωτηματολογίου Προσωπικότητας της Καλιφόρνια (California Personality Inventory

[CPI]) έχουν αυτοπεποίθηση, είναι δυναμικά, κυρίαρχα και προσανατολισμένα στο έργο, ενώ τα άτομα με χαμηλή βαθμολογία είναι μετριόφρονες και δεν επιβάλλονται (Gough, 1987, σελ. 6). Τα άτομα με υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα Κυριαρχίας του Ερωτηματολογίου Προσωπικότητας Jackson (Jackson Personality Research Form [JPRF]) προσπαθούν να ελέγχουν το περιβάλλον τους και να επηρεάζουν ή να κατευθύνουν τους άλλους· είναι δυναμικά, αποφασιστικά, κυριαρχικά και αυταρχικά (Jackson, 1965). Ελέγξαμε τη θεωρητική αυτή διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική και την προσανατολισμένη στο έργο ή διαπροσωπική κυριαρχία χρησιμοποιώντας τις υποκλίμακες Κυριαρχίας των ερωτηματολογίων CPI και JPRF σε αρκετά από τα δείγματα που παρουσιάζονται εδώ. Υποθέσαμε ότι ο ΠΚΚ δεν θα συσχετιζόταν με αυτές τις δύο κλίμακες.

Αυταρχισμός

Είναι εμφανές ότι υπάρχει κάποια θεωρητική ομοιότητα ανάμεσα στις εκδηλώσεις του ΠΚΚ, όπως αυτός περιγράφεται από τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας, και του αυταρχισμού, όπως αυτός ορίζεται από τη θεωρία της αυταρχικής προσωπικότητας (βλ. Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950). Τόσο τα άτομα που τοποθετούνται ψηλά στον ΠΚΚ όσο και αυτά με αυταρχική προσωπικότητα περιγράφονται ως σχετικά συντηρητικά, ρατσιστικά, εθνοκεντρικά και προκατειλημμένα, ενώ θεωρείται ότι υπολείπονται σε ενσυναίσθηση απέναντι σε όσους είναι σε κατώτερη θέση. Εντούτοις, ο ΠΚΚ, όπως τον αντιλαμβανόμαστε εμείς, παρουσιάζει αρκετές διαφορές από τον κλασικό αυταρχισμό. Πρώτον, οι κλασικοί θεωρητικοί του αυταρχισμού συνέλαβαν την έννοια αυτή ως μια αποκλίνουσα και παθολογική συμπεριφορά και ως μορφή άμυνας του Εγώ όταν το άτομο νιώθει ανεπαρκές και ευάλωτο (βλ. επίσης Frenkel-Brunswik, 1948, 1949). Ο ΠΚΚ όμως δεν νοείται με κλινικούς όρους, ούτε ως μορφή αποκλίνουσας προσωπικότητας ή άμυνας του Εγώ. Αντίθετα θεωρούμε ότι ο ΠΚΚ είναι μια «φυσιολογική» ανθρώπινη τάση, που ποικίλλει από άτομο σε άτομο. Δεύτερον, η θεωρία της αυ-

ταρχικής προσωπικότητας εντόπισε τα αίτια του αυταρχισμού σε ψυχοδυναμικές διαδικασίες. Ειδικότερα, κατά τους Adorno και συνεργάτες (1950), εξαιτίας της αυστηρής και σκληρής διαπαιδαγώγησης προκαλούνται συγκρούσεις ανάμεσα στο παιδί και τους γονείς, οι οποίες μόνον «άλυτες». Ως λύση για τις συγκρούσεις αυτές, το παιδί στην ενήλικη ζωή του θα υποτάσσεται στις αρχές και θα δείχνει μειωμένη ανοχή απέναντι σε όσους δεν υποτάσσονται. Αντίθετα με τα παραπάνω, εμείς θεωρούμε ότι για να αναπτυχθεί μια σχετικά αυξημένη τάση για ΠΚΚ δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει τέτοια προσωπική ιστορία. Κατά τη γνώμη μας, το επίπεδο ΠΚΚ του ατόμου επηρεάζεται πιθανότατα τόσο από την ιδιοσυγκρασία του όσο και από την κοινωνικοποίηση. Τρίτον και πιο σημαντικό, ενώ ο αυταρχισμός νοείται κυρίως ως επιθυμία για ατομική κυριαρχία που απορρέει από προσωπικές εμπειρίες με σημαντικά πρόσωπα εξουσίας, ο ΠΚΚ εκφράζει την επιθυμία μερικές κατηγορίες ανθρώπων να εξουσιάζουν τις υπόλοιπες. Καθώς οι δύο έννοιες έχουν διαφορετικό ορισμό, οι μετρήσεις τους δεν πρέπει να παρουσιάζουν ισχυρή συσχέτιση.

Δεδομένου ότι ο αυταρχισμός πρέπει να προβλέπει πολλές από τις μεταβλητές που θεωρούμε ότι θα προβλέπει και ο ΠΚΚ, είναι σημαντικό να δείξουμε ότι ο ΠΚΚ έχει ερμηνευτική αξία επιπλέον του αυταρχισμού. Ελέγξαμε την «επιπλέον χρησιμότητα» (marginal utility) της έννοιας του ΠΚΚ υπολογίζοντας κατά πόσο οι συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και στην υποστήριξη των νομιμοποιητικών μύθων και των πολιτικών παραμένουν στατιστικά σημαντικές αφού απομονωθεί η μεταβλητή του αυταρχισμού.

Συντηρητισμός

Στη θεωρία μας ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός λειτουργεί ως νομιμοποιητικός μύθος, γι' αυτό και αναμένουμε ότι συσχετίζεται θετικά με τον ΠΚΚ. Ο συντηρητισμός προβλέπει επίσης σε σημαντικό βαθμό τις κοινωνικές και πολιτικές στάσεις (π.χ. Eysenck & Wilson, 1978· Wilson, 1973). Για να δείξουμε ότι ο ΠΚΚ έχει πρόσθετη χρησιμότητα πέρα από τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό, ελέγξαμε

κατά πόσο ο ΠΚΚ συσχετίζεται σημαντικά με διάφορες κοινωνικές στάσεις αφού απομονωθεί η μεταβλητή του συντηρητισμού.

Τυπικές μεταβλητές προσωπικότητας

Καθώς πιστεύουμε ότι η έννοια του ΠΚΚ, όπως τη διατυπώσαμε, είναι μια διάσταση της προσωπικότητας που δεν έχει ακόμη μελετηθεί, υποθέσαμε ότι θα είναι ανεξάρτητη από άλλες τυπικές μεταβλητές προσωπικότητας, όπως η αυτοεκτίμηση και οι διαστάσεις της προσωπικότητας του μοντέλου των Πέντε Παραγόντων (Big Five): Εξωστρέφεια, Προσήνεια, Δεκτικότητα στην Εμπειρία, Νευρωτισμός και Ευσυνειδησία (βλ. Costa & MacRae, 1985· John, 1990, για μια ανασκόπηση).

Ενσυναίσθηση, αλτρουισμός, κοινοτικότητα και ανεκτικότητα

Οι άνθρωποι που δείχνουν μεγαλύτερη ενσυναίσθηση στους άλλους είναι πιθανό να έχουν μικρότερη τάση για προκατάληψη και διακρίσεις απέναντι στις εξωομάδες. Είναι λοιπόν εύλογο να υποθέσουμε ότι το γενικό ενδιαφέρον για τους άλλους ανθρώπους θα συσχετίζεται αρνητικά με τον ΠΚΚ. Παρομοίως, ο θετικός προσανατολισμός απέναντι στο κοινωνικό σύνολο εν γένει (pro-social orientation) είναι πιθανό να μετριάζει τα αισθήματα και τις συμπεριφορές προκατάληψης απέναντι στα μέλη της εξωομάδας, γι' αυτό ο αλτρουισμός θα πρέπει να συσχετίζεται αρνητικά με τον ΠΚΚ. Επιπλέον, οι άνθρωποι που ορίζουν την ενδοομάδα τους κάνοντας λιγότερους αποκλεισμούς ως προς τα μέλη της θα έχουν πιθανόν και μικρότερη τάση να κάνουν διακρίσεις κατά των εξωομάδων, γι' αυτό και υποθέσαμε ότι η κοινοτικότητα (communality) θα συσχετίζεται αρνητικά με τον ΠΚΚ. Τέλος, εφόσον η ανεκτικότητα είναι το αντίθετο της προκατάληψης, αναμένουμε ότι η γενική τάση για ανεκτικότητα θα συσχετίζεται αρνητικά με τη γενική επιθυμία για ανωτερότητα της ενδοομάδας. Για να ελέγξουμε αυτές τις υποθέσεις, χρησιμοποιήσαμε την πολυδιάστατη κλίμακα Ενσυναίσθησης του Davis (1983), την υποκλίμακα Αλτρουισμού των Super και Nevill (1985), την κλίμακα Κοινοτικότη-

τας του Ερωτηματολογίου Προσωπικών Χαρακτηριστικών (Personal Attribute Questionnaire· Spence, Helmreich, & Stapp, 1974) και την κλίμακα Ανεκτικότητας του Ερωτηματολογίου Προσωπικότητας Jackson (Jackson Personality Inventory· Jackson, 1976). Αν ο ΠΚΚ αποτελεί πράγματι μια νέα μεταβλητή προσωπικότητας, τότε καμιά από αυτές τις συσχετίσεις δεν θα είναι πολύ υψηλή.

Η παρούσα έρευνα

Γενική επισκόπηση

Για να ελέγξουμε την εγκυρότητα πρόβλεψης, τη διακρίνουσα εγκυρότητα, καθώς και την αξιοπιστία της μέτρησής μας για τον ΠΚΚ, εξετάσαμε δεδομένα από 13 δείγματα. Χρησιμοποιήσαμε έναν τόσο μεγάλο αριθμό δειγμάτων προκειμένου να είμαστε σε θέση να εξετάσουμε ποια από τα στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα είναι αξιόπιστα από δείγμα σε δείγμα. Οργανώσαμε τα ευρήματα με βάση το θέμα, τα αναφέρουμε όμως εδώ για κάθε δείγμα ξεχωριστά, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να δει το μέγεθος των επιδράσεων σε κάθε δείγμα, καθώς και τη σταθερότητα των αποτελεσμάτων από το ένα δείγμα στο άλλο. Στο τέλος της ενότητας «Αποτελέσματα» παρουσιάζουμε μια σύνοψη των αποτελεσμάτων σε μορφή μετα-αναλύσεων.

Συλλογή των δεδομένων

Σε γενικές γραμμές, τα υποκείμενα ήταν φοιτητές που συμμετείχαν σε μια έρευνα με τίτλο «Κοινωνικές Στάσεις», για μερική συμπλήρωση των διδακτικών μονάδων ενός μαθήματος. Όλες οι απαντήσεις ήταν ανώνυμες και εμπιστευτικές, και συμπλήρωσαν σειρές αυτοχορηγούμενων ερωτηματολογίων. Τα υποκείμενα των δειγμάτων 2, 3β, 5, 6, 8, 9 και 13 πέρασαν περίπου μια ώρα στο εργαστήριό μας συμπληρώνοντας τα ερωτηματολόγια. Ο πειραματιστής περιέγραφε την έρευνα λέγοντας ότι είχε στόχο να μετρήσει τις κοινωνικές στά-

σεις των φοιτητών και τις προσωπικές τους προτιμήσεις. Τα υποκείμενα των δειγμάτων 1 και 13 συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ αφού πρώτα συμμετείχαν σε πειράματα άσχετα με αυτήν, ενώ τα υποκείμενα των υπόλοιπων δειγμάτων συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ και τις συνακόλουθες κλίμακες σε δύο αλληπάλλινλες μαζικές συνεδρίες, που κατά κανόνα λαμβάνουν χώρα με συμμετέχοντες από την ίδια «δεξαμενή» υποκειμένων. Όλα τα υποκείμενα συμπλήρωσαν μια φόρμα δημογραφικών στοιχείων καθώς και την κλίμακά μας για τον ΠΚΚ, η οποία περιλάμβανε 14 προτάσεις αναμειγμένες με άλλες σχετικές προτάσεις. Συμπλήρωσαν επίσης μια κλίμακα Εθνικισμού βασισμένη στο εργαλείο μέτρησης των Kosterman και Feshbach (1989), καθώς και άλλα εργαλεία μέτρησης στάσεων ή εμπειριών, καθένα από τα οποία είχε τις δικές του οδηγίες και κλίμακες απάντησης. Χορηγήσαμε ακόμη κάποιες καθιερωμένες κλίμακες προσωπικότητας ή στάσεων σύμφωνα με τις οδηγίες των συγγραφέων τους. Τέλος, σε αρκετά από τα δείγματα χορηγήσαμε προτάσεις στάσεων σχετικών με ιδεολογίες (νομιμοποιητικούς μύθους) και πολιτικές, σε ένα ερωτηματολόγιο με τίτλο Ερωτηματολόγιο για Ζητήματα Πολιτικών.

Μετρήσεις

Προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας

Σε προηγούμενες μελέτες αρχείων χρησιμοποιήσαμε κατά προσέγγιση αντιπροσωπευτικές μετρήσεις για τον ΠΚΚ σχετικές με την ισότητα από την Εθνική Έρευνα Εκλογών (National Election Study), καθώς και την κλίμακα S6 για τον Συντηρητισμό (S6 Conservatism Scale) (βλ. Sidanius, 1976). Σύμφωνα με την υπόδειξη του Loevinger (1957) για την κατασκευή κλιμάκων, προκειμένου να κατασκευάσουμε την κλίμακα ΠΚΚ που παρουσιάζεται εδώ, ελέγξαμε πάνω από 70 προτάσεις των οποίων το περιεχόμενο θεωρήσαμε ότι σχετίζεται με τον ΠΚΚ ή με έννοιες που διακρίνονται από αυτόν αλλά μπορούσαν να θεωρηθούν συναφείς (π.χ. εθνικισμός και αναζή-

τηση γοήτρου). Ωστόσο, καθώς επιθυμούσαμε να κατασκευάσουμε μια απλή, μονοδιάστατη κλίμακα που να είναι ισοσκελισμένη, επιλέξαμε από το εκτενές αυτό ερωτηματολόγιο 14 προτάσεις για να αποτελέσουν την κλίμακα ΠΚΚ. Οι επιλεγμένες προτάσεις αφορούσαν την πεποίθηση ότι μερικοί άνθρωποι είναι εγγενώς ανώτεροι ή κατώτεροι από άλλους, καθώς και την αποδοχή των άνισων ομαδικών σχέσεων (βλ. προτάσεις στο Παράρτημα Α). Η κλίμακα 14 προτάσεων για τον ΠΚΚ ήταν ισοσκελισμένη, καθώς οι μισές προτάσεις εξέφραζαν αποδοχή της ανισότητας και οι άλλες μισές αποδοχή της ισότητας (βλ. προτάσεις στο παράρτημα Α). Υποθέτουμε ότι όλες οι προτάσεις της κλίμακας εκφράζουν μια ενιαία υποκείμενη έννοια, γι' αυτό δεν μας ενδιαφέρουν οι σχέσεις που έχουν με άλλες κλίμακες οι μεμονωμένες προτάσεις της κλίμακας ΠΚΚ, αλλά ο μέσος όρος των προτάσεών της.

Αφού ο ΠΚΚ είναι ένας προσανατολισμός των στάσεων, οι οδηγίες που δώσαμε για τη συμπλήρωση είχαν ως εξής: «Για τις ακόλουθες προτάσεις ή διατυπώσεις, το αίσθημα που έχετε είναι αρνητικό ή θετικό; Δίπλα σε κάθε πρόταση ή διατύπωση, γράψτε έναν αριθμό από το 1 ως το 7 που αντιπροσωπεύει τον βαθμό στον οποίο το αίσθημά σας είναι θετικό ή αρνητικό». Η κλίμακα είχε την εξής διαβάθμιση: *πολύ θετικό* (7), *θετικό* (6), *μάλλον θετικό* (5), *ούτε θετικό ούτε αρνητικό* (4), *μάλλον αρνητικό* (3), *αρνητικό* (2), και *πολύ αρνητικό* (1).

Η σειρά των προτάσεων ΠΚΚ και των άσχετων επιπλέον προτάσεων διέφερε ανάμεσα στη φόρμα Α, που συμπλήρωσαν τα δείγματα 1, 2, 3, και 4, στη φόρμα Β, που συμπλήρωσαν τα δείγματα 5, 6, 7, 8, και 12, και στη φόρμα Γ, που συμπλήρωσαν τα δείγματα 6, 10, και 11. Η μορφή και οι οδηγίες ήταν πανομοιότυπες και για τις τρεις φόρμες, και δεν είχαμε καμία ένδειξη ότι τα ευρήματα σχετικά με την αξιοπιστία ή την εγκυρότητα διέφεραν ανάλογα με τη φόρμα του ερωτηματολογίου. Στη συνέχεια της παρούσας έρευνας έχουμε χρησιμοποιήσει μόνο τις 14 προτάσεις σε ένα ερωτηματολόγιο και έχουμε βρει δείκτες αξιοπιστίας της τάξης του 0,90, καθώς και αποτελέσμα-

τα εγκυρότητας πρόβλεψης παρόμοια με αυτά που αναφέρονται παρακάτω.

Πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός

Ορισμένες από τις γνωστότερες κλίμακες που μετρούν τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό αφορούν στην πραγματικότητα την αποδοχή, εκ μέρους των ατόμων, συγκεκριμένων μέτρων κοινωνικής πολιτικής (π.χ. η κλίμακα C [C-Scale]· Wilson & Patterson, 1968). Καθώς επιθυμούσαμε να μετρήσουμε τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό ξεχωριστά από τις στάσεις απέναντι στις πολιτικές, και εφόσον θέλαμε να χρησιμοποιήσουμε ένα εργαλείο που θα ήταν σταθερό στον χρόνο και τον τόπο, χορηγήσαμε σε όλα τα δείγματα ένα εργαλείο αυτοαναφοράς φιλελευθερισμού-συντηρητισμού. Στη φόρμα δημογραφικών στοιχείων, η ερώτηση για τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό είχε ως εξής: «Χρησιμοποιήστε έναν από τους εξής αριθμούς για να δείξετε τις πολιτικές σας απόψεις στις παρακάτω κατηγορίες». Κάτω από αυτές τις οδηγίες υπήρχε μια κλίμακα με την εξής διαβάθμιση: *πολύ φιλελεύθερος* (1), *φιλελεύθερος* (2), *μάλλον φιλελεύθερος* (3), *κεντρώος* (4), *μάλλον συντηρητικός* (5), *συντηρητικός* (6), και *πολύ συντηρητικός* (7), καθώς και ένα κενό δίπλα σε κάθε είδος ζητημάτων: «ζητήματα εξωτερικής πολιτικής», «οικονομικά ζητήματα» και «κοινωνικά ζητήματα». Ως πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός υπολογίστηκε ο μέσος όρος των αυτοαξιολογήσεων σε αυτές τις τρεις προτάσεις.

Αυταρχισμός

Η έρευνα για τον αυταρχισμό έχει αντιμετωπίσει πολλές δυσκολίες μέτρησης. Αφού διερευνήσαμε τη βιβλιογραφία σχετικά με τη μέτρηση του αυταρχισμού, αποφασίσαμε να χορηγήσουμε δύο αρκετά διαφορετικά μεταξύ τους εργαλεία μέτρησης – και τα δύο ισοσκελισμένα: την κλίμακα Δεξιού Αυταρχισμού (Right Wing Authoritarian [RWA]) του Altemeyer (1981) και τη Διπολική Κλίμακα Προσωπικότητας του Goertzel (1987). Ο Goertzel (1987) με τη λίστα επιθέτων

του είχε στόχο να μετρήσει τον αυταρχισμό από την άποψη της προσωπικότητας και όχι της ιδεολογίας, έδειξε όμως ότι ο αυταρχισμός συσχετίζεται με στάσεις απέναντι στις πολιτικές οι οποίες εμπίπτουν στις διαστάσεις της σκληρότητας και της συνεκτικότητας. Η κλίμακα του Altemeyer (1981) είναι το μόνο εργαλείο μέτρησης του αυταρχισμού με εσωτερική αξιοπιστία που πλησιάζει στην αρχική σύλληψη του αυταρχισμού, η οποία περιλάμβανε τη συμβατικότητα, την αυταρχική υποταγή και την αυταρχική επιθετικότητα (βλ. Duckitt, 1989, για μια ανασκόπηση).

Πρωτότυπες μετρήσεις στάσεων προς νομιμοποιητικούς μύθους και πολιτικές

Η φόρμα συγκατάθεσης και οι οδηγίες ενημέρωναν τα υποκείμενα ότι θα ζητούνταν οι απόψεις και προτιμήσεις τους για μια σειρά ιδεών, ειδών ανθρώπων, γεγονότων κ.λπ. Στο Ερωτηματολόγιο για Ζητήματα Πολιτικών συμπεριλάβαμε προτάσεις από διάφορες κλίμακες στάσεων προς νομιμοποιητικούς μύθους ή πολιτικές. Διάσπαρτες στο ερωτηματολόγιο υπήρχαν διάφορες προτάσεις από κάθε κλίμακα. Δίπλα σε κάθε πρόταση υπήρχε μια διαβάθμιση από το 1 ως το 7, και οι οδηγίες είχαν ως εξής: «Για ποιες από τις ακόλουθες προτάσεις, γεγονότα ή διατυπώσεις έχετε αρνητικό ή θετικό αίσθημα; Παρακαλώ δείξτε τα αισθήματά σας κυκλώνοντας τον κατάλληλο αριθμό δίπλα σε κάθε πρόταση. Χρησιμοποιήστε μία από τις παρακάτω απαντήσεις. Θυμηθείτε ότι η πρώτη σας αντίδραση είναι η καλύτερη. Δουλέψτε όσο πιο γρήγορα μπορείτε». Οι βαθμοί της κλίμακας ήταν: *πολύ αρνητικό* (1), *αρνητικό* (2), *μάλλον αρνητικό* (3), *αβέβαιο ή ουδέτερο* (4), *μάλλον θετικό* (5), *θετικό* (6), και *πολύ θετικό* (7).

Κάποιες προτάσεις από τις πρωτότυπες κλίμακες στάσεων προς νομιμοποιητικούς μύθους και πολιτικές επιλέχθηκαν για το περιεχόμενό τους και για την εσωτερική τους αξιοπιστία από δείγμα σε δείγμα. Οι κλίμακες αυτές παρουσιάζονται στο Παράρτημα Β. Χρησιμοποιήθηκαν ακόμη αρκετά εργαλεία μέτρησης για την προσωπικότητα, τα οποία περιγράφονται στην ενότητα «Μέθοδος».

Μέθοδος

Υποκείμενα

Παρότι και τα 1.952 υποκείμενά μας ήταν φοιτητές πανεπιστημίου, παρουσιάζουν μια ορισμένη ποικιλομορφία όσον αφορά το φύλο, την εθνότητα και την εισοδηματική ομάδα, ενώ προέρχονται από δημόσια και ιδιωτικά πανεπιστήμια στην Καλιφόρνια. Πληροφορίες για τα δημογραφικά στοιχεία των δειγμάτων παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Δείγματα και διαδικασίες

Το δείγμα 1 (άνοιξη 1990) αποτελούνταν από 98 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου της California στο Berkeley, οι οποίοι συμπλήρωσαν τις υποκλίμακες Κυριαρχίας, Ευελιξίας και Ικανότητας για κοινωνική θέση του CPI (Gough, 1987), την υποκλίμακα Κυριαρχίας του JPRF (Jackson, 1965), την υποκλίμακα Ανεκτικότητας του JPI (Jackson, 1976) και την Κλίμακα Αυτοεκτίμησης (RSE) του Rosenberg (1965).

Το δείγμα 2 (φθινόπωρο και χειμώνας 1990-1991) αποτελούνταν από 463 προπτυχιακούς φοιτητές του Κρατικού Πανεπιστημίου San Jose (SJSU), οι οποίοι συμπλήρωσαν τις υποκλίμακες Κυριαρχίας των CPI και JPRF, την κλίμακα Προτεσταντικής Εργασιακής Ηθικής των Mirels και Garrett (1971), την κλίμακα Δίκαιου Κόσμου (Rubin & Replau, 1975), τον τεσσάρων παραγόντων Δείκτη Διαπροσωπικής Αντίδρασης (Interpersonal Reactivity Index [IRI]) που μετρά την ενσυναίσθηση (Davis, 1983), ορισμένες κλίμακες στάσεων απέναντι σε πολιτικές, καθώς και κάποιες δημογραφικές ερωτήσεις.

Το δείγμα 3α (Σεπτέμβριος 1990) αποτελούνταν από 81 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ στα πλαίσια μιας μαζικής συνεδρίας. Το δείγμα 3β περιλάμβανε 57 υποκείμενα από τον ίδιο πληθυσμό που συμμετείχαν σε μια έρευνα στο εργαστήριό μας τον Δεκέμβριο του

Πίνακας Ι
Περιγραφή των δειγμάτων

Μέτρηση	Δείγμα													
	1	2	3α	3β	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Κατανομή ηλικίας και φύλου													
n	98	463	81	57	190	144	49	224	115	97	231	100	135	46
Εύρος ηλικίας	17-34	15-56	17-21	17-21		17-35	17-23		17-59	17-36				
% ανδρών	50	47		51	47	49	69	50	40	33	54		59	100
% γυναικών	50	53		49	53	51	31	50	60	67	46		41	0
	Εθνοτική σύνθεση													
% Αμερικανοί ευρωπαϊκής καταγωγής	48	38		58	38	53	59	49	29	19	67		50	52
% Αμερικανοί ασιατικής καταγωγής	23	40		16	40	24	24	25	51	45	22		33	33
% Αμερικανοί ισπανόφωνοι	13	8		4	8	10	15	10	14	17	4		10	11
% Αφροαμερικανοί	15	5		14	5	8	2	6	2	10	4		4	0
% Αμερικανοί αραβικής καταγωγής	1	2		6	2	0	0	1	3	8	1		1	4
	Οικογενειακό εισόδημα													
Κάτω από 20 χιλ.		12			10	21	6		17	19				
20-30 χιλ.		9			8	16	6		13	15				
30-40 χιλ.		11			5	12	8		13	17				
40-55 χιλ.		17			10	8	10		15	12				
55-70 χιλ.		20			10	19	10		17	15				
70-100 χιλ.		14			21	14	19		13	9				
100-150 χιλ.		8			15	6	19		5	2				
150-200 χιλ.		5			13	3	11		2	3				
200 χιλ.+		5			8	1	11		5	6				

Σημείωση: Οι αριθμοί που λείπουν δηλώνουν ότι η αντίστοιχη πληροφορία δεν ήταν διαθέσιμη. Τα δείγματα 4, 7, 10-13 είναι κατά πάσα πιθανότητα παρόμοια στην κατανομή και το εύρος της ηλικίας με το δείγμα 3. Το εισόδημα αναφέρεται στο ετήσιο οικογενειακό εισόδημα σε χιλιάδες δολάρια.

1990, κατά τη διάρκεια της οποίας συμπλήρωσαν και πάλι την κλίμακα ΠΚΚ και κάποιες μετρήσεις στάσεων και προσωπικότητας. Τα υποκείμενα που συμμετείχαν και στα δύο αυτά δείγματα ($N = 25$ με πλήρη δεδομένα) χρησιμοποιήθηκαν για να εκτιμηθεί η διαχρονική αξιοπιστία του ΠΚΚ.

Το δείγμα 4 (Ιανουάριος 1991) αποτελούνταν από 190 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ και μια κλίμακα στάσεων απέναντι στον πόλεμο του Ιράκ. Αυτή αξιολογούσε την ανησυχία για περιβαλλοντικές καταστροφές από τον πόλεμο, τον ρατσισμό κατά των Αράβων, την προθυμία αυτοθυσίας για τον πόλεμο, την προθυμία να περιοριστούν οι ελευθερίες των πολιτών προς όφελος της πολεμικής προσπάθειας και την υποστήριξη της χρήσης στρατιωτικής δύναμης από τις Ηνωμένες Πολιτείες κατά του Ιράκ.

Το δείγμα 5 (φθινόπωρο 1991) αποτελούνταν από 144 προπτυχιακούς φοιτητές του Κρατικού Πανεπιστημίου San Jose, οι οποίοι συμπλήρωσαν την κλίμακα RSE (Rosenberg, 1965), την τρισδιάστατη κλίμακα Σεξισμού των Rombough και Ventimiglia (1981), την κλίμακα Σεξιστικών Στάσεων απέναντι στις Γυναίκες (Benson & Vincent, 1980), την κλίμακα Μύθων για τον Βιασμό (Burt, 1980), την υποκλίμακα Αλτρουισμού της Κλίμακας Αξιών (Super & Nevill, 1985) και την κλίμακα IRI (Davis, 1983). Μετρήσαμε ακόμη τις στάσεις απέναντι στις πολιτικές για τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων και την ισότητα των γυναικών, τον милитарισμό, την επιβολή ποινών, τις φυλετικές και περιβαλλοντικές πολιτικές. Επίσης, μετρήσαμε ιδεολογίες όπως ο ρατσισμός κατά των μαύρων, ο ελιτισμός, ο πατριωτισμός, η πίστη στην ισότητα ευκαιριών και η εναντίωση στη φυλετική επιμειξία.

Το δείγμα 6 (Σεπτέμβριος 1991) αποτελούνταν από 49 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford οι οποίοι συμπλήρωσαν τις ίδιες κλίμακες με τα υποκείμενα του δείγματος 5.

Το δείγμα 7 (Σεπτέμβριος 1991) αποτελούνταν από 224 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλή-

ρωσαν μια σειρά ερωτήσεων σχετικά με την προσωπικότητα, όπως οι διπολικές προτάσεις των Malle και Horowitz (1994) για τους Παράγοντες I (Εξωστρέφεια), II (Προσήνεια), IV (Νευρωτισμός) και V (Ευσυνειδησία) των διαστάσεων προσωπικότητας του μοντέλου των Πέντε Παραγόντων (βλ. John, 1990, για ανασκόπηση). Λίγες εβδομάδες αργότερα, εντός τριών ημερών από την ημέρα που επικυρώθηκε η εκλογή του Clarence Thomas στο Ανώτατο Δικαστήριο, τα υποκείμενα που είχαν προηγουμένως δώσει τη συγκατάθεσή τους απάντησαν τηλεφωνικά σε τέσσερις ερωτήσεις για τη γνώμη τους σχετικά με αυτή την εκλογή. Συνολικά, επικοινωνήσαμε τηλεφωνικά με 149 υποκείμενα και το ποσοστό απάντησης ήταν 100%.

Το δείγμα 8 (Φεβρουάριος 1992) αποτελούνταν από 115 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλήρωσαν το Ερωτηματολόγιο Προσωπικών Χαρακτηριστικών (Personal Attributes Questionnaire [PAQ]) (Spence et al., 1971), την κλίμακα Κυριαρχίας CPI (Gough, 1987), την κλίμακα Κυριαρχίας JPRF (Jackson, 1965), την κλίμακα Ανεκτικότητας JPI (Jackson, 1976), την κλίμακα IRI (Davis, 1983), την κλίμακα RSE (Rosenberg, 1965), μια μέτρηση στάσεων μετά τον πόλεμο του Ιράκ, μια γενική μέτρηση στάσεων για τον πόλεμο και κάποιες άλλες κλίμακες στάσεων απέναντι σε πολιτικές παρόμοιες με αυτές του δείγματος 5.

Το δείγμα 9 (Απρίλιος 1992) αποτελούνταν από 97 προπτυχιακούς φοιτητές του Κρατικού Πανεπιστημίου San Jose. Αυτοί συμπλήρωσαν τις υποκλίμακες Κυριαρχίας των CPI και JPRF, την υποκλίμακα Ανεκτικότητας του JPI, την κλίμακα IRI, την κλίμακα Προτεσταντικής Εργασιακής Ηθικής, το σύνολο των 19 διπολικών προτάσεων με επίθετα για τον αυταρχισμό (Goertzel, 1987), την κλίμακα 30 προτάσεων RWA του Altemeyer (1981), το Ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας των Πέντε Παραγόντων (Big-Five Personality Inventory· John, Donahue, & Kentle 1992), την κλίμακα PAQ, την κλίμακα Μοντέρνου Ρατσισμού του McConahay (1986), και τις κλίμακες Υπέρ των Μαύρων, Κατά των Μαύρων και Ανθρωπισμού-Εξισωτισμού των Katz και Hass (1988). Συμπλήρωσαν επίσης κάποιες

προτάσεις στάσεων απέναντι σε πολιτικές παρόμοιες με αυτές του δείγματος 5.

Το δείγμα 10 (Μάρτιος 1992) αποτελούνταν από 231 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ. Δύο εβδομάδες αργότερα, 176 από αυτά τα υποκείμενα συμπλήρωσαν ένα εκτενές ερωτηματολόγιο σχετικά με τις ιδεολογίες τους και τις γενικές στάσεις τους απέναντι στη θανατική ποινή, καθώς και σχετικά με τη στάση τους απέναντι στην εκτέλεση του Robert Alton Harris, η οποία είχε λάβει χώρα στην πολιτεία της Καλιφόρνια την προηγουμένη της χορήγησης του ερωτηματολογίου.

Το δείγμα 11 (Μάρτιος 1991) αποτελούνταν από 100 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ και μια σειρά άλλων ερωτηματολογίων, όπως οι κλίμακες Αυτοπαρακολούθησης (self-monitoring scales) του Snyder (1974), οι κλίμακες Αυτοεπίγνωσης των Fenigstein, Scheier και Buss (1975) και οι εκδοχές διπολικών επιλογών επιθέτων των Malle και Horowitz (1994) για τους Παράγοντες I και IV των διαστάσεων προσωπικότητας του μοντέλου Πέντε Παραγόντων.

Το δείγμα 12 (Ιανουάριος 1992) περιλάμβανε 139 προπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Stanford, οι οποίοι συμπλήρωσαν την κλίμακα ΠΚΚ σε μια μαζική συνεδρία. Από αυτούς, οι 70 συμπλήρωσαν επίσης τις κλίμακες των Malle και Horowitz (1994) για τους Παράγοντες I και IV.

Το δείγμα 13 περιλάμβανε 46 άνδρες προπτυχιακούς φοιτητές στο Πανεπιστήμιο Stanford κατά την περίοδο 1990-1991, οι οποίοι επιλέχθηκαν για να συμμετάσχουν σε ένα πείραμα επειδή είχαν είτε πολύ υψηλές είτε πολύ χαμηλές βαθμολογίες στην κλίμακα ΠΚΚ στα δείγματα 3, 4, και 11. Η συμμετοχή τους στο πείραμα έγινε μέσα σε διάστημα μεταξύ 6 εβδομάδων και 8 μηνών από την πρώτη τους εξέταση, και συμπλήρωσαν εκ νέου την κλίμακα ΠΚΚ.

Αποτελέσματα

Αρχικά παρουσιάζουμε την εσωτερική και χρονική αξιοπιστία της κλίμακάς μας για τον ΠΚΚ. Στη συνέχεια εξετάζουμε κατά πόσο η κλίμακα συσχετίστηκε με τις μεταβλητές ιδεολογίας, στάσεων απέναντι σε πολιτικές και ρόλων ιεραρχίας, όπως αυτές προβλέπονται από τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας. Δείχνουμε ότι ο ΠΚΚ ήταν είτε ανεξάρτητος από άλλες μεταβλητές προσωπικότητας, με τις οποίες μπορεί να συχέεται, είτε υπήρξε προβλεπτικός παράγοντας για τις στάσεις ανεξάρτητα και πέρα από τις επιδράσεις αυτών των άλλων μεταβλητών. Δείχνουμε ακόμη ότι δεν πλεονάζει σε σχέση με άλλες μεταβλητές προσωπικότητας. Τέλος, δείχνουμε ότι ο ΠΚΚ προέβλεψε νέες κοινωνικές και πολιτικές στάσεις. Για να συνοψίσουμε τα αποτελέσματα για όλα τα δείγματα, αναφέρουμε απλούς μέσους όρους των δεικτών εσωτερικής αξιοπιστίας για όλα τα δείγματα και τις μέσες συσχετίσεις όλων των δειγμάτων χρησιμοποιώντας τη μέθοδο μετατροπής σε r του Fisher.

Αξιοπιστία της κλίμακας ΠΚΚ

Έλεγχος μιας ενιαίας διάστασης

Διεξήγαμε δύο είδη αναλύσεων για να επιβεβαιώσουμε ότι οι 14 προτάσεις της κλίμακας ΠΚΚ μετρούν μία και μοναδική έννοια. Πρώτον, στο εσωτερικό του κάθε δείγματος, η παραγοντική ανάλυση σε κύριες συνιστώσες στις 14 προτάσεις της κλίμακας έδειξε ότι το κατά πολύ μεγαλύτερο μέρος της διακύμανσης στις προτάσεις αυτές εξηγούνταν από μία και μοναδική διάσταση. Υπήρξε δηλαδή απότομη πτώση ανάμεσα στις τιμές των πρώτων και δεύτερων ιδιοτιμών σε όλα τα δείγματα. Δεύτερον, υποβάλαμε το μεγαλύτερο δείγμα μας, το δείγμα 2 ($N = 446$ με πλήρη δεδομένα σε όλες τις προτάσεις ΠΚΚ) σε επιβεβαιωτική παραγοντική ανάλυση. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο εκτίμησης μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum-likelihood estimation), ελέγξαμε ένα μοντέλο στο οποίο και οι 14 προτάσεις κατευθύ-

νονταν από μία και μοναδική λανθάνουσα μεταβλητή. Όλες οι προτάσεις είχαν στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τον λανθάνοντα παράγοντα ($p < 0,0001$). Ελευθερώνοντας μόνο 3 από τα 91 στοιχεία εκτός της διαγωνίου στον πίνακα τιμών θ_s^2 η τιμή που προέκυψε για την αναλογία x^2/df ήταν 2,89, που είναι ικανοποιητική (βλ. π.χ. Carmines & McIver, 1981). Αυτό δείχνει ότι τα δεδομένα μας είναι συμβατά με ένα μοντέλο όπου οι απαντήσεις σε όλες τις προτάσεις υπόκεινται σε μία και μοναδική διάσταση. Έτσι, οι 14 προτάσεις φαίνεται ότι μετρούν μια ενιαία έννοια.

Εσωτερική αξιοπιστία

Τα στατιστικά στοιχεία των προτάσεων έδειξαν ότι η κλίμακα 14 προτάσεων για τον ΠΚΚ είχε ικανοποιητική εσωτερική αξιοπιστία σε όλα τα δείγματα, με μέσο όρο του δείκτη $\alpha = 0,83$ (βλ. δείκτες εσωτερικής αξιοπιστίας και στατιστικά στοιχεία των προτάσεων για κάθε δείγμα στον Πίνακα 2). Οι αναλύσεις των προτάσεων έδειξαν επίσης ότι όλες οι προτάσεις είχαν υψηλή συσχέτιση με την υπόλοιπη κλίμακα, κι αυτό σε όλα τα δείγματα. Η μέση ελάχιστη συσχέτιση πρότασης-συνόλου της κλίμακας για όλα τα δείγματα ήταν 0,31 και η μέση μέγιστη συσχέτιση πρότασης-συνόλου για όλα τα δείγματα ήταν 0,63. Η πρόταση 7 είχε τη χαμηλότερη συσχέτιση πρότασης-συνόλου σε 4 από τα 12 ανεξάρτητα δείγματα ($Z = 3,52, p < 0,001$). Η πρόταση 9 είχε την υψηλότερη συσχέτιση πρότασης-συνόλου σε 3 δείγματα ($Z = 2,40, p < 0,01$). Με βάση ένα διωνυμικό τεστ, καμία άλλη πρόταση δεν είχε την υψηλότερη ή τη χαμηλότερη συσχέτιση σε όλα τα δείγματα, σε αριθμούς που διαφέρουν σημαντικά από το τυχαίο.

Σταθερότητα της κλίμακας ΠΚΚ στον χρόνο

Μετρήσαμε τη σταθερότητα στον χρόνο των βαθμολογιών της κλίμακας μας σε δύο δείγματα. Είκοσι πέντε από τα υποκείμενα του δείγ-

-
2. Τα στοιχεία του πίνακα που ελευθερώθηκαν αντιστοιχούσαν στις Προτάσεις 8 και 9, στις Προτάσεις 2 και 4 και στις Προτάσεις 10 και 11 στο Παράρτημα Α.

Πίνακας 2
 Δείκτες a , συσχέτιση με το φύλο των υποκειμένων και συνολικοί μέσοι όροι
 και διακυμάνσεις των προτάσεων ανά δείγμα για την κλίμακα ΠΚΚ 14 προτάσεων

Μέτρηση	Δείγμα												
	1	2	3α	3β	4	5	6	7	8	9	10	11	12
a	0,85	0,83	0,84	0,85	0,84	0,81	0,84	0,89	0,82	0,80	0,83	0,81	0,83
r_{pbi}	0,29**	0,27**	0,32**	0,31*	0,32**	0,11	0,36*	0,28*	0,27**	0,03	0,30**	-	0,26**
M	2,44	2,74	2,55	2,31	2,59	2,97	2,50	2,59	3,02	3,12	3,13	2,91	2,60
Διακύμανση	0,14	0,22	0,18	0,17	0,21	0,40	0,24	0,23	0,18	0,36	0,66	0,27	0,23

Σημείωση: Οι θετικές συσχετίσεις με το φύλο υποδεικνύουν ότι οι άνδρες βρίσκονταν υψηλότερα στον ΠΚΚ σε σύγκριση με τις γυναίκες.

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

ματος 3 εξετάστηκαν στον ΠΚΚ δύο φορές σε απόσταση τριών μηνών. Οι βαθμολογίες τους στον ΠΚΚ τη Στιγμή 1 και τη Στιγμή 2 είχαν υψηλή συσχέτιση μεταξύ τους ($r = 0,81$, $p < 0,01$). Η μέση διαφορά από τη Στιγμή 1 στη Στιγμή 2 ήταν 0,09 σε επτάβαθμη κλίμακα, που δεν διέφερε αξιόπιστα από το μηδέν ($t < 1$). Αντίθετα, η συσχέτιση Στιγμής 1-Στιγμής 2 για την κλίμακα 10 προτάσεων RSE ήταν 0,50.

Το δείγμα 13 αποτελούνταν από 46 άνδρες που είχαν τις υψηλότερες και χαμηλότερες βαθμολογίες στον ΠΚΚ στα δείγματα 3, 4 και 11, και συμπλήρωσαν την ίδια κλίμακα μερικούς μήνες αργότερα. Η συσχέτιση στο δείγμα αυτό της Στιγμής 1 με τη Στιγμή 2 ήταν 0,84 ($p < 0,001$), και η μέση διαφορά στις βαθμολογίες από τη Στιγμή 1 στη Στιγμή 2 ήταν ουσιαστικά μηδενική ($M = 0,03$, $t < 1$ για την υψηλή ομάδα $M = -0,03$ και για τη χαμηλή ομάδα $M = 0,09$). Όλα τα υποκείμενα που ταξινομήθηκαν αρχικά ως «χαμηλά» ή «υψηλά» στον ΠΚΚ πληρούσαν το ίδιο κριτήριο και στη δεύτερη εξέταση. Οι σχεδόν μηδενικές αλλαγές στον μέσο όρο και στις δύο ομάδες έχουν βαρύνουσα σημασία, εφόσον θα περίμενε κανείς τουλάχιστον κάποια παλινδρόμηση προς τον μέσο όρο. Έτσι, ακόμη και σε διαφορετικό πλαίσιο εξέτασης, το εργαλείο μας για τον ΠΚΚ φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σταθερό βραχυπρόθεσμα.

Μετρήσεις πρόβλεψης

Διαφορές φύλου

Η διαφορά φύλου που αναμέναμε εμφανίστηκε σε όλα τα δείγματα εκτός από δύο. Οι άνδρες τοποθετούνταν υψηλότερα από τις γυναίκες στον ΠΚΚ (βλ. σημειακές συσχετίσεις δύο σειρών στον Πίνακα 2).

ΠΚΚ και ρόλοι στην ιεραρχία

Μια ερώτηση στο ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων ζητούσε από τα υποκείμενα να αναφέρουν σε ποιον τομέα της οικονομίας σκόπευαν να εργαστούν μετά την αποφοίτηση. Δίνονταν είκοσι επιλογές καριέρας. Θεωρητικά, ορίζουμε ως «ενισχύοντα την ιεραρχία»

τα άτομα των οποίων η εργασία στοχεύει πρωταρχικά να προστατευτεί, να υπηρετεί ή να ωφελεί τα μέλη της κοινωνικής ελίτ περισσότερο από ό,τι τα καταπιεσμένα μέλη της κοινωνίας. Τα άτομα των οποίων η εργασία ωφελεί τους καταπιεσμένους περισσότερο από ό,τι τις ελίτ τα ονομάζουμε «αμβλύνοντα την ιεραρχία». Έτσι, ταξινομήσαμε τα υποκείμενα ως: (α) ενισχύοντα την ιεραρχία (άτομα που απέβλεπαν σε καριέρα στα νομικά, την επιβολή του νόμου, την πολιτική και τις επιχειρήσεις)· (β) «ενδιάμεσα», τα οποία δεν στόχευαν εμφανώς στην ενίσχυση ή στην άμβλυνση της ιεραρχίας μέσω του επαγγέλματός τους, όπως η επιστήμη και οι πωλήσεις· και (γ) αμβλύνοντα την ιεραρχία (άτομα που στόχευαν να ακολουθήσουν επαγγέλματα όπως η κοινωνική εργασία ή η συμβουλευτική· βλ. επίσης Sidanius, Pratto, Martin, & Stallworth, 1991). Προβλέψαμε ότι οι ενισχύοντες την ιεραρχία θα εμφάνιζαν υψηλότερα επίπεδα ΠΚΚ από ό,τι οι αμβλύνοντες την ιεραρχία, και ότι τα επίπεδα ΠΚΚ των μεσαίων θα βρίσκονταν κάπου ανάμεσα στις άλλες δύο κατηγορίες. Το δείγμα 2 ήταν αρκετά μεγάλο για να ελεγχθεί αυτή η υπόθεση, και συνδύσαμε επίσης τα δείγματα 5, 6, 8 και 9 για να επαναλάβουμε τον έλεγχο. Επειδή οι γυναίκες που ακολουθούν καριέρες αμβλύνουσες την ιεραρχία είναι περισσότερες από τους άνδρες, και επειδή ξέρουμε ότι ο ΠΚΚ εμφανίζει διαφορά φύλου, συμπεριλάβαμε το φύλο των υποκειμένων ως ανεξάρτητη μεταβλητή μαζί με τον ρόλο στην ιεραρχία. Διεξήχθησαν ταυτόχρονες αναλύσεις διακύμανσης [ANOVA] τύπου ανάλυσης παλινδρόμησης, με προσχεδιασμένες συγκρίσεις ανά ζεύγη, όπου ο ΠΚΚ ήταν η εξαρτημένη μεταβλητή. Στο δείγμα 2 τα αποτελέσματα ήταν όπως αναμενόταν: τα άτομα που σκόπευαν να εργαστούν σε επαγγέλματα αμβλύνοντα την ιεραρχία είχαν χαμηλότερα επίπεδα ΠΚΚ ($M = 2,28$) από τους ενδιάμεσους ($M = 2,72$), $F(1, 432) = 5,49$, $p < 0,05$, και ακόμη χαμηλότερα επίπεδα από τα άτομα που σκόπευαν να εργαστούν σε επαγγέλματα ενισχύοντα την ιεραρχία ($M = 2,88$), $F(1, 432) = 10,21$, $p < 0,01$. Οι άνδρες είχαν επίσης υψηλότερα επίπεδα ΠΚΚ ($M = 3,03$) από τις γυναίκες ($M = 2,51$), $F(1, 432) = 36,86$, $p < 0,001$. Στο ενοποιημένο δείγμα, οι αμβλύνοντες την ιε-

ραρχία είχαν και πάλι χαμηλότερα επίπεδα ΠΚΚ ($M = 2,64$) από τους ενισχύοντες την ιεραρχία ($M = 3,09$), $F(1, 378) = 5,01$, $p < 0,05$. Τα επίπεδα ΠΚΚ των ενδιάμεσων βρίσκονταν στη μέση ($M = 2,94$) και δεν διακρίνονταν από αυτά των «ενισχυόντων» ούτε από εκείνα των «αμβλυνόντων». Και πάλι οι άνδρες ($M = 3,07$) είχαν υψηλότερα επίπεδα ΠΚΚ από τις γυναίκες ($M = 2,90$), $F(1, 378) = 3,72$, $p = 0,05$. Τα αποτελέσματα από τα δύο αυτά μεγάλα δείγματα υποδηλώνουν ότι οι κατά πρόθεση αμβλύνοντες την ιεραρχία είχαν πράγματι χαμηλότερα επίπεδα ΠΚΚ από τους κατά πρόθεση ενισχύοντες την ιεραρχία, ακόμη και ανεξάρτητα από το φύλο των υποκειμένων.

ΠΚΚ και μύθοι νομιμοποίησης της ιεραρχίας

Υποθέσαμε ότι ο ΠΚΚ θα συσχετιζόταν με κάθε κοινωνική ή πολιτική ιδεολογία που συμβάλλει στη νομιμοποίηση της ανισότητας μεταξύ ομάδων.

• *Ιδεολογίες.* Η κλίμακα αυτοτοποθέτησης τριών προτάσεων για την πολιτική ιδεολογία είχε ικανοποιητική εσωτερική αξιοπιστία, με μέσο όρο του δείκτη $\alpha = 0,78$ για όλα τα δείγματα (βλ. Πίνακα 3). Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε θετικά και σημαντικά με τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό σε 7 από τα 8 δείγματα, με μέσο όρο $r = 0,38$. Οι συντηρητικοί ήταν υψηλότερα στον ΠΚΚ από τους φιλελεύθερους (βλ. Πίνακα 3). Οι κλίμακες που μετρούσαν αξιοκρατικές ιδεολογίες, για την Προτεσταντική Εργασιακή Ηθική και για τον Δίκαιο Κόσμο, είχαν σχετικά χαμηλή εσωτερική αξιοπιστία σε όλα τα δείγματα, λαμβάνοντας υπόψη ότι είναι κλίμακες 19 και 20 προτάσεων αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 3). Σε ένα δείγμα του Stanford (δείγμα 3β), αλλά όχι σε δύο δείγματα από το SJSU (δείγματα 2 και 9), η κλίμακα Προτεσταντικής Εργασιακής Ηθικής και η κλίμακα του Δίκαιου Κόσμου παρουσίαζαν σημαντικές θετικές συσχετίσεις με τον ΠΚΚ (βλ. Πίνακα 3). Τα παραπάνω υποδηλώνουν ότι οι διαφορές στο πολιτισμικό υπόβαθρο μεταξύ αυτών των δειγμάτων μπορεί να επηρεάσουν τις ιδεολογίες που γνωρίζουν και ασπάζονται. Τα αποτελέσματα από τις ερωτήσεις

Πίνακας 3

Δείκτες *a* για τις κλίμακες νομομοποιτικών μύθων και συσχετίσεις
με το δείγμα προσανατολισμού κοινωνικής κυριαρχίας

Μέτρηση	Αριθμός προτάσεων	Δείγμα 2 (n = 408)	Δείγμα 3β (n = 57)	Δείγμα 4	Δείγμα 5 (n = 144)	Δείγμα 6 (n = 49)	Δείγμα 8 (n = 115)	Δείγμα 9 (n = 95)	Δείγμα 10 (n = 156)
Δείκτης <i>a</i>									
Πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός	3	0,69	0,83	0,89 ^α	0,80	0,71	0,80	0,72	0,78
Προτεσταντική εργασιακή ηθική	19	0,68	0,75					0,73	
Δίκαιος κόσμος	20	0,55	0,42						
Εθνικισμός	6	0,75	0,88	0,80 ^α	0,68	0,86	0,78	0,66	0,62
Πατριωτισμός	12				0,83	0,89		0,80	
Πολιτισμικός ελιτισμός	7				0,67	0,78		0,59	
Ισότητα ευκαιριών	6				0,65	0,76		0,49	
«Noblesse oblige»	6	0,58	0,80	0,69 ^α	0,68	0,73	0,56	0,72	0,54
Ρατσισμός κατά των μαύρων	5	0,68	0,77		0,70	0,74	0,60	0,77	
Συσχετίσεις									
Πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός	0,26**	0,28*	0,44** ^β	0,11	0,72**	0,24*	0,17*	0,55**	
Προτεσταντική εργασιακή ηθική		-0,03	0,33*					0,03	
Δίκαιος κόσμος		0,09	0,43**						
Εθνικισμός		0,52**	0,41**	0,53** ^β	0,43**	0,67**	0,51**	0,47**	0,72**
Πατριωτισμός					0,43**	0,65**		0,22*	
Πολιτισμικός ελιτισμός					0,51**	0,23		0,44**	
Ισότητα ευκαιριών					0,51**	0,51**		0,34**	
«Noblesse oblige»		-0,39**	-0,54**	-0,43** ^β	-0,60**		-0,69**	-0,50**	-0,72**
Ρατσισμός κατά των μαύρων		0,57**	0,42**		0,49**	0,61**	0,65**	0,52**	

^α n = 180 ^β n = 90 * p < 0,05 ** p < 0,01

μας για τα δημογραφικά στοιχεία έδειξαν ότι, σε σύγκριση με το Stanford, το SJSU έχει περισσότερους Αμερικανούς πρώτης γενιάς, περισσότερους καθολικούς και λιγότερους ευρωπαϊκής καταγωγής Αμερικανούς φοιτητές.

Οι υπόλοιπες κλίμακες νομιμοποιητικών μύθων που κατασκευάσαμε παρουσίασαν καλύτερα αποτελέσματα (βλ. προτάσεις για όλες τις υπόλοιπες κλίμακες στο Παράρτημα Β). Οι κλίμακες εθνικισμού, πατριωτισμού, πολιτισμικού ελιτισμού και ισότητας ευκαιριών είχαν όλες καλή εσωτερική αξιοπιστία και συσχετίστηκαν θετικά με τον ΠΚΚ (ο δείκτης r κυμάνθηκε από 0,22 ως 0,67), με μία μόνο εξαίρεση (βλ. Πίνακα 3). Οι συσχετίσεις αυτές έδειξαν ότι όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες προτιμούσαν γενικά την κυριαρχία μεταξύ ομάδων, τόσο πιο εθνικιστές και πατριώτες ήταν (μέσος $r = 0,51$ και 0,45, αντίστοιχα) και τόσο περισσότερο ασπάζονταν τον πολιτιστικό ελιτισμό (μέσος $r = 0,40$) και τις ιδεολογίες ισότητας ευκαιριών (μέσος $r = 0,46$). Όπως είχαμε προβλέψει, η κλίμακα «noblesse oblige» είχε ισχυρή αρνητική συσχέτιση με τον ΠΚΚ σε όλα τα δείγματα, με τιμές από -0,39 έως -0,69 (βλ. Πίνακα 3). Στα δείγματα 1, 3α και 7 (δεν παρουσιάζονται στον Πίνακα 3), ο ΠΚΚ συσχετίστηκε με την κλίμακα αυτή με τιμές -0,47, -0,56 και -0,67 ($p < 0,01$), με συνολική μέση συσχέτιση -0,54.

• *Εθνοτική προκατάληψη.* Ο ΠΚΚ είχε ισχυρή συσχέτιση σε όλα τα δείγματα με την κλίμακά μας για τον Ρατσισμό κατά των Μαύρων, με εύρος τιμών από 0,42 ως 0,65 και μέσο όρο 0,55 (βλ. Πίνακα 3). Στο δείγμα 4 μετρήσαμε επίσης τον Ρατσισμό κατά των Αράβων ($a = 0,73$), ο οποίος συσχετίστηκε με τον ΠΚΚ ($r = 0,22$, $p < 0,05$). Στο δείγμα 9 χορηγήσαμε την κλίμακα Μοντέρνου Ρατσισμού επτά προτάσεων του McConahay (1986) ($a = 0,79$), η οποία συσχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή 0,53. Η κλίμακα 10 προτάσεων Υπέρ των Μαύρων των Katz και Hass (1988) ($a = 0,68$) συσχετίστηκε αρνητικά με τον ΠΚΚ ($r = -0,38$, $p < 0,01$) και η 10 προτάσεων κλίμακά τους Κατά των Μαύρων ($a = 0,62$) συσχετίστηκε θετικά με τον ΠΚΚ ($r = 0,30$, p

Πίνακας 4

Δείκτες α των κλιμάκων σεξισμού και συσχετίσεις με τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας στο εσωτερικό των δειγμάτων

Μέτρηση	Αριθμός προτάσεων	Δείκτης α		Συσχετίσεις	
		Δείγμα 5	Δείγμα 6	Δείγμα 5	Δείγμα 6
Σεξισμός (Rombough & Ventimiglia)	20	0,90	0,94	0,44**	0,54**
Διαφορές φύλου	5	0,68	0,65	0,38**	0,56**
Εσωτερική εργασία (στο νοικοκυριό)	10	0,89	0,94	0,34**	0,63**
Εξωτερική εργασία (αμειβόμενη)	6	0,78	0,85	0,45**	0,36*
Σεξιστικές στάσεις απέναντι στις γυναίκες	40	0,91	0,94	0,46**	0,55**
Μύθοι για τον βιασμό	10	0,84	0,75	0,46**	0,40**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

< 0,01). Τα ευρήματα αυτά, με τη χρήση διαφορετικών μεταξύ τους μετρήσεων για τον ρατσισμό, είναι σύμφωνα με την ιδέα ότι η γενική τάση για αποδοχή της κυριαρχίας μεταξύ των ομάδων υποκινεί την πίστη σε πολιτισμικά συγκεκριμένες μορφές εθνοτικού ρατσισμού.

• *Σεξισμός.* Μετρήσαμε τον σεξισμό κατά των γυναικών στα δείγματα 5 και 6 με διάφορα εργαλεία, που όλα αποδείχθηκαν εσωτερικά αξιόπιστα. Τα εργαλεία αυτά είχαν ισχυρή συσχέτιση με τον ΠΚΚ (ο r κυμάνθηκε από 0,34 ως 0,63· βλ. Πίνακα 4). Σε αμφότερα τα δείγματα και για όλες τις κλίμακες σεξισμού η μέση συσχέτιση ήταν 0,47. Οι μερικές συσχετίσεις με τον ΠΚΚ αφού ελέγχθηκε το φύλο ήταν επίσης αξιόπιστες και είχαν περίπου την ίδια βαρύτητα. Για τον λόγο αυτό οι ισχυρές συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και τον σεξισμό δεν είναι δυνατόν να αποδοθούν σε διαφορές φύλου στον ΠΚΚ ή στις κλίμακες σεξισμού.

Συνοψίζοντας, όλες οι ιδεολογίες (μύθοι νομιμοποίησης της ιεραρχίας) που μετρήθηκαν, εκτός από την κλίμακα Προτεσταντικής Εργασιακής Ηθικής και την κλίμακα Πίστης σε έναν Δίκαιο Κόσμο, συσχετίστηκαν αξιόπιστα με τον ΠΚΚ στην κατεύθυνση που αναμέναμε σε όλα ουσιαστικά τα δείγματα. Η πιο ισχυρή συσχέτιση του ΠΚΚ ήταν με ιδεολογίες ομαδικής προκατάληψης απέναντι σε άλλα έθνη, σε εθνοτικές ομάδες και στις γυναίκες.

ΠΚΚ και στάσεις απέναντι σε ποητικές

Υποθέσαμε ότι ο ΠΚΚ θα προέβλεπε την υποστήριξη κοινωνικών πολιτικών που επηρεάζουν την κατανομή κοινωνικής αξίας μεταξύ των ομάδων. Μετρήσαμε τις στάσεις των περισσότερων από τα δείγματά μας απέναντι στις εξής πολιτικές: σοβινιστικές πολιτικές (οι Ηνωμένες Πολιτείες να κυριαρχούν πάνω σε άλλες εθνικές ομάδες), πολιτικές επιβολής του νόμου και της τάξης, στρατιωτικά προγράμματα, δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, δικαιώματα των γυναικών, προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας εν γένει, φυλετικές πολιτικές και περιβαλλοντικές πολιτικές (βλ. δείκτες α στον Πίνακα 5).

Η υποστήριξη των σοβινιστικών πολιτικών και των πολιτικών επιβολής του νόμου και της τάξης συσχετίστηκε θετικά με τον ΠΚΚ σε όλα σχεδόν τα δείγματα, με μέσες τιμές 0,34 και 0,28 αντίστοιχα. Η υποστήριξη στρατιωτικών προγραμμάτων συσχετίστηκε θετικά με τον ΠΚΚ σε όλα τα δείγματα, με μέση τιμή 0,44. Η υποστήριξη για τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, τα δικαιώματα των γυναικών, τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, τη βελτιωτική φυλετική πολιτική, την επιμειξία και την περιβαλλοντική πολιτική συσχετίστηκαν σημαντικά αρνητικά με τον ΠΚΚ σε όλες τις περιπτώσεις εκτός από τρεις (βλ. Πίνακα 5). Οι σχέσεις αυτές ήταν περίπου του ίδιου μεγέθους με τις στάσεις για πολιτικές που περιγράφηκαν παραπάνω. Μετρήσαμε την υποστήριξη σε πολιτικά κόμματα ζητώντας από τα υποκείμενα να τοποθετήσουν τον εαυτό τους σε μια κλίμακα που είχε την εξής διαβάθμιση: από *πολύ δημοκράτης* (1), *ανεξάρτητος* (4), έως *πολύ ρεπουμπλικάνος* (7), ή *άλλο*. Αφαιρώντας το «άλλο», η υποστήριξη του

Πίνακας 5
Δείκτες α των κλιμάκων για τις πολιτικές, συσχετίσεις
με τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας, και μερικές συσχετίσεις
αφαιρώντας τον συντηρητισμό, σε όλα τα δείγματα

Κλίμακα Πολιτικών	Δείγμα							
	Αριθμός προτάσεων	2 (n = 455)	3β (n = 50)	4	5 (n = 129)	6 (n = 37)	8 (n = 100)	9 (n = 89)
Δείκτης α								
Σοβινισμός	8			0,73		0,73		0,58
Νόμος και τάξη	4	0,64	0,71		0,59	0,77 ^α	0,67	0,77 ^β
Στρατιωτικά προγράμματα	3	0,67 ^α	0,75		0,73	0,67		0,59
Δικαιώματα ομοφυλοφίλων	2	0,82	0,91		0,85	0,86		0,83
Δικαιώματα γυναικών	4	0,63	0,72		0,69	0,63	0,80 ^γ	0,74
Κοινωνικά προγράμματα	10	0,78	0,77		0,79	0,86	0,66 ^γ	0,81 ^δ
Φυλετική πολιτική	7	0,71	0,81		0,68	0,72	0,60 ^γ	0,77
Επιμειξία	2	0,96	0,97		0,93	0,94	0,91	0,87
Περιβαλλοντικές πολιτικές	5				0,71	0,80		0,76
Συσχετίσεις του προσανατολισμού κοινωνικής κυριαρχίας με τις προτάσεις για τις πολιτικές								
Σοβινισμός					0,37**	0,49**		0,14
Νόμος και τάξη		0,08	0,23*		0,30**	0,59**	0,24*	0,19
Στρατιωτικά προγράμματα		0,33**	0,27*		0,33**	0,70**		0,47**
Δικαιώματα ομοφυλοφίλων		-0,32**	-0,50**		-0,29**	-0,55**		-0,17
Δικαιώματα γυναικών		-0,42**	-0,32**		-0,39**	-0,34**	-0,52**	-0,42**
Κοινωνικά προγράμματα		-0,50**	-0,31**		-0,29**	-0,70**	-0,55**	-0,39**
Φυλετική πολιτική		-0,42**	-0,46**		-0,23**	-0,62**	-0,54**	-0,34**
Επιμειξία		-0,31**	-0,15		-0,30**	-0,31**	-0,25**	-0,18
Περιβαλλοντικές πολιτικές					-0,27**	-0,40**		-0,47**
Υποστήριξη του ρεπου- μπλικανικού κόμματος		0,15**	0,25*		0,24**	0,45**	0,33**	0,27*
Μερικές συσχετίσεις έχοντας αφαιρέσει τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό								
Σοβινισμός					0,40**	0,16		0,06
Νόμος και τάξη		-0,02	0,15		0,29***	0,31*	0,25***	0,15
Στρατιωτικά προγράμματα		0,16***	0,18		0,31***	0,40**		0,46***
Δικαιώματα ομοφυλοφίλων		-0,28***	-0,32**		-0,29***	-0,14		-0,15
Δικαιώματα γυναικών		-0,38**	-0,31**		-0,35***	-0,27*	-0,46***	-0,40***
Κοινωνικά προγράμματα		-0,30***	-0,27*		-0,30***	-0,49**	-0,50***	-0,37***
Φυλετική πολιτική		-0,33***	-0,30**		-0,22***	-0,38**	-0,49***	-0,31***
Επιμειξία		-0,28***	-0,19		-0,31***	-0,08	-0,23**	-0,17*
Περιβαλλοντικές πολιτικές					-0,27***	-0,31*		-0,46***

^α Τρεις προτάσεις ^β Δύο προτάσεις ^γ Έξι προτάσεις ^δ Επτά προτάσεις

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

ρεπουμπλικανικού πολιτικού κόμματος συσχετίστηκε θετικά και σημαντικά με τον ΠΚΚ σε έξι από έξι δείγματα, με μέση τιμή 0,28 (βλ. Πίνακα 5).

Εκτός από την υποστήριξη για στρατιωτικά προγράμματα, αναμέναμε ότι η υποστήριξη της στρατιωτικής δράσης συμπεριλαμβανομένου του πολέμου θα συσχετιζόταν θετικά με τον ΠΚΚ. Ελέγξαμε την υπόθεση αυτή ερευνώντας τις στάσεις απέναντι στον πόλεμο γενικά, καθώς και συγκεκριμένες στάσεις απέναντι στον πόλεμο κατά του Ιράκ που διεξήγαν οι Ηνωμένες Πολιτείες και άλλα κράτη κατά την περίοδο συλλογής των δεδομένων. Το φθινόπωρο του 1990, ενώ το Ιράκ είχε καταλάβει το Κουβέιτ και οι Ηνωμένες Πολιτείες συγκέντρωναν δυνάμεις κοντά στο Ιράκ, συλλέχθηκαν τα δεδομένα από το δείγμα 2, που περιλάμβαναν την εξής πρόταση σχετικά με την πολεμική πολιτική: «Να κάνεις πόλεμο για να διατηρούνται οι τιμές του πετρελαίου σε χαμηλά επίπεδα». Η πρόταση αυτή συσχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή 0,30 ($p < 0,01$). Τον Ιανουάριο του 1991, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοι είχαν μόλις ξεκινήσει να βομβαρδίζουν το Ιράκ, χορηγήσαμε στο δείγμα 4 μια ισοσκελισμένη κλίμακα που αφορούσε τον πόλεμο και σχετικές με αυτόν στάσεις. Η κλίμακα οκτώ προτάσεων υπέρ του πολέμου, η οποία ήταν αξιόπιστη ($\alpha = 0,85$), σχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή 0,51 ($p < 0,01$). Έναν χρόνο μετά ερευνήσαμε τις στάσεις απέναντι στον πόλεμο κατά του Ιράκ στο δείγμα 8. Η κλίμακα Στάσεων απέναντι στον Πόλεμο του Ιράκ που προέκυψε ήταν αξιόπιστη ($\alpha = 0,85$) και σχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή 0,29 ($p < 0,01$).

Προβλέπει όμως ο ΠΚΚ την αποδοχή και υποστήριξη του πολέμου συνολικά ή μόνο τον πόλεμο για συγκεκριμένους σκοπούς; Επιχειρήσαμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό σχεδιάζοντας μια κλίμακα Γενικών Στάσεων απέναντι στον Πόλεμο που περιλάμβανε δύο είδη προτάσεων: τους Πολέμους Κυριαρχίας, που αναμέναμε ότι θα συσχετιστούν θετικά με τον ΠΚΚ, και τους Πολέμους για Ανθρωπιστικούς Λόγους, που αναμέναμε ότι δεν θα συσχετιστούν θετικά με τον ΠΚΚ. Η κλίμακα αυτή χορηγήθηκε στο δείγμα 8 τον Ιανουάριο του 1992. Η παραγοντική ανάλυση επιβεβαίωσε ότι οι δύο αυτές διαστάσεις ήταν

ανεξάρτητες. Η κλίμακα Πολέμων Κυριαρχίας (οκτώ προτάσεις) ήταν αξιόπιστη ($\alpha = 0,82$) και συσχετίστηκε θετικά με τον ΠΚΚ ($r = 0,31, p < 0,01$). Η κλίμακα Ανθρωπιστικών Πολέμων (έξι προτάσεις)³ ήταν επίσης αξιόπιστη ($\alpha = 0,73$) και συσχετίστηκε αρνητικά με τον ΠΚΚ ($r = -0,41, p < 0,01$), επομένως ο ΠΚΚ δεν είναι απλώς αντι-ειρηνισμός. Η κλίμακα Πολέμων Κυριαρχίας σχετίστηκε θετικά με την υποστήριξη του πολέμου κατά του Ιράκ ($r = 0,63, p < 0,001$), η κλίμακα των Ανθρωπιστικών Πολέμων όμως δεν συσχετίστηκε με την υποστήριξη του ίδιου πολέμου ($r = 0,07$). Τα ευρήματα αυτά υποδηλώνουν ότι ο ΠΚΚ δεν προβλέπει με απόλυτο τρόπο την υποστήριξη του πολέμου. Αντίθετα, προδιαθέτει τους ανθρώπους να υιοθετούν ιδεολογίες κυριαρχίας μεταξύ των ομάδων, διευκολύνοντας έτσι την υποστήριξη των πολέμων που αποσκοπούν στην κυριαρχία.

Διακρίνουσα εγκυρότητα

Αναμέναμε ότι ο ΠΚΚ θα σχετιστεί με τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό, πράγμα που συνέβη. Ωστόσο, προκειμένου να δείξουμε ότι ο ΠΚΚ είναι χρήσιμος ανεξάρτητα και πέρα από τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό για την πρόβλεψη στάσεων απέναντι σε πολιτικές, υπολογίσαμε τις συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και στις στάσεις απέναντι στις πολιτικές που αναφέρθηκαν πιο πάνω, αφού αφαιρέσαμε την επίδραση του πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού. Από τις 41 σημαντικές συσχετίσεις μηδενικής τάξης (zero-order) ανάμεσα στον ΠΚΚ και στις στάσεις για πολιτικές που παρουσιάζονται στον Πίνακα 5, μόνο πέντε έπαψαν να είναι στατιστικά σημαντικές όταν αφαιρέθηκε ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός⁴. Από τις πολύ

3. Δύο προτάσεις αφαιρέθηκαν από την κλίμακα, καθώς μείωναν την εσωτερική αξιοπιστία.

4. Μία ακόμη συσχέτιση έγινε αντίθετα στατιστικά σημαντική, γιατί οι μερικές συσχετίσεις χρησιμοποιούν μονόπλευρους (one-tailed) ελέγχους.

ισχυρές συσχετίσεις μηδενικής τάξης, λίγες μειώθηκαν κατά πολύ, αλλά οι περισσότερες μερικές συσχετίσεις είχαν σχεδόν ίδιες τιμές με τις συσχετίσεις μηδενικής τάξης (βλ. Πίνακα 5). Σε όλα τα δείγματα επομένως δεν υπήρχαν συνεπείς ενδείξεις ότι ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός θα μπορούσε να αντικαταστήσει τον ΠΚΚ στην πρόβλεψη των στάσεων για πολιτικές που μετρήσαμε.

Στο δείγμα 9 μετρήσαμε μια άλλη, πιθανώς ανταγωνιστική, μεταβλητή πρόβλεψης των στάσεων απέναντι σε πολιτικές, δηλαδή τον αυταρχισμό, με τη χρήση δύο εργαλείων. Η κλίμακα RWA 30 προτάσεων του Altemeyer είχε καλή εσωτερική αξιοπιστία ($\alpha = 0,78$), ενώ το εργαλείο μέτρησης του Goertzel ήταν ικανοποιητικό για διπολική κλίμακα ($\alpha = 0,53$). Αμφότερες οι κλίμακες αυταρχισμού συσχετίστηκαν με τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό ($r = 0,31$ για την κλίμακα RWA, $r = 0,29$ για την κλίμακα του Goertzel, αμφότερα $p < 0,01$), επιβεβαιώνοντας την εγκυρότητά τους. Καμιά όμως από τις δύο δεν συσχετίστηκε ισχυρά με τον ΠΚΚ. Ο RWA σχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή $0,14$ και η κλίμακα Goertzel συσχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή $0,18$ ($p < 0,10$). Η ανάλυση διόρθωσης του σφάλματος μέτρησης αυτών των συσχετίσεων έδωσε λίγο υψηλότερες συσχετίσεις ($r^* = 0,18$, $p < 0,05$ για την RWA· $r^* = 0,28$, $p < 0,01$ για την κλίμακα Goertzel).

Υπολογίσαμε επίσης τις μερικές συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και τις στάσεις απέναντι σε πολιτικές, αφού αφαιρέσαμε την επίδραση των δύο κλιμάκων αυταρχισμού και του πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού. Στο δείγμα 9, όλες οι πολιτικές που είχαν σημαντικές συσχετίσεις μηδενικής τάξης με τον ΠΚΚ σχετίστηκαν επίσης σημαντικά μαζί του, αφού αφαιρέθηκε η επίδραση του πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού, του RWA και της κλίμακας Goertzel. Αμφότερες οι μετρήσεις του αυταρχισμού παρουσίασαν αρκετά υψηλές συσχετίσεις μηδενικής τάξης με στάσεις που σε αυτό το δείγμα δεν συσχετίστηκαν το ίδιο υψηλά με τον ΠΚΚ: δικαιώματα των ομοφυλοφίλων ($r = -0,51$ για την RWA, $r = -0,31$ για την κλίμακα Goertzel, $p < 0,01$) και σοβινιστικές πολιτικές ($r = 0,38$ για την RWA, $p < 0,01$, $r = 0,25$ για την κλίμακα Goertzel, $p < 0,05$). Όπως έδειξαν πρόσφατα οι

Peterson, Doty και Winter (1993), ο αυταρχισμός προβλέπει ακόμη και σήμερα κάποιες κοινωνικές στάσεις, ιδίως όσες σχετίζονται με μη παραδοσιακές σεξουαλικές πρακτικές και με την προκατάληψη εναντίον των ξένων.

Εφόσον η θεωρία της αυταρχικής προσωπικότητας (Adorno et al., 1950) υποθέτει, συν τοις άλλοις, ότι ο αυταρχισμός θα προβλέπει και τον εθνοκεντρισμό, τον ρατσισμό, τον εθνικισμό και τον συντηρητισμό, ελέγξαμε κατά πόσο ο ΠΚΚ θα προέβλεπε ακόμη την πίστη σε αυτούς τους νομιμοποιητικούς μύθους, αφού ελεγχθεί ο αυταρχισμός. Όλες οι αξιόπιστες συσχετίσεις μηδενικής τάξης ανάμεσα στον ΠΚΚ και τις κλίμακες ιδεολογίας παρέμειναν αξιόπιστες αφού ελέγχθηκαν ο RWA και η κλίμακα Goertzel, εκτός από τη συσχέτιση με τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό. Η συσχέτιση μεταξύ ΠΚΚ και πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού, αφαιρώντας τον RWA, ήταν 0,13 ($p = 0,11$). Αφαιρώντας την κλίμακα Goertzel, η συσχέτιση μεταξύ ΠΚΚ και πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού ήταν 0,16 ($p = 0,07$), ενώ αφαιρώντας και τις δύο μετρήσεις, η συσχέτιση ήταν 0,13 ($p = 0,11$). Παρότι η σχέση ανάμεσα στον ΠΚΚ και τον συντηρητισμό ενδέχεται να εξηγείται από την κοινή τους σχέση με τον αυταρχισμό, δεν συμβαίνει το ίδιο με τη σχέση ανάμεσα στον ΠΚΚ και στον ρατσισμό και τον εθνικισμό.

Κυριαρχία και αυτοεκτίμηση

Ο συντηρητισμός και ο αυταρχισμός ήταν οι μόνες μεταβλητές που εντοπίσαμε ως πιθανές ανταγωνιστικές μεταβλητές για την πρόβλεψη των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων, και οι παραπάνω αναλύσεις δείχνουν ότι ο ΠΚΚ εξακολούθησε να συσχετίζεται με αυτές τις στάσεις, ακόμη και αφού ελέγχθηκαν ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός και ο αυταρχισμός. Για να ερευνήσουμε ένα διαφορετικό είδος διακρίνουσας εγκυρότητας, ελέγξαμε κατά πόσο ο ΠΚΚ συσχετίζεται με άλλες μεταβλητές προσωπικότητας. Αν οποιαδήποτε από αυτές τις συσχετίσεις ήταν ισχυρή, θα ήμασταν υποχρεωμένοι να ελέγξουμε τις μερικές συσχετίσεις με τις κοινωνικές και πολιτικές στάσεις που παρουσιάστηκαν πιο πάνω.

Ο ΠΚΚ σχετίστηκε με τις υποκλίμακες Κυριαρχίας CPI και JPRF μόνο σε μία περίπτωση εκ των πέντε δειγμάτων (βλ. Πίνακα 6). Κατά μέσο όρο, η κλίμακα Κυριαρχίας CPI συσχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή 0,03, ενώ η τιμή συσχέτισης της κλίμακας Κυριαρχίας JPRF με τον ΠΚΚ ήταν -0,006. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν με σαφήνεια ότι ο ΠΚΚ είναι ανεξάρτητος από τη διαπροσωπική κυριαρχία. Στο δείγμα 1, ο ΠΚΚ βρέθηκε επίσης να μη συσχετίζεται με την κλίμακα Ευελιξίας CPI ($r = 0,06$) και με την κλίμακα Ικανότητας για Κοινωνικό Κύρος ($r = 0,05$). Στις περισσότερες περιπτώσεις ο ΠΚΚ βρέθηκε επίσης να μη συσχετίζεται με την αυτοεκτίμηση στα δείγματα από 1 έως 9, με μέση τιμή συσχέτισης -0,08 (βλ. Πίνακα 6).

Άλλες μεταβλητές προσωπικότητας

Για να ερευνήσουμε περαιτέρω τη διακρίνουσα εγκυρότητα του ΠΚΚ χρησιμοποιήσαμε δεδομένα που συνέλεξαν άλλοι ερευνητές από το Stanford σε μαζικές εξεταστικές συνεδρίες. Στο δείγμα 11, ο ΠΚΚ δεν βρέθηκε να συσχετίζεται με καμιά από τις κλίμακες αυτοπαρακολούθησης και αυτοεπίγνωσης. Στα δείγματα 7, 9, 11 και 12, ο ΠΚΚ συσχετίστηκε με την Εξωστρέφεια με τιμές -0,06, -0,11, 0,08 και -0,19 αντίστοιχα· καμιά από αυτές τις συσχετίσεις δεν διέφερε σημαντικά από το μηδέν. Στα ίδια δείγματα, ο ΠΚΚ συσχετίστηκε με τον Νευρωτισμό με τιμές -0,02, 0,13, -0,08 και 0,21 αντίστοιχα· και πάλι, καμιά από αυτές τις συσχετίσεις δεν ήταν στατιστικά διαφορετική του μηδενός. Επιπλέον, ο ΠΚΚ συσχετίστηκε με την Προσήνεια με τιμή -0,03 στο δείγμα 7 και με τιμή -0,41 ($p < 0,01$) στο δείγμα 9. Συσχετίστηκε επιπλέον με την Ευσυνειδησία με τιμές -0,04 και -0,14 στα δείγματα 7 και 9, εκ των οποίων καμιά συσχέτιση δεν διέφερε σημαντικά από το μηδέν. Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε με τη Δεκτικότητα στην Εμπειρία με τιμή -0,28 ($p < 0,01$) στο δείγμα 9. Τα δεδομένα αυτά δεν δίνουν καμιά ένδειξη ότι ο ΠΚΚ πλεονάζει σε σχέση με τις διαστάσεις του μοντέλου των Πέντε Παραγόντων. Υποδηλώνουν επίσης με σαφήνεια ότι ο ΠΚΚ είναι ανεξάρτητος από την Εξωστρέφεια και τον Νευρωτισμό. Τέλος, σε αυτή τη σειρά συσχετίσεων

Πίνακας 6

Δείκτες α των κλιμάκων διαπροσωπικής κυριαρχίας και αυτοεκτίμησης,
και συσχετίσεις με τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας στο εσωτερικό των δειγμάτων

Κλίμακα	Αριθμός προτάσεων	1 (n = 98)	2 (n = 403)	3α (n = 80)	3β (n = 57)	4 (n = 90)	5 (n = 144)	6 (n = 56)	8 (n = 115)	9 (n = 95)
Δείκτης α										
Κυριαρχία CPI	35	0,82	0,79		0,79				0,71	0,71
Κυριαρχία JPRF	19	0,81	0,81		0,74				0,73	0,69
Αυτοεκτίμηση Rosenberg	10	0,87	0,87	0,88	0,88	0,90	0,87	0,85	0,84	0,83
Συσχετίσεις										
Κυριαρχία CPI		-0,11	-0,03		-0,17				0,24**	0,20
Κυριαρχία JPRF		-0,04	0,13**		-0,17				0,01	0,04
Αυτοεκτίμηση Rosenberg		-0,09	-0,18	-0,09	0,01	0,16	-0,23**	-0,01	-0,29**	-0,14*

Σημείωση: CPI = California Psychological Inventory (Ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας της Καλιφόρνια)· JPRF = Jackson Personality Research Form (Ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας Jackson).

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

δεν υπήρξε καμία ένδειξη ότι ο ΠΚΚ συσχετίζεται με τις διαστάσεις προσωπικότητας που αποτιμώνται θετικά (π.χ. Εξωστρέφεια και Προσήνεια) σε αντίθεση με τις αρνητικές διαστάσεις (π.χ. Εσωστρέφεια και Νευρωτισμός).

Συγκρίνουσα εγκυρότητα

Ενσυναίσθηση, αλτρουισμός, και κοινοτικότητα

Υποθέσαμε ότι τα συναισθήματα εγγύτητας και ευγένειας προς τους άλλους θα μετριάσουν την επιθυμία κυριαρχίας σε άλλες ομάδες, έτσι ώστε η ενσυναίσθηση, ο αλτρουισμός και η κοινοτικότητα να συσχετίζονται αρνητικά με τον ΠΚΚ. Ελέγξαμε αρχικά κατά πόσο διαφορετικές μορφές ενσυναίσθησης συσχετίζονταν αρνητικά με τον ΠΚΚ, χρησιμοποιώντας την κλίμακα IRI του Davis (1983). Η υποκλίμακα Ενδιαφέροντος για τους Άλλους συσχετίστηκε σημαντικά αρνητικά με τον ΠΚΚ σε όλα τα δείγματα (ο δείκτης r κυμάνθηκε από $-0,40$ έως $-0,53$, με μέση τιμή $-0,46$ · βλ. Πίνακα 7). Τα άτομα που βρίσκονταν ψηλά στον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας εξέφρασαν λιγότερο ενδιαφέρον για τους άλλους από ό,τι τα άτομα που βρίσκονταν χαμηλά σε αυτόν. Οι συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και τις άλλες υποκλίμακες δεν ήταν το ίδιο σταθερές σε όλα τα δείγματα, όταν όμως εμφανίζονταν στατιστικά σημαντικές, ήταν όλες αρνητικές (βλ. Πίνακα 7). Η συνολική κλίμακα Ενσυναίσθησης σχετίστηκε αρνητικά με τον ΠΚΚ σε 5 από τα 6 δείγματα (με μέση τιμή $r = -0,31$), λιγότερο όμως ισχυρά από ό,τι η υποκλίμακα Ενδιαφέροντος για τους Άλλους. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το ενδιαφέρον για τους άλλους είναι μια μορφή ενσυναίσθησης που αντιβαίνει στην επιθυμία κυριαρχίας σε άλλες ομάδες.

Όπως αναμενόταν, ο αλτρουισμός συσχετίστηκε με την υποκλίμακα Ενδιαφέροντος για τους Άλλους στα δείγματα 5 και 6 ($p < 0,001$) ενώ συσχετίστηκε αρνητικά με τον ΠΚΚ (βλ. Πίνακα 7). Η κοινοτικότητα συσχετίστηκε επίσης αρνητικά με τον ΠΚΚ στα δείγματα

Πίνακας 7
Δείκτες α των υποκλιμάκων Ενσυναίσθησης, Αλτρουισμού και PAQ
και συσχετίσεις με τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας

Κλίμακα	Αριθμός προτάσεων	Δείγμα 2 (n = 403)	Δείγμα 3β (n = 57)	Δείγμα 5 (n = 144)	Δείγμα 6 (n = 56)	Δείγμα 8 (n = 115)	Δείγμα 9 (n = 95)
Δείκτης α							
Ενσυναίσθηση	28	0,76	0,72	0,77	0,75	0,75	0,73
Ενδιαφέρον για τους άλλους	7	0,73	0,77	0,66	0,75	0,69	0,68
Δυσφορία	7	0,71	0,70	0,67	0,74	0,61	0,52
Υιοθέτηση διαφορετικών προοπτικών (perspective-taking)	7	0,64	0,78	0,74	0,84	0,71	0,58
Φαντασία (fantasy)	7	0,71	0,79	0,70	0,72	0,70	0,64
Αλτρουισμός	5			0,87	0,87		
Ικανότητα δράσης (agency) PAQ	28					0,80	0,80
Συσχετίσεις							
Ενσυναίσθηση		-0,40**	-0,21	-0,26**	-0,36*	-0,38**	-0,24*
Ενδιαφέρον για τους άλλους		-0,45**	-0,51**	-0,47**	-0,41**	-0,53**	-0,40**
Δυσφορία		-0,03	-0,11	0,10	-0,16	0,22**	0,21*
Υιοθέτηση διαφορετικών προοπτικών (perspective-taking)		-0,30**	0,05	-0,20*	-0,16	-0,39**	-0,15
Φαντασία (fantasy)		-0,23**	0,01	-0,06	-0,25*	-0,21*	-0,23*
Ικανότητα δράσης (agency) PAQ						-0,10	-0,08

Σημείωση: PAQ = Personal Attributes Questionnaire (Ερωτηματολόγιο Προσωπικών Χαρακτηριστικών)

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

8 και 9 (βλ. Πίνακα 7). Επιπλέον, η κλίμακα 10 προτάσεων Ανθρωπισμού-Ισότητας των Katz και Hass (1988) συσχετίστηκε αρνητικά με τον ΠΚΚ ($a = 0,80$, $r = -0,34$, $p < 0,01$) στο δείγμα 9· η κλίμακα αυτή περιλαμβάνει προτάσεις για τον αλτρουισμό, τη συμπερίληψη και την ισότητα.

Το σύνολο ιδιοτήτων που περιλαμβάνει την κοινοτικότητα, την ενσυναίσθηση και τον αλτρουισμό έχει ονομαστεί «δημιουργία δεσμών» (linking) και έχει αποδοθεί στερεοτυπικά στο γυναικείο φύλο (π.χ. Eisler & Loye, 1983). Είναι όμως σημαντικό να σημειωθεί ότι οι συσχετίσεις του ΠΚΚ με την κοινοτικότητα, με τον αλτρουισμό και με το ενδιαφέρον για τους άλλους παρέμειναν σημαντικές ακόμη και αφού ελέγχθηκε το φύλο. Έτσι, φαίνεται ότι οι διαφορές φύλου δεν είναι από μόνες τους υπεύθυνες για τις συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και τις ιδιότητες κοινοτικότητας, ενσυναίσθησης και αλτρουισμού της «δημιουργίας δεσμών». Για να μην προκληθεί σύγχυση ανάμεσα στα υψηλά επίπεδα προσανατολισμού κυριαρχίας και στην ικανότητα δράσης (agency), είναι σημαντικό να τονιστεί ότι δεν υπήρξε συσχέτιση ανάμεσα στον ΠΚΚ και στην κλίμακα ικανότητας δράσης ΡΑQ στα δείγματα 8 και 9 (βλ. Πίνακα 7).

Ανεκτικότητα

Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε αρνητικά με την υποκλίμακα Ανεκτικότητας JPI ($r = 0, -27, -0,36$, όλα τα $p < 0,01$ στα δείγματα 1, 8, και 9 αντίστοιχα), παρά τους χαμηλούς δείκτες αξιοπιστίας της υποκλίμακας Ανεκτικότητας, η οποία έχει μορφή απαντήσεων σωστού-λάθους (0,53⁵, 0,59 και 0,18, αντίστοιχα). Όταν έγινε διόρθωση του σφάλματος μέτρησης, οι συσχετίσεις ήταν -0,40, -0,52 και -0,71, αντίστοιχα ($p < 0,001$), αυτές όμως μπορούν να θεωρηθούν «υπερ-διορθωμένες» εξαιτίας των χαμηλών δεικτών αξιοπιστίας της κλίμακας

5. Κατά λάθος στο δείγμα 1 χορηγήθηκαν μόνο οι 10 προτάσεις της κλίμακας που είναι κωδικοποιημένες ως «λάθος».

Ανεκτικότητας. Η μέση συσχέτιση μεταξύ του ΠΚΚ και της Ανεκτικότητας ήταν -0,30.

Ο ΠΚΚ ως προσανατολισμός: πρόβλεψη νέων στάσεων

Σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας, μία από τις σημαντικότερες λειτουργίες του ΠΚΚ είναι να κατευθύνει τους ανθρώπους σε ορισμένες νέες κοινωνικές στάσεις και να τους αποτρέπει από άλλες. Γι' αυτό τον σκοπό ελέγξαμε κατά πόσο ο ΠΚΚ προβλέπει την πίστη σε νέους νομιμοποιητικούς μύθους και την υποστήριξη νέων πολιτικών μέτρων. Οι δημόσιες εξελίξεις μάς έδωσαν τρεις ευκαιρίες για να ελέγξουμε τις στάσεις απέναντι σε «νέες» πολιτικές, για χάρη κάποιων από τις οποίες είχαν προσφερθεί διάφορες μάλλον ευρηματικές μορφές νομιμοποίησης.

- *Πόλεμος του Ιράκ.* Ο πόλεμος είναι μια ακραία πράξη διάκρισης εναντίον μιας εξωομάδας. Ένα σύνηθες φαινόμενο κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι τα μέλη της εχθρικής εξωομάδας να οδηγούνται σε λιμοκτονία, να βιάζονται, να σκοτώνονται, να ακρωτηριάζονται ή να αρρωσταίνουν. Με βάση τα παραπάνω, αναμένουμε ότι τα επιχειρήματα υπέρ του πολέμου θα λειτουργούν ως νομιμοποιητικοί μύθοι και έτσι θα συσχετίζονται με τον ΠΚΚ.

Ελέγξαμε την υπόθεση αυτή εξετάζοντας την πολιτική των ΗΠΑ μετά την ιρακινή εισβολή στο Κουβέιτ το 1990. Σύμφωνα με τους ειδήμονες, ο Λευκός Οίκος παρουσίασε διάφορους λόγους για την πολιτική των ΗΠΑ εκείνης της περιόδου, η συγκυρία ήταν επομένως κατάλληλη για να εξετάσουμε τη λειτουργία νέων νομιμοποιητικών μύθων. Οι δημοσκοπήσεις τυχαίων δειγμάτων σε εθνικό επίπεδο έδειξαν μεγάλη ρευστότητα στις στάσεις που αφορούσαν το ποια έπρεπε να είναι η ενδεδειγμένη πολιτική έως τη στιγμή που οι Ηνωμένες Πολιτείες άρχισαν να βομβαρδίζουν το Ιράκ, στις 16 Ιανουαρίου 1991. Για παράδειγμα, η δημοσκόπηση της *Los Angeles Times* έδειξε ότι στις 14 Νοεμβρίου 1990 μόνο το 38% του κοινού τασσόταν υπέρ ενός πολέμου κατά του Ιράκ. Μόλις όμως τα στρατεύματα

των ΗΠΑ ξεκίνησαν τους βομβαρδισμούς, στις 17-18 Ιανουαρίου 1991 και στις 15-17 Φεβρουαρίου 1991, διαπιστώθηκε ότι το 81% του κοινού ενέκρινε τον πόλεμο. Ακόμη και αμέσως πριν και μετά την έναρξη των βομβαρδισμών, η μεταστροφή της κοινής γνώμης ήταν δραματική: στις 8-12 Ιανουαρίου 1991 το 39% εκτιμούσε ότι έπρεπε να επιβληθούν οικονομικές κυρώσεις στο Ιράκ χωρίς η κυβέρνηση να καταφύγει σε πόλεμο, αλλά στις 17-18 Ιανουαρίου 1991 το 72% του κοινού θεωρούσε ότι ο πρόεδρος Μπους είχε ήδη δώσει αρκετή διορία για να έχουν αποτέλεσμα οι οικονομικές κυρώσεις. Η έκβαση της παρούσας έρευνας δεν ήταν επομένως καθόλου βέβαιη.

Την τρίτη εβδομάδα του Ιανουαρίου 1991, τα υποκείμενα του δείγματος 4 συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο Στάσεων απέναντι στον Πόλεμο του Ιράκ. Ρωτήσαμε τους συμμετέχοντες πόσο πρόθυμοι θα ήταν να κάνουν θυσίες για τον πόλεμο (και αν θα ήταν πρόθυμοι να κάνουν θυσίες για να εμποδιστεί ο πόλεμος), κατά πόσο τάσσονταν υπέρ της περιστολής ορισμένων ελευθεριών των πολιτών και της επιστράτευσης κατά τη διάρκεια του πολέμου, καθώς και κατά πόσο τάσσονταν υπέρ της στρατιωτικής δράσης εναντίον του Ιράκ. Μετρήσαμε επίσης έναν νέο «νομιμοποιητικό μύθο», σύμφωνα με τον οποίο οι Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να σταματήσουν το Ιράκ εξαιτίας των περιβαλλοντικών καταστροφών που προκαλούσε στον Κόλπο. Η ιδέα αυτή προέκυψε όταν ο Ιρακινός ηγέτης Σαντάμ Χουσεϊν απείλησε ότι θα κάψει όλο το πετρέλαιο του Κουβέιτ αν βομβαρδιζόταν το Ιράκ. Εκτός αυτού, και η πρόσφατη 20ή επέτειος της Ημέρας της Γης είχε δημιουργήσει περιβαλλοντικές ανησυχίες στο κοινό. Βρήκαμε ότι ο ΠΚΚ συσχετίστηκε θετικά και σημαντικά με όλες αυτές τις διαστάσεις των στάσεων (βλ. Πίνακα 8). Τα υψηλότερα επίπεδα ΠΚΚ συσχετίστηκαν με την επιδοκιμασία της στρατιωτικής δράσης κατά του Ιράκ, με την αποδοχή της περιστολής ελευθεριών για τον πόλεμο, με την προθυμία να κάνει κανείς θυσίες για την πολεμική προσπάθεια και με μια εθνικιστική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που είχαν αποδοθεί στον πόλεμο.

Πίνακας 8

Δείκτες *a* και συσχετίσεις του προσανατολισμού κοινωνικής κυριαρχίας με τις νέες στάσεις

Κλίμακα ή πρόταση	Αριθμός προτάσεων	Δείκτης <i>a</i>	Συσχέτιση με τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας
Δείγμα 4			
Υπέρ της στρατιωτικής δράσης από τις ΗΠΑ	5	0,78	0,48**
Πρόθυμος να κάνει θυσίες για τον πόλεμο	4	0,56	0,45**
Υπέρ της περιστολής των ελευθεριών για τον πόλεμο	4	0,51	0,45**
Ανησυχεί για το περιβάλλον εξαιτίας του πολέμου	4	0,57	0,28**
Δείγμα 7			
Υπέρ του διορισμού ενός μαύρου			-0,20*
Υπέρ του διορισμού ενός συντηρητικού			0,32***
Υπέρ της εκλογής του Clarence Thomas			0,22**
Πίστη στην κατάθεση της Anita Hill			-0,26***
Δείγμα 10			
Συγκεκριμένη αποτρεπτική λειτουργία	3	0,70	0,35**
Υπέρ της εκτέλεσης του Harris	2	0,96	0,36**
Επώδυνες εκτελέσεις	8	0,86	0,42**
Πίστη στην ανταπόδοση	5	0,74	0,51**

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

• *Εκλογή του Clarence Thomas στο Ανώτατο Δικαστήριο.* Οι πολιτικοί διορισμοί μπορούν και αυτοί να θεωρηθούν πολιτικές που έχουν αντίκτυπο στις διομαδικές σχέσεις, καθώς επίσης να γίνουν αντικείμενο νομιμοποίησης· γι' αυτό και η σχέση τους με τον ΠΚΚ έχει θεωρητικό ενδιαφέρον. Η δεύτερη νέα στάση αφορούσε το κατά πόσο οι συμμετέχοντες τάσσονταν υπέρ της εκλογής του Clarence Thomas στο Ανώτατο Δικαστήριο. Η εκλογή αυτή συνδέθηκε με διάφορους διαδεδομένους νομιμοποιητικούς μύθους, όπως ο συντηρητισμός, η αξιοκρατία, ο ρατσισμός και ο σεξισμός, οι οποίοι, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, σχετίζονται με τον ΠΚΚ. Ο Thomas, που είναι Αφροαμερικανός και θεωρείται ευρέως συντηρητικός, προτάθηκε ως υποψήφιος για να αντικαταστήσει τον Thurgood Marshall, επίσης μαύρο και πρώην δικηγόρο για τα δικαιώματα του πολίτη, ο οποίος ανακοίνωσε την πρόθεσή του να αποχωρήσει. Ο πρόεδρος Μπους πρότεινε τον Thomas ως υποψήφιο για το Ανώτατο Δικαστήριο την άνοιξη του 1991 και η Επιτροπή Δικαστικών Υποθέσεων της Γερουσίας διεξήγαγε την ακροαματική διαδικασία για την υποψηφιότητα την άνοιξη και το φθινόπωρο. Αμέσως πριν προγραμματιστεί η ψηφοφορία για την επικύρωση της εκλογής του Thomas, διέρρευσε στη δημοσιότητα ότι δύο πρώην υφιστάμενές του τον είχαν κατηγορήσει για σεξουαλική παρενόχληση. Η μία από αυτές, ονόματι Anita Hill, κλήθηκε να καταθέσει ως μάρτυρας ενώπιον της Επιτροπής Δικαστικών Υποθέσεων, και η διαδικασία έλαβε μεγάλη δημοσιότητα, με κάλυψη από την αρχή ως το τέλος από την τηλεόραση και το ραδιόφωνο. Μετά από ένα ολόκληρο σαββατοκύριακο καταθέσεων αποκλειστικά για την κατηγορία της σεξουαλικής παρενόχλησης, η Επιτροπή Δικαστικών Υποθέσεων ψήφισε την επικύρωση της εκλογής του Thomas στις 15 Οκτωβρίου 1991⁶.

Επικοινωνήσαμε τηλεφωνικά με 149 από τους 173 συμμετέχοντες (86%) του δείγματος 7 (που είχαν συμπληρώσει την κλίμακα

6. Εξαιτίας της διαφοράς ώρας ανάμεσα στην Ουάσινγκτον και την Καλιφόρνια, οι κάτοικοι της Καλιφόρνια έμαθαν τα νέα αυτά μόλις ξύπνησαν το πρωί.

ΠΚΚ στα τέλη Σεπτεμβρίου) την ίδια μέρα ή τις επόμενες δύο μέρες και τους θέσαμε τέσσερις ερωτήσεις στάσεων σχετικά με τον Thomas και τη Hill. Οι απαντήσεις τους στις προτάσεις αυτές δόθηκαν σε επτάβαθμες κλίμακες, όπου το 1 σήμαινε *διαφωνώ απόλυτα* και το 7 σήμαινε *συμφωνώ απόλυτα*. Οι προτάσεις ήταν: (α) «Μετά την αποχώρηση του Thurgood Marshall από το Ανώτατο Δικαστήριο, ο Τζορτζ Μπους έκανε καλά που διόρισε έναν μαύρο στο Δικαστήριο»· (β) «Μετά την αποχώρηση του Thurgood Marshall από το Ανώτατο Δικαστήριο, ο Τζορτζ Μπους έκανε καλά που διόρισε έναν συντηρητικό στο Δικαστήριο»· (γ) «Αν ήμουν στη Γερουσία, θα είχα ψηφίσει υπέρ της επικύρωσης της εκλογής του Clarence Thomas στο Ανώτατο Δικαστήριο»· και (δ) «Η Anita Hill έλεγε αλήθεια όταν ισχυρίστηκε ότι ο Clarence Thomas την παρενόχλησε σεξουαλικά». Βρήκαμε ότι ο ΠΚΚ προέβλεπε με στατιστικά σημαντικό τρόπο την αντίθεση στην εκλογή ενός μαύρου στο Ανώτατο Δικαστήριο, την επιδοκιμασία για την εκλογή ενός συντηρητικού στο δικαστήριο, την υποστήριξη του Clarence Thomas και τη δυσπιστία απέναντι στην κατάθεση της Anita Hill (βλ. συσχετίσεις στον Πίνακα 8).

- *Θανατική ποινή*. Έχουμε υποστηρίξει αλλού ότι ο ΠΚΚ είναι πιθανό να συσχετίζεται και με την υποστήριξη νομικών θεσμών των οποίων η δράση δημιουργεί διακρίσεις και ανισότητα (Sidanius, 1993· Sidanius, Liu, Pratto, & Shaw, 1994). Ο Mitchell (1993) έδειξε ότι ο ΠΚΚ σχετίζεται με ιδεολογίες που νομιμοποιούν τη χρήση της θανατικής ποινής, όπως η πίστη στην ανταπόδοση εκ μέρους της δικαιοσύνης ή η πεποίθηση ότι η απειλή περί θανατικής ποινής έχει αποτρεπτική επίδραση στο έγκλημα.

Μετρήσαμε τον ΠΚΚ στο δείγμα 10 τον Μάρτιο του 1992. Δύο εβδομάδες αργότερα χορηγήσαμε ένα εκτεταμένο ερωτηματολόγιο σχετικά με τις ιδεολογίες της θανατικής ποινής καθώς και σχετικά με την εκτέλεση του Robert Alton Harris, ο οποίος θανατώθηκε με αέριο στην πολιτεία της Καλιφόρνια την προηγούμενη της χορήγησης. Η πεποίθηση ότι οι εκτελέσεις έχουν συγκεκριμένη αποτρεπτική επί-

δραση στο έγκλημα, η υποστήριξη της εκτέλεσης του Harris, η επιδοκιμασία των επώδυνων εκτελέσεων, και η πίστη στην ανταπόδοση συσχετίστηκαν θετικά με τον ΠΚΚ (βλ. Πίνακα 8).

Σύνοψη

Για να συνοψίσουμε τις συσχετίσεις με τον ΠΚΚ, μετατρέψαμε τις τιμές z σε r του Fisher ώστε να υπολογιστεί ο μέσος όρος των συσχετίσεων για όλα τα δείγματα (π.χ. Rosenthal, 1986, σελ. 27). Για να ελέγξουμε τη μέση στατιστική σημαντικότητα των δεικτών συσχέτισης, υπολογίσαμε τις τυπικές κανονικές (Z) τιμές που αντιστοιχούν σε κάθε δείκτη συσχέτισης, χρησιμοποιώντας τον τύπο για μεγάλα δείγματα $Z = r \times (N)^{1/2}$. Το σύνολο των Z -τιμών για όλα τα δείγματα διαιρεμένο με την τετραγωνική ρίζα του αριθμού των δειγμάτων μπορεί να συγκριθεί με την τυπική κανονική κατανομή ώστε να ελεγχθεί η μηδενική υπόθεση, ότι δηλαδή οι συσχετίσεις που παρατηρήθηκαν σε όλα τα δείγματα προέκυψαν εξαιτίας τυχαίων συσχετίσεων ανάμεσα στον ΠΚΚ και στην υπό εξέταση μεταβλητή⁷.

Κατά μέσο όρο, το φύλο των υποκειμένων συσχετίστηκε με τον ΠΚΚ με τιμή 0,26 ($Z = 9,92, p < 0,001$). Έτσι, τα δεδομένα ήταν σύμφωνα με την πρόβλεψή μας ότι οι άνδρες θα τοποθετούνται υψηλότερα στον ΠΚΚ από τις γυναίκες.

Με όρους διακρίνουσας εγκυρότητας, σε πέντε δείγματα η μέση συσχέτιση ανάμεσα στον ΠΚΚ και την κλίμακα Κυριαρχίας CPI ήταν 0,03 και η μέση συσχέτιση ανάμεσα στον ΠΚΚ και την κλίμακα Κυριαρχίας JPRF ήταν -0,01. Σε εννέα δείγματα η μέση συσχέτιση ανάμεσα στον ΠΚΚ και την RSE ήταν -0,08. Σε τέσσερα δείγματα, και κατά μέσο όρο, ο ΠΚΚ συσχετίστηκε με την Εξωστρέφεια με τιμή -0,03

7. Θα μπορούσε επίσης να είχε υπολογιστεί ένας στατιστικός δείκτης Z με μικρότερη διακύμανση, χρησιμοποιώντας τη διακύμανση του δείγματος για να σταθμιστεί η τιμή Z του κάθε δείγματος. Μ' αυτό τον τρόπο όλες οι τιμές p που δίνονται παρακάτω θα ήταν μικρότερες.

Πίνακας 9

Μέσες συσχετίσεις και έλεγχοι σημαντικότητας για όλα τα δείγματα ανάμεσα στον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας και στις μεταβλητές προσωπικότητας, τις ιδεολογίες και τις στάσεις απέναντι σε πολιτικές

Μέτρηση	Μέσος r	n	Z
Μεταβλητές προσωπικότητας			
Ενδιαφέρον για τους άλλους	-0,46	6	-8,92
Κοινωνικότητα	-0,33	2	-4,84
Ανεκτικότητα	-0,30	3	-5,31
Αλτρουισμός	-0,28	2	-3,98
Ιδεολογίες			
Ρατσισμός κατά των μαύρων	0,55	6	15,05
«Noblesse oblige»	-0,57	10	20,30
Εθνικισμός	0,54	8	15,96
Σεξισμός	0,47	12	14,91
Ισότητα ευκαιριών	0,46	3	7,51
Πατριωτισμός	0,45	3	6,84
Πολιτισμικός ελιτισμός	0,40	3	6,94
Πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός	0,38	8	10,26
Δίκαιος κόσμος	0,27	2	3,58
Προτεσταντική εργασιακή ηθική	0,11	3	1,25
Στάσεις απέναντι σε πολιτικές			
Προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας	-0,47	6	-12,74
Φυλετική πολιτική	-0,44	6	-11,74
Δικαιώματα γυναικών	-0,40	6	-11,52
Στρατιωτικά προγράμματα	0,44	5	-10,12
Δικαιώματα ομοφυλοφίλων	-0,37	5	-8,79
Προγράμματα περιβαλλοντικής πολιτικής	-0,38	3	-6,16
Σοβινισμός	0,34	3	5,34
Επιμειξία	-0,25	6	-7,36
Υποστήριξη ρεπουμπλικανικού κόμματος	0,28	6	7,08
Νόμος και τάξη	0,28	6	6,38

Σημείωση: Όλες οι τιμές Z ήταν στατιστικά σημαντικές σε επίπεδο $p < 0,0001$ εκτός από τον δίκαιο κόσμο ($p = 0,0002$) και την προτεσταντική εργασιακή ηθική ($p = 0,10$). Ο μέσος δείκτης r υπολογίστηκε χρησιμοποιώντας τη μετατροπή z του Fisher· το n δηλώνει τον αριθμό των δειγμάτων.

και με τον Νευρωτισμό με τιμή 0,10. Έτσι, ο ΠΚΚ είναι εμφανώς ανεξάρτητος από όλες τις παραπάνω έννοιες. Όπως αναμενόταν, ο ΠΚΚ είχε μέτριες αρνητικές συσχετίσεις με το ενδιαφέρον για τους άλλους, με την κοινοτικότητα, με την ανεκτικότητα και με τον αλτρουισμό (βλ. μέσες συσχετίσεις στον Πίνακα 9). Οι μέσες αυτές συσχετίσεις ήταν εμφανώς διαφορετικές από το μηδέν, δεν ήταν όμως αρκετά υψηλές για να υποδείξουν ότι ο ΠΚΚ πλεονάζει σε σχέση με τις έννοιες αυτές, δεδομένου ότι κυμαίνονταν σε τιμές από -0,28 για τον αλτρουισμό έως -0,46 για το ενδιαφέρον για τους άλλους.

Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε σε υψηλό βαθμό και με σταθερό τρόπο με την πίστη σε ορισμένους μύθους νομιμοποίησης της ιεραρχίας, και πιο ισχυρά με τον ρατσισμό κατά των μαύρων και με τον εθνικισμό. Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε επίσης ισχυρά αρνητικά με μία από τις ιδεολογίες άμβλυνσης της ιεραρχίας, την πεποίθηση ότι «οι προνομιούχοι έχουν ευθύνη» (*noblesse oblige*). Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε σταθερά θετικά με την πίστη στον σεξισμό, στην ισότητα ευκαιριών, στον πατριωτισμό, στον πολιτισμικό ελιτισμό, στον συντηρητισμό και σε έναν δίκαιο κόσμο. Η προτεσταντική εργασιακή ηθική ήταν η μόνη νομιμοποιητική ιδεολογία που δεν βρήκαμε να συσχετίζεται με τον ΠΚΚ με αξιόπιστο τρόπο σε όλα τα δείγματα (βλ. Πίνακα 9).

Τέλος, ο ΠΚΚ παρουσίασε ισχυρές και σταθερές συσχετίσεις με τις κλίμακες που μετρούσαν την εναντίωση στα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας, στις φυλετικές πολιτικές και στα δικαιώματα των γυναικών, καθώς και με την υποστήριξη των στρατιωτικών προγραμμάτων. Ο ΠΚΚ συσχετίστηκε επίσης σταθερά με την εναντίωση στα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, στα προγράμματα περιβαλλοντικής πολιτικής και στην επιμειξία. Παράλληλα συσχετίστηκε σταθερά με την υποστήριξη του αμερικανικού σοβινισμού, των πολιτικών επιβολής του νόμου και της τάξης, και με την ταύτιση με το ρεπουμπλικανικό κόμμα (βλ. Πίνακα 9). Ο ΠΚΚ προέβλεψε ακόμη τις στάσεις απέναντι σε νέα πολιτικά γεγονότα, όπως ο πόλεμος του 1991 κατά του Ιράκ, η εκλογή του Clarence Thomas στο Ανώτατο Δικαστήριο, καθώς και μια εκτέλεση κρατουμένου από το κράτος. Τα άτομα τα

οποία επιδίωκαν σταδιοδρομίες που ενισχύουν την ιεραρχία είχαν υψηλότερη βαθμολογία στον ΠΚΚ από τα άτομα τα οποία απέβλεπαν σε καριέρες που αμβλύνουν την ιεραρχία. Συνεπώς, παρείχαμε επαρκείς ενδείξεις ότι ο ΠΚΚ: (α) μπορεί να μετρηθεί με αξιόπιστο τρόπο· (β) είναι σταθερός στον χρόνο· (γ) είναι υψηλότερος στους άνδρες από ό,τι στις γυναίκες· (δ) είναι υψηλότερος σε όσους υποστηρίζουν ιδεολογίες ενίσχυσης της ιεραρχίας και χαμηλότερος σε όσους υποστηρίζουν ιδεολογίες άμβλυνσης της ιεραρχίας· (ε) είναι υψηλότερος σε όσους υποστηρίζουν πολιτικές ενίσχυσης της ιεραρχίας και χαμηλότερος σε όσους υποστηρίζουν πολιτικές άμβλυνσης της ιεραρχίας· (στ) είναι υψηλότερος σε όσους επιλέγουν κοινωνικούς ρόλους που ενισχύουν την ιεραρχία και χαμηλότερος σε όσους επιλέγουν κοινωνικούς ρόλους που αμβλύνουν την ιεραρχία· (ζ) καθοδηγεί την υιοθέτηση νέων κοινωνικών και πολιτικών στάσεων.

Συζήτηση

Με βάση τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας, υποστηρίξαμε ότι στη γενική τάση για αποδοχή της κυριαρχίας μεταξύ ομάδων υπάρχει μια σημαντική ατομική διαφορά, την οποία αποκαλούμε *προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας*. Όπως υποδηλώνει ο ορισμός και το όνομά του, ο ΠΚΚ μπορεί να εννοηθεί κατά βάση ως γενικός προσανατολισμός που διαμορφώνει κοινωνικές στάσεις ή ως άρρητη αξία που αναφέρεται στις διομαδικές σχέσεις. Κάποια από τα ευρήματά μας υποδεικνύουν ότι πιθανώς υπάρχει σημαντική σχέση ανάμεσα στον προσανατολισμό ενός ατόμου προς άλλα άτομα εν γένει και στον προσανατολισμό του προς άλλες ομάδες. Τα άτομα που εκδηλώνουν υψηλή ενσυναίσθηση (και συγκεκριμένα όσα δείχνουν ενδιαφέρον για την ευημερία των άλλων), και σε μικρότερο βαθμό όσοι νιώθουν αλληλεξαρτώμενοι ή έχουν κοινοτιστικά αισθήματα για τους άλλους, έχουν την τάση να προτιμούν τις σχέσεις ισότητας μεταξύ των ομάδων. Δεδομένου ότι ο ΠΚΚ προδιαθέτει τους ανθρώπους να πιστεύ-

ουν σε νομιμοποιητικούς μύθους και σε πολιτικές διακρίσεων, το γεγονός αυτό μπορεί να κάνει λιγότερο πιθανό το να πιστεύουν τα συγκεκριμένα άτομα σε ιδεολογίες που υποβιβάζουν ορισμένους ανθρώπους σε «κατώτερες» κατηγορίες, καθώς και σε πολιτικές που αδικούν συστηματικά ορισμένες ομάδες. Η πρόσφατη ερευνητική εργασία πάνω στην αλληλεξάρτηση (π.χ. Depret & Fiske, 1993· Markus & Kitayama, 1991) μπορεί να αποδειχθεί ιδιαίτερα κατατοπιστική για την άμβλυνση των διομαδικών διακρίσεων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι για να φτάσουμε στη θεωρητική σύλληψη του ΠΚΚ δεν εξετάσαμε την «προσωπικότητα» με την παραδοσιακή, ατομικιστική έννοια, αλλά σκεφτήκαμε πώς είναι η βασισμένη σε ομάδες κοινωνική ζωή των ανθρώπων και λάβαμε υπόψη τα σημαντικά δεδομένα που μας παρέχουν οι ερευνητές των πολιτικών στάσεων. Θεωρούμε ότι οι ατομικές διαφορές στον ΠΚΚ είναι σημαντικές όχι γιατί δείχνουν τη μοναδικότητα του κάθε ατόμου, ούτε γιατί μας επιτρέπουν να κατατάξουμε τα άτομα σε κατηγορίες. Αντίθετα, το εύρημά μας για την ατομική διαφοροποίηση στον ΠΚΚ αποτελεί κεντρικό σημείο στο μοντέλο που αναπτύξαμε, ένα δυναμικό μοντέλο για την ανθρώπινη καταπίεση στο οποίο διαφορετικά είδη ανθρώπων (π.χ. με υψηλό ή χαμηλό ΠΚΚ) έχουν διαφορετικούς ρόλους (π.χ. ενισχύουν ή αμβλύνουν την ανισότητα) και ασκούν διαφορετική επίδραση ο ένας στον άλλο (π.χ. στο κατά πόσον κάνουν διακρίσεις στην κατανομή των πόρων).

Παρά τις σημαντικές διαφορές στον βαθμό καταπίεσης από τη μια κοινωνία στην άλλη, μας φαίνεται ότι σε πολλές κοινωνίες τα βασικά κοινωνιοψυχολογικά στοιχεία που συνεισφέρουν στην ανισότητα είναι κοινά: κοινωνικά αποδεκτοί μύθοι που ορίζουν ποια είναι η «ανώτερη» και ποια η «κατώτερη ομάδα», και που επιχειρούν να δικαιολογήσουν αυτή τη διάκριση καθώς και τις πολιτικές που «θα έπρεπε» να απορρέουν από αυτήν. Υποστηρίζουμε έτσι ότι η ατομική διαφοροποίηση στον ΠΚΚ θα μπορούσε να μετρηθεί με αξιόπιστο τρόπο σε πολλές άλλες κοινωνίες και ότι θα παρουσίαζε τα ίδια πρότυπα σχέσεων με ιδεολογίες, στάσεις απέναντι σε πολιτικές και ρό-

λους στην ιεραρχία, όπως αυτά που παρουσιάζονται εδώ. Προηγούμενες έρευνές μας έχουν δείξει ότι ο προσανατολισμός στην κυριαρχία μεταξύ ομάδων συσχετίζεται σημαντικά με την υποστήριξη στρατιωτικών προγραμμάτων και με την υποστήριξη του καπιταλισμού (Sidanius & Pratto, 1993b), του ρατσισμού και του σεξισμού (Sidanius, Devereux, & Pratto, 1992· Sidanius & Pratto, 1993a) στη Σουηδία, μια χώρα με εξισωτικές πεποιθήσεις πολύ πιο διαδεδομένες από ό,τι στις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ έχουμε βρει την ίδια διαφορά φύλου στην Αυστραλία, τη Σουηδία, τη Ρωσία και τις Ηνωμένες Πολιτείες (βλ. Sidanius, Pratto, & Brief, 1993). Στο μέλλον ελπίζουμε να εξετάσουμε κατά πόσο ο ΠΚΚ σχετίζεται με νομιμοποιητικούς μύθους αρκετά διαφορετικούς από τους παραπάνω, οι οποίοι εμφανίζονται σε πολύ διαφορετικά μεταξύ τους πολιτισμικά πλαίσια, όπως είναι ο αντισημιτισμός στην Πολωνία, η ξενοφοβία στην Ιαπωνία ή η μοιρολατρία στην Κίνα.

Μια άλλη κατεύθυνση για μελλοντική έρευνα, η οποία θα έδειχνε ακόμη περισσότερο τη δυναμική διασύνδεση ανάμεσα στον ΠΚΚ και την κοινωνική καταπίεση, θα ήταν η χρήση του ΠΚΚ για την πρόβλεψη στάσεων απέναντι σε νέες ιδεολογίες ή πολιτικές. Αναμένουμε ότι ακόμη και όταν οι κοινωνίες υφίστανται βαθιές αλλαγές, όπως η μαζική μετανάστευση και η τεχνολογική καινοτομία, ή δραματικές μετατοπίσεις στα σύνορα ή την πολιτική ηγεσία, οι αλλαγές αυτές θα γίνουν αποδεκτές μόνο στον βαθμό που νομιμοποιούνται επαρκώς και ανταποκρίνονται στο επίπεδο επιθυμίας του κοινού για κοινωνική κυριαρχία. Συνεπώς, η λειτουργία του ΠΚΚ στην επινόηση νέων νομιμοποιήσεων και διαδικασιών που κατατάσσουν τα άτομα σε ρόλους ιεραρχίας μπορεί να αποβεί χρήσιμη για τις έρευνες πάνω στην πολιτική και κοινωνική αλλαγή.

ΠΚΚ και κοινωνική τάξη

Ορισμένοι πολιτικοί ψυχολόγοι και κοινωνιολόγοι έχουν διερευνήσει τη σχέση της κοινωνικής τάξης με τον συντηρητισμό, τον ρατσι-

σμό και τον αυταρχισμό. Ο Lipset (1960) υποστήριξε ότι η εργατική τάξη είναι πιο αυταρχική, ενώ οι Stacey και Green (1968, 1971) αλλά και πολλοί άλλοι παρουσίασαν αποδείξεις για το αντίθετο. Στη δική μας έρευνα δεν κάναμε προβλέψεις για το αν ο ΠΚΚ θα σχετίζεται με την κοινωνική τάξη προς οποιαδήποτε κατεύθυνση. Αντίθετα, νομίζουμε ότι η σχέση του ΠΚΚ με τις μεταβλητές αυτές ενδέχεται να ποικίλλει ανάλογα με την υπαγωγή στην ιεραρχία των ομάδων, η οποία σε μερικές κοινωνίες καθορίζεται από την τάξη και σε άλλες από τη φυλετική ομάδα, την κάστα κ.ο.κ. Στα δείγματα της παρούσας έρευνας ελέγξαμε τις συσχετίσεις ανάμεσα στον ΠΚΚ και στην τάξη, αλλά δεν βρήκαμε στατιστικά σημαντικές σχέσεις ούτε για την κοινωνική τάξη ούτε για το οικογενειακό εισόδημα των συμμετεχόντων. Μολονότι στα παρόντα δείγματα υπήρχε σημαντική ετερογένεια στις μεταβλητές αυτές όσον αφορά την οικογένεια καταγωγής των συμμετεχόντων, δεν υπήρχε στο μορφωτικό επίπεδό τους. Αντίθετα, σε μια έρευνα με τυχαίο δείγμα στην περιοχή του Λος Άντζελες, οι Sidanius και συνεργάτες (1994) διαπίστωσαν στατιστικά σημαντική και μονοτονική μείωση της βαθμολογίας σε μια συντομευμένη κλίμακα ΠΚΚ, καθώς αυξάνονταν το οικογενειακό εισόδημα και το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων. Με τα δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας εδώ δεν μπορούμε να πούμε εάν οι κοινωνικές τάξεις διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τον ΠΚΚ.

Επανεξετάζοντας τον αυταρχισμό

Στο δείγμα στο οποίο μετρήσαμε τον ΠΚΚ και τον αυταρχισμό, οι συσχετίσεις ανάμεσα σε δύο κλίμακες αυταρχισμού και στον ΠΚΚ ήταν ασθενείς. Καθώς όμως ο ΠΚΚ προβλέπει πολλές από τις κοινωνικές στάσεις που συνδέονται εννοιολογικά με τον αυταρχισμό (π.χ. εθνοκεντρισμός, υποστήριξη επιβολής τιμωριών και συντηρητισμός), χρειάζεται μια πιο εμπεριστατωμένη σύγκριση των δύο εννοιών. Κατ' αρχάς, υπάρχει μικρή θεωρητική συναίνεση γύρω από την έννοια του αυταρχισμού. Οι πρώτοι ερευνητές και μερικοί εκ των σύγχρονων πε-

ριέγραψαν τον αυταρχισμό ως μια πολύπλευρη έννοια. Για παράδειγμα, ο Heaven (1985) υποστήριξε ότι ο αυταρχισμός απαρτίζεται από πολλά στοιχεία, όπως κίνητρα επίτευξης, κυριαρχία, συμβατικότητα, μιλιταρισμός, υποστήριξη επιβολής τιμωριών και εθνοκεντρισμός. Παρότι θεωρούμε ότι η τάση συμμεταβολής αυτών των εννοιών είναι πολύ σημαντική, δεν είναι εννοιολογικά ικανοποιητικό να τις αποκαλούμε συλλήβδην *αυταρχισμό*. Δεν πρόκειται ούτε για έναν σαφή ορισμό μιας ενιαίας έννοιας ούτε για μια θεωρία που να εξηγεί γιατί υπάρχει συμμεταβολή αυτών των ξεχωριστών εννοιών. Κατά τη γνώμη μας, η υποστήριξη της τιμωρίας, ο εθνοκεντρισμός, ο συντηρητισμός και μερικές φορές η συμβατικότητα ενδέχεται να λειτουργούν ως νομιμοποιητικοί μύθοι. Καθώς οι νομιμοποιητικοί μύθοι έχουν την τάση να συσχετίζονται με τον ΠΚΚ, παρατηρείται συχνά ψευδής συσχέτιση μεταξύ τους. Έτσι, δεν είναι διόλου απίθανο στις συσχετίσεις αυτές να υπολανθάνει ως κοινό αίτιο ο ΠΚΚ. Ορίζοντας τον κατά τεκμήριο αιτιώδη αξιακό προσανατολισμό (ΠΚΚ) ξεχωριστά από τις ιδεολογικές στάσεις (νομιμοποιητικούς μύθους και στάσεις απέναντι σε πολιτικές) και ταυτόχρονα χρησιμοποιώντας διακριτές μετρήσεις για τις έννοιες αυτές, αποφύγαμε το εννοιολογικό πρόβλημα της περιγραφής μιας ατομικής τάσης ως απλό σύνολο συσχετίσεων (βλ. επίσης Duckitt, 1989).

Άλλοι ορισμοί του αυταρχισμού απέφυγαν το πρόβλημα της συγχώνευσης διακριτών εννοιών περιορίζοντας ριζικά το νόημα του όρου. Ο Ray (1976) υποστήριξε ότι μέρος του αυταρχισμού αποτελεί η επιθυμία ηγεσίας ή η τάση καθοδήγησης των άλλων. Στη δική μας έρευνα ο ΠΚΚ δεν συσχετίστηκε σημαντικά ούτε με δύο ισχυρά εργαλεία μέτρησης της διαπροσωπικής κυριαρχίας ούτε με την Ικανότητα Κοινωνικής Θέσης του CPI ή την Ικανότητα Δράσης του ΡΑQ, κάτι που υποδεικνύει ότι ο ΠΚΚ δεν μπορεί να ερμηνευτεί ως επιθυμία για ηγεσία. Στη διάσταση αυτή ο ΠΚΚ και ο αυταρχισμός είναι διακριτές έννοιες.

Μια νέα θεώρηση του αυταρχισμού, κατ' εμάς συμπληρωματική του ΠΚΚ, είναι η περιγραφή του Duckitt (1989) για τον αυταρχισμό

ως επιθυμία του ατόμου να υποτάσσεται σε φορείς εξουσίας στο εσωτερικό της ενδοομάδας. Οι τρεις κλασικές διαστάσεις του αυταρχισμού, οι οποίες εμπειρικά παρουσιάζουν συμμεταβολή –η υποταγή στις συμβάσεις της ενδοομάδας, η υποταγή στους ηγέτες της και η επιθυμία τιμωρίας των μελών που δεν υποτάσσονται στους κανόνες και τους ηγέτες (Altemeyer, 1981)– αφορούν όλες τη σχέση του ατόμου με την ομάδα. Επομένως, κατά την άποψη του Duckitt, ο αυταρχισμός αποτελεί πρωτίστως ένα ενδοομαδικό φαινόμενο το οποίο εκφράζει τις στάσεις του ατόμου ή της ομάδας για το ποια θα έπρεπε να είναι η σχέση ανάμεσα στα άτομα και τις ομάδες τους. Ο ΠΚΚ, κατ' αναλογία, αφορά τις στάσεις των ατόμων απέναντι στη σχέση που θεωρούν ότι θα έπρεπε να υπάρχει ανάμεσα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα, και αποτελεί συνεπώς ένα διομαδικό φαινόμενο.

ΠΚΚ έναντι πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού

Η άλλη γνωστή ατομική μεταβλητή πρόβλεψης των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων είναι ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός. Ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός έχει αναμφίβολα πολύ ισχυρή προβλεπτική αξία για τις κοινωνικές και πολιτικές στάσεις, όπως και για την υποστήριξη πολιτικών προσώπων. Κατά την άποψή μας, ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός αποτελεί πράγματι έναν πρωτοτυπικό νομιμοποιητικό μύθο: μια ιδεολογία που διαχωρίζει τους ανθρώπους σε ομάδες και υποδεικνύει ότι σε μερικές από αυτές θα πρέπει να αποδίδεται πιο θετική κοινωνική αξία (π.χ. φοροαπαλλαγές, κονδύλια για σχολεία και πρόσβαση στην ιατρική περίθαλψη), ενώ σε άλλες θα πρέπει να αποδίδεται πιο αρνητική κοινωνική αξία (π.χ. ποινές φυλάκισης, λογοκρισία και περικοπές θέσεων εργασίας).

Η ανάλυσή μας για τον συντηρητισμό ως νομιμοποιητικό μύθο μπορεί να ερμηνεύσει γιατί σε πολλές προηγούμενες έρευνες ο συντηρητισμός συσχετιζόταν με τον ρατσισμό (π.χ. Dator, 1969· Levinson, 1950· Sidanius & Ekehammar, 1979· Stone & Russ, 1976). Θεωρούμε ότι ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός και ο ρατσισμός

συσχετίζονται ψευδώς, καθώς και οι δύο «καθοδηγούνται» από τον ΠΚΚ. Πράγματι, πρόσφατες έρευνες έχουν δείξει ότι η συσχέτιση ανάμεσα στον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό και τον ρατσισμό έπαυε να είναι σημαντική όταν ελεγχόταν ο ΠΚΚ (βλ. Sidanius & Pratto, 1993a, 1993b· Sidanius et al., 1992).

Πιστεύουμε ότι ο ΠΚΚ έχει σημαντική ισχύ πρόβλεψης των στάσεων απέναντι σε πολιτικές, πέρα και πάνω από τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό. Στην παρούσα έρευνα, όλες ουσιαστικά οι μερικές συσχέτισεις ανάμεσα στις στάσεις απέναντι σε πολιτικές και στον ΠΚΚ παρέμειναν αξιόπιστες αφού είχε ελεγχθεί ο πολιτικοοικονομικός συντηρητισμός. Το πλεονέκτημα που παρουσιάζει ο ΠΚΚ έναντι του πολιτικοοικονομικού συντηρητισμού είναι εν μέρει ότι αποτελεί μεταβλητή στάσεων και όχι σύνολο πολιτικών αρχών, οπότε δεν απαιτεί ειδικές γνώσεις ή εμπρόθετη εφαρμογή. Με άλλα λόγια, προκειμένου να διαμορφώσει κανείς μια στάση απέναντι στην εφαρμογή πολιτικών που να είναι σύμφωνη με την πολιτική του ιδεολογία, θα πρέπει αφενός να έχει πλήρη κατανόηση της ιδεολογίας αυτής και αφετέρου να στοχαστεί ή να διαθέτει γνώσεις για το πώς αυτή θα «πρέπει» να εφαρμοστεί στην αποδοχή νέων πολιτικών πρωτοβουλιών. Αντίθετα, το επίπεδο ΠΚΚ που παρουσιάζει κανείς θα επιφέρει μια αυθόρμητη αντίδραση του τύπου «μου αρέσει» ή «δεν μου αρέσει» απέναντι σε νέες πολιτικές πρωτοβουλίες που επηρεάζουν τις διομαδικές σχέσεις. Προσδοκούμε δηλαδή ότι ο ΠΚΚ θα προβλέπει καλύτερα από τον πολιτικοοικονομικό συντηρητισμό τις κοινωνικές και πολιτικές στάσεις απέναντι στις διομαδικές σχέσεις μεταξύ των «μη ιδεολόγων», στις περιπτώσεις όπου δεν απαιτούνται ιδιαίτεροι ιδεολογικοί συλλογισμοί, καθώς και στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών στάσεων.

Μπορούμε να αντιπαραβάλουμε τα παρόντα ευρήματα με την εκτεταμένη εργασία του Wilson (π.χ. 1973), ο οποίος μελέτησε τον συντηρητισμό ως προσανατολισμό των στάσεων και όχι ως ιδεολογία. Ο Wilson βρήκε ότι ο συντηρητισμός ήταν κατάλληλος να περιγράψει την υποκείμενη διάσταση ενός συνόλου ιδεολογικών πεποιθή-

σεων και πολιτικών στάσεων, παρόμοιων με εκείνες που έχουμε δείξει ότι σχετίζονται με τον ΠΚΚ: ρατσισμός, εθνικισμός, εθνοκεντρισμός, μιλιταρισμός, νόμος και τάξη, καθώς και πολιτικές υπέρ του κατεστημένου. Εννοιολογικά, ο ορισμός μας για τον ΠΚΚ διαφέρει από τον συντηρητισμό του Wilson στο ότι εμείς δεν έχουμε συμπεριλάβει τη φονταμενταλιστική θρησκευτική πίστη, τον αντι-ηδονισμό ή την αυστηρή ηθικότητα ως μέρη του ΠΚΚ. Κατά την άποψή μας, οι πεποιθήσεις αυτές είναι δυτικοί νομιμοποιητικοί μύθοι που υιοθετούνται από άτομα τα οποία, σύμφωνα με το πνεύμα του Καλβινισμού, διακρίνουν τους ανθρώπους σε ανώτερους και κατώτερους ή σε άξιους και ανάξιους, και οι πεποιθήσεις αυτές δεν συσχετίζονται απαραίτητα με τον ΠΚΚ σε όλα τα πολιτισμικά πλαίσια. Παρομοίως, άλλες μορφές εθνοτικής προκατάληψης εκτός του ρατσισμού κατά των μαύρων είναι πιθανό να συσχετίζονται ισχυρότερα με τον ΠΚΚ σε κάποια άλλα πολιτισμικά πλαίσια. Η σύγκριση ανάμεσα στον ΠΚΚ και στις συντηρητικές στάσεις τονίζει ότι η μέτρηση του ΠΚΚ που κατασκευάσαμε είναι σχετικά ανεξάρτητη από συγκεκριμένες πολιτισμικές πεποιθήσεις ή πολιτικές. Οι προτάσεις μας δηλαδή δεν κατονομάζουν συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων (με εξαίρεση τα έθνη), καθώς εκτιμήσαμε ότι μια γενική στάση απέναντι στις ομάδες μπορεί να προβλέπει τις στάσεις απέναντι σε συγκεκριμένες ομάδες ή σε συγκεκριμένες πολιτικές που τις αφορούν.

Προκειμένου να συνδέεται στενότερα με τον εννοιολογικό μας ορισμό, μεταβάλαμε την κλίμακά μας για τον ΠΚΚ κάνοντας κάθε πρόταση να αναφέρεται στη γενική έννοια της *ομάδας* και μόνο. Συγκρίναμε την κλίμακα 14 προτάσεων του Παραρτήματος Α με αυτή τη νέα κλίμακα σε ένα δείγμα 199 φοιτητών του Stanford. Χορηγήσαμε την κλίμακα 14 προτάσεων για τον ΠΚΚ ($a = 0,88$), καθώς και μια σύντομη κλίμακα στάσεων απέναντι σε πολιτικές με δυνατότητα απάντησης από το 1 (*πολύ αρνητικό*) έως το 7 (*πολύ θετικό*). Τέσσερις εβδομάδες αργότερα χορηγήσαμε την ισοσκελισμένη κλίμακα 16 προτάσεων για τον ΠΚΚ, η οποία παρουσιάζεται στο Παράρτημα Γ ($a = 0,91$). Οι δύο κλίμακες συσχετίστηκαν μεταξύ τους με τιμή 0,75 (r

< 0,01), που είναι παρόμοια με την αξιοπιστία χρονικής σταθερότητας της κλίμακας ΠΚΚ 14 προτάσεων. Αμφότερες οι κλίμακες ΠΚΚ σχετίστηκαν σημαντικά με τις στάσεις απέναντι στις πολιτικές στην κατεύθυνση που αναμενόταν και σε όμοιο εν πολλοίς βαθμό. Οι κλίμακες ΠΚΚ 14 και 16 προτάσεων συσχετίστηκαν αντίστοιχα με τις στάσεις απέναντι σε πολιτικές θετικής δράσης (affirmative action) ($r = -0,34, -0,44$), τα δικαιώματα του πολίτη ($-0,51, -0,59$), τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων ($-0,36, -0,32$), τον στρατό ($0,40, 0,39$), τη μείωση των μεταναστών ($0,37, 0,41$), την ίση αμοιβή στις γυναίκες ($-0,38, -0,29$) και τη θανατική ποινή ($0,40, 0,34$), με όλα τα $p < 0,01$. Ελέγξαμε επίσης μια συντομευμένη κλίμακα που αποτελούνταν από τις προτάσεις 1, 3, 4, 7, 10, 12, 13 και 14 στο Παράρτημα Γ ($\alpha = 0,86$), η οποία συσχετίστηκε στον ίδιο περίπου βαθμό με τις προτάσεις για τις πολιτικές που παρουσιάζονται παραπάνω. Χορηγήσαμε την κλίμακα ΠΚΚ 16 προτάσεων σε ένα άλλο δείγμα 245 φοιτητών του Stanford μαζί με την κλίμακα σεξισμού των Rombough και Ventimiglia (1981). Στο δεύτερο αυτό δείγμα, η κλίμακα 16 προτάσεων ήταν εσωτερικά αξιόπιστη ($\alpha = 0,91$) και συσχετίστηκε με την κλίμακα σεξισμού με τιμή 0,51 ($p < 0,01$) και με το φύλο των υποκειμένων με τιμή 0,26 ($p < 0,01$). Η συντομευμένη εκδοχή της κλίμακας αυτής (8 προτάσεις) ήταν επίσης εσωτερικά αξιόπιστη ($\alpha = 0,86$) και σχετίστηκε με τον σεξισμό με τιμή 0,47 ($p < 0,01$) και με το φύλο των υποκειμένων με τιμή 0,26 ($p < 0,01$). Η κλίμακα 16 προτάσεων (και η συντομευμένη μορφή της των 8 προτάσεων) έχει λίγο καλύτερη φαινομενική εγκυρότητα από την κλίμακα 14 προτάσεων του ΠΚΚ και, όπως φαίνεται, παρόμοιες ιδιότητες.

ΠΚΚ και δυναμικές της καταπίεσης

Η εδώ εστίασή μας στον ΠΚΚ δεν υπονοεί ότι όλα τα φαινόμενα που σχετίζονται με την προκατάληψη και την ομαδική σύγκρουση μπορούν να κατανοηθούν ή να αναχθούν αποκλειστικά σε ατομικές διαφορές. Αντίθετα, η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας πρεσβεύει ότι ο

ΠΚΚ και άλλες ατομικές μεταβλητές πρέπει να εξετάζονται εντός του κοινωνικού τους πλαισίου, επειδή οι ατομικές και οι κοινωνιοδομικές μεταβλητές έχουν δυναμική σχέση.

Για παράδειγμα, όπως φαίνεται από τα δεδομένα μας, η ενσυναίσθηση προς τους άλλους είναι πιθανό να μετριάζει σημαντικά τον ΠΚΚ. Το ενδιαφέρον για τους άλλους όμως (και ιδιαίτερα για τα μέλη της εξωομάδας) δεν είναι απλώς μια σταθερή ατομική προδιάθεση, αλλά είναι πιθανό να επηρεάζεται από τις κοινωνικές δομές και πολιτικές. Οι κοινωνικές δομές και πολιτικές που εμποδίζουν τη δημιουργία στενών σχέσεων και τη συναισθηματική επαφή ανάμεσα σε άτομα υψηλής και χαμηλής θέσης (π.χ. διαχωρισμοί που επιβάλλονται από τον νόμο ή τις οικονομικές συνθήκες, γλωσσικά εμπόδια, μεροληψία στις δημοσιεύσεις) ενδεχομένως αποθαρρύνουν τη δημιουργία ενσυναίσθησης μεταξύ των ομάδων και τη διαμόρφωση κοινής ταυτότητας. Οι παράγοντες αυτοί, σε συνδυασμό με την επιθυμία για υψηλή, μέσω της ομάδας, θέση και την αναδοχή της κοινωνικής θέσης ή των προνομίων, μπορούν επίσης να αποτελέσουν έναυσμα για τον ΠΚΚ. Μια σημαντική κατεύθυνση για τη μελλοντική έρευνα είναι να εξετάσει παράγοντες του κοινωνικού πλαισίου που συνεισφέρουν στον ΠΚΚ και στην ανισότητα εν γένει.

Ως αιτιώδης μεταβλητή, θεωρούμε ότι ο ΠΚΚ είναι απολύτως σχετικός με τις δυναμικές της ομαδικής σύγκρουσης και των θεσμικών διακρίσεων. Στο υπόλοιπο της συζήτησής μας εστιάζουμε σε αυτές τις διακλαδώσεις.

ΠΚΚ και ομαδικές διακρίσεις

Σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας, ο ΠΚΚ θα πρέπει να προβλέπει την προκατάληψη και τις διακρίσεις απέναντι σε εξωομάδες κατά τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (π.χ. Tajfel & Turner, 1986), το ίδιο θα πρέπει να κάνει η συναισθηματική ένταξη ή ταύτιση με την ενδοομάδα. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας εκλαμβάνει την υποτίμηση της εξωομάδας ως μηχανισμό για τη διατήρη-

ση μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας, ενώ η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας την εκλαμβάνει ως μηχανισμό για τη διατήρηση της ανώτερης θέσης της ομάδας. Σε ένα πείραμα «ελαχίστων ομάδων», τόσο ο ΠΚΚ όσο και η ταύτιση με την ενδοομάδα προέβλεπαν, έκαστος εν μέρει, τη συμπεριφορά διάκρισης προς την εξωομάδα (Sidanius, Pratto, & Mitchell, 1994). Οι επιδράσεις όμως αυτές δεν ήταν ανεξάρτητες μεταξύ τους – τα άτομα με υψηλό ΠΚΚ και υψηλή ταύτιση με την ενδοομάδα έτειναν να κάνουν ακόμη μεγαλύτερες διακρίσεις σε βάρος της υποτυπώδους εξωομάδας. Σε ένα άλλο πείραμα, οι Crocker και Luhtanen (1990) βρήκαν μια παράλληλη αλληλεπίδραση: υποτιμούσαν ιδιαιτέρως τις εξωομάδες τα άτομα εκείνα που ταυτίζονταν πολύ με την ενδοομάδα τους και των οποίων η ομαδική θέση απειλούνταν. Κατά τη γνώμη μας, τα ευρήματά τους είναι σύμφωνα και με τις δύο θεωρίες, στο μέτρο που η ανάγκη τόσο για ομαδική ταύτιση όσο και για υψηλή ομαδική θέση προκάλεσαν περισσότερες διακρίσεις. Οι Levin και Sidanius (1993) βρήκαν μια παρόμοια αλληλεπίδραση ανάμεσα στον ΠΚΚ και στην ομαδική θέση: τα υψηλά στον ΠΚΚ υποκείμενα που υπάγονταν σε τεχνητές ομάδες υψηλής θέσης υποτιμούσαν ιδιαίτερα τα μέλη της εξωομάδας. Η υψηλή ομαδική θέση και η απειλή αυτής της θέσης ενδέχεται να έχουν παρόμοια επίδραση στις εν λόγω έρευνες γιατί οι ομάδες υψηλής θέσης, εφόσον έχουν περισσότερα να χάσουν, βιώνουν πιθανώς και τη μεγαλύτερη απειλή όταν έρχονται αντιμέτωπες με πιθανή απώλεια της θέσης τους. Είναι λοιπόν σημαντικό να γίνουν κατανοητές οι συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι παρουσιάζουν υψηλά επίπεδα ταύτισης με την ενδοομάδα, υψηλή κοινωνική θέση και υψηλό ΠΚΚ, ώστε να γίνει σαφές το πότε εμφανίζονται οι σοβαρότερες διακρίσεις. Άλλο μέρος της έρευνάς μας έχει εξετάσει πότε συμπίπτουν οι τρεις αυτές μεταβλητές πρόβλεψης των διακρίσεων.

Εφόσον ο ΠΚΚ εκφράζει την επιθυμία η ομάδα κάποιου να εξουσιάζει τις υπόλοιπες, η σχέση του ΠΚΚ με την ενδοομαδική ταύτιση θα έπρεπε να διαφοροποιείται ανάλογα με το επίπεδο της κοινωνικής θέσης της ομάδας. Οι Sidanius, Pratto και Rabinowitz (1994)

έδειξαν ότι ο ΠΚΚ και η ενδοομαδική ταύτιση σχετίζονται πιο θετικά στις ομάδες υψηλότερης θέσης απ' ό,τι στις ομάδες χαμηλότερης θέσης. Χρησιμοποιώντας διάφορες μετρήσεις εθνικής ταύτισης, δείξαμε ότι η συνδιακύμανση ανάμεσα στην εθνική ταύτιση και στον ΠΚΚ ήταν στατιστικά σημαντική και θετική σε μια ομάδα υψηλής θέσης (Αμερικανοί ευρωπαϊκής καταγωγής), ενώ η ίδια σχέση ήταν στατιστικά σημαντική και αρνητική σε μια ομάδα χαμηλής θέσης (Ισπανόφωνοι Αμερικανοί και Αφροαμερικανοί).

Αυτά τα πειραματικά και συσχετιστικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι οι ομάδες υψηλής θέσης τείνουν να κάνουν περισσότερες διακρίσεις κατά των εξωομάδων, καθώς τα μέλη τους είναι πιθανότερο να έχουν τόσο υψηλά επίπεδα ΠΚΚ όσο και υψηλά επίπεδα ενδοομαδικής ταύτισης. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι οι δύο αυτές μεταβλητές στις πειραματικές έρευνες αλληλεπιδρούν και προκαλούν εξαιρετικά σοβαρές συμπεριφορές διάκρισης κατά των εξωομάδων. Στο σύνολό τους, τα ευρήματα αυτά είναι σύμφωνα με τη θέση της θεωρίας κοινωνικής κυριαρχίας ότι οι ομάδες υψηλής θέσης τείνουν να ευνοούν την ενδοομάδα περισσότερο απ' ό,τι οι ομάδες χαμηλότερης θέσης. Συνεπώς, οι ομάδες υψηλότερης θέσης παρουσιάζουν μεγαλύτερη τάση διάκρισης κατά των εξωομάδων απ' ό,τι οι ομάδες χαμηλότερης θέσης, ενώ το αθροιστικό αποτέλεσμα της ασυμμετρίας αυτής δεν είναι η σύγκρουση ίσων ομάδων, αλλά η διατήρηση ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των ομάδων (βλ. Sidanius & Pratto, 1993a).

ΠΚΚ και κοινωνικοί ρόλοι

Με την υιοθέτηση οργανωσιακών ρόλων, τα άτομα επαυξάνουν σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητά τους για ομαδικές διακρίσεις, επειδή οι συλλογικοί θεσμοί μπορούν συχνά να κατανέμουν πόρους ή έξοδα σε πολύ ευρύτερη κλίμακα από τα μεμονωμένα άτομα. Οι θεσμικές διακρίσεις είναι έτσι από τους μείζονες παράγοντες δημιουργίας και διατήρησης της κοινωνικής ανισότητας και ιεραρχίας (π.χ. Feagin & Feagin, 1978). Δεν είναι ασήμαντο όμως ούτε το μεμονωμένο μέλος

της οργάνωσης. Τα μέλη μιας οργάνωσης βοηθούν τον θεσμό να παίξει τον ιεραρχικό του ρόλο υιοθετώντας νομιμοποιητικούς μύθους και προσαρμόζοντας τα ατομικά τους επίπεδα ΠΚΚ στους κανόνες του θεσμού. Στο συνταίριασμα ατόμων και θεσμών είναι πιθανό να συνεισφέρουν αρκετές διαδικασίες. Υπάρχει σωρεία ενδείξεων ότι τα άτομα αναζητούν ρόλους σε μια οργάνωση συμβατούς με τα επίπεδα ΠΚΚ και τις ιδεολογικές τους πεποιθήσεις. Η παρούσα έρευνα επιβεβαίωσε με δύο επαναλήψεις τη σχέση αυτή ανάμεσα στον ΠΚΚ και τον επιθυμητό ρόλο στην ιεραρχία. Μια προηγούμενη έρευνα έδειξε την ίδια σχέση ανάμεσα στον επιθυμητό ρόλο στην ιεραρχία και στην πίστη σε νομιμοποιητικούς μύθους (Sidanius, Pratto, Martin, & Stallworth, 1991). Σε μια άλλη έρευνα, οι νεοσύλλεκτοι αστυνομικοί παρουσίασαν σημαντικά υψηλότερα επίπεδα ΠΚΚ και άλλες σχετικές στάσεις απ' ό,τι οι δημόσιοι συνήγοροι (βλ. Sidanius, Liu, Pratto, & Shaw, 1994). Η επιλογή εκ μέρους του ατόμου συγκεκριμένων ρόλων, βασισμένων σε ιδεολογίες σχετικές με την ιεραρχία, είναι ένας πιθανός παράγοντας που συμβάλλει στις θεσμικές διακρίσεις.

Οι θεσμοί επίσης ενισχύουν και συμβάλλουν στο συνταίριασμα ανάμεσα στις στάσεις του ατόμου και στον θεσμικό του ρόλο στην ιεραρχία. Για παράδειγμα, οι λευκοί νεοσύλλεκτοι στη Σχολή Αστυνομίας γίνονταν σταδιακά όλο και πιο αρνητικοί απέναντι στους μαύρους κατά τη διάρκεια των πρώτων 18 μηνών παραμονής τους στην αστυνομία (Teahan, 1975). Παρομοίως, οι αρχικές φυλετικές στάσεις ατόμων με πρόθεση ενίσχυσης της ιεραρχίας έδειξαν αντίσταση στη συνήθη επίδραση φιλελευθεροποίησης που ασκεί το πανεπιστήμιο, όσο περισσότερο έμεναν σε αυτό (Sidanius, Pratto, Martin, & Stallworth, 1991). Αυτές οι επιδράσεις ενδέχεται να προκαλούνται από πολλές και ποικίλες διαδικασίες κοινωνικοποίησης ή κοινωνικής επιρροής. Οι συμπεριφορές ή στάσεις που ενισχύουν την ιεραρχία ενδέχεται ακόμη και να ανταμείβονται από τους θεσμούς που ενισχύουν την ιεραρχία. Μια έρευνα σε αστυνομικούς φύλαξης των πανεπιστημιακών χώρων έδειξε ότι οι πιο επιτυχημένοι στην καριέρα τους – με βάση διάφορες μετρήσεις, όπως αξιολογήσεις προϊσταμένων και

μισθολογικές αυξήσεις- είχαν την τάση να σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία σε κλίμακες ρατσισμού και εθνοκεντρισμού (Leitner & Sedlacek, 1976). Σε μια έρευνα στην Αστυνομική Διεύθυνση του Λος Άντζελες, η Επιτροπή Christopher (1991) βρήκε ότι οι αστυνομικοί με τον μεγαλύτερο αριθμό καταγγελιών από πολίτες για σκληρότητα και υπερβολική χρήση βίας λάμβαναν ιδιαίτερα θετικές αξιολογήσεις για τις επιδόσεις τους από τους προϊσταμένους τους. Οι αξιολογήσεις αυτές μάλιστα ήταν «σε όλες τις περιπτώσεις αισιόδοξες σχετικά με την πρόοδο των αστυνομικών και τις προοπτικές τους στο Σώμα» (Christopher et al., 1991, σελ. 41).

Όπως φαίνεται, τα άτομα και οι θεσμοί ενδυναμώνουν αμοιβαία τις τάσεις ενίσχυσης της ιεραρχίας των μεν και των δε, κάτι που θεωρούμε ότι καθιστά τις συμπεριφορές διάκρισης τόσο ισχυρές και ανθεκτικές στην αλλαγή. Για όσους επιδιώκουν τη μείωση των θεσμικών διακρίσεων, χρειάζεται ενδεχομένως πιο λεπτομερής έρευνα πάνω στις διαδικασίες μέσω των οποίων τα άτομα και οι θεσμοί ενισχύουν αμοιβαία τις προκαταλήψεις τους.

Συνοψίζοντας, η παρούσα έρευνα υποδεικνύει ότι ο ΠΚΚ -η επιθυμία κυριαρχίας μιας ομάδας επί των άλλων- αποτελεί μια σημαντική μεταβλητή πρόβλεψης των κοινωνικών και πολιτικών στάσεων που αφορούν τις διομαδικές σχέσεις αλλά και τους ρόλους στην ιεραρχία. Η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας υποστηρίζει ότι η συμβολή αυτής της μεταβλητής ατομικών διαφορών με διάφορους κοινωνικούς παράγοντες, όπως η έλλειψη κοινής ταυτότητας, η υψηλή θέση της ενδοομάδας και οι κοινωνικοί ρόλοι, καταλήγει στην καταπίεση των κοινωνικών ομάδων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Norton.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Manitoba: University of Manitoba Press.

- Avery, P. G. (1988). Political tolerance among adolescents. *Theory and Research in Social Education*, 16, 183-201.
- Benson, P. L. & Vincent, S. (1980). Development and validation of the sexist attitudes toward women scale. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 276-291.
- Bienen, L., Alan, N., Denno, D. W., Allison, P. D., & Mills, D. L. (1988). The reimposition of capital punishment in New Jersey: The role of prosecutorial discretion. *Rutgers Law Review* (Fall).
- Bobo, L. (1983). Whites' opposition to busing: Symbolic racism or realistic group conflict? *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1196-1210.
- Brown, D. E. (1991). *Human universals*. New York: McGraw-Hill.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 217-230.
- Carmines, E. G. & McIver, J. D. (1981). Analyzing models with unobserved variables: Analysis of covariance structures. In G. W. Bohinstedt & E. F. Borgatta (Eds.), *Social measurement: Current issues* (pp. 65-115). Beverly Hills, CA: Sage.
- Christopher, W., Arguellas, J. A., Anderson, R. A., Barnes, W. R., Estrada, L. F., Kantor, M., Mosk, R. M., Ordin, A. S., Slaughter, J. B., & Tranquada, R. E. (1991). *Report of the Independent Commission on the Los Angeles Police Department*. Suite 1910, 400 South Hope Street, Los Angeles, CA 90071-2899.
- Costa, P. T. & MacRae, R. R. (1985). *The NEO Personality Inventory Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Crocker, J. & Luhtanen, R. (1990). Collective self-esteem and in-group bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 60-67.
- Dator, J. A. (1969). What's left of the economic theory of discrimination? In S. Shulman & W. Darity, Jr. (Eds.), *The question of discrimination: Racial inequality in the U.S. labor market* (pp. 335-374). Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 113-126.
- Depret, E. E. & Fiske, S. T. (1993). Social cognition and power: Some cognitive consequences of social structure as a source of control deprivation. In G. Weary, F. Gleicher & K. L. Marsh (Eds.), *Control motivation and social cognition* (pp. 176-202). New York: Springer Verlag.
- Duckitt, J. (1989). Authoritarianism and group identification: A new view of an old construct. *Political Psychology*, 10, 63-84.

- Eisler, R. & Loye, D. (1983). The "failure" of liberalism: A reassessment of ideology from a feminine-masculine perspective. *Political Psychology*, 4, 375-391.
- Ekehammar, B. & Sidanius, J. (1982). Sex differences in socio-political ideology: A replication and extension. *British Journal of Social Psychology*, 21, 249-257.
- Eysenck, H. J. (1971). Social attitudes and social class. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 10, 210-212.
- Eysenck, H. J. & Wilson, O. D. (1978). *The psychological basis of ideology*. Baltimore, MD: University Park Press.
- Feagin, J. R. & Feagin, C. B. (1978). *Discrimination American style: Institutional racism and sexism*. Malabar, FL: Krieger.
- Fenigstein, A., Scheier, M. F., & Buss, A. H. (1975). Public and private self-consciousness: Assessment and theory. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43, 522-527.
- Frenkel-Brunswik, E. (1948). A study of prejudice in children. *Human Relations*, 1, 295-306.
- Frenkel-Brunswik, E. (1949). Intolerance of ambiguity as an emotional and perceptual variable. *Journal of Personality*, 18, 108-143.
- General Accounting Office (1990). *Death penalty sentencing: Research indicates pattern of racial disparities*. United States General Accounting Office, Report to Senate and House Committees on the Judiciary (GAO/GGD-90-57). Washington, DC: Government Printing Office.
- Goertzel, T. G. (1987). Authoritarianism of personality and political attitudes. *Journal of Social Psychology*, 127, 7-18.
- Gough, H. (1987). *California Psychological Inventory: Administrator's guide*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Heaven, P. C. L. (1985). Construction and validation of a measure of authoritarian personality. *Journal of Personality Assessment*, 49, 545-551.
- Jackson, D. N. (1965). *Personality Research Form*. Goshen, NY: Research Psychologists Press.
- Jackson, D. N. (1976). *Jackson Personality Inventory*. Goshen, NY: Research Psychologists Press.
- John, O. P. (1990). The Big Five factor taxonomy: Dimensions of personality in the natural language and in questionnaires. In L. A. Pervin (Ed.), *Handbook of personality psychology: Theory and research* (pp. 66-100). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- John, O. P., Donahue, E., & Kentle, R. L. (1992). *The Big Five Inventory: Versions 4a and 54*. Technical Report, Institute of Personality Assessment and Research.
- Katz, I. & Hass, R. G. (1988). Racial ambivalence and American value conflict: Correlational and priming studies of dual cognitive structures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 893-905.
- Kleck, G. (1981). Racial discrimination in criminal sentencing: A critical evaluation of the evidence with additional evidence on the death penalty. *American Sociological Review*, 46, 783-805.
- Kluegel, J. R. & Smith, P. M. (1986). *Beliefs about inequality: Americans' views of what is and what ought to be*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Kosterman, R. & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257-274.
- Leitner, D. W. & Sedlacek, W. E. (1976). Characteristics of successful campus police officers. *Journal of College Student Personnel*, 17, 304-308.
- Levin, S. L. & Sidanius, J. (1993). *Intergroup biases as a function of social dominance orientation and in-group status*. Unpublished manuscript, University of California at Los Angeles.
- Levinson, D. J. (1950). Politico-economic ideology and group memberships in relation to ethnocentrism. In T. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson & R. N. Sanford (Eds.), *The authoritarian personality* (pp. 151-207). New York: Norton.
- Lipset, S. M. (1960). *Political man*. London: Heinemann.
- Loevinger, J. (1957). Objective tests as instrument of psychological theory. *Psychological Reports*, Monograph Supplement 9.
- Malle, B. E. & Horowitz, L. M. (1994). *The puzzle of negative self-views: An explanation using the schema concept*. Unpublished manuscript, Stanford University.
- Markus, H. R. & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 91-125). San Diego, CA: Academic Press.
- Mirels, H. L. & Garrett, J. B. (1971). The Protestant ethic as a personality variable. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36, 40-44.
- Mitchell, M. (1993). *Attitudes towards the death penalty and use of executions: A social dominance perspective*. Unpublished dissertation, Department of Psychology, University of California at Los Angeles.

- Moynihan, D. P. (1965). *The Negro family: The case for national action*. Washington DC: Office of Policy Planning and Research, U.S. Department of Labor.
- Nickerson, S., Mayo, C., & Smith, A. (1986). Racism in the courtroom. In J. F. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 255-278). San Diego, CA: Academic Press.
- Paternoster, R. (1983). Race of victim and location of crime: The decision to seek the death penalty in South Carolina. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 74, 754-785.
- Peterson, B. E., Doty, R. M., & Winter, D. G. (1993). Authoritarianism and attitudes towards contemporary social issues. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 174-184.
- Pratto, F. (1996). Sexual politics: The gender gap in the bedroom and the cabinet. In D. M. Buss & N. Malamuth (Eds.), *Sex, power, and conflict: Evolutionary and feminist perspectives* (pp. 179-230). New York: Oxford University Press.
- Pratto, E., Sidanius, J., & Stallworth, L. M. (1993). Sexual selection and the sexual and ethnic basis of social hierarchy. In L. Ellis (Ed.), *Social stratification and socioeconomic inequality: A comparative biosocial analysis* (pp. 111-137). New York: Praeger.
- Radelet, M. L. & Pierce, G. L. (1985). Race and prosecutorial discretion in homicide cases. *Law and Society Review*, 19, 587-621.
- Ray, J. (1976). Do authoritarians hold authoritarian attitudes? *Human Relations*, 29, 307-325.
- Reiman, J. (1990). *The rich get richer and the poor get prison: Ideology, class, and criminal justice*. New York: Macmillan.
- Rombough, S. & Ventimiglia, J. C. (1981). Sexism: A tri-dimensional phenomenon. *Sex Roles*, 7, 747-755.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosenthal, R. (1986). *Meta-analytic procedures for social research*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Rubin, Z. & Peplau, L. A. (1975). Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31, 265-289.
- Sears, D. O. (1988). Symbolic racism. In P. A. Katz & D. A. Taylor (Eds.), *Eliminating racism: Profiles in controversy* (pp. 53-84). New York: Plenum.
- Shapiro, R. Y. & Mahajan, H. (1986). Gender differences in policy preferences:

- A summary of trends from the 1960s to the 1980s. *Public Opinion Quarterly*, 50, 42-61.
- Sidanius, J. (1976). *Further tests of a Swedish Scale of Conservatism*. Reports from the department of Psychology, University of Stockholm, Suppl. 36.
- Sidanius, J. (1988). Race and sentence severity: The case of American justice. *Journal of Black Studies*, 18, 273-281.
- Sidanius, J. (1993). The psychology of group conflict and the dynamics of oppression: A social dominance perspective. In W. McGuire & S. Iyengar (Eds.), *Current approaches to political psychology* (pp. 183-219). Durham, NC: Duke University Press.
- Sidanius, J., Cling, B. J., & Pratto, F. (1991). Ranking and linking behaviour as a function of sex and gender: An exploration of alternative explanations. *Journal of Social Issues*, 47, 131-149.
- Sidanius, J., Devereux, E., & Pratto, F. (1992). A comparison of symbolic racism theory and social dominance theory as explanations for racial policy attitudes. *Journal of Social Psychology*, 132, 377-395.
- Sidanius, J. & Ekehammar, B. (1979). Political socialization: A multivariate analysis of Swedish political attitude and preference data. *European Journal of Social Psychology*, 9, 265-279.
- Sidanius, J. & Ekehammar, B. (1980). Sex-related differences in socio-political ideology. *Scandinavian Journal of Psychology*, 21, 17-26.
- Sidanius, J., Liu, J., Pratto, F., & Shaw, J. (1994). Social dominance orientation, hierarchy-attenuators and hierarchy-enhancers: Social dominance theory and the criminal justice system. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 338-366.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1993a). The dynamics of social dominance and the inevitability of oppression. In P. Sniderman & P. E. Tetlock (Eds.), *Prejudice, politics, and race in America today* (pp. 173-211). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1993b). Racism and support of free-market capitalism: A cross-cultural analysis. *Political Psychology*, 14, 383-403.
- Sidanius, J., Pratto, F. & Bobo, L. (1994). Social dominance orientation and the political psychology of gender: A case of invariance? *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 998-1011.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Brief, D. (1993). *Group dominance and the political psychology of gender: A cross-cultural comparison*. Unpublished manuscript, University of California at Los Angeles.

- Sidanius, J., Pratto, F., Martin, M., & Stallworth, L. M. (1991). Consensual racism and career track: Some implications of social dominance theory. *Political Psychology, 12*, 691-720.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Mitchell, M. (1994). In-group identification, social dominance orientation, and differential intergroup social allocation. *Journal of Social Psychology, 134*, 151-167.
- Sidanius, J., Pratto, F., & Rabinowitz, J. (1994). Gender, ethnic status, and ideological asymmetry: Social dominance interpretation. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 25*, 194-216.
- Sniderman, P. M. & Tetlock, P. E. (1986a). Symbolic racism: Problems of motive attribution in political analysis. *Journal of Social Issues, 42*, 129-150.
- Sniderman, P. M. & Tetlock, P. E. (1986b). Reflections on American racism. *Journal of Social Issues, 42*, 173-188.
- Snyder, M. (1974). The self-monitoring of expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 30*, 526-537.
- Spence, J. X., Helmreich, R., & Stapp, J. (1974). The personal attributes questionnaire: A measure of sex role stereotypes and masculinity femininity. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology, 4*, 1-42.
- Stacey, B. G. & Green, R. T. (1968). The psychological bases of political allegiance among white-collar males. *British Journal of Social and Clinical Psychology, 7*, 45-60.
- Stacey, B. G. & Green, R. T. (1971). Working-class conservatism: A review and an empirical study. *British Journal of Social and Clinical Psychology, 10*, 10-26.
- Stone, W. F. & Russ, R. C. (1976). Machiavellianism as tough-mindedness. *Journal of Social Psychology, 98*, 213-220.
- Super, D. E. & Nevill, D. D. (1985). *The values scale*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Teahan, J. E. (1975). A longitudinal study of attitude shifts among Black and White police officers. *Journal of Social Issues, 31*, 47-56.
- Wilson, G. D. (Ed.) (1973). *The psychology of conservatism*. San Diego, CA: Academic Press.
- Wilson, G. D. & Patterson, J. R. (1968). A new measure of conservatism. *British Journal of Social and Clinical Psychology, 1*, 264-269.

Παράρτημα Α

Προτάσεις της Κλίμακας Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας

1. Μερικές ομάδες απλώς δεν είναι ίσες με τις άλλες.
2. Κάποιοι άνθρωποι έχουν μεγαλύτερη αξία από κάποιους άλλους.
3. Αυτή η χώρα θα ήταν καλύτερα αν νοιαζόμασταν λιγότερο για το πόσο ίσοι μεταξύ τους είναι όλοι οι άνθρωποι.
4. Μερικοί άνθρωποι αξίζουν απλώς περισσότερο από άλλους.
5. Δεν είναι πρόβλημα το γεγονός ότι κάποιοι έχουν περισσότερες ευκαιρίες στη ζωή από άλλους.
6. Μερικοί είναι απλώς κατώτεροι από άλλους.
7. Μερικές φορές είναι απαραίτητο να «πατήσεις πάνω» σε άλλους ανθρώπους για να πας μπροστά στη ζωή.
8. Αυξημένη οικονομική ισότητα.
9. Αυξημένη κοινωνική ισότητα.
10. Ισότητα.
11. Αν μεταχειριζόμασταν τους ανθρώπους πιο ισότιμα, θα είχαμε λιγότερα προβλήματα σε αυτή τη χώρα.
12. Σε έναν ιδανικό κόσμο όλα τα έθνη θα ήταν ίσα.
13. Πρέπει να προσπαθούμε να φερόμαστε ο ένας ως ίσος προς τον άλλο όσο μπορούμε περισσότερο (Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να θεωρούνται ίσοι).
14. Είναι σημαντικό να μεταχειριζόμαστε τις άλλες χώρες ως ίσες.

Όλες οι προτάσεις μετρήθηκαν σε μια κλίμακα από το 1 (*πολύ αρνητικό*) έως το 7 (*πολύ θετικό*). Οι προτάσεις 8-14 κωδικοποιήθηκαν αντίστροφα. Η εκδοχή της πρότασης 13 στην παρένθεση χρησιμοποιήθηκε στα δείγματα 5-12. Η σειρά των προτάσεων διέφερε από την παραπάνω από το ένα δείγμα στο άλλο.

Παράρτημα Β

Προτάσεις που χρησιμοποιήθηκαν σε κλίμακες

Δείγματα 2, 3β, 4, 5, 6, 8, 9: Προτάσεις που αποτελούν τις αρχικές κλίμακες νομιμοποιητικών μύθων

Κλίμακα Ρατσισμού κατά των Μαύρων

- Ένας μαύρος πρόεδρος.^a
- Η φυλετική ενσωμάτωση.^a

- Η ανωτερότητα των λευκών.
- Οι μαύροι είναι εγγενώς κατώτεροι.
- Οι ακτιβιστές για τα δικαιώματα του πολίτη.^a

Κρίμακα Ρατσισμού κατά των Αράβων

- Οι περισσότεροι τρομοκράτες παγκοσμίως σήμερα είναι Άραβες.
- Οι Άραβες, κατά τη διάρκεια της ιστορίας τους, έχουν συνεισφέρει σημαντικά στην παγκόσμια κουλτούρα.^a
- Οι Ιρακινοί δεν εκτιμούν ιδιαίτερα τις δημοκρατικές αξίες.
- Όσοι ανήκουν στη μουσουλμανική θρησκεία τείνουν να είναι φανατικοί.
- Οι μουσουλμάνοι θεωρούν την ειρήνη και την αγάπη σημαντικές αξίες.^a

Κρίμακα Ποδηλαστικού Εθτισμού

- Οι φτωχοί δεν μπορούν να εκτιμήσουν την υψηλή τέχνη και τη μουσική.
- Όση εκπαίδευση και να δεχτεί ένα άτομο, αυτή δεν μπορεί να αντισταθμίσει την κακή ανατροφή.
- Οι ψήφοι που θα λάβει ένας υποψήφιος πρέπει να καθορίζονται από τα προσόντα και όχι από την προσωπικότητά του.
- Ο ιδανικός κόσμος κυβερνιέται από τους πιο ικανούς.
- Ο δυτικός πολιτισμός έχει επιτύχει μεγαλύτερη πρόοδο από όλες τις άλλες πολιτισμικές παραδόσεις.
- Κάποιος που μεταχειρίζεται άσχημα τους άλλους αλλά είναι πολύ καλός στη δουλειά του πρέπει να προάγεται.
- Η μεγάλη τέχνη δεν απευθύνεται στους κοινούς θνητούς.

Κρίμακα Ισότητας Ευκαιριών

- Στην Αμερική όλοι έχουν ίσες ευκαιρίες να ανέλθουν κοινωνικά και να ευμερήςουν.
- Οι χαμηλότερες αμοιβές στις γυναίκες και τις εθνικές μειονότητες αντανακλούν απλώς το χαμηλότερο επίπεδο ικανότητας και εκπαίδευσής τους.
- Η Αμερική είναι η «χώρα των ευκαιριών».
- Οι μισθοί συνήθως αντιστοιχούν στην εκπαίδευση, που με τη σειρά της αντανακλά τη νοημοσύνη και τη φιλοδοξία του ατόμου.
- Η θετική δράση εμποδίζει όσους έχουν περισσότερα προσόντα να βρουν θέσεις εργασίας.
- Οι δυνατότητες που έχει κανείς δεν πρέπει να αρκούν για να γίνει δεκτός σε οποιοδήποτε πρόγραμμα. Μόνο όσοι έχουν αποδεδειγμένες ικανότητες σε αυτό τον τομέα θα έπρεπε να γίνονται δεκτοί.

Κθήμακα Πατριωτισμού

- Το κάψιμο της σημαίας θα έπρεπε να είναι παράνομο.
- Στα αμερικανικά δημόσια σχολεία, κάθε μέρα θα έπρεπε να ξεκινά με τον εθνικό ύμνο.
- Υποστήριξη τη δράση των Ηνωμένων Πολιτειών στο Ιράκ.
- Ο πατριωτισμός είναι το πιο σημαντικό προσόν για έναν πολιτικό.
- Πιστεύω στην υποχρεωτική στρατιωτική θητεία για όλους τους πολίτες των Ηνωμένων Πολιτειών.
- Η αμφισβήτηση του προέδρου κατά τη διάρκεια του πολέμου του Ιράκ ήταν ένδειξη έλλειψης αφοσίωσης.
- Με λίγες εξαιρέσεις, η αμερικανική κυβέρνηση κάνει καλή και έντιμη δουλειά.
- Οι άλλες χώρες θα έπρεπε να ευγνωμονούν για την αμερικανική παρέμβαση και επιρροή.
- Είμαι περήφανος που είμαι Αμερικανός.
- Οι βουλευτές που ψήφισαν κατά του πολέμου θα έπρεπε να καθαιρεθούν από το αξίωμά τους.
- Οι Ηνωμένες Πολιτείες υποφέρουν όταν φθίνει ο πατριωτισμός.
- Αυτή η χώρα έφτασε τόσο ψηλά χάρη στους πατριώτες.

Κθήμακα Εθνικισμού

- Δεδομένης της ηθικής και υλικής ανωτερότητας της Αμερικής, είναι απόλυτα δίκαιο να έχουμε τον πρώτο λόγο στις αποφάσεις για την πολιτική των Ηνωμένων Εθνών.
- Αυτή η χώρα πρέπει να συνεχίσει να ηγείται του «Ελεύθερου Κόσμου».
- Πρέπει να κάνουμε ό,τι χρειάζεται για να αυξήσουμε τη δύναμη της χώρας μας, ακόμη κι αν αυτό συνεπάγεται πόλεμο.
- Μερικές φορές είναι απαραίτητο η χώρα μας να πολεμά άλλες χώρες για το δικό τους καλό.
- Το σημαντικό για το πρόγραμμα εξωτερικής βοήθειας των ΗΠΑ είναι να εξασφαλίσει πολιτικό πλεονέκτημα για τη χώρα.
- Γενικά, όσο μεγαλύτερη επιρροή έχει η Αμερική σε άλλες χώρες, τόσο καλύτερα αυτές τα πάνε.

Κθήμακα Noblesse Oblige (Οι προνομιούχοι έχουν ευθύνη) - Φόρμα Α

- Όσο αυξάνει ο πλούτος μιας χώρας, τόσο περισσότεροι από τους πόρους της πρέπει να δίνονται στους φτωχούς.
- Όσο περισσότερα χρήματα βγάζει κανείς, τόσο μεγαλύτερο ποσοστό τους πρέπει να πληρώνεται σε φόρους.

- Οι πιο εύποροι έχουν περισσότερες υποχρεώσεις απέναντι στους συνανθρώπους τους.
- Όταν δίνει κανείς στους άλλους, συνήθως ωφελείται και ο ίδιος.
- Ο έχων δύο χιτώνες πρέπει να χαρίζει τον ένα.
- Το περίσσειμα φαγητού στο τραπέζι ανήκει σε όσους πεινούν.

Κλίμακα Noblesse Oblige - Φόρμα Β

- Όσο αυξάνει ο πλούτος μιας χώρας, τόσο περισσότεροι πόροι της πρέπει να αποδίδονται στους φτωχούς.
- Όταν δίνει κανείς στους άλλους, συνήθως ωφελείται και ο ίδιος.
- Οι πιο εύποροι έχουν περισσότερες υποχρεώσεις απέναντι στους συνανθρώπους τους.
- Είναι ωφέλιμο για όλους να ξοδεύονται χρήματα στον δημόσιο τομέα, όπως στην εκπαίδευση, στη στέγαση και στην περίθαλψη.
- Δεν μπορούμε να περιμένουμε από τους εύπορους να φροντίζουν όλους τους άλλους.^α
- Η κοινωνική φιλανθρωπία δημιουργεί μόνο εξάρτησιν.^α

Δείγματα 2, 3β, 5, 6, 8, 9: Προτάσεις στις κλίμακες πολιτικών

Ποιτικές Επιβολής Νόμου και Τάξης

- Η θανατική ποινή για τους διακινητές ναρκωτικών.
- Η θανατική ποινή.
- Τα δικαιώματα των φυλακισμένων.^{α,β,γ}
- Μεγαλύτερες ποινές φυλάκισης.^δ

Δικαιώματα των Ομοφυλοφίλων

- Γάμος μεταξύ ομοφυλόφιλων ανδρών ή γυναικών.
- Δικαιώματα των ομοφυλόφιλων ανδρών και γυναικών.

Δικαιώματα των Γυναικών

- Εξασφαλισμένη εργασιακή ασφάλεια μετά την άδεια μητρότητας.
- Αυστηρότερες ποινές για κακοποίηση της συζύγου.^γ
- Τσες αμοιβές για τις γυναίκες.
- Περισσότερες γυναίκες δικαστές.

Προγράμματα Κοινωνικής Πρόνοιας

- Ιατρική περίθαλψη επιχορηγούμενη από την κυβέρνηση.
- Καλύτερη πρόνοια για τους άστεγους.

- Καλύτερη πρόνοια για την προσχολική εκπαίδευση.^{γ, δ}
- Δωρεάν γεύματα στο σχολείο.^{γ, δ}
- Στέγαση για τα χαμηλά εισοδήματα.^{γ, δ}
- Σύλληψη των αστέγων.^{α, γ}
- Εγγυημένη εργασία για όλους.
- Μείωση των παροχών στους ανέργους.^α
- Περισσότερη βοήθεια στα φτωχά παιδιά.
- Αυξημένη φορολογία στους πλούσιους.

Φυλετική Ποιτική

- Φυλετικές ποσοτώσεις.
- Πολιτικές θετικής δράσης.
- Χρήση της μεταφοράς μαθητών με λεωφορεία για άρση του φυλετικού διαχωρισμού στις διάφορες περιοχές.^γ
- Δικαιώματα του πολίτη.
- Βοήθεια στις μειονότητες ώστε να λάβουν καλύτερη εκπαίδευση.
- Η κυβέρνηση να βοηθήσει τις μειονότητες να βρουν καλύτερη στέγαση.
- Η κυβέρνηση δεν έχει καμία δουλειά να βοηθά κάποια συγκεκριμένη εθνική ομάδα στην αγορά εργασίας.^α

Στρατιωτικά Προγράμματα

- Μείωση των δαπανών για την εθνική άμυνα.^α
- Στρατιωτικό Σύστημα Άμυνας (Strategic Defense Initiative).
- Βομβαρδιστικό αεροσκάφος B-2 (Stealth).
- Διεξαγωγή πολέμου.^ε

Περιβαλλοντική Ποιτική

- Άντληση πετρελαίου στην ακτή της Καλιφόρνια.^α
- Προγράμματα ανακύκλωσης υπό την αιγίδα της κυβέρνησης.
- Φορολόγηση όσων μολύνουν το περιβάλλον για να χρηματοδοτούνται οι καθαρισμοί χώρων με τοξικά απόβλητα.
- Μεγαλύτερη εμπλοκή της κυβέρνησης για καθαρό αέρα και νερό.
- Άντληση πετρελαίου κάτω από την Εθνική Προστατευόμενη Περιοχή Άγριας Φύσης στην Αρκτική.

Κλίμακα Σοβινισμού

- Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (Central Intelligence Agency [CIA]).
- Τα αγγλικά ως επίσημη γλώσσα.
- Μείωση της μετανάστευσης προς τις ΗΠΑ.

- Εθνική ασφάλεια.
- Αμερικανικός τρόπος ζωής.
- Καμία πρόνοια για τους νέους μετανάστες.
- Πρώτα η Αμερική.
- Η Αμερική ως κωροφύλακας του κόσμου.

Δείγμα 4: Κλίμακες για τον πόλεμο του Ιράκ (Ιανουάριος 1991)

Συμφωνία με τη Στρατιωτική Δράση εκ μέρους των ΗΠΑ

- Οι ΗΠΑ δεν είχαν άλλη επιλογή από τη χρήση στρατιωτικής βίας κατά του Ιράκ.
- Οι ΗΠΑ δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιούν στρατιωτική βία κατά του Ιράκ.^α
- Πρέπει να σταματήσουμε τον Σαντάμ Χουσεΐν με κάθε δυνατό μέσο, συμπεριλαμβανομένων των πυρηνικών όπλων.
- Η συμμαχία των Ηνωμένων Εθνών δεν πρέπει να συμμετέχει σε στρατιωτικές δράσεις που συνεπάγονται θανάτους πολιτών, όσο λίγοι κι αν είναι αυτοί.^α
- Η συμμαχία των Ηνωμένων Εθνών πρέπει να σταματήσει να βομβαρδίζει το Ιράκ και να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις.^α

Προθυμία να Κάνει Θυσίες για τον Πόλεμο

- Αξίζει να μειωθεί το βιοτικό επίπεδο της χώρας μας προκειμένου να διατηρηθεί η παγκόσμια ειρήνη.^α
- Θα ήμουν πρόθυμος να πληρώσω τη βενζίνη σε τιμή διπλή από την τρέχουσα για να αποφευχθούν παρόμοιες συγκρούσεις για το πετρέλαιο στο μέλλον.^α
- Είμαι πρόθυμος να διακινδυνεύσω τη ζωή μου για να βοηθήσω την πολεμική προσπάθεια στον Περσικό Κόλπο.
- Θα ήμουν πρόθυμος να πληρώσω υψηλότερους φόρους για να χρηματοδοτηθεί ο πόλεμος στον Κόλπο.

Συμφωνία με την Περιστολή Ελευθεριών λόγω του Πολέμου

- Ο πρόεδρος Μπους πρέπει να έχει όση εξουσία χρειάζεται προκειμένου να διεξάγει τον πόλεμο.
- Μερικές φορές οι πολιτικοί ηγέτες πρέπει να μην παρεμποδίζονται από τη νομοθεσία, ώστε να μπορούν να κυβερνήσουν αποτελεσματικά.
- Είναι απαραίτητο να αποκατασταθεί το μέτρο της επιστράτευσης για να βοηθήσει στη σύρραξη με το Ιράκ.
- Η στρατιωτική λογοκρισία του Τύπου είναι αποδεκτή σε καιρούς πολέμου.

Ανησυχία για το Περιβάλλον λόγω του Πολέμου

- Το Ιράκ πρέπει να θεωρηθεί εξ ολοκλήρου υπεύθυνο για τον καθαρισμό των πετρελαιοκηλίδων στον Περσικό Κόλπο.
- Οι ΗΠΑ ευθύνονται εν μέρει για την περιβαλλοντική καταστροφή στην περιοχή του Περσικού Κόλπου.^α
- Στην απόφαση για τη διεξαγωγή πολέμου θα έπρεπε να συνυπολογιστεί η πιθανή περιβαλλοντική καταστροφή.^α

Δείγμα 8: Προτάσεις υπέρ του πολέμου στο Ιράκ μετά τον πόλεμο (Φεβρουάριος 1992)

- Οι ΗΠΑ δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να ξεκινήσουν τον βομβαρδισμό του Ιράκ στις 16 Ιανουαρίου 1991.
- Οι ΗΠΑ θα έπρεπε να είχαν ασκήσει πολιτικές και οικονομικές πιέσεις για μεγαλύτερο διάστημα πριν βομβαρδίσουν το Ιράκ.^α
- Ο βομβαρδισμός των πόλεων του Ιράκ ήταν δικαιολογημένος.
- Ο πρόεδρος έκανε πόλεμο για να αυξήσει τη δημοτικότητα του.^α
- Οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να είχαν εμποδίσει την απώλεια περισσότερων πολιτών στο Ιράκ.^α
- Ο πόλεμος του Κόλπου δεν άξιζε το τίμημα σε ανθρώπινες ζωές.^α
- Η συμμαχία των Ηνωμένων Εθνών έδωσε ένα καλό μάθημα στον Χουσεΐν.
- Θα έπρεπε να ξοδεύουμε όσα χρήματα ξοδέψαμε για τον πόλεμο του Ιράκ και στην προσπάθεια για τη λύση των εσωτερικών μας προβλημάτων.^α
- Αφού κάποια περίοδο υπήρξαν 250.000 Αμερικανοί στρατιώτες στην περιοχή του Περσικού, θα ήταν ντροπή να μη «χρησιμοποιηθούν» στον πόλεμο.
- Ο πρόεδρος Μπους δεν θα έπρεπε να έχει δώσει συγκεκριμένη προθεσμία για την απόσυρση του Ιράκ από το Κουβέιτ.^α
- Ο αυστηρός έλεγχος της κάλυψης του πολέμου του Ιράκ από τον Τύπο ήταν απαραίτητος.
- Αν καταλαβαίναμε καλύτερα τους Ιρακινούς, θα μπορούσαμε να είχαμε αποφύγει τον πόλεμο.^α
- Γενικά, οι αναφορές του Τύπου για τον πόλεμο που έφταναν στο κοινό ήταν δίκαιες και αμερόληπτες.
- Η στρατιωτική απάντηση στην εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ πιθανότατα θα αποθαρρύνει και άλλους να εισβάλουν σε άλλες χώρες.
- Ο Πόλεμος του Κόλπου δεν άξιζε το τίμημα σε περιβαλλοντικές καταστροφές.^α

Πόθემοι Κυριαρχίας

- Για να εξασφαλίσουμε ότι η επιρροή μας γίνεται σεβαστή από το συγκεκριμένο κράτος.
- Για να προστατεύσουμε τα οικονομικά μας συμφέροντα.
- Για να προστατεύσουμε τους πολίτες μας από πιθανή ομηρία.
- Για λόγους εθνικής ασφάλειας των ΗΠΑ.
- Για να αποκαταστήσουμε μια ελεύθερα εκλεγμένη κυβέρνηση που είχε ανατραπεί από στρατιωτικό πραξικόπημα.
- Για να εμποδίσουμε έναν εχθρό να αποκτήσει χημικά ή πυρηνικά όπλα.
- Αν ξεκινούσαμε τον αφοπλισμό, αυτό απλώς θα οδηγούσε σε περισσότερους πολέμους.
- Η στρατιωτική παρουσία των ΗΠΑ βοηθά στη διατήρηση της ειρήνης.

Ανθρωπιστικοί Πόθემοι

- Για να εξασφαλίσουμε ότι η συγκεκριμένη χώρα σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Για να εξασφαλίσουμε ότι οι έκτακτες προμήθειες τροφίμων θα φτάσουν στους πολίτες.
- Για να προστατεύσουμε τους άμαχους πολίτες από ένοπλες συγκρούσεις.
- Τα τελεσίγραφα συνήθως οδηγούν σε πόλεμο, και όχι σε διπλωματικές λύσεις.
- Πουλώντας όπλα σε άλλες χώρες, αυξάνουμε την πιθανότητα πολέμου.
- Ο πόλεμος πρέπει πάντα να θεωρείται η ύστατη λύση.

Δείγμα 10: Προτάσεις στην έρευνα για τη θανατική ποινή

Συμφωνία με την Εκτέλεση του Harris

- Θεώρησα ότι η θανατική καταδίκη του Robert Alton Harris θα έπρεπε να μετατραπεί σε ισόβια χωρίς αναστολή.^a
- Θεώρησα ότι ο Robert Alton Harris έπρεπε να εκτελεστεί.

Πίστη στην Αποτρεπτική Λειτουργία της Θανατικής Ποινής

- Αν δεν εκτελεστούν, οι δολοφόνοι θα κάνουν κι άλλα εγκλήματα στο μέλλον.
- Δεν χρειαζόμαστε τη θανατική ποινή για να διασφαλίσουμε ότι ένας δολοφόνος δεν θα επαναλάβει ποτέ το έγκλημά του.^a
- Αν δεν εκτελεστεί, ο δολοφόνος θα βρεθεί ξανά στον δρόμο σε λίγα χρόνια.

Υπέρ των Επώδυνων Εκτελέσεων

- Οι δολοφόνοι πρέπει να υποφέρουν όταν εκτελούνται.

- Μπορεί να υποστηρίξει ως τρόπο εκτέλεσης το να καίγονται ζωντανοί όσοι κάνουν τα πιο αποτρόπαια εγκλήματα.
- Αν πρέπει κανείς να εκτελεστεί, πρέπει να εκτελείται όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα.^a
- Η ηλεκτρική καρέκλα πρέπει να είναι γρήγορη και ανώδυνη.^a
- Οι εκτελέσεις πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο αναίμακτες.^a
- Η εγκληματικότητα έχει αυξηθεί τόσο πολύ που ίσως θα έπρεπε να επαναφέρουμε τους δημόσιους απαγχονισμούς.
- Θα έπρεπε να χρησιμοποιούμε πιο παραστατικούς τρόπους εκτέλεσης (όπως το εκτελεστικό απόσπασμα).
- Όταν χρησιμοποιείται η ηλεκτρική καρέκλα για εκτελέσεις, η τάση θα έπρεπε να αυξάνεται αργά ώστε ο εγκληματίας να υποφέρει πριν πεθάνει.

Πίστη στην Ανταπόδοση

- Η κοινωνία δεν έχει το δικαίωμα να εκδικείται για τους φόνους.^a
- Για ένα τρομερό έγκλημα πρέπει να υπάρχει και τρομερή τιμωρία.
- Ακόμη και για τον χειρότερο εγκληματία πρέπει να εξετάζεται η επίδειξη οίκτου.^a
- Όσοι κάνουν κακό στους άλλους αξίζουν να πάθουν κακό κι οι ίδιοι.
- Η τιμωρία πρέπει να αντιστοιχεί στο έγκλημα.

Σημείωση: Η κλίμακα απάντησης για όλες τις προτάσεις ήταν *διαφωνώ απόλυτα* (1) έως *συμφωνώ απόλυτα* (7), εκτός από τις προτάσεις εθνικισμού, ρατσισμού κατά των μαύρων και σοβινισμού, όπου ήταν *πολύ αρνητικό* (1) έως *πολύ θετικό* (7). Οι οδηγίες για τις κλίμακες Πολέμου ζητούσαν από το υποκείμενο να επισημάνει πόσο συμφωνούσε ή διαφωνούσε ότι η χώρα του/της δικαιολογούνταν να χρησιμοποιήσει στρατιωτική βία (για τις προτάσεις που αρχίζουν με «για»), ή τη συμφωνία ή διαφωνία με την υποστήριξη της στρατιωτικής βίας εν γένει (για τις προτάσεις που είναι ολοκληρωμένες).

^a Η πρόταση κωδικοποιήθηκε αντίστροφα.

^b Η πρόταση παραλείφθηκε στο δείγμα 6.

^y Η πρόταση παραλείφθηκε στο δείγμα 8.

^δ Η πρόταση παραλείφθηκε στο δείγμα 9.

^ε Η πρόταση παραλείφθηκε στο δείγμα 2.

Παράρτημα Γ*

Κλίμακα Προσανατολισμού Κοινωνικής Κυριαρχίας 16 Προτάσεων

1. Κάποιες ομάδες ανθρώπων είναι απλώς κατώτερες από άλλες.
2. Για να πετύχει κανείς αυτό που θέλει, είναι μερικές φορές απαραίτητο να ασκήσει πίεση σε βάρους άλλων ομάδων.
3. Είναι θεμιτό το γεγονός ότι μερικές ομάδες έχουν περισσότερες ευκαιρίες στη ζωή από άλλες.
4. Μερικές φορές είναι απαραίτητο να «πατήσεις πάνω» σε άλλες ομάδες για να πας μπροστά στη ζωή.
5. Θα είχαμε λιγότερα προβλήματα αν κάποιες συγκεκριμένες ομάδες έμεναν στη θέση τους.
6. Είναι μάλλον καλό το γεγονός ότι συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες βρίσκονται στην κορυφή και άλλες στο χαμηλότερο σημείο της ιεραρχίας.
7. Οι κατώτερες κοινωνικές ομάδες πρέπει να παραμένουν σε αυτή τη θέση.
8. Μερικές φορές οι άλλες ομάδες πρέπει να παραμένουν στη θέση τους.
9. Θα ήταν καλό όλες οι κοινωνικές ομάδες να ήταν ίσες.
10. Η ισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων πρέπει να είναι ζητούμενο για όλους μας.
11. Όλες οι κοινωνικές ομάδες θα έπρεπε να έχουν ίσες ευκαιρίες στη ζωή.
12. Πρέπει να κάνουμε ό,τι μπορούμε για να εξισώσουμε τις συνθήκες για όλες τις κοινωνικές ομάδες.
13. Αυξημένη κοινωνική ισότητα.
14. Θα είχαμε λιγότερα προβλήματα αν αντιμετωπίζαμε τις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες πιο ισότιμα.
15. Θα πρέπει να παλέψουμε για να εξισωθούν τα εισοδήματα όσο περισσότερο γίνεται.
16. Καμία κοινωνική ομάδα δεν πρέπει να κυριαρχεί στην κοινωνία.

Οι ερωτήσεις 9-16 πρέπει να κωδικοποιηθούν αντίστροφα. Η κλίμακα απάντησης ήταν *πολύ αρνητικό* (1) έως *πολύ θετικό* (7)

* Η μετάφραση της κλίμακας ΠΚΚ βασίστηκε στο: Γκουμάτσου, Σ., Προδρομίτης, Γ., & Παπαστάμου, Σ. (2010). Όψεις συμβολικής νομιμοποίησης και απονομιμοποίησης του κοινωνικού συστήματος. Στο Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης & Β. Παυλόπουλος (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά* (σσ. 645-674). Αθήνα: Πεδίο. (Σ.τ.Ε.).

10 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ: ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ, ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑΓΗ*

Stephen Reicher

Έργο της κοινωνικής ψυχολογίας είναι να εξηγήει την ευελιξία που εμφανίζουν οι άνθρωποι καθώς διαμορφώνουν τον κοινωνικό τους κόσμο και τις σχέσεις τους με αυτόν. Οι θεωρίες της κοινωνικής ταυτότητας και της αυτοκατηγοριοποίησης προσφέρουν ένα ολοκληρωμένο αλληλοδρασιακό θεωρητικό πλαίσιο για την επίτευξη αυτού του έργου. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο, πρέπει να αποφύγουμε τις αναγωγιστικές αναγνώσεις των θεωριών, οι οποίες ερμηνεύουν την ανθρώπινη κοινωνική δράση αποδίδοντάς την απλώς σε ψυχολογικές διαδικασίες και παραβλέπουν την εξάρτηση των διαδικασιών αυτών από τα πολιτισμικά και δομικά πλαίσια στα οποία εμφανίζονται. Συγκεκριμένα, στον βαθμό που οι κατηγορίες του εαυτού διαμορφώνουν την κοινωνική δράση, η ευελιξία επιτυγχάνεται μέσα από τις κατηγορίες στις οποίες ανήκουμε, τους άλλους με τους οποίους συγκρίνουμε τους εαυτούς μας, καθώς και τις διαστάσεις πάνω στις οποίες γίνονται οι συγκρίσεις. Τα παραπάνω δεν συνιστούν μια σταθερή όψη της ανθρώπινης κατάστασης, αλλά αποτελούν στόχο επιχειρηματολογίας χάριν ακριβώς των συνεπειών τους ως προς την κατασκευή του κοινωνικού κόσμου.

* Από το: Reicher, S. (2004). The Context of Social Identity: Domination, Resistance, and Change. *Political Psychology*, 25(6), 921-945.

Εισαγωγή

Η θεωρητική παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας επιμένει πάνω απ' όλα στη βασική παραδοχή ότι η ανθρώπινη κοινωνική δράση πρέπει να γίνεται κατανοητή μέσα στο κοινωνικό της πλαίσιο. Η δράση είναι συνάρτηση του κοινωνικού πλαισίου επειδή η λειτουργία των ψυχολογικών διαδικασιών εξαρτάται από κοινωνικές παραμέτρους. Έτσι, ενώ πολύ συχνά οι κοινωνικοί ψυχολόγοι χρησιμοποιούν ψυχολογικές οικουμενικές σταθερές για να ερμηνεύσουν την κοινωνική πραγματικότητα (με συνέπεια να αποτρέπεται η ανάλυση της κοινωνικής ιδιαιτερότητας), η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας μας ωθεί να στραφούμε προς τον κοινωνικό κόσμο. Καλούμαστε να ερευνήσουμε τα ιδεολογικά και δομικά χαρακτηριστικά του κόσμου αυτού. Τότε μόνο θα κατανοήσουμε πώς η ψυχολογία μας σχετίζεται με το τι κάνουμε. Όπως υποστηρίζει ο Turner (1999): «Οι θεωρίες που αναφέρονται στη διαδικασία, όπως αυτές της κοινωνικής ταυτότητας και της αυτοκατηγοριοποίησης, απαιτούν να ενσωματώνεται στις αναλύσεις τους το συγκεκριμένο περιεχόμενο προτού να είναι σε θέση να κάνουν προβλέψεις είτε στο εργαστήριο είτε στο πεδίο: είναι άλλωστε διατυπωμένες έτσι ώστε να προϋποθέτουν αυτή την ενσωμάτωση» (σελ. 34).

Πολλές ψυχολογικές θεωρίες όμως είναι καταδικασμένες να βλέπουν όλο τους τον πλούτο να ανάγεται σε έναν και μοναδικό αφορισμό και όλη τη συνθετότητά τους να υποβαθμίζεται σε μία και μοναδική υπόθεση. Ενδεχομένως αυτό οφείλεται στη μη ανάγνωση των πρωτότυπων κειμένων· ίσως πάλι να αντανακλά μια περιοριστική θεώρηση της επιστήμης ως μιας ιδιαίτερης μεθόδου ελέγχου υποθέσεων (βλ. Blumer, 1969), ή να είναι εγγενές στην πορεία της μετάδοσης μέσα στον χρόνο (βλ. Bartlett, 1932). Όποια κι αν είναι όμως η αιτία, όταν απομονώνει κανείς μια συγκεκριμένη πρόταση από το ευρύτερο θεωρητικό οικοδόμημα, όχι μόνο αποτυγχάνει να εκτιμήσει το σύνολο της θεωρίας, αλλά κινδυνεύει επίσης να αντιληφθεί και την ίδια την πρόταση με λάθος τρόπο. Κατά τη γνώμη μου, παρατη-

ρείται συχνά μια τέτοια μυωπική στάση και διαστρέβλωση στις σύγχρονες χρήσεις της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας, με πιο αξιοσημείωτο παράδειγμα την αναγωγή ολόκληρης της θεωρητικής παράδοσης στον ισχυρισμό ότι η απλή διαίρεση σε ομάδες οδηγεί απαραίτητα σε διομαδική διάκριση. Για μια προσέγγιση, το όλο *raison d'être* της οποίας έγκειται στην προσπάθεια να τοποθετήσει την ανθρώπινη σκέψη και δράση στο κοινωνικό τους πλαίσιο, είναι ιδιαίτερα ειρωνικό να πέφτει θύμα τέτοιων αναγωγιστικών ερμηνειών, γι' αυτόν μάλιστα τον λόγο και οι επιπτώσεις αυτών των ερμηνειών είναι ακόμη σοβαρότερες. Ουσιαστικά στρέφουν τη θεωρία ενάντια στην ίδια της τη μετα-θεωρία.

Ο κύριος στόχος μου λοιπόν στο άρθρο αυτό είναι να αμφισβητήσω τις διάφορες αναγωγιστικές θεωρήσεις της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας και να τονίσω εκ νέου την ανάγκη για μια προσέγγιση εντός του κοινωνικού πλαισίου – αυτό που επιδιώκω δηλαδή είναι να ευθυγραμμίσω και πάλι τη θεωρία με τη μετα-θεωρία. Μόνο εφόσον επιτευχθεί κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει μια σωστή σύγκριση ανάμεσα σε αυτή την παράδοση και σε άλλες εναλλακτικές ψυχολογικές θεωρίες για τις διομαδικές σχέσεις και συγκρούσεις. Από τη μια πλευρά, όταν ένα εννοιολογικό σώμα τόσο εκτενές και ρωμαλέο υπόκειται στον αναγωγισμό, αυτό που θα μείνει θα είναι μια ισχνή μορφή του που μπορεί πολύ ευκολότερα να απορριφθεί. Από την άλλη, με αυτό τον τρόπο παρουσιάζονται ευρείες εκτάσεις ως κενές και χρήζουσες εποικισμού. Πιθανώς, αν γινόταν αντιληπτό ότι δεν πρόκειται για παρθένο έδαφος, οι προσπάθειες εποικισμού θα έμοιαζαν λιγότερο πιεστικές και λιγότερο νόμιμες. Ασφαλώς, μια περιοριστική θεώρηση της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας θα απαιτούσε πράγματι την ανάπτυξη εναλλακτικών θεωρήσεων, δεν έπεται όμως κατ' ανάγκην ότι μια ευρύτερη θεώρηση τις αποκλείει. Η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας προσφέρει όμως πραγματικά, όταν ερμηνεύεται μέσα σε κοινωνικά πλαίσια, ένα καλύτερο θεωρητικό πλαίσιο για την κατανόηση της συλλογικής συμπεριφοράς εν γένει (και των συλλογικών συγκρούσεων συγκεκρι-

μένα) απ' ό,τι οι ανταγωνιστικές προς αυτήν θεωρίες. Με αυτό δεν εννοώ φυσικά ότι είναι υπεράνω κάθε μομφής ή βελτίωσης. Θεωρώ αντίθετα ότι αποτελεί όχι τόσο ένα ολοκληρωμένο έργο, όσο ένα ευνοϊκό σημείο εκκίνησης. Το βασικό ζήτημα δεν είναι ότι προσφέρει απλώς καλύτερες απαντήσεις· το ζήτημα είναι εξίσου, αν όχι και περισσότερο, το πώς συλλαμβάνει τις υποκείμενες ερωτήσεις.

Εκ πρώτης όψεως, ο παραπάνω ισχυρισμός θα φανεί περίεργος. Εξάλλου, όσο κι αν διαφωνούμε αλλού, σίγουρα συμφωνούμε πάνω στους βασικούς λόγους για τους οποίους βρισκόμαστε εδώ. Την περίοδο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η ψυχολογία των ομάδων αναπτύχθηκε στη σκιά του Ολοκαυτώματος. Οι θεωρίες και τα μοντέλα μας κυριαρχήθηκαν από το ερώτημα πώς έξι και πλέον εκατομμύρια άνθρωποι δολοφονήθηκαν απλώς και μόνο γιατί έτυχε να είναι Εβραίοι, Τσιγγάνοι, ομοφυλόφιλοι ή σοσιαλιστές. Και για να μην εφνουχάζουμε με την πάροδο του χρόνου, τα φρικαλέα γεγονότα που συμβαίνουν ανά τακτά χρονικά διαστήματα –τα φονικά πεδία στην Καμπότζη, η γενοκτονία στη Ρουάντα, η εθνοκάθαρση στην πρώην Γιουγκοσλαβία– μας υπενθυμίζουν διαρκώς ότι το Ολοκαύτωμα δεν ήταν μια μοναδική εξαίρεση. Με καταθλιπτική κανονικότητα, η *Le Monde Diplomatique* εκδίδει έναν «Ατλαντα Συρράξεων». Η έκδοση του 2001, με έναν παγκόσμιο χάρτη διάστικτο από σύμβολα που αναπαριστούν «συνοριακές έριδες», «διεθνείς συρράξεις», «σοβαρές διεθνείς αναταραχές» και «εμφύλιους πολέμους» (*Le Monde Diplomatique*, 2001, σελ. 8), ξεπεράστηκε σε διάστημα μηνών, καθώς παρέλειπε την κλιμακούμενη σύρραξη ανάμεσα στους Αλβανούς αυτονομιστές και στο κράτος των Σκοπίων. Θα ήταν υπερβολικά εύκολο να συμπεράνουμε απ' όλες αυτές τις ενδείξεις ότι η βία είναι σχεδόν «πανταχού παρούσα» και ότι «αντί να επιλύουμε τα ζητήματα της διομαδικής εχθρότητας, μοιάζουμε απλώς να πέφτουμε συνεχώς πάνω σε νέες κτηνωδίες» (Sidanius & Pratto, 1999, σελ. 3). Μένει μόνο να θέσουμε, και να απαντήσουμε, στο ερώτημα «γιατί». Γιατί να φαίνεται ότι η επιθετικότητα, ο φόνος και η γενοκτονία είναι τόσο οικουμενικά γνωρίσματα της ανθρώπινης κατάστασης;

Είναι όμως πράγματι; Μήπως υπάρχει ο κίνδυνος να παρασυρθούμε από τα άκρα, απ' αυτό που φοβόμαστε περισσότερο, απ' αυτό που μονοπωλεί την προσοχή μας, αντί γι' αυτό που επικρατεί στο κοινωνικό πεδίο; Στον παγκόσμιο χάρτη των συγκρούσεων, το βλέμμα μας μπορεί εύκολα να στρέφεται στους έντονους αστερίσκους που συμβολίζουν τη σύγκρουση, αλλά παράλληλα να αγνοεί τις μεγάλες περιοχές χωρίς κανένα σύμβολο. Επιπλέον, αν κοιτάξει κανείς πιο προσεκτικά, στον χάρτη υπάρχουν και πλήθος παραδείγματα διαπραγματεύσεων, είτε σε εξέλιξη είτε ολοκληρωμένων, ή συρράξεων που έχουν περιοριστεί ή ακόμη και τερματιστεί. Σε τελική ανάλυση, οι συγκρούσεις είναι μάλλον σπάνιες: για καθεμία περίπτωση διαμάχης μεταξύ ομάδων, μπορούμε να σκεφτούμε πολλές άλλες περιπτώσεις όπου αυτή απουσιάζει. Όπως υποστήριξε ο Renan (1990) στο διάσημο κείμενό του για τη σύσταση του έθνους, η σύγχρονη οργάνωση του κοινωνικού μας κόσμου προϋποθέτει πάντα την εκ μέρους μας λήθη των προηγούμενων συγκρούσεων: «Κανένας Γάλλος πολίτης δεν γνωρίζει αν είναι Βουργουνδός, Αλανός ή Βησιγότθος, σίγουρα όμως κάθε Γάλλος πολίτης οφείλει να έχει ξεχάσει τη σφαγή του Αγίου Βαρθολομαίου ή τις σφαγές στο Midi κατά τον 13ο αιώνα» (σελ. 11). Πώς θα μπορούσε να υπάρχει σήμερα η Γαλλία αν οι καθολικοί εξολόθρευαν ακόμη τους προτεστάντες εχθρούς (και αντίστροφα), όπως έκαναν τη νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου το 1572; Αν εστιάσουμε στη σύγχρονη διαμάχη μεταξύ καθολικών και προτεσταντών στη Βόρεια Ιρλανδία χωρίς παράλληλα να εστιάζουμε στην απουσία παρόμοιων εντάσεων στη σύγχρονη Γαλλία, η εικόνα που θα έχουμε για τον κοινωνικό μας κόσμο θα είναι καθοριστικά μονόπλευρη.

Και αν τυχόν τα παραδείγματα δεν είναι πειστικά, ας εξετάσουμε μερικούς αριθμούς. Αν οι ομάδες ιδωθούν ως επιρρεπείς σε επιθετική συμπεριφορά και σε διακρίσεις, η τάση αυτή θεωρείται ότι φτάνει στο απόγειό της στη βαρβαρότητα των μαζών. Οι απαρχές της ψυχολογίας των μαζών στη Γαλλία του τέλους του 19ου αιώνα βασίζονται ακριβώς σ' αυτή την προϋπόθεση και στον αντίστοιχο φόβο απέναντι στο πλήθος (Nye, 1975). Από όλα τα μαζικά γεγονότα της περιόδου

εκείνης, ένα κυρίως απασχόλησε έντονα τους θεωρητικούς της εποχής: η σφαγή κατά τη διάρκεια μιας απεργίας στην Decazeville το 1886. Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε εμβληματικό για τις μάζες συνολικά. Ωστόσο, όπως έδειξε ο Barrows (1981), από τις 3.000 περίπου απεργίες της ίδιας περιόδου, μόνο το 10% οδήγησε σε διαδηλώσεις στις οποίες υπήρξαν αντιπαραθέσεις, μόνο το 1% οδήγησε σε βία και μόνο σε μία περίπτωση υπήρξαν θύματα – σ' αυτήν της Decazeville.

Ας ξεκαθαρίσουμε το εξής: τα παραπάνω δεν έχουν στόχο ούτε να διαψεύσουν την ύπαρξη της βαναυσότητας ούτε να υποβαθμίσουν τη σημασία της, όπου και όταν συναντάται. Δείχνουν όμως ότι η παραδοχή πως είναι σχεδόν οικουμενική δεν βοηθά στην προσέγγιση τέτοιων φαινομένων. Αν μη τι άλλο, το να θεωρούμε δεδομένο ότι η σύγκρουση είναι σχεδόν αναπόφευκτη μας εμποδίζει να αναρωτηθούμε πού και πότε αυτή συμβαίνει στην πραγματικότητα. Εξίσου σημαντικό, μας εμποδίζει να διερευνήσουμε τις μορφές που παίρνουν οι διάφορες περιπτώσεις συγκρούσεων. Η επιμονή στον οικουμενικό χαρακτήρα των συγκρουσιακών σχέσεων ισοδυναμεί με το να παίρνει κανείς μια σειρά από ετερόκλητα φαινόμενα και να τα ομαδοποιεί σε ένα ενιαίο σύνολο· βασίζεται δηλαδή σε μια διαδικασία «προ-διαμόρφωσης» (preformation) (Barker, 1981).

Έγνοια του Barker ήταν η προέλευση αυτών των συνόλων. Όπως το διατυπώνει ο ίδιος: «Ας σκεφτούμε τον όρο “επιθετικότητα” [...] εξετάζοντας απλώς και μόνο τα στοιχεία συμπεριφοράς που περιλαμβάνει, τι μας κάνει να υποθέσουμε ότι υπάρχει ένας κοινός καθοριστικός παράγοντας στον πόλεμο, τον φόνο, τον βιασμό, τα αθλήματα και το σκάκι;» (1981, σελ. 90). Ή ακόμη και πιο γενικά: «Δεν υπάρχει κάποιος εμφανής χαρακτήρας που να σηματοδοτεί την επιθετικότητα ως ενιαίο σύνολο, ούτε την ανδρική κυριαρχία ούτε την αλαζονεία» (σελ. 105). Αυτό που μας απασχολεί όμως περισσότερο εδώ ως προς την προ-διαμόρφωση είναι οι ερμηνευτικές της συνέπειες. Η αναφορά στη «σύγκρουση», στην «επιθετικότητα» ή στη «βία» μάς εμποδίζει να δούμε τις πραγματικές πράξεις των ανθρώπων σε μια δεδομένη κατάσταση. Μας ωθεί να υποβαθμίζουμε την πλούσια ποικιλότη-

τα της ανθρώπινης δράσης σε μια αφηρημένη ομοιομορφία, και την ίδια στιγμή, εφόσον παραβλέπει τις συγκεκριμένες παραμέτρους της δράσης, την καθιστά δυσερμήνευτη. Για να διευκρινιστεί αυτό το σημείο, ας επιστρέψουμε σε ένα από τα πιο αιματηρά παραδείγματα που έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα: τους θρησκευτικούς πολέμους στη Γαλλία του 16ου αιώνα. Η Davis (1978) ανέλυσε λεπτομερώς τις διαμάχες που κορυφώθηκαν στη νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου. Έδειξε ότι οι καθολικοί όχι μόνο σκότωναν τους προτεστάντες αντιπάλους τους, αλλά τους απέσχιζαν τα σπλάγχνα, έκοβαν το κεφάλι από τον κορμό και ξερίζωναν τα γεννητικά όργανα ως τρόπαιο. Προηγούμενοι χρονικογράφοι αντέδρασαν πράγματι σ' αυτές τις πράξεις, καταγγέλλοντας εύλογα τη βαρβαρότητά τους. Η Davis όμως διερεύνησε τις συλλογικές πεποιθήσεις που διαμόρφωσαν τις συγκεκριμένες πράξεις. Έδειξε ότι κάθε πλευρά επιτέθηκε στην άλλη θεωρώντας την αιρετική, αλλά η καθεμιά συνέλαβε την παράβαση με διαφορετικό τρόπο. Έτσι, για τους καθολικούς, η αιρετική παρέκκλιση βρισκόταν στο ίδιο το σώμα του προτεστάντη, οπότε βεβηλώθηκαν τα σώματα των ίδιων των προτεστάντων αντιπάλων. Αντίστροφα, η αίρεση για τους προτεστάντες σε αυτές τις εξεγέρσεις εντοπιζόταν στις τελετές του Καθολικισμού, επομένως τα σώματα των καθολικών δεν πειράχθηκαν καθόλου, ενώ στόχο της βεβήλωσης αποτελούσαν τα αντικείμενα της Θείας Λειτουργίας.

Ένας άλλος ιστορικός, συνοψίζοντας τις σύνθετες και ποικίλες μορφές που πήρε μια άλλη σειρά αναταραχών στη Γαλλία, χρησιμοποίησε μια φράση που αφορά εξίσου καλά την ανάλυση της Davis. Ο Reddy (1977) αναφέρει ότι «οι στόχοι αυτών των μαζών υποδεικνύουν στην Ιστορία την κατανόηση που έχουν οι εργάτες για τη φύση της κοινωνίας» (σελ. 84). Όταν σχηματίζονται καθολικές-οικουμενικές έννοιες και τα συγκεκριμένα γεγονότα αναφέρονται μόνο ως παραδείγματα μιας γενικής τάσης προς τη βία, τότε η συναρπαστική αυτή ποικιλότητα μετατρέπεται σε μοναχική ομοιομορφία. Γίνεται έτσι αδύνατον να εξηγήσουμε πότε δύο ομάδες συγκρούονται, ποιες συνθήκες οδηγούν σε τέτοιου είδους συγκρούσεις, ποιον στοχεύουν με τις

πράξεις τους, αλλά και ποιες συγκεκριμένες μορφές παίρνει η δράση αυτή. Το τίμημα είναι λοιπόν βαρύ!

Για να το θέσουμε διαφορετικά, έργο μας είναι να εξηγήσουμε ότι η απόλυτη σταθερότητα δεν είναι παρά μια πλάνη που προκύπτει περισσότερο από το βλέμμα αυτού που αναλύει παρά από το αντικείμενο του βλέμματος. Ο κόσμος μας είναι ρευστός. Ποιον κατηγοριοποιούμε ως ενδοομάδα ή εξωομάδα, οι σύμμαχοι και οι εχθροί μας, οι βάσεις πάνω στις οποίες μεταχειριζόμαστε όσους έχουμε κατηγοριοποιήσει με αυτό τον τρόπο, όλα τα παραπάνω βρίσκονται σε διαρκή κίνηση. Δεν υπάρχει καμιά μορφή κοινωνικής κατηγοριοποίησης ή σχέσεων μεταξύ κατηγοριών που να ισχύει για όλα τα κοινωνικά πλαίσια, ούτε κανένα κοινωνικό πλαίσιο στρωματοποιείται πάντοτε από τις ίδιες κατηγορίες και τις μεταξύ τους σχέσεις. Όπως αναφέρει ο Wallerstein (1991), «η έννοια “λαός” (peoplehood) δεν είναι απλώς μια κατασκευή, αλλά μια κατασκευή με διαρκώς μεταβαλλόμενα όρια σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Ίσως ο λαός είναι κάτι το υποτιθέμενα ασταθές στη μορφή του» (σελ. 77). Μερικές φορές η αστάθεια αυτή σηματοδοτείται από την αλλαγή κάποιων όρων, ενώ μερικές άλλες συγκαλύπτεται από τη σταθερότητα της ορολογίας. Έτσι, παρόλο που εξακολουθούμε να μιλάμε με όρους «νέων» και «ηλικιωμένων», οι ηλικιακές κατηγορίες που χρησιμοποιούμε στην πραγματικότητα –όπως «παιδί», «έφηβος» ή «συνταξιούχος»– αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου. Το ίδιο συμβαίνει και με τους ορισμούς για το ποιος ανήκει σ’ αυτές τις κατηγορίες: τα νοήματα, οι προσδοκίες και τα δικαιώματα που σχετίζονται μ’ αυτές: τα πλαίσια στα οποία οι ηλικιακές κατηγορίες θεωρείται ότι αποκτούν νόημα και, ίσως το πιο βασικό απ’ όλα, τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών ηλικιακών κατηγοριών (π.χ. Burman, 1994· Emler & Reicher, 1995· Hobsbawm, 1994). Πράγματι, κατά τον Hobsbawm, «η αποκοπή των δεσμών μεταξύ των γενεών» ήταν ένας από τους βαθύτερους μετασηματισμούς του «σύντομου 20ού αιώνα» (1994, σελ. 15).

Αν μη τι άλλο όμως, οι μεταβολές στη φύση του κοινωνικού φύλου και των έμφυλων σχέσεων στη διάρκεια του 20ού αιώνα ήταν,

κατά τον Hobsbawm, ακόμη πιο εκτεταμένες. Το 1940 το ποσοστό των γυναικών στις Ηνωμένες Πολιτείες που ήταν παντρεμένες, ζούσαν με τους συζύγους τους και εργάζονταν έμμισθα δεν ξεπερνούσε το 14%. Το 1980 το ποσοστό αυτό ήταν πάνω από 50%. Ασφαλώς, η ανισότητα των φύλων εξακολουθεί να υπάρχει γενικότερα, αλλά η σημασία, το νόημα και οι εκδηλώσεις του φύλου έχουν μεταβληθεί σε όλες ουσιαστικά τις κοινωνικές περιστάσεις. Σε κάποιους τομείς το φύλο έπαψε να αποτελεί σημαντική διάσταση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Άλλοι τομείς, που ήταν κατά κύριο λόγο ανδρικοί, όπως τα επαγγέλματα παροχής φροντίδας, μετατράπηκαν σε κατ' εξοχήν γυναικείους. Αυτές οι μεταβολές στις κοινωνικές θέσεις έχουν εμφανιστεί ακόμη και στις πιο κοινότοπες περιστάσεις της κοινωνικής ύπαρξης. Για παράδειγμα, ο Dorn (1983) έδειξε πώς η εμφυλοποίηση (gendering) στην αγορά εργασίας αντανακλάται στις συμπεριφορές των γυναικών ως προς την κατανάλωση αλκοόλ. Σε περιοχές όπου η εργασία είναι πρωταρχικά χειρωνακτική και ανδρική, οι γυναίκες στο μπαρ περιμένουν συνήθως από τους άνδρες συντρόφους τους να τους αγοράσουν ποτά και μετά κάθονται ήσυχα πίνοντας σιγά το ποτό τους σε μικρό ποτήρι. Σε περιοχές όμως που χαρακτηρίζονται από έναν κατά βάση γυναικοκρατούμενο τομέα παροχής υπηρεσιών, οι γυναίκες πίνουν μεταξύ τους, αγοράζουν μόνες τα ποτά τους και γενικά είναι πιο θορυβώδεις και δυναμικές. Τελικά, καμιά περιοχή του κοινωνικού μας κόσμου δεν εξαιρείται από τον πανίσχυρο νόμο της ευελιξίας. Αυτό που πρέπει να ερμηνεύσουμε επομένως δεν είναι οποιαδήποτε μορφή διομαδικών σχέσεων που εμφανίζεται αναπόφευκτα και ασχέτως κοινωνικού πλαισίου, αλλά αντίθετα η ευελιξία της συμπεριφοράς σε διαφορετικά μεταξύ τους κοινωνικά πλαίσια. Δεν μπορούμε να εξηγήσουμε γιατί εμφανίζεται βαρβαρότητα σε ορισμένες καταστάσεις αν δεν αναρωτηθούμε γιατί δεν εμφανίζεται σε κάποιες άλλες.

Και πάλι όμως τα παραπάνω δεν είναι απόλυτα ορθά. Η αντίθεση μεταξύ σταθερότητας και ευελιξίας υπερκαλύφθηκε. Είναι πράγματι σημαντικό να αμφισβητήσουμε την έννοια της σταθερότητας, όπως

αυτή χρησιμοποιήθηκε παραδοσιακά, δεν μπορούμε όμως και να την απορρίψουμε τελείως. Πράγματι, όσο πιο ριζοσπαστικά είναι τα επιχειρήματά μας για την ευελιξία, τόσο πιο αναγκαίο γίνεται να επανεισάγουμε και μια έννοια σταθερότητας, με διαφορετική όμως σημασία. Για να διευκρινίσουμε αυτό το σημείο, θα ήταν χρήσιμο να επιστρέψουμε στο επιχείρημα του Wallerstein (1991) σχετικά με τα μεταβαλλόμενα όρια της έννοιας «λαός». Αυτή η μεταβολή, υποστήριξε, δεν είναι συμπτωματική· αντίθετα, η ίδια η αστάθεια των κατηγοριών της έννοιας «λαός» αποδεικνύεται τελικά ότι είναι κρίσιμης σημασίας. Και αυτό γιατί ο καπιταλισμός ως ιστορικό σύστημα απαιτεί όχι μόνο τη διαρκή ύπαρξη ανισότητας, αλλά και τη συνεχή αναδόμηση των οικονομικών διαδικασιών. Ως εκ τούτου, ό,τι εγγυάται σήμερα ένα συγκεκριμένο σύνολο ιεραρχικών κοινωνικών σχέσεων μπορεί αύριο να μη λειτουργεί. Η συμπεριφορά του εργατικού δυναμικού πρέπει να μεταβάλλεται χωρίς να υπονομεύει τη νομιμότητα του συστήματος (σελ. 84).

Αυτό που θέλουμε να τονίσουμε εδώ είναι ότι αν οι κατηγορίες χρησιμεύουν στη νομιμοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, θα πρέπει να γίνονται αντιληπτές ως αναγκαίες και όχι ως ενδεχομενικές. Αν θεωρούνταν ενδεχομενικές, τότε θα διακρινόταν η δυνατότητα ύπαρξης άλλων μορφών κοινωνικών σχέσεων, γεγονός που θα διάνοιγε τη δυνατότητα μιας κριτικής του παρόντος. Επομένως, ακόμη κι αν οι κατηγορίες αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου, πρέπει πάντα να γίνονται αντιληπτές ως αμετάβλητες σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή. Δεν είναι μόνο η ευελιξία που πρέπει λοιπόν να μας απασχολήσει· είναι ο συνδυασμός της με την πεποίθηση ότι βρισκόμαστε στο ίδιο σταθερό σημείο όπου βρισκόμασταν και θα βρισκόμαστε πάντα – αυτό που ο Wallerstein αποκάλεσε «η πραγματικότητα της αστάθειας και η άρνηση αυτής της πραγματικότητας» (1991, σελ. 77).

Εφόσον το ζήτημα αναδιατυπωθεί μ' αυτό τον τρόπο, είναι σαφές ότι απαιτείται πλέον μια αλλαγή στο είδος της αναγκαίας απόκρισης. Κατά τη θαυμάσια έκφραση του Thomas Pynchon, «αν σε οδηγήσουν να κάνεις τις λάθος ερωτήσεις, δεν χρειάζεται να ανησυχούν για τις

απαντήσεις σου» (1972, σελ. 251). Η ιδέα των οικουμενικών και σταθερών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης συμπεριφοράς οδηγεί κατ' ανάγκην στην αναζήτηση κάποιας υποκείμενης προδιάθεσης στην ανθρώπινη φύση, προδιάθεσης που καθοδηγεί τη συμπεριφορά των ατόμων μέσα στην κοινωνία αλλά και την ίδια τη φύση της κοινωνίας. Υπάρχουν ασφαλώς διάφοροι τρόποι χαρακτηρισμού αυτής της έμφυτης ροπής, καθώς και διάφορες ερμηνείες για την προέλευσή της. Ακόμη όμως κι αν το ερώτημα δεν αφορά αποκλειστικά ποια εκδοχή προδιαθεσιακότητας υιοθετείται, η ίδια η ιδέα της προδιάθεσης μένει τελικά στο απυρόβλητο. Με αυτό δεν εννοούμε ότι ο ρόλος της κοινωνίας αποκλείεται τελείως. Ωστόσο ο ρόλος της περιορίζεται στο να παρέχει απλώς το κατάλληλο έδαφος και τα εργαλεία για να εκδηλωθούν οι έμφυτες τάσεις που ενυπάρχουν στο άτομο. Πρόκειται μεν για μια αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών ειδών, αλλά για μια ισχνή αλληλεπίδραση, όπου δεσπόζουν η βιολογία και η ψυχολογία, και όπου οι κοινωνικές μορφές αντιμετωπίζονται κυρίως ως επιφαινόμενα που παρουσιάζουν ενδιαφέρον μόνο στον βαθμό στον οποίο αντανakλούν αυτές τις υποκείμενες δυνάμεις.

Σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω, η έμφαση στη μεταβλητότητα εντός συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων και η άρνηση του οικουμενικού χαρακτήρα της συμπεριφοράς δεν αντιτίθενται στην ιδέα ότι υπάρχει μια καθολική ανθρώπινη φύση. Βασίζονται όμως σε μια εντελώς διαφορετική αντίληψη αυτής της φύσης, καθώς και του τρόπου με τον οποίο η γενικότητά της αντανakλάται (και άρα εντοπίζεται) στη συμπεριφορά μας. Η αντίθεση βρίσκεται κατ' ουσίαν στο πώς αντιμετωπίζουμε τη βιολογική μας υπόσταση: ως πεπρωμένο ή ως δυνατότητα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο διάλογος σχετικά με τις προσπάθειες αποκωδικοποίησης του ανθρώπινου γονιδιώματος. Κατά τον Lewontin (1993, 2000), το εγχείρημα αυτό χρησιμοποιήθηκε σε πολλούς τομείς για να ενισχύσει ντετερμινιστικές προβολές πάνω στη δυνατότητά μας να ανακαλύπτουμε γενετικά αίτια για το καθετί, από την εγκληματικότητα έως τη θρησκεία. Ο λόγος όμως για τον οποίο χρηματοδοτούνται και υποστηρίζονται στην πραγματικότητα αυ-

τού του είδους οι προσπάθειες είναι γιατί ενέχουν την προοπτική της γενετικής μηχανικής. Με άλλα λόγια, η ανθρώπινη φύση μας όχι μόνο μας επιτρέπει να δομούμε τις κοινωνίες όπου ζούμε, και συνεπώς να ξεφεύγουμε από την τυραννία του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, αλλά μας δίνει και τη δυνατότητα να αναδομούμε το βιολογικό μας υπόστρωμα. Απ' όλες τις απόψεις λοιπόν, «είναι στη φύση μας το να την υπερβαίνουμε» (Eagleton, 1996, σελ. 73). Ή, κατά την πιο αιγιματική διατύπωση της Simone de Beauvoir, οι άνθρωποι είναι «l'être dont l'être est de n'être pas»: το ον του οποίου η ουσία είναι ότι δεν έχει ουσία (αναφ. στο Lewontin, 1993, σελ. 123).

Αν η φύση μας μας επιφυλάσσει τόσες δυνατότητες, είναι ακριβώς γιατί μας επιτρέπει να βγάσουμε τον εαυτό μας έξω από τον υπαρκτό κόσμο – δηλαδή να φανταζόμαστε διαφορετικούς τρόπους δράσης και πώς αυτοί θα μπορούσαν να μεταπλάσουν τον υπαρκτό κόσμο – και συνεπώς να κάνουμε σχέδια για το μέλλον. Η μοναδικότητα του ανθρώπινου είδους βρίσκεται στην ικανότητά μας να δημιουργούμε κόσμους που μας ταιριάζουν, αντί απλώς να προσαρμοζόμαστε στον παρόντα κόσμο. Επομένως, η συνθήκη της ανθρώπινης δημιουργικότητας έγκειται στην ικανότητα για συμβολική αναπαράσταση και χειρισμό. Το πλεονέκτημά μας ως είδους, για να το θέσουμε σαφέστερα, είναι ότι έχουμε εξελιχθεί όχι ως όντα ανταγωνιστικά ή συνεργατικά, ούτε ως βίαια ή ειρηνικά, ούτε ως κυριαρχικά ή υποτακτικά, αλλά ως όντα γλωσσικά και πολιτισμικά.

Επομένως, η πολιτισμική μας οντότητα δεν είναι ούτε αντίθετη ούτε καν επιπρόσθετη στη βιολογική. Δεν θα αρνούμασταν την ανθρώπινη φύση αν υποστηρίζαμε ότι «είμαστε, εν ολίγοις, ελλιπή ή ατελή ζώα που συμπληρώνουν ή ολοκληρώνουν τον εαυτό τους μέσω του πολιτισμού» (Geertz, 1993, σελ. 49). Αντίθετα, αποτελεί προϋπόθεση της ανθρώπινης φύσης. Η ίδια η βιολογική μας υπόσταση απαιτεί να είμαστε πολιτισμικά ζώα και άρα ζώα των οποίων η συμπεριφορά δεν μπορεί να ερμηνευτεί άμεσα με όρους βιολογικών επιταγών. Η ίδια η ευελιξία της βιολογικής μας ύπαρξης καθιστά αναγκαίο ένα διαφορετικό είδος συστήματος πληροφοριών: το πολιτι-

σμικό. Εφόσον δεν έχουμε κάποιο γενετικά καθορισμένο σύστημα πληροφοριών για την ανθρώπινη συμπεριφορά, μας είναι απαραίτητο ένα πολιτισμικό σύστημα. Κανένας πολιτισμός δεν υπάρχει χωρίς αυτό. Επομένως, όπου υπάρχουν ανθρώπινα όντα, δεν μπορεί να βρεθεί τρόπος ύπαρξης που δεν είναι συμβολικός ή, ακόμη λιγότερο, δράση που δεν είναι συμβολική. Ή, για να το θέσουμε αντίστροφα, η αναζήτηση για ένα γενετικά καθορισμένο σύστημα που καθοδηγεί άμεσα τη συμπεριφορά μας δεν είναι μόνο προβληματική σε εμπειρικό επίπεδο. Βασίζεται στην παρανόηση της ίδιας της φύσης της ανθρώπινης δράσης, το οποίο είναι σοβαρότερο (Geertz, 1993).

Εν συντομία, πρέπει να εγκαταλείψουμε αυτή την αναζήτηση ψυχολογικών απολιθωμάτων που μας ωθεί να ανιχνεύουμε το εξελικτικό μας παρελθόν σε καθετί παροντικό. Η καθολικότητα δεν εντοπίζεται σε σταθερές μορφές συμπεριφοράς ανεξαρτήτως της κατάστασης, αλλά στην πολιτισμική μας ποικιλομορφία (Geertz, 1993). Το έργο μας ως ψυχολόγων λοιπόν είναι να ερμηνεύσουμε τις διαδικασίες που επιτρέπουν την ολοκλήρωσή μας μέσα στον πολιτισμό. Ποιοι μηχανισμοί διαμεσολαβούν ώστε να αρθρωθούν τα φαινόμενα του κοινωνικού πεδίου με τους τρόπους δράσης των ανθρώπινων υποκειμένων; Πώς μας βοηθούν αυτοί οι μηχανισμοί να κατανοήσουμε τις όψεις της κοινωνικής πραγματικότητας που είναι κρίσιμες για τη διαμόρφωση της δράσης μας; Τι μας λένε τα παραπάνω για τους τρόπους με τους οποίους διαφορετικές κοινωνικές πραγματικότητες δημιουργούν παραλλαγές στο τι κάνουμε; Και ειδικότερα, τι έχει να πει αυτή η ψυχολογία για τους τρόπους με τους οποίους εννοιολογούμε τις σχέσεις μας με τους άλλους μέσα σε διαφορετικά κοινωνικά περιβάλλοντα και τις συνθήκες υπό τις οποίες τους αντιμετωπίζουμε ως μέλη μιας ομάδας που πρέπει να καταστρέψουμε;

Θεωρούμε ότι η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας είναι σε θέση να αναμετρηθεί με τα παραπάνω ερωτήματα, ακριβώς επειδή η ίδια η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας αναπτύχθηκε εξ αρχής προκειμένου να αποτελέσει ένα κομβικό σημείο μεταξύ του κοινωνικού και του ατομικού. Εισήχθη για να εξηγήσει πώς τα άτομα καταλήγουν

να ορίζουν τον εαυτό τους μέσω μιας έννοιας που είναι αναμφίλεκτα πολιτισμική, καθώς και για να εξηγήσει ότι αυτό το πολιτισμικό περιεχόμενο μορφοποιεί όλες τις διαδικασίες που απορρέουν από την αίσθηση του ποιοι είμαστε: πώς σχετιζόμαστε με τους άλλους, πώς ορίζουμε και επιδιώκουμε τους στόχους μας, τι θεωρούμε δυνατό και τι θέλουμε ως επιθυμητό. Για να δείξουμε τα παραπάνω όμως πρέπει να επιστρέψουμε στην αμφισβήτηση των αναγωγιστικών ιδιοποιήσεων αυτής της παράδοσης.

Κατά-(ή παρα-)νοώντας την παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας

Οι αναγωγιστικές αναγνώσεις της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας συνδέονται με μια αποπλαισιωμένη ερμηνεία των πειραμάτων των ελάχιστων ομάδων (minimal groups), από τα οποία αναδύθηκε η θεωρία. Θα ήταν χρήσιμο συνεπώς να αρχίσουμε περιγράφοντας αυτές τις έρευνες (Billig & Tajfel, 1973· Tajfel, 1970· Tajfel, Flament, Billig, & Bundy, 1971) και τη σχέση τους με τη θεωρία. Στην πρώτη φάση του πειράματος, τα υποκείμενα ενημερώνονται ότι έχουν χωριστεί σε δύο ομάδες είτε με βάση κάποιο επουσιώδες κριτήριο (προτίμηση για πίνακες του Klee ή του Kandinsky, υπερεκτίμηση ή υποτίμηση του αριθμού των τελειών σε ένα μοτίβο) είτε με τρόπο εξόφθαλμα τυχαίο – παρότι στην πραγματικότητα η διαίρεση σε ομάδες γίνεται πάντα τυχαία. Το μόνο που γνωρίζουν οι συμμετέχοντες είναι σε ποια ομάδα ανήκουν· δεν ξέρουν ποιος άλλος είναι σε κάθε ομάδα, ούτε έχουν καμιά επαφή με μέλη της ενδοομάδας ή της εξωομάδας. Στη συνέχεια τους ανατίθεται το έργο να κατανεύμουν βαθμούς μεταξύ δύο ατόμων, από τα οποία το ένα ορίζεται απλώς ως μέλος της ενδοομάδας και το άλλο ως μέλος της εξωομάδας. Για το έργο αυτό της κατανομής βαθμών χρησιμοποιούνται ειδικές φόρμες στις οποίες γίνεται η καταγραφή των διαφόρων στρατηγικών κατανομής που εφαρμόζουν τα υποκείμενα. Το βασικό εύρημα είναι ότι, μεταξύ των

στρατηγικών που χρησιμοποιούνται, υπάρχει η τάση να θυσιάζει κανείς τη μέγιστη, με απόλυτους όρους, αμοιβή της ενδοομάδας, προκειμένου να αυξηθεί η διαφορά μεταξύ του ποσού που κατανέμεται σε αυτήν και του ποσού που αποδίδεται στην εξωομάδα – η επανομαζόμενη «στρατηγική της μέγιστης διαφοροποίησης».

Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας ερμηνεύει τα ευρήματα αυτά με τον τρόπο που αναφέρουμε παρακάτω (βλ. Tajfel, 1978· Tajfel & Turner, 1979, 1986· Turner, 1975). Το σημείο εκκίνησης βρίσκεται στην ίδια την έννοια της κοινωνικής ταυτότητας. Αντίθετα με την αντίληψη ότι ο εαυτός είναι ενιαίος και κυρίαρχος, η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας αντιλαμβάνεται τον εαυτό ως ένα σύνθετο σύστημα. Μπορούμε να ορίζουμε τον εαυτό μας είτε με βάση τη μοναδικότητά μας σε σύγκριση με άλλα άτομα (προσωπική ταυτότητα) είτε με βάση την υπαγωγή μας σε κοινωνικές ομάδες (κοινωνική ταυτότητα). Επιπλέον, ανήκουμε σε μια πληθώρα κοινωνικών ομάδων, και αυτές μας είναι πρόδηλες με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τις συνθήκες: στο αμφιθέατρο μπορεί να βλέπω τον εαυτό μου ως ψυχολόγο· όταν πηγαίνω σε μια συγκέντρωση το απόγευμα, μπορεί να με βλέπω ως σοσιαλιστή· αν παρακολουθούσα έναν αγώνα, μάλλον θα έβλεπα τον εαυτό μου ως οπαδό της Dundee United (είδος αρκετά σπάνιο). Η μετατόπιση από τη διατομική στη διομαδική συμπεριφορά, στο επίπεδο της συμπεριφοράς, οφείλεται ακριβώς στη μετατόπιση από την ατομική στην κοινωνική ταυτότητα. Επιπλέον, όταν συμπεριφέρομαι με βάση μια οποιαδήποτε κοινωνική ταυτότητα, καθοδηγούμαι από τους κανόνες, τις αξίες και τις πεποιθήσεις που χαρακτηρίζουν την ταυτότητα αυτή. Ως ψυχολόγος, μπορεί να πασχίζω να είμαι αμερόληπτος, αντικειμενικός και δίκαιος· ως φίλαθλος, δίνω μεγαλύτερη αξία στο να είμαι παθιασμένος, μεροληπτικός και αφοσιωμένος. Το βασικό που πρέπει να συγκρατήσει κανείς είναι ότι η κοινωνική ταυτότητα είναι πολύ προσωπική και σημαντική για εμένα ως άτομο, ταυτόχρονα όμως αποτελεί κάτι που στην ουσία του δεν μπορεί να αναχθεί σ' εμένα ως άτομο, αλλά αποτελεί μια πολιτισμική και ιστορική κατασκευή. Η θέση ότι η κοινωνική ταυτότητα

αποτελεί το κομβικό σημείο μεταξύ του ατομικού και του κοινωνικού στηρίζεται ακριβώς στο γεγονός ότι είναι ταυτόχρονα τόσο βαθιά προσωπική όσο και αναπόδραστα πολιτισμική. Μέσω της κοινωνικής ταυτότητας το υποκείμενο ορίζεται με κοινωνικούς όρους.

Για τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας επομένως, η διομαδική συμπεριφορά αρχίζει όταν τα υποκείμενα υιοθετούν κάποια κοινωνική ταύτιση. Ωστόσο, όπως ακριβώς η προσωπική ταυτότητα μας ορίζει ως μοναδικούς σε σύγκριση με άλλα άτομα, έτσι και η ξεχωριστή μας κοινωνική ταυτότητα προκύπτει από αυτό που μας κάνει να διαφέρουμε από άλλες ομάδες. Οι κοινωνικές ταυτότητες προκύπτουν εξ ορισμού μέσω σύγκρισης, γι' αυτό και τα μέλη κάθε ομάδας επιδίδονται στην κοινωνική σύγκριση της ενδοομάδας τους με άλλες σχετικές εξωομάδες. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η σύγκριση αυτή γίνεται σε συλλογικό επίπεδο. Δεν αφορά το πώς εγώ ως ατομικό μέλος μιας ομάδας συγκρίνομαι μ' εσένα ως ατομικό μέλος μιας άλλης ομάδας, αλλά το πώς εμείς ως σύνολο συγκρινόμαστε μ' εσάς ως σύνολο. Γενικότερα, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι όταν είναι πρόδηλη η κοινωνική ταυτότητα, τότε όλες οι διαδικασίες και έννοιες που σχετίζονται με τον εαυτό θα πρέπει να συνδεθούν με τον συλλογικό εαυτό. Σε αυτές περιλαμβάνεται ιδιαίτερα η έννοια της αυτοεκτίμησης. Οπότε, όταν η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας προτείνει ότι τα μέλη μιας ομάδας επιδιώκουν να επιτύχουν θετική αυτοεκτίμηση, πρέπει να γίνει κατανοητό με την έννοια ότι η εκτίμηση αυτή αναφέρεται στην αξιολόγηση της συγκεκριμένης υπό εξέταση κατηγορίας.

Αν τα μέλη μιας ομάδας επιδιώκουν τη θετική αξιολόγηση της ενδοομάδας τους και αν αυτή η ομάδα μπορεί να οριστεί μόνο σε σύγκριση με άλλες, έπεται ότι οι άνθρωποι μπορούν να επιτύχουν μια τέτοια αξιολόγηση μόνο μέσα από την προσπάθεια να εμφανίσουν την ομάδα τους ως καλύτερη από τις εξωομάδες. Συγκεκριμένα, θα επιχειρήσουν να διαφοροποιηθούν από την εξωομάδα σε διαστάσεις σύγκρισης που αξιολογούν ως σημαντικές. Έτσι, για να τα πάρουμε όλα υπόψη μας, το να γίνει πρόδηλη η απλή διαίρεση σε ομάδες αποτελεί ικανή συνθήκη για να υποκινηθεί μια ψυχολογική δυναμική

προς την κατεύθυνση της διομαδικής διαφοροποίησης. Η διαδικασία αυτή μπορεί να είναι καθολική, ο τρόπος όμως με τον οποίο μεταφράζεται σε δράση εξαρτάται από μια σειρά παραγόντων του κοινωνικού πλαισίου. Αυτό ισχύει όχι μόνο για το πλαίσιο των ελάχιστων ομάδων, αλλά και για οποιοδήποτε άλλο κοινωνικό πλαίσιο. Συνεπώς, όταν συμφύρει κανείς τις συμπεριφορές και τη διαδικασία –όταν δηλαδή συνάγει από τις συμπεριφορές στα πειράματα ελάχιστων ομάδων συμπεράσματα για τη διομαδική συμπεριφορά στο σύνολό της–, τότε από τη μια παραποιεί τη θεωρία και από την άλλη παρουσιάζει λανθασμένα τη φύση της ανθρώπινης συλλογικής δράσης.

Η πρώτη σειρά ζητημάτων προκύπτει από την παράβλεψη αυτού που είναι παρόν στο παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων. Στο παράδειγμα αυτό, για να αποδοθεί νόημα στην πειραματική κατάσταση δεν υπάρχει παρά ένα διαθέσιμο σύνολο κατηγοριών – αυτό που επιβάλλεται από τον πειραματιστή. Έξω από το εργαστήριο, αντίθετα, για να εξηγήσουμε τα γεγονότα μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε μια σειρά διαφορετικών κατηγοριών· για παράδειγμα, η συρροή μεταναστών σε χαμηλά αμειβόμενες εργασίες μπορεί να αναπαρίσταται ως ζήτημα «φυλής», έθνους ή τάξης. Το πώς αντιδρούμε επηρεάζεται βαθύτατα από τις κατηγορίες με τις οποίες ορίζουμε τον εαυτό μας και τους άλλους. Επομένως, το πώς κατασκευάζονται γεγονότα με βάση συγκεκριμένες κατηγορίες προηγείται της κατανόησης των σχέσεων μεταξύ κατηγοριών. Για παράδειγμα, πρέπει να θέσουμε το ζήτημα της φυλετικοποίησης (racialization) προτού μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις φυλετικές σχέσεις, καθώς και το ζήτημα του σχηματισμού του έθνους προτού κατανοήσουμε τις διεθνείς σχέσεις (βλ. Reicher, 1986· Reicher & Hopkins, 2001a). Αν στο παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων αγνοήσουμε ό,τι είναι γεγονός, κινδυνεύουμε να θεωρήσουμε τη φύση των κοινωνικών κατηγοριών δεδομένη.

Κατά τον ίδιο τρόπο, εφόσον δεχθεί κανείς την κατηγορία της ενδοομάδας που επιβάλλεται από τους πειραματιστές, το παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων παρέχει μόνο μια κατηγορία εξωομάδας για τη σύγκριση (την ομάδα Kandinsky αν κάποιος είναι στην ομάδα

Klee, ή την ομάδα που υπερεκτιμά τις τελείες αν κάποιος είναι στην ομάδα που τις υποτιμά). Για άλλη μια φορά, οι συγκρίσεις εκτός του εργαστηρίου είναι εμφανώς πολύ πιο ανοιχτές. Μπορώ να συγκρίνω τη φυλετική μου ομάδα με πολλές άλλες, και το ίδιο ισχύει για το έθνος και την κοινωνική μου τάξη. Μέσα από διαφορετικές συγκρίσεις, η αντίληψή μου για το ποιος είμαι και τι αξίζω θα διαφέρει ριζικά, οπότε και ανάλογα θα μεταβάλλεται η ομαδική και η διομαδική μου συμπεριφορά. Εδώ, αν παραβλέψουμε ό,τι είναι γεγονός στο παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων, κινδυνεύουμε να θεωρήσουμε τη φύση των κοινωνικών συγκρίσεων, και άρα το ουσιώδες περιεχόμενο των κοινωνικών κατηγοριών, δεδομένα.

Τέλος, αφού αποδεχθεί κανείς και την κατηγορία της ενδοομάδας και αυτήν της εξωομάδας, η μόνη διαθέσιμη διάσταση με την οποία μπορεί να διαφοροποιήσει τον εαυτό του από την εξωομάδα είναι η διάσταση της χρηματικής αμοιβής. Και εδώ όμως οι περισσότερες ομάδες έξω από το εργαστήριο έχουν στη διάθεσή τους πολλές διαστάσεις για τη διαφοροποίησή τους από την εξωομάδα, ακριβώς γιατί δεν δίνουν αξία μόνο σε ένα, αλλά σε πολλά πράγματα. Επιπλέον, ενώ μερικές φορές, λόγω των αξιών της ομάδας, η διαφοροποίηση μπορεί να εξελιχθεί σε αντικοινωνική συμπεριφορά απέναντι στην αντίπαλη ομάδα, αυτό δεν συμβαίνει κατ' ανάγκην πάντα. Όταν οι κανόνες της ενδοομάδας είναι θετικοί, μπορεί να προκύψει θετική κοινωνική (prosocial) συμπεριφορά (βλ. Jetten, Spears, & Manstead, 1996). Μπορεί δηλαδή κανείς να ανταγωνίζεται με τους άλλους, αλλά να το κάνει αυτό για να δείξει ότι είναι πιο ευγενικός, πιο γενναίος ή πιο εξυπηρετικός. Εδώ, αν αγνοήσουμε ό,τι είναι γεγονός στο παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων, θα θεωρήσουμε ότι η διαδικασία διαφοροποίησης εκφράζεται πάντα με την ίδια συμπεριφορά και θα κάνουμε το κρίσιμο λάθος να εξισώσουμε τη διαφοροποίηση με τη συμπεριφορά διάκρισης.

Συμπερασματικά, τα πειράματα των ελάχιστων ομάδων θα μπορούσαν εξίσου καλά να χαρακτηριστούν ως πειράματα «μέγιστων ομάδων». Ναι μεν περιλαμβάνουν μόνο τις πιο βασικές συνθήκες για

την εμφάνιση ομαδικής συμπεριφοράς (την απλή διαίρεση σε δύο κατηγορίες), το περιβάλλον όμως που παρουσιάζουν δεν προσφέρει παρά μόνο αυτές τις κατηγορίες ως αφετηρία για δράση. Τα υποκείμενα είναι απομονωμένα, δεν έχουν καμιά προσωπική πληροφορία για τους άλλους, αλλά έχουν στη διάθεσή τους μόνο τη συγκεκριμένη ομάδα για να προχωρήσουν. Μέσα στον κόσμο του εργαστηρίου οι φαινομενικά επουσιώδεις κατηγορίες αποκτούν εξαιρετικά μεγάλη σημασία. Η ίδια η έλλειψη ουσιώδους περιεχομένου ή εναλλακτικών περιορισμών γίνεται καθοριστικός παράγοντας για τη δράση των ανθρώπων. Τι συμβαίνει όμως όταν υπάρχουν πράγματι εναλλακτικές, καθώς και πολλαπλοί περιορισμοί στη δράση μας; Τι συμβαίνει στη διαδικασία κατηγοριοποίησης όταν αυτή εξετάζεται σε έναν κόσμο με ανταγωνιστικές ιδεολογίες και δομικές ανισότητες;

Αυτά ήταν και τα κύρια ερωτήματα που απασχόλησαν τον Tajfel. Γι' αυτόν, τα πειράματα ελάχιστων ομάδων και η τριάδα ταύτισης/σύγκρισης/διαφοροποίησης ήταν ένα σημείο εκκίνησης, και όχι ολοκλήρωσης. Συνιστούν μεν μια ψυχολογική δυναμική, αλλά κυρίως γεννούν το ερώτημα πώς η δυναμική αυτή εκδηλώνεται ως αποτέλεσμα διαφορετικών χαρακτηριστικών του κοινωνικού πλαισίου (ή, για να το θέσουμε ανάποδα, πώς τα χαρακτηριστικά του πλαισίου επηρεάζουν την ανθρώπινη δράση). Ο Tajfel ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για τις ομάδες που είναι υποτελείς και αξιολογούνται αρνητικά, αυτές δηλαδή που προκαλούν στα μέλη τους αρνητική αυτοεκτίμηση. Πώς απαντούν σε αυτό τα μέλη των συγκεκριμένων ομάδων και, κυρίως, πότε δρουν συλλογικά για να αντιταχθούν στην καταπίεσή τους; Η ουσία της ανάλυσής του επομένως δεν ήταν τόσο οι διακρίσεις, όσο η αντίσταση. Δεν τον απασχολούσε το αναπόφευκτο της κυριαρχίας, αλλά η δυνατότητα της αλλαγής. Πράγματι, όπως το διατύπωσε καθαρά ο Tajfel, η ίδια η έννοια της κοινωνικής ταυτότητας έχει ενδιαφέρον όχι «γι' αυτό "που είναι" κατά μία στατική έννοια», αλλά περισσότερο «ως ένας μεσολαβητικός αιτιώδης μηχανισμός σε καταστάσεις "αντικειμενικής κοινωνικής αλλαγής"» (1978, σελ. 86). Αυτό μας οδηγεί σε μια δεύτερη σειρά ζητημάτων, που προκύπτουν όταν πα-

ραβλέπει κανείς *ό,τι αποσιάζει* από το παράδειγμα των ελάχιστων ομάδων.

Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, για να κατανοήσουμε πώς θα δράσουν τα μέλη υποτελών ομάδων, πρέπει να εξετάσουμε τρία είδη συνθηκών. Το πρώτο σχετίζεται με το αν οι άνθρωποι αυτοί θα δράσουν ατομικά ή συλλογικά. Όταν τα όρια μεταξύ των κατηγοριών θεωρηθούν διαπερατά (όταν δηλαδή οι άνθρωποι μπορούν να επιτύχουν απομακρυνόμενοι από την ομάδα), τότε πράγματι θα ακολουθήσουν ατομικιστικές ατραπούς: αυτή είναι η στρατηγική της «εξόδου» (exit). Όταν όμως τα όρια ιδωθούν ως αδιαπέραστα (όταν δηλαδή *ό,τι και να κάνει κανείς, η μοίρα του παραμένει άρρηκτα συνδεδεμένη με την ομάδα*), τότε οι άνθρωποι θα δράσουν συλλογικά: αυτή είναι η στρατηγική της «φωνής» (voice).

Δεύτερον, για να γίνει το βήμα από τη συλλογική ταύτιση στην αμφισβήτηση της θέσης της κυρίαρχης ομάδας, πρέπει τόσο η ανωτερότητα της κυρίαρχης ομάδας να γίνει αντιληπτή ως μη νόμιμη όσο και να γίνει νοητός ένας πιο ισότιμος κόσμος – να υπάρξουν δηλαδή «γνωστικές εναλλακτικές». Αυτοί οι δίδυμοι παράγοντες δημιουργούν το αίσθημα μιας «ανασφαλούς κοινωνικής ταυτότητας» δίνουν νόημα και καθιστούν καίριες τις συγκρίσεις με την κυρίαρχη ομάδα. Όπως το έθεσαν οι Turner και Brown το 1978, οι καταστάσεις που συντελούν περισσότερο στο να απορρίψουν οι ομάδες χαμηλής θέσης τη συναινετικά αποδεκτή κατωτερότητά τους είναι εκείνες που προσλαμβάνονται ταυτόχρονα ως μη νόμιμες και ως ευεπίφορες σε εναλλακτικές. Κατά τους ίδιους, ο συνδυασμός αυτών των συνθηκών εξηγεί το κύμα κινητοποιήσεων, κατά τη δεκαετία του 1970, από μειονοτικές ομάδες όπως οι Αμερικανοί μαύροι, οι Γαλλοκαναδοί και οι Μαορί. Υποστήριξαν συγκεκριμένα ότι τα απελευθερωτικά κινήματα στην Αφρική είχαν ισχυρό αντίκτυπο στη δράση και στις ιδέες του αμερικανικού κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα. Επιπλέον, η γνώση των διεθνών κινήματων και η επίδρασή τους στην κατανόηση του εγχώριου πλαισίου μπορεί να εξηγούν γιατί πιο προνομιούχοι, περισσότερο μορφωμένοι και αντικειμενικά λιγότερο μειονε-

κτούντες μαύροι ήταν πιο πιθανό να συμμετέχουν στις εξεγέρσεις και τις δραστηριότητες διαμαρτυρίας.

Τρίτον, οι συνθήκες της ανασφαλούς κοινωνικής ταυτότητας και των ανασφαλών κοινωνικών συγκρίσεων ανάμεσα σε μια υποτελή και μια κυρίαρχη ομάδα δεν καθορίζουν από μόνες τους τη φύση της συλλογικής δράσης. Αντίθετα, οδηγούν σε μια σύνθετη σειρά στρατηγικών με τις οποίες τα μέλη της υποτελούς ομάδας αμφισβητούν την κοινωνική ιεραρχία και τα μέλη της κυρίαρχης επιδιώκουν να την επιβάλουν εκ νέου. Τα μέλη μιας υποτελούς ομάδας μπορούν να δράσουν με πολλούς τρόπους. Μπορούν να επιχειρήσουν να βελτιώσουν τη θέση τους στις διαστάσεις στις οποίες αξιολογήθηκαν προηγουμένως ως κατώτεροι· να αξιολογήσουν ως θετικές τις διαστάσεις της ομάδας που προηγουμένως θεωρούνταν αρνητικές· ή να δημιουργήσουν νέες διαστάσεις όπου να μπορούν να αξιολογηθούν θετικά. Η επιλογή της στρατηγικής θα εξαρτηθεί εν μέρει από πρακτικούς περιορισμούς. Έτσι, η αποτελεσματικότητα της πρώτης στρατηγικής εξαρτάται από το κατά πόσο θα ξεπεράσει η ομάδα τα εμπόδια που απαγορεύουν την πρόσβαση σε καλύτερες συνθήκες. Η επιλογή της στρατηγικής θα εξαρτηθεί επίσης από τις αντιδράσεις της κυρίαρχης ομάδας. Έτσι, η χρήση των επόμενων δύο στρατηγικών θα εξαρτηθεί από την προθυμία της κυρίαρχης ομάδας, στο παρελθόν, στο παρόν ή στο μέλλον, να αποδεχθεί ότι οι σχετικές διαστάσεις θα έπρεπε να αξιολογούνται θετικά.

Ήδη από την πρόχειρη αυτή σύνοψη γίνεται εμφανές ότι πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τουλάχιστον πέντε παράγοντες του κοινωνικού πλαισίου για να κατανοήσουμε αν και πώς μια υποτελής ομάδα θα επιδιώξει τη θετική διαφοροποίηση από τις κυρίαρχες ομάδες. Αυτοί είναι η διαπερατότητα των ορίων της ομάδας, η νομιμοποίηση των ανισοτήτων, η ύπαρξη γνωστικών εναλλακτικών στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, οι πρακτικοί περιορισμοί στη διεκδίκηση σημαντικών πόρων και οι πράξεις της κυρίαρχης ομάδας. Σε αυτούς πρέπει να προστεθεί ένας έκτος παράγοντας που υπονοείται καθ' όλη τη διάρκεια της ανάλυσης: το θέμα της εξουσίας. Η ουσία του μοντέ-

λου του Tajfel είναι ότι ερευνά τις ψυχολογικές δυναμικές σε πλαίσια άνισων σχέσεων εξουσίας. Ό,τι κι αν μας υποκινεί ψυχολογικά να δράσουμε, χρειάζεται να έχουμε εξουσία προκειμένου να υπερβούμε τις κυρώσεις και τα εμπόδια που θέτουν οι άλλοι, ώστε από τις προθέσεις να περάσουμε στη δράση (π.χ. Ng, 1980· Reicher & Levine, 1994· Reicher, Spears, & Postmes, 1995).

Από τη στιγμή που αναγνωρίζει κανείς την κεντρική σημασία της εξουσίας, γίνεται φανερό όχι μόνο πόσο στερείται νοήματος η άποψη ότι οι ομάδες προβαίνουν πάντα σε διακρίσεις (με την έννοια των μορφών δράσης που προκαλούν και συντηρούν την κοινωνική ανισότητα), αλλά και πόσο παραπλανητική είναι η άποψη πως όσοι είναι σε υποτελή θέση εκδηλώνουν διακρίσεις πάντοτε, ανεξαρτήτως συνθηκών. Πρώτον, οι υποτελείς ομάδες εξ' ορισμού βρίσκονται σε χαρακτηριστικά πιο δυσμενή θέση όσον αφορά την ικανότητά τους να περνούν από οποιαδήποτε ψυχολογική παρόρμηση σε δράση τέτοια που θα έπληττε την ισχυρότερη εξωομάδα. Δεύτερον, ακόμη κι αν έχουν τη δύναμη να δράσουν παρά τις κυρώσεις της ισχυρής ομάδας, η δράση τους θα έχει στόχο να αμφισβητήσει και να ανατρέψει τις υπάρχουσες δομές ανισότητας, παρά να τις δημιουργήσει και να τις υπερασπιστεί. Συνεπώς, όπως υποστηρίζουν οι Reynolds και Turner (2001), η εκδήλωση διακρίσεων σχετίζεται με τις κυρίαρχες ομάδες, που επιδίδονται σε αυτήν κυρίως σε συνθήκες ανασφαλούς κοινωνικής ταυτότητας και κοινωνικής σύγκρισης.

Το ενδιαφέρον που δείχνει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας για τις υποτελείς ομάδες υποδηλώνει έτσι ότι βασικό της ερώτημα δεν είναι το ζήτημα των διακρίσεων. Τουναντίον, η ύπαρξη διακρίσεων ήταν αφορμή για να ασχοληθεί με τις συνθήκες και τις δυναμικές της αντίστασης και της αλλαγής. Αντίστοιχα, το ενδιαφέρον για τη συλλογική δράση στην παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας δεν συνίσταται στην εμπειρική εκτίμηση του πόσο συχνά ταυτιζόμαστε με την ομάδα και δρούμε ως μέλη της, αλλά στο γεγονός ότι μόνο μέσω της συλλογικότητας μπορούν οι αδύναμοι να αποκτήσουν εξουσία και να φέρουν την αλλαγή.

Κατά μία έννοια, στα παραπάνω διακρίνεται ένα σημείο σύγκλισης ανάμεσα στις διαφορετικές προσεγγίσεις. Η προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας, η θεωρία της κοινωνικής κυριαρχίας και η θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος ασχολούνται όλες με την εξουσία και την κυριαρχία. Υπάρχουν ωστόσο σημαντικές διαφορές, κυρίως μεταξύ των προσεγγίσεων της κοινωνικής ταυτότητας και της κοινωνικής κυριαρχίας. Για την παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας, η κυριαρχία είναι μια κοινωνική σχέση και αποτελεί ταυτόχρονα συνθήκη και αποτέλεσμα της κοινωνικής δράσης: η κυριαρχία καθορίζει το αν θα δράσουμε συλλογικά, ενώ η ίδια προκαλείται από τη συλλογική δράση. Με άλλα λόγια, οι σχέσεις κυριαρχίας αποτελούν τμήμα της κοινωνικής διαδικασίας. Δεν είναι κάτι που εισάγεται στην κοινωνική διαδικασία απέξω (από μια ψυχολογική προδιάθεση ή ακόμη και από μια εξελικτική καθολική σταθερά). Κατά συνέπεια, ο στόχος της ανάλυσης είναι να εξετάσει πώς οι διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες αρθρώνονται με τις ψυχολογικές διαδικασίες ώστε να δημιουργηθούν παραλλαγές στις σχέσεις κυριαρχίας. Στόχος δεν είναι να χρησιμοποιηθεί η ψυχολογία για να διατυπωθούν αμετάβλητες αρχές που ισχύουν για όλες τις κοινωνικές συνθήκες.

Η ίδια διάκριση μπορεί να γίνει σε ένα ευρύτερο μετα-θεωρητικό επίπεδο. Η κοινωνική ταυτότητα διατυπώθηκε ως έννοια που μεσολαβεί ανάμεσα στο κοινωνικό πλαίσιο και στη δράση των ανθρώπων υποκειμένων. Δεν αποτελεί μια ψυχολογική πραγματικότητα που επικαθορίζει την κοινωνική πραγματικότητα. Η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας είναι γι' αυτό θεμελιακά προσανατολισμένη στη μεταβλητότητα και στη δυνατότητα που χαρακτηρίζουν την ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά, παρά στη μοναδικότητα και στους καταναγκασμούς. Η ευρεία προσέγγισή της είναι σύμφωνη με το επιχείρημα του Geertz (1993) ότι η ανθρώπινη φύση δεν εντοπίζεται σε ό,τι είναι ομοιόμορφο στη συμπεριφορά, αλλά στα πρότυπα των διαφορών συμπεριφοράς: «Για να ανακαλύψουμε τι σημαίνει ανθρώπινη φύση, δεν μπορούμε παρά να κοιτάξουμε τι είναι οι άνθρωποι και το βασικό χαρακτηριστικό τους, πάνω απ' όλα τα άλλα, είναι η ποικι-

λομορφία. Αυτή την ποικιλομορφία πρέπει να κατανοήσουμε –το εύρος, τη φύση της, τις βάσεις και τις συνέπειές της– προκειμένου να κατασκευάσουμε μια έννοια της ανθρώπινης φύσης που θα είναι κάτι παραπάνω από μια στατιστική σκιά και κάτι λιγότερο από ένα όνειρο πρωτογονισμού· που θα έχει ταυτόχρονα περιεχόμενο και αλήθεια» (σσ. 51-52). Η δουλειά πάνω στην κοινωνική ταύτιση και την αυτοκατηγοριοποίηση επιτρέπει να κατανοήσουμε αυτή την ποικιλότητα μέσω της έννοιας της κοινωνικής ταυτότητας και, πιο ειδικά, μέσω της αναφοράς της στις διαστάσεις γύρω από τις οποίες μπορεί να ποικίλλει η περιεχομενική φύση κάθε δεδομένης ταυτότητας.

Οι τρεις διαστάσεις της μεταβλητότητας στα συλλογικά φαινόμενα

Προτού δράσουμε ως μέλη μιας ομάδας, πρέπει να ορίσουμε τον εαυτό μας ως μέλος της. Προτού δράσουμε ή υιοθετήσουμε μια στάση απέναντι σε κάποιον με βάση την ομάδα της οποίας είναι μέλος, πρέπει να τον ορίσουμε ως μέλος της ομάδας αυτής. Επιπλέον, η δράση μας και ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τους άλλους θα εξαρτηθούν από τις κατηγορίες που χρησιμοποιούμε για τον εαυτό μας και για τους άλλους. Μία από τις βασικές αρχές που διέπουν την παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας είναι ότι έχουμε στη διάθεσή μας ένα εύρος δυναμικών κοινωνικών ταυτοτήτων και, έτσι, όταν συμπεριφερόμαστε σύμφωνα με μία από αυτές, δρούμε στη βάση των πεποιθήσεων, των κανόνων και των αξιών που σχετίζονται μαζί της. Εφόσον η κάθε ταυτότητα συνδέεται με διαφορετικές πεποιθήσεις, κανόνες και αξίες, η συμπεριφορά μας θα πρέπει να διαφέρει ριζικά ανάλογα με το πώς κατηγοριοποιούμε τον εαυτό μας και τους άλλους σε ένα δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο (Haslam, 2000· Turner, 1982· Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987· Turner, Oakes, Haslam, & McGarty, 1994).

Η επιλογή των κατηγοριών με τα οποία οριοθετούμε ένα δεδομέ-

νο κοινωνικό πλαίσιο με όρους εαυτού και άλλου είναι συνεπώς βασικός παράγοντας της ευελιξίας στη συμπεριφορά μας. Όπως έδειξα και πιο πάνω, δεν υπάρχει καμιά ταυτότητα που να καθορίζει τη συμπεριφορά μας ανεξάρτητα από το πλαίσιο, όπως άλλωστε καμιά συμπεριφορά δεν μένει ανεπηρεάστη από μεταβολές στην ταυτότητα. Μπορεί ορισμένα κοινωνικά πλαίσια στον κόσμο μας να είναι μεν διαχρονικά οργανωμένα στη βάση συγκεκριμένων κατηγοριών (όπως το φύλο) και έτσι οι κατηγορίες αυτές καταλήγουν να μοιάζουν φυσικές. Ωστόσο, όπως επίσης έδειξα, αν δούμε το θέμα ιστορικά, γίνεται εμφανές ότι το πώς οργανώνονται τα πράγματα αλλάζει με την πάροδο του χρόνου και, ακόμη, ότι αν κανείς μεταβάλει πειραματικά τις διαθέσιμες κατηγορίες, τόσο οι ταυτότητες όσο και οι συμπεριφορές μας θα μεταβληθούν ανάλογα. Αυτό ισχύει για όλες τις κατηγορίες χωρίς καμιά εξαίρεση. Για παράδειγμα, σε μία από τις δικές μας έρευνες σε φοιτήτριες φυσικής αγωγής, όταν γινόταν πρόδηλη η ταυτότητα του φύλου, οι συμμετέχουσες ανησυχούσαν κυρίως για ασθένειες που προκαλούν παραμορφώσεις, όταν όμως ερχόταν στην επιφάνεια η επαγγελματική τους ταυτότητα, ανησυχούσαν περισσότερο για ασθένειες που προκαλούν αναπηρία (Levine & Reicher, 1996). Πιο γενικά, ο Guimond (2000) έδειξε ότι, στο πλαίσιο μιας ομάδας, η επίδραση της κοινωνικοποίησης στις στάσεις και τις πεποιθήσεις εξαρτάται από την ταύτιση με την ομάδα αυτή.

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο προφανές όσο και κρίσιμο ερώτημα: Τι καθορίζει το πώς κατηγοριοποιούμε τον εαυτό μας και τους άλλους στον κοινωνικό κόσμο; Στη σύγχρονη κοινωνική ψυχολογία είναι αξιοθαύμαστο το πόσο σπάνια τίθεται και απαντάται αυτό το ερώτημα. Αυτό όμως μπορεί να αποβεί ολέθριο, γιατί, όπως επισήμανα παραπάνω, αν δεν διερωτηθούμε για τη φύση των κοινωνικών κατηγοριών, θα οδηγηθούμε πολύ εύκολα στην εμπραγμάτωσή τους (Hopkins, Reicher, & Levine, 1997· Reicher & Hopkins, 2001b). Ξέρουμε πολύ καλά να αναλύουμε τις συνέπειες της κατηγοριοποίησης και τις σχέσεις μεταξύ ομάδων, αλλά διστάζουμε πολύ περισσότερο να αναρωτηθούμε πώς φτάσαμε να κατηγοριοποιούμε τον κόσμο με

τους όρους αυτών των κατηγοριών εξ υπαρχής. Οι ερευνητές έχουν την τάση να προβάλλουν τις δικές τους κατηγοριοποιήσεις του κοινωνικού κόσμου στα υποκείμενα των ερευνών, καθώς και να τα περιλαμβάνουν στις αναλύσεις τους μόνο στον βαθμό που αποδέχονται αυτές τις κατηγορίες.

Όταν θέτουμε το ερώτημα πώς κατηγοριοποιούμε τον κόσμο, έχουμε την τάση να το προσεγγίζουμε με έναν γνωστικιστικό (cognitivist) τρόπο. Θεωρείται δηλαδή ότι κατηγοριοποιούμε για να απλουστεύσουμε το σύνθετο κοινωνικό περιβάλλον, έτσι ώστε το περιορισμένων δυνατοτήτων γνωστικό μας σύστημα να μην υπερφορτώνεται με πληροφορίες. Η κατηγοριοποίηση είναι λειτουργική, αλλά έχει τίμημα την απλούστευση και την παραμόρφωση. Η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας και ειδικότερα η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Oakes, Haslam, & Turner, 1994· Turner et al., 1987, 1994) είναι ριζικά αντίθετες σε αυτή την προσέγγιση. Η κατηγοριοποίηση γενικά και η προδηλότητα ειδικά όχι μόνο δεν αποτελούν παραμορφώσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά αντίθετα την αντανakλούν. Με πιο τεχνικούς όρους, ένας από τους βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της προδηλότητας των κατηγοριών είναι το «ταίριασμα» (fit) ανάμεσα στις κατηγορίες και την οργάνωση των ερεθισμάτων στον κόσμο.

Η έννοια του «ταιριάσματος» συνδέει τις κατηγορίες με την προϋπάρχουσα οργάνωση του κοινωνικού κόσμου. Μας στρέφει προς τα πίσω, από την αντίληψη στη δομή, και επιμένει ότι οι αντιλήψεις μας είναι λειτουργικές στον βαθμό που μας επιτρέπουν να προσανατολιζόμαστε στον κόσμο όπως αυτός είναι ήδη δομημένος. Ο κόσμος όμως δεν είναι ομοιογενής. Τα διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια είναι δομημένα με διαφορετικό τρόπο, το οποίο σημαίνει ότι οι κατηγορίες που χρησιμοποιούμε για την κατανόσή τους είναι εξίσου εύπλαστες. Η κατηγοριοποίηση δεν είναι άκαμπτη, αλλά «έγκυρη ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο». Για να δώσω ένα μόνο παράδειγμα: σε έναν κόσμο οργανωμένο με βάση τα έθνη, συλλαμβάνουμε τον εαυτό μας και τους άλλους κατά κύριο λόγο με βάση το έθνος, ώστε ακό-

μη και όταν μιλάμε «για τον καιρό», να εννοούμε τον καιρό στο έθνος μας (Billig, 1996).

Το παράδειγμα όμως του έθνους μάς οδηγεί να κατανοήσουμε τη σχέση μεταξύ κατηγοριών και κοινωνικής πραγματικότητας με διαφορετικό τρόπο. Τα εθνικιστικά κινήματα (που προώθησαν τη σύλληψη του κόσμου με τους όρους του έθνους) υπήρξαν βεβαίως καθοριστικά για τη δημιουργία των εθνών-κρατών. Με αυτή την έννοια, η κατηγοριοποίηση δεν ήταν αντανάκλαση ενός παλαιότερου κόσμου, αλλά μέσο για τη δημιουργία ενός νέου κόσμου. Η ματιά στρέφεται όχι προς το παρελθόν, αλλά προς το μέλλον. Για να χρησιμοποιήσουμε μια τετριμμένη φιλοσοφική διάκριση, η κατηγοριοποίηση αναφέρεται όχι μόνο στο είναι αλλά και στο γίνεσθαι. Ο Tajfel (1970) παρατήρησε ότι οι κατηγορίες «έχουν προικοδοτηθεί συχνά με τη μαγεία της αυτοεκπληρούμενης προφητείας» (σελ. 130). Επισήμανε επίσης ότι, αν εστιάσουμε όχι μόνο στην περιγραφή της παρούσας πραγματικότητας αλλά και στη δημιουργία μελλοντικών πραγματικοτήτων, τότε «το ζήτημα του “πυρήνα αληθείας” δεν τίθεται πια απλοϊκά με όρους σωστού ή λάθους» (σελ. 130). Η κατηγοριοποίηση δεν πρέπει να νοείται μόνο ως σωστή ή λανθασμένη, αλλά και ως αποτελεσματική ή μη εξίσου.

Η σημασία τού να συνδέσουμε την κατηγοριοποίηση με τη διαμόρφωση του μέλλοντος δεν συνδέεται μόνο με επιστημολογικούς λόγους. Με αυτό τον τρόπο δίνουμε εκ νέου έμφαση στο ανθρώπινο υποκείμενο ως ενεργό φορέα δράσης (agency). Δεν είμαστε πλέον παθητικοί επεξεργαστές πληροφοριών του κοινωνικού πλαισίου. Οι ταυτότητές μας δεν μας επιβάλλονται από το εξωτερικό περιβάλλον. Οι ταυτότητες μπορούν να ιδωθούν καλύτερα ως προγραμματικά σχέδια ή προτάγματα (projects): όσοι έχουν διαφορετικά προτάγματα προτείνουν διαφορετικές εκδοχές τόσο για τη δική τους ταυτότητα όσο και γι' αυτή των άλλων. Πράγματι, αν η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας θεωρεί σωστά ότι οι κοινωνικές ταυτότητες είναι ψυχολογικές κατασκευές που επιτρέπουν τη συλλογική δράση, καθώς και ότι η φύση αυτών των ταυτοτήτων καθορίζει το αν και πώς θα δράσουμε συλ-

λογικά, τότε τα συλλογικά κινήματα που διαμορφώνουν τον κόσμο μας δημιουργούνται ακριβώς κατασκευάζοντας ενεργά τέτοιες κοινωνικές ταυτότητες (Reicher & Hopkins, 1996a, 1996b, 2001a· Reicher, Hopkins, & Condor, 1997a, 1997b). Με αυτή την έννοια, όσοι φιλοδοξούν να ασκήσουν επιρροή στους συνανθρώπους τους ή να καθοδηγήσουν τις μάζες, προτού γίνουν ηγέτες, πρέπει να γίνουν «επιτυχευματίες ταυτότητας» (entrepreneurs of identity) (Reicher, 1996· Reicher, Stott, Drury, & Hopkins, 2001). Η αναφορά στο μέλλον, και άρα η αναφορά στο υποκείμενο ως ενεργό φορέα δράσης, επιτρέπει στην παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας να ασχοληθεί με την ευελιξία της κοινωνικής δράσης όχι μόνο σε διαφορετικά μεταξύ τους κοινωνικά πλαίσια, αλλά και στο εσωτερικό του καθενός. Η ευελιξία εξαρτάται από τις ποικίλες κοινωνικές κατηγορίες και επιτυγχάνεται μέσα από τις κατασκευές διαφορετικών μεταξύ τους κατηγοριών.

Ως εδώ ασχολήθηκα με μία μόνο όψη της διαδικασίας κατηγοριοποίησης, και άρα με μόνο μία από τις διαστάσεις της ευελιξίας: ποιες κατηγορίες, από μια πληθώρα δυναμικά απεριόριστων επιλογών, χρησιμοποιούμε για να ορίσουμε τον εαυτό μας. Η δεύτερη διάσταση αφορά το ζήτημα της σύγκρισης. Κι αν ακόμη ορίζουμε τον εαυτό μας με βάση την υπαγωγή σε μια δεδομένη κατηγορία, οι συνέπειες αυτής της υπαγωγής στη συμπεριφορά θα εξαρτώνται από τις σχέσεις στις οποίες εμφιλοχωρεί η κατηγορία. Η πρόταση αυτή είναι ασφαλώς θεμελιώδης για την παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας και αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της έρευνας πάνω στις διαδικασίες αυτοκατηγοριοποίησης. Οι έννοιες του «ταιριάσματος» και της έγκυρης ανάλογα με το πλαίσιο αντίληψης είναι σχετικές όχι μόνο με το ποιες κατηγορίες θα χρησιμοποιήσουμε (προδηλότητα), αλλά και με τα συγκεκριμένα νοήματα που αποδίδονται σε αυτές τις κατηγορίες (στερεοτυποποίηση). Μία από τις πιο ριζοσπαστικές θεωρητικές συνέπειες της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης είναι ακριβώς το γεγονός ότι τα στερεότυπα δεν είναι σταθερά και άκαμπτα (όπως πιστεύει μεγάλο μέρος της κοινωνικής ψυχολογίας), αλλά εξαιρετικά εύπλαστα και ευαίσθητα στο κοινωνικό πλαίσιο. Ο Haslam

ιδιαίτερα έχει δείξει ότι, ανάλογα με ποιον (και πότε) συγκρίνουμε τον εαυτό μας, μπορεί να ποικίλλει σε μεγάλο βαθμό η αντίληψή μας για το ποιοι είμαστε, ποια θέση έχουμε, καθώς και ποιες ιδιότητες μας χαρακτηρίζουν (Haslam & Turner, 1992· Haslam, Turner, Oakes, McGarty, & Hayes, 1992· Oakes et al., 1994).

Επιστρέφοντας στο ειδικότερο ζήτημα της κυριαρχίας, τα παραπάνω δείχνουν ότι οι προσανατολισμοί μας ποικίλλουν ανάλογα με την ομάδα που χρησιμοποιούμε για να συγκριθούμε και ανάλογα με τις σχέσεις εξουσίας με αυτήν. Έτσι, οι άνθρωποι δεν τείνουν αφηρημένα και συνολικά προς την κυριαρχία ή την υποταγή, αλλά μπορεί σε μια σχέση να προσανατολίζονται πιο πολύ στην κυριαρχία, ενώ σε μια άλλη πολύ λιγότερο. Η πρόταση αυτή υποστηρίζεται από συστηματικά πειραματικά ευρήματα (Schmitt, Branscombe, & Karpen, 1998), μας είναι όμως οικεία και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Το Ισραήλ, που καταδικάζεται από πολλούς για τη χρήση στρατιωτικής βίας απέναντι στον ξεσηκωμό των Παλαιστινίων, απαντά τονίζοντας ότι βρίσκεται σε θέση πολιορκούμενου μέσα στον αραβικό κόσμο· ακόμη πιο χαρακτηριστικά, επικαλείται το Ολοκαύτωμα για να παρουσιάσει τον εβραϊκό λαό όχι ως ομάδα που καταπιέζει, αλλά ως καταπιεζόμενη ομάδα που βρίσκεται σε νόμιμη αυτοάμυνα. Αντίστροφα, ομάδες όπως οι Πολωνοί, που κατηγορούνται ότι υπήρξαν καταπιεστές και συνένοχοι στη σφαγή των Εβραίων, αποκρίνονται τονίζοντας την αδυναμία τους και την καταπίεση που υπέστησαν από τους Ναζί εισβολείς.

Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν με σαφήνεια ότι η επιλογή τόσο της ομάδας σύγκρισης όσο και των κατηγοριών του εαυτού δεν είναι ούτε αυτονόητη ούτε προκύπτει αυτόματα από τις κοινωνικές συνθήκες. Αντίθετα, η επιλογή της ομάδας που ενδείκνυται για σύγκριση είναι ζήτημα αντιπαράθεσης – κάτι που περιλαμβάνει μια ρητορική διάσταση και χρησιμοποιείται στρατηγικά. Επικαλούμαστε τη σύγκριση με συγκεκριμένους άλλους τόσο για να κινητοποιήσουμε την ενδοομάδα («Κοιτάξτε πόσο αδύναμοι είμαστε σε σχέση με αυτούς· πρέπει να αποκτήσουμε περισσότερη δύναμη») όσο και για να

υποβαθμίσουμε τις κατηγορίες που μας απευθύνουν («Πώς γίνεται να είμαστε ένοχοι, αφού είμαστε θύματα και όχι θύτες»). Αυτά καθορίζουν όχι μόνο ποια εξωομάδα επικαλούμαστε, αλλά και πώς την περιγράφουμε. Ο Dalby (1990), για παράδειγμα, έδειξε πώς η απεικόνιση της σοβιετικής ισχύος κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου προέκυπτε περισσότερο από τις απαιτήσεις της εγχώριας αμερικανικής πολιτικής και της πολεμικής βιομηχανίας, καθώς και από την ανάγκη της Αμερικής να φαίνεται πατριωτική και ισχυρή, παρά από πραγματικές μεταβολές στη σοβιετική στρατιωτική δύναμη. Πιο γενικά, ο Campbell (1992) υποστήριξε ότι το ποιοι ορίζονται ως «ξένοι» και «ανεπιθύμητοι», το πώς αυτοί κατασκευάζονται ως απειλή, καθώς και οι πολιτικές που καταστρώνονται για να τους αντιμετωπίσουν είναι θέματα που σχετίζονται πρωταρχικά με την εθνική ταυτότητα. Σε συμφωνία με το επιχειρήμά μου για τον χρόνο, τόνισε ότι «τα κράτη είναι (και πρέπει να είναι) πάντα στη διαδικασία του γίγνεσθαι» (σελ. 11). Αυτή η διαδικασία «του γίγνεσθαι» επιτυγχάνεται μέσω της επίκλησης των κατάλληλων ξένων: «Η συνεχής ενσωμάτωση του κινδύνου μέσα από την εξωτερική πολιτική δεν είναι επομένως απειλή για την ταυτότητα ή την ύπαρξη του κράτους· είναι μια συνθήκη δυνατότητας» (σελ. 12).

Έτσι, ακόμη και αν υπάρχει μια συγκεκριμένη κατηγορία και αν υπάρχει επίσης μια ορισμένη ομάδα σύγκρισης, η ομαδική ταυτότητα και η συλλογική δράση είναι δυνατόν να ποικίλλουν ανάλογα με το πώς ορίζεται η εξωομάδα και, κατ' επέκταση, ανάλογα με τη θέση της ενδοομάδας απέναντί της. Με άλλα λόγια, η ενδοομάδα μπορεί να ορίζει τον εαυτό της –και συχνά το κάνει– μέσω του ορισμού των χαρακτηριστικών της εξωομάδας. Έτσι οδηγούμαστε αμέσως στην τρίτη διάσταση της συλλογικής ποικιλομορφίας, που σχετίζεται με τη φύση των ομαδικών πεποιθήσεων, αξιών και κανόνων.

Οι αξίες αυτές μπορούν να οριστούν έμμεσα, μέσω του τρόπου με τον οποίο χαρακτηρίζεται η εξωομάδα. Μπορούν όμως να οριστούν και διαφορετικά. Όπως επισήμανα πιο πάνω, μία από τις βασικές αρχές της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας είναι ότι οι ταυτότητες

αποτελούν πολιτισμικές κατασκευές. Ορίζουν μεν τα άτομα, αλλά δεν ορίζονται απλώς από αυτά. Δεν πρέπει όμως να προσεγγίζουμε τον πολιτισμό με αφηρημένο τρόπο, τέτοιοι που τον τοποθετεί σε μια σφαίρα εκτός της καθημερινής δραστηριότητας των ανθρώπινων υποκειμένων. Οι άνθρωποι μπορεί να ολοκληρώνονται μέσα στον πολιτισμό, αλλά συγχρόνως τον επικαλούνται, τον ερμηνεύουν και τον εφαρμόζουν σε μια συνεχή διαδικασία οικειοποίησης και αλλαγής. Υπ' αυτή την έννοια, ο πολιτισμός μπορεί να θεωρηθεί περισσότερο ένα «απόθεμα» (βλ. Reszler, 1992) από το οποίο αντλούμε για να νοηματοδοτήσουμε τα πράγματα, παρά ως κάτι που καθορίζει με άκαμπτο τρόπο την κοινωνική μας ύπαρξη. Κατά τον ίδιο τρόπο, επιστρέφοντας στην ταυτότητα, η αντίληψη για τον εαυτό μας αντλεί μεν από πολιτισμικούς πόρους, αυτοί όμως δεν αποκλείουν οποιαδήποτε πράξη κατασκευής, παρά αποτελούν το υπόβαθρο του διαλόγου. Πράγματι, όπου και να κοιτάξουμε, διαπιστώνουμε ότι το νόημα της ταυτότητας αποτελεί το επίδικο αντικείμενο έντονης διαμάχης.

Η βασικότερη ίσως στρατηγική με την οποία αυτοί που ονομάσαμε «επιτηδευματίες ταυτότητας» επιχειρούν να διαμορφώσουν τη συλλογική δράση είναι ο ορισμός των νοημάτων της ομαδικής ταυτότητας, έτσι ώστε οι προτάσεις τους να εμφανίζονται ως εφαρμογή των αξιών της ομάδας. Σε έρευνες σχετικά με τις διαδικασίες σχίσματος, βρίσκουμε ότι η κάθε πλευρά παρουσιάζει τη δική της θέση σαν αυτή να αντανakλούσε την ουσία της ομαδικής ταυτότητας, ενώ ερμηνεύει τη θέση του αντιπάλου της σαν εκείνη να αναπαριστούσε την άρνηση αυτής της ουσίας (Reicher & Sani, 1998· Sani & Reicher, 1998, 1999). Σε έρευνες σχετικά με τους πολιτικούς και τα κομματικά μέλη στη Σκωτία βρίσκουμε ότι όλοι διακρύσσουν τη βαθιά τους εθνική ταύτιση, ορίζουν όμως με τελείως διαφορετικούς τρόπους το τι σημαίνει Σκωτσέζος, οι ορισμοί δε αυτοί τυχάνει να συμπίπτουν απόλυτα με την πολιτική των κομμάτων τους. Για τους Εργατικούς, οι Σκωτσέζοι είναι εγγενώς υπέρ της συλλογικότητας και επομένως διάκεινται θετικά στην ενίσχυση της κοινωνικής πρόνοιας. Για τους Συντηρητικούς, οι Σκωτσέζοι είναι εγγενώς ενάντιοι στις αρχές και τη

γραφειοκρατία, και επομένως διάκεινται θετικά στη μείωση της κρατικής παρέμβασης (Reicher & Hopkins, 2001a· Reicher et al., 1997b).

Αυτές οι διαμάχες σχετικά με το νόημα της ομαδικής ταυτότητας εκτείνονται σε όλα τα θέματα, συμπεριλαμβανομένου του ερωτήματος κατά πόσο κυριαρχικοί ή υποτακτικοί είναι οι Σκωτσέζοι ως λαός. Ας δούμε τις ακόλουθες δηλώσεις: η πρώτη προέρχεται από ένα μέλος του Σκωτσέζικου Εθνικού Κόμματος (SNP), το οποίο υποστηρίζει την ανεξαρτησία, και η δεύτερη από ένα μέλος του Ενωτικού Συντηρητικού Κόμματος (και τα δύο αποσπάσματα από το Reicher & Hopkins, 2001a, σελ. 105):

«Ο Σκωτσέζος δεν αντέχει να κάνει λάθος. Γι' αυτό μερικές φορές δεν λείπει τη γνώμη του όταν τη ζητούν. Για να μην τύχει και γελοιοποιηθεί. Έτσι κρατάει το στόμα του κλειστό και βλέπει αυτούς που έχουν λιγότερες αναστολές, όπως οι Άγγλοι, που του φαίνεται ότι έχουν γνώμη για τα πάντα και δεν τους νοιάζει αν έχουν δίκιο ή άδικο».

«Όσοι δεν είναι Σκωτσέζοι θα μας κατηγορήσουν ότι γκρινιάζουμε και παραπονιόμαστε – νομίζω ότι αυτό που θέλουν να πουν είναι ότι σχολιάζουν τη φυσική επιθυμία των Σκωτσέζων να εκφραστούν, την επιθυμία του Σκωτσέζου να εκφραστεί ξέροντας ότι μπορεί η άποψή του να είναι διαφορετική από εκείνη των άλλων».

Για τον πρώτο λοιπόν ορισμός των Σκωτσέζων παραπέμπει στην περιγραφή του ποιητή Burns για το «μικρούλι δειλό κτήνος» (*wee timorous beastie*), ενώ σύμφωνα με τον δεύτερο είναι δυναμικοί και επιβλητικοί, λιοντάρια και όχι ποντίκια¹. Ποιος όμως έχει δίκιο και ποιος άδικο; Πώς μπορούν να συνυπάρχουν τόσο αντιφατικές μεταξύ τους απόψεις; Ως εδώ πρέπει να έχει γίνει σαφές ότι το ίδιο

1. Η παρομοίωση αναφέρεται στο ποίημα του Σκωτσέζου ποιητή Robert Burns (1759-1796) "To a mouse" («Σε ένα ποντίκι»), απ' όπου και ο στίχος "*wee timorous beastie*" («μικρούλι δειλό κτήνος») (Σ.τ.Μ.).

το ερώτημα –και όχι οι απαντήσεις που δίνονται– είναι από τη φύση του αδιέξοδο. Οι παραπάνω ορισμοί της ταυτότητας δεν είναι περιγραφές αλλά προτάγματα. Έχουν στόχο να κινητοποιήσουν τους ανθρώπους ώστε να δημιουργήσουν μια κοινωνική πραγματικότητα. Έτσι, η αντίληψη ότι οι Σκωτσέζοι δεν μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους, πολύ περισσότερο να τις πραγματοποιήσουν όσο υποχρεώνονται από τους Άγγλους να σωμαίνου, υποδηλώνει την ανάγκη για μια ανεξάρτητη Σκωτία. Αντίθετα, η άποψη ότι οι γνώμες των Σκωτσέζων εισακούονται πάντοτε υπερασπίζεται την Ένωση και υποδηλώνει ότι αυτή είναι ωφέλιμη για τη Σκωτία.

Εδώ, περισσότερο από κάθε άλλη φορά, γίνεται σαφές ότι οι ταυτότητες είναι προσανατολισμένες στο μέλλον και όχι απλώς καθηλωμένες στο παρόν. Επιπλέον, εφόσον, αντίθετα με το μοναδικό παρόν, υπάρχουν πάντα πολλές δυνατότητες για το μέλλον, θα υπάρχουν πάντα και πολλές πιθανές εκδοχές για μια ταυτότητα. Φυσική συνέπεια των παραπάνω όμως είναι ότι η πραγματοποίηση ενός προτάγματος σε βάρος κάποιου άλλου συναρτάται με την επιβολή μίας εκδοχής της ταυτότητας πάνω σε όλες τις υπόλοιπες. Έτσι, η ίδια η ενδοκοινωνική αλλά ως αυτονόητη, όχι ως μία εκδοχή ανάμεσα σε πολλές, αλλά ως η μοναδική δυνατή εκδοχή. Αυτό γίνεται με πολλούς τρόπους. Εν μέρει τουλάχιστον γίνεται συνταιριάζοντας τη δομή της εμπειρίας –ιδίως των συλλογικών τελετών– με τις κατασκευές κατηγοριών που προτείνονται (βλ. Falasca-Zamponi, 1997· Ozouf, 1988). Για να πετύχει ένα κοινωνικό κίνημα, πρέπει να τετραγωνίσει τον κύκλο πείθοντας τους ανθρώπους για τη βιωσιμότητα ενός κόσμου που δεν υφίσταται ακόμη, μέσα από την αναπαραγωγή των όρων αυτού του κόσμου στις ίδιες του τις εσωτερικές πρακτικές. Εντούτοις, δεν πρέπει να υποτιμάμε πόσο σημαντική και αυτόνομη είναι η ίδια η ρητορική διαδικασία –αυτό που ο Billig (1987) αποκάλεσε «τέχνη του πνεύματος» (witcraft)– στην εδραίωση της «αυθεντικότητας» και του μη αντικρούσιμου των κατασκευαζόμενων κατηγοριών. Αυτό μπορεί να γίνει με ποικίλους τρόπους, όπως με τη

χρήση ιστορικών παραδειγμάτων, εθνικών εικόνων και συμβόλων, θεσμικών μορφών, του γεωγραφικού τοπίου, ακόμη και του κλίματος, ώστε να αποκτήσει υπόσταση η αφήγηση κάποιου για την εθνική ταυτότητα. Ας εξετάσουμε, για παράδειγμα, πώς ένας άλλος ακτιβιστής του SNP σφυρηλατεί την εικόνα του ντροπαλού και συνεσταλμένου Σκωτσέζου με πολλούς από τους παραπάνω παράγοντες, αλλά ιδίως με τη διαχρονική δριμύτητα των βόρειων κλιμάτων (από το Reicher & Hopkins, 2001a, σελ. 113):

«Λόγω της τοπογραφίας, λόγω της γεωγραφίας, λόγω της ιστορίας, ο σκωτσέζικος χαρακτήρας είναι κατά κάποιον τρόπο αμυντικός. Αμύνεται ενάντια στον καιρό, αμύνεται ενάντια στις δύσκολες συνθήκες στη γεωργία. Μιλάω για εκατοντάδες χρόνια τώρα».

Δεν είναι λοιπόν αντιφατικό το γεγονός ότι η ταυτότητα εμφανίζεται παντού με ουσιοποιημένη μορφή, ενώ είναι ουσιαστικά ευμετάβλητη. Η φαινομενική αντίφαση οφείλεται και πάλι στο ότι οι κοινωνικές κατηγορίες προσεγγίζονται με όρους αντίληψης. Αφ' ης στιγμής η διαδικασία κατηγοριοποίησης συνδεθεί με την οργάνωση της δράσης, αυτά τα δύο μπορούν να ιδωθούν ως κατ' ανάγκην συνδεδεμένα. Η αλλιώς, για να επικαλεστώ τους όρους που χρησιμοποιήθηκαν παραπάνω για τη διατύπωση της πρόκλησης που αντιμετωπίζουμε ως κοινωνικοί ψυχολόγοι, «η πραγματικότητα της αστάθειας και η άρνηση αυτής της πραγματικότητας» (Wallerstein, 1991, σελ. 77), όσον αφορά τις κατηγορίες του λαού, προκύπτει από τον τρόπο με τον οποίο καθιστούν δυνατή τη συλλογική δράση οι κατηγορίες του εαυτού. Η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας, όπως σημειώθηκε παραπάνω, τοποθετεί αυτή τη σχέση στο επίκεντρο της κοινωνικής ψυχολογίας. Όπως υποστήριξα εδώ, η κοινωνική ταύτιση στις διάφορες διαστάσεις της καθορίζει τον ορίζοντα, το επίκεντρο και το περιεχόμενο της συλλογικής δράσης. Έτσι, αν πούμε ότι μια συγκεκριμένη ομάδα του πληθυσμού θα έχει ένα ορισμένο χαρακτηριστικό συμπεριφοράς, θα είναι σαν να προδικάζουμε τους όρους της ταυτότητας. Για την ακρίβεια, επιχειρήματα αυτού του είδους προκαλούν ερωτή-

ματα σχετικά με τις κατηγορίες υπαγωγής με τις οποίες οι άνθρωποι ορίζουν τον εαυτό τους, τις διομαδικές σχέσεις στις οποίες εγγράφουν τη δική τους ομάδα, τον τρόπο που ορίζεται η εξωομάδα (και τις συνέπειες που έχει αυτό για τη θέση της ενδοομάδας), καθώς και τις σημασίες που αποδίδονται στην ενδοομάδα – όλες δηλαδή τις αντιλήψεις και τις προτεραιότητες που καθορίζουν ποιοι είμαστε «εμείς», όποιο κι αν είναι αυτό το «εμείς».

Τα ερωτήματα αυτά οξύνονται ακόμη περισσότερο όταν ερχόμαστε στο ζήτημα των σχέσεων ανάμεσα στις ομάδες. Με το να υποστηρίξουμε ότι υπάρχουν κάποιες συγκεκριμένες μορφές διομαδικών σχέσεων, δεν θεωρούμε μόνο δεδομένα τα ερωτήματα για το πώς κατηγοριοποιούμε τον εαυτό μας, με ποιον συγκρινόμαστε, πώς χαρακτηρίζουμε την εξωομάδα και πώς χαρακτηρίζουμε την ενδοομάδα· επιπλέον, θεωρούμε δεδομένο το πώς καταλαβαίνουμε τους τρόπους με τους οποίους μας θίγει η εξωομάδα σε ζητήματα σημαντικά για εμάς ως προς την ομαδική μας ταυτότητα (βλ. Branscombe, Spears, Ellemers, & Doosje, 1999· Dixon & Reicher, 1997· Reicher & Hopkins, 2001a), καθώς και το πώς νιώθουμε ότι είμαστε σε θέση να δράσουμε εναντίον της εξωομάδας αν αυτή τεθεί ως πρόβλημα. Επομένως, το ποιον βλέπουμε ως εαυτό και ποιον ως άλλο, το πότε θεωρούμε τον άλλο σύμμαχο ή εχθρό, το τι χρίζουμε ως αποδεκτό ή δίκαιο όταν αντιμετωπίζουμε τον εχθρό, αλλά και το τι βλέπουμε ως πιθανό όταν αντιμετωπίζουμε τον εχθρό – όλα αυτά πρέπει να τα αντιλαμβανόμαστε όχι ως δεδομένα, αλλά ως σχετικά με τις διαδικασίες ορισμού ταυτοτήτων. Μόνο αν ερευνήσουμε αυτές τις διαδικασίες θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε πότε οι διομαδικές σχέσεις οδηγούν σε σύγκρουση και ποιες μορφές μπορεί αυτή να πάρει.

Η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης έχει τονίσει ιδιαίτερα τους τρόπους με τους οποίους είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την οργάνωση του κοινωνικού πλαισίου οι διαφορές στις κατηγορίες με τις οποίες διαιρούμε τον κόσμο, οι ομάδες με τις οποίες συγκρινόμαστε και οι πεποιθήσεις βάσει των οποίων ορίζουμε τον εαυτό μας. Η θεωρία δείχνει έτσι και εξηγεί πώς οι ταυτότητες και οι πράξεις μας δια-

φέρουν ανάλογα με το πλαίσιο. Στο άρθρο αυτό στράφηκα επίσης σε ένα άλλο ρεύμα της παράδοσης της κοινωνικής ταυτότητας, που τονίζει πώς οι ορισμοί των κατηγοριών προσανατολίζονται στη δημιουργία –όχι μόνο στην αντίληψη– του κοινωνικού πλαισίου. Αυτό δεν είναι κατά κανέναν τρόπο αντιφατικό με τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης. Πράγματι, το σημαντικό είναι να κατανοήσουμε την αμοιβαία σχέση ανάμεσα στους τρόπους με τους οποίους οι κατηγορίες δημιουργούν το πλαίσιο και στους τρόπους με τους οποίους δημιουργούνται από αυτό, παρά να τους αντιπαραβάλουμε μεταξύ τους (βλ. Drury & Reicher, 2000· Reicher & Hopkins, 2001a). Ο πυρήνας του επιχειρήματός μου στο άρθρο αυτό είναι πάνω απ' όλα ότι η παράδοση της κοινωνικής ταυτότητας μας υποχρεώνει να στραφούμε στις σχέσεις ανάμεσα στις κατηγορικές διαδικασίες και στο κοινωνικό πλαίσιο. Το πρόβλημα δημιουργείται όταν ιδιοποιείται κανείς τη θεωρία παραβλέποντας αυτή τη σχέση. Αντίθετα, η παράδοση θα αναπτυχθεί εμπλουτίζοντας την κατανόσή μας για τη σχέση κατηγοριών και πλαισίου. Ωστόσο, το σημείο που εδώ έχει σημασία για τους σκοπούς μας είναι ότι η άποψη πως οι κατηγορίες δεν περιορίζονται στο παρόν αλλά προσανατολίζονται στο μέλλον χρησιμεύει στον βαθμό που τονίζει ακόμη περισσότερο (και βοηθά στο να ερμηνεύσει) την ποικιλότητα των κατηγοριών του εαυτού και των συλλογικών δράσεων. Όπως υπογράμμισα επανειλημμένως, δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι η ποικιλία ανάμεσα στα πλαίσια υποδηλώνει την ομοιογένεια στο εσωτερικό τους. Ανάλογα με το πού βρισκόμαστε στο παρόν, θα χρησιμοποιήσουμε διαφορετικές εκδοχές ταυτοτήτων για να προσπαθήσουμε να φτάσουμε σε διαφορετικούς προορισμούς.

Συμπέρασμα

Σε ένα από τα ιδρυτικά κείμενα της σύγχρονης γνωστικής επιστήμης, ο Anderson (1976) έγραφε: «Προτείνω η “κατανόηση της φύσης της ανθρώπινης νοημοσύνης” να νοηθεί ως κατοχή μιας θεωρίας που θα

μας επιτρέψει να βελτιώσουμε την ανθρώπινη νοημοσύνη» (σελ. 16). Η πρότασή του μπορεί να ιδωθεί ως αντιστροφή της γνωστής ρήσης του Lewin ότι δεν υπάρχει τίποτα πιο πρακτικό από μια καλή θεωρία: δεν υπάρχει τίποτα καλύτερο από μια πρακτική θεωρία. Ελπίζω ότι εδραίωσα εδώ την πρακτικότητα της προσέγγισης της κοινωνικής ταυτότητας, ιδιαίτερα όσον αφορά τους προβληματισμούς και τα ενδιαφέροντα της πολιτικής ψυχολογίας.

Από μια πολιτική οπτική, με το εκτενέστερο πεδίο της και την ευρύτερη ιστορική της σκοπιά, βλέπει κανείς ευκολότερα ότι αυτό που θεωρούμε δεδομένο σε έναν συγκεκριμένο τόπο και σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, αν ιδωθεί απέξω, μπορεί να φανεί όχι μόνο συμπτωματικό αλλά ακόμη και παράδοξο. Οι 128 διαβαθμίσεις της φυλής μπορεί να έμοιαζαν φυσικές στη δουλοκτητική κοινωνία του Σαν Ντομίνγκο (James, 1981), σήμερα όμως φαντάζουν σε μεγάλο βαθμό αβάσιμες. Από μια πολιτική οπτική πάντως, οι μετατοπίσεις στις κατηγορίες των λαών δεν είναι απλώς αντικείμενα παρατήρησης και σχολιασμού· είναι η ίδια η ουσία της πολιτικής. Η πολιτική συνίσταται ακριβώς στη δημιουργία ζωτικών περιφερειών δράσης, στην κινητοποίηση των κοινωνικών δυνάμεων, στη δημιουργία λαών. Για να δανειστώ τη μαρξική ορολογία, συνίσταται στη μετατροπή των κατηγοριών από κατηγορίες καθ' εαυτές σε κατηγορίες δι' εαυτές. Η προοπτική της κοινωνικής ταυτότητας συμβάλλει επομένως στο να κατανοήσουμε πώς γίνονται οι μεταβολές στην κατηγοριοποίηση και πώς αυτές σχετίζονται με τη συλλογική δράση. Κατά μία έννοια, είναι το κομμάτι που ολοκληρώνει τον κύκλο των επισημών της ανθρώπινης δράσης. Η εκλεπτυσμένη κατανόηση των δομικών μορφών και των πολιτισμικών/ιδεολογικών προϊόντων αποτελεί μόνο μία όψη του νομίσματος. Πώς όμως αυτά μεταφράζονται σε μορφές συμπεριφοράς που είτε αναπαράγουν είτε αμφισβητούν την υπάρχουσα κοινωνική οργάνωση; Χωρίς την απάντηση σε αυτό το ερώτημα, ακόμη και οι πιο εκλεπτυσμένες κοινωνικές αναλύσεις χάνουν το νόημά τους, είτε καταφεύγοντας σε αόριστες αναφορές σε υποκειμενικούς παράγοντες είτε αγνοώντας τελείως το πρό-

βλημα και θεωρώντας ότι οι άνθρωποι δεν έχουν καμιά αυτονομία, καμιά ικανότητα δράσης, παρά είναι απλά κρυπτογραφήματα κοινωνικών μορφών.

Οι θεωρίες που προϋποθέτουν συγκεκριμένες κατηγορίες και σχέσεις μεταξύ κατηγοριών ως βάση της ανθρώπινης δράσης είναι στην κυριολεξία σχεδόν άχρηστες. Καθώς θεωρούν ότι η κοινωνιολογική κατηγορία (ή κατηγορία καθ' εαυτήν) είναι η συνειδητή βάση της δράσης (ή κατηγορία δι' εαυτήν), αδυνατούν να ερμηνεύσουν τη μετατροπή από τη μία στην άλλη. Δεν μπορούν συνεπώς να απαντήσουν στα βασικά ερωτήματα σχετικά με τις παραλλαγές της πολιτικής δράσης. Για να το θέσω σαφέστερα, η ένστασή μου απέναντι σε θεωρίες όπως η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας και η θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος είναι ότι εμφανίζουν μια πολύ στατική, αν όχι μονόπλευρη εικόνα του κόσμου. Είναι αλήθεια ότι μόλις διανύσαμε έναν αιώνα φριχτών γεγονότων, που συνεχίζουν να μας στοιχειώνουν ως σήμερα. Η καταπίεση, η κυριαρχία και η τυραννία είναι κοινοί τόποι. Στον κόσμο μας υπάρχουν όμως εξίσου η αντίσταση και η κινητοποίηση. Η τυραννία αντισταθμίζεται πάντα, ακόμη και στις πιο ακραίες συνθήκες, από την εξέγερση. Έτσι, πρώτα απ' όλα, πρέπει να αποφύγουμε τις θεωρίες που φυσικοποιούν την κυριαρχία αποκρύπτοντας την τυραννία. Δεύτερον, πρέπει να διερευνήσουμε τις διαδικασίες με τις οποίες μεταβάλλεται η ισορροπία μεταξύ των δύο και με τις οποίες η επιβίωση και η παθητική αποδοχή μετατρέπονται σε ενεργό δράση με στόχο την αλλαγή. Ούτε η θεωρία κοινωνικής κυριαρχίας ούτε η θεωρία δικαιολόγησης του συστήματος πληρούν αυτά τα δύο κριτήρια.

Το πιο αξιοπρόσεκτο ίσως σημείο στη δουλειά του Tajfel είναι ότι, παρόλο που έζησε ως Εβραίος στη σκιά του Ολοκαυτώματος κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, πέτυχε να διατυπώσει μια θεωρία που ούτε ενέδωσε στην απελπισία ούτε αποδέχθηκε ή ασπάστηκε θεωρητικά ότι η απανθρωπιά είναι αναπόφευκτη. Αντίθετα, ο Tajfel ενδιαφέρθηκε για την αντίσταση και την αλλαγή, κι αυτό όχι για να ισχυριστεί ότι η αλλαγή είναι πιο πιθανή από τη διαρ-

κή κυριαρχία, αλλά (στο ίδιο πνεύμα με τον Anderson) για να διευκολύνει την έλευση της αλλαγής. Παρομοίως, εδώ τόνισα τον ενεργό ρόλο του υποκειμένου στον σχηματισμό και τον μετασχηματισμό της ταυτότητας όχι γιατί πιστεύω ότι ο ρόλος των κατηγορικών ορισμών στον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων υπερτερεί του ρόλου των κοινωνικών σχέσεων στον περιορισμό των κατηγορικών ορισμών, αλλά γιατί θέλω να επισημάνω τον ρόλο της ανθρώπινης ευθύνης στη δημιουργία του κοινωνικού κόσμου. Αν οι κατηγορίες σχετίζονται με τις κοινωνικές μορφές, τότε θεωρώντας τις κατηγορίες δεδομένες, χάνουμε κάθε δυνατότητα επιλογής ως προς το είδος του κόσμου στον οποίο ζούμε. Η εμπραγμάτωση των κοινωνικών κατηγοριών είναι η «βασιλική οδός» για την τυραννία (Reicher, 1996). Σε μια υγιή δημοκρατία θα έπρεπε να διερωτόμαστε διαρκώς για τους όρους της ταυτότητας.

Τα παραπάνω εγείρουν ένα τελικό ζήτημα. Η ψυχολογική θεωρία δεν είναι απλώς ένα σχόλιο για τον κόσμο μας και για τη συμπεριφορά μας μέσα σ' αυτόν· αποτελεί τμήμα του κόσμου αυτού και καθορίζει εν μέρει την ίδια την κατανόηση που έχουμε για τον εαυτό μας. Τα μοντέλα που εμπραγματώνουν τις κοινωνικές κατηγορίες στη θεωρία μπορεί να συμβάλουν στην εμπραγμάτωσή τους και στην πράξη. Μας λένε ότι υπάρχει μόνο μία βάση για να ορίζουμε τον εαυτό μας, μόνο ένας τρόπος για να αντιλαμβανόμαστε τους άλλους και μόνο μία μορφή διομαδικών σχέσεων. Υποστηρίζοντας ότι ορισμένες μορφές κυριαρχίας είναι αναπόφευκτες, κινδυνεύουν να καταστήσουν αυτή την κυριαρχία ακόμη πιθανότερη και τις όποιες στρατηγικές αντίστασης όλο και πιο μάταιες. Όποιοι κι αν είναι οι ηθικοί στόχοι των συγγραφέων, όπως αναφέρει ο Barker (1981) σε σχέση με την κοινωνιοβιολογία, «το “είναι” πολύ εύκολα γίνεται “οφείλει”».

Υπάρχει όμως ένα προβληματικό σημείο στο επιχείρημά μου. Ενώ πιο πάνω άσκησα κριτική στις συγκεκριμένες θεωρίες χαρακτηρίζοντάς τις άχρηστες, μόλις τώρα υπονόησα ότι είναι χρήσιμες, και μάλιστα πολύ. Το πρόβλημα προκύπτει όταν παραβλέπεται το ερώτημα που είναι βασικό σε κάθε συζήτηση περί λειτουργικότητας:

Χρήσιμες για ποιον; Σίγουρα, οι εμπραγματωμένες θεωρήσεις της κοινωνικής δράσης λίγα έχουν να προσφέρουν σε όσους επιδιώκουν να κατανοήσουν ή να προκαλέσουν την κοινωνική αλλαγή. Οι ίδιες όμως θεωρίες είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για όσους επιθυμούν να διατηρήσουν τον κοινωνικό κόσμο όπως είναι. Και για να είμαι πιο ακριβής, ο φόβος μου απέναντι σε θεωρίες που δέχονται ως αρχή το αναπόφευκτο των άνισων κοινωνικών σχέσεων δεν είναι ότι αυτές είναι αληθείς, αλλά ότι θα μπορούσαν να γίνουν.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, J. (1976). *Language, memory and thought*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Barker, M. (1981). *The new racism*. London: Junction.
- Barrows, S. (1981). *Distorting mirrors*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billig, M. (1987). *Arguing and thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billig, M. (1996). *Banal nationalism*. London: Sage.
- Billig, M. & Tajfel, H. (1973). Social categorisation and similarity in intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 3, 27-52.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threats. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35-58). Oxford: Blackwell.
- Burman, E. (1994). *Deconstructing developmental psychology*. London: Routledge.
- Campbell, D. (1992). *Writing security*. Manchester: Manchester University Press.
- Dalby, S. (1990). *Creating the second Cold War*. London: Pinter.
- Davis, N. Z. (1978). The rites of violence: Religious riot in sixteenth century France. *Past & Present*, 59, 51-91.
- Dixon, J. & Reicher, S. (1997). Intergroup contact and desegregation in the new South Africa. *British Journal of Social Psychology*, 36, 361-382.
- Dorn, N. (1983). *Alcohol, youth and the state*. London: Croom Helm.

- Drury, J. & Reicher, S. (2000). Collective action and social change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology*, 39, 579-604.
- Eagleton, T. (1996). *Ideology*. London: Verso.
- Emler, N. & Reicher, S. (1995). *Adolescence and delinquency*. Oxford: Blackwell.
- Falasca-Zamponi, S. (1997). *Fascist spectacle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Geertz, C. (1993). *The interpretation of cultures*. London: Fontana.
- Guimond, S. (2000). Group socialization and prejudice: The social transmission of intergroup attitudes and beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 30, 335-354.
- Haslam, S. A. (2000). *Psychology in organizations*. London: Sage.
- Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1992). Context dependent variation in social stereotyping 2: The relationship between frame of reference, self-categorization and accentuation. *European Journal of Social Psychology*, 22, 251-278.
- Haslam, S. A., Turner, J. C., Oakes, P. J., McGarty, C., & Hayes, B. K. (1992). Context dependent variation in social stereotyping 1: The effects of intergroup relations as mediated by social change and frame of reference. *European Journal of Social Psychology*, 22, 3-20.
- Hobsbawm, E. (1994). *Age of extremes*. London: Michael Joseph.
- Hopkins, N., Reicher, S., & Levine, M. (1997). On the parallels between social cognition and the "new racism". *British Journal of Social Psychology*, 36, 305-330.
- James, C. L. R. (1981). *The black jacobins*. London: Alison & Busby.
- Jetten, J., Spears, R., & Manstead, A. S. R. (1996). Ingroup norms and intergroup discrimination: Distinctive self-categorization and social identity effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1222-1233.
- Le Monde Diplomatique (2001). Atlas 2001 des conflits. *Maniere de Voir*, no. 55.
- Levine, M. & Reicher, S. (1996). Making sense of symptoms: Self-categorisation and the meaning of illness and injury. *British Journal of Social Psychology*, 35, 245-256.
- Lewontin, R. C. (1993). *The doctrine of DNA*. Harmondsworth, UK: Penguin.
- Lewontin, R. C. (2000). *It ain't necessarily so*. London: Granta.
- Ng, S. H. (1980). *The social psychology of power*. New York: Academic Press.
- Nye, R. (1975). *The origins of crowd psychology*. London: Sage.

- Oakes, P., Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell.
- Ozouf, M. (1988). *Festivals and the French Revolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pynchon, T. (1972). *Gravity's rainbow*. New York: Viking.
- Reddy, W. M. (1977). The textile trade and the language of the crowd at Rouen 1752-1871. *Past and Present*, 74, 62-89.
- Reicher, S. (1986). Contact, action and racialization: Some British evidence. In M. Hewstone & R. Brown (Eds.), *Contact, conflict and intergroup encounters* (pp. 152-168). Oxford: Blackwell.
- Reicher, S. (1996). The crowd century: Reconciling theoretical failure with practical success. *British Journal of Social Psychology*, 35, 535-553.
- Reicher, S. & Hopkins, N. (1996a). Constructing categories and mobilising masses: An analysis of Thatcher's and Kinnock's speeches on the British miner's strike 1984-5. *European Journal of Social Psychology*, 26, 353-371.
- Reicher, S. & Hopkins, N. (1996b). Seeking influence through characterising self-categories: An analysis of anti-abortionist rhetoric. *British Journal of Social Psychology*, 35, 297-312.
- Reicher, S. & Hopkins, N. (2001a). *Self and nation*. London: Sage.
- Reicher, S. & Hopkins, N. (2001b). Psychology and the end of history: A critique and a proposal for the psychology of social categorization. *Political Psychology*, 22, 383-407.
- Reicher, S., Hopkins, N., & Condor, S. (1997a). Stereotype construction as a strategy of influence. In R. Spears, P. Oakes, A. Haslam & N. Ellemers (Eds.), *Stereotyping and social identity* (pp. 94-118). Oxford: Blackwell.
- Reicher, S., Hopkins, N., & Condor, S. (1997b). The lost nation of psychology. In G. Barfoot (Ed.), *Ethnic stereotypes and national purity*, no. 20 of *DQR Studies in Literature* (pp. 53-84). Amsterdam: Rodopi.
- Reicher, S. & Levine, M. (1994). Deindividuation, power relations between groups and the expression of social identity: The effects of visibility to the out-group. *British Journal of Social Psychology*, 33, 145-163.
- Reicher, S. & Sani, F. (1998). Introducing SAGA: The structural analysis of group arguments. *Group Dynamics*, 2, 267-285.
- Reicher, S., Spears, R., & Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. *European Review of Social Psychology*, 6, 161-198.
- Reicher, S., Stott, C., Drury, J., & Hopkins, N. (2001). A model of crowd

- prototypes and crowd leadership. In C. Barker, A. Johnson & M. Lavalette (Eds.), *Leadership and social movements* (pp. 178-195). Manchester: Manchester University Press.
- Renan, E. (1990). What is a nation? (1882). In H. K. Bhabba (Ed.), *Nation and narration* (pp. 8-22). London: Routledge & Kegan Paul.
- Reszler, A. (1992). L'Europe à la recherche de ses symboles. *Les Temps Modernes*, 550, 209-220.
- Reynolds, K. J. & Turner, J. C. (2001). Prejudice as a group process: The role of social identity. In M. Augoustinos & K. J. Reynolds (Eds.), *Us and them: Understanding the psychology of prejudice and racism* (pp. 159-178). London: Sage.
- Sani, F. & Reicher, S. (1998). When consensus fails: An analysis of the schism within the Italian Communist Party. *European Journal of Social Psychology*, 28, 623-645.
- Sani, F. & Reicher, S. (1999). Identity, argument and schism: Two longitudinal studies of the split in the Church of England over the ordination of women. *Group Processes and Intergroup Relations*, 2, 279-300.
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., & Kappen, D. M. (2003). Attitudes towards group based inequality: social dominance or social identity. *British Journal of Social Psychology*, 42, 161-186.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1970). Aspects of national and ethnic loyalty. *Social Science Information*, 9, 119-144.
- Tajfel, H. (Ed.) (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London: Academic Press.
- Tajfel, H., Flament, C., Billig, M., & Bundy, R. F. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-177.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *The psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Turner, J. C. (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5, 5-34.

- Turner, J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 15-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorisation theories. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 6-34). Oxford: Blackwell.
- Turner, J. & Brown, R. (1978). Social status, cognitive alternatives and intergroup relations. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups* (pp. 201-234). London: Academic Press.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P., Reicher, S. D., & Wetherell, M. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C., Oakes, P., Haslam, S. A., & McGarty, C. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 454-463.
- Wallerstein, I. (1991). The construction of peoplehood: Racism, nationalism, ethnicity. In E. Balibar & I. Wallerstein (Eds.), *Race, nation, class* (pp. 71-85). London: Verso.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ
ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

11 ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΑΡΤΗΣΗ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΜΕ ΟΡΟΥΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ*

Bernd Simon & Penelope Oakes

Στο άρθρο αυτό σκιαγραφείται μια νέα προσέγγιση στην κοινωνική ψυχολογία της εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, αμφισβητείται η επικρατούσα σήμερα, προσανατολισμένη στη σύγκρουση ανάλυση της εξάρτησης, η οποία αντιλαμβάνεται την εξουσία σχεδόν αποκλειστικά ως δύναμη καταπίεσης. Αντλώντας από σχετικές εργασίες άλλων κλάδων των κοινωνικών επιστημών, το άρθρο παρουσιάζει ένα μοντέλο εξουσίας που αναφέρεται στην ταυτότητα, στο οποίο παίζουν σημαντικό ρόλο τόσο η συναίνεση όσο και η σύγκρουση. Το μοντέλο αναλύει την εξουσία ως μια δύναμη που έχει ταυτόχρονα παραγωγικά και καταπιεστικά αποτελέσματα. Διακρίνει επιπλέον δύο διαφορετικές όψεις της κοινωνικής εξουσίας: την *εξουσία προς* την πραγματοποίηση των επιθυμητών αποτελεσμάτων και την *εξουσία επί* των άλλων (κυριαρχία). Στη συνέχεια αναλύονται οι επιπτώσεις του μοντέλου ως προς δύο κλασικά ζητήματα στη γραμματεία της εξουσίας: τη σχέση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης, και τις αντι-

* Από το: Simon, B. & Oakes, P. (2006). Beyond Dependence: An identity approach to social power and domination. *Human Relations*, 59 (1), 105-139.

δράσεις στην εξουσία (αντίσταση και κοινωνική αλλαγή). Τέλος, συζητούνται οι εμπειρικές δυνατότητες του μοντέλου.

Εισαγωγή

Ο Μπέρτραντ Ράσελ παρατήρησε κάποτε ότι η εξουσία είναι τόσο θεμελιώδης για την κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνίας όσο είναι η ενέργεια για την κατανόηση του φυσικού κόσμου (Russell, 1938). Πράγματι, δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε ότι μια ανάλυση της κοινωνικής ζωής θα ήταν ολοκληρωμένη αν δεν περιέγραφε πώς ορισμένοι άνθρωποι έχουν τη δυνατότητα να αποφασίζουν τι πρέπει να γίνει και να πετυχαίνουν την πραγματοποίησή του από τους άλλους, να θέτουν τους στόχους και να περιμένουν από τους άλλους να τους ακολουθήσουν. Αυτή είναι, επί της ουσίας, η άσκηση της κοινωνικής εξουσίας.

Στις κοινωνικές επιστήμες, από πολλούς κλάδους και σε διάστημα πολλών δεκαετιών έχει συσσωρευτεί μια τεράστια βιβλιογραφία για το ζήτημα της εξουσίας (βλ. Haugaard, 2002, για μια εξαιρετική σύνοψη αυτής της γραμματείας), παρόλο που η κοινωνική ψυχολογία παρέμεινε σχετικά απομονωμένη από αυτό το έργο. Οι ιδέες της πολιτικής επιστήμης, της κοινωνικής θεωρίας και των σχετικών «πολιτικών» κλάδων της κοινωνιολογίας και της φιλοσοφίας δεν είχαν παρά μικρό αντίκτυπο στις αναλύσεις της κοινωνικής ψυχολογίας για την εξουσία (για μια εξαίρεση βλ. Ng, 1980), όπως και το αντίστροφο. Ένας από τους κύριους στόχους μας στο άρθρο αυτό είναι να εισαγάγουμε ορισμένες ιδέες αυτών των γειτονικών κλάδων στην τρέχουσα κοινωνιοψυχολογική συζήτηση για την εξουσία. Θεωρούμε πως κάτι τέτοιο είναι σημαντικό κυρίως επειδή ορισμένα πολύ βασικά ζητήματα στην ανάλυση της κοινωνικής εξουσίας, τα οποία η κοινωνική ψυχολογία είτε παραμερίζει είτε αποφεύγει, έχουν αντιμετωπιστεί ευθέως από άλλους κλάδους.

Ειδικότερα, η κοινωνική ψυχολογία επέλεξε μια ανάλυση της

εξουσίας που βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στη σύγκρουση: η εξουσία είναι μια δύναμη εξαναγκασμού και καταπίεσης, που καθορίζει ποιος θα υπερισχύσει στις συγκρούσεις συμφερόντων και αντικρουόμενων επιθυμιών. Ο Haslam, για παράδειγμα, περιγράφει την κοινωνική εξουσία ως τον «απαραίτητα συγκρουσιακό και οπωσδήποτε δυσάρεστο» (2001, σελ. 140) έλεγχο των άλλων μέσω της «κυριαρχίας, της αναγκαστικής συμμόρφωσης και της υποταγής» (σελ. 221). Η άποψη αυτή, που στον κλάδο της κοινωνικής ψυχολογίας είναι πανταχού παρούσα και δεν έχει δεχτεί σημαντικές αμφισβητήσεις (για κάποιες αξιολογούμενες εξαιρέσεις βλ. Ng, 1980· Turner, 2005), έρχεται σε αντίθεση με την πνευματική κίνηση σε άλλους κλάδους, όπου συζητούνται ενδελεχώς η λειτουργία και η φύση της εξουσίας σε συνθήκες τόσο σύγκρουσης όσο και συναίνεσης (π.χ. Clegg, 1989· Haugaard, 1997, 2001, 2002· Hindess, 1996· Scott, 1982). Η δουλειά αυτή μας ώθησε να αναθεωρήσουμε την κοινωνιοψυχολογική ανάλυση της εξουσίας και να αναπτύξουμε μια εναλλακτική προσέγγιση στην οποία κεντρικό ρόλο παίζει η *ταυτότητα*.

Αρχίζουμε τη μελέτη μας με μια κριτική της τρέχουσας κατάστασης πραγμάτων ως προς την εννοιολόγηση της εξουσίας στην κοινωνική ψυχολογία. Εστιάζουμε στο κυρίαρχο κοινωνιοψυχολογικό επιχείρημα ότι η εξουσία δημιουργείται μέσω της λειτουργικής εξάρτησης, καθώς και στη θεωρητική διάκριση μεταξύ εξουσίας και επιρροής, όπως αυτή διατυπώθηκε αρχικά από τους Moscovici (1976) και Turner (1991). Στη συνέχεια περιγράφουμε το *μοντέλο μας για την εξουσία με βάση την ταυτότητα* και συζητούμε τις επιπτώσεις που έχει το μοντέλο στις σχέσεις μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης, καθώς και στην ανάλυση της αντίστασης και της κοινωνικής αλλαγής.

Επανεξετάζοντας το μοντέλο της εξουσίας ως εξάρτησης

Αν εξουσία είναι η δυνατότητα της επικράτησης σε μια σύγκρουση, τι είναι αυτό που διακρίνει εκείνους που επικρατούν από εκείνους που

ενδίδουν; Με άλλα λόγια, ποια είναι η κοινωνιοψυχολογική βάση της εξουσίας; Η πιο επικρατούσα απάντηση είναι η εξάρτηση.

Στις κοινωνιοψυχολογικές περιγραφές των διαδικασιών της εξουσίας, τόσο στις πιο παλιές (π.χ. Cartwright & Zander, 1968· French & Raven, 1959· Kelman, 1958· Thibaut & Kelley, 1959) όσο και στις πιο σύγχρονες (Fiske, 2001· Keltner et al., 2003· Overbeck & Park, 2001· Reynolds & Platow, 2003), πρωταγωνιστούν οι σχέσεις λειτουργικής εξάρτησης με βάση τους διαθέσιμους πόρους. Η ανάλυση είναι απλή και εκ πρώτης όψεως πειστική: ο ανταγωνισμός για περιορισμένους πόρους, είτε κοινωνικούς είτε υλικούς, δίνει σε όσους ελέγχουν τους πόρους την εξουσία επί αυτών που χρειάζονται ή επιθυμούν τους ίδιους πόρους αλλά δεν τους ελέγχουν. Οι πρώιμες ερμηνείες επιχειρήσαν να διακρίνουν διάφορες πηγές εξάρτησης από πόρους που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε σχέσεις εξουσίας, όπως η εξάρτηση από τους άλλους για την εξασφάλιση αμοιβών, τεχνολογίας και πληροφοριών (Raven, 2001). Πιο πρόσφατα, η προσοχή έχει στραφεί στην εξάρτηση από το αποτέλεσμα καθαυτό: η εξουσία είναι «η σχετική δυνατότητα ενός ατόμου να μεταβάλει την κατάσταση άλλων ατόμων παρέχοντας ή παρακρατώντας από αυτά διάφορους πόρους ή επιβάλλοντάς τους ποινές» (Keltner et al., 2003, σελ. 265). Οι επιδράσεις αυτού του είδους της εξάρτησης έχουν διερευνηθεί εμπειρικά και έχουν ερμηνευτεί ως επιδράσεις της κοινωνικής εξουσίας.

Η πιο ξεκάθαρη πρόσφατη διατύπωση αυτής της προσέγγισης, η οποία ασκεί και τη μεγαλύτερη επιρροή, είναι το επιχείρημα της Fiske και των συνεργατών της ότι κοινωνική εξουσία είναι ο βασισμένος στην εξάρτηση έλεγχος των αποτελεσμάτων των άλλων (π.χ. Dépret & Fiske, 1993, 1999· Fiske, 1993, 2001· Fiske & Dépret, 1996). Η Fiske περιγράφει αυτή την εξάρτηση, όπως και την εξουσία που δημιουργεί, ως «κοινωνιοδομικές μορφές στέρησης και διατήρησης του ελέγχου» (Fiske & Dépret, 1996, σελ. 32). Ενώ οι κλασικές, βασισμένες στην εξάρτηση ερμηνείες υποστήριζαν μια στενή διασύνδεση μεταξύ εξουσίας και επιρροής (βλ. Turner, 1991), η Fiske αντιπρο-

τείνει ότι η εξουσία (δηλαδή ο έλεγχος των αποτελεσμάτων) πρέπει να διακριθεί από την επιρροή (δηλαδή την πρόκληση αλλαγών στους άλλους), έτσι ώστε η εξουσία να γίνεται κατανοητή ως δομικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και όχι ως αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ανασκευάζει επομένως την κλασική διατύπωση τύπου Α/Β του Robert Dahl¹ ως εξής: «Μπορούμε να ορίσουμε την κοινωνική εξουσία ως τον έλεγχο της μοίρας των άλλων: το άτομο Α ασκεί εξουσία στο άτομο Β όταν ο Α ελέγχει τα αποτελέσματα του Β, άσχετα από διαδικασίες επιρροής. Οι σχέσεις εξουσίας, με τη σειρά τους, μπορούν να οριστούν ως ασύμμετρες καταστάσεις εξάρτησης από αποτελέσματα» (Fiske & Dépret, 1996, σσ. 55-56).

Η κριτική της αυτοκατηγοριοποίησης

Το μοντέλο της κοινωνικής εξουσίας ως εξάρτησης προκύπτει από την προσέγγιση των κοινωνικών σχέσεων γενικά και του σχηματισμού της κοινωνικής ομάδας ειδικά μέσα από την εξάρτηση. Στο πλαίσιο του μοντέλου εξάρτησης, η συμμετοχή σε ομάδες οφείλεται στην ικανοποίηση αναγκών, στην απόκτηση πόρων όπως η επιδοκιμασία και αποδοχή από τους άλλους, καθώς και στις διάφορες άλλες αμοιβές, τις μορφές προστασίας και τα θετικά αποτελέσματα που επιτυγχάνονται με τη μεσολάβηση της ομάδας (Lott & Lott, 1965). Τα άτομα γίνονται μέλη μιας ομάδας και δέχονται τις επιδράσεις της τότε μόνο όταν η ομάδα είναι ικανή να ανταποκριθεί προσφέροντας τα ζητούμενα αγαθά και ικανοποιώντας την εξάρτηση.

1. Το κλασικό σχήμα που χρησιμοποιείται ευρέως ως αναπαράσταση των σχέσεων εξουσίας είναι αυτό που εισήγαγε ο Robert Dahl (1957) και αναφέρεται σε ένα υποκείμενο Α (άτομο ή ομάδα) το οποίο επικρατεί έναντι ενός υποκειμένου Β (άλλου ατόμου ή ομάδας). Η εκδοχή του ίδιου του Dahl για τη σχέση εξουσίας Α/Β ήταν ότι υπάρχει εξουσία όταν το ένα μέρος (κατά τη συμβατική χρήση της θεωρίας, ο Α) οδηγεί το άλλο μέρος (τον Β) να κάνει κάτι που δεν θα έκανε αλλιώς.

Το πρόβλημα με αυτή τη θεώρηση της εξάρτησης είναι ότι σταματά εκεί ακριβώς όπου αρχίζουν τα πιο ενδιαφέροντα ερωτήματα: Σε τι συνίσταται η κοινωνική αμοιβή ή τιμωρία, σε ποιους δίνεται, πότε και γιατί; Ερωτήματα όπως αυτά οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας εναλλακτικής προσέγγισης για τον σχηματισμό των ομάδων και τις συνέπειές του: τη *θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης* (Turner, 1982, 1985). Στη θεώρηση των ομάδων βάσει της εξάρτησης η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης αντιπροτείνει μια θεώρηση βάσει της ταυτότητας (βλ. Turner & Bourhis, 1996· Turner et al., 1987). Σύμφωνα με τη θεωρία, η υπαγωγή σε ομάδες (η οποία αποτελεί το κρίσιμο σημείο διασταύρωσης μεταξύ ατομικού και κοινωνικού) βασίζεται σε μια διαδικασία αυτοκατηγοριοποίησης στην οποία διάφοροι, είτε κοινοί είτε διαφορετικοί, τρόποι ύπαρξης (π.χ. κατηγορίες όπως οι Γερμανοί, οι σέρφερ, οι φιλόσοφοι, οι γυναίκες ή οι κομμουνιστές) γίνονται μέρος του τρόπου ύπαρξης του εαυτού. Οι ορισμοί της κοινωνικής *ταυτότητας* που προκύπτουν από αυτή τη διαδικασία, οι οποίοι είναι δυναμικοί και διαφοροποιούνται ανάλογα με το πλαίσιο, δεν λειτουργούν ως εξωγενείς παράγοντες που παρέχουν αμοιβές ή τιμωρίες, αλλά ως εσωτερικευμένοι οδηγοί για τη σκέψη και τη δράση του ατόμου. Δεν αντανακλούν έτσι την εξάρτηση από πόρους ή την ικανοποίηση αναγκών, αλλά αναφέρονται στην *κατασκευή του νοήματος*, του νοήματος για τον εαυτό σε ένα κοινωνικό πλαίσιο (βλ. Haslam, 2001· Oakes et al., 1994, 1999· Turner, 1985, 1999· Turner et al., 1994).

Με τη διατύπωση του μοντέλου της ταυτότητας για τις ομάδες και με την απομάκρυνσή του από τον ατομικισμό του μοντέλου εξάρτησης, ο Turner και οι συνάδελφοί του ανέλυσαν με βάση την ταυτότητα και εξέτασαν εμπειρικά μια σειρά ζητημάτων της κοινωνικής ψυχολογίας. Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι η θεώρηση της κοινωνικής επιρροής με όρους αυτοκατηγοριοποίησης, καθώς και η σημασία που έχει η βασισμένη στην ταυτότητα ανάλυση της κοινωνικής εξουσίας.

Επιρροή και εξουσία

Οι πρώτοι ερευνητές που ασχολήθηκαν με την επιρροή εντόπισαν δύο διακριτά είδη κοινωνικής επιρροής, που θεωρήθηκε ότι παράγουν δύο διαφορετικές μορφές ή τύπους κοινωνικών συνεπειών. Η κλασική διάκριση που διατύπωσαν ήταν αυτή μεταξύ της κοινωνικής και της γνωστικής εξάρτησης, οι οποίες οδηγούν αντίστοιχα σε κανονιστική επιρροή και σε πληροφοριακή επιρροή (Deutsch & Gerard, 1955). Σε κοινωνικό επίπεδο, όπως υποστηρίχθηκε, εξαρτιόμαστε από τους άλλους για να έχουμε αποδοχή και αμοιβές (η στοιχειώδης μορφή εξάρτησης από την ομάδα που συζητήθηκε παραπάνω). Προκειμένου λοιπόν να εξασφαλίσουμε τους πόρους αυτούς, μπορεί να επιδείξουμε ενδοτικότητα, επιφανειακή δηλαδή ανταπόκριση στις προσδοκίες των άλλων, δεν έχουμε όμως απαραίτητα εσωτερικεύσει την αλλαγή. Η κανονιστική αυτή μορφή επιρροής συμβαίνει δημόσια και απαιτεί επιτήρηση. Σε γνωστικό επίπεδο, όταν νιώθουμε αβεβαιότητα για όψεις της φυσικής πραγματικότητας που είναι διαφορούμενες, εξαρτιόμαστε από τους άλλους για να αντλήσουμε έγκυρη πληροφόρηση. Η πληροφοριακή επιρροή που προκύπτει από τη διαδικασία αυτή μας οδηγεί στη «μεταστροφή», μας κάνει δηλαδή να εκλαμβάνουμε τις απόψεις των άλλων ως σχετικές με την αντικειμενική πραγματικότητα, να τις αποδεχόμαστε και συνακόλουθα να τις εσωτερικεύουμε ως «αλήθεια». Η διαδικασία αυτή είναι ιδιωτική και δεν απαιτεί την επίβλεψη της ομάδας. Έτσι, η κανονιστική επιρροή και η πληροφοριακή επιρροή είναι διακριτές μεταξύ τους διαδικασίες, λειτουργούν όμως και οι δύο μέσω της ψυχολογικής εξάρτησης.

Η κριτική που άσκησε η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης σε αυτή τη θεώρηση της κοινωνικής επιρροής αποτελεί προέκταση του πρωτοποριακού έργου του Moscovici (1976, 1980), ο οποίος για πρώτη φορά αμφισβήτησε την ανάλυση της επιρροής ως εξάρτησης και διαχώρισε την επιρροή από την εξουσία. Η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης ακολουθεί και τις δύο αυτές γραμμές, με τη διαφορά

ότι ενώ ο Moscovici ταύτισε τις «πληροφοριακές», γνωστικές διαδικασίες με την επιρροή (και τη μεταστροφή) και τις «κανονιστικές», κοινωνικές επιδράσεις με την εξουσία (και την ενδοτικότητα), ο Turner (1991) υποστηρίζει ότι η επιρροή είναι και γνωστική και κοινωνική. Θεωρεί ότι στο κλασικό δυαδικό μοντέλο των διαδικασιών επιρροής λανθάνει ένας ατομικισμός, κατά τον οποίο μόνο η ατομική γνωστική επεξεργασία είναι ικανή να έχει πρόσβαση στην πληροφορία και να αποφανθεί τι είναι πραγματικότητα και αλήθεια. Η κοινωνία υποβιβάζεται σε αγκάθι που εμποδίζει τον επεξεργαστή πληροφοριών και εκμεταλλεύεται την εξάρτησή του για να τον οδηγήσει σε ρηχή ενδοτικότητα, σε στάσεις και συμπεριφορές που δεν εκφράζουν τον πραγματικό εαυτό.

Το αντεπιχείρημα που προβάλλει ο Turner (1991) είναι ότι η πληροφορία είναι κοινωνική και ότι οι κανόνες αποτελούν πληροφορία. Στα χνάρια του Moscovici (1976) και του Tajfel (1969), υποστηρίζει ότι η επίτευξη της υποκειμενικής εγκυρότητας (η αίσθηση δηλαδή που έχουμε ότι είμαστε βέβαιοι και γνωρίζουμε το σωστό) είναι πάντα μια κοινωνική διαδικασία, ότι «το νόημα των αισθητηριακών δεδομένων ερμηνεύεται με τους όρους που θέτουν οι κανονιστικές κατηγορίες, οι θεωρίες, οι υποθέσεις, τα κριτήρια και οι διαδικασίες της κουλτούρας του καθενός» (1991, σελ. 151), έτσι ώστε η «πληροφορία» δεν μπορεί να υπάρχει ξεκομμένη από την κοινωνική διαδικασία που την καθιστά έγκυρη. Επιπλέον, ο Turner υποστηρίζει ότι το αίτημα για υποκειμενική εγκυρότητα όχι μόνο πηγάζει αλλά και ικανοποιείται από τους ανθρώπους με τους οποίους ταυτίζομαστε ψυχολογικά (δηλαδή από τα μέλη της ενδοομάδας). Η κοινή ταύτιση οδηγεί σε μια κοινή θεώρηση του κόσμου και συνεπώς σε μια προσδοκία συμφωνίας: αν είμαστε το ίδιο, αν αντιμετωπίζουμε το ίδιο σχετικό ερέθισμα, τότε πρέπει και να βλέπουμε το ίδιο πράγμα και να νιώθουμε το ίδιο απέναντί του. Όταν συμβαίνει αυτό, έχουμε επιτύχει την υποκειμενική εγκυρότητα. Αντίστροφα, η διαφωνία με τα άλλα μέλη της ενδοομάδας οδηγεί στην αβεβαιότητα, σε μια αίσθηση υποκειμενικής έλλειψης εγκυρότητας: αναρωτιόμαστε τότε «μήπως το κατάλα-

βα λάθος;», «μήπως κάνω λάθος;». Κάτι τέτοιο μπορεί να οδηγήσει σε αμοιβαία επιρροή ώστε να μειωθεί η αβεβαιότητα, σε μια δυναμική διαδικασία παραγωγής συναίνεσης που μπορεί να μας κάνει να αναθεωρήσουμε τόσο την ταυτότητά μας όσο και την (κατανόησή μας για την) «πραγματικότητα» (Haslam et al., 1998· βλ. επίσης Reicher & Hopkins, 2001). Αυτό που έχει επομένως σημασία είναι ότι η επιρροή δεν προκαλείται από την εξάρτηση, αλλά αντίθετα είναι αποτέλεσμα της ενεργητικής αναζήτησης νοήματος στην οποία προβαίνουν οι κοινωνικοί δράστες σε έναν κοινωνικό κόσμο. Και προκειμένου να προβλέψουμε και να ερμηνεύσουμε την επιρροή, δεν στρεφόμαστε σε απόλυτους ή εκ των υστέρων ορισμούς της αμοιβής και της τιμωρίας, αλλά στις συγκεκριμένες παραμέτρους του πλαισίου και στο περιεχόμενο της ταυτότητας που συνδέεται με αυτές.

Τι συμβαίνει όμως με την εξουσία; Ο Turner (1991) θεωρεί ότι η διάκριση του Moscovici μεταξύ εξουσίας και επιρροής είναι «ακόμη σημαντική» (σελ. 172), κυρίως επειδή συλλαμβάνει τη διάκριση μεταξύ της εσωτερικευμένης μεταστροφής που προκύπτει από την επιρροή και της επιφανειακής ενδοτικότητας που προκύπτει από την (εξαναγκαστική) εξουσία. Στη θεώρηση όμως της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης η διάκριση αυτή αποκτά νέο νόημα, εφόσον πλέον βασίζεται στην ταυτότητα· εδώ η έννοια της εξουσίας αναφέρεται κατά κύριο λόγο στις εξωομάδες και αυτή της επιρροής στις ενδοομάδες. Τα μέλη της εξωομάδας, για να επιβάλουν τη θέλησή τους, πρέπει να καταφύγουν στην εξουσία, δηλαδή στον εξαναγκασμό, επειδή δεν ταυτιζόμαστε μαζί τους και άρα δεν αναμένεται να συμφωνήσουμε μαζί τους, οπότε δεν μπορούν να ενεργοποιήσουν τη διαδικασία της επιρροής. Τα μέλη της ενδοομάδας, από την άλλη, θα μπορούσαν φυσικά να χρησιμοποιήσουν τον εξαναγκασμό, δεν χρειάζεται όμως να το κάνουν, εφόσον μπορούν να ασκήσουν επιρροή χάρη στην κοινή ομαδική μας ταύτιση².

2. Ο Turner (1991, σελ. 172) χαρακτηρίζει τη «νόμιμη εξουσία», την αυθεντία, ως μια μορφή ενδοομαδικής εξουσίας στην οποία ορισμένα μέλη μπορούν

Πέρα από το μοντέλο της εξουσίας ως εξάρτησης

Συμμεριζόμαστε την κριτική στάση της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης απέναντι στην ερμηνευτική επάρκεια της έννοιας της εξάρτησης. Ωστόσο προχωρούμε την κριτική της ένα βήμα παραπέρα και την εφαρμόζουμε επίσης σε πρότερες, βασισμένες στην ταυτότητα θεωρήσεις, σύμφωνα με τις οποίες η εξουσία αναφέρεται κατά βάση στην εξάρτηση από πόρους που ελέγχουν οι εξωομάδες (π.χ. Haslam, 2001· Reynolds & Platow, 2003). Κατά την άποψή μας, αν η εξάρτηση από τους πόρους υπολείπεται ως έννοια σε στιβαρότητα, σαφήνεια, εκλέπτυνση, προβλεψιμότητα ή προβλεπτική ισχύ για να υποστηρίξει την ανάλυση των σχέσεων ατόμου και ομάδας και των διαδικασιών κοινωνικής επιρροής, τότε δεν είναι η καταλληλότερη να επωμιστεί το ερμηνευτικό βάρος της κοινωνιοψυχολογικής θεώρησης μιας έννοιας τόσο θεμελιώδους όσο η εξουσία. Παραμένει πάντα η «ανάγκη να προσδιορίζονται τα σημαντικά για το άτομο αποτελέσματα πριν από την ενδοτικότητα που υποτίθεται ότι πυροδοτούν [...] Η εξάρτηση δεν είναι αυταπόδεικτη, ούτε και συνακόλουθα η εξουσία» (Turner, 1991, σελ. 141).

Οι παρατηρήσεις άλλων κλάδων συμμερίζονται την άποψη ότι η έννοια της εξάρτησης παρέχει μια κοινωνιοψυχολογική θεώρηση της εξουσιαστικής διαδικασίας που στην καλύτερη περίπτωση είναι ανεπαρκής. Για παράδειγμα, η διαδικασία της εξουσίας όπως την περιγράφει το μοντέλο της εξάρτησης είναι μονόπλευρη (θεωρεί δηλαδή ότι οι έχοντες πόρους ασκούν εξουσία επί των μη έχόντων), κάτι που

να ασκήσουν επιρροή χωρίς να υπάρχει άμεση εσωτερίκευση (βλ. επίσης Turner, 2005). Ο Haslam (2001, σελ. 212) παρατηρεί ότι κάτι τέτοιο δεν αποτελεί «κανονική εξουσία», γιατί συνεπάγεται «μια άρρητη αποδοχή του δικαιώματος του χρήστη να ασκεί έλεγχο», ένα στοιχείο συγκατάθεσης και ευθυγράμμισης των επιθυμιών. Στα επόμενα απορρίπτουμε τον διαχωρισμό της «εξουσίας» από την εσωτερίκευση και τη συγκατάθεση, και βλέπουμε τη νομιμοποίηση όχι ως αναγνωριστικό στοιχείο ορισμένων ειδικών περιπτώσεων, αλλά ως μεταβλητή που χαρακτηρίζει *όλες* τις σχέσεις εξουσίας.

δεν συμβιβάζεται με την πραγματικότητα των σχέσεων εξουσίας όπως παρατηρείται από τους θεωρητικούς της κοινωνικής επιστήμης. Έτσι, η Fiske ορίζει την κατοχή της εξουσίας ως «*ανεξαρτησία* από τους άλλους, έλλειψη εξάρτησης ως προς τους πόρους» (Fiske, 2001, σελ. 184, η έμφαση δική μας), παρότι πολλοί θεωρητικοί επιμένουν ότι η κοινωνική εξουσία αποκτάται εξ ορισμού σε σχέσεις *αμοιβαίας* εξάρτησης, όπου ο Α ελέγχει ορισμένους πόρους που ο Β χρειάζεται, ενώ παράλληλα και ο Α χρειάζεται επιπλέον «πόρους» που ελέγχει ο Β – όπως, για παράδειγμα, την εργασιακή του δύναμη, την υποστήριξή του, τη σιωπή του κ.λπ. (π.χ. Foucault, 1982· Giddens, 1979· Haugaard, 1997· βλ. ακόμη Ng, 1996· Reynolds & Platow, 2003). Παρομοίως, ο Isaac (1992, σελ. 49) υποστηρίζει ότι οι σχέσεις εξουσίας δεν μπορούν να αναθθούν σε μια μονόπλευρη δυναμική του τύπου «ερέθισμα-αντίδραση», αλλά αντίθετα «έχουν ως εγγενή τους χαρακτηριστικά την αμοιβαιότητα, τη διαπραγμάτευση και την πάλη, με τις κυρίαρχες αλλά και τις υποτελείς ομάδες να κινητοποιούν τις ιδιαιτέρες δυνάμεις και τους πόρους τους».

Ας υπενθυμίσουμε επιπλέον την επιμονή της Fiske να διαχωρίζει την εξουσία (τον έλεγχο των πόρων) από την επιρροή (την ψυχολογική αλλαγή), με αποτέλεσμα η εξουσία να καθίσταται ένα *δομικό* ζήτημα που βασίζεται στους πόρους και αναφέρεται στον σχετικό έλεγχο των αποτελεσμάτων των άλλων, «άσχετα από τις διαδικασίες επιρροής» (Fiske & Dépret, 1996, σελ. 56). Η θέση αυτή εγείρει μια προβληματική που συζητείται από τον Hindess (1996). Ο ίδιος σημειώνει ότι οι «ποσοτικές» θεωρήσεις της εξουσίας, με το να την αντιλαμβάνονται ως ένα βασισμένο σε πόρους «δυναμικό» επίτευξης ελέγχου μέσω εξάρτησης, καλούν τον κοινωνικό επιστήμονα (ή οποιονδήποτε άλλο ενδιαφερόμενο) να προβλέψει το αποτέλεσμα κάθε αγώνα για εξουσία απλώς «προσθέτοντας τους πόρους που διαθέτει η κάθε πλευρά και αφαιρώντας τους μεν από τους δε» (σελ. 30). Επικρατεί συνεπώς το δίκαιο του ισχυρού, κι αν όντως η κοινωνική εξουσία είναι αυτό, τότε ο αντίπαλος που διαθέτει τους περισσότερους πόρους πρέπει να νικήσει. Τι είναι όμως οι «πόροι» που προστίθενται και

αφαιρούνται σ' αυτή την κοινωνική αριθμητική; Η Ιστορία είναι γεμάτη παραδείγματα συγκρούσεων για την εξουσία στις οποίες, ενώ δεν υπήρχε αμφιβολία για την ασυμμετρία των «πόρων», επικράτησε ο αντίπαλος με τους λιγότερους πόρους (π.χ. ο πόλεμος του Βιετνάμ· βλ. Hindess, 1982).

Το ότι οι «πόροι» δεν είναι αδιακρίτως οι ίδιοι για όλες τις καταστάσεις αναδεικνύεται από ορισμένους θεωρητικούς ως ζήτημα «εμβέλειας» (π.χ. Dahl, 1957). Ωστόσο, το βασικό σημείο εδώ είναι αυτό που ανέδειξε ο Turner: ή παγιδευόμαστε σε μια κυκλικότητα άνευ νοήματος, όπου η εξουσία ακολουθεί την εξάρτηση από πολύτιμους πόρους και οι «πολύτιμοι» πόροι είναι αυτοί που οδηγούν στην εξάρτηση (βλ. Keltner et al., 2003), ή πρέπει να διευκρινιστούν και να ερμηνευτούν εκ των προτέρων η αξία και η σχετική σημασία των συγκεκριμένων πόρων. Εφόσον αντιληφθούμε αυτό το σημείο, το βάρος της ερμηνείας φαίνεται να μετατίθεται σε διαδικασίες πέραν της εξάρτησης. Η ερμηνεία της εξουσίας μετατοπίζεται προς μια άλλη προβληματική, αυτήν της κοινωνιοψυχολογικής φύσης των πλευρών Α και Β, καθώς και του κοινωνικού συστήματος μέσα στο οποίο αναπτύσσονται τόσο αυτοί όσο και οι πόροι που χρησιμοποιούνται. Στο πλαίσιο των πειραμάτων της Fiske και των συνεργατών της, για παράδειγμα, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η εξουσία παράγεται από τον ορισμό του πειραματιστή για το τι είναι σημαντικό στο «σύστημα» του πειράματος, καθώς και από την *αποδοχή αυτού του ορισμού εκ μέρους των συμμετεχόντων*. Οποιαδήποτε εξάρτηση από αποτελέσματα μεταξύ των συμμετεχόντων ενδέχεται να έχει τελείως δευτερεύουσα επίδραση απέναντι σε αυτή τη δυναμική.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι η εξάρτηση από αποτελέσματα είναι ασήμαντη για τις σχέσεις εξουσίας, δείχνουν όμως ότι πρέπει να τη δούμε όχι μόνο ως αιτία αλλά και ως αποτέλεσμα, να αναθεωρήσουμε τον ερμηνευτικό της ρόλο στην υπόθεση της εξουσίας. Πράγματι, αν δεν θεωρήσουμε μια σχέση εξάρτησης ως δεδομένο που υπερβαίνει την ανάγκη συζήτησης, ο καθορισμός ορισμένων γεγονότων ως αμοιβών και άλλων ως τιμωριών μπορεί από μόνος του να

ιδωθεί ως αποτέλεσμα της κοινωνικής εξουσίας (Digeser, 1992· Lukes, 1974). Το ζήτημα αυτό τίγεται στη συνέχεια· προς το παρόν σημειώνουμε ότι αρκετοί θεωρητικοί έχουν διαφωνήσει με τις αναλύσεις της κοινωνικής εξουσίας στις οποίες οι Α και Β «συγκροτούνται ως άτομα με σαφείς προτεραιότητες προτιμήσεων» (Clegg, 1989, σελ. 39), δηλαδή ως «πλήρως σχηματισμένες, σταθερές και ενοποιημένες οντότητες, οι οποίες στη συνέχεια εμπλέκονται [...] σε σχέσεις εξουσίας εξωγενείς όσον αφορά τη δική τους συγκρότηση» (Allen, 2002, σελ. 135). Αλλά ακριβώς αυτό είναι που υποθέτει το μοντέλο της εξάρτησης – έχει ως σημείο εκκίνησης τις ψυχολογικές εξαρτήσεις που «εμπλέκονται σε σχέσεις εξουσίας», και δεν αναρωτιέται από πού προέρχονται αυτές οι εξαρτήσεις. Φαίνεται επομένως ότι η εξάρτηση από πόρους είναι από πολλές απόψεις ανεπαρκής για να αναδειχθεί σε κεντρική κοινωνιοψυχολογική διαδικασία κατά την εννοιολόγηση της κοινωνικής εξουσίας. Αν δεν προσδιοριστεί εξαρχής ποια είναι η βάση της εξάρτησης, ποιες είναι δηλαδή οι ανάγκες και οι επιθυμίες που καθοδηγούν τη συμπεριφορά των δεδομένων ομάδων και ατόμων σε δεδομένα πλαίσια και σε δεδομένες χρονικές στιγμές, η εξάρτηση είναι ελλιπής ως ερμηνεία για την εξουσία, όπως ακριβώς ήταν ελλιπής στις θεωρίες της ομάδας και της κοινωνικής επιρροής.

Τέλος, μας φαίνεται ότι η κοινωνική ψυχολογία εξακολουθεί να βασίζεται στη θέωση της εξουσίας ως εξάρτησης επειδή εξακολουθεί να περιορίζει την έννοια της εξουσίας στη σύγκρουση και τον εξαναγκασμό. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί την εξάρτηση για να ερμηνεύσει πότε και γιατί ο εξαναγκασμός φέρνει αποτελέσματα στην επίλυση μιας σύγκρουσης συμφερόντων ή επιθυμιών. Είναι όμως σκόπιμο να βλέπουμε την κοινωνική εξουσία μόνο όπου βλέπουμε έκδηλες συγκρούσεις και καταναγκασμό; Οι θεωρητικοί της εξουσίας σε άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών έχουν ξεπεράσει τους περιορισμούς αυτής της άποψης εδώ και τουλάχιστον 30 χρόνια (Lukes, 1974· βλ. επίσης Digeser, 1992· Haugaard, 1997). Πολλοί από αυτούς υποστηρίζουν ότι οι εκδηλώσεις της κοινωνικής εξουσίας στη σύγχρονη ζωή είναι «πιο εξεζητημένες από τον απλό

καταναγκασμό» (Hauggaard, 1997, σελ. 120), εν μέρει επειδή η υποταγή μέσω εξαναγκασμού απαιτεί επίπεδα επιτήρησης που είναι αδύνατον να επιτευχθούν και εν μέρει γιατί ο εξαναγκασμός και η βία συχνότατα προκαλούν πιο πολύ αντίσταση και ενεργή υπονόμηση από ό,τι ενδοτική συνεργασία. Πιστεύουμε ότι η κοινωνική ψυχολογία της εξουσίας μπορεί να ωφεληθεί αν ενσωματώσει τις παραπάνω ιδέες, και θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει με την ανάπτυξη ενός *μοντέλου για την εξουσία βασισμένου στην ταυτότητα*. Στο υπόλοιπο αυτού του άρθρου σκιαγραφούμε ένα τέτοιο μοντέλο και συζητούμε ορισμένες από τις επιπτώσεις του. Όπως έχει γίνει εμφανές, στον πυρήνα της ανάλυσής μας πρέπει να τοποθετήσουμε όχι τη σύγκρουση αλλά τη *συναίνεση*, κάτι που θα μας βοηθήσει επιπλέον να ξεπεράσουμε την περιοριστική άποψη που αποδίδει την εξουσία αποκλειστικά στις εξωμάδες και τη διαχωρίζει από τις διαδικασίες επιρροής.

Ένα μοντέλο για την εξουσία βασισμένο στην ταυτότητα

Το μοντέλο μας για την εξουσία βασίζεται σε τρεις, κρίσιμης σημασίας, αρχές:

- Η κοινωνική εξουσία δημιουργείται με την επιστράτευση της ανθρώπινης ικανότητας δράσης (agency).
- Στη διαδικασία αυτή εμπλέκονται πάντα, είτε ρητά είτε άρητα, η κοινή ταυτότητα και η σχετική με αυτήν συναίνεση.
- Οι περισσότερες σχέσεις εξουσίας εμπεριέχουν στοιχεία τόσο συναίνεσης όσο και σύγκρουσης, ενώ η ισορροπία μεταξύ των δύο σε μια δεδομένη σχέση εξουσίας καθορίζεται από το πόσο πρόδηλες είναι οι κοινές και οι διαφοροποιητικές ταυτότητες.

Η εξουσία ως επιστράτευση της ικανότητας δράσης

Ο παραλληλισμός του Μπέρτραντ Ράσελ (Russell, 1938) μεταξύ κοι-

νωνικής εξουσίας και φυσικής ενέργειας όχι μόνο δείχνει πόσο θεμελιώδης είναι η εξουσία για την κοινωνική ανάλυση, αλλά επιπλέον την αναδεικνύει σε κινητήρια δύναμη της κοινωνίας, σε αυτό που κινεί τη ζωή προς τα εμπρός. Όπως παρατηρεί ο Barbalet: «η εξουσία σχετίζεται με την πραγματοποίηση κάποιου έργου ή με την επιστράτευση άλλων για να το πραγματοποιήσουν. Αν αυτό σημαίνει κάτι, τότε η κοινωνική εξουσία είναι η γενεσιουργός εκείνη δύναμη μέσω της οποίας διευθύνονται οι κοινωνικές σχέσεις και θεσμοί» (1985, σελ. 538). Πολλοί θεωρητικοί της κοινωνίας έχουν επισημάνει την παραγωγική αυτή πτυχή της εξουσίας (π.χ. Clegg, 1989· Foucault, 1980· Giddens, 1984, Haugaard, 1997, 2001, 2002· Hindess, 1996· Morriss, 1987), όμως πολύ συχνότερα, και οπωσδήποτε στα πλαίσια της κοινωνικής ψυχολογίας, η εξουσία αναπαρίσταται πιο πολύ σαν το φρένο παρά σαν το γκάζι της κοινωνικής μηχανής, ως «κάτι που αρνείται, ματαιώνει, καταστέλλει και εμποδίζει» (Clegg, 1989, σελ. 152). Στην ανάλυση της εξάρτησης που παρουσιάσαμε εδώ όλα τα παραπάνω είναι εμφανή· η ανάλυση μας λέει ότι ο έλεγχος των πόρων προσδίδει σε ορισμένους *εξουσία επί* των υπολοίπων, επειδή η επιθυμία να διασφαλιστούν αυτοί οι πόροι κατευθύνει και περιορίζει τις πράξεις των τελευταίων («αρνείται, ματαιώνει, καταστέλλει και εμποδίζει»). Δεν μας λέει όμως τίποτα για τον συντονισμό της ανθρώπινης δράσης και για το πώς αυτός, όπως κι αν επιτυγχάνεται, είναι θεμελιώδης για την *εξουσία προς* πραγματοποίηση οποιουδήποτε στόχου στα πλαίσια μιας κοινωνίας.

Υπό αυτό το πρίσμα, υποστηρίζουμε ότι για κάθε κοινωνιοψυχολογική ανάλυση της εξουσίας το πρώτο κρίσιμο βήμα είναι να αναγνωρίσουμε ότι πρόκειται για μια διαδικασία όχι μόνο (δυνητικά) κατασταλτική αλλά και παραγωγική. Με άλλα λόγια, ο ορισμός της κοινωνικής εξουσίας δεν μπορεί να περιστέλλει την όλη διαδικασία σε αναλύσεις της «εξουσίας επί», αλλά αντίθετα οφείλει να ξεκινά προσδιορίζοντας τη φύση της κοινωνικής «ενέργειας» και στη συνέχεια να αναλύει την παραγωγή και τις συνέπειές της. Έτσι, αν προσαρμόσουμε τη γνωστή διατύπωση της μορφής A/B, υποστηρίζουμε ότι η κοι-

νωνική ψυχολογία της εξουσίας μπορεί να εκκινήσει με την παρακάτω υπόθεση:

Ο Α, είτε πρόκειται για άτομο είτε για ομάδα, έχει εξουσία στον βαθμό στον οποίο επιστρατεύει την ανθρώπινη ικανότητα δράσης για την εξυπηρέτηση των σκοπών του.

Ως προς την πρόταση αυτή πρέπει να γίνουν τρεις σημαντικές παρατηρήσεις. Πρώτον, η πλευρά «Β» απουσιάζει επειδή η εισαγωγή του Β υποδηλώνει μια διαφοροποίηση ταυτότητας και υπονοεί την ύπαρξη συγκρουόμενων συμφερόντων. Στο στάδιο αυτό μας ενδιαφέρει απλώς η κοινωνική εξουσία ως η παραγωγική πλευρά της ενορχηστρωμένης ανθρώπινης ικανότητας για δράση. Στην κοινωνική θεωρία οι ιδέες αυτές έχουν χαρακτηριστεί ως «συναινετική εξουσία» (π.χ. Arendt, 1970· Barnes, 1988· βλ. Haugaard, 2002), εμείς όμως τοποθετούμε την επιστράτευση της ανθρώπινης ικανότητας δράσης στη *βάση* του κοινωνιοψυχολογικού ορισμού της εξουσίας και αναπτύσσουμε τις συναινετικές και συγκρουσιακές όψεις της παραγωγής της σε δεύτερο χρόνο. Δεύτερον, *αυτό που ωθεί τα πράγματα προς τα εμπρός είναι ειδικά οι σκοποί του Α*, επομένως το αν υιοθετούνται ή όχι αυτοί οι σκοποί από εκείνους των οποίων η ικανότητα επιστρατεύεται από τον Α επηρεάζει σαφώς τη φύση της σχέσης εξουσίας. Τρίτον, αντίθετα με την ανάλυση της Fiske (2001) για την εξουσία που εστιάζει στον έλεγχο των αποτελεσμάτων των ανθρώπων, εμείς μεταθέτουμε το κέντρο βάρους στον έλεγχο των ενεργών συμμετοχών ή συνεισφορών τους. Ειδικότερα υποστηρίζουμε ότι η κοινωνική εξουσία είναι το να κατευθύνει κανείς τις προσπάθειες των άλλων στα δικά του σχέδια. Έτσι, το κρίσιμο σημείο δεν είναι τόσο η *επίδραση* πάνω στους ανθρώπους και τα αποτελέσματά τους, όσο κυρίως η *πραγματοποίηση* σχεδίων. Όπως το θέτει ο φιλόσοφος Peter Morriss: «όσοι ασκούν επιρροή στους άλλους χωρίς να πραγματοποιούν τίποτα πολύ σωστά δεν θεωρούνται ισχυροί, αλλά απλώς ενοχλητικοί» (αναφ. στο Haugaard, 2002, σελ. 296).

Η επικέντρωσή μας στην ανθρώπινη ικανότητα δράσης στηρίζε-

ται στην άποψη ότι οι σχέσεις εξουσίας χαρακτηρίζονται από *αμοιβαία* αυτονομία και επιλογή (Giddens, 1979· Haugaard, 1997· Isaac, 1992· Spears & Lea, 1994). Οι κοινωνικοί δράστες επιστρατεύουν την ικανότητα δράσης (και δημιουργούν εξουσία) επηρεάζοντας τις επιλογές άλλων, ελεύθερων (αν και περιορισμένων) κοινωνικών δραστών. Έτσι, η εξουσία συνεπάγεται, τουλάχιστον εν μέρει, την ενεργή δέσμευση στα σχέδια του υποκειμένου Α, είτε αυτή πηγάζει από τη γνήσια υιοθέτηση των σχεδίων αυτών (υψηλή δέσμευση) είτε από την επιλογή των δρώντων να συνεργαστούν, προς το παρόν, με τον Α για εργαλειακούς λόγους (ασθενέστερη δέσμευση). Στην πραγματικότητα, όπου δεν υπάρχει αυτονομία δεν υπάρχει «ικανότητα δράσης» για να επιστρατευτεί, παρά μόνο ένα φυσικό αντικείμενο προς χειραγώγηση (βλ. Haugaard, 1997). Όπως το έθεσε ο Φουκώ (1982, σελ. 221):

«Η εξουσία ασκείται μόνο επί υποκειμένων που είναι ελεύθερα, και μόνο στο μέτρο που είναι ελεύθερα [...]. Όπου το όλον έχει κορευτεί από τους καθοριστικούς παράγοντες, δεν υφίσταται σχέση εξουσίας· η δουλεία δεν είναι σχέση εξουσίας όταν ο άνθρωπος είναι αλυσοδεμένος».

Όταν οι σχέσεις εξουσίας βασίζονται στον ακραίο εξαναγκασμό, ενδέχεται να επιχειρήσουν με διάφορους τρόπους να εξαλείψουν την ικανότητα δράσης· το σημαντικό όμως σημείο είναι ότι τότε η σχέση «εξουσίας» παύει να υφίσταται (με την ορολογία μας, παύει να επιστρατεύεται η ικανότητα δράσης) και γίνεται βία ή ακόμη και πόλεμος (βλ. επίσης Foucault, 1982). Μεταξύ αβοήθητων θυμάτων και δραστών που καταφεύγουν στην ωμή βία και στον πόλεμο δεν υπάρχει σχέση εξουσίας, αν και οι τελευταίοι μπορούν κάλλιστα να εμπλέκονται σε σχέση εξουσίας με κάποιον τρίτο που τους στρατολόγησε ως «πρόθυμους εκτελεστές» (Turner, 2005, σελ. 12). Σε κάθε περίπτωση, αυτό που κινεί τα νήματα στη σύγχρονη μαζική κοινωνία δεν είναι η δουλεία ούτε η ωμή βία, αλλά η *εξουσία*, ο συντονισμός δηλαδή και η διαχείριση της παραγωγικής ανθρώπινης ικανότητας δράσης.

Κατά την επιδίωξη κάποιου σκοπού, η κοινωνική εξουσία είναι μεν πιθανώς πιο αποτελεσματική από τη δουλεία ή την ωμή βία, σε καμιά περίπτωση όμως δεν είναι ακατανίκητη. Πράγματι, οι σχέσεις εξουσίας είναι «συχνά ασταθείς, διφορούμενες και αναστρέψιμες» (Hindess, 1996, σελ. 101), *ακριβώς επειδή* εμπλέκουν την ενεργό δέσμευση και διαχειρίζονται την ανθρώπινη ικανότητα δράσης χωρίς ποτέ να την καταστρέφουν. Η σχετική αυτονομία των υποκειμένων είναι επομένως τόσο η απόλυτη προϋπόθεση της κοινωνικής εξουσίας όσο και η αναπόφευκτη αχίλλειος πτέρνα της. Στο σημείο αυτό αναφερόμαστε εκτενέστερα πιο κάτω.

Η ταυτότητα και η δύναμη της συναίνεσης

Η ταυτότητα ορίζει τον κοινωνικό δράστη: το τι μπορούμε και τι θέλουμε να κάνουμε εξαρτώνται από το ποιοι είμαστε (και αντίστροφα· βλ. Simon, 2004). Έτσι, η εξουσία ως επιστράτευση της ικανότητας δράσης λειτουργεί «διά μέσου» της ταυτότητας και των ανθρώπων που ενώνονται με δεσμούς ταυτότητας (Turner, 2005). Όπως επισημαίνεται στη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987, 1994), η ταυτότητα προκύπτει από μια εντός συγκεκριμένου πλαισίου διαδικασία αυτοκατηγοριοποίησης στην οποία ο εαυτός αναπαρίσταται ως ισοδύναμος με ορισμένα ερεθίσματα και ως διαφορετικός από κάποια άλλα (McGarty, 1999· Oakes, 2001). Για τους στόχους αυτού του άρθρου πρέπει να αναλύσουμε τρεις καίριες θεωρητικές ιδέες της θεωρίας της αυτοκατηγοριοποίησης (για μια πλήρη έκθεση βλ. Haslam, 2001· Oakes et al., 1994· Turner et al., 1994).

Πρώτον, η αυτοκατηγοριοποίηση λειτουργεί στο πλαίσιο ενός ιεραρχικά οργανωμένου συστήματος, στο οποίο οι κατηγορίες των υψηλότερων επιπέδων είναι πιο αφηρημένες, ή αλλιώς πιο περιεκτικές, από εκείνες των χαμηλότερων επιπέδων (Rosch, 1978). Έτσι, το ίδιο άτομο μπορεί, σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, να βλέπει τον εαυτό του ως μικροβιολόγο (η λιγότερο αφηρημένη κατηγορία), ως βιολόγο (πιο αφηρημένη, εφόσον όλοι οι μικροβιολόγοι είναι βιολόγοι)

και ως επιστήμονα (η πλέον αφηρημένη, εφόσον όλοι οι βιολόγοι είναι επιστήμονες)· κάποιος άλλος μπορεί να κατηγοριοποιεί τον εαυτό του ως θεωρητικό φυσικό, ως φυσικό και ως επιστήμονα, και ούτω καθεξής. Για λόγους θεωρητικής σαφήνειας, η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης τονίζει την ιεραρχική σχέση που υφίσταται μεταξύ των κατηγοριών του εαυτού σε τρία σημαντικά επίπεδα: ο εαυτός ως άτομο, ο εαυτός ως μέλος μιας ομάδας και ο εαυτός ως άνθρωπον. Για εμάς ωστόσο αυτό που έχει σημασία είναι η γενικότερη έννοια της ιεραρχικής οργάνωσης.

Δεύτερον, τα παραπάνω επίπεδα αυτοκατηγοριοποίησης σχετίζονται μεταξύ τους και οριοθετούνται βάσει του κανόνα της *συμπερίληψης των τάξεων*: η κατηγορία «επιστήμονας» πρέπει να εμπεριέχει αυτήν του «βιολόγου», όπως και άλλες σχετικές κατηγορίες που ανήκουν σε αυτό το χαμηλότερο επίπεδο (π.χ. φυσικός, χημικός, γεωλόγος), και πρέπει μάλιστα να τις καθιστά *ισοδύναμες* στο υψηλότερο επίπεδο (όπως ακριβώς η κατηγορία του «βιολόγου» καθιστά τους μικροβιολόγους ισοδύναμους με άλλους ειδικούς της βιολογίας, και πάει λέγοντας). Η διαφοροποίηση, ή ακόμη και σύγκρουση, μεταξύ των συμφερόντων, των στόχων, των αξιών κ.λπ. που προκύπτει βάσει της ταυτότητας στο χαμηλότερο επίπεδο (για παράδειγμα, μεταξύ βιολόγων και φυσικών) μετατρέπεται σε κοινότητα συμφερόντων, στόχων και αξιών, όταν γίνεται πρόδηλη η κοινή ταύτιση με την κατηγορία των επιστημόνων (Turner et al., 1994).

Τρίτον, οι κρίσεις για την ομοιότητα και τη διαφορά, οι οποίες δημιουργούν μια ορισμένη πρόδηλη ταυτότητα σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο και προκύπτουν από αυτήν, δεν είναι σταθερές ή αντικειμενικά καθορισμένες, αλλά αντίθετα είναι πολύ μεταβλητές, καθοδηγούνται από θεωρίες και εξαρτώνται από κίνητρα (Haslam et al., 1996· Oakes, 2001· Oakes & Haslam, 2001· Turner et al., 1994). Αυτό σημαίνει ότι στο ένα πλαίσιο οι άνθρωποι μπορεί να νιώθουν τον εαυτό τους διαφορετικό από τους άλλους ή ακόμη και σε σύγκρουση με αυτούς (όπως π.χ. οι βιολόγοι και φυσικοί σε ένα τμήμα θετικών επιστημών), σε ένα άλλο πλαίσιο όμως μπορεί να ομοφω-

νούν και να νιώθουν ενωμένοι (όπως οι φυσικοί επιστήμονες απέναντι στους κοινωνικούς επιστήμονες του ίδιου πανεπιστημίου), χωρίς στην πραγματικότητα να αλλάζουν οι προσωπικές τους αντικειμενικές θέσεις ή τα χαρακτηριστικά τους. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση μετατρέπει υποκειμενικά τις δεδομένες θέσεις σε σχέσεις ομοιότητας και διαφοράς, δηλαδή σε κοινές και διαφορικές ταυτότητες, ενώ από τις ταυτότητες αυτές πηγάζουν οι εκάστοτε αντιλήψεις της συμπάθειας ή αντιπάθειας, της συμφωνίας ή διαφωνίας, της συνεργασίας ή σύγκρουσης και, όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω, της επιρροής ή του εξαναγκασμού ως μέσων για να κατευθύνει κανείς τις σκέψεις και τις πράξεις των άλλων.

Αυτό το σχήμα των αμοιβαία αλληλεξαρτώμενων κοινών και διαφορικών ταυτοτήτων αντανακλά και καθιστά δυνατή την *ανταγωνιστική συνεργασία* που χαρακτηρίζει τη σύγχρονη κοινωνία (Digeser, 1992· Esser, 1993· Haugaard, 1997· Simon, 2004). Η αυτοκατηγοριοποίηση λειτουργεί στο πλαίσιο μιας πληθώρας κοινωνικών ομάδων, οι οποίες εγγράφονται, λιγότερο ή περισσότερο ρητά, σε κοινωνικές οργανώσεις υψηλότερου επιπέδου, σε έθνη-κράτη και σε διεθνικές δομές (Fraser, 1996· Young, 1990, 2000). Η επιδίωξη στόχων σε κάθε επίπεδο μιας τέτοιας, τόσο περίπλοκης δομής σημαίνει ότι οι συγκρούσεις στα κατώτερα επίπεδα της ταυτότητας αποτελούν συχνά αναπόσπαστο τμήμα της συναίνεσης και της συνεργατικής επίτευξης στα υψηλότερα επίπεδα. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια των δημοκρατικών εκλογών τα αντίπαλα πολιτικά κόμματα βρίσκονται σε σύγκρουση καθώς ανταγωνίζονται για τη νίκη, ταυτόχρονα όμως ο πολιτικός τους αγώνας αντανακλά και αναπαράγει την *κοινή* τους ταυτότητα ως μελών μιας δημοκρατίας. Πράγματι, εφόσον δημιουργεί την ίδια τη δυνατότητα της νίκης (ή της ήττας), η κοινή ταυτότητα στο ανώτερο επίπεδο είναι το βασικό προαπαιτούμενο για τη σύγκρουση στο κατώτερο επίπεδο, καθώς και για τη νίκη κάποιου από τα κόμματα.

Συνολικά, οι κοινωνικοί δράστες έχουν πρόσβαση σε πολλαπλές και πολλών επιπέδων ταυτότητες, καθώς και στα συμφέροντα, τους

στόχους, τις αξίες κ.ο.κ. που συνδέονται με αυτές. Η κοινή ταυτότητα προσφέρει μια ζωτικής σημασίας κοινωνιοψυχολογική δομή για τη συναίνεση και την επιρροή, ενώ όταν η ταυτότητα λειτουργεί διαφοροποιητικά, υπάρχει η πιθανότητα σύγκρουσης και προσφυγής στον εξαναγκασμό. Έτσι παράγεται ένα δυναμικό κοινωνιοψυχολογικό πλαίσιο, στο οποίο η εξουσία (η επιστράτευση δηλαδή της ικανότητας δράσης) οφείλει να προσαρμόζει την τακτική της στις συνθήκες της ταυτότητας.

Η ταυτότητα και οι τέσσερις όψεις της εξουσίας

Όπως υποστηρίξαμε, μια κοινωνική οντότητα –Α– έχει εξουσία στον βαθμό που επιστρατεύει την ικανότητα δράσης των άλλων για την εκπλήρωση των σχεδίων της. Αυτή είναι η βασική μας σύλληψη για την έννοια της «εξουσίας προς», για την έννοια δηλαδή της παραγωγικής κοινωνικής εξουσίας που επιτρέπει στον Α να επιδιώξει τους στόχους του. Η εξουσία αυτή μπορεί να παράγεται τόσο μέσω διαδικασιών *συναίνεσης* (επιρροή) όσο και μέσω διαδικασιών *σύγκρουσης* (εξαναγκασμός). Οι περισσότερες σχέσεις εξουσίας περιλαμβάνουν ένα μείγμα στοιχείων συγκρουσιακής και συναινετικής εξουσίας, ενώ η σύνθεση του μείγματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το πόσο πρόδηλες ψυχολογικά είναι οι ταυτότητες των πρωταγωνιστών ως Α και Β, όπως και από το πόσο πρόδηλη είναι η κοινή τους ταυτότητα σε υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής συμπερίληψης ή οργάνωσης³. Όταν εί-

3. Αυτή η πτυχή της προσέγγισής μας έχει ισχυρές επιδράσεις από το έργο του θεωρητικού Mark Haugaard (1997, 2001), ο οποίος αναπτύσσει ορισμένες απόψεις του έργου του Giddens, απορρίπτει όμως την καθαρά ντετερμινιστική, κατά τον ίδιο, συνιστώσα της θεωρίας της δόμησης (structuration). Ο Haugaard προτείνει να δούμε την εξουσία ως μια «κλιμακωτή» έννοια (2001, σελ. 59), το ένα άκρο της οποίας απολήγει στην απόλυτη σύγκρουση και το άλλο άκρο στην απόλυτη συναίνεση (βλ. επίσης το «συνεχές εξουσίας» που προτείνει ο Ng, 1980, σελ. 168). Η επιχειρηματολογία του στη-

ναι πρόδηλη η ταύτιση στο ανώτερο επίπεδο, αυξάνεται η πιθανότητα της συναινετικής εξουσίας, στο πλαίσιο της οποίας η κοινωνική οντότητα που έχει επιστρατευτεί από τον Α ταυτίζεται με αυτόν και τους στόχους του, και συνακόλουθα συνεργάζεται για την επιδίωξη των σχεδίων του Α. Όταν είναι πρόδηλες οι ταυτότητες Α και Β, γίνεται πιο πιθανή η συγκρουσιακή εξουσία, δηλαδή η κυριαρχία επί του Β. Σε τέτοιες συνθήκες ο Α πρέπει να χρησιμοποιήσει διάφορους πόρους (όπως το οικονομικό, πολιτισμικό και κοινωνικό κεφάλαιο· Bourdieu, 1989, 2002· French & Raven, 1959· Giddens, 1984) προκειμένου να κάνει τον Β να εξυπηρετήσει τα σχέδιά του. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι αυτή η κυριαρχία εξακολουθεί να βασίζεται στη συναίνεση, καθώς οι πόροι ή μορφές κεφαλαίου που χρησιμοποιεί ο Α για να κυριαρχήσει επί του Β προϋποθέτουν τη συναίνεση γύρω από το νόημα, την αξία και τη νομιμότητά τους. Η συναίνεση αυτή είναι με τη σειρά της δείγμα αλλά και αποτέλεσμα μιας υψηλότερου επιπέδου ταυτότητας, κοινής για τους Α και Β. Για παράδειγμα, το χρήμα προσπορίζει εξουσία επειδή οι Α και Β συμμετέχουν αμφότεροι και ταυτίζονται με μια υψηλότερου επιπέδου κοινωνική οργάνωση ή σύστημα, στο εσωτερικό του οποίου συμφωνούν όλοι ότι «το χρήμα κινεί τον κόσμο». Ένα άλλο παράδειγμα, το οποίο αναφέρεται σε μια πιο οριοθετημένη ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου και άρα σε μια πιο διακριτή μορφή συναίνεσης, είναι οι δημοσιεύσεις σε διεθνή περιοδικά, οι οποίες προσπορίζουν εξουσία στον ακαδημαϊκό κόσμο επειδή οι περισσότεροι πανεπιστημιακοί συμφωνούν για την αξία που έχουν οι δημοσιεύσεις (για την καριέρα τους).

ρίζεται στη διάκριση μεταξύ υπερκείμενων κοινωνικών δομών (των «κανόνων του παιχνιδιού») και συγκεκριμένων κοινωνικών στόχων, ενώ τα σημεία της κλίμακας μεταξύ απόλυτης συναίνεσης και απόλυτης σύγκρουσης ορίζονται από τους ποικίλους τύπους και ισορροπίες συναίνεσης ή σύγκρουσης ως προς τις δομές και τους στόχους. Για να προσαρμόσουμε τις ιδέες του Haugaard στους στόχους της κοινωνικής ψυχολογίας, χρησιμοποιούμε στη θέση αυτών των πιο κοινωνιολογικών εννοιών τις διαδικασίες της ταυτότητας.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να αναφερθούμε διεξοδικότερα στις σχέσεις εξουσίας που συνδυάζουν στοιχεία σύγκρουσης και συναίνεσης, έτσι ώστε να γίνει σαφέστερος ο ρόλος της ταυτότητας στην εξουσία και ιδίως στην κυριαρχία. Χρήσιμο πλαίσιο για την ανάλυσή μας παρέχει ο διάλογος γύρω από τη διάκριση μεταξύ ποικίλων όψεων –ή διαστάσεων– της εξουσίας, ο οποίος δεσπόζει στην πολιτική και κοινωνική θεωρία (βλ. Bachrach & Baratz, 1962· Dahl, 1957· Digeser, 1992· Lukes, 1974). Ο διάλογος αυτός ασχολείται με τη φύση της εξουσίας και τις εκδηλώσεις της στην κοινωνική ζωή. Για τους δικούς μας στόχους είναι σκόπιμο να επιστήσουμε την προσοχή στη συναίνεση που ενέχουν οι έκδηλα συγκρουσιακές σχέσεις εξουσίας, καθώς και στη σύγκρουση που λανθάνει στη φαινομενικά συναινετική επιστράτευση της δράσης των άλλων.

Η πρώτη όψη

Τόσο ο Dahl (1957) όσο και οι Bachrach και Baratz (1962) περιγράφουν σχέσεις εξουσίας στις οποίες η σύγκρουση είναι έκδηλη. Κατά τον περίφημο ορισμό του Dahl, ο Α έχει εξουσία επί του Β στον βαθμό που «μπορεί να οδηγήσει τον Β να κάνει κάτι που δεν θα έκανε αλλιώς» (1957, σσ. 202-3). Στη δική μας ορολογία, οι ταυτότητες των πρωταγωνιστών Α και Β είναι πρόδηλες και από καθεμία από αυτές τις ταυτότητες συνεπάγεται ένα διαφορετικό σύνολο στόχων. Επειδή ο Β δεν αναμένεται υπό κανονικές συνθήκες να υποστηρίξει τους στόχους του Α, ο τελευταίος χρησιμοποιεί διάφορα μέσα προκειμένου να επιστρατεύσει τη δράση του Β. Ας σκεφθούμε, για παράδειγμα, έναν εργοδότη (Α) που γνωστοποιεί στους υφιστάμενούς του μάνατζερ (Β) ότι προκειμένου να κερδίσουν προαγωγές και αυξήσεις οφείλουν να συμμορφωθούν με μια εταιρική πολιτική που δεν είναι αρεστή. Σε αυτή την περίπτωση είναι εμφανής η σύγκρουση και η κυριαρχία· με βάση όμως το μοντέλο μας για την ταυτότητα, η εργαλειοακή αξία των πόρων που διαχειρίζεται ο Α εδράζεται στη συναίνεση που υφίσταται σε ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης

(εφόσον όλοι συμφωνούν για την αξία της προαγωγής και των αμοιβών) και, τελικά, σε μια ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου που περι- κλείει και υπερβαίνει τόσο την ταυτότητα Α όσο και την ταυτότητα Β.

Η δεύτερη όψη

Στις παρατηρήσεις του Dahl για την έκδηλη σύγκρουση οι Bachrach και Baratz (1962) είδαν ορισμένους περιορισμούς. Όπως υποστήρι- ζαν, στο μέτρο που είναι γνωστό ότι τα σχέδια του Β έρχονται σε σύ- γκρουση με εκείνα του Α, ο Α θα επιχειρήσει ενδεχομένως να ρυθμί- σει τα πράγματα έτσι ώστε η σύγκρουση να μην έρθει ποτέ στην επι- φάνεια. Οι κυρίαρχες αξίες και οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων μπορεί μιν να παρουσιάζονται ως «αντικειμενικές» ή «δίκαιες», στην πραγματικότητα όμως ενδέχεται να λειτουργούν με τρόπο «μερολη- πτικό» προς όφελος των συμφερόντων των Α. Ο Α μπορεί τότε να κι- νητοποιήσει αυτές τις διαδικασίες για να καταστείλει τα σχέδια του Β. Κατά τη γνωστή διατύπωση του Schattschneider, «κάποια ζητήματα μπαίνουν στην πολιτική ατζέντα, ενώ κάποια άλλα μένουν εκτός» (1960, σελ. 71). Οι Bachrach και Baratz (1962) δίνουν το παρά- δειγμα του δυσαρεστημένου νεαρού πανεπιστημιακού (Β), ο οποίος κρύβει τη δυσaréσκειά του επειδή η διαμαρτυρία του θα ερμηνευτεί πιθανότατα από τους υψηλόβαθμους συναδέλφους του (Α) ως έλλει- ψη αφοσίωσης, με αποτέλεσμα να θαφτεί από τη γραφειοκρατία κά- θε πρόταση αλλαγής για πάντα. Και πάλι είναι εμφανής η σύγκρου- ση μεταξύ των Α και Β, πρέπει όμως να τονίσουμε επιπλέον τη συ- ναίνεση που πηγάζει από την ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου (δη- λαδή το πανεπιστήμιο), η οποία οδηγεί στην επιθυμία να φαινόμε- στε πιστοί (στο πανεπιστήμιο «μας») και να τηρούμε κατά γράμμα τις διαδικασίες που ορίζουν το πανεπιστήμιο και οι πρακτικές του.

Η τρίτη όψη

Όπως σημειώνει ο Digeser, τόσο ο Dahl όσο και οι Bachrach και Baratz αντιλαμβάνονται την εξουσία ως «μια σχέση πρόδηλα ή συ-

γκαλυμμένα συγκρουσιακή μεταξύ υποκειμένων που προωθούν με τρόπο καταναγκαστικό τα δικά τους, πλήρως κατανοητά και οριζόμενα από τους ίδιους, συμφέροντα απέναντι σε αυτά άλλων υποκειμένων» (1992, σσ. 979). Το «ριζοσπαστικό» βήμα που έκανε ο Lukes (1974) ήταν να περιγράψει μια τρίτη όψη της εξουσίας, όπου τα συμφέροντα μπορεί να μην ορίζονται από τα ίδια τα υποκείμενα. Όπως ο ίδιος υποστήριξε: «η υπέρτατη μορφή άσκησης εξουσίας [είναι] να κάνεις τους άλλους να επιθυμούν αυτά που θέλεις» (1974, σελ. 23). Έτσι, ο εργοδότης Α ενθαρρύνει τον υπάλληλο Β να συμμετέχει σε διάφορες μη αμειβόμενες δραστηριότητες άτυπης οργανωσιακής αφοσίωσης, κάνοντάς τον να πιστεύει ότι είναι προς το συμφέρον του, ενώ το *πραγματικό* συμφέρον του Β είναι να εξασφαλίσει τον προβλεπόμενο μισθό του με τη μικρότερη δυνατή προσπάθεια (βλ. Isaac, 1992, για μια συζήτηση των παραπάνω). Σε αντίθεση με τη ρητή σύγκρουση και την (κατά την άποψή μας) άρρητη συναίνεση που φανερώνουν οι δύο πρώτες όψεις της εξουσίας, ο Lukes περιγράφει μια φαινομενική συναίνεση που συγκαλύπτει την πραγματική σύγκρουση.

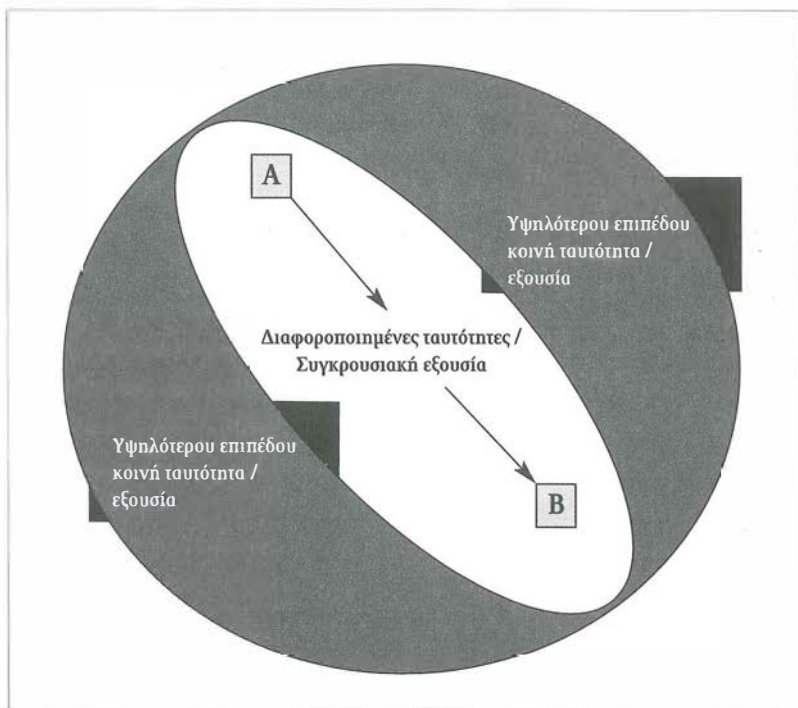
Η θεώρηση του Lukes είναι κρίσιμης σημασίας για την ανάλυση της εξουσίας, ο διαχωρισμός ωστόσο που επιχειρήσε ανάμεσα στον εαυτό και τα συμφέροντά του ήταν προβληματικός, εφόσον οδηγεί σε δυσκολίες γύρω από τον ορισμό των «πραγματικών» ή «αντικειμενικών» συμφερόντων του Β που ο Α επιχειρεί να υπονομεύσει. Από τη δική μας σκοπιά, *τα συμφέροντα έπονται της ταυτότητας*, και επομένως η ύπαρξη υποκειμενικών συμφερόντων κοινών για τους Α και Β υποδεικνύει μια ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου, κοινή και για τους δύο. Αυτή ωστόσο συχνά συνυπάρχει με (λιγότερο ή περισσότερο πρόδηλες) συγκρούσεις στα κατώτερα επίπεδα. Η αναφορά του Lukes στα «πραγματικά» συμφέροντα και βγάζει νόημα διαισθητικά και αψηφά τον συναινετικό ορισμό ακριβώς επειδή τα συμφέροντα που θέλει να ορίσει ως «πραγματικά» εδράζονται στη σύγκρουση του χαμηλότερου επιπέδου. Από τη σκοπιά της ταυτότητάς του ως χαμηλόμισθου εργαζόμενου, ως μέλους εργατικού σωματείου, ως γονιού κ.ο.κ. η στάση του Β απέναντι στην εργασία μπορεί κάλλιστα να έρ-

χεται σε σύγκρουση με τα σχέδια του Α. Ταυτόχρονα όμως ο Β και ο Α μπορεί να ταυτίζονται αμφότεροι με την εταιρεία ή την οργάνωση της οποίας είναι μέλη, και στον βαθμό που η ταύτιση αυτή είναι πρόδηλη, η σύγκρουση υποχωρεί και η σχέση εξουσίας είναι συναινετική. Και αυτό μας φέρνει στην τέταρτη όψη της εξουσίας.

Η τέταρτη όψη

Η εξουσία εμφιλοχωρεί επίσης «στους τρόπους με τους οποίους οι πολιτικές δραστηριότητες και ρυθμίσεις ενθαρρύνουν ορισμένες ταυτότητες και περιθωριοποιούν κάποιες άλλες» (Digeser, 1992, σελ. 990). Αντί να χειριστεί τα συμφέροντα των άλλων, όπως υποστήριξε ο Lukes (1974), ο Α μπορεί να επιδιώξει να χειριστεί τις *ταυτότητες* προκειμένου να δημιουργήσει μια σταθερή κοινωνιοψυχολογική βάση για τη συναινετική επιστράτευση της ικανότητας δράσης, επιστράτευση που δεν απαιτεί ούτε εξαναγκασμό, ούτε επένδυση σε ποινές και αμοιβές, ούτε επιτήρηση (Foucault, 1977, 1980). Ίσως το καλύτερο πρόσφατο παράδειγμα της διαδικασίας αυτής είναι η διακήρυξη που έκανε ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τζορτζ Μπους λίγο μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001: «Η είστε μαζί μας ή είστε εναντίον μας». Η δήλωση αυτή έδινε σε όλους την επιλογή ανάμεσα σε δύο ταυτότητες: αυτήν του φίλου των ΗΠΑ (και επομένως του υποστηρικτή κάθε δράσης στο όνομα της 11ης Σεπτεμβρίου) ή αυτήν του τρομοκράτη. Παρομοίως, οι Α (π.χ. εργοδότες ή γιατροί) παίζουν συχνά ενεργό ρόλο στον ορισμό της ταυτότητας των Β (π.χ. των εργαζομένων ή των ασθενών) και με αυτό τον τρόπο ορίζουν επίσης αυτά που ένας Β υποτίθεται ότι θέλει και μπορεί να κάνει στη σχέση του με έναν Α (Davis, 1988). Δεν είναι λοιπόν οι βίαιοι, αυταρχικοί δικτάτορες, αλλά οι «επιτηδευματίες ταυτότητας», που επιστρατεύουν επιτυχώς την ικανότητα δράσης, αυτοί που είναι οι πιο ισχυροί κοινωνικοί δράστες (Reicher & Hopkins, 1996a, 1996b, 2001· Reicher et al., 1997).

Η τέταρτη αυτή όψη της εξουσίας εκφράζει, με τους όρους που έχουμε χρησιμοποιήσει, μια εξουσία συναινετική, εφόσον εμπλέκει μια

Σχήμα 1

Ο ρόλος των κοινών και διαφοροποιημένων ταυτοτήτων στην εξουσία

υψηλότερου επιπέδου ταυτότητα, κοινή για τους A και B (π.χ. η κοινή ταυτότητα του ειρηνιστή, του εργαζόμενου που δουλεύει σκληρά και είναι αφοσιωμένος στην εταιρεία του, ή του υπεύθυνου ατόμου που προσέχει την υγεία του), την οποία κινητοποιεί ο A προς εξυπηρέτηση των σκοπών του. Από το σενάριο αυτό ωστόσο δεν απουσιάζει τελείως η σύγκρουση. Το στοιχείο της σύγκρουσης παραμένει ως προς τις ταυτότητες A/B που είναι διαθέσιμες για αυτοκατηγοριοποίηση στο χαμηλότερο επίπεδο (όπως π.χ. η ταυτότητα του «πατριώτη» ή του φιλελεύθερου, του εργοδότη ή του εργαζόμενου, του γιατρού ή του ασθενούς), τις οποίες ο A ασφαλώς επιχειρεί να (επαν-)ορίσει, να εξουδετερώσει ή να περιθωριοποιήσει. Όταν όμως οι B ορίσουν ξεκάθαρα τον εαυτό τους ως τέτοιο, γίνεται πρόδηλη και η ταύτιση των

A, με αποτέλεσμα η προώθηση των σχεδίων των A να συνεπάγεται πλέον την επιβολή συγκρουσιακής εξουσίας και κυριαρχίας.

Για να συνοψίσουμε, όπως φαίνεται στο Σχήμα 1, οι σχέσεις εξουσίας περιλαμβάνουν εν γένει τουλάχιστον δύο επίπεδα ταυτότητας, που εμπεριέχουν τόσο τη σύγκρουση όσο και τη συναίνεση. Το πρώτο επίπεδο είναι αυτό των ταυτοτήτων A και B, όπου εκδηλώνονται συνήθως η σύγκρουση και η κυριαρχία, και όπου οι τελευταίες μπορούν να αποκαλυφθούν λίγο-πολύ άμεσα, ανάλογα με το ποια όψη της εξουσίας βρίσκεται σε λειτουργία. Στο δεύτερο επίπεδο τοποθετείται η ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου που είναι κοινή για τους A και B. Παρότι ο ρόλος αυτού του επιπέδου ταυτότητας και της συναίνεσης που συνεπάγεται για την εξουσία και την κυριαρχία δεν έχει λάβει μέχρι στιγμής ιδιαίτερη προσοχή, η σπουδαιότητά του αναδείχθηκε κατά τη συζήτησή μας για τα τέσσερα θεωρητικά σενάρια που έχουν απασχολήσει τους ερευνητές της εξουσίας στις κοινωνικές επιστήμες. Έτσι, η ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου παίζει αποφασιστικό ρόλο στον καθορισμό της εργαλειακής αξίας των πόρων ή του κεφαλαίου που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο A στην πρώτη όψη της εξουσίας. Επιπλέον, ορίζει τις αξίες, τις διαδικασίες και τις μεροληψίες που κινητοποιεί ο A στη δεύτερη όψη της εξουσίας, ενώ παρέχει το πλαίσιο αναφοράς και νοήματος για τα ιδιαίτερα σχέδια, συμφέροντα και ταυτότητες που μπορεί να ορίσει ή να κατασκευάσει ο A στην τρίτη και τέταρτη όψη της εξουσίας.

Διευκρινίσεις

Ως εδώ εντοπίσαμε τον συνδυασμό συναίνεσης και σύγκρουσης ως τυπικό των σχέσεων εξουσίας. Ωστόσο το μοντέλο μας αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα ακραίων περιπτώσεων όπου θα λειτουργούσε αποκλειστικά είτε η συγκρουσιακή είτε η συναινετική εξουσία. Κατά την άποψή μας πάντως, αυτές οι ακραίες περιπτώσεις είναι πιο σκόπιμο να ιδωθούν ως ιδεατοί τύποι που εκπληρώνουν μια αναλυτική

λειτουργία, και όχι ως κοινά εμπειρικά φαινόμενα (πρβλ. Haugaard, 1997). Αυτό οφείλεται κυρίως στην πολυεπίπεδη και αντιθετική φύση των κοινωνικών ταυτοτήτων, που παράγει σχέσεις τόσο συναίνεσης όσο και σύγκρουσης.

Όσον αφορά το άκρο της καθαρής συγκρουσιακής εξουσίας, πρέπει να σημειωθεί ότι οι υψηλότερου επιπέδου ταυτότητες, ακόμη κι όταν δεν είναι πρόδηλες, λειτουργούν συχνά ως άρρητες ταυτότητες (Simon, 2004) ή ως *habitus* (Bourdieu, 2002), μέσω αυτού που ο Giddens ονομάζει «πρακτική συνείδηση» (Giddens, 1984· βλ. επίσης Haugaard, 2001). Επομένως, αναμένεται να είναι σε λειτουργία κάποιου βαθμού συναινετική εξουσία. Διαφορετικά, η πλήρης απουσία κάποιας αποτελεσματικής ταυτότητας στο υψηλότερο επίπεδο και η συνακόλουθη απουσία κάθε πειθαρχικής αίσθησης συναίνεσης και συνεργασίας θα μετέτρεπαν μια, δυνητικά τουλάχιστον, παραγωγική σχέση εξουσίας σε απόλυτη σύγκρουση ή σε πόλεμο (βλ. Foucault, 1982· Haugaard, 1997).

Στο αντίθετο άκρο, η καθαρά συναινετική εξουσία θα προέκυπτε από τον συνδυασμό μιας πρόδηλης κοινής ταυτότητας, από τη μία, και της απουσίας πρόδηλων ή αποτελεσματικών (χαμηλότερου επιπέδου) ταυτοτήτων Α και Β, από την άλλη. Σε μια τέτοια (υποθετική) περίπτωση η εξουσία θα εξισωνόταν ψυχολογικά ως προς τη λειτουργία και τις επιπτώσεις της με την επιρροή. Όπως όμως και κάθε άλλη ταυτότητα, η κοινή ταυτότητα πρέπει επίσης να ορίζεται σε σχέση με κάποια αντίθετη ή εξωομαδική ταυτότητα στο ίδιο επίπεδο κοινωνικής συμπερίληψης (Turner et al., 1987· βλ. επίσης Digeser, 1992). Κατά συνέπεια, παράλληλα με την απόλυτα συναινετική εξουσία στο εσωτερικό της κοινής ταυτότητας, θα έπρεπε να αναδύεται μια νέα, συγκρουσιακή σχέση εξουσίας *μεταξύ* των ορίων των ταυτοτήτων. Και πάλι, τουλάχιστον με την προϋπόθεση ότι η ταυτότητα εμπλέκεται άρρητα στο επόμενο υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής συμπερίληψης, έχουμε ακόμη μια περίπτωση μικτής, ταυτόχρονα συγκρουσιακής και συναινετικής, σχέσης εξουσίας, συγκεκριμένα μεταξύ εξωομάδας και ενδοομάδας. Διαφορετικά, θα επιστρέφαμε από

άλλη διαδρομή στην απόλυτη σύγκρουση ή στον πόλεμο, σε υψηλότερο έστω επίπεδο κοινωνικής συμπερίληψης, όπου θα συναντιόνταν τα δύο άκρα (Simmel, 1908). Θεωρητικά, τόσο η απόλυτα συγκρουσιακή όσο και η απόλυτα συναινετική μορφή εξουσίας θα κατέληγαν σε κάποιο είδος πολέμου.

Πρέπει επιπλέον να διευκρινίσουμε ότι, παρόλο που για το μοντέλο μας η ταυτότητα βρίσκεται στον πυρήνα της συναινετικής εξουσίας, δεν υποστηρίζουμε ότι οι ταυτότητες είναι στην πραγματικότητα ομοιογενείς. Αντίθετα, ιδίως οι υψηλότερου επιπέδου ταυτότητες είναι συνήθως διαφοροποιημένες εσωτερικά ή δομημένες κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι χαμηλότερου επιπέδου ταυτότητες Α και Β να τοποθετούνται σε συγκεκριμένες μεταξύ τους θέσεις στην εκάστοτε δομή. Οι σχετικές αυτές θέσεις των Α και Β αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της μεταξύ τους σχέσης εξουσίας, με την έννοια ότι «κάθε εξουσιαστική σχέση θέτει σε λειτουργία διαφοροποιήσεις που είναι ταυτόχρονα προϋποθέσεις και αποτελέσματά της» (Foucault, 1982, σελ. 223). Παρότι υπάρχουν πάντα πολλαπλές δυνατές δομήσεις και διαφοροποιήσεις, οι οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις είναι από τις σημαντικότερες, ιδίως στις νεωτερικές κοινωνίες (Bourdieu, 1989). Έτσι, στις σύγχρονες σχέσεις εξουσίας δεσπόζουν τα οικονομικά αιτήματα (ή αιτήματα αναδιανομής) και τα πολιτισμικά αιτήματα (ή αιτήματα αναγνώρισης), τα οποία συνδέονται αντίστοιχα με ταυτότητες που βασίζονται στην τάξη και στην κοινωνική θέση (Bourdieu, 2002· Fraser, 1996· Weber, 1958· βλ. επίσης την επόμενη ενότητα για την εξουσία και την κοινωνική θέση).

Επιπλέον, οι υψηλότερου επιπέδου ταυτότητες αποτυπώνουν τη νομιμοποιημένη επίλυση των πρότερων συγκρούσεων μεταξύ των Α και Β, και έτσι οι ταυτότητες αυτές προσδίδουν νομιμότητα σε κάθε ανισότητα που ενέχει η διαφοροποίηση μεταξύ των Α και Β. Αυτό μπορεί να σημαίνει την άνιση πρόσβαση σε διάφορους πόρους και μορφές κεφαλαίου, ή την άνιση κοινωνική αξιολόγηση των ταυτοτήτων και των διαφορετικών στοχεύσεων των Α και Β. Με άλλα λόγια, οι υψηλότερου επιπέδου ταυτότητες μπορούν να νομιμοποιούν

τις δομές κυριαρχίας, κι αυτό σημαίνει κυρίως τη νομιμοποίηση της πλέον κυρίαρχης μορφής κυριαρχίας (Bourdieu, 2002). Όπως σημειώθηκε πιο πάνω, τόσο η κυριαρχία με όρους τάξεων, δηλαδή οικονομικού κεφαλαίου, όσο και η κυριαρχία με όρους κοινωνικής θέσης, δηλαδή πολιτισμικού κεφαλαίου, μπορούν να αποτελούν την κυρίαρχη μορφή κυριαρχίας στις νεωτερικές κοινωνίες, ενώ συχνά επιστρατεύουν διαφορετικές νομιμοποιητικές ιδεολογίες – η πρώτη χρησιμοποιεί μάλλον μια ιδεολογία αξιοκρατίας («το κέρδισα με τον κόπο μου»), ενώ η δεύτερη μια έννοια εγγενούς, φυσικοποιημένης ανωτερότητας («το αξίζω», «μου ανήκει δικαιωματικά»· βλ. Bourdieu, 2002).

Τέλος, οι ταυτότητες υψηλότερου επιπέδου (π.χ. οι εθνικές ταυτότητες), μαζί με τις μορφές διαφοροποίησης και νομιμοποίησης που συνεπάγονται, μπορεί και αυτές να γίνονται στόχος αμφισβήτησης και αντιπαράθεσης, και έτσι να βρίσκονται οι ίδιες στο επίκεντρο των αγώνων για εξουσία. Το μοντέλο μας επισημαίνει ότι τέτοιοι αγώνες δίνονται σε πλαίσιο αναφοράς που ορίζεται από ταυτότητες κοινές για τους αντιπάλους σε ένα ακόμη υψηλότερο επίπεδο αφαίρεσης ή κοινωνικής συμπερίληψης (π.χ. ευρύτερες ταυτότητες με πολιτισμικό ή υπερεθνικό περιεχόμενο· Preston, 1997). Ασφαλώς όμως κανείς δεν εγγυάται ότι όλοι οι αγώνες και οι διαμάχες διεξάγονται εντός του πεδίου των σχέσεων εξουσίας. Όπως συζητήθηκε πιο πάνω, αν πέραν της αμφισβητούμενης ταυτότητας δεν υπάρχει άλλη κοινή ταυτότητα ή συναίνεση, οι αντίπαλοι σύντομα θα βρεθούν στη σφαίρα της καθαρής σύγκρουσης, η οποία εύκολα κλιμακώνεται με τη σειρά της σε ωμή βία ή ακόμη και σε πόλεμο – σε φαινόμενα δηλαδή που ομολογουμένως βρίσκονται εκτός του φάσματος της παρούσας ανάλυσής μας.

Μπορούμε στη συνέχεια να στραφούμε στις επιπτώσεις της προσέγγισής μας ως προς δύο κλασικά θέματα για τη θεωρία της εξουσίας: τη σχέση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης, από τη μια, και την αμφισβήτηση της εξουσίας, δηλαδή την αντίσταση και την κοινωνική αλλαγή, από την άλλη.

Εξουσία και κοινωνική θέση

Μέχρι στιγμής, η κοινωνική ψυχολογία δεν έχει δώσει την πρέπουσα προσοχή στην εννοιολογική σχέση και διάκριση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης. Φαίνεται μάλιστα ότι οι ερευνητές συχνά ταυτίζουν, σιωπηρά ή έμμεσα, την εξουσία με την (υψηλή) κοινωνική θέση, εντάσσοντας την έννοια της εξουσίας σε αυτήν της κοινωνικής θέσης, αλλά μετά την ξεχνούν. Για παράδειγμα, τόσο η θεωρία της σχετικής αποστέρησης (Runciman, 1966) όσο και η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1986) περιγράφουν την αντιληπτή κοινωνική θέση ως αποτέλεσμα των διαδικασιών κοινωνικής σύγκρισης. Στο μεγαλύτερο μέρος της κοινωνιοψυχολογικής έρευνας που εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο, η εξουσία συμπεριλαμβάνεται με θεωρητικά ως μία από τις πολλές πιθανές διαστάσεις σύγκρισης, στην πράξη ωστόσο δεν εξετάζεται ως μεταβλητή κάποιου ενδιαφέροντος (Ellemers & Barreto, 2001).

Στο νέο κύμα δημοσιεύσεων γύρω από την εξουσία (π.χ. Dépret & Fiske, 1999· Guinote et al., 2002· Keltner et al., 2003), η σχέση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης εξακολουθεί να εξετάζεται ελλιπώς. Για παράδειγμα, οι Keltner και συνεργάτες (2003) προτείνουν μια εννοιολογική διάκριση κατά την οποία η εξουσία αναφέρεται στη σχέση εξάρτησης που συζητήθηκε πιο πάνω, ενώ η κοινωνική θέση στο «αποτέλεσμα μιας αξιολόγησης διαφόρων ιδιοτήτων, που οδηγεί σε διαφοροποιήσεις με όρους σπουδαιότητας και σεβασμού» (σελ. 266). Δυστυχώς όμως στη συνέχεια οι συγγραφείς δέχονται στην εμπειρική τους ανάλυση την κοινωνική θέση ως μεταβλητή που εκπροσωπεί την εξουσία, με αποτέλεσμα η διάκριση καθώς και η σχέση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης να συσκοτίζονται περισσότερο αντί να αποσαφηνίζονται.

Μια γόνιμη προσέγγιση για τη σχέση μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης προσφέρουν τα γραπτά του Max Weber. Ο Weber (1958) αντιλαμβάνεται την κοινωνική θέση ως κοινωνική υπόληψη ή κύρος που κατανέμεται κατά κανόνα άνισα μεταξύ των ομάδων σε μια

κοινότητα ή σε μια κοινωνία. Οι ομάδες με διαφορετικές μεταξύ τους κοινωνικές θέσεις και με τους ιδιαίτερους τρόπους ζωής τους απαρτίζουν αυτό που ο Weber αποκαλεί «κοινωνική τάξη πραγμάτων». Ο ίδιος διακρίνει την κοινωνική τάξη πραγμάτων από την οικονομική, η οποία αναφέρεται στην κατανομή των οικονομικών αγαθών μεταξύ των διαφόρων (οικονομικών) τάξεων, τονίζει όμως ότι «η κοινωνική τάξη πραγμάτων εξαρτάται ασφαλώς σε μεγάλο βαθμό από την οικονομική τάξη, ενώ και η ίδια με τη σειρά της επιδρά πάνω σε αυτήν» (Weber, 1958, σελ. 181).

Πιο σημαντικός για την ανάλυσή μας είναι ο ισχυρισμός του Weber ότι οι ομάδες διαφορετικής κοινωνικής θέσης, καθώς επίσης οι τάξεις και τα κόμματα, αποτελούν φαινόμενα της κατανομής εξουσίας σε μια κοινότητα όπου ως εξουσία ορίζεται «η πιθανότητα ενός ή περισσότερων ατόμων να πραγματοποιήσουν τη δική τους θέληση σε μια κοινή δράση, ακόμη και ενάντια στην αντίσταση άλλων που συμμετέχουν στη δράση αυτή» (Weber, 1958, σελ. 180). Σύμφωνα με τον Weber, μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση αιτίου-αποτελέσματος. Από τη μία, όπως σημειώνει, η κοινωνική θέση «μπορεί ακόμη και να είναι η βάση της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας» (Weber, 1958, σελ. 180), καθώς και η βάση μιας ισχυρής αντεξουσίας στον αγώνα εναντίον της οικονομικής εξουσίας των εκάστοτε απειλητικών «νεοανερχόμενων» (σελ. 192). Από την άλλη, η κοινωνική θέση συνιστά τυπικό *αποτελεσμα* της εξουσίας. Παρότι ο Weber αναγνωρίζει την πιθανότητα εξουσίας χωρίς υψηλή κοινωνική θέση (βλ. επίσης Keltner et al., 2003), βλέπει τη «γυμνή» εξουσία, όπως την απλή οικονομική εξουσία, ως μια μεταβατική κατάσταση: «Η ιδιοκτησία ως τέτοια δεν αναγνωρίζεται πάντα ως εφόδιο για την απόκτηση υψηλής θέσης, μακροπρόθεσμα όμως αναγνωρίζεται, και μάλιστα με εντυπωσιακή συνέπεια» (Weber, 1958, σελ. 187).

Όπως και από την προηγούμενη συζήτησή μας για την εσωτερική διαφοροποίηση των ταυτοτήτων υψηλότερου επιπέδου, προκύπτει έτσι από την ανάλυση του Weber ότι η διαστρωμάτωση με βάση την

κοινωνική θέση είναι μια ακόμη σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ άλλων, όπως για παράδειγμα αυτών με βάση την τάξη ή το οικονομικό κεφάλαιο (Bourdieu, 2002), οι οποίες αποτελούν ταυτόχρονα προϋποθέσεις και αποτελέσματα των σχέσεων εξουσίας (Foucault, 1982). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Weber (1958), η διαστρωμάτωση με βάση την κοινωνική θέση (ή αλλιώς το πολιτισμικό κεφάλαιο· βλ. Bourdieu, 2002) είναι πιο πιθανό να βρίσκεται σε λειτουργία όταν οι οικονομικές συνθήκες είναι σταθερές. Έτσι, η κοινωνική θέση αντανakλά και (ανα)παράγει μια πιο στατική αίσθηση του *είναι* (Weber, 1958), ή, ακριβέστερα, μια αίσθηση μεγαλύτερης ή μικρότερης καταξίωσης ή ακόμη μια αίσθηση ότι είναι κανείς (ή θεωρείται) ανώτερος ή κατώτερος (Lücken & Simon, 2005). Αντίστροφα, η εξουσία φαίνεται ότι έχει να κάνει περισσότερο με το *πράττειν* και με το να κάνει κανείς τους άλλους να πράξουν – με την έννοια της επιστράτευσης της ικανότητας δράσης των άλλων ή, όπως το θέτει ο Foucault (1982, σελ. 221), της «δράσης πάνω στη δράση των άλλων»–, συμπεριλαμβανομένου του να πράττει κανείς προς όφελος του ίδιου ή/και εις βάρος άλλων ανθρώπων.

Με αυτή την έννοια, η κοινωνική θέση, με την έμφαση που δίνει στο *είναι* –που αντλεί ενδεχομένως από μια μακρά ιστορία ή παράδοση και έτσι εμφανίζεται συχνά ως «φυσικό» (Bourdieu, 2002· Haugaard, 2002)–, διευκολύνει την ανάπτυξη και τη χρήση ιδεολογικών νομιμοποιήσεων ή δικαιολογήσεων για την (βασισμένη στην κοινωνική θέση) κυριαρχία, οι οποίες εκμεταλλεύονται την ιδέα του φυσικού δικαιώματος και του δικαιωματικά ανήκειν. Η εξουσία, από την άλλη, με την έμφαση που δίνει στο *πράττειν*, θα πρέπει να βασίζεται περισσότερο σε νομιμοποιήσεις θεμελιωμένες στην ιδέα της ενεργητικής απόκτησης κέρδους. Η ιδεολογία της αξιοκρατίας είναι προφανώς κατάλληλη για να προσφέρει αυτή τη νομιμοποίηση στην εξουσία και να σταθεροποιεί έτσι την οικονομική, βασισμένη σε τάξεις, κυριαρχία.

Οι κριτικές παρατηρήσεις του Weber (1958) πάνω στην κοινωνική θέση και τον ρόλο της στις σχέσεις εξουσίας αποτυπώνονται και στο

δικό μας ταυτοτικό μοντέλο για την εξουσία. Η κοινωνική θέση και οι ομάδες που βασίζονται σε αυτήν αποτελούν χαρακτηριστικές πηγές ταυτότητας (δηλαδή ταυτοτήτων Α και Β), οι οποίες με τη σειρά τους εκφράζουν την εσωτερική διαφοροποίηση και δομή της πιο περιεκτικής, υψηλότερου επιπέδου ταυτότητας. Η ασυμμετρία μεταξύ υψηλότερης και χαμηλότερης θέσης που πιθανώς εγγράφεται σε αυτή τη δομή προσφέρει το *θεμέλιο* για την άσκηση εξουσίας από τη μια ομάδα κοινωνικής θέσης πάνω στην άλλη ή, με άλλα λόγια, για την άσκηση κυριαρχίας βάσει κοινωνικής θέσης. Ειδικότερα, η ανωτερότητα που φέρεται να έχει ο Α έναντι του Β ως προς την κοινωνική υπόληψη (Weber, 1958) ή το πολιτισμικό κεφάλαιο (Bourdieu, 2002) μπορεί να προσφέρει στον Α πλεονεκτήματα έναντι του Β σε ό,τι αφορά την επιστράτευση της ικανότητας δράσης. Στη σύγχρονη κοινωνία, για παράδειγμα, το πλεονέκτημα θέσης ενός χειρουργού πιθανότατα τον διευκολύνει περισσότερο να πετύχει την υπακοή και τη συνεργασία ενός νοσηλευτή παρά το αντίστροφο. Επιπλέον, η βάση κοινωνικής θέσης κυριαρχία συχνά οδηγεί σε –ή επιτείνει τις– διαφορές πρόσβασης σε πολλούς ακόμη πόρους ή μορφές κεφαλαίου, όπως του οικονομικού, κοινωνικού ή πολιτικού (Bourdieu, 2002· Weber, 1958), έτσι ώστε η ομάδα υψηλής θέσης Α να διευρύνει ακόμη περισσότερο τα ερείσματα της εξουσίας της απέναντι στην ομάδα χαμηλής θέσης Β (French & Raven, 1959· Keltner et al., 2003). Για παράδειγμα, η κοινωνική θέση που συνοδεύει τα ακαδημαϊκά προσόντα δίνει πρόσβαση σε καλύτερα αμειβόμενες εργασίες και σε θέσεις με πολιτική επιρροή, οδηγώντας έτσι σε μια πιο ολοκληρωμένη εξουσία.

Δεν πρέπει πάντως να ξεχνάμε ότι οι ασυμμετρικές κοινωνικής θέσης εγγράφονται στη δομή των υψηλότερου επιπέδου ταυτοτήτων ως *το αποτέλεσμα* προηγούμενων αγώνων για εξουσία. Στην πραγματικότητα, «η ανάπτυξη της κοινωνικής θέσης είναι ουσιαστικά ζήτημα διαστρωμάτωσης που στηρίζεται στον σφετερισμό» (Weber, 1958, σελ. 188), και οι ισχυροί είναι γενικά περισσότερο σε θέση να σφετερίζονται όχι μόνο τον υλικό κόσμο, αλλά και τον συμβολικό, έτσι ώστε «οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης [να] είναι σε κάθε εποχή οι ιδέες που

κυριαρχούν» (Marx & Engels, 1978, σελ. 172). Κατά κανόνα, οι ισχυροί θα πρέπει έτσι να καταφέρνουν να διασπείρουν με αρκετή επιτυχία την άποψη ότι έχουν αλλά και ότι αξίζουν περισσότερη κοινωνική υπόληψη ή υψηλότερη θέση. Σε τελική ανάλυση, η εξουσία αναδύεται τότε ως η πιο θεμελιώδης διαδικασία, μια διαδικασία που παίρνει συστηματικά τη μορφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης αλλά και επιδρά πάνω σε αυτήν (Leonardelli & Tormala, 2003).

Μια σημαντική συνέπεια αυτής της διαφοροποίησης μεταξύ εξουσίας και κοινωνικής θέσης είναι ότι η χαμηλή κοινωνική θέση δεν πρέπει να ταυτίζεται με την έλλειψη εξουσίας. Πράγματι, τα ευρήματα της πειραματικής κοινωνικής ψυχολογίας δείχνουν ότι τα μέλη ομάδων χαμηλής θέσης καταλαβαίνουν διαισθητικά ότι, παρά τη μειονεκτική τους θέση, δεν τους λείπει η εξουσία (Simon, 2004· Simon & Hastedt, 1997). Έχουν εξουσία στον βαθμό που έχουν τα άλλα μέλη της ίδιας ομάδας και επομένως φυσικούς συμμάχους, η ικανότητα δράσης των οποίων μπορεί να επιστρατευτεί για έναν κοινό στόχο (π.χ. για μια συλλογική προσπάθεια βελτίωσης της κοινωνικής θέσης τους), ενώ όσο πιο πολλά είναι τα άλλα μέλη της ομάδας, τόσο μεγαλύτερη η (δυννητική) εξουσία τους ως συλλογικότητα (Lücken & Simon, 2005). Δεν υπάρχει πάντως εγγύηση ότι η εξουσία των καταπιεσμένων και των κυριαρχούμενων θα υλοποιηθεί στην πράξη με τη μορφή ανοιχτής αντίστασης και θα επιχειρήσει την κοινωνική αλλαγή. Το ζήτημα αυτό το εξετάζουμε στην επόμενη ενότητα.

Αντίσταση και κοινωνική αλλαγή

Βασικό αξίωμα του ταυτοτικού μας μοντέλου είναι ότι η εξουσία, τόσο η συναινετική όσο και η συγκρουσιακή, καθίσταται δυνατή σε μεγάλο βαθμό χάρη στις διαδικασίες της ταυτότητας. Η συναινετική εξουσία γίνεται δυνατή εφόσον ο Β, του οποίου η δράση επιστρατεύεται από τον Α στην υπηρεσία των στόχων του τελευταίου, ταυτιστεί με τον Α και τα σχέδιά του. Η συγκρουσιακή εξουσία εδράζεται και αυ-

τή στις ταυτοτικές διεργασίες, εφόσον για να συγκροτηθεί το οπλοστάσιο της κυριαρχίας απαιτείται μια κοινή ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου. Το οπλοστάσιο αυτό περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, κοινές αξίες και νομιμοποιήσεις, καθώς και ποικίλες συναινετικά αποδεκτές διαφοροποιήσεις, πόρους, θεσμούς και διαδικασίες.

Με την πρώτη ματιά, η ανάλυσή μας μπορεί να φανεί πως υποστηρίζει ότι, εφόσον εδραιωθεί ένα ιεραρχικό σύστημα ταυτοτήτων χαμηλότερου και υψηλότερου επιπέδου, η εξουσία λειτουργεί ομαλά και οι άνθρωποι εγκλωβίζονται στο ίδιο πολυώροφο οίκημα της εξουσίας μια για πάντα. Από τη σκοπιά της θεωρίας, η άποψη αυτή είναι στατική και αφήνει μικρό περιθώριο για να αναλυθούν θεωρητικά η αντίσταση και η κοινωνική αλλαγή. Από τη σκοπιά της πολιτικής, πολύ λίγες ελπίδες προσφέρει στους κυριαρχούμενους, σε όσους δηλαδή βρίσκονται περιορισμένοι στους λιγότερο ελκυστικούς ορόφους και δωμάτια του οικήματος της εξουσίας. Το ταυτοτικό μοντέλο μας για την εξουσία καθόλου δεν συνεπάγεται, στην πραγματικότητα, μια τέτοια στατική και απαισιόδοξη άποψη. Προτού όμως στραφούμε σε αυτό, αξίζει να περιεργαστούμε από πιο κοντά το ζήτημα της (μη) αντίστασης.

Η απουσία αντίστασης φαίνεται να είναι πραγματικότητα σε πολλά πλαίσια. Γι' αυτό έχουν προταθεί αρκετές ενδιαφέρουσες ερμηνείες και εξηγητικοί παράγοντες. Μία από τις ερμηνείες αυτές είναι ταυτόχρονα εξήγηση και περαιτέρω προσδιορισμός του φαινομένου της απουσίας αντίστασης. Διατυπώθηκε από τον James Scott (1990) και υποστηρίζει ότι αυτό που συνήθως καταγράφουμε είναι η απουσία ανοιχτής αντίστασης, ενώ κατά κανόνα μάς διαφεύγει το κρυμμένο ιστορικό των «μορφών αντίστασης που αποφεύγουν κάθε ανοιχτή αντιπαράθεση με τις δομές της αρχής στην οποία αντιστέκονται» (Scott, 1990, σελ. 86). Η αντίσταση φαίνεται συχνά ότι απουσιάζει επειδή οι κυριαρχούμενοι τείνουν να συγκαλύπτουν την αντίστασή τους «προς όφελος της ασφάλειας και της επιτυχίας» (Scott, 1990, σελ. 86). Η αντίσταση επίσης υπονομεύεται όταν οι κοινωνικές σχέσεις είναι διευθετημένες έτσι ώστε οι κυριαρχούμενοι να μπορούν να

ικανοποιήσουν στην πράξη τις σημαντικές τους ανάγκες και τα συμφέροντά τους μόνο αφού ικανοποιήσουν τις ιδιαίτερες ανάγκες και τα συμφέροντα των κυρίαρχων (Beetham, 1991). Επιπλέον, για την απουσία της αντίστασης μπορεί να ευθύνονται και οι συνθήκες που γεννούν ελπίδες για ατομική ανοδική κοινωνική κινητικότητα ή απόδραση (Simon, 1998· Wright, 2001), όπως και οι συνθήκες της αποομαδοποίησης και της εξατομίκευσης (Arfelbaum, 1979· Foucault, 1977· Scott, 1990· Spears & Lea, 1994).

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι οι ερμηνείες που συζητήθηκαν έως εδώ δεν προϋποθέτουν αναγκαστικά την ιδεολογική ηγεμονία στο μακρο-επίπεδο της κοινωνίας (Mumby, 1997), ούτε παίρνουν ως δεδομένη την «ψευδή συνείδηση» στο μικρο-επίπεδο του ατόμου-μέλους της κυριαρχούμενης ομάδας (Jost, 1995). Συχνά μπορεί να αρκούν ως ερμηνευτικά εργαλεία πιο πεζές ψυχολογικές έννοιες, όπως ο φόβος, η παραίτηση, η επιτηδειότητα, η ορθολογική επιλογή ή η φιλοδοξία, καθώς και κοινωνικοί μηχανισμοί, όπως η απομόνωση και η επιτήρηση. Αυτό όμως δεν αποκλείει την πιθανότητα η απουσία αντίστασης να αντανakλά την ύπαρξη συναίνεσης μεταξύ του κυρίαρχου Α και του κυριαρχούμενου Β. Πράγματι, το ταυτοτικό μας μοντέλο για την εξουσία υποθέτει ακριβώς την ύπαρξη μιας τέτοιας συναίνεσης, η οποία πηγάζει απευθείας από την ταυτότητα που μοιράζονται οι Α και Β σε υψηλότερο επίπεδο. Το μοντέλο προτείνει ακόμη ότι η δομή που εγγράφεται σ' αυτή την ταυτότητα μπορεί να αναπαράγει και να νομιμοποιεί την κυριαρχία του Α επί του Β, και μ' αυτή την έννοια μπορεί να φανεί ότι λειτουργεί κάποια μορφή «εξαπάτησης». Γεννιέται λοιπόν το ερώτημα αν και κατά πόσο το μοντέλο μας προωθεί ή ακόμη και προϋποθέτει την ιδέα της «ψευδούς συνείδησης» ως συνιστώσας των σχέσεων εξουσίας.

Ο γρίφος της «ψευδούς συνείδησης»

Η έννοια της ψευδούς συνείδησης, που προέρχεται από τη μαρξιστική και σοσιαλιστική σκέψη (βλ. Femia, 1981· Lukacs, 1971), απο-

πειράται να ερμηνεύσει την αντίφαση που παρατηρείται συχνά ανάμεσα στις σκέψεις και πράξεις (ή την απουσία πράξης) των μη προνομιούχων και στα ίδια τους τα συμφέροντα, με αποτέλεσμα οι τελευταίοι στην πραγματικότητα να συνεισφέρουν στη διατήρηση της δυσμενούς θέσης τους. Ο Jost εισήγαγε πρόσφατα την ιδέα αυτή στο κυρίαρχο ρεύμα της κοινωνικής ψυχολογίας, θεωρώντας την σύμπτωμα ενός αρκετά διαδεδομένου γνωστικού σφάλματος (Jost, 1995· Jost & Hunyady, 2002). Στο σύνδρομο της ψευδούς συνείδησης διέκρινε έξι γνωστικές πτυχές: μοιρολατρία, εσφαλμένη απόδοση ευθυνών, αδυναμία αναγνώρισης της αδικίας και της μειονεκτικής θέσης, δικαιολόγηση των κοινωνικών ρόλων και θέσεων, ταύτιση με τον καταπιεστή (που περιλαμβάνει και την εξωομαδική έννοια) και αντίσταση στην αλλαγή. Το κρίσιμο στοιχείο σε όλα τα παραπάνω φαινόμενα είναι ότι, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, οι μη προνομιούχοι φαίνεται ότι παραμελούν τα ίδια τους τα συμφέροντα.

Η απόδοση αυτής της αμέλειας σε μια *ψευδή* συνείδηση έχει απορριφθεί από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, οι οποίοι χαρακτηρίζουν την έννοια ελιτιστική και μη διαψεύσιμη (π.χ. Beetham, 1991· Clegg, 1989· Haugaard, 2001· Mumby, 1997· Scott, 1990· Willis, 1977· για μια κοινωνιοψυχολογική κριτική βλ. Spears et al., 2001). Όπως σημειώσαμε πιο πάνω, η έννοια έχει πυροδοτήσει δαιδαλώδεις συζητήσεις σχετικά με την ύπαρξη ή τη φύση μιας «αληθινής», «πραγματικής» ή «αντικειμενικής» συνείδησης και των αντίστοιχων με αυτήν συμφερόντων (Isaac, 1992· Jost, 1995· Lukes, 1974· Meyerson, 1991). Εντούτοις, το ταυτοτικό μοντέλο μας για την εξουσία προσεγγίζει με διαφορετικό τρόπο τη συνεργασία των ανθρώπων στην αναπαραγωγή σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας που φαίνεται να τους βάζουν σε μειονεκτική θέση (βλ. επίσης Haugaard, 2001).

Το κλειδί είναι να θυμόμαστε ότι οι άνθρωποι έχουν πολλαπλές και πολλών επιπέδων ταυτότητες και αντίστοιχα με αυτές συμφέροντα. Αυτό «μπορεί να συνεπάγεται ότι για το ίδιο άτομο συνυπάρχουν, από διαφορετικές απόψεις, η καταπίεση και τα προνόμια» (Young, 1992, σελ. 181· βλ. επίσης Benton, 1981· Mumby, 1997). Η συ-

νεργασία και ενδεχομένως τα κοινά προνόμια στο επίπεδο των πιο περιεκτικών ταυτοτήτων (όπως π.χ. η εθνική ταυτότητα) συνυπάρχουν συχνά με τη σύγκρουση και την πιθανή καταπίεση, σε μία ή περισσότερες εκφάνσεις της στο επίπεδο των λιγότερο περιεκτικών ταυτοτήτων (π.χ. η ταυτότητα του μετανάστη πολίτη μιας δεδομένης χώρας απέναντι σε αυτήν του γηγενούς πολίτη της ίδιας χώρας) (Young, 1992). Η ανταγωνιστική αυτή συνεργασία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των κοινωνικών συστημάτων (Esser, 1993), και ακόμη και αν η υψηλότερου επιπέδου ταυτότητα δεν είναι συνεχώς πρόδηλη ψυχολογικά, η συνεργασία που απορρέει από αυτές τις ταυτότητες γίνεται συχνά ρουτίνα, μέρος αυτού που ο Giddens ονομάζει «πρακτική συνείδηση» (1984· βλ. επίσης Haugaard, 2001). Οι πιθανές αντιφάσεις ανάμεσα στα συμφέροντα που συνδέονται με την ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου και σε αυτά που συνδέονται με την ταυτότητα χαμηλότερου επιπέδου μπορεί έτσι να περάσουν απαρατήρητες, εκτός εάν –και έως ότου– κάποιες πτυχές της κοινωνικής πρακτικής (ή ακόμη της κοινωνικής κριτικής· βλ. Haugaard, 2001) αποκαλύψουν τη σύνδεση μεταξύ συγκεκριμένων κοινωνικών δομών και ταυτοτήτων, και το πώς αυτές λειτουργούν στην πραγματικότητα από κοινού για να παραγάγουν έναν δεδομένο τύπο κυριαρχίας.

Καίρια για το επιχείρημά μας εδώ είναι η παραδοχή ότι σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας πραγματικών κοινωνικών και υλικών αντιθέσεων, για να ορίσουν τον εαυτό τους τα άτομα, μπορούν να χρησιμοποιήσουν μια ποικιλία από ταυτότητες, στις οποίες είναι ενσωματωμένα αντικρουόμενα συμφέροντα. Από μια δεδομένη πολιτική και ιδεολογική οπτική γωνία, ορισμένοι τύποι αυτοκατηγοριοποίησης, ταυτότητας και συνακόλουθης επιδίωξης συμφερόντων μπορεί να φαίνονται επιζήμιοι και απερίσκεπτοι (π.χ. οι χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι που ταυτίζονται με τον οργανισμό όπου δουλεύουν και όχι με το συνδικάτο που διεκδικεί καλύτερες αμοιβές). Το γεγονός όμως ότι οι εμπλεκόμενοι δεν έχουν κοινή θεώρηση των πραγμάτων δεν συνεπάγεται την ύπαρξη «ψευδούς» συνείδησης ή «σφαλμάτων στην κοινωνική νόηση» (Jost, 1995, σελ. 402). Επανεπιβεβαιώνει απλώς

τη *σχετικότητα* που είναι εγγενής στην κοινωνική κατανόηση⁴. Πολλά αποτελέσματα της διαδικασίας αυτοκατηγοριοποίησης θα αποβούν από τη μια ή την άλλη άποψη απογοητευτικά σε πολιτικό ή προσωπικό επίπεδο, η κρίση όμως αυτή δεν πρέπει να συσκοτίσει το γεγονός ότι η ίδια η διαδικασία είναι ψυχολογικά έγκυρη και προσανατολισμένη στην ακρίβεια, και όχι ψυχολογικά «εσφαλμένη» με οποιαδήποτε έννοια. Όπως το θέτει ο Haugaard: «οι θεωρητικοί πρέπει να εγκαταλείψουν κάθε αξιολογική ιδέα “αληθούς” και “ψευδούς” [συνείδησης] και να εστιάσουν απλώς στη σχέση μεταξύ κοινωνικής γνώσης και σχέσεων κυριαρχίας» (2002, σελ. 40).

Το επιχείρημα αυτό οδηγεί σε μια πρόβλεψη για την αντίσταση και την αλλαγή που μπορεί εκ πρώτης όψεως να φανεί παράδοξη. Ενώ βάσει της ψευδούς συνείδησης θα έπρεπε να υποθέσουμε ότι οι πιο πιθανοί ηγέτες της αντίστασης θα ήταν οι «κάτοικοι» του κοινωνικού περιθωρίου που φαινομενικά «ξεγελιούνται» λιγότερο από τη βολική συναίνεση μεταξύ των Α και Β, προβλέπουμε, ακολουθώντας τον Scott (1990), ότι οι Α έχουν περισσότερα να φοβούνται, σε τελική ανάλυση, από τους πιο αφοσιωμένους Β. Αυτό συμβαίνει γιατί η ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου –και η αντίστοιχη συναίνεση ως προς τις αξίες, τις νομιμοποιήσεις, τις διαδικασίες κ.λπ.– είναι δεσμευτική για όλους. Αμφότεροι οι Α και Β αναμένεται να συμμορφώνονται με τις απαιτήσεις της, και αμφότεροι είναι ευάλωτοι σε κριτικές για αθετημένες υποσχέσεις και προδοσία. Αυτό, με τα λόγια του Scott, δημιουργεί για την πλευρά Α «μια πιθανή σωρεία από “άπλυτα”, που αν έβγαιναν στη φόρα, θα αντέκρουαν τους ισχυρισμούς περί νόμιμης κυριαρχίας» (1990, σελ. 105· βλ. επίσης Beetham, 1991). Ο ίδιος υποστηρίζει επιπλέον ότι οι Β που έχουν αφοσιωθεί περισσότερο

4. Βλ. το έργο των Oakes και συνεργατών για μια παρόμοια επιχειρηματολογία ως προς την κατηγοριοποίηση και τον σχηματισμό στερεοτύπων, και για μια ανάλυση της κρίσιμης διαφοράς μεταξύ «σχετικότητας» και «σχετικισμού» στο ίδιο πλαίσιο (Oakes, 2001· Oakes & Haslam, 2001· Oakes & Reynolds, 1997· Oakes et al., 1994).

στην κοινή ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου και στις αντίστοιχες αξίες θα είναι κατά πάσα πιθανότητα αυτοί που θα αμφισβητήσουν τους Α όταν οι τελευταίοι σταματήσουν να πράττουν σε συμφωνία με την ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου – όταν δηλαδή τα άπλυτα των Α βγουν στη φόρα: «Ο θυμός που γεννιέται από την αίσθηση προδοσίας υποδλώνει την πρότερη πίστη» (Scott, 1990, σελ. 107).

Το σημείο εκκίνησης της αντίστασης βρίσκεται έτσι στην καρδιά της ταυτότητας υψηλότερου επιπέδου, η οποία λειτουργεί συνήθως και ως το πλαίσιο όπου εκτυλίσσεται η περαιτέρω πολιτικοποίηση των Β (Simon & Klandermans, 2001). Πάντως, η Ιστορία μάς διδάσκει ότι όταν κάποια κοινωνικά κινήματα, τα οποία ξεκίνησαν με στόχους σχεδόν συμβατούς με την κυρίαρχη κοινωνική τάξη, αποκτήσουν δυναμική, μπορεί στη συνέχεια να ριζοσπαστικοποιηθούν και τελικά να οδηγήσουν σε επαναστατική δράση και σε κοινωνικές αλλαγές μεγάλης κλίμακας (βλ. τη συζήτηση του Scott [1990] για τις δυναμικές της Γαλλικής και της Ρωσικής Επανάστασης). Σημαντικό ενδιαμέσο βήμα αυτής της δυναμικής φαίνεται να είναι η αυξανόμενη επίγνωση των Β ότι η συμμετοχή στην ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της διαιώνισης του συνολικού συστήματος κυριαρχίας που τους βάζει δομικά σε μειονεκτική θέση (Haugaard, 2001). Συνεπώς, οι Β μπορεί να κινητοποιούνται όλο και περισσότερο προς αναζήτηση ερείσματος για την ταυτότητά τους ως Β σε εναλλακτικά κριτήρια, εκτός της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης πραγμάτων (Sampson, 1993).

Στη διαδικασία αυτή μπορεί να παίξει ρόλο διευκόλυνσης και η πολλαπλότητα των πιθανών ταυτοτήτων που χαρακτηρίζει ιδίως τις πολυσύνθετες νεωτερικές κοινωνίες (παρότι μπορεί να υπάρξουν και ανασταλτικές επιδράσεις, όπως όταν οι εναλλακτικές ταυτότητες χρησιμοποιούνται για αντιπερισπασμό και διαφυγή). Αν οι κυριαρχούμενοι Β έχουν πρόσβαση σε συστήματα ταυτοτήτων εξωτερικά προς το σύστημα κυριαρχίας και τις αντίστοιχες ταυτότητες, μπορούν να βρουν σε αυτά εναλλακτικούς ερμηνευτικούς ορίζοντες (Haugaard, 1997) ή πλαίσια ερμηνείας (Turner et al., 1994). Μπορούν τότε να

δουν την ταυτότητά τους ως Β, όπως και την έως τότε δεσμευτική και περιοριστική –κοινή με τους Α– ταυτότητα υψηλότερου επιπέδου από διαφορετική οπτική γωνία και να τη θέσουν υπό κριτικό έλεγχο (Haugaard, 1997). Κατά συνέπεια, η ταυτότητά τους ως Β μπορεί τελικά να επικεντρωθεί και να κατασκευαστεί εκ νέου με τρόπο που να υπερβαίνει και να αμφισβητεί την κυρίαρχη κοινωνική τάξη πραγμάτων. Πέραν αυτού του γνωστικού πόρου και της συνεισφοράς του στη γνωστική απελευθέρωση (McAdam, 1982), οι εναλλακτικές ταυτότητες προσφέρουν επίσης πρόσβαση σε πολύτιμους κοινωνικούς και υλικούς πόρους (π.χ. σε νέους συμμάχους και στα κεφάλαιά τους), που βοηθούν να αποδυναμωθεί περαιτέρω η αρχική κυριαρχία. Η ανακατασκευασμένη ταυτότητα των Β λειτουργεί έτσι ως «αιτιώδης διαμεσολαβητικός μηχανισμός σε καταστάσεις «αντικειμενικής» κοινωνικής αλλαγής» (Tajfel, 1978, σελ. 86).

Συμπεράσματα και μελλοντικές κατευθύνσεις

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάσαμε ένα ταυτοτικό μοντέλο για την εξουσία το οποίο εμφανίζει, κατά την άποψή μας, αρκετά σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με την προσέγγιση της εξάρτησης που αυτή τη στιγμή καθοδηγεί την έρευνα στην κοινωνική ψυχολογία. Το μοντέλο μας δεν συγχέει την εξουσία με την κυριαρχία, δίνει μάλιστα έναν ορισμό της παραγωγικής κοινωνικής «ενέργειας» που βρίσκεται στον πυρήνα της εξουσίας («εξουσία προς»). Ταυτόχρονα αντιλαμβάνεται την κυριαρχία (την «εξουσία επί») ως κάτι πιο σύνθετο από τον εξαναγκασμό και την εκμετάλλευση των σχέσεων εξάρτησης. Η εξουσία διαχειρίζεται τη σύγκρουση μέσω της ενεργητικής δέσμευσης σε μια πρότερη συναίνεση διαμεσολαβούμενη από την ταυτότητα. Υποστηρίξαμε ότι αυτή η βασισμένη στη συναίνεση διαδικασία της εξουσίας ενεργοποιεί έναν δεσμό μεταξύ των Α και Β πολύ πιο ισχυρό και παραγωγικό από ό,τι θα μπορούσε ποτέ να συντηρήσει ο απλός καταναγκασμός ή η άσκηση δύναμης. Με αυτή την έννοια, εκφράσαμε θε-

ωρητικά μια κοινωνική εξουσία πανταχού παρούσα και πολύ πιο αποτελεσματική. Ταυτόχρονα, το ίδιο το γεγονός τής (σχετικά) αυτόνομης δέσμευσης σε μια αμοιβαία δεσμευτική συναίνεση αποτελεί και την ύστατη αξίλλειο πτέρνα της κοινωνικής εξουσίας.

Η ανάλυσή μας διατηρεί τη θεωρητική κατανόηση του ρόλου που μπορεί να παίξει η λειτουργική εξάρτηση στις σχέσεις εξουσίας, και μάλιστα αναπτύσσει περαιτέρω τη θεώρηση της εξάρτησης εντοπίζοντας τη συναίνεση μεταξύ Α και Β σε υψηλότερο επίπεδο κοινής ταυτότητας ως κρίσιμο καθοριστικό παράγοντα για τη σχετικότητα και την αξία των «πόρων». Έτσι, στο μοντέλο μας η εξουσία δεν αναφέρεται στην ικανοποίηση αναγκών ή στην αποφυγή απειλών, αλλά αναδεικνύεται σε μια διαδικασία που *βασίζεται στο νόημα*.

Συζητήσαμε τη θεωρητική διαφοροποίηση της επιρροής από την εξουσία που κατακτήθηκε επίπονα με το έργο των Moscovici και Turner. Ορισμένοι μπορεί να αντιείνουν ότι το μοντέλο μας για την εξουσία συγχέει και πάλι τις έννοιες αυτές, εφόσον η συναινετική πτυχή της εξουσίας που αναλύσαμε είναι ισοδύναμη σε ψυχολογικό επίπεδο, ως προς τη λειτουργία και τις επιδράσεις της, με την επιρροή. Ας θυμίσουμε όμως ότι η αρχική διάκριση της εξουσίας από την επιρροή έγινε σε μεγάλο βαθμό προκειμένου να αναδειχθεί η επιρροή σε ζήτημα νοήματος και ταυτότητας αντί για ζήτημα ικανοποίησης αναγκών. Έγινε επίσης στο πλαίσιο μιας συγκρουσιακής προσέγγισης της εξουσίας, στην οποία το φαινόμενο που καλούνταν να εξηγήσει ήταν η ενδοτικότητα του ατόμου ενάντια στις επιθυμίες ή τα συμφέροντά του. Ξεφεύγοντας από τους περιορισμούς της συγκρουσιακής προσέγγισης και επανορίζοντας την εξουσία ως επιστράτευση της ικανότητας δράσης με τη μεσολάβηση της ταυτότητας, επιτρέψαμε την εκ νέου, αναπόφευκτη κατά τη γνώμη μας, σύγκλιση μεταξύ εξουσίας και επιρροής. Χωρίς αυτήν η κοινωνική ψυχολογία θα αντιμετώπιζε την εξουσία ως μια κοινωνική διαδικασία πολύ πιο περιορισμένη και μάλιστα περισσότερο αναποτελεσματική από ό,τι είναι – τόσο στην πραγματικότητα όσο και στους άλλους κλάδους των κοινωνικών επιστημών. Δεν μπορούμε πλέον να αρκεστούμε στην εύκολη και απλου-

στευτική διάκριση μεταξύ επιρροής (πειθούς) και εξουσίας (εξαναγκασμού), ή μεταξύ ενδοομαδικής διαδικασίας (επιρροής) και διομαδικής διαδικασίας (εξουσίας). Η εξουσία πρέπει, όπως υποστηρίξαμε, να βασίζεται στη συναίνεση, στην κοινή ταυτότητα, ενώ ταυτόχρονα είναι πιο αποτελεσματική και πιο επικίνδυνη ακριβώς όταν χρησιμοποιεί τις διαδικασίες που θεωρούσαμε μέχρι σήμερα ότι βρίσκονται εκτός του πεδίου δράσης της, τοποθετώντας τις υπό την ονομασία της επιρροής (βλ. την εξαιρετική συζήτηση του Haugaard, 1997, για τη σχέση μεταξύ εξουσίας και «αλήθειας», δηλαδή υποκειμενικής εγκυρότητας).

Πιστεύουμε ακόμη ότι το ταυτοτικό μας μοντέλο για την εξουσία μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για πρωτότυπες ερευνητικές υποθέσεις. Θα αναφερθούμε εν συντομία στη δυνητική συνεισφορά του μοντέλου μας σε τρία θέματα που μέχρι σήμερα δεν έχουν ερευνηθεί επαρκώς.

Πρώτον, το ταυτοτικό μοντέλο της εξουσίας μάς επιτρέπει να εκτιμήσουμε καλύτερα τη διάσταση της εξουσίας στις διαπολιτισμικές συγκρούσεις. Στη σύγχρονη κοινωνιοψυχολογική ανάλυση, διαπολιτισμικές συγκρούσεις όπως αυτές μεταξύ μεταναστών και γηγενών υποβιβάζονται συχνά σε ζητήματα ανταγωνισμού για θετικά διακριτή συλλογική ταυτότητα, σε αυτό που η Fraser (1996) αποκαλεί «αναγνώριση» (ισότιμης θέσης) σε αντιδιαστολή με την «αναδιανομή» (οικονομικής εξουσίας).

Ενώ η έμφαση αυτή στην επιδίωξη των ανθρώπων για θετική διακριτότητα είναι συμβατή με την ιδιαίτερη προσοχή που αποδίδουν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι στον ρόλο της σχετικής ομαδικής θέσης στις διομαδικές σχέσεις (Tajfel & Turner, 1986), η διάσταση της εξουσίας στις διαπολιτισμικές συγκρούσεις έχει κατά κανόνα παραμεληθεί, αν όχι συγκαλυφθεί. Βάσει του μοντέλου μας, τα ζητήματα ταυτότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με αυτά της εξουσίας, κάτι που δείχνει ξεκάθαρα και μια σχετικά πρόσφατη έρευνα στις διαπολιτισμικές συγκρούσεις (Simon, 2004). Σε πολλά εθνικά πλαίσια, ριζοσπαστικές ομάδες γηγενών αγωνίζονται για την κυριαρχία της πολι-

τισμικής τους ταυτότητας (Klandermans & Mayer, 2006). Παλεύουν για πολιτισμική ηγεμονία και απαιτούν την αφομοίωση των μεταναστών, αν δεν αντιτίθενται συνολικά στη μετανάστευση. Με άλλα λόγια, απορρίπτουν την πολυπολιτισμικότητα γιατί αυτή θα συνεπαγόταν το μοίρασμα της εξουσίας με τις ομάδες μεταναστών. Αυτές οι ανησυχίες για την κατανομή της εξουσίας καθόλου δεν περιορίζονται σε ακραίες ομάδες. Όπως δείχνει η έρευνα, οι γηγενείς και οι πολιτισμικές πλειοψηφίες εν γένει τείνουν να προτιμούν την προσέγγιση του «πολιτισμικού κωνευτηριού», επιθυμώντας την αφομοίωση των μεταναστών και άλλων μελών μειονοτήτων, ενώ αντίθετα οι μετανάστες και οι πολιτισμικές μειονότητες τείνουν να προτιμούν την ενσωμάτωση με όρους πολυπολιτισμικότητας (Gaertner & Dovidio, 2000· Verkuyten & Brug, 2004). Ο φόβος της απώλειας εξουσίας, από τη μια, και η ελπίδα για απόκτηση εξουσίας, από την άλλη, είναι πολύ πιθανές εξηγήσεις για τις διαφορετικές αυτές προτιμήσεις. Η προσέγγιση που υποστηρίζει το «πολιτισμικό κωνευτήρι» είναι η κυριαρχία της πολιτισμικής ταυτότητας και άρα η εξουσία των γηγενών ή άλλων πολιτισμικών πλειοψηφιών, ενώ αντίθετα η άποψη της πολυπολιτισμικότητας διευκολύνει τη διατήρηση και την αυτονομία της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών, ή άλλων πολιτισμικών μειονοτήτων, και έτσι ενδυναμώνει τις ομάδες αυτές.

Το δεύτερο παράδειγμα καινοτόμου δυναμικής που προσφέρει το ταυτοτικό μας μοντέλο της εξουσίας αφορά τις φαινομενολογικές ή βιωματικές συνιστώσες της εξουσίας, που μέχρι σήμερα έχουν εξεταστεί ελάχιστα στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα. Μια εξαίρεση που αξίζει να σημειωθεί είναι η πρόσφατη εργασία του Haslam (2001). Υποστηρίζει ότι η φαινομενολογία της εξουσίας ποικίλλει ανάλογα με το πλαίσιο, διομαδικό ή ενδοομαδικό, μέσα στο οποίο βιώνεται η εξουσία. Μια σχέση εξουσίας είναι πιο πιθανό να βιωθεί ως εξαναγκασμός, ιδίως από τη λιγότερο δυνατή πλευρά, όταν οι δύο πλευρές που εμπλέκονται στη σχέση ανήκουν σε διαφορετικές ομάδες (π.χ. τις Α και Β) από ό,τι όταν έχουν την ίδια ομαδική υπαγωγή. Με άλλα λόγια, η αίσθηση του εξαναγκασμού ή της καθυπόταξης πρέπει να είναι

συχνότερη όταν η ικανότητα δράσης επιστρατεύεται ανάμεσα σε πρόδηλα ομαδικά όρια. Η άποψη αυτή εναρμονίζεται με την ανάλυσή μας, που συνδέει τη συγκρουσιακή εξουσία με πρόδηλες ταυτότητες A/B και τη συναινετική εξουσία με κοινές ταυτότητες υψηλότερου επιπέδου. Υποστηρίξαμε όμως ακόμη ότι οι σχέσεις εξουσίας χαρακτηρίζονται συνήθως από ένα μείγμα συγκρουσιακής και συναινετικής εξουσίας, και ότι η ακριβής σύνθεση του μείγματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την (ψυχολογική) προδηλότητα που έχουν για τους πρωταγωνιστές οι ταυτότητες A και B ή οι κοινές ταυτότητες υψηλότερου επιπέδου. Σε γενικές γραμμές λοιπόν θα περιμέναμε ότι και οι B θα νιώθουν εσωτερική ένταση εξαιτίας των αντιφατικών παρορμήσεων που πηγάζουν από τη χαμηλότερου επιπέδου ταυτότητά τους, από τη μία, και από την υψηλότερου επιπέδου ταυτότητα, από την άλλη. Η χαμηλότερου επιπέδου ταυτότητα, αυτή του κυριαρχούμενου, είναι ελάχιστα ελκυστική ως θέση για τους B, που θα προτιμούσαν να την αποφύγουν ή να την αφήσουν πίσω τους. Ταυτόχρονα όμως, λόγω της ταυτότητας σε υψηλότερο επίπεδο και των αντίστοιχων με αυτήν συμφερόντων, η καθεστηκυία τάξη γίνεται πόλος έλξης για το άτομο. Αντίθετα, οι κυρίαρχοι A θα πρέπει να βιώνουν μικρότερη ή και καθόλου ένταση και άρα να νιώθουν πιο άνετα με τον εαυτό τους. Η χαμηλότερου επιπέδου ταυτότητα που ορίζει τους A ως κυρίαρχους είναι μια θέση πολύ ελκυστική και πλήρως συμβατή με την υψηλότερου επιπέδου ταυτότητά τους, η οποία επιπλέον νομιμοποιεί την πλεονεκτική τους κατάσταση. Αυτή η (διαφορικού βαθμού) ένταση είναι μια σημαντική βιωματική συνιστώσα των σχέσεων εξουσίας που όχι μόνο αξίζει η ίδια να τύχει συστηματικής διερεύνησης στη μέλλουσα κοινωνιοψυχολογική έρευνα, αλλά μπορεί επιπλέον να χρησιμοποιήσει ως δείκτης ή διαγνωστικό εργαλείο που θα διευκολύνει τους ερευνητές να αποκαλύψουν τις πιο δυσδιάκριτες σχέσεις εξουσίας.

Τρίτον, εφόσον εστιάζει στην ταυτότητα και την αντιλαμβάνεται ως τον κρίσιμο μηχανισμό επιστράτευσης της ικανότητας δράσης, το μοντέλο μας αναδεικνύει ως σημαντικό για μελλοντική έρευνα θέμα τον σύνδεσμο ταυτότητας και δράσης. Αφού «είμαι σημαίνει πράττω»

(Stets & Burke, 2000) και «δεν πράττω σημαίνει δεν είμαι», φαίνεται ότι η δύναμη της ταυτότητας έγκειται σε μεγάλο βαθμό στις συγκεκριμένες υποχρεώσεις που συνεπάγεται ως προς τον «πρέποντα» τρόπο δράσης (δράση δηλαδή κατά τρόπο συνεκτικό προς την ταυτότητα· βλ. Sturmer et al., 2003). Οι αγώνες που δίνονται γύρω από τον ορισμό των ταυτοτήτων και οι συνέπειές τους για τη δράση είναι ουσιώδες τμήμα κάθε σχέσης εξουσίας, και ως τέτοιοι θα έπρεπε να αναγνωρίζονται και να διερευνώνται. Φαίνεται, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, πως συχνά οι άνθρωποι βλέπουν στις ταυτότητες μια βαθύτερη «γονοτυπική» ουσία, χωρίς αυτή να είναι απαραίτητα γνωστή (Medin, 1989). Οι συμβολισμοί επομένως που φέρουν οι ταυτότητες ως προς αυτές τις ουσίες, συμβολισμοί που παράλληλα συγκαλύπτουν τις πιο «φαινοτυπικές» διαφορές, μπορούν να γίνουν ισχυρά εργαλεία για την επιστράτευση της ικανότητας δράσης όσων διεκδικούν την ίδια ταυτότητα (Edelman, 1977· Wimmer, 2002).

Μια διευκρινιστική σημείωση

Η έμφαση που δίνουμε στην *παραγωγική* πτυχή της κοινωνικής εξουσίας δεν πρέπει να παρεξηγηθεί ως επιβεβαίωση ή υπεράσπιση οποιασδήποτε υπάρχουσας δομής ή σχέσης εξουσίας. Κατά τον ίδιο τρόπο, η εννοιολογική διάκριση μεταξύ συναινετικής και συγκρουσιακής εξουσίας δεν πρέπει να συγχέεται ούτε να εξισώνεται με την ιδεολογική διάκριση μεταξύ «καλής» και «κακής» εξουσίας (ή εξουσιών), ή μεταξύ της χρήσης και της κατάχρησης εξουσίας (βλ. Lee-Chai et al., 2001· Pratto & Walker, 2001). Κατά την άποψή μας, οι διακρίσεις αυτές είναι σύμπτωμα μιας τάσης των κοινωνικών επιστημόνων, κατανοητής αλλά λυπηρής, να επιτρέπουν τη διείσδυση πολιτικών ή ιδεολογικών κρίσεων στη βασική εννοιολογική τους ανάλυση (για μια συζήτηση βλ. Mackie, 1973· Oakes & Haslam, 2001). Οι κρίσεις για το «καλό» και το «κακό», για το χρήσιμο ή το άχρηστο, είναι αναγκαστικά μεροληπτικές και σχετικές. Στην καλύτερη περίπτωση, η θεω-

ρητική χρήση τέτοιων διαχωρισμών θα επιβραδύνει την ανακάλυψη των γενικών κοινωνιοψυχολογικών αρχών που διέπουν την εξουσία. Στη χειρότερη περίπτωση, η λύση που επιχειρείται να δοθεί (για την κακή εξουσία) γίνεται μέρος του προβλήματος, αφού με την επιστημονική προσυπογραφή της ως «καλή» επιβεβαιώνεται και παγιώνεται μια σχέση εξουσίας που μπορεί να συνεπάγεται ανυπόφορη καταπίεση για κάποιους από τους εμπλεκόμενους. Έτσι, ο κοινωνικός επιστήμονας ενδυναμώνει ακόμη περισσότερο (παρά τη θέλησή του) μια εξουσία που για ορισμένους είναι «κακή».

Το άρθρο μας παρουσιάζει μια αυστηρά αναλυτική απόπειρα να κατανοηθεί καλύτερα η δράση των ανθρώπων για την επίτευξη διαφορών σκοπών, άσχετα αν ως πολιτικά όντα εγκρίνουμε ή όχι τους σκοπούς αυτούς και τις πράξεις τους. Πιστεύουμε όμως επιπλέον ότι κάθε πρόοδος στη θεωρία της κοινωνικής εξουσίας δεν μπορεί παρά να αυξάνει την αποτελεσματικότητα της πολιτικής δράσης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Allen, A. (2002). Power, subjectivity, and agency: Between Arendt and Foucault. *International Journal of Philosophical Studies*, 10, 131-49.
- Apfelbaum, E. (1979). Relations of domination and movements for liberation: An analysis of power between groups. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of inter-group relations* (pp. 188-204). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Arendt, H. (1970). *On violence*. London: Penguin.
- Bachrach, P. & Baratz, M. (1962). The two faces of power. *American Political Science Review*, 56, 947-52.
- Barbalet, J. M. (1985). Power and resistance. *British Journal of Sociology*, 36, 531-48.
- Barnes, B. (1988). *The nature of power*. Cambridge: Polity.
- Beetham, D. (1991). *The legitimation of power*. London: Macmillan.
- Benton, T. (1981). Objective' interests and the sociology of power. *Sociology*, 15, 161-84.
- Bourdieu, P. (1989). Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 7, 14-25.

- Bourdieu, P. (2002). *Distinction - A social critique of the judgment of taste*. London: Routledge.
- Cartwright, D. & Zander, A. (1968). *Group dynamics*. London: Tavistock.
- Clegg, S. (1989). *Frameworks of power*. London: Sage.
- Dahl, R. A. (1957). The concept of power. *Behavioural Science*, 2, 201-15.
- Davis, K. (1988). *Power under the microscope: Toward a grounded theory of gender relations in medical encounters*. Dordrecht: Foris.
- Dépret, E. & Fiske, S. T. (1993). Social cognition and power: Some cognitive consequences of social structure as a source of control deprivation. In G. Weary, F. Gleicher & K. Marsh (Eds), *Control, motivation and social cognition* (pp. 176-202). New York: Springer Verlag.
- Dépret, E. & Fiske, S. T. (1999). Perceiving the powerful: Intriguing individuals vs threatening groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 461-80.
- Deutsch, M. & Gerard, H. B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 629-36.
- Digester, P. (1992). The fourth face of power. *Journal of Politics*, 54, 977-1007.
- Edelman, M. (1977). *Political language: Words that succeed and politics that fail*. New York: Academic Press.
- Ellemers, N. & Barreto, M. (2001). The impact of relative group status: Affective, perceptual and behavioral consequences. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* (pp. 324-43). Oxford: Blackwell.
- Esser, H. (1993). *Soziologie - Allgemeine Grundlagen*. Frankfurt a.M.: Campus.
- Femia, J. V. (1981). *Gramsci's political thought: Hegemony, consciousness, and the revolutionary process*. Oxford: Clarendon Press.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621-8.
- Fiske, S. T. (2001). Effects of power on bias: Power explains and maintains individual, group, and societal disparities. In A. Y. Lee-Chai & J. A. Bargh (Eds.), *The use and abuse of power: Multiple perspectives on the causes of corruption* (pp. 181-93). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Fiske, S. T. & Dépret, E. (1996). Control, interdependence and power: Understanding social cognition in its social context. *European Review of Social Psychology*, 7, 31-61.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison* (trans. A. Sheridan). New York: Random House.

- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected Interviews and other writings 1972-1977* (ed. C. Gordon, trans. L. Marshall, J. Merpham & K. Soper). New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1982). Afterword: The subject and power. In H. L. Dreyfus & P. Rabinow (Eds.), *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics* (pp. 208-26). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Fraser, N. (1996, 30 April - 2 May). Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, and participation. The Tanner Lecture on Human Values, Stanford University, CA.
- French, J. R. P. & Raven, B. (1959). The bases of social power. In D. Cartwright (Ed.), *Studies in social power* (pp. 150-67). Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Gaertner, S. L. & Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias. The common ingroup identity model*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure, and contradiction in social analysis*. London: Macmillan.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. Cambridge: Polity.
- Guinote, A., Judd, C. M., & Brauer, M. (2002). Effects of power on perceived and objective group variability: Evidence that more powerful groups are more variable. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 708-21.
- Haslam, S. A. (2001). *Psychology in organizations: The social identity approach*. London: Sage.
- Haslam, S. A., Oakes, P. J., Turner, J. C., & McGarty, C. A. (1996). Social identity, self-categorization and the perceived homogeneity of ingroups and outgroups: The interaction between social motivation and social cognition. In R. M. Sorrentino & E.T. Higgins (Eds), *Handbook of motivation and cognition* (Vol. 3, pp. 182-222). New York: Guilford.
- Haslam, S. A., Turner, J. C., Oakes, P. J., McGarty, C. A., & Reynolds, K. J. (1998). The group as a basis for emergent stereotype consensus. *European Review of Social Psychology*, 9, 203-39.
- Haugaard, M. (1997). *The constitution of power*. Manchester: Manchester University Press.
- Haugaard, M. (2001). Power, ideology and legitimacy. In H. Goverde, P. G. Cerny, M. Haugaard & H.H. Lentner (Eds), *Power in contemporary politics* (pp. 59-76). London: Sage.
- Haugaard, M. (Ed.) (2002). *Power: A reader*. Manchester: Manchester University Press.

- Hindess, B. (1982). Power, interests and the outcome of struggles. *Sociology*, 16, 498-511.
- Hindess, B. (1996). *Discourses of power: From Hobbes to Foucault*. Oxford: Blackwell.
- Isaac, J. C. (1992). Beyond the three faces of power: A realist critique. In T. E. Wartenberg (Ed.), *Rethinking power* (pp. 32-55). Albany: State University of New York Press.
- Jost, J. T. (1995). Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Political Psychology*, 16, 397-424.
- Jost, J. T. & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (Vol. 13, pp. 111-53). Hove: Psychology Press.
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, identification, and internalisation: Three processes of attitude change. *Journal of Conflict Resolution*, 2, 51-60.
- Keltner, D., Gruenfeld, D. H., & Anderson, C. (2003). Power, approach, and inhibition. *Psychological Review*, 110, 265-84.
- Klandermans, B. & Mayer, N. (Eds.) (2006). *Extreme right activists in Europe: Through the magnifying glass*. London: Routledge.
- Lee-Chai, A. Y., Chen, S., & Chartrand, T. L. (2001). From Moses to Marcos: Individual differences in the use and abuse of power. In A. Y. Lee-Chai & J. A. Bargh (Eds.), *The use and abuse of power* (pp. 57-74). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Leonardelli, G. J. & Tormala, Z. L. (2003). The negative impact of perceiving discrimination on collective well-being: The mediating role of perceived ingroup status. *European Journal of Social Psychology*, 33, 507-14.
- Lott, A. J. & Lott, B. E. (1965). Group cohesiveness as interpersonal attraction: A review of relationships with antecedent and consequent variables. *Psychological Bulletin*, 64, 259-309.
- Liicken, M. & Simon, B. (2005). Cognitive and affective experiences of minority and majority members: The role of group size, status, and power. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 396-413.
- Lukacs, G. (1971). *History and class consciousness. Studies in Marxist dialectics*. London: Merlin Press.
- Lukes, S. (1974). *Power: A radical view*. London: Macmillan.
- Mackie, M. (1973). Arriving at "truth" by definition: The case of stereotype inaccuracy. *Social Problems*, 20, 431-47.

- Marx, K. & Engels, F. (1978). *The Marx-Engels reader* (ed. R. C. Tucker). New York: W.W. Norton.
- McAdam, D. (1982). *Political process and the development of black insurgency*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- McGarty, C. (1999). *Categorization in social psychology*. London: Sage.
- Medin, D. L. (1989). Concepts and conceptual structure. *American Psychologist*, 44, 1469-81.
- Meyerson, D. (1991). *False consciousness*. Oxford: Clarendon Press.
- Morriss, P. (1987). *Power: A philosophical analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1980). Towards a theory of conversion behaviour. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 13, pp. 209-39). New York: Academic Press.
- Mumby, D. K. (1997). The problem of hegemony: Rereading Gramsci for organizational communication. *Western Journal of Communication*, 61, 343-75.
- Ng, S. H. (1980). *The social psychology of power*. New York: Academic Press.
- Ng, S. H. (1996). Power: An essay in honour of Henri Tajfel. In P. W. Robinson (Ed.), *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel* (pp. 191-214). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Oakes, P. J. (2001). The root of all evil in intergroup relations? Unearthing the categorization process. In R. Brown & C S. Gaertner (Eds.), *Blackwell handbook in social psychology, Volume 4: Intergroup processes* (pp. 3-21). Oxford: Blackwell.
- Oakes, P. J. & Haslam, S. A. (2001). Distortion v. meaning: Categorization on trial for inciting intergroup hatred. In M. Augoustinos & K. Reynolds (Eds), *Us and them: Understanding the psychology of prejudice, racism and social conflict* (pp. 179-94). London: Sage.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Reynolds, K. J. (1999). Social categorization and social context: Is stereotype change a matter of information or of meaning? In D. Abrams & M. A. Hogg (Eds.), *Social identity and social cognition* (pp. 55-79). Oxford: Blackwell.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford/Cambridge, MA: Blackwell.
- Oakes, P. J., & Reynolds, K. J. (1997). Asking the accuracy question: Is measurement the answer? In R. Spears, P. Oakes, N. Ellemers & S. A. Haslam

- (Eds.), *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 51-71). Oxford: Blackwell.
- Overbeck, J. R. & Park, B. (2001). When power does not corrupt: Superior individuation processes among powerful perceivers. *Journal of Personality and Social Psychology*, *81*, 549-65.
- Pratto, F. & Walker, A. (2001). Dominance in disguise: Power, beneficence, and exploitation in personal relationships. In A. Y. Lee-Chai & J. A. Bargh (Eds.), *The use and abuse of power* (pp. 93-114). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Preston, P. W. (1997). *Political/cultural identity. Citizens and nations in a global era*. London: Sage.
- Raven, B. H. (2001). Power/interaction and interpersonal influence: Experimental investigations and case studies. In A. Y. Lee-Chai & J. A. Bargh (Eds.), *The use and abuse of power* (pp. 217-40). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (1996a). Seeking influence through characterising self-categories: An analysis of anti-abortionist rhetoric. *British Journal of Social Psychology*, *35*, 297-311.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (1996b). Self-category constructions in political rhetoric: An analysis of Thatcher's and Kinnock's speeches concerning the British Miners' Strike (1984-5). *European Journal of Social Psychology*, *26*, 353-72.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (2001). *Self and nation: Categorization, contestation and mobilization*. London: Sage.
- Reicher, S. D., Hopkins, N., & Condor, S. (1997). Stereotype construction as a strategy of influence. In R. Spears, R. J. Oakes, N. Ellemers & S. A. Haslam (Eds.), *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 94-118). Oxford: Blackwell.
- Reynolds, K. J. & Platow, M. J. (2003). On the social psychology of power and powerlessness: Social power as a symptom of organizational division. In S. A. Haslam, D. van Knippenberg, M. J. Platow & N. Ellemers (Eds.), *Social identity at work: Developing theory for organizational practice* (pp. 173-88). New York/Hove: Psychology Press.
- Rosch, E. (1978). Principles of categorization. In E. Rosch & B. B. Lloyd (Eds.), *Cognition and categorization* (pp. 27-48). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice*. London: Routledge and Kegan Paul.

- Russell, B. (1938). *Power: A new social analysis*. London: Allen and Unwin.
- Sampson, E. E. (1993). Identity politics. Challenges to psychology's understanding. *American Psychologist*, 48, 1219-30.
- Schattschneider, E. E. (1960). *The semi-sovereign people*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Scott, J. (1982). *Power: Critical concepts* (Vols 1 & 2). London: Routledge.
- Scott, J. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Simmel, G. (1908). *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* [Sociology: Investigations into forms of society]. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Simon, B. (1998). Individuals, groups, and social change: On the relationship between individual and collective self-interpretations and collective action. In C. Sedikides, J. Schopler & C. Insko (Eds.), *Intergroup cognition and intergroup behavior* (pp. 257-82). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Simon, B. (2004). *Identity in modern society. A social psychological perspective*. Oxford: Blackwell.
- Simon, B. & Hastedt, C. (1997). When misery loves categorical company: Accessibility of the individual self as a moderator in category-based representation of attractive and unattractive in-groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1254-64.
- Simon, B. & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity. A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56, 319-31.
- Spears, R., Jetten, J., & Doojse, B. (2001). The (il)legitimacy of ingroup bias: From social reality to social resistance. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations* (pp. 332-62). New York: Cambridge University Press.
- Spears, R. & Lea, M. (1994). Panacea or panopticon? The hidden power in computer-mediated communication. *Communication Research*, 21, 427-59.
- Stets, J. E. & Burke, P. J. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 63, 224-37.
- Sturmer, S., Simon, B., Loewy, M., & Jorger, H. (2003). The dual-pathway model of social movement participation: The case of the fat acceptance movement. *Social Psychology Quarterly*, 66, 71-82.
- Tajfel, H. (1969). Social and cultural factors in perception. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *Handbook of social psychology* (Vol. 3, pp. 315-94). Cambridge, MA: Addison-Wesley.

- Tajfel, H. (Ed.) (1978). *Differentiation between social groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W.G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*, 2nd edn (pp. 7-24). Chicago, IL: Nelson-Hall.
- Thibaut, J. & Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: Wiley.
- Turner, J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 15-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behaviour. In E. J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes* (Vol. 2, pp. 77-122). Greenwich, CT: JAI Press.
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Milton Keynes: Open University Press.
- Turner, J. C. (1999). Some current themes in research on social identity and self-categorization theories. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 6-34). Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C. (2005). Explaining the nature of power: A three-process theory. *European Journal of Social Psychology*, 35, 1-22.
- Turner, J. C. & Bourhis, R. Y. (1996). Social identity, interdependence and the social group: A reply to Rabbie et al. In P. W. Robinson (Ed.), *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel* (pp. 25-63). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford/New York: Blackwell.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., & McGarty, C. M. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 454-63.
- Verkuyten, M. & Brug, P. (2004). Multiculturalism and group status: The role of ethnic identification, group essentialism and protestant ethic. *European Journal of Social Psychology*, 34, 647-61.
- Weber, M. (1958). Class, status, party. In H. H. Gerth & C. W. Mills (Eds.), *From Max Weber: Essays in sociology* (pp. 180-95). New York: Oxford University Press.
- Willis, P. (1977). *Learning to labour*. Westmead: Saxon House.

- Wimmer, A. (2002). *Nationalist exclusion and ethnic conflict. Shadows of modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, S. C. (2001). Strategic collective action: Social psychology and social change. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* (pp. 409-30). Oxford: Blackwell.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Young, I. M. (1992). Five faces of oppression. In T. E. Wartenberg (Ed.), *Rethinking power* (pp. 174-95). Albany: State University of New York Press.
- Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

12 ΠΟΛΙΤΙΚΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ: ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ*

Bernd Simon & Bert Klandermans

Σε αυτό το άρθρο αναπτύσσουμε ένα κοινωνιοψυχολογικό μοντέλο για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα, που αρθρώνεται γύρω από τρεις εννοιολογικές τριάδες. Η πρώτη τριάδα απαρτίζεται από τη συλλογική ταυτότητα, τον αγώνα μεταξύ των ομάδων για εξουσία και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο. Υποστηρίζουμε ότι οι άνθρωποι επιδεικνύουν πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα στον βαθμό που εμπλέκονται ως συνειδητά μέλη μιας ομάδας σε έναν αγώνα για εξουσία στο όνομα της ομάδας τους, γνωρίζοντας ότι το πεδίο όπου πρέπει να διεξαχθεί αυτός ο αγώνας είναι το πιο περιεκτικό πλαίσιο της ευρύτερης κοινωνίας. Στη συνέχεια διακρίνονται τρία στάδια που αποτελούν προαπαιτούμενο για να αναδυθεί η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα: η επίγνωση της ύπαρξης κοινών αιτημάτων (grievances), η απόδοση αυτών των αιτιών στον αντίπαλο (adversarial attributions) και η εμπλοκή της ευρύτερης κοινωνίας. Αυτή η αλληλουχία κορυφώνεται στην τελική τριάδα, καθώς ο διομαδικός αγώνας για εξουσία τελικά τριγωνίζεται με την εμπλοκή είτε της ευ-

* Από το: Simon, B. & Klandermans, B. (2001). Politicized Collective Identity. *American Psychologist*, 56, 319-331.

ρύτερης κοινωνίας είτε των εκπροσώπων της. Τέλος, συζητούνται οι συνέπειες της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας.

Εισαγωγή

Όταν το 1990 ο πρόεδρος της Νότιας Αφρικής Φρεντερίκ ντε Κλερκ δήλωσε ότι η κυβέρνηση ήταν έτοιμη να διαπραγματευτεί με το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο προκειμένου να υπάρξει μια ειρηνική μετάβαση σε μια κοινωνία δημοκρατική και χωρίς φυλετικές διακρίσεις, δεν ήταν λίγοι οι λευκοί Νοτιοαφρικανοί που σοκαρίστηκαν, ιδίως οι προερχόμενοι από τον πληθυσμό των Αφρικάνερς. Ένωσαν πολιορκημένοι, ορισμένοι μάλιστα έφτασαν μέχρι του σημείου να απειλήσουν με βίαιες δράσεις προκειμένου να διακοπεί η διαδικασία της μετάβασης. Έγιναν πράγματι κάποιες βίαιες επιθέσεις, αλλά καθώς προχωρούσε η μετάβαση, η βία εκ μέρους των Αφρικάνερς σταμάτησε. Όσοι από αυτούς ήταν εναντίον της μετάβασης τελικά συγκεντρώθηκαν και σχημάτισαν το μετέπειτα Μέτωπο Ελευθερίας. Καθώς αισθάνονταν ότι τα συμφέροντά τους στη νέα Νότια Αφρική απειλούνταν, αφοσιώθηκαν συλλογικά στον πολιτικό αγώνα σε εθνικό επίπεδο (βλ. Klandermans, Roefs, & Olivier, 1998· Roefs, Klandermans, & Olivier, 1998).

Στις 2 Απριλίου 1995, χιλιάδες αγρότες διαδήλωσαν στους παμπάλαιους δρόμους του Santiago de Compostela, πρωτεύουσας της βορειότερης περιφέρειας της Ισπανίας, της Γαλιτίας. Ήρθαν να διαμαρτυρηθούν στην έδρα της περιφερειακής κυβέρνησης. Ζητούσαν από την περιφερειακή και την εθνική κυβέρνηση να αυξήσουν το ποσοστό γάλακτος που αντιστοιχούσε στους αγρότες της Γαλιτίας, καθώς και να πληρώνονται τα πρόστιμα για την υπερπαραγωγή γάλακτος από την κυβέρνηση κι όχι από τους ίδιους τους αγρότες. Περίπου το ίδιο διάστημα, οι Ολλανδοί αγρότες ξεφόρτωναν κοπριά στο κατώφλι του Υπουργείου Γεωργίας στη Χάγη. Αργότερα την ίδια χρονιά, κατέλαβαν ένα περιφερειακό δικαστικό μέγαρο όπου καταχωρούνταν

τα επονομαζόμενα δικαιώματα κόπρου. Οι διαμαρτυρίες τους είχαν στόχο τους κανονισμούς για την κόπρου που είχε επιβάλει η κυβέρνηση, οι οποίοι στην πραγματικότητα υποχρέωναν τους αγρότες να μειώσουν τα κοπάδια τους ή να επενδύσουν σε εναλλακτικά μέσα επεξεργασίας της κόπρου. Τόσο στην Ισπανία όσο και στην Ολλανδία οι αγρότες αγωνίζονταν εναντίον των περιφερειακών και των εθνικών αρχών επειδή αισθάνονταν ότι τα συμφέροντά τους δεν εκπροσωπούνταν κατάλληλα από τις κυβερνήσεις τους. Σημειώτεον ότι τις τελευταίες δεκαετίες οι αγρότες σε όλη την Ευρώπη έχουν προβεί σε παρόμοιες συλλογικές δράσεις.

Το 2000, στις πόλεις του Άμστερνταμ στην Ολλανδία και της Φρανκφούρτης στη Γερμανία έλαβαν χώρα συλλογικές δράσεις από ανθρώπους που εναντιώνονταν στην επέκταση των αεροδρομίων Schiphol και Rhein-Main, αντίστοιχα. Ο αγώνας εκτυλισσόταν μεταξύ του περιβαλλοντικού κινήματος και των κατοίκων της περιοχής του αεροδρομίου, από τη μια, και των αρχών του αεροδρομίου και της πολιτείας, από την άλλη. Οι συγκρούσεις κυμαίνονταν μεταξύ κλιμάκωσης και αποκλιμάκωσης, οι δε εμπλεκόμενοι κινητοποιούνταν και αποκινητοποιούνταν ξανά και ξανά. Οι αρχές του αεροδρομίου και της πολιτείας πότε είχαν απέναντί τους ακτιβιστές, που καταλάμβαναν έναν διάδρομο προσγείωσης ή μιλούσαν σε επιβάτες στο αεροδρόμιο, και πότε έβλεπαν τους ακτιβιστές να κάνουν έκκληση στο κοινοβούλιο ή στον υπουργό Μεταφορών. Οι οργανώσεις ακτιβιστών ή οι εκπρόσωποί τους πότε έβλεπαν την αστυνομία να επιχειρεί να εκκενώσει τον χώρο ή να τους συλλάβει, και πότε συμμετείχαν σε συμβούλια με τις αρχές του αεροδρομίου και της πολιτείας.

Αν και αυτά τα παραδείγματα προέρχονται από πολύ διαφορετικά μεταξύ τους πολιτισμικά, εθνικά και πολιτικά πλαίσια, σε όλα υπάρχουν τρία κοινά, κρίσιμης σημασίας, θέματα. Πρώτον, οι πρωταγωνιστές σε αυτά τα σενάρια δεν δρούσαν ως μεμονωμένα άτομα αλλά ως μέλη μιας κοινωνικής ομάδας. Δεύτερον, οι ομάδες αυτές και τα μέλη τους εμπλέκονταν σε αγώνες εξουσίας. Τρίτον, οι αγώνες εξουσίας απέβλεπαν στην άσκηση ελέγχου στο ευρύτερο κοινωνικό πλαι-

σιο και, συνεπώς, ενέπλεκαν, εκτός από τους άμεσους πρωταγωνιστές, και τρίτους, όπως τις αρχές της κοινωνίας ή το ευρύ κοινό. Υποστηρίζουμε ότι μπορούμε να αντλήσουμε από αυτά τα θέματα τις καίριες συνιστώσες μιας κοινωνιοψυχολογικής εννοιολόγησης της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας¹.

Το υπόλοιπο αυτού του άρθρου χωρίζεται σε τέσσερις μεγάλες ενότητες. Στην πρώτη εξετάζουμε λεπτομερέστερα τα τρία θέματα που αναφέρθηκαν παραπάνω και έτσι παρουσιάζουμε το εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο στη συνέχεια προτείνουμε έναν κοινωνιοψυχολογικό ορισμό της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας. Στη δεύτερη ενότητα στρεφόμαστε στις προϋποθέσεις της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας και επιχειρούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα πώς πολιτικοποιείται η συλλογική ταυτότητα. Στην τρίτη ενότητα δείχνουμε ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα έχει σημαντικές και μοναδικές συνέπειες που τη διαφοροποιούν από άλλες μορφές. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζουμε τα βασικά μας συμπεράσματα και προτείνουμε νέες και πολλά υποσχόμενες κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα.

Η εννοιολογική σύλληψη της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας

Η συλλογική ταυτότητα

Το μεγαλύτερο μέρος, αν όχι το σύνολο της κοινωνικής συμπεριφοράς διαδραματίζεται στο πλαίσιο των κοινωνικών ομάδων ή σε δο-

-
1. Σε αυτό το άρθρο εστιάζουμε σε κοινωνικές ομάδες μεγάλης κλίμακας που παίζουν κάποιο ρόλο στο επίπεδο της κοινωνίας. Είμαστε όμως πεπεισμένοι ότι ανάλογα φαινόμενα μπορούν να παρατηρηθούν (και ανάλογες αναλύσεις να εφαρμοστούν) και σε μικρότερες ομάδες σε λιγότερο συμπεριληπτικά κοινωνικά πλαίσια, όπως σε ομάδες εργασίας εντός μιας εταιρείας, σε τμήματα ενός πανεπιστημίου, ή ακόμη και σε διαφορετικούς κλάδους σε ένα τμήμα ψυχολογίας.

μημένα συστήματα κοινωνικών ομάδων. Αντίστοιχα, οι μελετητές τονίζουν τον ρόλο των ομαδικών υπαγωγών των ανθρώπων στην κοινωνική συμπεριφορά (Tajfel & Turner, 1979, 1986· Turner & Osoarato, 1999). Ειδικότερα υποστηρίζεται ότι οι ομαδικές υπαγωγές που είναι πρόδηλες στρέφουν την προσοχή των ανθρώπων στις συλλογικές (ή κοινωνικές) τους ταυτότητες, σε αντιδιαστολή με τις ατομικές (ή προσωπικές), και αυτές στη συνέχεια ρυθμίζουν την κοινωνική τους συμπεριφορά. Υπάρχουν πολλά ερευνητικά ευρήματα που επιβεβαιώνουν τον ρόλο της συλλογικής ταυτότητας ως σημαντικής εξηγητικής μεταβλητής. Για παράδειγμα, η έννοια της συλλογικής ταυτότητας βοηθά τους ερευνητές να κατανοήσουν καλύτερα πότε και γιατί οι άνθρωποι διαμορφώνουν στερεότυπα για τον εαυτό τους και τους άλλους, πότε κάνουν διακρίσεις εις βάρος των εξωομάδων και προς όφελος των ενδοομάδων, και πότε αποδέχονται την επιρροή από μέλη της ενδοομάδας και απορρίπτουν την επιρροή των μελών της εξωομάδας (για επισκόπηση των παραπάνω βλ. Brown & Gaertner, 2001). Έχει επίσης βρεθεί ότι η συλλογική ταυτότητα επηρεάζει την έγνοια των ανθρώπων για τη δικαιοσύνη (Tyler & Smith, 1999) και την προθυμία τους να εμπλακούν σε συλλογικές διαμαρτυρίες, καθώς και σε άλλες συλλογικές δραστηριότητες που στοχεύουν στην κοινωνική αλλαγή (De Weerd & Klandermans, 1999· Klandermans, 2000· Simon et al., 1998). Η συλλογική ταυτότητα παίζει έτσι σημαντικό ρόλο ως «αιτιώδης μηχανισμός που παρεμβαίνει σε καταστάσεις “αντικειμενικής” κοινωνικής αλλαγής» (Tajfel, 1978, σελ. 86). Με λίγα λόγια, επηρεάζει τους αγώνες στο εσωτερικό της κοινωνίας.

Προτού εξετάσουμε λεπτομερέστερα την έννοια της συλλογικής ταυτότητας, καλό είναι να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την ορολογία μας. Πρώτον, οι κοινωνικοί ψυχολόγοι, ιδίως οι Ευρωπαίοι (πρβλ. Luhtanen & Crocker, 1992, σελ. 302), όταν αναφέρονται στην ταυτότητα των ανθρώπων που πηγάζει από την υπαγωγή τους σε κοινωνικές ομάδες, χρησιμοποιούν κατά παράδοση τον όρο *κοινωνική ταυτότητα* (Tajfel & Turner, 1979, 1986). Εμείς όμως

προτιμούμε σε αυτή την έκφραση να χρησιμοποιούμε τον χαρακτηρισμό *συλλογική* και όχι *κοινωνική*, προκειμένου να αποφύγουμε την παρανόηση ότι συνεπώς κάθε άλλη μορφή ταυτότητας (π.χ. η ατομική) είναι κατ' ανάγκην *α-κοινωνική*. Όπως έχουμε δείξει σε άλλη εργασία (Simon, 1999), αυτό θα ήταν λανθασμένο ως συμπέρασμα και σίγουρα δεν ήταν στις προθέσεις των αρχικών θεωρητικών της κοινωνικής ταυτότητας (βλ. Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987, σελ. 46). Δεύτερον, ιδίως στη βιβλιογραφία της κοινωνικής νόησης, προτιμάται συνήθως ο όρος *εαυτός* αντί του όρου *ταυτότητα*. Αυτό συμβαίνει γιατί ο πρώτος όρος φαίνεται να αποδίδει καλύτερα την πλαστικότητα και τη μεταβλητότητα που χαρακτηρίζουν τον «λειτουργικό εαυτό» (*working self*) ως εξαρτώμενη από το πλαίσιο γνωστική αναπαράσταση ή διαδικασία (Markus & Kunda, 1986· McAdams, 1997· Sherman, Judd, & Park, 1989· Simon, 1997). Στην παρούσα ανάλυση όμως εστιάζουμε στην υπαγωγή σε κοινωνικές ομάδες της πραγματικής ζωής, που εγγράφονται με τη σειρά τους σε δομημένα συνήθως και σχετικά σταθερά συστήματα διομαδικών σχέσεων. Συνεπώς, οι ομαδικές αυτές υπαγωγές προσφέρουν κατά κανόνα έναν ικανό βαθμό σταθερότητας του κοινωνικού πλαισίου και κατ' επέκταση μια σχετικά σταθερή και περιεκτική αίσθηση του ποιός είναι κανείς. Για να επισημάνουμε αυτή τη μετατόπιση στην έμφασή μας, χρησιμοποιούμε τον όρο *ταυτότητα* αντί του όρου *εαυτός*. Τέλος, θέλουμε να διευκρινίσουμε ότι η *συλλογική ταυτότητα* χρησιμοποιείται σε αυτή την ανάλυση ως (*κοινωνιο*)*ψυχολογική* έννοια και όχι ως κοινωνιολογική έννοια με τη σημασία που της έδωσε ο Durkheim (1895/1976· Rucht, 1995). Με άλλα λόγια, εδώ η συλλογική ταυτότητα έχει την έννοια της ταυτότητας ενός ατόμου ως μέλους μιας ομάδας και όχι ως η ταυτότητα μιας ομάδας ως αυτοφυσούς οντότητας. Είναι συλλογική στον βαθμό που ένα πρόσωπο μοιράζεται την πηγή της ταυτότητάς του (δηλαδή τη σχετική ομαδική υπαγωγή), και συνεπώς τη συνακόλουθη ταυτότητα, με άλλους. Μετά τις διευκρινίσεις αυτές σε σχέση με την ορολογία, μπορούμε να προχωρήσουμε στον ορισμό της συλλογικής ταυτότητας.

Η ταυτότητα, με την πιο στοιχειώδη κοινωνιοψυχολογική της έννοια, είναι ένας τόπος στον κοινωνικό κόσμο. Ο «τόπος» είναι μια μεταφορική έκφραση, που υποδηλώνει οποιαδήποτε θέση καταλαμβάνεται σε μια ορισμένη διάσταση με κοινωνικό νόημα, όπως το φύλο, η ηλικία, η εθνικότητα, τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, οι στάσεις κ.λπ. (Simon, 1998b, 1999). Σε αντίθεση με την ατομική ταυτότητα (το Εγώ ή το Εμένα), η συλλογική ταυτότητα (το Εμείς ή το Εμάς) είναι ένας κοινός τόπος τον οποίο μοιράζεται κανείς με μια ομάδα άλλων ανθρώπων. Πρόκειται συνεπώς για μια ταυτότητα πιο συμπεριληπτική (Turner et al., 1987). Ιδίως στη σύγχρονη κοινωνία, οι άνθρωποι έχουν πρόσβαση σε μια πληθώρα τέτοιων κοινών τόπων στον κοινωνικό κόσμο. Τους πολλαπλούς αυτούς τόπους, αν και είναι κοινοί για πολλούς ανθρώπους, δεν τους μοιράζονται υποχρεωτικά ακριβώς με την ίδια ομάδα ανθρώπων. Μπορούν έτσι να δημιουργηθούν δυνητικά συλλογικές ταυτότητες οι οποίες εν μέρει αλληλεπικαλύπτονται, διασταυρώνονται ή ακόμη έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους.

Ωστόσο, όλες οι συλλογικές ταυτότητες ενός ατόμου δεν είναι πρόδηλες την ίδια στιγμή. Το ποια συγκεκριμένη συλλογική ταυτότητα θα γίνει πρόδηλη, ενώ οι άλλες παραμένουν λανθάνουσες, εξαρτάται από τον κοινό κοινωνικό τόπο ή την ομαδική υπαγωγή που θα βρiscεται στο προσκήνιο σε ψυχολογικό επίπεδο. Αυτό με τη σειρά του αποτελεί συνάρτηση ενός συνδυασμού ατομικών μεταβλητών, από τη μια (της «ετοιμότητας»), και πιο άμεσων μεταβλητών του κοινωνικού πλαισίου, από την άλλη («του ταιριάσματος»: βλ. Turner et al., 1987). Για παράδειγμα, ανάλογα με τις ιδιαίτερες πρότερες εμπειρίες ή τις ιστορίες της ζωής τους, οι άνθρωποι είναι πιθανό να αποδίδουν διαφορετικού βαθμού συναισθηματική ή αξιακή σημασία σε μια ορισμένη ομαδική υπαγωγή (π.χ. στην εθνικότητα), έτσι ώστε να έχουν και διαφορετική προδιάθεση ή ετοιμότητα να ορίσουν τον εαυτό τους βάσει της αντίστοιχης συλλογικής ταυτότητας (Simon, 1999). Εκτός από αυτή τη διατομική ποικιλομορφία, μπορεί να υπάρχει επίσης ενδοατομική ποικιλομορφία κατά τη διάρκεια του κύκλου της ζωής,

στον βαθμό που οι άνθρωποι διέρχονται από διαφορετικά στάδια ανάπτυξης της συλλογικής ταυτότητας (π.χ. βλ. Cross, 1995, για ένα μοντέλο μεταβολής της μαύρης ταυτότητας). Επιπλέον, η προδηλότητα της ομαδικής υπαγωγής ή της συλλογικής ταυτότητας εξαρτάται και από το άμεσο κοινωνικό πλαίσιο, επειδή μια ορισμένη κατηγοριοποίηση μεταξύ ενδοομάδας και εξωομάδας έχει περισσότερο νόημα σε ορισμένα κοινωνικά πλαίσια απ' ό,τι σε άλλα (Oakes, Haslam, & Turner, 1994). Για παράδειγμα, η κατηγοριοποίηση αρσενικών-θηλυκών έχει κατά πάσα πιθανότητα περισσότερο νόημα ή αλλιώς αρμόζει περισσότερο σε μια κατάσταση όπου άνδρες και γυναίκες φοιτητές συζητούν για την έκτρωση ή τον βιασμό απ' ό,τι σε μια κατάσταση όπου συζητούν για την κατάχρηση ναρκωτικών. Στην πρώτη περίπτωση, οι φοιτητές πιθανότατα θα όριζαν τον εαυτό τους με βάση τη συλλογική τους ανδρική ή γυναικεία ταυτότητα, η τάση δε αυτή μάλλον θα γινόταν ακόμη πιο έντονη αν η ενδοομάδα ήταν μικρότερη σε μέγεθος από την εξωομάδα, κάτι που θα έκανε την ενδοομάδα ιδιαίτερα διακριτή στο άμεσο κοινωνικό πλαίσιο (Simon, 1998b).

Η συλλογική ταυτότητα, όπως και η ταυτότητα εν γένει, έχει σημαντικές ψυχολογικές λειτουργίες για το άτομο, ενώ η ικανοποίηση του ατόμου από τη συλλογική του ταυτότητα εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από το κατά πόσο η τελευταία εκπληρώνει με επιτυχία αυτές τις λειτουργίες. Πέντε λειτουργίες της συλλογικής ταυτότητας φαίνεται ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Αυτές αναφέρονται σε βασικές ψυχολογικές ανάγκες, και συγκεκριμένα στην αίσθηση του ανήκειν, τη διακριτότητα, τον σεβασμό, την κατανόηση (ή την ύπαρξη νοήματος) και την ικανότητα δράσης (Baumeister & Leary, 1995· Brewer, 1991· Fiske, 2000· Maslow, 1970· Smith & Mackie, 1995· Tajfel & Turner, 1979, 1986). Για παράδειγμα, η συλλογική ταυτότητα επιβεβαιώνει ότι ανήκει κανείς σε συγκεκριμένο τόπο στον κοινωνικό κόσμο. Ταυτόχρονα επιτρέπει επίσης τη διακριτότητα από άλλους κοινωνικούς τόπους (ή ανθρώπους) στους οποίους δεν ανήκει το άτομο. Υποδηλώνει ακόμη ότι μοιάζει κανείς με άλλους ανθρώπους, αν και όχι αναγκαστικά με όλους τους άλλους, έτσι ώστε να μπορεί να περιμένει σε-

βασμό, τουλάχιστον από αυτούς τους παρόμοιους άλλους (κάτι που με τη σειρά του αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τον αυτοσεβασμό και την αυτοεκτίμηση). Επιπλέον, η συλλογική ταυτότητα παρέχει μια οπτική γωνία που νοηματοδοτεί τον κοινωνικό κόσμο, βάσει της οποίας αυτός ο κόσμος μπορεί να ερμηνευθεί και να γίνει κατανοητός. Τέλος, η συλλογική ταυτότητα υποδηλώνει ότι κανείς δεν είναι μόνος του, αλλά μπορεί να υπολογίζει στην κοινωνική υποστήριξη και στην αλληλεγγύη των υπόλοιπων μελών της ενδοομάδας, έτσι ώστε ως ομάδα να γίνεται κανείς πολύ αποτελεσματικότερος όντας κοινωνικός φορέας της δράσης («Μαζί είμαστε δυνατοί!»).

Για την εκπλήρωση αυτών των λειτουργιών της συλλογικής ταυτότητας ενεργοποιούνται αρκετές κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες. Για παράδειγμα, οι διαδικασίες σχηματισμού στερεοτύπων και αυτοστερεοτύπων στο γνωστικό επίπεδο, καθώς και οι διαδικασίες συμμόρφωσης στο επίπεδο της συμπεριφοράς, υπερτονίζουν τις ενδοομαδικές ομοιότητες και τις διομαδικές διαφορές (Oakes et al., 1994· Turner et al., 1987). Επιπλέον, οι διαδικασίες της προκατάληψης στο επίπεδο του συναισθήματος και οι διαδικασίες των διακρίσεων στο επίπεδο της συμπεριφοράς προτρέπουν τα μέλη της ομάδας να βλέπουν την ενδοομάδα τους υπό θετικό πρίσμα συγκρινόμενες με σχετικές εξωομάδες και να διασφαλίζουν για την ενδοομάδα τους μια προνομιακή θέση (Brown, 1995). Ως συνέπεια των παραπάνω, οι διαδικασίες αυτές ενισχύουν την αίσθηση των μελών της ομάδας ότι ανήκουν σε μια διακριτή, συνεκτική και ανώτερη κοινωνική ομάδα, η οποία τους προσφέρει αμοιβαίο σεβασμό, μια κατανόηση του κοινωνικού κόσμου μεστή νοήματος και τη συλλογική δύναμη να δρουν αποτελεσματικά.

Για να συνοψίσουμε, η συλλογική ταυτότητα είναι ένας πιο συμπεριληπτικός ορισμός του εαυτού που εστιάζει σε μια συγκεκριμένη ομαδική υπαγωγή. Σε συνδυασμό με αρκετές διαμεσολαβητικές κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες (όπως π.χ. ο σχηματισμός στερεοτύπων, η συμμόρφωση, η προκατάληψη και οι διακρίσεις), εκπληρώνει σημαντικές λειτουργίες που συνδέονται με βασικές ψυχολογι-

κές ανάγκες (π.χ. την αίσθηση του ανήκειν, τη διακριτότητα, τον σεβασμό, την κατανόηση και την ικανότητα δράσης) και έτσι συνεισφέρει τελικά σε μια γεμάτη νόημα κοινωνική ύπαρξη.

Ο αγώνας για εξουσία

Οι ομάδες δεν υφίστανται σε κοινωνικό κενό. Εντάσσονται σε διομαδικές σχέσεις ή σε συστήματα διομαδικών σχέσεων, που με τη σειρά τους χαρακτηρίζονται από διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά ή από ασυμμετρία ως προς διάφορους κοινωνιοδομικούς παράγοντες (Farley, 1982). Μια σημαντική κοινωνιοδομική διάσταση είναι η εξουσία, η δε ασυμμετρία εξουσίας αποτελεί ένα τυπικό χαρακτηριστικό πολλών, αν όχι των περισσότερων διομαδικών σχέσεων (Ng, 1982· Sachdev & Bourhis, 1985, 1991). Από μια κοινωνιοψυχολογική οπτική, η εξουσία γενικά θεωρείται σχεσιακή έννοια που περιγράφει μια κοινωνική σχέση στην οποία το ένα μέρος έχει, ή θεωρείται ότι έχει, την ικανότητα να επιβάλει τη θέλησή του σε κάποιον άλλο για να επιτύχει ένα επιθυμητό αποτέλεσμα (Haslam, 2001, σελ. 210). Η εξουσία μπορεί να βασίζεται όχι μόνο στην ικανότητα να κατανέμει κανείς υλικές αμοιβές ή ποινές, αλλά και στην κατοχή άυλων πόρων, όπως η πληροφορία, η ειδική τεχνογνωσία και το γόητρο ή η υπόληψη (French & Raven, 1959). Με λίγα λόγια, έχει κανείς εξουσία όταν μπορεί να ελέγχει τόσο τα δικά του αποτελέσματα όσο και εκείνα των άλλων (Dépret & Fiske, 1993· Fiske, 1993· Jones, 1972· βλ. επίσης Moscovici, 1976· για μια περιεκτική, διεπιστημονική επισκόπηση βλ. Ng, 1980). Κατά τον ίδιο τρόπο, η εξουσία μιας κοινωνικής ομάδας ορίζεται συνήθως ως ο βαθμός του ελέγχου που έχει η ομάδα αυτή πάνω στη δική της μοίρα και στη μοίρα των εξωομάδων (Sachdev & Bourhis, 1985)².

2. Σε αναλογία με την έμφαση που δίνουμε στο διομαδικό πλαίσιο, αυτός ο ορισμός της ομαδικής εξουσίας εστιάζει στις διομαδικές σχέσεις εξουσίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι αρνούμαστε την ύπαρξη ενδοομαδικών σχέσεων εξουσίας

Επισημάναμε παραπάνω ότι οι διομαδικές σχέσεις εξουσίας, όπως και όλες οι σχέσεις εξουσίας, σπάνια είναι συμμετρικές. Αντίθετα, οι κοινωνικές ομάδες συχνά διαφέρουν στον βαθμό ελέγχου που ασκούν στα δικά τους αποτελέσματα, στα αποτελέσματα σχετικών εξωομάδων ή και στα δύο. Έχουν δηλαδή διαφορετικό βαθμό εξουσίας. Αυτή η διαφοροποίηση ή ασυμμετρία ως προς την εξουσία μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ρητή (Ng, 1980) και συχνά, αλλά όχι απαραίτητα, συνδέεται με διομαδικές ανισότητες σε άλλους σημαντικούς κοινωνιοδομικούς παράγοντες, όπως είναι το μέγεθος ή η κοινωνική θέση της ομάδας (Simon, Aufderheide, & Kampmeier, 2001). Επίσης, και σημαντικότερο για την παρούσα συζήτηση, η ασυμμετρία εξουσίας συνιστά συχνά πηγή έντονων διομαδικών συγκρούσεων. Για παράδειγμα, η πιο ισχυρή ομάδα, χάρη στον μεγαλύτερο έλεγχο που ασκεί στα αποτελέσματα, βρίσκεται σε καλύτερη θέση να επιτύχει τα επιθυμητά αποτελέσματα και να αποφύγει τα ανεπιθύμητα συγκριτικά με τη λιγότερο ισχυρή ομάδα. Το πιθανότερο είναι έτσι να προκύψει μια κατανομή αποτελεσμάτων που θα ευνοεί την πιο ισχυρή ομάδα. Αυτό θα συμβεί ακόμη κι αν αυτή η ομάδα δεν προβαίνει σε ενεργές διακρίσεις εναντίον της λιγότερο ισχυρής ομάδας, αλλά απλώς ακολουθεί τα δικά της συμφέροντα. Κάτι τέτοιο όμως είναι μάλλον πολύ αισιόδοξο, αφού οι έρευνες δείχνουν πως οι ισχυρότερες ομάδες είναι μάλλον πρόθυμες να χρησιμοποιήσουν την ασυμμετρία εξουσίας για να κάνουν ενεργά διακρίσεις εναντίον των πιο ανίσχυρων ομάδων (Ng, 1982· Sachdev & Bourhis, 1985, 1991). Σε κάθε περίπτωση, οι λιγότερο ισχυρές ομάδες θα πρέπει να είναι δυσαρεστημένες με τη δυσμενή κατανομή αποτελεσμάτων και

(π.χ. την εξάρτηση των μελών της ομάδας από άλλα μεμονωμένα μέλη της ενδοομάδας ή από την ενδοομάδα ως σύνολο) ή δυνητικά σημαντικών συνδέσεων μεταξύ ενδοομαδικών και διομαδικών σχέσεων εξουσίας. Μια περιεκτικότερη όμως ανάλυση που θα ασχολούνταν με αυτούς τους διαφορετικούς τύπους σχέσεων εξουσίας και με τις συνδέσεις μεταξύ τους, αν και είναι σίγουρα ενδιαφέρουσα, ξεπερνά τους στόχους αυτού του άρθρου.

έτσι να έχουν κίνητρο να προσπαθήσουν ή και να αγωνιστούν για την αναδιανομή των συγκεκριμένων αποτελεσμάτων και τελικά για την αναδιανομή της διομαδικής εξουσίας, εκτός και αν η εύκολη δυνατότητα ατομικής φυγής από την ομάδα ή κάποιες νομιμοποιητικές ιδεολογίες υπονομεύσουν τη συλλογική ταυτότητα των μελών (Ellemers, 1993· Sidanius & Pratto, 1999· Tajfel & Turner, 1979, 1986). Ο αγώνας όμως για την εξουσία δεν περιορίζεται στις διομαδικές σχέσεις όπου υπάρχει εδραιωμένη ασυμμετρία εξουσίας. Αντίθετα, όταν η δομή της εξουσίας είναι ασαφής ή ασταθής, ο αγώνας για την εξουσία και η συνακόλουθη σύγκρουση μπορεί να διεξαχθούν με ιδιαίτερη σφοδρότητα επειδή κάθε ομάδα επιχειρεί να διασφαλίσει για τον εαυτό της τη μερίδα του λέοντος ή, τουλάχιστον, να εμποδίσει την άλλη ομάδα να την πάρει. Τέλος, ο αγώνας για την εξουσία μπορεί να ενταθεί για έναν ακόμη λόγο. Πέρα από την πρωτογενή εργαλειακή αξία που έχει ο άμεσος έλεγχος των αποτελεσμάτων αλλά και εξαιτίας αυτής, η εξουσία μπορεί να αποκτήσει και μια δευτερογενή ψυχολογική αξία, με την έννοια ότι οι ισχυρές ομάδες απολαμβάνουν συνήθως περισσότερο σεβασμό και είναι (ή θεωρούνται) πιο αποτελεσματικοί κοινωνικοί δράστες απ' ό,τι οι ανίσχυρες (ή λιγότερο ισχυρές) ομάδες. Συνεπώς, οι λειτουργίες του σεβασμού και της ικανότητας δράσης που εκπληρώνει η συλλογική ταυτότητα μπορεί να πυροδοτήσουν επιπλέον τον διομαδικό ανταγωνισμό για την εξουσία.

Με τα παραπάνω δεν εννοούμε ότι ο αγώνας για εξουσία αποκλείει τη δυνατότητα διομαδικής συνεργασίας. Αντίθετα, οι αντίπαλοι μπορεί να συνειδητοποιήσουν ότι κανένα από τα μέρη δεν είναι αρκετά δυνατό για να υπερισχύσει του άλλου και να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι μια ρύθμιση μοιράσματος της εξουσίας θα ήταν η καλύτερη λύση. Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, στη Νότιο Αφρική το 1990, όταν το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο και η κυβέρνηση του προέδρου Ντε Κλερκ συμφώνησαν να συνεργαστούν για μια ειρηνική μετάβαση σε μια μη φυλετική, δημοκρατική κοινωνία. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι αυτή η συμφωνία ήταν ήδη το αποτέλεσμα

ενός αγώνα εξουσίας, κατά τη διάρκεια του οποίου το Αφρικανικό Εθνικό Κογκρέσο είχε ισχυροποιηθεί τόσο ώστε η κυβέρνηση να μην μπορεί πλέον να το καταπιέσει.

Το πλαίσιο της κοινωνίας

Υποστηρίξαμε ότι οι κοινωνικές ομάδες εμπλέκονται συχνά σε αγώνες εξουσίας καθώς επιχειρούν να εδραιώσουν, να μεταβάλουν ή να υπερασπιστούν μια ορισμένη δομή εξουσίας. Πρέπει τώρα να διασαφηνίσουμε μια σημαντική, αλλά συχνά παραμελημένη πτυχή των αγώνων εξουσίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Αυτή είναι η ένταξη των διομαδικών αγώνων εξουσίας, όπως και των άμεσων πρωταγωνιστών τους, στην ευρύτερη κοινωνία. Ως συνέπεια, αυτοί οι αγώνες εξουσίας έχουν επίσης αντίκτυπο στη συνολική δομή εξουσίας του κοινωνικού πλαισίου με την πιο διευρυμένη του έννοια. Κατά τον ίδιο τρόπο, δεν πρόκειται απλώς για διπολικές συγκρούσεις μεταξύ δύο αντίπαλων ομάδων, αφού σε αυτές εμπλέκονται και άλλες ομάδες ή τμήματα της ευρύτερης κοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι χρειάζομαστε μια (τουλάχιστον) τριγωνισμένη ή τριπολική προσέγγιση των αγώνων εξουσίας. Κατά κανόνα, είναι πιθανό να εμπλέκονται τα ακόλουθα τρία μέρη: δύο ανταγωνιστικά μέρη ή ομάδες, η μία εκ των οποίων μπορεί να είναι ελίτ ή αρχή, και το ευρύ κοινό (ή οι εκπρόσωποί του) ως τρίτο μέρος, το οποίο καθεμιά εκ των δύο ανταγωνιστριών ομάδων προσπαθεί να ελέγξει ή να στρατολογήσει για τα δικά της επιμέρους συμφέροντα. Οι τρεις αυτές κοινωνικές οντότητες δεν χρειάζεται να γίνονται αντιληπτές ως αμοιβαία αποκλειόμενες. Αντίθετα, καθεμιά από τις δύο ανταγωνίστριες ομάδες (π.χ. ένα ορισμένο κοινωνικό κίνημα και το αντικίνημά του) θα πρέπει να έχει το άγχος να πείσει ότι αποτελεί σημαντικό μέρος του ευρύτερου, γενικού κοινού ή πληθυσμού, έτσι ώστε τα ιδιαίτερα συμφέροντά της να φαίνονται συμβατά, αν όχι πανομοιότυπα με το «κοινό» συμφέρον. Παρομοίως, μπορούμε να αναμένουμε ότι η κάθε ομάδα θα πασχίζει για την ηγεμονία, υποστηρίζοντας ότι η δική της θέση είναι ή θα έπρεπε να είναι πρότυπη ή κανο-

νιστική γι' αυτή την πιο συμπεριληπτική «ενδοομάδα», ενώ η θέση της άλλης ομάδας θα απαξιώνεται σαν να βρίσκεται πέρα από το φάσμα του κοινώς αποδεκτού (Mummendey & Wenzel, 1999).

Μέχρι σήμερα, αυτή η τριπολική προσέγγιση δεν είχε παρά μικρό άμεσο αντίκτυπο στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα. Ιδιαίτερα οι έρευνες πεδίου και εργαστηρίου που ενέπνευσε η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979, 1986) εστιάζουν κατά παράδοση στις διπολικές διαμαδικές σχέσεις (για μια εξαίρεση βλ. π.χ. Wagner, Lampen, & Sylwasschy, 1986). Υπάρχουν όμως δύο ακόμη θεωρητικά πλαίσια με μεγάλη επιρροή, τα οποία είναι άμεσα συμβατά με αυτή την τριπολική προσέγγιση. Για την ακρίβεια, τα πλαίσια αυτά στάθηκαν σε σημαντικό βαθμό πηγή έμπνευσης για την ανάλυση που παρουσιάζεται εδώ. Το πρώτο θεωρητικό πλαίσιο είναι η θεωρία του Mugny (1982) για την «ισχύ των μειονοτήτων». Όπως υποστήριξε ο Mugny, το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνει χώρα η διάδοση της μειονοτικής επιρροής απαρτίζεται από (τουλάχιστον) τρεις κοινωνικές οντότητες. Αυτές είναι η (αριθμητική) μειονότητα, ο πληθυσμός που η μειονότητα επιδιώκει να επηρεάσει και μια τρίτη ισχυρή ομάδα που προσπαθεί να αναστείλει τη μειονοτική επιρροή. Η τελευταία αυτή ομάδα μπορεί να είναι αριθμητικά και η ίδια μειοψηφία, μια μειοψηφία όμως που έχει θεσμικό πλεονέκτημα ισχύος σε σχέση με την (αντικανονιστική) μειονότητα και τον πληθυσμό (τη «σιωπηλή πλειοψηφία»). Κάθε απόπειρα της μειονότητας να επηρεάσει τον πληθυσμό τοποθετείται μεταξύ μιας ανταγωνιστικής σχέσης ανάμεσα στη μειονότητα και την ισχυρή ομάδα, αφενός, και μιας σχέσης κυριαρχίας του πληθυσμού από την ισχυρή ομάδα, αφετέρου. Δεν είναι δυνατόν να επισκοπήσουμε εδώ όλα τα σχετικά ερευνητικά ευρήματα, σίγουρα όμως η τριπολική αυτή προσέγγιση για τη μειονοτική επιρροή έχει βοηθήσει σημαντικά να ξεπεραστεί ο αναγωγισμός που χαρακτήριζε την παραδοσιακή έρευνα για τις διαδικασίες κοινωνικής επιρροής (βλ. Moscovici, Mucchi-Faina, & Maass, 1994· Turner, 1991).

Το δεύτερο θεωρητικό πλαίσιο που προχωρά πέρα από την ανά-

λυση απλών διπολικών διομαδικών σχέσεων είναι η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης του Turner και των συνεργατών του (1987). Αυτή αποτελεί προέκταση της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς χρησιμοποιεί και αναπτύσσει περαιτέρω τις βασικές παραδοχές αυτής της θεωρίας προκειμένου να προσφέρει μια διεξοδική ερμηνεία για τη δράση των ατόμων ως μελών μιας ομάδας. Δύο από τις παραδοχές της θεωρίας αυτής έχουν ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα συζήτηση. Η πρώτη ορίζει ότι η αναπαράσταση του εαυτού, ή αλλιώς η ταυτότητα, μπορεί να ανασυσταθεί σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, που σχετίζονται μεταξύ τους μέσω της συμπερίληψης διαφορετικών τάξεων αφαίρεσης. Για παράδειγμα, η ταυτότητα κάποιου ως κατοίκου της πόλης του Βερολίνου είναι πιο αφηρημένη απ' ό,τι η ταυτότητά του ως κατοίκου μιας συγκεκριμένης γειτονιάς του Βερολίνου και συνεπώς τη συμπεριλαμβάνει. Ταυτόχρονα, η ταυτότητα κάποιου ως πολίτη της Γερμανίας είναι ακόμη πιο αφηρημένη και συμπεριλαμβάνει επίσης την ταυτότητα της πόλης και αυτήν της γειτονιάς. Η άλλη σχετική παραδοχή ορίζει ότι οι ομάδες συγκρίνονται και αξιολογούνται με βάση την επόμενη πιο συμπεριληπτική ομάδα ή κοινωνική κατηγορία που περιλαμβάνει και τις δύο. Για παράδειγμα, οι κάτοικοι διαφορετικών γειτονιών του Βερολίνου θα συγκριθούν και θα αξιολογηθούν ως προς τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τους κατοίκους του Βερολίνου συνολικά (π.χ. πνευματώδεις). Παρομοίως, οι κάτοικοι του Βερολίνου θα συγκριθούν και θα αξιολογηθούν σε σχέση, για παράδειγμα, με τους κατοίκους της Κολωνίας ή του Μονάχου ως προς τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν συνολικά τους πολίτες της Γερμανίας (π.χ. αποτελεσματικοί). Το σημαντικό εδώ είναι ότι οι διομαδικές σχέσεις εντάσσονται στο πλαίσιο ακόμη πιο συμπεριληπτικών ή κοινών ομαδικών υπαγωγών, το οποίο φέρνει συχνά στο προσκήνιο και τρίτα μέρη, όπως είναι οι εκπρόσωποι των πιο συμπεριληπτικών ενδοομάδων.

Συμπερασματικά, τα θεωρητικά πλαίσια τόσο της μειονοτικής επιρροής όσο και της αυτοκατηγοριοποίησης προτείνουν μια επέκταση του εννοιολογικού πεδίου ώστε να ληφθεί υπόψη ο ρόλος των

τρίτων μερών. Όσον αφορά τους αγώνες εξουσίας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων, μπορούμε έτσι να συναγάγουμε και από τα δύο θεωρητικά πλαίσια ότι είναι πιθανό να εμπλέκεται ως τρίτο μέρος το ευρύ κοινό, οι θεσμοί του ή οι εκπρόσωποί του. Με λίγα λόγια, οι αγώνες αυτοί είναι αγώνες μεταξύ κοινωνικών ομάδων για την εξουσία στο εσωτερικό της κοινωνίας, κάτι που μας φέρνει στην πολιτική διάσταση της ομαδικής συμπεριφοράς ή, σε ό,τι μας αφορά, της συλλογικής ταυτότητας (Reicher, 1995).

Η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα

Ως *πολιτική* ορίζεται συνήθως η υποκείμενη σε περιορισμούς χρήση εξουσίας από ορισμένους ανθρώπους πάνω σε κάποιους άλλους (Goodin & Klingemann, 1996, σελ. 7· βλ. επίσης Weber, 1919). Κατά συνέπεια, ο αγώνας μεταξύ των κοινωνικών ομάδων για εξουσία στο εσωτερικό της κοινωνίας μπορεί να νοηθεί ως πολιτική ομαδική δραστηριότητα. Στη συνέχεια υποστηρίζουμε ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα μπορεί να νοηθεί ως μια μορφή συλλογικής ταυτότητας η οποία υποβασιάζει τα έκδηλα κίνητρα των μελών της ομάδας για εμπλοκή σε έναν τέτοιο αγώνα εξουσίας. Στο σημείο αυτό είναι ίσως χρήσιμο να διακρίνουμε μεταξύ των πολιτικών συνεπειών της συλλογικής ταυτότητας και της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας καθ' εαυτήν. Σε πολλές περιπτώσεις, η συμπεριφορά ή η δράση με βάση τη συλλογική ταυτότητα μπορεί να έχει πολιτικό αντίκτυπο καθότι επηρεάζει επίσης τη δομή της εξουσίας στην κοινωνία. Ο πολιτικός αυτός αντίκτυπος μπορεί όμως είτε να βρίσκεται είτε να μη βρίσκεται στις προθέσεις των συλλογικών δραστών. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, μια θρησκευτική ομάδα που θέλει «απλώς» τα παιδιά της να διδάσκονται στα δικά της σχολεία. Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς ότι αυτή η εκδήλωση μιας συγκεκριμένης συλλογικής ταυτότητας δύναται να έχει ευρύτερες πολιτικές επιπτώσεις, εφόσον μπορεί να αμφισβητήσει το εκπαιδευτικό σύστημα στην κοινωνία ευρύτερα και, ακόμη γενι-

κότερα, τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ εκκλησίας και κράτους, παρότι η αμφισβήτηση όλων αυτών δεν ήταν εξαρχής στις προθέσεις της θρησκευτικής ομάδας.

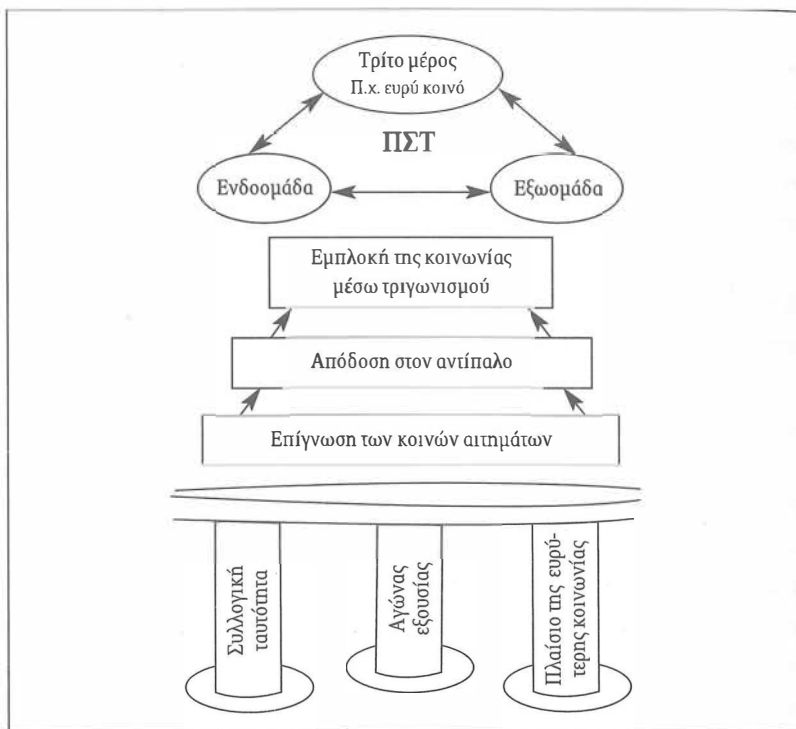
Στην περίπτωση όμως μιας πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας, τα μέλη της ομάδας θα πρέπει να εμπλέκονται σε αυτό τον αγώνα εξουσίας εμπρόθετα, ως σκεπτόμενη συλλογικότητα με αυτοσυνείδηση (ή ως εκπρόσωποί της), γνωρίζοντας ότι ο αγώνας λαμβάνει χώρα ακριβώς στο ευρύτερο, πιο συμπεριληπτικό πλαίσιο της κοινωνίας και άρα πρέπει να ενορχηστρωθεί ανάλογα. Για να δανειστούμε τη μαρξική ορολογία, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα είναι αυτή που μεταβάλλει την κοινωνική ομάδα από «ομάδα καθεαυτήν» (Klasse an sich) σε «ομάδα καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν» (Klasse an und für sich) στο πεδίο των πολιτικών αγώνων (βλ. Esser, 1993, σελ. 116).

Προϋποθέσεις για την ανάδυση της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας

Η κεντρική μας θέση σε αυτό το κείμενο είναι ότι η συλλογική ταυτότητα των μελών μιας ορισμένης ομάδας είναι πολιτικοποιημένη στον βαθμό που αυτά τα μέλη εμπλέκονται συνειδητά (και με αυτοσυνείδηση) σε έναν αγώνα εξουσίας στο όνομα της ομάδας τους. Υποστηρίζουμε ότι τα μέλη της ομάδας πρέπει να έχουν συνείδηση της κοινής ομαδικής τους υπαγωγής, του κοινού τους εχθρού ή αντιπάλου, και ιδίως του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου που επηρεάζει – και επηρεάζεται από– αυτό τον αγώνα εξουσίας. Η επίγνωση του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου του αγώνα εξουσίας υποδηλώνει με τη σειρά της την αναγνώριση του ρόλου που διαδραματίζουν οι τρίτοι, όπως είναι το ευρύ κοινό ή οι αρχές, τους οποίους τα πολιτικοποιημένα μέλη της ομάδας θα πρέπει να προσπαθήσουν να ελέγξουν, να επηρεάσουν ή αλλιώς να στρατολογήσουν για την εξυπηρέτηση των συλλογικών συμφερόντων τους.

Η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα δεν είναι ένα φαινόμενο του τύπου «όλα ή τίποτα», ούτε ένα φαινόμενο που μοιάζει να εμφανίζεται και να εξαφανίζεται με το πάτημα ενός διακόπτη. Αντίθετα, η πολιτικοποίηση της συλλογικής ταυτότητας και ο αγώνας εξουσίας στον οποίο αυτή θεμελιώνεται εκτυλίσσονται ως αλληλουχία συμβάντων πολιτικοποίησης, που σταδιακά μεταβάλλουν τη σχέση της ομάδας με το κοινωνικό της περιβάλλον. Η διαδικασία αυτή ξεκινά συνήθως με την επίγνωση των κοινών δεινών (shared grievances). Στη συνέχεια ένας εξωτερικός εχθρός κατηγορείται για τη δεινή κατάσταση της ομάδας και εγείρονται εναντίον του αξιώσεις αποζημίωσης. Ο αγώνας εξουσίας συνεχίζεται, εκτός και αν παραχωρηθεί η κατάλληλη αποζημίωση. Αν στην πορεία αυτού του αγώνα η ομάδα επιζητήσει να κερδίσει την υποστήριξη τρίτων μερών, όπως οι ισχυρότερες αρχές (π.χ. η εθνική κυβέρνηση) ή το ευρύ κοινό, τότε η συλλογική ταυτότητα πολιτικοποιείται πλήρως. Η απόπειρα να εμπλακούν αυτά τα μέρη στον αγώνα εξουσίας μετατρέπεται αναπόφευκτα το ζήτημα σε θέμα δημόσιου ή γενικού ενδιαφέροντος. Το τελευταίο αυτό βήμα οδηγεί επίσης στη μετατροπή της σχέσης που έχει η ομάδα με τον κοινωνικό της περίγυρο, επειδή η εμπλοκή ενός τρίτου μέρους υποδηλώνει ότι αναγνωρίζεται η κοινωνία ή η ευρύτερη κοινότητα (π.χ. η πόλη, η επαρχία, η χώρα, η Ευρωπαϊκή Ένωση κ.λπ.) ως πιο συμπεριληπτική ενδοομαδική υπαγωγή.

Η επίγνωση κοινών δεινών, οι εχθρικές αποδόσεις εις βάρος του αντιπάλου, καθώς και η εμπλοκή της κοινωνίας μέσω τριγωνισμού είναι, κατά την άποψή μας, τα τρία κρίσιμα στοιχεία της διαδικασίας πολιτικοποίησης της συλλογικής ταυτότητας. Υποστηρίζουμε ακολούθως ότι οι σημαντικότερες κοινωνιοψυχολογικές προϋποθέσεις της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας μπορούν να αποτυπωθούν και να οργανωθούν σε μια αλληλουχία από τρία, ευρέως εννοούμενα, διαδοχικά βήματα ή στάδια, ξεκινώντας με την επίγνωση των κοινών δεινών, περνώντας στις αποδόσεις στον αντίπαλο και φτάνοντας στην εμπλοκή της κοινωνίας μέσω τριγωνισμού. Όπως απεικονίζει το Σχήμα 1, η εννοιολογική τριάδα της συλλογικής ταυτότη-

Σχήμα Ι

Ένα τριγωνικό μοντέλο για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα (ΠΣΤ)

τας, του αγώνα εξουσίας και του κοινωνικού πλαισίου που συζητήθηκε στην προηγούμενη ενότητα αποτελεί τη θεωρητική πλατφόρμα όπου εκτυλίσσεται αυτή η αλληλουχία. Στις επόμενες τρεις υποενότητες εξετάζουμε με περισσότερες λεπτομέρειες καθένα από τα τρία βήματα και πώς το ένα οικοδομείται πάνω στο άλλο. Αν και παραδεχόμαστε ότι αυτή η αλληλουχία είναι εξιδανικευμένη ή αλλιώς ιδεοτυπική, και ότι στην πραγματικότητα τα τρία στάδια και οι αντίστοιχες διαδικασίες συχνά μπορεί να επικαλύπτονται, να αλληλεπιδρούν και να ανατροφοδοτούνται, θα δείξουμε ότι η προτεινόμενη διαδοχή γεγονότων και το τριγωνικό μοντέλο που προκύπτει από αυτήν έχουν

υψηλή ευρετική αξία για τη συστηματική κατανόηση των προϋποθέσεων ανάδυσης της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας.

Η επίγνωση των κοινών δεινών

Όπως υποδεικνύει ένας σημαντικός όγκος κοινωνιοψυχολογικής θεωρίας και έρευνας, η αίσθηση των ανθρώπων ότι είναι αδικημένοι ως ομάδα αποτελεί ένα απαραίτητο πρώτο βήμα για να εμπλακούν στον αγώνα εξουσίας εν ονόματι της ομάδας τους και συνεπώς ένα απαραίτητο βήμα στην κατεύθυνση της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας (Klandermans, 1997· Lalonde & Cameron, 1994· Smith, Spears, & Oyen, 1994· Tajfel & Turner, 1979, 1986· Walker & Pettirew, 1984· Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990). Τα κοινά δεινά μπορούν να πάρουν διαφορετικές μορφές. Ο Klandermans (1997) εντόπισε ως σημαντικά δεινά την απονομιμοποιημένη ανισότητα, τις αιφνίδια επιβεβλημένες αδικίες και την παραβίαση αρχών. Σε αυτά μπορεί να προστεθεί μια τέταρτη μορφή: τα απειλούμενα προνόμια.

Η αίσθηση της απονομιμοποιημένης ανισότητας ή της αδικίας συνήθως προκύπτει όταν οι κοινωνικές συγκρίσεις αποκαλύπτουν ότι η ενδοομάδα του ατόμου βρίσκεται σε χειρότερη μοίρα από άλλες, σχετικές εξωομάδες. Σε συμφωνία με τη θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987), οι σχετικές εξωομάδες είναι αυτές που θεωρείται ότι βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο αφαίρεσης με την ενδοομάδα και ότι εγγράφονται στην ίδια πιο συμπεριληπτική κοινωνική οντότητα που ορίζει το τρέχον πλαίσιο αναφοράς. Αυτή η κοινή υψηλότερης τάξης ομαδική υπαγωγή (π.χ. η στην περίπτωση των Ανατολικών και Δυτικών Γερμανών η κοινή εθνικότητα) όχι μόνο εξασφαλίζει τη συγκρισιμότητα της ενδοομάδας και της εξωομάδας (και οι δύο χαμηλότερης τάξης), αλλά επίσης υποδηλώνει ότι, στη βάση αυτής της κοινής ιδιότητας, αμφότερες οι ομάδες δικαιούνται ίση μεταχείριση και επομένως κάθε ανισότητα είναι πιθανό να εκληφθεί ως αδικία, τουλάχιστον όσο τα μέλη της ομάδας δεν υιοθετούν νομι-

μοποιητικούς μύθους ή ιδεολογίες (Gamson, 1992· Major, 1994· Sidanius & Pratto, 1999· Wenzel, 2000). Η έννοια των αιφνίδια επιβεβλημένων αδικιών προτάθηκε από τον Walsh (1988) στην έρευνά του για τις διαμαρτυρίες μετά το ατύχημα στον πυρηνικό αντιδραστήρα του Three Mile Island. Άλλοι παράγοντες που μπορούν να επιβάλλουν αιφνίδια δεινά σε μια ομάδα ανθρώπων μπορεί να είναι η ανακάλυψη τοξικών αποβλήτων στη γειτονιά, η ανακοίνωση της ίδρυσης μιας ανεπιθύμητης βιομηχανίας ή το κλείσιμο μιας εταιρείας (Aaarts, 1990· Boender, 1985· Szasz, 1994). Επιπλέον, η δουλειά του Kriesi (1993) πάνω στα νέα κοινωνικά κινήματα στην Ολλανδία επισημαίνει ως σημαντική πηγή κοινών δεινών την παραβίαση αρχών ή αξιών. Ο Kriesi περιέγραψε πώς οι πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Ολλανδία οδήγησαν στην ανάδυση μιας νέας μεσαίας τάξης με τις ιδιαίτερες αρχές και αξίες της (π.χ. επίλυση των συγκρούσεων χωρίς βία, ισονομία, οικολογική συνείδηση) και πώς αυτές οι μεταβολές υπέθαψαν την ανάδυση νέων κοινωνικών κινημάτων, όπως το φιλειρηνικό κίνημα, το κίνημα εναντίον του φυλετικού διαχωρισμού (apartheid) και το περιβαλλοντικό κίνημα. Εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι η παραβίαση αυτών των «νέων» αρχών ήταν που οδήγησε σε κοινά δεινά με τη μορφή της ηθικής καταδίκης και, σε τελική ανάλυση, στη συλλογική διαμαρτυρία από μέρους πολλών μελών της νέας μεσαίας τάξης. Παρότι υπερασπίζονται πολύ διαφορετικές αρχές, οι υποστηρικτές του κινήματος κατά της έκτρωσης μπορεί να μοιάζουν, κατ' αυτή την έννοια, με τους υποστηρικτές των νέων κοινωνικών κινημάτων, μια και οι δύο φαίνεται ότι νιώθουν αδικημένοι λόγω της παραβίασης των ιδιαίτερων αρχών τους. Τέλος, τα μέλη μιας ομάδας μπορεί να νιώθουν αδικημένα επειδή αισθάνονται ότι τα προνόμιά τους απειλούνται. Τέτοια περίπτωση μπορεί να είναι οι ακροδεξιοί λευκοί στη Νότιο Αφρική.

Είναι σημαντικό να επαναλάβουμε ότι, προκειμένου να πολιτικοποιηθεί η συλλογική ταυτότητα, τα αιτήματα αυτά πρέπει να βιώνονται ως ευρέως κοινά μεταξύ των μελών της ενδοομάδας. Η ίδια η συλλογική ταυτότητα θα πρέπει να λειτουργεί εδώ ως ενισχυτικός πα-

ράγοντας, αφού ευνοεί τις διαδικασίες της ομογενοποίησης και του σχηματισμού (αυτο)στερεοτύπων, που με τη σειρά τους μετατρέπουν τις εμπειρίες τις «δικές σου» και τις «δικές μου» σε εμπειρίες «δικές μας» (Simon & Hamilton, 1994· Turner et al., 1987). Η συλλογική ταυτότητα αυξάνει έτσι την επίγνωση των κοινών δεινών. Αντίστροφα, τα κοινά δεινά ενισχύουν επίσης τη συλλογική ταυτότητα, αφού η ειδική μεταχείριση της ενδοομάδας ή τα γεγονότα που επηρεάζουν κυρίως την ίδια (π.χ. τις υλικές συνθήκες ζωής της, τις αξίες, τις αρχές ή τα προνόμιά της), αλλά όχι και άλλες ομάδες, αυξάνουν το «ταίριασμα» με το κοινωνικό πλαίσιο ή την προδηλότητα των διακρίσεων του τύπου «εμείς-αυτοί» (Simon, Pantaleo, & Mummendey, 1995· Turner et al., 1987). Η αιτιώδης σχέση μεταξύ της συλλογικής ταυτότητας και της επίγνωσης των κοινών δεινών είναι επομένως διπλής κατεύθυνσης.

Η απόδοση των αιτίων της αδικίας στον αντίπαλο

Η επίγνωση των κοινών αιτημάτων ή των κοινών δεινών δεν αρκεί για να πολιτικοποιηθεί μια ομάδα. Ως επόμενο βήμα, ένας εξωτερικός αντίπαλος ή εχθρός πρέπει να κατηγορηθεί για τη δεινή θέση της ομάδας: τέτοιος αντίπαλος ή εχθρός μπορεί να είναι, για παράδειγμα, μια συγκεκριμένη εξωομάδα, μια αρχή ή «το σύστημα» (Ferree & Miller, 1985· Major, 1994). Οι εσωτερικές αποδόσεις ευθύνης (δηλαδή το να κατηγορεί κανείς τον εαυτό του ή την ενδοομάδα) δημιουργούν μεν αισθήματα ντροπής ή ενοχής που μπορεί να πυροδοτήσουν την ατομική ή συλλογική δράση προκειμένου να αποκατασταθεί ή δυσμενής κατάσταση (Frijda, Kuipers, & Ter Schure, 1989· Landman, 1993· Weiner, 1995), αλλά δεν οδηγούν σε πολιτικοποίηση. Απεναντίας, συνήθως αποπολιτικοποιούν επειδή υπεύθυνα για τη δυσμενή κατάσταση θεωρούνται τα ατομικά ή συλλογικά ελαττώματα. Οι αποδόσεις όμως των αιτίων της κοινής αδικίας, των κοινών δεινών στον αντίπαλο είναι ένα επιπλέον βήμα στην κατεύθυνση της πολιτικοποίησης, επειδή τότε τα μέλη της ομάδας θεωρούν

υπεύθυνο έναν εξωτερικό αντίπαλο και αισθάνονται θυμό απέναντι σε «αυτούς» για ό,τι κάνουν σε «εμάς».

Η ανάλυση του Gupta (1998) για τη δεινή θέση της αφροαμερικανικής κοινότητας επιβεβαιώνει τον ρόλο που παίζει η απόδοση στον αντίπαλο, όπως τη διατυπώνουμε εδώ. Ο Gupta υποστήριξε ότι, παρά την ύπαρξη σοβαρών κοινών δεινών των Αφροαμερικανών, η ιδέα του «κοινού εχθρού» αμβλύθηκε την εποχή που ακολούθησε το κίνημα για τα δικαιώματα του πολίτη, κάτι που με τη σειρά του υπονόμωσε τη συλλογική εξέγερση. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, ακόμη και η Πορεία του Ενός Εκατομμυρίου Ανθρώπων (Million Men March) του 1995 συνέβαλε σε αυτή την άμβλυνση, επειδή το κύριο μήνυμά της δεν ήταν ο αγώνας ενάντια στην κυρίαρχη ομάδα των λευκών ως εχθρών. Αντίθετα, η πορεία εστίασε στις ατομικές ευθύνες των Αφροαμερικανών και έτσι ευνόπησε τις εσωτερικές αποδόσεις.

Όπως και με τα κοινά δεινά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι μεταξύ της συλλογικής ταυτότητας και των αποδόσεων στον αντίπαλο υπάρχει μια αιτιώδης σχέση διπλής κατεύθυνσης, αφού τείνουν να αλληλοενισχύονται. Η συλλογική ταυτότητα ευνοεί τις διαδικασίες σχηματισμού (αυτο)στερεοτύπων, ενώ τα στερεότυπα προσφέρουν εύκολες και απλές ερμηνείες για σύνθετα κοινωνικά γεγονότα (π.χ. «οι Εβραίοι είναι άπληστοι και ευθύνονται για τα οικονομικά προβλήματα της χώρας μας»· βλ. Tajfel, 1981). Έτσι, τα στερεότυπα προσφέρονται για αποδόσεις σε ομαδικό επίπεδο γενικά και για αποδόσεις που εξυπηρετούν την ενδοομάδα ειδικότερα, οδηγώντας σε αποδόσεις σε αντιπάλους οι οποίες παρουσιάζουν «εμάς» ως τους καλούς ή τα αθώα θύματα και «αυτούς» ως τους δράστες ή τους κακούς (Hewstone, 1990· Pettigrew, 1979). Αντίστροφα, οι αποδόσεις σε έναν εξωτερικό εχθρό ή αντίπαλο ενισχύουν την προδηλότητα των διακρίσεων τύπου «εμείς-αυτοί» και επομένως την προδηλότητα της συλλογικής ταυτότητας.

Η εμπλοκή της κοινωνίας μέσω τριγωνισμού

Μια ομάδα με κοινά δεινά, που γι' αυτά θεωρεί υπεύθυνο έναν εξω-

τερικό εχθρό ή αντίπαλο, είναι πιθανό να απαιτήσει από αυτόν διορθωτική δράση ή αποζημίωση. Αν ο αντίπαλος συμμορφωθεί με αυτές τις διεκδικήσεις, η συλλογική ταυτότητα δεν πολιτικοποιείται. Αν όμως οι αξιώσεις απορριφθούν και η αδικημένη ομάδα δεν ενδώσει, τότε η αλληλεπίδραση παίρνει περισσότερο τον χαρακτήρα αντιπαράθεσης και η πολιτικοποίηση συνεχίζεται. Αυτό δεν σημαίνει ότι η αυξημένη αντιπαράθεση είναι υπεύθυνη ως τέτοια για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα. Υπάρχουν πολλές δριμείεις διομαδικές αντιπαραθέσεις που δεν προσφέρουν στα μέλη των ανταγωνιστριών ομάδων πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα (π.χ. οι αντιπαραθέσεις μεταξύ οπαδών αντίπαλων ποδοσφαιρικών ομάδων ή μεταξύ μελών διαφορετικών συμμοριών του δρόμου). Θεωρούμε όμως ότι η συλλογική ταυτότητα των μελών μιας αδικημένης ομάδας που αποδίδουν τα αίτια της αδικίας στον αντίπαλο πολιτικοποιείται τελικά στον βαθμό που τα μέλη αυτής της ομάδας επιδιώκουν να μετατρέψουν την αντιπαράθεση σε έναν συνολικότερο αγώνα εξουσίας, αναγκάζοντας την ευρύτερη κοινωνία να πάρει θέση και να ταχθεί είτε με την ενδοομάδα είτε με τον αντίπαλό της. Αυτό σημαίνει ότι αναγνωρίζουν ή ακόμη υπερτονίζουν την ταυτότητά τους ως μελών αυτής της κοινωνίας, αφού μόνο χάρη στην υπαγωγή τους σε αυτή την πιο συμπεριληπτική ομάδα ή κοινότητα μπορούν να αξιώσουν την υποστήριξη της κοινωνίας στις διεκδικήσεις τους (Wenzel, 2000). Η ιδέα αυτή αποτυπώνεται γλαφυρά σε μια δήλωση του τότε αρχηγού της κοινοβουλευτικής ομάδας του γερμανικού σοσιαλιστικού κόμματος, Gregor Gysi, ο οποίος, λίγο πριν την παραίτησή του, προειδοποίησε το κόμμα του ότι «πρέπει να γίνουμε μέρος της κοινωνίας – αν θέλουμε να την αλλάξουμε» (“Words of the Week”, 2000, σελ. 2). Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Klandermans και οι συνεργάτες του (1998· βλ. επίσης Roefs et al., 1998) παρατήρησαν ότι, ενώ πολιτικοποιούνταν η εθνοτική τους ταυτότητα ως Αφρικάνερς, οι υποστηρικτές του Μετώπου Ελευθερίας στη Νότιο Αφρική διατηρούσαν και μια ισχυρή εθνική ταυτότητα. Σε γενικότερο επίπεδο, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα είναι πάντα και μια εγγεγραμμένη (nested) ταυτό-

τητα, με την έννοια ότι προϋποθέτει την ταύτιση με την πιο συμπεριληπτική κοινωνική οντότητα που αποτελεί το πλαίσιο για τα κοινά δεινά, την απόδοση των αιτίων της αδικίας στον αντίπαλο και τους συνακόλουθους αγώνες εξουσίας για την κοινωνική αλλαγή (ή για την αντίσταση σε αυτή την αλλαγή).

Για να διευκρινιστεί καλύτερα αυτό το τελικό βήμα στην κατεύθυνση της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας, θα ήταν χρήσιμο να αναφερθούμε σε δύο λιγότερο αφηρημένα σενάρια.

Στο πρώτο σενάριο, οι φοιτητές ενός πανεπιστημίου μπορεί να αποκτήσουν επίγνωση ενός κοινού προβλήματος (π.χ. υψηλός φόρτος εργασίας για τους φοιτητές και ανεπαρκής καθοδήγηση από τους καθηγητές). Οι φοιτητές αποδίδουν τα αίτια της αδικίας τους στον αντίπαλο, κατηγορώντας την εγωιστική προτίμηση των καθηγητών για την έρευνα σε βάρος της διδασκαλίας. Προβαίνουν σε διεκδικήσεις, απαιτώντας από τους καθηγητές τους να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στη διδασκαλία και λιγότερο στην έρευνα και τη συγγραφή βιβλίων ή άρθρων. Η αλληλεπίδραση μεταξύ φοιτητών και καθηγητών αποκτά χαρακτήρα εντονότερης αντιπαράθεσης, καθώς οι τελευταίοι αρνούνται να υποχωρήσουν στις διεκδικήσεις των φοιτητών. Η σύγκρουση κλιμακώνεται και οι φοιτητές αποδύονται ανοιχτά σε αγώνα εξουσίας απέναντι στους καθηγητές τους, στο πλαίσιο του οποίου οργανώνουν τελικά μοιχοτάζτων εξετάσεων και δημόσιες διαδηλώσεις. Με αυτό τον τρόπο εμπλέκουν την ευρύτερη κοινωνία. Ειδικότερα, τριγωνίζουν τη σύγκρουση εξαναγκάζοντας τρίτα μέρη, όπως το Υπουργείο Παιδείας, τα μέσα ενημέρωσης ή το ευρύ κοινό, να πάρουν θέση.

Στο δεύτερο σενάριο, μια συντηρητική ομάδα γηγενών κατοίκων σε μια συγκεκριμένη χώρα μπορεί να συνειδητοποιήσει ότι, εξαιτίας της μετανάστευσης, οι δικές της αξίες και αρχές αμφισβητούνται όλο και περισσότερο ως απόλυτες αλήθειες, και αυτή η απώλεια της πολιτισμικής της ηγεμονίας γίνεται κοινή αιτία δυσαρέσκειας. Η ομάδα αποδίδει την αιτία αυτή στον αντίπαλο, κατηγορεί τους «απολίτιστους ξένους» για τη δυσφορία της και απαιτεί από τους μετανάστες

να αφομοιώσουν την κουλτούρα «μας» ή να μείνουν μακριά «μας». Τέλος, η ομάδα τριγωνίζει τον αγώνα εξουσίας συγκεντρώνοντας υπογραφές από το ευρύ κοινό για την απαγόρευση θέσπισης οποιουδήποτε νόμου θα έδινε ίσα δικαιώματα στους μετανάστες. Εμπλέκουν έτσι την κοινωνία ή το ευρύ κοινό ως τρίτο μέρος και το εξαναγκάζουν να πάρει θέση.

Και στα δύο παραπάνω σενάρια θα λέγαμε ότι η συλλογική ταυτότητα δεν είναι πλήρως πολιτικοποιημένη παρά μετά και το τελευταίο βήμα, που τριγωνίζει τον αγώνα εξουσίας εμπλέκοντας την ευρύτερη κοινωνία ή τους εκπροσώπους της ως τρίτο μέρος. Επιπλέον, στο τελευταίο αυτό βήμα πολιτικοποίησης, και οι δύο ομάδες πρωταγωνιστών αναγνωρίζουν ότι η ιδιαίτερη συλλογική τους ταυτότητα (δηλαδή ως φοιτητών ή ως συντηρητικών) αποτελεί τμήμα μιας πιο συμπεριληπτικής ταυτότητας στην κοινωνία, η οποία ταυτόχρονα επιτρέπει και περιορίζει την πολιτικοποίηση της πιο συγκεκριμένης συλλογικής τους ταυτότητας.

Πρόσθετες μεταβλητές και πιθανές προεκτάσεις

Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι πρόθεσή μας δεν είναι να υποστηρίξουμε πως καμιά άλλη μεταβλητή, πέραν όσων συζητήθηκαν έως εδώ, δεν μπορεί να παίζει ρόλο (ενισχυτικό ή ανασταλτικό) στη διαδικασία της πολιτικοποίησης. Αντίθετα, θα θέλαμε να επισημάνουμε ως ξεχωριστό δυνατό σημείο του ιδεοτυπικού μας μοντέλου το ότι μας επιτρέπει να ενσωματώσουμε τέτοιες πρόσθετες μεταβλητές έτσι ώστε να κατανοήσουμε πιο συστηματικά τον ρόλο τους στη διαδικασία της πολιτικοποίησης. Μια τέτοια περίπτωση μπορεί να είναι ο ρόλος των ηγετών. Κατά τους Reicher και Hopkins (1996a, 1996b), οι ηγέτες μπορούν να θεωρηθούν «επιτηδευματίες ταυτότητας» που διευκολύνουν τα διάφορα βήματα της διαδικασίας πολιτικοποίησης. Στον βαθμό που αποτελούν επιτομή του συλλογικού «εμείς», είναι σε θέση να ενισχύουν τη διάδοση συλλογικών πλαισίων αναφοράς τέτοιων που να βοηθούν τα μέλη της ομάδας να ερμηνεύουν τα κοινά

αιτήματα, να εντοπίζουν έναν εξωτερικό εχθρό και να ορίζουν το ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένου του τρίτου μέρους. Αυτό συμβαίνει έτσι γιατί, εξαιτίας της κοινής ομαδικής υπαγωγής, οι στάσεις και οι πράξεις του ηγέτη καθίστανται κανονιστικές για τα απλά μέλη της ομάδας, τα οποία θα νιώθουν υποχρεωμένα να ακολουθήσουν το παράδειγμα του ηγέτη προκειμένου να επικυρώσουν τη συλλογική τους ταυτότητα (Haslam, 2001).

Μία ακόμη μεταβλητή, η επίδραση της οποίας μπορεί να εξεταστεί συστηματικά υπό το φως του μοντέλου μας για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα, είναι ο προσανατολισμός κοινωνικής κυριαρχίας των μελών της ομάδας (Sidanius & Pratto, 1999). Έχουμε ήδη αναφέρει ότι διάφοροι νομιμοποιητικοί μύθοι ή ιδεολογίες μπορούν να εμποδίσουν ή τουλάχιστον να αναστείλουν τη διαδικασία πολιτικοποίησης. Ειδικότερα, οι μύθοι που ενισχύουν την ιεραρχία είναι σε θέση να υπονομεύουν την επίγνωση των κοινών δεινών, να ευνοούν τις εσωτερικές αποδόσεις, σε αντίθεση με τις εξωτερικές ή τις αποδόσεις στον αντίπαλο, ή να αποθαρρύνουν τα μέλη της ομάδας να μετατρέψουν την αντιπαράθεση ενδοομάδας-εξωομάδας σε έναν πιο ολοκληρωμένο αγώνα εξουσίας που θα περιλαμβάνει το σύνολο της κοινωνίας. Όπως υποδεικνύουν τα ερευνητικά ευρήματα, οι άνθρωποι με αυξημένο προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας είναι πιθανότερο να υιοθετούν νομιμοποιητικούς μύθους (που ενισχύουν την ιεραρχία) απ' ό,τι οι άνθρωποι με μειωμένο προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας, έτσι ώστε η μεταβλητή αυτή να μπορεί να παίζει ανασταλτικό ρόλο στη διαδικασία πολιτικοποίησης. Οι έρευνες όμως δείχνουν επιπλέον ότι τα μέλη των ομάδων χαμηλής κοινωνικής θέσης έχουν σε γενικές γραμμές μειωμένο προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας συγκριτικά με τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης (Sidanius & Pratto, 1999). Ταυτόχρονα, δεδομένης της σχετικά δυσμενούς κοινωνικής τους θέσης, τα μέλη των ομάδων χαμηλής θέσης έχουν κατά κανόνα περισσότερους λόγους να πολιτικοποιηθούν απ' ό,τι τα μέλη των ομάδων υψηλής θέσης. Από τα παραπάνω μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο προσανατολισμός κοινωνικής

κυριαρχίας και οι νομιμοποιητικοί μύθοι δεν πρέπει να αποτελούν αξεπέραστα εμπόδια στην ανάπτυξη πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας γι' αυτούς που τη χρειάζονται περισσότερο. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ομάδες υψηλής θέσης ή οι προνομιούχες ομάδες δεν μπορούν να αναπτύξουν πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα. Οι ακροδεξιοί λευκοί στη Νότιο Αφρική αποτελούν τέτοιο παράδειγμα. Όπως για όλες τις ομάδες, το πρώτο βήμα για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα είναι η επίγνωση των κοινών δεινών, η οποία, για τις ομάδες υψηλής θέσης, σημαίνει ως επί το πλείστον επίγνωση ότι η θέση τους και τα σχετικά με αυτήν προνόμια απειλούνται. Για τις ομάδες υψηλής θέσης, η επανεκτίμηση της σχετικής τους θέσης και των συναφών πεποιθήσεων (όπως οι νομιμοποιητικοί μύθοι) θα πρέπει συνεπώς να αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα αυτού του βήματος πολιτικοποίησης.

Εκτός από την ενσωμάτωση άλλων, δυνητικά σχετικών μεταβλητών, το παρόν μοντέλο προσφέρεται επίσης για μια ανάλυση των διεργασιών πολιτικοποίησης που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα. Το μοντέλο αναπτύχθηκε εστιάζοντας κατά κύριο λόγο σε πολιτικοποιημένες συλλογικές ταυτότητες που εντάσσονται σε μια πιο συμπεριληπτική εθνική ταυτότητα. Με άλλα λόγια, το έθνος είναι αυτό που αποτελεί το μείζον πλαίσιο της κοινωνίας και επομένως την αρένα για τον τριγωνισμένο αγώνα εξουσίας. Τυπικά παραδείγματα αποτελούν οι ακτιβιστές για την ειρήνη, οι οποίοι έρχονται αντιμέτωποι με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση και επιζητούν την υποστήριξη των εκκλησιών στον αγώνα τους κατά των πυρηνικών όπλων, ή οι περιβαλλοντικοί ακτιβιστές που αγωνίζονται ενάντια στις τοπικές αρχές του αεροδρομίου και επιδιώκουν να πείσουν την ομοσπονδιακή κυβέρνηση να περιορίσει την επέκτασή του. Άλλοι αγώνες πάλι, μολονότι εμπλέκουν και αυτοί πολιτικοποιημένες συλλογικές ταυτότητες, υπερβαίνουν όλο και συχνότερα τα εθνικά σύνορα. Ως διδακτικό παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η σύγκρουση Παλαιστινίων και Ισραηλινών. Στην πραγματικότητα, σε αυτή τη σύγκρουση μπορούμε να διακρίνουμε δύο επίπεδα, το μοντέλο μας για την πολιτικοποιημένη

συλλογική ταυτότητα όμως μπορεί να καθοδηγήσει την ανάλυση και στις δύο περιπτώσεις. Πρώτον, υπάρχει η διομαδική σχέση μεταξύ της μειονότητας των Αράβων Ισραηλινών και της εβραϊκής πλειοψηφίας στο εσωτερικό του Ισραήλ. Εδώ η συλλογική ταυτότητα της μειονότητας πολιτικοποιείται στον βαθμό που οι Άραβες Ισραηλινοί νιώθουν καταπιεσμένοι, κατηγορούν γι' αυτό την εβραϊκή πλειοψηφία και επιδιώκουν να επιτύχουν ισότιμη μεταχείριση ως ισραηλινοί πολίτες εμπλέκοντας την ισραηλινή κοινωνία στο σύνολό της (π.χ. το ευρύ κοινό, τα μέσα ενημέρωσης, την κυβέρνηση). Κατ' αναλογία, η συλλογική ταυτότητα της εβραϊκής πλειοψηφίας αρχίζει να πολιτικοποιείται όταν τα μέλη της νιώθουν ότι τα προνόμιά τους απειλούνται από την επιχειρούμενη κοινωνική αλλαγή. Σε κάθε περίπτωση, το κρίσιμο πεδίο της πολιτικής διαπάλης είναι το κράτος του Ισραήλ, και είναι σε αυτό το κράτος, αν και όχι στη σιωνιστική εκδοχή του, όπου ακόμη και η μειονότητα διεκδικεί συμμετοχή και όπου εγγράφεται η πολιτικοποιημένη της συλλογική ταυτότητα. Το δεύτερο επίπεδο της σύγκρουσης αφορά το ευρύτερο σώμα του παλαιστινιακού λαού, και εδώ μάλιστα ο αγώνας εξουσίας τοποθετείται στη διεθνή арένα. Όπως και να 'χει, μπορούν να εντοπιστούν ανάλογα βήματα πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας σε συμφωνία με το μοντέλο που παρουσιάζεται σε αυτό το άρθρο. Τα δεινά που είναι κοινά για τον παλαιστινιακό λαό ως έθνος αποδίδονται στο Ισραήλ ως δύναμη κατοχής ή αλλιώς ως εξωτερικό εχθρό, ενώ ο αγώνας εξουσίας υπέρ ή κατά ενός παλαιστινιακού κράτους τριγωνίζεται με την εμπλοκή ενός τρίτου μέρους ως συμμάχου ή μεσολαβητή (π.χ. των Ηνωμένων Πολιτειών). Ταυτόχρονα, η διεθνής κοινότητα, που εκπροσωπείται για παράδειγμα από τα Ηνωμένα Έθνη, χρησιμεύει ως η πιο συμπεριληπτική πολιτειακή μορφή στην οποία διεκδικούν συμμετοχή όλοι οι πρωταγωνιστές και στην οποία εγγράφονται οι αντίστοιχες πολιτικοποιημένες συλλογικές τους ταυτότητες (ως Παλαιστινίων ή ως Ισραηλινών).

Συνέπειες της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας

Όπως όλες οι μορφές ταυτότητας, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα επηρεάζει το πώς αντιλαμβανόμαστε τον κοινωνικό κόσμο και πώς δρούμε μέσα ή πάνω σε αυτόν. Ως συγκεκριμένη μορφή συλλογικής ταυτότητας, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα συνεπάγεται προφανώς πολλές από τις συνέπειες που έχουν εντοπιστεί στις κοινωνιοψυχολογικές αναλύσεις της συλλογικής ταυτότητας γενικότερα (για επισκοπήσεις βλ. Brown & Gaertner, 2001· Oakes et al., 1994). Κατά συνέπεια, θα πρέπει να ευνοεί τη διαδικασία σχηματισμού (αυτο)στερεοτύπων στο γνωστικό επίπεδο, τις διαδικασίες της προκατάληψης στο συναισθηματικό επίπεδο και αυτές της συμμόρφωσης και της διάκρισης στο επίπεδο της συμπεριφοράς. Καθώς πολλά από τα βήματα ή οι διαδικασίες πολιτικοποίησης που συζητήθηκαν πιο πάνω ανατροφοδοτούν θετικά τη συλλογική ταυτότητα και την ενδυναμώνουν, η πολιτικοποίηση της συλλογικής ταυτότητας θα πρέπει να εντείνει αυτού του είδους τις συνέπειες. Για παράδειγμα, όταν οι εξωομάδες μετατρέπονται σε αντιπάλους κατά τη διάρκεια της διαδικασίας πολιτικοποίησης, τα μέλη της ομάδας μπορεί να είναι πιο πρόθυμα να δράσουν βάσει των μεροληπτικών τους αντιλήψεων και αξιολογήσεων και να εκδηλώσουν εχθρικές συμπεριφορές, με τον ρητό στόχο να προκαλέσουν ζημιά στους αντιπάλους τους (Klandermans, 1997, σσ. 156-158· Mummendey & Otten, 1998· Weber, 1989). Κατά τον ίδιο τρόπο, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα θα είναι εξαιρετικά κατάλληλη για την εκπλήρωση των διαφόρων λειτουργιών της συλλογικής ταυτότητας (δηλαδή την αίσθηση του ανήκειν, τη διακριτότητα, τον σεβασμό, την κατανόηση και την ικανότητα δράσης)³. Από πολλές απόψεις, η πολιτικοποιη-

3. Η υπόθεση αυτή δεν σημαίνει ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα είναι απαραίτητα μια από τις επικρατέστερες μορφές συλλογικής ταυτότητας. Η πολιτικοποίηση είναι μια επίπονη διαδικασία που συνεπάγεται πολλαπλό κόστος και για το ατομικό μέλος της ομάδας (π.χ. κόστος σε

μένη συλλογική ταυτότητα είναι επομένως μια ενισχυμένη συλλογική ταυτότητα, που ασκεί ισχυρότερες ποσοτικά επιδράσεις απ' ό,τι η μη πολιτικοποιημένη ομολογή της.

Πέραν αυτών των γενικών επιδράσεων επίτασης όμως, υποστηρίζουμε ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα έχει και πιο συγκεκριμένες συνέπειες. Ειδικότερα, η από μέρους μας εννοιολογική σύλληψη της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας συνεπάγεται δύο πρόσθετες κατηγορίες συνεπειών. Η μια κατηγορία συνδέεται με τις ψυχολογικές λειτουργίες της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας. Αν και, όπως σημειώσαμε πιο πάνω, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα μπορεί γενικά να είναι ανώτερη από άλλες μορφές συλλογικής ταυτότητας ως προς την εκπλήρωση σημαντικών ψυχολογικών λειτουργιών, μπορούμε να διατυπώσουμε και πιο ειδικές προβλέψεις. Υποθέτουμε έτσι ότι η ανωτερότητα αυτή είναι πιο έντονη ως προς τις λειτουργίες της κατανόησης και της ικανότητας δράσης. Αυτό θα πρέπει να συμβαίνει γιατί η διαδικασία πολιτικοποίησης προάγει τόσο τον στοχασμό για τον κοινωνικό κόσμο όσο και τη δράση μέσα και πάνω σ' αυτόν. Ο στοχασμός για τον κοινωνικό κόσμο γίνεται πιο έκδηλος όταν τα μέλη της ομάδας κάνουν αποδόσεις στον αντίπαλο για τα κοινά τους δεινά. Στο στάδιο αυτό, η συλλογική αυτοκατανόηση των μελών της ομάδας οξύνεται σε σχέση με άλλες ομάδες, ενώ ταυτόχρονα αποδίδεται νόημα στην κοινή μοίρα των μελών της ομάδας με όρους μιας κοινής ερμηνείας ή ιδεολογίας (π.χ. «Εμείς οι γυναίκες είμαστε θύματα σεξιστικής καταπίεσης»). Στη βιβλιογραφία των κοινωνικών κινημάτων, αυτή η διαδικασία περιγράφεται συχνά ως δημιουργία κοινής συνείδησης (consciousness raising) (Johnston & Klandermans, 1995). Η αυξανόμενη επίγνωση των κοινών δεινών, όπως και η πιο ξεκάθαρη ιδέα για το ποιος ή τι ευθύνεται γι' αυτή την αδικία εκφράζουν μια ξεχωριστή γνωστική

ευκαιρίες, θυματοποίηση μέσω διακρίσεων και καταπίεσης), έτσι ώστε συνολικά η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα συχνά να μην είναι η πιο ελκυστική επιλογή.

επεξεργασία της κοσμοθεωρίας του ατόμου, που προσφέρει στα μέλη της ομάδας μια μεστή νοήματος οπτική για τον κοινωνικό κόσμο και για τη θέση τους μέσα σ' αυτόν. Ακόμη πιο πέρα στη διαδικασία πολιτικοποίησης, η λειτουργία που αφορά την ικανότητα δράσης εξυπηρετείται ιδιαίτερα με τον ενεργό αγώνα των μελών της ομάδας για κοινωνική αλλαγή (ή για αντίσταση στην αλλαγή). Ακόμη κι αν εντέλει αποτύχουν ή ηττηθούν στον τριγωνισμένο αγώνα εξουσίας, το ότι ανάγκασαν την κοινωνία ή τους εκπροσώπους της να πάρουν θέσεις προσδίδει αναγνώριση στα μέλη της ομάδας ως κοινωνικούς δράστες (π.χ. «Κάναμε τη διαφορά – ή τουλάχιστον προσπαθήσαμε»). Ταυτόχρονα, η συλλογική αυτοκατανόσή τους προάγεται ακόμη περισσότερο κατά τη διάρκεια του αγώνα εξουσίας, καθώς τα μέλη της ομάδας μπορούν να δημιουργήσουν για τον εαυτό τους έναν μεστό νοήματος ρόλο στο ευρύτερο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, είτε αυτός είναι ο ρόλος του ήρωα είτε του μάρτυρα.

Μέχρι σήμερα, η κατανόηση και η ικανότητα δράσης δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς ως λειτουργίες της συλλογικής ταυτότητας επειδή η κοινωνιοψυχολογική έρευνα των διομαδικών σχέσεων έχει εστιάσει περισσότερο στον ρόλο των λειτουργιών της αίσθησης του ανήκειν, της διακριτότητας και του σεβασμού (Brewer & Pickett, 1999· Ellemers, Kortekaas, & Ouwerkerk, 1999· Hogg & Abrams, 1993· Simon, 1999· Tyler & Smith, 1999). Η ασυμμετρία αυτή είναι ευθέως ανάλογη με τη σχετική παραμέληση της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας εκ μέρους των κοινωνικών ψυχολόγων. Φαίνεται έτσι ότι τα δύο αυτά κενά στη βιβλιογραφία σχετίζονται, οπότε μπορούμε να ελπίζουμε ότι, αν αυξηθεί το ενδιαφέρον για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα, θα φωτιστούν καλύτερα και η κατανόηση και η ικανότητα δράσης ως λειτουργίες της συλλογικής ταυτότητας.

Η δεύτερη κατηγορία ειδικότερων συνεπειών αφορά τις μοναδικές συνέπειες που έχει η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα στη συμπεριφορά. Στην από μέρους μας εννοιολογική σύλληψη της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας, οι συνέπειες αυτές στο επί-

πεδο της συμπεριφοράς συνδέονται με τον ρόλο των τρίτων μερών. Υποστηρίξαμε ότι η πολιτικοποίηση της συλλογικής ταυτότητας υποδηλώνει ότι οι διπολικοί αγώνες εξουσίας μεταξύ ενδοομάδας και εξωομάδας τριγωνίζονται με την εμπλοκή της ευρύτερης κοινωνίας ή των εκπροσώπων της ως τρίτου μέρους. Έτσι, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα συνεπάγεται μια γνωστική αναδόμηση του κοινωνικού περιβάλλοντος, το οποίο δεν ορίζεται πλέον αποκλειστικά με όρους διπολικής αντιπαράθεσης μεταξύ ενδοομάδας και εξωομάδας. Αντίθετα, το κοινωνικό περιβάλλον διαφοροποιείται επιπλέον σε αντιπάλους και (δυνητικούς) συμμάχους, κάτι που συνεπάγεται επίσης τη στρατηγική ανασυγκρότηση του ζητήματος της σύγκρουσης έτσι ώστε να έλκει και τους δυνητικούς συμμάχους (Gerhards & Rucht, 1992· Snow, Rochford, Worden, & Benford, 1986). Η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα θα πρέπει επομένως να πυροδοτεί όχι μόνο τη συλλογική δράση ενάντια στους αντιπάλους, αλλά και την προσπάθεια εκ μέρους της ομάδας να επιστρατεύσει άμεσα ή έμμεσα τρίτα μέρη ως συμμάχους. Για παράδειγμα, τα πολιτικοποιημένα μέλη της ομάδας είναι πιθανό να αναλάβουν συλλογική δράση με στόχο την κυβέρνηση ή το ευρύ κοινό, επιδιώκοντας να τους εξαναγκάσουν να παρέμβουν ή να πάρουν θέση.

Αν και δεν έχει σχεδιαστεί συγκεκριμένα για να ελέγξει την εγκυρότητα της έννοιας της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας όπως αναπτύχθηκε σε αυτό το άρθρο, η σχετικά πρόσφατη έρευνα για τη συμμετοχή στα κοινωνικά κινήματα υποδεικνύει πράγματι τη μοναδική ερμηνευτική ισχύ της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας ως προς τη συλλογική δράση (Simon et al., 1998· Stürmer & Simon, 2001· Stürmer, Simon, Loewy, Duhme, & Jörger, 2001). Οι εν λόγω έρευνες διεξήχθησαν σε αρκετά διαφορετικά πλαίσια κοινωνικών κινήματων, όπως το κίνημα των ηλικιωμένων στη Γερμανία, το κίνημα αποδοχής των υπέρβαρων στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ή το κίνημα των ομοφυλοφίλων και πάλι στις Ηνωμένες Πολιτείες και στη Γερμανία. Πέραν των προβλεπτικών παραγόντων που εξετάζονται συνήθως στην παραδοσιακή έρευνα για τα

κοινωνικά κινήματα (π.χ. αντιληπτό ατομικό και ομαδικό κόστος και όφελος από τη συμμετοχή), ως μεταβλητές πρόβλεψης περιλήφθηκαν και δείκτες για τις διαδικασίες συλλογικής ταύτισης. Ειδικότερα εξετάστηκαν δύο επίπεδα της συλλογικής ταυτότητας. Το ένα αφορούσε τις ευρύτερες κοινωνικές κατηγορίες απ' όπου αντλούν συνήθως τα μέλη τους τα εν λόγω κοινωνικά κινήματα (π.χ. ηλικιωμένοι, υπέρβαροι, ομοφυλόφιλοι), ενώ το άλλο στόχευε στα ίδια τα πιο πολιτικοποιημένα κοινωνικά κινήματα ή στις συγκεκριμένες οργανώσεις τους (π.χ. οι Γκρι Πάνθηρες, το κίνημα αποδοχής των υπέρβαρων και το κίνημα των ομοφυλοφίλων). Ως κύρια εξαρτημένη μεταβλητή, ή μεταβλητή κριτηρίου, χρησιμοποιήθηκε η πρόθεση για συμμετοχή, καθώς και η πραγματική συμμετοχή σε συλλογική δράση που απευθυνόταν κυρίως στο ευρύ κοινό ή στην κυβέρνηση (π.χ. δημόσιες καμπάνιες και διαδηλώσεις, καθιστικές διαμαρτυρίες και άλλες μορφές πολιτικής ανυπακοής). Οι αναλύσεις πολλαπλής παλινδρόμησης έδειξαν ότι η ταύτιση με την ευρύτερη κατηγορία στρατολόγησης δεν συνέβαλε από μόνη της σημαντικά στην πρόβλεψη της συμπεριφορικής πρόθεσης ή της πραγματικής συμμετοχής, ενώ η ταύτιση με την πιο πολιτικοποιημένη οργάνωση του κοινωνικού κινήματος είχε από μόνη της αξιόπιστη (θετική) επίδραση σε όλες τις περιπτώσεις (με μια εξαίρεση που συζητείται παρακάτω). Εκτός από τα δεδομένα συσχέτισης που προέκυψαν από διατηρηματικούς σχεδιασμούς (cross sectional design), τα δεδομένα από πειραματικούς και διαχρονικούς (longitudinal) σχεδιασμούς επιβεβαίωσαν περαιτέρω τον αιτιώδη ρόλο της πιο πολιτικοποιημένης μορφής της συλλογικής ταυτότητας στη συμμετοχή σε κοινωνικά κινήματα (Simon et al., 1998· Stürmer & Simon, 2001).

Η διαχρονική (longitudinal) αυτή έρευνα έδειξε όμως επίσης ότι η συλλογική ταυτότητα στο επίπεδο της ευρύτερης κατηγορίας στρατολόγησης, η οποία σε προηγούμενες έρευνες ήταν αναποτελεσματική από μόνη της ως μεταβλητή πρόβλεψης της συλλογικής δράσης, μπορεί να πολιτικοποιηθεί υπό τις κατάλληλες συνθήκες σε τέτοιο βαθμό ώστε να προβλέπει επίσης αξιόπιστα τη συλλογική δράση

(Stürmer & Simon, 2001). Ειδικότερα, η ταύτιση των ομοφυλόφιλων συμμετεχόντων με τους ομοφυλόφιλους γενικότερα δεν προέβλεπε τη (βάσει αυτοαναφοράς) συμμετοχή στη συλλογική δράση που οργάνωσε το γερμανικό κίνημα ομοφυλόφιλων ανδρών και γυναικών την επόμενη χρονιά. Είναι ενδιαφέρον ότι, πάνω από δύο χρόνια μετά τη μέτρηση της ταύτισης, το γερμανικό κίνημα ομοφυλόφιλων ανδρών και γυναικών πήρε την πρωτοβουλία διεκδικώντας τη θέσπιση νομοθεσίας που να επιτρέπει τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Καθώς η πρωτοβουλία αυτή συνάντησε δριμεία αντίδραση από τα συντηρητικά πολιτικά κόμματα της Γερμανίας, το κίνημα ξεκίνησε μια δημόσια καμπάνια για την υποστήριξη του γάμου μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Οι Stürmer και Simon (2001) θεώρησαν ότι το κλίμα αυτό θα προήγαγε τη γενικότερη πολιτικοποίηση της ομοφυλοφιλικής ταυτότητας και γι' αυτό πραγματοποίησαν επαναληπτικές τηλεφωνικές συνεντεύξεις με τους προηγούμενους συμμετέχοντες και κατέγραψαν τη (βάσει αυτοαναφοράς) συμμετοχή τους σε συλλογικές δράσεις που οργανώθηκαν υπέρ της καμπάνιας για τον γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Όπως αναμενόταν, η ταύτιση με τους ομοφυλόφιλους γενικά, όπως είχε μετρηθεί σχεδόν τρία χρόνια πριν τις τηλεφωνικές συνεντεύξεις, προέβλεπε τώρα αξιόπιστα τη συμμετοχή στο κίνημα.

Πέραν της δράσης που απευθύνεται άμεσα σε ένα τρίτο μέρος όπως το ευρύ κοινό ή η κυβέρνηση, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα θα πρέπει επίσης να υποκινεί τη στρατηγική δράση που φαίνεται μεν ότι στοχεύει σε μια άμεση εξωομάδα ή έναν ανταγωνιστή, αλλά το νόημά της μπορεί να κατανοηθεί μόνο αν ληφθεί υπόψη η έμμεση επίδραση που στοχεύει να ασκήσει στο τρίτο μέρος. Πολλές δραστηριότητες των κοινωνικών κινήματων παρέχουν σχετικά παραδείγματα. Αν και οι μαχόμενοι ακτιβιστές για τα δικαιώματα του πολίτη επιλέγουν συχνά ως άμεσους στόχους της ριζοσπαστικής πολιτικής τους δράσεις τους αντιπάλους τους που είναι υπέρ του φυλετικού διαχωρισμού και τους ρατσιστές (π.χ. σχολεία ή εταιρείες μόνο με λευκούς), ο στρατηγικός ή απώτερος σκοπός αυτών των δράσεων

είναι προφανώς η πρόκληση της προσοχής και της παρέμβασης τρίτων μερών, όπως το ευρύ κοινό, τα μέσα ενημέρωσης ή η ομοσπονδιακή κυβέρνηση (McAdam, 1982). Επιπλέον, σε τέτοιες περιπτώσεις τα πολιτικοποιημένα μέλη της ομάδας όχι μόνο σχεδιάζουν και διαμορφώνουν στρατηγικά τη συμπεριφορά τους έτσι ώστε να εμπλέκει ένα τρίτο μέρος και να το εξαναγκάζει να πάρει θέση, αλλά μπορεί επίσης να προκαλούν σκόπιμα και να εργαλειοποιούν την αντίδραση του άμεσου στόχου για τους ίδιους σκοπούς. Έτσι, οι απεργοί εργάτες μπορεί να προκαλέσουν σκόπιμα μια υπερβολική αντίδραση από την πλευρά των εργοδοτών τους, για να παρακινήσουν την κυβέρνηση να παρέμβει ή το ευρύ κοινό να πάρει το δικό τους μέρος. Κατά παρόμοιο τρόπο, οι διαδηλωτές μπορεί να προκαλέσουν τη βίαιη αντίδραση της αστυνομίας προκειμένου να κερδίσουν την υποστήριξη του κοινού. Σε πιο ακραίες περιπτώσεις, όπως η τρομοκρατία, οι ακτιβιστές έχουν επιχειρήσει ακόμη και να προκαλέσουν τις αρχές (π.χ. την αστυνομία ή την κυβέρνηση) να λάβουν καταπιεστικά μέτρα σε επίπεδο δράσης ή νομοθεσίας, ελπίζοντας ότι η καταπίεση θα δημιουργήσει θυμό και θα προκαλέσει την αλληλεγγύη από μέρους των δυνητικών συμμάχων ή του ευρύτερου κοινού.

Συμπερασματικά, το σημαντικό σημείο είναι ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα συχνά υποκινεί δράσεις που στοχεύουν τόσο άμεσα όσο και έμμεσα σε ένα τρίτο μέρος – θέση που εύκολα διαφεύγει της ανάλυσής μας αν βασιστούμε αποκλειστικά σε μια μη πολιτικοποιημένη εννοιολογική σύλληψη της συλλογικής ταυτότητας, περιορισμένη στις διπολικές σχέσεις ενδοομάδας και εξωομάδας. Όπως φανερώνουν τα παραπάνω παραδείγματα, θα ήταν αδύνατον ακόμη και να κατανοήσουμε επαρκώς πολλές φαινομενικά απλές αλληλεπιδράσεις μεταξύ ενδοομάδας και εξωομάδας, καθώς συχνά αυτές περιλαμβάνουν μια κρίσιμη συνιστώσα στρατηγικής υφής, της οποίας το νόημα μπορεί να αποκαλυφθεί μόνο αν επεκτείνουμε το αναλυτικό πλαίσιο ώστε να συμπεριλάβει και τρίτα μέρη. Τελικά οι αντιδράσεις των τρίτων μερών θα παραμένουν αινιγματικές όσο δεν αναλύουμε τις προϋποθέσεις τους στο πλαίσιο της πολιτικοποιημένης

συλλογικής ταυτότητας. Για τους ερευνητές των διομαδικών σχέσεων, η έννοια της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας είναι επομένως αυτή που αποκαλύπτει ορισμένα μοναδικά συμπεριφορικά φαινόμενα και προσφέρει ένα εκλεπτυσμένο θεωρητικό πλαίσιο για να κατανοηθεί καλύτερα το πολυσύνθετο της διομαδικής συμπεριφοράς.

Συμπέρασμα και κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα

Ο στόχος αυτού του άρθρου ήταν να συνεισφέρει στην κοινωνιοψυχολογική ανάλυση της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας. Υποστηρίξαμε ότι ένα στέρεο θεωρητικό οικοδόμημα, στο οποίο μπορεί να βασιστεί μια τέτοια ανάλυση, έχει τρεις κρίσιμους πυλώνες (βλ. Σχήμα 1). Αυτοί είναι η συλλογική ταυτότητα, ο αγώνας για εξουσία και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο αυτού του αγώνα εξουσίας. Βασισμένοι στο οικοδόμημα αυτό, προτείναμε ότι οι άνθρωποι επιδεικνύουν πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα στον βαθμό που εμπλέκονται ως συνειδητά μέλη ομάδας σε έναν αγώνα εξουσίας εν ονόματι της ομάδας τους, γνωρίζοντας ότι ο αγώνας αυτός πρέπει να διεξαχθεί στο ευρύτερο, πιο συμπεριληπτικό κοινωνικό πλαίσιο. Υποστηρίξαμε επιπλέον ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα εκτυλίσσεται μέσω μιας αλληλουχίας προϋποτιθέμενων διαδικασιών ή σταδίων. Σε μια απόπειρα να σκιαγραφήσουμε μια ιδεοτυπική αλληλουχία, διακρίναμε και αναπτύξαμε τρία στάδια της διαδικασίας πολιτικοποίησης, που είναι τα εξής: η επίγνωση των κοινών δεινών, η απόδοση των αιτιών αυτών στον αντίπαλο και η εμπλοκή της ευρύτερης κοινωνίας ή των εκπροσώπων της ως τρίτου μέρους, πέραν της άμεσης εξωομάδας ή του αντιπάλου. Η αλληλουχία της πολιτικοποίησης κλιμακώνεται έτσι με τον τριγωνισμό του αγώνα εξουσίας, είναι δε σε αυτό το στάδιο που η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα αναμένεται να βρίσκεται σε πλήρη άνθηση.

Τέλος, επισημάναμε ότι αυτό το τριγωνικό μοντέλο προσφέρεται ευθέως για την πρόβλεψη των σημαντικών συνεπειών που έχει η πο-

λιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα. Για παράδειγμα, καθώς η διαδικασία πολιτικοποίησης κατά κανόνα ενισχύει τη συλλογική ταυτότητα, η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα συχνά έχει επιδράσεις ποιοτικά παρόμοιες, αλλά πιο έντονες από τη συλλογική ταυτότητα εν γένει. Επιπλέον, το μοντέλο μας μας οδήγησε να υποθέσουμε ότι η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα είναι εξαιρετικά κατάλληλη για την εκπλήρωση ορισμένων ψυχολογικών λειτουργιών για το μέλος της ομάδας – και συγκεκριμένα για να του/της προσφέρει ένα μεστό νοήματος πλαίσιο για την κατανόηση του κοινωνικού κόσμου, καθώς και την αίσθηση ότι είναι αποτελεσματικός κοινωνικός δράστης. Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι ίσως το γεγονός ότι μπόρεσαμε να διατυπώσουμε προβλέψεις αναφορικά με τις ιδιαίτερες συνέπειες της συμπεριφοράς, οι οποίες διαφοροποιούν με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα από άλλες μορφές συλλογικής ταυτότητας. Οι προβλέψεις αυτές αφορούν τις δράσεις που στοχεύουν άμεσα ή έμμεσα (με στρατηγικό τρόπο) στο τρίτο μέρος το οποίο εμπλέκεται στον αγώνα εξουσίας κατά τη διάρκεια της διαδικασίας πολιτικοποίησης (καθώς και τις αντιδράσεις αυτού του τρίτου μέρους).

Ολοκληρώνοντας, πρέπει να τονίσουμε για άλλη μια φορά ότι αυτό το άρθρο δεν αποτελεί – ούτε ήταν στις προθέσεις μας να αποτελέσει – επισκόπηση της υπάρχουσας θεωρητικής και εμπειρικής δουλειάς πάνω στη συλλογική ταυτότητα, όπως αυτή σχετίζεται με την πολιτική συμπεριφορά. Τέτοιες αξιολογικές προσπάθειες έχουν εμφανιστεί αλλού (π.χ. Huddy, 2001· Stryker, Owens, & White, 2000). Αποτελούν σημαντικό συμπλήρωμα του παρόντος άρθρου, το οποίο προτείνει μια νέα θεωρητική οπτική για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα εν γένει και για τη διαδικασία της πολιτικοποίησης ειδικότερα. Αυτή η οπτική έχει τις ρίζες της σε –και προέκυψε από– μια άρθρωση της δουλειάς μας στην κοινωνική ψυχολογία του εαυτού και της ταυτότητας, των διομαδικών σχέσεων και των κοινωνικών κινημάτων (Klandermans, 1997· Simon, 1998a, 1999). Αντλεί ρητά, συχνά δε και σιωπηρά, από τη δουλειά άλλων

ερευνητών πάνω σε κοινωνιοψυχολογικές διαδικασίες και φαινόμενα τα οποία παίζουν σημαίνοντα ρόλο ως προϋποθέσεις ή ως συστατικά στοιχεία της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας (π.χ. η ταυτότητα, η αυτοκατηγοριοποίηση, η ανιληπτή δικαιοσύνη, η αιτιώδης απόδοση, η εξουσία). Δεν μπορούσαμε φυσικά να συζητήσουμε εξαντλητικά όλες τις επιπλοκές αυτών των διαδικασιών ή φαινομένων, τα οποία συνιστούν από μόνα τους πολύ ενδιαφέροντα και σημαντικά κοινωνιοψυχολογικά ζητήματα. Ευτυχώς ένα τέτοιο ηρωικό εγχείρημα δεν ήταν απαραίτητο στο παρόν πλαίσιο, αφού υπάρχουν ήδη εξαιρετικές συζητήσεις σε σχέση με αυτά τα ζητήματα αλλού (π.χ. Hewstone, 1989· Ng, 1980· Oakes et al., 1994· Turner et al., 1987· Tyler & Smith, 1999).

Ελπίζουμε λοιπόν ότι το μοντέλο της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας που παρουσιάστηκε εδώ θα φανεί χρήσιμο ως βάση για έναν γόνιμο επιστημονικό διάλογο γύρω από την εννοιολογική σύλληψη, τις προϋποθέσεις και τις συνέπειες της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας. Είμαστε επιπλέον πεπεισμένοι ότι θα βοηθήσει να εξερευνηθούν αρκετές νέες και πολλά υποσχόμενες κατευθύνσεις εμπειρικής έρευνας. Ειδικότερα ελπίζουμε ότι η μελλοντική εμπειρική έρευνα θα αφιερωθεί στον προσεκτικό και λεπτομερή έλεγχο της –σύμφωνης με την υπόθεσή μας– διαδικασίας πολιτικοποίησης, των διαφόρων σταδίων της και της προτεινόμενης αλληλουχίας τους, των συγκεκριμένων ψυχολογικών λειτουργιών της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας για το μεμονωμένο μέλος της ομάδας, καθώς και των μοναδικών συμπεριφορικών συνεπειών της πολιτικοποιημένης συλλογικής ταυτότητας, με ιδιαίτερη έμφαση στη στρατηγική συλλογική δράση σε τριγωνισμένα κοινωνικά πλαίσια.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Aarts, C. W. M. A. (1990). *Bodemverontreiniging en collectieve actie* [Soil pollution and collective action]. Unpublished doctoral dissertation. University of Twente, Enschede, The Netherlands.
- Baumeister, R. F. & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Boender, K. (1985). *Sociologische Analyse van Milieusolidariteit onder Elites en Publiek* [Sociological analysis of environmental solidarity among elites and the general public]. Rijswijk, the Netherlands: Sythoff Pers.
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475-482.
- Brewer, M. B. & Pickett, C. L. (1999). Distinctiveness motives as a source of the social self. In T. R. Tyler, R. M. Kramer & O. P. John (Eds.), *The psychology of the social self* (pp. 71-87). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Brown, R. (1995). *Prejudice: its social psychology*. Oxford, England: Blackwell.
- Brown, R. & Gaertner, S. (Eds.) (2001). *Blackwell handbook in social psychology: Intergroup processes* (Vol. 4). Oxford, England: Blackwell.
- Cross, W. E. (1995). In search of Blackness and Afrocentricity: The psychology of Black identity change. In H. W. Harris, H. C. Blue & E. E. H. Griffith (Eds.), *Racial and ethnic identity: Psychological development and creative expression* (pp. 53-72). New York: Routledge.
- Dépret, E. F. & Fiske, S. T. (1993). Social cognition and power: Some cognitive consequences of social structure as a source of control deprivation. In G. Weary, F. Gleicher & K. Marsh (Eds.), *Control motivational and social cognition* (pp. 176-202). New York: Springer-Verlag.
- De Weerd, M. & Klandermans, B. (1999). Group identification and social protest: Farmers' protest in the Netherlands. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1073-1095.
- Durkheim, E. (1976). *Die Regeln der soziologischen Methode* [The rule of the sociological method] (5th edn). Darmstadt, Germany: Luchterhand. (Original work published 1895.)
- Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity management strategies. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (Vol. 4, pp. 27-57). Chichester, England: Wiley.
- Ellemers, N., Kortekaas, P., & Ouwerkerk, J. W. (1999). Self-categorization,

- commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity. *European Journal of Social Psychology*, 29, 371-389.
- Esser, H. (1993). *Soziologie - Allgemeine Grundlagen* [Sociology - General Foundations]. Frankfurt/Main, Germany: Campus.
- Farley, J. (1982). *Majority-minority relations*. Englewood, NJ: Prentice Hall.
- Ferree, M. M. & Miller, F. D. (1985). Mobilization and meaning: Toward an integration of social psychological and resource perspectives on social movements. *Sociology Inquiry*, 55, 38-61.
- Fiske, S. T. (1993). Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48, 621-628.
- Fiske, S. T. (2000). Stereotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: Evolution, culture, mind, and brain. *European Journal of Social Psychology*, 30, 299-322.
- French, J. R. P. & Raven, B. (1959). The bases of social power. In D. Cartwright (Ed.), *Studies in social power* (pp. 150-167). Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.
- Frijda, N. H., Kuipers, P., & Ter Schure, E. (1989). Relations among emotions, appraisal, and emotional readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 212-228.
- Gamson, W. A. (1992). *Talking politics*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Gerhards, J. & Rucht, D. (1992). Mesomobilization: Organizing and framing in two protest campaigns in West Germany. *American Journal of Sociology*, 98, 555-596.
- Goodin, R. E. & Klingemann, H.-D. (1996). Political science: The discipline. In R. E. Goodin & H.-D. Klingemann (Eds.), *A new handbook of political science* (pp. 3-49). Oxford, England: Oxford University Press.
- Gupta, D. K. (1998). Ethnicity and politics in the US: The predicament of the African-American minority. *Ethnic Studies Report*, 16, 215-254.
- Haslam, S. A. (2001). *Psychology in organizations: The social identity approach*. London: Sage.
- Hewstone, M. (1989). *Causal attribution: From cognitive processes to collective beliefs*. Oxford, England: Blackwell.
- Hewstone, M. (1990). The "ultimate attribution error". A review of the literature on intergroup causal attribution. *European Journal of Social Psychology*, 20, 311-335.

- Hogg, M. A. & Abrams, D. (Eds.) (1993). *Group motivation: Social psychology perspectives*. Hemel Hempstead, England: Harvester Wheatsheaf.
- Huddy, L. (2001). From social to political identity: A critical examination of social identity theory. *Political Psychology*, 22, 127-156.
- Johnston, H. & Klandermans, B. (1995). The cultural analysis of social movements. In H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), *Social movement and culture* (pp. 3-24). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jones, J. R. (1972). *Prejudice and racism*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford, England: Basil Blackwell.
- Klandermans, B. (2000). Identity and protest: How group identification helps to overcome collective action dilemmas. In M. van Vugt, M. Snyder, T. Tyler & A. Biehl (Eds.), *Collective helping in modern society* (pp. 162-183). London: Routledge.
- Klandermans, B., Roefs, M., & Olivier, J. (1998). A movement takes office. In D. S. Meyer & S. Tarrow (Eds.), *The social movement society: Contentious politics for a century* (pp. 173-194). Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Kriesi, H. (1993). *Political mobilization and social change: The Dutch case in comparative perspective*. Aldershot, England: Avebury.
- Lalonde, R. N. & Cameron, J. E. (1994). Behavioral responses to discrimination: A focus on action. In M. P. Zanna & J. M. Olson (Eds.), *The psychology of prejudice: The Ontario symposium* (Vol. 7, pp. 257-288). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Landman, J. (1993). *Regret: The persistence of the possible*. New York: Oxford University Press.
- Luhtanen, R. & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Major, B. (1994). From social inequality to personal entitlement: The role of social comparisons, legitimacy appraisals, and group membership. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 26, pp. 293-355). San Diego, CA: Academic Press.
- Markus, H. & Kunda, Z. (1986). Stability and malleability of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 858-866.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- McAdam, D. (1982). *Political process and the development of Black insurgency*. Chicago: University of Chicago Press.

- McAdams, D. P. (1997). The case for unity in the (post)modern self. In R. D. Ashmore & L. Jussim (Eds.), *Self and identity* (pp. 46-78). Oxford, England: Oxford University Press.
- Moscovici, S. (1976). *Social influence and social change*. London: Academic Press.
- Moscovici, S., Mucchi-Faina, A., & Maass, A. (Eds.) (1994). *Minority influence*. Chicago: Nelson-Hall.
- Mugny, G. (1982). *The power of minorities*. London: Academic Press.
- Mummendey, A. & Otten, S. (1998). Positive-negative asymmetry in social discrimination. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (Vol. 9, pp. 107-143). Chichester, England: Wiley.
- Mummendey, A. & Wenzel, M. (1999). Social discrimination and tolerance in intergroup relations: Reactions to intergroup difference. *Personality and Social Psychology Review*, 3, 158-174.
- Ng, S. H. (1980). *The social psychology of power*. London: Academic Press.
- Ng, S. H. (1982). Power and intergroup discrimination. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 179-206). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford, England: Blackwell.
- Pettigrew, T. F. (1979). The ultimate attribution error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 461-476.
- Reicher, S. D. (1995). Three dimensions of the social self. In A. Oosterwegel & R. A. Wicklund (Eds.), *The self in European and North American culture: Development and processes* (pp. 277-290). Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (1996a). Seeking influence through characterising self-categories: An analysis of anti-abortionist rhetoric. *British Journal of Social Psychology*, 35, 297-311.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (1996b). Self-category constructions in political rhetoric: An analysis of Thatcher's and Kinnock's speeches concerning the British miners' strike (1984-5). *European Journal of Social Psychology*, 26, 353-372.
- Roefs, M., Klandermans, B., & Olivier, J. (1998). Protest intentions on the eve of South Africa's first nonracial elections: Optimists look beyond injustice. *Mobilization*, 3, 51-68.

- Rucht, D. (1995). Kollektive Identität: Konzeptuelle Überlegungen zu einem Desiderat der Bewegungsforschung [Collective identity: Some conceptual considerations on a lacuna of social movement research]. *Forschungs-journal Neue Soziale Bewegungen*, 8(1), 9-23.
- Sachdev, I. & Bourhis, R. Y. (1985). Social categorization and power differentials in group relations. *European Journal of Social Psychology*, 15, 415-434.
- Sachdev, I. & Bourhis, R. Y. (1991). Power and status differentials in minority and majority group relations. *European Journal of Social Psychology*, 21, 1-24.
- Sherman, J. S., Judd, C. M., & Park, B. (1989). Social cognition. *Annual Review of Psychology*, 40, 281-326.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). *An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Simon, B. (1997). Self and group in modern society: Ten theses on the individual self and the collective self. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers & S. A. Haslam (Eds.), *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 318-335). Oxford, England: Blackwell.
- Simon, B. (1998a). Individuals, groups, and social change: On the relationship between individual and collective self-interpretations and collective action. In C. Sedikides, J. Schopler & C. Insko (Eds.), *Intergroup cognition and intergroup behavior* (pp. 257-282). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Simon, B. (1998b). The self in minority-majority contexts. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (Vol. 9, pp. 1-31). Chichester, England: Wiley.
- Simon, B. (1999). A place in the world: Self and social categorization. In T. R. Tyler, R. M. Kramer & O. P. John (Eds.), *The psychology of the social self* (pp. 47-69). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Simon, B., Aufderheide, B., & Kampmeier, C. (2001). The social psychology of minority-majority relations. In R. Brown & S. Gaertner (Eds.), *Blackwell handbook in social psychology: Intergroup processes* (Vol. 4, pp. 303-323). Oxford, England: Blackwell.
- Simon, B. & Hamilton, D. L. (1994). Self-stereotyping and social context: The effects of relative in-group size and in-group status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 699-711.
- Simon, B., Loewy, M., Stürmer, S., Weber, U., Freytag, P., Habig, C., Kampmeier, C., & Spahlinger, P. (1998). Collective identification and social

- movement participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*, 646-658.
- Simon, B., Pantaleo, G., & Mummendey, A. (1995). Unique individual or interchangeable group member? The accentuation of intragroup differences versus similarities as an indicator of the individual self versus the collective self. *Journal of Personality and Social Psychology*, *69*, 106-119.
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (1995). *Social psychology*. New York: Worth.
- Smith, H., Spears, R., & Oyen, M. (1994). "People like us": The influence of personal deprivation and group membership salience on justice evaluations. *Journal of Experimental Social Psychology*, *30*, 277-299.
- Snow, D. A., Rochford, B. E., Worden, S. K., & Benford, R. D. (1986). Frame alignment processes, micromobilization, and movement participation. *American Sociological Review*, *51*, 464-481.
- Stryker, S., Owens, T., & White, R. (Eds.) (2000). *Self, identity, and social movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Stürmer, S. & Simon, B. (2001). *Collective identity and social movement participation: A longitudinal test of the dual-pathway model*. Manuscript in preparation.
- Stürmer, S., Simon, B., Loewy, M., Duhme, M., & Jörger, H. (2001). *The dual-pathway model of social movement participation: The case of the fat acceptance movement*. Unpublished manuscript, University of Kiel, Kiel, Germany.
- Szasz, A. (1994). *EcoPopulism: Toxic waste and the movement for environmental justice*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tajfel, H. (Ed.) (1978). *Differentiation between social groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of inter group behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987).

- Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, J. C. & Onorato, R. S. (1999). Social identity, personality, and the self-concept: A self-categorization perspective. In T. R. Tyler, R. M. Kramer & O. P. John (Eds.), *The psychology of the social self* (pp. 11-46). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Tyler, T. R. & Smith, H. J. (1999). Justice, social identity, and group processes. In T. R. Tyler, R. M. Kramer & O. P. John (Eds.), *The psychology of the social self* (pp. 223-264). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Wagner, U., Lampen, L., & Syllwasschy, J. (1986). Ingroup inferiority, social identity and outgroup devaluation in a modified minimal group. *British Journal of Social Psychology*, 25, 15-24.
- Walker, I. & Pettigrew, T. F. (1984). Relative deprivation theory: An overview and conceptual critique. *British Journal of Social Psychology*, 23, 303-310.
- Walsh, E. J. (1988). *Democracy in the shadows: Citizen mobilization in the wake of the accident at Three Mile Island*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Weber, H. (1989). Conflict in interorganizational systems: On the logic of conflict of trade unions and employers' associations in the 1984 metal strike in West Germany. In B. Klandermans (Ed.), *International social movement research. Vol. 2: Organizing for change: Social movement organizations in Europe and the United States* (pp. 363-382). Greenwich, CT: JAI Press.
- Weber, M. (1919). Politik als Beruf [Politics as profession]. In H. Baier, M. R. Lepsius, W. J. Mommsen, W. Schluchter & J. Winckelmann (Eds.), *Max Weber Gesamtausgabe* (pp. 113-252). Tübingen, Germany: Mohr.
- Weiner, B. (1995). *Judgements of responsibility: A foundation for a theory of shame, guilt, embarrassment, and pride*. New York: Guilford Press.
- Wenzel, M. (2000). Justice and identity: The significance of inclusion for perceptions of entitlement and the justice motive. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 157-176.
- Words of the Week (2000, April 13). *Die Zeit*, p. 2.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994-1003.

13 Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΚΑΙ Η ΙΣΧΥΣ ΤΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ: ΜΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟΥ*

Ξένια Χρυσοχόου & Chiara Volpato

Σε αυτό το άρθρο εξετάζουμε τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί μια μειονότητα για να ασκήσει άμεση επιρροή με στόχο την κοινωνική αλλαγή, μέσα από την ποιοτική ανάλυση ενός κειμένου που ιστορικά έχει παρακινήσει τους ανθρώπους να αναλάβουν συλλογική δράση για αλλαγή: του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*. Για την πλαίσιωση και καθοδήγηση της ποιοτικής ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε ένα κοινωνιοψυχολογικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής (Mugny, 1982). Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, οι μειονότητες, για να ασκήσουν επιρροή, πρέπει να στοχεύσουν αυτούς μέσα από την πλειοψηφία που, αν και πολυπληθείς, είναι ανίσχυροι. Η μειονότητα πρέπει να δημιουργήσει και να διατηρήσει μια σχέση ανταγωνισμού με την ισχυρή πλειοψηφία, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να ενδυναμώσει την ταυτότητα της ανίσχυρης πλειοψηφίας και να παρουσιάσει τον εαυτό της ως την ομάδα που μπορεί να καθοδηγήσει την ανίσχυρη πλειοψηφία ώστε να ανατρέψει τους ισχυρούς. Όπως δείχνει η ανάλυση, η μειονότητα ακολουθεί τρεις στρατηγικές: (α) τη διακρήρυξη μιας θεώρησης του κό-

* Από το: Chryssochoou, X. & Volpato, C. (2004). Social influence and the power of minorities: An analysis of the "Communist Manifesto". *Social Justice Research*, 17 (4), 357-388.

σμου στην οποία ενυπάρχει ένα σύστημα κατηγοριοποίησης· το σύστημα αυτό αντικειμενοποιεί τις σχέσεις εξουσίας και δημιουργεί διαφορετικούς στόχους επιρροής και σύγκρουσης· (β) την κατασκευή της ταυτότητας της μειονότητας ως μιας ομάδας που αποτελεί τμήμα του στόχου της επιρροής, δηλαδή του πληθυσμού, είναι όμως πρωτοτυπική έκφρασή του· (γ) τη δημιουργία και διατήρηση σχέσεων ανταγωνισμού με το τμήμα της πλειοψηφίας που κατέχει την εξουσία. Κατ' αυτό τον τρόπο η μειονότητα αποφεύγει να χαρακτηριστεί ως αποκλίνουσα, κατορθώνει να σταθεί ως ίση απέναντι στην πλειοψηφία και δίνει την εντύπωση ότι είναι ικανή να ανατρέψει την ισχυρή πλειοψηφία από τη θέση της.

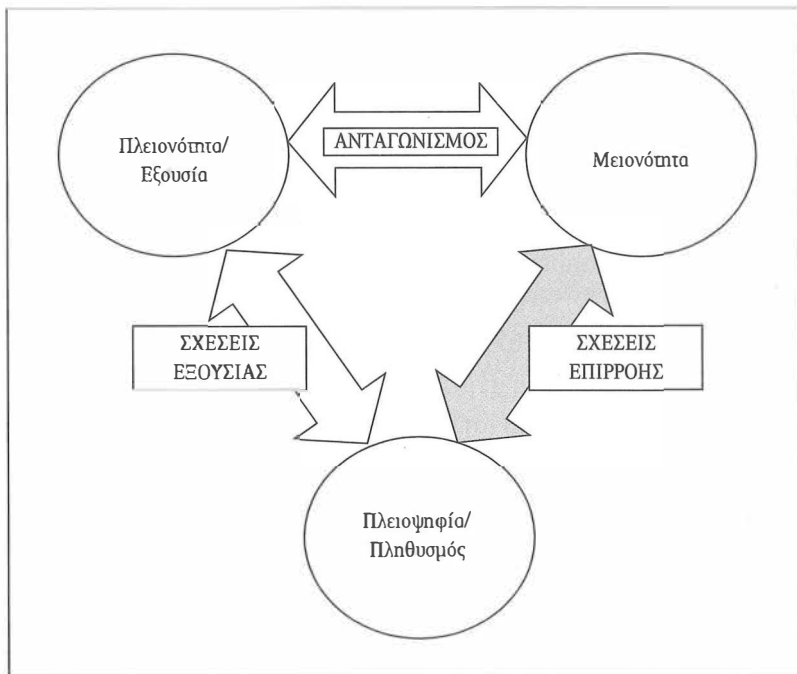
Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο αναλύονται οι κοινωνιοψυχολογικές στρατηγικές που χρησιμοποιεί μια μειονότητα για να ασκήσει επιρροή με στόχο τη συλλογική δράση και την κοινωνική αλλαγή. Η μειονοτική επιρροή που μελετήθηκε αφορά την αποτελεσματικότητα του μειονοτικού επιχειρήματος στην αλλαγή των απόψεων των ανθρώπων (Butera & Mugny, 2001· Maass & Volpato, 1994· Moscovici, 1976· Moscovici et al., 1994· Mugny & Pérez, 1991· Turner, 1991). Το παρόν άρθρο εξετάζει όμως τη μειονοτική επιρροή από διαφορετική σκοπιά, καθώς μελετά τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί η μειονότητα για να ασκήσει επιρροή και να φέρει την αλλαγή. Ειδικότερα επισημαίνουμε την ιδιαίτερη σημασία που έχει η ανάλυση ενός κειμένου (μανιφέστο), το οποίο συντάσσεται από τις μειονότητες για την περιγραφή των θέσεών τους. Το *μανιφέστο* είναι ένα ιδρυτικό κείμενο, με βάση το οποίο τα νέα μέλη προσχωρούν στην ομάδα και νομιμοποιούν τις συνακόλουθες πράξεις τους. Αποτελεί μέρος της διαδικασίας της κοινωνικής επιρροής, συμβάλλει στη γένεση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, ενώ ταυτόχρονα είναι ένα από τα εργαλεία της κατασκευής ταυτοτήτων. Ως κείμενο, το *μανιφέστο* είναι ένα έντυπο μήνυμα

που, σύμφωνα με τις θεωρίες της αλλαγής στάσεων, προκαλεί τον στοχασμό χρησιμοποιώντας ένα μεγάλο φάσμα στρατηγικών πειθούς (McGuire, 1985). Η ανάλυσή μας εστιάζει όχι μόνο στο περιεχόμενο του μανιφέστου, αλλά και στις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη της επιρροής.

Η καινοτομία δύναμη των μειονοτήτων έχει εξεταστεί επανειλημμένα στην κοινωνιοψυχολογική βιβλιογραφία, με αρχή το πρωτοποριακό έργο του Serge Moscovici και των συνεργατών του (Moscovici, 1976· Moscovici & Lage, 1976, 1978· Moscovici & Mugny, 1987· Moscovici & Personnaz, 1980· Papastamou, 1983). Οι μειονότητες βρίσκονται σε δυσχερή και μειονεκτική κατάσταση εξαιτίας είτε του αριθμητικού τους μεγέθους είτε της κοινωνικής τους θέσης είτε και των δύο. Επομένως, τις περισσότερες φορές δεν βρίσκονται στη θέση ισχύος που απαιτείται για την άσκηση επιρροής. Επιπλέον, προτείνοντας μια εναλλακτική άποψη, αμφισβητούν την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και έτσι συνιστούν απειλή για την κοινωνική οργάνωση, τους κανόνες και τις αξίες που χαρακτηρίζουν το κοινωνικό σύστημα. Ως εκ τούτου, βρίσκονται αντιμέτωπες με την πιθανότητα εξοστρακισμού, αποκλεισμού και «ψυχολογιοποίησης» (Moscovici, 1976· Papastamou, 1987, 1989), καθώς και με την πιθανότητα να θεωρηθούν αποκλίνουσες. Σε μια τέτοια περίπτωση το μήνυμά τους δεν θα έχει επίδραση, αφού η προσοχή θα στραφεί στην πηγή του μηνύματος, δηλαδή στην ίδια τη μειονότητα, η οποία τότε θα παρουσιαστεί με τρόπο που ενέχει την απειλή του αποκλεισμού για όσους θεωρούνται μέλη της.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Moscovici (Moscovici, 1976, 1980), οι μειονότητες είναι δυνατόν να ασκήσουν επιρροή σε λανθάνον επίπεδο όταν κατορθώσουν να προκαλέσουν μια διαδικασία επικύρωσης μέσω της συνεκτικής τους συμπεριφοράς. Σε αυτή την περίπτωση η προσοχή δεν εστιάζεται πλέον στην πηγή του μηνύματος (στη μειονότητα), αλλά στο αντικείμενο της επιρροής. Οι αποδέκτες του μηνύματος θα προσπαθήσουν να καταλάβουν γιατί διαφέρουν οι θέσεις της μειονότητας εστιάζοντας στο ίδιο το περιεχόμενο του μηνύ-

Σχήμα 1

Ο ρόλος των κοινών και διαφοροποιημένων ταυτοτήτων στην εξουσία

ματος. Η θεωρία προβλέπει ότι, παρόλο που οι περισσότεροι άνθρωποι δεν πείθονται άμεσα πάνω στο συγκεκριμένο πρόβλημα, ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας μπορεί να αλλάξουν απόψεις σε μεταγενέστερο χρόνο ή για άλλα σχετικά ζητήματα. Οι μειονότητες όμως δεν επιδιώκουν να ασκήσουν τέτοια λανθάνουσα επιρροή. Αντίθετα πασχίζουν να ασκήσουν άμεση επιρροή. Αντιμετωπίζουν έτσι μια διπλή πρόκληση: να αποφύγουν να χαρακτηριστούν ως αποκλίνουσες και να πείσουν τους ανθρώπους να ασπαστούν άμεσα τις θέσεις τους.

Υποστηρίζουμε εδώ ότι οι μειονότητες, προκειμένου να ανταποκριθούν στην πρώτη πρόκληση (την αποφυγή της απόκλισης), πρέπει κατά πρώτο λόγο να δημιουργήσουν μια ξεκάθαρη ταυτότητα και, κατά δεύτερο λόγο, να πείσουν τους ανθρώπους να ταυτιστούν με αυ-

τήν. Όσον αφορά τη δεύτερη πρόκληση (την άμεση επιρροή), πρέπει να δείξουν ότι αφηφούν την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων χωρίς να αφήνουν περιθώριο για συμβιβασμούς, καθώς και να υποχρεώσουν τους στόχους της επιρροής, δηλαδή τους αποδέκτες του μηνύματος, να μπου σε μια διαδικασία επικύρωσης. Έτσι οι μειονότητες έχουν τρεις στρατηγικές προς εφαρμογή: (α) να κατασκευάσουν την ταυτότητά τους· (β) να επηρεάσουν τους άλλους ώστε να ενστερνιστούν αυτή την ταυτότητα· (γ) να διατηρήσουν τη σύγκρουση προκειμένου να πιέσουν για κοινωνική αλλαγή.

Στην ανάλυσή μας για τη μειονοτική επιρροή ακολουθούμε το μοντέλο που προτάθηκε από τον Mugny (1982· Σχήμα 1). Σύμφωνα με αυτό, η πλειοψηφία που αντιτίθεται στις θέσεις της μειονότητας αποτελείται από «δύο κοινωνικές οντότητες που είναι διακριτές ακριβώς επειδή η μεταξύ τους σχέση είναι ξεκάθαρα ορισμένη: από τη μια υπάρχει η εξουσία, που υπαγορεύει τις αξίες και τους κανόνες, και από την άλλη υπάρχει ο πληθυσμός, που υποτάσσεται στην κυριαρχία αυτής της εξουσίας και που μέσω της εσωτερίκευσης της κυρίαρχης ιδεολογίας συμμετέχει εν μέρει ή πλήρως στις δραστηριότητες επιβολής των αξιών και των κανόνων, και κατ' αυτό τον τρόπο εξελίσσεται σε πλειοψηφία» (σελ. 29)¹. Σύμφωνα με τον Mugny, η έννοια του πληθυσμού συμπίπτει με αυτό που χαρακτηρίζαμε παλιότερα «σιωπηλή πλειοψηφία». Επιπλέον, ο ίδιος υποστηρίζει ότι η σχέση μεταξύ της πρώτης πλειοψηφικής οντότητας (της εξουσίας) και της δεύτερης πλειοψηφικής οντότητας (του πληθυσμού) είναι σχέση κυριαρχίας, ενώ η σχέση μεταξύ της ισχυρής πλειοψηφίας και της μειονότητας είναι σχέση ανταγωνισμού. Έτσι, η «σχέση μεταξύ μειονότητας και εξουσίας δεν είναι απλά ζήτημα επιρροής αλλά στρατηγικών εξουσίας [...] οι διαδικασίες επιρροής καθ' εαυτές γεννώνται μέσα από τη σχέση μειονότητας και πληθυσμού (σ. 31, βλ. επίσης Σχήμα 1).

1. Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στο τμήμα της πλειοψηφίας που χαρακτηρίζεται από υψηλή κοινωνική θέση/εξουσία (πλειονότητα) και στην αριθμητική πλειοψηφία.

Στην πραγματικότητα, ο πληθυσμός είναι διχασμένος μεταξύ δύο φορέων που επιδιώκουν να ασκήσουν επιρροή πάνω του: από τη μια βρίσκεται η πλειονότητα/εξουσία, που επιδιώκει να διαιωνίσει την κυριαρχία της (δικαιολόγηση του συστήματος), και από την άλλη η μειονότητα, που επιδιώκει να τον επηρεάσει με στόχο την κοινωνική αλλαγή. Η μειονότητα δεν μπορεί να ελπίζει ότι θα αλλάξει το τμήμα της πλειοψηφίας που κατέχει την εξουσία. Έτσι, ο στόχος της επιρροής της είναι ο πληθυσμός. Επομένως, η μειονότητα επιδιώκει μέσω του μανιφέστου να τοποθετήσει τον εαυτό της ως οντότητα και να προσελκύσει τον πληθυσμό στο μήνυμά της.

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι το μανιφέστο –εν είδει διακήρυξης της μειονότητας– πρέπει να ακολουθήσει τρεις στρατηγικές προκειμένου να ασκήσει επιρροή στον πληθυσμό: (α) να διακρίνει μεταξύ της πλειονότητας/εξουσίας και της πλειοψηφίας/πληθυσμού· (β) να δημιουργήσει μια ταυτότητα για την ίδια τη μειονότητα· και (γ) να διατηρήσει τη σχέση ανταγωνισμού με την πλειονότητα/εξουσία. Η πρώτη στρατηγική επιτρέπει στη μειονότητα να τονίσει τη σχέση εξουσίας/κυριαρχίας μεταξύ των τμημάτων της πλειοψηφίας και να ορίσει τον στόχο της επιρροής της. Η δεύτερη στοχεύει στη σαφή διατύπωση των πεποιθήσεων της μειονότητας ώστε αυτή να παραμείνει συνεκτική και συνεπής. Η στρατηγική αυτή επιδιώκει επιπλέον να δημιουργήσει μια ταυτότητα με την οποία να μπορεί να ταυτιστεί ο πληθυσμός. Τέλος, η τρίτη στρατηγική αποσκοπεί στο να παραμείνει η μειονότητα σαφώς διαχωρισμένη από την πλειονότητα/εξουσία και να διατηρήσει τη συνεκτικότητά της. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι τρεις αυτές στρατηγικές δεν είναι διαχωρισμένες αλλά αλληλένδετες, με την έννοια ότι τροφοδοτούν και υποστηρίζουν η μια την άλλη έτσι ώστε να επιτευχθεί η κύρια επιδίωξη: να διατυπωθούν οι θέσεις της μειονότητας και να ασκηθεί επιρροή με στόχο την κοινωνική αλλαγή.

Το επιχείρημά μας εδώ είναι ότι η μειονότητα, στην προσπάθειά της να διαδώσει το μήνυμά της, δεν πρέπει να εφαρμόσει μια στρατηγική ευθείας διακήρυξης των θέσεών της («αυτό είναι που πιστεύ-

ουμε»). Αντίθετα, πρέπει να ακολουθήσει μια στρατηγική αντίθεσης, να περιγράψει δηλαδή τι πρέπει να απορριφθεί και γιατί («αυτό θέλουν να μας κάνουν να πιστέψουμε κι εμείς το απορρίπτουμε»). Χρησιμοποιώντας αυτή τη στρατηγική της αντίθεσης, η μειονότητα πιθανώς να κατορθώσει να υπονομεύσει τις πεποιθήσεις της δικαιολόγησης του συστήματος και της κυριαρχίας. Στην κοινωνιοψυχολογική γραμματεία είναι εδραιωμένη η θέση ότι αν δεν αμφισβητηθεί η νομιμότητα και η δικαιολόγηση του συστήματος, δεν είναι δυνατή η κοινωνική αλλαγή (Chrysochoou & Sanchez-Mazas, 2000· Ellemers, 1993· Gurr, 1970· Jost & Banaji, 1994· Jost & Major, 2001· Runciman, 1966· Tajfel, 1974· Tajfel & Turner, 1986· Taylor & McKirnan, 1984· Wright & Taylor, 1998).

Επιπλέον, περιγράφοντας τις σχέσεις εξουσίας που επικρατούν στο εσωτερικό της πλειοψηφίας, η μειονότητα επιχειρεί να δημιουργήσει μια αναπαράσταση των συμβολικών σχέσεων που υπάρχουν μεταξύ των ομάδων αυτών. Οι συμβολικές σχέσεις εκφράζουν τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα και οι ομάδες ορίζουν τον εαυτό τους στο πλαίσιο των μεταξύ τους σχέσεων (Doise, 1990). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η μειονότητα δημιουργεί ένα νέο σύστημα κατηγοριοποίησης που εμπραγματώνει αυτές τις συμβολικές κοινωνικές σχέσεις (Chrysochoou, 2000· Operario & Fiske, 1998). Αυτό το νέο σύστημα κατηγοριοποίησης επιτρέπει στη μειονότητα να «κατασκευάσει» τη βάση της επιρροής της, να «διαχωρίσει» δηλαδή την πλειονότητα/εξουσία από την πλειοψηφία/πληθυσμό.

Η υπονόμηση της ιδεολογίας που δικαιολογεί το σύστημα συνδέεται με την κατασκευή μιας συλλογικής ταυτότητας. Όπως υποστηρίζουν οι Jost, Burgess και Mosso (Jost et al., 2001, σ. 378), υπάρχουν ενδείξεις ότι «η υπονόμηση της δικαιολόγησης του συστήματος οδηγεί στην αύξηση της νομιμοποίησης της ομάδας». Τα παραπάνω όμως δεν αρκούν για να οδηγήσουν στη συμμετοχή σε συλλογικά κινήματα. Όπως δείχνουν ερευνητικά ευρήματα (Simon et al., 1998), παρότι η ταύτιση με την ευρύτερη καταπιεσμένη κατηγορία είναι απαραίτητη για να αμφισβητήσει κανείς τις σχέσεις εξουσίας με-

ταξύ των ομάδων, προκειμένου να συμμετάσχει ενεργά σε κάποιο συλλογικό κίνημα με στόχο την αλλαγή, θα πρέπει να ταυτιστεί με μια μικρότερη ομάδα ακτιβιστών, η οποία στο εσωτερικό της ευρύτερης κατηγορίας ενσαρκώνει τους στόχους και αναλαμβάνει τη δράση. Η ομάδα αυτή είναι η μειονότητα που επιδιώκει να ηγηθεί του κινήματος. Σύμφωνα με τις θεωρίες της ηγεσίας (Hogg, 2001), η μειονότητα θα επιτύχει τους σκοπούς της αν παρουσιάσει τον εαυτό της ως πρωτοτυπικό μέλος της κατηγορίας «πληθυσμός». Ο τελικός στόχος της μειονότητας είναι να παρουσιάσει την ταυτότητά της ως πρωτοτυπική και να ορίσει τον εαυτό της ως τον ηγέτη που είναι ικανός να αναλάβει την απαραίτητη δράση για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής. Παρόμοια άποψη εκφράζουν οι Simon και Klandermans (2001) στο μοντέλο που προτείνουν για την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα. Το μοντέλο τους βασίζεται σε τρεις «κρίσιμους πυλώνες»: τη συλλογική ταυτότητα, τον αγώνα για την εξουσία και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα αυτοί οι ανταγωνισμοί. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η πολιτικοποιημένη κοινωνική ταυτότητα θα αναδυθεί εφόσον οι άνθρωποι εμπλακούν συνειδητά ως μέλη μιας ομάδας στον αγώνα για εξουσία, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου. Η ταυτότητα αυτή εξελίσσεται σε τρία στάδια: συνείδηση των κοινών αιτημάτων, απόδοση της ευθύνης σε κάποιον αντίπαλο και εμπλοκή ολόκληρης της κοινωνίας ή ενός τρίτου μέρους στη σύγκρουση μεταξύ ενδοομάδας και εξωομάδας. Όταν επιτυγχάνεται ο τριγωνισμός της πάλης για την ανάληψη της εξουσίας, τότε η συλλογική ταυτότητα είναι πλήρως πολιτικοποιημένη.

Για να συνοψίσουμε τα παραπάνω επιχειρήματα σχετικά με τη μειονοτική επιρροή και την πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα, υποθέτουμε ότι στο μανιφέστο η μειονότητα θα ακολουθήσει τρεις στρατηγικές: (α) Θα ορίσει τον στόχο της επιρροής της κάνοντας τη διάκριση ανάμεσα σε όσους αντιπροσωπεύουν την εξουσία (πλειονότητα/εξουσία) και σε όσους είναι ανίσχυροι αλλά πλειοψηφούν αριθμητικά (πλειοψηφία/πληθυσμός). Οι τελευταίοι αποτελούν στό-

χο καταπίεσης για τους ισχυρούς και στόχο επιρροής για τη μειονότητα. Με τη στρατηγική αυτή η μειονότητα εμπλέκει στη σύγκρουση το σύνολο της κοινωνίας. (β) Θα ορίσει την ταυτότητά της και θα εκφράσει τις θεμελιώδεις πεποιθήσεις της ομάδας. Η στρατηγική αυτή θα εδραιώσει τη συλλογική ταυτότητα στη βάση των κοινών αιτημάτων και του δυναμικού για δράση. (γ) Θα διατηρήσει τον ανταγωνισμό μεταξύ του εαυτού της και της εξουσίας, θα επιμείνει δηλαδή στην απόδοση ευθύνης στην τελευταία και στον αγώνα για την ανάληψη της εξουσίας.

Για να διερευνήσουμε αυτές τις υποθέσεις, επιλέξαμε να αναλύσουμε το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* (Marx & Engels, 1848/1998a, 1848/1998b), ένα κείμενο που άφησε τη σφραγίδα του την περίοδο του 19ου και του 20ού αιώνα, την «πιο πολυδιαβασμένη πολιτική μπροσούρα στην ανθρώπινη Ιστορία» (Wheen, 1999, σελ. 115), και που επιπλέον έχει χρησιμοποιηθεί σε όλο τον κόσμο ως εφαλτήριο για πολιτική δράση. Το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* θεμελίωσε μια αναπαράσταση που καθοδήγησε την κοινωνική δράση αλλά και τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο. Έχει αποτελέσει όργανο επιρροής των αναπαραστάσεων και πεποιθήσεων όπως και της πολιτικής δράσης ολόκληρων γενεών.

Το *Μανιφέστο* γράφτηκε και εκδόθηκε στις αρχές του 1848 με εντολή της οργάνωσης Bund der Kommunisten. Αυτή ήταν μια μικρή επαναστατική ομάδα, που δημιουργήθηκε στο Παρίσι κατά τη δεκαετία του 1830 υπό την επίδραση των ιδανικών της Γαλλικής Επανάστασης και αποτελούνταν κυρίως από Γερμανούς ριζοσπάστες. Η εντολή αναφερόταν στην έκδοση ενός συνοπτικού κειμένου που θα περιέγραφε συνοπτικά και ξεκάθαρα τους στόχους και τις πολιτικές ιδέες της οργάνωσης. Έτσι, το *Μανιφέστο* μπορεί να θεωρηθεί ένα κείμενο διακήρυξης που αντανακλά τις ομαδικές πεποιθήσεις μιας μειονότητας για την κοινωνία (Bar-Tal, 1990, 2000) και τη δική της θέση μέσα σε αυτήν.

Το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* εκδόθηκε τις παραμονές των επαναστάσεων του 1848 με άμεση αλλά σύντομη επιτυχία και μεταφρά-

στηκε στα γαλλικά, τα πολωνικά, τα ιταλικά, τα φλαμανδικά, τα σουηδικά και τα δανέζικα. Αν και δεν υποστηρίζουμε ότι η έκδοσή του επηρέασε εκείνες τις επαναστάσεις, μπορούμε να υποθέσουμε με σχετική ασφάλεια ότι διαδραμάτισε κάποιον ρόλο. Με τη λήξη των επαναστατικών κινημάτων όμως εξαφανίστηκε από την κυκλοφορία. Μόνο το 1870, και συγκεκριμένα με την ίδρυση της Δεύτερης και της Τρίτης Διεθνούς, το *Μανιφέστο* προσείλκυσε και πάλι την προσοχή του κοινού και έγινε ένα από τα πιο διαδεδομένα κείμενα σε όλο τον κόσμο. Πριν τη Ρωσική Επανάσταση του 1917 είχε μεταφραστεί σε 30 γλώσσες και είχε κυκλοφορήσει σε 100 περίπου διαφορετικές εκδόσεις (Hobsbawm, 1998). Με την αφορμή των 150 χρόνων από την πρώτη του έκδοση, το ενδιαφέρον για το *Μανιφέστο* εμφανίζεται ανανεωμένο και κυκλοφορούν νέες εκδόσεις του. Συγκεκριμένα, οι ειδικοί σχολίασαν τις σχέσεις μεταξύ των ιδεών που εκφράζονται στο *Μανιφέστο* και της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης στην οικονομική σφαίρα (Ragona, 2000).

Το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* συνδέεται αναμφισβήτητα με ένα κίνημα που προέβη σε συλλογική δράση και υποκινήθηκε από μια ομάδα που επιδίωκε την ανατροπή των σχέσεων εξουσίας και την έλευση της κοινωνικής αλλαγής. Υπ' αυτή την έννοια, πρόκειται για ένα κείμενο στο οποίο εκτίθενται τα επιχειρήματα καθώς και οι ρητορικές στρατηγικές της μειονότητας. Όπως αναφέρουν οι Hardt και Negri (2000, σελ. 73), ο Althusser (1995) συνδύασε τα χαρακτηριστικά του *Ηγεμόνα* του Μακιαβέλι με αυτά του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*, το οποίο χαρακτηρίζει ως «υπόδειγμα πολιτικού μανιφέστου», για να ορίσει τη «μορφή του μανιφέστου» ως έναν ιδιαίτερο τύπο κειμένου που γράφεται με προφανή στόχο την άσκηση επιρροής².

-
2. Ο Laski (1967) αναφέρει ότι, σε αντίθεση με τον Weitling που θεωρούσε πως η επανάσταση μπορεί να προκύψει ανά πάσα στιγμή, ο Μαρξ επιδίωκε την προσεκτική προπαγάνδα που θα προετοίμαζε τους ανθρώπους για την αλλαγή και, από κοινού με τον Ένγκελς, αφοσιώθηκε στην ανάπτυξη του Εκπαιδευτικού Συλλόγου των Εργατών [Worker's Educational Society].

Η ανάλυση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* επιτρέπει στον κοινωνικό ψυχολόγο να εξετάσει πώς μια μειονότητα προβάλλει μια εναλλακτική θέση στοχεύοντας στην κοινωνική αλλαγή και ταυτόχρονα πώς δημιουργεί μια ισχυρή κοινωνική αναπαράσταση που διαδόθηκε ευρύτατα και σε διάφορες χώρες. Απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχουν στην κοινωνική ψυχολογία άλλες έρευνες για το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* καθεαυτό³. Δεν υπάρχει δηλαδή προηγούμενη έρευνα που να επιχειρεί, με τη χρήση κοινωνιοψυχολογικών θεωριών και μεθόδων, να αναλύσει τόσο τη δημιουργία μιας κοινωνικής αναπαράστασης η οποία στοχεύει να ωθήσει τους ανθρώπους σε συλλογική δράση και αλλαγή, όσο και τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί η μειονότητα για να ασκήσει επιρροή. Αυτοί ακριβώς είναι οι στόχοι του παρόντος άρθρου. Η ανάλυση που ακολουθεί δεν αποτελεί διερεύνηση της μαρξιστικής *Weltanschauung* ούτε συζήτηση της ιδεολογικής της δυναμικής. Συνεπώς δεν θα συζητηθούν με διεξοδικό τρόπο όλα τα κομμάτια του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*. Ο στόχος εδώ είναι, με τη βοήθεια κοινωνιοψυχολογικών θεωριών, να αναλυθούν οι στρατηγικές που εφάρμοσε η μειονότητα (δηλαδή οι κομμουνιστές) προκειμένου να ασκήσει επιρροή με στόχο την κοινωνική αλλαγή.

Μέθοδος

Το κείμενο που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση είναι η αγγλική έκδοση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* που κυκλοφόρησε το 1998 από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις της Οξφόρδης (Oxford University Press). Ωστόσο, όλα τα παραθέματα και τα σχόλια για το κείμενο ελέγχθηκαν για την ακρίβειά τους επίσης στη γαλλική, την ιταλική και την ελληνική έκδοση.

3. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι πάντως έχουν ενδιαφερθεί για τον μαρξισμό ως κοινωνική αναπαράσταση (Coudin, 1994· Sensales, 1994).

Η ανάλυση περιλαμβάνει έναν συνδυασμό αναλυτικών στρατηγικών που εξυπηρετούν τους στόχους της έρευνας, την αποκάλυψη δηλαδή των στρατηγικών κοινωνικής επιρροής που χρησιμοποιήθηκαν για να υποκινήσουν τους ανθρώπους στη συλλογική δράση. Εστιάζουμε συγκεκριμένα στις προσπάθειες πειθούς που συνδέονται με τον ορισμό της ομαδικής ταυτότητας, εφόσον η πολιτικοποίηση της συλλογικής ταυτότητας θεωρείται το πρώτο βήμα για τη συλλογική δράση (Simon & Klandermans, 2001).

Βασιζόμενοι στο θεωρητικό μοντέλο που παρουσιάστηκε πιο πάνω (Mugny, 1982) και με κύριο στόχο την ανάδειξη των στρατηγικών επιρροής, εφαρμόσαμε μια ποιοτική μέθοδο ανάλυσης (Smith, 2000). Προς τούτο, το κείμενο του *Μανιφέστου* διαβάστηκε πολλές φορές και εντοπίστηκαν τα ακόλουθα στοιχεία:

- α. Όλες οι περιπτώσεις στις οποίες η μειονότητα αναφέρεται στον εαυτό της ως ομάδα (οι «κομμουνιστές»).
- β. Όλες οι περιπτώσεις στις οποίες η μειονότητα αναφέρεται σε μία ή περισσότερες άλλες ομάδες.
- γ. Όλες οι περιπτώσεις στις οποίες η μειονότητα αναφέρεται στη σχέση της με την άλλη ομάδα/τις άλλες ομάδες.
- δ. Όλες οι περιπτώσεις όπου συζητούνται οι σχέσεις μεταξύ άλλων ομάδων.
- ε. Όλες οι περιπτώσεις όπου η μειονότητα επιχειρεί να ασκήσει επιρροή (στόχοι).

Τα πέντε αυτά σημεία αντιστοιχούν στα στοιχεία που περιγράφονται στο Σχήμα 1, όπου παρουσιάζεται το μοντέλο επιρροής. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν *a priori* αναλυτικές κατηγορίες της ανάλυσης περιεχομένου. Επιπλέον, το κείμενο του *Μανιφέστου* διαβάστηκε και χωρίστηκε σε ενότητες σύμφωνα με το περιεχόμενό του. Με τη διαδικασία αυτή ακολουθήθηκε η δομή του *Μανιφέστου* ώστε να γίνουν κατανοητοί οι στόχοι του κειμένου, όπως αρθρώνονται σταδιακά. Σε κάθε ενότητα δόθηκε ένας «τίτλος» που συνοψίζει το περιεχόμενό της. Τέλος, η ποιοτική ανάλυση έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στις εισαγωγικές δηλώσεις του κάθε κεφαλαίου του *Μανιφέστου*. Οι εισαγωγικές

αυτές παρατηρήσεις θεωρούνται σημαντικά ρητορικά βήματα τα οποία χρησιμοποιούνται για να δώσουν τον τόνο του κεφαλαίου που ακολουθεί. Η ανάλυση δίνει ιδιαίτερη προσοχή στις δηλώσεις αυτές, από τις οποίες εκκινεί και εκτυλίσσεται ολόκληρο το επιχείρημα. Αυτή η ποιοτική περιγραφή παρουσιάζεται αρχικά.

Για να αποτυπωθεί η αναπαράσταση του κόσμου που προβάλλει η μειονότητα με όρους κοινωνικών κατηγοριών και των μεταξύ τους σχέσεων, με μια δεύτερη ανάλυση περιεχομένου (Krippendorff, 1980· Smith, 2000· Weber, 1985) εντοπίστηκαν τα χαρακτηριστικά, οι εικόνες, οι ορισμοί και τα στερεότυπα των ομάδων/κατηγοριών που αναφέρονται συχνότερα. Οι ομάδες αυτές ήταν οι ακόλουθες: Κομμουνιστές, Αστική Τάξη, Προλεταριάτο, Μεσαίες Τάξεις και Αριστοκρατία. Δύο ακόμη ομάδες –το *ρακένδυτο προλεταριάτο (βιούμπενπρολεταριάτο)* και οι κυρίαρχες τάξεις– αρχικά διατηρήθηκαν, αλλά στη συνέχεια απορρίφθηκαν εξαιτίας της μικρής συχνότητας εμφάνισής τους. Στην ανάλυση ακολουθήθηκαν οι εξής κανόνες: (1) διατηρήθηκε κατά το δυνατόν το *γράμμα* (lexis) του κειμένου· (2) τα ουσιαστικά, τα επίθετα, καθώς και οι περιγραφές συμπεριφορών που σχετίζονταν με καθεμιά από τις πέντε ομάδες κωδικοποιήθηκαν· με τη διαδικασία αυτή προέκυψε μια μεγάλη λίστα κατηγοριών στην οποία συνυπήρχαν κυριολεκτικοί ορισμοί και μεταφορικές εικόνες· (3) για να δημιουργηθεί η μονάδα ανάλυσης, ομαδοποιήθηκαν τα συνώνυμα, οι σημασιολογικά συγγενείς όροι και οι περιγραφές της ίδιας συμπεριφοράς. Για παράδειγμα, στην κατηγορία «μετατρέπει» ομαδοποιήθηκαν οι περιγραφές: «δημιούργησε γιγάντιες πόλεις», «συνάθροισε τον πληθυσμό», «όλες οι παγιωμένες, σκουριασμένες σχέσεις καταλύονται». Κατ' αυτό τον τρόπο υπολογίστηκαν 44 μονάδες ανάλυσης. Μερικά παραδείγματα είναι τα εξής: «φάντασμα», «εκπροσωπούν τους προλετάριους», «αποφασισμένο τμήμα της εργατικής τάξης», «κεφάλαιο», «μετατρέπει», «μάγος», «ανδράποδα», «η ισχύς του μεγαλώνει», «συντηρητικοί/αντιδραστικοί» (βλ. Παράρτημα). Στη συνέχεια κατασκευάστηκε ένας πίνακας πολλαπλής εισόδου που περιλάμβανε τις συχνότητες των μονάδων ανάλυσης όπως αυτές προέκυψαν για τις πέντε

ομάδες. Ο πίνακας αυτός (44 x 5) υποβλήθηκε σε παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών⁴ (Benzécri et al., 1976· Clausen, 1998· Doise et al., 1993· Greenacre, 1984· Greenacre & Blasius, 1994). Η ανάλυση έχει στόχο να εξετάσει την αναπαράσταση της κάθε ομάδας και τη θέση της σε σχέση με τις υπόλοιπες. Επιδιώκει να συλλάβει το κατά πόσον οι κατηγορίες που έχουν κατασκευαστεί αντανακλούν τις κοινωνικές σχέσεις. Τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης ακολουθούν αυτά της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου.

Ανάλυση

Η συνολική δομή του Μανιφέστου

Πριν στραφούμε στα αποτελέσματα της ποιοτικής ανάλυσης, είναι σημαντικό να παρουσιάσουμε τη δομή, δηλαδή τα κεφάλαια του *Μανιφέστου*, όπως αυτά διαμορφώθηκαν από τους συγγραφείς. Τα κεφάλαια και οι τίτλοι τους είναι ίδια σε όλες τις εκδόσεις του *Μανιφέστου* που συμβουλευτήκαμε:

- Προοίμιο: Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος
- Κεφάλαιο 1: Αστοί και Προλετάριοι
- Κεφάλαιο 2: Προλετάριοι και Κομμουνιστές
- Κεφάλαιο 3: Σοσιαλιστική και Κομμουνιστική Γραμματεία
- Κεφάλαιο 4: Η στάση των Κομμουνιστών απέναντι στα διάφορα κόμματα της αντιπολίτευσης.

Κατά πρώτο λόγο, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι, με εξαίρεση τον τίτλο του προοιμίου που λειτουργεί ως εισαγωγή, οι τίτλοι των κε-

4. Η παραγοντική ανάλυση αντιστοιχιών είναι μια τεχνική που χρησιμοποιείται για την επεξεργασία των πινάκων πολλαπλής εισόδου. Η υπόθεση είναι ότι οι γραμμές και οι στήλες του πίνακα είναι ανεξάρτητες. Η ανάλυση έχει στόχο να υπολογίσει τις αποκλίσεις από την ανεξαρτησία με τη διάσπαση των αρχικών πινάκων σε απλούστερους. Ανακατηγοριοποιεί τις στήλες και τις γραμμές και τις ιεραρχεί ώστε να προκύψει ο καλύτερος συνδυασμός.

φαλαίων αναφέρονται σε μια δυαδική σύγκριση μεταξύ ομάδων. Ο τίτλος της πρώτης ενότητας υποδηλώνει ότι οι αναγνώστες θα ενημερωθούν για δύο ευρείες κατηγορίες: τους Αστούς και τους Προλετάριους. Οι επόμενες τρεις ενότητες αφιερώνονται στην αποσαφήνιση των θέσεων των Κομμουνιστών (της μειονοτικής ομάδας που «μιλά μέσω» του *Μανιφέστου*) σε σχέση με άλλα «μέλη της ενδοομάδας». Εδώ έχουμε το πρώτο στοιχείο που φανερώνει ότι μέσα στις προθέσεις της μειονότητας είναι: (α) να διακρίνει μεταξύ της πλειονότητας/εξουσίας και της πλειοψηφίας/πληθυσμού και να εξηγήσει τη μεταξύ τους σχέση (κεφάλαιο 1)· (β) να διευκρινίσει τη δική της ταυτότητα και τη θέση της απέναντι σε διάφορες ομάδες, όπως η πλειοψηφία/πληθυσμός (κεφάλαιο 2), καθώς και απέναντι σε άλλους διεκδικητές που επιδιώκουν να ασκήσουν επιρροή στον πληθυσμό (κεφάλαια 3 και 4). Η ομιλούσα μειονότητα αντιλαμβάνεται ότι, προκειμένου να εδραιώσει την ταυτότητά της, η ομάδα πρέπει να διασαφηνίσει τη θέση της και να διακρίνει τον εαυτό της τόσο από την εξωομάδα όσο και από την ευρύτερη ενδοομάδα. Το *Μανιφέστο* εφαρμόζει αυτή τη στρατηγική με στόχο να εγκαθιδρύσει την ταυτότητα της ομάδας και να ασκήσει επιρροή.

Η ποιοτική ανάλυση: τα ρητορικά βήματα της μειονότητας

Προοίμιο: Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος 2: 1-20⁵

Αυτό το κεφάλαιο είναι σημαντικό επειδή εδώ η ομιλούσα μειονότητα επεξηγεί γιατί έγραψε το κείμενο του *Μανιφέστου*, καθώς και τι θέλει να επιτύχει με την έκδοσή του.

Το κεφάλαιο μπορεί να χωριστεί σε δύο ενότητες σύμφωνα με το περιεχόμενό του:

-
5. Ο πρώτος αριθμός πριν την άνω και κάτω τελεία αντιστοιχεί στον αριθμό της σελίδας στην αγγλική έκδοση και οι επόμενοι αριθμοί στις αντίστοιχες γραμμές του κειμένου.

- 2: 1-12 Ο Κομμουνισμός αναγνωρίζεται ως δύναμη
2: 13- 20 Οι Κομμουνιστές πρέπει να εκθέσουν τις απόψεις τους: το
μανιφέστο

Το *Μανιφέστο* αρχίζει ως εξής:

- 2: 1-2 Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη – το φάντασμα του Κομμουνισμού. Όλες οι δυνάμεις των καθεστώτων της ηπείρου έχουν συνασπιστεί σε ιερή συμμαχία εναντίον του⁶.

Με αυτή την αρχική πρόταση η ομάδα συνδέει τον εαυτό της με μια τρομακτική εικόνα, ένα «φάντασμα», και ορίζει τη θέση της στην κοινωνική δομή: όλες οι δυνάμεις έχουν συνασπιστεί για να την πολεμήσουν. Η σύγκρουση εισάγεται από την αρχή. Τονίζεται η σχέση ανταγωνισμού με άλλους στην οποία εμπλέκεται η μειονότητα.

Στις επόμενες γραμμές, για να αποδειχθεί ότι η πλειονότητα/εξουσία θεωρεί τη μειονότητα βασικό της εχθρό, λέγονται τα εξής:

- 2: 5-9 Ποιο κόμμα της αντιπολίτευσης δεν συκοφαντήθηκε από τους αντιπάλους του σαν κομμουνιστικό; Και ποιο κόμμα της αντιπολίτευσης δεν επέρριψε κι αυτό με τη σειρά του το στίγμα του Κομμουνισμού τόσο στους οπαδούς της προοδευτικότερης από εκείνο αντιπολίτευσης όσο και στους αντιδραστικούς αντιπάλους του;

Η μειονότητα παρουσιάζει τον εαυτό της ως αληθινή απειλή απέναντι στους κατόχους της εξουσίας, τονίζοντας ότι οι τελευταίοι αποκα-

6. Η μετάφραση των παραθεμάτων έγινε με βάση την έκδοση: Karl Marx & Friedrich Engels, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (μετάφραση - σημειώσεις - επίμετρο Κώστας Κουτσουρέλης, πρόλογος Mark Mazower). Αθήνα: Νεφέλη, 2002. Ωστόσο, οι σελίδες και οι γραμμές που αντιστοιχούν στα παραθέματα είναι αντίστοιχες του αγγλικού κειμένου που χρησιμοποιήθηκε από τις συγγραφείς στην ανάλυση.

λούν τους αντιπάλους τους «Κομμουνιστές». Όπως έχει παρατηρηθεί αλλού (Volpato & Durante, 2003), μία από τις στρατηγικές απονομιμοποίησης είναι η χρήση της απονομιμοποιημένης ομάδας για να στιγματιστούν και να απονομιμοποιηθούν άλλες ομάδες (Bar-Tal, 2000). Το κείμενο φτάνει στο πρώτο συμπέρασμα:

2: 11-12 Ο Κομμουνισμός αναγνωρίζεται ήδη από όλες τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις ως Δύναμη.

Με την αναφορά αυτή η μειονότητα δηλώνει, πιθανώς με ικανοποίηση, ότι η ομάδα θεωρείται ισχυρή. Η θέση της στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων έχει εδραιωθεί, ενώ έχει κατακτήσει την κοινωνική αναγνώριση (Tajfel, 1974, 1982· Turner & Giles, 1981). Η μειονότητα τονίζει τη σημασία που έχει το γεγονός της αναγνώρισής της ως Δύναμης. Ορίζει τη θέση ισχύος της πλειονότητας – «ευρωπαϊκές Δυνάμεις» – και παρουσιάζει τον εαυτό της ως πιθανό ανατροπέα της ηγεμονίας τους. Φτάνει έτσι στο δεύτερο συμπέρασμα:

2: 13-15 Είναι πια καιρός για τους κομμουνιστές να βγουν και να εκθέσουν ανοιχτά σε όλο τον κόσμο τις απόψεις τους, τους σκοπούς και τις επιδιώξεις τους, και να αντιπαραθέσουν στο μύθευμα για το φάντασμα του Κομμουνισμού ένα Μανιφέστο του ίδιου του Κόμματος.

Από τη στιγμή που η ομάδα αναγνωρίστηκε, ήρθε ο καιρός να διακηρυχθούν οι θεμελιώδεις πεποιθήσεις της (Bar-Tal, 1990, 2000). Οι πεποιθήσεις αυτές δεν απευθύνονται μόνο στα μέλη της ομάδας, αλλά πρέπει να γνωστοποιηθούν σε «όλο τον κόσμο». Η ταυτότητα μιας ομάδας δεν είναι ιδιωτικό ζήτημα, αλλά χρειάζεται την αναγνώριση και άλλων κοινωνικών φορέων (Chryssoschoou, 2003). Η δομή που ακολουθείται εδώ υποδηλώνει ότι η ταυτότητα της μειονότητας κατασκευάζεται σε δύο στάδια: την αναγνώρισή της από τους άλλους ως σημαντικού «παίκτη» στο πλαίσιο της κοινωνικής δομής θα πρέπει να τη διαδεχθεί η διακήρυξη των βασικών της ομαδικών πεποιθήσεων.

Το προοίμιο τελειώνει με την εξής πρόταση, που παρουσιάζει ανοιχτά το *Μανιφέστο* ως συλλογική διακήρυξη της μειονοτικής ομάδας, η οποία είναι μάλιστα αρκετά δημοφιλής ώστε να έχει μέλη σε διάφορες χώρες, δημιουργώντας έτσι την ανάγκη για μετάφραση. Το να γίνεται πρόδηλη η μεγάλη απήχηση της πηγής πιθανώς αποτελεί ρητορική στρατηγική ώστε να ενισχυθούν η δύναμη και η σημασία της (McGuire, 1985):

2: 17-20 Για τον σκοπό αυτό συναθροίστηκαν στο Λονδίνο κομμουνιστές από τις πιο διαφορετικές εθνότητες και συνέταξαν το ακόλουθο Μανιφέστο, που δημοσιεύεται στην αγγλική, γαλλική, γερμανική, ιταλική, φλαμανδική και δανέζικη γλώσσα.

Στο επόμενο κεφάλαιο του *Μανιφέστου* εκτίθενται οι απόψεις της μειονότητας για τον κόσμο.

Μια θεώρηση του κοινωνικού κόσμου: ορίζοντας την πλειονότητα/εξουσία, την πλειοψηφία/πληθυσμό και τη μεταξύ τους σχέση

Αστοί και Προλετάριοι (σελίδες 3-16)

Τα περιεχόμενα του κεφαλαίου αυτού μπορούν να διαιρεθούν στις εξής επτά ενότητες:

- 3: 1-23 Η ιστορία των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών κατηγοριών
- 3: 24-6: 6 Η γένεση της πλειονότητας-εξουσίας: η Αστική Τάξη
- 6: 7-8: 7 Οι πράξεις της Αστικής Τάξης και οι συνέπειές τους
- 8: 8-9: 23 Η κοινωνική κρίση και η ανάγκη για αλλαγή
- 9: 24-12: 10 Η γένεση και ανάπτυξη της πλειοψηφίας/πληθυσμού: το Προλεταριάτο
- 12: 11-12: 34 Η συνείδηση του Προλεταριάτου
- 12: 35-16: 4 Η ανάγκη για κοινωνική αλλαγή και η πάλη μεταξύ Αστικής Τάξης και Προλεταριάτου

Με αυτή τη δομή γίνεται εμφανές ότι, καθώς οι συγγραφείς παρουσιάζουν τις ομάδες, επιδιώκουν να περιγράψουν τις σχέσεις μεταξύ των τελευταίων, καθώς και να εκθέσουν την άποψή τους για τη λειτουργία της κοινωνίας.

Η εναρκτήρια πρόταση της ενότητας είναι η εξής:

3: 1 Η ιστορία όλων των μέχρι σήμερα κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη στην εναρκτήρια δήλωση εμφανίζονται οι σχέσεις ανταγωνισμού και πάλης: στη βάση της κοινωνικής λειτουργίας βρίσκονται κοινωνικές σχέσεις σύγκρουσης (Simon & Klandermans, 2001). Όπως υποστηρίζουν οι θεωρητικοί των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Clémence, 2001· Doise, 1990), η αντίληψη των κοινωνικών σχέσεων θα επηρεάσει γνωστικές δομές, όπως οι κατηγορίες. Η κοινωνική όψη της ανθρώπινης σκέψης, που δημιουργεί μια κοινή πραγματικότητα και καθιστά δυνατή την επικοινωνία, συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικές σχέσεις μεταφράζονται σε συγκεκριμένες γνωστικές δομές. Έτσι, οι κοινωνικές σχέσεις εμπραγματώνονται σε κοινωνικές κατηγορίες (Chryssochoou, 2000).

Πράγματι, όπως παρατηρείται στα ακόλουθα αποσπάσματα, οι συγκρουσιακές σχέσεις είναι ριζωμένες στην ιστορική εμπειρία και συνδέονται με ένα σύστημα κατηγοριοποίησης το οποίο χαρακτηρίζεται από δυαδικές αντιθέσεις:

3: 3-6 Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, αριστοκράτης και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με μια λέξη: *καταπιεστής και καταπιεζόμενος* βρίσκονταν ανέκαθεν σε ανυπαράθεση, σε έναν αδιάκοπο, άλλοτε αφανή και άλλοτε αποκάλυπτο αγώνα...

3: 9-11 Σε πρωιμότερες ιστορικές περιόδους συναντάμε σχεδόν παντού έναν πλήρη διαμερισμό της κοινωνίας σε επιμέρους νομοκατεστημένες τάξεις, μια ποικιλόβαθμη κλιμάκωση των κοινωνικών στρωμάτων.

Εδώ έχουμε μια δυαδική αντίθεση που θεμελιώνεται ιστορικά. Η μειονότητα καθιερώνει την ύπαρξη δύο ομάδων που συνδέονται μεταξύ τους με σχέση καταπίεσης (η έμφαση δική μας). Φαίνεται ότι η μειονότητα κατασκευάζει το παρελθόν και παρουσιάζει ιστορικές ενδείξεις για να τεκμηριώσει τα επιχειρήματά της που αναφέρονται στο παρόν. Το γεγονός ότι η κοινωνική δομή παρουσιάζεται ως ιστορικό φαινόμενο προωθεί την ιδέα ότι οι ιεραρχικές σχέσεις είναι μέρος της φυσιολογικής εξέλιξης των κοινωνιών. Στα επόμενα αποσπάσματα γεννιέται η σύγχρονη πλειονότητα-εξουσία:

- 3: 15-18 Ορθωμένη πάνω στα ερείπια της φεουδαρχικής κοινωνίας, η σύγχρονη αστική κοινωνία δεν παραμέρισε τις ταξικές αντιθέσεις. Απλώς εγκαθίδρυσε νέες τάξεις, νέες συνθήκες καταπίεσης, νέες μορφές αγώνα στη θέση των παλιών.
- 3: 19-23 Η εποχή μας, η εποχή της αστικής τάξης, έχει ωστόσο την ιδιαιτερότητα ότι απλούστευσε τις ταξικές αντιθέσεις. Όλο και περισσότερο η κοινωνία ολόκληρη διχάζεται σε δύο μεγάλα εχθρικά στρατόπεδα, σε δύο μεγάλες τάξεις, άμεσα αντιμέτωπες: τους Αστούς και τους Προλετάριους.

Το σύστημα αυτό εμφανίζεται εδώ *απλοποιημένο*, αποτελούμενο από δύο αντίπαλα και εχθρικά στρατόπεδα. Η ιστορική εχθρότητα μεταξύ των ομάδων παραμένει. Η αλλαγή συνίσταται στις δύο ομάδες, οι οποίες χαρακτηρίζουν στην πραγματικότητα το σύνολο της κοινωνίας. Εδώ η μειονότητα έχει πλέον ορίσει την πλειονότητα/εξουσία και την πλειοψηφία/πληθυσμό, καθώς και τη μεταξύ τους σχέση. Η υπόλοιπη ενότητα αφιερώνεται στην περιγραφή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της κάθε ομάδας και της μεταξύ τους σχέσης, αρχής γενομένης από τη γένεση της Αστικής Τάξης:

- 3: 24-26 Από τους δουλοπάροικους του Μεσαίωνα προήλθαν οι ελεύθεροι περίοικοι των πρώτων πόλεων και από αυτούς αναπύχθηκαν τα πρώτα στοιχεία της αστικής τάξης.

Η ιστορία της ανάπτυξης της Αστικής Τάξης και της συσσώρευσης πλούτου και εξουσίας εκ μέρους της συνεχίζεται μέχρι τη γραμμή 4: 31, όπου συμπεραίνεται το εξής:

4: 29-31 Βλέπουμε λοιπόν ότι και η ίδια η σύγχρονη αστική τάξη αποτελεί προϊόν μιας μακράς εξελικτικής πορείας, μιας σειράς αλληπάληλων ανατροπών στους τρόπους παραγωγής και συναλλαγής.

Αν η πλειονότητα/εξουσία αποτέλεσε το προϊόν μεταβαλλόμενων κοινωνικών συνθηκών, η ύπαρξή της προκάλεσε με τη σειρά της νέες κοινωνικές αλλαγές. Αυτό που ακολουθεί (4: 32-6: 6) είναι μια περιγραφή του «επαναστατικού» δυναμικού της ομάδας αυτής και των αλλαγών που επέφερε:

6: 3-6 Αστική τάξη δεν νοείται δίχως διαρκείς επαναστατικές ανακατατάξεις στα μέσα παραγωγής, δηλαδή στις σχέσεις παραγωγής και, συνακόλουθα, στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.

Όλα τα παραπάνω αποσπάσματα υπογραμμίζουν το γεγονός ότι μια κοινωνική κατηγορία όπως η Αστική Τάξη αποτελεί προϊόν των κοινωνικών σχέσεων και της κοινωνικής αλλαγής κατά τη διάρκεια της ιστορικής εξέλιξης (Από τους δουλοπάροικους του Μεσαίωνα [...] προϊόν μιας μακράς εξελικτικής πορείας [...]) και η ύπαρξή της εξαρτάται από την ικανότητά της να μεταβάλλει διαρκώς τα μέσα και τις σχέσεις παραγωγής και, συνακόλουθα, το σύνολο το κοινωνικών σχέσεων. Ας σημειωθεί εδώ η ιδέα που διατυπώνεται, ότι δηλαδή η ύπαρξη ιδιαίτερων ομάδων και κατηγοριών σχετίζεται στενά με τις κοινωνικές σχέσεις που επικρατούν σε μια δεδομένη ιστορική περίοδο.

Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των πράξεων της πλειονότητας/εξουσίας (6: 7-8: 7). Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι η ομάδα αυτή έχει τη δύναμη να επηρεάζει τους άλλους με άμεσο τρόπο, ενώ επιφυλάσσει στον εαυτό της τον ρόλο του

προτύπου προς μίμνησιν. Οι ισχυρές ομάδες τοποθετούνται στη θέση του κοινωνικού προτύπου, έτσι ώστε να αποτελέσουν την αναφορά της σύγκρισης για τους άλλους (Deschamps et al., 1982) ή επιβάλλουν τα δικά τους κριτήρια στη συγκριτική αυτοαξιολόγηση (Mummendey & Simon, 1989· Tajfel, 1981):

7: 12-16 Εξαναγκάζει όλα τα έθνη να υιοθετήσουν τον αστικό τρόπο παραγωγής αν δεν θέλουν να καταβαραθρωθούν· τα εξαναγκάζει να ανοίξουν από μόνα τους τις πόρτες στον λεγόμενο πολιτισμό, δηλαδή να γίνουν αστοί. Με δυο λόγια: δημιουργεί έναν κόσμο *κατ' εικόνα* και *καθ' ομοίωσίν της*.

Τα ακόλουθα αποσπάσματα προβάλλουν μια αναπαράσταση της κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από άνισες και ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων και όπου ένα ενδεχομένως περίπλοκο σύστημα κατηγοριοποίησης απλοποιείται σε μια δυαδική κατηγοριοποίηση: ενδοομάδα-εξωομάδα. Επιπλέον, οι πράξεις της κυρίαρχης κατηγορίας είναι η ρίζα αυτής της απλούστευσης καθώς και της δημιουργίας νέων κατηγοριοποιήσεων, όπως το έθνος-κράτος:

7: 21-24 Και όπως έκανε την ύπαιθρο να εξαρτάται από την πόλη, έτσι έκανε και τις βάρβαρες και ημιβάρβαρες χώρες να εξαρτώνται από τις πολιτισμένες, τους αγροτικούς λαούς από τους αστικούς, την Ανατολή από την Εσπερία.

7: 30-33 Επαρχίες ανεξάρτητες ή μόνο χαλαρά συνδεδεμένες μεταξύ τους, με διαφορετικά συμφέροντα, νόμους, κυβερνήσεις και τελωνεία συνενώθηκαν σε ένα έθνος...

Φαίνεται εδώ ότι η διαίρεση της κοινωνίας σε αντιτιθέμενες μεταξύ τους κατηγορίες που χαρακτηρίζονται από άνισες σχέσεις συνοδεύεται από διαδικασίες ομογενοποίησης στο εσωτερικό των κατηγοριών, εφόσον τα διαφορετικά μεταξύ τους στοιχεία *συγκλωνεύονται* (Tajfel, 1981· Tajfel & Wilkes, 1963). Η μετατόπιση των ορίων των κοινωνικών κατηγοριών οφείλεται στις πράξεις της κυρίαρχης κοινωνικής κατηγορίας.

Ως εδώ η μειονότητα περιέγραψε την πλειονότητα/εξουσία και τις πράξεις της. Στο εξής (8: 8-9: 27) ακολουθεί η αιτιολόγηση του αναπόφευκτου της αλλαγής. Η ενότητα αυτή ολοκληρώνεται με την εμφάνιση του δεύτερου μεγάλου παίκτη: της πλειοψηφίας/πληθυσμού. Στο απόσπασμα που εισάγει την πέμπτη ενότητα (9: 24-12: 34) του κεφαλαίου γίνεται εμφανής η στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ πλειονότητας/εξουσίας και πλειοψηφίας/πληθυσμού:

9: 24-27 Όμως η αστική τάξη δεν σφυρηλάτησε μόνο τα όπλα που θα αποδειχθούν γι' αυτήν θανατηφόρα· έφερε στον κόσμο και τους ανθρώπους που θα τα χειριστούν – τους σύγχρονους εργάτες, τους *προλετάριους*.

Η άρχουσα τάξη παράγει τους ίδιους της τους διαδόχους: τους Προλετάριους. Όπως φαίνεται στην ακόλουθη ενότητα, το Προλεταριάτο δεν παρουσιάζεται ως ομάδα, αλλά ως κοινωνική κατηγορία η οποία οριοθετείται από τις κοινωνικές συνθήκες-σχέσεις που τη δημιουργήσαν. Η πλειοψηφία/πληθυσμός είναι καταπιεσμένη και ορίζεται από αυτή την καταπίεση:

9: 30-35 η τάξη των σύγχρονων εργατών, που επιβιώνουν μόνον όσο βρίσκουν δουλειά, και βρίσκουν δουλειά μόνον όσο η εργασία τους κάνει το κεφάλαιο να αυξάνεται. [...] Οι εργάτες αυτοί, που είναι αναγκασμένοι να πουλάνε τον εαυτό τους με το κομμάτι, αποτελούν εμπόρευμα [...] είναι εξίσου έκθετοι σε όλες τις τροπές του ανταγωνισμού, σε όλες τις διακυμάνσεις της αγοράς.

Ακολουθεί μια περιγραφή των συνθηκών υπό τις οποίες ζει και εργάζεται το Προλεταριάτο (9: 36-12: 10). Στη συνέχεια, η επόμενη ενότητα (12: 11-12: 34) ξεκινά με την αυτοσυνείδηση του Προλεταριάτου, που οργανώνεται προκειμένου να αγωνιστεί ενάντια στις συνθήκες αυτές:

12: 11-14 Έτσι, οι εργάτες αρχίζουν να συνασπίζονται κατά των

αστών· συμμαχούν για να υπερασπίσουν τις εργατικές τους απολαβές. Ιδρύουν με δική τους πρωτοβουλία ενώσεις μόνιμου χαρακτήρα, ώστε σε τυχόν εξεγέρσεις να είναι εφοδιασμένοι με τα αναγκαία.

12: 17-18 Ουσιαστικό αποτέλεσμα των αγώνων τους δεν είναι η άμεση επιτυχία, αλλά η διαρκώς διευρυνόμενη συσπείρωσή τους.

Πέρα από την περιγραφή του προλεταριάτου ως μια ομάδα που οργανώνει τον εαυτό της ώστε να παλέψει ενάντια στις συνθήκες της ζωής της, μεγαλύτερη σημασία έχει ότι η μειονότητα στοχεύει να δείξει πως το σημαντικό ζήτημα δεν έγκειται μόνο στα αποτελέσματα του αγώνα αλλά στη «διαρκώς διευρυνόμενη συσπείρωση» των μελών του Προλεταριάτου. Το ουσιαστικό ζητούμενο για τη μειονότητα εδώ είναι να πολιτικοποιήσει την ταυτότητά της εμπλέκοντας ένα τρίτο μέρος: την πλειοψηφία/πληθυσμό (Simon & Klandermans, 2001). Η γένεση της πλειοψηφίας/πληθυσμού τονίζεται στο ακόλουθο απόσπασμα:

12: 28-12: 31 Όλα τα κινήματα του παρελθόντος ήταν κινήματα μειοψηφιών ή προς το συμφέρον μειοψηφιών. Το προλεταριακό κίνημα είναι το αυτεξούσιο κίνημα της τεράστιας πλειοψηφίας προς το συμφέρον της τεράστιας πλειοψηφίας.

Εδώ δεν χωρά καμιά αμφιβολία για την πλειοψηφική θέση του Προλεταριάτου. Στην τελευταία ενότητα αυτού του κεφαλαίου η σχέση σύγκρουσης μεταξύ των δύο πλειοψηφιών παρουσιάζεται ως αναγκαία συνθήκη προκειμένου να ανατραπεί η σχέση καταπίεσης και να επέλθει η αλλαγή. Η αλληλεξάρτηση των δύο ομάδων υπογραμμίζεται για άλλη μια φορά εκεί όπου αναφέρεται ότι οι συνθήκες ακραίας καταπίεσης θα καθιστούσαν την πλειονότητα/εξουσία ανίκανη να κυβερνήσει:

15: 27-27 γιατί είναι ανίκανη να εξασφαλίσει στους δούλους της την ύπαρξή τους ακόμη και μέσα στην ίδια τους τη δουλεία, αφού είναι αναγκασμένη να τους αφήσει να περιέλθουν σε

τέτοια ένδεια ώστε, αντί να τρέφεται από αυτούς, να χρειάζεται μάλλον να τους τρέφει η ίδια. Για τους λόγους αυτούς η κοινωνία δεν μπορεί να συνεχίσει να ζει υπό την κυριαρχία της αστικής τάξης, αφού η ύπαρξη της τελευταίας είναι πλέον ασύμβατη με την ύπαρξη της κοινωνίας.

Το κεφάλαιο τελειώνει με την πρόβλεψη ότι το Προλεταριάτο θα πάρει τη θέση της άρχουσας τάξης.

16: 3-4 Η πτώση της και η νίκη του προλεταριάτου είναι αναπόφευκτες.

Ο αντίκτυπος ενός μηνύματος μπορεί να αυξηθεί όταν παρουσιάζει κατηγορηματικά συμπεράσματα, όπως υποδηλώνουν οι έρευνες πάνω στην πειθώ (McGuire, 1985). Επιπλέον, ο χαρακτηρισμός της πράξης που περιγράφεται ως «αναπόφευκτη» είναι πιθανό να προσδίδει μεγαλύτερη δύναμη στο μήνυμα (Martin et al., 1990).

Στο πρώτο αυτό κεφάλαιο εκτέθηκαν οι πεποιθήσεις της ομάδας σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις και τη λειτουργία της κοινωνίας, ενώ σκιαγραφήθηκε το σύστημα κατηγοριοποίησης που διακρίνει την πλειοψηφία σε ισχυρούς και σε καταπιεζόμενους από αυτούς. Με τη θεμελίωση των επιχειρημάτων σε ιστορικές θέσεις, στο κεφάλαιο παρουσιάστηκε επίσης ένα κοινό σύστημα αναφοράς, μια θεωρία για την κοινωνική πραγματικότητα. Στο πρώτο κεφάλαιο η μειονότητα κατασκεύασε το πλαίσιο της απόδοσης ευθυνών στους αντιπάλους, πλαίσιο που, σύμφωνα με τους Simon και Klandermans (2001), αποτελεί απαραίτητο στάδιο για τον σχηματισμό της πολιτικοποιημένης ταυτότητας. Στο δεύτερο κεφάλαιο η μειονότητα στράφηκε στην κατασκευή μιας ταυτότητας που συμπεριλαμβάνει ευρύτερο τμήμα της κοινωνίας, μια ταυτότητα με την οποία ταυτίζεται και η ίδια και στην οποία θα υπάγεται και η δική της ειδικότερη ταυτότητα, και εξέθεσε το πλαίσιο των κοινών αιτημάτων. Όπως περιγράφεται στο μοντέλο της κοινωνικής επιρροής (Mugny, 1982), η μειονότητα, προκειμένου να επιτύχει τα παραπάνω, διαχωρίζει από την ισχυρή πλειοψη-

φία ένα τμήμα, στο οποίο επιδιώκει να ασκήσει επιρροή. Αυτοί ακριβώς είναι οι άνθρωποι που, αν προσπλυτιστούν, θα φέρουν την αλλαγή. Έτσι, η μειονότητα επιχειρεί να πολιτικοποιήσει την ταυτότητα της εμπλέκοντας στη σύγκρουση μια ευρύτερη κοινωνική ομάδα (Simon & Klandermans, 2001). Ως εδώ, η λέξη «Κομμουνιστές» δεν έχει χρησιμοποιηθεί παρά μόνο στο Προοίμιο. Από εδώ και στο εξής θα εκτυλιχθεί πλήρως η πολιτικοποιημένη ταυτότητα. Πράγματι, η ακόλουθη ενότητα τιτλοφορείται: «Προλετάριοι και Κομμουνιστές».

Ορίζοντας τη μειονοτική ταυτότητα και ασκώντας επιρροή

Προλετάριοι και Κομμουνιστές (σελίδες 17-26)

Το κεφάλαιο αυτό είναι αφιερωμένο στην εδραίωση της ταυτότητας της μειονοτικής ομάδας, των Κομμουνιστών, καθώς και στη διακήρυξη των πεποιθήσεών τους.

Το περιεχόμενο του κεφαλαίου μπορεί να διαιρεθεί στις ακόλουθες ενότητες:

- 17: 1-17: 8 Η σχέση μεταξύ Κομμουνιστών και Προλετάριων
- 17: 9-18: 20 Η ταυτότητα και οι στόχοι των Κομμουνιστών
- 18: 21-25: 15 Η απάντηση στις ενστάσεις της Αστικής Τάξης
- 25: 16-26: 35 Ο ορισμός του προγράμματος και της τακτικής της δράσης

Η εναρκτήρια πρόταση του κεφαλαίου είναι η εξής:

- 17: 1 Όμως, ποια είναι η σχέση των Κομμουνιστών με τους Προλετάριους;

Ο στόχος της εναρκτήριας ερώτησης είναι σαφής: σκοπός της παρούσας ενότητας είναι να αποσαφηνίσει τη θέση των Κομμουνιστών απέναντι στην πλειοψηφία/πληθυσμό. Με άλλα λόγια, η μειονότητα, εφόσον προηγουμένως αναγνώρισε την ταύτισή της με την ευρύτερη ταυτότητα, εδώ επιδιώκει να ορίσει τη σχέση αυτή. Η απάντηση στη ρητορική αυτή ερώτηση δίνεται στις επόμενες προτάσεις:

- 17: 3-8 Οι Κομμουνιστές δεν αποτελούν ξεχωριστό κόμμα απέναντι στα άλλα εργατικά κόμματα.
 Δεν έχουν συμφέροντα διαφορετικά από τα συμφέροντα της ολότητας του προλεταριάτου.
 Δεν διακηρύσσουν ιδιαίτερες αρχές για τη διαμόρφωση και την οργάνωση του προλεταριακού κινήματος.

Εδώ η μειονότητα κατά πρώτο λόγο αποσαφηνίζει τη θέση της και υπογραμμίζει το γεγονός ότι αποτελεί τμήμα του πληθυσμού, δηλαδή του στόχου της επιρροής. Φαίνεται ακόμη ότι ανταπαντά σε ισχυρισμούς που διατυπώθηκαν εναντίον της. Προσπαθεί ειδικότερα να απορρίψει την κατηγορία ότι στόχος της είναι να επηρεάσει και να καθοδηγήσει το Προλεταριάτο για το δικό της συμφέρον.

- 17: 9-16 Οι Κομμουνιστές διαφέρουν από τα λοιπά προλεταριακά κόμματα για δύο μόνο λόγους: [...] *εξαίρουν* και *υπηρετούν* τη σημασία των κοινών συμφερόντων όλων των προλεταρίων, ασχέτως εθνικότητας [...] στα διάφορα στάδια της εξέλιξης του αγώνα *εκπροσωπούν* πάντοτε το συμφέρον του κινήματος στην ολότητά του (η έμφαση δική μας).

Ενώ προηγουμένως αναφέρθηκε ότι η ομάδα δεν αποτελεί ξεχωριστό κόμμα απέναντι στα άλλα εργατικά κόμματα, εδώ τονίζεται η ιδιομορφία της. Αυτή απορρέει από το γεγονός ότι οι Κομμουνιστές είναι αυτοί που «εκπροσωπούν και δρουν». Τα παραπάνω παρατηρούνται στα ρήματα που χρησιμοποιούν (με πλάγια γράμματα στο προηγούμενο απόσπασμα): οι Κομμουνιστές είναι εξόχως διαφορετικοί από τα άλλα κόμματα («διαφέρουν»), εφόσον καθοδηγούν και δρουν («εξαίρουν και υπηρετούν»), ενώ «εκπροσωπούν» το συμφέρον ολόκληρης της κοινωνικής κατηγορίας. Η ομάδα ενσαρκώνει το συμφέρον του συνόλου και του προσφέρει καθοδήγηση. Με τους παραπάνω ισχυρισμούς η μειονότητα πιθανώς επιχειρεί να παρουσιάσει τον εαυτό της με τρόπο που να αυξάνει την αξιοπιστία της (McGuire,

1985). Στην επόμενη παράγραφο γίνεται μια περιγραφή της ομάδας που ενισχύει τους ισχυρισμούς αυτούς:

17: 17-23 Το πιο αποφασισμένο, το πιο προωθημένο τμήμα των εργατικών κομμάτων [...] πρωτοπορούν απέναντι στην υπόλοιπη μάζα του προλεταριάτου, επειδή διαθέτουν συνολική εποπτεία των όρων, της πορείας και των γενικών συνεπειών του προλεταριακού κινήματος.

Εδώ η ομάδα τοποθετεί ξεκάθαρα τον εαυτό της στη θέση του ηγέτη: οι Κομμουνιστές γνωρίζουν τους στόχους και τον καταλληλότερο τρόπο για να τους επιτύχουν. Έχουν ήδη παρουσιαστεί ως πρωτοτυπικά μέλη της κατηγορίας και επομένως είναι σε θέση να αναλάβουν τον ηγετικό ρόλο. Πράγματι, όπως έχουν δείξει οι κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες, προκειμένου να ασκήσει κανείς επιρροή πρέπει αφενός να παρουσιαστεί ως *τιμήμα* της ενδοομάδας (Turner, 1991· Turner et al., 1987) και αφετέρου να εμφανιστεί ως πρωτοτυπικό μέλος της, έτσι ώστε να αποκτήσει την ηγετική θέση (Hogg, 2001). Με αυτό τον τρόπο οι ηγέτες είναι η επιτομή *τον συλλογικού* «Εμείς» (Simon & Klandermans, 2001, σελ. 326) και, συνακόλουθα, τα μέλη της ενδοομάδας μπορούν να ταυτιστούν μαζί τους και να ακολουθήσουν τα σχέδιά τους για δράση. Αμέσως παρακάτω οι συγγραφείς ανακοινώνουν τον στόχο τους:

17: 24-27 Οι Κομμουνιστές συμμαρύνονται με τα υπόλοιπα προλεταριακά κόμματα τον ίδιο άμεσο στόχο: την οργάνωση του προλεταριάτου σε τάξη, την ανατροπή της κυριαρχίας των αστών, την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο.

Εδώ οι συγγραφείς ξεκαθαρίζουν για άλλη μια φορά ότι οι στόχοι τους είναι κοινοί με αυτούς των υπόλοιπων μελών της ενδοομάδας. Η επιδίωξή τους είναι να μετατρέψουν την κατηγορία, που ορίζεται από τις σχέσεις καταπίεσης, σε ενεργό φορέα εξουσίας, να συντηρήσουν τις συνθήκες ανταγωνισμού με την πλειονότητα/εξουσία και να φέρουν την αλλαγή.

Ως εδώ το *Μανιφέστο* ασχολήθηκε με την περιγραφή μιας αναπάραστασης για την κοινωνία που περιλαμβάνει μια κοινωνική ομάδα (την Αστική Τάξη), η οποία έχει τη δύναμη να δρα με τρόπο που επηρεάζει τις συνθήκες ζωής των άλλων καθώς και τις κοινωνικές τους σχέσεις. Η Αστική Τάξη γεννά μέσω των πράξεών της μια κοινωνική κατηγορία ανθρώπων (το Προλεταριάτο) με άθλιες συνθήκες ζωής (που περιγράφεται ως εμπόρευμα). Στο εσωτερικό του Προλεταριάτου αναδύεται μια άλλη κοινωνική ομάδα, οι Κομμουνιστές, που έχουν την αποστολή να μεταβάλουν τις επικρατούσες κοινωνικές σχέσεις. Όπως σημειώθηκε πιο πάνω, η ομάδα αυτή, προκειμένου να ηγηθεί του Προλεταριάτου, πρέπει να παρουσιαστεί ως πρωτοτυπικό μέλος της ενδοομάδας. Πρέπει δηλαδή να είναι αφενός διακριτή (ως προς το δυναμικό της για δράση) και αφετέρου παρόμοια (ως προς τους στόχους και τις πεποιθήσεις) με την ενδοομάδα⁷.

Ακολουθούν διαβεβαιώσεις ότι οι πεποιθήσεις των Κομμουνιστών εκπροσωπούν το σύνολο της ενδοομάδας:

18: 1-8 Οι θεωρητικές προτάσεις των Κομμουνιστών δεν βασίζονται κατά κανένα τρόπο σε ιδέες ή αξιώματα που επινοήθηκαν ή ανακαλύφθηκαν από τον τάδε ή τον δείνα δοκμισόφο ιδεολόγο⁸. Είναι απλώς η αδρή αποτύπωση των

7. Σύμφωνα με τον Laski (1967, σελ. 26), «ένας από τους στόχους του *Μανιφέστου* είναι να ορίσει ένα δόγμα, το οποίο [...] επιδίωκε να αντικαταστήσει όλες τις ανταγωνιστικές θεωρίες και να ενοποιήσει έτσι ένα πραγματικό χάος ιδεών σε μια ενιαία φιλοσοφία, που θα ένωνε τους εργάτες και θα αποτελούσε τη θεωρητική βάση για δράση».

8. Πράγματι, παρότι το *Μανιφέστο* γράφτηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς, υπάρχουν ιστορικά στοιχεία που δείχνουν ότι η Bund der Kommunisten προσκάλεσε τον Μαρξ να προχωρήσει στη συγγραφή του, χρησιμοποιώντας και δικά της προσχέδια και έγγραφα. Οι Laski (1967) και Wheen (1999) αναφέρουν ότι την 26η Ιανουαρίου 1848 η Επιτροπή απείλησε τον Μαρξ ότι θα τον απάλασσε από το έργο της συγγραφής αν το *Μανιφέστο* δεν ήταν έτοιμο ως την 1η Φεβρουαρίου, και θα του ζητούσε να επιστρέψει όλα τα έγγραφα που είχε στην κατοχή του.

πραγματικών συνθηκών ενός υπαρκτού ταξικού αγώνα, ενός ιστορικού κινήματος που εκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια μας. Η κατάργηση των υφιστάμενων σχέσεων ιδιοκτησίας δεν αποτελεί στοιχείο που χαρακτηρίζει αποκλειστικά τον Κομμουνισμό.

Με αυτή τη δήλωση κηρύσσουν το ακριβές των θεωρητικών τους προτάσεων και υποστηρίζουν τη νομιμότητα και την ικανότητά τους. Αυτές δεν είναι ιδέες ενός συγκεκριμένου ατόμου, αλλά αποτελούν συμπεράσματα που απορρέουν από τις κοινωνικές σχέσεις και θεμελιώνονται στην ιστορική εμπειρία. Ο λόγος των Κομμουνιστών νομιμοποιείται από το ίδιο το γεγονός ότι αποτυπώνει πραγματικές σχέσεις, καθώς και ένα ιστορικό κίνημα που είναι εμφανές στην κοινωνία («μπροστά στα μάτια μας»). Στο επόμενο μέρος (18: 9-18: 20) επαναλαμβάνουν επιχειρήματα που διατυπώθηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Ολοκληρώνουν με την ακόλουθη, θεμελιώδη πεποίθηση της ομάδας:

18: 19-20 Με αυτή την έννοια οι Κομμουνιστές μπορούν να συνοψίσουν τη θεωρία τους σε μία και μόνη φράση: κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας.

Η ταυτότητα της ομάδας έχει ήδη δηλωθεί και το *Μανιφέστο* θα μπορούσε είτε να τελειώσει εδώ είτε να συνεχίσει με την παρουσίαση των αναγκαίων πράξεων για την επίτευξη αυτού του στόχου. Αντίθετα, ακολουθεί μια λεπτομερής παρουσίαση των ομαδικών πεποιθήσεων, οι οποίες εκτίθενται σε μορφή διαλόγου με την εξωομάδα (18: 21-25: 15). Για πρώτη φορά χρησιμοποιείται, στη γραμμή 18: 21, η αντωνυμία «Εμείς» με αναφορά στην ομιλούσα ομάδα. Με αυτό τον τρόπο οι Κομμουνιστές τοποθετούνται στη θέση του ομιλητή. Η ταυτότητα της ομάδας έχει πλέον κατασκευαστεί και πολιτικοποιηθεί, και η ομάδα μπορεί εφεξής να εκφραστεί σε πρώτο πρόσωπο.

Ο διάλογος στοχεύει να προλάβει τις κατηγορίες που έχουν διατυπωθεί κατά του Κομμουνισμού. Η στρατηγική αυτή εκτείνεται στις

επόμενες σελίδες (25: 15). Παραδείγματα του διαλόγου αυτού είναι τα εξής:

- 20: 15 Αναρριγείτε στη σκέψη ότι θέλουμε...
- 20: 19 Μας κατηγορείτε, επομένως, ότι θέλουμε...
- 20: 30 Ομολογείτε, επομένως, ότι...
- 21: 18 Όμως δεν έχει νόημα να λογομαχείτε μαζί μας αν μετράτε...
- 21: 20 Γιατί οι ιδέες σας αυτές δεν είναι παρά γεννήματα...
- 21: 25 διαπνέστε κι εσείς από τη βολική εκείνη αντίληψη...
- 22: 9 Μας εγκαλείτε...
- 22: 11 διατείνεστε...

Το τμήμα αυτό τελειώνει ως εξής:

- 25: 14-15 Ας αφήσουμε όμως τις κατηγορίες της Αστικής Τάξης κατά του Κομμουνισμού.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, προκειμένου μια ομάδα να εδραιώσει τις απόψεις της, χρειάζεται να επινοήσει μια εναλλακτική θέση (Billig, 1991). Η ρητορική στρατηγική που χρησιμοποιείται εδώ – οι μομφές των αντιπάλων επαναλαμβάνονται προκειμένου στη συνέχεια να ανασκευαστούν – μπορεί να αποτελεί μια στρατηγική πειθούς με στόχο να εντοπίσει και να ανατρέψει τα επιχειρήματα των αντιπάλων ώστε να καλλιεργήσει αντίσταση σε συνακόλουθες επιθέσεις. Η προσέγγιση αυτή φέρνει στον νου τη γνωστή «στρατηγική ανοσοποίησης» για την αντίκρουση των αντίπαλων επιχειρημάτων που διατύπωσε και επιβεβαίωσε εμπειρικά ο McGuire (1964). Αυτό που έχουμε εδώ είναι μια θέση μέσα από την αντίθεση. Το ενδιαφέρον σε σχέση με το μοντέλο της κοινωνικής επιρροής, που παρουσιάστηκε προηγουμένως, είναι ότι η παρουσίαση των ομαδικών πεποιθήσεων φαίνεται να απευθύνεται στην πλειονότητα/εξουσία. Ο στόχος εδώ είναι να διατηρηθεί ο ανταγωνισμός με την πλειονότητα/εξουσία και να ανατραπούν τα επιχειρήματά της. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί η μειονότητα πρέπει να κερδίσει τη μάχη των

πεποιθήσεων. Τόσο η πλειονότητα/εξουσία όσο και η μειονότητα μάχονται ούτως ώστε να εδραιώσουν τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο. Στη μάχη αυτή, η πλειονότητα/εξουσία πρέπει να διατηρήσει την πλειοψηφία/πληθυσμό υπό τον ζυγό της διαιωνίζοντας τις σχέσεις καταπίεσης, ενώ η μειονότητα πρέπει να επηρεάσει την πλειοψηφία/πληθυσμό ώστε να τη συμπαρασύρει στον αγώνα για κοινωνική αλλαγή. Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, η μειονότητα πασχίζει να νικήσει στη μάχη των πεποιθήσεων ανταποκρινόμενη στις δύο προκλήσεις που αντιμετωπίζει: (α) να αποφύγει το στίγμα της απόκλισης και της παθολογίας· (β) να προκαλέσει, μέσω της άκαμπτης στάσης της, μια διαδικασία επικύρωσης εκ μέρους των αποδεκτών του μνύματος και να δημιουργήσει έτσι το κατάλληλο έδαφος για την άσκηση άμεσης επιρροής. Αφού η μειονότητα έχει ανταπαντήσει στα επιχειρήματα της πλειονότητας/εξουσίας για να καλύψει την πρώτη πρόκληση, απευθύνεται πλέον στην πλειοψηφία/πληθυσμό και εκθέτει με άμεσο τρόπο το πρόγραμμά της. Πράγματι, τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την επίτευξη των στόχων παρουσιάζονται συνοπτικά αμέσως παρακάτω (25: 15-26: 35).

Το κεφάλαιο τελειώνει με την παρουσίαση των δράσεων που θα κορυφωθούν με την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής:

26: 32-35 Τη θέση της παλιάς αστικής κοινωνίας με τις τάξεις και τις ταξικές αντιθέσεις της θα πάρει τότε μια ένωση, όπου η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός ξεχωριστά θα συνιστά όρο για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το ίδιο το πρόγραμμα της μειονότητας παρουσιάζεται συνοπτικά σε μια λίστα δέκα μέτρων (25: 35-26: 18), ενώ το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου αφιερώνεται στην ανατροπή των επιχειρημάτων της πλειονότητας/εξουσίας. Η επιρροή που επιθυμεί η μειονότητα δεν αποσκοπεί μόνο στην υιοθέτηση του προγράμματός της. Η μειονότητα επιδιώκει να διαχωρίσει την πλειοψηφία/πληθυσμό από την πλειονότητα/εξουσία αποκαλύπτοντας τη σχέση κυριαρχίας-καταπίεσης που τις χαρακτηρίζει, καθώς και να πολι-

τικοποιήσει την ταυτότητά της (κεφάλαιο 1: Αστοί και Προλετάριοι). Επιδιώκει ακόμη να εμφανιστεί ως πρωτοτυπικό μέλος της ευρύτερης πλειοψηφίας/πληθυσμού διατηρώντας ταυτόχρονα τον ανταγωνισμό με την ισχυρή πλειοψηφία (κεφάλαιο 2: Προλετάριοι και Κομμουνιστές). Η επιρροή της έτσι πρέπει να ασκηθεί σε δύο κατευθύνσεις: (α) να πείσει τους ανθρώπους να αποδεχτούν την αντίληψή της για τον κόσμο (δημιουργώντας το πλαίσιο των κοινών αιτημάτων και τις αποδόσεις ευθύνης στους αντιπάλους)· και (β) να τους πείσει να υιοθετήσουν το πρόγραμμα που προτείνει για δράση (εμπλέκοντας την κοινωνία και πολιτικοποιώντας την ομαδική ταυτότητα). Προκειμένου να επιτύχει τον τελευταίο αυτό στόχο, η μειονότητα πρέπει να νικήσει στη μάχη των πεποιθήσεων τους πιθανούς ανταγωνιστές, όπως είναι άλλες ομάδες ακριβιστών που επιθυμούν και αυτές να ασκήσουν επιρροή στην πλειοψηφία/πληθυσμό. Το ζήτημα αυτό τίγεται στο επόμενο κεφάλαιο.

Υπερισχύοντας απέναντι στην «ενδοομαδική αντιπολίτευση»

Σοσιαλιστική και Κομμουνιστική Γραμματεία (σεφίδες 27-37)

Το κεφάλαιο αυτό του *Μανιφέστου* ασχολείται με τους πιθανούς «ανταγωνιστές» που διεκδικούν την ηγεσία του Προλεταριάτου, δηλαδή τις υπόλοιπες σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές ομάδες. Το κεφάλαιο είναι ήδη διαιρεμένο σε τρεις ενότητες:

27: 1-33: 7 Ο Αντιδραστικός Σοσιαλισμός (φεουδαρχικός σοσιαλισμός, μικροαστικός σοσιαλισμός, γερμανικός ή «αληθινός σοσιαλισμός)·

33: 8-34: 19 Ο Συντηρητικός ή Αστικός Σοσιαλισμός

34: 20-37: 11 Ο Κριτικός-Ουτοπικός Σοσιαλισμός και Κομμουνισμός

Αυτό το τμήμα του *Μανιφέστου* συντάχθηκε για να «βοηθήσει» τα μέλη της ομάδας να αποκριθούν στα επιχειρήματα και τον ανταγωνισμό

«εκ των έσω», και για να τους επιτρέψει να δικαιολογήσουν γιατί είναι μέλη της ομάδας των Κομμουνιστών. Το επιχείρημα που προβάλλεται κατά των εν λόγω ομάδων είναι είτε ότι αυτές δεν συμμερίζονται τα αληθινά συμφέροντα του προλεταριάτου είτε ότι οι δράσεις που προτείνουν δεν είναι οι κατάλληλες.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση του αντιδραστικού σοσιαλισμού σημειώνονται τα παρακάτω:

- 28: 10-16 Κατά τ' άλλα, αποκρύπτουν τόσο λίγο τον αντιδραστικό χαρακτήρα της κριτικής τους, ώστε η κύρια κατηγορία τους κατά των αστών συνίσταται ακριβώς στη διαπίστωση ότι υπό την κυριαρχία των τελευταίων κυοφορείται μια επαναστατική τάξη που μέλλει να τινάξει στον αέρα όλο το παλιό κοινωνικό καθεστώς. Και δεν εγκυμονεί τόσο την αστική τάξη επειδή γεννά γενικά προλετάρους, όσο επειδή γεννά επαναστάτες προλετάρους [In έμφαση στο πρωτότυπο].
- 29: 35-30: 4 ο Σοσιαλισμός αυτός είτε επιδιώκει να αποκαταστήσει τα παλαιά μέσα παραγωγής και συναλλαγής και, μαζί με αυτά, τις παλαιές ιδιοκτησιακές σχέσεις και το παλαιό κοινωνικό καθεστώς, είτε θέλει να επαναφέρει διά της βίας τα σύγχρονα μέσα παραγωγής και συναλλαγής στο ασφυκτικό πλαίσιο των παλαιών ιδιοκτησιακών σχέσεων...
- 32: 13-16 Αν, όμως, ο «αληθινός» Σοσιαλισμός έγινε όπλο στα χέρια των κυβερνώντων κατά της γερμανικής αστικής τάξης, συγχρόνως εκπροσωπούσε άμεσα και αντιδραστικά συμφέροντα, τα συμφέροντα των γερμανών μικροαστών.
- 32: 20-21 Η διατήρησή του σημαίνει τη διατήρηση του υφιστάμενου καθεστώτος στη Γερμανία.

Από τα παραπάνω παραθέματα βλέπουμε ότι οι κύριες ενστάσεις συνίστανται στο ότι οι άλλες ομάδες αντιτίθενται στην αληθινή κοινωνική αλλαγή, απορρίπτουν τη σύσταση του Προλεταριάτου σε επαναστατική τάξη και εκπροσωπούν τα συμφέροντα των παλαιών τάξεων που έχουν ανατραπεί από την Αστική Τάξη.

Παρόμοια είναι τα επιχειρήματα κατά του συντηρητικού ή αστικού σοσιαλισμού, στην περίπτωση όμως αυτή λέγεται ότι ένα τμήμα της Αστικής Τάξης «προσπαθεί να ξεγελάσει» το Προλεταριάτο:

- 33: 10-12 Ένα τμήμα της Αστικής Τάξης θέλει να απαλύνει τα «κοινωνικά δεινά» για να διασφαλίσει τη διαιώνιση της αστικής κοινωνίας.
- 33: 23-25 Θέλουν την υπάρχουσα κοινωνία δίχως τα επαναστατικά και διαβρωτικά της στοιχεία. Θέλουν την Αστική Τάξη δίχως το Προλεταριάτο.
- 33: 28-32 Όταν προτρέπει το Προλεταριάτο να εφαρμόσει τα συστήματά του και να εισέλθει στη νέα Ιερουσαλήμ, στην ουσία δεν του ζητάει παρά να παραμείνει δεσμώτης των τωρινών κοινωνικών συνθηκών, αποβάλλοντας όμως συνάμα την εχθρική εικόνα που τρέφει γι' αυτές.

Το επιχείρημα εδώ έχει ως εξής: η ίδια η Αστική Τάξη διαδίδει ιδέες ώστε να «απαλύνει τα κοινωνικά δεινά», προκειμένου να διατηρήσει την εξουσία της και να οδηγήσει τους Προλετάριους στη δικαιολόγηση του συστήματος (Jost et al., 2001). Οι αντίπαλοι κατηγορούνται και εδώ ότι απορρίπτουν τη σύσταση του Προλεταριάτου σε επαναστατική τάξη. Κατηγορούνται ειδικότερα ότι αντί να στοχεύουν στην κατάλυση των σχέσεων καταπίεσης μεταξύ πλειονότητας/εξουσίας και πλειοψηφίας/πληθυσμού στοχεύουν στη συντήρησή τους.

Το επιχείρημα της απόρριψης ενός επαναστατικού Προλεταριάτου απευθύνεται στη συνέχεια και κατά του κριτικού-ουτοπικού σοσιαλισμού και κομμουνισμού:

- 35: 6-10 Οι επινοητές αυτών των συστημάτων βλέπουν βέβαια την αντίθεση των τάξεων καθώς και την επίδραση των αποσυνθετικών στοιχείων στο εσωτερικό της ίδιας της κυρίαρχης κοινωνίας. Όμως δεν αναγνωρίζουν στην πλευρά του Προλεταριάτου κανέναν ιστορικά αυτοτελή ρόλο, καμιά ξεχωριστή πολιτική πρωτοβουλία.

- 35: 35-36: 3 Για τον λόγο αυτό απορρίπτονται ως ακρείαστη κάθε πολιτική και, ιδίως, επαναστατική δράση, ζητούν να επιτύχουν τον σκοπό τους διά της ειρηνικής οδού και πασχίζουν να ανοίξουν τον δρόμο στο νέο κοινωνικό ευαγγέλιο δίνοντας το καλό παράδειγμα με μικρά επιμέρους πειράματα, που –όπως είναι φυσικό– αποτυγχάνουν.
- 37: 7-9 Έτσι, εναντιώνονται λυσσώδως σε κάθε πολιτικό κίνημα των εργατών, επειδή –όπως πιστεύουν– ένα τέτοιο κίνημα γεννιέται μόνον από τυφλή απιστία προς το νέο ευαγγέλιο.

Εδώ προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση ότι το επιχείρημα εναντίον αυτής της ομάδας δεν αφορά τις πεποιθήσεις και τους στόχους της, αλλά τον τρόπο δράσης που απαιτείται για την επίτευξη αυτών των στόχων. Οι αντίπαλοι κατηγορούνται ότι απορρίπτονται τη συλλογική πολιτική δράση εκ μέρους μιας οργανωμένης τάξης. Ο Laski (1967) υποστηρίζει ότι οι Μαρξ και Ένγκελς θεωρούσαν ύψιστης σημασίας την ενότητα της εργατικής τάξης και πίστευαν ότι οι κομμουνιστές έπρεπε να συνάψουν σχέσεις με άλλες ομάδες ώστε να την καθοδηγήσουν. Στην κοινωνιοψυχολογική γραμματεία έχουν μελετηθεί οι επιλογές στρατηγικής για την επίτευξη κοινωνικής αλλαγής και εξουσίας, προκειμένου να διευκρινιστεί υπό ποιες συνθήκες θα επιλεγεί η ατομική δράση και υπό ποιες η συλλογική (Tajfel, 1974· Wright & Taylor, 1998). Η επιλογή της στρατηγικής είναι ζήτημα που μπορεί να προκαλέσει έντονη αντιπαράθεση στο εσωτερικό της ενδοομάδας, καθώς και να υπόκειται στην κοινωνική επιρροή (Hopkins et al., 2003).

Η παρουσίαση επιχειρημάτων ενάντια στους αντιπάλους αποτελεί την τελευταία απόπειρα της μειονότητας να ορίσει την ταυτότητα της ομάδας διασαφηνίζοντας τη θέση της. Τα επιχειρήματα συνδέονται με το όραμα της κοινωνικής αλλαγής και με τους τρόπους δράσης για την επίτευξή της. Αξίζει να σημειωθεί ότι στη μορφή της παρουσίας δεν υπάρχει άμεση σύγκριση μεταξύ των κομμουνιστικών ιδεών και των ιδεών των άλλων ομάδων. Η μειονότητα μιλά εδώ

απευθείας στον στόχο της επιρροής της (στην πλειοψηφία/πληθυσμό-Προλεταριάτο) και τους προειδοποιεί «να μην ξεγελαστούν»: οι υπόλοιποι δεν ενεργούν για δικό τους λογαριασμό και δεν επιλέγουν τους σωστούς τρόπους δράσης που θα αλλάξουν τις κοινωνικές σχέσεις και θα τους αποφέρουν την εξουσία. Στο προηγούμενο κεφάλαιο ο στόχος ήταν να αποφευχθούν η περιθωριοποίηση και ο χαρακτηρισμός της απόκλισης, όπως και να δηλωθεί η πορεία δράσης. Σε αυτό το κεφάλαιο ο στόχος είναι να ασκηθεί επιρροή ως προς τους τρόπους της δράσης. Και στις δύο περιπτώσεις η παρουσίαση ακολούθησε τη στρατηγική της αντίθεσης προς άλλες ομάδες. Όταν η μειονότητα αντιτίθεται στην πλειονότητα/εξουσία προκειμένου να κερδίσει τη μάχη των πεποιθήσεων, τότε φαίνεται πως απευθύνει τα επιχειρήματά της απευθείας στον αντίπαλο. Όταν αντιτίθεται σε άλλα μέλη της ευρύτερης ενδοομάδας, τότε η αντίθεση επικεντρώνεται στους τρόπους για την επίτευξη των στόχων της ομάδας. Σε αυτή την περίπτωση η μειονότητα απευθύνεται άμεσα στην πλειοψηφία/πληθυσμό επειδή ο στόχος της είναι να αναλάβει την ηγετική θέση. Αυτή η τοποθέτησή της αναλύεται στο τελευταίο κεφάλαιο.

Οδεύοντας προς τη συλλογική δράση και αλλαγή: η μειονότητα ηγείται της πλειοψηφίας/πληθυσμού

Η στάση των Κομμουνιστών απέναντι στα διάφορα κόμματα της αντιπολίτευσης (σελίδες 38-39)

Το τελευταίο κεφάλαιο του *Μανιφέστον* είναι πολύ σύντομο (δύο σελίδες) και αποτελεί τον επίλογό του. Ο στόχος του είναι να ενισχύσει την ιδέα ότι οι Κομμουνιστές είναι η ηγετική ομάδα που φέρνει εις πέρας την απαραίτητη δράση για λογαριασμό των προλεταρίων.

38: 4-7 Οι Κομμουνιστές αγωνίζονται για την επίτευξη των άμεσων σκοπών και συμφερόντων της εργατικής τάξης, όμως στους κόλπους του σημερινού κινήματος εκπροσωπούν συγχρόνως το μέλλον του.

Σε αυτό το απόσπασμα η ομάδα επαναλαμβάνει ότι θα εκπροσωπήσει ολόκληρη την κοινωνική κατηγορία και ότι θα αγωνιστεί για να επιτύχει τους συλλογικούς στόχους. Εμφανίζουν τον εαυτό τους ως φορέα των στόχων στο παρόν, καθώς και ως ενσάρκωση του κινήματος στο μέλλον.

Το τμήμα (38:7-39:10) συνεχίζει με την περιγραφή των κομμάτων που υποστηρίζουν οι Κομμουνιστές στις διάφορες χώρες και καταλήγει με τις δράσεις των Κομμουνιστών.

- 39: 11-13 οι Κομμουνιστές υποστηρίζουν παντού κάθε επαναστατικό κίνημα που στρέφεται ενάντια στις υφιστάμενες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες.
- 39: 14-14 Στο εσωτερικό όλων αυτών των κινήματων προβάλλουν ως κύριο ζήτημα εκείνο της ιδιοκτησίας
- 39: 17-18 εργάζονται παντού για τη συνεργασία και συνεννόηση των δημοκρατικών κομμάτων όλων των χωρών.

Με αυτές τις δηλώσεις το *Μανιφέστο* σκοπεύει να συνοψίσει τους πυλώνες στους οποίους στηρίζεται η ταυτότητα της ομάδας: δρουν για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής· προβάλλουν τις πεποιθήσεις τους (κατάρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας)· στοχεύουν να ενώσουν όσους επιζητούν την κοινωνική αλλαγή.

Οι πυλώνες αυτοί συνοψίζονται σε τρεις λέξεις: δράση, πειθώ και ενοποίηση όσων ανήκουν στην ίδια κοινωνική κατηγορία.

- 39: 19-24 Οι Κομμουνιστές δεν καταδέχονται να κρατούν κρυφές τις ιδέες και τις προθέσεις τους. Διακηρύσσουν ανοιχτά ότι οι σκοποί τους μπορούν να επιτευχθούν μόνο με τη βίαιη ανατροπή κάθε προηγούμενης κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Ας τρέμουν οι κυρίαρχες τάξεις εμπρός σε μια κομμουνιστική επανάσταση. Οι προλετάριοι δεν έχουν με αυτήν να χάσουν τίποτε παρά μόνο τις αλυσίδες τους. Έχουν να κερδίσουν έναν κόσμο ολόκληρο. Προλετάριοι όλων των χωρών, ενωθείτε!

Το *Μανιφέστο* ολοκληρώνεται επιστρέφοντας στις ιδέες που εκφράστηκαν στο προοίμιο σχετικά με την αναγκαιότητα να αποκαλύψει η ομάδα τις απόψεις της στον κόσμο. Εδώ, όπως στην αρχή («ένα φάσμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη»), οι δράσεις της εμφανίζονται να προκαλούν τρόμο («ας τρέμουν οι κυρίαρχες τάξεις[...]). Τέλος, η καταληκτική δήλωση συμπυκνώνει τον στόχο του *Μανιφέστου*, να οδηγήσει δηλαδή σε συλλογική δράση διαμορφώνοντας τη συνείδηση μιας κοινωνικής κατηγορίας καθώς καλεί επιβλητικά το Προλεταριάτο να ενωθεί και να δράσει. Οι δηλώσεις αυτές μπορούν να αποβούν ισχυρές ως ρητορική στρατηγική όχι μόνο γιατί το κείμενο αυτό το θυμάται κανείς εύκολα από την πρώτη και την τελευταία του πρόταση, αλλά και επειδή το ύφος του με την παραστατικότητα, την επιβλητικότητα και τις φλογερές μεταφορές του αντιστοιχεί σε παράγοντες που έχει βρεθεί ότι ενισχύουν την επίδραση ενός μηνύματος (McGuire, 1985).

Δημιουργία ενός νέου συστήματος κατηγοριοποίησης: οι «προφήτες δημιουργούν τον δικό τους λαό»

Στην ανάλυση της πρώτης ενότητας του *Μανιφέστου* παρατηρήσαμε ότι οι πεποιθήσεις για τις κοινωνικές σχέσεις συνδέονται με τη γένεση συστημάτων κατηγοριοποίησης. Αναδύθηκαν δύο κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες ανταγωνίζονται για την εξουσία: οι Αστοί (η πλειονότητα/εξουσία) και οι Προλετάριοι (η πλειοψηφία/πληθυσμός).

Στη δεύτερη ενότητα διακρύχθηκε η ταυτότητα της μειονότητας. Η ομάδα έθεσε τον εαυτό της ως πρωτοτυπικό μέλος της ενδοομάδας, έτσι ώστε να ηγηθεί της συλλογικής δράσης. Η αντίθεση μεταξύ της πλειονότητας/εξουσίας και της πλειοψηφίας/πληθυσμού, όπως και το ότι η μειονότητα αναδύεται ως οντότητα διακριτή από την πλειοψηφία/πληθυσμό, επιβεβαιώνονται μέσω της ανάλυσης αντιστοιχιών.

Όπως παρατηρείται⁹ στον Πίνακα 1 και στο Σχήμα 2, ο πρώτος παράγοντας (34,7% της συνολικής διακύμανσης) χαρακτηρίζεται κυρίως από την περιγραφή της Αστικής Τάξης, η αναπαράσταση της οποίας αντιτίθεται στην περιγραφή του Προλεταριάτου και, σε μικρότερο βαθμό, από την περιγραφή των Κομμουνιστών. Έτσι, ο πρώτος παράγοντας αντιστοιχεί στην «περιγραφή των αντιπάλων». Η ανάλυση αντιστοιχιών επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα της ποιοτικής ανάλυσης που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Το πιο συναφές χαρακτηριστικό της Αστικής Τάξης είναι η δραστηριότητα/δράση. Αναφέρεται στην ικανότητά της να μετατρέπει, να αναπτύσσει, να «καταλύει» την προηγούμενη ιστορία, να δημιουργεί παραγωγικές δυνάμεις, να συγκεντρώνει την ιδιοκτησία. Η Αστική Τάξη συνδέεται με τον καπιταλισμό και με την οικονομική και πολιτική εξουσία. Χαρακτηρίζεται ακόμη από την ανικανότητά της να ελέγξει τις δυνάμεις που δημιουργεί. Οι συνέπειες των πράξεών της οδηγούν στη δημιουργία του Προλεταριάτου.

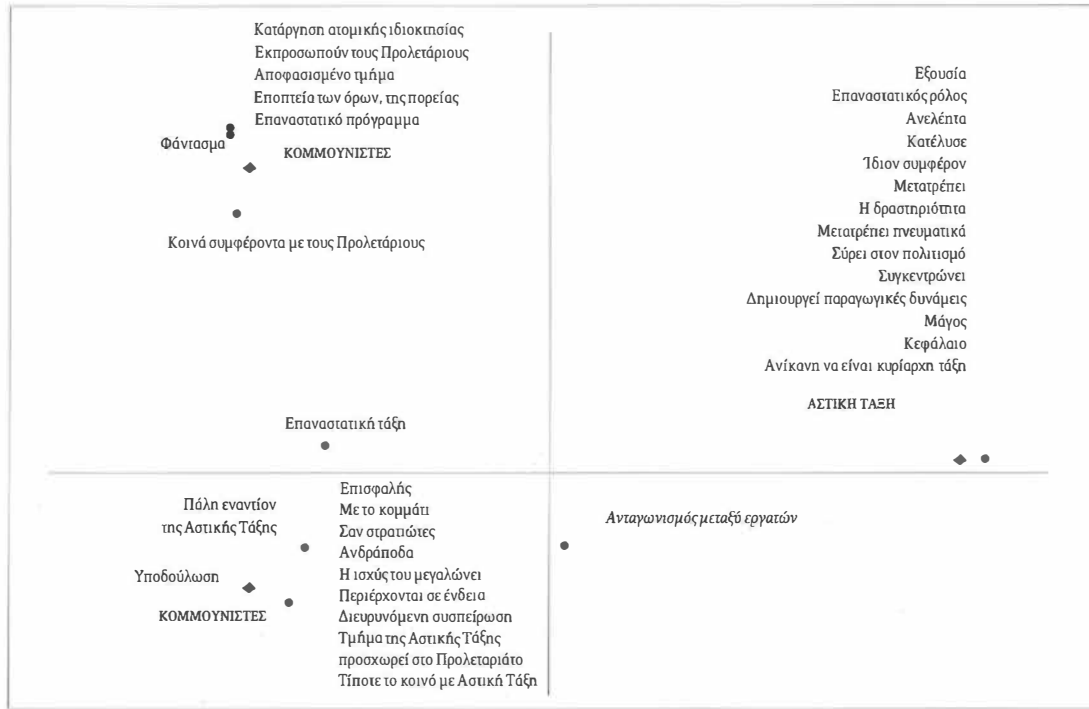
Το τελευταίο αντιστοιχεί στην πλειοψηφία του πληθυσμού και αποτελεί μια οντότητα που χαρακτηρίζεται από ένδεια και τις επισφαλείς βιοτικές της συνθήκες. Το Προλεταριάτο περιγράφεται ως

9. Η σύνδεση μεταξύ των γραμμών και των σπλών (βλ. υποσημείωση 4) εκφράζεται με έναν συντελεστή συσχέτισης (r^2) που είναι η ιδιοτιμή του παραγοντικού άξονα, ενώ το ποσοστό % της διακύμανσης είναι το τμήμα της διακύμανσης το οποίο εξηγείται από τον παράγοντα (Clausen, 1998). Οι στατιστικοί πίνακες που παρέχει η ανάλυση δίνουν τις συντεταγμένες (συντετ.) του κάθε στοιχείου (modality), έτσι ώστε αυτά να μπορούν να εντοπιστούν στον κάθε παραγοντικό άξονα (παράγοντα), τις σχετικές συνεισφορές (CORR²) που εκφράζουν το τμήμα του στοιχείου που εξηγείται από τον παράγοντα και τις απόλυτες συνεισφορές (CONTR) που εκφράζουν τη συνεισφορά του στοιχείου στον παράγοντα. Η τελευταία είναι πολύ χρήσιμη για την περιγραφή και την ονομασία των παραγόντων. Τα στοιχεία με μεγαλύτερη συνεισφορά στην κατασκευή του παράγοντα (μεγαλύτερη από τη μέση συνεισφορά) θεωρείται ότι περιγράφουν τον παράγοντα. Έτσι, για να επιλεγούν αυτά τα στοιχεία, το σύνολο της τιμής CONTR (στο SPSS το σύνολο ισούται με 1) διαιρείται με τον αριθμό των στοιχείων (Doise et al., 1993).

Πίνακας Ι
Ανάλυση αντιστοιχιών

Θετικός πόλος	συντετ.	contr	corr ²	Αρνητικός πόλος	συντετ.	contr	corr ²
Πρώτος παράγοντας (% της διακύμανσης = 34,7, ιδιοτιμή 0,94)							
Αστική τάξη	1,228	0,61	0,99	Προλεταριάτο	0,748	0,19	0,33
				Κομμουνιστές	0,913	0,13	0,17
Εξουσία	1,301	0,03	0,99	Επισφαλής	0,792	0,02	0,28
Επαναστατικός ρόλος	1,301	0,04	0,99	Με το κομμάτι	0,792	0,02	0,28
Ανελέητα	1,301	0,03	0,99	Σαν στρατιώτες	0,792	0,01	0,28
Κατέλυσε	1,301	0,05	0,99	Δούλοι	-0,719	0,01	0,32
Ίδιον συμφέρον	1,301	0,05	0,99	Ανδράποδα	0,792	0,01	0,28
Μετατρέπει	1,301	0,13	0,99	Πάλη εναντίον Αστικής Τάξης	-0,743	0,07	0,51
Η δραστηριότητα	1,301	0,06	0,99	Η ισχύς του μεγαλώνει	0,792	0,01	0,28
Μετατρέπει πνευματικά	1,301	0,02	0,99	Περιέρχονται σε ένδεια	0,792	0,01	0,28
Σύρει στον πολιτισμό	1,301	0,04	0,99	Διευρυνόμενη συσπείρωση	0,792	0,01	0,28
Ευγεντρώνει	1,301	0,05	0,99	Επαναστατική	-0,685	0,02	0,53
Δημιουργεί παραγωγικές δυνάμεις	1,301	0,05	0,99	Τίποτε το κοινό με Αστική Τάξη	0,792	0,1	0,28
Μάγος	1,301	0,02	0,99	Χωρίς εθνικά χαρακτηριστικά	0,792	0,01	0,28
Κεφάλαιο	1,301	0,02	0,99	Πλειοψηφία	0,792	0,01	0,28
Ανίκανη να είναι κυρίαρχη τάξη	1,301	0,02	0,99	Δούλοι	0,792	0,01	0,28
Δεύτερος παράγοντας (% της διακύμανσης = 30,5, ιδιοτιμή 0,88)							
Κομμουνιστές	2,075	0,72	0,83	Προλεταριάτο		0,23	0,35
Φάντασμα	2,343	0,08	0,84	Υποδούλωση		0,02	0,40
Κατάργηση ατομικής ιδιοκτησίας	2,343	0,08	0,84	Ανταγωνισμός μεταξύ εργατών		0,01	0,41
Κοινά συμφέροντα με τους Προλετάρους	1,758	0,06	0,66	Τμήμα της Αστικής Τάξης προσχωρεί στο Προλεταριάτο		0,02	0,33
Εκπροσωπούν τους Προλετάρους	2,343	0,06	0,84				
Αποφασισμένο	2,343	0,08	0,84				
Εποπτεία των όρων, της πορείας	2,343	0,13	0,84				
Επαναστατική	2,343	0,19	0,84				

Σημείωση: Οι λέξεις «θετικός» και «αρνητικός», που ορίζουν τους πόλους των παραγόντων, αντιστοιχούν στα αντίθετα πρόσημα των συντεταγμένων και επισημαίνουν μόνο την αντίθετη θέση των σημείων στο διάγραμμα. Αυτές οι ονομασίες είναι βοηθήματα για τη γραφική αναπαράσταση και δεν έχουν καμιά αξιολογική σημασία. Ο Πίνακας Ι παρουσιάζει μόνο τις μεταβλητές που είχαν μεγάλη συνεισφορά στους παράγοντες.

Σχήμα 2

Γραφική αναπαράσταση των δύο πρώτων παραγόντων της ανάλυσης αντιστοιχιών

υποδουλωμένο και υποχείριο. Αυτή η εικόνα επιτείνεται με τη χρήση της μεταφοράς «με το κομμάτι» και «εμπόρευμα». Χαρακτηρίζεται όμως και από τον αγώνα του κατά της Αστικής Τάξης. Οι Προλετάριοι είναι διαφορετικοί από την Αστική Τάξη, στερούνται εθνικών χαρακτηριστικών, είναι επαναστατικοί και έχουν την τάση να αφομοιώνουν τους διαφωνούντες της Αστικής Τάξης.

Στον δεύτερο παράγοντα (30,5% της διακύμανσης) η ενδοομάδα (οι Προλετάριοι και οι Κομμουνιστές), που στον πρώτο παράγοντα ήταν ενωμένη κατά της Αστικής Τάξης, τώρα διαιρείται. Όντως, η αναπαράσταση των Κομμουνιστών αντιτίθεται σε αυτήν του Προλεταριάτου. Η ένδεια και η εκμετάλλευση που χαρακτηρίζουν το Προλεταριάτο αντιδιαστέλλονται με τα χαρακτηριστικά των Κομμουνιστών, του πιο αποφασισμένου τμήματος της εργατικής τάξης, το οποίο εκπροσωπεί το συμφέρον του Προλεταριάτου. Ο δεύτερος παράγοντας μπορεί να ονομαστεί «το πέρασμα από την παθητικότητα στη δράση» καθώς περιγράφει πώς μια αρνητική συνθήκη που επιβάλλεται στους ανθρώπους (ο πόλος του Προλεταριάτου) μπορεί να αντιπαρατεθεί στη συλλογική δράση (πόλος των Κομμουνιστών). Οι Κομμουνιστές συνδέονται επίσης με την τρομερή εικόνα του «φαντάσματος που πλανιέται πάνω από την Ευρώπη», την εικόνα με την οποία ανοίγει το *Μανιφέστο*. Οι Κομμουνιστές είναι μια ομάδα της οποίας η κριτική γνώση και το επαναστατικό πρόγραμμα θα επιτύχουν τους στόχους του Προλεταριάτου: την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας. Έτσι, η ομάδα των Κομμουνιστών, παρότι είναι τμήμα της ενδοομάδας που αντιπαρατίθεται στην εξωομάδα (πρώτος παράγοντας), περιγράφεται με διαφορετικούς όρους και συνιστά οντότητα διακριτή από την ευρύτερη ενδοομάδα (δεύτερος παράγοντας).¹⁰

10. Ο τρίτος παράγοντας αντιστοιχούσε στο 25% της διακύμανσης και χαρακτηριζόταν από την παρουσίαση των μεσαίων τάξεων και της αριστοκρατίας, οι οποίες περιγράφονται ως αντιδραστικές και συντηρητικές δυνάμεις του παρελθόντος που ζουν διαρκώς υπό το καθεστώς της απειλής.

Δύο οντότητες συνδέονται με τη δράση: αυτοί που έχουν την εξουσία (η Αστική Τάξη) και αυτοί που, έχοντας αναδυθεί από την υποτελή κοινωνική κατηγορία, είναι αποφασισμένοι και έχουν τη γνώση και το σχέδιο να ανατρέψουν την Αστική Τάξη και να αποκτήσουν την εξουσία.

Ένας από τους δηλωμένους στόχους των Κομμουνιστών είναι να μετατρέψουν την ενδοομάδα, από άθροισμα ανθρώπων που ορίζονται από την κοινωνική τους κατάσταση, σε ομάδα που έχει συνείδηση της δυνατότητάς της να πάρει την εξουσία και να αλλάξει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Όπως δείχνουν με σαφήνεια οι κοινωνιοψυχολογικές θεωρίες, για να επιτευχθεί η κοινωνική αλλαγή οι άνθρωποι θα πρέπει να νιώθουν ότι μοιράζονται μια κοινή υπαγωγή, μια συλλογική ταυτότητα (Jost et al., 2001 · Tajfel, 1981 · Taylor & McKirnan, 1984 · Turner & Giles, 1981). Το σύστημα πρόδηλης κατηγοριοποίησης που θα επέτρεπε τη δόμηση των ταυτοτήτων προκύπτει από την εμπραγμάτωση των κοινωνικών σχέσεων και των αντιλήψεων για την εξουσία (Chryssochoou, 2000 · Operario & Fiske, 1998).

Η περιγραφική αυτή ανάλυση αντιστοιχιών δείχνει τη διαίρεση που εισάγει η μειονότητα μεταξύ της πλειονότητας/εξουσίας και της πλειοψηφίας/πληθυσμού προκειμένου να κατασκευάσει τον στόχο της επιρροής της. Όπως έλεγε ο Spinoza (1632-1677/1958): «οι προφήτες δημιουργούν τον δικό τους λαό» προκειμένου να τους ακολουθήσουν.

Επισκόπηση της ανάλυσης και γενικά συμπεράσματα

Η θέση που αναπτύχθηκε σε αυτό το άρθρο αναφέρεται στη μειονοτική επιρροή και, ειδικότερα, στο πώς οι μειονότητες επιχειρούν να ασκήσουν άμεση επιρροή. Αντί να εξετάσει τις συνθήκες υπό τις οποίες η μειονότητα ασκεί επιρροή, το άρθρο εξέτασε τις στρατηγικές που χρησιμοποιεί η μειονότητα γι' αυτό τον σκοπό, μέσω της ποιοτικής

ανάλυσης ενός κειμένου που παρακίνησε εκατομμύρια ανθρώπους στη συλλογική δράση και αλλαγή: του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*. Για την πλαisiώση και καθοδήγηση της ποιοτικής ανάλυσης χρησιμοποιήθηκε ένα κοινωνιοψυχολογικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής (Mugny, 1982). Σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, προκειμένου οι μειονότητες να ασκήσουν επιρροή, είναι σημαντικό να στοχεύσουν όσους ανήκουν στην πλειοψηφία και είναι ανίσχυροι, αν και πολυπληθείς. Η μειονότητα πρέπει να δημιουργήσει και να συντηρήσει μια ανταγωνιστική σχέση με την ισχυρή πλειοψηφία, ενώ ταυτόχρονα θα ενδυναμώνει την ταυτότητα των ανίσχυρων και θα ορίζει τον εαυτό της ως ομάδα που μπορεί να τους καθοδηγήσει ώστε να ανατρέψουν τους ισχυρούς.

Η ποιοτική ανάλυσή μας του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* εξέτασε όλες τις περιπτώσεις που αναφέρονται σε συγκεκριμένες ομάδες και στις σχέσεις τους, και επιχειρήσε να αποκαλύψει τις ρητορικές στρατηγικές που ακολουθούσαν. Ως πρότυπο του είδους του «μανιφέστου» (Althusser, 1995), το κείμενο αυτό μας επέτρεψε να επισημάνουμε τις ακόλουθες στρατηγικές και τη βαρύνουσα σημασία τους:

- α. Την διακήρυξη μιας θεώρησης για τον κόσμο που περικλείει ένα σύστημα κατηγοριοποίησης, το οποίο εμπραγματώνει τις σχέσεις εξουσίας και δημιουργεί διαφορετικούς στόχους επιρροής και συγκρούσης. Το *Μανιφέστο* προτείνει μια «διάγνωση» για τα προβλήματα του κόσμου. Αυτή η στρατηγική ακολουθείται στο πρώτο κεφάλαιο «Αστοί και Προλετάριοι».
- β. Την κατασκευή της ταυτότητας της μειονότητας ως ομάδας που αποτελεί μέρος, και μάλιστα πρωτοτυπικό, του στόχου της επιρροής, δηλαδή του πληθυσμού. Η μειονότητα πρέπει να παρουσιάσει τον εαυτό της ως τον ηγέτη που είναι ικανός να ενώσει τον πληθυσμό σε μια συλλογική ταυτότητα και να αναλάβει την απαραίτητη δράση για να φέρει την αλλαγή. Αυτή η στρατηγική ακολουθήθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο «Προλετάριοι και Κομμουνιστές» και, ως προς το δυναμικό της δράσης, στο τρίτο κεφάλαιο «Σοσιαλιστική και

Κομμουνιστική Γραμματεία» και στο τέταρτο κεφάλαιο «Η στάση των Κομμουνιστών απέναντι στα διάφορα κόμματα της αντιπολίτευσης». Αποδείχθηκε επίσης στην ανάλυση αντιστοιχιών ότι η μειονότητα (οι Κομμουνιστές) περιγράφηκαν ως ξεχωριστοί από τον συνολικό πληθυσμό (τους Προλετάριους).

- γ. Τη δημιουργία και διατήρηση σχέσεων ανταγωνισμού με το τμήμα της πλειοψηφίας που κατέχει την εξουσία. Αυτό διευκολύνει τη μειονότητα να αποφύγει το στίγμα της απόκλισης, της επιτρέπει να σταθεί ως ίση προς ίση απέναντι στην πλειονότητα, και δημιουργεί την εντύπωση ότι η μειονότητα έχει δυνατότητες να ανατρέψει την ισχυρή πλειοψηφία από τη θέση της. Αυτή η στρατηγική ακολουθήθηκε σε πολλά τμήματα του *Μανιφέστου*, ήταν όμως ιδιαίτερα εμφανής στο Προοίμιο, όπου η μειονότητα παρουσιάζει τον εαυτό της ως «φάντασμα που πλανιέται πάνω από την Ευρώπη», στο δεύτερο κεφάλαιο, όπου η μειονότητα χρησιμοποιεί μια ρητορική μορφή αντίθεσης για να αντικρούσει τα πιθανά επιχειρήματα της ισχυρής πλειοψηφίας, και στο τέταρτο κεφάλαιο, όπου η μειονότητα παρουσιάζει τον εαυτό της ως απειλή, υποστηρίζοντας ότι «οι κυρίαρχες τάξεις τρέμουν μπροστά σε μια κομμουνιστική επανάσταση». Η παρουσίαση του εαυτού με εικόνες τρόμου είναι πιθανώς μια σημαντική πτυχή της κινητοποιήσης για συλλογική δράση και δεν πρέπει να υποτιμηθεί στις μελλοντικές κοινωνιοψυχολογικές έρευνες πάνω στη διομαδική σύγκρουση. Με τις τρεις αυτές στρατηγικές η μειονότητα εγείρει τους τρεις πυλώνες πάνω στους οποίους κατασκευάζεται η πολιτικοποιημένη συλλογική ταυτότητα (Simon & Klandermans, 2001).

Αν το μοντέλο του Mugny (1982) για τη μειονοτική επιρροή είναι σωστό, και χωρίς να ισχυριζόμαστε εδώ ότι η ανάλυση αυτή είναι κάτι παραπάνω από μια απεικόνιση του μοντέλου, μπορούμε να συναγάγουμε με ασφάλεια ότι τα μανιφέστα, για να έχουν επιτυχία, θα πρέπει να περιλαμβάνουν τουλάχιστον κάποια στοιχεία αυτών των στρατηγικών. Η κοινωνιοψυχολογική ανάλυση και άλλων τέτοιων

κειμένων θα μας επέτρεπε να κατανοήσουμε καλύτερα πώς οι μειονότητες προσπαθούν να αλλάξουν τις κοινωνικές συνθήκες. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η κοινωνική ψυχολογία δεν εξετάζει μόνο τα αποτελέσματα της μειονοτικής επιρροής, αλλά ενδιαφέρεται επίσης για τα μονοπάτια που ακολούθησαν οι μειονότητες προκειμένου να ασκήσουν αυτή την επιρροή.

Η ανάλυση αποκάλυψε και άλλα στοιχεία που έχουν ενδιαφέρον για τους κοινωνικούς ψυχολόγους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν τα ζητήματα που αφορούν τη δημιουργία της συλλογικής ταυτότητας και της αγωνιστικής ταυτότητας. Φάνηκε ότι, για τη μειονότητα που μιλά μέσω αυτού του μανιφέστου, η δημιουργία μιας ομαδικής/ταξικής συνείδησης για την πλειοψηφία-πληθυσμό ήταν απαραίτητη για τη συλλογική δράση. Έχει επίσης σημασία ότι η μειονότητα παρουσιάζει τον εαυτό της ως τμήμα της ενδοομάδας αλλά ταυτόχρονα ως διακριτή οντότητα, ως πρότυπο της ομάδας που μπορεί να προωθήσει τους στόχους και να ηγηθεί των δράσεων. Στην κοινωνική ψυχολογία υπάρχει τεράστιος αριθμός δεδομένων από πειραματικές, ποιοτικές και συσχετιστικές έρευνες που δείχνουν τη σημασία της συλλογικής ταυτότητας για την κοινωνική δράση και τον ρόλο που μπορούν να παίξουν οι ομάδες ακτιβιστών έτσι ώστε να φέρουν την αλλαγή μέσω της συλλογικής δράσης (Hogg, 2001 · Jost et al., 2001 · Simon et al., 1998 · Tajfel, 1981 · Taylor & McKirnan, 1984). Οι κοινωνικές κατηγορίες μετατρέπονται σε ομάδες δράσης όταν τα μέλη τους αποκτούν συνείδηση της κοινής τους μεταχείρισης, όταν ταυτίζονται με την κατηγορία και αποφασίζουν να αλλάξουν τη μοίρα τους συλλογικά (Campbell, 1965 · Reicher, 1996 · Sherif, 1966 · Simon & Klандermans, 2001 · Turner et al., 1987 · Volpato & Contarello, 1999). Το πώς οι μειονότητες μπορούν να συνεισφέρουν σε αυτή τη μεταβολή θα πρέπει να διερευνηθεί εκτενέστερα από τους κοινωνικούς ψυχολόγους με την εξέταση των ρητορικών στρατηγικών που αυτές χρησιμοποιούν.

Μια τέτοια σημαντική στρατηγική είναι η διατύπωση μιας θεώρησης για τον κόσμο η οποία «ορίζει το πλαίσιο», δημιουργεί δηλα-

δή τις κατηγορίες, περιγράφει τις σχέσεις τους και υπονομεύει την αντιληπτή νομιμότητα του τωρινού συστήματος και τις βάσεις δικαιολόγησής του (Jost & Major, 2001). Η μειονότητα πρέπει να δημιουργήσει την κοινωνική της αναπαράσταση για τον κόσμο και να τη διαδώσει. Αυτό είναι το κρίσιμο μήνυμα της μειονότητας, το μήνυμα που, αν γίνει αποδεκτό, θα τους οδηγήσει στο δεύτερο βήμα: να παρουσιάσουν τον εαυτό τους ως ηγέτη της δράσης. Οι προφήτες πρέπει να δημιουργήσουν τον δικό τους λαό προκειμένου να γίνουν προφήτες (Hopkins et al., 2003· Spinoza, 1632-1677/1958).

Ολοκληρώνοντας, η θέση μας εδώ είναι ότι τα μανιφέστα αποτελούν διακηρυκτικά κείμενα που ορίζουν το πλαίσιο της αλλαγής παρουσιάζοντας την ταυτότητα μιας μειονότητας και περιγράφοντας τη θεώρησή τους για τον κόσμο. Η ανάλυση των κειμένων που στοχεύουν στην άσκηση επιρροής (όπως είναι τα μανιφέστα και οι λόγοι των ηγετών) θα μας επιτρέψει να αυξήσουμε τη γνώση μας για τη συλλογική δράση (Martin et al., 1990). Έτσι, τα μανιφέστα θα πρέπει να αναλυθούν με κοινωνιοψυχολογικούς όρους ως απόπειρες να αποκαλυφθεί η πολυσύνθετη φύση των φαινομένων που περιβάλλουν τη συλλογική δράση. Ελπίζουμε ότι η ανάλυσή μας αποτελεί ένα πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Althusser, L. (1995). *Ecrits Philosophiques et Politiques*, Vol. II. Paris: Stock/IMEC.
- Bar-Tal, D. (1990). *Group Beliefs. A Conception for Analysing Group Structure, Processes and Behaviour*. New York: Springer Verlag.
- Bar-Tal, D. (2000). *Shared Beliefs in a Society. Social Psychological Analysis*. London: Sage.
- Benzécri, J. P. et al. (1976). *L'analyse des Données. L'Analyse des Correspondences*. Paris: Dunod.
- Billig, M. (1991). *Ideology and Opinions. Studies in Rhetorical Psychology*. London: Sage.

- Butera, F. & Mugny, G. (2001). *Social Influence in Social Reality*. Bern: Hogrefe and Huber.
- Campbell, D. T. (1965). Ethnocentric and other altruistic motives. In D. Levine (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* (pp. 283-311). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Chrysochoou, X. (2000). Multicultural societies: Making sense of new environments and identities. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 10*, 343-354.
- Chrysochoou, X. (2003). Studying identity in social psychology. Some thoughts on the definition of identity and its relation to action. *Language and Politics, 2*(2), 225-242.
- Chrysochoou, X. & Sanchez-Mazas, M. (2000). Modèle ou renégat? Une étude sur la perception de la "personne-alibi" dans un contexte méritocratique. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale, 47-48*, 34-43.
- Clausen, S. E. (1998). *Applied Correspondence Analysis. An Introduction*. London: Sage.
- Clemence, A. (2001). Social positioning and social representations. In K. Deaux & G. Philogene (Eds.), *Representations of the Social* (pp. 83-95). Oxford: Blackwell.
- Coudin, G. (1994). Capitalisme, socialisme, marxisme, communisme. In R. Hudon & B. Fournier (Eds.), *Jeunesses et politique* (Vol. 1, pp. 371-404). Paris: L'Harmattan.
- Deschamps, J.-C., Lorenzi-Cioldi, F., & Meyer, G. (1982). *L'Echec Scolaire. Elève modèle ou modèles d'élèves? Approche Psychosociologique de la division sociale à l'école*. Lausanne: Pierre Marcel Favre.
- Doise, W. (1990). Les représentations sociales. In R. Guiglione, C. Bonnet & J.-F. Richard (Eds.), *Traité de Psychologie Cognitive 3*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Doise, W., Clemence, A., & Lorenzi-Cioldi, F. (1993). *The Quantitative Analysis of Social Representations. European Monographs in Social Psychology*. Hemperl Hamstead, London: Harvester Wheatsheaf.
- Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity enhancement strategies. *European Review of Social Psychology, 4*, 27-57.
- Greenacre, M. (1984). *Theory and Application of Correspondence Analysis*. London: Academic.
- Greenacre, M. & Blasius, J. (Eds.) (1994). *Correspondence Analysis in the Social Sciences. Recent Developments and Applications*. London: Academic.

- Gurr, T. R. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard, MA: Harvard University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1998). Introduzione al Manifesto del Partito Comunista. In K. Marx & F. Engels (Eds.), *Il Manifesto del Partito Comunista*. Milano: Rizzoli.
- Hogg, M. A. (2001). A social identity theory of leadership. *Personality and Social Psychology Review*, 5(3), 184-200.
- Hopkins, N., Reicher, S., & Kahani-Hopkins, V. (2003). Citizenship, participation and identity construction: Political mobilization amongst British Muslims. *Psychologica Belgica*, 43(1/2), 33-54.
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T., Burgess, D., & Mosso, C. O. (2001). Conflicts of legitimation among self, group, and system: The integrative potential of system justification theory. In J. T. Jost & B. Major (Eds.), *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Jost, J. T. & Major, B. (Eds.) (2001). *The Psychology of Legitimacy. Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*. London: Sage.
- Laski, H. J. (1967). *On the Communist Manifesto*. New York: New American Library.
- Maass, A. & Volpato, C. (1994). Theoretical perspectives on minority influence: Conversion versus Divergence? In S. Moscovici, A. Mucchi Faina & A. Maass (Eds.), *Minority Influence* (pp. 135-147). Chicago: Nelson Hall.
- Martin, J., Scully, M., & Levitt, B. (1990). Injustice and the legitimation of revolution: Damning the past, excusing the present and neglecting the future. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 281-290.
- Marx, K. & Engels, F. (1848/1981). *Manifeste du Parti Communiste*. Paris: Fernand Nathan.
- Marx, K. & Engels, F. (1848/1997). *Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Αθήνα: Ερατώ.
- Marx, K. & Engels, F. (1848/1998a). *The Communist Manifesto* (αγγλ. μτφρ. S. Moore, 1888). Oxford: Oxford University Press.

- Marx, K. & Engels, F. (1848/1998b). *Manifesto del Partito Comunista*. Milano: Rizzoli.
- McGuire, W. J. (1964). Inducing resistance to persuasion. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 1, pp. 191-229). New York: Academic.
- McGuire, W. J. (1985). Attitudes and Attitude Change. In G. Lindzey & E. Aronson (Eds.), *Handbook of Social Psychology* (pp. 233-346). New York: Random House.
- Moscovici, S. (1976). *Social Influence and Social Change*. London: Academic.
- Moscovici, S. (1980). Toward a theory of conversion behavior. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 13. New York: Academic.
- Moscovici, S. & Lage, E. (1976). Studies in social influence. III. Majority vs minority influence in a group. *European Journal of Social Psychology*, 6, 149-174.
- Moscovici, S. & Lage, E. (1978). Studies in social influence. IV. Minority influence in a context of original judgements. *European Journal of Social Psychology*, 8, 349-365.
- Moscovici, S., Mucchi-Faina, A., & Maass, A. (Eds.) (1994). *Minority Influence*. Chicago: Nelson-Hall.
- Moscovici, S. & Mugny, G. (Eds.) (1987). *La Psychologie de la Conversion*. Cousset: Del Val.
- Moscovici, S. & Personnaz, B. (1980). Studies in social influence. V. Minority influence and conversion behavior in a perceptual task. *Journal of Experimental Social Psychology*, 16, 270-282.
- Mugny, G. (1982). *The Power of Minorities*. London: Academic.
- Mugny, G. & Pérez, J. A. (1991). *The Social Psychology of Minority Influence*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mummendey, A. & Simon, B. (1989). Better or just different? III: The impact of importance of comparison dimension and relative in-group size upon intergroup discrimination. *British Journal of Social Psychology*, 28, 1-16.
- Operario, D. & Fiske, S. T. (1998). Racism equals power plus prejudice: A social psychological equation for racial oppression. In J. L. Eberhardt & S. T. Fiske (Eds.), *Confronting Racism. The Problem and the Response* (pp. 33-53). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Papastamou, S. (1983). Strategies of minority and majority influence. In W. Doise & S. Moscovici (Eds.), *Current Issues in European Social Psychology*, Vol. 1. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Papastamou, S. (1987). Psychologisation et conversion. In S. Moscovici & G. Mugny (Eds.), *Psychologie de la Conversion*, Cousset: Delval.
- Papastamou, S. (1989). Psychologisation: Erreur individuelle ou strategie collective? In J.-L. Beauvois, J.-M. Monteil & R. V. Joule (Eds.), *Perspectives Cognitives et Conduites Sociales*. Cousset: Delval.
- Ragona, G. (2000). A 150 anni dalla pubblicazione del "Manifesto Comunista." *Studi Storici*, 1, 247-257.
- Reicher, S. (1996). "The Battle of Westminster": Developing the social identity model of crowd behaviour in order to explain the initiation and development of collective conflict. *European Journal of Social Psychology*, 26, 115-134.
- Runciman, W. G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice*. London: Routledge.
- Sensales, G. (1994). Aspetti costitutivi delle rappresentazioni del marxismo fra studenti romani de "La Sapienza." *Giornale Italiano di Psicologia*, 21(1), 99-116.
- Sherif, M. (1966). In *Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity. A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319-331.
- Simon, B., Loewy, M., Stürmer, S., Weber, U., Freytag, P., Habig, C., Kampmeier, C., & Spahlinger, P. (1998). Collective identification and social movement participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 646-658.
- Smith, C. P. (2000). Content analysis and narrative analysis. In H. T. Reis & C. M. Judd (Eds.), *Handbook of Research Methods in Social and Personality Psychology* (pp. 313-335). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Spinoza, B. (1632-1677). *Tractatus Theologico-Politicus*. Chap. 1: The Prophecy, Chap. 2: The Prophets. In *The political works: Tractatus Theologico-Politicus* (1958). Oxford: Clarendon.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13, 65-93.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup behaviours. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup

- behaviour. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson Hall.
- Tajfel, H. & Wilkes, A. L. (1963). Classification and quantitative judgement. *British Journal of Psychology*, 54, 101-114.
- Taylor, D. M., & McKirnan, D. J. (1984). A five stage model of intergroup relations. *British Journal of Social Psychology*, 23, 291-300.
- Turner, J. C. (1991). *Social Influence*. Buckingham: Open University Press.
- Turner, J. C. & Giles, H. (1981). *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorisation Theory*. Oxford: Blackwell.
- Volpato, C. & Contarello, A. (1999). Towards a social psychology of extreme situations: Primo Levi's "If this is a Man" and Social Identity Theory. *European Journal of Social Psychology*, 29(2-3), 239-258.
- Volpato, C. & Durante, F. (2003). Delegitimization and racism. The social construction of anti-Semitism in Italy. *New Review of Social Psychology*, 2, 286-296.
- Weber, R. P. (1985). *Basic Content Analysis*. London: Sage.
- When, F. (1999). *Karl Marx*. London: Fourth Estate.
- Wright, S. C. & Taylor, D. M. (1998). Responding to tokenism: Individual action in the face of collective injustice. *European Journal of Social Psychology*, 28(4), 647-668.

Παράρτημα

Συχνότητες των μονάδων της ανάλυσης περιεχομένου

Πίνακας Α1

	Κομμουνιστές	Αστική	Προλεταριάτο	Μεσαία	Αριστοκρατία
Φάντασμα	4	0	0	0	0
Ανάπτυξη	0	4	3	0	
Εξουσία (οικονομική/πολιτική)	0	5	0	0	0
Επαναστατικός ρόλος	0	6	0	0	0
Ανελέητα αδιάντροπη	0	5	0	0	0
Κατέλυσε την προηγούμενη ιστορία	0	8	0	0	0
Δρα με βάση το γυμνό ίδιον συμφέρον	0	8	0	0	0
Μετατρέπει	0	21	0	0	0
Δραστηριότητα	0	10	0	0	0
Μετατρέπει πνευματικά	0	3	0	0	0
Σύρει στον πολιτισμό	0	6	0	0	0
Συγκεντρώνει τα μέσα παραγωγής/ συσσωρεύει την ιδιοκτησία	0	8	0	0	0
Δημιουργεί παραγωγικές δυνάμεις	0	9	0	0	0
Μάγος που δεν καταφέρνει πια να κρατήσει υπό τον έλεγχό του τις δυνάμεις	0	3	0	0	0
Έφερε στον κόσμο τους Προλετάριους	0	4	0	0	2
Κεφάλαιο	0	3	0	0	0
Επισφαλής/ένδεια	0	0	8	0	0
Με το κομμάτι, εμπόρευμα	0	0	10	0	0
Σαν στρατιώτες	0	0	3	0	0
Υποδούλωση	0	0	5	0	2
Ανδράποδα	0	0	5	0	0
Πάλη εναντίον της Αστικής Τάξης	3	0	18	4	10
Η ισχύς του μεγαλώνει	0	0	3	0	0
Φτωχοποιημένοι	0	0	5	0	0
Διαρκώς διευρυνόμενη Συσπείρωση	0	0	5	0	0
Ανταγωνισμός μεταξύ των εργατών	0	2	3	0	0
Συνεχής πάλη	3	2	0	0	0
Ένα τμήμα της Αστικής Τάξης προσχωρεί το Προλεταριάτο	0	0	6	0	0
Επαναστατική τάξη	4	1	8	0	0
Παρακμάζουν και καταποντίζονται	0	0	0	4	4
Απειλημένοι	0	0	0	4	1
Συντηρητικοί/Αντιδραστικοί	0	0	0	5	1
Τίποτε το κοινό με την αστική τάξη	0	0	5	0	0
Χωρίς εθνικά χαρακτηριστικά	0	0	3	0	0
Εκπροσωπεί την πλειοψηφία	0	0	3	0	0
Ανίκανη να είναι η κυρίαρχη τάξη	0	4		0	0
Δούλοι	0	0	3	0	0
Θέλουμε να καταργήσουμε την ατομική ιδιοκτησία	4	0	0	0	0
Κοινά συμφέροντα με τους Προλετάριους	4	0	0	1	0
Εκπροσωπούν τους Προλετάριους	3	0	0	0	0
Αποφασισμένο τμήμα της εργατικής τάξης	4	0	0	0	0
Συνολική εποπτεία των όρων, της πορείας	6	0	0	0	0
Επαναστατικό πρόγραμμα	9	0	0	0	0
Πάλη εναντίον των Προλετάριων	0	2	0	0	6

14 ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΤΥΡΑΝΝΙΑΣ: Η ΜΕΛΕΤΗ ΦΥΛΑΚΗΣ ΤΟΥ BBC*

Stephen Reicher & S. Alexander Haslam

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει ευρήματα από τη μελέτη φυλακής του Βρετανικού Οργανισμού Αναμετάδοσης (British Broadcasting Corporation [BBC]) – μια πειραματική μελέτη περίπτωσης που εξέτασε τις συνέπειες του τυχαίου διαχωρισμού ανδρών σε κρατούμενους και φύλακες μέσα σε ένα ειδικά διαμορφωμένο θεσμικό πλαίσιο και για διάστημα 8 ημερών. Αντίθετα από τους κρατούμενους, οι φύλακες απέτυχαν να ταυτιστούν με τον ρόλο τους και αυτό τους έκανε διστακτικούς στην επιβολή της εξουσίας τους, με αποτέλεσμα να υπερνικηθούν από τους κρατούμενους. Οι συμμετέχοντες εδραίωσαν στη συνέχεια ένα εξισωτικό κοινωνικό σύστημα. Όταν αυτό αποδείχτηκε μη βιώσιμο, οι ενέργειες για την επιβολή τυραννικού καθεστώτος συνάντησαν φθίνουσες προσπάθειες αντίστασης. Η εμπειρική και θεωρητική ανάλυση εξετάζει τις συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι ταυτίζονται με τις ομάδες όπου τοποθετούνται, καθώς και τις κοινωνικές, οργανωσιακές και κλινικές συνέπειες των περιπτώσεων στις

* Από το: Reicher, S. & Haslam, S. A. (2006) Rethinking the Psychology of Tyranny: The BBC prison study. *British Journal of Social Psychology*, 45, 1-40.

οποίες οι άνθρωποι είτε καταφέρνουν είτε αποτυγχάνουν να ταυτιστούν. Στη βάση αυτών των ευρημάτων σκιαγραφείται ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο για την κατανόηση της τυραννίας, το οποίο υποδεικνύει ότι αυτό που κάνει ψυχολογικά αποδεκτή την τυραννία είναι η έλλειψη ισχύος και η αποτυχία των ομάδων.

Εισαγωγή

Στην εισαγωγή του βιβλίου του *The Roots of Evil* [Ρίζες του Κακού] ο Staub γράφει: «Η ευρέως διαδεδομένη ελπίδα και πίστη ότι τα ανθρώπινα όντα γίνονται όλο και περισσότερο “πολιτισμένα” κατέρρευσαν από τα γεγονότα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και, κυρίως, από τη συστηματική και εμπρόθετη εξολόθρευση έξι εκατομμυρίων Εβραίων από το Τρίτο Ράιχ του Χίτλερ» (1989, σελ. 3). Ο αντίκτυπος αυτής της συνειδητοποίησης ήταν έντονος τόσο στον ακαδημαϊκό κόσμο και στην ψυχολογία μέσα στα πανεπιστήμια, όσο και ευρύτερα στην κοινωνία. Πράγματι, το Ολοκαύτωμα ρίχνει εύλογα τη σκιά του στον τελευταίο μισό αιώνα της κοινωνικής ψυχολογίας και άμεσα ή έμμεσα επηρεάζει πολλά από τα βασικά ζητήματα που απασχολούν όσους την ασκούν, προκαλώντας ερωτήματα όπως: Πώς φτάνουμε να μισούμε και να κάνουμε διακρίσεις εναντίον μελών άλλων ομάδων (Tajfel, Flament, Billig, & Bundy, 1971); Πώς καταλήγουν οι άνθρωποι να βλέπουν τους άλλους ως λιγότερο ανθρώπους και με μικρότερη αξία από τους ίδιους (Leyens et al., 2003); Πώς φυτρώνουν και καλλιεργούνται οι σπόροι του αυταρχισμού, της κοινωνικής κυριαρχίας και της κατάχρησης εξουσίας (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, & Sanford, 1950); Πώς καταλήγουμε να ανεχόμαστε την τυραννία των άλλων ή, διαφορετικά, να δρούμε οι ίδιοι τυραννικά; Αυτό το τελευταίο ερώτημα θα μας απασχολήσει πιο άμεσα στο παρόν κεφάλαιο.

Η γραμματεία στις διάφορες αυτές περιοχές είναι και ευρεία και ποικίλη, αλλά μπορούμε να εντοπίσουμε μία τουλάχιστον κεντρική

τάση: τη μετατόπιση από εξηγήσεις που εστιάζουν στα ατομικά χαρακτηριστικά όσων είναι προκατειλημμένοι, κάνουν διακρίσεις ή επιδίδονται στη γενοκτονία των άλλων σε εξηγήσεις που αφορούν τη φύση των ομαδικών διαδικασιών οι οποίες μπορούν να ωθήσουν ακόμη και τα πιο άκακα άτομα να διαπράξουν τις πιο επιθετικές πράξεις (Billig, 1978· Brown, 1965· Milgram, 1974· Sherif, 1966· Tajfel, 1982). Σε πολλές περιπτώσεις, και οπωσδήποτε όταν πρόκειται για την ψυχολογία της τυραννίας, οι θεωρητικοί έχουν προχωρήσει το επιχείρημα αυτό ένα βήμα παραπέρα, υποστηρίζοντας ότι όχι μόνο πρέπει να αναλύουμε την ακραία αντικοινωνική συμπεριφορά στο επίπεδο των ομάδων, αλλά και ότι η ψυχολογία των ομάδων τείνει υποχρεωτικά στην κατεύθυνση της ακραίας αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Μολονότι προσυπογράφουμε ανεπιφύλακτα την ανάγκη εξέτασης μιας ψυχολογίας της τυραννίας στο ομαδικό επίπεδο ανάλυσης (ορίζοντας την τυραννία ως *άνισο κοινωνικό σύστημα που συνίσταται στην αυθαίρετη ή καταπιεστική χρήση εξουσίας από μια ομάδα ή τους εκπρόσωπούς της σε βάρος μιας άλλης*), θα διαφωνήσουμε με την ιδέα ότι οι ομάδες καθεαυτές συνιστούν τη ρίζα του προβλήματος. Πράγματι, θα υποστηρίξουμε ότι οι ισχυρές και αποτελεσματικές ομάδες αποτελούν ψυχολογικό ανάχωμα απέναντι στην τυραννία, καθώς και ότι οι τυραννικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης αρχίζουν να γίνονται ελκυστικές όταν ακριβώς οι ομάδες αποδεικνύονται αναποτελεσματικές.

Η εξίσωση των ομάδων με την τυραννία έχει μακρά ιστορία τόσο στην κοινωνική σκέψη όσο και στην κοινωνική ψυχολογία. Η Hannah Arendt (1998) διατυπώνει την κλασική άποψη ότι «η διακυβέρνηση των πολλών δεν είναι καλή» και εντοπίζει τα ίχνη της στην αριστοτελική ιδέα ότι η συλλογική εξουσία οδηγεί σε χάος και ηθική ανευθυνότητα, αποτελώντας μια συγκαλυμμένη μορφή τυραννίας. Τέτοιες ιδέες έχουν εκφραστεί από θεωρητικούς της ψυχολογίας των μαζών, όπως ήταν ο Gustave LeBon (1895/1947), ο οποίος υποστήριξε ότι μέσω της απορρόφησής τους στο πλήθος τα άτομα χάνουν την ατομική τους ταυτότητα και την αίσθηση ευθύνης τους και γίνονται

ικανά για βάρβαρες και αταβιστικές πράξεις. Η ιδέα της απορρόφησης μεταγράφηκε ευθέως στη σύγχρονη κοινωνιοψυχολογική έννοια της αποεξατομίκευσης, η οποία θεωρείται προϊόν της ανωνυμίας του ατόμου στο πλαίσιο της ομάδας (Postmes & Spears, 1998· Reicher, Spears, & Postmes, 1995). Όπως το έθεσε ένας σημαντικός ερευνητής του φαινομένου, «μυθικά, η αποεξατομίκευση είναι η αέναν δύναμη της ζωής, ο κύκλος της φύσης, οι δεσμοί αίματος, η φυλή, η αρχή του θηλυκού, το παράλογο, το παρορμητικό, ο ανώνυμος χορός [χορωδία], η μανία της εκδίκησης» (Zimbardo, 1969, σελ. 249).

Η τυραννία ως ρόλος και η εξουσία

Αν και ευρέως γνωστός ως θεωρητικός της αποεξατομίκευσης, ο Zimbardo έγινε ιδιαίτερα διάσημος από τη δουλειά του σε σχέση με το πείραμα φυλακής του Stanford (Haney, Banks, & Zimbardo, 1973· Zimbardo, 1989· Zimbardo, Maslach, & Haney, 1999). Πρόκειται για μια από τις πιο φημισμένες κοινωνιοψυχολογικές έρευνες που διεξήχθησαν ποτέ και αντιπροσωπεύει το αποκορύφωμα μιας σειράς «κλασικών» ερευνών πεδίου για τις ρίζες των ακραίων συμπεριφορών, οι οποίες διεξήχθησαν υπό το βάρος των συνεπειών του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου (Milgram, 1963· Sherif, 1956). Κεφαλαιοποιώντας πάνω σε προηγούμενες μελέτες, έπαιξε κρίσιμο ρόλο στην εδραίωση της μετατόπισης που περιγράψαμε από το ατομικό στο ομαδικό επίπεδο εξήγησης των ακραίων συμπεριφορών (Banuazizi & Mounahedi, 1975). Επιπλέον, ήταν από τις λίγες μελέτες που δεν εξέτασαν μόνο το ζήτημα της τυραννίας, αλλά παρήγαγαν επίσης, λόγω της δύναμης του ερευνητικού υποδείγματος, άμεσες ενδείξεις τυραννικής συμπεριφοράς. Παρότι με την αυστηρή έννοια του όρου δεν αποτελεί μια μελέτη αποεξατομίκευσης, ο Zimbardo χρησιμοποίησε τη γενική θέση του σχετικά με την ομάδα ως διαβρωτική δύναμη για να εξηγήσει όσα συνέβησαν στο πείραμα φυλακής του Stanford.

Το πείραμα αυτό παραμένει στη μνήμη για το ότι έδειξε πως και

μόνο η ανάθεση του ρόλου του φύλακα ή του κρατουμένου σε φοιτητές είχε ως συνέπεια οι μιν πρώτοι να γίνουν βαθμιαία βίαιοι με κτηνώδη τρόπο, οι δε δεύτεροι να καταστούν παθητικοί και να αρχίσουν να εκδηλώνουν σημάδια ψυχολογικής διαταραχής. Η σοβαρότητα αυτών των φαινομένων ήταν τόσο μεγάλη που η ερευνητική μελέτη, αν και προγραμματισμένη να διαρκέσει για δύο εβδομάδες, τερματίστηκε μετά από έξι μέρες.

Ο Zimbardo και οι συνεργάτες του περιέγραψαν τα ευρήματά τους και έδωσαν την εξήγηση ότι η επιθετικότητα των φυλάκων «εκλύθηκε ως “φυσική” συνέπεια του ότι φορούσαν τη στολή του “φύλακα” και επιδείκνυαν την ισχύ που έχει εγγενώς αυτός ο ρόλος» (Haney et al, 1973, σελ. 12). Η κατάδυση στην ομάδα λοιπόν θεωρείται ότι υπονομεύει τους ενδοιασμούς που έχουν κανονικά οι άνθρωποι όταν δρουν ως άτομα. Επιπλέον, το γεγονός πως οι ομάδες αυτές έχουν στη διάθεσή τους εξουσία θεωρείται ότι θα ενθαρρύνει την ακραία αντικοινωνική συμπεριφορά (Zimbardo, 1969).

Αν και τα παραπάνω ευρήματα υπήρξαν σημαντικά από μόνα τους, ο αντίκτυπος που είχε το εν λόγω πείραμα επηρέασε τόσο τον τομέα της δεοντολογίας όσο και αυτόν της θεωρίας (π.χ. βλ. Smith & Mackie, 2000, σελ. 49). Η ίδια η ακρότητα των αποτελεσμάτων οδήγησε πολλούς (συμπεριλαμβανομένου του Zimbardo) να εγείρουν ερωτήματα για το κατά πόσο νομιμοποιείται κανείς να υποβάλει τους συμμετέχοντες σε τέτοιες καταστάσεις. Η δυνατότητα αποδοχής της διενέργειας οποιασδήποτε μεγάλης κλίμακας παρέμβασης στο πεδίο έγινε έτσι αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης (π.χ. Herrera, 1997· Lindsay & Adair, 1990· Sieber, Iannuzzo, & Rodriguez, 1995· Smith & Richardson, 1983). Κατά παράδοξο τρόπο μάλιστα, ενώ το πείραμα φυλακής του Stanford σηματοδοτούσε την κορύφωση των μεταπολεμικών ερευνών πεδίου, την ίδια ακριβώς στιγμή οδήγησε και στον τερματισμό τους.

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, η κοινωνική ψυχολογία κυριαρχείται όλο και περισσότερο από εργαστηριακά πειράματα, στα οποία υπάρχει ελάχιστη ή και καμιά αλληλεπίδραση μεταξύ των συμ-

μετεχόντων, και στα οποία δίνεται πλημμελής προσοχή στον ρόλο της προσωπικής και ομαδικής ιστορίας ή στην ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων συν τω χρόνω (Bar Tal, 2004· Doosje, Spears, & Ellemers, 2002· Haslam & McGarty, 2001· Levine 2003· Moreland, Argote, & Krishnan, 1996). Παράλληλα, αυτή η απροθυμία για ανάληψη ερευνητικών μελετών που να δημιουργούν, να χειρίζονται και να εξετάζουν συστηματικά την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος στις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις μπορεί να θεωρηθεί ότι συνέβαλε στην αυξανόμενη επικυριαρχία εξηγήσεων βασισμένων σε ενδογενείς, και ουσιαστικά αναπόφευκτες, γενετικές, βιολογικές ή ψυχολογικές προδιαθέσεις. Οδήγησε επίσης στην αυξανόμενη αποσύνδεση ανάμεσα στα ζητήματα που παρακινούν τις κοινωνιοψυχολογικές έρευνες και στη φύση των ίδιων των ερευνών. Οι ερευνητικές αναφορές (και οπωσδήποτε οι περισσότερες προτάσεις για χρηματοδότηση έρευνας) ξεκινούν κατά κανόνα υπαινισσόμενες μεγάλης κλίμακας ζητήματα, όπως η καταπίεση, η διάκριση και η γενοκτονία, στη συνέχεια όμως προχωρούν στην υιοθέτηση μιας εμπειρικής στρατηγικής η οποία μοιάζει πολύ μακρινή από την κοινωνική πραγματικότητα τέτοιων φαινομένων (π.χ. προσπαθώντας να εξηγήσουν τα φαινόμενα αυτά με όρους ασυνείδητων διαδικασιών ατομικού επιπέδου από γνωσιακή ή, πιο πρόσφατα, από νευροεπιστημονική σκοπιά· βλ. Ito, Thompson, & Cacioppo, 2004). Όπως έχει υποστηρίξει και ο Zimbardo (αναφ. στο Brockes, 2001, σελ. 2), ως συνέπεια εν μέρει αυτών των τάσεων η ψυχολογία καθίσταται όλο και πιο περιθωριακή, καταλήγοντας να αποκλείεται από τη δημόσια συζήτηση για τα σημαντικά κοινωνικά ζητήματα.

Ειδικά σε ό,τι αφορά το ζήτημα της τυραννίας, οι δεοντολογικοί ενδοιασμοί που έθεσαν το πείραμα φυλακής του Stanford «εκτός ορίων» (με εξαίρεση μια εν μέρει επαναληπτική μελέτη από τους Lovibond, Mithiran, & Adams, 1979) είχαν ως αποτέλεσμα να γίνουν τα συμπεράσματα της μελέτης αυτής σχεδόν απαραβίαστα και η κοινωνιοψυχολογική εξέταση της τυραννίας να περιέλθει πρακτικά σε αδιέξοδο. Χωρίς να χρησιμοποιήσει κανείς τη δύναμη του υποδείγματος του

πειράματος φυλακής του Stanford είναι τελείως αδύνατον να παραγάγει συμπεριφορές τόσο ισχυρές που να ταιριάζουν με εκείνες που βρήκαν ο Zimbardo και οι συνεργάτες του. Έτσι, ακόμη κι αν οι ερευνητές διατηρούν αμφιβολίες για τον ακραίο καταστασιακό ντετερμινισμό και την αρνητική ματιά στις κοινωνικές ομάδες που χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν αυτά τα ευρήματα (αμφιβολίες που διατηρούν πολλοί, βλ. π.χ. Ellemers, Spears, & Doosje, 1999· Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987· Haslam, 2001), δεν έχει καταστεί δυνατόν να παραχθούν δεδομένα τα οποία θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τις αμφιβολίες αυτές και να ξαναοίξουν τον επιστημονικό διάλογο σχετικά με τις ψυχολογικές βάσεις της τυραννίας.

Πέρα όμως από την ενδογενή σπουδαιότητα του θέματος, υπάρχουν δύο τουλάχιστον δέσμες λόγων για τους οποίους είναι επιτακτική η επανεξέταση του πειράματος φυλακής του Stanford. Πρώτον, οποιαδήποτε αξιολόγηση των συμπερασμάτων που προέκυψαν από το πείραμα αυτό είναι αναπόφευκτα περιορισμένη από το γεγονός ότι καταγράφηκε μικρό μόνο μέρος των αλληλεπιδράσεων που έλαβαν χώρα στην έρευνα (επειδή η κινηματογράφηση ήταν παρεμβατική και περιορισμένη), ενώ, και από το μέρος αυτό, ένας πολύ μικρός αριθμός αλληλεπιδράσεων αφορούν τον δημόσιο χώρο. Επιπλέον, τα δεδομένα της παρατήρησης δεν συμπληρώθηκαν ποτέ από άλλες πηγές δεδομένων οι οποίες θα επέτρεπαν την ελεγχόμενη μέτρηση κρίσιμων συμπεριφορών, καθώς και των ψυχολογικών καταστάσεων που υποτίθεται ότι τις υποστηρίζουν. Σε τελευταία ανάλυση, απαιτείται ένα πληρέστερο και διαυγέστερο σύνολο δεδομένων το οποίο θα αναβαθμίσει την εμπειρικά στηριζόμενη, ανοιχτή συζήτηση γύρω από τις ψυχολογικές βάσεις της τυραννίας.

Ωστόσο, ακόμη και ο διαθέσιμος περιορισμένος όγκος των δεδομένων από το πείραμα φυλακής του Stanford θέτει υπό αμφισβήτηση τα αναλυτικά συμπεράσματα που έχουν βγει από αυτή τη μελέτη. Είναι ασαφές κατά πόσο, εκεί όπου οι συμμετέχοντες συμπεριφέρθηκαν με βάση τον ρόλο τους, αυτό συνέβη λόγω της «φυσικής» αποδοχής των απαιτήσεων του ρόλου, όπως υποστηρίζουν ο Zimbardo

και οι συνεργάτες του, ή λόγω της ηγεσίας που άσκησαν οι πειραματιστές (Baron, 1984· Banuazizi & Mohavedi, 1975). Και τούτο διότι οι φύλακες, κατά τη διάρκεια της μελέτης, δέχτηκαν σαφή καθοδήγηση για το πώς θα έπρεπε να συμπεριφέρονται. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατατοπίζοντας τους φύλακες ο Zimbardo έλεγε:

«Μπορείτε να προκαλέσετε στους κρατουμένους συναισθήματα πλήξης, την αίσθηση του φόβου σε κάποιο βαθμό, να δημιουργήσετε μια ιδέα αυθαιρεσίας ότι η ζωή τους ελέγχεται απόλυτα από εμάς – από το σύστημα, από εσάς, από εμένα– και ότι δεν θα έχουν καθόλου ιδιωτικότητα. Δεν θα έχουν ελευθερία δράσης, δεν θα μπορούν να κάνουν ή να πουν κάτι που δεν επιτρέπουμε εμείς. Θα τους στερήσουμε την ατομικότητά τους με διάφορους τρόπους. Γενικά, αυτό στο οποίο θα οδηγήσουν όλα τα παραπάνω θα είναι η αίσθηση ότι είναι ανίσχυροι» (Zimbardo, 1989).

Η σημασία αυτής της καθοδήγησης καταδεικνύεται από την έρευνα των Lovibond και συνεργατών (1979), που διεξήγαγαν μια μελέτη στην οποία οι φύλακες είχαν εκπαιδευτεί να σέβονται τους κρατουμένους ως άτομα και να τους συμπεριλαμβάνουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Υπό αυτές τις συνθήκες, η συμπεριφορά τόσο των φυλάκων όσο και των κρατουμένων υπήρξε πολύ λιγότερο επιθετική και ακραία (Lovibond et al., 1979).

Αλλά ακόμη και με αυτή την καθοδήγηση, πολλοί από τους συμμετέχοντες στο πείραμα φυλακής του Stanford συμπεριφέρονταν τον περισσότερο καιρό σε ασυμφωνία με τον ρόλο τους (Baron, 1984). Το διαθέσιμο βιντεοσκοπημένο υλικό δείχνει ότι και οι κρατούμενοι και οι φύλακες αμφισβητούσαν τον ρόλο τους όχι μόνο στην αρχή αλλά καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης. Στην περίπτωση των φυλάκων, ο Zimbardo (1989) σημειώνει ότι, ενώ κάποιοι εκμεταλλεύτηκαν όντως την εξουσία τους, άλλοι πήραν το μέρος των κρατουμένων και άλλοι υπήρξαν σκληροί αλλά δίκαιοι. Η ετερογένεια αυτή δεν συμβιβάζεται εύκολα με την ιδέα ότι η αποδοχή του ρόλου εξαρτάται μόνο από την κατάσταση. Υποδηλώνει ότι η έμφαση στην αποδοχή του ρό-

λου και στην τυραννία είναι μονόπλευρη, καθώς και ότι χρειάζεται να εστιάσουμε: (α) στις συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι αναλαμβάνουν ή *δεν αναλαμβάνουν* τους ρόλους τους· και (β) στην ισορροπία μεταξύ τυραννίας και *αντίστασης*.

Μια εναλλακτική ανάλυση: η προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας

Δεν είναι μόνο ότι κάποια από τα δεδομένα του πειράματος φυλακής του Stanford φαίνεται να μη συμβιβάζονται εύκολα με την ερμηνεία περί ρόλων. Όλο και περισσότερο η ερμηνεία αυτή –όπως και η γενικότερη αρνητική θέση ότι η υπαγωγή σε ομάδες οδηγεί στην απόλυτη φραγμών απέναντι στην αντικοινωνική συμπεριφορά– βρίσκεται σε διάσταση με τις εξελίξεις στην ψυχολογία των ομάδων. Μία από τις εξελίξεις με τη μεγαλύτερη επίδραση είναι η προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας (ενσωματώνοντας τη *θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας* [Tajfel, 1978, 1982· Tajfel & Turner, 1979] και τη *θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης* [Turner, 1985· Turner et al., 1987· Turner, Oakes, Haslam, & McGarty, 1994]). Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, οι άνθρωποι δεν δρουν αυτόματα με βάση τις ομάδες υπαγωγής (ή τους ρόλους) που υπαγορεύονται από άλλους. Αντίθετα, το κατά πόσο θα κάνουν κάτι τέτοιο ή όχι εξαρτάται από τον βαθμό στον οποίο θα εσωτερικεύσουν τις συγκεκριμένες υπαγωγές ως μέρος της έννοιας του εαυτού τους (Turner, 1982).

Η θεωρία της αυτοκατηγοριοποίησης διατείνεται συγκεκριμένα ότι αυτή η πράξη αυτοπροσδιορισμού σε σχέση με τις ομάδες υπαγωγής (κοινωνική ταύτιση) διαμορφώνει την ψυχολογική βάση της ομαδικής συμπεριφοράς, ο χαρακτήρας της οποίας εξαρτάται από τις νόρμες, τις αξίες και τις αντιλήψεις που διέπουν την εκάστοτε κατηγορία (Turner, 1982, 1999). Έτσι, ενώ τα μέλη συγκεκριμένων ομάδων μπορεί όντως να χρησιμοποιήσουν την εξουσία τους για να δράσουν καταπιεστικά και να κάνουν διακρίσεις σε βάρος άλλων, τα μέ-

λη άλλων ομάδων ενδέχεται να δράσουν με κοινωφελή τρόπο και να χρησιμοποιήσουν την εξουσία τους εποικοδομητικά (Pfeffer, 1981· Postmes & Spears, 1998). Άλλωστε, ακόμη κι αν κάποιες ομάδες είναι τυραννικές, η ομαδική δράση είναι πάντα η βάση πάνω στην οποία οι άνθρωποι αποκτούν τη δύναμη και την αυτοπεποίθηση να αντισταθούν, να αμφισβητήσουν, ακόμη και να αποτινάξουν την τυραννία (Reicher, 1996· Tajfel, 1978).

Σε συμφωνία με όσα τονίστηκαν παραπάνω, το μεγαλύτερο μέρος της πρώιμης δουλειάς που επηρεάστηκε από τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας επικεντρώθηκε στις συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι δρουν για να αλλάξουν τις ανισότητες μεταξύ ομάδων (π.χ. Robinson, 1996). Σε γενικές γραμμές, θεωρείται ότι οι άνθρωποι που αξιολογούνται θετικά χάρη στην ομάδα υπαγωγής τους (π.χ. τα μέλη κυρίαρχων ομάδων) θα ταυτίζονται με την ομάδα τους και θα δρουν σύμφωνα με αυτήν. Γι' αυτούς που αξιολογούνται αρνητικά λόγω της ομάδας υπαγωγής τους (π.χ. τα μέλη υποτελών ομάδων), η συλλογική δράση εξαρτάται συγκεκριμένα από δύο δέσμες παραγόντων (Tajfel, 1978· Tajfel & Turner, 1979). Η πρώτη σχετίζεται με τις πεποιθήσεις για την ικανότητα καθενός να ανελιχθεί στο κοινωνικό σύστημα παρά την ομάδα υπαγωγής του (*διαπερατότητα των κατηγορικών συνόρων*). Η δεύτερη αφορά την αντιλαμβανόμενη *ασφάλεια* των διομαδικών σχέσεων και περιλαμβάνει δύο περαιτέρω στοιχεία: την αντιλαμβανόμενη δικαιοσύνη των διομαδικών ανισοτήτων (*νομιμότητα*) και την αντιλαμβανόμενη *σταθερότητά* τους. Όταν οι σχέσεις γίνονται αντιληπτές ως ανασφαλείς, το χαρακτηριστικό είναι ότι τα άτομα έχουν επίγνωση ορισμένων *γνωστικών εναλλακτικών* απέναντι στην καθεστηκυία τάξη και συνεπώς μπορούν να φανταστούν συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους αυτή θα ήταν δυνατόν να αλλάξει.

Η διαπερατότητα επηρεάζει το κατά πόσο οι άνθρωποι δρουν ατομικά ή συλλογικά, έτσι ώστε η πεποίθηση πως η κίνηση μεταξύ των συνόρων είναι δυνατή να ενθαρρύνει στρατηγικές ατομικής κινητικότητας, ενώ η πεποίθηση πως η κίνηση αυτή είναι αδύνατη να εν-

θαρρύνει τους ανθρώπους να αντιληφθούν τον εαυτό τους ως μέλος της ομάδας και να δράσουν ανάλογα (π.χ. Ellemers, 1993· Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990). Το κατά πόσο στη συνέχεια οι άνθρωποι θα αμφισβητήσουν την ανισότητα εξαρτάται επίσης από την αντίληψη των διομαδικών σχέσεων ως ανασφαλών. Οι άνθρωποι θα είναι διατεθειμένοι να αντισταθούν στην κυριαρχία όταν θεωρήσουν την ανισότητα μη νόμιμη και ασταθή, μπορώντας έτσι να φανταστούν γνωστικές εναλλακτικές προς αυτήν (Turner & Brown, 1978· βλ. επίσης Ellemers, Wilke, & van Knippenberg, 1993· Tajfel, 1978· Tajfel & Turner, 1979).

Πρέπει να επισημάνουμε ότι η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δεν συνιστά μια ολοκληρωμένη θεωρία για την κυριαρχία και την αντίσταση. Προπάντων έχει λίγα να πει για τα επακόλουθα των διαδικασιών ταυτότητας (π.χ. για οργανωσιακούς και κλινικούς παράγοντες) που μπορεί να έχουν αντίκτυπο στην ικανότητα των μελών μιας ομάδας να δράσουν αποτελεσματικά. Πρόκειται για κρίσιμα ζητήματα, τα οποία σκοπεύουμε να διερευνήσουμε εδώ. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας προσφέρει μια καλά συγκροτημένη και σύγχρονη οπτική για την επανεξέταση των ζητημάτων που έθεσε το πείραμα φυλακής του Stanford: Ποιες είναι οι ψυχολογικές συνέπειες της διομαδικής ανισότητας; Πότε επιδιώκουν οι άνθρωποι να επιβάλουν την ανισότητα και πότε αντιστέκονται σε αυτήν;

Πριν εξηγήσουμε πώς εξετάσαμε αυτά τα ζητήματα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μια δεύτερη δέσμη λόγων για την επανεξέταση του πειράματος φυλακής του Stanford, οι οποίοι δεν έχουν να κάνουν τόσο με την εξήγηση των ίδιων των αποτελεσμάτων, όσο με το ευρύτερο κοινωνικό ενδιαφέρον τους. Πρόθεση του Zimbardo και των συνεργατών του ήταν τα αποτελέσματα του πειράματος φυλακής του Stanford να συνδεθούν άμεσα με τη φύση του καθεστώτος κράτησης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Έτσι αναφέρονται στις εγκαταστάσεις ως «προσομοίωση φυλακής» και ισχυρίζονται ότι «αυτή η προσομοίωση του περιβάλλοντος της φυλακής εξελίχθηκε σε ένα ψυχολογικά κα-

ταναγκαστικό περιβάλλον φυλακής» (Haney et al., 1973, σελ. 69). Όπως όμως επισημαίνουν οι Banuazizi και Mohavedi (1975), έχουμε σοβαρούς λόγους να αμφιβάλλουμε γι' αυτούς τους ισχυρισμούς: πρώτον, επειδή υπάρχουν κρίσιμα χαρακτηριστικά του πειράματος φυλακής του Stanford πολύ διαφορετικά από τις πραγματικές φυλακές (π.χ. οι συμμετέχοντες γνωρίζουν ότι δεν έχουν διαπράξει κάποιο αδίκημα και μπορούν να ζητήσουν να φύγουν ανά πάσα στιγμή)· και, δεύτερον, επειδή ακόμη κι εκεί όπου υπάρχουν υλικές ομοιότητες, οι μεταξύ τους διαφορές σε φαινομενολογικό επίπεδο είναι πολύ μεγάλες (π.χ. ενώ οι τοίχοι μιας φυλακής θυμίζουν στους έγκλειστους ότι πρέπει να κρατούνται μακριά από τους «έντιμους» ανθρώπους, στους συμμετέχοντες στο πείραμα φυλακής του Stanford θυμίζουν ότι είναι αξιосέβαστοι άνθρωποι που παίρνουν μέρος σε μια περιπετειώδη επιστημονική έρευνα).

Ενώ τα παραπάνω επιχειρήματα αποτελούν από τη φύση τους αντικείμενο διένεξης (π.χ. Thayer & Saarni, 1975), θεωρούμε ότι, ακόμη κι αν τα αποδεχτούμε, το πείραμα φυλακής του Stanford δεν παύει να στερείται πρακτικού ενδιαφέροντος. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι υπάρχει ένα ακόμη επίπεδο, πέρα από τη φαινομενική αντιστοιχία με την πραγματικότητα, στο οποίο μπορεί να υποστηριχθεί –και υποστηρίζεται– ότι η μελέτη αυτή έχει σημαντικές επιπτώσεις για τον πραγματικό κόσμο: όπως συμβαίνει με το μεγαλύτερο μέρος της ψυχολογικής έρευνας, η γενίκευση θεμελιώνεται θεωρητικά παρά εμπειρικά (Haslam & McGarty, 2004· Turner, 1981). Έτσι, ο Zimbardo (π.χ. 2001) χρησιμοποιεί τη μελέτη του για να εδραιώσει τον θεωρητικό ισχυρισμό ότι οι άνθρωποι αναλαμβάνουν ρόλους «με φυσικό τρόπο» και στη συνέχεια χρησιμοποιεί αυτή τη θεωρητική ανάλυση για να εξηγήσει ένα ευρύ φάσμα φαινομένων – από τις συμπεριφορές της φυλακής έως την τρομοκρατία. Βεβαίως οι συνακόλουθες συμπεριφορές δεν θα είναι ίδιες με εκείνες που παρατηρήθηκαν στο πείραμα φυλακής του Stanford, αλλά θα εξαρτώνται από την ακριβή φύση των ρόλων και των απαιτήσεών τους στο ανάλογο πεδίο εφαρμογής.

Αυτή ακριβώς η ικανότητα εφαρμογής της θεωρίας των ρόλων σε ένα ευρύ φάσμα πεδίων, παρά τις φαινομενικές και συμπεριφορικές διαφορές, είναι που εξασφάλισε τον αντίκτυπο του πειράματος φυλακής του Stanford στην ψυχολογία και πέραν αυτής, σε ανθρώπους με μικρό ενδιαφέρον για ζητήματα σχετικά με τις φυλακές. Στο παρόν άρθρο θέλουμε να εξετάσουμε την εγκυρότητα αυτής ακριβώς της θεωρητικής ερμηνείας όχι μόνο για τους εμπειρικούς και θεωρητικούς λόγους που συζητήσαμε παραπάνω, αλλά και επειδή αισθανόμαστε ότι η παραδοσιακή ανάλυση του πειράματος αυτού έχει βαθιές και προβληματικές κοινωνικές επιπτώσεις. Αν οι άνθρωποι δεν μπορούν να κάνουν αλλιώς πέρα από το να δρουν με βάση τους υπαγορευόμενους ρόλους, έπεται ότι έχουν μικρή δυνατότητα επιλογής και συνεπώς περιορισμένη ευθύνη για τις κοινωνικές πράξεις τους. Αυτό δυσκολεύει την απόδοση ευθυνών στους τυράννους για ό,τι κάνουν. Επιπλέον, κομίζοντας το μήνυμα ότι η αντίσταση είναι μάταιη, η ανάλυση αυτή αποθαρρύνει τους καταπιεσμένους από την καταβολή προσπαθειών αμφισβήτησης της τυραννίας.

Η μελέτη φυλακής του BBC

Τον Δεκέμβριο του 2001 διεξήγαμε μια μεγάλη κοινωνιοψυχολογική μελέτη πεδίου (πιθανόν τη μεγαλύτερη τέτοια μελέτη στις τρεις δεκαετίες που μεσολάβησαν από το πείραμα φυλακής του Stanford) σε συνεργασία με τη μονάδα ντοκιμαντέρ του Βρετανικού Οργανισμού Αναμετάδοσης (BBC – εξ ου ο τίτλος «μελέτη φυλακής του BBC»). Η μελέτη αυτή σχεδιάστηκε, εγχειρηματοποιήθηκε, διενεργήθηκε και αναλύθηκε από τους συγγραφείς ανεξάρτητα από το BBC. Με αυτή την έννοια, ήταν ένα κοινό κομμάτι επιστημονικής έρευνας το οποίο πέρασε από όλες τις κανονικές επιστημονικές διαδικασίες (συμπεριλαμβανομένης της δεοντολογικής έγκρισης) και του οποίου τα χαρακτηριστικά σχεδιάστηκαν με βάση τα θεωρητικά ζητήματα που μας απασχολούσαν. Η συμβολή του BBC αφορούσε τον συντονισμό και

τη διαχείριση του έργου επιμελητείας για: (α) τη δημιουργία του περιβάλλοντος της μελέτης (σύμφωνα με τις υποδείξεις μας)· (β) την κινηματογράφηση της μελέτης· και (γ) την προετοιμασία για αναμετάδοση μέρους από το υλικό που προέκυψε. Εν συντομία, το όλο πρόγραμμα μπορεί να περιγραφεί ως «αυθεντική επιστήμη κινηματογραφημένη». Αυτό το καθιστούσε μια μοναδική συνεργασία, χαρακτηριστικά διαφορετική από επιχειρήσεις «ρεαλιστικής τηλεόρασης» (reality television), στις οποίες κάποιες τηλεοπτικές εταιρείες, έχοντας κατά νου ζητήματα διασκέδασης, καταρτίζουν συγκεκριμένα σενάρια και στη συνέχεια καλούν πανεπιστημιακούς να τα σχολιάσουν.

Σε διάστημα οκτώ ημερών η μελέτη εξέτασε τη συμπεριφορά 15 ανδρών που τοποθετήθηκαν σε μια κοινωνική ιεραρχία φυλάκων και κρατουμένων και μέσα σε ένα διαμορφωμένο γι' αυτό τον σκοπό περιβάλλον. Η συμπεριφορά τους βιντεοσκοπήθηκε και μαγνητοσκοπήθηκε κατά τη διάρκεια όλης εκείνης της περιόδου και συμπληρώθηκε από καθημερινές ψυχομετρικές και φυσιολογικές μετρήσεις. Τα βιντεοσκοπημένα δεδομένα συντέθηκαν σε τέσσερα ντοκιμαντέρ διάρκειας μίας ώρας το καθένα και προβλήθηκαν τον Μάιο του 2002 (Koppel & Mirsky, 2002).

Σκοπός της μελέτης δεν ήταν να προσομοιώσει μια φυλακή (το οποίο, όπως με το πείραμα φυλακής του Stanford, θα ήταν αδύνατον για δεοντολογικούς και πρακτικούς λόγους), αλλά περισσότερο να δημιουργήσει ένα θεσμικό πλαίσιο που έμοιαζε από πολλές πλευρές με φυλακή (καθώς και με άλλους ιεραρχικούς θεσμούς, όπως το σχολείο, το γραφείο, το στρατόπεδο· βλ. Morgan, 1979), ως τόπο για τη διερεύνηση της συμπεριφοράς ομάδων άνισων μεταξύ τους από την άποψη της εξουσίας, της κοινωνικής θέσης και των πόρων. Το κρίσιμο σημείο συνεπώς δεν είναι κατά πόσο το περιβάλλον της μελέτης αντέγραψε μια πραγματική φυλακή (πράγμα που δεν θα μπορούσε ποτέ να κάνει ένα τέτοιο περιβάλλον), αλλά ότι δημιούργησε ανισότητες μεταξύ ομάδων πολύ πραγματικές για τους συμμετέχοντες.

Αντίστοιχα, σκοπός μας δεν ήταν να προβούμε σε μια πιστή επάλληψη του πειράματος φυλακής του Stanford (η οποία θα ήταν επί-

σης αδύνατη για δεοντολογικούς λόγους), αλλά μάλλον να χρησιμοποιήσουμε ένα διαφορετικό σύστημα διομαδικής ανισότητας για να επανεξετάσουμε τα εννοιολογικά ζητήματα που ήγειρε το πείραμα του Zimbardo. Γι' αυτό τον λόγο, η σύγκριση που επιδιώκουμε με το πείραμα φυλακής του Stanford δεν αποβλέπει στις ακριβείς λεπτομέρειες του πώς συμπεριφέρθηκαν οι άνθρωποι, αλλά στην ικανότητα διαφορετικών εξηγητικών πλαισίων να νοηματοδοτούν αυτό που συνέβη. Αποδέχονται οι συμμετέχοντες άκριτα τους ρόλους τους; Όσοι έχουν επιφορτιστεί με εξουσία ως ομάδα ασκούν την εξουσία τους χωρίς περιορισμούς, ενώ όσοι δεν έχουν εξουσία ως ομάδα αποδέχονται την υποτέλειά τους αδιαμαρτύρητα; Σε τελευταία ανάλυση, αν η διαδικασία της εκτέλεσης ρόλου είναι πράγματι «φυσική», θα έπρεπε να ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, ενώ οποιαδήποτε εξαίρεση θα αποδεικνυόταν προβληματική για τον όλο ισχυρισμό. Προσφέρουν οι έννοιες που χρησιμοποιούνται από τους θεωρητικούς της κοινωνικής ταυτότητας και της αυτοκατηγοριοποίησης μια πιο ικανοποιητική ερμηνεία για το πότε οι άνθρωποι υιοθετούν (και πότε όχι) τις κοινωνικές θέσεις που τους υπαγορεύονται;

Η έρευνά μας λοιπόν μπορεί να ιδωθεί ως πειραματική μελέτη περίπτωσης για τη συμπεριφορά μελών σε κυρίαρχες ή υποτελείς θέσεις και για τις υπό εξέλιξη μεταξύ τους σχέσεις. Σε αντίθεση με το πείραμα του Zimbardo, δεν είναι καθαρά διερευνητική αλλά μάλλον θεωρητικά προσανατολισμένη (από την οπτική της κοινωνικής ταυτότητας). Έτσι, και πάλι αντίθετα από το πείραμα φυλακής του Stanford, συμπεριλάβαμε πειραματικούς χειρισμούς ορισμένων μεταβλητών με θεωρητικό ενδιαφέρον. Δεδομένης της πρακτικής αδυναμίας διεξαγωγής πολλαπλών ομαδικών συνεδριών (εξαιτίας των τεράστιων απαιτούμενων πόρων για εξοπλισμό, προσωπικό και χρήματα), υιοθετήθηκε μια προσέγγιση χρονικής σειράς, σύμφωνα με την οποία οι παρεμβάσεις εισάγονταν σε προκαθορισμένα σημεία στη μελέτη και οι επιδράσεις τους στην εξέλιξη των ενδοομαδικών και διομαδικών σχέσεων αναλύονταν ακολούθως. Για να συνοψίσουμε, οι συνολικοί στόχοι της μελέτης μας ήταν οι εξής:

- α. Να παράσχει ολοκληρωμένα και συστηματικά δεδομένα για την εκδίπλωση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ ομάδων με άνιση εξουσία και προνόμια.
- β. Να αναλύσει τις συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι: (i) ορίζουν τον εαυτό τους με βάση τις ομάδες υπαγωγής στις οποίες τοποθετούνται και δρουν με βάση τις ομαδικές τους ταυτότητες· (ii) αποδέχονται ή αμφισβητούν τις διομαδικές ανισότητες. Συγκεκριμένα, προβλέπαμε ότι τα μέλη της κυρίαρχης ομάδας θα ταυίζονταν με την ομάδα τους από την αρχή και θα επέβαλαν την εξουσία τους. Τα μέλη της υποτελούς ομάδας όμως θα ταυίζονταν συλλογικά και θα αμφισβητούσαν τις διομαδικές ανισότητες μόνο στον βαθμό στον οποίο οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων θα θεωρούνταν μη διαπερατές και ανασφαλείς.
- γ. Να εξετάσει τις σχέσεις μεταξύ κοινωνικών, οργανωσιακών και κλινικών παραγόντων στη συμπεριφορά των ομάδων.
- δ. Να αναπτύξει πρωτόκολλα ικανά να προσφέρουν ένα πρακτικό και δεοντολογικό πλαίσιο για την εξέταση κοινωνιοψυχολογικών ζητημάτων σε μελέτες μεγάλης κλίμακας.

Μέθοδος και δεοντολογία

Η μελέτη σχεδιάστηκε να δημιουργήσει μια ιεραρχική κοινωνία, στην οποία οι άνθρωποι θα ζούσαν έως 10 ημέρες. Πραγματοποιήθηκε σε ένα θεσμικό περιβάλλον το οποίο κατασκευάστηκε μέσα στο Elstree Film Studios στο βόρειο Λονδίνο. Οι κρατούμενοι τοποθετήθηκαν σε κελιά των τριών ατόμων με κλειδαριά, τα οποία βρίσκονταν δίπλα σε ένα κεντρικό αίθριο μαζί με τα ντους. Το αίθριο ήταν διαχωρισμένο από τα ενδαιτήματα των φυλάκων (κοιτώνας, μπάνιο και καθιστικό) με φράχτη από ατσάλινο πλαίσιο με κλειδαριά. Ένα σχέδιο της φυλακής παρουσιάζεται στο Σχήμα 1.

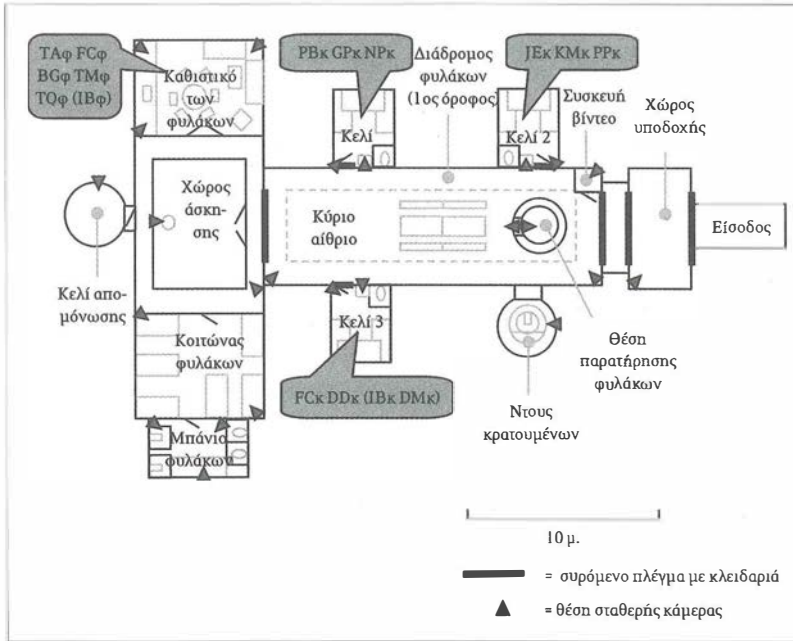
Διεξοδικές λεπτομέρειες για τις τεχνικές διαδικασίες είναι διαθέσιμες στο άρθρο των Haslam και Reicher (2002) ή από τους συγγρα-

φείς. Ακολουθεί η περιγραφή των κεντρικών χαρακτηριστικών της μελέτης.

Δεοντολογία

Η μελέτη στόχευε να δημιουργήσει ένα σύστημα διομαδικής ανισό-τητας το οποίο θα είχε νόημα για τους συμμετέχοντες, χωρίς να είναι επιβλαβές για τους ίδιους σωματικά ή ψυχικά. Προκειμένου να διασφαλίσουμε ότι δεν θα συνέβαινε οτιδήποτε επιβλαβές, πριν τη διεξαγωγή της μελέτης συζητήθηκαν οι λεπτομέρειες του σπασίματος του πειράματος και των προγραμματισμένων χειρισμών με συναδέλφους και υποβλήθηκαν τόσο στο αρμόδιο όργανο δεοντολογίας του Πανεπιστημίου του Exeter όσο και στο προεδρείο της Επιτροπής Δεοντολογίας της Βρετανικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Η καινοτομία των πειραματικών χειρισμών και της θεωρητικής ανάλυσης αποτελούσαν κεντρικές συνιστώσες της επιστημονικής «περίπτωσης» που παρουσιάσαμε προκειμένου να δικαιολογήσουμε την έρευνα. Επιπλέον, στη μελέτη ενσωματώθηκαν ακόλουθες δικλείδες ασφαλείας:

- α. Οι υποψήφιοι συμμετέχοντες πέρασαν από τρεις φάσεις ελέγχου –κλινικού, ιατρικού και προέλευσης– προκειμένου να επιβεβαιωθεί ότι δεν ήταν ούτε ψυχολογικά ευπαθείς ούτε διατεθειμένοι να θέσουν άλλους σε κίνδυνο (βλ. παρακάτω).
- β. Οι συμμετέχοντες υπέγραψαν ένα αναλυτικό έντυπο συγκατάθεσης. Μεταξύ άλλων, το έντυπο τους ενημέρωνε ότι υπήρχε το ενδεχόμενο να υποβληθούν σε μια σειρά παραγόντων –συμπεριλαμβανομένης της σωματικής και ψυχολογικής καταπόνησης, του εγκλεισμού, της διαρκούς επιτήρησης και του στρες– που θα μπορούσαν να εγκυμονούν κινδύνους.
- γ. Δύο ανεξάρτητοι κλινικοί ψυχολόγοι παρακολουθούσαν τη μελέτη για όσο χρόνο διήρκεσε, είχαν μάλιστα το δικαίωμα να δουν οποιονδήποτε συμμετέχοντα ανά πάσα στιγμή, καθώς και να απαιτήσουν την απομάκρυνση οποιουδήποτε συμμετέχοντα από τη μελέτη.

Σχήμα 1
Σχέδιο της φυλακής

- δ. Ένας ιατρικός βοηθός παρέμενε διαρκώς σε επιφυλακή για την περίπτωση ασθένειας ή τραυματισμού.
- ε. Υπήρχαν φύλακες ασφαλείας στον χώρο, εφοδιασμένοι με λεπτομερή πρωτόκολλα που διευκρίνιζαν πότε και πώς να παρέμβουν σε περιπτώσεις επικίνδυνων συμπεριφορών από τους συμμετέχοντες.
- στ. Μια ανεξάρτητη πενταμελής επιτροπή δεοντολογίας –με επικεφαλής έναν βουλευτή του βρετανικού κοινοβουλίου– παρακολούθησε τη μελέτη καθ' όλη τη διάρκειά της. Η επιτροπή αυτή είχε το δικαίωμα να απαιτήσει αλλαγές στο στήσιμο της μελέτης ή να τη διακόψει ανά πάσα στιγμή.

Εκτός από ελάχιστον σημασίας νοσήματα (φουσκάλες κ.λπ.) που

αντιμετωπίστηκαν από τον ιατρικό βοηθό, δεν κρίθηκε απαραίτητη καμιά παρέμβαση για τη διευθέτηση ζητημάτων δεοντολογίας. Μετά τη μελέτη η επιτροπή δεοντολογίας δημοσίευσε μια ανεξάρτητη αναφορά (McDermott, Örik, Smith, Taylor, & Wills, 2002) στην οποία χαρακτήριζε τη διεξαγωγή της μελέτης ως «υποδειγματική».

Επιλογή των συμμετεχόντων

Για τη συμμετοχή στη μελέτη στρατολογήθηκαν άνδρες μέσω διαφημίσεων στον εθνικό Τύπο και μέσω φυλλαδίων. Οι υποψήφιοι πέρασαν από τρεις φάσεις επιλογής. Πρώτα συμπλήρωσαν έναν αριθμό ψυχομετρικών τεστ που μετρούσαν τόσο κοινωνικές μεταβλητές (αυταρχισμός, κοινωνική κυριαρχία, σύγχρονος ρατσισμός) όσο και κλινικές (κατάθλιψη, άγχος, κοινωνική απομόνωση, παράνοια, επιθετικότητα, απουσία κινήτρων, αυτοεκτίμηση, αυτοκαταστροφικότητα, εξάρτηση από ναρκωτικά). Δεύτερον, υπέστησαν αξιολόγηση ολόκληρο σαββατοκύριακο από ανεξάρτητους κλινικούς ψυχολόγους. Τρίτον, ζητήθηκαν συστατικές επιστολές, ιατρικές και χαρακτήρα, και διενεργήθηκε αστυνομικός έλεγχος.

Για δεοντολογικούς λόγους (αναφέρονται παραπάνω) επιδιώξαμε να περιλάβουμε στη μελέτη μόνο ανθρώπους καλά προσαρμοσμένους, με θετική κοινωνική συμπεριφορά, οι οποίοι σημείωσαν χαμηλές τιμές σε όλες τις κοινωνικές και κλινικές μετρήσεις. Επιπρόσθετα, θέλαμε να είμαστε σίγουροι ότι οι ατομικές προδιαθέσεις των συμμετεχόντων μας ήταν τέτοιες που, αν οι δυναμικές της μελέτης παρήγαν αντικοινωνικές δράσεις στο συγκεκριμένο δείγμα (όπως στο πείραμα φυλακής του Stanford), να μπορεί εύλογα να υποστηριχθεί ότι οι δυναμικές αυτές θα είχαν τέτοια επίδραση σε οποιονδήποτε σχεδόν από τον πληθυσμό.

Η διαδικασία επιλογής περιόρισε ένα αρχικό σύνολο 332 υποψηφίων σε 27 άνδρες (στρατολογήσαμε μόνο άνδρες για να έχουμε τη δυνατότητα σύγκρισης με το πείραμα φυλακής του Stanford και για να αποφύγουμε δεοντολογικά ζητήματα που θα προέκυπταν από

την τοποθέτηση ανδρών και γυναικών σε κοινά κελιά). Το τελικό δείγμα των 15 συμμετεχόντων επιλέχθηκε έτσι ώστε να υπάρχει ετερογένεια ως προς την ηλικία, την κοινωνική τάξη και την εθνοτική προέλευση. Οι συμμετέχοντες τοποθετήθηκαν τυχαία σε δύο ομάδες, 5 φυλάκων και 10 κρατούμενων, με τρόπο όμως τέτοιο που να είναι σίγουρο ότι οι δύο ομάδες ταίριαζαν μεταξύ τους σε κρίσιμες διαστάσεις. Συγκεκριμένα, οι 15 συμμετέχοντες μοιράστηκαν πρώτα σε πέντε ομάδες των τριών ανθρώπων, συνταιριασμένων όσο το δυνατόν ως προς μεταβλητές προσωπικότητας που ενέχονται δυνητικά στην τυραννία: τον σύγχρονο ρατσισμό, τον αυταρχισμό και την κοινωνική κυριαρχία¹. Από κάθε ομάδα των τριών, στη συνέχεια, επιλέχθηκε τυχαία ένας συμμετέχων για να γίνει φύλακας, ενώ οι υπόλοιποι δύο θα γίνονταν κρατούμενοι. Η διαδικασία αυτή διεξήχθη «τυφλά» (οι ταυτότητες των συμμετεχόντων ήταν άγνωστες στους πειραματιστές). Ας σημειωθεί ωστόσο ότι ο πραγματικός αριθμός ανθρώπων στις δύο ομάδες μεταβλήθηκε με την πάροδο του χρόνου, λόγω των πειραματικών χειρισμών μας (εξηγούνται παρακάτω). Έτσι, στην αρχή της μελέτης υπήρχαν 5 φύλακες και 9 κρατούμενοι, με τον δέκατο να εισάγεται σε επόμενο στάδιο.

Πηγές δεδομένων

Το περιβάλλον της φυλακής σχεδιάστηκε με τρόπο τέτοιο ώστε να είναι δυνατή η βιντεοσκόπηση και μαγνητοσκόπηση των συμμετεχόντων οπουδήποτε βρισκονταν. Κάθε στιγμή βιντεοσκοπούσαν τέσ-

-
1. Η διαδικασία αυτή, εξασφαλίζοντας ισοδυναμία ως προς τις θεωρητικά ενδιαφέρουσες μεταβλητές, θεωρήθηκε ανώτερη από την «καθαρή» τυχαία κατανομή (αυτήν που δεν λαμβάνει υπόψη οποιαδήποτε ατομική διαφορά, όπως στο πείραμα φυλακής του Stanford), καθώς το σχετικά μικρό μέγεθος του δείγματος της μελέτης σημαίνει ότι η τυχαία κατανομή είναι πιθανό να προκαλέσει μεγάλες διαφορές μεταξύ των ομάδων (εξαιτίας του νόμου των μεγάλων αριθμών· βλ. π.χ. Haslam & McGarty, 2003, σσ. 180-183).

σερα κανάλια και καταγράφονταν όλα τα κανάλια ήχου. Γινόταν επίσης καθημερινά παρακολούθηση των ψυχομετρικών τεστ, με μετρήσεις προερχόμενες από ένα εύρος κλιμάκων. Οι κρίσιμες για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης μετρήσεις ήταν:

- α. *Κοινωνικές μεταβλητές*: κοινωνική ταύτιση, επίγνωση γνωστικών εναλλακτικών, δεξιός αυταρχισμός.
- β. *Οργανωσιακές μεταβλητές*: συμμόρφωση με κανόνες, οργανωσιακή αφοσίωση.
- γ. *Κλινικές μεταβλητές*: αυτοαποτελεσματικότητα, κατάθλιψη.

Για τον περιορισμό της κόπωσης, δεν χορηγούνταν κάθε μέρα όλες οι κλίμακες. Καθεμιά όμως χορηγήθηκε σε πλείστες περιπτώσεις ώστε να είναι δυνατή η ανάλυση της εξέλιξής τους με την πάροδο του χρόνου. Τέλος, λαμβάνονταν καθημερινά δείγματα σιέλου για την εξακρίβωση των επιπέδων κορτιζόλης (ως ένδειξη στρες: Laudat et al., 1988). Λόγω περιορισμένου χώρου, δεν θα εξετάσουμε εδώ τα δεδομένα κορτιζόλης (βλ. Haslam & Reicher, 2006).

Στήσιμο της μελέτης

Πέντε από τους συμμετέχοντες προσκλήθηκαν σε ξενοδοχείο το βράδυ πριν μπουν για πρώτη φορά στη φυλακή. Κατά την άφιξή τους πληροφορήθηκαν ότι επρόκειτο να είναι οι φύλακες στη μελέτη. Τους δόθηκε το χρονοδιάγραμμα της φυλακής –το οποίο περιείχε διάφορα στοιχεία, όπως καθημερινή καθαριότητα, εργασιακά καθήκοντα, αναφορές ονομάτων των κρατουμένων, χρόνος άσκησης και χρόνος αναψυχής μιας ώρας– και ενημερώθηκαν ότι θα ήταν υπεύθυνοι για την εξασφάλιση της ομαλότερης δυνατής λειτουργίας του θεσμού και για την επιτέλεση όλων των καθηκόντων από μέρους των κρατουμένων. Στη συνέχεια τους ζητήθηκε να καταρτίσουν μια σειρά κανόνων της φυλακής, κάτω από επικεφαλίδες που παρείχαν οι πειραματιστές, και να ορίσουν μια σειρά ποινών για την παραβίαση των κανόνων αυτών.

Οι φύλακες δεν έλαβαν οποιαδήποτε καθοδήγηση για το πώς θα επιτύχαναν τους στόχους τους. Τα μόνα όρια ως προς το τι μπορού-

σαν να κάνουν ήταν ένα σύνολο καθορισμένων δεοντολογικά «βασικών δικαιωμάτων» των κρατουμένων. Όλοι οι συμμετέχοντες πληροφορήθηκαν συγκεκριμένα (όπως και στο πείραμα φυλακής του Stanford) ότι δεν θα γινόταν ανεκτή η σωματική βία (για κανόνες, ποινές και δικαιώματα· βλ. Haslam & Reicher, 2002). Πέραν όμως αυτού διευκρινίστηκε με έμφαση ότι οι φύλακες μπορούσαν να κάνουν ό,τι ήθελαν.

Το πρωί, με την έναρξη της μελέτης, οι φύλακες μεταφέρθηκαν στη φυλακή σε βαν με μαύρα αδιαφανή τζάμια (ήταν σημαντικό να μην μπορούν να φανταστούν το εξωτερικό της φυλακής, καθώς ο χώρος αυτός θα ήταν ολόκληρος ο βιωματικός χρόνος τους κατά τη διάρκεια της μελέτης). Μετά την είσοδό τους, δέχτηκαν πλήρη ενημέρωση από τους πειραματιστές ως προς το σχέδιο της φυλακής και τους πόρους που είχαν στη διάθεσή τους.

Οι φύλακες διέθεταν διάφορα μέσα για να επιβάλουν την εξουσία τους: κλειδιά για όλες τις πόρτες (και ενός κελιού απομόνωσης για τιμωρία), αποκλειστική πρόσβαση σε έναν ψηλότερο όροφο, έναν «σταθμό φυλάκων» με σύστημα επιτήρησης, από το οποίο μπορούσαν να δουν στο εσωτερικό των κελιών των κρατουμένων, πόρους (όπως σνακ και τσιγάρα) που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ως αμοιβή ή να στερήσουν ως τιμωρία – και επιπλέον τη δυνατότητα να επιβάλουν στους κρατουμένους δίαιτα μόνο με ψωμί και νερό. Είχαν επίσης πολύ καλύτερες συνθήκες από τους κρατουμένους, όπως καλύτερα γεύματα, πρόσθετες παροχές ποτών και σνακ, καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και καλοφτιαγμένες στολές, σε αντίθεση με τη στολή των κρατουμένων που αποτελούνταν από μπλούζα με τυπωμένο τριψήφιο αριθμό, φαρδύ παντελόνι και ευτελή σανδάλια. Τα μαλλιά των κρατουμένων ξυρίζονταν κατά την άφιξή τους.

Μετά την ενημέρωσή τους οι φύλακες έβαλαν τις στολές τους και ασκήθηκαν στη διαδικασία εισδοχής των κρατουμένων. Στη συνέχεια κατέφθασαν ένας ένας οι εννέα κρατούμενοι. Δεν είχαν άλλη πληροφόρηση εκτός από τους κανόνες της φυλακής, μια λίστα με τα δικαιώματα των κρατουμένων αναρτημένα στα κελιά τους και μια πο-

λύ σύντομη ανακοίνωση από τα μεγάφωνα από μέρους των πειραματιστών, που εισήγαγε την παρέμβαση της διαπερατότητας (βλ. παρακάτω) και επισήμαινε με έκφραση ότι δεν επιτρεπόταν η βία.

Προγραμματισμένες παρεμβάσεις

Διαπερατότητα

Στην αρχική ενημέρωσή τους οι φύλακες πληροφορήθηκαν ότι είχαν επιλεγεί με βάση την αξιοπιστία και την ικανότητά τους να εμπνέουν εμπιστοσύνη και να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, όπως αυτά αποτυπώθηκαν στις κλίμακες αξιολόγησης πριν την επιλογή. Πληροφορήθηκαν όμως επιπλέον ότι οι κλίμακες είναι μεν αξιόπιστες σε εύλογο βαθμό, αλλά όχι και τέλειες. Συγκεκριμένα, οι πειραματιστές δήλωσαν ότι ήταν πιθανό να είχαν τοποθετήσει εσφαλμένα έναν ή και περισσότερους κρατουμένους. Ως εκ τούτου οι φύλακες θα έπρεπε να παρατηρούν τη συμπεριφορά των κρατουμένων για να δουν αν κάποιος διέθετε ιδιότητες κατάλληλες για να γίνει φύλακας. Αν συνέβαινε αυτό –ειπώθηκε στους φύλακες– υπήρχε πρόβλεψη για μία προαγωγή, η οποία θα γινόταν την Ημέρα 3. Η πληροφορία αυτή ανακοινώθηκε επίσης στους κρατουμένους μέσω μεγαφώνου. Κατά τις πρώτες μέρες της μελέτης λοιπόν οι συμμετέχοντες είχαν οδηγηθεί να πιστέψουν ότι ήταν δυνατή η μετακίνηση μεταξύ των ομάδων (βλ. επίσης Ellemers, van Knippenberg, & Wilke, 1990· Wright et al., 1990). Αφού πραγματοποιήθηκε η προαγωγή ενός κρατουμένου σε φύλακα (με την επιλογή του ατόμου να έχει γίνει από τους φύλακες με βάση τη διαδικασία που υπέδειξαν οι πειραματιστές), η δυνατότητα μετακίνησης καταργήθηκε, ανακοινώνοντας ότι δεν θα γίνονταν πλέον άλλες προαγωγές (ή υποβιβασμοί).

Νομιμότητα

Τρεις μέρες μετά την προαγωγή οι συμμετέχοντες θα πληροφορούνταν από τους πειραματιστές ότι, όπως διαπίστωσαν από παρατηρήσεις, δεν υπήρχαν στην πραγματικότητα διαφορές μεταξύ φυλάκων

και κρατουμένων ως προς τις κεντρικές ιδιότητες προσδιορισμού των ομάδων. Επρόκειτο όμως να ακούσουν επίσης ότι δεν ήταν πρακτικό να επανατοποθετηθούν σε ομάδες και γι' αυτό οι ομάδες θα παρέμεναν όπως ήταν. Κατά συνέπεια δεν θα ίσχυε πλέον η νομιμοποίηση του διαχωρισμού των ομάδων που υπήρχε προηγουμένως (Ellemers et al., 1993).

Γνωστικές εναρτητικές

Μέσα σε μια ημέρα από την παρέμβαση για τη νομιμότητα επρόκειτο να εισαχθεί ένας νέος κρατούμενος. Αν και ο νέος αυτός κρατούμενος ήταν τόσο ανίδεος για τη μελέτη όσο και οι άλλοι, επιλέχθηκε για τον συγκεκριμένο ρόλο (από ένα σύνολο 10 συμμετεχόντων επιλεγμένων τυχαία για τον ρόλο του κρατουμένου) λόγω της μακράς προϋπηρεσίας του ως στέλεχος εργατικού σωματείου. Ως εκ τούτου περιμέναμε ότι θα εισήγαγε μια νέα οπτική για τη φυλακή, βασισμένη στις ιδέες της συλλογικής διαπραγμάτευσης και των συλλογικών και ίσων δικαιωμάτων (μια οπτική δηλαδή που θα υποδείκνυε ότι το υπάρχον καθεστώς και απονομιμοποιημένο είναι και μπορεί να αλλάξει). Θεωρήθηκε επίσης ότι ο ίδιος θα μπορούσε να προσφέρει δεξιότητες απαραίτητες για την οργάνωση της συλλογικής δράσης (π.χ. βλ. Haslam, 2001). Έτσι, προβλέφθηκε ότι η εισαγωγή του θα καθιστούσε τους κρατουμένους (και τους συμμετέχοντες γενικότερα) ικανούς να διαβλέψουν την επίτευξη ενός συνόλου περισσότερο ισότιμων κοινωνικών σχέσεων.

Αποτελέσματα

Τα ευρήματα της μελέτης μπορούν να διακριθούν σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση, οι φύλακες απέτυχαν να ταυτιστούν ο ένας με τον άλλο ως ομάδα και να συσπειρωθούν συλλογικά. Αντίθετα, μετά την προαγωγή κατά την Ημέρα 3, οι κρατούμενοι ταυτίζονταν όλο και περισσότερο ως ομάδα και εργάζονταν συλλογικά για να προκαλέσουν τους

φύλακες. Αυτό οδήγησε σε μια μετακύλιση εξουσίας και τελικά στην κατάρρευση του συστήματος «κρατούμενοι-φύλακες». Στη δεύτερη φάση, οι συμμετέχοντες αποφάσισαν να συνεχίσουν ως ενιαία αυτοκυβερνώμενη «κομμούνα». Ήταν όμως ανίκανοι να αντιμετωπίσουν τις εσωτερικές διαφωνίες και έχασαν την εμπιστοσύνη τους στο σύστημα της κομμούνας. Μέχρι το τέλος της μελέτης, εμφανίζονταν όλο και περισσότερο διατεθειμένοι να ανεχτούν ένα νέο, πολύ πιο δρακόντειο σύστημα ανισότητας το οποίο ήθελαν πλέον να επιβάλουν ορισμένοι συμμετέχοντες.

Τα αποτελέσματα που αντιστοιχούν στις δύο αυτές φάσεις θα παρουσιαστούν με τη σειρά. Για κάθε φάση, συνδυάζουμε τη βασισμένη σε δεδομένα παρατήρησης περιγραφή με στατιστικές αναλύσεις βασισμένες στις ποσοτικές μετρήσεις. Οι στατιστικές αναλύσεις προέρχονται από τα ατομικά δεδομένα των συμμετεχόντων σε κάθε ομάδα (εξαιρώντας τα δεδομένα του συμμετέχοντος που προήχθη από κρατούμενος σε φύλακα την Ημέρα 3 και εκείνα του κρατουμένου που εισήχθη την Ημέρα 5). Δεδομένης της αλληλεπίδρασης μεταξύ των συμμετεχόντων, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μονάδα της ανάλυσης θα έπρεπε να είναι η ομάδα παρά τα ατομικά μέλη της. Για τον λόγο αυτό τα δεδομένα αναλύθηκαν επίσης με τη χρήση μεθόδων που έχουν υποστηρίξει οι McGarty και Smithson (2005), και οι οποίες δεν προϋποθέτουν (ή απαιτούν) ανεξάρτητες παρατηρήσεις. Οι αναλύσεις αυτές επιβεβαίωσαν την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων που παρουσιάζονται παρακάτω. Ωστόσο, για λόγους χώρου, και δεδομένου του νεοπαγούς αυτών των εναλλακτικών μεθόδων, ακολουθούμε την πεπατημένη, παρουσιάζοντας τις στατιστικές αναλύσεις που χρησιμοποιούνται συνήθως ακόμη και εκεί όπου υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ συμμετεχόντων (Hoyle, Georgesen, & Webster, 2001).

Φάση 1: Απορρίπτοντας την ανισότητα

Κοινωνική ταύτιση

Για τους κρατουμένους, η εξέλιξη της κοινωνικής ταύτισης ήταν σύμ-

φώνη με τις προβλέψεις. Από την αρχή ήταν σαφώς δυσαρεστημένοι με τις κατώτερες συνθήκες τους. Όπως προβλέφθηκε όμως, αρχικά, με βάση τη διαπερατότητα των ομαδικών συνόρων, πολλοί επιδίωξαν να βελτιώσουν τη θέση τους επιδεικνύοντας τις απαραίτητες για την προαγωγή ατομικές ιδιότητες, σε αντιδιαστολή με μια προσπάθεια συλλογικής αμφισβήτησης απέναντι στους φύλακες. Ως συνέπεια, δεν υπήρχε κοινή ταυτότητα μεταξύ των κρατουμένων και καμιά συναίνεση για το πώς θα έπρεπε να συμπεριφερθούν (βλ. Φωτογραφία 1).

Φωτογραφία 1

Ημέρα 2: Οι κρατούμενοι συμμορφώνονται με το καθεστώς των φυλάκων

Μετά την προαγωγή όμως, όταν τα ομαδικά σύνορα έγιναν αδιαπέραστα και οι συμμετέχοντες μπορούσαν μόνο να τροποποιήσουν τη θέση τους με την αλλαγή της σχέσης κρατουμένων-φυλάκων γενικά, οι κρατούμενοι άρχισαν να αναπτύσσουν μια πολύ ισχυρότερη αίσθηση κοινής κοινωνικής ταυτότητας και να διαμορφώνουν πιο συναινετικές ομαδικές νόρμες – κυρίως σε ό,τι αφορούσε την αντιμετώπισή τους από τους φύλακες. Ένα καλό παράδειγμα της αντίθεσης

ανάμεσα στην περίοδο πριν και στην περίοδο μετά την προαγωγή αποτελούν οι συνομιλίες μεταξύ των συμμετεχόντων στο Κελί 2. Πριν την προαγωγή, δύο τρόφιμοι του συγκεκριμένου κελιού, οι JEκ και ΚΜκ², προσπάθησαν ευσυνείδητα και επιδίωξαν ρητά να βελτιώσουν τη θέση τους επιδεικνύοντας τις απαιτούμενες συμπεριφορές για να γίνουν φύλακες. Όπως το έθεσε ο JEκ: «Θα ήθελα να είμαι φύλακας γιατί αυτοί έχουν όλες τις πολυτέλειες και εμείς τίποτα». Ωστόσο, σχεδόν αμέσως μετά την προαγωγή, και οι τρεις τρόφιμοι αυτού του κελιού (συμπεριλαμβανομένου δηλαδή και του ΡΡκ) αναγνώρισαν ότι ο μόνος τρόπος για να βελτιώσουν τη θέση τους θα ήταν να αλλάξουν το σύστημα. Ακολούθως άρχισαν να συζητούν πώς θα το κατάφερναν αυτό μαζί. Αν εξέφραζε κανείς αμφιβολίες για τον στόχο αυτό, του γινόταν υπενθύμιση των συλλογικών ανισοτήτων στη φυλακή και της ανάγκης για συλλογική αντίσταση. Αυτό αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στην ακόλουθη συνομιλία μεταξύ των συγκατοίκων:

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 1

JEκ: Ελπίζω να «χώσουμε» τον [ΤQφ]. Αυτός είναι ο κατάλληλος άνθρωπος, αυτός είναι ο στόχος.

ΚΜκ: Όχι, εννοώ ότι προφανώς νομίζω ότι θα έχει πολλή πλάκα για μας να το κάνουμε αυτό, αλλά δεν νομίζω ότι ο [ΤQφ] ... νιώθω τόσο ... απλά νιώθω ...

ΡΡκ: Άκου, άκου, φίλε, εγώ, πρέπει να, πρέπει να αρχίσεις να ξεχνάς τα αισθήματα των άλλων και τι κάνουν, γιατί οι μέρες που κάθεσαι εδώ πεθαίνοντας της πείνας και δεν έχεις τίποτα, δεν έχεις τίποτα, φίλε, κι έχεις ένα κολοκρεβατάκι και μια ηλίθια κουβερτούλα για να ξαπλώσεις, και αυτοί είναι κάτω από τα παπλώματά τους, έχουν ό,τι θέλουν και χέστηκαν για σένα. Λοιπόν – σκέψου και *γάμα τους*.

2. Τα γράμματα «κ» και «φ» (πιο κάτω) μετά τα αρχικά των συμμετεχόντων δηλώνουν τη θέση τους ως κρατουμένων ή φυλάκων, αντίστοιχα.

ΚΜκ: Εγώ νομίζω ότι νοιάζονται για μας. Αλλά, παιδιά, θα είμαι μαζί σας σ' όλο αυτό. Μην αμφιβάλλετε για μένα.

Για τους κρατούμενους λοιπόν η προαγωγή οδήγησε σε μια αντίληψη απουσίας διαπερατότητας. Αυτή συνοδεύτηκε από μια μετακύληση από την ατομική δράση και ταύτιση (από την έμφαση δηλαδή στο τι θα κάνω «εγώ») στη συλλογική δράση και ταύτιση (στη συζήτηση δηλαδή για το τι θα κάνουμε «εμείς») και από τη συμμόρφωση στη σύγκρουση με τους φύλακες.

Για τους ίδιους τους φύλακες τα αποτελέσματα ήταν πολύ διαφορετικά. Επιπλέον, η μορφή κοινωνικής ταύτισης που είχαν ήταν αντίθετη προς τις προβλέψεις μας. Σε παρόμοια κατεύθυνση με τις αναφορές του Zimbardo και των συνεργατών του (Haney et al., 1973), περιμέναμε ότι θα ταυτίζονταν εξαρχής με την ομάδα που στο εσωτερικό της φυλακής είχε υψηλότερη θέση και αξιολογούνταν θετικά. Υπήρχαν κάποιες ενδείξεις γι' αυτό την πρώτη ημέρα της μελέτης, ήταν όμως σαφές ότι αρκετοί φύλακες έδειχναν ανήσυχτοι ως προς την ανάληψη και άσκηση της εξουσίας τους.

Κατά συνέπεια, κάποιοι φύλακες ήταν πάντα αμφιθυμικοί απέναντι στην εσωτερίκευση της ταυτότητας που τους υπαγορεύτηκε. Ακόμη και αν ξεπέρασαν σε κάποιο βαθμό την αμφιθυμία αυτή, η ομάδα ως σύνολο δεν μπόρεσε ποτέ να φτάσει σε συναίνεση ως προς τις νόρμες και τις προτεραιότητές της. Επιπρόσθετα, με την πάροδο του χρόνου –και κυρίως αφότου τα σύνορα μεταξύ των ομάδων έγιναν αδιαπέραστα και οι κρατούμενοι ανέπτυξαν μια ισχυρότερη αίσθηση κοινής ταυτότητας– το χάσμα αυτό διευρύνθηκε και η ευθραυστότητα της συλλογικής ταυτότητας των φυλάκων έγινε εμφανέστερη.

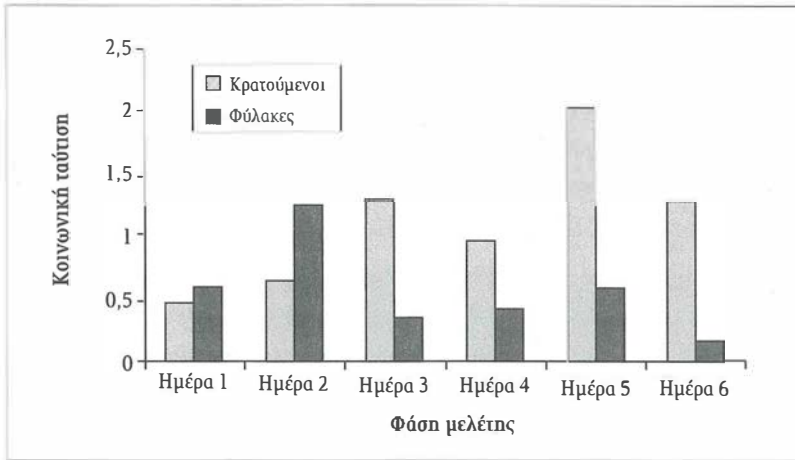
Οστόσο, όπως σημειώθηκε πριν, και σε αντίθεση με το πείραμα φυλακής του Stanford, η συστηματική συλλογή ποσοτικών δεδομένων μάς επέτρεψε να συμπληρώσουμε την παρατήρηση συμπεριφορών που συνομιλούν με τα παραπάνω μοτίβα με αναλύσεις επαγωγικής στατιστικής (και να τριγωνοποιήσουμε έτσι τα συμπεριφορικά και ψυχομετρικά δεδομένα). Για τον σκοπό αυτό, η κοινωνική ταύτι-

ση με τις ομάδες των κρατουμένων και των φυλάκων μετρούνταν κάθε μέρα μέσω δύο κλιμάκων με τρεις προτάσεις, που είχαν χρησιμοποιηθεί ευρέως σε προηγούμενες έρευνες (π.χ. Doosje, Ellemers, & Spears, 1995): «Νιώθω ισχυρούς δεσμούς με τους κρατουμένους [φύλακες]» / «Ταυτίζομαι με τους κρατουμένους [φύλακες]» / «Νιώθω αλληλεγγύη με τους κρατουμένους [φύλακες]». Όπως και με τις άλλες μετρήσεις, οι απαντήσεις δόθηκαν σε επτάβαθμες κλίμακες με κατάλληλη σήμανση στα άκρα (π.χ. *καθόλου*, *πάρα πολύ*).

Οι τιμές ταύτισης υπολογίστηκαν με την εξαγωγή του μέσου όρου των απαντήσεων στις τρεις μετρήσεις που αποτελούσαν κάθε κλίμακα και εν συνεχεία με την αφαίρεση της τιμής ταύτισης της εξωομάδας από την τιμή ταύτισης της ενδοομάδας. Ας σημειωθεί επίσης ότι τα δεδομένα συλλέγονταν κάθε μέρα νωρίς το πρωί για όλες τις μετρήσεις, οπότε οι τιμές αφορούσαν κυρίως γεγονότα της προηγούμενης ημέρας.

Δεδομένου του μικρού αριθμού συμμετεχόντων, η μελέτη έχει αναπόφευκτα χαμηλό επίπεδο στατιστικής ισχύος. Γι' αυτό τον λόγο η στατιστική σημαντικότητα εκτιμήθηκε από κοινού με το μέγεθος κάθε επίδρασης (Cohen, 1977· Smithson, 2000). Σε όλες τις αναλύσεις, οι επιδράσεις θεωρούνταν αξιόλογες όταν, παράλληλα με τη σημαντικότητά τους στα συμβατικά επίπεδα ($\alpha = 0,05$), το μέγεθος επίδρασης ήταν ισχυρό με βάση τα κριτήρια του Cohen ($\eta^2 > 0,14$ · Cohen, 1977, σελ. 283).

Το Σχήμα 2 παρουσιάζει τις μέσες τιμές κοινωνικής ταύτισης σε συνάρτηση με την ομάδα των συμμετεχόντων και τον χρόνο. Όπως μπορούμε να δούμε στο γράφημα, εδώ τα δεδομένα είναι συνεπή με τις παραπάνω παρατηρήσεις. Τις πρώτες πρώτες ημέρες της μελέτης, οι φύλακες ταυτίζονταν πιο έντονα με την κοινωνική θέση τους από ό,τι οι κρατούμενοι. Από τη στιγμή όμως που χρειάστηκε να εγκαθιδρύνουν το καθεστώς πειθαρχίας (από την Ημέρα 2 και εξής), η ταύτιση των φυλάκων σημείωσε πτώση, ενώ αυτή των κρατουμένων άνοδο. Η ταύτιση των κρατουμένων ήταν επίσης ιδιαίτερα υψηλή μετά την προαγωγή (Ημέρα 4).

Σχήμα 2

Κοινωνική ταύτιση σε συνάρτηση
με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

Η στατιστική ανάλυση των τιμών ενδοομαδικής ταύτισης διεξήχθη μέσω ανάλυσης διακύμανσης (ANOVA) 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 6 (φάση μελέτης: Ημέρα 1 έως Ημέρα 6) με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση αυτή υποστήριξε τα δεδομένα της παρατήρησης, αποκαλύπτοντας μια στατιστικά σημαντική και ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ ομάδας και χρόνου, $F(5, 55) = 3,05, p < 0,05, \eta^2 = 0,22$. Η ανάλυση πολυνομικών τάσεων (polynomial trends) χρησιμοποιήθηκε ως ο πιο πρακτικός τρόπος για την αποκωδικοποίηση της επίδρασης αυτής (Norusis, 1985). Σε συνέπεια με την παρατήρηση, οι αναλύσεις αυτές έδειξαν ότι η κοινωνική ταύτιση ανάμεσα στους κρατουμένους αυξήθηκε γραμμικά με την πάροδο του χρόνου, $t(7) = 2,46, p < 0,05$. Από την άλλη πλευρά, η ταύτιση ανάμεσα στους φύλακες μειώθηκε κατά την εξέλιξη της μελέτης, αν και όχι στατιστικά σημαντικά, $t(4) = -0,77^3$.

3. Στην περίπτωση αυτή (όπως και με τα δεδομένα της κατάθλιψης παρακάτω),

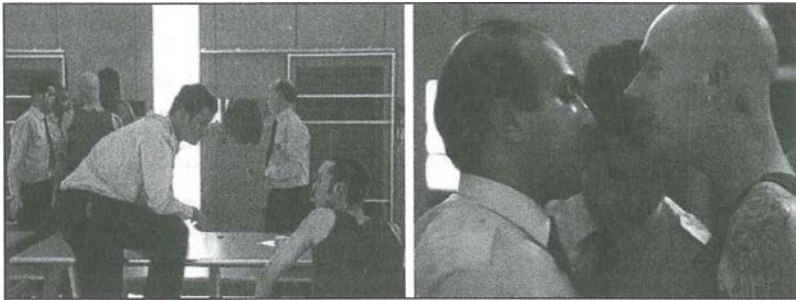
Ασφάλεια των διομαδικών σχέσεων

Μετά την προαγωγή, η κανονιστική συναίνεση μεταξύ των κρατουμένων είχε ως αποτέλεσμα την αποτελεσματική οργάνωσή τους στη βάση τόσο της προσδοκίας όσο και της παροχής αμοιβαίας κοινωνικής υποστήριξης ανάμεσα στα μέλη της ομάδας (Haslam, O'Brien, Jetten, Vormadal, & Penna, 2005· House, 1981· Underwood, 2000· βλ. Haslam & Reicher, 2006, για διεξοδικότερη διαπραγμάτευση αυτού του σημείου). Αντίστροφα, η ανικανότητα των φυλάκων να συμφωνήσουν σε ομαδικούς κανόνες και προτεραιότητες σήμαινε ότι δεν μπορούσαν να εμπιστευτούν άλλους για να τους εκπροσωπήσουν ή να δράσουν κατάλληλα. Ως εκ τούτου, αισθάνονταν (και ήταν) αδύναμοι, ασυνεπείς και αναποτελεσματικοί ως ομάδα.

Οι εξελίξεις αυτές υπέσκαψαν άμεσα την αντιληπτή νομιμότητα της διομαδικής ανισότητας, καθώς οι φύλακες δεν παρείχαν ενδείξεις ότι διαθέτουν τις ιδιότητες με βάση τις οποίες δικαιολογούνταν, υποτίθεται, η επιλογή τους. Οι εξελίξεις αυτού του είδους συνέβαλαν επίσης άμεσα στην ανάδυση γνωστικών εναλλακτικών: οι κρατούμενοι όχι μόνο μπορούσαν να διαβλέψουν αλλαγές στην υπάρχουσα ιεραρχία, αλλά είχαν και αυξημένη εμπιστοσύνη στην ικανότητά τους να τις επιφέρουν. Ας δούμε, για παράδειγμα, το αποτέλεσμα της πρώτης αντιπαράθεσης μεταξύ κρατουμένων και φυλάκων. Την αντιπαράθεση την είχαν εντοχιστώσει οι τρεις κρατούμενοι από το Κελί 2, περισσότερο για να δουν πώς θα αντιδρούσαν οι φύλακες σε μια πρόκληση. Ως μέρος του προδιαμορφωμένου σχεδίου, ο JΕκ πέταξε τον δίσκο με το γεύμα του στο πάτωμα απαιτώντας καλύτερο φαγητό. Τη στιγμή που οι φύλακες επιχείρησαν να παρέμβουν, προσέτρεξαν οι ΚΜκ και ΡΡκ με επιπλέον απαιτήσεις για τα δικαιώματά τους ως προς το κάπνισμα και για τη θεραπεία τους από φλύκταινες. Οι φύλακες ήταν απόλυτα αποσυσπειρωμένοι στην αντίδρασή τους, με κάποιους

η ανάλυση πολυνομικών αντιθέσεων βασίστηκε σε ένα τυχαίο υποσύνολο πέντε φάσεων επειδή ο αριθμός των επιπέδων της εντός υποκειμένων μεταβλητής ξεπερνούσε τον αριθμό των υποκειμένων.

να θέλουν να επιβάλουν την πειθαρχία και άλλους να θέλουν να κάνουν υποχωρήσεις (βλ. Φωτογραφίες 2 και 3). Αυτό συνεχίστηκε μέχρι που ένας φύλακας, ο ΤQφ, αποφάσισε να δώσει μια λύση στην κατάσταση αποδεχόμενος το αίτημα του ΡΡκ για τσιγάρο προκειμένου να ενθαρρύνει τους άλλους κρατούμενους να γυρίσουν στα κελιά τους.

Φωτογραφίες 2 και 3

Ημέρα 4: Οι κρατούμενοι αρχίζουν να προκαλούν το καθεστώς των φυλάκων

Μετά το περιστατικό, οι κρατούμενοι στα κελιά τους και οι φύλακες στο καθιστικό τους εξέφραζαν την προϊούσα συνειδητοποίηση ότι το σύστημα ήταν ανοικτό σε αλλαγές. Αυτό όμως το έκαναν σε πολύ διαφορετικό αξιολογικά τόνο. Οι κρατούμενοι κυριολεκτικά χόρευαν από τη χαρά τους. Ο ΡΡκ αναφώνησε: «Αυτό ήταν και γαμώ», στο οποίο ο ΚΜκ αποκρίθηκε (με θαυμασμό): «Φίλε, ήσουν πολύ γαμάτος». Στη συνέχεια και οι τρεις συγκάτοικοι χτύπησαν μεταξύ τα χέρια τους στον αέρα («κόλλα το»). Οι φύλακες, από την άλλη, καβγάδιζαν ατέρμονα. Ο ΤΑφ ξεκίνησε λέγοντας: «Αυτή είναι μόνο η τέταρτη ημέρα (Ημέρα 4). Μπορούν να καταλάβουν τι έγινε σήμερα και τώρα πια ξέρουν ότι μπορούν να κάνουν ό,τι θέλουν». Καθώς οι ΒGφ και ΤQφ διαφωνούσαν δειλά, ο ΤΑφ επέμεινε ακόμη περισσότερο, με αποκορύφωση τον ισχυρισμό του: «Συνέβη. Εννοώ, ελάτε τώρα. Ξέρετε τι έχει κάνει αυτό; Έβαλε φωτιά στον κώλο του [ΡΒκ]».

Η πρόκληση μη ασφαλών σχέσεων μεταξύ των ομάδων λοιπόν δεν εξαρτήθηκε από τις παρεμβάσεις μας, αλλά ήταν μια ιδιότητα που προέκυψε από τη διομαδική δυναμική. Αντίστοιχα, δεν χρειάστηκαν οι προγραμματισμένες παρεμβάσεις για να αρχίσουν οι κρατούμενοι να προκαλούν τους φύλακες. Οι προκλήσεις άρχισαν να εμφανίζονται αμέσως μετά την προαγωγή. Κατά συνέπεια, η παρέμβαση σε σχέση με τη νομιμότητα δεν πραγματοποιήθηκε. Επειδή όμως ο νέος κρατούμενος είχε ήδη πληροφορηθεί ότι θα έπαιρνε μέρος, αυτό συνέβη την Ημέρα 5 (ενώ στη συνέχεια αποσύρθηκε την Ημέρα 6). Δεδομένης της κατάστασης, δεν υπέδειξε γνωστικές εναλλακτικές εκεί όπου δεν υπήρχε καμία, αλλά υπέδειξε πρόσθετες εναλλακτικές στην καθησθηκεία τάξη. Το πιο αξιοσημείωτο είναι ότι άρχισε να θέτει υπό αμφισβήτηση την ίδια τη διάκριση κρατουμένων-φυλάκων και αμφισβητώντας τη νομιμότητα συγκεκριμένων πτυχών της μελέτης (κυρίως ως προς τη ζέση στη φυλακή), υπέδειξε και στους συναδέλφους συγκατοίκους (τους DDκ και FCκ) και σε έναν από τους φύλακες (τον ΤQφ) να απευθύνουν οι συμμετέχοντες από κοινού μια ενωμένη πρόκληση απέναντι στους πειραματιστές. Όπως δείχνει το ακόλουθο απόσπασμα, αυτό ανέδειξε νέους τρόπους να διαβλέψει κανείς πώς θα μπορούσε να λειτουργήσει το σύστημα:

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ 2

DMκ: Αν υπήρχε αυτή η κατάσταση στην πραγματική ζωή...

ΤQφ: Ναι.

DMκ: ...και δούλευες μέσα σ' αυτή τη ζέση, τότε θα μπορούσες σαν υπάλληλος να πας στον εργοδότη και να πεις: «Η κατάσταση είναι απαράδεκτη. Δεν είμαι διατεθειμένος να δουλεύω σ' αυτή την κατάσταση». Ας το δούμε λοιπόν σαν μια κατάσταση στην πραγματική ζωή. Εσύ κι εγώ –η ομάδα σου και η ομάδα όπου είμαι εγώ– έχουμε κι οι δύο αυτό το πρόβλημα της ζέσης. Κι αν είναι να κοιμηθούμε σ' αυτή τη ζέση, δεν θα μπορούσα να το κάνω με τίποτα. Κι εγώ, ξέρεις, δεν θα το ανεχτώ. Πιστεύω ότι συλλογικά θα έπρεπε να κάνουμε κάτι γι' αυτό απέναντι

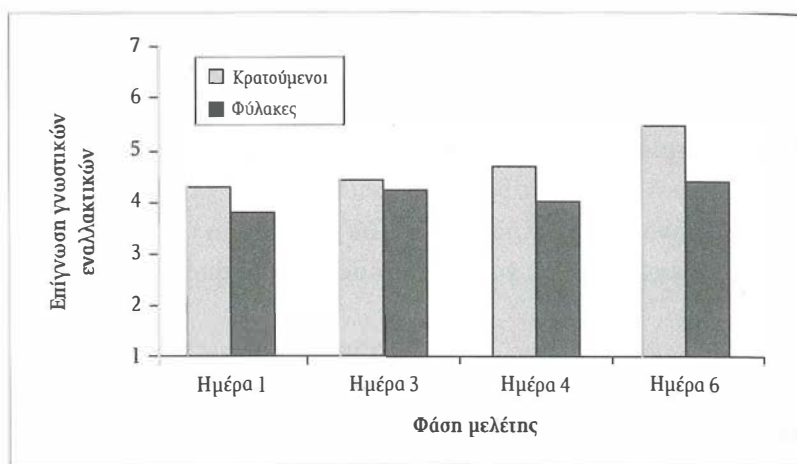
στους ανθρώπους που κάνουν το πείραμα. Ξέρεις τώρα, σε μια κανονική, καθημερινή κατάσταση στην πραγματική ζωή, αυτό θα συνέβαινε.

ΤΟΦ: Λοιπόν, έχω εντυπωσιαστεί πραγματικά από την καινούρια οπτική γωνία που βρήκες γι' αυτό, το οποίο δεν θα έπρεπε πιθανόν να με εκπλήσσει. Νομίζω όμως ότι το θέτεις πολύ σωστά και πρόκειται να συμφωνήσω με αυτό απόλυτα.

Ως πρώτο πρακτικό βήμα στην κατεύθυνση της ενότητας των συμμετεχόντων, ο DMκ δημιούργησε μια νέα διαπραγματευτική δομή, η οποία έφερε φύλακες και κρατουμένους κοντά, σε μια βάση πολύ πιο εξισωτική από ό,τι είχε υπάρξει μέχρι εκείνη τη στιγμή. Οι φύλακες ήταν ικανοποιημένοι με αυτό και αδημονούσαν να δεχτούν τη συμφωνία, γιατί, ακόμη και αν με αυτό τον τρόπο εκχωρούσαν μεγάλο μέρος των ιεραρχικών προνομίων τους, το νέο σύστημα θα επιβεβαίωνε τη θέση τους σε μια βιώσιμη, όπως υποσχόταν ότι θα είναι, κοινωνική τάξη.

Η ποσοτική επιβεβαίωση αυτών των αποτελεσμάτων προκύπτει από τις μετρήσεις επίγνωσης γνωστικών εναλλακτικών απέναντι στην καθεστηκυία τάξη από μέρους των κρατουμένων (Tajfel & Turner, 1979). Οι μετρήσεις αυτές πραγματοποιήθηκαν τις Ημέρες 1, 3, 4 και 6 σε μια κλίμακα τεσσάρων προτάσεων: «Δεν μπορώ να φανταστώ τη σχέση φυλάκων και κρατουμένων με άλλο τρόπο [αντεστραμμένος δείκτης]» / «Πιστεύω ότι οι φύλακες θα έχουν πάντα περισσότερα προνόμια από τους κρατουμένους [αντεστραμμένος δείκτης]» / «Πιστεύω ότι η σχέση μεταξύ φυλάκων και κρατουμένων είναι πιθανό να αλλάξει» / «Πιστεύω ότι οι κρατούμενοι θα ήταν δυνατόν να έχουν περισσότερη εξουσία από τους φύλακες». Υπολογίστηκε μια ενιαία τιμή⁴ με την εξαγωγή του μέσου όρου σε αυτές τις τέσσερις προτάσεις.

4. Για κάθε συμμετέχοντα (Σ.τ.ε.).

Σχήμα 3

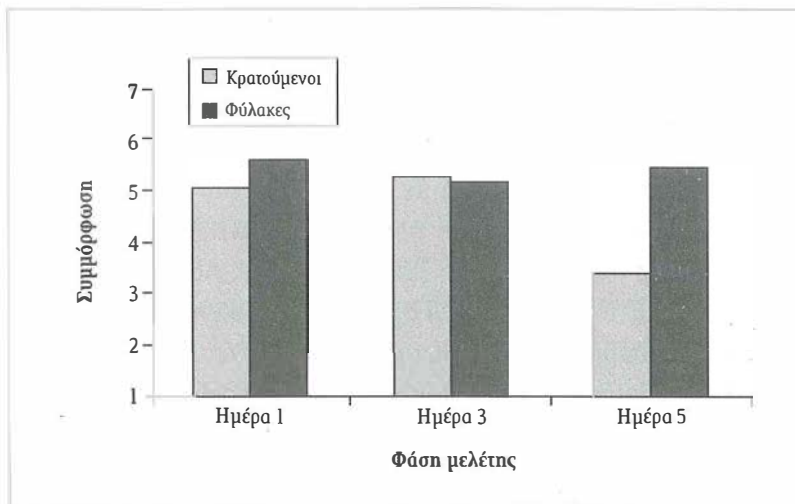
Επίγνωση γνωστικών εναλλακτικών σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

Στο Σχήμα 3 παρουσιάζονται οι μέσες τιμές σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο. Όπως μπορούμε να δούμε στο γράφημα, στην αρχή της μελέτης κρατούμενοι και φύλακες είχαν ίση, σχετικά χαμηλή επίγνωση γνωστικών εναλλακτικών, η οποία όμως αυξήθηκε στην πορεία της μελέτης. Αυτό επιβεβαιώθηκε από τη στατιστική ανάλυση των γνωστικών εναλλακτικών μέσω 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 4 (φάση μελέτης: Ημέρα 1, 3, 4, 6) ANOVA με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση αποκάλυψε μια στατιστικά σημαντική και ισχυρή κύρια επίδραση του χρόνου, $F(3, 33) = 3,36, p < 0,05, \eta^2 = 0,34$. Σε συνέπεια με τις παραπάνω παρατηρήσεις, η ανάλυση πολυνομικών τάσεων για την αποκωδικοποίηση αυτής της επίδρασης έδειξε ότι η επίγνωση γνωστικών εναλλακτικών από την πλευρά των συμμετεχόντων αυξανόταν γραμμικά με την πάροδο του χρόνου, $t(12) = 2,83, p < 0,05$.

Αποδοχή του καθεστώτος ανισότητας: συμμόρφωση και οργανωσιακή αφοσίωση

Σε άμεση σχέση με τα παραπάνω, καθώς οι κρατούμενοι ανέπτυξαν μια αίσθηση κοινής κοινωνικής ταυτότητας οριζόμενης στη βάση της αντίθεσης με τους φύλακες, και καθώς επιπλέον απέκτησαν επίγνωση της δυνατότητας ύπαρξης εναλλακτικών προς τις υπάρχουσες σχέσεις ιεραρχίας, άρχισαν να δρουν ενεργά εναντίον του καθεστώτος που προσπαθούσαν να προασπίσουν οι φύλακες. Αυτό ήταν έκδηλο τόσο σε ήσσονος σημασίας προκλήσεις απέναντι στο καθεστώς των φυλάκων (π.χ. ανυποταξία κατά την αναφορά ονομάτων) όσο και πιο ανοιχτές προκλήσεις – συμπεριλαμβανομένου του επεισοδίου που παρουσιάστηκε παραπάνω, όπου ορισμένοι κρατούμενοι διαμαρτυρήθηκαν συλλογικά για την ποιότητα του φαγητού τους.

Δεδομένα συνεπή με την ανάλυση αυτή προκύπτουν από μετρήσεις: (α) της προθυμίας των συμμετεχόντων να συμμορφωθούν με την

Σχήμα 4

Συμμόρφωση με τους κανόνες της φυλακής σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

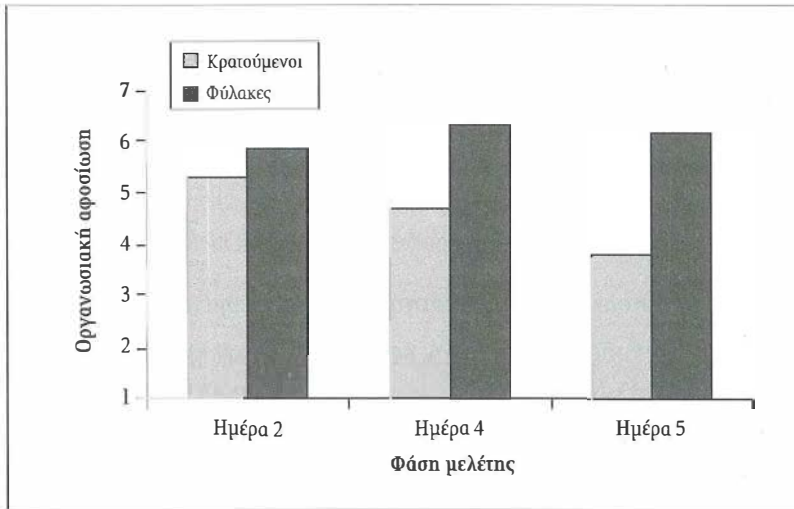
εξουσία· και (β) της προθυμίας τους να εμπλακούν σε πράξεις οργανωσιακής αφοσίωσης (δηλαδή να κάνουν περισσότερα από εκείνα που τους ζητούνταν προκειμένου να λειτουργεί καλά το σύστημα της φυλακής· βλ. Organ, 1988, 1997).

Η συμμόρφωση μετρήθηκε τις Ημέρες 1, 3 και 5 μέσω μιας κλίμακας δύο προτάσεων: «Προσπαθώ να κάνω αυτό που θέλουν οι φύλακες» / «Προσπαθώ να συμμορφώνομαι με τους κανόνες των φυλάκων». Υπολογίστηκαν οι μέσοι όροι των απαντήσεων σε αυτές τις μετρήσεις, ώστε να υπάρχουν ενιαίοι δείκτες· οι μέσες τιμές που προέκυψαν παρουσιάζονται στο Σχήμα 4, σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο. Όπως φαίνεται στο γράφημα, ενώ στα πρώιμα στάδια της μελέτης και οι φύλακες και οι κρατούμενοι ήταν διατεθειμένοι να συμμορφωθούν με τους κανόνες, μετά την προαγωγή οι κρατούμενοι έγιναν πιο διστακτικοί ως προς τη συμμόρφωσή τους.

Τα παραπάνω επιβεβαιώθηκαν από τη στατιστική ανάλυση των δεικτών συμμόρφωσης μέσω 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 3 (φάση μελέτης: Ημέρα 1, 3, 5) ANOVA με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση αποκάλυψε μια στατιστικά σημαντική και ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ ομάδας και χρόνου, $F(2, 22) = 3,62, p < 0,05, \eta^2 = 0,32$. Η ανάλυση πολυνομικών τάσεων έδειξε ότι η συμμόρφωση των φυλάκων δεν διαφοροποιήθηκε σημαντικά με την πάροδο του χρόνου, $t(4) = -0,12$, ενώ η συμμόρφωση των κρατουμένων μειώθηκε γραμμικά, $t(7) = -4,48, p < 0,01$. Υπήρξαν επίσης ενδείξεις για μια τετραγωνική (quadratic) τάση, $t(7) = -2,18, p < 0,07$, που υποδηλώνει ότι η μείωση στη συμμόρφωση των κρατουμένων ήταν πιο έντονη κυρίως από τη στιγμή που τα σύνορα των ομάδων έγιναν αδιαπέραστα.

Η οργανωσιακή αφοσίωση (Organ, 1988, 1997) μετρήθηκε τις Ημέρες 2, 4 και 5 μέσω μιας κλίμακας τριών προτάσεων που έχουν χρησιμοποιηθεί ευρέως σε προηγούμενες έρευνες (π.χ. Haslam, Powell, & Turner, 2000· Tyler & Blader, 2000): «Είμαι διατεθειμένος να κάνω περισσότερα από αυτά που μου ζητούν οι φύλακες» / «Θα κάνω ό,τι μπορώ για να βοηθήσω τους φύλακες» / «Θα προσπαθή-

σω, όποτε είναι δυνατόν, να κάνω τη δουλειά των φυλάκων δυσκολότερη [αντεστραμμένος δείκτης]». Υπολογίστηκε ένας ενιαίος δείκτης με την εξαγωγή του μέσου όρου των απαντήσεων στις τρεις προτάσεις.

Σχήμα 5

Οργανωσιακή αφοσίωση σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

Οι μέσες τιμές που προέκυψαν παρουσιάζονται στο Σχήμα 5 σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο. Όπως μπορεί να δει κανείς στο γράφημα, οι φύλακες ήταν πάντα περισσότερο διατεθειμένοι από τους κρατούμενους να εμπλακούν σε συμπεριφορές αφοσίωσης που θα τους βοηθούσαν στη λειτουργία του καθεστώτος. Ενώ όμως οι φύλακες διατήρησαν και στις τρεις φάσεις μέτρησης την προθυμία τους να εργάζονται προς όφελος του καθεστώτος, οι κρατούμενοι με την πάροδο του χρόνου εμφανίζονταν πολύ πιο διστακτικοί να υποστηρίξουν το καθεστώς των φυλάκων με αυτό τον τρόπο. Και πάλι, αυτό ίσχυε κυρίως μετά την προαγωγή την Ημέρα 3.

Τα παραπάνω επιβεβαιώθηκαν από τη στατιστική ανάλυση των

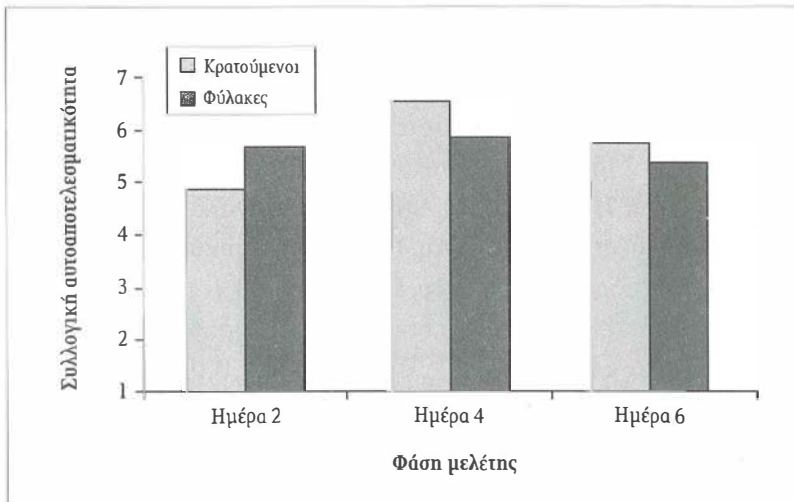
δεικτών οργανωσιακής αφοσίωσης μέσω 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 3 (φάση μελέτης: Ημέρα 2, 4, 5) ANOVA με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση αποκάλυψε μια στατιστικά σημαντική και ισχυρή κύρια επίδραση της ομάδας, $F(1, 11) = 7,84, p < 0,01, \eta^2 = 0,42$, η οποία όμως εξειδικεύεται από μια στατιστικά σημαντική και ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ ομάδας και χρόνου, $F(2, 22) = 5,10, p < 0,05, \eta^2 = 0,32$. Η ανάλυση πολυνομικών τάσεων έδειξε ότι η προθυμία των φυλάκων να επιδείξουν οργανωσιακή αφοσίωση δεν διαφοροποιήθηκε κατά τις τρεις φάσεις εξέτασης, $t(4) = -0,69$, ενώ η προθυμία των κρατουμένων μειώθηκε γραμμικά με την πάροδο του χρόνου, $t(7) = -3,74, p < 0,01$.

Συλλογική αυτοαποτελεσματικότητα και ψυχική υγεία

Η αποδιοργάνωση των φυλάκων και η ενόπτητα των κρατουμένων δεν παρήγαγαν απλώς συνθήκες στις οποίες οι τελευταίοι προκάλεσαν τους πρώτους, αλλά οδήγησε και στο να γίνουν σταδιακά οι κρατούμενοι περισσότερο κυρίαρχοι. Μέσα από τον σχεδιασμό και την αμοιβαία υποστήριξη, οι κρατούμενοι εμφανίζονταν όλο και περισσότερο ακραίοι και πιο επιτυχημένοι στις προσπάθειές τους να υπονομεύσουν τον έλεγχο των φυλάκων. Αντίθετα, οι προσπάθειες των φυλάκων να επιβάλουν την εξουσία τους γίνονταν όλο και περισσότερο ανεπιτυχείς, και οι ίδιοι εμφανίζονταν περισσότερο διαιρεμένοι και εριστικοί μεταξύ τους. Επιπλέον, όπως έχουμε ήδη δείξει σε αναφορά με τα δεδομένα παρατήρησης, η αποτελεσματικότητα των κρατουμένων στην επίδιωξη των συλλογικών στόχων τους οδήγησε σε ισχυρά θετικά συναισθήματα, ενώ η ανικανότητα των φυλάκων να δράσουν συλλογικά τους προκάλεσε το αίσθημα της απόγνωσης.

Οι δυναμικές αυτές αντανακλώνονται σε ποσοτικά δεδομένα που συλλέχθηκαν με μετρήσεις: (α) συλλογικής αυτοαποτελεσματικότητας και (β) κατάθλιψης. Η συλλογική αυτοαποτελεσματικότητα (Bandura, 1995) μετρήθηκε τις Ημέρες 2, 4 και 6 μέσω μιας κλίμακας πέντε προτάσεων η οποία έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως σε προηγούμενες έρευνες (π.χ. Chen & Bliese, 2002): «Στην ομάδα μου στη φυλα-

κή έχουμε την εμπιστοσύνη ότι θα μπορούσαμε να αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικά διάφορα απροσδόκητα γεγονότα» / «Στην ομάδα μου στη φυλακή μπορούμε να παραμένουμε ήρεμοι όταν αντιμετωπίζουμε δυσκολίες επειδή μπορούμε να βασιζόμαστε στην ικανότητά μας να τα βγάζουμε πέρα» / «Αν προσπαθούμε όσο σκληρά χρειάζεται, στην ομάδα μου στη φυλακή μπορούμε πάντα να τα καταφέρνουμε να λύνουμε δύσκολα προβλήματα» / «Όταν στην ομάδα μου στη φυλακή αντιμετωπίζουμε ένα πρόβλημα, μπορούμε συνήθως να βρούμε αρκετές λύσεις» / «Η ομάδα μου στη φυλακή μπορεί συνήθως να διαχειριστεί οτιδήποτε βρεθεί μπροστά της». Υπολογίστηκε ένας ενιαίος δείκτης με την εξαγωγή του μέσου όρου των απαντήσεων στις πέντε προτάσεις.

Σχήμα 6

Συλλογική αυτοαποτελεσματικότητα σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

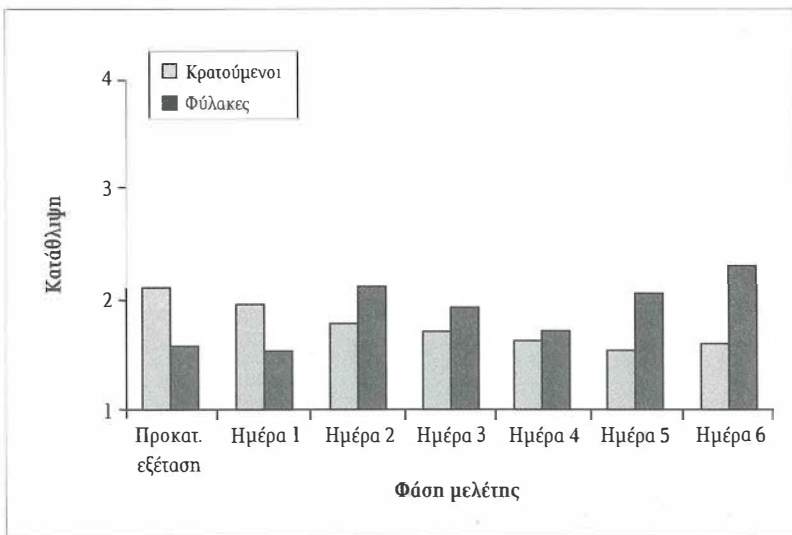
Το Σχήμα 6 παρουσιάζει τις μέσες τιμές συλλογικής αυτοαποτελεσματικότητας σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

νο. Όπως μπορούμε να δούμε στο γράφημα, τα δεδομένα αυτά αντανακλούν εκείνα που συλλέχθηκαν με τις μετρήσεις κοινωνικής ταύτισης: στην αρχή της μελέτης οι φυλάκες είχαν μεγαλύτερη αίσθηση συλλογικής αυτοαποτελεσματικότητας από τους κρατούμενους. Εντούτοις, μέχρι την Ημέρα 4, η αυτοαποτελεσματικότητα των κρατούμενων είχε αυξηθεί αξιοσημείωτα και ήταν πλέον υψηλότερη από εκείνη των φυλάκων. Η διαφορά αυτή διατηρούνταν την Ημέρα 6, αν και αξίζει να σημειωθεί ότι μετά την απομάκρυνση του συνδικαλιστή από τη φυλακή, και οι δύο ομάδες έδειξαν κάποια πτώση στην αυτοαποτελεσματικότητα (κατά τα φαινόμενα, επειδή οι ευκαιρίες διαπραγμάτευσης σε ομαδική βάση και τάξης, τις οποίες εκπροσωπούσε ο ίδιος, μειώθηκαν· βλ. Egging, Haslam, & Reynolds, 2002· Haslam, Egging, & Reynolds, 2003). Τα παραπάνω είναι συνεπή με τις ερμηνείες μας βάσει της παρατήρησης – αν και η γενική πτώση στην αίσθηση αυτοαποτελεσματικότητας των φυλάκων είναι λιγότερο ευκρινής σε αυτά τα ποσοτικά δεδομένα.

Οι τιμές συλλογικής αυτοαποτελεσματικότητας αναλύθηκαν στατιστικά μέσω 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φυλάκες, κρατούμενοι) x 3 (φάση μελέτης: Ημέρα 2, 4, 6) ANOVA με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση αποκάλυψε μια σημαντική κύρια επίδραση του χρόνου, $F(2, 22) = 6,08, p < 0,01, \eta^2 = 0,36$, η οποία εξειδικεύεται από μια σημαντική, ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ ομάδας και χρόνου, $F(2, 22) = 4,31, p < 0,05, \eta^2 = 0,28$. Σε συμφωνία με τις παραπάνω παρατηρήσεις, η ανάλυση πολυνομικών τάσεων έδειξε ότι η αίσθηση συλλογικής αυτοαποτελεσματικότητας των κρατούμενων αυξήθηκε γραμμικά με την πάροδο του χρόνου, $t(7) = 2,55, p < 0,05$ – τάση που εξειδικεύεται επίσης από σημαντική τετραγωνική διαφοροποίηση, $t(7) = 4,25, p < 0,01$. Από την άλλη πλευρά, η συλλογική αυτοαποτελεσματικότητα των φυλάκων μειώθηκε με την πάροδο του χρόνου, αν και η τάση αυτή δεν ήταν σημαντική, $t(4) = -0,90$.

Η κατάθλιψη μετρήθηκε πρώτα κατά τη διάρκεια της διαδικασίας επιλογής και εν συνεχεία κάθε μέρα κατά τη διάρκεια της μελέτης (εν

μέρει για την παρακολούθηση της εξέλιξης της ψυχολογικής κατάστασης των συμμετεχόντων). Γι' αυτό τον σκοπό χορηγήθηκε κλίμακα επτά προτάσεων: «Γενικά, πώς ήταν η διάθεσή σας τις τελευταίες μέρες;» / «Αισθάνεστε ποτέ πεσμένος ή σε κατάθλιψη;» / «Αισθάνεστε ότι δεν υπάρχει ελπίδα για το μέλλον;» / «Δυσκολεύεστε να αντιμετωπίσετε τα καθημερινά προβλήματα;» / «Έχετε εμπιστοσύνη στον εαυτό σας;» / «Πιστεύετε ότι είστε αξιόλογο άτομο;» / «Σκέφτεστε να κάνετε κακό στον εαυτό σας;». Στη φάση επιλογής ($N = 332$) βρέθηκε ότι οι προτάσεις αυτές σχημάτιζαν μια αξιόπιστη κλίμακα ($\alpha = 0,80$) και έτσι υπολογίστηκε ο μέσος όρος των προτάσεων για να προκύψει μία μόνο μέτρηση.

Σχήμα 7

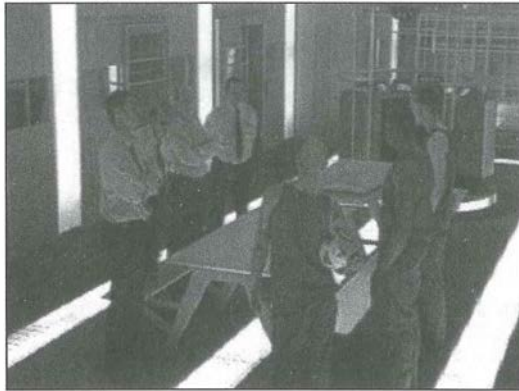
Κατάθλιψη σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

Οι μέσες τιμές κατάθλιψης παρουσιάζονται στο Σχήμα 7. Όπως μπορεί κανείς να δει, παρότι τα συνολικά επίπεδα κατάθλιψης ήταν χαμηλά, διαφοροποιήθηκαν σαφώς σε συνάρτηση με τις ομάδες υπα-

γωγής και τον χρόνο. Συγκεκριμένα, ενώ στην αρχή της μελέτης οι κρατούμενοι ανέφεραν περισσότερη κατάθλιψη από τους φύλακες, μέχρι το τέλος της μελέτης η κατάσταση είχε αντιστραφεί. Αυτό επιβεβαιώθηκε και από την 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 7 (φάση μελέτης: προκαταρκτική εξέταση, Ημέρες 1 έως 6) ANOVA με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η ανάλυση αποκάλυψε μια σημαντική, ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ ομάδας και χρόνου, $F(6, 66) = 3,73, p < 0,01, \eta^2 = 0,25$. Σε συμφωνία με τις παρατηρήσεις, η ανάλυση πολυνομικών τάσεων έδειξε ότι η κατάθλιψη των κρατουμένων μειώθηκε γραμμικά με την πάροδο του χρόνου, $t(7) = -4,22, p < 0,01$, ενώ την ίδια στιγμή η κατάθλιψη των φυλάκων αυξήθηκε, αν και όχι σε στατιστικά σημαντικά επίπεδα, $t(4) = 1,25$.

Συνδυαστικός αντίκτυπος

Το συνδυαστικό αποτέλεσμα αυτών των αλληλοσυνδεόμενων δυναμικών ήταν η προϊούσα επίγνωση και εμπιστοσύνη των κρατουμένων για τη συλλογική τους ταυτότητα. Μάλιστα, καθώς η εμπιστοσύ-

Φωτογραφία 4

Ημέρα 6: Οι τρόφιμοι του Κελιού 2 δραπετεύουν, σημαίνοντας το τέλος του καθεστώτος των φυλάκων

νη και η συλλογική αυτοαποτελεσματικότητα των φυλάκων έφθιναν, οι κρατούμενοι κατέστρωσαν και εκτέλεσαν σχέδια προκειμένου να καταλάβουν και να καταλύσουν το καθεστώτων φυλάκων. Οι φύλακες εμφανίστηκαν διαιρεμένοι, εξουθενωμένοι και αποκαρδιωμένοι. Ήταν ανίκανοι να οργανωθούν οι ίδιοι ή να οργανώσουν τους κρατούμενους αποτελεσματικά. Ως αποτέλεσμα, αργά το απόγευμα της Ημέρας 6, οι κρατούμενοι στο Κελί 2 δραπέτευσαν και κατέλαβαν τα ενδιαιτήματα των φυλάκων. Στο σημείο αυτό το καθεστώς των φυλάκων θεωρήθηκε από όλους ότι ήταν αδύνατον να λειτουργήσει και ότι είχε φτάσει στο τέλος του (βλ. Φωτογραφία 4).

Φάση 2: Αγκαθιάζοντας την ανισότητα

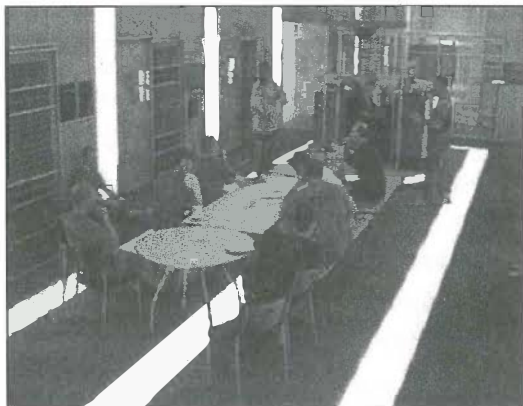
Μετά την κατάρρευση της ιεραρχίας φυλάκων-κρατουμένων, όλοι εκτός από δύο συμμετέχοντες αποφάσισαν ότι ήθελαν να συνεχιστεί το πείραμα μέσα από τη θέσπιση μιας ενιαίας αυτοκυβερνώμενης κομμούνας. Με επικεφαλής τον FCκ, συναντήθηκαν με τους πειραματιστές και καθόρισαν τους όρους υπό τους οποίους θα λειτουργούσε η κομμούνα.

Στην αρχή το νέο σύστημα ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Αρκετοί συμμετέχοντες, έχοντας υπάρξει αμοιβαία εχθρικοί όταν ήταν χωρισμένοι σε κρατούμενους και φύλακες, διαμόρφωσαν ισχυρούς θετικούς συναισθηματικούς δεσμούς, καθώς επανακατηγοριοποιήθηκαν σε μια κοινή ομάδα (Gaertner, Mann, Murrell, & Dovidio, 1989· Turner et al., 1987). Συλλογικά, επιδόθηκαν στα εργασιακά τους καθήκοντα και στις καθημερινές ασχολίες με περισσότερη προσπάθεια και σε υψηλότερο ποιοτικά επίπεδο από οποτεδήποτε άλλοτε στη διάρκεια της μελέτης. Ωστόσο, οι συμμετέχοντες που είχαν παίξει κεντρικό ρόλο στην αμφισβήτηση του παλαιού καθεστώτος αισθάνθηκαν περιθωριοποιημένοι σε αυτό το νέο σύστημα. Σε πρώτη φάση απλώς δεν κατάφερναν να συμβάλουν στα συλλογικά καθήκοντα, αλλά στη συνέχεια άρχισαν να παραβιάζουν τους κανόνες της κομμούνας. Μέσα σε μια ημέρα άρχισαν να συνωμοτούν για να καταστρέψουν

την κομμούνα. Τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν από αυτό μεγέθυνθηκαν από το γεγονός ότι τα μέλη της κομμούνας δεν είχαν αναπτύξει ποτέ διαδικασίες για την αντιμετώπιση τυχόν αντιφρονούντων, άρα δεν διέθεταν τα μέσα για να ανταποκριθούν σε απειλές απέναντι στην κοινωνική τάξη που είχαν θεσπίσει.

Μέχρι το πρωί της δεύτερης ημέρας της κομμούνας, σε πολλούς συμμετέχοντες είχε γίνει σαφές ότι η νέα κοινωνική δομή βρισκόταν σε κρίση. Η κατάσταση οξύνθηκε όταν το πρωινό εκείνη την ημέρα ήταν, κατά τύχη, πολύ χαμηλής ποιότητας. Το γεγονός αυτό εκλήφθηκε (εσφαλμένα) ως σημάδι ότι οι πειραματιστές δεν ενέκριναν το σύστημα της κομμούνας. Αυτό δημιούργησε ένα αίσθημα απόγνωσης στους υποστηρικτές της κομμούνας, οι οποίοι αισθάνθηκαν, όπως το έθεσε αργότερα ένας από αυτούς, ότι έφεραν το βάρος της ευθύνης για το σύστημα χωρίς να έχουν την ικανότητα να το κάνουν να λειτουργήσει. Επιπλέον, την κρίση που προέκυψε την εκμεταλλεύτηκαν οι αντίπαλοι της κομμούνας, τέσσερις από τους οποίους (ένας πρώην φύλακας και τρεις πρώην κρατούμενοι) κατέστρωσαν σχέδιο για τη δημιουργία μιας νέας, σκληρότερης ιεραρχίας φυλάκων-κρατούμενων. Η φύση και ο τόνος αυτού του νέου καθεστώτος έγιναν σαφή απερίφραστα σε συζητήσεις για τη μορφή που θα έπαιρνε. Όπως το έθεσε ο ΡΒκ: «Θέλουμε να είμαστε οι φύλακες και να τους κάνουμε να πάνε με τους κανόνες, εννοώ να πάνε με τους γαμημένους κανόνες. Όχι κουβέντες και μαλακίες όταν τρως. Τελείωνε με το φαγητό σου και κόψε τον κώλο σου να πας στο κελί σου».

Λίγο μετά το πρωινό, η ομάδα αυτή συγκάλεσε μια συνάντηση (βλ. Φωτογραφία 5). Ο αρχηγός τους άσκησε σφοδρή κριτική εναντίον της κομμούνας και των υποστηρικτών της, και εισήγαγε την ιδέα της νέας ιεραρχίας. Οι υποστηρικτές της κομμούνας παρουσιάστηκαν σε μεγάλο βαθμό παθητικοί στις αντιδράσεις τους. Έδειχναν πτοημένοι και άκουγαν σιωπηλά μέχρι σχεδόν το τέλος της ομιλίας του. Κατά τις μεταπειραματικές συνεδρίες, κάποιοι από αυτούς αναγνώρισαν ότι, παρόλο που δεν θα υιοθετούσαν φανερά μια τέτοια ιεραρχία, ήταν λιγότερο αντίθετοι σε αυτήν από ό,τι πριν, καθώς και ότι απεχθάνονταν λι-

Φωτογραφία 5

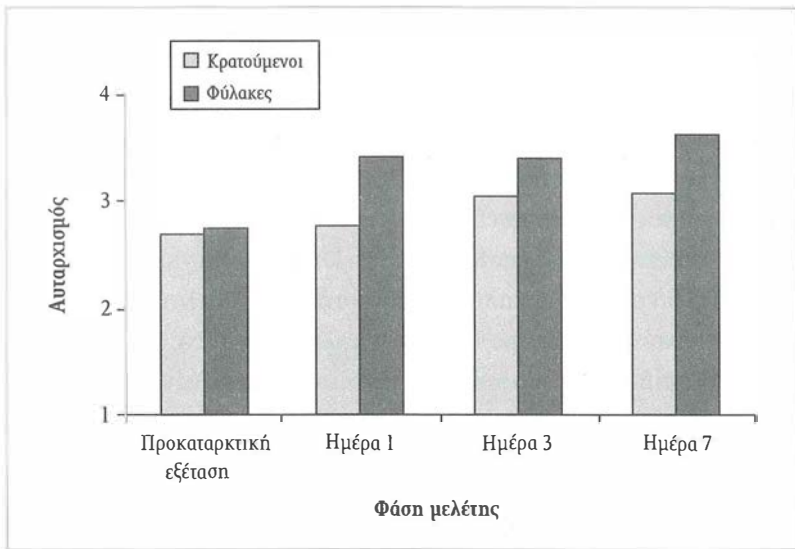
**Ημέρα 8: Οι νέοι φύλακες επιχειρηματολογούν
υπέρ ενός νέου αυταρχικού καθεστώτος**

γότερο την ιδέα μιας ισχυρής κοινωνικής τάξης στην οποία κάποιος άλλος θα αναλάμβανε την ευθύνη να κάνει το σύστημα να λειτουργήσει.

Και πάλι, οι τάσεις αυτές υποστηρίζονται από τα ψυχομετρικά δεδομένα. Πιο αξιοσημείωτα, αυτό φαίνεται από τα επίπεδα δεξιού αυταρχισμού των συμμετεχόντων (Altmeyer, 1981, 1996), τα οποία μετρήθηκαν με τη χρήση οκτώ προτάσεων επιλεγμένων από μια κλίμακα 30 προτάσεων που είχαν χορηγηθεί στη διάρκεια της προκαταρκτικής εξέτασης (Reynolds, Turner, Haslam, & Ryan, 2001): «Τα πράγματα θα πήγαιναν καλύτερα αν οι άνθρωποι μιλούσαν λιγότερο και δούλευαν περισσότερο» / «Είναι καλύτερα να ζεις σε μια κοινωνία όπου επιβάλλονται με σθένος οι νόμοι παρά να δίνεις υπερβολική ελευθερία στον κόσμο» / «Οι άνθρωποι θα έπρεπε να συμμορφώνονται πάντα με τις αποφάσεις της πλειοψηφίας» / «Πρέπει να εγκαταλείπει κανείς μια ιδέα όταν σημαντικοί άνθρωποι σκέφτονται γι' αυτό διαφορετικά» / «Υπάρχουν δύο τύποι ανθρώπων: οι δυνατοί και οι αδύναμοι» / «Αυτό που χρειαζόμαστε είναι ισχυρούς ηγέτες που να μπορεί να εμπιστευτεί ο κόσμος» / «Τα κοινωνικά μας προβλήματα θα λύνονταν αν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, απαλασσό-

μασαν από τους αδύναμους και τους ανέντιμους» / «Οι άνθρωποι θα έπρεπε να ακολουθούν πάντοτε τους κανόνες». Στην προκαταρκτική εξέταση ($N = 332$) η κλίμακα αυτή βρέθηκε ότι είναι αξιόπιστη ($\alpha = 0,71$) και ότι εμφανίζει υψηλή συσχέτιση με την πλήρη κλίμακα των 30 προτάσεων ($r = 0,97$). Ακολούθως, υπολογίστηκε ο μέσος όρος των τιμών στις παραπάνω προτάσεις για να προκύψει μία μόνο μέτρηση. Η μέτρηση αυτή χορηγήθηκε κατά τη διαδικασία επιλογής και αργότερα κατά τις Ημέρες 1, 3 και 7.

Πρώτα απ' όλα, έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε τα επίπεδα αυταρχισμού συν τω χρόνω σε συνάρτηση με τις ομάδες στις οποίες οι πειραματιστές ενέταξαν τους συμμετέχοντες. Τα δεδομένα που αντιστοιχούν σε αυτή την ανάλυση παρουσιάζονται στο Σχήμα 8, η δε ανάλυση έγινε μέσω 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 4 (φάση μελέτης: Προκαταρκτική εξέταση, Ημέρες 1, 3, 7) ANOVA με

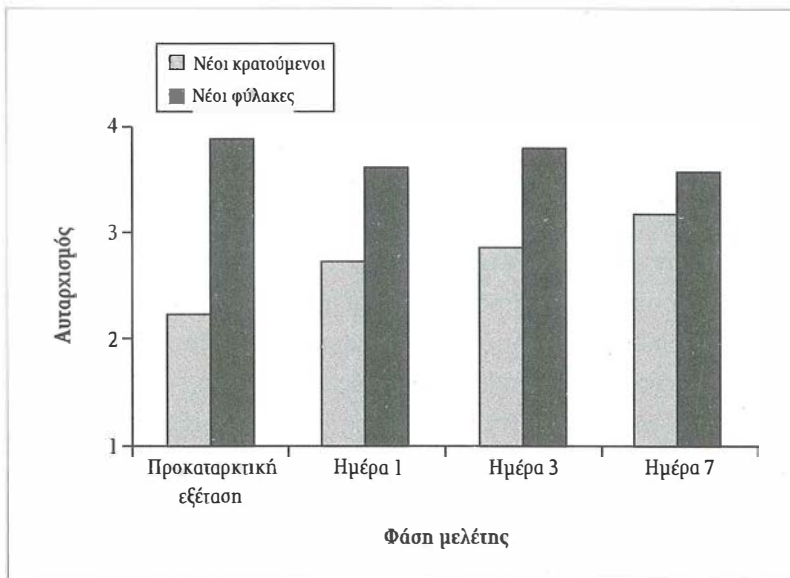

Σχήμα 8

Δεξιός αυταρχισμός σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής και τον χρόνο

επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Σε συνέπεια με τις ποιοτικές παρατηρήσεις, η μόνη επίδραση που προέκυψε ήταν μια σημαντική, ισχυρή κύρια επίδραση του χρόνου, $F(3, 33) = 2,75$, $p < 0,05$, $\eta^2 = 0,20$. Η ανάλυση πολυνομικών τάσεων αποκάλυψε μια γραμμική αύξηση του αυταρχισμού για όλους τους συμμετέχοντες καθώς εξελισσόταν η μελέτη, $t(12) = 2,61$, $p < 0,05$.

Μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα παραλλαγή στην παραπάνω ανάλυση είναι να δούμε τον αυταρχισμό σε συνάρτηση με τις ομάδες στις οποίες ενέταξαν τον εαυτό τους οι ίδιοι οι εναπομείναντες συμμετέχοντες στο τέλος της μελέτης – δηλαδή ως συμμετέχοντες που είτε υποστήριξαν την κομμούνια είτε πρότειναν την εγκαθίδρυση μιας νέας ιεραρχίας (με τους ίδιους ως νέους φύλακες). Τα δεδομένα που αντιστοιχούν σε αυτή την ανάλυση παρουσιάζονται στο Σχήμα 9. Η ανά-

Σχήμα 9

Δεξίος αυταρχισμός σε συνάρτηση με την ομάδα επιλογής (από τους συμμετέχοντες) και τον χρόνο

λυση έγινε και πάλι μέσω 2 (ομάδα συμμετεχόντων: φύλακες, κρατούμενοι) x 4 (φάση μελέτης: Προκαταρκτική εξέταση, Ημέρες 1, 3, 7) ANOVA με επαναλαμβανόμενες μετρήσεις στον δεύτερο παράγοντα. Η μόνη επίδραση που προέκυψε ήταν μια σημαντική, ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ ομάδας και χρόνου, $F(3, 36) = 3,07, p < 0,05, \eta^2 = 0,20$. Η ανάλυση πολυνομικών αντιθέσεων έδειξε ότι η αλληλεπίδραση αυτή προέκυψε από το γεγονός ότι ο αυταρχισμός εκείνων που επιδίωξαν στο τέλος της μελέτης να αναλάβουν τον ρόλο του φύλακα μειώθηκε σε μη σημαντικό βαθμό καθώς εξελισσόταν η μελέτη, $t(3) = -1,05$, ενώ ο αυταρχισμός των υπολοίπων αυξανόταν σταθερά με την πάροδο του χρόνου, $t(10) = 3,67, p < 0,01$ (τόσο που οι δύο ομάδες είχαν να επιδείξουν παρόμοια επίπεδα αυταρχισμού τη στιγμή που οι νέοι φύλακες επιδίωξαν έμπρακτα να αναλάβουν την εξουσία).

Παρά τη γενική διολίσθηση στον αυταρχισμό, και παρότι είναι πιθανό οι νέοι φύλακες να είχαν τη δύναμη να επιβάλουν το καθεστώς τους δεδομένης της φθίνουσας αντίστασης, η μελέτη αυτή, στη βάση προδιαμορφωμένων κατευθυντήριων γραμμών δεοντολογίας, απαγόρευε την άσκηση μιας τέτοιας δύναμης. Κατά την κρίση μας, η μελέτη είχε κορεστεί, φτάνοντας σε ένα σημείο το οποίο θεωρήσαμε ότι αποτελεί το φυσικό της τέρμα: το υπάρχον σύστημα δεν λειτουργούσε και το νέο σύστημα δεν μπορούσε να επιβληθεί. Έτσι η μελέτη οδηγήθηκε στον επίλογό της το μεσημέρι της Ημέρας 8. Οι συμμετέχοντες όμως παρέμειναν για άλλη μια ημέρα, προκειμένου να πάρουν μέρος σε μια σειρά δομημένων μεταπειραματικών συνεδριών, σχεδιασμένων για την παροχή από αυτούς αλλά και τη λήψη σε αυτούς ανατροφοδότησης πάνω στην εμπειρία τους, για την εξήγηση του σκοπικού της μελέτης και για το ξεπέρασμα οποιασδήποτε εχθρότητας μπορεί να είχαν τα άτομα μεταξύ τους ως αποτέλεσμα της μελέτης.

Συζήτηση

Η μελέτη φυλακής του BBC σχεδιάστηκε για να εξετάσει τους παρά-

γοντες που καθορίζουν πώς αντιδρούν οι άνθρωποι όταν τους επιβάλλεται ένα σύστημα ανισότητας από άλλους. Στην αρχή, όλοι σχεδόν οι συμμετέχοντες απέρριψαν το σύστημα. Στο τέλος όμως είχαν έρθει κοντά στο να θεσπίσουν ένα νέο, περισσότερο τυραννικό κοινωνικό σύστημα. Πέρα από τα αρχικά μας ερωτήματα αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο αντιδρούν οι άνθρωποι όταν τους επιβάλλεται ένα σύστημα ανισότητας –κατά πόσο το αποδέχονται ή αντιτίθενται σε αυτό– το γεγονός αυτό εγείρει ένα νέο και απροσδόκητο ερώτημα: Ποιες είναι οι συνθήκες υπό τις οποίες οι άνθρωποι δημιουργούν για τους ίδιους ένα σύστημα ανισότητας;

Υποστηρίζουμε ότι τα ευρήματά μας σε σχέση με τις αντιδράσεις στην ανισότητα δεν μπορούν να εξηγηθούν μέσω μιας γενικής ή «φυσικής» τάσης για ανάληψη ρόλων και επίδειξη ισχύος. Απαιτούν μάλλον την κατανόηση των συνθηκών υπό τις οποίες μια εξωτερικά επιβεβλημένη κατηγοριοποίηση γίνεται υποκειμενική αυτοαντίληψη (Turner, 1982). Οι υπάρχοντες όροι των θεωριών της κοινωνικής ταυτότητας και της αυτοκατηγοριοποίησης παρέχουν τη βάση για την κατανόηση αυτή, αν και είναι απαραίτητο να αξιοποιήσει κανείς και θεωρητικές επεξεργασίες του πλαισίου για να ερμηνεύσει την αποτυχία των φυλάκων να συσπειρωθούν ως ομάδα. Τα ευρήματά μας για τη δημιουργία της ανισότητας μας οδηγούν σε πιο πρωτότυπα θεωρητικά συμπεράσματα. Από τη μια πλευρά, δεχόμαστε ότι οι ομάδες αποτελούν τη βάση της συλλογικής αυτοπραγμάτωσης – της δημιουργίας δηλαδή μιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων βασισμένης σε κοινές αξίες και νόρμες (Drury & Reicher, 2005). Όταν όμως οι ομάδες αποτυγχάνουν, ισχυριζόμαστε ότι οι άνθρωποι κλίνουν περισσότερο προς την αποδοχή της επιβολής μιας κοινωνικής τάξης πραγμάτων από άλλους, ακόμη και αν αυτό παραβιάζει τις αξίες και τις νόρμες τους. Γι' αυτό τον λόγο, σε αντίθεση με εκείνους που εξηγούν την τυραννία και άλλα ακραία κοινωνικά φαινόμενα επικαλούμενοι την ψυχολογική δυσλειτουργικότητα των ομάδων, εμείς τα ερμηνεύουμε με βάση τη δυσλειτουργικότητα της αποτυχίας των ομάδων.

Για να είμαστε όμως σε θέση να αναπτύξουμε αυτά τα επιχειρή-

ματα, είναι απαραίτητο να αντιμετωπίσουμε προηγουμένως τέσσερις κριτικές οι οποίες θα μπορούσαν να ασκηθούν στη μελέτη και στην ικανότητά της να πει κάτι αξιόλογο για τις ομαδικές διαδικασίες που σχετίζονται με την ανισότητα και την τυραννία. Η πρώτη κριτική είναι ότι η συμπεριφορά των συμμετεχόντων καθοριζόταν από το γεγονός πως γνώριζαν ότι παρακολουθούνται από τηλεοπτικές κάμερες. Αυτό καθιστά τη μελέτη τόσο τεχνητή ώστε να έχει μικρή ή και καμιά γενική αξία. Η δεύτερη κριτική είναι ότι οι επιδράσεις που διαπιστώσαμε αποτελούσαν προϊόν της προσωπικότητας των συμμετεχόντων, με αποτέλεσμα η μελέτη να έχει λίγα να πει για τις ομαδικές διαδικασίες. Η τρίτη είναι ότι αποτύχαμε να δημιουργήσουμε πραγματικές διαφορές εξουσίας ή μεστές νοήματος ανισότητες μεταξύ των ομάδων και ότι, συνεπώς, η μελέτη μας έχει λίγα να πει για την ψυχολογία είτε της εξουσίας είτε της ανισότητας. Η τέταρτη κριτική είναι ότι οι μεταβλητές στις οποίες επικεντρώθηκαν οι προβλέψεις μας (άρα και οι προγραμματισμένες παρεμβάσεις μας) δεν ευθύνονται για τις επιδράσεις που διαπιστώσαμε και επομένως, ακόμη και αν βρισκόταν σε εξέλιξη διαδικασίες ομάδων και εξουσίας, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι γι' αυτές.

Τέσσερις κριτικές

Ο ρόλος της τηλεόρασης

Από την πρώτη στιγμή που ήρθαν σε επαφή, οι εθελοντές γνώριζαν την εμπλοκή του BBC σε αυτό το πρόγραμμα. Μέχρι μάλιστα να ξεκινήσει η μελέτη όλοι οι συμμετέχοντες είχαν αποκτήσει επίγνωση ότι θα παρατηρούσαν διαρκώς από τηλεοπτικές κάμερες και πως οτιδήποτε έκαναν θα μπορούσε να προβληθεί στην εθνική τηλεόραση. Αν και καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης τονιζόταν ότι επρόκειτο για ειδικευμένο επιστημονικό πρόγραμμα από το οποίο δεν θα έβγαιναν «αστέρες», και παρότι η διαδικασία επιλογής στόχευε στον αποκλεισμό οποιουδήποτε ενδεχομένως παρακινούνταν από την επιθυμία της δημοσιότητας, η συγκεκριμένη κατάσταση είναι οπωσδήποτε ιδι-

αίτερα ασυνήθιστη και δεν μπορούσε παρά να έχει αντίκτυπο στη συμπεριφορά. Τι αντίκτυπο όμως και με ποιες επιπτώσεις;

Το πλέον καταδικαστικό επιχείρημα θα μπορούσε να είναι ότι οι συμμετέχοντες υποκρίνονταν για χάρη της κάμερας. Πιστεύουμε ότι η εξήγηση αυτή είναι αβάσιμη με δεδομένη την τεράστια προσπάθεια που απαιτεί το να ελέγχει κανείς τη συμπεριφορά του και να υποκρίνεται για 9 σχεδόν ημέρες. Επιπλέον, θα ήταν πολύ πιο δύσκολο, αν όχι αδύνατον, να παραποιήσει κανείς τα ψυχομετρικά και φυσιολογικά δεδομένα. Ακόμη όμως και αν οι συμμετέχοντες είχαν τόσο μεγάλη υποκριτική ικανότητα, θα χρειαζόταν και πάλι να εξηγήσει κανείς τη σύνθετη μορφή των αποτελεσμάτων όχι μόνο μεταξύ των ομάδων, αλλά και στο εσωτερικό της κάθε ομάδας στην πορεία του χρόνου. Θα μπορούσε κανείς, για παράδειγμα, να προτείνει ότι υπάρχει ένας βαθμός απαξίας προς την ιδιότητα του τυράννου και κάποια αίγλη σε σχέση με το καθεστώς του εξεγερμένου, γεγονός που μπορεί να εξηγεί γιατί οι φύλακές μας ήταν τόσο ήπιοι και οι κρατούμενοι τόσο επαναστατικοί. Γιατί όμως τότε οι κρατούμενοι έγιναν πιο επαναστατικοί μετά τη μετατροπή του συστήματος σε αδιαπέραστο και ανασφαλές; Ακόμη πιο προβληματικό είναι το γιατί οι συμμετέχοντες μεταποπίστηκαν προς την τυραννία κατά το τέλος της μελέτης. Το να υποστηρίξει κανείς ότι τα ευρήματά μας μπορούν να εξηγηθούν από το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες απλώς υποκρίνονταν ή αναζητούσαν την αίγλη της δημοσιότητας δεν είναι μόνο αβάσιμο, αλλά και μη βοηθητικό. Συγκεκριμένα, αδυνατεί να εξηγήσει: (α) γιατί οι άνθρωποι έδρασαν όπως έδρασαν και πότε το έκαναν· καθώς και (β) γιατί άλλαξαν ξεκάθαρα η συμπεριφορά και οι στάσεις τους με συγκεκριμένους (και σύμφωνους με τις προβλέψεις) τρόπους κατά τη διάρκεια της μελέτης. Με την ίδια λογική, όλη η ιστορία δεν μπορεί να είναι η επιτήρηση, καθώς αυτή παρέμεινε σταθερή τη στιγμή που η ίδια η συμπεριφορά άλλαζε.

Δεδομένων αυτών των διευκρινίσεων, αποδεχόμαστε χωρίς πρόβλημα (βλ. παρακάτω) ότι η τηλεοπτική κάλυψη της μελέτης είναι και αυτή μέρος της όλης ιστορίας – ειδικά στην αρχή (οι συμμετέχοντες

ανέφεραν ότι είχαν αυξημένη επίγνωση των καμερών κατά την είσοδό τους στη «φυλακή», αλλά καθώς ο καιρός περνούσε, τις ξεχνούσαν όλο και περισσότερο, εκτός από τις στιγμές νουχίας – π.χ. όταν έβλεπαν την κάμερα να κινείται αργά τη νύχτα στο κελί τους). Εντούτοις, θεωρούμε ότι η φύση του αντίκτυπου αυτού μάλλον ενισχύει παρά περιορίζει τον πλούτο και το ευρύτερο ενδιαφέρον των ευρημάτων μας: αν και δεν είναι σύνηθες να βρίσκεται κανείς σε μια θέση όπου ό,τι και να κάνει μπορεί να αναμεταδοθεί σε εκατομμύρια νοικοκυριά, η κατάσταση αυτή συνιστά ακραίο παράδειγμα ενός όλο και περισσότερο κοινού χαρακτηριστικού της καθημερινής μας ζωής: της επιτήρησης. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνικής μας ζωής βρισκόμαστε υπό παρατήρηση και η συμπεριφορά μας μπορεί να εξεταστεί από κοινό το οποίο δεν είναι παρόν (Reicher & Emler, 1985). Κάποιες φορές η επιτήρηση είναι θέμα καμερών παρακολούθησης, τυπικών ελέγχων των συναλλαγών μέσω υπολογιστή, επιθεωρήσεων στον χώρο εργασίας ή κρυφών διαδικασιών ψυχολογικής αξιολόγησης (Lyon, 1994· Lyon & Zurick, 1996). Άλλες φορές πάλι πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες κάποιοι που βρίσκονται μαζί μας σε ένα πλαίσιο μιλούν για τη συμπεριφορά μας σε άλλους που βρίσκονται σε άλλο πλαίσιο (π.χ. το κουτσομπολιό, που είναι μια πανανθρώπινη συμπεριφορά· Emler, 1994). Σε κάθε περίπτωση, σπάνια μπορούμε να αγνοήσουμε την επιτήρηση όταν είμαστε μόνοι και σχεδόν ποτέ όταν βρισκόμαστε με άλλους.

Αυτό που κάνουν οι τηλεοπτικές κάμερες επομένως είναι ότι υπογραμμίζουν με δραματικό τρόπο μια πλευρά της ανθρώπινης εμπειρίας η οποία παραβλέπεται πολύ συχνά στην ψυχολογία. Είναι πράγματι συζητήσιμο το γεγονός ότι το τυπικό ψυχολογικό πείραμα, στο οποίο οι άνθρωποι είναι απομονωμένοι και έχουν την εγγύηση της πλήρους ανωνυμίας, αντιμετωπίζει κυρίως το πρόβλημα της «τεχνητής του φύσης» (Cronin & Reicher, 2006). Ασφαλώς, το μέγεθος και η ποικιλία των θεατών στα οποία εκτίθεται κανείς με την τηλεόραση είναι πολύ μεγαλύτερα από τη συνήθη εμπειρία μας. Όπως όμως θα συζητήσουμε λεπτομερέστερα παρακάτω, το γεγονός της ευθύνης απέ-

ναντι σε άλλους, όπως και το γεγονός ότι οι συμμετέχοντές μας έπρεπε να λάβουν υπόψη άλλα πλαίσια και άλλα ακροατήρια, ακόμη και όταν δρούσαν στο πλαίσιο της μελέτης, ενισχύει μάλλον παρά περιορίζει το ενδιαφέρον και το νόημά της. Ως προς αυτό, μας έρχεται στον νου η απάντηση των Thayer και Saarni (1975) σε όσους αμφισβητούσαν την εγκυρότητα του πειράματος φυλακής του Stanford προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι συμμετέχοντες καθοδηγούνταν από τις προσδοκίες των άλλων. Η απάντησή τους αποτυπώνεται στον τίτλο του άρθρου τους: «Το αίτημα της περίπτωσης βρίσκεται οπουδήποτε (ούτως ή άλλως)». Αντίστοιχα, σε όσους ασκούν κριτική στη μελέτη του BBC επικαλούμενοι το γεγονός της αναμετάδοσής της, θα απαντούσαμε ότι η επιτήρηση βρίσκεται οπουδήποτε (ούτως ή άλλως).

Ο ρόλος της προσωπικότητας

Όσοι έχουν παρακολουθήσει *Το Πείραμα* (Koppell & Mirsky, 2002) είναι δύσκολο να μην εντυπωσιάστηκαν από τη δύναμη πολλών εκ των χαρακτήρων που συνέβαλαν στις διάφορες καταστάσεις που έχουν περιγραφεί παραπάνω. Αυτό εν μέρει έχει να κάνει με την οπτική φύση του μέσου, όπου ο συγκεκριμένος και ορατός αντίκτυπος των προσώπων είναι αναπόφευκτα πιο φανερός από τον αντίκτυπο περισσότερο άυλων και «αόρατων» στοιχείων, όπως είναι οι ομαδικές διαδικασίες (Asch, 1952). Σε κάθε περίπτωση, θα μπορούσε να υποστηριχθεί σαφώς ότι όλες οι επιδράσεις που παρατηρήθηκαν ήταν προϊόν ισχυρών (και αδύναμων) προσωπικοτήτων, καθώς και ότι οι πλέον ισχυροί χαρακτήρες (συγκεκριμένα οι JΕκ, ΡΡκ και ΡΒκ) κατέληξαν ως κρατούμενοι. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι οι προσωπικότητές τους ήταν που έκαναν τα άτομα αυτά να καταβάλουν τους φύλακες και στη συνέχεια, όταν βρέθηκαν την κομμούνα, να την καταστρέψουν κι αυτήν.

Η πρώτη απάντηση σε αυτό το επιχείρημα είναι να θυμηθούμε ότι συνταιριάξαμε τους κρατούμενους και τους φύλακες στους προφανείς παράγοντες ατομικών διαφορών που σχετίζονται με την τυραννία: τον

σύγχρονο ρατσισμό, τον αυταρχισμό και την κοινωνική κυριαρχία. Ωστόσο, θα μπορούσε και πάλι να αντιτείνει κανείς ότι υπήρχαν άλλα χαρακτηριστικά στα οποία δεν συνταιριάσαμε τις ομάδες, με αποτέλεσμα τα «ισχυρότερα» άτομα να έχουν τοποθετηθεί από τύχη στην ομάδα των κρατουμένων. Ακόμη όμως και αν ίσχυε κάτι τέτοιο, όπως και με τη συζήτησή μας για την επιτήρηση, αυτό δεν βοηθά ιδιαίτερα στην εξήγηση των λόγων για τους οποίους εκτυλίχτηκαν έτσι τα γεγονότα στη μελέτη. Πρωτίστως αυτό οφείλεται σε δύο αλληλένδετες παρατηρήσεις: (α) ότι ο «χαρακτήρας» των ανθρώπων φάνηκε να αλλάζει κατά τη διάρκεια της μελέτης σε ορισμένες διαστάσεις που μας ενδιέφεραν· και (β) ότι οι σχετικές ατομικές διαφορές ήταν πολύ λιγότερο εμφανείς στην αρχή από ό,τι στην πορεία της μελέτης.

Αποδεχόμαστε εντούτοις χωρίς πρόβλημα ότι οι ατομικές διαφορές είναι και αυτές μέρος της όλης ιστορίας (βλ. Reicher & Haslam, 2006· Turner, Reynolds, Haslam, & Venstra, 2006). Αλλά όπως και στην ανάλυση της ηγεσίας γενικότερα (βλ. π.χ. Haslam, 2001· Haslam & Reicher, 2007· Reicher & Hopkins, 2001b· Turner & Haslam, 2001), είναι δύσκολη η εξήγηση των μεταβαλλόμενων μορφών συμπεριφοράς στη μελέτη μας με βάση έναν τόσο αδούλευτο και σταθερό παράγοντα όσο η «προσωπικότητα». Ο ισχυρισμός ότι ορισμένοι άνθρωποι υπήρξαν πιο «επαναστατικοί» δεν εξηγεί γιατί η εξέγερση ήταν βουβή μέχρι την προαγωγή. Αδυνατεί επίσης να εξηγήσει γιατί οι κρατούμενοι που εξεγέρθηκαν εναντίον μιας μορφής εξουσίας (των φυλάκων) παρέμειναν σε κάθε περίπτωση υποτακτικοί απέναντι σε μια άλλη (των πειραματιστών). Στην περίπτωση του JΕκ, για παράδειγμα, βλέπουμε ότι, ενώ πριν την προαγωγή έθεσε τις δυνάμεις του στην υπηρεσία του συστήματος, μόλις εξαλείφθηκε η δυνατότητα προαγωγής έστρεψε τις δυνάμεις του στην κατεύθυνση της υπονόμευσής του. Συνεπώς, άλλο είναι να τον αποκαλέσουμε «ορμητικό» και άλλο να εξηγήσουμε πού κατευθύνθηκε αυτή η ορμή – για το οποίο χρειάζεται να επικαλεστούμε συστημικούς παράγοντες. Παρομοίως, στην περίπτωση του ΡΡκ, συγκάτοικου του JΕκ, ενώ ο ίδιος αντιτάχθηκε στην εξουσία των φυλάκων από την αρχή της μελέτης, η ικα-

νόητά του να υπονομεύσει έμπρακτα το καθεστώς τους ήταν συνάρτηση της συλλογικής θέλησης και υποστήριξης που εκδηλώθηκαν μόνο μετά την προαγωγή (με τον τρόπο που προβλέπει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, Tajfel & Turner, 1979· βλ. παρακάτω).

Πιο γενικά, υπήρχαν πολλά σημεία στη μελέτη όπου η σπουδαιότητα και ο αντίκτυπος των ατόμων εξαρτιόνταν από τη σχέση τους με την ομάδα (Reicher & Haslam, 2006). Έτσι, όταν φαίνονταν να αντανακλούν την κοινή ταυτότητα και τις κοινές αξίες, αναδύθηκαν στο προσκήνιο ακόμη και οι πιο ήπιοι άνδρες. Αυτό είναι εμφανές στην περίπτωση του FCκ, ενός περιβαλλοντιστή ο οποίος, ενώ παρέμενε σιωπηλός κατά τις πρώτες έξι ημέρες της μελέτης, μεταβλήθηκε σε ηγετική μορφή, με παρηρησία λόγου, κατά τη δημιουργία και τη διαχείριση της κομμούνας – χωρίς μάλιστα τη δική του αφοσίωση, γνώση και εμπειρία η κομμούνα μπορεί να μην είχε υπάρξει ποτέ.

Έγινε επιπλέον εμφανές ότι όπου δεν υπήρχε κοινή ταυτότητα ή κοινές αξίες, ακόμη και το πιο ηρωικό άτομο ήταν καταδικασμένο στην αποτυχία. Αυτό διαπιστώθηκε στα πρώιμα στάδια της μελέτης, όταν ο FCφ κατέβαλε φιλότιμη προσπάθεια να εδραιώσει την εξουσία των φυλάκων και να επιβάλει αυστηρή πειθαρχία. Όταν όμως έγινε σαφές ότι δεν είχε την υποστήριξη των συναδέλφων του φυλάκων, παραιτήθηκε, άρχισε να γίνεται όλο και πιο παθητικός και αποσύρθηκε στο παρασκήνιο. Συνεπώς, οι έκδηλες διαφορές στην ορμητικότητα των κρατουμένων και των φυλάκων δεν προήλθαν από τις εγγενείς προσωπικότητές τους, αλλά είναι προϊόν που προέκυψε από την επιτυχία ή την αποτυχία των αντίστοιχων ομάδων τους.

Και πάλι, τα παραπάνω δεν επιδιώκουν να αναιρέσουν τη σπουδαιότητα των ατομικών μεταβλητών. Όπως έχουμε επισημάνει επανειλημμένα, οι δεξιότητες, οι γνώσεις, οι αξίες και οι προϋπάρχουσες δεσμεύσεις των ατόμων έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στη διευκόλυνση και μορφοποίηση (αλλά και στην παρεμπόδιση) του σχηματισμού ομάδων (Postmes, Baray, Haslam, & Morton, 2006· Reicher, 2004· Reicher, Drury, Hopkins, & Stott, 2001· Reicher & Hopkins, 1996, 2001b, 2004). Χωρίς ίχνος απερισκεψίας, οι συμμετέχοντές μας

υπήρξαν δημιουργικά και σκεπτόμενα μέλη ομάδων, που προσπαθούσαν διαρκώς να διαμορφώσουν ομαδικές και διομαδικές πραγματικότητες. Αν όμως τα άτομα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στον σχηματισμό ομάδων, ισχύει εξίσου και το αντίστροφο: η ικανότητα των ατόμων να επηρεάζουν τα πράγματα αποτελούσε συνάρτηση και της ύπαρξης ομάδων και της πρωτοτυπικότητάς τους στο εσωτερικό των ομάδων (Turner, 1991). Για να το θέσουμε λίγο διαφορετικά, η ατομική ικανότητα για δράση δεν καταλύθηκε από την ομάδα, αλλά μάλλον επιτεύχθηκε μέσω αυτής (Reicher & Haslam, 2006). Συνεπώς, ενώ οι παράγοντες προσωπικότητας και άλλων ατομικών διαφορών αποτελούν σημαντική πλευρά της μελέτης μας (και θα τους λάβουμε υπόψη ως μέρος της ανάλυσής μας παρακάτω), δεν μπορούν να υποκαταστήσουν την ανάλυση αυτή (Asch, 1952· Brown, 1965· Sherif, 1966· Tajfel, 1978).

Συνάγεται λοιπόν ότι αν στη μελέτη είχαν συμμετάσχει διαφορετικά άτομα, θα είχαμε πιθανότατα πολύ διαφορετικά αποτελέσματα από αυτά που αναφέραμε παραπάνω. Κι αυτό διότι μια σειρά ατομικών παραγόντων (αλλά και τυχαίων, όπως το χαμηλής ποιότητας πρωινό την Ημέρα 8) είχαν αντίκτυπο στη μοίρα των ομάδων και στη συνακόλουθη πορεία τους στη μελέτη. Όπως όμως εξηγήσαμε στην εισαγωγή, αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο δεν επιδιώκουμε να κάνουμε εμπειρικές γενικεύσεις μόνο στη βάση των ευρημάτων μας, αλλά προσπαθούμε να κάνουμε γενικεύσεις στη βάση της θεωρητικής ανάλυσης που υποστηρίζουν τα ευρήματά μας (Turner, 1981). Οι ισχυρισμοί μας για γενικότητα λοιπόν σχετίζονται: (α) με την επίδραση συγκεκριμένων παραγόντων (π.χ. διαπερατότητα, γνωστικές εναλλακτικές, ρόλοι) στη δημιουργία των ομάδων· και (β) με τις συνέπειες της επιτυχίας και αποτυχίας των ομάδων τόσο για τα άτομα όσο και για το σύστημα συνολικά.

Η πραγματικότητα της ανισότητας και της εξουσίας

Μια τρίτη δυνητική κριτική της μελέτης μας είναι ότι τα αποτελέσματα, και κυρίως η αποτυχία των φυλάκων να ασκήσουν την εξουσία

τους (ή των κρατουμένων να την αποδεχθούν), αντανakλούν δύο παρεμφερή γεγονότα: (α) ότι το πλαίσιο της μελέτης ήταν πολύ αναιμικό για να εμπλακούν σε αυτό και να δεσμευτούν οι συμμετέχοντες και (β) ότι οι φύλακες δεν είχαν κάποια εξουσία για να διαχειριστούν, ακόμη και να το ήθελαν. Αν, όπως υποστηρίζει ο Zimbardo και οι συνεργάτες του, η τυραννία αποτελεί συνάρτηση των ομάδων και της εξουσίας, θα μπορούσε να αποφανθεί κανείς ότι η μελέτη μας δεν διέθετε σε ικανοποιητικό βαθμό τίποτα από τα δύο, οπότε δεν είμαστε σε θέση να πούμε οτιδήποτε αξιόλογο για την τυραννία.

Ας εξετάσουμε τα ζητήματα της δέσμευσης και της εξουσίας με τη σειρά. Ως προς το πρώτο, είναι σημαντικό να διακρίνουμε τη δέσμευση σε μια ορισμένη κατάσταση από τη δέσμευση στην ομάδα. Οι εμπειρικές ενδείξεις υποδεικνύουν ότι από την αρχή της μελέτης οι κρατούμενοι βίωσαν τη θέση υποτέλειας και ενοχλήθηκαν από αυτήν. Δεν τους άρεσε το φαγητό. Δεν τους άρεσε ο εγκλεισμός. Δεν τους άρεσε η πλήξη. Στους καπνιστές ειδικά δεν άρεσε η στέρση του τσιγάρου. Πράγματι, μετά από μια ημέρα στο κελί, ο ΡΡκ παραδέχτηκε ότι πίστεψε «σαν κορόιδο» πως η πειραματική κατάσταση ήταν πραγματική. Κατά το πρώτο γεύμα, αρκετοί κρατούμενοι εκδήλωσαν την οργή τους για τη χαμηλή ποιότητα του φαγητού, δεδομένης ειδικά της πολύ καλύτερης μεταχείρισης των φυλάκων. Η απουσία ομαδικής ταύτισης μεταξύ των κρατουμένων τις πρώτες ημέρες δεν μπορεί συνεπώς να αποδοθεί σε απάθεια απέναντι στη δεινή τους θέση.

Ανάλογα, οι φύλακες δεσμεύτηκαν στην κατάσταση από την αρχή. Οι αρχικές συζητήσεις τους εστίαζονταν στη δύναμη της κατάστασης, στον αντίκτυπο που είχε το γεγονός ότι φορούσαν τη στολή του φύλακα και στον κίνδυνο να γίνουν οι ίδιοι τυραννικοί. Στο πρώτο τους γεύμα επισήμαναν επίσης το χάσμα στην ποιότητα και την ποσότητα του φαγητού, και στη συνέχεια προσπάθησαν να απαλύνουν τη δυσκολία που ένιωθαν προσφέροντας σε κάποιους κρατουμένους το περισσευμα του φαγητού τους. Κατά συνέπεια, αν οι φύλακες απέτυχαν να δράσουν ως ομάδα, αυτό δεν οφείλεται στο ότι δεν νοιάζονταν για τις μεγάλες διαφορές στη μελέτη, αλλά αντίθετα στο ότι προβληματί-

ζονταν ιδιαίτερα από αυτές. Η αποταύτισή τους δεν αντανακλά το γεγονός ότι η μελέτη δεν είχε ερείσματα, αλλά μάλλον ότι τα ερείσματά της ήταν πολύ ισχυρά (αν και με πολύ διαφορετικό τρόπο από ό,τι στο πείραμα φυλακής του Stanford).

Τα ζητήματα είναι παρόμοια και σε σχέση με το θέμα της εξουσίας. Αληθεύει οπωσδήποτε ότι οι φύλακες απέτυχαν να ασκήσουν εξουσία, αυτό όμως δεν συνέβη επειδή δεν είχαν εξουσία να ασκήσουν, αλλά επειδή ακριβώς η εξουσία τους ήταν τόσο μεγάλη. Στις συζητήσεις τους οι φύλακες αναγνώριζαν τις ποικίλες δυνατότητες επιλογής που ανοίγονταν μπροστά τους. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονταν οι ατομικές ποινές, οι ομαδικές ποινές, η στέρηση προνομίων, οι πρόσθετες αγγαρείες, οι ονομαστικές αναφορές και, κυρίως, η εξουσία να δώσουν προαγωγή στον κρατούμενο που θα τους βοηθούσε να λειτουργεί το σύστημα όπως οι ίδιοι ήθελαν. Ωστόσο ο φόβος τους για την ταυτότητα του φύλακα –το να είναι αυταρχικοί και να θεωρηθούν από τους άλλους ως τέτοιοι– τους έκανε να αγνοήσουν τις επιλογές αυτές, να προαγάγουν τον κρατούμενο που ενσάρκωνε την αμφιθυμία τους (Herriot, 2002), ακόμη και να αποποιηθούν κάποιες από τις πηγές εξουσίας τους. Με άλλα λόγια, η ψυχολογική κατάσταση των συμμετεχόντων εξηγεί πολύ καλύτερα την αποτυχία τους να ασκήσουν εξουσία από ό,τι εξηγεί την ψυχολογική τους κατάσταση η απουσία εξουσίας (Turner, 2005). Θα ασχοληθούμε με τους λόγους για την κατάσταση αυτή λίγο πιο κάτω. Προς το παρόν επισημαίνουμε απλά ότι οι συμμετέχοντές μας δεσμεύτηκαν πράγματι σε μια κατάσταση στην οποία υπήρχαν πραγματικές ανισότητες πόρων και εξουσίας. Συνεπώς, η μελέτη μπορεί να ιδωθεί ως μια σκόπιμη διερεύνηση της ψυχολογίας των άνισων ομάδων.

Ο αντίκτυπος των παρεμβάσεων και των κεντρικών μεταβλητών

Ίσως η μελέτη μας να έχει να πει κάτι ενδιαφέρον, ίσως να λέει κάτι ενδιαφέρον για τις ομαδικές διαδικασίες, ή ίσως να έχει να πει κάτι σημαντικό για την τυραννία και την αντίσταση, πού βασίζεται όμως ο ισχυρισμός μας ότι πραγματοποιήσαμε μια «πειραματική μελέτη πε-

ρίπτωσης» στην οποία διερευνήσαμε τον αντίκτυπο συγκεκριμένων, θεωρητικά ενήμερων μεταβλητών; Μπορούν οι παρεμβάσεις μας να περιγραφούν όντως ως εγχειρηματοποιήσεις της διαπερατότητας και των γνωστικών εναλλακτικών; Δεν υπάρχει μια πλειάδα τρόπων με τους οποίους μπορούν να ερμηνευτούν αυτές οι παρεμβάσεις και οι συνέπειές τους, όπως άλλωστε δεν δημιουργεί αμφιβολίες το γεγονός αυτό για κάθε συγκεκριμένο θεωρητικό περίβλημα που θα μπορούσαμε να προσφέρουμε;

Πρόκειται για μια βάσιμη έγνοια. Στην παρούσα μελέτη υπάρχει οπωσδήποτε μια απόκλιση ανάμεσα στην απλότητα των μεταβλητών και στη συνθετότητα των παρεμβάσεών μας. Συγκεκριμένα, η προαγωγή και η εισαγωγή του DMκ θα μπορούσαν να είχαν διάφορες συνέπειες, όπως να προκαλέσουν στους συμμετέχοντες αβεβαιότητα για το τι θα συνέβαινε μετά και να τους κάνουν να αισθανθούν αβοήθητοι και δύσπιστοι προς τους πειραματιστές. Τα προβλήματα αυτά εντούτοις δεν αφορούν αποκλειστικά την παρούσα μελέτη για τον κύριο λόγο ότι το θεωρητικό καθεστώς των ανεξάρτητων μεταβλητών αποτελεί δυννητική πηγή ανησυχίας σε *κάθε* πειραματική έρευνα (Haslam & McGarty, 2004). Πράγματι, όποτε οι ερευνητές ισχυρίζονται ότι μια συγκεκριμένη, απτή περίπτωση (μια συγκεκριμένη δηλαδή εγχειρηματοποίηση μιας ανεξάρτητης μεταβλητής) αντανakλά μια αφηρημένη γενικότητα (δηλαδή τη μεταβλητή όπως αυτή ενεργεί ευρύτερα στον κόσμο), εμπλέκονται πάντα ερμηνείες και είναι δυνατές διάφορες εναλλακτικές (Billig, 1987). Όταν δε η εγχειρηματοποίηση είναι τόσο σύνθετη όσο η δική μας, το περιθώριο αντιπαράθεσης επιχειρημάτων είναι ακόμη μεγαλύτερο.

Στην πειραματική πρακτική το ζήτημα αυτό εξετάζεται κατά κανόνα με δύο τρόπους (Haslam & McGarty, 2003). Ο πρώτος είναι με τη χρήση ελέγχων των πειραματικών χειρισμών. Όπως είδαμε παραπάνω (Σχήμα 3), οι έλεγχοι αυτού του είδους προσφέρουν ενδείξεις συνεπείς προς τη θεωρητική ερμηνεία μας (κυρίως σε ό,τι αφορά την ύπαρξη γνωστικών εναλλακτικών). Επιπλέον, ένα από τα πλεονεκτήματα της ύπαρξης πολλαπλών πηγών δεδομένων (δηλαδή συ-

μπεριφορικών αλλά και ψυχομετρικών) είναι ότι μας επιτρέπουν να δούμε αν οι συμμετέχοντες αντέδρασαν αυθόρμητα στις παρεμβάσεις μας, σύμφωνα με τους τρόπους που είχαμε προβλέψει. Οι ποιοτικές ενδείξεις που προσφέραμε δείχνουν ότι το έκαναν. Συγκεκριμένα, μετά την προαγωγή οι κρατούμενοι το βρήκαν μάταιο να επιδιώκουν την εύνοια των φυλάκων και συνειδητοποίησαν ότι ο μόνος τρόπος να βελτιώσουν τη θέση τους ήταν να αμφισβητήσουν έμπρακτα το σύστημα (Απόσπασμα 1). Είδαμε εξίσου τον DMκ να μετασχηματίζει τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες συνέλαβαν την κατάσταση τους και τις επιλογές τους (Απόσπασμα 2). Όπως συμβαίνει με κάθε έλεγχο πειραματικών χειρισμών, τα δεδομένα αυτά υποστηρίζουν την ιδέα ότι χειριστήκαμε όντως τις μεταβλητές που μας ενδιέφεραν.

Παρ' όλα αυτά, αν και οι έλεγχοι πειραματικών χειρισμών αποκλείουν τα ψευδή θετικά, δεν αποκλείουν όλα τα πιθανά ψευδή αρνητικά – δηλαδή τους επιπλέον τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να έχει αντίκτυπο ο χειρισμός. Σε αυτό το σημείο υπεισέρχεται ο δεύτερος τρόπος μείωσης της αβεβαιότητας για το καθεστώς των ανεξάρτητων μεταβλητών. Εδώ δεν αρκεί να επιχειρηματολογήσουμε για τη σπουδαιότητα μιας ορισμένης ανεξάρτητης μεταβλητής (ή μιας ορισμένης παρασιτικής μεταβλητής, π.χ. της προσωπικότητας, της επιτήρησης, της παρόδου του χρόνου). Είναι επίσης απαραίτητο να εξηγήσουμε πώς η μεταβλητή αυτή (ή η παρασιτική μεταβλητή) θα μπορούσε, *πειστικά και ολοκληρωμένα*, να ερμηνεύσει τη μορφή των παρατηρούμενων αποτελεσμάτων – θα πρέπει, με άλλα λόγια, να έχουμε μια συνεκτική θεωρητική ερμηνεία για το πώς συνέβησαν οι επιδράσεις. Όπως εξηγήσαμε διατυπώνοντάς τους, οι ισχυρισμοί μας ως προς αυτό συντάσσονται με μια επαρκώς ανεπτυγμένη θεωρητική παράδοση με τεράστια επίδραση (μετά τους Tajfel & Turner, 1979) και με ένα καλά εδραιωμένο και αξιόπιστο σώμα προηγούμενων πειραματικών ευρημάτων (π.χ. Ellemers, 1993· Wright et al., 1990). Αυτή η θεωρητική και εμπειρική παράδοση προσφέρει συνοχή και πειστικότητα στην ανάλυσή μας.

Με βάση τα παραπάνω, δεν βλέπουμε βέβαια ως άμεμπτη την ανά-

λυσή μας· δεχόμαστε πλήρως ότι η ερμηνεία μας για τον αντίκτυπο των συγκεκριμένων παρεμβάσεων επιδέχεται συζήτηση. Αλλά όσοι θα ήθελαν να αμφισβητήσουν την ερμηνεία αυτή είναι υποχρεωτικό να εξηγήσουν, όπως κάναμε εμείς, με ποιον τρόπο μια εναλλακτική κατανόηση των παρεμβάσεών μας θα πετύχαινε την καλύτερη κατανόηση των ευρημάτων της μελέτης στο σύνολό τους.

Έχοντας αυτό κατά νου, είναι καιρός να αφήσουμε κατά μέρος τις πιθανές κριτικές και να αποσαφηνίσουμε την εξήγησή μας για όσα συνέβησαν στη μελέτη. Αυτό έχει να κάνει με τρία στοιχεία: το πρώτο σχετίζεται με τις συνθήκες της κοινωνικής ταύτισης, το δεύτερο θίγει τις συνέπειες της κοινωνικής ταύτισης και το τρίτο αφορά τις αντιδράσεις στην αποτυχία της ομάδας.

Μια ερμηνεία της τυραννίας βασισμένη στην κοινωνική ταυτότητα

Οι συνθήκες της κοινωνικής ταύτισης

Το απλούστερο και σαφέστερο εύρημα της μελέτης μας είναι ότι οι άνθρωποι δεν αναλαμβάνουν αυτόματα τους ρόλους που τους ανατίθενται με τον τρόπο που εισηγείται η θεωρία των ρόλων, δηλαδή η ερμηνεία που χρησιμοποιείται κατά κανόνα για την εξήγηση όσων συνέβησαν στο πείραμα φυλακής του Stanford (Haney et al., 1973· Zimbardo, 1989). Απεναντίας, υπάρχει ένα φάσμα παραγόντων που καθορίζουν το κατά πόσο οι άνθρωποι ταυτίζονται με την κοινωνική θέση που τους υπαγορεύεται από άλλους. Ορισμένοι από τους παράγοντες αυτούς λειτούργησαν όπως ορίζει η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979). Έτσι, η μετάβαση από τη διαπερατότητα στη μη διαπερατότητα των ομαδικών συνόρων είχε ισχυρό αντίκτυπο στην ταύτιση των κρατουμένων (προς την κατεύθυνση που έχουν υποδείξει ξεχωριστά μεταξύ τους προγράμματα έρευνας από την Ellemers και τον Wright με τους συνεργάτες τους: Ellemers, van Knippenberg, De Vries, & Wilke, 1988· Ellemers et al., 1990, 1993· Wright, 1997· Wright & Taylor, 1998· Wright et al., 1990·

βλ. επίσης Lalonde & Silverman, 1994). Ομοίως, η προϊούσα ανασφάλεια των διομαδικών σχέσεων επηρέασε την προθυμία των κρατούμενων να λειτουργήσουν ως ομάδα για να προκαλέσουν τους φύλακες.

Αντίθετα, η μεταβολή στην αντίληψη της σταθερότητας, και ειδικότερα στο στοιχείο της νομιμότητας, βοηθά να εξηγήσουμε όχι μόνο γιατί οι κρατούμενοι προκάλεσαν τους φύλακες, αλλά επίσης γιατί οι συμμετέχοντες στο σύνολό τους δεν προκάλεσαν τους πειραματιστές, παρά τις αντίξοες συνθήκες που τους επέβαλε η διαβίωση στη φυλακή (πρβλ. Spears & Smith, 2001). Τον περισσότερο καιρό, όταν οι συμμετέχοντες συζητούσαν το θέμα, έβλεπαν τις συνθήκες αυτές ως νόμιμο μέρος της μελέτης στην οποία είχαν δεχτεί να συμμετάσχουν. Σε δύο μόνο περιστατικά θεωρήθηκε ότι οι συνθήκες παραβίαζαν αυτή τη νομιμοποίηση του συμβολαίου: όταν ο νέος κρατούμενος, ο DMκ, άρχισε να δημιουργεί αμφιβολίες για τη ζέση στη φυλακή και όταν ένα βράδυ οι πειραματιστές απέτυχαν να εφοδιάσουν τους φύλακες με βασικές προμήθειες. Και στις δύο περιπτώσεις αυτό οδήγησε σε ανοιχτές σκέψεις περί «ανταρσίας».

Εντούτοις, αν η μελέτη υποστηρίζει τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας δείχνοντας τον ρόλο που παίζουν οι παράγοντες πλαισίου στον επικαθορισμό της σχέσης μεταξύ ρόλου και ταυτότητας, δείχνει παράλληλα πόσο σημαντικό είναι να διευρύνουμε τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνουμε εννοιολογικά τη φύση του πλαισίου και τη σχέση του με την ανθρώπινη δράση. Έτσι, ενώ ο ρόλος του φύλακα έφερε θετική αξιολογική φόρτιση στο άμεσο πλαίσιο της φυλακής, όσοι τοποθετήθηκαν στη θέση αυτή ανησυχούσαν με το ενδεχόμενο μιας αρνητικής αξιολόγησης από μέρους ενός μελλοντικού κοινού τηλεθεατών και γι' αυτό ορισμένοι δίσταζαν να ταυτιστούν με τον ρόλο.

Εδώ είναι που η προοπτική τηλεοπτικής κάλυψης της μελέτης είχε με τον πιο σαφή τρόπο αντίκτυπο στη συμπεριφορά των συμμετεχόντων, εγείροντας σημαντικά πρακτικά και θεωρητικά ζητήματα. Πρακτικά, δείχνει πώς οι ακραίες συμπεριφορές μπορούν να περιοριστούν καθιστώντας τους δράστες ορατούς και άρα υπόλογους σε ευ-

ρύτερα ακροατήρια ή σε ακροατήρια με τα οποία δεν έχουν έρθει ακόμη σε επαφή (Postmes, Spears, Lea, & Reicher, 2000· Reicher & Levine, 1994· Tedeschi, 1981· Tetlock, 1985)⁵. Θεωρητικά, δείχνει ότι τα ανθρώπινα όντα δεν θεωρούν πως το πλαίσιο είναι αυτό στο οποίο βρισκόμαστε εδώ και τώρα. Οι άνθρωποι έχουν φαντασία που τους επιτρέπει να σκέφτονται άλλες στιγμές στον χρόνο και άλλα μέρη, καθώς και να αξιολογούν τη συμπεριφορά τους σε σχέση με αυτά. Πράγματι, η επιτήρηση έχει αντίκτυπο στη συμπεριφορά μέσω ακριβώς της δυνατότητάς της να κάνει πρόδηλα τέτοια εναλλακτικά πλαίσια και ακροατήρια (Reicher & Haslam, 2003· Reicher & Levine, 1994).

Δύο σημεία συνάγονται από αυτό. Πρώτον, υπό συνθήκες επιτήρησης, οι ατομικές διαφορές οι οποίες σχετίζονται με τις διαφορετικές κοινωνικές δεσμεύσεις που έχουν οι άνθρωποι έξω από ένα δεδομένο πλαίσιο δύνανται να επηρεάσουν τη συμπεριφορά στο εσωτερικό αυτού του πλαισίου. Έτσι, στη μελέτη μας, το γεγονός ότι ο ΤQΦ ήταν ορατός στο κοινό ως επιτυχημένος επιτηδευματίας, ιδιοκτήτης μιας επιχείρησης, εξηγεί εν μέρει γιατί ένιωθε τόσο αμφιθυμία να υιοθετήσει την ταυτότητα του φυλάκα. Αν όμως οι ατομικοί παράγοντες εδώ ήταν σημαντικοί, λειτούργησαν κατά παράδοξο τρόπο: η ίδια η αποτελεσματικότητα του ΤQΦ έξω από τη μελέτη είναι αυτή που τον κατέστησε αναποτελεσματικό μέσα σε αυτήν. Δεύτερον, από τη στιγμή που αναγνωριστούν οι δυνατότητες φαντασίας των ανθρώπων, γίνεται αβίαστη η θεώρηση ότι οι περιστάσεις είναι παντοδύναμες (όπως η θεωρία των ρόλων), με την έννοια ότι η συμπεριφορά κυριαρχείται πάντα από το παρόν πλαίσιο. Αντ' αυτού, είναι σημαντικό

-
5. Κάποιοι σχολιαστές υποστήριξαν ότι η ανάλυση αυτή δεν είναι συνεπής με τις ενδείξεις που προήλθαν από τον βασανισμό εγκλειστών από Αμερικανούς στρατιώτες στη φυλακή του Abu Ghraib το 2004. Όπως όμως έχουμε υποστηρίξει αλλού (Reicher & Haslam, 2004), οι πράξεις αυτές φαίνεται ότι εκτελέστηκαν για χάρη ενός ενδοομαδικού κοινού, το οποίο (όπως και οι πειραματιστές στο πείραμα φυλακής του Stanford), κατά τους δράστες, θα ενέκρινε τις πράξεις αυτές.

να λαμβάνει κανείς επίσης υπόψη τα παρελθοντικά και τα μελλοντικά πλαίσια (Reicher & Hopkins, 2001a).

Οι συνέπειες της κοινωνικής ταύτισης

Ένα από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της παρούσας μελέτης είναι το ότι η εντατική φύση της επέτρεψε να υπερπηδηθούν τα εδραιωμένα σύνορα μεταξύ επιστημονικών κλάδων, ώστε να καταστεί δυνατόν να διερευνηθούν οι αμοιβαίες σχέσεις μεταξύ κοινωνικών, οργανωσιακών και κλινικών μεταβλητών. Τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω υποδεικνύουν την ύπαρξη τέτοιων δεσμών, καθώς και τον πλούτο και τη συνθετότητά τους.

Από οργανωσιακής πλευράς, είδαμε ότι είναι απαραίτητη η επίτευξη κοινής κοινωνικής ταυτότητας προκειμένου τα μέλη της ομάδας να πειστούν ότι οι άλλοι ότι θα δράσουν με τον σωστό τρόπο, να τους υποστηρίξουν στις πράξεις τους και να περιμένουν υποστήριξη από αυτούς ως ανταπόδοση (Haslam et al., 2005). Έτσι, τα βασικά της αποτελεσματικής οργάνωσης (π.χ. διαφοροποίηση αρμοδιοτήτων, εκπροσώπηση, ηγεσία, εμπιστοσύνη) φάνηκαν να αποτελούν συνάρτηση της κοινής κοινωνικής ταύτισης με τον τρόπο που έχουν υποστηρίξει πολλοί στην οργανωσιακή θεωρία (π.χ. Ellemers, De Gilder, & Haslam, 2004 · Haslam, 2001 · Haslam, van Knippenberg, Platow, & Ellemers, 2003 · Hogg & Terry, 2001 · Postmes, 2003 · Smith, Tyler, & Huo, 2003 · Turner & Haslam, 2001 · Tyler & Blader, 2000). Για τον λόγο αυτό η αποτελεσματικότητα των κρατουμένων, που ήταν σε θέση να αναπτύξουν μια αίσθηση κοινής κοινωνικής ταυτότητας, έρχεται σε τόσο έντονη αντίθεση με την αποτελεσματικότητα των φυλάκων, οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να κάνουν το ίδιο (Drury & Reicher, 2005).

Από κλινικής πλευράς, η αυξανόμενη υποστήριξη μεταξύ των κρατουμένων και οι επιτυχημένες προκλήσεις τους προς τους φύλακες συνέβαλαν σε μια όλο και πιο θετική ψυχική κατάσταση. Από την άλλη πλευρά, η εξατομίκευση των φυλάκων και η αποτυχία τους να εκπληρώσουν τις συλλογικές υποχρεώσεις τους οδήγησαν σε μια όλο

και πιο αρνητική κατάσταση. Αυτό αντανακλάται στα δεδομένα της κατάθλιψης (καθώς επίσης σε άλλες μετρήσεις που δεν παρουσιάστηκαν εδώ και οι οποίες αφορούν την παράνοια, το άγχος και την εξουθένωση· βλ. Haslam & Reicher, 2006). Παρότι η φύση των ποσοτικών δεδομένων μας δεν επιτρέπει την ανάλυση αιτιωδών σχέσεων μεταξύ αυτών των μεταβλητών (Haslam & McGarty, 2004), μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι η ψυχική κατάσταση των συμμετεχόντων εξελίχθηκε σε σχέση με τις κοινωνικές δυναμικές μεταξύ των ομάδων, καθώς και ότι σε αυτή τη σχέση εμπλέκονται μεταβλητές όπως η κοινωνική υποστήριξη και η συλλογική αυτοαποτελεσματικότητα (όπως υποστηρίζουν, για παράδειγμα, και οι Branscombe, Schmitt, & Harvey, 1999· Cohen & Wills, 1985· Contrada & Ashmore, 2000· Hall & Cheston, 2002· Haslam et al., 2005· Orford, 1992· Schwarzer, 2001· Terry, Carey, & Callan, 2001). Είναι σαφές ωστόσο ότι η ακριβής φύση της σχέσης χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Αντιδράσεις στην αποτυχία της ομάδας

Υπήρξαν δύο περιπτώσεις αποτυχίας της ομάδας στη μελέτη. Η πρώτη αφορά την αποτυχία των φυλάκων να εκπληρώσουν την υποχρέωση που τους ανατέθηκε να κάνουν το ιεραρχικό σύστημα της φυλακής να λειτουργήσει, ενώ η δεύτερη αφορά την αποτυχία των υποστηρικτών της κομμούνας να εδραιώσουν μια βιώσιμη εξισωτική τάξη πραγμάτων.

Είναι αξιοσημείωτο ότι σε καθεμιά από αυτές τις περιπτώσεις, τα μέλη των ομάδων φάνηκαν στην πορεία πιο πρόθυμα να αποδεχτούν ένα σύστημα το οποίο υποσχόταν ότι θα είναι βιώσιμο, ακόμη και αν αυτό σήμαινε ότι θα απεμπολούσαν ορισμένες θεμελιακές αρχές της ομάδας. Την Ημέρα 5, μετά την εισαγωγή του νέου κρατουμένου, οι φύλακες ήταν πρόθυμοι να εκχωρήσουν την εξουσία τους και να αποδεχθούν ένα πιο ισότιμο κοινωνικό σύστημα, ενώ την Ημέρα 8 οι υποστηρικτές της κομμούνας ήταν διατεθειμένοι να απεμπολήσουν την ισότητα και να ανεχθούν ένα πιο ιεραρχικό κοινωνικό σύστημα.

Συνεπώς, μακριά από τη «φυσική» προτίμηση των ανθρώπων για μια ορισμένη μορφή της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, φαίνεται ότι όταν τα μέλη μιας ομάδας αποτυγχάνουν να επιβάλουν μια τάξη πραγμάτων βασισμένη στις δικές τους νόρμες και αξίες, γίνονται πρόθυμα να προσαρμόσουν αυτές τις αξίες (ή να υιοθετήσουν νέες) προκειμένου να δημιουργήσουν μια βιώσιμη τάξη πραγμάτων, παρά να μην έχουν καμία.

Ως προς αυτό, το γεγονός ότι ο αυταρχισμός των συμμετεχόντων αυξήθηκε σημαντικά με την πάροδο του χρόνου συνιστά ένα από τα σπουδαιότερα ευρήματα της μελέτης συνολικά. Παραδοσιακά, ο αυταρχισμός θεωρούνταν μια σταθερή μεταβλητή ατομικών διαφορών, η οποία έχει τη δυνατότητα να εξηγεί την ανάδυση ιεραρχικών και τυραννικών κοινωνικών δομών (Adorno et al., 1950· Altmeyer, 1981, 1996· βλ. επισκοπήσεις στα έργα των Billig, 1978· Brown, 1965· Duckitt, 1994). Σε αντίθεση με αυτή την ανάλυση, η παρούσα μελέτη δείχνει ότι ο αυταρχισμός είναι μια μεταβλητή *προϊόν* της κοινωνικής δομής (βλ. επίσης Oakes, Haslam, & Turner, 1994· Reynolds et al., 2001). Για την ακρίβεια βλέπουμε ότι οι αυταρχικές λύσεις – καθώς και οι προσωπικότητες που θα τις προήγαν – φάνηκαν πιο ελκυστικές *από τη στιγμή που* θεωρήθηκε ότι οι προσπάθειες να λειτουργήσει η δημοκρατία είχαν αποτύχει.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, εναντίον αυτού του επιχειρήματος, ότι το σύστημα που παρατηρήσαμε μετατοπίστηκε προς την τυραννία για τον απλό λόγο ότι τα πιο αυταρχικά άτομα περίμεναν την ευκαιρία να επιβάλουν στους άλλους το σύστημα που προτιμούσαν (ένα ανάλογο επιχείρημα θα μπορούσε πράγματι να διατυπωθεί και σε σχέση με το πείραμα φυλακής του Stanford). Εντούτοις, σύμφωνα με τη γραμμή που υιοθετήσαμε παραπάνω, υπάρχουν δύο επιχειρήματα που αντιτίθενται σε αυτό το συμπέρασμα αλλά και σε συναφείς ισχυρισμούς που αρθρώνονται με άξονα τις δυναμικές της ατομικής προσωπικότητας. Το πρώτο αντεπιχείρημα είναι ότι η τυραννία προέκυψε από την κοινωνική τάξη (ή αταξία) της φυλακής – είναι δε σαφές ότι ο αυταρχισμός (όπως και άλλες βασικές διαστάσεις

προσωπικότητας) δεν ήταν άμεσα καθοριστικός παράγοντας αυτής της τάξης (ή αταξίας). Το δεύτερο αντεπιχείρημα υποστηρίζει ότι, αν και είναι ενδεχομένως γεγονός ότι αυτοί που πρότειναν το νέο καθεστώς ήταν τα άτομα που είχαν μεγαλύτερη προδιάθεση στον αυταρχισμό, η επιρροή και η ηγεσία των εν λόγω ατόμων ήταν καθαρά συνυφασμένες με το ότι οι απόψεις τους είχαν γίνει οι πιο αντιπροσωπευτικές μεταξύ των απόψεων των συμμετεχόντων *συνολικά*, όπως αυτές είχαν εξελιχθεί κατά τη διάρκεια της μελέτης (για διεξοδικότερη πραγμάτευση του ζητήματος αυτού βλ. Haslam & Reicher, 2007· Reicher & Haslam, 2006· βλ. επίσης Haslam, 2001· Haslam & Platow, 2001· Navas, Morales, & Moya, 1992· Reicher & Hopkins, 1996, 2001b· Turner, 1991· Turner & Haslam, 2001· Turner et al., 2006). Πράγματι, η αλληλεπίδραση μεταξύ τελικής ομάδας υπαγωγής και φάσης της μελέτης υποδεικνύει, αν μη τι άλλο, ότι ο αυταρχισμός των φυλάκων στο περίφημο νέο καθεστώς παρουσίαζε πτώση με την πάροδο του χρόνου, ενώ για τους άλλους συμμετέχοντες παρουσίαζε άνοδο (βλ. Σχήμα 9). Αξίζει να προσθέσουμε επίσης ότι προηγούμενες έρευνες δεν ήταν σε θέση να παρατηρήσουν δυναμικές αυτής της μορφής σε λειτουργία, ή να εξασφαλίσουν εμπειρική στήριξη σε επιχειρήματα όπως αυτά, ακριβώς επειδή αδυνατούσαν να εξετάσουν τον αντίκτυπο της εξελισσόμενης ιστορίας μιας ομάδας τόσο στην ατομική ψυχολογία όσο και στην κοινωνική δομή (Haslam & McGarty, 2001· Levine, 2003).

Συμπέρασμα: επαναξετάζοντας τη σχέση μεταξύ ομάδων, εξουσίας και τυραννίας

Σε ένα επίπεδο, η μελέτη μας επιβεβαιώνει τα ευρήματα του πειράματος φυλακής του Stanford. Δείχνει ότι δεν μπορεί να επιτευχθεί η κατανόηση της συλλογικής σύγκρουσης και της τυραννίας με την απλή εξέταση των ατόμων, αλλά ότι απαιτείται ανάλυση των ομαδικών διαδικασιών και των διομαδικών σχέσεων. Με αυτή την έννοια, συμ-

φωνούμε με τον Zimbardo (και με πολλούς άλλους, π.χ. Asch, 1952· Sherif, 1966· Tajfel, 1978) ότι τα φαινόμενα αυτά μπορούν να εξηγηθούν μέσω ανάλυσης σε επίπεδο ομάδων. Η διαφωνία μας με την προγενέστερη ανάλυση του πειράματος φυλακής του Stanford έγκειται στη φύση των ομαδικών διαδικασιών και των συνθηκών υπό τις οποίες οι διαδικασίες αυτές οδηγούν σε κοινωνικές παθολογίες.

Όπως σχεδόν κάθε φοιτητής ψυχολογίας (αλλά και ένα ιδιαιτέρως μεγάλο τμήμα του ευρέος κοινού) γνωρίζει, το μήνυμα του πειράματος φυλακής του Stanford είναι ότι ο τοξικός συνδυασμός των ομάδων με την εξουσία οδηγεί στην τυραννία. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη φυλακής του BBC διαφέρουν. Από κοινού με πρόσφατες θεωρητικές επεξεργασίες στην κοινωνική ψυχολογία, αντιτίθενται στην παραδοχή ότι η ομαδική συμπεριφορά είναι κατ' ανάγκην ανεξέλεγκτη, απερίσκεπτη και αντικοινωνική (Ellemers et al., 1999· Oakes et al., 1994· Postmes et al., 2000· Reicher, 1982, 2001· Spears, Oakes, Ellemers, & Haslam, 1997· Turner, 1999). Τα αποτελέσματα της μελέτης φυλακής του BBC δείχνουν ότι ο τρόπος με τον οποίο συμπεριφέρονται τα μέλη ισχυρών ομάδων εξαρτάται από τις νόρμες και τις αξίες που συνδέονται με τη συγκεκριμένη κοινωνική τους ταυτότητα και επομένως μπορεί να είναι αντικοινωνικός ή το αντίθετό του (Jetten, Spears, & Manstead, 1997).

Βασιζόμενοι όμως στα παρόντα δεδομένα, θα λέγαμε ότι οι ομάδες που *αποτινχάνουν* προκαλούν σχεδόν αναπόφευκτα σωρεία προβλημάτων στα μέλη τους και στους άλλους. Τα προβλήματα αυτά έχουν επιβλαβή επίδραση στην οργάνωση, στην κλινική κατάσταση των ατόμων και, κυρίως για ό,τι μας ενδιαφέρει εδώ, στην κοινωνία. Ο λόγος είναι ότι όταν οι άνθρωποι δεν μπορούν να δημιουργήσουν ένα κοινωνικό σύστημα για τους ίδιους, τείνουν να αποδέχονται ευκολότερα ακραίες λύσεις που προτείνονται από άλλους. Όταν οι ομάδες δεν έχουν την ισχύ να ασκήσουν επιλογή, τότε μια αυταρχική ιδεολογία που υπόσχεται να φέρει την τάξη φαντάζει πιο δελεαστική. Εν συντομία, είναι η κατάρρευση των ομάδων και η απουσία ισχύος που δημιουργούν τις συνθήκες υπό τις οποίες μπορεί να θριαμβεύσει η

τυραννία (για συναφή επιχειρήματα βλ. Kanter, 1979· Pfeffer, 1981· Reynolds & Platow, 2003).

Εκτός από τη συνέπειά της με τη σύγχρονη σκέψη στην κοινωνική ψυχολογία (π.χ. μετά τους Tajfel και Turner, 1979), θα λέγαμε ότι η ανάλυσή αυτή επικοινωνεί καλύτερα – από ό,τι η αρχική θεωρία ρόλων του Zimbardo – με την ανάλυση της τυραννίας που προτείνουν ερευνητές από άλλες επιστημονικές περιοχές, με πιο αξιοσημείωτες ορισμένες ιστορικές αναλύσεις με μεγάλη επίδραση (π.χ. Abel, 1986· Gellately, 2001· Hobsbawm, 1995· Rees, 2002). Ας δούμε, για παράδειγμα, την ερμηνεία που δίνει ο Hobsbawm αναφορικά με τις συνθήκες που οδήγησαν στην πτώση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και στην άνοδο των Ναζί στη Γερμανία της δεκαετίας του 1930:

«Οι ιδανικές συνθήκες για τον θρίαμβο της άκρας Δεξιάς ήταν ένα παλαιό κράτος και οι μηχανισμοί διακυβέρνησής του που δεν μπορούσαν πλέον να λειτουργήσουν· μια μάζα απογοητευμένων, αποπροσανατολισμένων και αποδιοργανωμένων πολιτών που δεν ήξεραν πλέον πού όφειλαν να αφοσιωθούν· ισχυρά σοσιαλιστικά κινήματα που απειλούσαν ή φαίνονταν ότι απειλούν με κοινωνική επανάσταση, ενώ στην πραγματικότητα δεν ήταν σε θέση να την επιτύχουν [...] Αυτές ήταν οι συνθήκες που μετέτρεψαν τα κινήματα της ριζοσπαστικής Δεξιάς σε μια ισχυρή, οργανωμένη και ενίοτε ένοτολη και παραστρατιωτική δύναμη» (1995, σελ. 127).

Θα μπορούσαμε επίσης να πούμε ότι η παραπάνω ανάλυση μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη νοηματοδότηση όσων συνέβησαν στο πείραμα φυλακής του Stanford, όταν κοιτάξει πιο προσεκτικά τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν εκεί. Όπως σημειώσαμε προηγουμένως, η μελέτη αυτή φαίνεται ότι ξεκίνησε όπως και η δική μας, με τους κρατούμενους να απειλούν ότι θα υποσκελίσουν τους φύλακες. Τα πράγματα άλλαξαν όταν ο Zimbardo παρενέβη έτσι ώστε οι κρατούμενοι να φτάσουν να πιστεύουν ότι δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν τη μελέτη. Στο σημείο αυτό οι ίδιοι είχαν αποπροσανατολιστεί ως προς τη θέση τους – χρησιμοποιώντας τα ίδια τα λόγια του Zimbardo, βίω-

σαν μια «σύγχυση ρόλων» (Zimbardo, 1989). Έπαψαν να αλληλοϋποστηρίζονται απέναντι στους φύλακες και κατέρρευσαν ως ομάδα, επιτρέποντας στους τυραννικούς φύλακες να επικρατήσουν. Έτσι, ενώ στο πείραμα φυλακής του Stanford η αποτυχία των κρατουμένων επέτρεψε την εμπέδωση της υπάρχουσας τυραννίας, στη μελέτη του BBC η αποτυχία της κομμούνας «έστρωσε τον δρόμο» για την ανάδυση μιας νέας τυραννίας.

Οι ισχυρισμοί αυτοί προφανώς είναι ευρείς και επιδέχονται συζήτηση. Έχουν ωστόσο σημαντικές θεωρητικές αλλά και αξιοπρόσεκτες πρακτικές επιπτώσεις. Προσανατολίζουν σε νέους τρόπους σκέψης της ψυχολογίας των ομάδων και των ψυχολογικών ερεισμάτων της τυραννίας. Καθώς το εύρος αυτών των αναλύσεων είναι πολύ μεγάλο, θα ήταν και αλαζονικό και ανόητο να περιμένουμε ότι θα γίνουν αποδεκτές με βάση ένα και μόνο σύνολο δεδομένων – και μάλιστα ένα σύνολο που αντανακλά τόσο σύνθετα στοιχεία όσο η παρούσα μελέτη. Και όμως, ό,τι ισχύει για τη μελέτη μας ισχύει σε μεγάλο βαθμό και για το πείραμα φυλακής του Stanford. Όπως είπαμε, ένα από τα μεγάλα προβλήματα που ανέκυψαν από εκείνη τη μελέτη είναι ότι διατύπωσε ευρείς ισχυρισμούς (με τεράστιο αντίκτυπο στη συνείδηση του κοινού) και αμέσως μετά οδήγησε στη διακοπή κάθε συζήτησης, μια και η περαιτέρω έρευνα θεωρήθηκε δεοντολογικά απαράδεκτη.

Ανεξάρτητα λοιπόν από τα αποτελέσματα και την ανάλυσή μας, θα λέγαμε ότι ένα από τα σημαντικά επιτεύγματα της μελέτης φυλακής του BBC είναι το ότι έδειξε πως, αν δώσουμε επαρκή προσοχή, έχουμε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουμε μελέτες πεδίου πάνω στις κοινωνικές διαδικασίες με μεγάλο βεληνεκές και αντίκτυπο, οι οποίες ταυτόχρονα θα είναι δεοντολογικά ορθές. Σε ένα πεδίο που κυριαρχείται όλο και περισσότερο από αναγωγιστικές ερμηνείες της ανθρώπινης συμπεριφοράς, τέτοιου είδους μελέτες μπορούν να αποκαταστήσουν την ισορροπία δείχνοντας τον αντίκτυπο που έχουν οι συστηματικές παραλλαγές των κοινωνικών σχέσεων πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο πλούτος, η αμεσότητα και η κοινωνική συνάφεια των ευρημάτων τους μπορούν να συμβάλουν στην επανασύν-

δεση των ψυχολόγων με τους διαμορφωτές της πολιτικής. Για τους λόγους αυτούς παρουσιάζουμε τα συμπεράσματα αυτά όχι τόσο ως την τελευταία λέξη πάνω στο θέμα, όσο κυρίως με την ελπίδα να παροτρύνουμε τους ερευνητές να ενδιαφερθούν και πάλι για τις μεγάλες δημόσιες συζητήσεις τις οποίες ο κλάδος μας μπορεί και πρέπει να προάγει.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Abel, T. (1986). *Why Hitler came to power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Altmeyer, B. (1981). *Right wing authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
- Altmeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Arendt, H. (1998). *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Asch, S. E. (1952). *Social psychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 1-45). New York: Cambridge University Press.
- Banuazizi, A. & Movahedi, S. (1975). Interpersonal dynamics in a simulated prison: A methodological analysis. *American Psychologist*, 30, 152-160.
- Baron, R. S. (1984). Group dynamics. In A. S. Kahn (Ed.), *Social psychology* (pp. 260-289). Dubuque, IA: W.C. Brown.
- Bar Tal, D. (2004). The necessity of observing real life situations: Palestinian-Israeli violence as a laboratory for learning about social behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 34, 677-701.
- Billig, M. (1978). *Fascists: A social psychological view of the National Front*. London: Academic Press.
- Billig, M. (1987). *Arguing and thinking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., & Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group

- identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 135-149.
- Brockes, E. (2001, October 16). The Experiment. *The Guardian*, G2, pp. 1-3.
- Brown, R. (1965). *Social psychology*. New York: Free Press.
- Chen, G. & Bliese, P. D. (2002). The role of different levels of leadership in predicting self- and collective efficacy: Evidence for discontinuity. *Journal of Applied Psychology*, 87, 549-556.
- Cohen, J. (1977). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. New York: Wiley.
- Cohen, S. & Wills, T. A. (1985). Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98, 310-357.
- Contrada, R. J. & Ashmore, R. D. (Eds.), (2000). *Self, social identity, and physical health: Interdisciplinary explorations*. New York: Oxford University.
- Cronin, P. & Reicher, S. (2006). A study of the factors that influence how senior officers police crowd events: On SIDE outside the laboratory. *British Journal of Social Psychology*, 45, 175-196.
- Doosje, B., Ellemers, N., & Spears, R. (1995). Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 31, 410-436.
- Doosje, B., Spears, R., & Ellemers, N. (2002). The dynamic and determining nature of group identification: Responses to anticipated changes in the status hierarchy. *British Journal of Social Psychology*, 41, 57-76.
- Drury, J. & Reicher, S. (2005). Explaining enduring empowerment: A comparative study of collective action and psychological outcomes. *European Journal of Social Psychology*, 35, 35-58.
- Duckitt, J. (1994). *The social psychology of prejudice* (2nd ed). New York: Praeger.
- Eggs, R. A., Haslam, S. A., & Reynolds, K. J. (2002). Social identity and negotiation: Subgroup representation and superordinate consensus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 887-899.
- Ellemers, N. (1993). The influence of socio-structural variables on identity enhancement strategies. *European Review of Social Psychology*, 4, 27-57.
- Ellemers, N., De Gilder, D., & Haslam, S. A. (2004). Motivating individuals and groups at work: A social identity perspective on leadership and group performance. *Academy of Management Review*, 29, 459-478.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). *Social identity: Context, content and commitment*. Oxford: Blackwell.

- Ellemers, N., van Knippenberg, A., De Vries, N. K., & Wilke, H. (1988). Social identification and permeability of group boundaries. *European Journal of Social Psychology, 18*, 497-513.
- Ellemers, N., van Knippenberg, A., & Wilke, H. (1990). The influence of permeability of group boundaries and stability of group status on strategies of individual mobility and social change. *British Journal of Social Psychology, 29*, 233-246.
- Ellemers, N., Wilke, H., & van Knippenberg, A. (1993). Effects of the legitimacy of low group or individual status on individual and collective identity enhancement strategies. *Journal of Personality and Social Psychology, 64*, 766-778.
- Emler, N. (1994). Gossip, reputation, and social adaptation. In B. F. Goodman & A. Ben-Ze'ev (Eds.), *Good gossip* (pp. 117-138). Lawrence: University of Kansas Press.
- Gaertner, S. L., Mann, J., Murrell, A., & Dovidio, J. F. (1989). Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of Personality and Social Psychology, 57*, 239-249.
- Gellately, R. (2001). *Backing Hitler*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Hall, S. & Cheston, R. (2002). Mental health and identity: The evaluation of a drop-in centre. *Journal of Community and Applied Social Psychology, 12*, 30-43.
- Haney, C., Banks, C., & Zimbardo, P. (1973). A study of prisoners and guards in a simulated prison. *Naval Research Review 9*, 1-17 [αват. στο E. Aronson (Ed.), *Readings about the social animal* (3rd ed., pp. 52-67). San Francisco, CA: W.H. Freeman].
- Haslam, S. A. (2001). *Psychology in organizations: The social identity approach*. London: Sage.
- Haslam, S. A., Eggers, R. A., & Reynolds, K. J. (2003). The ASPIRe model: Actualizing Social and Personal Identity Resources to improve strategic planning and encourage sustainable productivity in organizations. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 76*, 83-113.
- Haslam, S. A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K. & Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support and the experience of stress. *British Journal of Social Psychology, 44*, 355-370.
- Haslam, S. A. & McGarty, C. (2001). A hundred years of certitude? Social psychology, the experimental method and the management of scientific uncertainty. *British Journal of Social Psychology, 40*, 1-21.

- Haslam, S. A. & McGarty, C. (2003). *Research methods and statistics in psychology*. London: Sage.
- Haslam, S. A. & McGarty, C. (2004). Experimental design and causality in social psychological research. In C. Sanson, C. C. Morf & A. T. Panter (Eds.), *Handbook of methods in social psychology* (pp. 235-264). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Haslam, S. A. & Platow, M. J. (2001). The link between leadership and followership: How affirming a social identity translates vision into action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1469-1479.
- Haslam, S. A., Powell, C., & Turner, J. C. (2000). Social identity, self-categorization and work motivation: Rethinking the contribution of the group to positive and sustainable organizational outcomes. *Applied Psychology: An International Review*, 49, 319-339.
- Haslam, S. A. & Reicher, S. (2002). *A user's guide to The Experiment - Exploring the psychology of groups and power: Manual to accompany the BBC video*. London: BBC Worldwide.
- Haslam, S. A. & Reicher, S. D. (2006). Stressing the group: Social identity and the unfolding dynamics of stress. *Journal of Applied Psychology*, 91, 1037-1052.
- Haslam, S. A. & Reicher, S. D. (2007). Identity entrepreneurship and the consequences of identity failure: The dynamics of leadership in the BBC Prison Study. *Social Psychology Quarterly*, 70, 125-147.
- Haslam, S. A., van Knippenberg, D., Platow, M. & Ellemers, N. (Eds.) (2003). *Social identity at work: Developing theory for organizational practice*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Herrera, C. D. (1997). A historical interpretation of deceptive experiments in American psychology. *History of the Human Sciences*, 10, 23-26.
- Herriot, P. (2002). Selection and self: Selection as a social process. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11, 385-402.
- Hobsbawm, E. (1995). *Age of extremes: The short twentieth century 1914-1991*. London: Abacus.
- Hogg, M. A. & Terry, D. J. (Eds.) (2001). *Social identity processes in organizational contexts*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- House, J. S. (1981). *Work stress and social support*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hoyle, R. H., Georgesen, J. C., & Webster, J. M. (2001). Analysing data from individuals in groups: The past, the present, the future. *Group Dynamics: Theory, Practice and Research*, 5, 41-47.

- Ito, T. A., Thompson, E., & Cacioppo, J. T. (2004). Tracking the timecourse of social perception: The effects of racial cues on event-related brain potentials. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1267-1280.
- Jetten, J., Spears, R., & Manstead, A. R. (1997). Strength of identification and intergroup differentiation: The influence of group norms. *European Journal of Social Psychology*, 27, 603-609.
- Kanter, R. (1979). Power failure in management circuits. *Harvard Business Review*, July-August, 65-75.
- Koppel, G. (Series producer) & Mirsky, N. (Executive producer) (2002, May 14, 15, 20, 21). *The Experiment*. London: British Broadcasting Corporation.
- Lalonde, R. N. & Silverman, R. A. (1994). Behavioral preferences in response to social injustice: The effects of group permeability and social identity salience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 78-85.
- Laudat, M. H., Cerdas, S., Dournier, C., Guiban, D., Guilhaume, B., & Luton, J. P. (1988). Salivary cortisol measurement: A practical approach to assess pituitary-adrenal function. *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, 66, 343-348.
- LeBon, G. (1895/1947). *The crowd: A study of the popular mind*. London: Ernest Benn.
- Levine, R. M. (2003). Times, theories and practices in social psychology. *Theory and Psychology*, 13, 53-72.
- Leyens, J. P., Cortes, B., Demoulin, S., Dovidio, J. F., Fiske, S. T., Gaunt, R., Paladino, M. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., & Vaes, J. (2003). Emotional prejudice, essentialism, and nationalism. *European Journal of Social Psychology*, 33, 703-717.
- Lindsay, R. C. L. & Adair, R. G. (1990). Do ethically recommended research procedures influence the perceived ethicality of social psychological research? *Canadian Journal of Behavioral Science*, 22, 282-294.
- Lovibond, S. H., Mithiran, X., & Adams, W. G. (1979). The effects of three experimental prison environments on the behaviour of non-convict volunteer subjects. *Australian Psychologist*, 14, 273-287.
- Lyon, D. (1994). *The electronic eye*. Oxford: Polity.
- Lyon, D. & Zuriek, E. (1996). *Computers, surveillance and privacy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McDermott, M., Öpik, L., Smith, S., Taylor, S., & Wills, A. (2002). The Experiment: Report of the independent ethics panel. <http://www.experimentethics.org.uk>.

- McGarty, C. & Smithson, M. (2005). Independence and non-independence: A simple test for comparing groups using multiple measures and the binomial test. *European Journal of Social Psychology*, 35, 171-180.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67, 371-378.
- Milgram, S. (1974). *Obedience to authority: An experimental view*. New York: Harper and Row.
- Moreland, R. L., Argote, L., & Krishnan, R. (1996). Socially shared cognition at work: Transactive memory and group performance. In J. Nye & A. Brower (Eds.), *What's social about social cognition? Research on socially shared cognition in small groups* (pp. 57-84). Newbury Park, CA: Sage.
- Morgan, A. H. (1979). Comments on S. H. Lovibond, X. Mithiran & W. G. Adams "The effects of three experimental prison environments on the behaviour of non-convict volunteer subjects". *Australian Psychologist*, 14, 285-286.
- Navas, M., Morales, J. M., & Moya, M. C. (1992). Categorization and prototypicality as determinants of leader effectiveness. *International Journal of Psychology*, 27, 289-290.
- Norusis, M. J. (1985). *SPSSx: Advanced statistics guide*. New York: McGraw-Hill.
- Oakes, P. J., Haslam, S. A., & Turner, J. C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell.
- Orford, J. (1992). *Community psychology*. Chichester: Wiley.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: Its construct clean-up time. *Human Performance*, 10, 85-97.
- Pfeffer, J. (1981). *Power in organizations*. Boston, MA: Pitman.
- Postmes, T. (2003). A social identity approach to communication in organizations. In S. A. Haslam, D. van Knippenberg, M. J. Platow & N. Ellemers (Eds.), *Social identity at work: Developing theory for organizational practice*. Philadelphia, PA: Taylor & Francis.
- Postmes, T., Baray, G., Haslam, S. A., & Morton, T. (2006). *Personal and social identity formation through interaction: Individuality in small groups, social movements and categories. Individuality and the group: Advances in social identity*. London: Sage.
- Postmes, T. & Spears, R. (1998). Deindividuation and anti-normative behaviour: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 123, 238-259.

- Postmes, T., Spears, R., Lea, M., & Reicher, S. D. (2000). *SIDE issues centre stage*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.
- Rees, L. (2002). *The Nazis: A warning from history*. London: BBC Worldwide.
- Reicher, S. D. (1982). The determination of collective action. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 41-84). Cambridge: Cambridge University Press.
- Reicher, S. D. (1996). Social identity and social change: Rethinking the context of social psychology. In P. Robinson (Ed.), *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Reicher, S. D. (2001). The psychology of crowd dynamics. In M. Hogg & S. Tindale (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology: Group processes* (pp. 175-197). Oxford: Blackwell.
- Reicher, S. D. (2004). The context of social identity: Domination, resistance and change. *Political Psychology*, 25, 921-946.
- Reicher, S. D., Drury, J., Hopkins, N., & Stott, C. (2001). A model of crowd prototypes and crowd leadership. In C. Barker, M. Lavalette & A. Johnson (Eds.), *Leadership and social movements*. Manchester: Manchester University Press.
- Reicher, S. D. & Emler, N. (1985). Delinquent behaviour and attitudes to formal authority. *British Journal of Social Psychology*, 24, 161-168.
- Reicher, S. D. & Haslam, S. A. (2003). Social psychology, science, and surveillance: Understanding the Experiment. *Social Psychology Review*, 5, 7-17.
- Reicher, S. D. & Haslam, S. A. (2004). *Why not everyone is a torturer*. Retrieved May 10, from: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/magazine/3700209.stm>.
- Reicher, S. D. & Haslam, S. A. (2006). On the agency of individuals and groups: Lessons from the BBC Prison Study. In T. Postmes & J. Jetten (Eds.) *Individuality and the group: Advances in social identity* (pp. 237-257). London: Sage.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (1996). Seeking influence through characterising self-categories: An analysis of anti-abortionist rhetoric. *British Journal of Social Psychology*, 35, 297-311.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (2001a). Psychology and the end of history: A critique and a proposal for the psychology of social categorization. *Political Psychology*, 22, 383-407.
- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (2001b). *Self and nation: Categorization, contestation and mobilisation*. London: Sage.

- Reicher, S. D. & Hopkins, N. (2004). On the science of the art of leadership. In D. van Knippenberg & M. A. Hogg (Eds.), *Leadership, power and identity* (pp. 197-209). London: Sage.
- Reicher, S. D. & Levine, M. (1994). Deindividuation, power relations between groups and the expression of social identity: The effects of visibility to the outgroup. *British Journal of Social Psychology*, 33, 145-163.
- Reicher, S. D., Spears, R., & Postmes, T. (1995). A social identity model of deindividuation phenomena. *European Review of Social Psychology*, 6, 161-198.
- Reynolds, K. J. & Platow, M. J. (2003). Why power in organizations really should be shared: Understanding power through the perils of powerlessness. In S. A. Haslam, D. van Knippenberg, M. J. Platow & N. Ellemers (Eds.), *Social identity at work: Developing theory for organizational practice*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Reynolds, K. J., Turner, J. C., Haslam, S. A., & Ryan, M. K. (2001). The role of personality and group factors in explaining prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 427-434.
- Robinson, W. P. (Ed.). (1996). *Social groups and identities: Developing the legacy of Henri Tajfel*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Schwarzer, R. (2001). Stress, resources, and proactive coping. *Applied Psychology: An International Review*, 50, 400-407.
- Sherif, M. (1956). Experiments in group conflict. *Scientific American*, 195, 54-58.
- Sherif, M. (1966). *Group conflict and co-operation: Their social psychology*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Sieber, J. E., Iannuzzo, R., & Rodriguez, B. (1995). Deception methods in psychology: Have they changed in 23 years? *Ethics and Behavior*, 5, 67-85.
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (2000). *Social psychology* (2nd edn). New York: Worth.
- Smith, H. J., Tyler, T. R., & Huo, Y. (2003). Interpersonal treatment, social identity and organizational behaviour. In S. A. Haslam, D. van Knippenberg, M. J. Platow & N. Ellemers (Eds.), *Social identity at work: Developing theory for organizational practice*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Smith, S. S. & Richardson, D. (1983). Amelioration of deception and harm in psychological research. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1075-1082.

- Smithson, M. (2000). *Statistics with confidence*. London: Sage.
- Spears, R., Oakes, P. J., Ellemers, N., & Haslam, S. A. (Eds.) (1997). *The social psychology of stereotyping and group life*. Oxford: Blackwell.
- Spears, R. & Smith, H. J. (2001). Experiments as politics. *Political Psychology*, 22, 309-330.
- Staub, E. (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1978). Interpersonal behaviour and intergroup behaviour. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (pp. 27-60). London: Academic Press.
- Tajfel, H. (Ed.) (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, H., Flament, C., Billig, M. G., & Bundy, R. F. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-177.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tedeschi, J. T. (Ed.) (1981). *Impression management theory and social psychological research*. New York: Academic Press.
- Terry, D. J., Carey, C. J., & Callan, V. J. (2001). Employee adjustment to an organizational merger: An intergroup perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 267-290.
- Tetlock, P. E. (1985). Accountability: The neglected social context of judgement and choice. *Research in Organizational Behavior*, 7, 297-332.
- Thayer, S. & Saarni, C. (1975). Demand characteristics are everywhere (anyway): A comment on the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*, 30, 1015-1016.
- Turner, J. C. (1981). Some considerations in generalizing experimental social psychology. In G. M. Stephenson & J. H. Davis (Eds.), *Progress in applied social psychology* (Vol. 1, pp. 3-34). Chichester: Wiley.
- Turner, J. C. (1982). Towards a cognitive redefinition of the social group. In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 15-40). Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behaviour. In E. J. Lawler (Ed.), *Advances in group processes* (Vol. 2, pp. 77-122). Greenwich, CT: JAI Press.

- Turner, J. C. (1991). *Social influence*. Milton Keynes: Open University Press.
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. In N. Ellemers, R. Spears & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 6-34). Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C. (2005). Explaining the nature of power: A three-process theory. *European Journal of Social Psychology*, 35, 1-22.
- Turner, J. C. & Brown, R. J. (1978). Social status, cognitive alternatives and intergroup relations. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (pp. 201-234). London: Academic Press.
- Turner, J. C. & Haslam, S. A. (2001). Social identity, organizations and leadership. In M. E. Turner (Ed.), *Groups at work: Advances in theory and research* (pp. 25-65). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C., Oakes, P. J., Haslam, S. A., & McGarty, C. A. (1994). Self and collective: Cognition and social context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 454-463.
- Turner, J. C., Reynolds, K. J., Haslam, S. A., & Veenstra, K. (2006). Reconceptualizing personality: Producing individuality through defining the personal self. In T. Postmes & J. Jetten (Eds.) *Individuality and the group: Advances in social identity* (pp. 11-36). London: Sage.
- Tyler, T. R. & Blader, S. L. (2000). *Cooperation in groups. Procedural justice, social identity, and behavioral engagement*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Underwood, P. W. (2000). Social support: The promise and reality. In B. H. Rice (Ed.), *Handbook of stress, coping and health* (pp. 367-391). Newbury Park, CA: Sage.
- Wright, S. C. (1997). Ambiguity, social influence, and collective action: Generating collective protest in response to tokenism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1277-1290.
- Wright, S. C. & Taylor, D. M. (1998). Responding to tokenism: Individual action in the face of collective injustice. *European Journal of Social Psychology*, 28, 647-667.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994-1003.

- Zimbardo, P. (1969). The human choice: Individuation, reason and order versus deindividuation, impulse and chaos. In W. J. Arnold & D. Levine (Eds.), *Nebraskasymposium on motivation* (Vol. 17, pp. 237-307). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Zimbardo, P. (1989). *Quiet rage: The Stanford prison study video*. Stanford, CA: Stanford University.
- Zimbardo, P. (2001). Opposing terrorism by understanding the human capacity for evil. *Monitor on Psychology*, 32, 48-50.
- Zimbardo, P. G., Maslach, C., & Haney, C. (1999). Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences. In T. Blass (Ed.), *Obedience to authority: Current perspectives on the Milgram paradigm* (pp. 193-237). Mahwah, NJ: Erlbaum.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «**ΟΨΕΙΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΣΤΙΣ
ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ**» ΔΗΜΙ-
ΟΥΡΓΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΠΕΔΙΟ Α.Ε.». ΤΑ
ΦΙΛΜ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΤΑΖ ΕΓΙΝΑΝ ΣΤΟ ΚΕ-
ΝΤΡΟ ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΕΚΤΥΠΩΣΗΣ. Η ΕΚΤΥ-
ΠΩΣΗ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗ «Χ. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥ-
ΛΟΣ, Δ. ΣΙΤΑΡΑΣ ΚΑΙ ΣΙΑ Α.Ε.Ε.» ΤΟΝ ΙΑ-
ΝΟΥΑΡΙΟ ΤΟΥ 2013 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΠΕΔΙΟ Α.Ε.».

Σειρά: Σύγχρονες κοινωνίες

Jacques Rancière

Το μίσος για τη δημοκρατία

Ξένια Χρυσοχόου &

Τηλέμαχος Ιατρίδης

(επιστημονική επιμέλεια)

Όψεις της ηγεμονίας

στις φιλελεύθερες κοινωνίες

Ο τόμος αυτός συγκεντρώνει μια σειρά αντιπροσωπευτικών κειμένων της κοινωνιοψυχολογικής ερευνητικής παραγωγής κατά την τελευταία 20ετία πάνω στους όρους και τις διαδικασίες της κοινωνικής αναπαραγωγής και μεταβολής στις σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνίες «δυτικού τύπου». Αντιμετωπίζει κρίσιμες και διαφιλονικούμενες όψεις του γενικότερου ζητήματος της ηγεμονίας από ποικίλες θεωρητικές οπτικές στην κοινωνική ψυχολογία, στη βάση προγραμμάτων έρευνας. Υπό αυτή την έννοια, διευρύνει την εποπτεία που διαθέτουμε πάνω στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες με τις οποίες οι σύγχρονες κοινωνίες νομιμοποιούνται ή απονομιμοποιούνται – διαδικασίες που, μέχρι στιγμής, δεν έχουν φωτιστεί από την πλευρά της κοινωνικής ψυχολογίας στην ελληνική βιβλιογραφία.

Η συλλογή αυτή, εκτός του παραπάνω θεματικού κενού, καλύπτει σύγχρονες θεωρητικές και εμπειρικές κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις προερχόμενες τόσο από Ευρωπαίους όσο και από Αμερικανούς στοχαστές και έτσι φέρνει κοντά παραδόσεις που η μεταξύ τους επικοινωνία δεν είναι πάντα ευχερής. Η εισαγωγή των επιμελητών φωτίζει τα σημεία όπου αυτές οι συμβολές συνομιλούν και εκείνα όπου αντιπαρατίθενται. Στόχος είναι να παρουσιαστεί μια προσέγγιση των *Σύγχρονων Κοινωνιών* μέσα από την οπτική της ηγεμονίας και της μεταβολής τους στα πλαίσια της κοινωνιοψυχολογικής γραμματείας.

Σειρά: Σύγχρονες κοινωνίες • Διεύθυνση: Ξένια Χρυσοχού

ISBN 978960-546-124-9

9 789605 461249